

GEZAG EN GELD IN ZEELAND 1572 – 1576

Van Revolte tot Pacificatie

Willem Dirksen.

Middelburg 2012

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	14
1.1	Opzet van dit geschrift.....	14
1.2	Bronnenmateriaal	14
1.3	Algemeen.....	17
1.4	Opstand en opstandelingen; legitimiteit; bondgenoten	18
1.5	Grondgebied van de Opstand (Gemene Zaak)	21
1.6	Staatkundige gesteldheid van Zeeland	23
1.7	Graafschap Zeeland en Land Zeeland	24
1.8	Regering van Zeeuws gebied van Opstand (Gemene Zaak) in april 1572 – najaar 1576; algemeen 24	
1.9	Bijlage. Betekenis van enkele termen en uitdrukkingen.....	25
1.9.1	Dubbelterm.....	25
1.9.2	By advis, by conclusie, by deliberatie	25
1.9.3	Regering.....	27
1.9.4	Politie, politisch	27
1.9.5	Volle macht.....	28
1.9.6	Souverein, soevereiniteit.....	28
1.9.7	Overheid	29
1.9.8	Graafschap Zeeland en (gemene) Land Zeeland	29
1.9.9	Staten.....	30
2	Betrokkenen bij Opstand: Philips II, Gemene Zaak, Oranje, steden, bevolking.....	33
2.1	Philips II, graaf van Zeeland	33
2.2	Landsheerlijkheid (grafelijkheid)	33
2.3	Gebruik van Philips' naam bij rechtshandelingen.....	34
2.4	Hoogheid van de landsheer.....	37
2.5	Gemene Zaak.....	39
2.5.1	Algemeen.....	39
2.5.2	Gemene Zaak als universeel verschijnsel	39
2.5.3	Relatie van Gemene Zaak met Opstand	42
2.5.4	Gemene Zaak als concreet politiek verschijnsel.....	44
2.6	Gemene Zaak HZ	45
2.6.1	Hollands–Zeeuwse oorlogsinspanning	45
2.6.2	Gemene Zaak HZ als instelling	46
2.6.3	Gemene Zaak HZ als instelling in Zeeland	48
2.7	Oranje	49
2.7.1	Algemeen.....	49
2.7.2	Oranje, leider van Gemene Zaak en Gemene Zaak HZ.....	50

2.7.3	Oranje als souverain vorst in verzet tegen Philips	50
2.7.4	Oranje als bondgenoot en leider van Gemene Zaak HZ in Holland en Zeeland	53
2.7.5	Fictief stadhouderschap van Oranje.....	54
2.7.6	Oranje als (Romeins) dictator	58
2.7.7	Oranje als beschermer (protector) in hoedanigheid van lid van Staten of Staten-Generaal ..	59
2.7.8	Oranje als arbiter	61
2.7.9	Oranje en souvereiniteit in Holland en Zeeland.....	62
2.7.10	Betrekkingen van Oranje met Philips II in 1572 - 1576	62
2.8	Steden; algemeen	63
2.9	Invloed van overgang van stad naar Opstand op samenstelling van stedelijke regering	65
2.10	Autonome stedelijke kernen in 1572–1574	65
2.11	Relaties van Zeeuwse steden met elkaar en met andere staatkundige eenheden	65
2.12	Bevolking	66
3	Regering in Vlissingen in 1572 – 1576	67
3.1	Vlissingen aan vooravond van verzet.....	67
3.2	Vlissingen en Statenimposten	69
3.3	Eerste verzetsfase: verzet tegen Alva, Spaanse troepen, 10e penning en citadelbouw	71
3.4	Burgerwacht.....	74
3.5	Motivering van Vlissings verzet	76
3.6	Consolidatie van Vlissings verzet	77
3.7	Tweede verzetsfase: Oranje betrokken bij regering van Vlissingen	78
3.8	Vlissingen en (water)geuzen)	81
3.9	Vernieuwing van de stedelijke regering in Vlissingen	81
3.10	Stedelijk beleid van mei 1572 tot maart 1574	84
3.11	Invloed van bevolking op stedelijk beleid	84
3.12	Engelse en Franse belangstelling voor Vlissingen.....	85
3.13	Bestemming van opbrengst van Lisbonse vloot.....	87
3.14	Tseraerts verdacht van verraad.....	89
3.15	Ernstige geschillen tussen Engelse en Franse militairen in Vlissingen; Junius de Junge naar Vlissingen ..	91
3.16	Overeenkomst tot regeling van situatie van militairen in Vlissingen en omgeving.....	92
3.17	Krijgsverrichtingen in Vlaanderen en op Zuid-Beveland; opnieuw Engels-Franse spanningen.....	94
3.18	Vlissingen na vertrek van gouverneur Tseraerts; gouverneurs De Haultain, Smit van Baarland en Charles de Boisot	96
3.19	Stedelijke regering en privilege van 2 maart 1574	101
4	Regering in Veere in 1572-1576.....	103
4.1	Veere vóór 1572	103
4.2	Gezag in Veere vóór de Opstand	106
4.3	Veerse maatschappelijke achtergrond van mensen die zowel vóór als na 1572 belangrijke openbare functie vervulden.	108
4.4	Overgang van Veere naar Opstand	116
4.5	Landlieden als afzonderlijke verzetskernen	120

4.6	Oranje en Veere	120
4.7	Gouverneurs 1572-1573.....	122
4.8	Commissie van gouverneur De Rollé van 15 juli 1572	123
4.9	Instructie voor gouverneur De Rollé van 15 juli 1572	123
4.10	Gouverneurs 1573 – 1576.....	127
4.11	Baljuws en schouten.....	128
4.12	Gevolgen voor Veerse regering van overgang naar Opstand.....	133
4.13	Wetsvernieuwing van 1 december 1572	135
4.14	Rol van schutterijen en gemeente in Veerse regering	138
4.15	Veerse financiële administraties vóór en na mei 1572.....	140
4.16	Algemene toestand in Veere na overgang naar Opstand in mei 1572	141
4.17	Rumoer in Veere	142
4.18	Junius de Junge gouverneur van Veere mei 1573.....	144
4.19	Voortijdige vernieuwing van Wet van Veere op 26 oktober 1573	147
4.20	Reorganisatie van de regering van Veere in 1574/1575; instelling van raden.....	148
4.21	Veerse weigering in 1575 van eigen gouverneur als opvolger van Junius de Junge	151
5	Regering op Schouwen en Duiveland 1572–1576.	153
5.1	Algemeen.....	153
5.2	Voorspel van overgang van Schouwen en Duiveland naar Opstand	154
5.3	Overgang van Schouwen en Duiveland naar Opstand	157
5.4	Gouverneurschap van Zierikzee tot 30 november 1572	159
5.5	Aanstelling van functionarissen door De Rollé.....	160
5.6	Keersemakers weg naar gouverneurschap van Zierikzee	162
5.7	Commissie voor Keersemaker als gouverneur van Zierikzee en Beoosterschelde van 30 november 1572.....	163
5.8	Keersemaker als gouverneur van Zierikzee	165
5.9	Fricities tussen Zierikzeese regering en voorstanders van Opstand	167
5.10	Breuk tussen Keersemaker en regering van Zierikzee	167
5.11	Van Dorp gouverneur van Zierikzee 1573-1576	169
5.12	Stedelijke regering van Zierikzee vóór en na overgang van stad naar Opstand	170
5.13	Invloed van bevolking op stedelijk beleid	173
5.14	Regering van Brouwershaven	173
5.15	Regionaal gezag in Zeeland Beoosterschelde.....	174
5.16	Financiële administraties in Beoosterschelde	175
5.17	Houding van Zeeuwse steden ten opzichte van Opstand.....	177
6	Weg naar Zeeuwse regering 1572–1574	180
6.1	Inleiding	180
6.2	Gouverneurs van Oranje	180
6.3	Baljuws in steden.....	181
6.4	Zeeland en Raad van Staten nevens Oranje	182
6.5	Voornemen om Batenburg als gouverneur van Zeeland aan te stellen	184
6.6	Voornemen van Oranje voor reis naar Zeeland	186
6.7	Junius de Junge en zijn relaties met Oranje en Zeeland	187

6.8	Junius de Junge als commissaris–generaal van Oranje in Zeeland	191
6.9	Aanstelling van burggraaf van Zeeland	192
6.10	Wetgeving voor Zeeuwse gebieden van Gemene Zaak	193
6.11	Dienstbevelen van Oranje	194
6.12	Zeemacht.....	194
6.13	Vlissingse financiële administratie voor oorlogsbuit	197
6.14	Walcherse financiële administraties voor geconfisqueerde goederen	198
6.15	Heffing op verkeer over water (licentrecht)	200
6.16	Plaatselijke heffing van licentrecht in Zeeland in 1572/1573	201
6.17	Licentrecht bij uitvoer.....	201
6.18	Zeeuwse administratie voor heffing van licentrecht uit oorlogsrecht.....	204
6.19	Licentrecht wegens ontheffing van uitvoerverbod	205
6.20	Regeling van twee typen licentrecht als één complex	205
6.21	Commissie voor De Beaulieu inzake licentrecht	206
6.22	Aanstelling van ontvanger van licentrecht te Vlissingen	207
6.23	Heffing vanwege Alva op handel met Holland.....	208
6.24	Monopolie van grof zout voor Oranje	208
6.25	Nieuwe regeling voor administratie van afgifte van paspoorten, heffing van licentrecht en opbrengsten van zout, verbeurdverklaarde goederen en buit op Walcheren (oktober 1573).....	209
6.26	Aanstelling van Manmaker als tesorier van de oorlog in Zeeland	211
6.27	Samenwerking en onderlinge bijstand	213
6.28	Oranje in Zeeland	216
6.29	BIJLAGEN	217
6.29.1	Bijlage A. (bij noot 46).	217
6.29.2	Bijlage B. (bij noot 54).....	217
6.29.3	Bijlage C. (bij noot 58).....	218
7	Regering in Holland 1572–1574.	220
7.1	Inleiding	220
7.2	Betekenis van ‘Holland’	220
7.3	Oranje als unificator en coördinator in gebieden van Gemene Zaak.....	221
7.4	Oranje als instituut; raden en commissarissen van Oranje	221
7.5	Personeel van Oranje.....	222
7.6	Gouverneurs van Oranje	222
7.7	Staten van Holland in 1572; Raad nevens Lumey	224
7.8	Lumey afgezet als gouverneur van Zuid–Holland.....	225
7.9	Raden nevens Oranje.....	226
7.10	Raad van Staten nevens Oranje	227
7.11	Werkzaamheden van Raad van Staten nevens Oranje	232
7.12	Rechterlijke bevoegdheid van Raad van Staten nevens Oranje.....	234
7.13	Raden van Finantie en van de Admiraliteit nevens Oranje	234
7.14	Samenstelling van drie Raden nevens Oranje	234
7.15	Hof van Holland, Zeeland en West–Friesland.....	235
7.16	Rekenkamer	236

7.17	Oranje als beschermer in 1572	237
7.18	Vergadering van Staten van Zuid-Holland in Delft; maart 1573	238
7.19	Vergadering van Generale Staten van Holland en Zeeland ; voorjaar 1574	240
7.20	Vergadering van Staten van Zuid-Holland in Rotterdam midden 1574	240
7.21	Vergadering van de Staten van Zuid-Holland; oktober/november 1574	241
7.22	Zuid-Holland en Oranje van najaar 1574 tot najaar 1575	244
7.23	Regering van het Noorderkwartier	246
7.24	Bijlagen	251
7.24.1	Bijlage A.	251
7.24.2	Bijlage B.	251
7.24.3	Bijlage C.	251
8	Staatkundige veranderingen in maart 1574.....	253
8.1	Algemene toestand in Zeeuwse gebieden van Gemene Zaak in maart 1574	253
8.2	Instelling van Raad van Zeeland (Raad 1574) als gewestelijke regering	253
8.3	Zeeuwse regeringsordonnantie van 2 maart 1574 (Ord.1574); algemeen	254
8.4	Positie van Oranje en Philips II in Ord.1574.....	255
8.5	Gemene Zaak en vaderland in Ord.1574	256
8.6	Raad 1574	256
8.7	Samenstelling van Raad 1574.....	258
8.8	Personen in Raad 1574.....	260
8.9	Werkwijze van Raad 1574.....	263
8.10	Werkzaamheden van Raad 1574	263
8.11	Rechtspraak.....	264
8.12	Zeemacht, admiraal	265
8.13	Raad van de Admiraliteit	267
8.14	Uitrusting van oorlogsschepen, onderhoud van garnizoenen, kaapvaart, vertegenwoordiging in buitenland 267	
8.15	Diverse bepalingen.....	270
8.16	Raad 1574 en Staten van Zeeland.....	270
8.17	Zeeuws-Hollandse betrekkingen	271
8.18	Privilege voor Vlissingen	272
8.19	Privilege voor Veere	273
8.20	Verheffing van Arnemuiden tot stad	273
9	Regering in Middelburg 1574-1576.	276
9.1	Overgang van Middelburg op 18–21 februari 1574.....	276
9.2	Giften van Oranje na overgang van Middelburg.....	278
9.3	Middelburg in 1574 – 1575	279
9.4	Adriaan Jacob Joosse	281
9.5	Gouverneur	282
9.6	Baljuw	283
9.7	Wet en Raad.....	287
9.8	Schutterijen en gilden	287
9.9	Houding van Middelburg in Staten van Zeeland	288

10	Regering van Zeeland 1574-1576.....	289
10.1	Algemeen.....	289
10.1.1	Overzicht van regering van Zeeland van maart 1574 tot Pacificatie van Gent in november 1576	289
10.1.2	Regering van Zeeland in 1574 – 1576.....	290
10.1.3	Verblijf van Oranje in Zeeland	290
10.1.4	Gouverneurs van Oranje.....	293
10.1.5	Verzwakking van positie van gouverneurs van Oranje.....	296
10.1.6	6. Stedelijke baljuws	297
10.1.7	Colleges met regeringstaak:	299
10.1.8	Voorstel tot regeringswijziging.....	300
10.2	Coup van Walcherse steden; Raad 1575.....	300
10.2.1	Coup van oktober 1575	300
10.2.2	Veere en coup.....	302
10.2.3	Raad 1575	303
10.2.4	Veere en Raad 1575.....	305
10.2.5	Gouverneurs en Raad 1575	305
10.2.6	Manmaker en Raad 1575	306
10.2.7	College 1575	307
10.2.8	Coup als fase in vervanging van Regeringsraad door Gecommitteerde Raden van Staten van Zeeland	308
10.3	Gevolgen van Hollands–Zeeuwse Unie van 1576	310
10.3.1	Hollands-Zeeuwse Unie van 1576 en Zeeuwse regering.....	310
10.3.2	Detachering van afgevaardigden van kwartier naar ander kwartier	310
10.3.3	Zuidhollandse afgevaardigden in Zeeland.....	310
10.3.4	Zeeuwse afgevaardigden in Zuid–Holland.....	316
10.3.5	Administratieve rechtspraak naar gedeputeerden van Staten	317
10.4	Nieuwe regeling van Zeeuwse regering in 1576	318
10.4.1	Nieuwe regeling van regering in Zeeland en van zeezaken.....	318
10.4.2	Ordonnantie op beleid van Gemene Zaak in Zeeland van 22 september 1576 (Ord.GZ 1576)	320
10.4.3	Considerans van Ord. GZ 1576	321
10.4.4	Aanstelling van Hohenlohe als plaatsvervanger van Oranje	322
10.4.5	Gouverneur van Walcheren; admiraal	323
10.4.6	Landraad van Zeeland.....	323
10.4.7	College G&L 1576	324

10.4.8	Rechtskracht van besluiten van College G&L 1576	325
10.4.9	Werkterrein, taak en bevoegdheden van College G&L 1576	325
10.4.10	Werkwijze van College 1576.....	326
10.4.11	Comptabel beheer van College G&L 1576.....	327
10.4.12	College 1576 en rechtspraak	328
10.4.13	Monstering en verzorging van krijgsvolk.....	329
10.4.14	Aanstelling van functionarissen.....	329
10.4.15	Algemene bepaling voor niet afzonderlijk geregelde gevallen	330
10.5	Nieuwe regeling van zeezaken.....	330
10.5.1	Ordonnantie op zeezaken 1576 (Ord. Zee 1576)	330
10.5.2	Behandeling van bezwaren van Admiraliteit.....	331
10.5.3	College G&L 1576 en Ord. Zee 1576.....	331
10.5.4	Walcherse steden en plaatsen en Ord. Zee 1576.....	332
10.6	Zeeuwse wetgeving	332
10.6.1	Zeeuwse wetgeving 1574 – 1576	332
10.7	Bijlage: Notulen van Staten van Zeeland	333
11	Staten van Zeeland; Generale Staten van Holland en Zeeland	335
11.1	Staten van Zeeland	335
11.2	Staten van Zeeland in 1572–1577	337
11.3	Staten van Zeeland aan vooravond van Opstand	338
11.4	Staten van Zeeland in gebied onder landsheerlijk gezag	339
11.5	taten van Zeeland in gebied van Gemene Zaak	344
11.6	(Waterschaps-)Staten van Walcheren in 1574.....	346
11.7	Staten van Zeeland in 1574 –1576	347
11.8	Toelating van Vlissingen en Veere tot Staten van Zeeland	347
11.9	Leenroerigheid van Vlissingen en Veere.....	349
11.10	Plaats van Vlissingen en Veere in Staten van Zeeland	352
11.11	Brouwershaven en Arnemuiden niet in Staten van Zeeland	352
11.12	Edelen in 1574–1576 niet in Staten van Zeeland.....	353
11.13	Stemprocedure in Staten van Zeeland 1574–1576.....	353
11.14	Walchers stedencollege	354
11.15	Niet-Walcherse steden buiten Staten van Zeeland in 1576/1577	354
11.16	Plaats van Staten van Zeeland in staatkundig bestel van Zeeuws gebied van Gemene Zaak in 1574–1576.....	355
11.17	Vergaderingen van Staten van Zeeland in 1574–1576; algemeen	356
11.18	Vergaderingen van Staten van Zeeland zonder Raad of College in 1574–1576.....	356
11.19	Vergaderingen van Staten van Zeeland met Raad of College in 1574–1576	358
11.20	Vergaderingen van Staten van Zeeland in 1574–1576; chronologisch	358
11.21	Weg naar Generale Staten van Holland en Zeeland	364
11.22	Aard en samenstelling van Generale Staten van Holland en Zeeland; notulen.....	365

11.23	Stemprocedure in Generale Staten van Holland en Zeeland.....	367
11.24	Generale Staten van Holland en Zeeland naast Statencolleges van kwartieren	368
11.25	Generale Staten van Holland en Zeeland naast Raden en Colleges van Zeeland.....	369
11.26	Samenvatting van hoofdstuk 11	370
12	Staatkundige betrekkingen tussen Holland en Zeeland	372
12.1	Inleiding	372
12.2	Vergeten Unie.....	372
12.3	Terminologie: verbond (bondgenootschap), unie	372
12.4	Unies vóór mei 1574.....	374
12.5	Bondgenootschap tussen steden van gewest of kwartier	374
12.6	Bondgenootschappen en unies van opstandige gebieden	374
12.7	Zuidhollandse unie van 1573.....	375
12.8	Eerste vergadering van Generale Staten in maart–mei 1574	378
12.9	Propositie van Oranje	379
12.10	Niet geformaliseerd verbond van 1574 tussen Holland, Zeeland, Zaltbommel en Buren.....	382
12.11	Nauwe relaties tussen Holland en Zeeland	382
12.12	Vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland in 1575.....	383
12.13	Hollands–Zeeuwse Unie 1575.....	385
12.14	Overleg over nieuwe regeringsvorm in Holland en Zeeland	388
12.15	Hollands-Zeeuwse imposten 1575	388
12.16	Ontwerp-regeling van regering van Holland en Zeeland; 17 mei 1575.....	389
12.17	Houding van Zeeland tegenover voorgestelde regeringswijziging	391
12.18	Hollandse regeringsregeling van 1575.....	392
12.19	Zuidhollandse Landraad; College van Zuidhollandse Staten	394
12.20	Philips als landsheer ter discussie.....	396
13	Hollands–Zeeuwse Unie 1576.....	401
13.1	Unie 1576 algemeen	401
13.1.1	Inleiding	401
13.1.2	Kwartierscolleges.....	402
13.1.3	Vorbereiding van Unie 1576.....	402
13.1.4	Commissie voor buitenlandse hulp	403
13.1.5	Concept van regeringsregeling	403
13.1.6	Totstandkoming van Unie 1576.....	406
13.2	Verbondonderdeel van Unie 1576.....	407
13.2.1	Preambule van verbondsonderdeel van Unie–akte 1576.....	407
13.2.2	Beschikkend gedeelte van verbondsonderdeel van Unie–akte 1576	408
13.2.3	Oorlogsfinanciering; gedecentraliseerde financiële administratie	408
13.2.4	Financieel beheer	410
13.2.5	Detachering van afgevaardigden van kwartier in ander kwartier.....	410
13.2.6	Instructie voor gedetacheerde afgevaardigden	412

13.2.7	Centrale instantie voor financieel beleid.....	412
13.2.8	Financiële regelingen; slot van verbondsonderdeel van Unie-akte 1576.....	413
13.3	Regeringsonderdeel van Unie 1576.....	414
13.3.1	Regeringsonderdeel van Unie-akte 1576.....	414
13.3.2	Preambule van regeringsonderdeel van Unie-akte 1576.....	414
13.3.3	Bevoegdheden van Oranje in Unie-akte 1576.....	416
13.3.4	Bevoegdheden van Oranje inzake oorlogvoering.....	417
13.3.5	Bevoegdheden van Oranje inzake landsheerlijke hoogheid	418
13.3.6	Godsdienst.....	419
13.3.7	Oranje en Raden in kwartieren.....	421
13.3.8	Overheidsgezag van de Staten	421
13.3.9	Geschil tussen Staten van Noorderkwartier en gouverneur Sonoy over diens bevoegdheden 423	
13.4	Slotbepalingen van Unie 1576.....	425
13.4.1	Wederzijdse eden en interpretatie van Unie-akte 1576.....	425
13.4.2	Ondertekening en uitvaardiging.....	425
14	Zeeuwse en Hollands-Zeeuwse fiscale wetgeving 1574 – 1576.....	426
14.1	Algemeen.....	426
14.1.1	Inleiding	426
14.1.2	Fiscale terminologie 1574–1576.....	426
14.1.3	Zeeuwse fiscaliteit in 1573–1576	429
14.1.4	Heffing van 4 stuivers per ton bier; Oranje als belastingheffer	430
14.2	Zeeuws impostencomplex 1574	431
14.2.1	Bepert Zeeuws impostencomplex van 22 april 1574	431
14.2.2	Zeeuwse bezwaren tegen HZ imposten 1574	433
14.2.3	Invoering van Zeeuws impostencomplex van 17 mei 1574	436
14.2.4	Raadpleging van Oranje over Zeeuws impostencomplex van 17 mei 1574 en afschaffing daarvan 438	
14.2.5	Zeeuws impostencomplex van 17 mei 1574	439
14.2.6	Prijsvoorschrift; strafbepalingen	441
14.2.7	11. Effect van Zeeuws impostencomplex van 17 mei 1574	442
14.3	Hollands-Zeeuws Impostencomplex 1575	442
14.3.1	Generale Staten als wetgevend lichaam	442
14.3.2	Structuur van fiscale wetgeving van Zeeland vóór 1572.....	443
14.3.3	Structuur van fiscale wetgeving van Zuid-Holland van 28 oktober 1573.....	443
14.3.4	Structuur en korte inhoud van Ord. HZ 1574	445

14.3.5	Gezagsbasis van Ord.HZ 1574.....	446
14.3.6	Hof van Holland en Ord.HZ 1574.....	447
14.3.7	Heffingsordonnanties	447
14.3.8	Heffingsterritoir	448
14.3.9	Heffingen van HZ imposten 1574	448
14.3.10	Zeeuwse fiscaliteit tussen invoering van HZ imposten 1574 en invoering van HZ imposten 1575	451
14.3.11	Zuidhollandse fiscaliteit tussen invoering van HZ imposten 1574 en invoering van HZ imposten 1575	453
14.4	Hollands-Zeeuws Impostencomplex 1575.....	455
14.4.1	Vorbereiding van HZ imposten 1575.....	455
14.4.2	HZ imposten 1575.....	456
14.4.3	Heffingsterritoir	456
14.4.4	Heffingen van HZ imposten 1575	456
14.4.5	Invoering van HZ imposten 1575 in Zeeland	457
14.4.6	Financiering van oorlogvoering te water.....	458
14.4.7	Ontstaan van quotenstelsel in 1575.....	460
14.5	Hollands-Zeeuwse Impostencomplexen 1576 A en 1576 B.....	461
14.5.1	Vorbereiding van HZ imposten 1576 A.....	461
14.5.2	Unie 1576 als grondslag van wetgeving van HZ imposten 1576 A.....	463
14.5.3	Plakkaat van 23 april 1576 als algemene heffingsgrondslag van HZ imposten 1576 A.....	463
14.5.4	Heffingsordonnanties en andere specifieke voorschriften inzake HZ imposten 1576 A	464
14.5.5	Heffingsterritoir van HZ imposten 1576 A.....	465
14.5.6	Heffingen van HZ imposten 1576 A.....	465
14.5.7	HZ imposten 1576 B.....	467
14.6	BIJLAGEN	468
14.6.1	Bijlage A. tekst van ordonnantie op oorlogsfinanciering van 10 mei 1574 (Ord. HZ 1574) ..	468
14.6.2	Bijlage B. Tarieven van wijnimpost en bierimpost van HZ imposten 1574	475
14.6.3	Bijlage C. Tarieven van wijn- en brandewijnimpost van HZ imposten 1575, 1576A en 1576B	476
15	Epiloog	477
16	Excursus I : Zeeuwse Statenimposten 1472-1572.	483
16.1	Inleiding	483
16.2	Staten van Zeeland	483
16.2.1	Staten van Zeeland	483
16.2.2	Opvattingen over samenstelling van Staten van Zeeland	484
16.2.3	Samenstelling van de Staten van Zeeland: geestelijke instellingen en personen	489

16.2.4	Samenstelling van Staten van Zeeland: edelen	495
16.2.5	Standpuntbepaling in Staten kort vóór Opstand.....	496
16.2.6	Prelaat en Edelen naast steden	498
16.2.7	Staten van Bewesterschelde	499
16.2.8	Staten van Zeeland en belastingheffing	499
16.3	Beden	500
16.3.1	Oud en nieuw bedetype	500
16.3.2	Landsheerlijke beden in 1452 – 1471	502
16.3.3	Landsheerlijke beden in 1472.....	506
16.4	Statenimposten van 1472.....	507
16.4.1	Aard van Statenimposten van 1472	507
16.4.2	Rol van Staten bij invoering van Statenimposten van 1472	507
16.4.3	Rol van landsheer bij invoering van Statenimposten van 1472	508
16.4.4	Conflicten verbonden met de komst van Statenimposten	509
16.4.5	Twaalf gecommiteerden van Staten van Zeeland.....	510
16.4.6	Vorm van Statenimposten van 1472	511
16.4.7	Uitvoering van Statenimposten van 1472	513
16.4.8	Heffingsmethoden van Statenimposten van 1472.....	514
16.4.9	Oproer in Zierikzee	515
16.4.10	Dekking van tekort.....	516
16.4.11	Aandeel van Statenimposten van 1472 in bedenfinanciering.....	517
16.5	Statenimpost van 1473.....	518
16.5.1	Landsheerlijke bede van 1473	518
16.5.2	Maatregelen voor de betaling van de bede van 1473.....	520
16.5.3	Wetgeving van Statenimpost op bier van 1473	520
16.5.4	Heffingen van Statenimpost op bier van 1473.....	521
16.5.5	Aandeel van Statenimpost op bier van 1473 in bedefinanciering van dienstjaren 1473 /74 en 1474/75	522
16.6	Statenimposten in 1477 – 1570.....	523
16.6.1	Overzicht van de Statenimposten in de periode 1477 – 1570	523
16.6.2	Betrokkenheid van de landsheer bij de Statenimposten	524
16.6.3	Juridische bezwaren tegen heffing van Statenimposten van Vlissingen en andere plaatsen	527
16.7	Invloed van Alva's belastingplannen op belastingheffing van Staten.....	532
16.7.1	Schotheffing in gevaar door 10e en 20e penning van Alva	532
16.7.2	Schotheffing van Staten voor 1569 en 1570	533
16.7.3	Statenimposten 1570 – 1572	536

16.7.4	Bijzondere Statenimpost op gevoerde wijn	538
16.7.5	Waterschapsheffingen.....	538
16.8	Bijlagen	540
16.8.1	Bijlage A Rekenmunten.....	540
16.8.2	Bijlage B Beknopt overzicht van techniek van heffing van schot op landerijen	540
16.8.3	Bijlage C. Bedefinanciering in 1469, 1472 en 1473	541
16.8.4	Bijlage D. Statenimposten 1570	544
16.8.5	Bijlage E. Imposten van Staten van Walcheren 1571 (voor steden en platteland gelijk)	545
17	Excursus II : Zeeuwse staatkundige situatie na pacificatie van Gent.	547
17.1	Staten van Zeeland en Oranje na Pacificatie	547
17.2	Hollands–Zeeuwse Unie 1576 na Pacificatie van Gent	550
17.3	Functies van Unie 1576 na Pacificatie van Gent.....	552
17.4	Zeeuws voorstel voor Zeeuwse en Hollandse commissarissen naast Oranje.....	554
17.5	Goes en Tholen en de Unie 1576	555
17.6	Staten van Zeeland na Pacificatie van Gent; Eerste Edele	557
17.7	Stemprocedure in Staten van Zeeland; aantal stemmen	560
17.8	Stemprocedure in Staten van Zeeland; meerderheid tegenover minderheid	564
17.9	Vorbereiding van Instructie op Gecommitteerde Raden van 1578	566
17.10	Twaalf artikelen van 16 maart 1578	567
17.11	Instructie voor Gecommitteerde Raden van 22 mei 1578.....	569
17.12	‘Poincten’ van Staten van Zeeland	569
17.13	Vorbereiding van Statenmemorie	571
17.14	Staten en Gecommitteerde Raden naast elkaar	572
17.15	Wering van niet–Zeeuws gezag in Zeeland	572
17.16	Beheer van Zeeuwse domeinen.....	574
17.17	Einde van Gemene Zaak als instelling	576
17.18	Wetgeving van Staten	577
17.19	Bijzonderheden van fiscale en andere wetgeving	579
17.20	Statenzegel.....	581

1 Inleiding

1.1 *Opzet van dit geschrift*

Hierna volgt een op een handboek lijkende uiteenzetting van de Zeeuwse staatkundige geschiedenis in 1572 – 1576, niet een geschiedverhaal van Zeeland in die jaren. Het gaat daarbij om rechtshistorische onderwerpen waarbij ook juridische onderwerpen op het terrein van de openbare financiën aan de orde komen. Economische, sociologische en andere niet-juridische aspecten krijgen hoogstens bijkomstig aandacht. Het nauw met Zeeland verbonden Holland wordt in de uiteenzetting betrokken als vergelijkingsobject en vanwege de samenwerking tussen beide gewesten.

In dit inleidend hoofdstuk worden algemene onderwerpen behandeld, terwijl in de bijlage een aantal termen worden verklaard.

Het **tweede hoofdstuk** behandelt bijzonderheden van enkele hoofdrolspelers in het Opstandgebeuren, die in het vervolg van dit geschrift van belang zijn. Aan de Staten van Zeeland is een afzonderlijk hoofdstuk (11) gewijd.

In de hoofdstukken 3 t/m 9 is een chronologische volgorde aangehouden. De **hoofdstukken 3, 4 en 5** hebben betrekking op Vlissingen, Veere en Zierikzee (met Schouwen en Duiveland) in de volgorde waarin die steden in 1572 naar de Opstand overgingen. Deze steden vormden tot begin 1574 als het ware drie stadstaatjes in Zeeland waar toen een centrale regering ontbrak. De beschrijving van de gezagsstructuur in de steden is voortgezet tot de Pacificatie in 1576, omdat de komst van een bovenplaatselijk gezag in Zeeland in 1574 in de vorm van een regeringsraad en de Staten weliswaar het einde betekende van de autonome positie van de steden, maar niet het einde van hun invloed in regeringszaken.

Hoofdstuk 6 schetst de staatkundige situatie in Zeeland in het algemeen tot de komst in 1574 van een Zeeuwse regering.

In 1574 begon een intensieve samenwerking tussen Zeeland en Holland. De sterk van de Zeeuwse afwijkende beginfase van de Opstand in Holland wordt beknopt beschreven in **hoofdstuk 7**.

De komst van een Zeeuwse centrale regeringsinstantie in de gedaante van de Raad 1574 vormt de inhoud van **hoofdstuk 8**.

Omstreeks dezelfde tijd ging Middelburg naar de Opstand over onder geheel andere omstandigheden dan de in 1572 overgegangene steden. De stad die een fase van autonoom stadstaatje niet heeft meegemaakt, is het onderwerp van **hoofdstuk 9**.

Hoofdstuk 10 beschrijft de regering van Zeeland in 1574 – 1576.

De volgende hoofdstukken hebben een thematisch karakter.

Hoofdstuk 11 heeft betrekking op de Staten van Zeeland en de in 1574 verschijnende Generale Staten van Holland en Zeeland.

De Hollands–Zeeuwse samenwerking die vorm kreeg in een informele Unie 1574 en formele Unies 1575 en 1576, is het onderwerp van de **hoofdstukken 12 en 13**.

Een van de belangrijkste terreinen van Hollands–Zeeuwse samenwerking was de fiscaliteit die in hoofdstuk 14 aan de orde komt. De in **hoofdstuk 14** besproken fiscaliteit kwam niet uit het niets op, maar sloot voor wat Zeeland betreft aan op de fiscaliteit van de periode 1472 – 1572 die betrekkelijk summier wordt behandeld in **hoofdstuk 16 (excursus I)**. Hoewel de in dit geschrift beschreven periode eindigt met de Pacificatie van Gent in november 1576, hebben zich in de jaren 1576– 1579 gebeurtenissen voorgedaan die nauw verband hielden met de periode daarvoor en daarom beknopt worden beschreven in **hoofdstuk 17 (excursus II)**.

1.2 *Bronnenmateriaal*

De gegevens over de gebeurtenissen in Zeeland in de beginfase van de Opstand zijn uit verschillende ‘lagen’ afkomstig ¹. Het hierna volgende overzicht van bronnen en publicaties is niet anders dan een ordening van in dit geschrift gebruikt materiaal en niet een overzicht van de geschiedbronnen die Zeeland in de periode 1572-1576 betreffen.

Tot de oudste en eerste laag behoren de geschriften van auteurs die hun belevenissen meedelen of als tijdgenoten nauw bij het meegedeelde betrokken waren, zoals ambtelijke

¹ Groenveld, *Hooft*, 52 vlg., geeft samenvatting van andere door J.Romein opgestelde fasering van geschiedschrijving.

rapporten, rekeningen, brieven en ooggetuigenverslagen. Zij zullen vrijwel nooit een min of meer breed overzicht van een reeks gebeurtenissen geven, maar vermelden gewoonlijk een of meer gebeurtenissen afzonderlijk, omdat deze voor de berichtgever een actuele betekenis gehad hebben. Ook de geschriften van kronieken dagboekschrijvers die hun materiaal tijdens de loop van de gebeurtenissen bijeengebracht hebben, behoren tot deze laag. Vaak plaatsten zulke schrijvers hun belevenissen in een algemeen kader waarbij zij gebruik maakten van mededelingen van anderen. Voorzover zij dat deden, behoren zij tot een tweede laag.

De tweede laag bestaat uit de werken van de historieschrijvers die tien of meer jaar later de gebeurtenissen van 1572-1576 in Vlissingen en elders in Zeeland beschreven in het brede verband van de voor hen eigentijdse geschiedenis. Zij gebruikten het materiaal van de eerste laag, maar zullen meermalen ook zelf materiaal van de eerste laag hebben geleverd, bijv. omdat zij bepaalde gebeurtenissen hadden meegemaakt of daarbij betrokken personen hadden gekend. Veel materiaal dat in de loop der tijden beschikbaar is gekomen, was voor hen onbereikbaar, zoals ambtelijke documenten en diplomatieke correspondentie. Tot de tweede laag behoren de werken van Bor, Van Meteren, Van Reynd, Le Petit, Hooft en vele anderen. In deze laag zijn de verhalen ontstaan die tot op vandaag de voorstelling van wat omstreeks 1572 is gebeurd, sterk beïnvloeden. Vaak lenen deze verhalen zich voor uitbeelding, zij hebben een schoolplaatkarakter en spreken daardoor des te sterker tot de verbeelding. Niet zelden is latere geschiedschrijving in die schoolplaatsfeer blijven steken.

Tot een derde laag kan gerekend worden het werk van schrijvers uit de tweede helft van de 18e eeuw. Rond 1772 was er veel belangstelling voor wat 200 jaar eerder gebeurde. Er verschenen een aantal geschriften die elk betrekking hebben op een bepaalde stad: Middelburg, Vlissingen, Veere, Zierikzee, en wat later Goes. De schrijvers hadden geen persoonlijke relatie met de tijd van 1572 en hadden meer materiaal ter beschikking dan de schrijvers van de tweede laag. Bovendien behoren zij tot de vroege representanten van een meer wetenschappelijke geschiedschrijving. Afgezien van andere verdiensten heeft hun werk belang, omdat zij gebruik hebben gemaakt van materiaal dat sindsdien is verloren gegaan. Deze derde laag bevat de geschriften van J.W. de Water, Brahe, Lambrechtsen, Van Iperen, 's Gravezande, Camphuysen, Van de Velde en Van de Spiegel. Tot deze laag behoort ook de *Vaderlandsche Historie van Wagenaar* waarin de Zeeuwse gebeurtenissen in een algemeen Nederlands kader zijn ingepast ².

De wetenschappelijke geschiedschrijving heeft zich na 1800 voortgezet en verfijnd. In vooral Belgische bronnenpublicaties kwam veel materiaal over Zeeland in de beginfase van de Opstand ter beschikking ³. In Nederland publiceerde Van Vloten in de vorm van bijlagen bij een geschiedwerk ⁴ belangrijk materiaal uit Brussel. Daarna heeft het anderhalve eeuw geduurd voordat Rooze-Stouthamer liet zien hoeveel belangrijk bronnenmateriaal uit het derde kwart van de 16e eeuw over Zeeland in Brussel ongebruikt gesluimerd had ⁵. In de laatste decennia groeit de literatuur over het ontstaan van de moderne staat en het verschijnsel van revolutie en daarin krijgt de Opstand veel aandacht ⁶. Het gaat daarbij meestal om een kijken met andere ogen naar eerder bijeengebracht materiaal waarbij voor Zeeland weinig plaats is ingeruimd. De verhalen van de geschiedschrijvers van de tweede laag bepalen nog steeds in belangrijke mate het beeld van wat in Zeeland in 1572 – 1576 gebeurde. Of dit een gevolg is van de kwaliteit van hun werk of van een gebrek aan belangstelling bij latere historici (vermoedelijk spelen beide een rol) wordt hier in het midden gelaten ⁷.

² Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*. Aan de *Byvoegsels en Aanmerkingen* werkte onder meer de Zeeuw N.C. Lambrechtsen mee.

³ Voorbeelden: Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*; Pouillet – Piot, *Granvelle*.

⁴ Van Vloten, *Nederlands opstand*.

⁵ In Rooze-Stouthamer, *Hervorming*, en dezelfde, *Opmaat*.

⁶ Vgl. G. Darby (ed.), *Origins*. Zie over aard van 'Dutch Revolt' en vraag wanneer deze begon Darby's 'Introduction', 1.

⁷ Vgl. de opmerkingen van Jansma in 'Dordrecht wordt geus', 33, waarin hij o.m. de vraag stelt: "Zou er iets waars kunnen schuilen in de paradox, die ik geneigd ben te formuleren, dat de vroege belangstelling voor de geschiedenis van den Opstand een belemmering vormt voor de bestudeering van die periode in onzen eigen tijd?" De oorzaak van het gebrek aan belangstelling was volgens Jansma, dat de bronnenuitgaven verouderd waren. In 1872 schreef Van Vloten, dat men hem vroeger wel eens lachend had gevraagd, "of die spaansche

Als gevolg van de voortdurende veranderingen in de staatkundige verhoudingen en vormen kunnen mededelingen, voorschriften en uitspraken die uit een bepaalde situatie zijn voortgekomen, hun betekenis verliezen of bij gebruik met betrekking tot een andere situatie een verkeerd beeld van die situatie geven. In 1576 betoogden de steden van Noord-Holland, dat de door Oranje in 1572 aan Sonoy gegeven commissie als gouverneur van het gebied door een wijziging van de toestand in bepaalde opzichten zijn betekenis had verloren ⁸.

Maar ook van situaties waaruit zij voortkomen, kunnen teksten een onzuiver beeld oproepen. De overgrote meerderheid van de bronnen uit de besproken periode zijn ontstaan in de sfeer van regering en bestuur. Aan sommige bronnen, bijv. posten in rekeningen, geeft dit een waarborg voor betrouwbaarheid. Maar teksten die opgesteld werden in een bepaalde politieke samenhang, bijv. brieven of pamfletten, zullen niet zelden verkeerde voorstellingen oproepen, omdat het bij de auteur niet ging om een getrouwe weergave van de werkelijkheid, maar om het bereiken van een politiek doel. Politici, de belangrijkste groep in dit geschrift ter sprake komende actoren met Oranje voorop, kunnen van mening veranderen of hun doelstellingen aan gewijzigde omstandigheden aanpassen. Een politicus stemt zijn uitspraken altijd af op de omstandigheden waarin hij zich uit. Dit kan er toe leiden, dat een uitspraak uit 1572 niet zonder meer mag worden gebruikt voor de interpretatie of aanvulling van een uitspraak van dezelfde persoon uit 1575.

Bij het bronnenmateriaal over het behandelde tijdvak is er een groot gemis aan teksten die licht werpen op menselijke karakters, gevoelens, overtuigingen, beweegredenen ⁹. Al in 1575 maakte een Middelburgse afgevaardigde naar de Generale Staten van Holland en Zeeland zich er over boos, dat de regering van Zierikzee niet meedeelde, waarom zij de toekenning van bevoegdheden aan Oranje en de oprichting van een Hollands – Zeeuwse Landraad niet wilde accepteren, terwijl de afwijzing van Zierikzee de medewerking van Zeeland aan die belangrijke maatregelen blokkeerde ¹⁰. Sommige historici hebben de regeringen van naar de Opstand overgegangene steden à la minute laten volstromen met Calvinisten, maar van hoeveel Zeeuwse stedelijke regeerders van 1572 kennen wij de godsdienstige overtuiging vóór en na de overgang naar de Opstand en hoe moeten wij ons de godsdienstige opvattingen van wat men Calvinisten noemt, in Zeeuwse steden in 1572 voorstellen? Waren het in Zierikzee in 1573 Calvinistische schepenen die een gedaagde oplegden te 'sweeren aen den heylige'? ¹¹ Als een stedelijke regering een cruciaal besluit nam, was het dan met 13 tegen 0 of met 7 tegen 6? Als volgens een bericht het volk naar de stadswallen snelde, wie liepen er dan zo hard en waarom?

Dit gemis aan achtergrondinformatie is in het bijzonder voelbaar ten aanzien van beraadslagingen van Staten, Raden en stedelijke regeringen. Als er al notulen bewaard zijn, zijn dat gewoonlijk niet veel meer dan vaak onduidelijk geredigeerde besluitenlijsten. Bovendien kwam niet alles wat er gebeurde, in de officiële registers terecht. Van Veere zijn de notulen van de stedelijke regering van 26 maart 1575 af in een nog aanwezig notulenboek bewaard. Maar een los blad in het Veers archief bevat notulen van een belangrijke vergadering op 12 februari 1576 die niet in het notulenboek zijn ingeschreven ¹². Die onzekerheid is er ook ten aanzien van personen die als handelend worden opgevoerd. In veel geschriften wordt de indruk gewekt, dat aan de zijde van de Opstand Oranje alles bedisselde en regelde en elk initiatief van hem kwam. Vooral in Zeeland in de beginfase van de Opstand

tijd nu reeds niet genoeg bekend was" welke vraag volgens hem beantwoord kon worden met de gulle verzekering, "dat zijn eigenlijke kennisneming eerst recht begint" (Van Vloten, *Nederland tijdens volksopstand*, I, Voorbericht). Van Vloten had daarbij het oog op de grote hoeveelheid ongepubliceerde bronnen die in zijn tijd in gebruik begonnen te raken. De gebrekkige wijze waarop hij talrijke belangrijke teksten over het begin van de Opstand heeft gepubliceerd, ondersteunt de these van Jansma.

⁸ VII-10.

⁹ Swart, *Oranje*, 80 vlg., wijst op gebrek aan gegevens over Oranjes privé-leven in beginfase van Opstand.

¹⁰ Heeringa, 'Leiders', 21. De door Heeringa niet gespecificeerde brief in Gemeente-archief van Middelburg zal in 1940 verloren zijn gegaan.

¹¹ NA, Hof van Holland, nr 548; nr 151; sententie waaraan bladzijde met datum ontbreekt.

¹² ZA, GA Veere, nr 502. Op vergadering werd een politiek zeer gevoelig onderwerp behandeld, namelijk de wandaden van baljuw van Veere (IV-10).

zal er veel buiten hem om zijn geregeld. Dat officiële teksten, bijv. wettelijke voorschriften, op naam van Oranje staan of de medewerking van Oranje aan een maatregel vermelden, behoeft niet te betekenen, dat Oranje er bij betrokken was. In een aantal gevallen zal zijn medewerking niet groter zijn geweest dan die van de hedendaagse Nederlandse koningin aan wetten en benoemingen. En als Oranje daadwerkelijk bij een maatregel was betrokken, handelde hij dan uit eigen overtuiging of liet hij zich door een ander leiden? De rol van Oranjes medewerkers in de in dit geschrift behandelde periode heeft tot nu toe in het algemeen weinig aandacht gekregen. Het risico bestaat, dat de betekenis van hen die wel aandacht krijgen, relatief te hoog wordt aangeslagen. De in dit geschrift vaak vermelde Arend van Dorp die in Oranjes milieu een geheel eigen plaats heeft ingenomen, heeft nog niet een bij zijn optreden passende levensbeschrijving gekregen. Met betrekking tot Oranjes tegenspeler Alva geldt met betrekking tot zijn betrokkenheid bij maatregelen min of meer hetzelfde.

Terwijl met betrekking tot overheden als stedelijke regeringen, Statencolleges en functionarissen als bijv. gouverneurs vaak min of meer volledige reeksen gegevens in de vorm van ambtelijke correspondentie, notulen en rekeningen bewaard zijn gebleven die tenminste een overzicht geven van wat op overheidsniveau is gedaan¹³, ontbreken voor Zeeland voldoende bronnen om een doorlopend overzicht van het gedrag van de bevolking in 1572–1576 op te stellen. Hier moet de onderzoeker vrijwel uitsluitend werken met losse gegevens over bijzondere gebeurtenissen die vaak de nauwkeurigheid missen om conclusies te kunnen trekken. Het begin van het verzet in Vlissingen op 6 april 1572 en de overgang van Zierikzee in augustus 1572 geven een indruk van de invloed die de bevolking op de loop der gebeurtenissen kon uitoefenen. Over gespannen situaties die niet tot een uitbarsting geleid hebben, zullen gewoonlijk geen gegevens te vinden zijn, ook niet als zulke situaties het optreden van overheden hebben beïnvloed. Georganiseerde groepen van de bevolking als schutterijen en burgerwachten speelden een rol. Men mag niet op grond van vroegere of latere gegevens aannemen, dat zulke instanties aan de stedelijke regering ondergeschikt waren. Een afzonderlijke sector van de bevolking waren de in steden gelegerde militairen al of niet met hun gezinnen. Zij legden vaak een zware druk op de samenleving, maar hierover zijn slechts losse gegevens beschikbaar.

1.3 Algemeen

De jaren 1572 – 1576 waren de beginfase van het gewapend verzet tegen het gezag van de landsheer Philips II, maar in dit geschrift staat dit verzet, de Opstand, niet in het middelpunt. Het centrale thema is het begin van de opbouw van een Zeeuwse gewestelijke regering. Als eindpunt van de behandelde periode is gekozen de vooravond van de Pacificatie van Gent van 8 november 1576. De Pacificatie veranderde de algemene staatkundige situatie volkomen. De oorlog was ten einde en wat in de Nederlanden gescheiden was, werd verenigd. Niet te voorzien was, dat de Pacificatie als gevolg van latere gebeurtenissen slechts een intermezzo was met een hergroepering van de partijen die de oorlog zouden voortzetten.

De Pacificatie heeft de opbouw van een Zeeuwse regering niet onderbroken. In zoverre is 1576 een willekeurig eindpunt en bij enkele onderwerpen loopt het betoog dan ook een korte tijd door. Maar de Pacificatie bracht belangrijke wijzigingen op staatkundig terrein. Zeeland ging deelnemen aan gezagsuitoefening in een (aanvankelijk algemeen) Nederlands kader in de Staten-Generaal. De positie van Oranje in dat Nederlandse kader was anders dan zijn plaats binnen het Hollands–Zeeuwse kader in de eerste jaren van de Opstand. Een praktische overweging voor het kiezen van de Pacificatie als eindpunt van de hierna behandelde periode is, dat elk geschrift een einde moet hebben en zich na 1576 in jaren niet meer een zo voor afsluiting van een betoog geschikte gebeurtenis heeft voorgedaan als de Pacificatie.

In deze viereneenhalf jaar zijn de grondslagen van de Republiek gelegd. Wel was het bouwwerk in het najaar van 1576 nog lang niet voltooid en leek het er zelfs op, dat alle Nederlanden gezamenlijk met Philips II als landsheer een staatkundig verband zouden (blijven) vormen. Vervolgens zijn verschillende staatkundige constructies in discussie geweest. De Republiek die uiteindelijk ontstond, was de voltooiing van wat in 1572–1576 in Holland en Zeeland was begonnen: een statenbond (met trekken van een bondsstaat) met

¹³ Overigens gingen in Zeeland door calamiteiten belangrijke archiefcollecties verloren, zoals het Vlissings stedelijk archief in 1809 en het Middelburgs Gemeente-archief in 1940.

gewestelijke Staten die zich als hoeders van de souvereiniteit beschouwden, en enkele generaliteitslichamen ¹⁴

Reeds voor het begin van de Opstand was er in Zeeland een groei van de macht van de gewestelijke Staten en daarmee tegelijk en groei van de invloed van de belangrijkste steden. In het Zeeuws gebied dat in 1572 naar de Opstand overging, viel met de overgang het landsheerlijke regerings- en bestuursapparaat op Brussels en op gewestelijk niveau weg. De bevolking georganiseerd in stedelijke regeringen en enige tijd later het Statencollege gingen het vacuüm opvullen waarbij Oranje als naast de bevolking staande leider van de Opstand een eigen rol speelde. In 1573 begon de opbouw van een financiële overheidsadministratie in het Zeeuws opstandgebied, in 1574 kwam er een regering op gewestelijk niveau. De macht van de Staten nam toe, vooral nadat geheel Zeeland in 1577 staatkundig weer een eenheid was geworden. De Staten streefden naar een Zeeuwse Statenregering die zonder inmenging van wie dan ook de Zeeuwse zaken behartigde. In enkele jaren werd een duurzaam Zeeuws staatsbestel opgebouwd dat mede de bloei en de macht van de Republiek tot stand heeft gebracht.

Kenmerkend voor de behandelde periode zijn de snelle wijzigingen op staatkundig terrein. Er werd in het algemeen in hoog tempo gewerkt, al schetst de geschiedschrijving vaak een beeld van traagheid en obstructie. In hoog tempo werd er geld voor de oorlogvoering opgebracht. Ook van het financiële terrein geeft de geschiedschrijving vaak een negatief beeld. Zuinigheid, gierigheid zouden vaak de oorlogvoering hebben belemmerd ¹⁵. Maar er is nog steeds geen overzicht van de financiële draagkracht van de bevolking van Holland en Zeeland in 1572–1576. Het is de vraag of dat overzicht bij het beschikbare bronnenmateriaal ooit gemaakt zal kunnen worden, maar zonder een redelijk inzicht in wat beschikbaar was, kan men nooit uitspraken doen over laakbare zuinigheid. Het heeft tot recente jaren geduurd voor begonnen is met een serieus onderzoek van de openbare financiën tijdens de Republiek ¹⁶. Een politieke factor die bij de oorlogsfinanciering eveneens een belangrijke rol speelde, was de mate van bereidheid van de bevolking om geld op te brengen om 'verlost te worden'. Vermoedelijk mag ook dit onderwerp dat vooral de fiscaliteit betreft, tot de verwaarloosde fenomenen worden gerekend.

Situaties en gebeurtenissen in Zeeland in de beginfase van de Opstand krijgen in de geschiedschrijving nauwelijks aandacht. Vrij vaak behandelt men een zuiver Hollands onderwerp en meent dan hetzelfde onderwerp tevens voor Zeeland te behandelen door niet te spreken van 'Holland', maar van 'Holland en Zeeland' ¹⁷.

1.4 *Opstand en opstandelingen; legitimiteit; bondgenoten*

Het verzet in de Nederlanden tegen Alva en Requesens en hun meester in de jaren 1572–1576 wordt in dit geschrift de 'Opstand' genoemd ter wille van aansluiting aan het taalgebruik in de geschiedschrijving. Opstand (met een hoofdletter) is hier niet een kwalificatie van gebeurtenissen, maar enkel een naam voor een aaneenschakeling van bepaalde historische verschijnselen in 1572 en latere jaren die niets over de aard van het benoemde zegt. Er is dus geen verband tussen deze naam Opstand en een begrip dat met de term 'opstand' wordt aangeduid. In aansluiting daarbij is 'opstandig' hier enkel als adjectief van Opstand gebruikt en zijn 'opstandelingen' niet anders dan mensen die aan de zijde van de Opstand staan. De Opstand schakelde de landsheerlijke macht uit en de uitdrukking 'vóór de Opstand' betekent de periode vóór die uitschakeling. Daarmee wordt geen standpunt ingenomen ten opzichte

¹⁴ François, *Handboek*, II, 303 vlg.; Kranenburg, *Inleiding*, 139 vlg., 148 vlg.

¹⁵ Positieve waardering van financiële inspanning van Holland en Zeeland in Van Deursen, 'Willem van Oranje', 131 vlg.

¹⁶ Resultaten van sterk toegenomen belangstelling voor geschiedenis van de openbare financiën zijn onder meer reeks publicaties in RGP kleine serie over gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden waarin in 1996–2009 delen over zes van de zeven provincies en het landschap Drenthe zijn verschenen. Voor het deel over Gelderland was te weinig materiaal beschikbaar.

¹⁷ In sommige publicaties wordt de bekende vergadering van de Staten van Holland in Dordrecht van juli 1572 aangeduid als vergadering van de Staten van Holland en Zeeland, bijv. Geurts, *Nederlandse Opstand in pamfletten*, 46, 206. Zie voor zelfstandige positie van Zeeland Heeringa, 'Leiders', 34 vlg.

van de vraag waar het begin van de Opstand in de zin van de reeks gebeurtenissen waarin de verovering van Den Briel, het verzet in Vlissingen en zoveel meer plaats vond, het meest zinvol gesteld kan worden ¹⁸.

‘Opstand’ wekt de indruk van één verschijnsel. In werkelijkheid was de Opstand in 1572–1576 een combinatie van strijd van Oranje tegen Philips II en verzet van de bevolking (steden en Staten) tegen Philips. Oranjes strijd was niet die van een onderdaan tegen zijn heer, maar van een soevereine vorst tegen een andere soevereine vorst, met andere woorden een oorlog ¹⁹. De bevolking verzette zich als onderdanen tegen (het machtsapparaat van) hun heer. De al sinds 1568 oorlogvoerende Oranje ging in 1572 een bondgenootschap aan met de in verzet gekomen bevolking.

Hughenoltz maakt onderscheid tussen ‘opstand’: verzet tegen een gevestigde orde zonder bewuste poging die orde te wijzigen, en ‘revolutie’: verzet tegen en bewuste poging tot verandering van de gevestigde orde ²⁰. In die zin begon het verzet in Zeeland als een opstand en was de verlating van Philips in 1581 een revolutionaire daad. Wat er in de tussentijd is gebeurd, valt moeilijk te kwalificeren. De Vlissingers noemden al in een vroeg stadium hun verzet tegen het landsheerlijk gezag ‘revolte’, d.w.z. opstand, oproer ²¹. Ook de tegenpartij gebruikte deze term ²². Met betrekking tot Holland werd begin 1573 gesproken van ‘zich opposeren’ tegen afpersingen, in het bijzonder de door Alva voorgestelde 10e en 20e penning ²³. Om de Opstand en de daarmee gepaard gaande krijgshandelingen te benoemen werden vaak termen als troebelen, beroerten gebruikt ²⁴. De Raad 1574 sprak in mei 1574 van de ‘jegenwoordighe oorloghe’ ²⁵. Toen na het verlopen van de Pacificatie van Gent de strijd in de

¹⁸ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 11 vlg., beschouwt jaren 1566–1572 als opmaat in zin van allereerste begin van Opstand in algemene betekenis van term. Ook andere jaren zijn als begin van de Opstand in algemene zin genoemd.

¹⁹ II-7(3).

²⁰ Hughenoltz, ‘Opstand’, 116.

²¹ Van Vloten, *Nederlands opstand*, II, bl. L vlg.; brief van gouverneur, kapiteinen en raadslieden van Vlissingen aan dekens van de schutterijen, schippers en anderen van de ambachten van Dordrecht; Vlissingen, 2-5-1572: “onse revolte binnen der stadt [= Vlissingen] geschiet”. Aan Dordtenaren wordt gevraagd ‘eenige gelijcke revolte’ te maken. Blijkens brief beschouwden Vlissingers als hun ‘revolte’, dat zij zich bij Oranje beklagde hadden over tyrannie van Alva, aan Oranje en diens broer Lodewijk hulp hadden gevraagd en vanwege Oranje een gouverneur en veel soldaten hadden ontvangen. Oranje beschouwden zij als vorst en tevens als een verpersoonlijking van Philips II en diens getrouwe stadhouder.

²² ZA, Rekeningen Fruin, nr 302, fo 52r. Begin april 1572 verbleef rentmeester van Bewesterschelde, Philibert van Serooskerke, te Bergen op Zoom. Zijn stadhouder voor Zuid-Beveland zond hem een expresse bode met bericht van ‘de invasie ende innemen der stadt van Den Briele van [= door] de vyanden’. Vervolgens zond hij rentmeester bode met bericht ‘van de revolte van de stadt van Vlissinghe’. Den Briel wordt ingenomen, Vlissingen revolteert. Vgl. voor ‘revolte’ ook notulen van Staten van Holland van 26-4-1572: voorstel om stadhouder op de hoogte te stellen van “die beroerte, die overal is onder de gemeente, tenderende genouch tot een generale revolte ende confusie, die zij meest fonderen opte ruyne” die veroorzaakt zal worden door uitvoering van 10e en 20e penning van Alva (Leeuwenburg en Smit, ‘Ongedrukte resolutien’, 24 vlg.). Vgl. ook *Vlaamsche kronyk*, 495: volgens generaal pardon van Philips II van 1574 hadden watergeuzen bijna geheel Holland ‘tot revolte ghebrocht’.

²³ KHA, Fbk I, fo 57v vlg., akte van aanstelling van Commissarissen van de rekeningen in Holland; Delft, 9-1-1573: “Alsoe zedert het lant van Hollant hem geopposeert heeft jegens de groote ende onbehoirlicke exaction ende bysunder jegens den opheve van den thienden ende xxen penninck by den hertoghe van Alva voortgesteld waervuyt nyet en stonde te verwachten dan een ewighe slavernije ende bederffenisse van denzelve landen dat principalick staet by trafycque van den coopmanschappe die daerdeur apparentelick soude gecesseert hebben”.

²⁴ RH, 2e ed., 1575, 282; Oranje en Staten van Holland en Zeeland in hun antwoord aan commissarissen van Philips II bij vredesonderhandelingen van 1575: ‘het bevreedigen en beslegten van de jeegenwoordige beroerte’.

²⁵ NZ, I-A, 6. Oranje spreekt in instructie van 13-12-1575 van ‘dese oorloge’ (*ibidem*, 89).

Nederlanden hervat was, noemde men de strijd van de jaren 1572–1576 soms ‘de eerste oorlog’²⁶.

Van Wijn ziet de beginfase van het verzet niet als een enkelvoudige opstand, maar als een reeks opstanden²⁷. Smit ziet eveneens een aantal opstanden waarin belangen en idealen van diverse groeperingen meespelen²⁸, Sommige auteurs huldigen een visie op het verzet of de beginfase daarvan die niet door de term ‘opstand’ wordt gedekt. Woltjer ziet in het verzet in de eerste plaats een burgeroorlog, die kan worden vergeleken met de Franse burgeroorlogen²⁹. De term burgeroorlog past niet goed in 16e-eeuwse verhoudingen, toen oorlog veel meer een zaak van soldaten was dan later. Vermoedelijk wordt wat Woltjer bedoelt, beter uitgedrukt door de term ‘binnenlandse oorlog’³⁰.

De term ‘opstandelingen’ doet het voorkomen alsof de actoren van het verzet een homogene groep vormden. Groenveld wijst er op, dat het een bont gezelschap met uiteenlopende motieven was³¹. Ook hier speelt het tijdsverloop een rol. Groepen die aanvankelijk op de voorgrond traden, bijv. werkloze vissers, verdwijnen van het toneel en worden vervangen door een patriciaat dat, in elk geval gedeeltelijk, niet uit de regentenstand van vóór 1572 was voortgekomen.

In dit geschrift wordt geen aandacht geschonken aan legitimiteit van handelingen en situaties. Legitimiteit is het beantwoorden aan een rechtsnorm. Het is een relatieve term die inhoud krijgt door de norm die wordt gehanteerd. Bij staatkundige conflicten zoals de Opstand zijn er verschillende legitimiteiten. Philips II legde bij het beoordelen van eigen optreden en dat van de regering van Vlissingen andere normen aan dan de regering van Vlissingen. Het past niet in een historisch betoog om spelers en situaties te beoordelen naar een legitimiteitsmaatstaf die als vanzelfsprekend wordt gehanteerd. In de geschiedschrijving wordt soms de ‘gevestigde orde’ als legitiem beschouwd, een kleurloos formeel legitimiteitsbegrip dat verwarrend werkt. Het kan wel zinvol zijn na te gaan of handelingen en situaties van de gevestigde orde afwijken, maar dat heeft op zichzelf niets met legitimiteit te maken.

Van wezenlijk belang zijn wel de opvattingen die mensen in concrete situaties van legitimiteit hebben. Philips voelde zich in zijn behandeling van de Nederlanden gesterkt door zijn overtuiging, dat hij legitiem handelde. Een burgemeester van een stad heeft wellicht een bepaalde handeling nagelaten, omdat hij meende, dat de handeling niet legitiem zou zijn. Er kan onder de bevolking een collectieve legitimiteitsvoorstelling leven, bijv. onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan de landsheer. Opvattingen over legitimiteit die zich in menselijk gedrag manifesteren, zijn historisch belangrijk. De bronnen voor de in dit geschrift behandelde periode bevatten weinig uitdrukkelijke gegevens over zulke opvattingen. Opvattingen in juridische en andere geschriften zijn alleen van belang, als zij menselijk gedrag hebben beïnvloed. Een nuttige hypothese is, dat bewust handelende mensen menen, dat zij legitiem handelen, desnoods met toepassing van de ‘nood breekt wet’ – these.

²⁶ ZA, Rekenkamer B, nr 24341; daarin o.m. rekening tussen Cornelis Coene en Walraven van den Braemsloot van omstreeks juni 1582, fo 1r: ‘de verwoesting van den lande van Zeelandt geduerende de eerste oorlog’; ook in verklaring van regering van Vlissingen, van 10-7-1593 (copie in NA, Archief Arend van Dorp, oud nr port. 39/42).

²⁷ Van Wijn, ‘Het Noordhollands regiment’, 257, schrijft over eerste 3 maanden van verzet in 1572: “feitelijk hebben wij met een reeks van ‘lokale’ opstanden te doen”.

²⁸ Smit in *Britain and the Neth omstr. 1969*

²⁹ Woltjer, *Vrijheidsstrijd*, 62. Kossmann, ‘Nederlandse Opstand’, 53 vlg., geeft verzameling visies op Opstand. Nagtglas, Zeeuws historicus uit 19e eeuw, plaatste Opstand in brede context: “im April des Jahres 1572, im groszem Kampf der germanischen Rassen gegen den Übermut der lateinischen Völker” (Nagtglas, ‘Vlissingen Zukunftshafen’). Hij werd vermoedelijk beïnvloed door Motley die in hooggestemde bewoordingen schreef over het Teutoonse ras waartoe vrijheidlievende Bataven en Friezen zouden hebben behoord (Motley, *Rise*, I, onder meer 78; Wilson, *Elizabeth*, 6 vlg.). Mischien was hij ook bekend met de Germaanse geschiedschrijving van Treitschke (Van Nuffel, ‘Opstand’, 270).

³⁰ **INVULLEN**

³¹ Groenveld, ‘Trouw en verraad, 10: “De opstandelingen vormden niet één partij met een vast omschreven programma; zij waren een bont gezelschap, een monsterverbond van mensen die ieder hun eigen redenen hadden voor verzet.”

Oudendijk heeft een grondige studie gewijd aan de juridische basis van het in 1572 in Holland en Zeeland begonnen verzet die hier kort zonder commentaar wordt weergegeven.³² Haar uitgangspunt is de laatmiddeleeuwse zienswijze, dat de relatie tussen een vorst (hertog, graaf, heer) na zijn inhuldiging en het volk tweeledig is. Enerzijds is het volk aan hem als de natuurlijke heer onderdanig, een relatie die in het bijzonder bij erfopvolging buiten toedoen van het volk is ontstaan, en onverbrekkelijk is. Anderzijds is door de eed die de vorst bij de inhuldiging heeft gezworen, dat hij de rechten van het volk zal respecteren, een contractuele relatie ontstaan. De aard van deze relatie brengt mee, dat het volk de gehoorzaamheid aan de vorst kan opschorten, als en voor zolang de vorst zijn eed aan het volk schendt, in de terminologie van Oudendijk de dienstweigeringsgedachte. Oudendijk past deze algemeen in de Nederlanden gehuldigde zienswijze toe op het verzet in Holland en Zeeland in 1572. Dit verzet was geen revolutie³³, maar de consequentie van de schending van het contract door Philips II. Het volk zegde zijn gehoorzaamheid aan de landsheer op, maar afzetting van hem behoorde niet tot de mogelijkheden. Zulk een verlatingsgedachte was het contract tussen vorst en volk vreemd. Langzamerhand wijzigde de voorstelling die men zich van het contract met Philips maakte, en vatte de overtuiging post, dat contractbreuk door Philips het volk niet alleen het recht gaf de gehoorzaamheid op te schorten, maar ook om hem af te zetten. Een natuurlijke onverbreekelijke onderdanigheid van het volk aan de vorst werd ontkend. De relatie tussen vorst en volk was uitsluitend contractueel. Deze verlatingsgedachte werd in praktijk gebracht in 1581, toen Philips als landsheer werd afgezet. Deze daad bevatte een revolutionair element, tenzij men met de Staten-Generaal de ruime contractvisie huldigt, dat contractbreuk ook afzetting rechtvaardigde.

In de traditionele voorstelling van een contract tussen vorst en volk ziet Oudendijk de kiem van een groeiende macht van de Staten om mee te regeren. In 1572 werd in Holland en Zeeland het groeiproces sterk versneld. Het einde van de groei, de machtsvolheid van de Staten, acht Oudendijk in 1585 bereikt met de aanstelling van Leicester tot gouverneur-generaal. In dat jaar stelt zij het begin van de Republiek.

In de visie van Oudendijk komt de vraag of bepaalde handelingen uit de begintijd van de Opstand naar de toen geldende opvattingen revolutionair genoemd moeten worden, bijv. het bijeenkomen van de Staten van Holland in Dordrecht in juli 1572, niet aan de orde, omdat er niet van revolutie kan worden gesproken³⁴. In het betoog van Oudendijk gaat het slechts om twee partijen: de bevolking met daarin besloten Oranje staat op tegen het gezagsapparaat van Philips, want zij wijst de visie dat Oranje als soevereine vorst tegen Philips strijdt, af³⁵. Tot zover Oudendijks betoog.

Aan het verzet doen naast de opstandelingen andere personen en groepen mee voor wie Philips II niet hun heer is, en die aan het verzet in een andere hoedanigheid deelnemen dan als subject van Philips. Zij zijn formele of informele bondgenoten van de opstandelingen. Oranje werd reeds genoemd. Zijn bondgenootschappelijke bijdrage aan de Opstand is voor alles het leiderschap. In dit verband is niet van belang, dat anderen, Philips als eerste, Oranje als opstandeling of zelfs trouweloze leenman beschouwen en geen waarde toekennen aan zijn positie als soevereine vorst van Oranje. Een andere bondgenoot is Junius de Junge die, terwijl hij in dienst is van de keurvorst van de Palz, met name in Zeeland belangrijke diensten aan de Opstand bewijst³⁶. Weer andere bondgenoten zijn Engelse, Schotse en Franse militairen die niet als huurlingen, maar als vrijwilligers voor de Opstand vechten.

1.5 *Grondgebied van de Opstand (Gemene Zaak)*

In het Hollands-Zeeuws gebied van de Opstand werd de uit de middeleeuwen stammende verdeling in een gewest Holland en een gewest Zeeland gehandhaafd. In de praktijk ontstond naast deze tweedeling een driedeling waarbij Holland in twee kwartieren werd verdeeld. In deze terminologie werd het tweevoud Holland-Zeeland overschaduwd door een eenheid: het gebied van de Gemene Zaak onderverdeeld in drie in beginsel gelijkwaardige kwartieren die van elkaar gescheiden waren door corridors: Noorderkwartier of Noord-Holland,

³² Oudendijk, *Contract*.

³³ Dit gebruik van term 'revolutie' stemt overeen met betekenis die Hugenholtz er aan geeft.

³⁴ Oudendijk, *Contract*, 16.

³⁵ Oudendijk, 'Coninck van Hispaengien', 276. Zie II-7(3) voor latere opvatting van Oudendijk.

³⁶ VI-7.

Zuiderkwartier of Zuid–Holland en Zeeland.. Het Noorderkwartier met Hoorn, Enkhuizen en Alkmaar en enige kleinere steden omvatte het tegenwoordige Noord–Holland boven de in vijandelijke handen zijnde corridor Haarlem – Amsterdam, waardoor het van het Zuiderkwartier was gescheiden ³⁷. Het Zuiderkwartier besloeg ongeveer het tegenwoordige Zuid–Holland met Dordrecht, Leiden, Delft, Gouda en Rotterdam en een aantal kleinere steden. Zeeland, het derde kwartier, was van het Zuiderkwartier gescheiden door de natuurlijke waterrijke corridor van de Zuidhollandse eilanden. Het zwaartepunt van Zeeland was het in het uiterste zuidwesten van het gebied van de Gemene Zaak gelegen Walcheren met Middelburg, Vlissingen en Veere.

In de bronnen worden de termen Noorderkwartier en Noord–Holland als synoniemen gebruikt, evenals Zuiderkwartier en Zuid–Holland. In dit geschrift is hetzelfde gedaan.

Elk kwartier had een eigen regering, maar de gewestelijke eenheid van Holland bleef daarnaast op regeringsniveau van betekenis. Ondanks de gelijkwaardigheid van de kwartieren had het Zuiderkwartier een zeker overwicht over de andere kwartieren. De ligging was centraal tussen de beide andere kwartieren in, daar lagen de grootste steden en Oranje hield er als leider van de Gemene Zaak met zijn staf gewoonlijk zijn residentie. De bijeenkomsten van de Generale Staten van Holland en Zeeland werden bijna steeds in het Zuiderkwartier gehouden. Volgens de Hollands-Zeeuwse Unie van 1576 werden uit Zeeland en het Noorderkwartier gedeputeerden bij een regeringsinstantie van het Zuiderkwartier gedetacheerd en gedeputeerden van het Zuiderkwartier tot hetzelfde doel naar Zeeland en het Noorderkwartier gezonden, terwijl tussen Zeeland en het Noorderkwartier geen uitwisseling van gedeputeerden plaats vond.

Tot het gebied van de Gemene Zaak behoorden ook de Gelderse steden Zaltbommel en Buren die vaak, maar niet steeds bij regeringshandelingen vertegenwoordigd waren. Buren was in een bijzondere positie, omdat Oranjes zoon Philips Willem graaf van Buren was. Zijn rechten als zodanig werden door Oranje uitgeoefend. In 1575 viel Buren in handen van de vijand.

De opstandelingen kwalificeerden hun territoire niet als opstandig. In de bronnen wordt het opstandig Zeeland op verschillende manieren aangeduid: ‘provinces, villes et places tenans la iuste et legitime cause de noz armes allencontre du duc d’Alve et ses alliez’ ³⁸, ‘tgantsche lant van Zeelant, zyne Excellencie toegedaen zijnde’ ³⁹, ‘den Lande van Seelandt zynder Excellentie ende der Gemeyne Zake toegedaen zynde’ ⁴⁰. In 1577 wordt onderscheid gemaakt tussen ‘landen ende steden, de Gemeyne Zaecke altijs toegedaen geweest hebbende’ en het kort tevoren bij satisfactie met die landen en steden verenigde Goes ⁴¹. Soms wordt uitdrukkelijk Oranjes fictieve stadhouderschap gebruikt om opstandig gebied aan te duiden. Na de overgang van Middelburg in februari 1574 was Walcheren in zijn geheel opstandig gebied. In een commissie van Oranje van 8 maart 1574 wordt dit als volgt vermeld: “Alsoe deylandt van Walcheren onlanxleden onder ons gebiet als wettich Stadthouder van Hollandt, Zeelandt, etc. gereduceert wesende” ⁴². Plaatsen in het territoire van de Opstand werden in Zeeland wel aangeduid als staande onder het gebied of gouvernement van Oranje ⁴³. Deze terminologie wordt ook in de Pacificatie van Gent gebruikt, maar heeft daar vooral een geografische functie, namelijk om de gebieden van de Opstand te onderscheiden van de

³⁷ Soms werd tot Noorderkwartier behorend Waterland, streek met Edam, Monnikendam en Purmerend, afzonderlijk vermeld. Zo is Hollands–Zeeuwse Unie 1575 vanwege Noord–Holland en Waterland ondertekend door vier afgevaardigden (XII-13).

³⁸ KHA, Fbk I, fo 17v; Oranje in commissie voor Charles de Beaulieu inzake licentrecht; z.pl., z.d. (vermoedelijk zomer 1573). Tekst was mede voor buitenland bestemd. Zie VI-23.

³⁹ NZ, I-A, 19; Raad 1574 en Staten van Zeeland; 7-8-1574.

⁴⁰ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 114r.; Raad 1574; 10- 2 - 1575.

⁴¹ NZ, I-B, 105; College G&L 1576; 18-4-1577.

⁴² NA, Staten van Holland, 1572-1795, nr 1788, fo 64r; commissie voor Michiel Adolfsz. als rentmeester van geconfisqueerde geestelijke en wereldlijke goederen in Vlissingen en ressort.

⁴³ ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2429, stuk nr 21**: in pachtvoorwaarden van imposten in Middelburg: ‘steden ofte plaetsen onder tgebiet ofte gouvernement van synder excellencie staende’ (22-1-1575), *ibidem*, **nr 2430, stuk nr 216**: in pachtvoorwaarden van imposten in Arnemuiden: ‘steden ligende onder tgebiede van syne excellencie’ (12-11-1575).

aan de landsheer trouw gebleven gebieden ⁴⁴. Oranje noemt in 1573 de steden in het gebied van de Gemene Zaak steden die zich met hem hebben verbonden ⁴⁵. In deze omschrijving is het bondgenootschappelijk karakter van de relatie tussen Oranje en de gebieden van de Opstand essentieel.

De aan de landsheer trouw gebleven gebieden worden soms aangeduid als 'de landen onder de gehoorzaamheyt van vianden geseten' ⁴⁶. Personen die de zijde van de landsheer hielden, zijn "persoonen houdende parthye contrarie van zyne Excellencie ende der Gemeyne Zaecke" ⁴⁷. Toen in najaar 1576 de besprekingen over de Pacificatie van Gent begonnen, drukte men zich neutraal uit. Het College G&L 1576 meldde aan de Veerse regering, dat vanwege de 'staten va(n) ande(re) zyde' joncker Mol met zijn gezelschap in Middelburg was aangekomen ⁴⁸.

1.6 Staatkundige gesteldheid van Zeeland

Staatkundig was Zeeland omstreeks 1570 verdeeld in twee bestuursdistricten. Zeeland Bewesterschelde omvatte de eilanden Walcheren, Zuid-Beveland, Wolfaartsdijk en de dicht bij de zuidkust van Tholen als een eilandje in de Oosterschelde gelegen stad Reimerswaal, restant van het overstroomde oostelijk gedeelte van Zuid-Beveland, en een uitgestrekt schorrengebied dat vroeger het eiland Noord-Beveland was. Zeeland Beoosterschelde bestond uit de eilanden Schouwen, Duiveland, Tholen en het eilandje Sint Philipsland dat na overstroming nog niet herdijkt was. Schouwen bevatte een kleine Hollandse (in oorsprong Voornse) enclave, het plaatsje Bommenee aan de noordkust ⁴⁹. Tot Beoosterschelde behoorde ook een kleine Zeeuwse enclave op Hollands gebied, Sommelsdijk op het eiland Overflakkee ⁵⁰, en het op de Brabantse wal tegenover het eiland Tholen gelegen Nieuw-Vossemeer. Schouwen bevatte een kleine Hollandse (in oorsprong Voornse) enclave, het plaatsje Bommenee aan de noordkust ⁵¹. Op hun beurt bezaten Zeeland en het district Beoosterschelde een kleine enclave op Hollands gebied, Sommelsdijk op het eiland Overflakkee ⁵². In geografische zin (in tegenstelling tot de bestuurlijke structuur) werd de heerlijkheid Voorne, het eiland Voorne met de stad Brielle en de eilanden Goeree en Overflakkee, en ook wel het eiland Putten tot Zeeland gerekend ⁵³. Zeeuws was eveneens de Westerschelde tot aan de Vlaamse kust.

⁴⁴ Art. 7 (tekst in *Opstand en Pacificatie*, 356).

⁴⁵ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 152, fo 355v vlg.; brief van Oranje aan 'ceulx des Eglises reformees retirez des Pays Bas en Engleterre', Delft, 31-10-1573, waarin Oranje bij het bijeenbrengen van geld aan kerken in Engeland als voorbeeld stelt 'les villes qui se sont associez avecq nous'.

⁴⁶ Smit, *Handel met Engeland*, II, 2e stuk, nr 1264; plakkaat van Raad 1574; Middelburg, 11-8-1574.

⁴⁷ NZ, I-A, 82 (21-12-1575).

⁴⁸ ZA, GA Veere, nr 1355; Middelburg, 2-10-1576. Bedoeld is Jan de Mol, heer van Oetingen (Baelde en Van Peteghem, 'Pacificatie', 20).

⁴⁹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 298, fo 518v, brief van Oranje aan Staten en landzaten van Overflakkee, Rotterdam, 18-7-1574: Bommenee is een 'lidmaet slants van Voirne' en onder meer om die reden moet Overflakkee helpen bij versterken van de plaats. 'Staten' duidt hier niet een college aan, maar die lokale gezagsdragers die geacht werden gezamenlijk bevolking van Overflakkee te vertegenwoordigen.

⁵⁰ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 317, fo 524r, brief van Oranje aan Raad 1574, Rotterdam, 11-9-1574: Sommelsdijk "lecht onder de keure van Zeeland" en behoort daarom belasting te betalen met de Zeeuwen en niet met de Hollanders.

⁵¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 298, fo 518v; brief van Oranje aan Staten en landzaten van Overflakkee, Rotterdam, 18-7-1574: Bommenee is een 'lidmaet slants van Voirne' en onder meer om die reden moet Overflakkee helpen bij het versterken van de plaats. 'Staten' duidt hier niet een college aan, maar die lokale gezagsdragers die geacht worden gezamenlijk de bevolking van Overflakkee te vertegenwoordigen.

⁵² KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 317, fo 524r; brief van Oranje aan Regeringsraad van Zeeland, Rotterdam, 11-9-1574: Sommelsdijk "lecht onder de keure van Zeeland" en behoort daarom belasting te betalen met de Zeeuwen en niet met de Hollanders.

⁵³ Zie bijv. *Der Coopliedē Handboucxkin*. Daarin met afzonderlijke titel: *De droghe/ natte/ ende langhe maten als vā cooren/* [enz.], Gent, 1544. In rubriek van graanmaten van Zeeland worden onder meer vermeld maten van Voorne, Putten en Overflakkee. Vgl. Van Dijk,

In de jaren 1572–1576 was het territorium van Zeeland in tweeën gedeeld: een deel van Zeeland bleef trouw aan de landsheerlijke regering, het andere deel sloot zich aan bij de Opstand. Dat laatste deel wordt hierna het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak of het opstandig Zeeland genoemd, of kortweg Zeeland als uit de context blijkt welk deel is bedoeld. Van april/mei tot augustus 1572 besloeg het opstandig Zeeland slechts Vlissingen, Veere, een gedeelte van de rest van Walcheren, en Sommelsdijck. Begin augustus 1572 sloten Schouwen met Zierikzee en Duiveland zich bij de Opstand aan. Op 18/21 februari 1574 ging Middelburg naar de Opstand over. Toen besloeg het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak Walcheren, Schouwen, Duiveland en Sommelsdijck. Dit duurde tot september 1575, toen Duiveland en Schouwen op Zierikzee en Bommeneer na in Spaanse handen vielen. Bommeneer ging in oktober 1575 en Zierikzee in juli 1576 verloren. Schouwen en Duiveland werden in het najaar van 1576 door de Spaanse troepen ontruimd en kwamen daarna weer aan de zijde van de Opstand.

De positie van het eiland Wolfaartsdijk en de op een eilandje in de Oosterschelde gelegen stad Reimerswaal was in 1572–1576 wisselend tussen landsheer en opstandelingen ⁵⁴. Gedurende de gehele periode bleven Zuid-Beveland, het eiland Tholen en de Zeeuwse enclave Nieuw-Vossemeer de landsheer trouw. Het op een eilandje in de Westerschelde gelegen Vlaamse Biervliet werd door de Zeeuwse opstandelingen onder controle, c.q. bezet gehouden ⁵⁵.

Bij het spreken over een regering van Zeeland in 1572–1576 gaat het om slechts een deel van het graafschap Zeeland, maar moet worden bedacht, dat er zowel voor de opstandelingen als voor de landsheer slechts één ongedeeld graafschap Zeeland bestond, waarvan een deel in vijandelijke handen was.

1.7 Graafschap Zeeland en Land Zeeland

Zeeland was een graafschap. Vaak komt in de bronnen de term Land Zeeland voor. Graafschap en Land als juridische begrippen hebben op hetzelfde territorium en dezelfde bevolking betrekking, maar verschillen van inhoud. Het graafschap bestaat uit het Zeeuwse territorium en zijn bevolking en de graaf met zijn gezagsapparaat. Het Land bestaat uit hetzelfde territorium en zijn bevolking, maar zonder de graaf en diens gezagsapparaat. Het Land Zeeland is het Zeeuwse volk als afzonderlijke eenheid naast de graaf. De Staten van Zeeland vertegenwoordigen het Land Zeeland tegenover de graaf. Het Land Zeeland geeft de graaf beden en maakt soms schulden om die beden op te brengen. De crediteuren van zulke schulden kunnen rente en aflossing verhalen niet op de graaf, maar op de Staten als vertegenwoordiging van het Land ⁵⁶.

1.8 Regering van Zeeuws gebied van Opstand (Gemene Zaak) in april 1572 – najaar 1576; algemeen

Aan de zijde van de Opstand zijn er van het begin af twee partijen geweest: de bevolking waarvoor steden en Staten van Holland en van Zeeland handelden, en Oranje. Elke partij had haar doelstellingen en visies. Belangrijke doelstellingen hadden de partijen gemeenschappelijk: verdrijving van de vreemde troepen en herstel van een regiem dat vrijheden en rechten respecteerde. De Staten moesten de leemte in de gezagsuitoefening

'Financieel aandeel', 112: "die mit 23 pioniers gereijst es in Zeelandt op Oeltgensplaet" (1576). Heerlijkheid Voorne behoorde in middeleeuwen tot Zeeland, maar ontwikkelde zich tot afzonderlijke staatkundige eenheid. Zie voor een geval waarin Brielle in 1444 als Zeeuwse stad optreedt: Van de Spiegel, *Satisfactie*, 371, noot 1.

⁵⁴ *Archives*, IV, nr 454, 252 vlg.; Louis de Boisot meldt Oranje, dat vijand Reimerswaal bij compositie heeft overgegeven; admiraalschip voor Bergen op Zoom, 28-11-1573.

⁵⁵ Op 23-2- 1579 verklaarden Gecommitteerde Raden van Staten van Zeeland, dat stad en eiland Biervliet gedurende Opstand vóór Pacificatie van Gent altijd met Zeeland geassocieerd waren geweest (*NZ*, II, 174; Van de Spiegel, *Onuitgegeven stukken*, I, 261). Een 'geassocieerd gebied / stad' behoorde niet tot Holland of Zeeland, maar had zich bij die opstandige gewesten aangesloten, zoals Gelderse steden Zaltbommel en Buren.

⁵⁶ ZA, Rekenkamer A, nr 459 (8e copulaatboek), fo 536r vlg.; formulier voor rentebrieven van renten verkocht op Land van Zeeland (omstreeks 1570).

door het wegvallen van de landsheerlijke regering ontstaan opvullen. Oranje had zijn politieke doelstellingen en maakte deel uit van een netwerk van reformatisch gezinde politici dat zich verzette tegen een rooms-katholiek machtsblok waarin Philips II en de paus een hoofdrol speelden. Binnen de Nederlanden waren voor Oranje niet alleen Holland en Zeeland van belang, maar alle Nederlandse gewesten, zoals vooral na de Pacificatie van Gent in het licht trad.

In dit geschrift gaat het om de eerste fasen van de opbouw van een Zeeuws regeringsapparaat met als begin de komst van een Zeeuwse regering in maart 1574. Het regeringsterrein omvatte 2 sectoren: de oorlogvoering met wat daar verband mee hield (de 'Gemene Zaak'), en de rest (hierna 'landzaken' genoemd). Voor Oranje was de oorlogvoering van overwegend belang. Voor de Staten waren beide sectoren van essentieel belang. De Staten vertrouwden de krijgskundige kant van de oorlogvoering in beginsel toe aan Oranje.

Het toneel waarop de spelers hun rol speelden, liet een bonte mengeling van situaties zien. De situatie van het ogenblik beïnvloedde het spel. Noodzakelijkheden en mogelijkheden bepaalden in hoge mate het gedrag van de spelers. Onder dit alles begonnen zich nieuwe gezagsverhoudingen te ontwikkelen die het spel richting gaven. Het resultaat was, dat spelers zich niet steeds aan een enkele voor hen karakteristieke rol hielden, maar soms van rol wisselden. Er werd politiek bedreven. Wat langs de ene weg niet lukte, werd langs de andere weg geprobeerd te bereiken.

Bij de gezagsuitoefening waren een aantal eenheden betrokken als subject of object of in beide hoedanigheden. Deze eenheden waren door vriendschappelijke, neutrale of vijandelijke relaties met elkaar verbonden. Hierna komen ter sprake: Philips II als graaf van Zeeland, de bevolking van de Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak in de gedaante van de steden Vlissingen, Veere, Zierikzee en Middelburg en van 1574 af de Staten van Zeeland, Oranje als leider van de Gemene Zaak, de gebieden van de Gemene Zaak buiten Zeeland, de Zeeuwse en overige Nederlandse gebieden die de landsheer trouw waren gebleven en het buitenland.

1.9 *Bijlage. Betekenis van enkele termen en uitdrukkingen.*

Enkele in dit geschrift voorkomende termen en uitdrukkingen verdienen afzonderlijk aandacht. De volgende terminologische opmerkingen hebben op Zeeland in 1572–1576 betrekking, voor zover niet anders blijkt.

In de beginjaren van de Opstand was er een aantal vormen van openbaar gezag die niet in één samenhangend gezagspatroon ingepast kunnen worden. Voor de tijdgenoot was dit vermoedelijk geen al te groot bezwaar, omdat alles bij hem levende werkelijkheid was. Beschreef hij een stukje van die werkelijkheid, dan gebruikte hij bewoordingen die begrijpelijk waren voor zijn tijdgenoten, ook als zijn terminologie niet consequent was. Voor lezers van enkele eeuwen later zal zijn tekst vaak minder duidelijk zijn. Zij lopen het risico bij het beschrijven van vroegere situaties ten onrechte moderne situaties als richtsnoer te nemen. Dit risico bestaat vooral, als in een vroegere tekst gezagsvormen worden aangeduid met termen die vandaag voor andere gezagsvormen worden gebruikt. Hedendaagse lezers zijn bovendien gewend aan een min of meer sluitend systeem van openbaar gezag en zullen wellicht proberen vroegere gezagsverhoudingen in een systeem onder te brengen in gevallen waarin dat bij gebrek aan systeem vergeefse moeite is.

1.9.1 Dubbelterm

'Dubbelterm' betekent een reeks van twee of meer woorden waardoor één verschijnsel of categorie van verschijnselen wordt aangeduid en elk woord van de reeks afzonderlijk het gehele verschijnsel of de gehele categorie van een bepaalde zijde belicht. Dubbeltermen werden vaak gebruikt.

1.9.2 By advis, by conclusie, by deliberatie

Deze drie termen die in het besluitvormingsproces een belangrijke rol spelen, hebben vrijwel dezelfde betekenis: als gevolg van een besluit. In de literatuur worden zij vaak anders opgevat, omdat de oorzakelijke functie van 'by' wordt genegeerd en aan het zelfstandig naamwoord de betekenis van het hedendaagse spraakgebruik wordt gegeven.

‘Adviseren’ (Fr. ‘adviser’) heeft in de 15^e en 16^e eeuw gewoonlijk een veel sterkere betekenis dan tegenwoordig aan het woord wordt gegeven, te weten ‘besluiten’, ‘instemmen met’⁵⁷. Oranje draagt Balfour op soldaten te lichten en vermeldt, dat hij en de Staten hebben besloten (advise) troepen te lichten⁵⁸. Aan Calvart schrijft Oranje, dat de Staten en hij hebben besloten (advise) 3 afgevaardigden naar Engeland te zenden⁵⁹. ‘Advis’ betekent gewoonlijk ‘besluit’, ‘goedkeuring’. ‘By advis van’ een persoon of instelling betekent: als gevolg van het besluit, de toestemming van die persoon of instelling. ‘Advij’s’ in deze betekenis is gebruikt in de notulen van de vergadering van de Staten van Holland van 20 juli 1572 waar de Staten toezeggen geen akkoord met Philips aan te gaan enz. zonder Oranjes “advij’s consent ende verwillinghe daerop te hebben” en vanwege Oranje wordt verklaard, dat Oranje evenmin zulk akkoord zal aangaan “zonder advij’s ende consent der Staten oft immers des meestendeel derzelve”⁶⁰. ‘Advij’s, consent ende verwillinghe’ en ‘advij’s ende consent’ zijn dubbeltermen waarin eenzelfde notie door verschillende woorden met gelijke betekenis wordt uitgedrukt. ‘Advij’s’ in dezelfde betekenis komt voor in het verzoek van Philips van Marnix van St Aldegonde (1540 – 1598) op dezelfde Statenvergadering om ‘der staten advij’s ende resolutie’ omtrent de door Marnix voorgelegde onderwerpen, waarin ‘advij’s ende resolutie’ een dubbelterm is met de betekenis van ‘besluit’⁶¹. Niet zelden wordt het in de literatuur voorgesteld alsof Staten in een beschreven situatie slechts een adviserende functie hadden, terwijl zij in werkelijkheid een besluit namen⁶². Uit de context kan blijken, dat ‘advij’s’ in de betekenis van ‘mening’, ‘raadgeving’ is gebruikt⁶³.

Een weinig gebruikte verwante uitdrukking is **‘ten avoye van’**. De Raad 1574 omschrijft de regeling van art. 23 – 25 van Ord.1574 over de uitrusting van oorlogsschepen door de steden als een besluit van de Staten van Zeeland ‘ten advoye van’ Oranje⁶⁴. Het ging hier om een gezamenlijk besluit van Oranje en de Staten.

⁵⁷ Vgl. Immink, ‘Volk en vertegenwoordiging’, 157 vlg. over ‘raad’ die in feodale verhoudingen vazallen hun heer verschuldigd waren. ‘Raad’ had veel sterkere betekenis dan tegenwoordige ‘advies’, “het duidde veeleer op een vorm van medewerking, van medezeggenschap, waarmede men deelnam aan de verantwoordelijkheid”.

⁵⁸ KHA, Fbk II, nr 351, fo 174r vlg.; commissie van Oranje op Henry Balfour, Rotterdam, 18-11-1575: “nous avons avecq les estatx de cedictz pays advise de faire lever encoires quelque bon nombre de soldatz en Escosse”.

⁵⁹ KHA, Fbk II, nr 359, fo 178r vlg.; Oranje aan Calvart, Rotterdam, 26-11-1575: “Les Estatx et moy avons advise d’envoyer vers Angleterre (drie afgevaardigden)”.

⁶⁰ Bakhuizen van den Brink, ‘Eerste vergadering’, 40.

⁶¹ *Ibidem*, 38. Nog een voorbeeld uit Zeeland. In februari 1578 spraken gedeputeerden ter Statenvergadering met elkaar af, dat zij elke dag op tijd op vergadering zouden zijn, en dat besluiten van aanwezigen rechtskracht zouden hebben alsof zij waren genomen ‘by gemeene advyse ende bywesen’, d.w.z. afwezige gedeputeerden werden geacht aanwezig te zijn geweest en met besluiten te hebben ingestemd (NZ, I-C, 70).

⁶² Kluit, *Staatsregering*, I, 73, vat ‘advij’s’ op als ‘met voorafgaande kennisneming’ (door Staten). Verderop (*ibidem*, 78, 79) vat hij ‘advij’s’ der Staten op als ‘mening’ der Staten. Daarmee dreigt hij vast te lopen bij door hem geciteerde akte tot oprichting van Leidse Universiteit volgens welke oprichting geschiedde door Philips ‘by advis van’ Oranje met die van de Raad Provinciaal van Holland en van de gemene Staten van Holland en Zeeland (*ibidem*, 79,80). Kluit interpreteert dit aldus, dat Oranje de oprichter was en “de Staten daarin bij hun advis gekend zijnde hunne toestemming gegeven (hebben)”. De woorden “ende van de gemeene Staten van Hollandt ende Zeelandt” die in oorspronkelijke tekst bij Molhuysen, *Bronnen Leidsche Universiteit*, I, 8*, voorkomen, ontbreken in tekst van octrooi bij Paulus, *Zeelands Regt*, Bylagen, 31. Lademacher, *Stellung*, 46, leidt ten onrechte uit uitdrukking ‘by advijse’ af, dat Staten van Holland in augustus 1572 slechts in een raadgevende functie bij regering werden betrokken.

⁶³ NZ, I-B, 24; arbitrale uitspraak van Oranje in Veere in belastinggeschil, 2-6-1576: “zyne Excellencie gehooft hebbende tdebat van de voorscreven partyen, naer rype deliberaetie ende daerop gewonnen ’t advij’s van die van den Rade van Zeelant”; *ibidem*, 27: door Raad van Zeeland “is geadvijseert en geconcipiert” belasting op landerijen in te voeren welk ‘advij’s ende concept’ door Staten wordt goedgevonden (16/21-6-1576). ‘Advijseren ende concipiëren’ en ‘advij’s ende concept’ zijn dubbeltermen. Zie ook NZ, I-C, 76, sub XXI.

⁶⁴ NZ, I-A, 1 (20-3-1574).

In de zelden gebruikte term **'by conclusie'** heeft 'conclusie' een sterkere betekenis dan in het moderne spraakgebruik en duidt het woord niet een bereikte conclusie, maar het op grond daarvan genomen besluit aan ⁶⁵.

'By deliberatie' met de betekenis 'bij besluit' komt in de landsheerlijke periode vaak voor in op naam van de landsheer gestelde wettelijke voorschriften. In het begin van het beschikkend gedeelte wordt dan meegedeeld, dat het voorschrift is vastgesteld 'by deliberatie' van een of meer personen of instanties. Dit betekent, dat het voorschrift niet steunt op een besluit van de landsheer zelf, maar op een besluit van die persoon/personen of instantie(s) en dus buiten de landsheer om is opgesteld en uitgevaardigd. Met 'by deliberatie' is niet alleen overleg bedoeld, maar overleg inclusief het besluit waartoe het heeft geleid en op het besluit komt het aan. Het gaat niet om een eigenmachtig handelen, maar om een handelen binnen de handelingsvrijheid die de landsheer aan die persoon / personen of instantie(s) heeft toegekend. Ook in de wetgeving van de opstandelingen komt de term wel voor in op Philips' naam gestelde voorschriften ⁶⁶. In het plakkaat waarbij Philips in 1581 wordt verlaten, gebruiken de Staten-Generaal de term voor hun eigen besluit, waar zij in het begin van het beschikkend gedeelte van het plakkaat met een 3-voudige dubbelterm meedelen, dat zij "by ghemeynen accoorde, deliberatie ende overdraghe" Philips van zijn heerschappij vervallen hebben verklaard en verklaren. Ook in de considerans van het plakkaat komt 'by deliberatie' voor in de overweging, dat een ondeugdelijke vorst door zijn onderzaten "besondere by deliberatie van de Staten van den Lande" door een ander mag worden vervangen. Volgens de bedoelde passage mogen onderzaten hun vorst verlaten, maar zij staan daarin veel sterker, als zij worden gesteund door een besluit tot verlating van de Staten ⁶⁷. De passage gaat in de richting van de opvatting, dat onderdanen niet op eigen gelegenheid zich tegen hun vorst mogen verzetten, maar dit wel mogen als lagere magistraten, i.c. de Staten, tot verzet hebben besloten.

1.9.3 Regering

Onder 'regering' in de zin van handelend optreden wordt in dit geschrift verstaan het vaststellen van het politieke beleid in aangelegenheden van welke aard ook en de zorg voor en het toezicht op de uitvoering van dat beleid. 'Regering' in de zin van handelende entiteiten betekent personen en lichamen die de regering in de zin van handelend optreden uitoefenen. Kenmerkend voor de hier behandelde periode is, dat er tegelijkertijd in verscheidene verbanden wordt geregeerd: regering in Zeeuws verband, regering in Hollands-Zeeuws verband en regering van de Gemene Zaak. Gewoonlijk zijn regeringsinstanties in meer dan één regeringsverband werkzaam. Hierna zal het militaire beleid te land en te water (admiraliteit) in het algemeen buiten beschouwing blijven, komt het financiële beleid met inbegrip van de belastingheffing slechts in hoofdzaken en het waterschapsbeleid incidenteel aan de orde.

1.9.4 Politie, politisch

De term 'politie', ook wel 'politicque' (II-4), 'ordre politique' (II-4), 'de saeke politique' (VII-21, noot 116), met adjectieven 'politisch', 'politijsch', wordt in de beginjaren van de Opstand gebruikt voor verschillende begrippen die verband houden met de overheid. De betekenis van 'politie' moet dan ook uit de context worden afgeleid. De term kan de aard van overheidshandelen aanduiden: beleid voeren, ordenen, regelen, zonder vermelding van het terrein waarop dat handelen plaats vindt. Een staatkundig verband moet goed geordend zijn of in de bewoordingen van de considerans van de Hollandse regeringsregeling van 1575: "want geene Republique, nogte eenige gemeene staat van den Lande ofte Steeden sonder

⁶⁵ XIV-2(4).

⁶⁶ Voorbeeld: XIV-5(4).

⁶⁷ 'Vertaling' van geciteerde passage door Mout, *Plakkaat*, 95, met "vooral nadat er in de Staten van het land overlegd is" is veel te zwak. Verlaten van vorst wordt niet door overleg van Staten, maar door Statenbesluit ondersteund. Zie voor visies op passage Mout, *ibidem*, 42 vlg. Passage is correct vertaald in Kossman en Mellink, *Texts*, 217: "notably when this is decided by the States of the country". Ankersmit, 'Kossmann en de politieke theorie', 23, geeft clause in kwestie ten onrechte weer als 'by deliberation'. **CONTROLLEREN EN NAZIEN: Japikse in BVGO 1919.**

ordentelijke Politie moogen blyven staan”⁶⁸. De considerans van het verbondsgedeelte van Unie 1576 drukt hetzelfde uit: de weldaad die God heeft bewezen bij het weerstaan van de vijand, behoort “int generael met eennen goeden polyticken ordeninge bevesticht te werden”⁶⁹. Politie kan het beleid op stedelijk niveau betekenen, zoals in Veere (IV, noot307).

‘Politie’ kan betekenen het hele terrein waarop de overheid van Holland en Zeeland ordenend optreedt. Aan het slot van het verbondsgedeelte van de Unie 1576 beloven de bondgenoten de inhoud van het verbond en alle besluiten die zij [als Generale Staten van Holland en Zeeland] zullen nemen, zullen nakomen, niet alleen voor wat de financiële middelen betreft, “maer oick in allen anderen zaken, die politie ende gemeene staet der landen beroerende”⁷⁰. ‘Politie ende gemeene staet’ is een dubbelterm.

Gewoonlijk beschouwt men het terrein van overheidsoptreden als verdeeld in sectoren en duidt ‘politie’ een bepaalde sector aan. Vaak wordt dan onderscheid gemaakt tussen militaire zaken en politieke zaken. Voorbeelden daarvan zijn: zaken van Gemene Zaak naast politieke zaken (XIII-3(2)). krijgshandel en politise (VI, noot 30), politieke gouvernement en krijg (VII-21), politie en militaire zaken (VIII-6; art.1 Ord.1574), politissche en zaken van oorlog (X-noot 191), politieke zaken en krijgshandeling (RH 1576, 29). Ook wordt wel onderscheid gemaakt tussen justitie en politie. Voorbeelden daarvan zijn: Zierikzee vindt het raadzamer herziening van justitie en politie uit te stellen tot na de oorlog (XI noot 132), justitie en politie (XII noot 132) instructie van Zuidhollandse Landraad 1575), politieke of judiciale saken (XIII-4(1)). Soms worden meer dan twee sectoren onderscheiden. Voorbeelden: krijgskzaken, politise zaken en andere (X, noot 206), politie, finantie en admiraliteit (XIII-4(1)). Uit het plakkaat op de policie van 1583 blijkt, dat toen in elk geval diverse maatschappelijke onderwerpen tot de ‘policie’ werden gerekend, zoals huwelijk en openbare zedelijkheid⁷¹.

1.9.5 Volle macht

Een 16e-eeuwse uitdrukking die tot misverstand kan leiden, is ‘volle macht’. De betekenis moet uit de context blijken. De uitdrukking kan betekenen volledige, onbeperkte macht, zonder specificatie die overbodig is. Philips schoof in de Ordonnantie op de Stijl rechten opzij op grond van zijn ‘volle macht’ wat een vertaling zal zijn van ‘puissance absolute’⁷². De uitdrukking kan ook de betekenis hebben van wat nu ‘volmacht’ heet: een op zichzelf inhoudloze uitdrukking die pas zin krijgt door een specificatie van de handelingen waartoe de volmacht wordt verleend. Uit de specificatie blijkt tot welke handelingen de ‘volle macht’ bevoegd maakt.

1.9.6 Souverein, soevereiniteit

Het gebruik van de termen ‘sovereiniteit’ en ‘soverein’ met betrekking tot 16e-eeuwse toestanden is riskant⁷³. Dit geldt onder meer voor de Hollandse en Zeeuwse gebieden van de Opstand in 1572–1576. Het kan verwarrend werken om de top van een vroegere gezagspiramide aan te duiden met de term ‘soverein’ en zijn gezag met ‘sovereiniteit’, omdat in het laatste kwart van de 16e eeuw en later deze termen betekenissen hebben gekregen die sterk afwijken van hun oorspronkelijke betekenis: de ‘hoogste’ en de ‘hoogste positie’ in een bepaalde constellatie. Er waren in de middeleeuwen in verschillende sectoren van het staatkundig bestel ‘sovereinen’: soevereine gerechtshoven, soevereine baljuws⁷⁴. Ook de graaf als hoogste drager van het complex grafelijke rechten was soverein. De inhoud van deze soevereiniteit wordt telkens bepaald door de situatie met betrekking waartoe de term wordt gebruikt, en mag niet worden afgeleid uit een later geconstrueerd soevereiniteitsbegrip waarvan noties van alomvattende wetgevende bevoegdheid, onbeperkte en

⁶⁸ RH, 2e ed., 1575, 613, 614

⁶⁹ NZ, I-B, 1.

⁷⁰ NZ, I-B, 7. De geciteerde passage was overgenomen uit de Hollands–Zeeuwse Unie 1575 (De Timmerman, *De Unione*, 40).

⁷¹ XVII-7.

⁷² II-4.

⁷³ Vgl. voor betekenis van soevereiniteit: De Monté Verloren – Spruit, *Hoofdlijnen*, 185 vlg.

⁷⁴ VI-11: Staten van Holland besloten in juli 1572, dat Oranje een ‘Souverain Admiraal’ zou aanstellen (Bakhuizen van den Brink, ‘Eerste vergadering’, 38).

ondeelbaarheid bestanddelen zijn. Dit latere soevereiniteitsbegrip heet in dit geschrift 'moderne soevereiniteit'.

Blijkbaar gaat men er vaak van uit, dat in een staatsverband van het verleden (hier 16e eeuw) steeds een persoon of instantie aanwezig is geweest die beschikte over de attributen die aan de moderne soevereiniteit worden toegekend, in het bijzonder een allesomvattende wetgevende macht. Die persoon of instantie moest dan onvoorwaardelijk gehoorzaamd worden. Men gaat dan op zoek waar in de beginjaren van de Opstand in Holland en Zeeland de soevereiniteit berustte, en komt dan bijv. tot de opvatting, dat Oranje soeverein was, maar de Staten van Holland en van Zeeland zich vaak ten onrechte als soevereinen gedroegen. Een soeverein in de moderne zin was er echter niet. Philips II wilde het zijn, maar juist daartegen was de Opstand gericht.

In dit geschrift worden 'soeverein' en 'soevereiniteit' niet gebruikt in beschrijvingen die betrekking hebben op de tijd vóór omstreeks 1580. Komen de termen in bronnen uit die periode voor, dan worden de termen uiteraard wel vermeld en is getracht te achterhalen welke betekenis de auteurs van de bronnen aan die termen gaven. Een uitzondering wordt gemaakt voor de kwalificatie van Oranje als soevereine vorst van het prinsdom Oranje. Hiermee is echter niet bedoeld Oranjes gezag binnen het prinsdom te omschrijven, maar is enkel uitgedrukt, dat hij als vorst niet in een afhankelijkheidsrelatie tot een andere vorst stond.

1.9.7 Overheid

In de jaren 1572–1584 (andere jaren buiten beschouwing gelaten) werd in Holland en Zeeland in de verschillende staatkundige constellaties van die periode de term 'overheid' en de varianten 'hoge' en 'hoogste overheid' gebruikt voor aanduiding van de meest vooraanstaande persoon of instantie in een staatkundig verband. De vaagheid van deze omschrijving is kenmerkend voor de term waar in abstracto geen bepaalde rechten of verplichtingen mee kunnen worden verbonden.

'Overheid' mag niet zonder meer worden opgevat als de top van een hiërarchische gezagspiramide. De concrete betekenis van de term moet worden opgespoord in het staatkundig bestel waarbinnen de term wordt gebruikt. Hierna worden enkele situaties behandeld waarin de betekenis van de term uit een schriftelijke regeling blijkt ⁷⁵. Soms wordt met 'overheid' niet een persoon of instantie aangeduid, maar een object dat bezit is van een persoon of instantie ⁷⁶.

In de Unie-akte 1576 wordt Oranje gekozen tot 'hoofd ende hoogste overicheyt'. Van de Spiegel zet uiteen, dat 'hoofd' en 'hoogste overheid' niet betekent 'hoge overheid' in de zin van oppermacht, maar de hoogste van een aantal overheden waarvan Oranje als het ware de president is ⁷⁷. De akte waarbij de Staten van Holland in 1581 na de verlating van Philips II aan Oranje dezelfde bevoegdheden toekennen die in de Unie-akte 'hoogste overicheyt' worden genoemd, heet 'Acte van de hooge overicheyt over Hollant' ⁷⁸. Door de verlating van Philips was Oranje met behoud van dezelfde bevoegdheden op een ander gezagsniveau gekomen, want hij was niet langer als stadhouder aan Philips ondergeschikt. Maar daarmee was hij nog niet op het hoogste beschikbare gezagsniveau, dat van de landsheer, gekomen. Als in 1582 de Staten van Holland met Oranje diens aanstelling tot landsheer (graaf) bespreken, beschrijven Gecommitteerde Raden van Zeeland dit als "d'aenneminghe van de absolute overicheyt, graeffschap ende heerlicheyt van den lande" ⁷⁹. De landsheer bezit de absolute overheid.

1.9.8 Graafschap Zeeland en (gemene) Land Zeeland

Zeeland was een graafschap. Vaak komt in de bronnen de term Land Zeeland voor. Graafschap en Land als juridische begrippen hebben op hetzelfde territorium en dezelfde bevolking betrekking, maar verschillen van inhoud. Het graafschap bestaat uit het Zeeuwse

⁷⁵ XIII-1(2), XVII-2, 4, 6.

⁷⁶ Vgl. XVII-6.

⁷⁷ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 67 vlg.

⁷⁸ NZ, 1580–1582, 586.

⁷⁹ NZ, 1580–1582, 688.

territoir en zijn bevolking en de graaf met zijn gezagsapparaat. Het Land, vaak aangeduid als het 'gemene Land', bestaat uit hetzelfde territorium en zijn bevolking, maar zonder de graaf en diens gezagsapparaat⁸⁰. Het persoonlijk element in het Land Zeeland is het Zeeuwse volk als afzonderlijke eenheid naast de graaf. De Staten van Zeeland vertegenwoordigen het Land Zeeland tegenover de graaf en de buitenwereld. Het gemene Land Zeeland is in de 15e en 16e eeuw (andere perioden buiten beschouwing gelaten) een rechtssubject. Soms is er sprake van Zeeland als een 'corpus'⁸¹. Het Land Zeeland geeft de graaf beden en maakt soms schulden om die beden op te brengen. De crediteuren van zulke schulden kunnen rente en aflossing verhalen niet op de graaf, maar op de Staten als vertegenwoordiging van het Land⁸².

In 1578 besluiten de Staten de Zeeuwse grafelijke domeinen onder hun beheer te stellen met erkenning van het recht van de graaf (i.c. Philips II) op die domeinen. Zij betogen onder andere, dat het niet geraden is onderdelen van gezagsuitoefening en financiële administratie van het corpus van Zeeland af te splitsen. Die afsplitsing zou dan bestaan in het beheer van de Zeeuwse domeinen door een niet-Zeeuwse instantie, bijv. de landsheerlijke Raad van Financien. 'Corpus' betekent hier alles wat in Zeeland voor gezagsuitoefening vatbaar is. Het komt voor, dat de Staten en het gemene Land vereenzelvigd worden. In 1578 keurt Oranje een belasting op onroerende zaken goed die de Staten van Zeeland "geraempt hebben hemzelve op te leggen"⁸³.

1.9.9 Staten

De term 'Staten' werd in verschillende betekenissen gebruikt. 'Staat' was een technische term geworden die niet langer voorbehouden was aan een stand in de samenleving. Een 'Staat' was een entiteit die werd geacht samen met andere soortgelijke entiteiten het Land te vertegenwoordigen⁸⁴. In 1572 en 1573 werden meermalen Vlissingen, Veere en Zierikzee elk een 'Staat' genoemd, gewoonlijk gezamenlijk in het meervoud⁸⁵. Bijeenkomsten van deze drie Staten werden in die jaren niet gehouden. Hierna wordt zulk een Staat waar dit voor de duidelijkheid nodig is, 'Staat (entiteit)' genoemd.

'Staten' kan in de eerste plaats het meervoud van 'Staat (entiteit)' zijn. Begin 1574 vergaderden deze Staten (entiteiten) van Zeeland gezamenlijk met Oranje en werd op een van die vergaderingen Ord.1574 vastgesteld.

De tweede betekenis van 'Staten' is die van een samenwerkingsverband van Staten (entiteiten). De Staten (entiteiten) die het verband vormen, behouden hun individualiteit. Als zodanig treden de Staten van Zeeland op in de huldigingseed die zij in 1549 in Reimerswaal aan Philips als hun toekomstige graaf zweren: Prelaat, Edelen en gedeputeerden van de steden van Zeeland zweren gezamenlijk en elk afzonderlijk voor zich⁸⁶. De gezamenlijke

⁸⁰ Vgl. Immink, art. 'staten' in WP, 47: het land plaatst zich geleidelijk tegenover de monarch.

⁸¹ NZ, I-C, 133 (19-4-1578). Volgens Staten was hun besluit in overeenstemming met Pacificatie van Gent "ende en is den voerscreven Staten nyet geraden, noch ter tijt te laeten demembreren ende separeren het corpus van Zeelandt, zoo in de maniere van regeringe als administratie van den innecomen van dyen."

⁸² ZA, Rekenkamer A, nr 459 (8e copulaatboek), fo 536r vlg.; formulier voor rentebrieven van renten verkocht op Land van Zeeland (omstreeks 1570).

⁸³ RAZ, Rekenkamer C, nr 859, ongefolieerd gedeelte; akte van Oranje, Antwerpen, 15-3-1578. Zie Immink. 'Volk en vertegenwoordiging', 160, voor Staten als vertegenwoordiging van het 'volk' in de ruime betekenis van alle tot de staatkundige gemeenschap behorende personen ongeacht of zij staatsrechtelijke zeggenschap hebben of niet, en 'Staten' als het volk in de beperkte betekenis van de personen die staatsrechtelijke zeggenschap hebben. In die laatste betekenis zijn de Staten niet de vertegenwoordiging van het land, maar het land zelf.

⁸⁴ Met betrekking tot in 1577 in Staten verschijnende Eerste Edele leefde nog iets van voorstelling, dat hij de Zeeuwse edelen vertegenwoordigde (NZ, I-C, 151; zie XVII-5).

⁸⁵ Vgl. Van Boixhorn, *Chroniick*, I, 232, art.XV van privilege voor Veere d.d. 11-3-1574: "Middelburch, ende andere Staten". Zie ook titel van pamflet Kn.213: "Sendbrief. - - - Van wegen des Princen van Orangien, der Staten van Hollandt ende Zeelandt - - -" (Dordrecht, 1573).

⁸⁶ Van Boixhorn, *Chroniick*, II, 499: "Wy Prelaet, Edelen, ende Ghedeputeerde van de Steden des Graeffschap ende Landts van Zeelandt, ghemeenlijck, ende elck van ons sonderlinghe

Staten (entiteiten) gelden als vertegenwoordiging van het gemene Land Zeeland, c.q. het opstandige deel daarvan. Het samenwerkingsverband kan men een college noemen, omdat er bepaalde regels en normen voor gelden. Het is echter niet een corpus met eigen rechten en plichten. Besluiten van 'Staten' in deze betekenis worden door elke Staat (entiteit) afzonderlijk bekrachtigd ⁸⁷. De Staten (entiteiten) vergaderen 'collegialiter' ⁸⁸. Verplichtingen die de Staten als vertegenwoordigers van het Land Zeeland aangaan tegenover derden, moeten door elk van de Staten (entiteiten) worden getekend ⁸⁹.

Op zichzelf bewijst het tekenen of zegelen van een verplichting van de Staten door elke Staat (entiteit) niet, dat de Staten nog niet de hoedanigheid van corpus bezitten. Het bekrachtigen van een verbintenis door elke Staat (entiteit) gaf de zekerheid, dat niet later een Statenlid zich aan zijn aandeel in de verplichting zou onttrekken met het argument, dat het niet naar behoren in het aangaan van de verplichting was betrokken. In 1578 werd besloten een Statenzegel in te voeren, maar daarbij werd bepaald, dat documenten die verplichtingen meebrachten, "naer ouder manieren by elck van den Staten ende steden van Zeelandt" gezegeld moesten worden op straffe van nietigheid ⁹⁰. De clause van nietigheid betekent, dat de eis van zegeling door elk Statenlid niet in het belang van de crediteur, maar in het belang van de Staten werd gesteld. In 1586 zijn de Staten van Zeeland een corpus. Volgens de Instructie voor Gecommitteerde Raden van Zeeland van 1586 zal het college van Gecommitteerde Raden alle akten en andere stukken die gezegeld moeten worden, zegelen met een van de Statenzegels, maar alle 'acten van verbande' moeten 'naer ouder costume' door elk Statenlid worden gezegeld.

In een derde betekenis van 'Staten' gaat het om een corpus, een lichaam met eigen rechten en plichten, waarachter de deelnemende Staten (entiteiten) schuil gaan. ⁹¹ De overgang van de Staten van samenwerkingsverband naar corpus is vermoedelijk geleidelijk verlopen met een fase waarin de Staten als samenwerkingsverband reeds met één zegel zegelden. Toen in het najaar van 1577 door de Generale Staten van Holland en Zeeland een acte met verplichtingen tegenover Engelse kooplieden moest worden gezegeld, besloten het College van Gouverneur en Landraad en de Walcherse steden om de acte vanwege Zeeland 'staetsche-wyse' te zegelen met het zegel van het College ⁹². Omstreeks dezelfde tijd besloten de Staten om voor door de Staten af te geven verkoopakten en rentebrieven een 'gemeen' Statenzegel te laten maken ⁹³. 'Gemeen' zal hier betekenen 'gemeenschappelijk', want op het zegel zou worden afgebeeld het wapen van Zeeland omringd door de wapens van de edelen en de 7 in de Staten vertegenwoordigde steden ⁹⁴. Dit is een typerend patroon voor een samenwerkingsverband: de collectiviteit omringd door de afzonderlijke Staten

ende voor hem selven, representerende de Staten van de voorseyde Landen; Gheloooven ende sweeren — — — Philips — — — onse toekomende natuerlijcken ende erfachtighe Heere ende Prince — — —." Voor de Edelen als groep zullen enkele van de belangrijkste edelen hebben gezworen.

⁸⁷ Nadat in 1577 de Staten van geheel Zeeland waren begonnen te vergaderen, werden meermalen besluiten van Staten bekrachtigd door ondertekening van notulen door vertegenwoordiger van elk van de Staten (entiteiten) (NZ, I-C, 24, 25, 26, 39, enz.).

⁸⁸ NZ, I-C, 37: "Aldus gearresteert ende gesloten tot Middelborch op de vergaderinghe van de Generale Staten van Zeelant collegialiter vergadert, (26-10-1577)".

⁸⁹ ZA, Prelaat en Edelen, nr 249, fo 7v vlg.: vacatiekosten van bode die steden van Zeeland obligatie inzake lening van 25.000 £ van 40 gr. liet tekenen. In 1570 leenden Staten dit bedrag en in 1571 hetzelfde bedrag tegen lagere rente van een ander (Pruynen) om daarmee eerste lening af te lossen. Obligatie betreft vermoedelijk tweede lening waarop ook betrekking heeft besluit in oktober 1577 van Staten om bode te zenden aan de zeven in Staten vertegenwoordigde steden (inclusief Reimerswaal) met obligatie ten gunste van Pruynen om die door stedelijke secretarissen te laten tekenen "van den Staten weghe" (NZ, I-C, 34). Zie voor de leningen XI-4.

⁹⁰ Heeringa, 'Instructiën', 92 (art. 24 van Instructie voor Gecommitteerde Raden van 22-5-1578).

⁹¹ **Verwijzen naar publicatie over financiële revolutie - recensie in BMGN 2011, nr 1.**

⁹² NZ, I-B, 144.

⁹³ NZ, I-C, 30; dagvaart in oktober 1577.

⁹⁴ Als wapen van de (gezamenlijke) edelen werd beschouwd een wapenschild met ridderhelm. Zeeuwse legpenning op ontruiming van Tholen door Spaanse troepen in 1577 heeft eenzelfde patroon (Dugniolle, *Jeton historique*, nr 2710).

(entiteiten). Het was echter de bedoeling het Statenzegel op rentebrieven te gebruiken in plaats van de zegels of handtekeningen van de Staten (entiteiten) wat zou betekenen, dat de Staten als corpus zouden optreden. Zierikzee liet weten, dat het ondanks de aanmaak van het zegel voortzetting wilde van de oude praktijk, dat elke Staat (entiteit) zegelde⁹⁵. Het zegelstempel werd gemaakt, maar de Staten besloten in december het niet te gebruiken en door te gaan met de gebruikelijke procedure, dat elke Staat (entiteit) afzonderlijk de acten zou zegelen⁹⁶. In maart 1578 besloten het College van Gouverneur en Landraad en de Staten de satisfactie van Amsterdam vanwege Zeeland te zegelen met het zegel van het College, omdat de Staten "alsnoch onvoorzien waeren van een gemeyn zegel"⁹⁷. 'Gemeyn' (gemeenschappelijk) past bij de voorstelling dat de Staten een samenwerkingsverband zijn.

In april namen de Staten een zegel in gebruik waarop alleen het wapenschild van Zeeland staat⁹⁸. Aangenomen mag worden, dat in elk geval toen de Staten van Zeeland niet meer als samenwerkingsverband, maar als corpus werden beschouwd. Het corpus 'Land Zeeland' werd vertegenwoordigd door het corpus 'Staten'.

Overigens werden reeds in februari 1578 de Staten als corpus aangemerkt, toen zij besloten tot een heffing op alle renten die staan "op tcorpus van de Staeten, steden, vlecken ende dorpen van Zeelant oft met Zeelant contribuërende"⁹⁹. Het lijkt alsof hier het Land Zeeland wordt voorgesteld als een corpus bestaande uit entiteiten die renten hebben uitgegeven, maar zo zal de passage niet moeten worden gelezen. Steden zelf waren vanouds corpora die renten uitgaven. De passage zal inhoudelijk gelijk zijn aan de in 1579 in een heffing gebruikte passage: "alle renten staende op de corpora van den Staten, steden, dorpen, domeynen van den Conynck ende andere corpora van den lande"¹⁰⁰.

In een uitzonderlijk geval worden Staten in bronnen als 'college' gekwalificeerd. Het college bestaat dan uit de gezamenlijke afgevaardigden van de Staten (entiteiten). Volgens het concept van het Hollands-Zeeuws verbond van 1575 worden geschillen die tijdens de Opstand rijzen tussen "eenige Lichaamen van de Steeden van Holland, van Zeeland ende anders, onder het Collegie van de Staaten ende Bondgenooten weesende", door Oranje beslist¹⁰¹. Bedoeld zullen zijn steden die als Staat (entiteit) deel uitmaken van de Generale Staten van Holland en Zeeland als een college met een volgens bepaalde normen vastgestelde samenstelling. In 1575 stelde Oranje aan de Generale Staten van Holland en Zeeland voor om 'eenige [personen] uit het Collegie van de Staaten' aan te wijzen om met hem over buitenlandse hulp te overleggen¹⁰².

Handelden de afgevaardigden van de Staten (entiteiten) van een territorium gezamenlijk, gewoonlijk in de vorm van vergaderingen, dan worden zij in dit geschrift waar nodig 'Statencollege' genoemd, ongeacht of 'Staten' als samenwerkingsverband of als corpus moet worden opgevat. In dat college handelden de Staten (entiteiten) 'staatsgewijs', d.w.z. als vertegenwoordiging van het Land.

⁹⁵ NZ, I-C, 54.

⁹⁶ NZ, I-C, 54, 93. Zegelstempel werd vernietigd (NZ, I-C, 77; februari 1578). In desbetreffende mededeling wordt niet gesproken van wapen van de edelen, maar van de Eerste Edele.

⁹⁷ NZ, I-B, 167 vlg. Op 'poye' van akte moest mededeling over dat zegelgebruik worden opgenomen.

⁹⁸ Scherft, 'Luctor et Emergo, 1586 – 1634', 163, met afb.13.

⁹⁹ NZ, I-C, 74 (februari 1578).

¹⁰⁰ NZ, II, 673; ordonnantie van Staten en Raden, 17/21–12–1579.

¹⁰¹ RH, 2e ed., 1575, 289. In definitieve tekst van bepaling komt term 'collegie' niet voor.

¹⁰² RH, 2e ed., 1575, 569.

2 Betrokkenen bij Opstand: Philips II, Gemene Zaak, Oranje, steden, bevolking

2.1 *Philips II, graaf van Zeeland*

Philips II verloor door de Opstand alle werkelijke gezag in de opstandige gebieden van Zeeland. Het optreden van zijn regeringsapparaat was daar uitgeschakeld. Toch bleef hij een factor van betekenis. Onderscheid moet worden gemaakt tussen Philips als persoon en Philips als instituut. Philips, graaf van Zeeland, is een persoon met een hoedanigheid. Het instituut Philips was die hoedanigheid, de grafelijke landsheerlijkheid gesteld op naam van een bepaalde persoon (Philips). Dit laatste was van belang, omdat het aangaf, dat de landsheerlijkheid niet vacant was. Philips als instituut bleef in het opstandige Zeeland voortleven als de top van het wereldlijk gezag. Deze erkenning van Philips als instituut betekende, dat in de ogen van de opstandelingen Zeeland niet was overgegaan in handen van een andere vorst en niet was losgemaakt uit het verband van de Habsburgse Nederlanden ¹. Het instituut Philips baande de weg voor verzoeningspogingen, hetzij met de persoon Philips, hetzij met de overige Nederlandse gewesten die immers hetzelfde instituut Philips als top van het wereldlijk gezag erkenden.

Op het uitschakelen van het werkelijke gezag van Philips moet wellicht een uitzondering worden gemaakt voor de Grote Raad in Mechelen, het hoogste gerechtshof in de Nederlanden. Op 2 april 1575 verklaarde het Hof van Holland in een vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland, dat het de 'Koninglijke Majesteits Raad tot Mechelen' erkende als 'den grooten ende Souverainen Raad' van zijne majesteits Nederlanden, "daar wy geen vyandschap teegen hebben" ². Oranje en de Generale Staten sloten zich bij die verklaring aan. De aanleiding voor de verklaring was het opzenden van een rechtszaak door het Hof naar de Grote Raad, vermoedelijk in verband met een appel. Of het hier een gangbare praktijk betrof, of een uitzonderingsgeval waarop wellicht de toen lopende vredesbesprekingen van invloed zijn geweest, is niet bekend.

Voor inwoners van Zeeland en Holland die er moeite mee hadden zich als 'rebellens' te beschouwen, en voor hen die weinig of niets voor de Opstand voelden, zal het gebruik van Philips' naam een geruststellend effect hebben gehad. Overigens ervaart de bevolking, en dat zeker in een tijd zonder kranten en televisie, de hoedanigheid van een vorst als veel belangrijker dan zijn persoon.

2.2 *Landsheerlijkheid (grafelijkheid)*

Zoals vermeld, was de grafelijke landsheerlijkheid, in Zeeland de grafelijkheid genoemd, een instituut, een complex van gezagsrechten en andere rechten, onder meer op goederen (het grafelijk domein) en van plichten. De landsheerlijkheid was de gezagsbasis voor tal van rechtshandelingen, niet alleen van de graaf zelf, maar ook van grafelijke functionarissen. Het gezag van een grafelijke rentmeester of baljuw, of van een gerechtsdeurwaarder rustte op het grafelijk gezag. In normale omstandigheden was de landsheerlijkheid verbonden met de persoon van de landsheer die er de exclusieve beschikking over had. In bijzondere omstandigheden kon de landsheerlijkheid een zelfstandig bestaan leiden, los van de persoon van de landsheer. Er waren dan mensen nodig om de plaats van de persoon van de landsheer in te nemen, maar zij waren geen landsheer, maar waarnemers van de landsheerlijkheid. Deze situatie deed zich voor in de opstandige gebieden van Holland en Zeeland. Philips als persoon oefende daar geen enkel gezag uit. Hij werd behandeld als tijdelijk onbekwaam om zijn gezagsrechten uit te oefenen of te laten uitoefenen. Holland en Zeeland handhaafden echter de op naam van Philips gestelde landsheerlijkheid als onderdeel van de staatkundige structuur, omdat zij hun staatkundige conditie niet wilden veranderen. Ook in 1572–1576 was in Holland en Zeeland de top van de gezagspiramide het grafelijk gezag. Dit was geen fictie, maar realiteit. Dit lieten de opstandige gezagsdragers blijken door

¹ Vgl. Fruin, 'Prins Willem in onderhandeling', 383: Philips verlaten zou betekenen definitieve afscheiding van de aan Philips onderdanige provinciën.

² RH, 2e ed., 1575, 287.

de landsheerlijke gezagsrechten op naam van Philips uit te (laten) oefenen ³. Hadden zij die gezagsbasis laten vallen, dan zouden tal van functionarissen hun bevoegdheden hebben verloren.

Na de verlating van Philips als graaf in 1581 bleef de grafelijkheid van Zeeland als zelfstandig instituut voortbestaan. De rechten en verplichtingen van de grafelijkheid werden tijdens de Republiek uitgeoefend en nagekomen door de Staten. Het was voor Zeeland een beginselkwestie, dat het gewest een eigen grafelijkheid had, onderscheiden van de grafelijkheid van Holland. Holland zag dat anders en sprak bij voorkeur van de grafelijkheid van Holland en Zeeland ⁴.

In teksten openbaarde de landsheerlijkheid zich in de naam van de landsheer gevolgd door de titel van de landsheerlijkheid, bijv. Philips, graaf van Zeeland. Een graaf als Philips met vele landsheerlijkheden somde in de van hem uitgaande teksten gewoonlijk de belangrijkste landsheerlijkheden in protocollaire volgorde op, ook al was voor de betreffende tekst slechts een van die landsheerlijkheden van betekenis. Het was gebruik, dat de landsheer in teksten werd aangeduid met zijn hoogste waardigheid. Vandaar dat Philips gewoonlijk koning of zijne majesteit werd genoemd, al was hij in Holland en Zeeland slechts graaf. Ook de voor bij Philips behorende attributen en objecten gebruikte terminologie werd op koninklijk niveau gebracht. Hierna komen voorbeelden van deze usance voor.

2.3 *Gebruik van Philips' naam bij rechtshandelingen*

Dat in het gebied van de Opstand tal van rechtshandelingen op naam van Philips II werden gesteld, wordt in de geschiedschrijving gewoonlijk als een anekdote behandeld en heeft tot ongefundeerde conclusies geleid. Paulus beschouwde het als een chimère⁵. Knappert ontdekte er kostelijke humor in ⁶, Rogier valsheid in geschrifte waarbij Oranje zich vrij onbegrijpelijk zou hebben gevoeld ⁷. De Vrankrijker en Mout zien er in een uitdrukking van een fictie van trouw aan de goede maar door zijn boze dienaren misleide vorst, die in de politieke praktijk voordelen had ⁸. Swart schijnt het op naam van Philips stellen van maatregelen te beschouwen als een pure formaliteit die werd toegepast om tegemoet te komen aan invloedrijke kringen in de samenleving die er tegen op zagen met Philips te breken ⁹. Ruim twee eeuwen geleden heeft Van de Spiegel de aangelegenheid afdoend behandeld ¹⁰. De

³ NA, Staten van Holland 1572–1795, nr 1788, fo 26r vlg., aanstelling van Pieter van der Goes als griffier van het Leenhof van Holland, 8-5-1573; NA, Grafelijkheids Rekenkamer Registers, nr 496, fo 31v, aanstelling van Melchior van Berendrecht als kastelein van Haamstede, 22-6-1573.

⁴ Grafelijkheid verschijnt in Holland als zelfstandig instituut na verlating van Philips. Staten van Holland verlenen in hun opdracht van hoge overheid aan Oranje van 5-7-1581 (enkele weken vóór verlating door Staten-Generaal) hem bevoegdheid om bepaalde rechten vanwege grafelijkheid van Holland en Zeeland uit te oefenen (NZ, IV, 587 vlg.). De bepalingen zijn overgenomen uit Hollands-Zeeuwse Unie 1576 waar sprake is van rechten vanwege de koning.

⁵ Paulus, *Verklaring der Unie*, I, noot op 156 vlg. Hij meent, dat gebruik van Philips' naam lang enkel gewoonte is geweest, zoals in zijn tijd in Holland nog steeds aan grafelijkheid rol in rechtspraak werd toebedeeld.

⁶ Knappert, *Willem I*, 48.

⁷ Rogier, 'Constitutioneel karakter', 72 vlg. Hij steekt de draak met gebruik van Philips' naam en acht verlating van Philips als landsheer in 1581 administratieve noodwendigheid: "zij moest het de Staten mogelijk maken te breken met een belachelijk geworden legislatieve fictie".

⁸ De Vrankrijker, *Motiveering*, 124 vlg.; Mout, 'De tirannie verdreven', 47 vlg.

⁹ Swart, *Oranje*, 101. Inderdaad zal het voor veel inwoners van opstandige gebieden geruststelling zijn geweest naam van hun landsheer aan hoofd van officiële teksten te lezen, maar dit is dan bijkomstig propagandistisch voordeel geweest. De door Swart opgevoerde raadsheer van Hof van Holland die uit woede dat zijn benoeming alleen op naam van Oranje geschiedde en daarom zijn benoemingsbrief verscheurde, zal niet boos zijn geweest, omdat hij niet met koning wilde breken, zoals Swart suggereert, maar omdat zijn benoeming formeel een landsheerlijke benoeming moest zijn wat uit benoemingsbrief moest blijken. Hij voelde zich in zijn waardigheid aangetast.

¹⁰ Van de Siegel, *Satisfactie*, 69 vlg. Dat volgens Van de Spiegel voor Oranje stadhouderschap realiteit is geweest en niet maar fictie, doet aan strekking van zijn betoog

kern van zijn betoog is, dat in de toenmalige omstandigheden bepaalde rechtshandelingen niet anders dan op naam van Philips verricht konden worden.

Over het gebruik van Philips' naam kan men verschillend oordelen: men kan er een binding met de persoon Philips in zien of een juridische noodzakelijkheid. De eerste zienswijze houdt de tweede in, de tweede kan men huldigen zonder tevens de eerste aan te nemen. Bij de eerste zienswijze kan de binding met de persoon Philips emotioneel zijn, een gevoeld respect voor de vorst, of niet meer dan een vertrouwde gewoonte, de binding kan opportunistische motieven hebben, of bestaan, omdat men geen alternatief ziet, er moet toch een vorst zijn. Bij de tweede zienswijze kan men een binding met de persoon van Philips verwerpen of in het midden laten. In het dagelijks leven zijn vermoedelijk alle varianten in ruimere of mindere mate aanwezig geweest. In dit geschrift wordt het gebruik van Philips' naam als een juridische noodzakelijkheid beschouwd waarbij in het midden wordt gelaten of er sprake is van een binding met de persoon Philips.

Alle handelingen die slechts rechtskracht hadden als zij op naam van de landsheer verricht waren, bleven in de opstandige gebieden verricht worden op naam van Philips, de ook in de opstandige gebieden erkende landsheer ¹¹. Zouden zij op naam van een andere autoriteit, bijv. de Staten, gesteld zijn, dan zou hun rechtsgeldigheid bestreden kunnen worden. In een criminele procedure voor het gerecht van Arnemuiden vorderde de baljuw "vuyten naeme ende vanwege de Coninklijke Majesteyt als grave van Zeellant" straf tegen de verdachte en wees het gerecht vonnis "vuyten naeme van de Coninklijke Majesteyt als grave van Zeellant" ¹². Het gebruik van de naam van de landsheer bevorderde ook de rechtszekerheid, omdat het in zekere mate een garantie bood, dat een handeling in het rechtsverkeer als rechtsgeldig werd erkend, bijv. door buitenlandse belanghebbenden of in latere gewijzigde staatkundige omstandigheden. Zo moest de Leidse universiteit op naam van Philips worden gesticht, wilde de nieuwe instelling in de internationale universitaire wereld voor vol worden aangezien, omdat het stichten van een universiteit door de vorst (of de paus) behoorde te geschieden ¹³.

Belangrijke wettelijke voorschriften, bv. inzake belastingen, werden op naam van Philips gesteld. Op de titel van de gedrukte op Philips' naam uitgegeven ordonnantie van het Hollands-Zeeuwse impostencomplex van 1576 prijkt groot het wapen van Philips II ¹⁴. Philips' naam zal in deze gevallen zijn gebruikt om de rechtskracht van de voorschriften tegenover de bevolking te versterken.

Handelingen die voor hun rechtsgeldigheid door de landsheer moesten worden verricht, werden vaak door Oranje op eigen naam maar wel vanwege (al of niet mede uit naam van) Philips verricht. Een voorbeeld is het octroy aan Zierikzee om de tijd van een jaarmarkt te verleggen ¹⁵. Het octroy (een privilege) is gegeven door Oranje vanwege en uit naam van zijne majesteit. Oranje handelde daarbij als souverain vorst, zoals blijkt uit de

niet af. Zie ook *ibidem*, 59, kritiek van Van de Spiegel op Paulus. Noodzaak om wetgeving op Philips'naam te stellen ook bij Duval, *Verhandeling*, 55.

¹¹ In begintijd van Opstand vaardigde Oranje wel voorschriften op eigen naam uit. Met stellen van akten op Philips' naam staat in dit verband gelijk het met zoveel woorden stellen van akten op naam van Oranje als stadhouder, c.q. zaakwaarnemer van Philips.

¹² ZA, RAZ, nr 125, fo 12r vlg. (4-6-1575).

¹³ Vgl. opmerking bij Kluit, *Inwijdingsrede*, 50 vlg., noot 27, volgens wie in landsheerlijke periode alleen graaf tot stichten van universiteit bevoegd was en Leidse universiteit op Philips'naam werd opgericht, omdat het ten tijde van de oprichting niet uitgesloten was, dat het nog eens tot verzoening met Philips zou komen waarbij Kluit verwijst naar vredesbesprekingen van Breda in 1575.

¹⁴ KB, Verz. Plakaten, Q 6 No.43 (Delft, 1576); titel: 'Placcaet des Conincx opden Verbonde ende Unie by den Staten van Hollandt ende Zeelant ghemaect / aengaende den opheue ende collectatie van alle die ghemeene ende generale middelen van Acchijsen / Imposten ende Contributien / dienende tot onderhout vander teghenwoordigher oorloghe / ende wederstant der vyanden vanden seluen Landen.'

¹⁵ **KHA**, Fbk II, nr 151, fo 64r vlg. Afschrift vermeldt als aanhef van octroy slechts: "Wilhelm etc.".

souvereiniteitsclausule aan het slot van de akte: "Want ons alsoe belieft" ¹⁶. Een andere categorie van deze rechtshandelingen was het verlenen van remissie voor een begaan misdrijf ¹⁷. Volgens dezelfde procedure kreeg Jacob Symonsz de Rijck in 1575 als beloning voor zijn diensten aan de Gemene Zaak het recht van zwaandrift voor de grachten van het huis bij Veere dat hij had gekocht ¹⁸. In een enkel aangetroffen geval baseerde Oranje zich uitdrukkelijk op zijn stadhouderschap ¹⁹, maar meestal zal de grondslag geweest zijn het zaakwaarnemerschap dat Oranje voor Philips uitoefende, een maatschappelijk belang dat Oranje ten behoeve van de bevolking behartigde. Zo kon het gewone leven doorgaan. De materie werd formeel geregeld door het voorschrift van de Hollands-Zeeuwse Unie 1576, dat allerlei rechtshandelingen die door de landsheer moeten worden verricht, in diens naam door Oranje verricht zullen worden ²⁰.

Als gevolg van de handhaving van de landsheerlijkheid van Philips komen in teksten uit de gebieden van de Opstand de koning en de (koninklijke) majesteit veelvuldig voor. Functionarissen heetten functionarissen des konings, omdat zij hun gezag aan de landsheer ontleenden. Een deurwaarder noemde zich 'deurwaerder des Co(ninklijken) Ma(jesteits)' (1575). Een andere deurwaarder ontleende zijn gezag aan de landsheerlijke Grote Raad te Mechelen: 'duerwaerder van zijne Ma(jesteits) grooten Rade' (1574). Een deurwaarder 'des Conincx ende Raden slants van Zeelandt' (1575) hield rekening met de actuele gezagsstructuur in Zeeland ²¹. Administratieve handelingen werden op landsheerlijk gezag verricht. Een omroeper riep om de verhuur 'van connynckx veghen' van aan de Gemene Zaak toebehorende huizen (1575) ²².

De Abdij in Middelburg heette vóór de overgang van de stad in 1574 wel 'des bisschops hof'. In 1574 verdween het geestelijk element uit de Abdij, maar bleef het complex centrum van

¹⁶ Zie voor souvereiniteitsclausule De Kempenaer, *Specimen*, 82 vlg., Dirksen, 'Alva', 403. Ook Lumey die zich als rijksvorst voordeed, gebruikte clausule (Goetschalkx, 'Invoering', 348 vlg.; commissie gegeven door Lumey, Haarlem, 5-9-1572).

¹⁷ Door remissie werd de strafbaarheid aan een delict ontnomen. **KHA**, Fb II, fo 40r vlg.; Oranje verleent uit naam van zijne koninklijke majesteit remissie voor vermoede kindermoord in Middelburg; Dordrecht, 25-4-1575. Geval is interessant, omdat remissie gemotiveerd is met gebrekkige verstandelijke vermogens van vermoedelijke daderes waarbij meewoog, dat haar moeder en broer ook simpel en onnozel waren (geweest), zodat scheen, dat zij "van haer moeder de selve simplese geerft hadde".

¹⁸ **KHA**, Fbk II, nr 153, fo 65r vlg.: 'Octroy om een coppel swanen te moghen houden int eylandt van Walcheren'; Zierikzee, 24-6-1575. Oranje consenteert en autoriseert vanwege zijne majesteit om te mogen "in de grachten rontsomme zyne huyse ende boomgaert voorscreven liggende twee swanen houden ende aldaer opvoeden naer syns ende synre hoiren ende erffgenamen beliefte, deselve stellende ende nemende mits desen in onse protectie ende bescherminge". Aan slot staat clausule: "Want sulcx onse ernstighe meyninge is."

¹⁹ **KHA**, Fbk II, nr 183, fo 80v vlg.; akte van legitimatie op naam van Oranje; Dordrecht, 19-7-1575. Oranje legitimeert Catherina Pietersdochter 'vuyten name van zyn majesteit'. Slot van akte luidt: "Want zulcx deur dauthoriteyt ende tspeciaal bevel ons van zyne Majesteit als zynen Stadthouder ende Capiteyn Generaal over Hollant, Zeelant, etc. gegeven ende vergundt onse ernstige wille ende meyninge is". Rechtskracht van akte is hier versterkt door beroep op een stadhouderlijke bevoegdheid. Legitimatie had voor gelegitimeerde en diens verwanten onder meer vermogensrechtelijk groot en blijvend belang. Beroep op stadhouderlijke bevoegdheid is echter ingebouwd in souvereiniteitsclausule, want Oranje handelt als soeverein vorst die van die bevoegdheid gebruik maakt.

²⁰ NZ, I-B, 9 vlg. Zie XII-19. Regeling komt in Holland reeds in 1575 voor in akte waarin Staten van Holland Oranje ruime gezagsrechten toekenden (XI-18).

²¹ Deurwaarders: ZA, Rekenkamer B, **Acquitten nr 2444-2447**, katern met declaraties van Jooris van den Gheenste; *ibidem*, nr **2429**, stuk nr 56; *ibidem*, nr **2429**, stuk nr 50. Burgemeesters en schepenen van Arnemuiden droegen Jacob de Vriese op schriftelijk te bewijzen, dat hij in dienst van de majesteit was (ZA, RAZE, nr 124, fo 24v; 28-9-1574). Jacobs functie is niet vermeld.

²² ZA, Rekenkamer B, **Acquitten nr 2429**, stuk nr 67.

regering en bestuur. Ook de Staten van Walcheren (waterschapsbestuur) vergaderden daar en spraken in 1576 over hun kamer in het 'Koninklijk Hof' ²³.

2.4 Hoogheid van de landsheer

Het instituut van de landsheerlijkheid was niet alleen de grondslag van handelingen van gezagsinstanties, maar ook object van zorg. In september 1576 liet de Veerse regering Oranje weten, dat de baljuwvacature nodig vervuld moest worden. De regering beriep zich op de omstandigheid, dat de tijdelijke waarnemer van de functie er niet voldoende aandacht aan kon besteden wat leidde tot grote schade aan de hoogheid van zijne majesteit en verslonzing van de maatschappelijke orde ²⁴. De regering van Veere wilde niet haar eerbied voor Philips tot uitdrukking brengen. Het ging haar niet om Philips, maar om zijn hoogheid. In de late middeleeuwen was 'hoog' een kwalificatie die werd gebruikt met betrekking tot vorsten die geen hoger wereldlijk gezag boven zich erkenden ²⁵. De Rooms koning van het Duitse rijk was allerhoogst ²⁶. 'Hoogheid' werd grondslag voor gezagsuitoefening, een gezagstitel. In 1477 stond de landsvrouw Maria van Bourgondië aan haar stiefmoeder Margaretha van York als lijftocht de heerlijkheid Voorne levenslang af ²⁷. Margaretha zou als lijftochtsvrouw alle rechten en voordelen verbonden aan de heerlijkheid mogen genieten, maar Maria behield zich als landsvrouw alleen voor een rechtsbevoegdheid die in akten over de aangelegenheid wordt omschreven als 'ressort ende souvereiniteit', 'tressort, hoocheyt ende souveraintheyt', 'ressort ende opperheyd'. Alle drie versies drukken hetzelfde uit. Van de afzonderlijke termen duidt 'ressort' de hoogste rechtsprekende bevoegdheid aan en zijn hoogheid, souvereiniteit en opperheid als synoniemen gebruikt. De betekenis van hoogheid blijkt uit een vergelijking van de eden die de vertegenwoordigers van Voorne bij die gelegenheid aflegden ²⁸. Zij zwoeren aan Maria die als gravin werd ingehuldigd, als landsvrouw "haire hocheyt, heerlicheyt, rechten ende demeynen te onderhouden" en aan Margaretha als lijftochtsvrouw "huer heerlicheyt, rechten ende domeynen te helpen bewaeren ende onderhouden". De hoogheid was de unieke eigenschap van een vorst, die Maria niet uit handen gaf.

De inhoud van 'hoogheid', 'souvereiniteit' en vergelijkbare termen bleef vaag en dat speelde vorsten als de Bourgondiërs en de Habsburgers die naar absolutisme streefden, in de kaart. De opvatting van Philips II en zijn staf over die unieke vorstelijke eigenschap aan de vooravond van de Opstand komt tot uiting in de Criminele Ordonnantie van 1570, een op naam van Philips gesteld wetboek van strafrecht voor alle Nederlanden dat de vele verschillende vaak gebrekkige strafrechtelijke voorschriften in de gewesten moest vervangen door een uniforme moderne wetgeving. Om het gestelde doel te bereiken moesten privileges en andere rechten buiten werking worden gesteld. Philips deed dit op grond van zijn 'Con(inklijke) macht ende souereyne auctoriteyt', 'auctorité royale souueraine', of zijn 'auctoriteyt ende absolute macht', 'auctorité & puissance absolute' ²⁹. In de vrijwel gelijktijdig uitgevaardigde Ordonnantie op de Stijl, het pendant van de Criminele Ordonnantie voor het strafprocesrecht, wordt de variant 'auctoriteyt ende volle macht', 'auctorité & puissance absolute' gebruikt ³⁰. Het gebruik van 'koninklijk' door Philips zelf als kwalificatie van zijn macht is van geheel andere aard dan het hiervooresignaleerde algemene gebruik om hem

²³ De Waard, *Inventaris Walcheren*, 676, regest nr 353 (10-5-1576). In 1577 werd de abdij "des Gouverneurs hof" genoemd (NZ I-C, 2).

²⁴ KHA, Inv. A 11–XIV–E 38; brief van Veerse regering aan Oranje, Veere, 14-9-1576: "Al tot groote prejuditie van zyne majesteits hoocheyt ende vilipendentie van een goede republycque".

²⁵ Unger, *Bronnen*, I, nr 458: regering en gemeente van Middelburg verklaren, "dat wy ontfanghen hebben eenen hoghen man, Janne, graeve van Henegouwen, van Hollant, van Zeelant, ende heere van Vrieslant, over onsen rechten lantsheere ende over onsen grave" (20-11-1299). Overigens werd 'hoog' ook met betrekking tot anderen dan vorsten gebruikt.

²⁶ Kluit, *Historia critica*, tom. II, pars II, nr 393: graaf van Vlaanderen en graaf van Holland en Zeeland noemen Rooms koning Hendrik VII een 'alrehoogst ende alremoghenst Prince' (7-1-1309).

²⁷ NA, Grafelijkheids Rekenkamer, nr 3, stuk nr 103, fo 85r vlg.; Antwerpen, 14-6-1477.

²⁸ NA, Grafelijkheids Rekenkamer, nr 3, stuk nr 109, fo 90 vlg.; verklaring over aflegging van eden op 30-8-1477.

²⁹ Voorda, *Criminele Ordonnantien*, 31, 41. Ordonnantie heeft Nederlandse en Franse tekst.

³⁰ Voorda, *Criminele Ordonnantien*, 73.

met zijn hoogste waardigheid te benoemen. Philips bezat in de Nederlanden geen koninklijke macht op grond waarvan hij wetten kon uitvaardigen. Hij streefde er ongetwijfeld wel naar. Dat hij zich reeds als koning der Nederlanden voordeed, was een fase in de sluipende usurpatie die tot het gedragspatroon van de landsheren behoorde. Dat de Veerse regering de term 'zyne majesteits hoocheyt' gebruikte, betekent niet, dat zij Philips in zijn streven naar koninklijke macht volgde, maar is een gevolg van het algemeen gebruik om Philips naar zijn hoogste waardigheid 'koning' te noemen.

In Philips' opvatting hield die souvereine macht in, dat hij maatregelen die hij voor het welzijn van de bevolking nodig achtte, onafhankelijk van wie ook mocht nemen. Dat hij als landsheer het belang van de bevolking wilde behartigen, was het kenmerk van een goede landsheer. Dat alleen hij wilde bepalen wat in het belang van de bevolking was, riep weerstand op. De Veerse regering zal het zeker niet met Philips eens zijn geweest over de omvang van de 'volle macht' die hij zichzelf toekende, maar heeft in de 'hoogheid' van de landsheer wel erkend, dat de landsheer een bijzondere zorg voor de maatschappelijke orde had.

In Holland was reeds in het begin van de Opstand bijzondere aandacht aan het instandhouden van de hoogheid van de landsheer geschonken. Kort na de komst van Oranje in Holland in oktober 1572 legden de Staten van Holland aan Oranje een aantal onderwerpen voor welke geregeld moesten worden ³¹. De Staten verzochten Oranje om een nieuw Hof van Holland in te stellen in plaats van het gevluchte Hof "omme alle confusie, voirden verloop, ende ongeregeltheit te beletten, ende 't lant gehouden te mogen worden in justicie ende goede politicque" en ook enige rekenmeesters te benoemen "omme by der openinge alzoo van der cameren van de justitie ende reeckeninge, de justitie geadministreert ende der Ma(jestei)ts Hoocheyt ende heerlicheyt in al's bewaert te worden". Bij de 'hoocheyt' ging het om de landsheerlijke zorg voor de maatschappelijke orde. Bij de 'heerlicheyt' moet worden gedacht aan het intact houden van de landsheerlijke domeinen en rechten die niet in verkeerde handen mochten komen of verloren gaan.

Hiermee stemt overeen de akte waarin Oranje omstreeks november 1572 Cornelis van Bouchorst aanstelde als raad in het heropgerichte Hof van Holland ³². Oranje relateert onder meer, dat hij ter vervanging van de gevluchte raden enige personen heeft gekozen om het Hof weer te openen "ende aldair recht ende justitie te doen administreren als naer ouden tijden gewoon is tot conservatie van zijne Ma(jestei)ts hoocheyt ende heerlicheyt, mitsgaders van de gemeyne welvaerts, diewelcke anders zonder justitie ende ordre politique nijet en soude moghen blyven subsisteren". Van Bouchorst wordt gemachtigd om "des Co(ninklijke) Ma(jestei)ts hoocheyt ende heerlicheyt, demeynen ende rechten te helpen bewaren". De landsheerlijke hoogheid bestond uit zorg voor het instandhouden van een rechtsorde waartoe behoorde een behoorlijke rechtspraak en een ordelijke regering en bestuur.

Handhaving van de rechtsorde was formeel een attribuut van de landsheer, maar had zelfstandige waarde en moest in een ordelijke samenleving in stand worden gehouden, ook wanneer men de persoon van de landsheer negeerde zoals in de gebieden van de Gemene Zaak. Deze bijzondere zorg gold namelijk ook voor andere gezagsinstanties dan de landsheer zelf, bijv. het Hof van Holland en grafelijke baljuws, aan wie de landsheer de bewaring van zijn hoogheid had toevertrouwd. Daarom moesten zulke instellingen en functionarissen hun werk blijven doen, ook al was de persoon van de landsheer uitgeschakeld. Door uitdrukkelijk de hoogheid van de landsheer te handhaven verklaarde de Veerse regering in feite, dat ook zij een uit de landsheerlijke hoogheid afgeleide bijzondere zorg voor het maatschappelijk welzijn had op grond waarvan zij in bepaalde omstandigheden maatregelen moest nemen. Misstanden ondermijnden die hoogheid en moesten zo spoedig mogelijk uit de weg worden geruimd. In Veere waren binnen 14 dagen twee doodslagen gepleegd waar nog geen justitieel onderzoek naar was gedaan, een onduidbare situatie ³³. De Veerse regering voelde zich geroepen tot actie. De baljuw die Veere nodig had, moest in de Veerse samenleving kunnen

³¹ Van Vloten, *Nederlands opstand*, III, bl. III vlg. Zie hiervoor ook: *ibidem*, II, 78 en CXXI. Van Vloten ontleende tekst aan NA, Handschriften, 3e afd., nr 1324 (2e band van Amelis van Rosendaal, Gedenckwaerdige sacken), fo 27r vlg.

³² NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 24r vlg.; z.pl., z.d. Akte zal zijn opgemaakt kort na akte van Oranje tot heroprichting van Hof van Holland, van 3-11-1572 (*ibidem*, fo 21v vlg.).

³³ **KHA**, Inv. A 11-XIV-E 38; brief van Veerse regering aan Oranje, Veere, 14-9-1576.

optreden met het gezag van een werkelijk door Philips aangestelde baljuw. Ook de Raad 1574 bewaarde in Zeeland de landsheerlijke hoogheid. De Raad vaardigde op 17 april 1574 een ordonnantie op de jacht uit ³⁴. De considerans van de ordonnantie begint met de mededeling, dat de Raad zijn taakopdracht heeft ontvangen van Oranje. Vervolgens wordt in de considerans geconstateerd, dat op grote schaal onbevoegd wordt gejaagd en ook vee wordt gestolen, wat de hoogheid van de koninklijke majesteit en de ambachtsheerlijkheden sterk benadeelt. Vermoedelijk dacht de Raad hier in de eerste plaats aan materiële schade, omdat aan de landsheer het jachtrecht op de woeste gronden, vooral de duinen, toekwam en voor ambachtsheren het jachtrecht een niet onbelangrijk vermogensrecht was. Hoewel, zo vervolgt de considerans, deze wandaden door een plakkaat van de koninklijke majesteit zijn verboden, gaan de bedrivers er mee door tot grote inbreuk op en minachting van de hoogheid van de koninklijke majesteit, algemene schade en groot verlies van de onderzaten. 'Hoogheid' zal hier in het bijzonder het landsheerlijk gezag zijn met behulp waarvan de landsheer de maatschappelijke orde handhaafde. De ordonnantie diende in de eerste plaats tot bescherming van deze hoogheid. De Raad beschouwde de landsheerlijke hoogheid als een object dat intact moest blijven.

Reeds vóór de verlating van Philips in 1581 werden in Zeeland hoogheid en heerlijkheid ook terminologisch losgemaakt van de landsheer. Oranje benoemde in 1580 een rentmeester van de domeinen en bedden van Tholen en droeg hem op 'des Landts rechten, hoocheyt ende heerlicheyd' te bewaren ³⁵. In deze clause neemt het Land de plaats van de landsheer in, wat zou kunnen leiden tot de conclusie, dat het Land gezien wordt als de bezitter van de hoogheid. Zou deze conclusie voor dat tijdstip te ver gaan, dan nog was het een beslissende stap om van 'hoogheid' te spreken zonder enige verwijzing naar een landsheer.

2.5 *Gemene Zaak*

2.5.1 *Algemeen*

In het derde kwart van de 16e eeuw werden bepaalde politieke verschijnselen aangeduid met de term 'gemene zaak'. De term kan taalkundig betekenen 'algemene zaak' of 'gemeenschappelijke zaak'. 'Algemeen' gaat uit van een eenheid, 'gemeenschappelijk' van een veelheid. 'Gemene zaak' werd in beide betekenissen gebruikt. Uit het zinsverband moet blijken welke betekenis relevant is. In de betekenis van 'algemene zaak' is 'gemene zaak' synoniem met *res publica*, gemeenebest, republiek, in de betekenis van een staatkundig verband dat de belangen van aan dat verband ondergeschikte deelgenoten behartigt. In de betekenis van 'gemeenschappelijke zaak' is 'gemene zaak' een belangengemeenschap van onafhankelijke deelgenoten die zich door een bepaald gemeenschappelijk belang met elkaar verbonden voelen en dat belang gemeenschappelijk willen behartigen.

In de betekenis van belangengemeenschap heeft 'gemene zaak' in de Opstand een belangrijke rol gespeeld ³⁶. In dit geschrift worden twee begrippen 'Gemene Zaak' (met hoofdletters) gebruikt die zich tot elkaar verhouden als een oorspronkelijk universeel begrip en een daaruit afgeleid specifiek Hollands-Zeeuws begrip. Waar dat om verwarring te voorkomen nodig is, wordt het afgeleide begrip aangeduid als 'Gemene Zaak HZ'.

2.5.2 *Gemene Zaak als universeel verschijnsel*

³⁴ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 100v: onbevoegd jagen e.d. veroorzaakt, dat "de hoocheyt van de Co[ninklijke] Maj[esteit] ende de ambochtsheerlycheden zeer verminderen ende verghaen" en wordt gedaan "in groote prejuditie ende versmaetheyt van de Co[ninklijke] Maj[esteit]s hoocheyt, gemeene schade ende tot grooten verlyese van de ondersaten".

³⁵ ZA, Archief Staten, nr 1667, fo 21v vlg.; Middelburg, 16-4-1580.

³⁶ 'Gemene Zaak' werd wel eens opgevat als 'algemene zaak'. In 1575 relateerde Jan van Hout als notaris, dat Pieter Adriaansz. van der Werff van Oranje een commissie had ontvangen "omme de algemeyne zaecke des Nederlands by de hant te nemen". Het betrof echter niet een algemene zaak, maar de Gemene Zaak, want Van Hout zal het oog hebben gehad op commissie van 15-3-1571 waarin Oranje spreekt van 'voirderinge van de ghemeyne sake ende onsen dienst'. In autobiografisch getinte levensbeschrijving van Van der Werff komt zinsnede 'tot vordernisse van de algemeene Christelyke zaken' voor. Ook hier zal de Gemene Zaak zijn bedoeld. Zie Kluit, *Staatsregering*, I, 496, 502, 508.

De herkomst van de term 'Gemene Zaak' ligt buiten het Nederlandse taalgebied en is een vertaling van termen als 'cause commune' en 'common cause' ³⁷. In de eerste helft van de 16e eeuw waren in Europa reformatorische stromingen ontstaan die in toenemende mate weerstanden opriepen bij rooms-katholiek georiënteerde regeringen. De stromingen hadden dan ook niet alleen gevolgen op kerkelijk terrein, maar ook, en maatschappelijk gezien veel ingrijpender, gevolgen op politiek terrein in de vorm van geloofsvervolgning en godsdienstoorlog, en wat daaruit voortvloeide.

Na 1540 waren hervormingsgezinden in toenemende mate in conflict gekomen met landelijke overheden. Vooral de calvinistisch georiënteerden waren goed georganiseerd en strijdvaardig ³⁸. In Engeland was in 1572 een reformatorisch georiënteerde regering onder koningin Elizabeth aan het bewind. In de politiek van Elizabeth, die voortdurend door rooms-katholieke tegenstanders in binnen- en buitenland werd bedreigd, speelden godsdienstige belangen geen rol van betekenis ³⁹. Er was wel een groep Engelse calvinistische politici die zich intensief met de Opstand bemoeiden, zoals Walsingham, in 1572 Engels gezant in Parijs, en Leicester, de grote liefde van Elizabeth en latere landvoogd van de Republiek in wording waren betrokken ⁴⁰. De regering van het nog niet met Engeland verenigde Schotland stond in de hier behandelde periode sterk onder invloed van een calvinistisch gezind protestantisme. Veel Schotten kwamen naar Holland en Zeeland om de opstandelingen in hun strijd tegen Alva's troepen te steunen ⁴¹.

In Frankrijk leefde in 1572 een calvinistische minderheid met veel leden onder de adel in een precair evenwicht, als die term hier al op zijn plaats is, met een krachtig rooms-katholiek front dat zeer nauwe betrekkingen met buitenlandse fel tegen elke reformatorische stroming gekante machthebbers onderhield, terwijl de labiele koning geheel onder invloed stond van zijn moeder Catharina de Medici die haar houding tegenover de calvinisten bepaalde op grond van politieke motieven gevormd door het voortdurend wisselende politieke krachtenspel. Leider van de Franse calvinisten (Hugenoten) was admiraal Gaspard de Coligny die in zijn leven zeer invloedrijke regeringsfuncties heeft vervuld. Calvijn richtte zich in 1536 tot de Franse koning met onder meer deze woorden: "J'entreprends la cause commune de tous les fideles, et mesme celle du Christ: laquelle au jourd'huy est en telle maniere du tout descirée et foulée en ton Royaume, qu'elle semble advis desesperée." ⁴²

In de bonte veelheid van Duitse staten en staatjes was de overgrote meerderheid van de hervormingsgezinden luthers en speelde het calvinisme een veel kleinere rol dan in Engeland en Frankrijk. Het meest naar buiten tredende calvinistische steunpunt was de Palts, een keurvorstendom geregeerd door de calvinistische Frederik III wiens residentie Heidelberg door haar universiteit een belangrijke rol bij de verspreiding van het calvinisme heeft gespeeld.

De protestanten in Engeland, Frankrijk en de Palts moesten weerstand bieden aan een machtig rooms-katholiek georiënteerd machtsblok waarin Philips II een belangrijke rol speelde en dat gericht was op uitroeiing van elke reformatorische stroming, daarin krachtig gesteund door de uitkomsten van het Concilie van Trente. De protestanten hadden een gemeenschappelijk belang, een levensbelang, en streden voor een gemeenschappelijke zaak,

³⁷ Veel voorbeelden zijn te vinden in stukken uitgaande van Oranje. Gebruik van 'Cause Commune' door Gecommitteerde Raden van Zeeland in NZ, III, 69 (23-10-1578), en 184 (2-2-1579).

³⁸ Waar in dit betoog 'calvinisme' en 'calvinistisch' worden gebruikt, is bedoeld niet-luthers en niet-anabaptistisch en geïnspireerd door denkbepelden van Calvijn. Betere en in tijd zelf gebruikte term is 'gereformeerd' of in bewoordingen van op 19 mei 1572 door Vlissingse regering afgelegde eed: 'de naar Gods woord gereformeerde religie' (III-6), maar 'gereformeerd' kan in huidige Nederlandse taalgebruik misverstand wekken. Zie voor ontstaan van term 'calvinisme' en nadelen van gebruik: Alister McGrath, *Origins*, 6 vlg. De secretaris van Veere, Andries van Werchter, sprak in 1568 in request aan regering van stad over situatie in Veere in 1566/67 als "in de leste troublen ende in de tyden van de predication der calvinisten" (ZA, GA Veere, nr 2036, omslag 2036-I).

³⁹ Sutherland, 'Engeland en de Opstand', 65 vlg.

⁴⁰ Sutherland, 'Engeland en de Opstand', 67

⁴¹ Wilson, *Elizabeth*, 29 vlg.

⁴² Calvijn, *Institutio christianae religionis*, bericht aan koning. 'Semble advis' = semble.

de Gemene Christelijke Zaak, de Gemene Protestantse Zaak ⁴³. Zij waren echter politieke machthebbers en er stond voor hen veel meer op het spel dan geloofsbeleving en kerkelijke toestanden. Hun Gemene Zaak had een sterk politieke lading met militaire aspecten.

De Gemene Zaak was vrucht van de Reformatie die de eenheid van de middeleeuwse Christenheid tenietdeed ⁴⁴. Die Christenheid was gebaseerd op een gemeenschappelijk geloof, maar omvatte het gehele leven in al zijn uitingen. Het was ook een geografisch verschijnsel: het gedeelte van de wereld waar het christendom werd beleden, onderscheiden van de rest van de wereld met andere godsdiensten. De notie van de Christenheid was in de tweede helft van de 16e eeuw nog niet geheel vergeten. In een commissie van Oranje en de Staten van Holland en Zeeland op Edward Chester, agent van koningin Elizabeth, om geld op te nemen ten behoeve van de opstandelingen die hard geld nodig hadden om de vijand te weerstaan, wordt gesteld, dat de vijand niet ophoudt om met alle geweld Holland en Zeeland te verontrusten en “perturber tout repos publycq de la Christiente” ⁴⁵. De idee van Christenheid werd soms ook nog op staatkundig-politiek terrein gebruikt: het Christelijke Gemeenebest, la République Chrétienne ⁴⁶.

Oranje was al vroeg bij het internationale protestantse verzet tegen het contrareformatorisch machtsblok betrokken ⁴⁷. Hij had zijn bondgenoten in de landen van Philips, het Duitse Rijk, het Baltische gebied, Engeland, Schotland, Ierland, Frankrijk en Italië ⁴⁸. Oranje onderhield al vóór 1572 nauwe relaties met de protestanten in Engeland, Frankrijk en de Palts ⁴⁹. Hij bracht een Nederlands element in de Gemene Zaak met zijn verzet tegen Alva en op de achtergrond tegen Philips II. Zo raakte de term Gemene Zaak verbonden met de Nederlandse Opstand. Dat Oranje zijn werkzaamheid met betrekking tot de Nederlanden verbonden achtte met de zaak van de Franse Hugenoten, blijkt uit zijn brief van 13 mei 1572 uit Dillenburg aan medestanders in Dordrecht. Hij bemoedigde hen door te wijzen op de voor de Hugenoten onverwacht goede gang van zaken in 1571 ⁵⁰. Voor Engeland, de Franse Hugenoten en de keurvorst van de Palts had het verloop van de Nederlandse Opstand een groot politiek belang. ⁵¹ Het enige gewapende verzet van protestantse zijde tegen Philips II in 1572–1576 was dat van Oranje en zijn medestanders in de Nederlanden.

De Gemene Zaak als universeel verschijnsel was niet in een tekst geregeld en niet geïnstitutionaliseerd. In beginsel zal ieder die als een voorstander van de Gemene Zaak optrad, een eigen voorstelling van dat verschijnsel hebben gehad. De Gemene Zaak was voortgekomen uit de bedreiging door een gemeenschappelijke vijand en vormde voor de

⁴³ Walsingham, toen Engels ambassadeur in Parijs, noemt in een brief aan Burleigh, voornaamste dienaar van koningin Elizabeth van Engeland, de gang van zaken aan de kant van de Opstand, in het bijzonder de van Vlissingen uit ondernomen operaties in Vlaanderen, ‘this common cause of Religion’ (Parijs, 28-6-1572; Digges, *Ambassador*, 216). Het ging Walsingham niet om de Nederlanden, maar om de (protestantse) godsdienst.

⁴⁴ Zie voor ‘Christenheid’: Brunner, ‘Vom Gottesgnadentum’, 122: “Die Christenheit besteht – – geistlich als Kirche, weltlich als Respublica Christiana, Corpus Christianum, eine Völkerrechtsgesellschaft christlicher Staaten, nicht als politische Einheit im weltlichen Sinne”, en voor versturende werking van Reformatie op notie ‘Christenheid’ en met haar verdwijning verband houdende opkomst van notie ‘Europa’: Hale, *Civilization*, 3 vlg.

⁴⁵ KHA, Fbk II, nr 174, fo 76v vlg.; Dordrecht, 12-7-1575.

⁴⁶ Aldus Oranje in brief aan prins van Condé: “la bonne affection que jay au bien et service de la Republycque Christienne et le votre en particulier” (KHA, Fbk II, nr 275, fo 126v; Dordrecht, 27-9-1575). Staten-Generaal hanteren zelfde terminologie in brief aan Staten van het Doornikse van 19-2-1577 waarin zij schrijven, dat verdrag met don Juan belangrijk is ‘pour le commun repos de la républicque Crestienne et de nous tous et nostre postérité’ (RGP 26, 468).

⁴⁷ Klink, *Opstand, passim*.

⁴⁸ Aldus Oranjes veldprediker Zaraphya in 1568 in aanhef van ‘Een hertgrondighe Begheerte’ (Schenk, *Geschriften*, 131).

⁴⁹ Zie bijv. voor via Zeeland lopende Franse en Engelse contacten van Oranje in 1563: Klink, *Opstand*, 172, noot 72.

⁵⁰ Smits, ‘Belangrijke brief’, 277: Hugenoten hadden veldslag verloren, een van hun leiders was gedood, en toch hadden zij gunstige vrede gekregen.

⁵¹ Sonoy, medewerker van Oranje, betoogde in 1571 aan Zweedse hof, dat strijd tegen Alva algemeen protestants belang was (Van Herwerden, ‘Oranje’, 103).

deelgenoten een belang rijk motief voor samenwerking en hulpverlening. Overigens was De Gemene Zaak, althans in Engeland en Frankrijk, niet meer dan een element in de politiek. Elizabeth voerde in Engeland een door het Engels belang geleide politiek ⁵². Voorzover de Gemene Zaak daar een plaats in kon vinden, werd het belang daarvan behartigd. Maar het Engels belang ging voor.

De Gemene Zaak was als universeel verschijnsel niet aan een bepaald land gebonden. De Engelse gezant in Parijs Walsingham schreef op 2 juli 1572 aan Leicester over het belang van het verloop van "the Enterprize of Flanders" (waarmee bedoeld zullen zijn de krijgsverrichtingen van Lodewijk van Nassau in de Zuidelijke Nederlanden) voor "the common cause of Religion" en voor de koningin van Engeland ⁵³. Aan dezelfde Walsingham schreef de keurvorst van de Palts, dat hem bekend was hoezeer de Gemene Zaak van de ware godsdienst Walsingham ter harte ging. Het ging in die brief over de zending van Junius de Junge naar Vlissingen ⁵⁴. Ook Oranje benadrukte meermalen het grote belang van de Gemene Zaak voor Engeland. In een brief aan koningin Elizabeth schreef hij in juni 1573 over "ceste tant bonne et juste cause que ne nous touche icy seulement, mais aussy le service de votre Maieste" ⁵⁵. Kort tevoren schreef Oranje aan Elizabeth over de ijver van de bewoners van Walcheren voor de bevordering van 'la cause Christienne et commune' ⁵⁶ en uitdrukkelijk betoogde Oranje het belang van de Gemene Zaak voor de binnenlandse rust van Engeland in een brief aan Elizabeth van april 1575 ⁵⁷. In dezelfde brief merkt Oranje op, dat bij de toen lopende vredesbesprekingen de vijand geen enkele concessie inzake de godsdienst wilde doen, waaruit bleek, dat de godsdienst de inzet van de strijd van de vijand was, een zaak die alle vorsten die het roomse juk hadden afgeschud, goed in het oog moesten houden. Tezelfdertijd droeg Oranje zijn agent in Engeland, de predikant Lieven Calvart, op ginds rond te vertellen, dat blijkens het verloop van de vredesbesprekingen de vijand niet een opstand wilde onderdrukken, maar een godsdienstoorlog voerde ⁵⁸. De Gemene Zaak werd soms 'querelle' genoemd waardoor het strijdelement centraal werd gesteld. Oranje schreef aan de Engelse Merchants Adventurers: "Surtout ayez souvenance que portons les armes et marchons devant exposans noz vyes et biens pour une sainte et juste querelle aultant commune a vous que a nou" ⁵⁹. In september 1573 schreef Oranje aan vermoedelijk de regent van Schotland, dat hij, als alle zaken ten goede gekeerd zouden zijn, de van de geadresseerde ontvangen bijstand bekend zou maken "a tous aultres Princes et potentatz deffendants la mesme juste querelle" ⁶⁰.

2.5.3 Relatie van Gemene Zaak met Opstand

Aanvankelijk was voor Oranje de Opstand een schakel in de Gemene Christelijke Zaak. Hiermee stemt overeen, dat Oranje aanvankelijk aan zijn optreden een sterk godsdienstig accent gaf ⁶¹. In zijn in 1568 voor propagandistische doeleinden opgestelde *Summarische*

⁵² Geyl, *Engelse figuren*, I, 8; Van Dorsten, 'Alternatieven'. Sutherland vat als volgt de houding van Elizabeth ten opzichte van Oranje en de Opstand samen: "dat Elisabeth zich nauwelijks bekommerde om zijn [=Oranjes] zaak, en niets gaf om de provincies Holland en Zeeland – die zij had kunnen verwerven – en wier religie ze bereid was te offeren ter wille van een vredesovereenkomst" (Engeland en de Opstand, 65 vlg.).

⁵³ Digges, *Ambassador*, 217.

⁵⁴ *Archives*, suppl 1e serie, 131*; z.pl., z.d.

⁵⁵ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 102, fo 339r; Leiden, 13-6-1573.

⁵⁶ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 63, fo 324r vlg.; Delft, 17-3-1573.

⁵⁷ KHA, Fbk II, nr 63, fo 23r vlg.; Geertruidenberg, 5-4-1575: "puis que notre cause touche tant le service de votre Majesté et le repos de son royaume". Elizabeth werd binnenslands bedreigd door een rooms-katholieke oppositie.

⁵⁸ KHA, Fbk II, nr 72, fo 27v vlg.; Dordrecht, 13-4-1575: "ce n'est pour aulcun faict particulier ou pour rebellion qu'on nous meine si rude guerre, mais seulement pour le faict de la religion". De Engelsen zouden de Opstand als een zuiver Hollands-Zeeuwse aangelegenheid kunnen beschouwen, maar in het godsdienstig aspect moesten zij een gemeenschappelijk belang met Oranje en zijn medestanders zien.

⁵⁹ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 88, fo 333r; Delft, 26-5-1573.

⁶⁰ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 129, fo 347v; Dordrecht, 19-9-1573. In dit afschrift wordt geadresseerde niet genoemd. In Schotland stond de jonge koning Jacobus VI onder een regentschap. **Fr.miss.nr 90 conte Morton ?**

⁶¹ Klink, *Opstand*, 283 vlg.

Anzeige noemt hij de door hem beraamde gewapende onderneming tot hulp van de Nederlanden Gods eigen zaak ⁶². In zijn commissie op Lodewijk van Nassau als luitenant–generaal van de tegen Alva uitgeruste oorlogsschepen, van 27 maart 1572⁶³, spreekt hij van “la cause commune et Chrestienne que nous deffendons”. In concreto was hier het tweeledig doel van deze gemene zaak “l’advanche(ment) de la gloire de Dieu” en “le restablissement de la liberte du pays bas”. Kort daarna spreekt hij van “die ghemeene Chrystelicke saeke”⁶⁴. Ook later in 1572 en in 1573 gebruikt Oranje nog deze term ⁶⁵. De terminologie van Oranje zal ook zijn bepaald door de context waarin een uitdrukking werd gebruikt. In brieven aan Engelse geadresseerden werd vaak de nadruk gelegd op het godsdienstig belang van de strijd van de opstandelingen. Toen de Enkhuizenaren in oktober 1572 in Engeland koren wilden kopen voor de proviandering van hun stad, stuurde Oranje aan koningin Elizabeth een aanbevelingsbrief met de verzekering van de “enthiere affection que les habitans dudit Enckhuysen ont a ladvanchement de la Religion Chrestienne” ⁶⁶. ‘Christelijk’ heeft in deze terminologie een sterk protestantse lading ⁶⁷.

Oranje stelde in 1573 het godsdienstig element in de Gemene Zaak centraal in een brief aan de Waalse kerken in Engeland die naar zijn oordeel laks waren in het bijeenbrengen van geld voor de oorlogvoering: “l’advanchement de la cause du filz de Dieu” ⁶⁸. Het godsdienstig element ontbreekt daarentegen in een brief van Oranje aan het belegerde Zierikzee van omstreeks eind oktober 1575: “ulieder goede trouwehertige genegentheyt ende affectie tot onswaert ende totten gemeene saeke der vryheyt onses vaderlants” ⁶⁹. De bereidheid van de bevolking om het beleg voort te zetten, liet te wensen over. De grote meerderheid van bevolking en stedelijke regering zal rooms-katholiek zijn geweest. Overgave zou betekenen, dat de roomse godsdienst weer vrij en exclusief in de stad beleden kon worden. Een verwijzing door Oranje naar de Christelijke (d.w.z. reformatorische) Gemene Zaak zou een averechts effect kunnen hebben en zal daarom achterwege zijn gebleven.

Met de voortgang van de Opstand neemt het kwalificeren van de Gemene Zaak als Christelijk af. Dit stemt overeen met de constatering van Mout, dat het godsdienstig element in de uitspraken van de leiders van Opstand verdween, toen duidelijk werd, dat buitenlandse protestanten de opstandelingen niet te hulp zouden komen⁷⁰. Dit verklaart ook, dat het godsdienstig element weer op de voorgrond kwam, zodra deelhebbers in de Gemene Zaak hun belangen tegenover andere deelhebbers bepleitten. De godsdienst was immers het fundament waarop hun samenwerking was gebaseerd. In april 1576 klaagden de Engelse politieke leiders Burleigh, Sussex, Leicester en Walsingham over zeeroof door Vlissingse zeelui in een brief aan Oranje die zij geëerd en bemind hadden als een vorst gewaardeerd “pour l’advancement de la cause commune de la Religion, d’autant plus aussy pour le regard particulier de vous–mesmes” ⁷¹. Mout merkt ook op, dat in pamfletten mede gericht op het verwerven van steun van Nederlandse rooms-katholieken de religie niet als verzetsgrond werd vermeld.

De Gemene Zaak werd concreet met de Opstand verbonden in de persoon van Johan Junius de Junge ⁷². In 1572 was hij in dienst van de keurvorst van Palts en werd hij door De Coligny en Walsingham in het belang van de Gemene Zaak naar Vlissingen gezonden. Oranje begon spoedig van zijn diensten gebruik te maken en stelde hem in 1573 aan als commissaris–

⁶² Klink, *Opstand*, bl. 296.

⁶³ KHA, Fbk I, fo 4v., grotendeels gedrukt in Van Herwerden, *Verblijf*, 167 vlg.

⁶⁴ KHA, Fbk I, fo 264r; credentie en commissie op Pieter Adriaensz.(van der Werff), Dillenburg, 3-5-1572.

⁶⁵ KHA, Fbk 117v; commissie op Batenburg als gouverneur van Zeeland, Alkmaar, 28-10-1572; *ibidem*, fo 120v; commissie op Charles de Boisot als gouverneur van Vlissingen, Leiden, 17-6-1573.

⁶⁶ KHA, Fbk I, Franse miss., nr 2, fo 301v; Hoorn, 25-10-1572.

⁶⁷ Vgl. Woltjer, *Vrijheidsstrijd*, 53.

⁶⁸ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 106, fo 340v vlg.; Leiden, 2-7-1573.

⁶⁹ KHA, Fbk II, fo 154r vlg.; brief van Oranje aan ‘die van Zyrickzee’; z.pl., z.d. Vermoedelijke datering kan worden afgeleid uit plaats van afschrift in Fbk II en inhoud.

⁷⁰ Mout, ‘Van arm vaderland’, 355.

⁷¹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VIII, nr 3136, 341 vlg.; Westminster, 16-4-1576.

⁷² III-5, IV-18, VI-7, 8, X-1(4).

generaal in Zeeland en in 1574 als gouverneur van Veere. In 1575 gaf hij zijn gouverneursfunctie op om diplomatieke missies te gaan vervullen.

2.5.4 Gemene Zaak als concreet politiek verschijnsel

De Gemene Zaak doet zich als een concreet politiek verschijnsel voor, als zij in verbinding met andere politieke verschijnselen wordt vermeld. Toen in juli 1572 de openbare orde in Vlissingen ernstig werd verstoord door de daar gelegerde buitenlandse troepen, grepen voorstanders van de Gemene Zaak in ⁷³. Walsingham, Engelse voorstander en De Coligny, Franse voorstander, zonden Junius de Junge, functionaris van de keurvorst van de Palts, Duitse voorstander, naar Vlissingen. Walsingham deelde dit mee aan Oranje, eveneens voorstander van de Gemene Zaak.

Oranje maakt onderscheid tussen de Gemene Zaak en zijn persoon, als hij spreekt van de affectie van Junius de Junge “tot voideringe ende welvaeren van de ghemeene saeke ende van onsen dienst” ⁷⁴. Hetzelfde is het geval, als Oranje spreekt over de uitrusting van een schip “pour le service de la cause commune et le mien” ⁷⁵. Een ander voorbeeld is de zegswijze “tot voideringe van de ghemeene saeke ende der zelve stede [= Vlissingen] welvaren” ⁷⁶. Gemene Zaak en welvaren van Vlissingen staan naast elkaar. In een brief prijst Oranje de ijver van de geadresseerde “tot voideringhe van de ghemeene Christelicke saeke ende tot verlossinghe van den vaderlande van de grouwelicke tyrannye ende slavernye der Spangiaerden ende van allen hueren aenhanck” ⁷⁷. De Gemene Christelijke Zaak en de verlossing van het vaderland zijn twee afzonderlijke verschijnselen die nauw met elkaar zijn verbonden.

Soms bevat de aanduiding van de zaak waarvoor gestreden wordt, drie elementen en wordt de term ‘Gemene Zaak’ vermeden. Oranje schreef op 14 mei 1573 aan de Gereformeerde kerken in Engeland, dat zij, als zij de gevraagde bijstand verleenden, “ferez service tresagréable à Dieu, à vostre patrie et à nous” ⁷⁸. De regering van Dordrecht gaf in september 1574 aan de Gemene Zaak een inhoud waar ieder iets van zijn gading in kon vinden: de Gemene Zaak tot Gods eer, dienst van zijne majesteit en welvaart en bevrijding van het vaderland ⁷⁹.

Volgens enkele uitlatingen van Oranje stelde hij in de eerste maanden van zijn verblijf in Holland de belangen van de Gemene Zaak als doel van zijn actie. De bevolking moest voor de Gemene Zaak gewonnen worden. In oktober 1572 schrijft Oranje aan Willem van Bronckhorst en Batenburg († 1573)⁸⁰, dat de bewoners van Walcheren en verscheidene liefhebbers van het algemeen welzijn er op hebben aangedrongen, dat de regering van Zeeland zou worden toevertrouwd aan een ‘seigneur de qualité’, met de belofte zich dan in te

⁷³ III-15.

⁷⁴ KHA, Fbk I, fo 129v, commissie op Junius de Junge als overste commissaris in Zeeland, Delft, 24-2-1573.

⁷⁵ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 180, fo 367r; brief aan Charles de Boisot, Delft, 5-12-1573. Nog in 1584 draagt Oranje – hij is inmiddels markies van Veere geworden – regering van Veere op correcte heffing van een bierimpost te bevorderen “ende sal ons ende de gemeene zaecke daeran een welgevallen geschieden” (ZA, GA Veere, nr 167, 11e omslag; Delft, 17-4-1584). De Gemene Zaak komt nu na Oranje en zal betekenen de strijd tegen Parma.

⁷⁶ KHA, Fbk I, fo 124r; commissie op Jacob Smit van Baarland als superintendent van Vlissingen; Delft, 10-12-1572.

⁷⁷ KHA, Fbk I, Ned. miss., nr 60, fo 433r; Oranje aan ongenoemde (wellicht gouverneur van Vlissingen Jacob Smit van Baarland), Delft, 9-2-1573.

⁷⁸ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 81, fo 331r vlg.; brief van Oranje aan ‘ministres, anchiens, diacres et aultres des eglises Reformees en Angleterre’, met verzoek geld ter beschikking te stellen voor lichten van soldaten voor garnizoen van Veere; Delft, 14-5-1573.

⁷⁹ KHA, Fbk I, fo 264v vlg.; akte van pandschap, 24-9-1574. In aanhef van akte wordt inhoud van in voorjaar van 1574 genomen besluit van Generale Staten van Holland en Zeeland tot voortzetting van krijg als volgt weergegeven: “omme den crych tot bescherminge der landen tegens den vianden van dien te houden staen ende de ghemeene saeke tot Godes eere, dienste van syne Majesteit, mitsgaders totten welvaert ende bevrydinge van tvaderlant te maintaineren ende te handhouden”.

⁸⁰ Hierna ‘Batenburg’ genoemd. Zie voor hem VI-5.

spannen voor het behoud van het land in rust en eenheid. Oranje zendt nu Batenburg de commissie inzake het gouvernement van Zeeland toe in het vertrouwen, dat hij de opdracht zal aanvaarden in de wetenschap hoe belangrijk het is, dat het land aan 'ons' toegewijd blijft ⁸¹. In januari 1573 schrijft Oranje aan Junius de Junge naar aanleiding van de actie van de Staten van Holland tegen Lumey, dat hij de Staten heeft laten begaan, want Junius weet hoe belangrijk het voor 'ons' is om de Staten en steden toegewijd te houden en hen in alle zachtheid te behandelen en niet een bepaalde wil op te leggen ⁸². En in november 1572 schrijft Oranje aan zijn zwager Willem graaf van den Berg (1538 – 1586) over de Staten van Holland die een verbond willen aangaan met andere steden die 'onze' partij zijn toegedaan ⁸³. 'Ons' en 'onze' heeft niet alleen betrekking op Oranje, maar op een partij, de Gemene Zaak. De enige 'wij-relatie' tussen Oranje en Junius was de Gemene Zaak. Junius was in dienst van de keurvorst van de Palts, een van de belangrijkste participanten in de Gemene Zaak. De bevolking van de opstandige gebieden moest toegewijd zijn aan de Gemene Zaak in de oorspronkelijke betekenis van een protestantse grensoverschrijdende beweging waar de Opstand een element van moest zijn. Spoedig werden de rollen omgekeerd. De Opstand was niet langer een hulpmiddel van de Gemene Zaak, maar de Gemene Zaak werd een hulpmiddel van de Opstand ⁸⁴. Oranje maakte doorlopend gebruik van zijn relaties in de Gemene Zaak om de Opstand te steunen.

2.6 Gemene Zaak HZ

2.6.1 Hollands-Zeeuwse oorlogsinspanning

Aanvankelijk werd onderscheid gemaakt tussen de Gemene Zaak en de verlossing van de Nederlanden van de Spaanse tirannie. In februari 1573 prijst Oranje vermoedelijk Zeeuwse geadresseerden om hun ijver "tot voorderinghe van de ghemeene Christelicke saeke ende tot verlossinge van den vaderlande van de grouwelicke tyrannye ende slavernye der Spangiaerden" en hun aanhang ⁸⁵. Spoedig krijgt 'Gemene Zaak' in het politieke taalgebruik in Holland en Zeeland, in Statennotulen en tal van andere stukken, de betekenis van de Hollands-Zeeuwse onderneming gericht op de verdrijving van Philips' krijgsmacht en bevrijding van het vaderland ⁸⁶. De Gemene Zaak HZ als Hollands-Zeeuwse oorlogsinspanning is weliswaar herkomstig uit de Gemene Zaak als universele protestantse beweging, maar is een afzonderlijk begrip geworden dat het universele karakter mist. Het

⁸¹ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 4, fo 302r vlg.; Oranje aan Batenburg; z.pl., 28-10-1572;

"(Batenburg) cognoissant l'importance quil y a que ledit pays demeure a notre devotion".

⁸² Zie IV-18 voor context van Oranjes mededeling. In dezelfde zin schrijft Oranje aan De Noyelles: "vous cognoissez assez combien il nous importe en ceste saison et ayant lennemi au pays de tenir lesdits estatz en toute benevolence" (KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 24, fo 308v; Delft, 4-1-1573).

⁸³ Zie XII-6 voor context van Oranjes mededeling.

⁸⁴ II-7(4).

⁸⁵ KHA, Fbk I, nr 60, fo 433r, brief aan ongenoemden, Delft, 9-2-1573.

⁸⁶ Aldus reeds in eed die Vlissingse regeringspersonen in mei 1572 zwoeren: "de gemeene saacken, tot wederstandt van den algemeenen vaderlandts vijandt, te vorderen ende avanceeren, naar ons vermoghen" (II -9). Considerans van Hollands-Zeeuwse Unie 1575 stelt, dat het nodig is dat lidmaten en steden van Holland en Zeeland zich verenigen en tegenover elkaar verplichten "omme heure gemeene sake, zoo loffelyk ende gelykerhandt aengegrepen, jegens den Hertoge van Albe, synne aenhangeren en navolgers, vianden van de gemeene ruste, ende der gansche landen van herwaerts over, met meerder verzeckertheyt ende onderlinge eendracht, ten goeden gewenschten eynde gebrocht ende uitgericht te mogen werden" (De Timmerman, *Specimen*, 38). Van Hooff spreekt in zijn kroniek van gebeurtenissen in het Westland in beginjaren van Opstand over 'de gemeene saecke van den vaderlande' (Goetschalkx, 'Invoering van de hervorming', 373). In deze zin werd 'Gemene Zaak' in 1576 gebruikt door de in de Zuidelijke Nederlanden vergaderende Staten-Generaal waar Holland en Zeeland zich nog niet bij hadden aangesloten: aansporing aan Artois om zich aan te sluiten bij heffing van 100e penning en toepassing van de 'moiens généraulx' "pour secourir à nostre commune cause et nécessité de la patrie" (SG I, 127; brief van Staten-Generaal aan Artois, 20-12-1576). Volgens Wedgewood, *William the Silent*, 127, betekende 'the common cause' voor Oranje 'the national cause', maar deze uitspraak vindt geen steun in de door haar vermelde bewijsplaats en moet gerelativeerd worden naar de omstandigheden.

godsdienstig element is in de Gemene Zaak HZ niet afwezig, omdat de oorlogsinspanning mede gericht is op handhaving van de uitoefening van de gereformeerde evangelische religie en het tegengaan van de uitoefening van met het evangelie strijdende religies⁸⁷. In de Hollands-Zeeuwse Unie 1576 is Gemene Zaak HZ bedoeld als sprake is van het beleid of de administratie van de Gemene Zaak. In een op naam van Oranje gestelde akte van de Generale Staten van Holland en Zeeland van 1576 komt de Gemene Zaak HZ voor als de onderneming die zich met de oorlogvoering bezig houdt, en worden daarnaast genoemd 'des gemeene lants zaken', d.w.z. de aangelegenheden waarvan de behandeling tot de normale regeringstaak behoort⁸⁸. De Gemene Zaak HZ verschijnt als een van de partijen in het conflict dat wordt uitgevochten, in de passage: 'in tyde dat Ziericxzee noch aen de zyde van de Gemeyne Zaecke was'⁸⁹.

Toen Leicester en Thomas Gresham de wens te kennen hadden gegeven alle bij de overgang van Middelburg in februari 1574 buitgemaakte goederen te kopen, schreef Oranje aan een vermoedelijk Zeeuwse instantie, dat hem bekend was, dat die heren 'ons ende de ghemeyne deses vaderlants saeke' toegedaan waren en hun verzoek in behandeling genomen diende te worden⁹⁰.

Oranje gebruikt 'Gemene Zaak' in een brief van midden 1573 waarin hij de in het belegerde Middelburg opgesloten landsheerlijke gouverneur van Zeeland Anthonis van Bourgondië, heer van Wacken, oproept zich bij de Opstand aan te sluiten⁹¹. 'Cause commune' is in de brief een zuiver politiek belang dat Oranje en Wacken gemeenschappelijk hebben, namelijk de bevrijding van het vaderland van Alva en de andere Spanjaarden. Oranje heeft Wacken altijd gekend als een groot liefhebber van 'ons' vaderland en schrijft hem nu "affin qu'ainsi vous considerez l'équité et justice de notre cause commune que je deffendz présentement, et au contraire l'iniquité et injustice de la cause de noz ennemis". 'Gemene Zaak' heeft hier geen godsdienstige kleur, want Oranje en Wacken hadden geen godsdienstige zaak gemeen.

2.6.2 Gemene Zaak HZ als instelling

In de gebieden van de Opstand wordt de Gemene Zaak HZ meer dan alleen een ideëel of politiek verschijnsel, zij wordt geïnstitutionaliseerd, wordt een instelling⁹². Dit stadium is bereikt als de Gemene Zaak optreedt als subject in rechtsbetrekkingen: personen werken als elementen van de Gemene Zaak, objecten behoren de Gemene Zaak toe, de Gemene Zaak heeft vorderingen en schulden.

De Staten van Zuid-Holland klaagden er eind 1574 over, dat zij het merendeel van de tractementen, vacatiën, bodelonen en van alle andere onkosten 'raeckende de Generaliteyt van der Zaecke' moesten dragen. Zij wilden hierover met de Staten van Zeeland en van Noord-Holland een regeling treffen, zodat ieder kwartier zou weten wat het moest betalen voor de 'saecten, de Generaliteyt smakende'⁹³. Welke aangelegenheden hier zijn bedoeld, kan enigszins worden afgeleid uit een staatje van de onkosten die Oranje zou moeten voldoen uit de 104.000 gl. per maand die de Staten van Holland en Zeeland hem in de loop van 1575 toezegden. Genoemd worden o.a. tractementen van colleges tot assistentie van Oranje en bodelonen⁹⁴. Het zal in de Zuidhollandse klacht van 1574 met name gaan om de drie Raden nevens Oranje en hun personeel die beschouwd worden als instanties van de Gemene Zaak en niet van het kwartier van Zuid-Holland alleen. De Gemene Zaak verschijnt hier als een aan

⁸⁷ NZ, I-B, 11; passage in Unie 1576.

⁸⁸ NZ, I-B, 16; commissie voor commissarissen die uit een kwartier naar een ander kwartier worden afgevaardigd om daar met gedeputeerden van Staten de Gemene Zaak te 'beleyden' en ook kennis te nemen van 'behandeling van 'alle des gemeene lants zaken'; Delft, 25-4-1576.

⁸⁹ NZ, I-B, 32; vergadering van College 1575 en Staten op 6-7-1576.

⁹⁰ KHA, Fbk I, Ned. miss., nr 271, fo 510v; Oranje aan ongenoemden (vermoedelijk Raad 1574), Dordrecht, 28-4-1574. Sir Thomas Gresham (1519 ? – 1579) was Engels koopman en financier.

⁹¹ KHA, Fbk I, Fr. miss., nr 103, fo 339r vlg.; Leiden, 13-6-1573.

⁹² Waar hierna 'Gemene Zaak' wordt gebruikt, is Gemene Zaak HZ bedoeld, tenzij tegendeel blijkt.

⁹³ NZ, I-A, 27.

⁹⁴ RH, 2e ed., 1575, 338 (15-5-1575).

de drie kwartieren van de Opstand gemeenschappelijke instelling met organen die de generaliteit, d.w.z. de gezamenlijke belangen van de kwartieren, behartigen.

Een instelling met een algemene sector, een 'generaliteit', heeft ook bijzondere sectoren en dit was ook met de Gemene Zaak het geval. Er is sprake van 'de Gemeyne Zaecke des lants van Zeelant'⁹⁵. Hierna komt de Zeeuwse sector ter sprake. Binnen Zeeland was er soms een sector van de Gemene Zaak die slechts op een gedeelte van het Zeeuwse opstandgebied betrekking had. Zo is er sprake van de Gemene Zaak van Vlissingen⁹⁶ en die van Walcheren⁹⁷.

Heeringa ziet de Gemene Zaak als een territoriale eenheid: het gebied van de Opstand, en spreekt ook wel van een 'staatje'⁹⁸. De voorstelling van één gebied dat de twee gewesten, c.q. drie kwartieren beslaat, met een centrale regering bestaande uit Oranje als leider van de Gemene Zaak en de Generale Staten van Holland en Zeeland kan in sommige opzichten verhelderend werken en week waarschijnlijk weinig af van de zienswijze van Oranje en de Staten van Zuid-Holland. Toch zou deze voorstelling tekort doen aan de zelfstandige positie van het Zeeuwse regeringsapparaat (en vermoedelijk ook aan dat van het Noorderkwartier). In de instructie voor de afgevaardigden van elk kwartier die in 1576 in een van de andere kwartieren zouden gaan functioneren ter bevordering van een gemeenschappelijk oorlogsbeleid, wordt gesteld, dat Holland en Zeeland, c.q. de drie kwartieren, zich met het oog op hun bescherming tegen de vijand zover met elkaar dienden te uniëren, alsof zij maar één stad waren⁹⁹. Dat waren zij dus niet. De Gemene Zaak in 1574–1576 wordt dan ook beter voorgesteld als een belangengemeenschap ad hoc (de oorlogvoering) van Holland en Zeeland die de structuur van twee afzonderlijke gewesten, c.q. drie afzonderlijke kwartieren intact laat.

In de periode waarin 'Gemene Zaak' vrijwel uitsluitend voor de Hollands–Zeeuwse oorlogsinspanning werd gebruikt, verscheen de term ineens weer in de betekenis van de universele protestantse beweging. Als gevolg van de dood van admiraal Louis de Boisot die in mei 1576 bij een poging om Zierzee te ontzetten sneuvelde, verviel het saldo van zijn roerende bezittingen aan de Gemene Zaak, omdat hij die bezittingen had verworven in dienst van Oranje en de Gemene Zaak. Vanwege Boisots verdiensten schonk Oranje aan zijn weduwe alle door Boisot nagelaten roerende bezittingen, nadat daaruit zijn schulden waren betaald¹⁰⁰. Blijkbaar is er een 'broederschap' geweest van personen die zich in dienst van de

⁹⁵ NZ, I-A, 51, vergadering van Raad 1574 en Staten op 3-8-1575; gediscussieerd werd over aanpassingen van een impostordonnantie 'nae den heysch ende gelegenthede van de Gemeyne Zaecke des lants van Zeelant'.

⁹⁶ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 72, fo 437r vlg.; brief van Oranje aan ongenoemden (zal zijn regering van Vlissingen); Delft. 8-3-1573: "is ons sunderlinge aengenaem geweest den grooten vlyt ende neersticheyt daer ghy lancx soe meer inne vulherdt tot voorderinge van de gemeene saeke des landts ende der stede van Vlissingen.

⁹⁷ NZ, I-A, 28: fortificaties die 'tot laste van de Gemeene Zake staen, te wetene van Walcheren' (7-1-1575). Bedoeld zal zijn, dat fortificaties bekostigd moesten worden uit middelen van administratie van tesorier van de oorlog over Zeeland Manmaker die in die tijd vrijwel alleen op Walcheren betrekking had (zie V-27).

⁹⁸ Heeringa, 'Beheer geldmiddelen', 189, "het gebied, dat aan den opstand deelgenomen had, dat de Zeeuwen "de Gemeene Zaak" en ongaarne "Holland en Zeeland" noemden"; *ibidem*, 202: "het staatje, dat zich bij usurpatie "Holland en Zeeland" genoemd had".

⁹⁹ NZ, I-B, 15 vlg.

¹⁰⁰ KHA, Inv. A-11, XI-26, daarin stuk XVI, (verm. minuut van) beschikking van Oranje, z.pl., 11-6-1576: als gevolg van sneuvelen van Louis de Boisot "wy aen de gemeene zaeke als confiscatie zouden hebben moegen applicueren het zuver dwelck mochte overschieten van zyne achtergelaeten meuble goederen, indiender eenich gheweest waere, naerdad de schulden die hy gheduerende dees jegenwoirdige oirloge in Hollant ende Zeelandt ghemaict heeft, betaelt zouden zyn". Als motief voor het aan de Gemene Zaak vervallen van de roerende goederen wordt vermeld "als wesende zelve in den dienst van ons ende der ghemeenre zaeke gheconquesteert". Zie ook De van der Schueren, *Louis de Boisot*, 71 vlg. Regeling vertoont verwantschap met door Keen, *Laws of War*, 152, vermelde veel aangetroffen 'brotherhood-in-arms' tussen twee wapenbroeders waarbij ieder recht heeft op "a half share in all the gains of war of his companion, and to inherit on his death any booty made in their common enterprise".

Gemene Zaak hadden gesteld en daarbij hadden aanvaard, dat al het roerend bezit dat zij in dienst van de Gemene Zaak hadden verworven, bij hun dood aan de Gemene Zaak zou toevallen.

2.6.3 Gemene Zaak HZ als instelling in Zeeland

In Zeeland heeft de Gemene Zaak als instelling een belangrijke rol gespeeld. Op den duur zijn elementen van de Gemene Zaak in het Zeeuws gewestelijk bestel geïncorporeerd. De plaats van de Gemene Zaak in het staatkundig bestel van het Noorder- en Zuiderkwartier van Holland blijft hier in beginsel rusten.

In Zeeland verschilde het staatkundig bestel van de Opstand vooral in de beginjaren sterk van dat in Holland ¹⁰¹. In de Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak werd in 1572 het landsheerlijk regeringsapparaat door de loop der gebeurtenissen buiten werking gesteld. De Brusselse regering, de gouverneur van Zeeland ¹⁰², de rentmeester van Bewesterschelde en zijn collega van Beoosterschelde konden er hun gezag en functies niet meer uitoefenen. In het opstandige Zeeland kwam gedurende enkele jaren geen Statencollege bijeen. De Staten van de aan de landsheer trouw gebleven Zeeuwse gebieden kwamen enkele keren in Brabant bijeen¹⁰³. Gezagsuitoefening op bovenplaatselijk niveau was hierdoor ineens verdwenen ¹⁰⁴.

Tegelijk hield voor het Zeeuws gebied van de Opstand de werkzaamheid op van wat een rudimentaire eigen administratie van de Staten van Zeeland kan worden genoemd. De pensionaris van de Staten, Christoffel Roëls, hield de zijde van de landsheer. De financiële administratie van de Staten was vóór de Opstand in handen van de landsheerlijke rentmeesters van Bewester- en Beoosterschelde. Voor wat hun werkzaamheden ten behoeve van de Staten betrof, belastinginning en schuldendienst, traden zij op als functionarissen van de Staten aan wie zij ook hun rekeningen aflegden ¹⁰⁵. Omdat zij de zijde van de landsheer hielden, functioneerden zij niet in het gebied van de Opstand ¹⁰⁶. De vanwege Oranje na de overgang van Schouwen en Duiveland naar de Opstand aangestelde rentmeester van Beoosterschelde was in zijn ressort een bovenplaatselijke financiële functionaris, maar oefende zijn functies uit in geheel andere omstandigheden dan zijn landsheerlijke voorganger vóór de Opstand. In 1573 werd een bovenplaatselijke administratie van de oorlogsfinanciering voor het opstandige Zeeland opgezet waarbij alleen de rentmeester van Beoosterschelde een vaag restant was van de situatie van vóór de Opstand. In Holland waar de gewestelijke Staten bij de Opstand in functie waren gebleven, vormde de reeds vóór 1572 bestaande financiële administratie van het gewest, die van de gemenelandsontvanger, de administratieve grondslag van de oorlogsfinanciering ¹⁰⁷.

Het bovenplaatselijk gezagsvacuüm in Zeeland werd opgevuld door de stedelijke regeringen die hun terrein van werkzaamheid als het ware van de ene op de andere dag sterk

¹⁰¹ In de literatuur is aan regeergezag in Zeeland in periode 1572–1574 vrijwel geen aandacht besteed. In staatkundig opzicht krijgt (Hollandse) Statenvergadering te Dordrecht de volle aandacht en verschijnt regeergezag in Zeeland pas in 1574 op het toneel.

¹⁰² Reeds kort voordat hij zijn stadhouderschap neerlegde, werd Oranje in Zeeland op een zijspoor gezet door de benoeming van Adolf van Bourgondië tot superintendent voor Zeeland in maart 1567 (Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 48 vlg.). Na vertrek van Oranje in 1567 kreeg Zeeland geen nieuwe stadhouder, maar bleef Adolf in functie als gouverneur. Dit was een toepassing van nieuwe politiek om netwerk van gewestelijke stadhouders uit hoge adel te vervangen door netwerk van gouverneurs uit lage adel die regering gemakkelijker in de hand zou kunnen houden; zie De Schepper, 'Burgerlijke overheden', 337, en Rosenfeld, 'The provincial governors' 58 vlg. Rosenfeld schrijft ten onrechte, dat Zeeland na dood van gouverneur Adolf van Bourgondië [in 1568] zou zijn teruggefallen onder stadhouderschap van Holland. Adolf werd als gouverneur opgevolgd door zijn broer Anthonis van Bourgondië. Vervanging van stadhouder voor Holland en Zeeland door gouverneur voor Zeeland alleen zal ook relatie tussen Zeeland en Holland lossen hebben gemaakt.

¹⁰³ XI-4.

¹⁰⁴ Gezagsuitoefening door waterschappen blijft hier buiten beschouwing.

¹⁰⁵ Fruin, *Prelaat en Edelen*, Inleiding, 12 vlg. Voor kleine rentmeesterschap Tholen gold afwijkende regeling.

¹⁰⁶ Zie XI-4 voor hun werkzaamheden in onder landsheerlijk gezag staand gebied.

¹⁰⁷ Koopmans, *Staten*, 215 vlg.; Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 33 vlg.

uitbreidden, en de Gemene Zaak die zich in een periode van 2 jaar ontwikkelde tot een Zeeuwse overheidsinstantie die was samengesteld uit verschillende elementen. Van de eerste dag af vervulde Oranje als leider een centrale plaats in de Gemene Zaak. In de steden die naar de Opstand waren overgegaan, stelde Oranje een eigen gouverneur aan die in voortdurend contact met hem en in samenwerking met de stedelijke regering het overheidsgezag uitoefende. In 1572 en 1573 werden financiële administraties van de Gemene Zaak opgezet. In maart 1574 werd als instelling van de Gemene Zaak een Zeeuwse regeringsraad (Raad 1574) opgericht. Toen was in Zeeland het door het wegvallen van het landsheerlijk regeringsapparaat ontstane vacuüm opgevuld, maar daar bleef het niet bij.

Een nieuwe ontwikkeling zette in. Kort voor de oprichting van de Raad 1574 kwamen voor het eerst in het Zeeuws opstandgebied afgevaardigden van 3 aan de zijde van de Opstand staande steden als Staten van Zeeland bijeen, spoedig met afgevaardigden van een vierde stad uitgebreid. De Staten waren de vertegenwoordiging van het land, de bevolking, tegenover de regering belichaamd door de Raad 1574. De Staten waren niet een regerende instantie, maar van het begin af kwamen enigszins belangrijke regeringsmaatregelen in nauwe samenwerking tussen Raad en Staten tot stand. De Staten kregen steeds meer gewicht en absorbeerden op den duur de regeermacht van de Gemene Zaak ¹⁰⁸. Begin 1578 werd in een financiële aangelegenheid gesteld, dat de Staten en de Gemene Zaak voortaan maar één waren¹⁰⁹. Toen voelde men de Gemene Zaak niet meer als een afzonderlijk staatkundig instituut.

In Zeeland is de Gemene Zaak een overheid geworden, een fictieve persoonlijkheid die niet alleen op een bepaald doel, te weten de oorlogvoering, gericht was, maar ook over middelen beschikte om dat doel te bereiken. Van allerlei objecten wordt vermeld, dat zij aan de Gemene Zaak toebehoorden: geschut, huizen, landerijen, handelsgoederen ¹¹⁰. Toen op 1 februari 1577 het College G&L 1576 (opvolger van de Raad 1574) de erfgenamen van Henrik Somer vrijwaarden tegen aanspraken van crediteuren van de financiële administratie die Somer in 1572/1573 voor de Gemene Zaak gevoerd had, verbonden zij tot nakoming van aanspraken die uit die vrijwaring voor de Gemene Zaak zouden voortvloeien, de landen, tienden, huizen en al het inkomen “van de gemeyne zaecke in de graeffelichey van Zeellant” ¹¹¹. In Dreischor was de Gemene Zaak een brede geërfde¹¹². De Gemene Zaak had eigen financiële administraties, functionarissen en dienstpersoneel ¹¹³.

Dat de Gemene Zaak in Zeeland een overheidsinstelling is geworden, betekent niet, dat de Zeeuwen van het bestaan van een specifieke Zeeuwse Gemene Zaak uitgingen. Voor hen bleef de Gemene Zaak een verschijnsel dat aan alle drie kwartieren van het gebied van de Opstand gemeenschappelijk was.

2.7 Oranje

2.7.1 Algemeen

De uiteenzettingen over Oranje in dit geschrift betreffen de periode 1572 tot de Pacificatie van Gent in november 1576, tenzij anders blijkt. Oranjes positie in verband met de Opstand kan

¹⁰⁸ Zie Heeringa, ‘Instructiën’, onder meer 41. Heeringa kan maar weinig begrip opbrengen voor streven van Staten naar machtsvergroting.

¹⁰⁹ NZ, I-C, 98. Zie voor aangelegenheid: Heeringa, ‘Beheer’, 199.

¹¹⁰ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 6v: Denys Lhermite had in 1573/1574 geld geleend ‘tot voorderinge van de gemeenne zake’ met voorwaarde, dat bedrag beschouwd zou worden als betaling door hem voor ‘den eersten goederen die hy van de cause zoude moghen coopen’. Denys (Dionisius) was koopman die betrokken was bij financiële en commerciële transacties in Zeeuws gebied van Gemene Zaak (*ibidem*, onder meer fo 7r, 82v, 118v, 142v vlg.). Zie voor Dionisius ook III, noot 151.

¹¹¹ ZA, GA Veere, nr 1387, 2e ongefolieerd blad aan slot van rekening. Zie voor administratie van Somer IV-15, VI-17.

¹¹² NZ, III, 604: in Dreischor was geschot op landerijen ingevoerd “sonder consent van de Gemeyn Saecke als Breeder geërfde” waarop Gecommitteerde Raden heffing schorsten (3-12-1579).

¹¹³ NZ, I-A, 87; op 16-1-1576 wordt tractement vastgesteld van ‘boden van de Gemeyne Zaecke in Zeellant’.

van verschillende kanten worden bekeken. Daar is de visie die Oranje zelf op zijn positie had ¹¹⁴. Hoe zag Philips II hem, hoe de stedelijke regeringen, de Staten en de bevolking van de gebieden van de Opstand, hoe buitenlandse vorsten? De nu volgende opmerkingen hebben op een gedeelte van deze materie betrekking en beperken zich in het algemeen tot die aspecten die in gebeurtenissen en maatregelen tot uitdrukking kwamen. Oranje was de buitenlandse vorst die een leidende positie innam in de universele Gemene Christelijke Zaak, bondgenoot van Holland en Zeeland werd, daar een leidende rol kreeg met de bevoegdheden van een stadhouder en trekken van een Romeinse dictator en beschermer van de bevolking. Na de Pacificatie ging Oranje in gecompliceerde situaties als element van het regeringsapparaat van de Nederlanden functioneren. Zijn landsheerlijke stadhouderschap na de Pacificatie verschildte fundamenteel van zijn fictieve stadhouderschap uit de periode 1572–1576, maar duurde kort en werd opnieuw fictief.

2.7.2 Oranje, leider van Gemene Zaak en Gemene Zaak HZ

Oranje verschijnt in 1572 in Holland en Zeeland als een buitenlandse vorst die een leidende rol speelt in de universele Gemene Christelijke Zaak en de Opstand aanvankelijk plaatst in het kader van die Gemene Zaak. In Holland en Zeeland krijgt de Gemene Zaak HZ gestalte als gewapend verzet tegen de macht van de landsheer en in Zeeland wordt de Gemene Zaak HZ een staatkundig instituut. Oranje treedt op als leider van de Gemene Zaak HZ. Hij zal de Gemene Zaak HZ hebben beschouwd als een onderdeel van de universele Gemene Zaak waarin hij een leidende rol bleef spelen getuige zijn verklaring van 2 april 1574 die de Gemene Zaak en Antwerpen betreft. Leden van de Christelijke kerk te Antwerpen hadden van mensen in Antwerpen geld gevorderd om dat te gebruiken ten behoeve van de Gemene Zaak en het welvaren van Antwerpen. Blijkbaar werd betwijfeld of de geldinzameling betrouwbaar was. Oranje verklaart nu als prins van Oranje, dat de geldvordering is gedaan volgens zijn uitdrukkelijke wil en bevel ¹¹⁵. Hij handelt hier als souverain vorst.

2.7.3 Oranje als souverain vorst in verzet tegen Philips

Oranje handelde in de Gemene Zaak en in zijn strijd met zijn bondgenoten Holland en Zeeland tegen Philips' leger en vloot als souverain vorst van het prinsdom Oranje. Deze hoedanigheid was de enige internationaal erkende titel waarop hij souverain gezag kon uitoefenen. Als zodanig behoorde hij tot dezelfde categorie machthebbers als Philips II en was zijn verzet tegen Philips niet een rebellie, maar een oorlog van een souverain tegen een andere souverain. Daarmee is niet gezegd, dat de buitenwereld in hem steeds een handelende souveraine vorst zag. Voor Philips was hij een afvallige vazal.

Als souverain vorst begon Oranje in 1568 zijn gewapend verzet tegen het machtsapparaat van Philips II ¹¹⁶. Ook met betrekking tot de gebieden van de Opstand handelde hij in 1572–1576 als souverain vorst van Oranje die met de opstandige gebieden een bondgenootschap was aangegaan. De literatuur is verdeeld over de rol die bij Oranjes optreden zijn hoedanigheid van souverain vorst heeft gespeeld. Van Eysinga en Renier hebben er de nadruk op gelegd, dat Oranje tot zijn dood toe zich als souverain vorst met de Nederlandse aangelegenheden heeft ingelaten ¹¹⁷. Volgens Verwey streed Oranje als souverain tegen een andere souverain ¹¹⁸. Drossaers daarentegen meent, dat Oranje vermeed zijn souverainiteit in

¹¹⁴ Mörke, *Willem*, 15, noemt Oranje een “in zijn handelen en denken absoluut niet consistent persoon”.

¹¹⁵ KHA, Fbk I, fo 228r: “Soe verclaeren wy Wilhelm, by der gratie Godts Prince van Orangien, dat al tgene in desen geschiet is, is by onsen expresse laste ende bevel by denselven van de ghemeynte [= der Chrystelicker kercke binnen Antwerpen] gedaen om daerby met Godes hulpe, soe veele in ons waere, twelvaren der voorscreven stede van Antwerpen te voideren” (Dordrecht, 2-4-1574). Oranje handelde hier als (een van de) leider(s) van de Gemene Christelijke Zaak.

¹¹⁶ Zie aanhef van ‘Verklaringhe’ van 20-7-1568 (Schenk, *Geschriften*, 101) en opmerking van Schenk in *Geschriften*, Inleiding, 19.

¹¹⁷ Van Eysinga, *Internationaal statuut*, 4 vlg.; Renier, *Noord-Nederlandse natie*, 21.

¹¹⁸ Albert Verwey in zijn ‘Voorwoord’ in Mees (ed.), *Apologie*, 7: “De Opstand was eenzijdig een strijd van de eene souerein tegen de andere; maar hij was anderzijds de worsteling van een volk dat geen volstrekte souverainiteit meer boven zich erkennen wou.”

de strijd tegen Philips te betrekken ¹¹⁹. Gerretson meent, dat Oranje spoedig na zijn vertrek [in 1567] naar Duitsland zijn positie van souverain vorst tot grondslag van zijn verzet heeft gemaakt, maar dit standpunt reeds in 1572 heeft verlaten ¹²⁰.

Oudendijk heeft bijzondere aandacht besteed aan het optreden van Oranje in verband met de Opstand. Aanvankelijk verdedigt zij het standpunt, dat voor Oranje de leenband met Philips als leenheer de rechtsgrond van zijn optreden in de Opstand was ¹²¹. Zij spreekt van de onverzwakte handhaving van Oranjes leentrouw aan Philips. Als Philips' leenman bezat Oranje belangrijke bezittingen in de Nederlanden en op grond van dat bezit behoorde hij tot de Generale Staten van de Nederlanden. In die laatste hoedanigheid was hij verplicht de bevolking tegen het geweld van Alva te beschermen, een verplichting die overigens op alle Nederlandse edelen uit hoofde van hun stand als edele rustte. Oudendijk neemt aan, dat Oranje na zijn vertrek uit de Nederlanden en de beëindiging van de uitoefening van zijn stadhouderschap in 1567 het stadhouderschap weer kon opnemen, als hij dat in het belang van Philips nodig vond, en dat hij dat in 1572 deed. Tot in 1580 trad Oranje in de Opstand niet als souverain vorst tegenover Philips op. Dezelfde verplichting tot bescherming, maar nu toegespitst op Holland, Zeeland en Utrecht, had Oranje ook als Philips' stadhouder over die gewesten.

Later vulde Oudendijk haar zienswijze aan met de stelling, dat Oranje eigenlijk twee oorlogen tegen Alva voerde, namelijk de ten dienste van Philips gevoerde oorlog ter bescherming van de bevolking, zoals zij eerder had uiteengezet, en een persoonlijke represaille-oorlog vanwege het verlies van zijn goederen in de Nederlanden ¹²². Deze represaille-oorlog kon Oranje alleen als souverain vorst voeren. Een aanwijzing voor deze persoonlijke oorlog ziet Oudendijk in een mededeling van Oranje, dat schepen 'in onsen [= Oranjes] dienst' worden uitgerust. Hier kan aan worden toegevoegd, dat Oranje zelf meermalen schrijft, dat hij in oorlog is met de hertog van Alva ¹²³.

Bij een beoordeling van de standpunten van Oudendijk is het niet van belang of de door haar gehanteerde juridische constructies technisch houdbaar zijn, maar of zij het handelen van Oranje en anderen hebben bepaald. In dit geschrift wordt er van uitgegaan, dat Oranje in de Opstand handelde als souverain vorst en dat hij daarbij als hulpmiddelen gebruik maakte van constructies als leentrouw, stadhouderschap, enz. in omstandigheden waarin die constructies voor hem nuttig waren. Het is niet uitgesloten, dat groepen in de bevolking Oranje werkelijk als stadhouder van Philips of als diens trouwe leenman hebben beschouwd en zich door die zienswijze in hun gedrag hebben laten leiden.

Vóór het begin van de Opstand trad Oranje tegenover zijn persoonlijke medewerkers op als vorst van Oranje. In een instructie aan Diederik Sonoy, Kleefs edelman (1529–1597), om Nederlandse edelen tot hulp aan zijn onderneming te bewegen wordt hij dan ook als 'Vorstelijke Genade' aangeduid ¹²⁴. Na het begin van de Opstand zal deze relatie zijn gecontinueerd.

Als stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht trad Oranje vóór zijn vertrek in 1567 uiteraard niet als souverain op. Een brief van hem aan baljuw, burgemeesters en schepenen van Vlissingen begint: "Die prince van Orangien, grave van Nassau, stadthouder generaal van Hollant, Zeelant, etc." ¹²⁵.

Na het begin van de Opstand luidt de aanhef van talrijke ordonnanties, beschikkingen en andere regelingen: 'Wij Willem, bij de gratie Gods Prins van Oranje (enz.)'. Op zichzelf betekent dit nog niet, dat Oranje in zulk een regeling handelt als vorst van Oranje. Philips

¹¹⁹ Drossaers, 'Prins en Prinsdom Oranje', 297, stelt, dat Oranje steeds vermeden heeft "zijn souverainiteit op eenige wijze in den strijd tegen Philips II te betrekken – – –. Zoolang hij kon, voerde de Prins den strijd binnen het kader van de bestuursorganisatie in de Nederlanden."

¹²⁰ Gerretson, 'Willem van Oranje', 215.

¹²¹ Oudendijk, 'Coninck van Hispaengien', 264 vlg.

¹²² Oudendijk, 'Kaperbrieven', 139 vlg.

¹²³ **KHA**, Fbk I, fo 88r; commissie voor besier van Vlissingen; z.pl., 13-8-1573 (VI-20).

¹²⁴ Bor, *Oorsprongk*, I, 362 vlg., (6e boek, fo 262 vlg.); Dillenburger, 28-1-1572.

¹²⁵ ZA, Handschriftenverzameling, nr 984, daarin nr 291 (20-12-1563).

begon zijn regelingen als graaf van Zeeland met de mededeling, dat hij bij de gratie Gods koning van Castilië was, terwijl de gezagsbasis waarop hij de regeling uitvaardigde, graaf van Zeeland, pas verderop in een reeks van titels werd vermeld. Wordt in de reeks titels in de aanhef van een regeling van Oranje ook het stadhouderschap van Holland en Zeeland vermeld, dan is het niet uitgesloten, dat Oranje de regeling trof op grond van de hem door de opstandelingen toegekende stadhouderlijke bevoegdheden. Wordt de regeling besloten door de soevereiniteitsclausule: 'want ons alzo gelieft' (of een variant daarvan), dan blijkt daaruit, dat Oranje de regeling als soverein vorst trof. Hij maakte dan als soverein vorst van Oranje gebruik van de hem toegekende stadhouderlijke bevoegdheden.

Oranje trad als vorst op in een brief van mei 1572 aan regering en bevolking van Harderwijk¹²⁶. Tegenover deze Gelderse stad kon hij zich niet beroepen op een stadhouderschap, want hij was nooit stadhouder van Gelderland geweest. Evenmin kon hij zich voordoen als belangrijk(st) lid van de Staten(-Generaal), want hij was geen lid geweest van een Gelderse vertegenwoordigende instantie, en Gelderland was als niet-patrimoniaal gewest niet in de Staten-Generaal vertegenwoordigd.

Oranje trad eveneens op als soverein vorst in een mandaat van 19 juni 1573 (toen het beleg van Haarlem in een beslissend stadium was gekomen) waarin hij 24 en 26 juni als vastendagen bestemde¹²⁷. Het mandaat opent met: "Wilhelm bij der gratien Godts, Prince van Oraengien" (enz.), besluit met de soevereiniteitsclausule: "Want dit is onsen ernstel(ijken) wille ende bevel", en bevat de passage: "dat wy als een Christel[ycke] Vorst ende Overicheyt van God daertoe verordent schuldich zyn met alle beste middelen het welvaeren des volckx ende des Landts te versorghen". Bij de voorbereiding van de overgang van Middelburg in februari 1574 liet Oranje de stad weten, dat hij in zijn vorstelijke genade de stad een bepaalde behandeling wilde toestaan¹²⁸. Toen de Spaanse bevelhebber Mondragon zich bij de overgang van Middelburg borg gesteld had voor de vrijlating van Philips Marnix van Sint Aldegonde en enkele anderen en deze vrijlating was geëffectueerd, beloofde Oranje hem 'en parolle de Prince' hem voor deze aangelegenheid nimmer meer lastig te vallen¹²⁹. Oranje trad ook als soverein vorst op in een akte van 1573 over een Vlissingse aangelegenheid¹³⁰. Hans Martens had Oranje verteld, dat hij in Vlissingen een verstopt geldbedrag wist te liggen en dat hij bereid was het aan tegenstanders van Oranje toebehorende geld te voorschijn te brengen als hij een deel daarvan zou krijgen. Oranje constateert, dat het geld confiscabel zou zijn, en zegt Martens op zijn 'vorstelijke eere' toe, dat hij onmiddellijk 3/8 deel van het gevonden geld zal krijgen voor zijn aanbrengen en goede dienst de Gemene Zaak en Oranje hierin gedaan. De akte wordt besloten met de soevereiniteitsclausule: "Want ons alsoe gelieft."

Oranje heeft als soverein vorst bij het verzet in de jaren 1572-1576 altijd een zelfstandige positie ingenomen. Hij stond naast Holland en Zeeland als hun bondgenoot, leider van het verzet en beschermer. Voor hem was dat verzet meer dan een Hollands-Zeeuwse aangelegenheid, zoals blijkt uit talloze teksten waarin sprake is van dienst aan hem¹³¹. In 1573 sprak Oranje in een brief aan een kapitein die van hem een kaperbrief had ontvangen, van " (les) Espaingnolz, ennemis de ceste patrie et de moy"¹³². Toen Oranje eind 1573 Pompeius Uffkens aanstelde tot zijn raad in Noord-Holland, beval, c.q. verzocht hij allen die dat aanging, Uffkens bij te staan in alles wat hij tot bevordering van de hoogheid van de koninklijke majesteit, de dienst van Oranje en het welvaren van het Land zou aanraden¹³³. Bij de vredesonderhandelingen in 1575 trad Oranje als afzonderlijk belanghebbende naast de Staten van Holland en van Zeeland op. Aan de Engelse koningin schrijft hij over de

¹²⁶ Gachard, *Taciturne*, III, 56 vlg., nr 528; Dillenburg, 20-5-1572.

¹²⁷ KHA, in omslag Inv. A 11-XI-24. In Leiden uitgevaardigd mandaat zal ook tot inwoners van Zeeuwse gebieden van Gemene Zaak zijn gericht.

¹²⁸ IX-1.

¹²⁹ KHA, Fbk I, fo 21r; Rotterdam, 5-9-1574.

¹³⁰ KHA, Fbk I, fo 234v vlg.; Delft, 29 - 4 -1573. Aanhef van akte is in afschrift slechts weergegeven met "Wilhelm etc."

¹³¹ Oudendijk, 'Kaperbrieven', 139 vlg., schenkt aandacht aan eigen positie van Oranje.

¹³² KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 110, fo 342r; Leiden, 5-7-1573.

¹³³ NA, Staten van Holland 1572 - 1795, nr 1788, fo 20v vlg.; Delft, 3-12-1573: "al tgene hij tot voorderinge van des Coninklijke Majesteits hoocheijt, onsen dienst ende des Landts welvaren proponeren ende raeden sal".

vredeconferentie "entre le grand commandeur de Castille et entre moy et les estatz Dhollande et de Zeelande" ¹³⁴.

Soms maakte Oranje een duidelijk onderscheid tussen twee kwaliteiten waarin hij een bepaalde handeling verrichtte. In augustus 1573 stelde hij Foy van Brouckhoven aan als dijkgraaf en baljuw van Rijnland. Oranje verzocht uit zijn naam en beval uit naam van landsheer Philips de Secrete Raad en de Rekenkamer om Van Brouckhoven een met het grootzegel van de landsheer gezegelde commissie uit te reiken ¹³⁵. Het verzoek deed Oranje als vorst van Oranje en bondgenoot van Holland en Zeeland die als zodanig niet kon bevelen. Het bevel deed Oranje op grond van de hem door Holland en Zeeland toegekende stadhouderlijke bevoegdheden. De aanstelling van Van Brouckhoven behoorde formeel door de landsheer te geschieden. Oranje stelde zich dus ook op als dienaar van de landsheer.

2.7.4 Oranje als bondgenoot en leider van Gemene Zaak HZ in Holland en Zeeland

Oranje stond als bondgenoot naast Holland en Zeeland die bereid waren in grote lijnen dezelfde doelstellingen na te jagen als hij. Zijn rol in het bondgenootschap was het leiderschap in oorlogszaken in ruime zin. Reeds werd vermeld, dat Oranje in 1573 de steden in het gebied van de Opstand noemde "de steden die zich met hem hadden verbonden" ¹³⁶. Oranje wilde als bondgenoot in het gebied van de Gemene Zaak gezag uitoefenen. De basis voor gezagsuitoefening vond hij in de aanvaarding van zijn leiderschap door steden en gebieden die uit eigen beweging zich bij de Gemene Zaak hadden aangesloten, dan wel in het oorlogsrecht, voorzover een stad of gebied door verovering naar de Gemene Zaak was overgegaan ¹³⁷. Het laatste was het geval met Middelburg dat zich in februari 1574 na een beleg moest overgeven en een zware oorlogsschatting door Oranje opgelegd kreeg ¹³⁸.

Oranje oefende zijn leiderschap uit in nauwe samenwerking met de Staten van Holland en van Zeeland die zich een vrijheid van handelen voorbehielden die geleidelijk ruimer werd. In 1576 (in Holland ook reeds in 1575) kreeg het leiderschap van Oranje een schriftelijke fundering. De bewoners van de gebieden van de Gemene Zaak waren niet onderdanen van Oranje, al zullen op den duur niet weinigen het optreden van Oranje als dat van een eigen vorst hebben ervaren.

De regering van Holland en Zeeland buiten de oorlogvoering kwam bij de Staten te berusten. De Staten bouwden een eigen regeringsorganisatie op die de Brusselse organisatie van de landsheer moest vervangen. Oranje heeft deze zelfstandige positie van de Staten erkend en het streven van de Staten naar een eigen regering bevorderd ¹³⁹. Hij heeft nimmer een regeringsapparaat van hemzelf voor Holland en Zeeland willen opzetten. Oranje en de bevolking (de steden, de Staten) hebben een evenwicht moeten vinden waarbij zij samen een bepaald doel nastreefden, maar elk zijn fundamentele zelfstandigheid tegenover de ander behield. Dit zal enige tijd gekost hebben. Reeds werd vermeld, dat Oranje aanvankelijk de Opstand en de opstandelingen binnen het kader van de universele Gemene Zaak wilde plaatsen, wat niet gelukte ¹⁴⁰.

¹³⁴ KHA, Fbk II, nr 25; Oranje aan koningin van Engeland, Geertruidenberg, 19-2-1575. Nog duidelijker blijkt afzonderlijke positie van Oranje uit volgende passage: "de gedeputeerden van de koning van Spanje zullen in verbinding treden avecq ceulx qui sont aussy désià deputez de la part des Estatz Dhollande [et] Zeelande et de la mienne [= de ma part]". Vgl. ook KHA, Fbk II, nr 255; Oranje verzoekt Charles de Beaulieu om Franse koning verzoek te doen "de ma part et de celle des estatz de ce pays" (Dordrecht, 19-9-1575).

¹³⁵ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 152, fo 472v vlg.: "Soe ist dat wy vuyt onsen naeme versoucken ende nyettemin vuyten naeme van zyne Co[ninklijke] Majesteijt wel scerpelick bevelen – – –". Zie voor 'Secrete Raad' VIII-10.

¹³⁶ I-5.

¹³⁷ Oranje wordt genoemd 'superintendent van de Gemeyne Zaecke' (en hoofd van Unie van Holland en Zeeland) in vergadering van gedeputeerden van Walcherse steden, gehouden na hier behandelde periode op 2-1-1578 (NZ, I-C, 163).

¹³⁸ IX.

¹³⁹ Oudendijk, *Contract*, 18.

¹⁴⁰ II-5(4).

Oranje trad op als centrale gezagsinstantie, maar niet als landsheer van Holland en Zeeland. Hij erkende Philips II als landsheer, maar bekommerde zich niet om diens wil. Als leider van de Gemene Zaak had hij een eigen politiek doel en een (beperkt) gezagsapparaat. Hij was in Zeeland aanvaard als hoogste gezagsdrager. In 1572 hadden Vlissingen, Veere en Zierikzee hem als zodanig aangenomen door de aan hem gedane eed en door de aanvaarding van zijn gouverneurs. In de eed hadden de steden Oranje de bevoegdheden toegekend die hij vroeger als stadhouder van onder meer Zeeland had gehad. In 1574 had Middelburg hetzelfde gedaan. Oranje's 'stadhouderschap' was een sequeel van zijn bondgenootschap. De rol van Oranje als bondgenoot was het bestrijden van de gezamenlijke vijand in de gestalte van het militaire apparaat van Philips en het uitoefenen van een algemeen leiderschap in de gebieden van de Gemene Zaak. De rol van Zeeland in het bondgenootschap was het bevorderen van de Gemene Zaak HZ, met name door deel te nemen aan de oorlogvoering en geld voor de krijgsverrichtingen op te brengen. Het bondgenootschap tussen Oranje en Zeeland stond niet op zichzelf. Holland en de Gelderse steden Bommel en Buren waren eveneens bondgenoten van Oranje en tevens bondgenoten van Zeeland.

In het algemeen sloten de opstandige Zeeuwse en Hollandse steden en gebieden zich uit eigen beweging bij de Gemene Zaak aan ¹⁴¹. Het doet er in dit verband niet toe, dat 'uit eigen beweging' intern vaak het resultaat was van een machtsstrijd tussen voor- en tegenstanders van aansluiting. Om in Holland en Zeeland zijn bondgenootschappelijk leiderschap te kunnen uitoefenen had Oranje de beschikking over immateriële politieke en diplomatieke middelen in de vorm van zijn persoonlijke gaven, persoonlijke raadgevers, gouverneurs en andere medewerkers en relaties. Voor de rest, in feite de harde basis voor zijn gezagsuitoefening, moest hij het doen met de middelen die Holland en Zeeland hem leverden in de vorm van personen, stedelijke bestuurders, Staten, vlootkapiteins, enz., en bovenal geld, al ontving hij ook wel steun buiten Holland en Zeeland om ¹⁴². Toen Oranje in 1575 met de Generale Staten van Holland en Zeeland onderhandelde over een regeling van zijn bevoegdheden als leider van de Gemene Zaak, koos Oranje voor zichzelf als uitgangspunt als het ware de nullijn: hij liet aan de Staten over hoeveel gezag zij hem meenden te moeten toekennen ¹⁴³. Uiteraard was dit een politieke uitspraak. Het was voor Oranje van belang, dat hij later zou kunnen stellen, dat de bevoegdheden waar hij gebruik van maakte, hem door de Staten uit eigen beweging waren toegekend. Maar het tekent ook de situatie, dat Oranje een dergelijk uitgangspunt innam, wat immers inhield, dat Oranje niet op grond van enige hoedanigheid pretendeerde onafhankelijk van het oordeel van de Staten gezag te kunnen uitoefenen.

2.7.5 Fictief stadhouderschap van Oranje

Binnen het kader van Oranjes handelen als vorst moet de fictie van zijn stadhouderschap na 1567 geplaatst worden. Met betrekking daartoe valt te onderscheiden tussen de juridische situatie en de perceptie door de bevolking. Oranje had in 1567 zijn Nederlandse stadhoudersschappen neergelegd en de Nederlanden verlaten. Daarna had Philips hem niet opnieuw tot stadhouder van een Nederlands gewest benoemd. In 1572 was hij geen stadhouder. Hij was een vorst met een eigen programma, in elk geval de verwezenlijking van de Christelijke Gemene Zaak en vermoedelijk ook de behartiging van persoonlijke belangen. Hij was niet van plan zijn programma ondergeschikt te maken aan de wensen van Philips. Het stadhouderschap was een complex van rechten en verplichtingen en met name de rechten waren voor Oranje van belang.

Als buitenlandse vorst had Oranje geen gezagsbasis in de Nederlanden. Toen hij de Nederlanden in 1572 binnenviel en zich na het mislukken van de inval in de herfst van dat jaar in het gebied van de Opstand vestigde, kon hij als een bezettende macht of veroveraar

¹⁴¹ Van Nierop, *Het verraad*, 79 geeft kort overzicht van gang van zaken in het Noorderkwartier.

¹⁴² Volgens Muller, *Staat*, 265, was Oranjes invloed groot, maar zijn eigenlijke macht gering, en bleef hij door zijn persoonlijke bekwaamheden leider van Opstand.

¹⁴³ RH, 2e ed., 1575, 367: "soo remitteert sijne Excellencie al het selve ter goeder belijfte van de Heeren Staaten, die hem soo veel ende soo weinig autoriteits sullen moogen geeven, als henluiden tot welvaaren van de Landen goeddunken sal; hebbende sijne Excellencie van hem selfs nooit meer autoriteits gesogt te hebben ofte te neemen, als tot verseekerheid ende prosperiteit des Lands noodigh was". Franse (verm. authentieke) tekst in KHA, Fbk II, nr 223, fo 100r vlg.

worden beschouwd. Deze hoedanigheden zouden niet in overeenstemming zijn geweest met de nauwe banden tussen hem en de Nederlanden en lagen buiten zijn financiële mogelijkheden. Bovendien zou op die manier de eenheid van de Nederlanden zijn verbroken. Het ging Oranje niet alleen om Holland en Zeeland, maar om het gehele complex van de Nederlanden waarvan voor hem persoonlijk het zwaartepunt in Brabant lag. De eenheid van de Nederlanden bestond in een gemeenschappelijke landsheer met zijn regeringsapparaat. De opstandige gebieden moesten tot de Nederlanden van Philips blijven behoren. Ook Holland en Zeeland hadden belang bij het bewaren van de eenheid der Nederlanden, al was het alleen al om economische redenen. Het zou voor hen nadelig zijn, als (afgezien van de tijdelijke oorlogssituatie) zij en de rest van Nederland voor elkaar buitenland als Frankrijk en Engeland zouden zijn. Dit betekende, dat ook in de opstandige gebieden Philips als landsheer formeel erkend moest blijven. Holland en Zeeland bleven twee graafschappen van Philips die strijd voerden tegen Alva en Requesens en hun militaire macht, en daarbij werden geholpen door de vorst van Oranje als hun bondgenoot. Wel moest het gezagsapparaat van Philips in Holland en Zeeland worden uitgeschakeld. Tenslotte moest Oranje een gezagsbasis in de opstandige gebieden verwerven.

Om het vierledig doel, handhaving van de eenheid der Nederlanden, behoud van Philips als landsheer, uitschakeling van Philips' gezagsapparaat en het scheppen van een gezagsbasis voor Oranje, te bereiken bediende Oranje zich van de fictie, dat hij Philips' stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht was ¹⁴⁴. In deze voorstelling van zaken bewaarde het stadhouderschap een – zij het alleen formele – relatie tussen Philips en de opstandige gebieden en bleven Holland en Zeeland in hun geheel tot het complex Nederlandse gewesten van Philips behoren. Het gezag van de stadhouder van Holland Bossu en van de gouverneur van Zeeland Anthonis van Bourgondië werd ontkend. Oranje kreeg een gezagsbasis in de opstandige gebieden, als deze zijn stadhouderlijke fictie aanvaardden ¹⁴⁵. De vraag kan worden gesteld, of Oranje vrij was in het gebruik van de hem verleende stadhouderlijke bevoegdheden, dan wel daarbij aan richtlijnen gebonden was. Volgens Fruin bestuurdde Oranje als erkende stadhouder “niet meer naar de wil van zijn Koning, maar naar dien der Staten” ¹⁴⁶. Vermoedelijk zal Oranje zich meermalen een zekere vrijheid van handelen hebben veroorloofd.

Het stadhouderschap was een fictie die betekenis had voor wie er gebruik van wilde maken. Oranje bediende zich reeds van de fictie vóór Staten of steden hem als stadhouder erkenden ¹⁴⁷. Hij gebruikte de fictie als motief om de Nederlanders te hulp te komen ¹⁴⁸. Tegelijkertijd ontkende hij nog stadhouder te zijn, als hem dat beter uitkwam. In 1571 moest hij zich tegenover keizer Maximiliaan verdedigen tegen de beschuldiging, dat hij en zijn verwanten tegen de orde van het Duitse Rijk hadden gehandeld. Oranje was verweten, dat hij zich heer van de Nederlanden wilde maken. In een uitvoerig betoog schrijft Oranje in augustus 1571 aan de keizer, dat hij vrijwillig zijn stadhouderschap had opgegeven, de steden en versterkingen die hij in handen had, vrijwillig had verlaten en zich openlijk naar Duitsland had begeven, wat hij niet gedaan zou hebben als hij zich heer van de Nederlanden had willen maken ¹⁴⁹. Oranje noemde Philips in 1575 ‘mijn vroegere meester’ waarin de ontkenning van

¹⁴⁴ Volgens Koenigsberger, *Monarchies*, 245, had Oranjes bewering, dat hij nog of weer stadhouder was, “very little basis in accepted public tradition”.

¹⁴⁵ Mörke, *Willem*, 161, merkt op, dat Oranje door het stadhouderschap een officiële sleutelpositie bekleedde die zijn handelingen een door de Staten gesteunde legitimiteit bezorgde.

¹⁴⁶ Fruin, *Tien jaren*, 34.

¹⁴⁷ Fruin, ‘Prins Willem I in 1570’, 132; manifest van Oranje, van 22-4-1570, bestemd voor onderhands gebruik in Holland; Gachard, *Taciturne*, III, 36 vlg., nr 523; commissie voor Jacob Blommaert van 26-8-1571 in Vlaamse aangelegenheid; Kluit, *Staatsregering*, I, 513 vlg.: commissie voor Pieter Adriaensz. van de Werff; Dillenburg, 3-5-1572. Als Oranje zich niet alleen tot zijn vroeger stadhoudersschappen richtte, maar tot de Nederlanden in het algemeen, noemde hij zich wel eens ‘medegouverneur’ vanwege Philips in de Nederlanden (Klink, *Opstand*, 309).

¹⁴⁸ De Vrankrijker, *Motiveering*, 52.

¹⁴⁹ KHA, Inv. A 11– XIV I–8; nr 113, 1e tekst in katern; Dillenburg, 6-8-1571; fo 7v vlg.: “das ich zu verhuettung alles vnbillichenn argwons vnnd verdachts meine bevolhene Gubernament in Hollandt, Sehelandt vnd zu Utrecht freijwilliglich resignirt, vbergeben vnd in die schantz geschlagen, auch die vornembste Stett, vestungen, vnnd schlösser so ich dero ortt in meinen

en reëel stadhouderschap ligt besloten ¹⁵⁰. Een enkele keer werd tegenover het buitenland een beroep op het stadhouderschap gedaan ¹⁵¹.

Oranje zorgde er voor, dat hij in de opstandige gebieden zo spoedig mogelijk als stadhouder werd erkend, want zonder erkenning had de fictie geen enkele grondslag. De erkenning was in schijn een declaratoire handeling, maar in feite een constitutieve maatregel van de steden die aansloot bij de situatie van vóór de Opstand en een gezagsvacuüm voorkwam. Toen de Vlissingers Oranje omstreeks begin mei 1572 als stadhouder erkenden, werd hij niet hun stadhouder, maar verleenden zij hem als bondgenoot in hun verzet tegen Alva de bevoegdheden die aan het stadhouderschap van Zeeland verbonden waren geweest, en onttrokken zij zich aan het gezag van Philips' gouverneur van Zeeland Anthonis van Bourgondië. Daardoor schiepen de Vlissingers een juridische basis waarop Oranje zijn bemoeiingen met de regering van de stad kon grondvesten. Het stadhouderschap vloeide uit het bondgenootschap voort.

Soms deed Oranje zich heel nadrukkelijk als stadhouder van Philips voor. In december 1573 stelde hij Pompeius Uffkens aan als zijn raad in West-Friesland ¹⁵². In de aanhef van de aanstellingsakte relateert Oranje, dat hij dagelijks veel goede middelen vindt om het graafschap en land West-Friesland uit de tyrannie en slavernij van de Spaanse regering te trekken en weer te brengen "in hueren ouden vrijdom, liberteyt ende privilegien onder des Co[ninklijke] Ma[jesteij]ts gehoorsaemheyte daer wij van allen tyden naer getracht hebben ende alnoch als wettelijke gouverneur continuelyck om arbeydende zijn". Maar in dezelfde akte benadrukt Oranje zijn gezagspositie als soeverein vorst. Aan het slot beveelt en verzoekt hij een aantal personen om Uffkens te gehoorzamen en bijstand te verlenen in alles wat deze zal voorstellen "tot voorderinge van des Co[ninklijke] Ma[jesteij]ts hoocheijt, onsen dienst ende des landts welvaren", en hij besluit de akte met de soevereiniteits clausule "Want onse geliefte sulx is." Het landsheerschap van Philips en Oranjes stadhouderschap kregen ook bijzondere nadruk in enige teksten die verband houden met de overgang van Middelburg in februari 1574 ¹⁵³.

Een spoedige erkenning van een stadhouderschap van Philips door de bevolking van een vrijwillig of gedwongen naar de Opstand overgegaan gebied zal in 1572 een onderdeel zijn geweest van het krijgsplan om de Nederlanden binnen te vallen. Aan de bevolking, maar ook aan onder meer buitenlandse regeringen, moest duidelijk worden gemaakt, dat de positie van de naar de Opstand overgegane gebieden ten opzichte van Philips niet was veranderd. Oranje maakte van de erkenning gebruik in Holland en Zeeland, waarbij hij zich beriep op zijn vroegere stadhouderschap van die gewesten. In 1572 viel Oranjes zwager Willem van de Berg met een leger het oosten van de Nederlanden binnen. Landsheerlijk stadhouder van Gelderland was Gilles van Berlaymont. Willem was nimmer stadhouder van Philips geweest, maar in de regeling waarbij Kampen in augustus 1572 naar de Opstand overging, noemt hij

handen gehabt, guttwilliglich verlaszenn vnnd mich nicht heimlich, sondern offentlicher weijse heraus in Teutschlandt (damit ich ia aller beschuldigung vnnd Suspition möcht vberhaben sein) begebenn. Welches alles ich zwar nicht wurde gethan haben, wan mein gemutt, meinung vnnd vorhabenn zur Rebellion vnnd mich selbst zum hern der Nederland zumachen geneigt gewesen were." Gachard, *Taciturne*, III, 6 vlg., geeft met plaats en datum Dillenburg, 12-8-1568, een volgens hem contemporaine Franse vertaling. Daarin is de tekst overigens beknopter geredigeerd. Dezelfde bewering van Oranje komt reeds voor in de 'Verclaringhe' van 1568 (Schenk, *Geschriften*, 108 vlg.).

¹⁵⁰ Groen van Prinsterer, *Archives*, V, nr 568, bl. 245; in brief van Oranje aan Jan van Nassau (Dordrecht, 7-7-1575): "[le] Roi, mon maistre du passé". Vertaling van passage zonder datering in De Schepper & Van Deursen, *Willem van Oranje*, 132; zie ook *ibidem*, 135.

¹⁵¹ Kervyn, *Huguenots*, III, 176 vlg. Ongedateerd memorandum om Oranje te zuiveren van beschuldiging van rebellie vermoedelijk bestemd voor Engelse koningin, daarin 177, 181 (vgl. noot 271).

¹⁵² NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 20v vlg.; Delft, 3-12-1573. Er is wellicht voor Oranje bijzondere reden geweest om nadruk te leggen op zijn stadhouderschap. Het valt op, dat West-Friesland graafschap wordt genoemd wat op Westfriezen, gesteld op zekere onafhankelijkheid tegenover rest van Holland, goede indruk zal hebben gemaakt.

¹⁵³ IX-1.

zich stadhouder–generaal van de koning over Gelderland en Overijssel ¹⁵⁴. In die constructie bleef de positie van Kampen ten opzichte van Philips intact, want Willem was geen veroveraar of bezetter, maar een functionaris van Philips.

Het fictieve stadhouderschap werd niet zelden gebruikt om de Hollandse en Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak aan te duiden: de landen staande onder het gouvernement van Oranje als hun stadhouder ¹⁵⁵, of korter: staande onder het gouvernement van Oranje ¹⁵⁶. Het gaat hier om een geografische bepaling, niet om een omschrijving van gezagsgebied. Vermoedelijk moet in dezelfde territoriale betekenis worden opgevat de uitdrukking: de landen en steden onder Oranjes gehoorzaamheid zijnde ¹⁵⁷. Oranje drukte zich in een brief aan de Nederlandse kerken in Engeland anders uit: “toutes les villes [in het gebied van de Opstand] qui se sont associez avecq nous”, d.w.z. bondgenoten ¹⁵⁸.

Het fictieve stadhouderschap bleek zelfs voor vergroting van territoire vatbaar. Volgens art. 6 van de Pacificatie van Gent zal Oranje blijven admiraal–generaal van de zee en stadhouder van Philips ” van Hollandt, Zeelandt, Bommel en andere geassocierde plaetzen” ¹⁵⁹. Van het Gelderse Zaltbommel was Oranje nooit stadhouder geweest. Het ging er om vast te leggen, dat Zaltbommel naast Holland en Zeeland zou blijven behoren tot het staatkundige complex van de Gemene Zaak. Het fictieve stadhouderschap van Oranje kon ook worden gebruikt als element in juridische formaliteiten ¹⁶⁰. Zoals reeds ter sprake kwam, moesten bepaalde rechtshandelingen op naam van Philips worden verricht om het uiterlijk van een rechtsgeldige handeling te hebben. In de akte waarin de rechtshandeling werd vastgelegd, kon Philips niet zelf als handelende persoon optreden. Dank zij het fictieve stadhouderschap kon men de procedure volgen welke reeds vóór de Opstand algemeen werd gebruikt, waarbij de akte op naam van Philips werd gesteld, maar uit de tekst blijkt, dat de plaatsvervanger van Philips, zijn stadhouder, de rechtshandeling namens Philips verrichtte. Zoals het noodzakelijk was, dat de rechtshandeling op naam van Philips werd gesteld, was het noodzakelijk, dat een lijfelijk aanwezige persoon in de akte als plaatsvervanger van Philips figureerde. Overigens bewijst deze omstandigheid op zichzelf nog niet, dat die persoon, i.c. Oranje, persoonlijk meer bij de totstandkoming van de rechtshandeling was betrokken dan het plaatsen van zijn handtekening, terwijl het in feite om een rechtshandeling ging van bijv. de Staten die formeel de handeling niet konden verrichten. Gewoonlijk zal Oranje dan wel met de handeling hebben ingestemd.

In Lademachers studie over het stadhouderschap van Oranje speelt de hoedanigheid van Oranje van soeverein vorst geen rol in diens optreden in Holland en Zeeland ¹⁶¹. Bij hem is Oranjes stadhouderschap de grondslag van Oranjes optreden ¹⁶². Kort samengevat betoogt Lademacher, dat Oranje, toen hij in 1572 in de opstandige gebieden als stadhouder van Philips II was erkend, zich als zodanig wilde gedragen en de rechten van de landsheer

¹⁵⁴ Nagge, *Overijssel*, II, 404 vlg.; “Willem grave zu den Berge, burggrave zu Boxmeer unde Bilant – – – Con. Mats lutenant unde stadtholder–generael int forstendoem Gelre, Overijssel ende van dese landen”. Oranje had Kampen verzocht om Willem toe te laten “vanwegen ende toe dienste van Con. Mt. als derselver lutenant” (*ibidem*, 396).

¹⁵⁵ NZ, I-A, 40, vlg.: opschrift van ordonnantie van 10-6-1575 op zeepimpost te heffen “overal in den landen van Hollant ende Zeelant, staende onder den gouvernemente des Princen van Oraingiën als stathouder derselver landen”. In tekst van ordonnantie komt Oranje of zijn stadhouderschap niet voor. Ordonnantie is uitgevaardigd ter ordonnantie van Staten van Holland en Zeeland die als wetgever optreden.

¹⁵⁶ I-5.

¹⁵⁷ NZ, I-B, 10.

¹⁵⁸ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 152, fo 355v vlg.; Oranje aan “ceulx des Eglises Reformees retirez des Pays Bas en Engleterre; Delft, 31-10-1573”.

¹⁵⁹ *Opstand en Pacificatie*, 355.

¹⁶⁰ Vgl. ook eed van Middelburgse schepenen in maart 1574 waarin Oranje is geplaatst in het formele patroon van landsheer + stadhouder (IX-1).

¹⁶¹ Lademacher, *Stellung*.

¹⁶² Hetzelfde geldt voor andere schrijvers, bijv. Kluit. Bij Waelwijk, *Vaderlandsche remarques*, prinsgezind en fel antipatriot, is er rechtstreekse relatie tussen aard van stadhouderschap van Oranje en latere stadhouders en politieke situatie in roerige jaar 1787 waarin zijn boek verscheen waarin auteur onder meer tracht aan te tonen, dat stadhouder niet dienaar van Staten was.

uitoefenen, maar dat de politieke werkelijkheid dit niet toeliet. In feite was Oranje van de Staten van Holland afhankelijk. De Staten begonnen zich dan ook spoedig in de regering te mengen, overigens zonder de pretentie, dat nu bij hen de regeermacht van de landsheer was terechtgekomen. Lademacher ziet het begin van een duurzame deelneming van de Staten van Holland aan de regering in de ordonnantie van Oranje van 25 augustus 1572 waarin Oranje toezegt geen maatregelen te nemen dan 'by advijse' van de Staten ¹⁶³ wat Lademacher interpreteert als een recht om advies uit te brengen. 'By advijse van' betekent hier echter 'met toestemming van' ¹⁶⁴, zodat het om een rechtstreekse deelneming van de Staten aan de regering gaat.

Naast de juridische zijde van het gefingeerde stadhouderschap van Oranje staat de wijze waarop de bevolking dat stadhouderschap beschouwde. Voor velen zal de fictie de waarde van een realiteit hebben gehad. Men wilde Alva weg hebben, maar niet Philips. Dat Oranje zich voordeed als de plaatsvervanger van Philips, zal bij velen als een geruststelling gewerkt hebben. Men was zijn landsheer niet ontrouw geworden, maar had alleen de medewerking aan diens onwaardige landvoogd opgezegd. Dit was de opvatting van de kapitein van een Enkhuizens oorlogsschip die in een ruzie iemand dodelijk had gewond ¹⁶⁵. De ruzie viel voor in Enkhuizen dat aan de zijde van de Opstand stond. Het slachtoffer had de kapitein verweten, dat hij de aan de kant van Alva staande Amsterdammers was afgefallen en als een eerloze ontrouwe meinedige naar de Enkhuizenaren was overgegaan. De kapitein voerde daar tegen aan, dat hij dit uit bijzondere voorliefde voor Oranje als stadhouder van de koning had gedaan zonder daarin de koning ontrouw te worden. Trouw aan de landsheer opzeggen zal in de beginfase van de Opstand voor velen ontoelaatbaar zijn geweest. Het onderscheid tussen een radicaal verzet tegen Alva en de houding tegenover Philips was niet alleen gevoelsmatig, maar ook staatkundig reëel. Een Nederlands staatsbestel zonder landvoogd kon men zich voorstellen, een staatsbestel zonder landsheer was veel moeilijker te bevatten. Ook Oranje heeft geprobeerd zijn plannen met de Nederlanden te realiseren binnen een bestel met Philips als landsheer, zoals uit de Pacificatie van Gent blijkt. Ook in dit opzicht heeft Oranje gehandeld als de politicus die wel een duidelijk doel voor ogen heeft, maar tegelijk rekening houdt met de actuele mogelijkheden.

Uit het bronnenmateriaal blijkt niet, dat het stadhouderschap veel effect heeft gehad. De regering in Holland en Zeeland kreeg een dualistisch karakter, enerzijds de Staten en anderzijds Oranje als bondgenoot.

2.7.6 Oranje als (Romeins) dictator

Een ongedateerd memorandum van het Hof van Holland dat omstreeks 7 september 1573 zal zijn opgesteld, draagt als opschrift: 'Middelen by den Rade geconcipteert die henlieden dunckt tot preservatie van tlandt oirbaerlick'¹⁶⁶. Als eerste middel wordt vermeld de opdracht aan Oranje van 'dictaturam vel summum imperium' over de onder zijn gouvernement staande landen tot deze van vijanden zijn verlost. De steller van het memorandum heeft bij 'dictatura' vermoedelijk de Romeinse dictator voor ogen gehad, een functionaris met zeer ruime bevoegdheden die in tijden van nood voor een korte periode werd benoemd ¹⁶⁷. De dictator verving het normale regeringsapparaat niet. Dat apparaat bleef zijn bevoegdheden uitoefenen, maar de dictator was vrij om zijn gang te gaan en daarbij zo nodig het regeringsapparaat buiten spel te zetten. Het is niet uitgesloten, dat er verband is tussen het memorandum van het Hof van Holland en het optreden van Marnix van Sint Aldegonde op de Statenvergadering in Delft in maart 1573 ¹⁶⁸.

¹⁶³ Bor, *Oorsprongk*, I, 400 vlg. (6e boek, fo 291 vlg.)

¹⁶⁴ Lademacher, *Stellung*, 46.

¹⁶⁵ KHA, Fbk II, nr 140, fo 59r vlg.; akte waarbij Oranje kapitein remissie van de doodslag verleent; Dordrecht, 2-6-1575.

¹⁶⁶ NA, Hof van Holland, nr 4592, in bundel stukken van 1573. Dit zal voorstel van 7-9-1573 zijn vermeld bij Kluit, *Staatsregering*, I, 86.

¹⁶⁷ Meyer, *Römischer Staat*, 39 vlg.

¹⁶⁸ VII-15.

Het optreden van Oranje in Holland en Zeeland vertoont in een bepaalde fase van de begintijd van de Opstand overeenkomst met het Romeinse dictatorschap ¹⁶⁹. De regering berust bij de Staten, maar Oranje heeft ten behoeve en voor de duur van de oorlogvoering bevoegdheden die hij onafhankelijk van en desnoods tegen de wil van de Staten kan uitoefenen, vooral in militaire aangelegenheden. In 1578 vergelijkt de Engelse diplomaat Davison Oranje met een dictator aan wie de Staten van de Nederlandse gewesten de leiding van de oorlog tegen de troepen van Philips II hebben toevertrouwd ¹⁷⁰. Deze voorstelling zal niet helemaal aan de werkelijkheid hebben beantwoord, want in 1580 bepleit Coornhert in een pamflet om Oranje de functie van een Romeinse dictator te verlenen ¹⁷¹. Voorzover bekend werd Oranje in officiële teksten nimmer dictator genoemd.

2.7.7 Oranje als beschermer (protector) in hoedanigheid van lid van Staten of Staten-Generaal

Als een van de belangrijkste taken van de landsheer werd beschouwd het beschermen van de bevolking tegen alles wat de maatschappelijke orde en persoonlijke integriteit kon aantasten. De Staten-Generaal beginnen in 1581 hun akte van verlaten van Philips II met de opmerking, dat een door God aangestelde vorst hoofd is over zijn onderzaten om die te behoeden en te beschermen tegen alle onrechtmatige behandeling ('onghelijck'), overlast en geweld, zoals een herder is aangesteld tot het hoeden van zijn schapen ¹⁷². De onderzaten zijn door God niet geschapen ten behoeve van de vorst om hem in alles wat hij beveelt, onderdanig te zijn en als slaven te dienen, maar de vorst is er ter wille van de onderdanen om die met recht en rede te regeren, voor hen op te komen en hen lief te hebben als een vader zijn kinderen en een herder zijn schapen ¹⁷³.

De taak van de landsheer om zijn onderdanen te beschermen, kon een zelfstandig leven gaan leiden, als de landsheer die taak niet of onvoldoende vervulde. Dan moest een andere beschermer, een protector, worden gezocht ¹⁷⁴. Door aanvaarding van een protector schoof de bevolking de landsheer niet aan de kant, de landsheer werd niet 'verlaten'. Daarmee is niet gezegd, dat de landsheer dezelfde opvatting huldigde.

Een protector stond in relatie tot de landsheer en tot de beschermde bevolking. De relatie tot de landsheer was eenzijdig. De protector handelde onafhankelijk van de landsheer en bestreed deze zo nodig. De protector plaatste zich tussen de landsheer en de bevolking. Hij kon zich daartoe op verschillende gronden gerechtigd achten. De bevolking kon hem vragen als protector op te treden om redenen die hij billijkte. Het kon ook zijn, dat hij binnen het staatkundig verband van landsheer en bevolking een functie vervulde op grond waarvan hij meende verplicht en bevoegd te zijn als protector op te treden, zoals Oranje betoogde op grond van een lidmaatschap van de Staten-Generaal. Deze overtuiging was op zichzelf niet

¹⁶⁹ Van Schelven, *Willem van Oranje*, 213, vermeldt zonder bronvermelding blijkbaar uit Oranjes tijd stammende uitdrukking 'de dictature van Zijne Excellentie'. Muller, *Staat*, 137, schrijft, dat Staten [van Holland] in 1575 wilden, dat Oranje 'de dictatuur' zou aanvaarden zonder te vermelden wat hij onder die term verstaat. Bartstra, 'Oranje als rebellenleider', 138, noemt bevoegdheden die Oranje in 1575 kreeg, 'de dictatuur in militaire aangelegenheden'. 'Dictatuur', een in Bartstra's tijd en ook in zijn artikel veel gebruikte term, zal hier betekenen 'onbeperkte zeggenschap'. Van Deursen, *De last van veel geluk*, 77, beschouwt uitdrukking 'dictature' van Oranje als erkenning van Oranjes leiderschap, maar niet als onbeperkt gezag. Dat laatste zou volgens Van Deursen met geest van Opstand zelf in strijd zijn geweest.

¹⁷⁰ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, X, nr 3780, bl.279 vlg. William Davison schrijft aan Thomas Leighton kort na voor Staten-Generaal ongelukkig afgelopen slag bij Gembloers: "The States who before made difficultie to receave him [= Oranje] amongst them, but by constraint, have nowe generallie comended the governement of this warre unto him as to there dictatour." (Antwerpen, 12-2-1578.)

¹⁷¹ Bonger, 'Oranje en Coornhert', 55.

¹⁷² Sneller, *Unie*, 59.

¹⁷³ Volgens Kossmann, 'Volkssouvereiniteit', 69 vlg., berustte staatsopvatting van opstandelingen op uitgebreid stelsel rechten en privileges, een constitutie die Philips verplicht was te handhaven en te beschermen. Philips had zijn plicht verzaakt.

¹⁷⁴ **Verw. naar protectie Elisabeth. van Vlaamse stad.**

voldoende voor het uitoefenen van een protectoraat. Daarvoor was nodig, dat de bevolking hem als protector aanvaardde. Zijn relatie tot de bevolking was contractueel.

Tussen protector en beschermelingen bestaat een principieel verschil. Een protector staat zo niet op een hoger niveau, dan toch naast de beschermelingen en vereenzelvt zich niet met hen. In dat opzicht verschilt hij van een leider die tot de groep behoort. In de praktijk werd de term 'protector' meermalen in oneigenlijke zin gebruikt, onder meer bij het hierna in deze paragraaf vermelde protectoraat dat Oranje in Brabant was toebedacht.

De inhoud van het protectoraat moest tussen bevolking en protector worden overeengekomen, waarbij vooral de situatie van het ogenblik beslissend was. De protector zou niet tot de reguliere staatkundige structuur van het beschermde territoir behoren. Hij zou handelen op het hoogste gezagsniveau zonder de positie van landsheer te bezitten. Hij was als protector niet aan een gezagsinstantie van de beschermde bevolking of aan anderen ondergeschikt. De beschermde volksgenoten werden niet zijn onderdanen. Een protector kon zich naast het protectoraat nog een andere taak gesteld hebben en beide taken in onderling verband behartigen. Het protectoraat kon dan leiden tot een krachterspel tussen protector en beschermden.

Oranje maakte voor de rechtvaardiging van zijn verzet tegen het landsheerlijk gezagsapparaat onder meer gebruik van een hoedanigheid van voornaam, c.q. voornaamste, lid van de Generale Staten van de Nederlanden of van een of meer gewestelijke Staten ¹⁷⁵. In het begin van de jaren zestig verlangden Oranje en andere belangrijke edelen, dat Philips de Staten-Generaal bijeen zou roepen om brandende kwesties te regelen. Het was voor hen van het grootste belang, dat zij in de Staten-Generaal een stem in het kapittel zouden hebben ¹⁷⁶. Vermoedelijk wilde Oranje bereiken, dat de belangrijkste edelen, hijzelf voorop, rechtstreeks op persoonlijke titel aan de vergaderingen van de Staten-Generaal zouden deelnemen en niet als lid van gewestelijke Staten. In de gewestelijke Staten met een vertegenwoordiging van de geestelijkheid kwamen de edelen protocollair op de tweede plaats. Het zag er naar uit, dat in Brabant waar Oranje grote bezittingen had, Granvelle als abt van Affligem de eerste plaats in de Staten van Brabant zou gaan innemen, een voor Oranje onaantrekkelijke situatie ¹⁷⁷. Rechtstreekse deelneming aan de Staten-Generaal zou voor Oranje wellicht ook bepleit kunnen worden, omdat hij in meer dan één gewest bezittingen had en als edele gekwalificeerd was aan de gewestelijke Staten deel te nemen.

In 1562 bracht Oranje in de Raad van State een plan ter tafel om voor Brabant, het enige gewest zonder eigen gouverneur, een superintendent aan te stellen voor welke functie hij blijkbaar zichzelf had bestemd ¹⁷⁸. De superintendent zou als taak hebben de Staten van Brabant tot een soepeler houding tegenover de regering te bewegen. De beoogde functionaris werd ook protector genoemd ¹⁷⁹. Deze protector zou niet een beschermer van de bevolking zijn, maar een landsheerlijke functionaris die handelde in het belang van de landsheer. In dit verband maakt de titel 'protector' een merkwaardige indruk ¹⁸⁰. Het voorstel dat op felle tegenstand van Granvelle stuitte, had geen effect.

¹⁷⁵ Zie VII-14, 15 voor Oranje als beschermer in 1572 en 1573.

¹⁷⁶ Grapperhaus, *Alva*, 53, vermeldt, dat in 1556 de hoge edelen werden verzocht om aanwezig te zijn, als de regering in de Staten-Generaal een belangrijk bedeverzoek zou indienen.

¹⁷⁷ Vgl. Fruin, 'Voorspel', 293. Rachfahl, o.c., 356: landvoogdes en Granvelle waarschuwden Philips in 1561 voor plannen van Oranje om een leidende positie in de Staten van Brabant en de Staten-Generaal te verwerven.

¹⁷⁸ Aldus Fruin, 'Voorspel', 319 vlg. Rachfahl, *Wilhelm*, II, 259, uit zich met betrekking tot Oranje behoedzaam: " – – – es ist nicht mit Bestimmtheit zu sagen, ob und inwieweit Oranien an dem Projekte aktiven Anteil hatte." Dierickx, 'De eerste jaren van Filips II', 322, noemt Oranje in dit verband niet. Superintendent' kan inhoudelijk worden vergeleken met gouverneur, maar met lagere maatschappelijke status.

¹⁷⁹ Rachfahl, *Wilhelm*, II, 258: 'protector de Brabante'.

¹⁸⁰ Oudendijk, 'Coninck van Hispaengien', 269 (noot 15), wijst in verband met dit 'Brabantse protectoraat' op ambivalent karakter van 'beschermende' functie van adel die naar gelang van omstandigheden kon worden opgevat als bescherming van het volk of als begunstiging van regering of 'hogere' standen.

Omstreeks november 1566 stelde een onbekende een geschrift op bedoeld als verdediging van Oranje, Egmond en Hoorne, waarin de drie personen verklaren, dat zij nederige dienaars van Philips zijn en 'protecteurs' van de adel en het vaderland en van het gehele volk ¹⁸¹. Het is niet bekend of Oranje iets met deze tekst te maken heeft gehad. Toen de enige latere bijeenkomst van de Staten-Generaal vóór de Opstand onder Alva's bewind werd gehouden, was Oranje uitgeweken en waren belangrijke edelen als Egmond, Hoorne, Bergen en Montigny uitgeschakeld.

Oranje moest na het begin van de Opstand met verschillende toekomstscenario's rekening houden. Aanvankelijk was het meest actuele scenario, dat Philips heer van de Nederlanden zou blijven. Dan moesten wel de Staten, gebundeld in de Staten-Generaal, een sterke positie krijgen om Philips in bedwang te houden. Door zich een voornaam, zo niet het voornaamste lid van de Staten-Generaal te noemen maakte Oranje nu al aanspraak op die positie in de toekomstige Staten-Generaal, zoals hij zich deze voorstelde.

In de beginjaren van de Opstand leidde Oranje uit de these van belangrijk(st) lid van Staten-Generaal of gewestelijke Staten zijn plicht af om de belangen van de Nederlanden en hun bevolking te verdedigen. Die belangen waren door het landsheerlijk gezagsapparaat aangetast en dus had hij de plicht en het recht zich tegen die aantasting te verzetten ¹⁸². Voor Oranje was overigens de bescherming van de Nederlanden niet een op zichzelf staande aangelegenheid, maar een onderdeel van het behartigen van de belangen van de Gemene (Christelijke) Zaak. In een ongedateerd anoniem memorandum wordt de plicht van Oranje om de bevolking te beschermen uitvoerig verdedigd ¹⁸³. Het memorandum keert zich niet tegen Alva de trouweloze landvoogd van de welmenende landsheer Philips, maar tegen Philips zelf die zijn eed heeft gebroken en de wet heeft geschonden. In de Nederlanden berust het gezag ['pouvoir' in tekst van Kervyn] bij de Staten-Generaal. Onder meer wordt gesteld, dat Oranje een van de belangrijkste leden van de Staten van Brabant en van verscheidene andere provincies is, en verder, dat hij het hoofd of tenminste het voornaamste lid van de Staten niet slechts van Brabant, maar van de gehele Nederlanden is.

In zijn Apologie van 1580 poneert Oranje zijn plicht tot bescherming toegespitst op Brabant als volgt ¹⁸⁴. Hij is ter zake van zijn baronieën en heerlijkheden een van de voornaamste leden van Brabant. Philips heeft de aan Brabant bij zijn blijde inkomst als hertog gedane beloften verbroken. Als de edelen niet volgens hun eed en verplichting de hertog dwingen Brabant recht te doen, zijn zij meinedige rebellen. Swart voert tegen de stelling aan, dat verzet tegen schending van rechten zou moeten uitgaan van de Staten van Brabant en niet van één edele die zonder machtiging van de Staten handelt ¹⁸⁵. Op analoge wijze kan het beroep van Oranje op zijn hoedanigheid van voornaam(st) lid van de Staten-Generaal worden afgewezen ¹⁸⁶.

2.7.8 Oranje als arbiter

De bondgenoot Oranje was de aangewezen persoon om als arbiter te fungeren, als in de kring van de andere bondgenoten, Holland en Zeeland of de drie kwartieren, geschillen voorkwamen die dringend om een oplossing vroegen. De Hollands-Zeeuwse Unie 1576 schrijft algemeen voor, dat Oranje in geschillen tussen Holland en Zeeland of tussen in de Unie begrepen steden, die tijdens de Opstand rijzen, een bindende uitspraak geeft die overigens een voorlopig karakter heeft, omdat de betrokkenen hun rechten behouden en in rustiger tijden hun recht alsnog kunnen zoeken ¹⁸⁷.

¹⁸¹ Groen, *Archives*, II, 470, 472; Oudendijk, 'Coninck van Hispaengien', 268.

¹⁸² Vgl. opmerkingen over standsgevoel van (hoge) edelen in Oranjes tijd van verplicht te zijn om maatschappelijk zwakkeren te beschermen bij Groenveld, 'Prins Willem van Oranje', 125, en om op te komen voor belangen van land en volk bij Schöffers, 'Oranje's leven en streven', 136.

¹⁸³ Kervyn, *Huguenots*, III, 176 vlg. Blijkens citaten in noten is memorandum in Latijn gesteld. Niet duidelijk is of passages bij Kervyn vertaling of résumé van Kervyn zijn.

¹⁸⁴ *Apologie* (ed. Verwey), 62 vlg.

¹⁸⁵ Swart, *Oranje*, 192.

¹⁸⁶ Koenigsberger, *Monarchies*, 245 vlg., acht Oranjes stelling, dat hij als een van de belangrijkste leden van de Staten-Generaal handelde, niet sterker gefundeerd dan zijn uiterst zwak gefundeerde bewering, dat hij nog of weer stadhouder was.

¹⁸⁷ NZ, I-B, 2 vlg.

2.7.9 Oranje en soevereiniteit in Holland en Zeeland

In de literatuur wordt meermalen aan Oranje in een gedeelte van de beginfase van de Opstand soevereine macht toegekend. Blijkbaar heeft men dan de moderne soevereiniteit¹⁸⁸ op het oog. Op welke manier Oranje die macht zou hebben uitgeoefend, wordt niet gespecificeerd. De basis voor deze opvatting wordt vooral gevonden in bewoordingen van de Hollands-Zeeuwse Unie 1576. Hierna is uiteengezet, dat Oranje zulk een macht niet heeft bezeten¹⁸⁹.

Oranje zelf gebruikt in 1575 de term 'sovereiniteit' met betrekking tot zijn persoon. Oranje had met de prins van Condé, leider van Hugenoten in Frankrijk, afspraken gemaakt over faciliteiten in het gebied van de Opstand voor vlootkapiteins van Condé die op zee buit hadden behaald. De kapiteins beweerden, dat de admiraliteit van Zeeland zich niet aan die afspraken hield, de admiraliteit beweerde het tegendeel. Textor, een agent van Condé, legde de zaak aan Oranje voor. Vermoedelijk heeft hij daarbij Oranje gevraagd zelf het geschil te beslissen of tenminste er voor te zorgen, dat de beslissing niet bij een Zeeuwse, maar bij een Hollandse instantie zou komen te liggen. Oranje antwoordt Textor, dat hij het geschil ter beslissing zal voorleggen aan de gouverneurs en Raad van Zeeland [Raad 1574], omdat hij niet bevoegd is zulke zaken alleen te regelen, want, zo schrijft hij, ik heb geen soevereiniteit en maak daar ook geen aanspraak op¹⁹⁰. Hij voegt er aan toe, dat hij om dezelfde reden de behandeling van het geschil niet aan een Zeeuwse instantie kan onttrekken en aan een Hollandse instantie voorleggen, want daarmee zou hij de rechten en gebruiken van Zeeland schenden die hij juist moet toepassen en met alle macht moet handhaven.

Volgens Oranje houdt 'sovereiniteit' in elk geval in de hoogste rechtsmacht in die zin, dat de soeverein met voorbijgaan van rechterlijke instanties de beslissing van een geschil aan zich kan trekken of een geschil kan laten behandelen door een andere rechterlijke instantie dan de daarvoor aangewezen instantie. In deze betekenis kan er in een rechtsgebied maar één soevereiniteit en één soeverein zijn. Vermoedelijk heeft Oranje het beeld voor ogen gehad van een laatmiddeleeuwse landsheer die zich een zekere exclusieve vrijheid toekende om volgens zijn 'bon plaisir' maatregelen te nemen¹⁹¹. Oranje ontzegt zich in de brief aan Textor die vrijheid in Holland en Zeeland en schrijft, dat hij die vrijheid ook niet wil hebben. Ook hier is Oranje de bondgenoot die staat naast Holland en Zeeland welke gebieden met de andere Nederlandse gewesten Philips als landsheer hebben.

2.7.10 Betrekkingen van Oranje met Philips II in 1572 - 1576

Oranje was een soeverein vorst die oorlog voerde met een andere soeverein vorst wiens Nederlandse gebieden hij met een leger was binnengevallen met de bedoeling om de regeermacht van die ander over die gebieden – tijdelijk of desnoods definitief – te beperken of uit te schakelen. Tegenover Philips trad hij met betrekking tot de Nederlanden, in het bijzonder Holland en Zeeland, op als een zaakwaarnemer voor een afwezige die vrijwillig zonder last daartoe de belangen van de afwezige behartigt, al of niet met medeweten van de afwezige. Zonder zich om de wil van Philips te bekommeren behartigde Oranje de belangen van de gebieden van de Gemene Zaak, maar zo, dat die gebieden steeds als Philips' landen werden beschouwd en zo een zekere eenheid vormden. Hij matigde zich niet de uitoefening van de landsheerlijkheid aan, maar deelde van het begin af de regering met vertegenwoordigers van de bevolking, in Zeeland aanvankelijk de stedelijke regeringen van Vlissingen, Veere en

¹⁸⁸ I-9(6).

¹⁸⁹ XIII-3(4).

¹⁹⁰ KHA, Fbk II, nr 216, fo 95v vlg.: Oranje aan Textor; Dordrecht, 15-8-1575. "n'estant en mon pouvoir de prendre seul la cognoissance de semblables affaires pour n'avoir par deça souveraineté comme aussy je n'y prétens aucune. Et ne pourrois à ce regard évoquer ceste cause de Zeelande icy en Hollande obstant les droictz et coustumes du pays que je ne puis violer ains me fault selon iceulx reigler et les maintenir de tout mon pouvoir." Op geschil heeft ook betrekking brief van Oranje aan een van de gebroeders De Boisot, Dordrecht, 16-8-1575, waaruit onder meer blijkt, dat Oranje soms geheime toezeggingen deed die niet op schrift werden gesteld (KHA, Fbk II, nr 218, fo 97r vlg.).

¹⁹¹ Giry, *Manuel*, 769.

Zierikzee en van 1574 af de Staten van Zeeland. Oranje's grootste obstakel was het militaire apparaat van Philips. Philips beschouwde Oranje als een trouweloze leenman.

Oranjes positie tegenover Philips als soevereine vorst van Oranje die de belangen van Philips als landsheer van de Nederlanden waarneemt, komt duidelijk uit in wellicht de oudste versie van het *Wilhelmus* waarin de derde en vierde regel luiden: "Een prince van Oraengien, ben ick vry onvervaert, Den edelen conick van Spaengien heb ick syn eer bewaert." ¹⁹² Philips' eer bewaren betekent: zo handelen, dat aan Philips' eer niet te kort wordt gedaan. De uitdrukking kan worden vergeleken met het 'bewaren' van de hoogheid van de landsheer en heeft een juridische betekenis, namelijk het respecteren van Philips' positie als landsheer ¹⁹³. De houding van Oranje tegenover Philips is hierin anders dan in de tegenwoordige versie "Den Coninck van Hispaengien heb ick altijd gheert". 'Iemands eer bewaren' is een zakelijke aangelegenheid, 'iemand eren' een persoonlijk houding. De dubbele omschrijving van Oranje in de geciteerde oudere passage weerspiegelt de grondslagen van zijn optreden met betrekking tot de verdrukte Nederlanden. Hij is prins van Oranje, een buitenlandse soevereine vorst. Tegelijk neemt hij Philips' belangen in de Nederlanden waar, maar wel volgens zijn eigen normen. In het laatste couplet van het *Wilhelmus* verzekert Oranje dan meer in het persoonlijke vlak, dat hij Philips nimmer heeft veracht, maar dat hij in gehoorzaamheid aan God heeft gehandeld. Men kan zich voorstellen, dat hij hier als tegenhanger van het eerste couplet wordt opgevoerd als leenman die over zijn relatie tot zijn leenheer spreekt ¹⁹⁴. Hier schemert ook iets van de Christelijke Gemene Zaak door.

De werkelijke verhouding van Oranje tot Philips in 1572 – 1576 blijkt uit een tekst die op de vredesonderhandelingen van 1575 betrekking heeft. Als Prins van Oranje treedt hij daar naast de Staten (entiteiten) van Holland, Zeeland, Zaltbommel en Buren op ¹⁹⁵.

2.8 *Steden; algemeen*

Aan de vooravond van de Opstand zijn er in Zeeland twee vormen van algemene gezagsuitoefening: de landsheer met zijn gezagsapparaat en de stad met haar gezagsapparaat. Het prototype van een gezagsterritoir was niet het graafschap of het Land, maar de stad. De Generale Staten van Holland en Zeeland bepaalden in de Hollands-Zeeuwse Unie 1576, dat zij de oorlogsaangelegenheden zo eensgezind zouden behartigen alsof zij het gezagsterritoir van één stad vormden ¹⁹⁶.

Stedelijke regeringen waren vanouds actief op terreinen die tegenwoordig voorbehouden zijn aan de rijksoverheid. De verdeling van bevoegdheden tussen landsheer en steden lag niet vast en werd vaak beslist door de machtsmiddelen die elke partij tot haar beschikking had. Dit gold onder meer op het terrein van de oorlogvoering. Stedelijke regeringen waren rechtstreeks betrokken bij de verdediging van de eigen stad ¹⁹⁷. Zij zorgden voor de stedelijke verdedigingswerken zoals muren en poorten, beschikten in de vorm van schutterijen of in andere vorm over een eigen stedelijke milizie, namen troepen in dienst of rustten oorlogsschepen uit, als zij dit nodig achtten, en beslisten over een verzoek van de landsheer om zijn troepen in de stad toe te laten. De landsheer had er voor de verdediging van zijn

¹⁹² Van Haecht, *Kroniek*, II, 274. In beschrijving van gebeurtenissen van december 1573 vermeldt Van Haecht, dat 'deestyf' over alle landen tot lof en eer van Oranje een liedeken werd gezongen en op alle instrumenten gespeeld, in het bijzonder op de schepen, waarna hij als één couplet eerste en tweede couplet van het *Wilhelmus* met in tekst vermelde variant citeert. Van Haecht is geciteerd door Smedes, 'Vroege populariteit', 177 vlg., die uitdrukkelijk op variant wijst zonder er verder aandacht aan te besteden, en Bongers, 'De dichter van het *Wilhelmus*', in: *Wilhelmus in artikelen*, 205, die geen aandacht aan variant schenkt.

¹⁹³ Vgl. II-4 voor 'bewaren' van hoogheid van landsheer, en IX-1 voor eed van schepenen van Middelburg in 1574, dat zij recht van Philips als landsheer zouden bewaren

¹⁹⁴ Vgl. Leendertsz, 'Tekst', 51. Leendertsz plaatst ook geciteerde passage van eerste couplet in relatie leenman – leenheer (*ibidem*, 14).

¹⁹⁵ *RH*, 2e ed., 1575, 282, 287.

¹⁹⁶ *NZ*, I-B, 4: oorlogsaangelegenheden zullen "met alzulcken gemeenschap, eendrachticheydt ende vrundtschap gevordert, beleyt ende onder alzulcke vaste eenicheyt ende verbont geëmaneert ende onderhouden worden, aloft die voorscreven landen ende steden onder die republike van eender stede mochten worden gerekent ende begrepen".

¹⁹⁷ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 297 vlg.

territoir groot belang bij, dat de steden een eigen verdedigingsorganisatie hadden of in geval van nood konden opzetten. Gewoonlijk had de landsheer – de uiteenzetting is steeds beperkt tot Zeeland – geen eigen garnizoen in de steden en landsheerlijke (staande) troepen, zo die er al waren, bevonden zich vaak op grote afstand. Een stad moest daarom in staat zijn op eigen kracht een eerste vijandelijke aanval (die ook van binnen de stad gedaan kon worden) af te slaan. In 1552 kreeg Veere opdracht zich op allerlei wijze weerbaar te maken ¹⁹⁸. Omstreeks 1570 en 1571, toen de kust voortdurend van zee uit werd bedreigd door watergeuzen, moesten de in het kustgebied gelegen steden en dorpen zelf dat gebied verdedigen tegen invallen van zee uit, ingeval er geen landsheerlijke troepen in de buurt waren ¹⁹⁹. In 1573, toen de strijd in Zeeland in volle gang was, werden de stadspoorten van Zierikzee bewaakt door de stedelijke schutters en niet door soldaten van het garnizoen ²⁰⁰. Ook in Veere was dit in 1575 het geval ²⁰¹.

Maar de stedelijke bevoegdheden waren niet exclusief. Ook de landsheer bemoeide zich met stedelijke verdedigingswerken. Voor hem waren de steden niet alleen locaties die om zichzelf verdedigd moesten worden, maar vooral steunpunten met behulp waarvan hij een geheel gebied kon beheersen en verdedigen. Troepen moesten vrijwel altijd in steden ondergebracht worden. Een buiten een stad gelegen versterking waarin troepen gelegerd konden worden, zoals op Walcheren het fort Rammekens, was in Zeeland uitzonderlijk. De landsheer wilde vrij zijn om zijn troepen te legeren in die steden waar hij dat wenste. Legering van troepen in een stad had voor de landsheer bovendien het voordeel, dat hij er de stad mee kon beheersen, mits zijn troepenmacht sterker was dan de troepenmacht die de stad op de been wist te brengen. In april 1572 bleef in Vlissingen het kleine Waalse garnizoen van een 60 man werkeloos toezien hoe de bevolking zich gewapenderhand begon te verzetten tegen het landsheerlijk gezag, en het werd na een week grotendeels ontwapend uit de stad gezet ²⁰². Vaak zag de landsheer kans om een deel van de kosten van de in een stad gelegerde militairen op de stad of haar inwoners af te wentelen tot groot verdriet van de stedelingen.

In de beginjaren van de Opstand waren in de opstandige delen van Holland en Zeeland stedelijke regeringen rechtstreeks intensief op allerlei manieren bij de oorlogvoering betrokken, onder meer door oorlogsschepen uit te rusten, krijgsvolk in dienst te nemen, hulptroepen uit de burgerij te rekruteren, aan militaire acties mee te werken, verdedigingswerken aan te leggen en vooral door een en ander te financieren. Enkele voorbeelden hiervan mogen volstaan. In oktober 1573 schrijft Oranje aan gouverneur en regering van Vlissingen, dat Leerdam geschut en zout nodig heeft, en dat hem bekend is, dat er in Vlissingen overbodig geschut en een goede hoeveelheid zout aanwezig is ²⁰³. Hij verzoekt hen om zoveel geschut als zij kunnen missen, en een zekere hoeveelheid zout naar Leerdam te zenden, en, voorzover zij niet aan het verzoek kunnen voldoen, dit naar Veere en Zierikzee door te zenden. In dezelfde maand draagt Oranje in de bron ongenoemden op om de weduwe van een arts het geld te vergoeden dat haar man heeft betaald voor de verzorging die hij in opdracht van vroegere gouverneurs en regering van Vlissingen aan Vlissingse soldaten had besteed ²⁰⁴. Geadresseerden – dit zullen gouverneur en Vlissingse regering zijn geweest – moeten het geld halen uit de landsheerlijke domeinen of anders waar het hun het beste uitkomt.

¹⁹⁸ Ermerins, *Vere*, II, 313 vlg.; opdracht van Maria van Hongarije aan Veerse regering, februari 1551 [= 1552].

¹⁹⁹ Vgl. voor Hollandse Westland eind 1571: Brouwer en Vellekoop, *Spaans benauwd*, 17.

²⁰⁰ KHA, Inv.11–XIV–E 43; brief van Zierikzee aan Oranje 28-3-1573. Over deze situatie was geschil ontstaan tussen schutterij van stad en hopman Jacob Symonsz. Rijck die met vendel soldaten in stad gelegerd was. Rijck verlangde, dat bij elke stadspoort drie of vier van zijn soldaten aan poortwacht van schutters zouden worden toegevoegd, wat schutters weigerden toe te staan. Geschil werd in brief door enerzijds gouverneur en stedelijke regering en anderzijds Rijck aan Oranje ter beslissing voorgelegd.

²⁰¹ IV-10.

²⁰² Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 109 vlg.

²⁰³ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 177; Oranje aan gouverneur en ‘die van Vlissingen’, Delft, 12-10-1573.

²⁰⁴ KHA, Fbk. I, Ned.miss., nr 171; Delft, 12-10-1573.

2.9 *Invloed van overgang van stad naar Opstand op samenstelling van stedelijke regering*

Een ingrijpende gebeurtenis als de overgang naar de Opstand had veranderingen in de stedelijke regering ten gevolge. Het effect van de overgang verschilde van stad tot stad en het zou een ongemotiveerde veronderstelling zijn, dat de overgang van een stad meebracht, dat allen die de Opstand niet oprecht toegedaan waren, uit de stedelijke regering verdwenen en werden vervangen door (in het bijzonder calvinistisch gezinde) voorstanders van de Opstand²⁰⁵. Voor de stedelijke regeringspraktijk waren nog andere persoonlijke eigenschappen relevant dan de houding tegenover godsdienst en Opstand. Politieke en bestuurlijke deskundigheid moesten na de overgang zoveel mogelijk in de stedelijke regering behouden blijven. De traditie om nieuwe regeringsleden zoveel mogelijk uit het stedelijk regentenpatriciaat te rekruteren en belangengroeperingen kunnen een rol hebben gespeeld. En hoeveel opportunisten waren er die zich alleen ter wille van het behoud of het verkrijgen van een plaats in de regering als voorstanders van de Opstand of het protestantisme voordeden? Van veel leden van na de overgang naar de Opstand optredende stedelijke regeringen is zo weinig bekend, dat niet blijkt aan welke eigenschap zij hun regeringsplaats te danken hadden. Als binnen de regering van een stad slapheid in het steunen van de oorlogsinspanning valt te constateren, mag dit niet zonder meer aan kleinmoedigheid, lafheid of misplaatste zuinigheid worden toegeschreven, maar moet er rekening mee worden gehouden, dat de animo voor de Opstand niet groot was. Er zal soms veel standvastigheid vereist zijn geweest om weerstand te bieden aan de verzoeken of beter verzoeken om terug te keren in de gehoorzaamheid aan de landsheerlijke regering, zeker nadat Alva was vervangen door Requesens. Men zou toch immers loyaal blijven aan de landsheer Philips en alleen diens 'vertegenwoordiger' Oranje inruilen voor de door Philips uit Spanje gezonden vertegenwoordiger Requesens. En de ongetwijfeld vele roomsgezinden zouden hun godsdienst weer vrij kunnen belijden.

2.10 *Autonome stedelijke kernen in 1572-1574*

In het Zeeuwse opstandgebied ontbrak tot maart 1574 een gewestelijke regering. Vlissingen, Veere en Zierikzee vormden drie autonome stedelijke kernen. Hun regering had een tweeledig karakter²⁰⁶. Naast elkaar fungeerden in elke stad het eigen reeds vóór 1572 bestaand regeringsstelsel en een door Oranje als souverain vorst opgezet gezagsapparaat van de Gemene Zaak, in de stad vertegenwoordigd door een gouverneur van Oranje. De regering van Vlissingen staat in de periode van 6 april 1572 tot het in functie treden van Tseraerts als gouverneur vanwege Oranje begin mei 1572 geheel op zichzelf. Begin maart 1574 verscheen in het opstandige Zeeland een 'gewestelijk' gezagsstelsel²⁰⁷. Er werd een Zeeuwse regering ingesteld in de vorm van de Raad 1574. De Staten als vertegenwoordiging van de bevolking samengesteld uit vertegenwoordigers van de belangrijkste vier steden fungeerden in feite als mederegeerders

2.11 *Relaties van Zeeuwse steden met elkaar en met andere staatkundige eenheden*

Tot omstreeks de jaarwisseling 1573/1574 bestonden er tussen de opstandige Zeeuwse steden geen formele onderlinge relaties. De steden werkten met elkaar samen zonder dat daar een kader voor was. De omstandigheid, dat elke stad het gezagsapparaat van Oranje had aanvaard, zou als een informeel kader beschouwd kunnen worden. De van omstreeks het begin van 1574 af optredende Staten van Zeeland brachten de belangrijkste vier steden in een formele relatie met elkaar. De relatie tussen steden en hun landsheer Philips II was louter formeel. Philips werd als landsheer erkend, maar daar werden geen consequenties aan

²⁰⁵ Vgl. voor houding van bevolking ten opzichte van Opstand: Woltjer, *Vrijheidsstrijd*, 57. Zierikzee had bij overgang van stad in augustus 1572 bedongen, dat rechten van rooms-katholieke geestelijkheid en vrije uitoefening van rooms-katholieke godsdienst gehandhaafd zouden worden (De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 13 vlg.) Stedelijke regering heeft er vervolgens tevergeefs naar gestreefd, dat deze voorwaarden gerespecteerd zouden worden.

²⁰⁶ III, IV, V.

²⁰⁷ VIII.

verbonden. Het civiele gezagsapparaat en de krijgsmacht van Philips werden als vijanden beschouwd.

De relatie tussen steden en Oranje was die van een aanvaarden van Oranje als bondgenoot en leider in het verzet tegen de macht van de landsheer waarbij aan Oranje onder meer de bevoegdheden van de vroegere stadhouders werden toegekend. Steden aanvaardden Oranjes gouverneur als hoogstgeplaatste gezagsdrager.

De relatie tussen Zeeuwse steden en de opstandige gebieden in Holland en Gelderland was tot in het voorjaar van 1574 die van vrienden of informele bondgenoten waarbij ook hier de erkenning van Oranje als een informeel kader zal hebben gewerkt. In het voorjaar van 1574 werd een informeel bondgenootschap tussen Zeeland en Holland gesloten, gevolgd door Hollands–Zeeuwse bondgenootschappen van 1575 en 1576.

2.12 *Bevolking*

De bevolking was een machtsfactor. Oranje had de medewerking van de bevolking nodig. 'Bevolking' omvat hier alle geledingen van de bevolking in, onder meer stedelijke regeringen, schutterijen, burgerwachten en gilden. Voor Oranje was toewijding van de bevolking aan de Gemene Zaak essentieel ²⁰⁸. Hij wilde de bevolking dienstbaar maken aan de belangen van de Gemene Zaak. Dit moest wel met zachtheid gebeuren, want met tiranniseren bereikte men niets. In die opvatting was de bevolking ondergeschikt aan de Gemene Zaak. Voor de bevolking was de Gemene Zaak een buitenlands verschijnsel. Oranje zal spoedig hebben begrepen, dat de bevolking weinig belangstelling had voor de Gemene Zaak als internationale protestantse beweging, maar veel belangstelling voor de strijd tegen Philips' militaire macht. De term 'Gemene Zaak' bleef behouden, maar als aanduiding van die strijd. De bevolking, belichaamd in de Staten, beschouwde zich nominaal aan Philips ondergeschikt zonder daar consequenties aan te verbinden. Oranje bleef de buitenlandse vorst die bondgenoot in de strijd was en daarin een leidende functie had.

²⁰⁸ II-5(4); VII-6. Zie ook Van Dorp in Zierikzee **V-11**.

3 Regering in Vlissingen in 1572 – 1576

3.1 *Vlissingen aan vooravond van verzet*

Vlissingen deelde in de algemene onrust in de Nederlanden in het decennium vóór 1572 en had daarnaast nog zijn eigen zorgen ¹. In militair opzicht was de stad belangrijk. Voor een vijandelijke inval in de Nederlanden lag Vlissingen bijzonder geschikt. Een grote vloot kon bij de stad beschut ankeren. Bovendien waren de belangrijkste Nederlandse gewesten, Vlaanderen en Brabant, over water van Vlissingen uit gemakkelijk te bereiken. Niet alleen als invalspoort tot de Nederlanden was Vlissingen belangrijk. Van Vlissingen uit konden oorlogsschepen het scheepvaartverkeer op de havens aan de Schelde en de Vlaamse kust blokkeren.

Landvoogdes Margaretha van Parma wees in 1562 Philips II op het belang van de stad, toen duidelijk werd, dat onder meer Vlissingen verkocht zou worden ten behoeve van de crediteuren van de overleden markies Maximiliaan van Bourgondië, en Philips was het met Margaretha daarover eens ². In 1567 verwierf Philips Vlissingen. Er waren ook militaire verdedigingsmiddelen nodig. In 1564 schreef de landvoogdes aan Philips over het grote belang van Walcheren voor Zeeland, Brabant en andere landen, en zij voorzag wat zou gebeuren, als het eiland in vijandelijke handen zou vallen: de vaart van Spanje naar de Nederlanden waardoor alle hulp aan de Nederlanden zou moeten komen, zou door de vijand onmogelijk worden gemaakt, wat een onherstelbaar verlies zou betekenen ³. Er waren enkele projecten opgesteld om Walcheren te verdedigen. Margaretha verzocht Philips tot de uitvoering van één daarvan, bouw van een citadel in Vlissingen, te besluiten ⁴. In 1571 werd – te laat – met de bouw begonnen. De landsheerlijke autoriteiten begrepen reeds in 1564, dat, wie Vlissingen beheerste, het scheepvaartverkeer in de Scheldedelta zou beheersen. Het verschil tussen de vrees van de autoriteiten in 1564 en de werkelijkheid van 1572 was, dat niet een buitenlandse vijand, maar binnenlandse opstandelingen de Schelde afsloten.

Op havengebied concurreerde Vlissingen allang met Middelburg dat minder gunstig voor de zeevaart was gelegen. Vlissingen had grote plannen om een nieuwe haven te maken, maar het project ging niet door. Op de plaats waar de haven gepland was, ging Alva in 1571 de reeds jaren bediscussieerde citadel bouwen. Dit betekende ook, dat de stad een garnizoen zou krijgen, dat niet alleen de toegang van de Westerschelde, maar ook de stad zelf zou kunnen beheersen.

Met garnizoenen had Vlissingen in recente tijden al onaangename ervaringen opgedaan ⁵. Een garnizoen betekende gewoonlijk inkwartiering van slecht betaalde vrijpostige militairen in burgerhuishoudens. En de vaak uit andere landen afkomstige soldaten brachten niet zelden

¹ Zie voor Zeeland aan vooravond van Opstand Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 82 vlg., met gegevens over toestand in Vlissingen, en voor politiek klimaat aldaar omstreeks 1571 Dommisse, 'Ambachtsheerlijkheid', 223 vlg.

² Gachard, *Correspondance Marg.*, II, 339, Margaretha aan Philips, 31-8-1562: “ – – – estant la ville de Flessinghes, comme Vostre Majesté sçait, place tant importante pour les pays maritimes de Vostre Majesté et la deffension d’iceulx – – – om welke reden Margaretha met Vlissingen onderhandelt over het kopen van de gezagsrechten over de stad door de stad zelf waardoor de stad niet in handen van een ‘particulier’ zou komen, maar zich rechtstreeks onder Philips zou stellen.”; *ibidem*, 354, Philips aan Margaretha, 9-10-1562: “La ville de Flessinghes est de telle importance pour mes Pays-Bas, que vous avez très-grande raison de désirer qu’elle fut mise en mes mains, et non en mains de quelque particulier – – –.”

³ Gachard, *Correspondance Marg.*, III, 436 vlg., Margaretha aan Philips, 8-10-1564; daarin onder meer: “ – – – se perdant Walcheren (que Dieu, par sa grâce, ne veuille), Vostre Majesté et le pays en recevroit une perte irréparable.”

⁴ **Bouw citadel reeds eerder in discussie - Warnsinck, Memorie in Opstellen Huizinga, Van Vliet, Vissers, 91.**

⁵ Van Grol, *Havens*, 31 vlg. Walcheren had in decennia vóór 1572 meermalen overlast van Spaanse troepen moeten verdragen (vgl. III-1). In dit opzicht was er veel verschil met Holland waar volgens Van Deursen vóór 1572 Spaanse soldaten bijna onbekend waren (Van Deursen, 'Experience', 23).

vrouwen en kinderen mee, wat de betrekkingen tussen het garnizoen en de burgerbevolking ook niet gunstig beïnvloed zal hebben.

De verwikkelingen in 1566 en 1567 op godsdienstig gebied hadden ook in Vlissingen sporen nagelaten. Een aantal stedelingen was uitgeweken naar Engeland en elders om aan vervolging door Alva te ontkomen ⁶.

Van ouds moest een groot deel, zo niet het grootste deel, van de bevolking van Vlissingen zijn brood verdienen op zee als vissers en schippers. Bovendien telde de stad een aantal kooplieden die over zee met het buitenland handel dreven. De vrije vaart op zee was dus voor Vlissingen van levensbelang, maar werd door verschillende omstandigheden, onder meer het optreden van de watergeuzen, belemmerd ⁷. Het gevolg was werkloosheid en armoede in de stad. Tijdelijk zal de in juni 1571 begonnen bouw van de citadel emplooi aan werklozen en hun vrouwen en kinderen gegeven hebben, maar dit zou een kwestie van hoogstens een of anderhalf jaar zijn.

In 1569 verscheen de dreiging van de invoering van de 10e penning, in eerste opzet een belasting van 10% op de verkoop van roerende goederen ⁸. Deze belasting werd als een gevaar voor het gehele economische leven gevoeld. Het is niet van belang of mensen van de 21e eeuw zulk een belasting als ontwrichtend beschouwen. De 16e-eeuwer deed dit wel, zoals blijkt uit de risico's die men bereid was te lopen door zich te verzetten tegen een landvoogd als Alva. Ook in Vlissingen zal de dreiging van de 10e penning zijn gevoeld. Het gerucht ging, dat Spaanse troepen in de stad zouden worden gelegerd, niet alleen als garnizoen, maar ook als dwangmiddel om de gehate belasting te laten heffen ⁹. Een extra bron van irritatie was de aanstelling van een groot aantal uit de bevolking gekozen collecteurs van de gehate belasting ¹⁰. Bij dit alles kwamen voor de stad staatkundige en financiële problemen die met het oog op de gebeurtenissen in 1572 en later de aandacht verdienen.

Bij de stedelijke gezagsuitoefening waren de volgende stedelijke instanties betrokken: de baljuw van de heer van de stad, 2 burgemeesters, 9 schepenen, en de 3 schutterijen ¹¹. Meermalen worden de samenstellende delen van de schutterijen vermeld: dekens, ouderlingen, gildebroeders.

Vlissingen stond niet rechtstreeks onder het gezag van de landsheer, de graaf van Zeeland, maar had een eigen heer die in de gezagsstructuur als het ware een tussenschakel tussen landsheer en stad vormde. De heerlijkheid Vlissingen behoorde tot het in 1555 opgerichte

⁶ Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, 534 vlg.

⁷ Zie voor onveiligheid op zee Van Vliet, *Visser*, 98 vlg.

⁸ Tegelijk met 10e penning werd 20e penning voorgesteld, belasting van 5% op verkoop van onroerende goederen. Zie Grapperhaus, *Alva*, voor Alva's belastingpolitiek, en Maltby, *Alba*, 214 vlg. voor Alva's belastingpolitiek in het kader van zijn politiek optreden in het algemeen. Zie XVI-7(1) voor Zeeuwse weerstand tegen 10e en 20e penning.

⁹ Van Haecht, *Kroniek*, II, 176 vlg.

¹⁰ III-3.

¹¹ De instanties die geacht werden stad te vertegenwoordigen, omschreven zichzelf in jaren 60 van 16e eeuw op verschillende wijze: ongedateerd request van omstreeks 1562: "baillu, burghmeesters, scepenen, dekens, ouderlyngen ende gemeene ghildebroeders van de schutterijen der stede van Vlissinghe, representerende den gemeenen buyck derzelver stede (ZA, Handschriftenverzameling, nr 984); verklaring van 24-9-1564: "burgmeesters, schepenen, dekens ende ghezworen van den drije schutterien der stede van Vlissinghe als representerende tlichaem derzelver stede" (*ibidem*); ongedateerd request van omstreeks 1565: "burgmeesters, scepenen, dekens, ouderlingen ende gemeene ingesetenen van den drie schutterien der stede van Vlissingen, representerende tgemeene lichaem derselver stede". (GA Vlissingen, nr 117; regist nr 152). In eerste citaat hoort baljuw niet in rijtje thuis, want hij vertegenwoordigde heer van stad. Dat hij genoemd wordt, betekent, dat hij zich bij het request aansloot. 'Gezworen[en]' van tweede citaat zullen zelfden zijn als de gemeene ghildebroeders/ingesetenen van andere citaten en aanduiden, dat alle ghildebroeders beëdigd waren.

markizaat van Veere ¹². De markies van Veere was de heer van Vlissingen. In 1558 was de markies Maximiliaan van Bourgondië overleden. Zijn boedel bestond uit vele bezittingen en vele schulden en het was de vraag of de bezittingen tegen de schulden opwogen. Tot de bezittingen behoorden onder meer de heerlijke gezagsrechten over de Zeeuwse steden Veere, Vlissingen, Westkapelle, Domburg en Brouwershaven. Het markizaat Veere vererfde op Maximiliaan van Bossu, een minderjarige oomzegger en adoptiefzoon van de overleden markies, in de Nederlandse geschiedenis beter bekend om zijn optreden tegen de Opstand in 1572 en 1573 ¹³. Meerderjarig geworden deed hij omstreeks 1562 afstand van de erfenis ¹⁴. De kort daarna ondernomen pogingen van een andere oomzegger van de overleden markies, Maximiliaan van Kruiningen, om als markies te worden erkend mislukten, en Vlissingen was enige jaren zonder eigen heer ¹⁵. Het beheer over de omvangrijke boedel van Maximiliaan van Bourgondië kwam in handen van Arend van Dorp als curator ¹⁶.

Om de boedel van de markies zo goed mogelijk te kunnen afwikkelen moesten onder meer de bestanddelen van het markizaat Veere verkocht worden wat in gedeelten geschiedde. Philips II wilde met Veere en Vlissingen eenzelfde regeling treffen als de Brusselse regering had getroffen met Brouwershaven ¹⁷. Die regeling hield in, dat Philips de heerlijke rechten over de steden kocht met geld van de steden, terwijl de steden een aantal voorrechten van Philips verwierven. Veere zag van de regeling af ¹⁸. Blijkbaar heeft Vlissingen hetzelfde gedaan, want Philips II, leenheer van de heren van Veere en Vlissingen, kocht Veere en Vlissingen, maar hield de feodale gezagsstructuur van de heerlijkheden in stand, zodat hij als het ware leenman van zichzelf werd. Vlissingen bleef een 'heerlijke' stad die geen toegang tot de Staten kreeg, maar daarin door haar heer werd vertegenwoordigd. Bovendien moest de stad in 6 termijnen 12.000 gl. aan Philips betalen als "blijde incomste", zoals bij het optreden van een nieuwe heer gebruikelijk was ¹⁹. In november 1572 zou volgens het schema van betaling de 5e termijn vervallen.

3.2 Vlissingen en Statenimposten ²⁰

Bij de verkoop van de heerlijkheid Vlissingen in 1477 aan Wolfert van Borselen, heer van Veere, had Maria van Bourgondië aan Wolfert en zijn rechtsopvolgers als leenmannen de landsheerlijke bevoegdheid tot belastingheffing met uitzondering van het schot op landerijen en heervaart afgestaan ²¹. Op grond van deze regeling verzette Vlissingen zich tegen de heffing in de stad van imposten door de Staten van Zeeland (die van de landsheer vergunning tot de heffing kregen). In de praktijk redde men zich uit de situatie doordat de heer van Veere die als edele in de Statenvergaderingen verscheen, toestemming tot heffing van de imposten in de stad gaf met de aantekening, dat dit 'sans préjudice' zou zijn. Voor Vlissingen was deze gang van zaken een blijvende bron van ongenoegen. Hierna wordt een episode uit deze slepende aangelegenheid besproken, omdat dit licht werpt op het gezag binnen en over de stad.

¹² NA, Grafelijkheids Rekenkamer van Holland Registers, nr 9, fo 293r vlg.; akte Brussel, 21-10-1555. Aan afzonderlijke constituerende delen van markizaat verbonden rechten en verplichtingen bleven gehandhaafd.

¹³ *Corr. Margaretha*, I, 3, noot 4.

¹⁴ *Corr. Margaretha*, II, 339 (nr 184); Margaretha aan Philips, 31-8-1562: "Comme le filz du Seigneur de Boussu, à la poursuite des créiteurs du feu marquis de la Vère, ayt renoncé à la succession des biens du defunt".

¹⁵ IV-1.

¹⁶ IV-3.

¹⁷ Theissen, *Correspondance Marg*, I, 313 (nr 498); Philips II aan Margaretha van Parma, Madrid, 13-3-1567. Reeds in 1562 wilde landvoogdes Margaretha van Parma proberen Vlissingen er toe te bewegen zichzelf te kopen en zich op die manier rechtstreeks onder Philips te plaatsen (Gachard, *Correspondance Marg.*, II, 339 (nr184); Margaretha aan Philips, 31-8-1562).

¹⁸ IV-1.

¹⁹ NA, Nassause Domeinen, nr 10.002 (rekening van landsheerlijke domeinen van Vlissingen, 1567/1568), fo 7r vlg.: ontvangst van 1e termijn, vervallen 25-11-1568.

²⁰ Deze fiscale paragraaf is opgenomen, omdat beschreven gebeurtenissen gezagsverhoudingen waar Vlissingen bij betrokken was illustreren.. Zie XVI-6(3) voor fiscale context van gebeurtenissen.

²¹ *Regt van Syne Hoogheyd*, 95.

In juni 1561 liep een landsheerlijke vergunning aan de Staten van Zeeland om imposten te heffen af. De Staten wilden de imposten continueren voor de financiering van een nieuwe bedde die nog in behandeling was. De graaf van Bossu die in de Staten de belangen van zijn zoon de minderjarige markies waarnam, stemde met verlenging met een jaar in, op voorwaarde, dat werd vastgelegd, dat dit zou zijn zonder prejudicie van de steden en plaatsen die van de impostenheffing vrij waren ²². Hij volgde daarmee de beproefde methode om vast te houden aan het recht op vrijstelling, maar in het onderhavige geval geen aanspraak op vrijstelling te maken. Op 26 juni 1561 verscheen een klerk van de rentmeester van Bewesterschelde in Vlissingen om de heffing van de imposten voor de komende tijd te verpachten, hoewel de landsheerlijke vergunning voor verlenging van de impostenheffing nog niet was verleend. De klerk kon dan ook geen landsheerlijke vergunning of opdracht tot impostenheffing tonen, maar alleen een verklaring ondertekend door de proost van de abdij, de secretaris en de pensionaris van Middelburg ²³. De Vlissingse regering nam daar geen genoegen mee en protesteerde tegen de verpachting. Die vond dan ook niet plaats, hoewel de klerk de verpachting reeds in de stad had laten omroepen ²⁴. De volgende dag zetten de baljuw, de twee burgemeesters, zeven schepenen en twee ouderlingen tegenover de schutterijen als vertegenwoordigers van de bevolking uiteen, dat de Staten de imposten op wijn en bier hadden verlengd na het verstrijken van de termijn waarvoor de landsheer vergunning tot heffing had verleend, en dat zij dat hadden gedaan zonder de Vlissingse regering over de verlenging gehoord te hebben en zonder opgaaf van redenen ²⁵. De stedelijke regering legde de schutterijen de vraag voor, of zij in de verlenging en de verpachting van de imposten wilden toestemmen of niet, en in het laatste geval of zij goedvonden, dat de stad daarover zou procederen op kosten van de stad. De schutterijen verklaarden zich tegen de verlenging van de imposten, tenzij hun uiteengezet zou worden waarom zij de verlenging behoorden te accepteren.

Als eerste stap op weg naar een proces liet de Vlissingse regering op 28 juni 1561 in een notariële akte namens de stad, haar poorters en ingezetenen vastleggen, dat de Staten op 20 juni de imposten op wijn, bier, gemaal en geslacht waarvan de heffingsvergunning op 24 juni verstreek, met een jaar hadden verlengd, dat een rentmeestersklerk in de stad was gekomen om de verlengde imposten te verpachten, en dat de regering van de stad zich zeer bezwaard gevoelde, omdat de verlenging strekte tot nadeel van de oude en gebruikelijke vrijstelling van de stad en gedaan was zonder de stedelijke regering te horen, en dat de stedelijke regering van plan was verdere stappen te ondernemen ²⁶. De notaris werd verzocht de Staten en de rentmeester van Bewesterschelde van een en ander officieel in kennis te stellen wat hij op 30 juni deed ²⁷.

Aan de instemming van de markies met de verlenging van de impostenheffing hechtten de Vlissingers geen waarde. De houding van Vlissingen was die van een stad die zich van de feodale kluisters wilde bevrijden en eenzelfde plaats in de Staten wilde hebben als de Zeeuwse grafelijke steden. De stedelijke regering schreef op 29 juni een pittige brief aan Bossu waaruit blijkt, dat zij hem niet in staat achtte om de rechten van Vlissingen te

²² GA Vlissingen, nr 117 (regest 63; 19-6-1561).

²³ Eveneens op 26-6-1561 schreven Jacob Campe die toen markies in Staten vertegenwoordigde, en pensionaris van Staten brief aan Vlissingse regering waarin zij standpunt van graaf van Bossu toelichtten (GA Vlissingen, nr 117 (regest nr 67)).

²⁴ GA Vlissingen, nr 117, notariële akte van 28-6-1571 (regest nr 69).

²⁵ GA Vlissingen, nr 117 (regest nr 68; 27-6-1561). Verlenging betrof ook imposten op gemaal en geslacht.

²⁶ GA Vlissingen, nr 117, notariële akte van 28-6-1571 (regest nr 69).

²⁷ GA Vlissingen, nr 117, notariële akte van 30-6-1561 (regest nr 71). Van Staten trof notaris in Middelburg slechts proost van Abdij, enkele leden uit regering van Middelburg en pensionaris van Staten aan die insinuatie door notaris niet wilden accepteren met argument, dat zij niet als Staten van Zeeland, maar als Staten van Walcheren bijeen waren. Notaris antwoordde, dat hij elk van hen als behorend tot Staten van Zeeland insinueerde en dat zo nodig Zierikzee, Goes en anderen zouden worden geïninueerd. Op zelfde dag deed notaris Jacob Campe, burgemeester van Veere, insinuatie van verklaring van Vlissingse regering, omdat deze in Staten als vertegenwoordiger van mar kies met verlenging van imposten had ingestemd, en tenslotte rentmeester van Bewesterschelde.

behartigen ²⁸. De regering verweet Bossu, dat hij haar niet voorafgaand aan de besluitvorming in de Staten had gehoord en ingelicht, zodat zij het goed recht van de stad had kunnen verdedigen, en veronderstelde, dat Bossu zijn toestemming in de verlenging had gegeven als gevolg van ongepaste aandrang van Middelburg en anderen van de Staten die Vlissingen altijd onder de duim wilden houden ²⁹. Al die protesten van non-prejudicie hadden geen enkele uitwerking, omdat men doorging met Vlissingen met imposten te belasten. De regering hoopte, dat Bossu de stappen van Vlissingen om het recht van de stad te bewaren goed zou opvatten, anders gezegd: nu de markies niet zelf het recht van zijn stad verdedigde, zou de stad dat zelf doen. Bossu antwoordde op 1 juli 1561, dat hem was gezegd, dat verlenging van de impostenheffing het enige middel was om een geconsenteerde bede op te brengen ³⁰ op welke mededeling hij had geantwoord, dat hij onder beding van non-prejudicie met de verlenging instemde. Om niet al te zeer in dit soort zaken gemengd te worden had hij het aan de pensionaris van de Staten en de rentmeester van Veere (een functionaris van de markies) overgelaten de aangelegenheid verder af te doen op de volgens hen meest passende wijze. Daarmee had hij bedoeld, dat pensionaris en rentmeester zich over de aangelegenheid in verbinding zouden stellen met de Vlissingse regering en andere betrokkenen. Nu dit niet was gebeurd, kon Bossu er in komen, dat Vlissingen zich tegen de gang van zaken verzette. Hij verzekerde, dat hem niet minder dan de Vlissingers het behoud van de rechten van de stad ter harte ging, maar het is duidelijk, dat hij niet van plan was zich verder met de affaire te bemoeien.

De landsheerlijke akte van acceptatie met vergunning voor verlenging van de impostenheffing van 1 juli 1561 af kwam pas op 2 augustus 1561 tot stand ³¹. De Vlissingse onwil had tot gevolg, dat de verlengde imposten gedurende het derde kwartaal van 1561 niet in Vlissingen zijn geheven, omdat de stad verpachting van de heffing niet wilde toelaten ³². Daarna vond ook in Vlissingen de impostenheffing plaats. In de volgende jaren bleef de impostenheffing een object van frictie tussen de Staten en Vlissingen ³³.

3.3 *Eerste verzetsfase: verzet tegen Alva, Spaanse troepen,*

10e penning en citadelbouw

Rooze–Stouthamer heeft als eerste de beginfase van het verzet in Vlissingen in voorjaar 1572 op een bij het belang van de gebeurtenissen passende wijze beschreven ³⁴. Hierna is dan ook voor de algemene gang der gebeurtenissen haar verhaal gevolgd.

In de eerste weken van het verzet in Vlissingen moeten 2 fasen worden onderscheiden. De eerste fase begon op 6 april 1572 en bestond uit een daadwerkelijk verzet van de stad tegen Alva, Spaanse troepen, 10e penning en bouw van een citadel in Vlissingen. De tweede fase was in elk geval bereikt omstreeks 25 april en bestond uit aansluiting bij Oranje.

In de vroege ochtend van 6 april kwamen landsheerlijke militaire kwartiermakers in de stad en begaven zich naar het stadhuis om met de burgemeesters de inkwartiering van een Spaans garnizoen te regelen. Zodra de bevolking van de stad daar lucht van kreeg, maakte zij op niet

²⁸ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 70).

²⁹ “A raison de quoy [komst van rentmeestersklerk op grond van buiten Vlissingen om genomen besluit van Staten tot verlenging van imposten] avons estez bien esmerveillez, veu que n’entendrons telle chose se debvoir faire a notre charge que preallablement ne eussions sur ce estez ouyz et advertiz de [of: de part] votre noblesse adfin de povoir garder notre bon droit.”

³⁰ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 87 met foutief jaar).

³¹ ZA, Prelaat en Edelen, nr 317, fo 1r vlg.

³² GA Vlissingen, nr 117, extract uit rekening van imposten over 1561. Uit marginale aantekening in rekening blijkt, dat men van plan was imposten in Vlissingen langer dan elders te laten lopen om verloren heffingstijd in te halen.

³³ XVI-6(3).

³⁴ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*. Dat eerst in 2009 in *Opmaat* begin van verzet in Vlissingen passende beschrijving heeft gekregen, bewijst gebrek aan belangstelling voor gebeurtenissen waaruit Opstand bestond.

mis te verstane wijze haar ongenoegen over de gang van zaken kenbaar ³⁵. De schepen die de Spanjaarden aanvoerden, lagen al op de rede te wachten tot het tij gunstig was om de haven binnen te lopen ³⁶. De bevolking maakte zich van geschut meester en loste een of meer schoten op de schepen. Ook mondeling werd de Spanjaarden duidelijk gemaakt, dat zij niet welkom waren waarna de schepen vertrokken. Inmiddels was de in Middelburg residerende gouverneur van Zeeland, Anthonis van Bourgondië, heer van Wacken, aan komen snellen en hij poogde de Vlissingse gemoederen tot bedaren te brengen wat hem niet gelukte.

Het begin van het verzet in Vlissingen schijnt een spontane actie van de bevolking te zijn geweest. Men wilde bij alle ondervonden tegenslagen van de laatste jaren niet ook nog eens een Spaans garnizoen in de stad. Verzet van een stad tegen inlegging van troepen was geen uitzondering en had vaak succes. Het Vlissings verzet had succes. Er kwamen geen Spaanse of andere troepen de stad in. Spoedig werd het kleine Waalse garnizoen de stad uitgezet en werd de stedelijke regering aan de kant geschoven en vervangen door vier kapiteins uit de burgerwacht. Korte tijd waren de betrekkingen tussen de Vlissingse bevolking en de landsheerlijke autoriteiten onzeker, maar omstreeks 20 april waren het vijandige betrekkingen geworden.

Over de vraag of de bevolking geheel uit eigen beweging het verzet in gang heeft gezet, lopen in de literatuur de meningen uiteen. Vaak figureert Jan van Cuyck op grond van het verhaal bij Bor als een geheime agent van Oranje die de bevolking ophitst. Jan van Cuyck (1532-1613) behoorde tot de vroege medestanders van Oranje. Aanvankelijk was hij priester en kanunnik in Heusden ³⁷. In 1568 werden zijn goederen verbeurd verklaard ³⁸ en had hij zich dus om godsdienstige of andere redenen tegen het bewind van Alva gekeerd. Hij vervulde missies in het belang van de Opstand en werd in 1573 rentmeester van de geconfisqueerde goederen in het ressort Veere. Hij zou op 6 april 1572 in Vlissingen zijn geweest. Volgens Bor was hij vanuit Den Briel dat toen sinds enkele dagen in het bezit van de watergeuzen was, naar Vlissingen gestuurd om de bevolking tot verzet aan te zetten. Van Cuyck is het voorwerp van een mystificatie. Hij wordt gewoonlijk heer van Herpt genoemd en voor edelman aangezien. Van Gelder heeft in zijn uiteenzetting over de rol van de Nederlandse adel bij het begin van het verzet de aanwezigheid van Van Cuyck in Vlissingen gebruikt als bewijs, dat in Vlissingen de adel een essentiële rol in het begin van het verzet tegen Alva heeft gespeeld ³⁹. Van Cuyck behoorde echter niet tot de adel en met de ambachtsheerlijkheid Herpt werd hij pas in 1576 door de Staten van Holland beleend als beloning voor zijn verdiensten gedurende de voorgaande periode ⁴⁰. In het verhaal van Rooze–Stouthamer komt hij vragenderwijs als agitator in Vlissingen voor ⁴¹.

³⁵ *Divisiechroniek*, II, 61 vlg., wellicht oudste in druk verschenen relaas van begin van verzet in Vlissingen, geeft daar sober verhaal van waarin centrale rol speelt ruzie van burgers met kwartiermakers van komend Spaans garnizoen dat bouw van citadel moest voltooien, waardoor onrust op straat en in de kerk ontstond.

³⁶ Volgens Van Haecht, *Kroniek*, II, 176, behoorden schepen toe aan Vlissingers.

³⁷ In uitspraak van Hof van Holland van 1564 komt hij voor als meester Jan van Cuyck, priester, mede optredend voor zijn onmondige broeders en zusters (NA, Hof van Holland, nr. 537, 1563/274).

³⁸ NA, Grafelijkheids Rekenkamer, Rek. nr. 4892, fo. 5v vlg.: opsomming van op 22-7-1568 in beslag genomen goederen van "mr Jan van Cuyck gecondempneerde priester canonick van Heusden".

³⁹ Van Gelder, 'Adel', 158 vlg. In zijn poging om rol van adel accent te geven schrijft hij op bl. 149 over onder leiding van edelen staande hulptroepen die dadelijk naar Vlissingen komen aanrukken, maar rept hij met geen woord over niet-adellijke bevelhebbers van Vlissingse vloot die voor welslagen van verzet van cruciaal belang zijn geweest.

⁴⁰ NA, Grafelijkheids Rekenkamer Registers nr. 26, fo 78v: akte op naam van Philips II d.d. 29-12-1576. Te Water nam reeds in 1772 aan, dat Jan van Cuyck tot adel behoorde: "Deze was een der onderteekenaars van 'tVerbond der Edelen' (*Tweede Eeuw-feest*, 46). Niet lang daarna bemerkte hij, dat Van Cuyck niet voorkwam op een der lijsten met namen van verbonden edelen. Maar, zo redeneerde hij, vermoedelijk waren er nog wel anderen lid van het Verbond geweest dan de leden wier namen hij gevonden had. "Naar alle waarschijnlijkheid" was Jan van Cuyck lid geweest (*Verbond*, 1e stuk, 2e dr., 259, 268). Vogels die Van Cuyck als 'jonker' betitelt, schept andere mystificatie. Hij vermeldt correct, dat Van Cuyck in 1576 heer van Herpt werd, maar voegt daar aan toe, dat hij als beloning voor bewezen diensten door Oranje tot heer van Domburg werd 'benoemd' (Vogels, art. 'Johan van

In het veel minder door historici gebruikte verhaal over Vlissingen bij Van Reyd ⁴² komt Van Cuyck niet voor, maar speelt een agent van Charles de Beaulieu een belangrijke rol. De Beaulieu was een Antwerpse koopman en evenals Van Cuyck een vroege medestander van Oranje ⁴³. Hij vertegenwoordigde 2 niet-Vlissingse elementen: Oranje voor wie hij als agent fungeerde, en een actieve Antwerpse calvinistische kern ⁴⁴. In het vermoedelijk aan hem ontleende verhaal bij Van Reyd ⁴⁵ had De Beaulieu juist een 'credens-brief' voor andere zaken van Lodewijk van Nassau ontvangen. Hij zond Henrick Fisvet [= Henri Fiefvet ⁴⁶] met die brief en nog een andere brief naar Vlissingen en riep langs die weg de Vlissingers op om standvastig in hun verzet te blijven met de verzekering, dat Oranje spoedig hulp zou bieden. Bij de komst omstreeks 12 april van Henrick in Vlissingen ging het gerucht door de stad, dat er een gezant van Oranje was gekomen. Op dat moment was Beauvoir, de bevelhebber van de Waalse troepen op Walcheren, in de stad in een discussie gewikkeld over wat er moest gebeuren. Het gerucht joeg hem schrik aan.

Evenmin is het uitgesloten, dat omstreeks maart 1572 in het milieu van Oranje plannen werden beraamd voor een aanslag op Vlissingen ⁴⁷. Uit een brief van de in Veere woonachtige Jacob Campe op 21 maart aan een ongenoemde, hoogstwaarschijnlijk Arend van Dorp (geheime medewerker van Oranje), blijkt, dat de geadresseerde door enkele personen aan Campe een inventaris van het geschut in Vlissingen had gezonden met verzoek de inventaris te controleren, waarop Campe met de bringers van de inventaris de controle had uitgevoerd en in zijn brief het aanwezige geschut opsomt ⁴⁸.

Waarschijnlijk heeft zich in Vlissingen een min of meer latente kern van verzet tegen Alva's bewind bevonden. Bor schrijft, dat Oranje omstreeks voorjaar 1570 'eenig verstant binnen Vlissingen' had en een aanslag op de stad wilde ondernemen ⁴⁹. Door tegenwerking van de autoriteiten in Emden werd het plan niet uitgevoerd. Bij Vlissingse medestanders van Oranje kan aan bijv. Jacob Smit en zijn vrouw Anna van Bourgondië worden gedacht. Jacob was de zoon van een Vlissingse schepen, Hendrick, en was nog bij het leven van Maximiliaan van Bourgondië, markies van Veere, getrouwd met diens nicht Anna van Bourgondië, dochter van Philips van Bourgondië, heer van Beveren en bastaardzoon van de vader van Maximiliaan. Anna was een 'halve nicht' van Bossu, de gouverneur van Zeeland. Verder was zij verwant aan Anthonis van Bourgondië, de gouverneur van Zeeland. Bossu en Anthonis stamden via twee bastaardijen rechtstreeks van Philips de Goede af. Hoeveel betekenis die afstamming had, blijkt daaruit, dat Maximiliaan, achterkleinzoon van Anthonie, bastaard van Philips de Goede, voor het verrichten van een rechtshandeling waarvoor de aanwezigheid van de landsheer in Zeeland vereist was, optrad als bloedverwant van Karel V, achterkleinzoon van

Cuyck', *NNBW* VIII, kol. 353 vlg.). Van Cuyck bezat echter slechts land in Domburg (Kesteloo, *Domburg*, 101 vlg.). In laatste kwart van 16e eeuw lieten leden van patriciaat in wordende Republiek zich niet zelden jonker en jonkvrouw noemen.

⁴¹ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 102, 219.

⁴² Van Reyd, *Oorspronck*, 12 vlg.

⁴³ Hij wordt in literatuur gewoonlijk over het hoofd gezien. Zie voor hem: Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 218.

⁴⁴ Zie onder meer Rahlenbeck, *Inquisition*, 159 vlg.

⁴⁵ Van Reyd, *Oorspronck*, 434, verwijst bij beschrijving van andere aangelegenheid naar gesprek dat hij met De Beaulieu had gehad: "Hy heeft my selfs bekent".

⁴⁶ In 1573 diende kapitein Henri Fiefvet met zijn compagnie op Schouwen (KHA, Fbk I, Fr. miss., nr 132; Oranje aan Van Dorp, Dordrecht, 16-9-1573).

⁴⁷ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 153, sluit voorbereiding van Vlissingse verzet niet uit.

⁴⁸ NA, Archief Arend van Dorp, port. 38/nr 57. Brief is gericht aan 'Mon cousin'. Zie IV-3 voor Veers milieu waartoe Campe en Van Dorp behoorden. Van Dorp woonde weliswaar in voorjaar 1572 in Mechelen, maar was door zijn curatorschap van boedel van Veerse markies (waartoe Vlissingen behoorde) en zijn verleden nauw met Veere verbonden. Als curator had hij bemoeienis met het Vlissingse geschut. Geschut in Vlissingen speelt belangrijke rol in verhalen over begin van verzet in stad.

⁴⁹ Bor, *Oorspronck*, I, 315 vlg. (5e boek, fo 227). Hiermee kan verband houden brief van Dirck Cater aan wellicht in Vlissingen woonachtige ongenoemde, van 15-11-1570, die volgens uitgever betrekking heeft op levering van krijgsbehoeften (Van Someren, 'Oranjes briefwisseling', nr 44, 184 vlg.).

Philips de Goede ⁵⁰. Gouverneur Anthonis trad in een procedure inzake schottheffing in 1570 op als bloedverwant van Philips II ⁵¹. Maximiliaan die als markies van Veere de beschikking had over het baljuwschap van Vlissingen, had Jacob ter gelegenheid van zijn huwelijk met Anna tot baljuw van Vlissingen aangesteld. Door zijn huwelijk was Jacob gaan behoren tot de 'hofkringen' van Veere. Hij heeft daar ongetwijfeld Arend van Dorp leren kennen die in 1572 een vertrouweling van Oranje was en in de jaren vijftig en zestig zeer nauw betrokken was bij het reilen en zeilen van het markizaat, vooral als curator van de boedel van de in 1558 overleden Maximiliaan. Ook zal Jacob reeds lang voor 1572 goed bekend zijn geweest met die leden van het Veerse patriciaat die in mei 1572 als leiders van het verzet tegen Alva in Veere optraden, o.m. Jacob Campe wiens eerste vrouw afkomstig was uit een bastaardtak van de Veerse Borselens en wiens tweede vrouw, Cornelia van Bruheze, stamde uit de kringen van het Nassause hof in Breda. In 1566 had Jacob na onenigheid met de Vlissingse regering het baljuwschap neergelegd. Daarna had hij zich vermoedelijk voornamelijk bezig gehouden met het beheer van zijn bezittingen. Omstreeks 1568 kocht hij van Arend van Dorp schorren bij Doel (niet ver van Antwerpen) en in 1569 appelaers. Hij voegde 'van Baarland' aan zijn naam toe, omdat Anna van haar vader een deel van de heerlijkheid Baarland had geërfd ⁵². In 1567 stond hij onder verdenking van een zekere betrokkenheid bij de mislukte poging van de broer van Marnix van Sint Aldegonde om Walcheren te vermeesteren ⁵³. Er was in Vlissingen kort voor het begin van het verzet een groep reformatorisch gezinden ⁵⁴.

Bij de vraag naar de invloed de 10e penning op de stemming onder de bevolking moet ook gelet worden op het heffingsapparaat dat met de uitvoering van de belasting zou worden belast ⁵⁵. Het platteland buiten beschouwing gelaten, zou in elke enigszins belangrijke stad een belastingdienst worden ingesteld, bestaande uit een hoofdontvanger en een aantal ontvangers. De stedelijke regering was nauw bij de benoemingen betrokken. Benoeming geschiedde zonder op de wil van de betrokkene te letten: wie werd benoemd, was verplicht het ambt op zich te nemen. Deze procedure werd een bron van conflicten tussen Brussel en stedelijke regeringen, omdat de animo om de gehate belasting in praktijk te brengen gewoonlijk ontbrak. Stedelijke regeringen talmde eindeloos met hun medewerking aan het benoemen van ontvangers, in Veere kwam het zelfs niet tot benoeming. Het hoge aantal ontvangers valt op. In Vlissingen werden naast de hoofdontvanger 35 ontvangers benoemd, in Veere hadden naast de als enige benoemde hoofdontvanger 31 ontvangers moeten komen. Wellicht wilde Brussel de gehate belasting zoveel mogelijk laten heffen door kooplieden die zelf belaste transacties verrichtten. Hoe dit zij, in Vlissingen zullen de 35 benoemde ontvangers tot de meer gegoede burgerij hebben behoord. De Vlissingse hoofdontvanger, Eustaes Adriaensz. van Polanen, vervulde later zoals reeds vermeld belangrijke regeringsfuncties. Tot de ontvangers behoorden 3 van de 4 kapiteinen die in de beginfase van het verzet de leiding in de stad hadden. De komst van de 10e penning legde dus op een niet onbelangrijk segment van de bevolking een zware druk. Overgang van de stad naar de Opstand betekende, dat deze bevolkingsgroep het hatelijk ambt dat dreigend dichtbij was gekomen, op slag kwijt was.

3.4 *Burgerwacht*

Een belangrijke rol bij het organiseren van het begin van het verzet heeft de burgerwacht van de stad gespeeld. Op 22 december 1571 werden in Vlissingen 37 hoofdlieden van de wacht

⁵⁰ ZA, Rekenkamer BO, nr 405, ongefolieerd blad voorin rekening verso; akte van 30-12-1542.

⁵¹ Grijskerke, *Graafschap*, 252 vlg.

⁵² Van der Gouwe, 'Jacqueline de Smit', 16. Aldaar ook gegevens over Jacob Smit en Anna van Bourgondië en familie.

⁵³ Rooze, *Hervorming*, 345. Volgens Roger Williams beschikte optrad Alva over voor Smit ongunstige inlichtingen (Evans (ed.), *Roger Williams*, 99). Roger kwam pas enige tijd na het begin van het verzet in Vlissingen en zijn verhaal over dat begin is verward. Van Vloten, *Nederlands opstand*, I, 208, vindt hem in het algemeen verward en fabelachtig.

⁵⁴ Van Gelder, *Revolutionnaire Reformatie*, 32.

⁵⁵ Heffingsmethode van 10e en 20e penning is geregeld in ordonnantie van 31-7-1571 waarvan Grapperhaus, *Alva*, 322 vlg., hertaalde versie geeft. Rooze-Stouthamer, *Opmaat*, bijlage I, 233 vlg., geeft lijst van ontvangers van 10e penning in Zeeland; zie *ibidem*, 71 vlg. voor moeizame aanstelling van (algemene) collecteurs.

(burgerwacht) beëdigd ⁵⁶. Hun namen zijn bekend. De taak van de burgerwacht zal zijn geweest het bewaken van de toegangen tot de stad en het verlenen van hand- en spandiensten bij handhaving van de openbare orde binnen de stad en verdediging van de stad tegen aanvallen van buiten ⁵⁷. Het grote aantal beëdigden doet vermoeden, dat de stad in een aantal vrij kleine wijken was verdeeld, elk met een hoofdman. Op die wijze was iedere inwoner bij handhaving van de openbare orde betrokken en had de stedelijke regering zicht op wat onder de bevolking leefde. De burgerwacht had dan ook een ander karakter dan de Vlissingse schutterijen ⁵⁸. Het was een de gehele bevolking omvattende instelling die bij het begin van het verzet de openbare gezagsuitoefening in de stad van de stedelijke regering overnam.

Op of omstreeks 6 april zwoeren de capiteinen, rotmeesters, schutterijen en de bevolking in het algemeen de landsheer trouw te zullen zijn, de stad met lijf en goed te beschermen en verder te doen wat de dienst van de landsheer zou vereisen ⁵⁹. De groeperingen zijn genoemd naar hun rangorde in de leiding van het verzet. De rotmeesters zullen de hoofdlieden van de burgerwacht zijn geweest. Volgens een summier verhaal van het omstreeks 1580 ontstaan van de Vlissingse burgerwacht werd “in de troebelen” ondanks het bestaan van de 3 schutterijen wacht gehouden door de ‘particuliere burgerij’ onder leiding van enige ‘particuliere rotmeesters’ van wie er een aantal worden genoemd ⁶⁰. Eén of 2 van de genoemden behoorden tot de 4 kapiteinen die de leiding van het verzet hadden, en eveneens één of 2 tot de hoofdlieden van december 1571 ⁶¹.

De kapiteinen zijn de 4 kapiteins die van het begin af het verzet leidden: Jacob de Zwijgher, Hendrick van Baerle, Pieter de Geldersman en Glaude Willemsz. van wie de eerste en de laatste tot de hoofdlieden van de burgerwacht van december 1571 behoorden ⁶². Het is niet duidelijk waarom zij ‘kapitein’ werden genoemd. Misschien waren zij de leiders van de burgerwacht, maar hun titel kan ook ‘bevelhebber’ zonder meer betekenen ⁶³. Het viertal zal met de rotmeesters behoord hebben tot de min of meer gegoede Vlissingse burgerij. Jacob de Zwijgher handelde in de jaren zestig in Franse wijn. Pieter Claesz. de Geldersman komt in 1568 als schipper voor. Glaude Willemsz. was een uit Normandië herkomstige kompasmaker. Glaude Willemsz. heeft vermoedelijk binnen het viertal en in de stad in het algemeen een leidende rol gespeeld. In verschillende bronnen wordt hem een leidinggevende functie toegekend ⁶⁴. Beauvoir schrijft in zijn rapport aan Alva over zijn bezoek aan Vlissingen op 12

⁵⁶ Brahe, *Kerkelyke Redenvoering*, 224/5. Dommissie, ‘Oud Vlissingen’, 228 vlg. Van de 37 hoofdlieden van de wacht die op 22-12-1571 werden beëdigd, behoorden 13 na begin van Opstand te eniger tijd tot Wet en Raad van Vlissingen.

⁵⁷ Vgl. taak van in april 1572 ingestelde Veeerse burgerwacht (IV-4).

⁵⁸ Rooze– Stouthamer, *Opmaat*, 105, vereenzelvigt schutterijen en burgerwacht. In overzicht *ibidem*, 212 vlg. komt burgerwacht als instelling naast schutterijen dan ook niet voor.

⁵⁹ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, I, 340.

⁶⁰ ZB, hs.nr 5042 (KZGW), 20: “Pieter Claissen Geldersman, Maarten Swilden, Leijn Leeste, Clais Claissen, Jacob Zeegers, ende andere vroomen ende oude burgers meer”. Met Jacob Zeegers is mogelijk Jacob de Zwijgher bedoeld.

⁶¹ In beide gevallen 2, als met Jacob Zeegers wordt bedoeld Jacob de Zwijgher. Tekst ook in Brahe, *Eeuw-vreugde*, 224 vlg.

⁶² Zie voor hen Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 105 vlg. Soms worden andere namen genoemd, maar ook dan vier. Boxhorn, *Chroniick*, I, bl.193 noemt (namen gecorrigeerd voor spellingfouten) Jacob de Zwijgher, Jan de Moor, Leyn Gillesz. Leeste en Jacob Langestraet. Jan de Moor was in 1572 en 1573 succesrijke vlootbevelhebber. Wellicht hebben laatstgenoemde 3 tot raadslieden behoort die met 4 kapiteinen een voorlopig regeringscollege van stad vormden.

⁶³ Volgens Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 212, namen aanvoerders van schutterijen macht in stad onmiddellijk en volledig over. Blijkbaar beschouwt zij de vier kapiteins als aanvoerders van de schutterijen. Het is zeker mogelijk, dat zij ook een leidende rol in schutterijen hebben gehad, maar in april 1572 traden zij niet als zodanig op..

⁶⁴ Volgens Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 106, 217, werd hij de ‘ziel van de revolutie genoemd’, maar volgens haar bron zag hij zichzelf zo (Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bl.XXIII, vgl. ook *ibidem*, I, 337). Volgens *Vlaamsche Kronyk*, 386, werd hij in plaats van burgemeester gesteld (er waren overigens 2 burgemeesters).

april, dat hij zich afvraagt of er niet van verstandhouding met het buitenland sprake is, omdat "le principal moteur est Franchois naturel" ⁶⁵. Glaude was geboren Fransman.

Het snelle en resolute optreden van de vier kapiteins aan het begin van het verzet zou als hypothese als volgt verklaard kunnen worden. In de burgerwacht had Vlissingen in het begin van 1572 een brede op de bevolking steunende organisatie die beveiliging van de stad als doel had en die door de geruchten die de ronde deden, op haar hoede was. Toen op 6 april de vlam in de pan sloeg, nam de burgerwacht het roer in handen. Als de 4 kapiteins al niet de leiding van de burgerwacht hadden, stelde de burgerwacht hen tot leiders van het verzet aan. De rotmeesters assisteerden hen. Een hoofdman van de burgerwacht van december 1571 die spoedig leidinggevende functies in het verzet vervulde, was Eustaes Adriaansz. van Polanen. Eustace was voorbestemd voor regeringsfuncties: burgemeester van Vlissingen, lid van Gecommitteerde Raden van Zeeland, raad ter Admiraliteit.

3.5 Motivering van Vlissings verzet

Op 9 april zond de gouverneur van Zeeland Anthonis van Bourgondië naar Alva een geschrift waarin regering en volk van Vlissingen hun handelwijze motiveren ⁶⁶. Het geschrift moet dus vrijwel onmiddellijk na het begin van het verzet zijn opgesteld en er blijkt uit, dat achter het verzet – althans bij de opstellers – veel meer stak dan alleen afkeer tegen een vreemd garnizoen. Het stuk is in feite een aanval op het beleid van Alva in het algemeen. Het begint met de vermelding van de overlast in verscheidene plaatsen veroorzaakt door Spaanse soldaten. Maar dan komen algemene thema's aan de orde. Alva doet alle privileges en rechten van het land teniet. Bovendien legt hij de bevolking 100e, 20e en 10e penningen op die met geen mogelijkheid opgebracht kunnen worden, en let daarbij niet op de voorstellen en klachten van de geestelijke en wereldlijke staten en het oordeel van de Raden van State en Finantie. Alva heeft het land zeer bezwaard met vreemde soldaten waardoor in het bijzonder Walcheren en Vlissingen, de belangrijkste grensstad ter zee van zijne majesteit, in verval zijn geraakt en nog verder geruïneerd zullen worden, als er geen ander gouvernement komt. Velen zijn uit het land gevlucht en vluchten nog dagelijks en deze voortvluchtigen roven de welvaart van de zee waaruit de meeste inkomsten van zijne majesteit komen.. Wat nog erger is, deze vluchtelingen, meestendeels uit pure armoede weggetrokken, dreigen het land in te nemen. Dit is al gebeurd met Den Briel en door de sterkten die daar zijn en nog worden gemaakt, komt heel Holland in gevaar hetzelfde lot te ondergaan. Vlissingen, zo gaat het geschrift voort, is voldoende beveiligd door de schutterijen, de poorters en de Waalse soldaten. Maar de Vlissingers hebben bemerkt, dat op de dag voor Pasen [5 april], door toedoen van Alva de verdedigingswerken van de stad op verscheidene plaatsen zijn doorbroken, een deel van het geschut onbruikbaar is gemaakt en de stadssleutels zijn vervalst [met andere woorden Alva had de stad weerloos laten maken in een situatie waarin een goede staat van verdediging van het grootste belang was]. De Vlissingers daarentegen, zo eindigt het betoog, zijn van mening gehandeld te hebben als goede en getrouwe onderdanen van zijne majesteit en bieden aan hun vroegere getrouwe diensten tegen de vijanden van zijne majesteit voort te zetten en alle tollén, heffingen en andere geldelijke verplichtingen als vroeger te voldoen ⁶⁷.

⁶⁵ Pouillet–Piot, *Granvelle*, IV, 605.

⁶⁶ Tekst in Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 236 vlg., en Van Vloten, *Nederlands Opstand*, I, 335 vlg. Aan geschrift lag ten grondslag besluit genomen "in 't volle collegie van Burgemeesters, schepenen ende Raadtsmannen der stede Vlissinge" tot vaststelling van redenen waarom Vlissingers door Alva gezonden soldaten niet hebben willen innemen en met geweld hebben afgewezen, op niet in hier gebruikt afschrift genoemde dag in 1572 (KB, hss. 70 J 60, fo 85v vlg.). Zie voor gouverneur Anthonis van Bourgondië I-11(3).

⁶⁷ Morillon vertrouwde aanhankelijksbetuigingen van Vlissingers niet. Hij verwachtte, dat Vlissingers uit wanhoop over situatie waarin zij terechtgekomen waren, zich zouden toevertrouwen aan eerste die bereid was hen veilig uit handen van Alva te houden (Pouillet – Piot, *Granvelle*, IV, 184; Morillon aan Granvelle, 21-4-1572). Hij zocht dus geen verband met van tevoren beraamde opzet waar Vlissingse actie onderdeel van zou zijn. Granvelle, aartsbisschop van Mechelen, werd tijdens zijn langdurig verblijf buiten de Nederlanden (in 1572 onderkoning van Napels) uitvoerig van Nederlands nieuws voorzien door Maximiliaan Morillon, vicaris–generaal van het aartsbisdom (Van Durme, *Antoon Perrenot*, onder meer 221).

Het document bevat een frontale aanval op Alva's bewind met argumenten die overal in de Nederlanden golden: aantasting van privileges en rechten, zware belastingen en de last van vreemde troepen. Het valt op, dat de Vlissingers ook het oordeel van de Brusselse Raad van State en Raad van Finantie in hun motivering betrekken. De watergeuzen worden als een gevaar beschouwd, maar hun handelwijze is begrijpelijk. Brede lagen van de Nederlandse bevolking tot in Brusselse regeringskringen toe zullen in het Vlissings manifest eigen gevoelens herkend hebben. De felle aanval op Alva lijkt gewaagd, maar Philips had Alva al laten vallen en zijn opvolger Medina Celi werd op korte termijn in de Nederlanden verwacht ⁶⁸.

De godsdienst komt in het stuk niet voor en heeft vermoedelijk bij de opkomst van het verzet in Vlissingen nauwelijks een rol gespeeld ⁶⁹. Lieven de Herde, ouderling van de Hollandse reformatorische gemeente in Londen, schrijft op 2 oktober 1572 van Vlissingen uit, dat de [reformatorische] kerk aldaar aanvankelijk zeer flauw begon, omdat de plaatselijke bevolking naar de aard van vissers en schippers zeer wild en woest was, maar dat de situatie nu van dag tot dag sterk verbeterde en dat de hoofdkerk al 'gereinigd' was ⁷⁰. Wat ook de invloed van de aard van de bevolking geweest mag zijn, duidelijk is, dat voor de grote meerderheid van de bevolking de godsdienst geen motief voor verzet had geleverd.

3.6 Consolidatie van Vlissings verzet

Misschien hebben leiders van het verzet in het beginstadium een autonoom Vlissingen binnen het algemene landsheerlijke bestel voor ogen gehad. In Frankrijk verkeerde op dat moment La Rochelle in een enigszins vergelijkbare positie. De stad was een vrijplaats van de Hugenenoten. De situatie van La Rochelle was in Vlissingen ongetwijfeld bekend. De belangrijke Walcherse wijnhandel richtte zich op Frankrijk en La Rochelle was een van de voornaamste exporthavens voor wijn. De stad was een steunpunt van de watergeuzen en Oranje's broer Lodewijk van Nassau had er in 1570 en 1571 gewoond ⁷¹. Volgens de bevelhebber van de Waalse troepen op Walcheren, Beauvoir, zou Vlissingen een ander La Rochelle of Genève worden ⁷². Hij hield er dus op dat moment geen rekening mee, dat Vlissingen een deel van een groter opstandgebied zou worden.

Na het spontane begin van het verzet was het enige dagen onzeker welke kant het in Vlissingen op zou gaan. De volksbeweging van 6 april leidde niet onmiddellijk tot een breuk tussen de stad en het landsheerlijk regeringsapparaat. De eed van trouw aan Philips bij het begin van het verzet werd reeds vermeld. In de eerste week na 6 april vonden in de stad besprekingen plaats van gouverneur Anthonis van Bourgondië en de commandant van de Waalse troepen op Walcheren Beauvoir met de stedelijke regering en de vier burgerkapiteins ⁷³. Op 11 april was gouverneur Anthonis van Bourgondië in Maassluis zodat hij de situatie rond Den Briel blijkbaar ernstiger inzag dan de gebeurtenissen in Vlissingen ⁷⁴. De stedelijke regering heeft vermoedelijk na het begin van het verzet weinig meer in te brengen gehad. De baljuw, Juan Clockman, die belast zal zijn geweest met de invoering van de heffing van de

⁶⁸ Maltby, *Alba*, 222; Philips maakt op 24-9-1571 benoeming van Medinaceli (Medina Celi) tot opvolger van Alva als landvoogd van de Nederlanden bekend. Zie *ibidem*, 223, voor gevoelens van bevolking ten opzichte van Alva in 1571/1572..

⁶⁹ De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 2 vlg. Vgl. Kluit, *Inwijdingsrede*, 140 vlg., noot 62, onder meer: "Die dit [= verzet tegen Spaans garnizoen in 1572] toch in Vlissingen deden, waren Rooms-catholijken".

⁷⁰ Geciteerd door Van Grol, *Havens*, 39, naar Hessels. Opmerking van Roof, 'Rooms-katholieke Zeeuwen', 202, "dat de eerste vrijheidsstrijders in Vlissingen – – – bijna uitsluitend uit de calvinistische hoek kwamen", is ongefundeerd. Bovendien is het anachronisme om hier van 'vrijheidsstrijders' te spreken. Het zullen vooral naar Vlissingen toestromende Franse en Engelse soldaten en terugkerende ballingen zijn geweest, die in de stad het reformatorisch gezinde element hebben gevormd. Groenveld, *Tachtigjarige Oorlog*, 94, spreekt zonder bronvermelding over calvinistische predikaties in beginfase van verzet.

⁷¹ Van Herwerden, *Lodewijk van Nassau*, 137 vlg.

⁷² Kervyn, *Huguenots*, II, 427; Beauvoir aan Alva, 18-4-1572: "Flessingue est perdue – – – Les Gueux en feront une autre La Rochelle ou une autre Genève."

⁷³ Rooze-Stouthamer, *Opmaat*, 103 vlg., 108 vlg. Zie onder meer Poulet – Piot, *Granvelle*, IV, 604 vlg.: brief van Philippe de Lannoy [= Beauvoir] aan Alva; Middelburg, 14-4-1572.

⁷⁴ Poulet – Piot, *Granvelle*, IV, 603.

10e penning in Vlissingen, achtte zijn leven bedreigd en vluchtte, hetzelfde deden andere leden van de regering ⁷⁵.

Omstreeks 21 april zal de rol van de bij het begin van het verzet fungerende stedelijke regering geheel zijn uitgespeeld. Op die dag zonden de vier burgerkapiteins een brief aan Anthonis van Bourgondië ⁷⁶. Zij wijzen op de reeds vermelde eed van trouw aan de landsheer die de Vlissingers op 6 april hadden gezworen. De brief is ondertekend door “De al uwe capiteinen tot Vlissingen” waarna vier namen volgen. Blijkens die ondertekening werden formeel de hiërarchische verhoudingen nog gerespecteerd.

Kort na het begin van het verzet kwam uit verschillende streken krijgsvolk naar Vlissingen, niet alleen om de Vlissingers te helpen in hun strijd tegen Alva, maar ook om nationale belangen van het land van herkomst veilig te stellen ⁷⁷. Volgens Van Reyd kwam de eerste hulp van landstrijdkrachten uit Antwerpen waar protestanten 200 soldaten hadden in dienst genomen die onder capiteyn Blommart over verschillende schepen verdeeld in Vlissingen aankwamen ⁷⁸. Volgens dezelfde bron kwam ook hulp te water uit Antwerpen in de persoon van de Vlissingse schipper uit de koopvaardij Eeuwout Pietersz. Worst die met een lading buskruit en kogels naar Vlissingen kwam gevaren ⁷⁹.

3.7 Tweede verzetsfase:

Oranje betrokken bij regering van Vlissingen

Spoedig na het begin van het verzet waren er contacten tussen Vlissingen en Oranje. Op 14 april ontving Dirk van Kessel die in Wezel als tussenstation voor het inlichtingenverkeer tussen Oranje op de Dillenburg en de Nederlanden fungeerde, een brief van Jan van Cuyck uit Vlissingen ter doorzending naar Oranje en een goede week later ontving hij een brief in omgekeerde richting bestemd voor Vlissingen ⁸⁰. Veel dichterbij Vlissingen en overzee snel te bereiken was Lodewijk van Nassau in Frankrijk. Via De Beaulieu of rechtstreeks zal er al vroeg contact met hem zijn geweest.

De Vlissingers zelf schreven op 26 april 1572 aan de Nederlandse kerken in Engeland, dat zij krijgsvolk van Oranje innamen deels om hun eigen veiligheid te vergroten, deels om de verdenking uit te sluiten, dat zij iets tegen de landsheer in het schild voerden ⁸¹. De watergeuzen golden officieel als krijgsvolk van Oranje. Hierop kan betrekking hebben de opmerking van Van Haecht, dat de Vlissingers de insignia van Oranje gingen voeren ⁸².

Inmiddels had de Vlissingse overheid contact gelegd met Engeland. Omstreeks 20 april (vermoedelijk op 26 april) ging er een brief van het volk van Vlissingen, Populus

⁷⁵ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 120.

⁷⁶ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, I, 340.

⁷⁷ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 122 vlg.

⁷⁸ Van Reyd, *Oorspronck*, 13. Antwerpse informatie zal Van Reyd vermoedelijk (onder meer) van De Beaulieu gekregen hebben. Aanwezigheid van Jacques Blommaert in Vlissingen is ook van elders bekend. Blommaert behoorde reeds vóór Opstand tot Oranjes medewerkers. In 1571 gaf Oranje hem commissie om Oudenaarde goedschiks of kwaadschiks in handen van Oranje te leveren, als hij daarvoor van Oranje of Lodewijk van Nassau nader opdracht zou hebben gekregen (Gachard, *Taciturne*, III, 36 vlg., nr 523; Dillenburg, 26-8-1571). Volgens Van Meteren (*Historie*, fo 79v), geen onbekende in Antwerpse kringen, had Blommaert [in 1567 onder Toulouse] bij Austruweel gevochten, op eigen kosten enige tochten met Oranje meegemaakt en vervolgens in Frankenthal (in de Palts) verbleef gehouden; tot capiteyn aangesteld begaf hij zich “nae de Revolte” naar Vlissingen.

⁷⁹ Zie voor Worst ook Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 137.

⁸⁰ Meilink, ‘Rekening’, 339 vlg. Volgens Bor, *Oorspronck*, I, 369 (6e boek, fo268), vertrok Van Cuyck op 11-4-1572 uit Vlissingen naar Brielle en zond hij onderweg in Dordrecht bode naar Wezel en Dillenburg. Vgl. voor reisduur omstreeks 1570: Waterbolk, ‘Heilig huisje’, 98 vlg.

⁸¹ Brahe, *Redenvoering*, bijlage B; Nederlandse vertaling van Latijnse brief van ‘Curatores & Capitanei Populi Vlissingensis’ bij Te Water, *Tweede Eeuw-feest*, bijlage K. De ‘Curatores & Capitanei’ van het Vlissingse volk zal zelfde instantie zijn geweest als de ‘capiteynen ende raetsmannen’ die op 2-5-1572 aan de commandant van Rammekens schreven.

⁸² Van Haecht, *Kroniek*, II, 180.

Vlissingensis, naar koningin Elisabeth ⁸³. De brief was conform het gebruik voor dergelijke correspondentie in het Latijn geschreven. De Vlissingers vroegen om steun en een geldlening. Zij ondernamen, aldus de brief, niets tegen de koning van Spanje en als bewijs van hun goede gezindheid jegens hem hadden zij aanvoerders en troepen van Oranje in hun stad toegelaten. Dit laatste zal betrekking hebben op de komst van watergeuzen op 22 april. De Vlissingers motiveerden hun handelwijze niet met enige op dat moment bestaande rechtsbetrekking tussen hun stad en Oranje, maar schreven, dat Oranje vroeger in opdracht van de koning Walcheren had bestuurd. Het was niet gemakkelijk om tegenover Elisabeth het toelaten van troepen van Oranje te verdedigen. Het had geen zin om de fictie op te voeren, dat Oranje nog of opnieuw stadhouder van Philips in Zeeland was. Elisabeth wist wel beter en, als dat al nodig was, zou de zaakgelastigde van Philips in Londen niet nalaten de werkelijke situatie in de Nederlanden uit te leggen. Elisabeth was afkerig van opstand tegen de wettige soeverein. Dit kan de betuigingen van aanhankelijkheid van de Vlissingers jegens Philips verklaren. De brief bevat verder de wens van vrijheid van godsdienst voor ieder en een gevaarloze terugkeer naar huis wat op de voor Alva naar elders uitgewekenen betrekking zal hebben. Het verheven doel van de Vlissingers was: Dei gloriam, Regis decus et communem utilitatem ⁸⁴.

Oranje en zijn broer Lodewijk waren omstreeks begin april 1572 weinig gediend van het bandeloze optreden van de watergeuzen ⁸⁵. Voor een vrijbuitersregime was Vlissingen om zijn strategische ligging te kostbaar. Het zal Oranje er veel aan gelegen zijn geweest vaste voet in Vlissingen te krijgen. Op 22 april zond Lodewijk zijn medewerker Jeronimus Tseraerts, vroegere stalmeester van Oranje in Breda, uit Frankrijk naar Vlissingen voorzien van een commissie van hem en Oranje om als gouverneur voor Vlissingen en het land van Walcheren op te treden ⁸⁶. Volgens een nieuwsbericht uit Rouaan passeerde op 24 april in grote haast de secretaris van Lodewijk de stad met geloofsbriefjes om te vernemen of de Vlissingers hem wilden aanvaarden als vertegenwoordiger van Oranje in diens vroegere hoedanigheid van beschermer van Zeeland en Holland en hun mee te delen, dat hij 500 à 600 manschappen met schepen en munitie gereed had ⁸⁷. Dit zal Tseraerts geweest zijn die de Vlissingers ertoe moest bewegen Oranje te erkennen als stadhouder van Zeeland en Holland en hemzelf te accepteren als Oranje's gouverneur van de stad. Met Tseraerts mee kwam als diens luitenant Alexander de Haultain ⁸⁸. Tseraerts had een brief van Lodewijk bij zich waarin hij de geadresseerden – dit zal de stedelijke regering van Vlissingen geweest zijn – meedeelde, dat hij hen van dienst wilde zijn, opdat zij van de tirannie van Alva verlost zouden worden, en dat Tseraerts gemachtigd was zoveel krijgsvolk op te nemen, als de geadresseerden nodig hadden, en hen met zijn eigen persoon te assisteren, zoals Lodewijk en Oranje zouden doen als zij bij de geadresseerden waren. Verder verzoekt Lodewijk hen met wijsheid te handelen en de Spanjaarden geen geloof te schenken. Verdere bijzonderheden zal Tseraerts te kennen geven ⁸⁹. Lodewijk drukt zich voorzichtig uit. Dit is begrijpelijk. Hij had tegenover Vlissingen geen enkele basis voor gezagsuitoefening.

Tseraerts zal omstreeks 2 mei 1572 in functie zijn getreden als gouverneur van Oranje voor Vlissingen en het land van Walcheren. Op die dag richtten gouverneur, capiteynen en raetsluyden van Vlissingen een brief aan de schutterijen, schippers en ambachtsgilden van Dordrecht met een oproep zich aan te sluiten bij de revolutie van de Vlissingers ⁹⁰. De brief is ondertekend door Jheronimus van Tseraerts en A. van Groenvelde. Laatstgenoemde

⁸³ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, 391 vlg., nr 2391; Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 124 vlg..

⁸⁴ Vgl. streven van Compromis der Edelen: eer van God, majesteit van koning, openbare rust en verzekering van eigen lijf en goed (Vrankrijker, *Motiveering*, 9 vlg.). Omstreeks 1566 had regering van Vlissingen smeekschrift der edelen onder ogen gekregen (ZB, hs. nr 6203, Pieter Snyders, *Beschrijving der Stad Vlissingen* [enz.], 12).

⁸⁵ Van Herwerden, *Verblijf*, 164 vlg.

⁸⁶ Van Herwerden, *Verblijf*, 175 vlg. Hij schrijft: "zeer waarschijnlijk naar Vlissingen". Zie Van Nierop, 'Willem van Oranje', 669 vlg., voor relatie tussen Oranje en Jeronimus Tseraerts, en *ibidem*, 672, voor relatie tussen Jeronimus en zijn vader Jacob, drost van Breda. Tseraerts behoorde tot Oranjes vertrouwelingen. In 1570 bracht hij een belangrijke brief van Oranje aan diens in Keulen verblijvende vrouw Anna van Saksen met wie Oranje in onmin leefde (Kruse, *Wilhelm von Oranien*, 65).

⁸⁷ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2343, 385; Van Herwerden, *Verblijf*, 176.

⁸⁸ Van Meteren, *Historie*, fo 71v.

⁸⁹ Van Herwerden, *Verblijf*, 175.

⁹⁰ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bijlage XVIII, bl. L vlg.

fungeerde in de komende jaren als secretaris van Vlissingen en hij zal de brief getekend hebben als secretaris van een college van kapiteinen en raadslieden.

Uit de brief blijkt de samenstelling van de Vlissingse regering op dat moment: een gouverneur vanwege Oranje en een uit de burgerij voortgekomen college van kapiteinen en raadslieden met een secretaris. De raadslieden zullen identiek zijn met of zijn voortgekomen uit de groep rotmeesters die omstreeks 6 april 1572 met de kapiteinen trouw aan Philips zwoeren. Verder krijgt Oranje in de brief een plaats in de Vlissingse gebeurtenissen. De briefschrijvers schrijven de revolte in Vlissingen toe aan het wangedrag van Alva dat geheel in strijd is met de aard van de landsheer Philips II. Zij hebben zich daarom met klachten gewend tot "den doorluchtigen ende hoochgeboren vorst Prinche van Orangiën, Grave van Nassou, etc. als ons erfachtigen Here in partie, ende getrouwen stadthouder over Hollandt, Zeelandt, ende Vrieslandt" en aan zijn broer graaf Lodewijk. Als antwoord op de klachten hebben de Vlissingers een gouverneur vanwege Oranje met veel soldatenvolk gekregen. Zij vragen nu de Dordtenaren eenzelfde revolte als die te Vlissingen te bewerkstelligen.

De omschrijving van Oranje bestaat uit twee wel te onderscheiden bestanddelen. In de eerste plaats is hij vorst als prins van Oranje en als graaf van Nassau. In de tweede plaats is hij tot op zekere hoogte ('in partie') Philips II, de erfachtige heer van de Vlissingers, zelf, omdat hij diens stadhouder van Holland, Zeeland en Friesland is. De Vlissingers hebben zich dus niet tot Oranje gericht enkel omdat deze het ambt van stadhouder bekleedt, maar omdat in hem de landsheer Philips II tot op zekere hoogte lijfelijk bereikt wordt. De Vlissingers wilden zich eigenlijk bij Philips in persoon beklagen. Aldus de constructie van de brief.

De functie van Tseraerts zal voornamelijk van militaire aard zijn geweest, al stond hij als gouverneur aan de top van de Vlissingse gezagspiramide. Hij was kapitein van een compagnie Frans voetvolk die vermoedelijk ook voor zijn persoonlijke veiligheid zal hebben gediend⁹¹. Oranje zond hem een regeling voor de handhaving van de krijgstucht⁹². Kenmerkend voor de beginfase van het verzet is de plaats van de godsdienst daarin. Het eerste voorschrift is een bevel aan militairen om aanwezig te zijn bij preken en gebeden. In het tweede voorschrift wordt de doodstraf gesteld op vloeken en godslastering. De doodstraf stond eveneens op het plunderen van kerken en het kwetsen van rooms-katholieken. Aan het slot van de regeling staan enkele verplichtingen voor de burgers van steden. Zij moesten de bij hen ingekwartierde soldaten van voedsel voorzien. Zij mochten geen ruzie maken met soldaten, maar moesten klachten over hun gedrag aan de gouverneur voorleggen. Op het niet-nakomen van die verplichtingen was geen straf gesteld.

Tseraerts en De Haultain vertegenwoordigden in Vlissingen de buitenlandse vorst Oranje die oorlog voerde tegen de landsheer en markies van de Vlissingers die tegen de landvoogd van Philips in verzet gekomen waren. Vlissingen was niet door Oranje veroverd, maar de Vlissingers lieten toe, dat Oranje troepen in hun stad legerde, en zij steunden hem op allerlei wijze bij zijn oorlogvoering, o. m. door zelf militairen in dienst te nemen en een vloot uit te rusten. Zij kenden hem in de persoon van zijn gouverneur zelfs een soort oppergezag over de Vlissingse aangelegenheden toe. Als gevolg van een en ander schaarden de Vlissingers zich in feite aan de kant van de oorlogvoerende Oranje. Maar Oranje en Vlissingen waren twee op zichzelf staande eenheden. Vlissingen werd geen onderdeel van het prinsdom Oranje en Oranje werd geen onderdeel van het Vlissingse staatsbestel. Inderdaad, het Vlissingse staatsbestel. Want Vlissingen verkeerde staatkundig in een geïsoleerde positie. Er was aan de zijde van de Opstand tot de komst van de Zeeuwse Raad 1574 niet een Zeeuws bovenplaatselijk staatkundig verband. Ook vormde Vlissingen niet een staatkundige eenheid met Den Briel. Geleidelijk is men de steden en streken die zich aan de zijde van Oranje in diens strijd met Philips schaarden, als een eenheid gaan beschouwen, zij het meer in praktijk dan in theorie: het gebied van de Gemene Zaak. Het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak bleef in de eerste plaats Zeeland en het Hollands gebied van de Gemene Zaak in de eerste plaats Holland. De Gemene Zaak is een staatkundig begrip geworden, vooral in Zeeland,

⁹¹ ZA, Rekenkamer B, Acquitten, nr 206, daarin nr 20: opdracht d.d. 26-6-1572 tot betaling van 1 maand soldij bestemd voor 111 soldaten, Tseraerts en officieren van compagnie inbegrepen.

⁹² Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2408, 412 vlg. Niet gedateerde instructie is gericht tot Tseraerts, gouverneur en superintendent in Walcheren en zal opgesteld zijn voordat Veere eigen gouverneur kreeg.

maar het bevond zich op een ander niveau dan de begrippen graafschap Zeeland en graafschap Holland ⁹³. Het was als het ware een ideologische kwalificatie van bepaalde steden en streken in Zeeland en Holland (en Gelderland voor wat Zaltbommel en Buren betreft).

Terwijl gouverneur en college van kapiteinen en raadslieden zich op 2 mei gezamenlijk tot de Dordtenaren richtten ⁹⁴, schreef Van Groenvelde op 3 mei op last van kapiteinen en raadslieden een brief aan de bevelhebber van het kasteel Rammekens niet ver van Vlissingen dat de toegang van de haven van Middelburg beheerste, met een opwekking om zich aan de zijde van het verzet te scharen. Op 4 mei schreef Tseraerts alleen een brief van gelijke strekking. De gang van zaken is verklaard, als men weet, dat Tseraerts op 3 mei in Veere meewerkte aan de overgang van die stad naar het verzet tegen Alva.

3.8 *Vlissingen en (water)geuzen*

Over de betrekkingen tussen Vlissingen en de 'watergeuzen' in de beginfase van het verzet circuleren verhalen die de indruk kunnen wekken, dat de watergeuzen na de inname van Den Briel in Zeeland een machtspositie hebben gehad ⁹⁵.

De gebeurtenissen worden er niet duidelijker op, als men al het krijgsvolk aan de kant van de opstandelingen als 'geuzen' betitelt. Dit wekt de indruk, dat het om mensen gaat die in de periode 1568-1572 tot de watergeuzen hadden behoord dan wel zich na de inneming van Den Briel bij de watergeuzen hadden aangesloten. Uit de beschrijving door Rooze–Stouthamer van de hulp die van april 1572 af naar Vlissingen stroomde, blijkt het aandeel in die hulp van de watergeuzen en wat zich daarbij na hun komst in Den Briel had aangesloten: een zeker niet onbelangrijk militair contingent, maar niet meer dan dat ⁹⁶. Van deelneming van (water)geuzen aan de regering van Vlissingen blijkt niets. Hun megekomen bevelhebber Van Bloys van Treslong die zich op 17 april 'bestalter Capiteyn van den Prince van Oraengiën' noemde, kan invloed hebben uitgeoefend, maar hij bleef niet lang in Vlissingen ⁹⁷. Zijn aanwezigheid kan er toe hebben bijgedragen, dat de Vlissingers voortaan niet alleen tegen Alva waren, maar ook vóór Oranje. Weliswaar was Tseraerts die kort na Treslong in Vlissingen aankwam om als gouverneur van Oranje te fungeren, ook geuzenaanvoerder geweest, maar Lodewijk van Nassau zal hem zeker niet als 'watergeus' naar Vlissingen hebben gezonden.

3.9 *Vernieuwing van de stedelijke regering in Vlissingen*

Op 19 mei 1572 kreeg Vlissingen een nieuwe stedelijke regering bestaande uit burgemeesters en schepenen ⁹⁸. De jaarlijkse vernieuwing van het college van burgemeesters en schepenen geschiedde vóór 1572 door de heer (c.q. markies) van Vlissingen met medewerking van de zittende regering van de stad. De aanstelling in mei 1572 geschiedde door een gemengd gezelschap, waarin zowel Oranje als de stad vertegenwoordigd was. Van de zijde van Oranje waren er bij betrokken Tseraerts als gouverneur binnen de stad en Jasper van der Noot, heer van Carloo, als commissaris van Oranje in diens hoedanigheid van stadhouder. Van de zijde

⁹³ II-6.

⁹⁴ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bl. L vlg. Van Gelder, 'Adel', 161, kwalificeert voorlopige stedelijke regering die brief verzond, als 'Geuzen'.

⁹⁵ Volgens Parker, *Dutch Revolt*, 145, werd in Zeeland gezag van Oranje aanvaard door steden 'controlled by the Sea Beggars'. Volgens hem, *ibidem*, 149, was buitmaken van schepen bij Vlissingen ook het werk van 'Sea Beggars'. Groenvelde, 'In de frontlinie', 16, schrijft over wat na inneming van Brielle op 1-4-1572 gebeurde: "Weldra beheersten zij [= de watergeuzen] niet alleen de Maas, maar ook via Vlissingen de Schelde – – –".

⁹⁶ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 122 vlg. Van enige geuzenaanvoerders is bekend, dat zij in Zeeland gevochten hebben. Fokke Abels ontving in Vlissingen op 27-6-1572 soldij van zijn compagnie en matrozen en op 8-7-1572 een bedrag 'pour racuster son navire' (ZA, Rekenkamer B, nr 24331 C, nr 10 en 52).

⁹⁷ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, I, 342; brief van Treslong aan regering van Brouwershaven.; Vogels, art. 'Willem van Bloys (van Treslong)', *NNBW*, VI, kol.122.

⁹⁸ Brahé, *Redenvoering*, bijlage A. Kwalificatie van Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 153, van vernieuwing 'in Orangistische zin' wekt te sterk indruk van partijpolitieke aangelegenheid.

van de stad werkten er aan mee kapitein⁹⁹ en raadsmannen, het college dat tot dan toe een voorlopige regering van de stad gevormd had. Bovendien speelde in de aanstelling mee de baljuw Jacob Smit, heer van Baarland. Als baljuw was hij de vertegenwoordiger in Vlissingen van de markies van Veere, Philips II. De Vlissingers hadden hun markies niet aan de kant gezet. Vermoedelijk is Jacob Smit hier als vertegenwoordiger van de markies opgetreden. De aanstelling van de nieuwe regering geschiedde 'by advys', d.w.z. met goedkeuring, van de dekens en ouderlingen van de drie schutterijen van Vlissingen. Aangenomen mag worden, dat de stedelijke bevolking een grote zeggenschap in de aanstelling van de regering heeft gehad¹⁰⁰. De medewerking van de bevolking aan het verzet tegen Alva was onmisbaar, zoals de afgelopen weken duidelijk hadden gemaakt.

Van Gelder schrijft losjes, dat jhr Jaspar van der Noot het bewind over de stad namens Oranje op zich nam¹⁰¹. De werkelijkheid was echter, dat Tseraerts op het moment in kwestie gouverneur van Vlissingen namens Oranje was en tot in het najaar van 1572 zou blijven. Oranje had als stadhouder–generaal van Holland, Zeeland, West-Friesland en Utrecht Jasper van der Noot benoemd als commissaris voor de aanstelling van de nieuwe Vlissingse regering. Het is de vraag of een stadhouder zich met de aanstelling van de stedelijke regering van Vlissingen mocht bemoeien, omdat de aanstelling tot de bevoegdheden van de markies van Veere behoorde. Men is vermoedelijk over dit probleem heen gestapt. Oranje heeft zijn aandeel in de aanstelling van de nieuwe stedelijke regering kennelijk niet aan Tseraerts alleen willen overlaten. Van der Noot zal rechtstreeks van Oranje naar Vlissingen gekomen zijn, terwijl Tseraerts uit de omgeving van Lodewijk van Nassau uit Frankrijk naar Vlissingen was gekomen.

De nieuw aangestelde bewindslieden legden een eed af die als het ware een eerste formalisering van nieuwe gezagsverhoudingen is¹⁰². De eed werd niet alleen afgelegd door burgemeesters en schepenen, maar ook door 'raadsmannen', een groep personen die al of niet incidenteel aan de werkzaamheden van de stedelijke regering deelnamen¹⁰³. In de eed werd in de hierna aangehouden volgorde gezworen: a. burgemeesters, schepenen en raadsmannen van Vlissingen te zijn; b. de heilige Christelijke kerk en de naar Gods woord gereformeerde religie en de uitoefening daarvan "voor te staan"; c. niet toe te laten, dat [de uitoefening van] deze religie op enigerlei wijze verhinderd of verstoord wordt; d. niet toe te laten, dat iemand ter zake van die religie aan een gewetensonderzoek wordt onderworpen; e. het recht van de koning van Spanje als graaf van Holland en Zeeland te onderhouden; f. de prins van Oranje als wettig stadhouder van die graaf en de door Oranje aangestelde gouverneur te gehoorzamen; g. de Gemene Zaak van het weerstaan van de algemene vijand van het vaderland naar vermogen te bevorderen; h. alle aanslagen en listige praktijken van de vijand die ter kennis komen, te openbaren; i. het recht van de stad Vlissingen te onderhouden; enz.

Volgens Van de Spiegel moet deze eed van later datum zijn, omdat het niet aannemelijk is, dat de regering van Vlissingen reeds in 1572 zou hebben gezworen de gereformeerde religie voor te staan, en De Jonge van Ellemeet meende de opvatting van Van de Spiegel niet te mogen verzwijgen, maar gaf er geen oordeel over¹⁰⁴. De bewoordingen van de eed zijn evenwel geheel in overeenstemming met het vroegste stadium van de Opstand waarin de

⁹⁹ 'Kapitein' hier in enkelvoud, terwijl men meervoud zou verwachten. Wellicht waren vier burgerkapiteins inmiddels door één (van hen) vervangen.

¹⁰⁰ Aandeel van Vlissingers in regering van hun stad en in beleid van oorlogsaangelegenheden in omgeving van Vlissingen wordt in literatuur in het algemeen verwaarloosd. Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 153, 219, maakt geen melding van medewerking van instanties uit bevolking aan wetsvernieuwing.

¹⁰¹ Van Gelder, 'Adel', 159. Hij zal deze misvatting ontleend hebben aan Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, 7 vlg., die blijkbaar probleem ziet in aanwezigheid van Van der Noot naast Tseraerts en schrijft, dat eerstgenoemde schijnt onder Tseraerts het stadsbewind gevoerd te hebben. Bij Van Gelder is aan Jaspar van der Noot toegedachte functie element in zijn betoog, dat adel belangrijke rol in 1572 in begin van Opstand heeft gespeeld.

¹⁰² KB, Handschriften, nr 70 J 60, fo 85r vlg.

¹⁰³ Vgl. De Bruine, *Inventaris archief Vlissingen*, I, 3 vlg. Het is niet bekend of er relatie was tussen deze raadsmannen en raadslieden die in voorafgaande weken met kapiteinen bewind over stad hadden gevoerd.

¹⁰⁴ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 89 vlg.; De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 3 vlg.

zorg voor de gereformeerde godsdienst de eerste plaats onder de motieven voor de Opstand inneemt, de Christelijke Gemene Zaak. De eed is op dit punt een reactie op de situatie die tot voor enige weken in Vlissingen bestond. Toen werden belijders van de gereformeerde godsdienst door de toenmalige overheid met de dood bedreigd. Nu moet de (stedelijke) overheid de uitoefening van die godsdienst begunstigen. Tot voor kort werden gereformeerden aan een gewetensonderzoek onderworpen. Nu mag dit niet meer gebeuren. De eed past bij een rooms-katholiek georiënteerde samenleving met een gereformeerde minderheid die bescherming nodig heeft. De eed gaat er stilzwijgend van uit, dat de uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst doorgaat, maar dan wel zonder uitdrukkelijke bescherming door de overheid. In een volgend stadium zal het nodig blijken ook de uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst te beschermen. Tot dit stadium behoort de in juli 1572 opgestelde instructie voor De Rollé als gouverneur van Veere ¹⁰⁵.

Jacob Smit fungeerde op 19 mei als baljuw van Vlissingen. De vraag is hoe hij dit was geworden. In 1566 had hij het baljuwschap van de stad neergelegd. Daarna waren er andere baljuws geweest. In april 1572 was Juan Clockman baljuw. Hij bleef de markies (Philips II) trouw en vluchtte uit de stad. Vermoedelijk hebben de Vlissingers toen Jacob Smit wederom als baljuw geaccepteerd. Zijn baljuwschap in 1572 zou dan veel overeenkomst vertonen met het stadhouderschap van Oranje in 1572: een informeel weer opnemen van een vroeger beklede functie.

Aangesteld werden twee burgemeesters, negen schepenen, een pensionaris en een secretaris ¹⁰⁶. Een van de burgemeesters was Glaude Willemsz., een van de vier kapiteins van april 1572. Ook een van de schepenen, Hendrick van Baerle, had tot de vier kapiteins behoord. Van de vroegere stedelijke regering kwam er in mei slechts één lid terug: de schepen Gheleyn Bouwensz. Schot. In de zomer 1572 was hij tesorier van oorlog voor Vlissingen en later vaak burgemeester ¹⁰⁷. Pensionaris werd Jan van der Beke en secretaris Andries van Groenvelde die al vermeld is als secretaris van het college van kapiteinen en raadslieden.

In het Vlissings regeringsapparaat waren meer mensen werkzaam dan alleen de stedelijke regering van beperkte omvang. Dit zal reeds zo onder normale omstandigheden het geval zijn geweest. Maar na het begin van het verzet in april kreeg Vlissingen spoedig een stedelijk oorlogsapparaat met de daarbij behorende administratie. De stedelingen waren blijkens het lot van de Waalse bezetting al in de eerste dagen van het verzet tot een zeker machtsvertoon in staat, ook te water. Schepen werden uitgerust om het scheepsverkeer in de buurt van de stad in het oog te houden. Voor Vlissingen was het van levensbelang om te weten wat er op het water gebeurde. In een rekening van geleverd hout is er al eind april en begin mei sprake van de boot van Jan de Moor, de boot van Joris Boenen en de 'huede' (een heudeschip) ¹⁰⁸. Op 13 mei begon de stad busschieters in dienst te nemen ¹⁰⁹. Hun aantal nam geleidelijk toe tot 57 man voor bronzen geschut en 55 man voor ijzeren geschut op 24 juni. Zij ressorteerden onder een kapitein van de artillerie, Jasper Suls, via wie zij hun soldij ontvingen. Suls ontving het benodigde bedrag voor de periode 13 mei tot 24 juni uit handen van de tesoriers van de stad Vlissingen.

De stad beschikte al spoedig over een aanzienlijk aantal vissersschepen en koopvaardischepen die voor de oorlogvoering uitgerust werden. Zij stonden onder het bevel van een stedelijke admiraal, de reeds vermelde schipper Eeuwout Pietersz. Worst die kort na het begin van het verzet uit Antwerpen naar Vlissingen was gekomen ¹¹⁰. Op 21 juni 1572 schreef Andries van Groenvelde een betalingsopdracht uit voor soldij aan Worst, zijn kapiteins en scheepsvolk "in den dienst van zyne majesteit op den scepen van oorloge varende". In de

¹⁰⁵ IV-8.

¹⁰⁶ Zie voor samenstelling van regering van Vlissingen in 1551 – 1576 Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 240 vlg.

¹⁰⁷ Zijn rekening als tesorier is verloren; bijhorende acquitten in ZA, Rekenkamer B, nr 24331 C. Burgemeester: Van Woelderens, 'Lijst', 20.

¹⁰⁸ ZA, Rekenkamer B, nr 24331 C, daarin nr 6.

¹⁰⁹ ZA, Rekenkamer B, nr 24331 C, daarin nr 5.

¹¹⁰ Evenals ten aanzien van andere leidende figuren van de Opstand werd ook geprobeerd Worst tot terugkeer onder Philips' regime te brengen (Van Vloten, **INVULLEN**, 386, brief van C.d'Assonleville aan Alva, Brussel, 27-8-1572, over mislukte poging).

door Worst getekende, maar door Van Groenvelde geschreven kwitantie wordt gesproken van Worst als "admiraal capiteyn van de scepen van oorloge binnen deser stede uut de name van de Co. majesteit utgerust"¹¹¹. Het gaat hier om interne administratieve documenten. De gebezigde terminologie zal daarom geen propagandistisch karakter hebben gehad, maar aantonen hoe men de gezagsverhoudingen in Vlissingen op dat moment zag. Men verdedigde de stad voor de landsheer Philips II door diens landvoogd te bestrijden. Maar deze visie duurde niet lang meer. Op 5 juli 1572 schreef Van Groenvelde een soortgelijke betalingsopdracht uit. Daarin wordt gesproken van Worst, zijn kapiteinen en volk "in dienst der stede van Vlissingen".¹¹² In de afgelopen 2 weken was Vlissingen steeds meer een centrum van oorlogsactiviteit geworden. Hoewel Vlissingen de landsheer niet vaarwel zegde, ging men vermoedelijk in administratieve bescheiden meer rekening houden met de realiteit: de vloot was niet een vloot van de landsheer, maar van de stad Vlissingen.

3.10 Stedelijk beleid van mei 1572 tot maart 1574

Over de wijze waarop het stadsstaatje Vlissingen geregeerd werd, is niet veel materiaal bewaard gebleven. Op basis van de eed die de nieuwe stedelijke regering op 19 mei 1572 aflegde, zou men kunnen concluderen, dat het beleid in Vlissingen in handen van Oranje was die voor de uitvoering zijn gouverneur gebruikte. De eed zal de situatie weerspiegelen die Oranje wenste. De werkelijkheid is vermoedelijk geweest, dat het stedelijk beleid van mei 1572 af in handen van Oranjes gouverneur en de stedelijke regering samen was. In mei 1573 ontvingen de gouverneur en de stedelijke regering een deputatie van de Engelse Merchants Adventurers¹¹³. Toen in 1573 Louis de Boisot als admiraal was aangesteld, werd hij als derde beleidsinstantie aan gouverneur en stedelijke regering toegevoegd. Deze drie instanties stelden Cornelis Florisz. aan als waterbaljuw¹¹⁴. Waterbaljuw was een landsheerlijke functie. De aanstelling geschiedde dan ook bij provisie onder voorbehoud van goedkeuring door Oranje en werd later bevestigd door een commissie op naam van Oranje, de (fictieve) stadhouder van de landsheer.

In de begintijd van de Opstand traden soms bij belangrijke aangelegenheden de militaire commandanten van de in of bij Vlissingen gelegerde troepen naast de stedelijke regering op. Zij en hun militairen waren in het algemeen uit godsdienstige motieven naar Vlissingen gekomen en de zaak van de Opstand was ook hun zaak. Bovendien hing hun persoonlijke veiligheid af van de verdediging van Vlissingen. Toen begin juli 1572 sterke geruchten over verraad door gouverneur Tseraerts de ronde deden en de gouverneur aan de kant werd geschoven, trad in zijn plaats op een comité ad hoc van baljuw, twee legercommandanten en één van de burgerkapiteins van april 1572¹¹⁵.

3.11 Invloed van bevolking op stedelijk beleid

Over de rol van de Vlissingse bevolking in de gezagsuitoefening merkt Van Meteren bij de bespreking van een gebeurtenis in oktober 1572 op: "den staet aldaer doen ter tijdt seer

¹¹¹ ZA, Rekenkamer B, nr 24331 C, daarin nr 1.

¹¹² ZA, Rekenkamer B, nr 24331 C, daarin nr 3. Tussen twee in tekst vermelde data ligt betalingsopdracht van 29 juni 1572 (*ibidem*, nr 2) waarin zonder specificatie gesproken wordt van "de scepen van oorlooge". In daaronder geschreven door Worst getekende kwitantie wordt gesproken van kwijting ten behoeve van uitbetalende tresorier "ende der stadt". waaruit dienstverband met stad blijkt. In laatste betalingsopdracht betreffende Worst en zijn vloot personeel van deze serie acquitten (lopend van 20 juni t/m 15 juli 1572), van 12 juli (*ibidem*, nr 57), is sprake van Worst en "zynen anderen capiteinen in dienst van de scepen van oorlooge alhier binnen Vlissingen utgerust". Begin 1573 stelde Oranje Worst aan als zijn admiraal in Zeeland (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 43; Oranje aan kapitein Oultran; Delft, 20-1-1573).

¹¹³ III-18.

¹¹⁴ NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 788, fo 10v vlg., z.pl., z.d.; commissie op naam van Oranje als bevestiging van voorlopige benoeming door gouverneur, admiraal en stedelijke regering van Vlissingen op 10-10-[vermoede lijk] 1573). Zie ook ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 5r; vermelde drie instanties regelen verplichte leningen in periode vóór overgang van Middelburg in februari 1574, vermoedelijk in 1573.

¹¹⁵ III-13.

populaer zijnde” ¹¹⁶. ‘Populaer’ wil zeggen democratisch ¹¹⁷. Het begin van het verzet in de stad had al getoond, dat de bevolking zo nodig buiten de geijkte kaders van het gezag in de gang van zaken ingreep. De belangrijke rol van de burgerwacht in april 1572 kwam reeds ter sprake. Binnen de normale gezagsuitoefening traden bij enigszins belangrijke zaken naast de stedelijke regering de drie schutterijen op, zowel vóór als na het begin van de Opstand ¹¹⁸. Volgens de considerans van Ord.1574 handelden de gedeputeerden van Zierikzee, Veere en Vlissingen bij het vaststellen van de Zeeuwse regeringsinstructie van 2 maart 1574 volgens instructie en met machtiging van magistraat, raad en schutterijen van de steden ¹¹⁹.

3.12 Engelse en Franse belangstelling voor Vlissingen

Niet alleen Philips II en Alva kenden grote strategische waarde aan Vlissingen toe. Hetzelfde deden koningin Elizabeth van Engeland en haar regering en leidende personen in de gecompliceerde Franse politieke wereld van die tijd ¹²⁰. Het leek midden 1572 niet uitgesloten, dat Fransen de macht in Vlissingen in handen zouden proberen te krijgen. Elizabeth wilde à tout prix verhinderen, dat de stad een Frans bolwerk zou worden ¹²¹. In deze periode waren relatief veel Franse en Engelse soldaten in en bij Vlissingen gelegerd wat tot grote spanningen in de stad heeft geleid. De Bartholomeusnacht in Parijs (23/24 augustus 1572 en volgende dagen) waarbij o.m. de Franse calvinistische voorman admiraal De Coligny werd vermoord, betekende het einde van de Franse belangstelling voor Vlissingen.

Vlissingen was als zeehaven gemakkelijk voor Engelse en Franse troepen te bereiken, en in het algemeen voor ieder die zich wilde aansluiten bij het verzet tegen Alva. Het begin van het verzet op 6 april 1572 zal heel snel in Engeland en Frankrijk bekend zijn geweest. Van Engeland uit kwamen al of niet via Den Briel mensen naar Vlissingen die voor Alva naar elders uitgeweken waren ¹²². De Engelse overheid liet het oogluikend toe. Uit Frankrijk kwamen in het laatst van april Zuid-Nederlandse en Franse militairen naar de stad, een aantal tegelijk met Tseraerts. Kort daarna kwam er een Engelse strijdmacht onder Thomas Morgan naar Vlissingen om mee te vechten tegen de troepen van Alva. De Engelse regering zond Morgan niet, maar liet zijn tocht naar Vlissingen wel toe ¹²³. Er kwamen meer Fransen naar Vlissingen. De Engelse regering vreesde, dat Vlissingen in de macht van de Fransen zou komen en nu werd een Engelse troepenmacht onder Gilbert, voor het uiterlijk een als particulieren handelende groep, maar in werkelijkheid een van geheime instructies voorzien legercorps naar Vlissingen gezonden om de Franse invloed aldaar binnen de perken te houden. In enkele maanden was Vlissingen van een door tegenslagen geplaagde kleine stad een internationaal centrum van militaire activiteit geworden.

¹¹⁶ Van Meteren, *Historie*, fo 84v. Editie van 1786 (dl.2, bl. 127) geeft geheel verminkte lezing van deze plaats: “ (Tseraerts) ongelukkig in zyne aanslagen, is in haat by de Vlissingers gekomen, zynde het daar toen zeer volkryk”. Is verminkte lezing gevolg van onkunde of is bewust in patriottentijd verwijzing naar democratische regeringsvorm in Nederlandse stad verdonkeremaand ? Op andere plaats (zie volgende noot) geeft ‘tekstbewerker’ van 1786 betekenis van ‘populaer’ bij Van Meteren correct weer.

¹¹⁷ Vgl. Van Deursen, *Kopergeld Gouden Eeuw*, III (1979), bl.4 , die plaats bij Van Meteren vermeldt (ed. 1614, fo 423r) waar ‘populaer’ in betekenis van ‘democratisch’ wordt gebruikt. Daar wordt vermeld, dat regering van Verenigde Nederlanden “niet *Populaer* is”. In editie van 1786 staat: “niet van gemeen Volk is”. De opmerking is na Van Meterens dood toegevoegd (Janssen, ‘Trias Historica’, 19).

¹¹⁸ Zie III-2 voor 1561 en NZ, III, 367, voor 1579.

¹¹⁹ Heeringa, ‘Instructiën’, 50.

¹²⁰ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 126 vlg. Zie voor houding van Elizabeth: Sutherland, ‘Engeland en de Opstand’.

¹²¹ Volgens Walsingham was Lodewijk van Nassau er afkerig van, dat Fransen in Vlissingen of Middelburg binnen zouden komen, en had hij daarom verzocht om toe te laten, dat in Engeland aanwezige Walen [dit zullen Zuid-Nederlanders zijn geweest] zich naar die steden inscheepten (Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, bl.415, noot; Walsingham aan Burghley, Blois, 22-4-1572).

¹²² Fruin (ed.), ‘Journaal’, 163. Helmich vertrok 20-4-1572 uit Londen waar hij vanwege Lumey in dienst was genomen,

en kwam door fout van schippers in plaats van in den Briel op 22-4-1572 in Vlissingen aan.

¹²³ Zie voor komst naar Vlissingen van Morgan en Gilbert: Sutherland, ‘Engeland en de Opstand’, 66 vlg.

Twee aangelegenheden beïnvloedden in het bijzonder de situatie in Vlissingen in de periode mei tot half oktober 1572: de houding van Elizabeth van Engeland en haar ministers ten opzichte van Vlissingen en de krijgsverrichtingen van Lodewijk van Nassau en zijn broer Oranje in de Zuidelijke Nederlanden.

De relaties tussen Elizabeth en Philips II waren uiterst moeizaam en gecompliceerd. Elizabeth had er geen bezwaar tegen, dat Philips heer en meester in de Nederlanden bleef, mits de Engelsen ongestoord met de Nederlanden handel konden drijven. Haar voornaamste raadgever, lord Burghley, overtuigd protestant, wilde wel proberen de Nederlanden te bevrijden van het inhumane regime van Alva (en Philips) wat in zijn visie nog niet behoefde te betekenen, dat Philips zijn landsheerlijk gezag over de Nederlanden zou moeten verliezen. De op Burghley na belangrijkste raadgever van Elizabeth, sir Francis Walsingham, overtuigd 'calvinist'¹²⁴, wenste, dat Oranje door Engeland krachtig gesteund zou worden in zijn verzet tegen Alva. Walsingham had een eigen geheime dienst opgezet en beschikte over contacten en informatiebronnen op het continent¹²⁵. In de zomer van 1572 was Walsingham de Engelse gezant in Parijs, in die maanden een brandpunt van politieke activiteit.

Jeronimus Tseraerts schijnt niet de man geweest te zijn om als gouverneur van Vlissingen op te treden in situaties die veel tact vereisten. Tactvol beleid was in de zomer van 1572 in Vlissingen in hoge mate nodig. In de eerste plaats moest Tseraerts een goede relatie onderhouden met de Vlissingse bevolking. Als die zich tegen hem keerde, was zijn positie in de stad onhoudbaar. Bij verschillende gelegenheden bleek de relatie met de Vlissingse bevolking niet goed of zelfs uitgesproken slecht. Zijn werkzaamheden als gouverneur zullen voornamelijk de oorlogvoering te land betroffen hebben. Zijn krijgsverrichtingen in Vlaanderen hadden niet veel succes en zijn operaties op Zuid-Beveland tegen Goes liepen op mislukkingen uit. Dit hoeft niet uitsluitend aan hem geweten te worden. De omstandigheden waaronder hij moest werken, waren bijzonder gecompliceerd. De landstrijdkrachten waar hij mee moest opereren, bestonden voor een groot deel, zo niet het grootste deel, uit Engelse en Franse soldaten met hun eigen bevelhebbers. Een van de Engelse contingenten werkte in het geheim met instructies van de Engelse regering. Vermoedelijk kregen Franse soldaten instructies van Franse Hugenotenleiders. Er was voortdurend ruzie en onenigheid tussen Engelsen en Fransen. De beschikbare gegevens daarover komen vooral uit Engelse bron en zullen een eenzijdig beeld van de situatie geven. Volgens de Engelsen probeerden de Fransen de macht in Vlissingen in handen te krijgen. Soms beschouwen zij in hun rapporten naar huis Tseraerts als de Franse gouverneur wat niet op een vriendschappelijke relatie wijst¹²⁶. Overigens zijn er ook aanwijzingen voor goede betrekkingen tussen Tseraerts en een Engelse bevelhebber. Volgens de Engelsen was de Vlissingse bevolking op hun hand. Volgens de Fransen probeerden de Engelsen in Vlissingen de dienst uit te maken¹²⁷. Volgens Van Meteren achtte 'den meestendeel' Tseraerts niet opgewassen tegen de zware taak om over 'soo veel diversche Natien' bevel te voeren; zelfs de meest ervaren oude bevelhebbers zou het lastig genoeg vallen "over sulcken vergaerden ende rouwen hoop Krijghsvolck" te commanderen¹²⁸. Het is verder de vraag, of de stedelijke regering van Vlissingen geheel berekend is geweest voor de taak waar zij zich zo onverwacht voor gesteld zag. Een Engelsman meende in september, dat zij nauwelijks kon beoordelen wat het beste voor Vlissingen was¹²⁹.

¹²⁴ Eigenlijk zou geschreven moeten worden 'gereformeerd', maar dit kan in Nederlandse tekst verwarring geven. Zie voor (on)bruikbaarheid van term 'calvinisme': McGrath, *Intellectual Origins*, 6 vlg.

¹²⁵ Brimacombe, *Queen's Men*, 62.

¹²⁶ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2445, 473; brief van Thomas Waye aan Burghley van begin augustus 1572: "the frenche governor".

¹²⁷ Ook De la Huguery, secretaris van Lodewijk van Nassau, laat zich in deze zin uit in passage waar tevens uit blijkt, dat de Franse soldaten door de Franse Hugenoten gezonden waren. Tseraerts bracht gewoonlijk rapport uit aan Lodewijk. Enige gerapporteerde 'incommodité' was volgens De la Huguery komst van Engelsen "qui voulerent estre les maistres, jaloux d'y voir tant de Francoys que led(it) s(ieu)radmiral [= De Coligny] y avoit envoyés [aldus]." (*Mémoires inédits*, I, 142).

¹²⁸ Van Meteren, *Historie*, fo 84v.

¹²⁹ Thomas Cotton, aangehaald door Van Grol, *Havens*, 39: "The people and chief of the town be held as rude, simple and wilful men, hardly able to judge of their best."

Spoedig begonnen belanghebbenden buiten Vlissingen zich zorgen te maken over de kwaliteit van de regering van de stad wat in elk geval betekende twijfel aan de leidinggevende capaciteiten van gouverneur Tseraerts. Burghley schreef op 21 mei uit Engeland aan Walsingham in Frankrijk over “Flushing, which is not well governed for lack of a head” ¹³⁰. Dit ontbreken van een chef kan betekenen, dat de capaciteiten van Tseraerts tekortschoten, maar ook, dat hij als legerbevelhebber zo vaak buiten de stad verbleef, dat hij zijn functie van gouverneur niet naar behoren kon vervullen. Beide omstandigheden zullen hier van belang zijn geweest.

3.13 Bestemming van opbrengst van Lisbonse vloot

Een maand later was er een ernstig meningsverschil tussen de Vlissingers en Tseraerts over de bestemming van de opbrengst van buitgemaakte goederen. Midden juni 1572 kwam een vloot die Medina Celi, bestemd om Alva als landvoogd op te volgen, van Spanje naar de Nederlanden bracht, in de buurt van Vlissingen ¹³¹. Bij de vloot hadden zich in Spanje een aantal schepen gevoegd die voor handelaren kostbare wol naar Brugge moesten brengen. De Vlissingers veroverden enige koopvaardijsschepen, maar Medina Celi kon in Sluis aan land gaan. Het grootste deel van de wol kon in Arnemuiden aan land worden gebracht en voorlopig in Middelburg worden opgeslagen waar de wol bij de overgang van de stad in 1574 in handen van de opstandelingen viel ¹³². Ook konden 1.100 man Spaanse troepen aan land gezet worden die de verdediging van Middelburg versterkten. Bijna tegelijkertijd kwam een rijk beladen vloot uit Portugal bij Vlissingen aan. Het was gebruik, dat tropische producten uit de overzeese bezittingen van Portugal naar Lissabon werden gebracht en vervolgens periodiek met een grote vloot werden verscheept naar Antwerpen waar de goederen verhandeld werden. De Portugezen werden als bondgenoten van Alva beschouwd ¹³³. Omdat men in Brussel er rekening mee hield, dat de opstandelingen de vloot zouden aanvallen, had Alva opdracht gegeven, dat de vloot haar lading in Holland moest lossen, maar deze opdracht zal de vloot niet hebben bereikt ¹³⁴. De vloot ankerde argeloos bij Vlissingen en de Vlissingers namen de meeste schepen. De buit was enorm en de gebeurtenis bracht grote beroering in Antwerpse handelskringen ¹³⁵. De Vlissingers zullen in deze periode (met de Veerenaars) zelf voor de financiering van de strijd op Walcheren en de Zeeuwse wateren hebben gezorgd waarbij hun belangrijkste inkomsten de opbrengsten van de lading van buitgemaakte schepen waren.

Geruchten over een grote buit die de opstandelingen bij Vlissingen uit schepen zouden hebben behaalde, bereikten Oranje spoedig, want op 19 juni schrijft hij er over uit Dillenburg

¹³⁰ Digges, *Ambassador*, 203.

¹³¹ Enthoven, *Zeeland*, 29 vlg.; Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 143, 150. Lotgevallen van vloot van Medina Celi en van Spaanse wol zijn beschreven in: Phillips–Rahn Phillips, ‘Spanish Wool’. Met dank aan dr. V. Enthoven die mij op dit artikel wees.

¹³² Phillips–Rahn Phillips, ‘Spanish Wool’, 323 vlg.; verlies van wol bracht zeeverzekeringswezen van Burgos zware slag toe.

¹³³ Vgl. **KHA**, Fbk I, fo 21r vlg. Oranje kent Guillaume Davit, secretaris van Lodewijk van Nassau, schadevergoeding toe uit te betalen in La Rochelle; Delft, 17-11-1573. Blijkbaar (deel van tekst schijnt in afschrift te zijn uitgevallen) moest geld komen uit aandeel van Oranje in buit die zou worden behaald “sur les espangnolz, portugaulx, flamens et aultres alliez et confederez du duc d’Alve”. De reeds jarenlang in Lissabon wonende Middelburgse Jacopmynken Claeis Bruysdochter verklaarde in 1579, dat er nooit vijandschap was geweest tussen Oranje en de koning van Portugal (ZA, Rekenkamer B, **Acquitten**, nr 24332).

¹³⁴ Pouillet–Piot, *Granvelle*, IV, 214 vlg.; brief van Morillon aan Granvelle, Brussel, 3-5-1572, en bevel van Alva, van 29-4-1572.

¹³⁵ Volgens Van Reyd, *Oorspronck*, 14 vlg., bedroeg opbrengst van buitgemaakte suiker en specerijen 450.000 gl. Van Reyd zal gegevens over Lisbonse vloot voornamelijk gekregen hebben van Charles de Beaulieu, een van zijn zeps lieden die administratie van verkoop van buit heeft gehad (ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 72r: De Beaulieu ontvangt gage als gecommiteerde tot verkoop van de koopmanschappem uit Portugal te Vlissingen gekomen met verwijzing naar zijn rekening; *ibidem*, nr 40, fo 148r vlg.: ontvangt omstreeks 1582 opnieuw vergoeding voor zelfde werkzaamheden; Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 143).

aan zijn broer Jan van Nassau ¹³⁶. **AANVULLEN** De aard van het geschil blijkt uit een merkwaardige brief van Oranje van 23 juni 1572 waarvan kan worden betwijfeld of hij ooit Vlissingen heeft bereikt ¹³⁷. Oranje richtte zijn brief aan de ‘capiteinen, burgermeesteren, schepenen und borgheren’ van Vlissingen met wie hij de gehele Vlissingse gemeenschap op het oog zal hebben gehad. Hij heeft vernomen, dat er bij de Vlissingers ongenoegen is ontstaan, omdat zijn ‘stadtholder’ Tseraerts de gehele Spaanse en Portugese buit onder zich heeft genomen alsof dit op bevel van Oranje en tot het “eygen oirboir und nutz” van Oranje gebeurd was ¹³⁸. Dit heeft Oranje zeer misnoegd, omdat hij daardoor in een kwaad daglicht is gesteld. Iedereen en ook de Vlissingers weten immers, dat Oranje al zijn bezittingen en zelfs zijn leven waagt om de Vlissingers en het gehele vaderland van de tyrannieke regering te verlossen en in de oude beroemde vrijheid te brengen. Tseraerts heeft zonder bevel en buiten medeweten van Oranje gehandeld tot “synen und syns aenhancks eygen nutz”¹³⁹. Dit bevreemdt Oranje die van mening is, dat zulke buit “onder u, die om ons und die gemeyne wolvaert voel lyden, und dat uwe verliesen, gelyckelyck vuytgedeilt soll worden”. Oranje heeft de Vlissingers zijn mening niet willen onthouden, opdat zij “op wege und middel trachtet om tghene wy u toegeschickt und uwe is te bekommen”.

Hier volgen enkele opmerkingen over de staatsrechtelijke aspecten van de brief waarbij financiële aspecten van de buit in het algemeen buiten beschouwing blijven. Op de dag dat de brief werd geschreven, bevond Oranje zich in Dillenburg ¹⁴⁰. Hij zal vrijwel geheel in beslag genomen zijn geweest door de enkele dagen later beginnende inval in de Nederlanden. Juist in deze cruciale omstandigheden bereikten hem berichten over moeilijkheden in Vlissingen, het belangrijkste steunpunt in de Nederlanden waarover hij beschikte. Zijn grootste zorg op dit punt zal geweest zijn zich van een blijvende medewerking van de Vlissingers te verzekeren. Om dit te bereiken was hij bereid zijn gouverneur Tseraerts te desavoueren. Tijd voor een ordelijke behandeling van het geschil tussen Vlissingen en Tseraerts zal er niet zijn geweest. Tseraerts heeft vermoedelijk de buitopbrengst of het grootste deel daarvan willen bestemmen voor de krijgsverrichtingen van Oranje en zijn broer Lodewijk, terwijl de Vlissingers geld nodig hadden voor hun verdediging en voor het onderhoud en de uitbreiding van hun vloot waarmee de buit was behaald. Bij de Vlissingers kon de gedachte opkomen, of was dit reeds geschied, dat zij buit behaalden, maar Oranje de opbrengst daarvan voor eigen doeleinden wilde besteden.

De grote waarde van de bij Vlissingen behaalde buit zal Oranje bekend zijn geweest. Het is dan ook niet aan te nemen, dat hij met zijn oplossing bedoeld heeft, dat de Vlissingers de buit onder de bevolking moesten verdelen. Vermoedelijk moet ‘gelijkelijk uitdelen’ aldus opgevat worden, dat Tseraerts en de Vlissingse autoriteiten de buit bij helfte moesten verdelen. Vlissingen was in deze tijd een belangrijke geldbron voor Oranje. Toen hij met zijn troepen in juli bij Roermond was gelegerd, wachtte hij met spanning op de terugkeer van medewerkers die hij naar Vlissingen om geld had gezonden ¹⁴¹.

Oranje heeft naar zijn brief te oordelen niet aan Tseraerts geschreven. Anders zou hij de Vlissingers wel hebben laten weten, dat hij aan Tseraerts bepaalde instructies had gegeven. Hij spreekt over Tseraerts en zijn aanhang alsof er een groepering was die buiten Oranje om

¹³⁶ Archives, 1e serie, III, nr 366, 441 vlg. Geruchten schijnen mengsel van lotgevallen van vloot van Medina Celi en van Lisbonse vloot te zijn geweest.

¹³⁷ Gachard, *Taciturne*, III, nr.529. Gachard gebruikte een copie van Berty, belangrijke functionaris in landsheerlijke regeringsapparaat in Brussel, wat vraag doet opkomen of brief was onderschept.

¹³⁸ Pouillet – Piot, *Granvelle*, IV, nr 84, 285; brief van Morillon aan Granvelle, Brussel, 6 of 8-7-1572: “Ceulx de Flessinghen sont en grande question sur le butin de la flotte avec ceulx de la Vere, et dedans Flessinghen mesmes at esté grand débat d’entre le capitaine Tserartz, prétendant à la principale proye au nom du prince d’Oranges, soubstenantz les bourgeois au contraire, que c’est par leur industrie qu’ilz ont mené à la tonnelle les basteaulx de ladite flotte”.

¹³⁹ De Stoppelaar (*Navorscher*, VIII, (1858), 250) heeft uit brief afgeleid, dat Tseraerts gefraudeerd had, en Van Vloten (*Nederlands Opstand*, II, 86), dat hij inhalig was, maar er is geen reden hem meer te verwijten dan eigenmachtig optreden in financiële aangelegenheden.

¹⁴⁰ Van Alfen, *Dagregister*, 433.

¹⁴¹ Archives, III, nr 381, 479 vlg.; Oranje aan Jan van Nassau, kamp te Hellenrade, 25-7-1572.

opereerde. Misschien klinkt hierin nog iets door van het eigengereide optreden van Lumey cum suis. Maar Oranje kan zich ook opzettelijk zover mogelijk van Tseraerts hebben gedistantieerd om de Vlissingers te apaiseren. Het is trouwens niet bekend welke klachten de Vlissingers tegen hun gouverneur hadden aangevoerd en op die klachten zal Oranje hebben gereageerd. Het valt op, dat Oranje accepteert, dat de Vlissingers zelfstandig naast of zelfs tegenover zijn gouverneur optreden. Zij moeten immers blijken het slot van de brief zelf wege en middelen vinden om het hun toekomende in handen te krijgen. Voor Oranje waren overigens niet burgemeesters en schepenen de voornaamste stedelijke autoriteiten, maar de 'capiteinen', vermoedelijk de bevelhebbers van in Vlissingen gelegerde troepen die er belang bij hadden dat de Vlissingers hun soldij konden betalen ¹⁴². Waarschijnlijk hadden zij samen met de Vlissingers bij Oranje geprotesteerd tegen het optreden van Tseraerts.

3.14 Tseraerts verdacht van verraad

Korte tijd later was de relatie tussen Tseraerts en de bevolking geheel bedorven, omdat Tseraerts van verraad werd verdacht. Bronvermeldingen over deze affaire betreffen deels geruchten. Bij het volgende relaas is dan ook enig voorbehoud op zijn plaats. Henri Tseraerts, een broer van de Vlissingse gouverneur Jeronimus Tseraerts, was officier van Alva's krijgsmacht ¹⁴³. Hij zou naar Vlissingen gekomen zijn onder het voorwendsel, dat hij zich bij de Opstand wilde aansluiten. Tijdens zijn verblijf in de stad had hij de situatie aldaar kunnen verkennen. Toen hij de stad verliet, zou hij het hebben doen voorkomen, alsof hij zich naar Lodewijk van Nassau in Bergen zou begeven, maar in werkelijkheid ging hij naar 'vijandelijk' gebied. De Vlissingers en bevelhebbers van de vreemde troepen ¹⁴⁴ zetten Tseraerts als gouverneur af. Een viermanschap werd aangesteld om de gouverneur te vervangen tot de komst van een opvolger, bestaande uit de baljuw (Jacob Smit), Jacques de Zwygher, en de militaire kapiteins Du Crest en Bernard.. Hun interregnum duurde maar kort. Juist in deze dagen kwam in Vlissingen een brief van (de in Bergen belegerde) Lodewijk van Nassau aan waarin deze de Vlissingers op het hart drukte Tseraerts te gehoorzamen. De brief was wellicht geschreven vóór Lodewijk van de afzetting van Tseraerts kennis had gekregen, en zou dan geen reactie op de afzetting zijn. Hoe dit zij, Tseraerts werd in zijn ambt van gouverneur hersteld ¹⁴⁵. Deze gegevens zijn ontleend aan ongedateerde brieven ¹⁴⁶. Aan de hand van betalingsopdrachten van de administratie van de buitgelden van de Lisbonse vloot kan het interregnum van het viermanschap vrij nauwkeurig worden gedateerd ¹⁴⁷. Op 1 juli tekende Tseraerts een betalingsopdracht. De volgende dag tekenden Jacob Smit, Du Crest, Bernard en Jacques de Zwygher een betalingsopdracht, een combinatie van personen die verder niet voorkomt. Van Tseraerts is er weer een betalingsopdracht van 5 juli. Op de terugkeer van Tseraerts in zijn gouverneursambt kan betrekking hebben een ongedateerd anoniem rapport waarin de auteur meldt, dat op 4 juli (1572) een bode uit Vlissingen bij hem is gekomen met

¹⁴² In de krijgsmacht was een kapitein de commandant van een compagnie, een legereenheid van 100 à 150 man. Vaak had hij de compagnie zelf opgericht en trad hij als exploitant van de compagnie op. Vgl. voor gezamenlijk optreden van militaire commandanten en stedelijke regering in Veere de oproep aan Zierikzee om zich bij Opstand aan te sluiten door gouverneur, plaatselijke militaire commandanten en regering van Veere, 26-7-1572 (V-3). Militaire commandanten in Zeeland (dat wilde toen zeggen Walcheren) hadden rechtstreeks contact met Oranje (noot 144 en IV-17).

¹⁴³ V-2.

¹⁴⁴ Op affaire kan betrekking hebben post in rekening van Dirk van Kessel te Wezel volgens welke hij op 28-6-1572 pakket missiven "van den capiteynen uyt Seelant" ontving om "in alder diligentie" aan Oranje te bestellen (Meilink, 'Rekening', 341).

¹⁴⁵ Tseraerts stond in verbinding met Lodewijk van Nassau. Op 28-6-1572 tekende hij opdracht om 15-13-4-0 £gr. te betalen aan kapitein De Crepenij (?) voor reis naar graaf Lodewijk te Bergen in Henegouwen (ZA, Rekenkamer B, Acquitten, nr 24331 C, daarin nr 49).

¹⁴⁶ Archives, 1e serie, dl. III, nr 372, bl. 453 vlg.; brief van George du Bois aan Hugues de Haynault; Antwerpen, 29-6-1572; nr.374, bl.456 vlg.: brief van Louis du Gardin aan Hugues de Hainault (bestemd voor Lodewijk van Nassau, zie *ibidem* bl. 428); begin juli 1572; nr. 375, bl.458 vlg.: brief van Louis du Gardin aan Sr Henri Trefvete, Franse officier in Bergen; door uitgever op (begin) juli gesteld. Bij Henri Treffvete moet waarschijnlijk gedacht worden aan Henri Fiefvet (= Henri Fisvet, zie III-3).

¹⁴⁷ ZA, Rekenkamer B, Acquitten, nr 24331 C, daarin nr 27 (1 juli), nr 30 (2 juli; betreft lening aan Vere), nr 42 (5 juli).

het bericht, dat Tseraerts de stad nog in goede orde houdt, maar, voegt de auteur er aan toe, in de stad is niettemin een 'capityn van groeter importancie' nodig ¹⁴⁸.

Ook voor Henri Tseraerts had de affaire vervelende gevolgen ¹⁴⁹. In juli 1572 werd hij in het kasteel van Vilvoorde (bij Brussel) gevangen gezet naar aanleiding van een brief die Jeronimus aan hem geschreven had. In een brief van 9 juli 1573 aan Alva vroeg Beauvoir die toen doende was als vlootbevelhebber van Alva het belegerde Middelburg hulp te bieden, om vrijlating van Henri. Volgens Beauvoir had Jeronimus aan Henri geschreven om zich op hem te wreken voor zijn afzetting als gouverneur van Vlissingen, en viel Henri die Beauvoir op zijn vloot wilde hebben, niets te verwijten. Alva wees echter enkele dagen later Beauvoirs verzoek af ¹⁵⁰.

De geruchten over verraad bleven Tseraerts achtervolgen ¹⁵¹. Tijdens zijn expeditie in Vlaanderen in het laatste deel van juli 1572 werd in een rapport van 24 juli 1572 tegen hem gewaarschuwd ¹⁵². Ook De Haultain werd er bij betrokken. Tseraerts bevond zich volgens het rapport met 2000 Engelsen voor Brugge en had zijn luitenant De Haultain met 400 Fransen in Vlissingen gelaten waar De Haultain 'als meester' was waarmee zal zijn bedoeld, dat hij als waarnemend gouverneur optrad. Beiden zouden intensief contact hebben gehad met de in Brussel gevangen zittende Henri Tseraerts ¹⁵³. Een maand later was de raad van koningin Elizabeth van mening, dat gouverneur Tseraerts met Alva in verbinding stond. De raad liet via de Franse gezant in Londen de Franse koning verzoeken om, als hij zou horen, dat de Engelsen te Vlissingen ter wille van hun veiligheid maatregelen tegen Tseraerts zouden nemen, dit welwillend op te vatten en er voor te zorgen, dat de Fransen zich niet tegen het Engelse optreden zouden verzetten ¹⁵⁴. Uit het verdere verloop van de activiteiten in dienst van Oranje van Tseraerts en De Haultain mag worden afgeleid, dat de beweringen over

¹⁴⁸ In **KHA** Inv. A 11– XIV– I– 8. In aan vermelde passage voorafgaand gedeelte van blijkbaar niet op één dag opgesteld rapport over toestand in gebied van Opstand stelt auteur, dat er in Vlissingen meer orde nodig is, omdat er veel geld is en er op moet worden gelet, dat dit 'totter afferen' besteed wordt. Deze opmerking houdt vermoedelijk verband met geschil over buitgelden. Het is niet uitgesloten, dat bode niet kort na, maar kort vóór afzetting van Tseraerts uit Vlissingen was vertrokken.

¹⁴⁹ Quaderebbe doet in brief van 11-6-1672 aan Alva goed woordje voor hem en is "bien marri de sa disgrâce passée" Poulliet–Piot, *Granvelle*, IV, 630, Appendice nr 25.

¹⁵⁰ Van Vloten, *Beleg*, 140.

¹⁵¹ Lumey waarschuwde Vlissingers tegen Tseraerts (*Archives*, III, nr 375, 458 vlg., brief van Louis du Gardin aan Henri Trefvete [vermoedelijk = Henri Fiefvet]. Slechte verhouding tussen Lumey en Tseraerts blijkt ook uit verklaring onder ede van schipper in dienst van Dionisius, Pieter en Jacob L[']Hermite (GA Dordrecht, Rechterlijk archief, nr 729; daarin nr 708, d.d. 10-2-1573, d.w.z. kort nadat Lumey in ongenade was gevallen). In mei 1572 voer schipper van Antwerpen naar Amsterdam met lading textielkleurstoffen. Bij Ooltgensplaat werd zijn schip genomen door kapitein van Lumey's admiraalschip en naar Brielle gebracht. Daar toonde schipper zijn door Tseraerts afgegeven paspoort aan Lumey die paspoort verscheurde met mededeling, dat hij niets met Tseraerts te maken had en dat die zulk paspoort niet mocht afgeven. Na lang soebatten mocht schipper in Vlissingen bewijs gaan halen, dat zijn paspoort deugdelijk was. Toen schipper met bewijsstuk in Brielle terugkwam, werd ook dit door Lumey verscheurd met mededeling: "Ick en passe op geen pasporten noch opte prinche ofte graeve Lodewyck nyet". Lading was inmiddels verkocht en schipper werd onder bedreiging met dood gelast binnen 24 uur te verdwijnen. Zie voor in 1575 getroffen regeling voor schadevergoeding aan Jacques (Jacob) L[']Hermite: ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 74v vlg.

¹⁵² In **KHA** Inv. A 11– XIV– I– 8. Het rapport is gericht aan "uw excelentie", wellicht Lodewijk van Nassau. Oranje is niet bedoeld, want deze wordt in rapport genoemd onder schuilnaam George Certin. In gebruikt later afschrift is datum van rapport met potlood doorgeschrapt, maar datum is in overeenstemming met inhoud.

¹⁵³ "(Tseraerts en De Haultain) hebben groet practike ende handelinge ghehad met Sceraets, die nu binnen Brussel gevangen es, ghelic men [uit] waerachtige brieven opentlicken bevonden heeft, ende ghloefwerdich es. Soe dat het ghenoch aparencie heeft, dat die voerschreven Stad [= Vlissingen] eer lange dagen souden ghebracht worden ende gheleevert wesen in die handen van den hertoge, ten sy dat uw excelentie, met alder soerchvoldicheyt dat versage ende die saeken gheopenbaert worde".

¹⁵⁴ De la Mothe Fénelon [Franse gezant in Londen], *Correspondance*, V, nr. 271, postscriptum bij brief van 28-8-1572 aan Franse koning.

verraad geen grond hadden. De beweringen zullen wel invloed op de gang van zaken gehad hebben, bijv. op het gedrag van de Vlissingers die toch al weinig met Tseraerts ingenomen waren.

3.15 *Ernstige geschillen tussen Engelse en Franse militairen in Vlissingen; Junius de Junge naar Vlissingen*

Op diplomatiek niveau maakte men zich in juli 1572 zorgen over Vlissingen. Omstreeks de tijd, dat sir Humphrey Gilbert met Engelse soldaten bij Vlissingen aankwam, overlegde de Engelse gezant in Parijs, Walsingham, met admiraal De Coligny over de wijze waarop Vlissingen geregeerd werd. Het resultaat was, dat zij een functionaris van de keurvorst van de Palts, Junius de Junge ¹⁵⁵, naar Vlissingen zonden. Walsingham stelde op 10 juli Oranje hiervan in kennis ¹⁵⁶. Hij verzocht Oranje met klem een van diens broers naar Zeeland te sturen. Om het enthousiasme van Engelse edelen voor de 'zaak' gaande te houden, had hij reeds rondverteld, dat een broer van Oranje naar Zeeland onderweg was. Walsingham lichtte over de zending van Junius ook de keurvorst in die in zijn antwoordbrief aan Walsingham Junius 'famulus noster' (onze dienaar) noemt ¹⁵⁷.

Reeds enkele dagen later was Junius in Vlissingen. Daar hadden zich in de voorafgaande dagen heftige tonelen afgespeeld ¹⁵⁸. Enkele Engelse beschrijvingen van de gebeurtenissen geven een boeiende kijk op het Vlissingse leven in die tijd ¹⁵⁹. Op 9 juli kwamen 250 Franse soldaten in de stad aan die daar in garnizoenen werden gelegd. Op 10 juli arriveerde Gilbert met 3 schepen en ongeveer 600 Engelse soldaten voor de stad. Op die dag gingen alleen Gilbert en de aanzienlijksten van zijn gezelschap aan land. De volgende ochtend vergaderde Tseraerts met de stedelijke regering in het stadhuis ¹⁶⁰. Na afloop van de vergadering lieten zij Gilbert binnen die de redenen en het nut van zijn komst uiteenzette. Hij was gekomen om Vlissingen te helpen en was bezield van ijver voor de zaak van de godsdienst. Uiteraard verzwegen hij de geheime instructies die Elizabeth hem had meegegeven. Zijn toehoorders waren blij met zijn betoog. Maar toen hij toelating van zijn manschappen in de stad verzocht, stelde Tseraerts de rest van het gesprek uit tot de middag. In de middagbijeenkomst ontstond er in aanwezigheid van Gilbert ruzie tussen Tseraerts en de Vlissingers over het binnenlaten van Gilberts troepen. Gilbert die inmiddels bemerkt zal hebben, dat de Vlissingers meer op Engelsen dan op Fransen waren gesteld, wakkerde het vuurtje aan door Tseraerts te beschuldigen van een kwade gezindheid jegens de Engelsen, omdat hij 500 of 600 Fransen in de stad verzorgde, zelfs tegen de wil van de bevolking, en de toegang tot de stad weigerde aan de Engelsen die de bevolking juist met open armen wilde ontvangen. Tseraerts stelde evenwel een beslissing op Gilberts verzoek uit. Toen verliet Gilbert de bijeenkomst en deed alsof hij met zijn mannen naar Engeland terug zou varen. Daarop barstten de Vlissingers los tegen Tseraerts die zelfs gevaar liep, en beschuldigden hem van verraad. Zij gingen naar het verblijf van Gilbert en spraken met hem af, dat zij de volgende dag de poorten voor de Engelsen zouden openen, als Tseraerts hen niet in de stad wilde laten. Omdat Tseraerts verdacht werd van samenspanning met de Fransen, waren de Engelse troepen de hele nacht in de wapenen, evenals Tseraerts en het grootste deel van de Franse soldaten. De volgende morgen deelde Tseraerts de Engelsen mee, dat zij 's middags de stad in mochten komen en dat hij om meer plaats voor hen te maken, drie kapiteins met hun compagnieën had opgedragen zich aan de overkant van de Westerschelde in het Vlaamse Nieuwerhaven te legeren. Maar dat was nog niet het einde van de moeilijkheden. Toen de Engelsen aan het eind van de middag in de stad gekomen waren, bleek, dat er voor hen geen voorzieningen voor onderdak en voeding getroffen waren. Bovendien kwamen de Franse soldaten aan het

¹⁵⁵ Zie voor hem VII-9.

¹⁵⁶ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2432, 451 vlg; Parijs, 10-7-1572.

¹⁵⁷ *Archives*, suppl. 1e serie (1847), 131*: passage uit brief van keurvorst aan Walsingham d.d. 17-7-1572.

¹⁵⁸ Zie voor Engelse bemoeienis met Vlissingen Wilson, *Queen Elizabeth*, 28 vlg. waarin Tseraerts ten onrechte 'French Governor' van Vlissingen wordt genoemd.

¹⁵⁹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, noot op bl. 454 en 455: mededeling door William Herle aan Burghley van inhoud van op 11-7-1572 uit Vlissingen geschreven brief; *ibidem*, VI nr 2442, 465 vlg.: anoniem rapport d.d. 21-7-1572.

¹⁶⁰ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2442, 466: " — — — the Governor and speciall magistrates drewe to counsell in their common howss — — — ".

eind van de avond onder de wapenen onder het voorwendsel, dat er dubbele wacht gehouden zou worden. Daarop vormden alle Engelse soldaten een wacht voor het verblijf van Gilbert. Tseraerts zond baljuw Jacob Smit met andere vooraanstaande Vlissingers naar Gilbert met het verzoek zijn Engelse wacht op te heffen. Deze was daartoe niet bereid, omdat Tseraerts tegen zijn belofte in niet voor onderdak had gezorgd en Gilbert het beter vond zijn troepen voor zijn verblijf bijeen te houden, omdat zij anders door de straten zouden zwerven en nog meer onrust zouden verwekken. De volgende morgen (13 juli 1572) zorgde Tseraerts voor onderdak voor de Engelsen. Gilbert en Tseraerts verzoenden zich met elkaar en onthaalden elkaar.

De zojuist verhaalde gebeurtenissen tonen aan, dat hulpverlening vanuit het buitenland haar specifieke problemen met zich kon brengen. Volgens een van de gebruikte Engelse teksten ¹⁶¹ verklaarden de Vlissingers de Engelsen als hun oude vrienden en burens te beschouwen die ten koste van hun eigen bloed de Vlissingers en hun stad hadden verdedigd en gered. Dit moet dan betrekking hebben op de verrichtingen van de enige tijd vóór Gilbert gearriveerde troepen onder Morgan ¹⁶². De Vlissingers verweten Tseraerts (volgens dezelfde bron), dat hij Fransen de stad in gebracht had die geen discipline of godsdienst hadden, het bezit van de stedelingen opaten en plunderden, en eigenlijk niet beter waren dan rovers en dieven ¹⁶³. Het zijn de verwijten die de hele Nederlandse geschiedenis door tegen de Fransen geklonken hebben: goddeloze losbollen die op de zak van anderen leven ¹⁶⁴.

3.16 *Overeenkomst tot regeling van situatie van militairen in Vlissingen en omgeving*

In deze omstandigheden kwam Junius in Vlissingen. Zijn eerste zorg zal zijn geweest een regeling te treffen die het mogelijk maakte, dat Franse en Engelse soldaten als krijgsmakkers in en om Vlissingen verbleven. Reeds op 15 juli 1572 kwam een in het Frans gestelde overeenkomst tot stand ¹⁶⁵. Zij bestaat uit 4 bepalingen, een voorlopig slot, een kennelijk op het laatste moment nog toegevoegde bepaling en 13 handtekeningen van de personen die de overeenkomst sloten. Het belang van de overeenkomst voor de geschiedschrijving is in de eerste plaats, dat zij inzicht geeft in de gezagsverhoudingen in Vlissingen in de zomer van 1572.

De eerste bepaling bevat de kern van de regeling: 200 Fransen en 200 Engelsen zullen in Vlissingen verblijven om de stad te bewaken en te verdedigen. Deze 400 soldaten zullen niet de enige militairen zijn geweest die binnen het strategisch zo belangrijke Vlissingen gelegerd zouden zijn. Naast de contingenten Engelse en Franse soldaten zal er ook een Nederlands contingent zijn geweest waarover de regeling niets bepaalt. Bovendien was er nog het vlootpersoneel waar de overeenkomst geen betrekking op heeft. Voor de stadsbevolking zal de bepaling een welkome beperking van het aantal in de stad gelegerde vreemde soldaten hebben betekend.

Volgens de tweede bepaling zal de stad, als er bij een vijandelijke aanval of om andere redenen meer soldaten in de stad nodig zijn, Engelse en Franse soldaten in een gelijk aantal in de stad opnemen. Er waren dus in en bij Vlissingen meer Engelse en Franse soldaten dan de 400.

Volgens de derde bepaling zullen de eerste twee bepalingen gelden totdat anders verordend wordt door Oranje en zijn broer Lodewijk “avec le consentement des sermens, manans et habitans de ladicté ville”. In de door Kervyn de Lettenhove uitgegeven tekst is de derde bepaling gedrukt als het slot van de tweede bepaling, maar zij heeft ongetwijfeld mede op de eerste bepaling betrekking. Hoewel de bepaling een onderdeel is van een regeling ‘ad hoc’,

¹⁶¹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, noot op bl. 454 en 455.

¹⁶² III-12.

¹⁶³ Vgl. Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 151.

¹⁶⁴ Vgl. KHA, A11– XIV– E 18; brief van regering van Gouda aan Oranje; 27-8-1575. Verzoek aan Oranje om sergeant maior uit stad weg te halen, omdat hij burgers verontrustende mededelingen over stedelijke fortificaties had gedaan, “Te meer hy een franchois es, ende de gemeente op die natie een grote jalozye hebben [aldus].”

¹⁶⁵ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2437, 457.

zal zij toch de algemene gezagsverhoudingen binnen Vlissingen weerspiegelen. Het overheidsgezag in de stad berustte bij drie elementen: Oranje en Lodewijk, de stedelijke regering, en de bevolking in het algemeen.

Dat Oranje en Lodewijk van Nassau samen genoemd worden, is kenmerkend voor deze fase van de Opstand. Zij vormden een twee-eenheid waarin Lodewijk zich in het bijzonder bezig hield met Frankrijk en omgeving waartoe ook Vlissingen behoorde. Beiden waren op 15 juli volop in krijgsverrichtingen betrokken. Oranje was met zijn inval in de Nederlanden begonnen en Lodewijk werd in Bergen in Henegouwen door Alva's troepen belegerd. Bij hen behoort volgens de derde bepaling van de overeenkomst van 15 juli de bevoegdheid tot het uitvaardigen van wettelijke voorschriften. Maar zij mogen dit niet op eigen houtje doen. Toestemming is vereist van de 'sermens', de gezworenen, met wie bedoeld zal zijn de stedelijke regering van baljuw, burgemeesters en schepenen (en wellicht raadslieden). Bovendien is toestemming vereist van de 'manans et habitants', de stadsbevolking in het algemeen. Over de manier waarop die toestemming moest worden verkregen, kan men denken aan raadpleging van de schutterijen. De praktijk zal zijn geweest, dat, zolang de stedelijke regering al of niet versterkt met de schutterijen het vertrouwen van de bevolking genoot, de bevolking niet afzonderlijk om haar mening werd gevraagd.

In de vierde bepaling zweren de ondertekenaars, dat zij de eerste 3 bepalingen in acht zullen nemen, niet zullen dulden, dat de Franse of de Engelse natie meester van de stad zal zijn, en de stad voor haarzelf en de stedelijke vrijheden onder het gezag van Oranje zullen bewaren ¹⁶⁶.

Na de vierde bepaling volgt de slotclausule en daaronder de vijfde bepaling die kennelijk op het laatste ogenblik is aangebracht en formeel niet door de slotclausule wordt gedekt. Men zal niet hebben willen wachten op een tekst waarin dit euvel verholpen was, omdat elk uitstel van ondertekening het risico meebracht van het op tafel brengen van andere wijzigingsvoorstellen. Volgens de vijfde bepaling zullen Fransen en Engelsen, als zij door de vijand in het nauw gebracht of gewond of ziek zijn, in de stad worden opgenomen als goede vrienden en inboorlingen van Vlissingen ¹⁶⁷. Ook zullen Fransen en Engelsen met paspoort van hun kapiteinen door de stad mogen trekken en zal aan alle andere onverdachte personen zijn toegestaan de stad in en uit te gaan om Fransen en Engelsen van het nodige te voorzien.

De 13 ondertekenaars van de overeenkomst zullen de gezaghebbers in Vlissingen van dat moment zijn geweest met deze uitzondering, dat Eeuwout Worst of een andere bevelhebber van de vloot ontbreekt, omdat de overeenkomst niet op de Vlissingse vloot betrekking heeft. Kervyn de Lettenhove heeft als volgt de ondertekenaars in drie kolommen gerangschikt waarin hij het origineel gevolgd zal hebben:

J. Junius de Jonge	Jhérosme de T'Seraerts	J. Smit de Baerlandt
Jacques Taffin	H.Gylberte	Claude Guillem
Thomas Morgan	Luenis Inghels	Du Crest
Alexander de Haultain	Bernard	Géry du Puy
Rudam		

Junius zal als eerste hebben getekend, omdat hij, bekend diplomaat, als bemiddelaar fungeerde. Hij had op dat moment geen functie in het Vlissings gezagsapparaat. T'seraerts had als gouverneur van Oranje in dat apparaat de hoogste functie. Jacob Smit bekleedde als baljuw de hoogste functie in het reguliere stedelijke gezagsapparaat. Jacques Taffin verschijnt hier voor het eerst op het Vlissings toneel waar hij ongeveer een jaar lang als financieel deskundige zou vertoeven ¹⁶⁸. De semi-officiële Engelse bevelhebber sir Humphrey Gilbert staat ook op het tweede niveau evenals de Vlissingse burgemeester Glaude Willemsz. De bevelhebber van de Engelse vrijwilligers Morgan staat op het derde niveau, evenals de andere Vlissingse burgemeester Luenis Ingelsz. wiens naam door de tekstuitgever verkeerd

¹⁶⁶ "ains la [= Vlissingen] conserveront pour elle-mesme et leurs libertés sous l'autorité de Son Excellence".

¹⁶⁷ "dudict pays" wat in context op Vlissingen betrekking moet hebben.

¹⁶⁸ VI-13. Zie voor Jacques Taffin: Apers, art. 'Jacques Taffin', in *Biographie nationale*, dl. 24, kol. 475 vlg. Hij stamde uit Doornikse familie.

gelezen is. Ook op het derde niveau staat Du Crest ¹⁶⁹ die een van de Franse militaire officieren zal zijn geweest. De Haultain, plaatsvervanger van gouverneur Tseraerts, komt pas op het vierde niveau evenals Nicolaas Bernard, een Doorniks edelman en militair officier¹⁷⁰. De eveneens op het vierde niveau geplaatste Géry du Puy, vermoedelijk een Franse militaire officier, is wellicht dezelfde als Jennyn de Puys die in verschillende bronnen voorkomt ¹⁷¹. Tenslotte komt als enige op het vijfde niveau de militaire officier Eloy van Rudam, geboortig van Rijssel ¹⁷².

3.17 *Krijgsverrichtingen in Vlaanderen en op Zuid-Beveland; opnieuw Engels-Franse spanningen*

Op 16 juli, de dag na het sluiten van de overeenkomst, staken Tseraerts en Gilbert met een gemengde krijgsmacht, 6 vendels Engelsen, 2 vendels Fransen en 1 vendel Walen, de Westerschelde over en gingen bij Nieuwerhaven aan land ¹⁷³. De expeditie zal verschillende doeleinden gehad hebben. Alva belegerde Lodewijk van Nassau in Bergen en kreeg nu een vijandelijke legermacht in de rug. Verder had Gilbert uit Engeland de opdracht meegekregen om Sluis te bezetten, het schuin tegenover Vlissingen gelegen steunpunt aan de zuidelijke monding van de Westerschelde. De expeditie begon dan ook met een (mislukte) aanslag op Sluis. En tenslotte hield de expeditie de soldaten bezig, wat de sfeer in en bij Vlissingen ten goede gekomen zal zijn. De expeditie leverde geen blijvende successen op en eindigde al op 25 juli. Vervolgens ging Tseraerts met troepen uit Vlissingen op 26 juli op Zuid-Beveland aan land en deed hij een mislukte poging om Goes te veroveren. Na enkele dagen keerde hij naar Walcheren terug.

De verhouding tussen de Vlissingers en hun gouverneur Tseraerts waren er niet beter op geworden. Toen Tseraerts en zijn troepen van hun vergeefse tocht naar Zuid-Beveland terugkeerden, weigerden de Vlissingers hen in de stad toe te laten. De gouverneur moest met zijn troepen in Zoutelande bivakkeren. Daar werd hij aangevallen door vijandelijke troepen uit Middelburg, maar hij sloeg de aanval met succes af. Ongeveer twee weken later werd Tseraerts weer in Vlissingen binnengelaten ¹⁷⁴.

Een groot succes voor de Opstand was de overgang van Zierikzee op 8 augustus 1572 ¹⁷⁵. Schouwen en Duiveland gingen daardoor tot het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak behoren. Bovendien kregen de opstandelingen hierdoor meer greep op de Oosterschelde langs welke vaarweg de vijand het belegerde Middelburg hulp kon bieden.

¹⁶⁹ Vermoedelijk is hij capiteyn Creyt die door Lodewijk van Nassau in 1572 uit Frankrijk met troepen naar Vlissingen werd gezonden (Van Meteren, *Historie*, fo 71v), kapitein Du Crest van een Frans regiment (Fruin, 'Beleg', 457, noot 1) en Sebastiaan du Crest, kapitein van garde van Oranje, die op 20-11-1576 obligatie van College 1576 ontving (Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, I, 118).

¹⁷⁰ Volgens Vogels (art. 'Nicolaas Bernard'; *NNBW*, VI, kol.106) was hij onder meer hopman bij watergeuzen bij inneming van Den Briel. Volgens Van Meteren (*Historie*, fo 71v) kwam hij echter met uit Nederlandse uitgewekenen samengesteld vendel soldaten in 1572 uit Engeland in Vlissingen.

¹⁷¹ ZA, GA Veere, nr 517, fo 7r; op 12-12-1572 behoorde Jennyn de Puys tot gezelschap, dat in Veere tromslager van Beauvoir onthaalde. **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 83, fo 332r; aanbevelingsbrief van Oranje aan gereformeerde kerken in Engeland ten gunste van kapitein Gery du Puis, in garnizoen te Veere, die naar Engeland gaat om op verzoek van Veerse regering compagnie Waalse soldaten te werven; Delft, 14-5-1573.

¹⁷² Kervyn heeft zijn naam afgedrukt alsof 'et Rudam' laatste deel van naam van De Haultain is. Hij behoorde tot watergeuzen die Den Briel innamen (Vogels, art. 'Eloy van Rudam', *NNBW*, VI, kol. 1209 vlg.).

¹⁷³ Groenveld, 'In de frontlinie', 16, beschouwt deze expeditie vermoedelijk als landgang van 'de watergeuzen', daarmee ware aard van expeditie miskennend: "Vanuit Vlissingen zetten de watergeuzen in feite hun landgangen voort, maar nu in Vlaanderen."

¹⁷⁴ 's Gravezande, *Tweede Eeuwgedachten*, 249 vlg. Gevecht in en bij Zoutelande is beschreven door Roger Williams die meevocht (Evans, *Roger Williams*, 115 vlg.).

¹⁷⁵ V.

In Vlissingen wilde het met de betrekkingen tussen Engelsen en Fransen nog steeds niet vlotten. Na afloop van de weinig succesvolle tochten naar Vlaanderen en Zuid-Beveland zond de Engelse regering een vertrouwensman naar Gilbert om hem het ongenoegen van de regering over zijn optreden te laten weten en instructies te geven ¹⁷⁶. De regering keurde het af, dat Gilbert Vlissingen had verlaten om aan de tochten deel te nemen. Naar haar oordeel was Gilbert van Vlissingen weggelokt met de bedoeling, dat de Fransen de stad in bezit zouden hebben en hij wist toch, dat als de Fransen Vlissingen zouden bezitten, zijn tocht naar Zeeland vruchteloos zou zijn en een verder verblijf van hem en zijn troepen daar geen zin zou hebben. Gilbert moest zijn uiterste best doen Vlissingen weer in zijn macht te krijgen. Tot dat doel moest hij de inwoners er van overtuigen, dat hij hen behulpzaam wilde zijn in het terugkrijgen van hun oude vrijheden en de stad niet langer in bezit zou houden als nodig was om hen tegen hun vijanden te beschermen. Wanordelijk gedrag van zijn troepen moest hij voorkomen om niet het ongenoegen van de bevolking op te wekken. Hoe hij de stad weer in zijn macht kon krijgen, moest hijzelf maar uitzoeken waarbij hij misleiding van de Fransen niet uit de weg behoefde te gaan. Een regeringsfunctionaris (Pelham) die bij Gilbert was geweest, had naar Engeland een lijst meegenomen van oorlogsbenodigdheden waar in Zeeland behoefte aan was. De meeste goederen op die lijst waren, naar het de Engelse regering voorkwam, bestemd voor het belegeren van steden. Omdat volgens de regering Gilbert en zijn troepen hun tijd niet daaraan moesten besteden, hield de regering voorlopig toezending van de verlangde goederen op. Voor Gilbert en zijn troepen was volgens de regering het voornaamste doel het behoud van Vlissingen en de verovering en het behoud van Sluis.

Op 13 augustus 1572 schreef Gilbert een alarmerende brief aan Burghley ¹⁷⁷. Hij had inlichtingen gekregen, dat bij de eerstkomende gunstige wind 6 door Coligny gezonden vendels Franse soldaten zouden aankomen en bovendien 100 op eigen gelegenheid komende Franse kapiteins wier troepen wat later zouden arriveren. Zonder nadere orders was Gilbert van plan Vlissingen met alle Engelsen te verlaten en elders te gaan dienen. De Engelsen werden zeer slechts behandeld met de bedoeling, dat zij zouden deserteren. Als dit gebeurde, was Gilbert er zeker van, dat hij en de enkele nog in Vlissingen verblijvende Engelsen vermoord zouden worden. De vrienden van de Engelsen onder de stedelingen werden de stad uitgezet. Als het de wens van koningin Elizabeth zou zijn, zou Gilbert proberen een oproer tussen de stedelingen en de Fransen te organiseren en hij zou dan de partij van de stedelingen kiezen. Hij was bereid daarvoor met al zijn volk te sterven, maar zij zouden dan wel alle Fransen in stukken hakken en de gouverneur er bij. Hij zou altijd alles ondernemen voor de dienst van Elizabeth "with Gedion's fayethe". De brief zegt misschien evenveel over de persoon van Gilbert als over de situatie in Vlissingen, maar het is duidelijk, dat er grote spanningen tussen Engelsen en Fransen bestonden en dat Tseraerts nog steeds een twijfelachtige reputatie had.

Kort daarna kwam er afleiding voor de troepen. Tseraerts vertrok met 3000 Engelsen, Fransen en Walen naar Zuid-Beveland in een nieuwe poging om Goes te bemachtigen. Half augustus 1572 begon het meer dan 2 maanden durende vergeefse beleg van de stad. In die periode zal Alexander de Haultain gefungeerd hebben als waarnemend gouverneur van Vlissingen. In feite zal een klein groepje personen als hoogste gezagsorgaan in de stad zijn opgetreden. Op 27 september schreven vanuit Vlissingen De Haultain, baljuw Jacob Smit van Baarland, de 'dienaar' van de keurvorst van de Palts Junius de Junge ¹⁷⁸ en de door Oranje aangestelde tesorier van oorlog Jacques Taffin aan Burghley met het verzoek te bewerken, dat de vluchtelingenkerken in Engeland gewapende manschappen naar Vlissingen mochten zenden ¹⁷⁹. Op 21 september had Lodewijk van Nassau Bergen moeten overgeven aan Alva waardoor de oorlog een geheel nieuwe periode was ingegaan.. Op 30 september volgde een andere brief uit Vlissingen aan Burghley, deze met drie ondertekeningen, want Taffin tekende niet mee ¹⁸⁰.

Junius zal in deze periode zijn opgetreden als een algemeen gerespecteerde figuur die door diplomatiek handelen meewerkte om moeilijke situaties en strubbelingen op te ruimen en

¹⁷⁶ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2448, 483 vlg..

¹⁷⁷ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2450, 488 vlg..

¹⁷⁸ In brief uit Vlissingen aan Henry Killigrew, van 25-9-1572, schrijft hij o.m. over "Monseigneur l'Electeur, mon maistre" (Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2473, 530).

¹⁷⁹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2474, 530 vlg.

¹⁸⁰ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2478, 533.

contacten te onderhouden met autoriteiten in het buitenland. In Junius' brief uit Vlissingen van 25 september 1572 aan Henry Killigrew passeren diverse zaken de revue die een indruk geven van de bezigheden van Junius ¹⁸¹. Killigrew was een van de belangrijkste diplomaten van koningin Elizabeth zwager van Burghley, de voornaamste raadgever van koningin Elizabeth, en via die weg wekt Junius Elizabeth op om Oranje te steunen en om de ambassade die Oranje voorbereidde om naar Elizabeth te zenden ¹⁸², goedgunstig te ontvangen. Verder vraagt Junius om toestemming van Elizabeth voor de levering van munitie waar de belegeraars van Goes groot gebrek aan hebben ¹⁸³. Over het beleg van Goes meldt hij, dat hij de afgelopen dagen in het kamp voor Goes is geweest en daar tot zijn groot verdriet getuige is geweest van een ruzie tussen de twee Engelse bevelhebbers Gilbert en (Thomas) Morgan. Junius zal proberen een verzoening tussen beiden te bewerkstelligen. Vervolgens meldt Junius, dat Oranje die te Mechelen verblijft, dringend een gesprek met Gilbert wil hebben. Aan Oranje is geschreven ¹⁸⁴, dat, als hij zorgt voor een veilig geleide van ruiters, Gilbert besloten is te gaan en Junius hem zal vergezellen. Oranje is dan op terugtocht uit de Nederlanden na het mislukte ontzet van Bergen ¹⁸⁵.

In het najaar van 1572 is Junius naar alle waarschijnlijkheid korter of langer in Engeland geweest. Op 18 oktober rapporteert de Franse gezant in Londen aan zijn koning, dat de protestantse vorsten in het geheim 'ung personnage de qualité' gezonden hebben die zich niet in het openbaar vertoont, vaak onderhandelt met enkele leden van de raad van koningin Elizabeth en, naar het schijnt, geldelijke steun zou krijgen ¹⁸⁶. Met de protestantse vorsten zullen Duitse vorsten zijn bedoeld, o.m. de keurvorst van de Palts, en het ligt min of meer voor de hand, dat Junius dit geheimzinnig personage is geweest. Op 9 november rapporteert de Franse gezant, dat in Londen aanwezig zijn een 'solliciteur' van Oranje en "quelque ambassadeur du comte Palatin"¹⁸⁷. De laatste zal Junius zijn geweest die optrad als 'dienaar' van de keurvorst van de Palts. De eerstbedoelde was vermoedelijk Charles de Boisot die in het najaar door Oranje naar Engeland werd gezonden. De bemoeiingen van Junius met de gang van zaken in Vlissingen zullen in deze tijd niet zijn voornaamste bezigheid zijn geweest.

Tseraerts belegerde van half augustus tot 21 oktober 1572 Goes en zal in die periode niet veel in Vlissingen zijn geweest. Ondanks veel inspanning mislukte het beleg, nadat de Spaanse bevelhebber Mondragon uit Brabant via het verdrinken land van Zuid—Beveland troepen in de stad had weten te brengen. De sympathie van de Vlissingers voor hun gouverneur was er niet groter op geworden. Tseraerts voelde zich in een onhoudbare positie en legde nog in oktober zijn functie neer, steeds achtervolgd door geruchten over verraad. Hij daagde ieder die hem wilde beschuldigen, uit dat te doen, zodat hij zich kon verdedigen ¹⁸⁸. Niemand reageerde daarop.

3.18 *Vlissingen na vertrek van gouverneur Tseraerts;*

gouverneurs De Haultain, Smit van Baarland en Charles de Boisot

¹⁸¹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2473, 527 vlg. Killigrew was zwager van Burghley.

¹⁸² Dit zal zending van Charles de Boisot zijn geweest; zie II-18.

¹⁸³ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2473, 529: " — — — qui me fait vous supplier derechef d'intercéder par le moyen de Millort Bourlé [=Burghley] envers Sa Majesté, que, puisque c'est une commune cause et que nostre ruine pourroit estre le commencement de la sienne, elle veuille conniver et permettre au seigneur Pellhaim de nous fournir des pouldres et munitions — — — ". In rekening van Taffin als tesorier van oorlog in Vlissingen van 1-8-1572 tot 1-7-1573 werd Pelham genoemd als 'lieutenant' van koningin van Engeland, die reeds vóór augustus 1572 voor levering van grote hoeveelheid oorlogsbenodigdheden had gezorgd (De Stoppelaar, *Navorscher*, VIII, 251).

¹⁸⁴ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2473, 530: Oranje "nous a mandé qu'il désire fort de communiquer avec le sieur Gilbert, de sorte que nous avons hier escript à Son Excellence que, — — — ". 'Nous' is blijkens context geen pluralis maiestatis. Oranje zal geschreven hebben aan gezaghebbers in Vlissingen die hem zullen hebben geantwoord.

¹⁸⁵ Van Alfen, *Dagregister*, 434.

¹⁸⁶ De la Mothe Fénelon, *Correspondance*, V, nr.280.

¹⁸⁷ De la Mothe Fénelon, *Correspondance*, V, nr. 285.

¹⁸⁸ Bor,*Oorsprongk*, I, 394 vlg. (6e boek, fo 287 vlg.). Tseraerts begaf zich naar Oranje en liet geschrift in Frans en Duits drukken waarin hij zijn beklagers opriep formele aanklacht tegen hem in te dienen (Nederlandse tekst, d.d. 6-12-1572, bij Bor).

Alexander de Haultain nam in Vlissingen de plaats van Tseraerts in ¹⁸⁹. Hij was indertijd met Tseraerts als diens plaatsvervanger naar Vlissingen gekomen en het lag min of meer voor de hand, dat hij Tseraerts' plaats innam. De Haultain was een Zuid-Nederlandse edelman die vermoedelijk omstreeks 1565 in dienst van Egmond was en deze in het voorjaar van dat jaar op zijn reis naar Spanje had vergezeld ¹⁹⁰. Aan de vooravond van de Opstand verbleef hij bij Lodewijk van Nassau waar hij met Tseraerts in contact zal zijn gekomen ¹⁹¹. Een commissie van Oranje voor hem als gouverneur van Vlissingen is niet bekend en het is de vraag of hij die ooit heeft gekregen ¹⁹². Omstreeks de tijd dat Tseraerts zijn gouverneurschap neerlegde, kwam Oranje in Noord-Holland aan. Hij is van plan geweest Batenburg als gouverneur van het Zeeuwse gebied van de Gemene Zaak aan te stellen ¹⁹³ en wellicht daarom heeft De Haultain geen formele aanstelling als gouverneur van Vlissingen gekregen. Door het in december 1572 begonnen beleg van Haarlem kreeg Batenburg echter een andere taak. De Haultain bleef niet lang meer in Vlissingen, omdat Oranje hem ontbood, vermoedelijk in verband met hetzelfde beleg ¹⁹⁴.

In het najaar van 1572 vertrokken ook veel Franse en Engelse troepen uit Vlissingen. De Fransen gingen terug, omdat na de moordpartij van de Bartholomeusnacht de positie van de Hugenoten in Frankrijk sterk verslechterd was. Volgens Van Meteren werden zij "t'huys gheroepen"¹⁹⁵. Toen door het vertrek van de Fransen de dreiging van een Frans bezit van Vlissingen verdwenen was, zal de Engelse belangstelling voor de stad zijn verminderd.

Met het vertrek van Tseraerts, De Haultain en een groot deel van de buitenlandse troepen zal het Vlissings element in de stad op de voorgrond zijn gekomen. Junius zal de enige overgebleven niet-Vlissinger van belang in de stad zijn geweest ¹⁹⁶.

¹⁸⁹ Gewoonlijk wordt Jacob Smit van Baarland onmiddellijke opvolger van Tseraerts genoemd en wordt De Haultain in dit verband niet vermeld.

¹⁹⁰ ZA, Rekenkamer B, Acquitten, nr 5563; hierin copie van rentebrief d.d. 29-5-1562 waarbij schiltknap Alexander de Soete, zoon van overleden Alexander de Soete, ridder, heer van Haultain Le Val, rente kocht op tol van Zeeland; voorts copie van akte d.d. 26-1-1564 (vermoedelijk Paasstijl, dus 1565) waarbij Alexander rente overdraagt aan Brusselse koopman Quentin de Blanqy als voldoening van schulden gemaakt om met graaf van Egmond naar Spanje te reizen. RAZ, Archief Godshuizen Middelburg, nr 1127; daarin akte d.d. 30-1-1580 tot overdracht van obligatie van 54 £gr. d.d. 9-5-1566 verleden door Alexander de Haultain ten behoeve van Adriaen Rousseau, cousmaecker te Brussel, terzake van koop van fluweel en andere zaken. Niet onaanzienlijk bedrag van 324 gl. wijst op vrij luxueuse levenswijze. Zie voor Egmonds reis Rachfahl, *Wilhelm*, II, 479 vlg.

¹⁹¹ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 309, fo 411v vlg.; Oranje aan De Socourt, z.pl., z.d. (omstreeks begin december 1574); verzoek om goederen van De Haultain die zich bevinden bij door Lodewijk van Nassau vóór zijn tocht naar Bergen te Texigny achtergelaten bagage en naar huis van geadresseerde zijn gebracht, aan De Haultain terug te zenden. Zie ook Fr.miss., nr 303.

¹⁹² Dat De Haultain in Vlissingen als gouverneur heeft gefungeerd, blijkt uit verzoek van Oranje aan Vlissingen om hem vergoeding te betalen voor "zynen dienst als Gouverneur eenich tyt binnen" Vlissingen verricht. Verzoek is vermeld in brief van Vlissingen aan Oranje d.d. 18-2-1573 waarin Vlissingse autoriteiten verklaren voorlopig geen geld voor betaling te hebben (KHA, Inv. A 11- XIV - E 40, Vlissingen, nr 1). Oranje herhaalde verzoek in brief van 3-10-1573 (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 168, fo 477v). De Haultain stond bij buitenwereld nog geruime tijd na zijn vertrek uit Vlissingen als gouverneur van stad bekend, zie Verwer, *Memoriaelbouck*, 93, in aantekening op 17-6-1573: 'monsr Dothijn gouverneur van Vlissingen'. Hij diende toen bij Haarlem. Misschien had Oranje hem toegezegd, dat zijn gouverneurschap tijdens zijn verblijf buiten Vlissingen zou 'sluimeren' en t.z.t. weer effectief zou worden.

¹⁹³ VI-5.

¹⁹⁴ Vgl begin van commissie van Jacob Smit van Baarland als superintendent van Vlissingen, van 10-12-1572: "Alsoe Oranje om zekere affairen geboden heeft joncker Alexander van Haultain by zynen Excellentie te comen" (KHA, Fbk I, fo 124r).

¹⁹⁵ Van Meteren, *Historie*, fo 84v.

¹⁹⁶ Op 28-12-1573 a nativitate [= 1572 want Kerststijl gebruikt] met postscriptum van 31-12 schreef regering van Zierikzee brief aan Junius 'jegenwoordelyck wesende tot Vlissinghe' in reactie op brief van Junius van 22-12-1572 (KHA, Inv.A 11- XIV- E 43, Zierikzee, nr 2). Bor, *Oorsprongk*, I, 423 vlg. (6e boek, fo 310), schrijft ten onrechte, dat 'Doctor Junius' deel zou

De functie van gouverneur kwam in handen van de Vlissinger Jacob Smit van Baarland. Op 10 december 1572 werd hij door Oranje 'ter superintendentie' van Vlissingen gecommiteerd¹⁹⁷. Het geldt hier duidelijk een voorlopige maatregel. Omstreeks de datum van de commissie begon het beleg van Haarlem. In die omstandigheden zal Oranje weinig aandacht hebben kunnen besteden aan het opzetten van een regering in Zeeland en zullen personen die geschikt waren om een leidende functie in Zeeland te vervullen (Batenburg werd reeds genoemd), ingeschakeld zijn geweest in de strijd om Haarlem. Oranje was omstreeks deze tijd van plan zelf naar Vlissingen te gaan, maar, zoals hij begin januari 1573 aan Vlissingen schreef, de oorlogstoestand in Holland liet het niet toe¹⁹⁸. Hij zal er rekening mee hebben gehouden, dat hij op korte termijn alsnog een gouverneur voor het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak zou kunnen aanstellen of dat De Haultain het gouverneurschap van Vlissingen weer op zich zou nemen, als zijn aanwezigheid elders niet meer vereist was.

De korte commissie voor Jacob Smit is niet geformuleerd als een rechtstreeks van Oranje uitgaand besluit, maar relateert, dat Oranje de aanstelling heeft verricht. Zij bevat niet veel meer dan de aanstelling van de heer van Baarland, baljuw van Vlissingen, ter superintendentie van de stad tot Oranje 'wyders' zal voorzien in de bewaring van de stad. Smit werd geen gouverneur en behoefde geen eed af te leggen. Hij werd stilzwijgend als baljuw gehandhaafd¹⁹⁹. Kenmerkend voor de positie van Oranje is het slot van de commissie waarin Oranje alle kapiteinen en soldaten in Vlissingen beveelt en de ingezetenen van Vlissingen verzoekt de heer van Baarland te gehoorzamen en alle nodige hulp te verlenen. De nieuwe functie van Smit was vooral van militaire aard. Zulke benoemingen verrichtte Oranje niet als stadhouder, maar als prins van Oranje. Als zodanig had hij het opperbevel over zijn troepen die hij kon bevelen. Maar de ingezetenen van Vlissingen kon hij als prins van Oranje niet bevelen, maar slechts verzoeken.

Na verloop van enige tijd werd Smit van Baarland door iedereen als gouverneur van Vlissingen beschouwd. Oranje zelf noemt hem in een kort na zijn overlijden aan Vlissingen geschreven brief gouverneur van de stad²⁰⁰. Een formele aanstelling als zodanig heeft hij vermoedelijk nooit gekregen. Smit overleed op 11 juni 1573. In die tijd speelde zich de dramatische slotfase van het beleg van Haarlem af. Over het optreden van Smit als gouverneur is niet veel bekend. Er zijn aanwijzingen, dat er wel eens fricties tussen hem en andere Vlissingse instanties waren. Andries van Groenvelde, de secretaris van de stad, stelde op een door hem alleen getekende brief van de stedelijke regering aan Oranje van 18 februari 1573 een persoonlijke aantekening, dat de gouverneur en de kapiteinen (legerofficieren) in goede harmonie zijn wat er op zou kunnen wijzen, dat dit niet steeds het geval was geweest²⁰¹. Omstreeks 1565 had Smit tijdens zijn eerste periode als baljuw van Vlissingen een diepgaand meningsverschil met de stedelijke regering gehad²⁰².

hebben uitgemaakt van gezantschap dat in december 1572 naar Engeland werd gezonden. Van Dorsten, 'Alternatieven', 149, volgt in deze Bor, maar is wel van mening, dat gegevens van Bor over gezantschap 'mogelijk niet geheel betrouwbaar' zijn (*ibidem*, 151, noot; gezantschap kwam 2 dagen voor Kerstmis in Engeland aan, *ibidem*, 148). Bor is hier in meer opzichten onbetrouwbaar; zie verder V-8.

¹⁹⁷ KHA, Fbk I, fo 124r.

¹⁹⁸ Brahe, *Redenvoering*, bijlage D; brief aan baljuw, burgemeesters en regeerders van Vlissingen, Delft, 7-1-1573. Met baljuw zal Jacob Smit zijn bedoeld. Oranje beschouwde hem op dat moment nog niet als gouverneur.

¹⁹⁹ Eerstvolgende bekende baljuw van Vlissingen, Pieter de Rycke, trad enkele weken na overlijden van Jacob Smit in functie op 8 juli 1573. Le Petit, *Chronique*, II, 252, noemt Smit 'Gouverneur & Bailli de Flissinges'.

²⁰⁰ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 104, fo 340r (Leiden, 17-6-1573): "naguaires par nous constitue gouverneur de la ville de Vlissingen"; zie ook *ibidem*, Ned.miss., nr 126, fo 462r vlg. (Leiden, 27-6-1573).

²⁰¹ KHA, Inv. A 11– XIV– E 40, Vlissingen, nr 1: "Mynen heere den Gouverneur ende Capiteynen zyn in goeden eenicheyt, soe dat derhalven wy wel een gevallen hebben, ende houden goede correspondentie metten anderen." Van Groenvelde fungeert hier als informant van Oranje.

²⁰² III-3.

De vernieuwing van de stedelijke regering van Vlissingen op 19 mei 1572 gold voor de duur van één jaar. Op 13 mei 1573 machtigde Oranje baljuw, burgemeesters en schepenen tot vernieuwing van de stedelijke regering waarbij de samenstelling van de nieuwe regering aan hun oordeel werd overgelaten ²⁰³.

Een Engels document geeft een indruk van de manier waarop in deze tijd in Vlissingen zaken van algemeen belang behandeld werden ²⁰⁴. De Engelse Merchants Adventurers wensten vrije vaart op de Schelde te verwerven om laken en andere goederen naar Antwerpen te kunnen brengen, en zonden daartoe twee afgevaardigden naar Vlissingen. Op Pinksterzondag 1573 (10 mei) convoceerde de gouverneur van de stad [= Smit van Baarland] de stedelijke regering naar het stadhuis. Nadat de Engelsen hun wens kenbaar hadden gemaakt, besprak de stedelijke regering de aangelegenheid buiten aanwezigheid van de Engelsen die vervolgens te horen kregen, dat dit een aangelegenheid van groot belang was, niet alleen voor Vlissingen, maar voor de Gemene Zaak in het algemeen ²⁰⁵. De Engelsen werd gevraagd hun wens op papier te zetten, zodat de Vlissingse regering argumenten kon opbouwen om Oranje er toe te bewegen de Engelse wens in te willigen, want zonder Oranje konden noch wilden de Vlissingers dit doen ²⁰⁶. De Engelsen voldeden aan het verzoek en de Vlissingse regering voegde daar een uitvoerige beschouwing over de na- en voordelen van inwilliging van het Engelse verzoek en hun standpunt aan toe. De tesorier van Vlissingen, Jacques Taffin, zou vergezeld van de Engelse afgevaardigden de stukken naar Oranje brengen. De Engelsen wilden onderweg de gouverneur van Zierikzee vragen hun zaak schriftelijk bij Oranje te bepleiten.

Aangenomen mag worden, dat dit Engelse verslag de gang van zaken getrouw weergeeft. De Vlissingse regering behandelde de zaak met Oranje zonder tussenkomst van enige instantie. Met de andere Zeeuwse steden van de Gemene Zaak, Veere en Zierikzee, werd niet overlegd. De gouverneur van Zierikzee, Lieven Jansz. Keerseemaker, zou niet als gouverneur in de aangelegenheid worden betrokken, maar omdat hij als persoon bij Oranje in een goed blaadje stond wat bij de Engelsen kennelijk bekend was ²⁰⁷.

Jacob Smit van Baarland overleed op 10 juni 1573 ²⁰⁸. Onmiddellijk schreef de Vlissingse regering aan Oranje, dat het nodig was een andere gouverneur, “eenen man van autoriteyt ende inportantie” te benoemen en verzocht zij in die functie Jhr Jasper van der Noot, heer van Carloo, aan te stellen ²⁰⁹. Deze was in mei 1572 als vertegenwoordiger van Oranje betrokken geweest bij de aanstelling van een nieuwe stedelijke regering van Vlissingen ²¹⁰. Misschien heeft Junius de Vlissingers aangeraden om Van der Noot te vragen die op dat moment deelnam aan de pogingen om Haarlem te ontzetten en daarbij sneuvelde op 9 juli 1573 ²¹¹. Oranje zal hem voor Haarlem niet hebben willen missen en stelde op 17 juni 1573 Charles de Boisot aan als gouverneur van Vlissingen ²¹².

Met Charles de Boisot kwam een geheel andere figuur dan zijn voorgangers de Vlissingse regering binnen. Hij behoorde evenals Tseraerts tot de lage adel en stamde uit een Brussels

²⁰³ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 91 (2e nummering), fo 452v.

²⁰⁴ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2578, 729 vlg.

²⁰⁵ “ – – – they [= stedelijke regering] fownde these matters of greate ymportans and to towche them very neerely and also the generall state of their cause – – – ”.

²⁰⁶ Vgl. De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 2.

²⁰⁷ Of Keerseemaker werkelijk bij zaak werd betrokken, blijkt niet uit beschikbare gegevens. Oranje beschikte gunstig op Engels verzoek, maar verbond daar voorwaarden aan; zie onder meer Kernkamp, *Handel*, I, 34 vlg., Smit, *Handel met Engeland*, II, 2e stuk, nr. 1218 en 1223.

²⁰⁸ Le Petit, *Chronique*, II, 252: “Le 10° [= 10-6-1573] environ les onze heures de nuit”.

²⁰⁹ KHA, Inv. A 11–XIV–E 40, Vlissingen, nr 5, brief van admiraal, burgemeesters en schepenen van Vlissingen, 11-6-1573. Terloops werd ook op noodzaak van benoeming van nieuwe baljuw gewezen: “Soe de stadt ende tregiment alhier zonder Gouverneur ende oock eenen notabelen bailliu nyet geduyren en sal”.

²¹⁰ III-9.

²¹¹ Blok, art. ‘Gaspard Van der Noot’, *NNBW*, V, kol. 376.

²¹² Zijn commissie in KHA, Fbk I fo 120v aan te vullen uit Inv. A 11–XIV–I–10, bl. 424 vlg.

Oranje deelde op 17-6-1573 benoeming van De Boisot aan Vlissingers mee zonder te reageren op hun verzoek om Van der Noot aan te stellen (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 126, fo 462r vlg.).

ambtelijk milieu. Zijn vader, Pieter de Boisot (overl. 1561) was in de landsheerlijke Brusselse regering thesaurier–generaal geweest en verder o.m. thesaurier van de orde van het Gulden Vlies ²¹³. De Opstand had een radicale scheiding binnen zijn gezin gebracht. Van zijn 4 kinderen stonden Charles en zijn jongere broer Louis aan de zijde van de Opstand en betaalden dit met hun leven. Hun oudste zuster Maria was gehuwd met Nicolas Micault, lid van de landsheerlijke Geheime Raad, en hun jongste zuster Catherina met Karel Tisnacq, een broer van haar moeder en o.m. lid en hoofd–voorzitter van de Geheime Raad.

De Boisot had voorafgaand aan zijn benoeming als gouverneur bijzondere opdrachten voor Oranje vervuld. In het voorjaar van 1572 verbleef hij in Keulen vanwaar hij Oranje inlichtingen over de Nederlanden verstrekke ²¹⁴. In het najaar van 1572 voerde hij vrij lang in Engeland besprekingen met de Engelse regering ²¹⁵. In het voorjaar van 1573 werd hij door Oranje naar het Noorderkwartier gezonden om als commissaris–generaal een ordelijker gang van zaken in het onder gouverneur Sonoy gestelde kwartier te bevorderen ²¹⁶. Zijn taak aldaar zal in grote lijnen dezelfde zijn geweest als die welke kort tevoren Junius de Junge in Zeeland had gekregen: als vertrouwensman van Oranje het regeerpotentieel in een regio versterken. De Boisot nam ook deel aan de pogingen om Haarlem te ontzetten. Op 21 juni 1573 kwam hij in Vlissingen aan ²¹⁷ waar hij constateerde, dat de gang van zaken niet naar wens was ²¹⁸.

Als baljuw van Vlissingen stelde Oranje de Gentenaar mr Pieter de Rycke aan ²¹⁹. Met hem kreeg opnieuw een persoon van buiten Zeeland een leidende functie in het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak. Van beroep advocaat speelde hij in de roerige jaren 1565-1567 in Gent een belangrijke rol als calvinistisch georiënteerde protestant. Hij werd in 1567 verbannen en ging in Wezel wonen. Hij behoorde tot de vroege medewerkers van Oranje voor wie hij gelden inzamelde. In 1572 nam hij o.m. geconfisqueerd zilver in Delft en Rotterdam in ontvangst. Vóór zijn komst naar Vlissingen vervulde hij diplomatieke zendingen. Met behoud van zijn baljuwschap werd hij in augustus ontvanger van het licentrecht te Vlissingen ²²⁰. In 1576 was hij een van de ondertekenaars van de Pacificatie van Gent. Hij werd een van de hoofdpersonen in het Zeeuwse regeringsapparaat en zou dit tot zijn dood in 1596 blijven.

Omdat Middelburg tot haar overgang in februari 1574 niet kon fungeren als regeringscentrum van het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak heeft Vlissingen korte tijd tot op zekere hoogte die functie vervuld. In 1573 kwam de admiraal Louis de Boisot, broer van Charles, er wonen evenals de in het najaar van 1573 aangestelde tesorier van de oorlog van Zeeland Adriaan Manmaker. Zo verbleef enige tijd in Vlissingen een groepje mannen die gevormd waren in de cultuur van de grote Zuid--Nederlandse steden.

²¹³ Zie voor familie De Boisot: Baelde, *Collaterale Raden*, 236 vlg., 285 en Blok, artt. 'Charles' en 'Louis de Boisot', *NNBW*, V, kol.42 vlg.

²¹⁴ **KHA**, A 11– XIV C–B– 35 en 36: Charles de Boisot aan Oranje; Keulen, 22-3 en 27-5-1572. Swart leidt uit 2e brief af, dat Oranje De Boisot tot zijn plaatsvervanger in Holland had willen aanstellen, maar dat De Boisot zich niet in staat voelde Lumey van zijn macht te beroven. M.i. ging Oranjes verzoek minder ver. Oranje had De Boisot verzocht om naar Lumey in Den Briel te gaan om te proberen hem tot rede te brengen. De Boisot achtte gezien de aard van Lumey zulk een reis nutteloos, maar zou Oranje gehoorzamen, als die bij zijn wens bleef.

²¹⁵ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2471, 526; aanbevelingsbrief van Oranje aan Burleigh ten gunste van Charles de Boisot die naar Engelse koningin wordt gezonden; Gheel, 24-9-1572; *ibidem*, nr 2480, 535 vlg.; memorie van De Boisot waarin onder meer gedachte, dat Elizabeth geld uitleent op onderpand van steden, een vorm van hulp die niet wezenlijk verschilt van wat in 1585 gerealiseerd zou worden.

²¹⁶ VII-21.

²¹⁷ Le Petit, *Chronicque*, II, 253.

²¹⁸ **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 111, fo 342r vlg.; brief van Oranje aan De Boisot (Leiden, 5-7-1573) waarin Oranje in reactie op rapport van De Boisot schreef: "il me desplaist que n'avez a votre venue illecq trouve les choses si bien reglees et composees, que pour la prosperite d'icellui quartier il seroit bien a desirer".

²¹⁹ Zie voor hem De Jong, art.'Petrus Rijcke', *NNBW*, III, kol. 1111 vlg., en voor zijn rol bij inrichting van Zeeuws regeringsstelsel in laatste kwart van 16e eeuw Heeringa, 'Leiders', 1 vlg.

²²⁰ VI-18.

In december 1573 was het dan eindelijk zover, dat Oranje in Zeeland kwam. Omstreeks 20 december arriveerde hij in Zierikzee en op 30 december in Vlissingen. In de dan volgende weken werd een regering voor het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak opgezet waardoor de staatkundige positie van de stedelijke regering van Vlissingen geheel veranderde.

3.19 Stedelijke regering en privilege van 2 maart 1574

Bij de vernieuwing van de stedelijke regering in 1573 en 1574 heeft Oranje zich blijkbaar vrijheid van keus voorbehouden. In 1573 draagt hij 2 ongenoemden op om in Vlissingen de regering te vernieuwen door de zittende functionarissen te herbenoemen of te vervangen door bekwame de Gemene Zaak toegedane personen, een en ander naar het oordeel van de geadresseerden ²²¹. In 1574 ging Oranje op dezelfde manier te werk met een duidelijke nadruk op de belangen van de Christelijke religie ²²².

Vlissingen kreeg als beloning van zijn verdiensten voor de Opstand op 2 maart 1574 een privilege op naam van Oranje²²³. Reeds vóór de Opstand werd bij de behandeling van belangrijke aangelegenheden de stedelijke regering van burgemeesters en schepenen (de Wet) vermeerderd met (een afvaardiging uit) de schutterijen waardoor een breder grondvlak voor de besluitvorming werd verkregen ²²⁴. Het privilege formaliseert als het ware die situatie door de creatie van een Raad naast de Wet (art.3) ²²⁵. Voortaan bestaan Wet en Raad uit 2 burgemeesters, 9 schepenen en 13 raden die volgens het privilege jaarlijks opnieuw gekozen zouden worden in de volgende procedure ²²⁶. Baljuw, burgemeesters en schepenen en zij die vroeger burgemeester of schepen zijn geweest, kiezen de 24 notabelste poorters van de stad tot vroedschap en raad. Zij maken uit deze 24 een voordracht van 4 personen op uit wie Philips II er 2 tot burgemeester kiest van wie er een geboren Vlissinger moet zijn. Voorts maken zij uit de 24 notabelste personen een voordracht van 18 personen uit wie Philips er 9 tot schepen kiest. Van de 24 blijven er dan 13 over die vroedschap en raad zullen zijn. Volgens deze procedure beslist uitsluitend de Vlissingse regering wie er in de regering komt, maar heeft Philips een zekere vrijheid in de keus van burgemeesters en schepenen. De Vlissingse regering beperkte blijkbaar de schepenenkeus van Philips nog verder. Op 9 april 1576 verzocht zij Oranje over te gaan tot verkiezing per 3 mei van een nieuwe regering met bijvoeging van 3 lijsten namen ²²⁷. De eerste lijst vermeldt 4 personen van wie er 2 tot burgemeester gekozen moeten worden. De tweede lijst vermeldt 7 personen die alle tot schepen gekozen moeten worden en samen met de 2 niet gekozenen van de burgemeesterslijst de 9 vereiste schepenen moeten zijn, terwijl de derde lijst 13 personen vermeldt die alle raad moeten worden.

²²¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 91(2e nummering), fo 452v; Oranje aan ongenoemden, Delft, 13-5-1573 “continuerende deghene die tegenwoirdelijk aldaer in weth sitten oft dieselve oft eenige van dien ontslaende ende andere nutte bequaeme personen ende der gemeene saecke toegedaen synde in huere plaetse stellende, soe als ghy tzelve tot welvaren ende ruste derselver stede nutst ende oirboirlicxt vinden sult”.

²²² KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 249, fo 505v; Oranje aan ongenoemde(n), Dordrecht, 8-4-1574: opdracht om met baljuw van Vlissingen regeerders van vorig jaar van hun eed te ontslaan “verkiesende daernaer in onsen naeme vanwege Coninklijke Majesteit tot burchmeesteren ende regierders van Vlissingen onder den notabelsten burgeren degheene die ghy sult weeten aldernutste, bequaemste ende der Chrystelicke religie ende gemeene saeke aldermeest toegedaen te syn, teneynde deselve religie ende des lants welvaren des te beter gevoirdert mach worden”.

²²³ Zie voor inhoud van privilege ook VIII-18, XI-6, 8, 9 en XVII-15.

²²⁴ De Bruine, *Inventaris*, 3 vlg. Zie II-1 voor bij stedelijke besluitvorming betrokken instanties.

²²⁵ Zie III-19 voor in grote lijnen gelijklopend artikel 26 van Veerse privilege van 11-3-1574.

²²⁶ De Bruine, *Inventaris*, 4. Volgens De Bruine werden Wet en Raad gekozen uit door Vlissingse regering opgestelde dubbeltallen, maar dit was in elk geval aanvankelijk anders.

²²⁷ KHA, Inv. A 11–XIV– E 40, Vlissingen, nr 9. Aan Oranje werd alleen voor burgemeesters keus uit dubbeltal gelaten. Van burgemeestersdubbeltal werden eerste 2 personen gekozen, zodat stilzwijgend gegolden zal hebben, dat eerste tweetal door stad als burgemeesters werd gewenst. Van als schepen voorgedragen personen werd er een niet gekozen, terwijl in zijn plaats werd gekozen een door regering als raad voorgedragen persoon. Bij de raden waren er enkele verschillen tussen voordracht en verkiezing. De voor schepenenbenoeming overgeslagen Simon Gillisz. werd in 1577 schepen (Te Water, *Plechtige inhuldiging*, ongepagineerde lijsten).

Baljuw, burgemeesters, schepenen en raden mogen ordonnanties e.d. maken. (art.9). Hierop volgt een merkwaardige bepaling die niet voorkomt in het privilege dat Veere bijna gelijktijdig om dezelfde reden kreeg, en in verband met de situatie in Vlissingen zal zijn opgenomen. Alle ordonnanties en andere voorschriften waartoe door 2/3 van de aanwezige leden van Wet en Raad is besloten, zullen rechtskracht hebben alsof zij door het gehele college van Wet en Raad zijn goedgekeurd, maar met een voorbehoud (art.10). Als de baljuw en het overige 1/3 van de aanwezigen een tegengesteld standpunt hadden ingenomen, zou de aangelegenheid ter beslissing aan Oranje en de raden nevens hem worden voorgelegd. Een minderheid van Wet en Raad kreeg dus een sterke positie als de baljuw dit nodig vond. Baljuw was in die tijd Pieter de Rycke, een beproefd medestander van Oranje, die ongetwijfeld de belangen van de Gemene Zaak behartigde. Men hield er blijkbaar rekening mee, dat in de stedelijke regering een meerderheid een besluit zou nemen, dat volgens de baljuw en een minderheid onjuist was. Op het eerste gezicht denkt men misschien aan spanningen binnen de stedelijke regering. Maar het motief van deze bijzondere regeling kan ook in een andere richting worden gezocht. Vlissingen beheerste de handelsverbindingen van Engeland met Vlaanderen en Brabant (Antwerpen). Voortdurend waren er problemen met Engelse kooplieden die de Zeeuwse blokkade wilden doorbreken. De Vlissingse regering zal daar ook wel eens bij betrokken zijn geweest. Voor Oranje en de Gemene Zaak lag de verhouding met Engeland (koningin Elizabeth) heel gevoelig. Men kan zich voorstellen, dat De Rycke die gezien zijn loopbaan een kundig bestuurder was, er voor moest zorgen, dat de Vlissingse regering geen maatregelen nam die politiek verkeerd konden uitwerken. Als hij een besluit van de meerderheid van de regering schadelijk achtte en kon bereiken, dat een minderheid zich er tegen verklaarde, kon hij de zaak ter beslissing aan Oranje en de Raad nevens hem laten voorleggen ²²⁸.

²²⁸ Het zal wel niet bedoeling zijn geweest, dat met exacte verhoudingen van 2/3 en 1/3 werd gewerkt, want dat zou toepassing van regeling sterk beperkt hebben.

4 Regering in Veere in 1572-1576

4.1 *Veere vóór 1572* ¹.

De ligging van Veere kwam overeen met die van Vlissingen: aan een breed zeegat en van zee uit gemakkelijk te bereiken. Veere in het noorden van Walcheren en Vlissingen in het zuiden beheersten samen de toegang tot de haven van Middelburg en het uitgestrekte havencomplex van de rede van Arnemuiden ². Van haar ontstaan af was Veere een havenplaats en handelscentrum. In de 16e eeuw, vroegere tijden buiten beschouwing gelaten, had de stad vooral handelsrelaties met het Baltische gebied en Schotland. Ook was Veere een belangrijke vissershaven ³.

De Veerse samenleving was in klein bestek rijk geschakeerd. Omstreeks 1570 zal de stad 3500 á 4000 inwoners gehad hebben ⁴. Tot hen behoorden onder meer kooplieden met handelsrelaties overzee en lokale handelaren, winkeliers, herbergiers, schippers, vissers, matrozen, medici, ambachtslieden van allerlei soort, stedelijke functionarissen en stadspersoneel, kanunniken van het kapittel van de kerk in Veere, kloosterlingen en andere geestelijken, en personeel van de oorlogsmarine ⁵. Tot de stedelijke samenleving kunnen ook worden gerekend bewoners en personeel van het dichtbij de stad gelegen slot Zandenburg.

Bij de vissers moet een kanttekening worden geplaatst ⁶. In enige steden hebben vissers een belangrijke rol gespeeld bij de overgang van de stad naar de Opstand. In de literatuur wordt soms het beeld opgeroepen, dat die vissers tot de financieel zwakken van de samenleving behoorden ⁷. In Veere waren bij de visserij betrokken min of meer welgestelde reders van vissersschepen (die zelf vaak mee voeren), hun personeel, vishandelaren die onder meer vis naar het buitenland exporteerden en beleggers in 'scheepsparten' ⁸. Deze mensen van uiteenlopende materiële welstand zullen gezamenlijk schade geleden hebben van de belemmeringen van de visvangst als gevolg van het optreden van de watergeuzen en maatregelen van Alva en dus allen belang gehad hebben bij een ingrijpende verandering van de situatie.

¹ Veere heeft rijk archief, thans in ZA. Daarom kan van Veere veel rijker beeld verkregen worden dan van Vlissingen waar in 1809 stedelijk archief verloren ging.

² De rede van Arnemuiden, ook de Walcherse rede genoemd, vervulde een belangrijke transitofunctie in het handelsverkeer van Noorwest-Europa, zie Enthoven, *Zeeland*, 1 vlg., vooral 23.

³ Volgens *Rapport 1569*, 149, voeren er in 1569 van Veere uit 55 vissersboten op kabeljauw, elk met bemanning van 11 koppen, en 22 buizen op haring. Vgl. ZA, RAZE, nr 345, fo 97r vlg.: verklaring d.d. 28-5-1594 betreffende Veerse vissersboot met bemanning van 11 koppen.

⁴ Groenveld komt op basis van aantallen huizen en weerbare mannen van Veere van *Rapport 1569* bij herleiding volgens bepaalde coëfficiënten op bevolkingsgetal van 1923 tot 2500. Laatste getal is berekend door aantal huizen volgens rapport (500) met 5 te vermenigvuldigen. Volgens belastingkohier van 1543 was aantal voor belasting in aanmerking genomen huizen 673 (ZA, GA Veere, nr 1405 B). Met 5 vermenigvuldigd zou dat voor 1543 inwonertal van 3365 opleveren. Dit komt dicht in de buurt van getal dat Groenveld opgeeft op basis van belastingkohier van 1576, namelijk 3575. Ongedateerde lijst met aantallen huizen per straat, in totaal 668 huizen, wellicht van 2e helft 16e eeuw, in ZA, GA Veere, nr 1976.

⁵ Sigmond, 'Voyaige' 89 vlg.; Gooskens, 'Grenzen', 2 vlg.

⁶ Van Vliet, *Vissers*, bevat veel informatie over Zeeuwse zeevisserij in begintijd van Opstand en betreft daarin onder meer betekenis van visserij in maatschappelijk leven.

⁷ Van Boxhorn, *Chroniick*, II, 547: "De ghemeynte [van Veere] — — — bestaende meest uyt visschers ende bootsvolck, — — — weynich hebbende te verliesen ende oversulcx niet ontsiende alles te waghen". Het is de vraag of wie weinig heeft te verliezen, bereid is alles te wagen.

⁸ Van Vliet, *Vissers*, 85 vlg.: zeevisserij als investeringsobject.

Veere was ook een oorlogshaven ⁹. In tijden van oorlog of ter bestrijding van zeeroverij en bescherming van vissers schepen werden in Veere schepen voor gevechtsdoeleinden uitgerust. In 1551 werd besloten tot de vorming van een permanente landsheerlijke oorlogsvloot die tot in 1561 heeft bestaan en Veere als thuishaven had. In de stad was een arsenaal met benodigdheden voor oorlogsschepen, onder meer geschut, dat na opheffing van de permanente vloot werd gehandhaafd.. Er zal ook wel een werkplaats bij zijn geweest. Vermoedelijk heeft een vrij groot deel van het marinepersoneel uit Verenaren bestaan die gewoonlijk op koopvaarders of vissersschepen dienden, maar van tijd tot tijd dienst op een oorlogsschip deden. Ook een aantal marineofficieren was uit Veere herkomstig. In normale tijden zal hun functie geen dagtaak zijn geweest en verscheidene van hen hebben tot de stedelijke regering behoord als baljuw, burgemeester of schepen ¹⁰.

Veel inwoners van Veere of hun (voor)ouders waren herkomstig uit streken buiten de Nederlanden, onder meer Schot land en het Baltische gebied, bij voorbeeld uit Danzig ¹¹. Het valt op hoe snel sommigen van hen een plaats in de stedelijke regering verwierven. Dit kan er op wijzen, dat het stedelijk patriciaat vóór 1572 een betrekkelijk open karakter had.

Evenals Vlissingen kreeg ook Veere zijn aandeel in de woelige tijden na 1560. De moeilijke situatie in de visserij omstreeks 1570 werd reeds vermeld. In het voorjaar van 1571 was het Alva ter ore gekomen, dat in enige plaatsen op Walcheren veel volk naar de stedelijke regering gegaan zou zijn met de mededeling, dat zij niet de zee op konden gaan om hun levensonderhoud te verdienen en dat daarom de stedelijke regering hun de middelen moest verschaffen om daarin te voorzien en dat zij anders zelf de middelen daartoe zouden zoeken. Alva wenste daarover ingelicht te worden en de gouverneur van Zeeland vroeg daarop de Veerse regering om informatie ¹². **((TEKST BRIEF NAGAAN))**

Ook heeft de stad de last gevoeld van op Walcheren gelegerde landsheerlijke troepen. In de periode 1567-1571 waren er herhaaldelijk troepen in Veere gelegerd, zeer tegen de zin van de stad ¹³. De soldaten werden bij burgers ingekwartierd en zullen stad en bevolking op kosten gejaagd hebben. Soms is er sprake van 20 à 30 soldaten, soms van 100 of wat meer. In haar pogingen om Veere vrij van soldaten te houden schakelde de stedelijke regering onder meer Esteban de Ibarra, secretaris van Alva' zoon Don Frederik, in ¹⁴. Omdat deze bewerkt

⁹ Zie Sicking, *Neptune*, voor rol van heren van Veere met betrekking tot oorlogvoering ter zee en Veere als oorlogshaven.

¹⁰ Philips van Bourgondië, heer van Beveren, bastaardbroer van Maximiliaan van Bourgondië, was in de jaren zestig fungerend baljuw van Veere en in 1544 vice-admiraal op een naar het Kanaal uitgezonden vloot (Sigmond, 'Voyage', 94). Kapiteins van oorlogsschepen die lid van Veerse regering zijn geweest, waren Joos Oliviers, Dierick van Waelscappe en Vrone Hollants, en wellicht nog anderen (ZA, RAZE, nr 402, fo 77v (1560), fo 110r (1563). Vermoedelijk ook in Veere wonende kapitein van oorlogsschip was Roeland van Ghistele, in 1572 commandant van fort Rammekens (*ibidem*, fo 77v, 88v (1560).

¹¹ Zie Unger en Westendorp Boerma, 'Steden; Vere', 13 vlg., voor de belangrijke plaats van Schotland en het Oostzee gebied in de Veerse handelsbetrekkingen.

¹² ZA, GA Veere, nr 165, omslag 35: brief van Anthonis van Bourgondië aan baljuw, burgemeesters en schepenen van Veere; Middelburg, 28-4-1571. Vermoedelijk zijn gelijke brieven naar Vlissingen en Middelburg gezonden.

¹³ ZA, GA Veere, nr 165, omslagen nr 20, 24, 25, 36. Op 7-4-1570 schreef Veerse regering aan gouverneur van Zeeland, dat stedelijke gemeenschap "nu drie volle jaren met knechten belast es geweest" (Ermerins, *Vere*, 3e stuk, 275 vlg.; Ermerins, *op. cit.*, 159 vlg., meent ten onrechte, dat brief aan een gouverneur van Veere was gericht.).

¹⁴ ZA, GA Veere, nr 165, omslag nr 26; brief van Gossen Kellenberch aan burgemeesters en schepenen van Veere, Antwerpen, 7-4-1570. Uit hierna behandeld gedeelte van brief blijkt, dat Kellenberch moest proberen te bereiken, dat in Veere gelegerd deel van vendel soldaten uit stad weggehaald zou worden zonder dat er andere soldaten voor in de plaats zouden komen. " – – – Dye geschencken achtervolghende de belastinghe van dye van der wet [d.w.z. volgens opdracht van Veerse regering] heb ick the hoeve [ten hove, het Brusselse regeringscentrum van de Nederlanden] gedaen aen diversze[personen] nae discreetie twelck oock gude operatie ghedan heffdt ende noch doet. De secretarius Steffano de Ivarra dewelcke dander reysse eenen brief van den harttoch [= Alva] vercrech aen den heere van Wacken [de gouverneur van Zeeland Anthonis van Bourgondië], dat men ons nyedt met meer knechten en soude belasten, denwelcken ick vor een danckbarheydt vanweghen der stadt van

had, dat Alva de gouverneur van Zeeland had geschreven Veere niet met meer soldaten te belasten, schonk burgemeester Gossen Kellenberch, in april 1570 op dienstreis in Brussel, hem namens de stad als dank een 'schoen stick lijwaet' van 40 el waarop de secretaris verklaarde, dat hij Veere dienst zou doen en de stad in protectie zou nemen. De démarches van Kellenberch hielden Veere niet vrij van troepen. Op 30 april 1571 schreef de gouverneur van Zeeland aan de regering van Veere, dat ondanks zijn recente belofte aan burgemeester Joos Oliviers, dat er geen Spanjaarden op Walcheren gelegerd zouden worden, er 3 Spaanse vendels zouden komen die al bij het eiland waren aangekomen. Een van de Spaanse vendels zou in Veere de plaats gaan innemen van de daar gelegerde Waalse soldaten. De gouverneur zou zien of een deel van het voor Veere bestemde Spaanse vendel op Arnemuiden gelegerd kon worden. Tijdens de cruciale dagen in april en mei 1572 was er geen garnizoen in Veere¹⁵. Veere liet in die tijd een oorlogsvaartuig voor de stad patrouilleren om zich tegen aanvallen uit zee te beschermen¹⁶.

Ook de dreigende belastingen – de 10e en de 20e penning – kunnen in de stad ongenoegen ten opzichte van de landsheerlijke regering in Brussel hebben opgewekt. Morillon schreef op 13 april 1572 aan Granvelle, dat in Veere 30 Schotse schepen met huiden waren aangekomen die men niet wilde lossen vanwege onzekerheid of de 10e penning betaald zou moeten worden¹⁷. Het alternatief was, dat de schepen naar Frankrijk zouden stevenen. Alva's belastingvoornemens kunnen bovendien op een bijzondere manier irritatie in de stad hebben veroorzaakt. Evenals in Vlissingen was er in Veere de dreiging, dat een betrekkelijk groot aantal burgers bij de inning van Alva's penningen zou worden betrokken¹⁸. De voor Veere aangestelde collecteur–generaal van de 10e en 20e penning, Adriaen van Westcappelle, verzocht op 5 maart 1572 de stedelijke regering om 31 met name genoemde personen op te roepen om beëdigd te worden als ondercollecteurs¹⁹.

der Veere een schoen stick lijwaet dat ick tot Mechellen vpt beghinhoff ghekoft hadde van xl ellen gheschenckt dat hy in groten danck aennam, ende hy seyde, dat hy der stadt van der Veere dienst doen soude nar sin vermoghen, ende hy soude de stadt van der Veere onder sin protexie nemen. *Naar aanleiding van deze toezegging* maeckten ick met Marck Prevoest een memoria aen hem in [het] Spaens hem byedende [= biddende], also wij seer langhe pacientie ghehadt in de .iiij. jaer met krichs volck belast gheweest hadden, ende een arme ghemeente van den meestendeel vissers hadden, ende dat wy den Coninck altoes getrowe gheweest hadden ende ons altoes aen de gude oude religie ghehouden, dat hy wilde beste doen by den hartoch ende aen don Fredericko [= zoon van Alva], dat men ons desze knechten wilde affnemen ende bij huere vendel ofte elders dar sze sinder majesteit dienst mochten doen, wilde verordoneren, twelcke mij desen Secretaris beloofde szonder foute the doen ende dat oeck by tospreken van mynen heere van Grobendonck tresouryr etc. dye sulx oeck aen desen Secretaris vanwegen deser stadt begerde – – –”. Brief vervolgt dan met mededeling, dat vendel waarvan deel in Veere lag, opdracht had gekregen naar kasteel van Antwerpen te gaan. Kellenberch had nog geïnformeerd of er andere soldaten op Walcheren gelegerd zouden worden, maar daar was ten hove niets van bekend. Estevan de Ybarra was secretaris van Don Frederik (Van Vloten, *Beleg*, 86; Maltby, *Alba*, 74). Mark Provoost verleende in Brussel juridische bijstand aan Zeeuwse instanties. Heer van Grobbendonck was thesaurier-generaal Gaspar Schetz. Ook regering van Gouda trachtte in 1569 en 1570 met behulp van financiële middelen autoriteiten te beïnvloeden om inlegering van troepen te voorkomen (Hibben, *Gouda*, 48, 64, noot 120). Zie voor verschijnsel on der meer ook Woltjer, 'Hollands stadbestuur', 272, vlg.

¹⁵ Van Haecht, *Kroniek*, II, 180, bericht zonder datum te vermelden, dat ongeveer 100 oude soldaten uit Veere en Arne muiden naar Middelburg vluchtten. Dit zou kort voor overgang van Veere kunnen zijn geweest.

¹⁶ Ermerins, *Vere*, 3e stuk, 275 vlg.; (in noot 11 vermelde) brief van Veerse regering aan gouverneur Anthonis van Bourgondië, 7-4-1570.

¹⁷ Pouillet – Piot, *Granvelle*, IV, nr LVII, 177: "Ils sont arrivez à la Vere xxx batteaulx d'Ecosse avec cuirs; mais ilz ne veulent descharger, s'ilz ne sont asseurez du xe et xxe, ou plustost yront en France." Schotse huiden waren in Veere belangrijk importartikel. De 20e penning werd t.z.v. onroerend goed geheven en was hier niet van belang, maar '10e en 20e penning' zal staande uitdrukking geweest zijn.

¹⁸ III-3.

¹⁹ ZA, RAZE, nr 246, fo 331r. Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 235, noemt in haar overzicht van collecteurs bij Veere alleen de collecteur–generaal, zodat het vermoedelijk niet tot aanstelling van de ondercollecteurs is gekomen.

4.2 *Gezag in Veere vóór de Opstand*

Voor de gezagsuitoefening in Veere waren in de late middeleeuwen drie elementen van belang: de heer, het Commuun en het dorp, c.q. de stad.

In de middeleeuwen had Veere een eigen heere die op het dicht bij de plaats gelegen slot Zandenburg resideerde ²⁰. De heerlijkheid Veere was een (Zeeuwse) vrije heerlijkheid, d.w.z. de graaf had alle gezagsrechten binnen het territoir van de heerlijkheid aan de heer in leen gegeven en zich slechts de leenverhouding voorbehouden. Met de uitbreiding van het landsheerlijk gezag was de landsheer (graaf) echter op den duur rechtstreeks gezag in de heerlijkheid gaan uitoefenen, bijv. op het terrein van de godsdienst. Het landsheerlijk gezag blijft in deze summiere uiteenzetting verder buiten beschouwing.

Al ten tijde van het ontstaan van Veere was de heer een van de invloedrijkste leenmannen van de graaf van Holland en Zeeland. In de 16e eeuw was de heerlijkheid Veere in het bezit van een bastaardtak van het Bourgondische Huis. De heren van Veere waren ook heer van Vlissingen, van Brouwershaven en van een aantal andere heerlijkheden. In 1555 had Karel V de laatste heer van Veere uit de bastaardtak, Maximiliaan van Bourgondië, landsheerlijke stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, verheven tot markies van Veere. Vlissingen behoorde ook tot het nieuwe markizaat. Na het overlijden van Maximiliaan in 1558 volgde Oranje hem in 1559 als stadhouder op. Maximiliaan was ook de landsheerlijke admiraal van de Nederlanden en de admiraliteit was gevestigd in Veere. De hoge status van haar heer had de stad veel voordelen gebracht, vooral op handelsgebied. Overigens streefde Veere niet zonder succes naar een eigen autonomie tegenover de heer.

Toen Maximiliaan in 1558 kinderloos overleed, verloor de stad haar machtige beschermer en verbleekte de glans van Zandenburg. De bestanddelen van het markizaat Veere kwamen in woelig vaarwater, omdat er in de boedel van Maximiliaan te weinig liquide middelen waren om de schulden te betalen. Aanvankelijk vererfde het markizaat op Maximiliaan de Hennyn, in de Nederlandse geschiedenis beter bekend als Bossu, die vanwege de schulden afstand van de erfenis deed ²¹. In 1563 werd Maximiliaan van Kruiningen door zijn voogden naar voren geschoven als erfgenaam van het markizaat, maar die aanspraak werd niet erkend door de crediteuren van Maximiliaans boedel en de Grote Raad ²². Inmiddels was Maximiliaans boedel in verband met de er op drukkende schuldenlast onder curatele gesteld. Spoedig werd Arend van Dorp curator en als zodanig belast met het beheer van de heerlijke rechten over onder meer Veere en Vlissingen.

Reeds werd vermeld, dat bij de afwikkeling van Maximiliaans boedel Philips II met Veere en Vlissingen eenzelfde regeling wilde treffen als de Brusselse regering met Brouwershaven had getroffen, waarbij Philips de heerlijke rechten over de steden zou kopen met geld van de steden, terwijl de steden een aantal voorrechten van Philips zouden verwerven ²³. Veere zag van de regeling af ²⁴. Koper van Veere en Vlissingen werd in 1567 Philips die bij de koop gebruik maakte van zijn naastingsrecht als bloedverwant van Maximiliaan. Oranje had Veere en Vlissingen willen kopen wat hem pas in 1581 bij een volgende verkoping zou gelukken. Hoewel in 1567 beide steden in handen van de landsheer kwamen, verwierven zij daardoor niet de status van grafelijke steden, omdat Philips de leenrechtelijke constructie van de heerlijkheden over de steden handhaafde en als heer van Veere en Vlissingen als leenman van zichzelf ging fungeren. Daardoor kreeg Philips toegang tot de Staten van Zeeland, de instelling waarmee hij als landsheer over allerlei zaken moest onderhandelen. Tevergeefs probeerden Veere en Vlissingen in 1568 in de nieuwe constellatie toch toegang tot de Staten

²⁰ Zie De Brakke, 'Inleiding', voor plaats van heren van Veere in samenleving van hun tijd.

²¹ Gachard, *Corr. Marg.*, I, 3, noot 4. *Chronologische lijsten*, V, 446, nr 3054: Grote Raad wiligt verzoek in van Maximiliaan de Hénin om ontheffing van aanvaarding van nalatenschap van zijn oom Maximiliaan van Bourgondië, omdat schulden baten overtreffen (31-10-1562).

²² Maarschalkerveerd – Dechamps, *Archief heren van Veere*, 8.

²³ III-1.

²⁴ ZA, GA Veere, nr 2036, omslag I; request van Andries van Werchter, [secretaris van Veere], 1568, bl.7: "Want de Co[ninklijke] M[ajesteit] deselve stadt gecocht heeft, nadat die van der Vere gesonden hadden te hove Gossen Kellenberch met instructie dat die van der stadt nyet practiquabel en vonden om haer zelve te coopen".

te verkrijgen ²⁵. In de Staten verwierf Philips de invloedrijke positie van Eerste Edele. Hij liet er zich vertegenwoordigen. Zijn vertegenwoordiger was in 1572 de gouverneur van Zeeland Anthonis van Bourgondië, lid van een bastaardtak van het Bourgondische Huis en zo een verre verwant van Philips.

Voor Veere en Vlissingen waren staatsrechtelijk gezien de gebeurtenissen na Maximiliaans dood in 1558 teleurstellend geweest. In plaats van een invloedrijke eigen heer onder handbereik hadden de steden in 1572 een machtige heer op verre afstand voor wie de steden slechts (strategisch belangrijke) pionnen in diens machtspolitiek waren ²⁶. Het was hun niet gelukt toegang te verkrijgen tot de Staten van Zeeland waarin Middelburg, hun grote concurrent op handelsgebied, een belangrijke rol speelde. Ook financieel was voor Veere en Vlissingen de gang van zaken onvoordelig. De steden moesten in termijnen aan hun nieuwe heer Philips een niet onaanzienlijk bedrag als 'blijde inkomste' betalen welk bedrag in 1572 nog niet was afbetaald.

De heerlijkheid Veere bestond niet alleen uit zakelijke rechten. De heer had onderdanen, in de Zeeuwse terminologie de vrienden van de heer. Reeds in de 14e eeuw manifesteert zich een gemeenschap van de vrienden van de heer van Veere die bepaalde eigen belangen behartigt, een gemeente, *communitas*, in Veere het *Commuun* genoemd ²⁷. Het *Commuun* onderhandelt met de heer, sluit met hem overeenkomsten, heeft een eigen zegel, eigen bezit, eigen inkomsten en een eigen financiële administratie die wordt gevoerd door de *Commuunmeester*, kortom het *Commuun* is een rechtssubject, een eilandje van Veerse autonomie in de heerlijkheid. Het *Commuun* heeft bepaalde taken die het welzijn van de stedelijke gemeenschap behartigen: de wacht, de bestrating en het bevorderen van de brandveiligheid door het subsidiëren van het gebruik van met steen gedekte daken.

Het *Commuun* waarover weinig gegevens zijn bewaard gebleven, schijnt niet een eigen bestuur te hebben gehad. De *Commuunmeester* werd in latere tijd benoemd door de burgemeesters van Veere. Dit past bij de latere ontwikkeling van de Veerse autonomie. Formeel naast het *Commuun* groeide van het eind van de 15e eeuw af een andere kern van autonomie: een stedelijke gemeenschap vertegenwoordigd door de Wet. De stedelijke gemeenschap, het *corpus* van de stad, bestond in die periode, naar mag worden aangenomen, uit hetzelfde personenverband als het *Commuun*. In 1543 worden 'Commuun' en 'corpus van de stad' als synoniemen gebruikt ²⁸. Door geldnood gedwongen droeg de heer bij overeenkomst een aantal taken in de stedelijke sfeer, onder meer met betrekking tot de verdedigingswerken, met de bijbehorende financiering over aan de stedelijke samenleving. De daaruit voortgekomen administratie kwam in handen van de fortificatiemeesters die spoedig uitsluitend door de Wet werden benoemd. Gedurende zekere tijd traden de stedelijke gemeenschap en het *Commuun* naast elkaar op. Een akte uit het begin van de 16e eeuw droeg drie zegels: van de heer, van de stad en van het *Commuun* ²⁹. In de loop van de 16e

²⁵ Ermerins, *Vere*, 2e stuk, 131 vlg.

²⁶ De Brakke, 'Rechten', 170, vermeldt overigens, dat houding van Philips tegenover zijn nieuwe onderzaten niet onwelwillend is geweest.

²⁷ Oudste bekende vermelding van gemeenschap van vrienden van Veere komt voor in overeenkomst over gebruik van Veerse watermolen, die heer in 1346 sloot met 'met onsen vrienden ghemeenlike van der Vere' (Ermerins, *Vere*, 1e stuk, 79 vlg.). Hierbij kregen vrienden onder meer recht om door hen bezoldigde controleur op watermolen te stellen. Dit impliceert middelen in geld of natura, ontvangsten en beheer van gemeenschapsmiddelen. 'Vrienden' van een (ambachts)heer zijn de onder diens gezag staande personen.

²⁸ ZA, RAZE, nr 361, fo 143v: burgemeesters en schepenen "blyven selve als representerende tcommuyn of corpus van de stad borge" voor arme weduwe die zelf geen borg wist te krijgen (27-1-1543).

²⁹ KB, Handschriften, 70 J 65 (Costumen Vere, 4e deel), 403. Zegel van stad was dat 'ad causas villæ de Veris'. Op zegel van *commuun* stond 'communitatis de Veris'. Veere wordt op stadszegel 'villa' genoemd. Vgl. Dekker, *Sca mele Landstede*, 142, over zegel van Goes uit begin van 15e eeuw waarop Goes eveneens als 'villa' wordt aangegeven. Volgens Dekker kan 'villa' zowel stad als dorp betekenen. In *Annales Gandenses* uit begin van 14e eeuw heet Middelburg en Zierikzee 'villa', Veere 'villa campestris' (Johnstone ed., *Annales Gandenses*, 44, 46; andere villae campestris: 49, 54, 55). 'Villa campestris' is wellicht equivalent van 'landstede' in zin van nederzetting zonder verdedigingswerken die naar platteland toe open ligt.

eeuw ging de financiële administratie van de Commuunmeester in de administratie van de fortificatiemeesters op en verdween de Commuunmeester. Het Commuun als rechtssubject is dan formeel samengevallen met het corpus van de stad. Omdat de heer van Veere zich in de 15e eeuw had verplicht jaarlijks een bedrag aan het Commuun uit te keren voor de financiering van de taken van het Commuun (wacht, enz.) en die verplichting op de latere heren (markiezen) overging, bleef de term Commuun in gebruik, maar nu om die (door de stad verrichte werkzaamheden) aan te duiden ³⁰ waarvoor de uitkering van de heer bestemd was.

Het is niet bekend sinds wanneer Veere als stad is beschouwd ³¹. In het begin van de 15e eeuw was dit het geval. Voor de heer was het dorp c.q. de stad domeingood. Dit domeingood was een bundel rechten, in het bijzonder gezagsrechten die inkomsten opleverden. De heer liet in de stad het openbaar gezag uitoefenen door een college van burgemeesters en schepenen, de Wet, dat door hem werd aangesteld. Naast de Wet stond de baljuw, vertegenwoordiger van de heer die in het bijzonder de zorg voor de rechtshandhaving had.

Veere werd aan de vooravond van de Opstand geregeerd door de Wet, een college van twee burgemeesters en negen schepenen. Protocollair was de belangrijkste persoon in de stad de baljuw, de vertegenwoordiger van de heer, i.c. Philips II, en door deze aangesteld. De Wet werd door de heer telkens voor één jaar aangesteld. Nadat Philips II in 1567 heer van Veere was geworden, zal hij in feite de keus van de regeringsleden van Veere hebben overgelaten aan de gouverneur van Zeeland, Anthonis van Bourgondië. Dit was in elk geval zo bij de Wetsvernieuwing van 27-8-1569 waarvoor Anthonis op naam van Philips werd opgedragen de meest geschikte personen te kiezen met de uitdrukkelijke opdracht niemand te kiezen die met ketterij besmet of daarvan verdacht was ³². De Wetsvernieuwing vond niet altijd op dezelfde datum plaats. In 1570 was er geen Wetsvernieuwing, terwijl er in 1571 twee waren, op 23 februari en op 22 december, hierna aangeduid als 1571A en 1571B ³³. Bij de jaarlijkse vernieuwing van de Wet was herbenoeming mogelijk en veel personen maakten jarenlang deel van de Wet uit, vaak afwisselend als schepen en burgemeester. Onder de schepenen bestond een zekere rangorde in belang, uitgedrukt in de volgorde waarin jaarlijks de nieuwe Wet in het daartoe bestemde register werd ingeschreven ³⁴. Hetzelfde gold voor de twee burgemeesters. Waarschijnlijk alleen in bijzondere omstandigheden speelde een informeel college van 'ouderlingen', vermoedelijk oud-regeringsleden, een rol. Na de overgang van Veere naar de Opstand oefende Oranje de aanstellingsrechten van de heer uit. Nadat hij in 1581 heer van Veere was geworden, deed hij dit uit eigen recht.

In het stedelijk overheidsapparaat namen een belangrijke plaats in de fortificatiemeesters die hierna bij de Veerse financiële administraties ter sprake komen. De stad had een door de heer aangestelde secretaris die niet alleen het officiële schrijfwerk van de stad verzorgde, maar ook wel de stad naar buiten, bijv. in Brussel, vertegenwoordigde. Verder waren er in het stedelijk apparaat colleges van kerkmeesters en weesmeesters die sociaal op het niveau van de Wet stonden.

4.3 *Veerse maatschappelijke achtergrond van mensen die zowel vóór als na 1572 belangrijke openbare functie vervulden.*

Een aantal met de Veerse samenleving verbonden personen oefenden zowel vóór het begin van de Opstand als aan de zijde van de Opstand daarna een belangrijke openbare functie uit.

³⁰ *Regt van syne hoogheyd*, 152; vermeldingen van Commuun in contract tussen Oranje en de regering van Veere, van 20-1-1582.

³¹ Zie voor vroegste geschiedenis van Veere: Henderikx, 'Ontstaan Veere', 105 vlg.

³² ZA, GA Veere, in nr 1467; brief op naam van Philips aan Anthonys van Bourgognen, Brussel, 12-8-1569.

³³ Samenstelling van stedelijke regering in onder meer 16e eeuw is aangetekend in ZA, GA Veere, nr. 1084. Rege ringslijsten bij Ermerins (*Vere*, 3e stuk) en Van Iperen (*Jubel-feest*, bijlage I) zijn niet geheel betrouwbaar. Zo stelt Ermerins wetsvernieuwing van 23 februari 1571 op 1570, hoewel GA Veere, nr.1084 vermeldt 23 februari 1571 a nativitate (Veere gebruikte in het algemeen kerststijl).

³⁴ ZA, GA Veere, nr. 1084. Soms is in een inschrijving volgorde van namen veranderd, bijv. in 1580, waaruit blijkt, dat volgorde van belang was.

Enigen van hen hadden bijzondere relaties met de heer van Veere op grond van verwantschap of omdat zij in andere opzichten tot het milieu van het hof van Zandenburg behoorden, en kunnen als een afzonderlijke groep worden beschouwd.

De heer had in Veere familierelaties waardoor het hof van Zandenburg ook op het persoonlijke vlak met de gezagsuitoefening in de stad was verbonden. Die relaties liepen via bastaardtakken van de geslachten Borsele en Bourgondië en van enkele verwante families. Veere was in het laatste kwart van de 15e eeuw door huwelijk uit het geslacht van de Borseles in dat van de Bourgondiërs overgegaan. In de toonaangevende sector van de Veerse samenleving speelden de bastaardtakken onder patronage van de heer een grote rol. Uit de bastaardtakken en verwante families werden stedelijke functionarissen gerekruteerd. Ook trouwden dochters uit de bastaardtakken met mannen die een functie in het gezagsapparaat van gewest, heer of stad hadden of kregen. Zo ontstond een informeel netwerk binnen het gezagsapparaat, een numeriek kleine groep met vele familiale en functionele vervlechtingen. Door het overlijden van Maximiliaan van Bourgondië verdween de beschermende hand van de markies, maar de groep wist de verkregen posities te behouden. Relaties tussen de heer en de stad waren er ook via het hofpersoneel. In een volgend hoofdstuk wordt een vergelijkbare Zierikzeese groep besproken die zo nauw met de Veerse groep was verbonden, dat van een Veers – Zierikzeese groep kan worden gesproken. Tot de Veers–Zierikzeese groep kan ook gerekend worden Jacob Smit van Baarland, de baljuw van Vlissingen, die als zodanig en via zijn vrouw banden met het Veerse hof had. De groep was een niet stedelijk georiënteerd patriciaat dat deels voor korter of langer tijd zijn emplooi vond in de bestuursdienst van de landsheer of de heer van Veere. De groep had veel verwantschapsrelaties met personen in openbare functies buiten Zeeland. De vraag of de hier geconstrueerde Walchers – Zierikzeese groep als een eenheid optrad, blijft hier rusten.

Nadat enkele leden van een bastaardtak van de Van Borseles baljuw van Veere waren geweest, stelde Maximiliaan van Bourgondië omstreeks 1533 zijn bastaardbroer Philips van Bourgondië, heer van Fontes, als baljuw aan. Deze oefende een tijdlang niet zelf het baljuwschap uit ³⁵. Van omstreeks 1556 tot zijn dood omstreeks 1566 schijnt Philips het baljuwschap zelf te hebben uitgeoefend ³⁶. Zijn dochter Anna trouwde met Jacob Smit die door Maximiliaan werd aangesteld als baljuw van het eveneens aan Maximiliaan toebehorende Vlissingen. In hoofdstuk II is de belangrijke rol van Jacob aan de zijde van de Opstand in 1572 en 1573 in Vlissingen beschreven. De in 1572 fungerende landsheerlijke gouverneur van Zeeland, Anthonis van Bourgondië, was een oudoom van Anna. Anna zal goed bekend zijn geweest met Veerse personen en toestanden, wat het contact tussen de opstandige milieus in Veere en Vlissingen kan hebben vergemakkelijkt. Anna's broers kozen eveneens de zijde van Oranje. Anna, sinds 1573 weduwe van Jacob Smit, vestigde zich na de overgang van Middelburg in 1574 in die stad en hertrouwde later met Jan Arentsz. die tot het regeringsmilieu van Middelburg behoorde ³⁷.

Een centrale plaats in het Veerse vlechtwerk nam het gezin van Hendrik van der Vere en Dorothea van Schengen in. Hendrik voerde het wapen van de Borseles met de bastaardbalk. Zijn vader, mr Cornelis Jacobsz. van der Vere, was in 1506-1523 secretaris van Veere. Vervolgens schonk de heer van Veere, Adolf van Bourgondië (zoon van Anna van Borsele) het secretarisschap aan Hendrik die secretaris van Veere was in 1524-1537. Daarna werd hij baljuw van Domburg, eveneens een bezitting van de heer van Veere. Dorothea was een dochter van **AANVULLEN**. Hendrik en Dorothea hadden 3 dochters: Anna, Charlotte en Ysabeau.

³⁵ Het was niet ongebruikelijk, dat functionarissen in een gezagsapparaat hun functie lieten uitoefenen door ander die (gedeelte van) emolumenten van functie genoot. Plaatsvervanger werd dan gewoonlijk met benaming van functie, bijv. baljuw, aangeduid.

³⁶ Hij fungeert in elk geval in 1556 als baljuw; zie adressering van brief van Maximiliaan van Bourgondië van 29-7-1556 in Ermerins, *Heeren van Veere*, 157. Strafrechtelijk valt op, dat in die periode Veerse schepenbank waarbij Philips als rechtsvorderaar optrad, drie mensen tot brandstapel veroordeelde: in 1561 man als ketter en in 1565 twee vrouwen als tovenaressen. Doodstraf voor toverij was in Zeeland uitzonderlijk. Zie Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, onder meer 167; *Bijdragen Oude Strafrecht*, 184 vlg., Marijke Gijswijt-Hofstra, 'Toverij', 94.

³⁷ Dirksen, 'Stad, buurt en commanderij', 89 vlg.

Anna van der Vere trouwde met Dominicus van den Nyewenhove die van 1533 tot zijn dood in 1552 het baljuwschap van Veere uitoefende voor de formele baljuw Philips van Bourgondië die als bastaardzoon van Adolf van Bourgondië een hogere plaats in de sociale rangorde innam. Na de dood van Dominicus trouwde Anna in 1553 met Jacob Campe, een koopman uit Danzig die zich omstreeks 1550 in Veere had gevestigd en tot zijn dood in 1585 vele belangrijke functies in Veere en Zeeland in het algemeen heeft bekleed. Toen Philips II in 1567 heer van Veere werd, werd Campe de rentmeester van Philips' Veerse domein, een functie die hij na de overgang van Veere naar de Opstand bleef vervullen. Het domein bleef immers Philips' domein, al gingen de opbrengsten naar de Gemene Zaak ³⁸. Na de dood van Anna in 1569 trouwde Jacob met Cornelia van Bruheze (omstr. 1538 – 1611), weduwe van mr. Roelandt de Pottere, pensionaris van Prelaat en Edelen van Zeeland (het eerste en het tweede lid van de Staten van Zeeland) ³⁹. Reeds vóór 1572 vervulde Campe in Veere overheidsfuncties in het bijzonder van financiële aard en was hij enige keren burgemeester. Na de overgang van Veere werd dit patroon gehandhaafd en was Campe vermoedelijk de invloedrijkste man in Veere.

Charlotte van der Vere trouwde in 1537 met Jan Symonsz.⁴⁰. Adolf van Bourgondië, door wiens 'hulpe ende toedoen' het huwelijk was gesloten, schonk Jan voor diens leven het secretarisschap van Veere waardoor Jan de opvolger van zijn schoonvader werd. Jan Symonsz. overleed in 1557. Charlotte trouwde vervolgens op een onbekende datum met Richard Barradot. Als jongeman kwam deze vermoedelijk uit Rumpst naar Veere waar hij enige tijd klerk van Jan Symonsz is geweest ⁴¹. In de 15e en 16e eeuw zijn er in Vlaanderen en Brabant personen met de naam Barradot die vrij belangrijke maatschappelijke positie bekleden ⁴². Onder hen komt ook de voornaam Richard voor. De hypothese is niet al te gewaagd, dat het om één familie gaat waar ook de Veerse Richard toe behoorde. Dit zou kunnen verklaren, dat hij snel tot het Veerse patriciaat doordrong. Opvolger van Jan Symonsz als secretaris werd niet Richard, maar Andries van Werchter, secretaris van de markies en eveneens een gewezen klerk van Jan Symonsz. Richard werd overigens reeds vóór de Opstand een invloedrijk man in Veere en bleef dit ook jarenlang aan de zijde van de Opstand.

Ysabeau van der Vere, trouwde met de reeds genoemde Roelandt de Pottere die in 1541 door de abt van Middelburg en de heer van Veere tot pensionaris van Prelaat en Edelen werd benoemd ⁴³. Ysabeau overleed uiterlijk in 1548, waarna Roelandt trouwde met Anna Spaengnaert ⁴⁴. Daardoor bleef Roelandt in het milieu van het Veerse hof, want Anna's vader, mr Sebastiaen Spaengnaert, was rentmeester-generaal van de heer van Veere ⁴⁵. Het huwelijk met Anna duurde maar kort, want reeds in 1550 trof Roelandt met de erfgenamen van Anna een regeling over haar boedel ⁴⁶. Het eerstvolgende bekende huwelijk van Roelandt werd gesloten omstreeks 1558 met Cornelia van Bruheze voor wie dit vermoedelijk haar

³⁸ IV-13.

³⁹ ZA, Familie Van Borsssele van der Hooghe, nr 50, katern met aantekeningen over familie Campe. Anna overleed op 18-1-1569.

⁴⁰ Jan Symonsz. was eerder getrouwd met Maijken van Waelscappel, dochter van Joris van Waelscappel, rentmeester– generaal van heer van Veere (ZA, RAZE, nr 361, fo 48v (1536). Hij bleef met zijn huwelijk met Charlotte dus in zelfde maatschappelijk milieu.

⁴¹ In akte van 18-12-1555, opgemaakt door Andries van Werchter, trad hij met Jan Symonsz. op als getuige (ZB, hs. nr 6325, afschrift door J. Ermerins). Hij wordt daar aangeduid als 'Richardt Barradot van Rumpst'. Vermoedelijk was hij kort tevoren uit Rumpst (ook Rumst, in Brabant, zuid van Antwerpen) naar Veere gekomen. Hij was op 6-9-1575 volgens getuigeverklaring 41 jaar (ZA, RAZE, nr 502, verklaringen in zaak van Jan Coenesz.).

⁴² Thibault Barradot behoorde in 1491 tot landsheerlijke Raad (Sneller en Unger, *Handel*, I, nr 383, 213), Loijs Barradot was in 1505 deken van de OLV kerk in Kortrijk (*Chronologische lijsten*, II, 34), Richard Barradot was in 1509 secretaris van Grote Raad (Slootmans, *Markten*, I, 462). Zie ook Ermerins, *Vere*, 3e stuk, 194 vlg., die onder meer afstamming van Veerse Richard van adel in bisdom Soissons vermoedt.

⁴³ Fruin, *Archief van Prelaat en Edelen*, 131, regest nr 335.

⁴⁴ Huwelijks voorwaarden tussen Roelandt en Anna zijn van 18-8-1548 (ZA, RAZE, nr 366, fo 108v vlg.).

⁴⁵ Fruin, *Rekeningen*, 353, regest nr 792.

⁴⁶ ZA, RAZE, nr 366, fo 108v, ook 110v en 113r.

eerste huwelijk was ⁴⁷. Roeland overleed omstreeks 1567/1568. Zijn opvolger als pensionaris van Prelaat en Edelen, Christoffel Roëls, werd in mei 1568 beëdigd ⁴⁸. Cornelia van Bruheze hertrouwde zoals reeds vermeld omstreeks 1569/1570 met Jacob Campe.

Cornelia van Bruheze stamde uit een Brabantse familie met relaties met het hof van de Nassaus in Breda ⁴⁹. Een tak van de familie was in Zierikzee terechtgekomen waar de vader van Cornelia, Michiel van Bruheze, klerk van de rentmeester van Beoosterschelde was. Haar zuster Adriana trouwde met Tristram Jhane, eveneens klerk van die rentmeester en na het begin van de Opstand zelf rentmeester van Beoosterschelde ⁵⁰. Via Cornelia kreeg de Veerse groep rond Campe en Barradot verbinding met een kleine Zierikzeese groep rond Jhane, die evenals de Veerse groep een leidende rol in het begin van de Opstand speelde.

Tot de Veerse groep behoorde verder Jeronimus de Rollé, een andere hoofdfiguur uit de beginfase van de Opstand in Veere. Zijn vader Willem van Boullant geseyt Roullers was hofmeester van Karel V, zijn broer Glaude was hofmeester van de heer van Veere ⁵¹. In 1556, hij zou toen omtrent 26 jaar zijn, wordt hij genoemd edelman van den huize van de markgraaf van Veere ⁵². Omstreeks 1566 volgde hij Philips van Bourgondië als baljuw van Veere op. Zijn gedrag in de jaren zestig wees op een zekere mildheid ten opzichte van reformatorisch gezinden en op een mogelijke betrokkenheid bij de voorbereiding van de mislukte aanslag op Walcheren in 1567 door de vroegere baljuw van Middelburg Pieter Haeck en Jean de Marnix, heer van Toulouse, broer van Philips Marnix van Sint Aldegonde ⁵³. Hij was getrouwd met Magdalene van Hofwegen wier broer Josua lid van het Verbond der Edelen was en in 1568 werd verbannen ⁵⁴. Na de overgang van Veere bleef hij baljuw en werd hij spoedig door Oranje tot gouverneur van de stad aangesteld. De reeds bij Vlissingen genoemde Jan van Cuyck was later voogd over de weeskinderen van De Rollé die in 1573 sneuvelde.

Ook Arend van Dorp behoorde tot het Veerse milieu rond het hof van Zandenburg. Weliswaar heeft hij hoogstens slechts kort in Veere gewoond, maar hij had nauwe familiale en zakelijke relaties met vele Verenaren en bovendien de bijzondere positie van curator van de boedel van de in 1558 overleden markies. Van Dorp behoorde tot de lage Hollandse adel en was al jong in Veere gekomen waar hij in het Zandenburgse milieu terechtkwam. Hij was in 1552–1558 rentmeester van Duiveland, een van de heerlijkheden van Maximiliaan van Bourgondië, en werd in die functie opgevolgd door Tristram Jhane. Door zijn beide huwelijken was Van Dorp stevig verankerd in het Veers patriciaat. In 1553 trouwde hij met Marike Boom, dochter van Cornelis Cornelisz. Boom en Elizabeth Croeser ⁵⁵. De familie Croeser behoorde tot de vooraanstaande families met relaties buiten Veere. Marike overleed in 1555 en kort daarna trouwde Van Dorp zijn tweede echtgenote Anthoinette Grellet. Haar vader was François Grellet, stalmeester van de heer van Veere, en haar moeder Hadewych Cornelisdochter van der Vere, zuster van Hendrik van der Vere, de vader van Anna, Charlotte en Ysabeau. Zo was

⁴⁷ Huwelijksvoorwaarden d.d. 5-12-1558 in ZA, Familie Van Borssele van der Hooghe, nr 50. Cornelia was toen ongeveer 20 jaar (*ibidem*, katern met aantekeningen over familie Campe. Cornelia overleed 73 jaar oud op 24-11-1611). In ZA, Rekenkamer C, nr 8940, fo 43v, worden (in 1601) als overleden echtgenoten van Cornelia enkel Roeland de Pottère en Jacob Campe vermeld.

⁴⁸ Fruin, *Archief van Prelaat en Edelen*, 176, regest nr 594.

⁴⁹ Zie voor familie Bruheze De Hullu en Verhoeven, *Tractaet*, VII vlg.

⁵⁰ Zie voor Jhane en zijn relaties V-5.

⁵¹ Glaude (Claude) was natuurlijke zoon van Willem van Boullant en werd in februari 1533 gewettigd (Plomp, 'Legitimaties', 110). Zie voor Jeronimus en Glaude de Rollé: ZA, Weeskamer Veere, nr 41, fo 71r vlg., nr 42, fo 178r vlg.

⁵² Zijn geboortjaar is onzeker. Volgens getuigeverklaring van 29-12-1571 was hij toen 45 jaar of daaromtrent (ZA, RAZE, nr 404, fo 16v).

⁵³ Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, index, sub Jeronimus de Rollé, en hoofdstuk III voor aanslag op Walcheren.

⁵⁴ ZA, Weeskamer Veere, nr 42, fo 178, waar blijkt, dat Magdalene van Hofwegen uiterlijk in 1570 is overleden, oudste in 1570 levende kind van echtpaar toen 10 jaar was en jongste 5 jaar. Magdalene zal dan ook zelfde persoon zijn als door Rooze, *Hervorming*, 403, als vrouw van Jeronimus genoemde Margaretha van Alveringen, zuster van Josua, heer van Hofwegen.

⁵⁵ Zie voor huwelijken van Van Dorp: De van der Schueren, *Brieven*, I, bl.XXI vlg; Dekker, *Scamele landstede*, 346.

Van Dorp een aangetrouwde neef van Jacob Campe en Richard Barradot. De broer van Anthoinette, Philippe Grellet († 1560), was meermalen burgemeester van Veere. Hun zuster Digne Grellet was getrouwd met Phelippes du Jardin, ontvanger-generaal van Henegouwen⁵⁶.

Als curator belast met de afwikkeling van de omvangrijke boedel van Maximiliaan waartoe interessante gezagsrechten zoals die over Veere en Vlissingen behoorden, werd Van Dorp een invloedrijk man met talrijke connecties die financieel belang bij zijn vriendschap hadden⁵⁷. Van Dorp was trouwens in Zeeland overal te vinden waar geld viel te verdienen. In zijn curatorschap had Van Dorp een bijzondere relatie met Jacob Campe, omdat Campe als een adjunct-curator fungeerde⁵⁸. Ook op de 'Veerse' oorlogsvloot had Van Dorp relaties. Zijn broer Joost nam in 1558 deel aan een expeditie naar Bretagne die onder leiding stond van Gerard van Meecker, de schoonvader van Joost⁵⁹. Op een van de schepen van de expeditie voer ook mee 'als edelman' Adriaen van Dorp die enige tijd in Veere aan de wal verbleef⁶⁰. Dit zal ook een familielid van Arend geweest zijn. Van 1572 af was Arend een van de naaste medewerkers van Oranje die ook een financiële relatie met hem had. Hij werd in 1573 vanwege Oranje gouverneur van Zierikzee waardoor hij deel uitmaakte van het gezagsapparaat van het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak. Een van zijn dochters trouwde met Louis de Boisot, admiraal van Zeeland en broer van Charles de Boisot, gouverneur van Vlissingen en later van geheel Walcheren. Van Dorp was evenals vele andere overheidspersonen betrokken bij handelstransacties en kaapvaart. In 1574–1576 reedde hij samen met Jacob Campe en Andries Marinusz. een schip uit om in Noorwegen, Schotland en Frankrijk handel te drijven⁶¹. Van Dorp was toen gouverneur van Zierikzee, Andries Marinusz. schepen van Veere en Campe gedurende een deel van die periode burgemeester van Veere.

Van Dorp riep weerstanden op. Swart noemt hem een van de meest gesmade van Oranjes raadsheren, berucht om zijn schraapzucht, zelfzuchtig en kleinmoedig⁶². In januari 1572 noemde de pensionaris van Vlissingen Van Dorp een 'dangiereulx gheselle'⁶³. Van Dorp is

⁵⁶ ARA, Collectie Van Dorp, nr 786.

⁵⁷ Zie voor curatorschap van Van Dorp: NA, Collectie Van Dorp; De van der Schueren, *Brieven*.

⁵⁸ ARA, Collectie Van Dorp, nr 720; rekeningen over 1565 – ca 1568 tussen Van Dorp, curator van sterfhuys van markies van Veere, en Campe, 'zijnen adjoint'. Zijn adjunctschap was een van de redenen waarom Oranje hem in 1566 niet geschikt achtte voor een burgemeestersbenoeming; Campe bleef in 1566 buiten de Veerse regering. (ZA, GA Veere, nr 1467; copie van brief van Oranje [als stadhouder van o.m. Zeeland] aan Margaretha van Parma die stedelijke regering aanstelde; Breda, 23-2-1565 (= 1566). Omdat er geen heer van Veere was, stond Veere recht streeks onder gezag van Philips. Vgl. voor Vlissingen dat zich in dezelfde situatie bevond: Gachard, *Corr. Marg.*, II, 423; Margaretha van Parma aan Philips II, 24-11-1562: " – – – pour conserver (Vlissingen) en bonne juatice, police et entretènement, j'ay fait en ce pourveoir de la part de Vostredicte Majesté, comme seigneur souverain – – – ."

⁵⁹ De van der Schueren, *Brieven*, I, XVIII.

⁶⁰ ZA, RAZE, nr 402, fo 53r vlg.: verklaring d.d. 9-12-1558 van schout van Veere bij wie Adriaen thuis gelegen had vóór uitzeeilen en na terugkomst van vloot.

⁶¹ Van Es, 'Vrachtvaart-bescheiden', 258 vlg.

⁶² Swart, *Oranje*, 40. Fruin, 'Annales', 322 vlg., oordeelt genuanceerd over Van Dorp.

⁶³ GA Vlissingen, nr 25 (regist nr. 489), brief van Jan Herry, pensionaris van Vlissingen, aan Vlissingse regering; Mechelen, 15-1-1572. Er liep proces tussen Vlissingen en Van Dorp als curator van boedel van markies van Veere, waarin stad som gelds eiste. Volgens Herry probeerde Van Dorp behandeling van eis te vertragen, terwijl Van Dorp pensionaris verweet commissaris in proces door giften er toe gebracht te hebben Van Dorp voor zich te ontbieden. Op een zondagmorgen betekende deurwaarder dagvaarding aan Van Dorp die daarover 'zeer ghebelcht' raakte. Volgende passage geeft levendige beschrijving van zondagse ontmoeting tussen Herry en Van Dorp in Mechelse hoofdkerk: "*Van Dorp* my vyndende in Sinte Romboutskercke – – – versoeckende, dat ick den dach (dewelcke dienen zal den xxjen deser maendt) zoude willen verlenghen totten iijien februarij, dwelck ick hem ontzeyde zeggende voor rede nen, dat hy my zoe dicwils over ende weder hadde doen ghaen tot der stede [= Vlissingen] groote costen, dat hy emmers wel eens mocht ghaen, waeromme denzelven curateur beghonste vele verscheyden leelicke woorden te spre ken zeggende onder andere, dat ick den commissaris dapper beschoncken moeste hebben omme dieswille hy my zoe ghereet was van hem te ontbieden, zweerende by zyne edeldom, dat de stede de

herhaaldelijk voorwerp geweest van voor hem ongunstige geruchten. In juli 1573 liet Oranje zelfs een plakkaat uitgaan waarin het belasteren van Van Dorp strafbaar wordt gesteld ⁶⁴. Oranje heeft Van Dorp altijd de hand boven het hoofd gehouden. Van Dorp maakte daar gebruik van. Hij woonde in 1572 in Mechelen. Na de mislukte inval van Oranje in Brabant viel Mechelen dat zich korte tijd aan de kant van de Opstand had geschaard, weer in handen van de landsheerlijke troepen. Van Dorp kon als aanhanger van Oranje niet naar de stad terugkeren, maar 3 van zijn 4 dochters waren in de stad achtergebleven en later naar Lier gebracht waar zij geen bewegingsvrijheid hadden ⁶⁵. In 1574 bracht Oranje aan de weduwe van een markies (van vermoedelijk die van Bergen op Zoom) het verzoek van Van Dorp over om de oudste van de 3 dochters, toen 13 of 14 jaar oud, in haar dienst te nemen⁶⁶. Ondanks de oorlogstoestand bleven vaak sociale relaties tussen de vijandige gebieden in stand. Bij zijn economische activiteiten kreeg Van Dorp hulp van gouverneur Charles de Boisot die aan de Engelse staatsman Walsingham schreef over de aanhouding en plundering van een schip van Van Dorp⁶⁷.

Aan de reeks zojuist genoemde personen kan nog toegevoegd worden Willem van Bloys van Treslong, bekend als leider van de watergeuzen. In zijn jeugd was hij page aan het Veeerse hof van Maximiliaan van Bourgondië ⁶⁸. In 1572 nam hij deel aan enkele acties van opstandelingen op Walcheren.

Ook buiten de nauw aan het hof van Zandenburg gelieerde groep waren er met de Veeerse samenleving verbonden personen die hun publieke optreden van voor 1572 al of niet gewijzigd en onderbroken aan de zijde van de Opstand voortzetten. Een van hen was Johannes van Migrode. Van Vlaamse afkomst, werd hij omstreeks 1563 deken en pastoor van de kerk in Veere en kanunnik in het aan die kerk verbonden kapittel. Een ambtsvoorganger van hem in de Veeerse kerk was Jan van Strijen die in de periode ca.1556-1560 deken en pastoor was en in uiterlijk 1564 vicaris-generaal van het nieuwe bisdom Middelburg werd ⁶⁹. Van Strijen bleef kerk en koning trouw en trok na de overgang van Middelburg in 1574 uit Zeeland weg. Van Migrode trad in 1566 in Veere als hervormd predikant op. In 1567 week hij naar Engeland uit en keerde in 1572 naar Veere terug om daar lange jaren als protestants predikant werkzaam te zijn ⁷⁰.

gheheeschte penningen nyet cryghen en zoude, al zoude hem dat duysent ghuldens van den zynen costen, voeghende daerneffens, dat ick tevergheefs zulcken edelen man als hy es, nyet en zoude gheiniurieert hebben by onse scriftu(r)e van replique – – – ". Herry ziet op tegen zitting waarop hij Van Dorp zal treffen. Aan slot van zijn rapportage verzucht hij: "Want ick versekert zy een campken te ghaen. Godt geve, dat icker wel af gheraken moet, want hy es een dangiereulx gheselle." Zie ook Enthoven, *Zeeland*, 100 vlg. Van Dorp zag er ook niet tegen op om in aan Staten van Zeeland overgelegd document achteraf buiten weten van Staten eigenhandig wijziging aan te brengen (NZ, III, 367 vlg., in margine, op 30-5-1579).

⁶⁴ KHA, inv. A 11– XIV– I – 8, potloodpaginering 164r vlg.; plakkaat op naam van Oanje gericht tegen allen die beledi gende en leugenachtige geruchten over leden van Oranjes Raad en landsdienaren verspreiden van wie Arend van Dorp met name wordt genoemd; Leiden, 11-7-1573. Geruchten over Van Dorp zullen de voornaamste, zo niet enige aanleiding voor het plakkaat zijn geweest. Hof van Holland maakte bezwaar tegen publicatie van plakkaat, omdat het niet was voorzien van een attache van Hof en Hof op zichzelf dergelijk verbod niet juist achtte (NA, Hof van Holland, nr 382).

⁶⁵ Een van hen overleed te Lier op 19-9-1574 (De van der Schueren, *Brieven*, I, bl.XXIV). Oudste dochter was naar territorium van Opstand gegaan en trouwde op 18-1-1575 te Middelburg met Louis de Boisot (*ibidem*, bl.XXIII). Louis had indertijd ook in Mechelen gewoond en zal daar familie Van Dorp hebben leren kennen.

⁶⁶ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 198, fo 373r vlg; brief van Oranje aan weduwe van markies; Vlissingen, 10-1-1574. Waarschijnlijk is bedoeld Maria van Lannoy, weduwe van Jan IV van Glymes, die in 1567 in Spanje overleden markgraaf van Bergen op Zoom en politiek medestander van Oranje.

⁶⁷ Kervyn-Gilliodts, *Angleterre*, VII, nr 2848, 373; brief van Charles de Boisot aan Walsingham; Middelburg, 10-12-1574.

⁶⁸ Ermerins, *Heren van Vere*, 113.

⁶⁹ Fruytier, art.'Van Stryen', *NNBW*, VI, kol.1264 vlg.; Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, register in voce.

⁷⁰ Flinterman, art. 'Johannes van Migrode', *Biografisch lexicon Protestantisme*, II, 332; Rooze, *Hervorming*, register in voce. Over tijdstip van zijn terugkeer uit Engeland bestaat

Van eenzelfde continuïteit van werkzaamheid met een onderbreking van enkele jaren was sprake bij Hendrik Somer. Zijn vader Hans, in 1525 poorter van Veere geworden en een aantal jaren als schepen lid van de stedelijke regering, kwam uit het Munsterse, zijn moeder uit Hamburg. Somer was al in de jaren vijftig een koopman met internationale relaties. Spoedig kwam hij in de regering van de stad, onder meer enige keren als burgemeester tegelijk met Jacob Campe. Anders dan bij Campe, Barradot en De Rollé werd Somers publieke carrière in 1567-1572 onderbroken. In 1566 was Somer lid van de gedurende korte tijd openlijk optredende hervormde kerkeraad te Veere. Hij was toen schepen in de stedelijke regering en zijn godsdienstige overtuiging kwam hem te staan op een verbod om in de raad van de stad te verschijnen. Van 1567 tot de overgang van de stad naar de Opstand bleef hij buiten de stedelijke regering. In de zomer van 1567 verbleef hij enige tijd in het Baltische gebied, maar keerde naar Veere terug en zette daar zijn handelsactiviteiten voort, wat hij tijdens de periode van Alva's repressie blijkbaar ongemoeid heeft kunnen doen. Vermoedelijk heeft hij zich toen uiterlijk gedragen als een aanhanger van landsheer en Roomse kerk⁷¹. Niet lang voor de gebeurtenissen van 1572 had hij zakelijke relaties met twee van de Vlissingse burgerkapiteins van april/mei 1572⁷². In april 1568 verschepte hij te Middelburg met Adriaen Pieterss. (schepen in Veere in mei 1572) wijn in een schip van Pieter Geldersman en in oktober 1571 verrichtte hij in Veere een transactie ten behoeve van Jacob Zwyster⁷³. Een andere opmerkelijke handelspartner was de van oorsprong Spaanse koopman Martin de Posa, door Alva in 1569 aangesteld als baljuw van Middelburg⁷⁴. Op 3 april 1572 kocht Somer van hem 8 vaten traan en op 12 april 1572 gaf hij zijn (vermoedelijk in Middelburg wonende) broer David een bedrag om daarmee De Posa te betalen⁷⁵. In mei zou De Posa omkomen bij de verdediging van Middelburg tegen een aanval van de opstandelingen. Onmiddellijk na de overgang van Veere nam Somer een centrale plaats in bij de financiering van de oorlogvoering tot zijn dood omstreeks 1 augustus 1573. In die tijd verrichtte hij ook eigen zakelijke werkzaamheden: zeepfabricage en transacties met mout, 'bollen' en as⁷⁶. Anderzijds wordt vermeld, dat hij zijn eigen zaken had moeten laten liggen door zijn werk ten behoeve van de Gemene Zaak⁷⁷.

Naast Van Migrode en Somer kan hier Jasper Mulder worden genoemd. Zijn vader Jasper (ca 1487-1557) was te Danzig geboren en kwam omstreeks 1510 in Veere wonen. Jasper sr

geen eenstemmigheid. Van Iperen, *Redenvoering*, 39 vlg. en Nagtglas, *Levensberichten*, II, 79, stellen het in mei 1572. Renier, *Van Migrode*, 68, acht terugkeer vóór 4 juni uitgesloten. Knipscheer, art. 'Johannes van Migrode', *NNBW*, X, kol.632, houdt het op mei of juni. Volgens Van Iperen keerde Van Migrode met Van Cuyck uit Engeland terug. Jan van Cuyck kwam op 27 juni met soldaten uit Engeland in Veere aan (Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bl.XXVII) en het is niet onwaarschijnlijk, dat toen Van Migrode met hem is meegekomen. De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 6, oppert mogelijkheid, dat zijn terug keer verband hield met komst van reformatorische Engelse soldaten in Veere.

⁷¹ Op 4 januari 1569 legde hij voor schepenen van Veere getuigeverklaring af op zijn eed "an den heyligen", althans volgens schepenaktenboek GA Veere, RAZE, nr 403, fo 30v.

Vergelijkbare coulante behandeling heeft ook zijn broer en compagnon David Somer genoten. Deze was in 1567 naar het 'Hugenotennest' La Rochelle gegaan. In 1570 keerde hij naar Middelburg terug. Op het punt van aldaar op last van Alva gearresteerd te worden kon hij gebruik maken van door Philips II uitgevaardigd Generaal Pardon van 1570. Dit hield o.m. schriftelijk vastgelegde verzoening met rooms-katholieke kerk in welke hem werd verleend door Jan van Strijen, vicaris-generaal van bisdom Middelburg en vroeger pastoor te Veere. Zie voor een en ander Rooze-Stouthamer, *Hervorming*, 432 vlg., 491. Ook hij zal zich uiterlijk aan heersende omstandigheden aangepast hebben.

⁷² III-4.

⁷³ ZA, GA Veere, RAZE, nr 403, fo 30v, en RAZE, nr 367 (ex KB hss. coll. Vogels, 69D19).

⁷⁴ Rooze-Stouthamer, *Hervorming*, 401. De Posa was fel tegenstander van zijn voorganger baljuw Rollema; zie IX-6.

⁷⁵ ZA, GA Veere, Weeskamer, nr 44, fo 97v vlg.

⁷⁶ ZA, GA Veere, nr 1387, fo 157v, 195r, 198r.

⁷⁷ In rekening van administratie van Henrick Somer, opgemaakt na diens dood door zijn broer David Somer, wordt daarover opgemerkt: "heeft — — Heynrick Zomer, overmits den handel van de gemeene zaecke, moeten laten zyne eygen affairen, coopmanschap ende factorien, waerdeur hy hem staende den tyt deser rekeninge van eenen propren pot wyns gefruistreert heeft" (ZA, GA Veere, nr 1387, ongefolieerd, = fo 200v).

hield zich met koophandel bezig, maar was ook een aantal jaren rentmeester van het Veerse domein van de heer van Veere. Verder was hij als burgemeester of schepen lid van de stedelijke regering en was hij een aantal jaren fortificatiemeester d.w.z. een van de drie thesauriers van de stad, kortom een ondernemer met bestuurlijke kwaliteiten en een geschiktheid voor publieke financiële administratie. In 1542 was hij bovendien 'prince van der camere Retorica' ⁷⁸. De werkzaamheden van de zoon vertoonden veel gelijkenis met die van de vader: een koopman met functies op het terrein van regering en openbare financiën. Jasper jr was in ca 1566 – 1573 rentmeester van het Vlissingse domein van de heer van Veere (van 1567 af Philips II). Hij woonde in die tijd in Vlissingen en was in het begin van de Opstand evenals Anna van Bourgondië een Veers element in Vlissingen gekomen, omdat het centrum van het bestuur van Vlissingen als heerlijkheid van de heer van Veere in Veere lag. Omstreeks 1574/75 ging Jasper weer in Veere wonen waar hij in 1576-1578 schepen was en in 1577 raad werd. In 1577 was hij een van de gedeputeerden van Zeeland naar de Staten-Generaal ⁷⁹. Niet lang daarna vertrok hij uit Veere waar een ander begin 1579 in zijn plaats tot raad werd benoemd ⁸⁰.

Continuïteit in een publieke functie was er ook bij Gossen Kellenberch ⁸¹. Hij was omstreeks 1513 in het stadje Holt of Holten in het Kleefse land geboren en werd in 1550 een 'coopman van de oistersche natie' genoemd, d.w.z. een koopman uit Duitsland ⁸². Hij vervulde bankiersfuncties door het verstrekken van kredieten. Toen omstreeks 1551 in Veere een landsheerlijke vloot werd gevormd, werd hij belast met de zorg voor de uitrusting van de schepen ⁸³. Hij verzorgde ook de reis van Philips II uit de Nederlanden naar Spanje in 1559 en het vervoer van 500 soldaten langs hetzelfde traject ⁸⁴. In elk geval door zijn huwelijk omstreeks 1550 met Magdalena Jansdochter van Westcappelle was hij het Veerse patriciaat binnengekomen. Adriaen van Westcappelle, collecteur-generaal van de 10e en 20e penning die in 1572 het landsheerlijk bestel trouw bleef, was een zwager van hem. In de periode 1564-1571 was Kellenberch vijf keer burgemeester. Bij de overgang van Veere in mei 1572 was hij artilleriemeester te Veere en voerde als zodanig het beheer over het belangrijke 'koninklijke' arsenaal in de stad waar onder meer kanonnen voor oorlogsschepen lagen. Omstreeks mei 1572 zou er een grote hoeveelheid geschut, kogels en kruit opgeslagen zijn geweest ⁸⁵. Na de overgang van Veere vluchtte hij uit de stad, maar werd achterhaald en naar de stad teruggebracht, waar hij zijn vertrouwensfunctie bleef vervullen tot aan zijn overlijden dat eind 1572 of in de loop van 1573 plaats had ⁸⁶. In mei 1572 was hij geen lid van de stedelijke regering.

Ook Christoffel Roëls verdient hier vermelding ⁸⁷. Hij was herkomstig van Leuven en een neef (cousin) van de bisschop van Middelburg, Nicolaas de Castro. In 1568 volgde hij Roeland de

⁷⁸ Van der Horst, 'Kerkelijk Veere', 181.

⁷⁹ Heeringa, 'Leiders', 22.

⁸⁰ Hij ging in Engeland wonen. **BRON VERMELDEN.**

⁸¹ Zie voor hem ook Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, onder meer 146

⁸² ZA, GA Veere, Weesboek G, fo 224v vlg., met specificatie van zijn goederen in 1562 n.a.v. overlijden van zijn vrouw. Broer van hem was abt van abdij van Warden. Aangenomen mag worden, dat hiermee is bedoeld Werden (thans deel van Essen), dichtbij gebied waar Gossen vandaan kwam. Wellicht verwijst zijn achternaam naar Deense herkomst: in ZA, RAZE, nr 344, fo 151v, is sprake van schipper van 'Kellenborch in Denemarcke' (25-10-1558).

⁸³ Sicking, *Neptune*, 411, die hem een 'merchant from Antwerp' en 'extremely competent' noemt.

⁸⁴ ZA GA Veere, Weesboek G, fo 219v: "De Co. Mat. is desen sterffhuysse restende van tvoyaige van zynder mat. [naar] Spaengnien" 1821 gl.

⁸⁵ De Mendoza, *Commentaires*, 267. De Mendoza noemt niet aantal aanwezige kanonnen. Vgl. *ibidem*, 290: opstan delingen voeren geschut uit Veere aan naar een kasteel (West-Souburg). Vgl. opmerking van Morillon, geciteerd in noot 74. Wilson, *Queen Elizabeth*, 25, spreekt met verwijzing naar De Mendoza over "some 2000 brass cannon" en kent aan Alva's verlies van het geschut grote betekenis toe.

⁸⁶ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 146. Oranje benoemde Hendrik Somer als administrateur van koninklijk artilleriehuis in Veere in door overlijden van Kellenberch ontstane vacature. Afschrift van commissie op Somer in **KHA**, Fbk I, fo 196r, is niet gedateerd. Kellenberch was in november 1572 nog in leven en Somer overleed omstreeks 1 augustus 1573.

⁸⁷ Zijn achternaam is hier gespeld volgens zijn handtekening en vele gedrukte bronnen. Heeringa, 'Leiders', 6, wil het beter weten en volgt gewoonlijk gebruikte schrijfwijze: Roels.

Pottere op als pensionaris van Prelaat en Edelen. Evenals zijn ambtsvoorganger had ook hij een vrouw uit het Veerse patriciaat getrouwd: Adriana van Ekeninghe. Haar in Nijmegen geboren vader Dierick van Ekeninghe was in de jaren 50 en 60 vaak als schepen of burgemeester lid van de Veerse regering ⁸⁸. In 1572 hield Roëls de zijde van de landsheer. In 1576 schreef hij aan Oranje, dat hij reeds bij zijn ambtsaanvaarding als pensionaris [in 1568] Oranje toegedaan was, kort daarna zijn ambt had willen neerleggen, omdat hij daarin Oranje niet meer kon dienen, maar op verzoek van De Castro en zijn oude vader was aangebleven ⁸⁹. Op 4 december 1573 werd Roëls met enkele andere Zeeuwse functionarissen in Brussel ontvangen door Requesens, de opvolger van Alva als landvoogd ⁹⁰. In 1574 werd in Brugge een zoon Theodoricus geboren, genoemd naar zijn grootvader Dierick ⁹¹. Enkele dagen later stierf Adriana. Roëls diende in die tijd het aan de zijde van de landsheer fungerende college van Staten van Zeeland ⁹². Na de Pacificatie van Gent in 1576 wist Roëls spoedig door te dringen tot de van 1574 af in Zeeland fungerende Staten van Zeeland van welk college hij pensionaris werd en tot zijn dood in 1597 bleef.

4.4 Overgang van Veere naar Opstand

In Veere verliep de overgang naar de Opstand anders dan in Vlissingen ⁹³. Men nam er de tijd voor of, wellicht juister uitgedrukt, men keek de kat uit de boom. Op 24 december 1571 verscherpte de stedelijke regering het toezicht op mensen van buiten Veere ⁹⁴. De gebeurtenissen in Vlissingen op 6 april 1572 en volgende dagen zullen onmiddellijk in Veere bekend zijn geweest. De steden liggen niet meer dan ruim 10 kilometer van elkaar en in die eerste onzekere dagen van april zal er vrij verkeer tussen de steden mogelijk zijn geweest. Een aanleiding voor een spontane verzetsdaad zoals in Vlissingen de dreigende komst van Spaanse soldaten in verband met de in aanbouw zijnde citadel schijnt er in Veere niet te zijn geweest, maar Alva, Spaanse troepen en 10e penning zullen in Veere evenzeer als bedreigingen zijn gevoeld als in Vlissingen.

⁸⁸ Zie voor zijn functies in Veere ZA, GA Veere, nr 1084, daarin lijsten van regeringspersonen, enz. Zijn geboorte plaats Nijmegen in poorterboek waarin hij op 21-10-1549 werd ingeschreven als Dierick Ekeningen, filius Frans (ZA, GA Veere, transcriptie poorterboek door J.L.Heerebout, I, 23). Volgens zijn handtekening noemde hij zich Derick van Ekeninghe (ZA, GA Veere, 1084, fo 87v). Vaak wordt hij in officiële Veerse teksten genoemd Dierick van Eeckeren. Ook komt variant Van Eeckeringe voor (ZA, GAVeere, Weesboek H, fo 99r vlg.). Telkens moet uit context van vermelding worden afgeleid, dat het om zelfde persoon gaat. Hij was getrouwd met Veerse vrouw, Jan neken Reynouts (ZA, GA Veere, Weesboek E, fo 24r).

⁸⁹ Groen, *Archives*, 1e serie, V, nr 616; Hensen, art. 'Nicolaas de Castro', *NNBW*, III, kol. 211. Over zijn godsdiensteige opvattingen laat Roëls zich in 1585 uit in brief aan Marnix van Sint Aldegonde waarin hij schrijft, dat, afgezien van weinig belangrijk onderricht van zijn vader, Marnix 'auteur' is van weinige kennis van God 'en la pure religion' die hij sedert het jaar vóór eerste publieke preken heeft (Marnix, *Geschriften*, III, 209, brief uit Middelburg, 22-9-1585). Volgens De Waard, art. 'Christoffel Roels'; *NNBW*, III, kol. 1082, trad Roëls onder invloed van zijn vriend Marnix in 1575 tot hervormde gemeente toe. Mededeling verdient echter onderzoek.

⁹⁰ Dekker, *Schamele landstede*, 561.

⁹¹ Zie verklaringen te Veere op 11-1-1599 afgelegd door Jacob Barentsz., burgemeester van Veere, diens vrouw, Digne Adriaensdochter, en Magdaleene Bauwens die in 1574 dienstmaagd ten huize van Roëls was (ZA, RAZE, nr 345, ongefolieerd katern na fo 137). In schepenakte van Veere d.d. 10-12-1578 treedt als geldlener op Jacob Barentsz., coopman van lakenen, geresideerd hebbend te Brugge en thans wonend te Veere (ZA, GA Veere, nr 2036, omslag 2036-II). In 1581 kwam Jacob als schepen in Veerse regering. Jacob en zijn vrouw hebben waarschijnlijk in 1574 in Brugge tot kennissenkring van Roëls behoord. Theodoricus stierf jong, vermoedelijk omstreeks 1586. Hij is blijkbaar in Zeeuwse domeinadministratie werkzaam geweest (NZ, 1589, 129).

⁹² XI-4.

⁹³ Zie voor overgang van Veere en eerste tijd daarna Rooze-Stouthamer, *Opmaat*, 131 vlg., 141, 145 vlg., 153 vlg., 223 vlg.

⁹⁴ ZA,GA Veere, nr 1556, fo 96r.

De gebeurtenissen in Vlissingen hadden ook in Veere hun weerslag. Reeds op 9 april hield de regering van Middelburg rekening met vijandelijke acties van Vlissingers en Veerenaren ⁹⁵. Op 10 april nam Veere busschieters (kanonniërs) in dienst die na de overgang naar de Opstand in dienst werden gehouden ⁹⁶. Op 11 april werd de burgerij gemobiliseerd voor de verdediging van de stad. Veere werd in drie blokken verdeeld ⁹⁷. Voor elk blok werden een hoofdman en kwartiermeesters aangesteld aan wie de bewoners van het blok moesten gehoorzamen. In eerste instantie ging het om dagen nachtwacht, maar de mogelijkheid van andere acties werd opengehouden. De regeling werd getroffen door burgemeesters en schepenen met medewerking van de ouderlingen en de drie hoofdgilden. De 'ouderlingen' zijn vermoedelijk een informeel college van vroegere leden van de stedelijke regering geweest dat in bijzondere situaties dienst deed om de basis van de stedelijke besluitvorming te verbreden ⁹⁸. De hoofdgilden zullen de drie schutterijen geweest zijn, een voor de stedelijke regering betrouwbare vertegenwoordiging van de burgerij.

Vermoedelijk is in Veere eenzelfde burgerwacht opgericht als enige tijd eerder in Vlissingen was gebeurd. De enige aanwijzing voor het bestaan van een burgerwacht is de vermelding, dat Wouter Block capitein over de burgerij van de stad was ⁹⁹. Als er in Veere bij de overgang van de stad naar de Opstand sprake is van optreden van burgers, kan hiermee de burgerwacht zijn bedoeld. Het bestaan van een organisatie als een burgerwacht kan ook verklaren, hoe Henrik Somer en Walraven van den Braemsloot buiten de stedelijke regering om financiële administraties hebben opgezet ¹⁰⁰. Zij zouden dit in het kader of met steun van de burgerwacht hebben kunnen doen.

Met de oprichting van een burgerwacht bleef men binnen de formele gezagsstructuur. Ook in de bewoordingen van de regeling blijkt niets van een 'eigengereid' optreden. De regeling werd getroffen tot dienst van de koninklijke majesteit en het behoud van de stad en haar inwoners en om te voorkomen "alle invasiën ende andere inconvenienten van den pyraten ende andere rebellen synder majesteit". Met de 'pyraten' zullen de watergeuzen zijn bedoeld, maar men hield, vermoedelijk gelet op wat in Vlissingen aan de gang was, ook rekening met andere rebellen. Veere scheen dus trouw aan de landsheer te zijn, maar het is zeker niet uitgesloten, dat een meerderheid van de Veerse regering de tijd nog niet rijp achtte om tot actie over te gaan en wilde afwachten waartoe de besprekingen van de Vlissingers met de landsheerlijke functionarissen Anthonis van Bourgondië en Beauvoir zouden leiden ¹⁰¹.

Gedurende enkele weken zal er in Veere grote onzekerheid geheerst hebben, of de stad zich zou aansluiten bij Vlissingen, dan wel het landsheerlijk gezag trouw zou blijven. In feite ging het er om of Veere landsheerlijke troepen ('Spanjaarden') of troepen van de opstandelingen of in 't geheel geen troepen zou binnenlaten. Toen de schuttersgilden omstreeks 27 april 1572 vergaderden om hun houding te bepalen, lieten vissers en andere zeelieden een groep voor de stad verschenen opstandelingen uit Vlissingen in de stad, maar de groep werd met hun Veerse helpers snel door de schutters verjaagd ¹⁰². In een ander relaas van dezelfde

⁹⁵ 'S Gravezande, *Tweede Eeuwiggedachten*, 173 vlg.

⁹⁶ ZA; GA Veere, nr 1387, fo 99r. In 1574 schreef Oranje aan ongenoemde instantie (vermoedelijk stad), dat Veerse regeerders "int beghinne des troubels benodicht syn geweest tot bewaringe der selver stede aen te nemen een groot getal van busschieters omme d'artillerie met haere provisie te handelen ende gaede te slaen in alder diligentie", maar dat zij niet bij machte waren om laatste soldijtermijn te betalen, om welke reden Oranje geadresseerden verzocht Veerenaren bij betalen te helpen (KH, Fbk I, Ned.miss., nr 338, fo 529r; Delft, 20-10-1574).

⁹⁷ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 96r vlg. Zie II-4 voor burgerwacht in Vlissingen waarvan hoofdlieden belangrijke rol in begin van Opstand speelden.

⁹⁸ Vgl. Unger en Westendorp Boerma, 'Vere', 17, noot 23.

⁹⁹ ZA, GA Veere, nr 1546; daarin: minuut van advies van regering van Veere n.a.v. request van weduwe en kinderen van Wouter Block die in voorbije troebelen grote onkosten had gehad ten behoeve van Gemene Zaak in verband met "t'capiteynschap over de borgerye deser stede" en als burgemeester en wethouder (28-8-1577).

¹⁰⁰ IV-15.

¹⁰¹ Vgl. Boxhorn, *Chroniick*, II, 547.

¹⁰² Rooze-Stouthamer, *Opmaat*, 132, op grond van mededelingen van Alva. Op dezelfde gebeurtenis zullen betrekking hebben mededelingen in brief van Morillon aan Granvelle: "L'on a recouvert la Vere, parceque les ennemyz l'ont habandonné, forcez ad ce." en verderop in

gebeurtenissen speelt de plattelandsbevolking de hoofdrol. Zevenhonderd à 800 gewapende boeren drongen, nadat de poort geforceerd was, Veere binnen en eisten, dat de stad zich onder eed bij hen zou aansluiten ¹⁰³. De stedelijke regering en veel burgers stelden zich op het standpunt, dat zij hun eed aan de landsheer gestand wilden doen, maar gaven de boeren de verzekering, dat de burgerij de stad zou 'bewaren' en geen Spaanse troepen zou binnenlaten waarna de boeren wegtrokken. Wat er werkelijk is gebeurd, zal Alva aanleiding hebben gegeven voor het pluimpje dat hij de Veerenaren gaf, toen hij hun op 27 april 1572 schreef, dat hij met genoegen had gehoord, dat zij enig geboefte uit Vlissingen en elders dat de stad met geweld was binnengedrongen, er uit gewerkt hadden ¹⁰⁴. Dat het in Vlissingen begonnen verzet op het platteland aanhang vond, is niet onbegrijpelijk gezien een diepe haat tegen soldaten die zich vroeger bij verschillende gelegenheden op Walcheren hadden misdragen. Omstreeks 10 april 1572 stortten bij Veere landlieden zich op 50 Waalse soldaten vanwege hun wangedrag op de dorpen ¹⁰⁵. Landlieden vermoordden 2 Spaanse soldaten ¹⁰⁶. De Vlissingers schreven op 26 april aan de Nederlandse kerken en consistories in Engeland, dat de Veerenaren en de landlieden hun openlijk hulp hadden aangeboden ¹⁰⁷. Voor wat Veere betreft, zal dit op slechts een deel van de stedelingen betrekking hebben.

Voor wat de houding van de Veerse bevolking ten opzichte van het Vlissingse verzet betreft, zijn er vermoedelijk drie groepen geweest: een minderheid die zich bij het Vlissingse verzet wilde aansluiten, een kleine minderheid die onder alle omstandigheden het landsheerlijk gezag trouw wilde blijven, en een grote middengroep die er geen bezwaar tegen had onder het landsheerlijk gezag te blijven, maar geen garnizoen in de stad wilde hebben. De onzekere situatie blijkt ook uit de hierna besproken brief van Oranje aan Veere van 1 mei die duidelijk maakt, dat Oranje op dat moment niet wist of Veere zich nu wel of niet bij Vlissingen had aangesloten. Er schijnt tussen de burgerij en de stedelijke regering een afspraak te zijn geweest, dat de stad van geen van de strijdende partijen troepen zou binnenlaten. Het wankele evenwicht in de stad zou zijn verbroken, toen de komst van Spanjaarden werd gemeld en een burgemeester in het geheim buskruit naar Middelburg wilde sturen. De burgemeester werd gevangen genomen en uit Veere ging een verzoek om troepen naar Vlissingen ¹⁰⁸. Uit het verdere verloop van de gebeurtenissen blijkt, dat dit verzoek hoogstens van een deel van de bevolking zal zijn uitgegaan.

Omstreeks deze tijd werden twee Veerse vissers door watergeuzen gevangen genomen en naar Den Briel gebracht waar zij welwillend werden behandeld en vrijgelaten ¹⁰⁹. Nog voor de overgang van Veere naar de Opstand keerden zij terug in de stad, waar zij propaganda voor de watergeuzen maakten. Van een van hen, Lein Tay, zijn gegevens over zijn materiële welstand bekend volgens welke hij niet een eenvoudige visser, maar een betrekkelijk gegoede burger was ¹¹⁰.

brief: "Ceulx de la Vere sont maistres de leur ville, et ont jecté les gueux dehors, et n'ont rien perdu de leurs pouldres, artilleries et vasseaulx, dont ilz en ont beaucoup." (Poullet – Piot, *Granvelle*, IV, 214, 217; Brussel, 3-5-1572). Opmerking over buskruit en geschut zal verband houden met vlootarse naal in Veere.

¹⁰³ Van Haecht, *Kroniek*, II, 180.

¹⁰⁴ Poullet – Piot, *Granvelle*, IV, 217, noot 3.

¹⁰⁵ Brief van Morillon aan Granvelle, Brussel, 13-4-1572 (Poullet – Piot, *Granvelle*, IV, 175).

¹⁰⁶ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 116; *Vlaamsche Kronyk*, 386.

¹⁰⁷ Brahé, *Redenvoering*, bijlage B; 's Gravezande, *Tweede Eeuwiggedachtenis*, 174.

¹⁰⁸ Van Haecht, *Kroniek*, II, 182. Burgemeester zou Joos Oliviers kunnen zijn geweest, die zich niet bij Opstand aan sloot, maar uit Veere verdween. In Veers vlootarsenaal zal voorraad buskruit gelegen hebben.

¹⁰⁹ Bor, *Oorsprongk*, I, 371 (6e boek, fo 269). Bor noemt een der vissers Lijn Theyen, Hooft, *Historiën*, 226, noemt hem Lyn Taayen.

¹¹⁰ ZA, GA Veere, Weesboek H, nr 42, fo 157r vlg. In 1569 beliep waarde van goederen van Geleyn Jacobsz. Tay samen met goederen van zijn kort tevoren overleden vrouw 535 £ gr. vls. (3.219 gl.). Tot dat vermogen behoorden o.m. ¼ deel in haringbuis waarop Tay zelf schipper was, vissersboot en ½ deel in twee andere vissersboten. In overeenkomst welke hij in 1569 met weeskamer van Veere sloot inzake onderhoud van zijn twee dochters, nam hij op zich jongste van 11 jaar naar school te doen gaan om Frans, lezen, schrijven en rekenen te leren, kortom opvoeding van meisje uit gegoede burgerij. Vgl. Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 132.

Eind april 1572 waren er in Vlissingen troepen beschikbaar om buiten de stad tot actie over te gaan. Nauwelijks was Tseraerts als gouverneur van Walcheren in functie getreden of hij begaf zich op 2 mei met Van Cuyck naar Veere. Zij werden in de stad binnengelaten, maar de 60 soldaten die zij hadden meegenomen, moesten buiten de stad blijven. Tevergeefs probeerden zij de stedelijke regering over te halen om zich bij het verzet aan te sluiten. Daarop keerde Tseraerts met de soldaten naar Vlissingen terug. Van Cuyck bleef in Veere en had succes bij zijn pogingen om de bevolking in beweging te krijgen¹¹¹. Er ging een verzoek naar Vlissingen om troepen en Jeannin kwam op 3 mei met 40 Fransen in Veere. De Fransen werden in de kerk gelegerd, maar vervolgens daarin opgesloten. Baljuw De Rollé zond nu naar Middelburg om landsheerlijke soldaten. Veerse burgers zonden toen naar Vlissingen om troepen hulp. De Vlissingse troepen onder Jacob Simonsz. de Rijck kwamen per schip het eerst in Veere aan en dreven met Veerse hulp de Veere reeds dicht genaderde landsheerlijke troepen naar Middelburg terug. Toen De Rijck met zijn manschappen naar Veere terugkeerden, werden zij niet in de stad toegelaten, maar via een omweg kwamen zij vroeg op 4 mei toch binnen. De Rollé trachtte toen per schip te vluchten, maar slaagde daar niet in en werd vervolgens overreed zich bij het verzet aan te sluiten. Tenslotte werden, nog steeds op 4 mei, Jeannin met zijn Fransen uit de kerk bevrijd. De Rollé en de stedelijke regering zwoeren trouw aan Oranje als stadhouder van Philips II en behielden hun functies¹¹².

Uit deze gang van zaken, die veel weg heeft van een operette, spreekt een grote aarzeling en verdeeldheid onder de Veerenaren. De eigen Veerse burgermilitie verschijnt in een van de beschrijvingen van de gebeurtenissen op 3 mei bij de komst van Jeannin en zijn Fransen, maar blijft verder buiten beeld. Op 4 mei schijnen de personen die het op dat moment in Veere voor het zeggen hadden, aan de zijde van de Opstand te staan, maar nog wel behoefte te hebben aan informatie over wat dit voor hen betekende. De Rollé en Hendrik Somer zonden op die dag Pieter Reyghersberch¹¹³ naar het consistorie van Antwerpen om inlichtingen over Oranje en de plannen van de vijand¹¹⁴. Zij namen dus geen genoegen met wat zij van Tseraerts, de officiële representant van Oranje in hun onmiddellijke omgeving, of diens medewerkers te horen hadden gekregen. Er was vermoedelijk na 1567 een calvinistisch georiënteerde kern in Veere gebleven die zich nu in het leidinggevend circuit bevond. Hierbij mag gedacht worden aan onder meer Somer en Reyghersberch die reeds kort na de overgang van Veere naar de Opstand zeer actief waren in het behartigen van militaire zaken. Reeds is melding gemaakt van een actieve rol van Antwerpse protestanten in de gebeurtenissen in Vlissingen¹¹⁵.

Uit verschillende berichten blijkt, dat de politieke situatie in Veere nog enige tijd labiel was. Op 12 mei, ruim een week na de overgang van de stad, zonden Henrick Somer, Walraven van den Braemsloot en Hendrick Joachimsz., die geen van drieën tot de stedelijke regering behoorden, Pieter Reyghersberch naar Vlissingen om Tseraerts te laten weten hoe slecht de zaken in Veere er voor stonden¹¹⁶. Daarop werd De Rijck met Reyghersberch naar Veere mee gezonden. De Rijck bleef in Veere tot hij in mei 1573 op Tholen gevangen werd genomen. Op een labiele situatie in Veere wijst ook een bericht uit Antwerpen van 13 mei

¹¹¹ In 1574 kende gouverneur van Veere Junius de Junge gratificatie van 150 £vls toe aan Van Cuyck voor bewezen diensten bij overgang van Veere naar Opstand (Van Visvliet, *Inventaris*, 50, sub 7°).

¹¹² Hooft, *Historiën*, 226 vlg. Hooft neemt aan, dat er in die dagen te Veere twee partijen waren, vooren tegenstanders van overgang van stad naar Opstand. 'S Gravezande, *Tweede Eeuwgedachten*, 196, vermoedt, dat Hooft gebruik heeft gemaakt van mededelingen van De Rijck.

¹¹³ Aldus spelling van zijn naam in zijn handtekening; zie ZA, GA Veere, nr 517, fo 13v. Zie voor hem ook IV-2, IV-13.

¹¹⁴ Van Iperen, *Jubel-feest*, 182; zie ook Woltjer, *Opstand en onafhankelijkheid*, 18.

¹¹⁵ III-6.

¹¹⁶ ZB hs, nr. 6322, sub 1572; 18e-eeuwse aantekening van Ermerins, vermoedelijk ontleend aan (thans verloren) stadsrekening van Veere van 1572: "den 12e Meij is hij van wegen Somer, Walrave ende Hendrick Joachimsz (die als doen de gemeene zake aangenomen hadden) gesonden naar Vlissingen an myn heere Tseras om den zelve te kenne te geven hoe qualicky dat het ter Vere stond, ende werdt ter selver tyt afgeveerdicht Capiteijn Jacob Sijmonssz met de voorszede Reygersberch naer der Vere". De passage tussen haakjes zal invoeging van Ermerins zijn..

1572, vermoedelijk uit kringen van Duitse kooplieden aldaar¹¹⁷. Gemeld wordt, dat de Spanjaarden tevergeefs geprobeerd hebben Veere binnen te dringen en dat veel Veerse burgers die de Spanjaarden hadden willen binnenlaten, gevangen genomen zijn, onder meer burgemeester Gossen Kelbarch¹¹⁸. Het bericht zal betrekking hebben op een Spaanse aanval op 9 mei 1572. Enige tijd later werden in Veere twee personen terechtgesteld omdat zij bij de Spaanse aanval verraad zouden hebben gepleegd¹¹⁹. Voor Gossen Kellenberch is de affaire goed afgelopen, zoals blijkt uit zijn handhaving in de functie van artilleriemeester.

4.5 *Landlieden als afzonderlijke verzetskernen*

Hiervoor is vermeld, dat in de fase van onzekerheid over de houding van Veere een grote groep landlieden de stad zou zijn binnengedrongen. Ook andere berichten wijzen er op, dat de plattelandsbevolking een afzonderlijk verzetselement vormde¹²⁰. Middelburg meldde, dat de stad op 26 april 1572 was aangevallen door “geux associez de plusieurs paysans et aultres malveullants de ceste isle de Walcheren”¹²¹. Volgens Morillon lijkt men spoedig de ongewenste lieden voor Middelburg te kunnen verjagen “et chastier les paysantz qui ont fait aultant de mal que les pirates”¹²². Er is sprake van de instelling door het landsheerlijk gezag van burgerwachten op Walcheren in 1571 en 1572 voor bewaking van de kust en van gebouwen¹²³. Er kunnen in april/mei 1572 op het eiland georganiseerde groepen bewapende landlieden zijn geweest die aan het verzet gingen deelnemen. Toen spoedig de strijd op Walcheren verhevigde, zullen landlieden daarin geen rol meer hebben gespeeld.

4.6 *Oranje en Veere*

Omstreeks deze tijd heeft Oranje zelf zich rechtstreeks tot Veere gewend in een brief uit Dillenburg van 1 mei 1572¹²⁴. De brief past in een reeks brieven die Oranje in het voorjaar en de zomer van 1572 van buiten de Nederlanden aan Nederlandse steden zond, onder meer op 1 mei aan Vlissingen¹²⁵. Oranje heeft, zo begint de brief aan Veere, gehoord van het streven van de Veerenaren om samen met de Vlissingers zich van het juk van de Spanjaarden te ontdoen. Hij bedankt hen daarvoor en gaat er dus van uit, dat zij hem op die manier een dienst bewijzen. Hij vervolgt met te verklaren, dat hij van alle tijden gewerkt heeft om met Gods hulp “ulieden doer die goede affectie die wy ulieden (als staende onder onsen gouvernemente) altyt gedragen hebben”, van de tyrannie en slavernij te verlossen. Oranje roept de Veerenaren op hem daarbij te helpen en met de Vlissingers eendrachtig samen te werken, als zij dit niet reeds doen. Zij moeten zich daarvan niet door vrees of zoete woorden laten afbrengen. Oranje is bereid alles wat in zijn vermogen is, op het spel te zetten om de Veerenaren vrijheid van geweten, het woord Gods en hun oude rechten te doen genieten en hen tegen het geweld der Spanjaarden te beschermen. Zij zullen in hun vrije handel, visserij, haringvangst, scheepvaart en andere bedrijvigheden gehandhaafd worden. Oranje zal hen met zijn persoon, met al zijn macht, met vloot en leger helpen. Aan het eind van de brief komt Philips zelf op het toneel. Te zijner tijd zal Oranje zich er voor inspannen, dat de landsheer de

¹¹⁷ Höhlbaum, *Kölner Inventar*, II, 15.

¹¹⁸ Gossen Kellenberch was overigens in mei 1572 geen burgemeester meer. In Antwerps bericht wordt hij ‘amicus noster’ genoemd waaruit kan worden afgeleid, dat hij, geboren in Kleefse land, zich nog verwant voelde met Duitse handelskringen.

¹¹⁹ Een van hen was Willem Jansz. die als scheepskapitein in dienst van Philips II tegen watergeuzen had gevochten. Duinkerker auteur van *Vlaamsche Kronyk*, goed bekend met wat er zich in Schelde-delta en aan Vlaamse kust afspeelde, maar bepaald geen vriend van de opstandelingen, vermoedt, dat dood van Willem Jansz. vooral te wijten was aan in Veere aanwezige watergeuzen (*Vlaamsche Kronyk*, 391 vlg.).

¹²⁰ Zie voor situatie op platteland van Walcheren Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 115 vlg.

¹²¹ Pouillet – Piot, *Granvelle*, IV, 208; brief van Middelburg, 27-4-1572. Het ging om groep van in totaal ongeveer 250 personen.

¹²² Pouillet – Piot, *Granvelle*, IV, 217; brief van Morillon aan Granvelle, z.pl., 4-5-1572.

¹²³ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 89, 94; 116: angst bij gouverneur Anthonis van Bourgondië, dat wachten Vlissingers verzet zouden navolgen. *Idem*, *Hervorming*, 356, maakt melding van dijkwacht van honderden gewapende boeren op Walcheren omstreeks 1567.

¹²⁴ ZA, GA Veere, nr 165. Brieven als deze werden verzonden via Charles de Beaulieu in Antwerpen (‘s Gravezande, *Tweede Eeuwgedachten*, 493).

¹²⁵ Vermeld in brief van Oranje aan Vlissingen, Dillenburg, 7-5-1572, gedrukt in N.Veldhuis, ‘Vlissingen’, 46.

Vereenaren voor hun dienst beloont met bijzondere voorrechten die andere plaatsen niet genieten, een belofte die Oranje in 1574 buiten Philips om zou inlossen. De brief eindigt met de wellicht als dreigement bedoelde verzekering, dat, als de Vereenaren niet bereid zijn tot de van hen verlangde actie, Oranje zich niet schuldig acht aan het eeuwige verdriet dat daaruit voor hen zal voortkomen.

De passage “als staende onder onsen gouvernemente” en de passage waarin Philips verschijnt, gaan blijkbaar van de fictie uit, dat het vroegere stadhouderschap van Oranje over o.m. Zeeland nog voortduurde. Veere stond overigens bij het schrijven van de brief sinds enkele dagen op een andere manier onder het gouvernement van Oranje, omdat Tseraerts in april was aangesteld tot gouverneur over het eiland Walcheren, dus ook over Veere, maar dit op 1 mei nog niet geëffectueerde gouvernement zal hier, gelet op de context, niet zijn bedoeld. Het woord stadhouder (van Philips) komt in de brief niet voor. De brief zal eerst na de gebeurtenissen van 2– 4 mei in Veere zijn aangekomen¹²⁶

De Rijk liet op 4 mei de stedelijke regering bijeen komen waarvan er overigens slechts weinig kwamen opdagen. Hij verklaarde, dat zijn komst enkel tegen Alva gericht was en dat hij handelde op last van Oranje als stadhouder van Philips ten nadele van wiens gezag men niets wilde ondernemen ¹²⁷. De Rollé die inmiddels was verschenen, en de regeringsleden legden daarop de eed van trouw aan Oranje als stadhouder van Philips af en werden in hun ambten gehandhaafd. Het onmiddellijk effect van deze eed was, dat zij in feite Anthonis van Bourgondië als Philips' gouverneur van Zeeland afzwoeren.

Ook aan regering en inwoners van Middelburg schreef Oranje op 1 mei 1572 van Dillenburg uit een brief¹²⁸. Deze is in het algemeen gelijk aan de brief van dezelfde datum aan Veere met onder meer de clause, dat de geadresseerden staan onder het gouvernement van Oranje en de toezegging om te trachten de landsheer te bewegen tot het verlenen van bijzondere voorrechten. Maar in enkele passages is de toon anders dan in de brief aan Veere. De Middelburgers worden opgeroepen om een voorbeeld te nemen aan de ingezetenen van Vlissingen die, naar Oranje heeft begrepen, hen meer dan eens ‘zeer minnelyck’ verzocht hebben om met hen “in verbintnisse te treden”. De Middelburgers hebben dit tot nog toe niet gedaan wat Oranje ‘nyet weynich en verwondert [= onaangenaam verrast]’.

Oranje zal zich bij beide brieven hebben gebaseerd op inlichtingen die hij over de situatie op Walcheren had ontvangen. Gelet op de afstand Walcheren Dillenburg moeten dit gegevens van omstreeks 23-25 april zijn geweest. Reeds toen moet op Walcheren bekend zijn geweest, dat er in Veere krachten beschikbaar waren om de stad aan de zijde van de Opstand te brengen. Oranje houdt er in zijn brief zelfs rekening mee, dat de stad al is overgegaan. In de dagen 2–4 mei zou overigens blijken, dat de Vereenaren als collectivum beschouwd bepaald niet reikhalzend naar de overgang uitzagen. Vermoedelijk wist Oranje ook van aarzeling en behoedzaamheid in Veere om tot de beslissende stap over te gaan en heeft hij met zijn brief bepaalde invloedrijke Vereenaren over de streep willen trekken. Sommige regeringspersonen in de stad zullen hem niet onbekend zijn geweest, bijv. door wat Van Dorp hem over hen wist te vertellen. Hoewel er in april ook in Middelburg mensen waren die de stad aan de zijde van de Opstand wilden brengen ¹²⁹, sloeg Oranje de kansen, dat Middelburg uit eigen beweging of met een zetje in de rug over zou gaan, vermoedelijk aanzienlijk lager aan dan de kansen voor Veere.

In de komende maanden is er in bijzondere omstandigheden rechtstreeks persoonlijk contact tussen Veere en Oranje. Kort na de op 8 augustus 1572 plaats vindende overgang van Zierikzee reisde de Veerse burgemeester Richard Barradot dwars door ‘vijandelijk’ gebied

¹²⁶ Afstand Dillenburg Veere kon in 5 tot 8 dagen worden afgelegd. Vlissingers schreven op 1 mei 1572 aan Oranje te Dillenburg. Brief werd op 4 mei in Wezel doorgestuurd. Oranje reageerde op 7 mei op brief met antwoord, dat op 15 mei in Vlissingen werd ontvangen. Zie brief vermeld in noot 92 en Meilink, ‘Rekening’, 340.

¹²⁷ Hooft, *Historiën*, 227.

¹²⁸ Gachard, *Correspondance*, III, nr 526. Brief werd in Middelburg bezorgd door Bretonse zeeman.

¹²⁹ ‘S Gravezande, *Tweede Eeuwgedachten*, 170.

naar Oranje die hij bij de Maas aantrof bezig met de inval in de Zuidelijke Nederlanden ¹³⁰. Het doel van de 29 dagen durende reis was het verkrijgen van een commissie van Oranje waarbij de Veerse gouverneur tevens tot gouverneur van Zierikzee werd benoemd. Mee terug nam Barradot bovendien brieven voor de stedelijke regeringen van Zierikzee, Vlissingen en Veere. Korte tijd later reisde Barradot opnieuw naar Oranje die hij nu te Mechelen aantrof, bezig met de terugtocht uit de Nederlanden. De reis hield verband met de belegering van Goes door Tseraerts cum suis bij wie Barradot na 25 dagen aankwam.

4.7 *Gouverneurs 1572-1573*

Aanvankelijk trad Tseraerts in Veere na de overgang van de stad naar de Opstand als gouverneur op, hij was immers gouverneur van Walcheren. Op 3 juni 1572 was de situatie nog aldus ¹³¹. Vermoedelijk enkele dagen later stelde Oranje samen met zijn broer Lodewijk van Nassau de baljuw De Rollé tot gouverneur van Veere aan ¹³². De Rollé bleef daarnaast baljuw van Veere ¹³³. Dit was dezelfde procedure als die welke Oranje in het najaar na het vertrek van Tseraerts in Vlissingen zou toepassen: het aanstellen als gouverneur van een persoon die volledig thuis was in het plaatselijke milieu en daar op het tijdstip van aanstelling de hoogste gezagsfunctie (baljuw) vervulde. Oranje zal in deze fase van de Opstand overigens weinig keus gehad hebben. Een gouverneur uit de plaatselijke samenleving had als voordelen, dat hij de situatie ter plaatse kende en vermoedelijk op een kring van vooraanstaande plaatsgenoten kon vertrouwen. Een nadeel kan zijn geweest een te nauwe band met de plaatselijke bevolking die het persoonlijk gezag nadelig kon beïnvloeden. Voor een stedelijke baljuw betekende de benoeming tot gouverneur een aanzienlijke verzwaring van de taak. Hij was nu als gouverneur ook bevelhebber van de strijdkrachten in zijn district en moest samenwerken met Engelse en Franse bevelhebbers.

De aanstelling van De Rollé geschiedde bij besloten brieven, d.w.z. zij werd behandeld als een aangelegenheid tussen Oranje/Lodewijk en De Rollé waar de Veerse gemeenschap buiten stond. Uiteraard was het feit, dat De Rollé als gouverneur was aangesteld, niet geheim, maar de aanstelling werd niet officieel bekend gemaakt en De Rollé moest maar zien, dat hij als gouverneur werd geaccepteerd. De positie van De Rollé als gouverneur met alleen een besloten commissie was inderdaad niet sterk genoeg, want om het gezag van De Rollé te vergroten vaardigde Oranje op 15 juli 1572 in Aldekerk een openbare aanstelling uit die bedoeld was algemeen bekend te worden¹³⁴. Oranje deed dit als soevereine prins van Oranje

¹³⁰ Van Iperen, *Jubel-feest*, 189 vlg. waar ook reis inzake belegering van Goes is vermeld. Barradot heeft ook reis on dernomen naar Bergen in Henegouwen waarvan niet bekend is of deze vóór of tijdens beleg van Lodewijk van Nassau door Alva heeft plaats gevonden en evenmin of hij Bergen heeft bereikt (ZA, GA Veere, nr 1470; toezegging van Veerse regering van beloning voor Barradots reizen, 5-7-1576).

¹³¹ ZA, GA Veere, nr 1388.

¹³² In considerans van commissie op De Rollé als gouverneur van Veere, d.d. 15-7-1572, wordt vermeld, dat Oranje en Lodewijk van Nassau hun besloten commissie als gouverneur aan De Rollé hadden gezonden (Ermerins, *Vere*, 1e stuk, 385). Op 12-6-1572 ontving Dirk van Kessel (vermoedelijk te Wezel) voor doorzending aan Oranje missive van Dordrecht waarin missive van gouverneur van Veere gestoken was (Meilink, 'Rekening', 241). Toen zal De Rollé in functie zijn geweest. Lodewijk zal algemene machtiging hebben gehad om mede namens zijn broer maatregelen met betrekking tot Zeeuws gebied te nemen en in feite zal aanstelling van De Rollé maatregel van Lodewijk zijn geweest..

¹³³ Ook toen waren regels er om van af te wijken. Oranje schreef aan Schoonhoven dat kennelijk had gewild, dat stedelijke gouverneur tevens vacerende baljuwschap zou krijgen: "daer ghy nochtans wel genouch weet dat het gouverneurschap ende bailliuschap oft schoutampt wel verscheyde offitien ende ampten syn ende oick in alle andere steden by diverssche persoonen bedient worden, soe wy oock tot noch toe daer eenige balliusschappen ofte andere offitien van justitie geveceert hebben, daerinne hebben versien nyettegenstaende wy onse gouverneurs aldaer hadden" (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 26, fo 422v; Delft, 23-12-1572).

¹³⁴ Ermerins, *Vere*, 1e stuk, 384 vlg. Oranje overwoog met betrekking tot De Rollé's gouverneurschap, "dat tot beves tynghe desselven Gouvernements, ende dat zulcks meerderen aanzien ende autoriteyt hebbe, wel van noode zy daer toe te verleenen ende decernereren onse opene en solemnele brieven van Commissie". Oranje was op dat moment met zijn leger onderweg naar Zuidelijke Nederlanden. Aldekerk ligt ten oosten van Venlo.

'by der gratien Godts'. Aan het slot van de tekst staat dan ook een variant van de soevereiniteitsclausule: allen tot wie de commissie gericht is, zullen in het nakomen ervan "Onze belofte doen". Een soeverein kan zijn handelingen motiveren met de enkele verklaring, dat zij in overeenstemming zijn met zijn wil. De aanhef van de tekst noemt een aantal andere waardigheden van Oranje, als laatste stadhouder en kapitein-generaal van Holland, Zeeland, West-Friesland en Utrecht. Hierna zal worden uiteengezet, dat stadhouderlijke bevoegdheden bij het verlenen van de commissie geen rol speelden. Bij de commissie behoort een uitvoerige instructie die afzonderlijk wordt besproken.

4.8 *Commissie van gouverneur De Rollé van 15 juli 1572*

Zoals gebruikelijk in commissies begint ook deze met de verklaring, dat De Rollé geschikt wordt geacht voor zijn nieuwe functie. Zijn geschiktheid bestaat in zijn bijzondere affectie voor de bevordering van 'de gemeene Christelicke zaecke' en 'onzen dienste'. Dit zijn de twee grondslagen van Oranjes optreden. De Gemene Zaak komt op de eerste plaats en heeft hier nog een vooral godsdienstig karakter. Daarnaast staan de eigen belangen van Oranje waarin hij gediend wil worden, zijn 'dienst'. Oranje werkt als soeverein vorst mee aan de Gemene Zaak, maar vereenzelvigd zich daar niet mee.

De Rollé kreeg een tweeledige functie. In de eerste plaats werd hij aangesteld tot 'lieutenant' van Oranje, d.w.z. tot diens plaatsvervanger. Zijn optreden (als gouverneur) zou gelden als het optreden van Oranje zelf. Daarnaast werd hij Oranjes gouverneur van Veere, de haven van de stad en het kasteel Zandenburg. Met de 'haven' zal vermoedelijk zijn bedoeld de rede van Veere. De afzonderlijke vermelding van Zandenburg laat zien, dat het slot als zelfstandig militair steunpunt werd beschouwd, vergelijkbaar met bijv. het slot in West-Souburg dat in de komende gevechten op Walcheren voor vriend en vijand een belangrijk steunpunt zou zijn.

Vervolgens beschrijft de tekst de bevoegdheden die Oranje aan De Rollé verleende. Zoals uit het laatste deel van de commissie blijkt, betekent dit nog niet, dat Oranje de opgesomde bevoegdheden bezat. Dit gedeelte van de commissie betreft de verhouding Oranje – gouverneur. De gouverneur zal de leiding hebben over de aangelegenheden van de stad en haar 'anhanck'. Met dat laatste zullen zijn bedoeld de gebieden te land en te water die in de toenmalige oorlogsomstandigheden van Veere uit werden beheerst. Verderop in de commissie wordt gesproken van de stad 'met zyne appendentien'. De gouverneur moet "zovele mogelijk wordt" zorgen voor de bescherming van de stad en haar inwoners en voor goed bestuur en een goede rechtsbedeling. Hij moet de krijgstuicht onder de in dienst van Oranje staande en in Veere verblijvende militairen handhaven en er voor zorgen, dat zij goede wacht in Veere en op Zandenburg houden. Hij is verder bevoegd militairen in dienst te nemen, als hij dit nodig acht. Hij zal de stad aan niemand mogen overleveren zonder uitdrukkelijk bevel van Oranje of Lodewijk van Nassau. Vermoedelijk moet hierbij niet (alleen) worden gedacht aan een overleveren aan functionarissen of troepen van de landsheer, maar (mede) aan een overleveren aan bijv. een persoon die door Lumey 'in naam van Oranje' naar Veere zou worden gezonden om daar de macht over te nemen en op die manier de invloed van Lumey in het gebied van de Opstand te vergroten. De Rollé zal worden beëdigd door Oranje of een door deze aan te wijzen persoon.

Het laatste deel van de commissie richt zich tot de personen wier medewerking is vereist, wilde De Rollé zijn gouverneurschap naar behoren kunnen uitoefenen. Het gaat hier om twee verschillende groeperingen: de stedelingen en de militairen. Oranje had als prins van Oranje geen enkel gezag over Veere en haar inwoners. De bepalingen van de commissie, bijv. de machtiging van De Rollé 'ter directie en regieringe' van de zaken van de stad zou geen enkel effect hebben, als Veere de nieuwe gouverneur niet accepteerde. Daarom verzoekt Oranje burgemeesters, schepenen, regeerders, burgers en andere inwoners van de stad om De Rollé als zijn gouverneur te aanvaarden en hem te gehoorzamen conform de inhoud van de commissie en de daarbij behorende instructie ¹³⁵. Geheel anders was de positie van de militairen. Zij waren in dienst van Oranje als soeverein. Hun wordt dan ook bevolen de nieuwe gouverneur te aanvaarden en hem te gehoorzamen.

4.9 *Instructie voor gouverneur De Rollé van 15 juli 1572*

¹³⁵ Uit verzoek blijkt, dat Oranje niet optrad als stadhouder van Philips II. Had hij dit wel gedaan, dan zou hij stedelingen gelast hebben nieuwe gouverneur te gehoorzamen.

In de commissie wordt verwezen naar een instructie waar De Rollé zich bij de uitvoering van zijn taak aan moet houden, die eveneens door Oranje op 15 juli 1572 te Aldekerk is uitgevaardigd ¹³⁶. De instructie is wat haar rechtskracht betreft, als het ware een onderdeel van de commissie. Als de inwoners van Veere zouden voldoen aan het verzoek van Oranje om De Rollé als gouverneur te aanvaarden, zouden zij tevens instemmen met de bevoegdheden die de instructie aan de gouverneur ten opzichte van de stedelijke samenleving toekent, bijv. het laten afleggen van een eed van trouw aan Oranje. De instructie is een enigszins aan de Veerse situatie aangepaste versie van een modelinstructie die Oranje enkele maanden eerder voor de instructie voor Sonoy in het Noorderkwartier ¹³⁷ had gebruikt. In het algemeen zijn beide instructies gelijklopend, maar er zijn verschillen. De instructie voor de Rollé heeft betrekking op militaire en financiële zaken, godsdienstaanleggenheden, stedelijke regering en samenleving in het algemeen.

Eerste taak van de nieuwe gouverneur is verlossing van de ingezetenen van Veere uit de slavernij waarin zij op dat moment verkeren, en herstel van hun oude rechten en voorrechten. De gouverneur moet er op toezien, dat zijn militairen goede wacht houden, niet alleen met het oog op een verrassingsaanval van de vijand, maar ook op oproerigheid van stedelingen. Hij mag stedelingen en plattelanders uit de omgeving van Veere vorderen voor arbeid aan de verdedigingswerken van de stad. Zijn soldaten mogen ingezetenen geen overlast aandoen, of het nu gaat om personen “van deene of dandre religie”.

De godsdienst neemt in de instructie als in meer politieke teksten uit het begin van de Opstand een prominente plaats in. De instructie kent twee vormen van religie: de Roomsche kercke en de religie in overeenstemming met het woord Gods. De Rollé moet er onmiddellijk voor zorgen, dat het woord Gods gepredikt wordt. Deze taak is zo geformuleerd, dat het er niet toe zou doen of er wel iemand in Veere zulk een prediking zou verlangen. Indien ingezetenen de religie conform het woord Gods willen uitoefenen, dan moet dit hun worden toegestaan. Die van de Roomsche kercke moeten vrij zijn hun religie uit te oefenen zonder overlast te ondervinden. Deze bepalingen zijn onvoorwaardelijk geredigeerd in afwijking van de instructie voor Sonoy waarin een voorbehoud is gemaakt voor het geval Oranje anders verordent of de omstandigheden een andere gedragslijn vereisen ¹³⁸. De Rollé moet er verder zijn best voor doen, dat alle ingezetenen in rust en vrede met elkaar leven. Geheime bijeenkomsten mag hij niet toelaten.

Maar de vrijheid van godsdienstoefening betekent niet, dat nu iedereen zijn gang mag gaan ¹³⁹. Volgens de instructie mag niemand preken, als hij niet eerst voor “die overheyt ende die van der wet” verschenen is en een attest heeft overgelegd van 2 of 3 bekende predikanten waarin zij getuigenis geven van zijn gezonde leer en eerlijke levenswandel. En als aan deze voorwaarde is voldaan, wordt de predikant slechts op voorlopige basis toegelaten, totdat in een synode of bijeenkomst van predikanten een duurzame regeling van deze materie is vastgesteld. Het naast elkaar vermelden van de ‘overheyt’ en ‘die van der wet’ (d.w.z. de stedelijke regering) zal in de Veerse verhoudingen hebben betekend, dat in deze aangelegenheid de gouverneur (die tegelijk baljuw was) en het college van burgemeesters en schepenen zouden samenwerken. Deze procedure was er kennelijk op gericht te voorkomen, dat er predikers zouden optreden met opvattingen die niet strookten met de uitoefening van overheidsgezag en de inrichting van de samenleving die de machthebbers van het ogenblik voorstonden, bijv. predikanten die doperse inzichten omtrent de overheid huldigden of de samenleving wilden reorganiseren zoals Jan van Leiden en zijn medestanders in 1535 in Munster hadden gedaan. Deze toelatingsprocedure gold voor iedere predikant “van wat religie hy zy”, maar de vermelding van een synode of bijeenkomst van predikanten doet vermoeden, dat hier vooral is gedacht aan predikanten met reformatische opvattingen.

¹³⁶ ZA, GA Veere, Verz. Jeronimus de Rollé; authentiek exemplaar, getekend en gezegeld door Oranje.

¹³⁷ Bor, *Oorsprongk*, I, 375 vlg. (6e boek, fo 273); instructie van Oranje voor Sonoy; Dillenburg, 20-4-1572. Verondersteld is, dat tekst bij Bor correct is en dat verschillen tussen beide instructieteksten niet gevolg zijn van onnauwkeurigheid van Bor; vgl. de opmerking van Koopmans, *Staten van Holland*, 180, noot 2, over onnauwkeurigheid bij Bor.

¹³⁸ Instructie voor Sonoy: “ter tijd en wijlen wy anders daerom sullen geordonneert hebben, of dat de noodwendigheid of snelligheid andersins mochte vorderen, na het advijs des Gouverneurs en Raed aldaer”.

¹³⁹ Vgl. voor toezicht op predikanten: Woltjer, ‘Synode van Emden’, 118 vlg.

De instructie voor De Rollé is op het punt van de toelating van predikanten stringenter dan de instructie voor Sonoy die voor de voorlopige toelating van een predikant alleen zijn verschijning voor de overheid en de Wet vordert. Vermoedelijk was er van kerkelijke zijde aangedrongen op een betere waarborg tegen het optreden van 'ongeregelde' predikanten. .

Betreffende de stad en haar bevolking draagt de instructie De Rollé verschillende taken op. Hij moet zo spoedig mogelijk de leden van Wet en raad bijeen laten komen en hun meedelen waartoe hij daar vanwege Oranje gekomen is. De uit een modelinstructie overgenomen bepaling past niet bij de Veerse situatie. De Rollé was niet naar Veere gekomen, hij was er allang. Ook had Veere in die tijd officieel nog geen raad. Maar het is duidelijk, dat de stedelijke regering is bedoeld. Gouverneur en stedelijke regering zullen in gezamenlijk overleg alle door hen noodzakelijk geachte voorschriften opstellen. De Rollé moet er voor zorgen, dat de stedelijke regering het recht handhaaft en de rechtspraak verzorgt in overeenstemming met de vanouds geldende regels en de privileges. Verder moet De Rollé de leden van de stedelijke regering en andere publieke functionarissen die de zaak van de Opstand toegedaan zijn, in hun functie handhaven en de overige functionarissen vervangen.

Om de betrouwbaarheid van personen vast te stellen moet De Rollé een in de instructie geformuleerde eed laten afleggen door de leden van de stedelijke regering en andere publieke functionarissen, verder door de leden van ambachtsgilden en broederschappen en door alle overige ingezetenen van Veere. Wie weigerde, zou als rebel en vijand beschouwd en in verzekering genomen worden. De Rollé moet eveneens uit hun functie ontsetten personen over wie de bevolking ('die gemeente') klaagde, dat zij zich trouweloos tegenover hun vaderland en de vrijheden, privileges en ingezetenen daarvan hadden gedragen. De door Hooft vermelde eedsaflegging op 4 mei 1572 zal, als er al van een formele eed sprake is geweest, een voorlopig karakter hebben gehad ¹⁴⁰.

De eed begint met de belofte om de koning "onder mynen heere den Prince" houw en trouw te zijn. De trouw zou dus geëffectueerd moeten worden onder het gezag van Oranje. Daarbij sluit aan, dat gehoorzaamheid wordt gezworen aan Oranje in alles dat hij zou ordonneren en bevelen tot de voortgang van het woord Gods, de dienst van de koning, en de welvaart, verlossing en vrijheid van de landen en van Veere en van ieder in het bijzonder. Een stadhouderschap van Oranje komt in de eed niet voor. Oranje treedt ook hier op als een soeverein vorst. Hij neemt de feitelijke gezagsuitoefening over, maar niet als een veroveraar. Hij treedt buiten Philips om op als diens zaakwaarnemer ¹⁴¹. Formeel blijft Philips de landsheer, maar Oranje bepaalt wat er zal gebeuren. Dit betekent niet, dat de in de eed beleden landsheerlijkheid van Philips zonder inhoud zou zijn. Door de Verenaren trouw aan Philips te laten zweren en gehoorzaamheid aan hem, Oranje, als hij ten dienste van Philips werkzaam was, bleef Veere staatkundig tot de Nederlanden behoren. Oranje gaf impliciet de verzekering, dat hij op dat moment niet van plan was Veere, c.q. Walcheren of geheel Zeeland de Franse koning of de Engelse koningin in handen te spelen of er zelf als soeverein vorst over te gaan heersen. Zulke maatregelen waren toen niet denkbeeldig. In 1571 had Oranje's broer Lodewijk van Nassau aan de Franse koning een plan tot verdeling van de Nederlanden voorgelegd waarbij Holland en Zeeland aan de koningin van Engeland zouden toevallen, Vlaanderen en Artois aan de koning van Frankrijk en de rest van de Nederlanden aan Oranje¹⁴².

In de eed werd verder beloofd de vrijheid en de privileges van de stad te zullen verdedigen en het welvaren van de stad na te jagen. Dan volgt de belofte niet te zullen toelaten, dat iemand gehinderd zal worden in het prediken of uitoefenen "van twarachtige woirdt Godts naevolgende het Evangelium" of ter zake daarvan door Inquisitie of krachtens placcaten vervolgd zal worden. Evenmin zal gewetensonderzoek worden toegelaten. Dit deel van de eed is kennelijk geschreven voor situaties waarin het gevaar bestond, dat een niet-reformatorisch gezinde meerderheid van de bevolking van een stad een reformatorisch gezinde minderheid zou proberen in de hoek te drukken, hoewel er in de stad al een gouverneur vanwege Oranje aanwezig was. Het is de vraag of deze clausule speciaal met het

¹⁴⁰ IV-7.

¹⁴¹ II-7(10).

¹⁴² Muller, 'Prins Willem I en Frankrijk', 259 vlg.; Van Herwerden, *Lodewijk van Nassau*, 142 vlg. Zie voor ander plan in 1573 Swart, *Oranje*, 77 vlg.

oog op Veere is opgenomen, of dat zij zonder meer uit de modelinstructie is overgenomen. De eed vervolgt dan met de belofte evenmin de rooms-katholieken te hinderen.

De stedelingen zweren verder, dat zij geen accoord zullen sluiten met personen die beweren daartoe opdracht van Philips te hebben zonder uitdrukkelijke toestemming van Oranje of van diegene van zijn verwanten ('mitverwanten') die hij tot het verlenen van toestemming gemachtigd heeft. Bij die verwanten van Oranje zal in de eerste plaats aan Lodewijk van Nassau gedacht moeten worden. Aan die belofte is de toezegging van Oranje verbonden, dat hij en zijn verwanten evenmin zulk een accoord zullen sluiten zonder toestemming van de steden ¹⁴³. De instructie voor Somoy heeft in plaats van 'mitverwanten' de ruimere term 'adherenten'. De toezegging past niet bij een stadhoudelijke positie van Oranje, maar wel bij het bondgenootschappelijk karakter van de verhouding tussen hem en de naar de Opstand overgegangene steden. Voor alle zekerheid wordt nog toegevoegd, dat beloften gedaan namens Philips toch niet worden gehouden, zoals eerder is gebleken bij het akkoord over het preken [in 1566] en uit het verbond van Philips met de paus tegen de reformatorische religie. Philips wel landsheer, maar onbetrouwbaar.

Na de eedsaflegging moet De Rollé de stedelijke regering vragen terstond aan omliggende steden te schrijven om hen op te wekken zich op dezelfde wijze met Oranje te verbinden.

Verder moet De Rollé allen die omwille van godsdienst, het Verbond der Edelen of het indienen van requesten ¹⁴⁴, dan wel hiermee verband houdende redenen Veere hadden verlaten of uit de stad waren verbannen, in de stad laten terugkeren en hen in het bezit stellen van hun goederen en rechten, al waren die hun ontnomen of geconfisqueerd en in andere handen overgegaan.

Tenslotte bevat de instructie een opdracht aan De Rollé die verwijst naar een toekomstig breder staatkundig verband dan dat van de stad Veere. Hij moet die opdracht uitvoeren zodra hij in de stad zou zijn gekomen. Ook dit deel van de instructie paste niet bij de Veerse omstandigheden. De Rollé moet alle bijstand verlenen aan de gecommiteerden die Oranje zou sturen om alle inkomsten van de landsheer uit welke bronnen ook te inventariseren, accysen, tolleren, domeinen, tienden, enz. De gecommiteerden zouden verder de administraties van rentmeesters en ontvangers van die inkomsten onder zich nemen en de ontvangsten uit die administraties, ook de toekomstige. Uit dat laatste blijkt, dat Oranje niet een eenmalige actie op het oog had, maar een nieuwe administratie van in beslaggenomen zaken. In Veere en omgeving waren de inkomsten van Philips II niet onbelangrijk. Naast de inkomsten die hij als landsheer in Veere genoot, bijv. uit de Veerse wacht van de Zeeuwse tol, waren er de inkomsten die hij genoot als heer van Veere. De Rollé moet een of meer ontvangers van de in beslaggenomen inkomsten aanstellen. Dit moet een persoon, c.q. moeten personen, zijn die hij 'by advise' van de stedelijke regering en anderen geschikt zou bevinden. Hoewel 'by advis van' in de 16e eeuw gewoonlijk de betekenis heeft van 'met instemming van', zal de uitdrukking hier gelet op de context, o.m. de onbepaalde 'anderen', betekenen, dat De Rollé zich moest laten voorlichten, al zal een advies aan hem dicht bij een bindend advies gekomen zijn. De aldus door De Rollé opgezette plaatselijke administratie zou voorlopig zijn en duren tot Oranje 'mit advys' van de Staten van het Land een andere regeling zou hebben getroffen. 'Mit advys' wil zeggen 'met instemming'. Op dat moment was een Statencollege in het Zeeuws gebied van de Opstand nog toekomst. Maar 'Staten' behoeft hier niet te betekenen Statencollege, maar kan aanduiden de afzonderlijke Staten (entiteiten) die als vertegenwoordigers van de bevolking worden beschouwd ¹⁴⁵. Voorlopig zou de administratieve behandeling van de landsheerlijke inkomsten in Veere dus in handen zijn van een plaatselijke administratie waarvan de ontvangsten werden afgedragen aan 'geldophalers' van Oranje. Zoals nog ter sprake komt, is de werkelijke gang van zaken anders geweest dan de instructie voorschrijft.

De instructie voor Sonoy wijkt voor wat geldmiddelen en hun beheer betreft, op twee punten af van de Veerse instructie. Volgens Sonoy's instructie hebben de gecommiteerden die Oranje

¹⁴³ 'Steden' past in modelinstructie voor gouverneurschap over meer steden, zoals dat van Sonoy. In Veerse instructie zal stad Veere zijn bedoeld.

¹⁴⁴ Indienen van verzoekschriften werd door landsheerlijke regering als majesteitsschennis beschouwd ('S Gravezande, *Tweede Eeuwiggedachtenis*, 110).

¹⁴⁵ Zie voor Staten (entiteiten) bijlage bij I, sub voce 'Staten'.

stuurt, ook tot taak om de goederen van kerken, kloosters en kapellen van welke aard ook te inventariseren en in bewaring te stellen. De Veerse instructie zwijgt over geestelijke goederen en stemt in dit opzicht meer overeen met het voorschrift, dat de rooms-katholieken hun godsdienst ongestoord moeten kunnen voortzetten dan Sonoys instructie. In de tweede plaats zullen volgens Sonoys instructie de financiële regelingen gelden tot Oranje die wijzigt. Voor wijziging heeft hij 'advys' van de Staten van het Land niet nodig.

Bij vergelijking van deze eed van de Veerse bevolking en de veel beknoptere eed van de stedelijke regering van Vlissingen op 19 mei 1572 blijkt er overeenkomst en verschil te zijn. In de Vlissingse eed staat de godsdienst voorop. De Veerse eed begint met de positie van de landsheer en van Oranje. Terwijl de Vlissingse regering zwoer de 'reformatorische' godsdienst 'voor te staan', ontbreekt zulk een belofte in de Veerse eed. Dit kan verklaard worden uit het verschil in karakter tussen de eden. In Vlissingen ging het om de stedelijke regering die een bepaald beleid moest voeren, in Veere om de gehele bevolking waarvan een (zeer) groot deel rooms-katholiek was. Men kon dat deel niet laten zweren, dat het de 'reformatorische' godsdienst voor zou staan, te minder, omdat het in de eed in de uitoefening van de eigen godsdienst in bescherming werd genomen. De eden komen overeen in het uitdrukkelijk beschermen van de uitoefening van de 'reformatorische' godsdienst. Terwijl in de Vlissingse eed de rooms-katholieke godsdienst niet wordt vermeld, wordt in de Veerse eed de uitoefening daarvan in bescherming genomen.

In de Vlissingse eed verschijnt Philips II als een effectieve landsheer wiens recht 'bewaard' moet worden, terwijl Oranje gehoorzaamd moet worden als wettelijke stadhouder van Philips. Oranje is hier geheel ingepast in de structuur van vóór de Opstand. In de Veerse eed heeft Oranje een zelfstandige en overheersende positie. Een formele relatie tussen hem en Philips wordt niet vermeld, met name niet de functie van stadhouder. Uit de bewoordingen blijkt, dat Oranje als zaakwaarnemer van Philips optreedt ¹⁴⁶. Dit opvallende verschil tussen de eden kan niet zonder meer worden verklaard uit een verschil in de tijdsomstandigheden waaronder de eden werden afgelegd. Immers de in juli voorgeschreven Veerse eed stemt overeen met de in april voor Sonoys ressort voorgeschreven eed. Daartussen ligt de Vlissingse eed van mei. Dat Vlissingen binnen het staatkundig verband van de Nederlanden blijft, drukt de Vlissingse eed sterker uit dan de Veerse eed dat voor Veere doet. In 1571 en voorjaar 1572 was de volkenrechtelijke positie van Zeeland in discussie waarbij het onder meer ging over het overdragen van Zeeland of alleen Vlissingen aan Engeland als beloning voor genoten steun bij de Opstand. De besprekingen gingen geheel buiten Zeeland en Vlissingen om. Als deze besprekingen zonder resultaat schijnen te eindigen, plaatst Vlissingen zich in april onverwacht buiten het gezag van Philips. Londen en Parijs tonen grote belangstelling en gaan elk afzonderlijk bedekt over tot een militaire interventie. In dit klimaat valt de Vlissingse eed waarin met zoveel woorden wordt uitgedrukt, dat Vlissingen een deel van de Nederlanden is en wil blijven.

Welk gevolg De Rollé en de Veerenaren aan de instructie hebben gegeven, moet voorzover mogelijk uit losse gegevens afgeleid worden. De notulen van de stedelijke regering beginnen pas in 1575. In elk geval is de administratie van de inkomsten van Philips uit Veere anders verlopen dan de instructie bepaalt. Zoals reeds is vermeld, was ten tijde van de overgang van Veere naar de Opstand Jacob Campe rentmeester van het Veerse domein van Philips en behield hij deze functie na de overgang. De opbrengsten werden rechtstreeks in Veere voor de oorlogvoering besteed ¹⁴⁷.

4.10 *Gouverneurs 1573 – 1576*

Gouverneur De Rollé sneuvelde in mei 1573 en werd nog diezelfde maand opgevolgd door Johan Junius de Junge.

¹⁴⁶ II-7(10).

¹⁴⁷ ZA, GA Veere, nr 2510. Ermerins, Vere, 2e stuk, 390; akte van borgtocht door regering van Veere aan Jacob Campe met betrekking tot door hem van 1-4-1572 af op last van de regering gedane betalingen uit domeinontvangsten, d.d.1-12-1572. Krachtens ordonnantie op oorlogsfinanciering van 10-5-1574 worden ordinarij ontvangsten uit landsheerlijke domeinen bestemd voor oorlogsfinanciering (XIV-6(1), § 28).

Junius vertrok als gouverneur omstreeks april 1575 om diplomatieke missies te vervullen ¹⁴⁸. Veere weigerde de kandidaat van Oranje als Junius' opvolger, Philips van der Aa, te accepteren, omdat de stad niet langer een eigen gouverneur wenste. Charles de Boisot die reeds gouverneur van Middelburg, Vlissingen en Arnemuiden was, werd toen ook gouverneur van Veere en op die manier gouverneur van geheel Walcheren. Toen Charles in september 1575 sneuvelde, werd hij op Walcheren opgevolgd door twee gouverneurs: zijn broer Louis de Boisot en Alexander de Haultain. Louis sneuvelde in mei 1576, waarna De Haultain als enige gouverneur van Walcheren overbleef. Bijzonderheden over de gouverneurs na De Rollé worden hierna in een algemener kader besproken..

4.11 *Baljuws en schouten*

Jeronimus de Rollé had het baljuwschap behouden, toen hij in 1572 gouverneur van Veere werd. Door zijn sneuvelen in mei 1573 was het baljuwschap van Veere vacant geworden. De combinatie van gouverneur en baljuw in één persoon was uitzonderlijk geweest en zou zich niet meer voordoen. In juni 1573 stelde Oranje Marten Hauweel, heer van Haverschot, aan als baljuw van Veere ¹⁴⁹. Daarmee kwam het baljuwschap in militaire handen. Reeds in 1572 diende Hauweel als militair in Zeeland ¹⁵⁰. Begin juni 1573 stelde Oranje Hauweel bovendien aan als commandant van het vendel van gouverneur Junius dat eerder het vendel van De Rollé was geweest ¹⁵¹. Als zodanig stond Hauweel onder het oppercommando van Junius. Hauweel overleed vroeg in 1574, mede als gevolg van verwondingen in mei 1573 opgelopen bij de tocht naar Tholen tijdens welke De Rollé was gesneuveld.

Hauweel werd in het najaar van 1574 opgevolgd door Jan Coenesz. Hij zal de persoon van die naam zijn op wie de volgende bronvermeldingen betrekking hebben. In 1570 was hij notaris en poorter van Amsterdam, en organiseerde hij samen met de Amsterdamse koopman Jan Beth en Sonoy met machtiging van Oranje een 'stille' kaapvaart die vooral Oranje geldelijk voordeel opleverde ¹⁵². In 1572 had hij in Emden geld voor Oranje in bewaring ¹⁵³ en op 12 oktober 1572 bracht hij door Delft geleverd kruit naar Lumey ¹⁵⁴. In 1573 werd hij te Brielle commissaris voor toezicht op paspoorten en convoygeld vanwege Oranje en de Staten van Holland ¹⁵⁵. Toen het baljuwschap van Veere in 1574 vacant kwam, solliciteerde hij naar die functie. Oranje raadpleegde gouverneur Junius de Junge en de Veeerse regering over een aanstelling van de sollicitant die hij aanpreekt om zijn verdiensten voor de Gemene Zaak. Vanwege die aanbeveling lieten de Veeerse autoriteiten weten de aanstelling over te laten aan Oranje die daarop tot de aanstelling overging ¹⁵⁶.

¹⁴⁸ RH, 2e ed., 1575, 108 (op 25-2-1575): Staten van Holland en Zeeland nomineren voor gezantschap naar keizer onder meer Junius.

¹⁴⁹ Aanstelling moet begin juni hebben plaats gevonden. Oranje zond commissie op Hauweel als baljuw met zijn brief van 2-6-1573 aan Junius (KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 95, fo 335v). Tekst van commissie in KHA, Fbk I, fo 33r, is gedateerd 3-6-1573, die in NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 9r vlg., 11-6-1573.

¹⁵⁰ Vgl. KHA, Fbk I, fo 9v: commissie van Oranje op Martin Hauweel, escuier, seigneur de Hautschot, als kapitein van 200 of 300 manschappen in Zeeland; Delft, 30-11-1572. Uit tekst blijkt, dat Hauweel reeds in Zeeland dienst had gedaan.

¹⁵¹ KHA, Fbk I, 129r vlg., met datering 3-6-1573. Oranje zond commissie op Hauweel als commandant van gouverneursvendel met zijn brief van 2-6-1573 aan Junius op wiens verzoek aanstelling had plaats gevonden (KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 95, fo 335v).

¹⁵² Bor, *Oorsprongk*, I, 325 vlg. (5e boek, fo 235). Op een schip van Jan Coenesz. en Jan Beth werd schipper uit Antwerpen geplaatst die schip in Antwerpen en Zeeland belaadde met goederen van Spaanse en Italiaanse kooplieden en deed, alsof hij naar Italie zou varen. Hij was echter omgekocht om schip te brengen naar haven die zijn opdrachtgevers zouden aanwijzen. Dat werd La Rochelle waar lading te gelde gemaakt werd. Lodewijk van Nassau die daar toen verbleef, nam Oranjes aandeel in buit in ontvangst en Adriaan Manmaker, de latere tresorier van oorlog van Zeeland, kwam in La Rochelle Sonoy's aandeel ophalen.

¹⁵³ Meilink, 'Rekening', 337. **NAZIEN VAN SOMEREN SUPPL. 35, 259.**

¹⁵⁴ Van Dijk, 'Financieel aandeel', 64.

¹⁵⁵ XIV-4(6).

¹⁵⁶ Ermerins, *Vere*, 3e stuk, 279 vlg.; brief van gouverneur, burgemeesters en schepenen van Veere aan Oranje, 9-8-1574. Ermerins, *op. cit.*, 165, schrijft over Jan Coenesz., dat hij "ook een Krygsman, ten minsten van een woesten aart schynt geweest te zyn", en vraagt zich op grond van brief af, of men in Veere zijn ongeschiktheid voor baljuwschap niet reeds vóór zijn

Met Jan Coenesz kwam een controversiële figuur de Veerse samenleving binnen. Het ontbrak hem aan tact. Hij was eigengereid en kon onbehouden en beledigend optreden. Krachtig handelen zal hem beter gelegen hebben dan omgang met Veerse bestuurders. Hij moet overigens over bestuurlijke capaciteiten beschikt hebben, want in het voorjaar van 1575 vertegenwoordigde hij meermalen Veere op vergaderingen van de Staten van Holland en Zeeland ¹⁵⁷. Om dat te kunnen doen, zal hij de vergaderingen van de Veerse regering over politieke onderwerpen bijgewoond hebben.

Omstreeks april 1575 legde Junius het Veerse gouverneurschap neer en liet de stad Oranje haar tegenzin tegen het benoemen van een nieuwe stedelijke gouverneur blijken. Eind april moet er in Veere een verhoogde politieke activiteit zijn geweest, want de bevolking, vertegenwoordigd door de schutterijen, moest zich uitspreken over de vredesvoorstellen. In deze sfeer van een brede politieke discussie nam de Veerse regering op 27 april 1575 het besluit om de baljuw de toegang tot de politieke vergaderingen van de stedelijke regering te ontzeggen. Deze maatregel paste in het proces van versterking van de invloed van de Staten [entiteiten = de steden] op de regering waarin de positie van de stedelijke baljuws niet ongemoeid werd gelaten ¹⁵⁸, maar zal wel beïnvloed zijn door het ongemakkelijk karakter van de Veerse baljuw. Voor de baljuw was het besluit een vermindering van zijn gezag in de stad. Twee dagen later besloot de Veerse regering in haar verzet tegen de door Oranje gewenste aanstelling van Van der Aa als gouverneur van de stad afgevaardigden naar Oranje te zenden. De Veerse regering maakte van de omstandigheden gebruik om haar autonomie te verstevigen: geen stedelijke gouverneur meer en een baljuw die zijn plaats moest kennen.

Het besluit van de Veerse regering van 27 april 1575 hield in, dat baljuw Jan Coenesz. niet meer tot haar vergaderingen zou worden toegelaten, tenzij hij daar voor de uitoefening van zijn baljuwsfuncties moest zijn of ontboden was ¹⁵⁹. Het besluit werd gemotiveerd met een beroep op de praktijk in andere steden en ook in Veere 'van allen ouwen tyden', dus als het afschaffen van een ingeslopen misbruik. Enkele jaren later beweerde Veere het tegenovergestelde. In 1578 verlangde de Veerse regering in de Staten van Zeeland met nadruk, dat de sinds onheugelijke tijden bestaande rechten van zijn baljuw gerespecteerd werden: het recht om de vergaderingen van de stedelijke regering voor te zitten en daar over alle zaken mee te discussiëren en te beslissen, het recht om namens de stad te 'compareren', waarbij in de eerste plaats gedacht zal moeten worden aan het vertegenwoordigen van de stad in vergaderingen van de Staten, en nog meer rechten ¹⁶⁰. Veere voerde in 1575 een nieuwe gedragslijn ten opzichte van baljuws in, maar paste die vervolgens niet consequent toe.

De bevoegdheden van een Veerse baljuw waren niet uitputtend vastgelegd en zullen voor een belangrijk deel door gewoonterecht en gebruik bepaald zijn geweest. Een stedelijke baljuw vertegenwoordigde in de stad de landsheer of, als de stad een eigen heer had zoals Veere, de heer van de stad. Hij moest de belangen van zijn heer beschermen. Zijn voornaamste taak in de praktijk lag op het terrein van de rechtshandhaving, kort gezegd het schepengerecht in de gelegenheid stellen om recht te spreken. In een reactie op de pretenties van een Veerse baljuw gaf de Veerse regering in 1607 haar zienswijze als volgt weer ¹⁶¹. Vóór de Opstand vergaderde de Veerse regering alleen over zaken van rechtspraak of plaatselijke wetgeving. Vanzelfsprekend was de baljuw daarbij aanwezig. Na de Opstand had Veere toegang gekregen tot de Staten van Zeeland en daardoor was er een nieuwe categorie vergaderingen van de stedelijke regering bijgekomen, namelijk over onderwerpen die in de Statenvergaderingen behandeld werden. Met zulke onderwerpen had de baljuw niets te

aanstelling heeft gekend. Inderdaad schrijven Veerse autoriteiten Oranje eigenlijk: als U hem zo verdienstelijk vindt, moet U hem maar aanstellen, als U dat wilt. Eerst twee maanden later droeg Oranje gouverneur van Veere op nieuwe baljuw te beëdigen (ZA, GA Veere, nr 165, omslag 50; brief Delft, 11-11-1574).

¹⁵⁷ RH, 2e ed., 1575 (waar hij meer dan eens Jan Cornelisz. wordt genoemd), 59 (6-2-1575) met Barradot; 203 (20-3-1575) alleen; 272 (16-4-1575) alleen, daarentegen 346 (18-5-1575) Barradot alleen.

¹⁵⁸ X-1(6).

¹⁵⁹ ZA, GA Veere, nr 1, fo 3r .

¹⁶⁰ NZ, I-C, 143; vergadering van Staten van Zeeland van 30-5-1578. Zie X-1(6).

¹⁶¹ ZA, RAZE, nr 502 **CONTROLLEREN**

maken en daarom behoorde hij niet tot de vergaderingen daarover te worden toegelaten. Dit was de achtergrond van het besluit van 1575.

Veere paste echter zoals reeds opgemerkt werd, het besluit niet consequent toe. De persoon van de baljuw was in de praktijk van groot belang. Tussen de Veerse regering en Jan Coenesz. boterde het niet. Daarentegen had Veere goede betrekkingen met Gasper van Vosbergen die Jan Coenesz. opvolgde. Van Vosbergen vervulde allerlei taken voor Zeeland die niets met zijn baljuwschap te maken hadden. Hij had zijn relaties en wist wat er buiten Veere omging. Veere zal daarvan hebben willen profiteren. Dit verklaart het standpunt van Veere in 1578, dat de ruime sinds onheugelijke tijden bestaande bevoegdheden van baljuw Van Vosbergen gerespecteerd dienden te worden. Met betrekking tot de op Van Vosbergen volgende twee baljuws paste Veere de beperkende regeling van 1575 toe, maar de dan volgende invloedrijke De Malderé kreeg soms bij oogluiking ruimere bevoegdheden ¹⁶².

Bij de bespreking van de coup van de Walcherse steden in oktober 1575 zal blijken, dat het besluit van april 1575 niet tot gevolg had, dat Jan Coenesz. zich voortaan buiten de politiek hield ¹⁶³. Tot ongenoegen van de Veerse regering was het tegendeel waar. Bovendien bezondigde hij zich aan wangedrag.

Op 31 augustus 1575 deed zich een ernstig incident voor dat aandacht verdient, omdat het iets laat zien van de praktijk van de gezagsuitoefening in Veere. De vijand had in Holland een offensief ingezet, begin augustus Oudewater veroverd en zwaar mishandeld en op 24 augustus Schoonhoven bijna zonder slag of stoot ingenomen. Getuigenverklaringen over het incident geven een indruk van de sfeer onder de Veerse burgerij in de weinig rooskleurige oorlogssituatie en van de organisatie van de stedelijke nachtwacht ¹⁶⁴. In de avond, het zal al donker zijn geweest, kwamen baljuw Jan Coenesz. en kapitein Sonneveld, commandant van een in Veere in garnizoen liggend vendel, beiden onder invloed van drank, met nog enige anderen voor de al gesloten Arnemuidsepoort van Veere. De poortwacht riep de buitenstaanders toe wie zij waren, waarop werd geantwoord, dat het de baljuw en de kapitein waren en dat de sleutels van de poort gehaald moesten worden. De wacht riep terug: jullie kunnen wel een troep schelmen zijn. Daarop brandde de baljuw los in scheldwoorden waarbij hij de poortwachters toeriep, dat zij wel eens schelmen en verraders konden zijn. Na geruime tijd werden de buitenstaanders ingelaten waarbij de baljuw opnieuw scheldwoorden uitte en de kapitein dreigde met het opcommanderen van zijn soldaten. De wacht maakte duidelijk, dat zij de scheldpartij niet accepteerde. Burgemeester Barradot die inmiddels was verschenen, werd door de baljuw voor leugenaar uitgemaakt. Uiteindelijk ging ieder zijns weegs.

Uit wat er bij het incident gezegd en geroepen werd, blijkt een algemeen gevoel van onveiligheid. De poortwachters hielden rekening met een vijandelijke aanslag. Van Zuid-Beveland uit konden Spaanse troepen Veere over water snel bereiken en de Arnemuidsepoort lag dicht bij het water. Niet duidelijk is of er twijfel aan de betrouwbaarheid van de baljuw en de kapitein bestond. Van de stad uit werd hun toegeroepen: "ghy moeght een hoop schelmen wesen", met andere woorden: jullie kunnen wel zeggen, dat je de baljuw en de kapitein bent, maar daar ben ik niet zeker van. Maar volgens dezelfde getuige werd er ook uit de stad geroepen, "ghy schelmen, ghy moeght de stadt verraden als Schoonhoven verraden es geweest". Schoonhoven werd meer genoemd ¹⁶⁵. Toen kapitein Sonneveld in een heftige woordenwisseling was geraakt met schepen Adriaen Cnape die de wachtcommandant van die nacht zal zijn geweest, wees een schutter Sonneveld terecht: "Capiteyn, ghy en behoort u nyet te belgen [= kwaad maken], want by nachte veel volcxs inlatende zouden wy wel bedrogen ende verraden worden, gelyct te Schoonhove geschiet is." Dit was niet bedoeld als een verdachtmaking van Sonneveld die het echter wel als zodanig opvatte, naar zijn degen greep

¹⁶² Zie diverse stukken in ZA, GA Veere, nr 502.

¹⁶³ X-2(1), X-2(2).

¹⁶⁴ ZA, RAZE, nr 502.

¹⁶⁵ In beide hier vermelde gevallen wordt affaire–Schoonhoven beschouwd als geval van verraad, terwijl gangbare voorstelling van zaken is, dat militaire commandant na eerste bres stad overgaf, omdat bevolking weigerde aan verdediging mee te werken (Muller, *Staat*, 143).

en dreigde 100 soldaten op de been te brengen¹⁶⁶. Het werd afgekeurd, dat de baljuw in de onzekere oorlogstoestand onder invloed van drank was ¹⁶⁷.

Volgens de getuigenverklaringen was de nachtwacht in Veere geheel in handen van de plaatselijke schutters. Op het stadhuis was een centrale wachtpost met onder meer een schepen die als wachtcommandant voor de bewaking van de stad verantwoordelijk zal zijn geweest. Bij elke poort was een wacht en tussen de poorten patrouilleerden schutters langs de vesten. Deed zich iets bijzonders voor, dan lichtte de wachtcommandant onmiddellijk de eerste burgemeester van de stad in. Deze, i.c. Barradot, nam dan de leiding op zich.

Het was daarom van essentieel belang, dat de schutters en de burgerij in het algemeen bereid bleven zich met de wapens in de hand voor de goede zaak in te zetten. Dat de baljuw, de protocollair hoogste gezagsdrager in de stad, een groep dienstdoende schutters voor verraders had uitgemaakt, was wel het laatste wat hij zich kon permitteren. Enige dagen later moest de baljuw voor de gehele Veerse regering, burgemeesters, schepenen en raad, verschijnen ¹⁶⁸. Hem werd 'in alder civiliteyt' voorgehouden, dat de burgerij zeer gegriefd was door zijn beledigende woorden tegen de wacht aan de Arnemuidsepoort, waardoor de burgers zich in hun eer voelden aangetast en waarvoor zij genoegdoening verlangden. De baljuw werd verzocht zijn beledigingen te herroepen¹⁶⁹, staande te houden of te verontschuldigen. Jan Coenesz. antwoordde, dat hij de burgerij niet had beledigd, omdat niet hij onder invloed van drank was geweest, maar de wacht die als eerste hem voor een verrader had uitgescholden wat hem terecht aanleiding had gegeven de wacht uit te schelden. Hij verklaarde, dat het schelmen en verraders waren die als eersten hem daarvoor uitgescholden hadden en dat de Veerse regering de zaak verder maar moest behandelen, zoals zij meende dat te moeten doen. Vervolgens verliet hij 'zeer furieuselic' het stadhuis.

Het verdere verloop van de aangelegenheid is niet bekend. Jan Coenesz. bleef baljuw, maar zou het in de komende maanden zo bont maken, dat hij het veld moest ruimen. Bij de coup van de Walcherse steden tegen de Raad 1574 in oktober 1575 trad Jan Coenesz. eigenmachtig als vertegenwoordiger van Veere op met standpunten die tegengesteld waren aan wat de Veerse regering wilde ¹⁷⁰. In februari 1576 maakten burgemeesters en schepenen van Veere een lijst van de wandaden van de baljuw op een vergadering die niet in het register met de notulen van de vergaderingen van de stedelijke regering voorkomt ¹⁷¹. Enkele leden van de regering zouden bij wijze van klacht de lijst mondeling aan de beide gouverneurs Louis de Boisot en De Haultain mededelen. De lijst vermeldt, dat de baljuw openlijk beweert, dat het Veerse gerecht een bepaald vonnis uit haat en nijd heeft uitgesproken, dat hij voor geld

¹⁶⁶ "welke terechtwijzing de voorscreven capiteyn qualic verstaende seghde: 'wat vergelyct ghy my by den capiteyn van Schoonhove', tastende naer zyn geweer [enz.]".

¹⁶⁷ Een schutter die tijdens tumult op wacht kwam en vroeg wie er voor de poort was, kreeg als antwoord: "het is de bailliu by dranke zynde, dwelck hy nyet en behoorde te doen in respecte van den jegewoirdigen tyt, want wie weet wat onraet datter int landt is, dewyle men int landt van der Goes viert, ende men zoude wel lichtelic connen bedrogen wesen, wye weet hoe vele volcx datter buyter poorten is". Uitdrukking 'in het land van der Goes viert' komt ook in verklaring van andere getuige voor. Terwijl baljuw voor poort stond te tieren, omdat hij niet snel binnen werd gelaten, zeiden poortwachters tegen elkaar "dat zy behoorden goede wacht te houden dewylen men int landt van der Goes vierende nyet conde weten wat verraedt datter voorhanden zoude mogen wesen". Uitdrukking betekent wellicht '(zorgeloos) goede sier maken'.

¹⁶⁸ ZA, RAZE, nr 502; vergadering van 6-9-1575.

¹⁶⁹ De tekst heeft "re....., sustineren oft excuseren". Eerste grotendeels onleesbare woord is opgevat als 'revoceren'.

¹⁷⁰ X-2(1), X-2(2).

¹⁷¹ ZA, GA Veere, nr 502; los dubbelgevouwen blad met notulen van de vergadering van 12-2-1576. Aanwezig waren de beide burgemeesters, Richard Barradot en Wouter Block, en 6 schepenen onder wie Peter Reyghersberch. Zij be hoorden tot de op 27-1-1576 door gouverneur Louis de Boisot in opdracht van Oranje vernieuwde Wet van stad. Deze Wet verschilde niet wezenlijk van voorgaande op 17-1-1575 door Oranje aangestelde Wet (zie ZA, GA Veere, nr 1467; brief van Oranje aan baljuw, burgemeesters en schepenen van Veere, Veere, 16-1-1575; afschrift van brief van Oranje aan gouverneurs Louis de Boisot en De Haultain, Rotterdam, 7-1-1576; brief van Louis de Boisot aan baljuw, burgemeesters en schepenen van Veere, Middelburg, 27-1-1576).

componeert van zware misdrijven als moord en doodslag, dat hij niet zorgt voor nakoming van door de stedelijke regering uitgevaardigde verbodsbepalingen, maar als hij gezond is, altijd buiten de stad is, zodat Veere meestal zonder baljuw is, als hij niet ziek in bed ligt, dat hij bij de coup van de Walcherse steden in oktober 1575 eigenmachtig is opgetreden en dat hij tot nadeel van Veerse burgers voor zijn particuliere schulden niet voor het Veerse gerecht te recht wil staan.

In de zomer van 1576 raakte de maat vol ¹⁷². Omstreeks begin juni maakte de baljuw burgemeesters en schepenen uit voor rabauwen die alle elf meinedig waren ¹⁷³. De Veerse regering diende omstreeks juni/juli 1576 bij Oranje die toen in Middelburg verbleef, een klacht tegen Jan Coenesz. in. Toen de baljuw op 20 juli 1576 voor het college van de Wet verscheen om vierschaar te bannen, gaf het college hem te verstaan, dat het niet met hem recht wilden spreken vanwege het feit waarover het zich bij Oranje had beklagd ¹⁷⁴. De baljuw protesteerde 'hoochgelick' tegen die behandeling en verklaarde niet te zullen toelaten, dat er in Veere recht werd gesproken, tenzij Oranje hem zijn commissie als baljuw zou ontnemen. Hij verklaarde verder, dat er meer reden was om Pieter Reyghersberch uit de vierschaar te verwijderen, omdat een groot deel van de Wet Reygersberg voor een openbare dief had uitgescholden en had gezworen niet met hem recht te willen spreken voor hij zich van zijn dieverij had gezuiverd. De aanwezige leden van de Wet verklaarden toen op hun beurt, dat nooit zou blijken, dat zij zo iets van Reyghersberch hadden gezegd. Het gevolg van een en ander was, dat in Veere een stilstand van de rechtspraak dreigde, een voor de stedelijke samenleving uiterst schadelijke toestand. Peter Reygersberg vond in de bewering van de baljuw tegen zijn persoon aanleiding om een request aan Oranje te richten waarin hij deze verzocht in de zaak recht te spreken, omdat hij als equipagemeester van Veere in dienst was van Oranje en de Gemene Zaak en schepen van Veere was, en de baljuw te veroordelen tot het vragen van vergeving en betalen van een boete ¹⁷⁵.

Oranje deed op 28 juli 1576 in Middelburg een tussenuitspraak in het geschil tussen Jan Coenesz. en de Wet van Veere waarin hij bepaalde, dat tot hij anders zou bepalen, het baljuwschap zou worden uitgeoefend door de oudste burgemeester, c.q. de tweede burgemeester of de oudste schepen ¹⁷⁶. Daaruit blijkt, dat Jan Coenesz. van zijn functie was ontheven ¹⁷⁷. Het geschil sleepte zich overigens nog geruime tijd voort. Omstreeks mei 1577 schreef de Veerse regering aan Oranje, dat Jan Coenesz. er zich nog op beroemde de Wet voor meinedige rabauwen te hebben uitgescholden en dat de regering dit niet stilzwijgend behoorde te laten passeren ¹⁷⁸. Oranje, zo schreef de regering, had door zijn menigvuldige en dagelijkse bezigheden tot welvaart van het land op haar klacht geen beschikking kunnen nemen en daarom was de regering van plan voor het Hof van Holland een proces tegen Jan Coenesz. aan te spannen waartoe zij een acte van Oranje verzocht. Op 20 mei 1577 droeg de Veerse regering Richard Barradot op de gewezen baljuw voor het Hof te dagvaarden ¹⁷⁹.

Het optreden van Jan Coenesz. in Veere en de reacties daarop roept vragen op die bij gebrek aan gegevens niet afdoende beantwoord kunnen worden. Het lijkt er op, dat de baljuw buiten Veere steun genoot. Het is niet onwaarschijnlijk, dat zijn baljuwschap niet zijn enige bron van activiteit was. De Veerse regering verweet hem zijn uitstедigheid, als hij niet ziek in bed lag. Hij was in de gelegenheid om bij de coup van de Walcherse steden in het najaar van 1575

¹⁷² In mei 1576 werden enkele verklaringen afgelegd over nogal hardhandig optreden van baljuw Jan Coenesz., toen deze bootsgezel onder dak wilde brengen in herberg (ZA, RAZE, nr 404, fo 45r vlg., 49v vlg.).

¹⁷³ Ermerins, Vere, 3e stuk, 281 vlg.; ongedateerd request van Veerse regering aan Oranje, dat op midden mei 1577 kan worden gedateerd op grond van brief van regering van Veere aan Richard Barradot, d.d. 20-5-1577 (copie in ZB, hs. 6322). Uit brief blijkt voorts, dat belediging omstreeks begin juni 1576 heeft plaats gevonden.

¹⁷⁴ Van Wet waren aanwezig een burgemeester en 6 schepenen.

¹⁷⁵ ZA, RAZE, nr 502. Request is, zoals gebruikelijk, niet gedateerd.

¹⁷⁶ NZ, I-B, 35: 'Interlocutoire, gesproken by zyne Excellencie in tdifferent tusschen Jan Coens zoon, bailliu, ende de wethouders der stede van der Vere'; Middelburg, 28-7-1576.

¹⁷⁷ Volgens Ermerins vertrok baljuw in najaar van 1575 uit stad. Op 19-5-1576 was hij echter nog in functie blijkens ge tuigeverklaring die betrekking had op vechtpartij op 1-5-1576 waar baljuw bij betrokken was (ZA, GA Veere, nr 404, fo 45v vlg., 49r vlg.).

¹⁷⁸ Ermerins, Vere, 3e stuk, 281.

¹⁷⁹ ZA, GA Veere, nr 1546.

eigenmachtig voor Veere op te treden. Oranje heeft blijkbaar de klachten van de Veerse regering en Pieter Reyghersberch over Jan Coenesz. nooit formeel afgedaan. De oorlogsadministratie van tesorier Manmaker vermeldt een betaling van traktement van 6 £ Vls per maand aan hem voor de periode 1 september 1576 tot 1 januari 1578 ¹⁸⁰. Er was een relatie tussen hem en Oranje, want in 1582 verzocht Oranje de Staten van Zeeland om Jan Coenesz. het pensioen van 6 £ Vls per maand te betalen en voort te zetten ¹⁸¹. De Staten besloten Oranje mee te delen, dat zij het pensioen in 1577 hadden beëindigd en daar niet op terugkwamen. Een maand later verzocht Oranje de Staten om tenminste een regeling met Jan Coenesz. te treffen, maar de Staten die Jan schout van Amsterdam noemden, waren hier niet toe bereid ¹⁸².

De opvolger van Jan Coenesz. als baljuw van Veere was Gasper van Vosbergen. Veere had aanvankelijk een ander als baljuw gewenst. Op 14 september 1576 stelde de Veerse regering Oranje voor om Gillis van Borre tot baljuw aan te stellen ¹⁸³. Het baljuwschap werd nog steeds door een burgemeester waargenomen, maar door deze combinatie van functies werd er te weinig zorg aan besteed. Van Borre was, vermoedelijk bij de overgave van de stad, uit Zierikzee geweken en zal zich in Veere hebben bevonden. Hij behoorde tot de Walchers-Zierikzeese groep patriciërs waartoe in Veere de invloedrijke Jacob Campe behoorde ¹⁸⁴. Van Borre was een halfbroer van Cornelia van Bruheze, de echtgenote van Campe, en Campe zal zich bij het Veerse voorstel aan Oranje niet onbetuigd hebben gelaten. Maar evenmin als in 1573 de Veerse wens naar de aanstelling van de met het Veers patriciaat nauw verbonden Van Dorp als gouverneur in vervulling was gegaan, bleef nu de wens naar Van Borre als baljuw on vervuld. Overigens ging dit niet ten koste van Van Borre. Hij werd in december 1576 baljuw van Zierikzee.

Nadat Veere Oranje 2 keer had gevraagd om Van Borre als baljuw aan te stellen, schreef Oranje, dat hij vóór ontvangst van de Veerse brieven Van Vosbergen al op het oog had en deze bereid bleek het baljuwschap op zich te nemen ¹⁸⁵. Oranje wilde echter niet tot een benoeming overgaan voor hij de mening van de Verenaren over een baljuwschap van Van Vosbergen had vernomen. Na hun slechte ervaringen met de vorige kandidaat van Oranje, Jan Coenesz., wilden de Veerse regeerders zich goed informeren over Oranjes nieuwe kandidaat. Van Vosbergen was baljuw van Zierikzee geweest tot de val van de stad begin juli 1576. Op 3 december 1576 committeerde de Veerse regering 3 van haar leden om een onderzoek in te stellen naar het gedrag van Van Vosbergen in Zierikzee en in het bijzonder naar zijn bekwaamheid om baljuw van Veere te zijn ¹⁸⁶. Omstreeks begin 1577 is Van Vosbergen baljuw van Veere geworden.

De schout was de rechterhand van de baljuw en trad ook als diens vervanger op. Soms waren baljuwschap en schoutambt in één hand verenigd. In 1533 werd Dominicus van den Nyewenhoven beëdigd als baljuw en schout ¹⁸⁷.

4.12 *Gevolgen voor Veerse regering van overgang naar Opstand*

Terwijl in Vlissingen de op 6 april 1572 in functie zijnde stedelijke regering haar gezag verloor en vervangen werd door burgerkapiteins, en op 19 mei een vrijwel geheel vernieuwde regering in functie trad, was er in Veere juist een grote mate van continuïteit ¹⁸⁸. Van de kleine groep mensen die vóór de Opstand de belangrijkste stedelijke functies uitoefenden, deed de

¹⁸⁰ ZA Rekenkamer C, 20, fo 56r. Reden van traktementbetaling is niet vermeld.

¹⁸¹ NZ, IV, 692; besluit van Staten van 21-9-1582.

¹⁸² NZ, V, 79; besluit van Staten van 9-2-1583 n.a.v. brief van Oranje van 28-9-1582. Staten lieten blijkbaar mogelijk heid van regeling open, want zij voegden aan hun besluit clause toe: "waarmede hy [= Jan Coenesz.] zal hebben paciëntie".

¹⁸³ KHA, Inv. A 11– XIV E – 38.

¹⁸⁴ V-5.

¹⁸⁵ ZA, GA Veere, nr 1355; Oranje aan regering van Veere, 27 van ongenoemde maand in 1576.

¹⁸⁶ ZB, hs. nr 6322.

¹⁸⁷ Ermerins, Vere, 3e stuk, 163.

¹⁸⁸ Zie voor samenstelling van stedelijke regering van Veere in 1551 – 1577 Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 242 vlg. Op bl.243 onder nr 28 te lezen Jan Hacco in plaats van Jan Hane.

meerderheid, de reeds besproken Jeronimus de Rollé, Jacob Campe en Richard Barradot ¹⁸⁹, hetzelfde na de overgang. De overgang leidde niet tot een formele vernieuwing van de Wet. De eerstvolgende Wetsvernieuwing vond pas in december 1572 plaats.

Met de bij de overgang in functie zijnde Wet gebeurde het volgende. Burgemeester Richard Barradot, in 1569 onder Alva voor de eerste keer burgemeester geworden, zette zijn carrière in de Veerse regering zonder onderbreking voort. Burgemeester Joos Oliviers (ook gespeld Oleviers) verdween voorgoed uit de regering van Veere. Hij was kapitein op de vloot van Philips II¹⁹⁰ en trad in 1572 blijkbaar weer in werkelijke dienst ¹⁹¹. In elk geval commandeerde hij in het begin van 1573 een in Middelburg uitgerust schip ¹⁹². Hij woonde omstreeks 1580 vermoedelijk in Brugge¹⁹³.

Schepen Jacob Adriaensz. kwam in 1567 kort vóór de komst van Alva de Veerse regering binnen als schepen. In 1568 werd hij niet als schepen herkozen, maar bij de Wetsvernieuwingen van 1569, 1571A, 1571B en 1572 werd hij weer schepen. Bij de Wetsvernieuwing van 1573 ontbrak hij ¹⁹⁴, maar bij de eerstvolgende vernieuwing van 1575 werd hij burgemeester, in 1576, 1577, 1578, 1582 en 1583 schepen, in 1579, 1580 en 1581 burgemeester. Hij overleed vóór 1585 ¹⁹⁵.

Schepen Willem Cornelisz. begon zijn loopbaan in de Veerse regering tijdens Alva's bewind in 1568 als schepen. Bij de Wetsvernieuwingen van 1569 en 1571A ontbrak hij, maar bij de vernieuwingen van 1571B t/m 1578 werd hij steeds schepen. Bij de Wetsvernieuwing van 1579 ontbrak hij opnieuw, terwijl hij in de periode 1580-1603 nog tien keer schepen werd en in 1583, 1584, 1587 en 1588 burgemeester. Hij overleed in 1603. Op 19 april 1574 werd hij door de Raad 1574 benoemd tot dijkgraaf van de Oostwatering op Walcheren waar Jacob Campe penningmeester van was ¹⁹⁶. Campe was voor Veere lid van de Raad 1574. In juli 1574 stelde gouverneur Junius de Junge Willem Cornelisz aan als schout van de landvierschaar van Veere ¹⁹⁷.

Van 4 van de in mei 1572 in Veere fungerende schepenen kan worden vastgesteld, dat zij na het overgaan van de stad in mei 1572 hun functie bleven uitoefenen, maar na afloop van hun termijn in december 1572 nimmer in de stedelijke regering terugkeerden: Job Hugenss ¹⁹⁸, Gommer Pieterss., Robbert Wouterss. Schot en Erasmus de la Cuvillierie¹⁹⁹. Zij hadden nog geen lange staat van dienst in de stedelijke regering en waren voor het eerst schepen geworden tijdens Alva's bewind in 1569 of later. Voor Job en Gommer was het hun derde termijn als schepen, voor Robbert en Erasmus hun tweede. Het niet in de regering terugkeren hoeft geen politieke oorzaak te hebben gehad. Gommer overleed in 1572²⁰⁰ en Robbert Schot leefde in elk geval niet meer in begin januari 1573 ²⁰¹. Zijn weduwe trouwde met Jan Hacco

¹⁸⁹ IV-3.

¹⁹⁰ Zie bijv. getuigeverklaring van 26-11-1571 van Joos Oliviers, kapitein ordinaris onder de Koninklijke Majesteit ter zee en tegenwoordig burgemeester van Veere, 52 jaar, in: ZA, GA Veere, nr 404, fo 13r vlg. Joos was in 1539 bouwheer van huis Het Lammeken op Kaai in Veere (Blom, 'De Kaai', 21).

¹⁹¹ Rooze-Stouthamer, *Opmaat*, 143.

¹⁹² Van Vloten, *Beleg*, 42.

¹⁹³ Dit vermoeden is gebaseerd op door griffier van Brugge gewaarmerkte afschriften van akten van 1579 welke verband houden met verantwoording door Joos van zijn administratie als boekhouder van kerk van Veere vóór Opstand (ZA, GA Veere, nr 2036, omslag II).

¹⁹⁴ Hij was op dag van Wetsvernieuwing fortificatiemeester.

¹⁹⁵ Vgl. lijst van de 24 raden in Ermerins, *Vere*, 3e stuk, 135 vlg., sub 2.

¹⁹⁶ De Waard, *Inventaris Walcheren*, 560, regest nr. 249.

¹⁹⁷ ZA, GA Veere, nr 2036, omslag I; commissie d.d. 1-7-1574.

¹⁹⁸ ZA, RAZE, nr 344, fo 186v (potloodnummering): Job Hugenss., lakencoopere, 44 jr of daaromtrent (11-10-1560).

¹⁹⁹ Zie voor hun optreden als schepen na overgang van Veere: ZA, RAZE, nr 367, fo 212r vlg.

²⁰⁰ Weduwe van Gommer Pietersz. genoemd in (thans verloren) stadsrekening van Veere van 1572 in lijst van personen die geld hadden geleend voor financiering van oorlogschepen van Opstand waar zij blijkbaar mee sympathiseerde; KB, Collectie Vogels, 69 D 20 op 1572.

²⁰¹ ZA, RAZE, nr 246, fo 338: op 6-1-1573 weduwe van Robbert Schot vermeld. In 1557 voer Schot als 'scryvent' op oorlogschip waar Joos Oliviers kapitein op was (ZA, RAZE, nr 404, fo 15v).

die in december 1572 in de stedelijke regering kwam²⁰². Erasmus de la Cuvillierie bleef in het Veerse overheidsapparaat, want hij was omstreeks 23 mei 1573 betrokken bij de soldijbetaling van kanonniërs van Veere. Hij overleed vóór 1 augustus 1573²⁰³.

Twee schepenen die bij de overgang voor altijd uit de Veerse regering verdwenen, toonden zich tegenstanders van de Opstand. Adriaen van Westcappelle, de collecteur–generaal van de 10e en 20e penning en zwager van Gossen Kellenberch, was meermalen schepen geweest²⁰⁴. Vermoedelijk heeft hij in 1572 Veere verlaten. In het kohier van de 100e penning over Veere, vastgesteld op 23 augustus 1576, staat enige keren bij zijn naam ‘fugityf’²⁰⁵. Die kwalificatie is doorgeschrapt, waarschijnlijk als gevolg van de in november 1576 gesloten Pacificatie van Gent²⁰⁶.

Ook de schepen Jacob Berrentsz. zal in 1572 Veere hebben verlaten. In december 1571 onder Alva's bewind, was hij voor het eerst in de Veerse regering gekomen. Ook bij zijn naam staat in het zojuist vermelde kohier ‘fugityff’, maar is die kwalificatie doorgeschrapt²⁰⁷.

Rest nog de schepen Adriaen Pietersz.²⁰⁸. Ook hij was onder Alva in december 1571 voor het eerst in de Veerse regering gekomen waar hij de belangrijkste schepenplaats had gekregen. Het is niet bekend of hij na de overgang als schepen heeft gefunctioneerd. Bij de Wetvernieuwingen na de overgang van Veere komt hij niet meer als lid van de stedelijke regering voor. Volgens een tekst van 1574 of later was hij de Gemene Zaak zeer toegedaan geweest²⁰⁹. Vermoedelijk is hij kort vóór of na de overgang van de stad overleden.

Per saldo verdwenen in mei 1572 een van de twee burgemeesters en twee of drie van de negen schepenen uit de stedelijke regering. Hun plaatsen zijn vermoedelijk tot de Wetsvernieuwing van december 1572 open gebleven. De opvatting dat na de komst van Alva uitsluitend voorstanders van Alva's politiek in stedelijke regeringen werden aangesteld, vindt in de Veerse omstandigheden geen steun.

4.13 *Wetsvernieuwing van 1 december 1572*

Het resultaat van de Wetsvernieuwing op 1 december 1572 was, dat van de negen op 22 december 1571 aangestelde schepenen er slechts twee waren overgebleven en van de twee burgemeesters een. Maar in feite was de verandering minder ingrijpend. Richard Barradot, sinds 1564 als schepen of burgemeester lid van de Wet, werd als burgemeester gecontinueerd en naast hem kwam als burgemeester Hendrik Somer die in de jaren vijftig en zestig tot de belangrijkste regeringsleden had behoord tot hij in 1567 om zijn reformatorische gezindheid uit de regering was gezet. De belangrijkste schepenplaats viel toe aan Jacob Campe, ook een van de invloedrijkste regeringsleden in dezelfde jaren. Daar kan dan bijgevoegd worden Jeronimus de Rollé die als baljuw onder Alva in functie was gebleven en

²⁰² ZA, GA Veere, Weesboek J, fo 129v.

²⁰³ ZA, GA Veere, nr 1387, fo 98r en 6r.

²⁰⁴ Goltzius heeft zijn portret gegraveerd (Unger, *Catalogus Zel. III.*, IV, 928). Lantsheer, *Catalogus Zel. III.*, I, 580, vermoedt, dat hij als rooms-katholiek en “der Spaansche partij toegedaan” Veere na overgaan van stad heeft verlaten.

²⁰⁵ ZA, GA Veere, nr 1406, fo 3r en 11v. Bij twee op zijn naam staande huizen staat achter zijn naam ‘fugityf(f)’. Deze kwalificatie is doorgeschrapt. Bij ander huis op zijn naam ontbreekt de kwalificatie.

²⁰⁶ Overigens is in kohier niet bij alle personen met kwalificatie ‘fugitief’ deze kwalificatie doorgeschrapt.

²⁰⁷ ZA, GA Veere, nr 1406, fo 37r en 37v.

²⁰⁸ Hij komt in 1568 en 1569 voor als koopman wiens broer in 1567 in Danzig vertoefde; ZA, GA Veere, nr 403, fo 28r, en nr 2036, omslag I.

²⁰⁹ ZA, GA Veere, nr 2036, omslag II. Volgens ongedateerde tekst die concept of minuut van besluit van Veerse regering schijnt te zijn, waren de erfgenamen van Adriaen Pietersz. meest onmondige weeskinderen die zich naar vijandelijk gebied hadden begeven, niet om zich als vijanden van Gemene Zaak te gedragen, maar “alleene om hare ambochten te leeren ende andersins”. Blijkbaar om die reden waren nagelaten goederen van Adriaen Pietersz. in beslag genomen. Volgens tekst zag men in situatie van weeskinderen reden om dat beslag op te heffen. In verklaring van omstreeks 1570 komt een ‘Adriaen Piersen de Stierman’ voor, misschien de hier besproken persoon (ZA, Rekenkamer II, nr 1169).

nu niet alleen baljuw was, maar als gouverneur van Oranje de eerste plaats in de Veerse overheid bezette.²¹⁰ De zwaarste functies in het stedelijk regeringsapparaat werden zodoende na de Wetsvernieuwing van december 1572 bezet door personen die reeds vóór de komst van Alva in 1567 daarin worden aangetroffen: De Rollé, Campe, Somer en Barradot.

In december 1572 kwamen zes schepenen voor het eerst in de stedelijke regering: Walraven van den Braemsloot, Jan Constant, Wouter Block, Andries Marinusz., Jan Hacco en Hubrecht Cornelisz.

Het eerste bekende contact van Walraven van den Braemsloot met Veere was omstreeks begin 1563, toen hij op verzoek van de Veerse regering bier uit Gorkum aanvoerde, omdat de bieraanvoer uit Delft gestremd was ²¹¹. In de bronnen komt hij naar voren als een overtuigd voorstander van het nieuwe regime. Zijn betrokkenheid bij de zending van Pieter Reyghersberch naar Vlissingen op 12 mei 1572 werd al vermeld. In 1572 en volgende jaren was hij zeer actief in de financiering van de oorlogvoering ²¹². Reeds bij de eerstvolgende vernieuwing van de stedelijke regering op 26 oktober 1573 werd hij burgemeester naast Jacob Campe, maar hij legde die functie tijdens de lopende termijn neer, vermoedelijk, omdat hij in 1574 rentmeester van de geconfisqueerde goederen (enz.) in het ressort Middelburg werd. In 1572/1573 komt hij ook voor als wijnhandelaar ²¹³.

De biersteker ²¹⁴ Jan Constant die bij de eerstvolgende vernieuwing van de stedelijke regering op 26 oktober 1573 niet in de regering terugkeerde, werd tijdens de op die datum begonnen zittingsperiode burgemeester naast Jacob Campe, toen Walraven van den Braemsloot zijn burgemeesterschap neerlegde. Bij de eerstvolgende 2 Wetvernieuwingen kwam hij niet in de regering, maar wel zijn broer Kaerle Constant ²¹⁵ Bij de Wetsvernieuwing van 6 januari 1577 werd hij opnieuw burgemeester naast Jacob Campe, maar hij overleed reeds op 24 september 1577. Hij zal dezelfde persoon zijn als de in Veere wonende Jan Jansz. Constant die in de jaren 1564 -1574 waterklerk van de Oostwatering was, waarvan Jacob Campe in de periode 1560-1585 penningmeester was²¹⁶. Misschien mag Jan Constant tot een 'clientèle' van Jacob Campe gerekend worden, evenals de reeds vermelde schepenen en dijkgraaf Willem Cornelisz.

Wouter Jansz. Block was in de begintijd van de Opstand kapitein van de burgerij, vermoedelijk commandant van de burgerwacht ²¹⁷, en werd in 1573 en 1575 gecontinueerd als schepenen (in 1574 was er geen Wetsvernieuwing). In 1572 /1573 was hij commissaris voor de monsterring van de oorlogsschepenen van Veere en dus rechtstreeks bij de oorlogvoering betrokken ²¹⁸. In 1576 werd hij burgemeester. Hij overleed in december 1576. Waarschijnlijk was hij de zoon van Jan Block die in de jaren zestig meermalen schepenen was. In dat geval was zijn komst in de regering in 1572 in sociaal opzicht een continuatie van het verleden. In de jaren zestig was hij in tweede huwelijk getrouwd met een zuster van de in 1572 Veers predikant geworden oud-pastoor Jan van Migrode ²¹⁹.

²¹⁰ Woning van De Rollé lag even buiten Veere dichtbij kasteel Zandenburg. Door gevechtshandelingen zal hij daar niet zijn blijven wonen. In elk geval in 1573 woonde hij in bij Barradot (ZA, GA Veere, nr 2036, omslag II; afschrift van akte van notaris Occerus Guilhelmi te Dordrecht d.d. 5-10-1579).

²¹¹ ZA, GA Veere, in nr 1700: request van Walraeven Claesz. van den Bramsloot om vergoeding van door hem uit Gorkum aangevoerd bier.

²¹² Overzicht van zijn rekeningen in Heeringa, 'Stukken', 8 vlg.

²¹³ ZA, GA Veere, nr 1387, fo 156r (ongedateerde post).

²¹⁴ Biersteker was stedelijke functionaris die er voor moest zorgen, dat er steeds voldoende bier in stad voorradig was.

²¹⁵ Zie voor familie Constant ZA, GA Veere, nr 2036, omslag I: afschrift van schepenenakte van Veere d.d. 5-4-1569. Daarin heet biersteker Jan Constant de jonge, erfgenaam (lees: zoon) van Jan Constant de oude.

²¹⁶ De Waard, *Inv. Walcheren*, 654, nr.219; 806. De Waard noemt Jacob Campe ten onrechte Jacob van Campen.

²¹⁷ IV-5.

²¹⁸ ZA, GA Veere, nr 1387, fo 71r (ongedateerde post). Ook monsterde hij 'krijgsvolk' (fo 180v).

²¹⁹ ZA, GA Veere, Weesboek K, nr 44, fo 64v vlg.

Andries Marinusz. schijnt de eerste van zijn familie te zijn geweest die de Veerse regering binnenkwam. Tot zijn vertrek uit Veere in 1581 was hij afwisselend schepen en burgemeester. Jan Hacco werd in 1574 als schepen gecontinueerd, maar ontbrak bij latere Wetvernieuwingen ²²⁰. Tenslotte Hubrecht Cornelisz. Ook hij ontbrak bij latere Wetvernieuwingen, wellicht omdat hij toen niet meer in leven was ²²¹. Hij wordt in 1572 'stierman' genoemd en zal wel bij de visserij betrokken zijn geweest ²²².

Enkele personen die tot de uitgesproken voorstanders van de Opstand gerekend mogen worden, kwamen bij latere Wetvernieuwingen in de stedelijke regering. Een van hen was Pieter Reyghersberch (1546/47 1602), zoon van de apotheker en kroniekschrijver Jan Reyghersberch en stamvader van een van de bekendste regentenfamilies van Middelburg in de 17e en 18e eeuw. Hij kwam bij de Wetsvernieuwing van 26 oktober 1573 voor het eerst in de stedelijke regering als schepen en was tot zijn dood burgemeester of schepen met een korte feitelijke onderbreking tijdens het bewind van Leicester, toen hij naar Boulogne uitweek. Hij was vooral werkzaam in de financiering van de oorlogvoering en in zaken waar een commerciële aanleg voor nodig is, zoals de uitrusting van schepen en verkoop van buit. Zijn broer Jan, apotheker in Veere, lid van de hervormde kerkeraad in 1566, week na de komst van Alva naar Engeland uit, en keerde later naar Veere terug ²²³.

Bij de Wetsvernieuwing van 1575 werd Adriaen Leynsz. Cnape schepen. Hij was waarschijnlijk lid van de hervormde kerkeraad in 1566 geweest en was na Alva's komst naar Engeland uitgeweken ²²⁴. Sporadisch komt hij bij latere Wetvernieuwingen als schepen voor. Hij zal in het voorjaar van 1591 overleden zijn ²²⁵. In 1576 gebruikte hij met anderen 2 zoutketen te Veere ²²⁶.

In 1577 tenslotte keerde na een tienjarige afwezigheid uit de stedelijke regering de Schotse koopman Joris Kincaid als schepen terug. Voor de komst van Alva was hij meermalen schepen. Ook hij was lid van de hervormde kerkeraad in 1566 geweest en was in 1567 tegelijk met Hendrik Somer vanwege zijn reformatorische gezindheid uit de stedelijke regering gezet ²²⁷. Vervolgens was hij naar Schotland uitgeweken waar hij o.m. in 1573 soldaten wierf en naar Veere zond ²²⁸.

Met Cnape, Kincaid en mogelijk ook Pieter Reyghersberch, kwamen reformatorische, c.q. calvinistische elementen de Veerse regering binnen. Het is de vraag hoe sterk de reformatorische presentie in de stedelijke regering in de eerste jaren na de overgang van de stad is geweest. Van Hendrik Somer op grond van zijn houding in 1566 en 1567 en van Wouter Block vanwege zijn verwantschap met Jan van Miggrode mag worden verondersteld, dat zij reformatorisch gezind waren, maar het blijft (voorlopig) gissen en van de meeste regeringsleden is niets omtrent hun godsdienstige opvattingen bekend. En al zijn iemands godsdienstige opvattingen bekend, is het nog de vraag, hoe zwaar hij die opvattingen in zijn levenspraktijk liet wegen.

²²⁰ Ermerins, *Vere*, 3e stuk, 65 en 66, noemt hem door verkeerde lezing van ZA, GA Veere, nr 1084, fo 104r, Jan (Johan) Hane. Aldus ook Van Iperen die Ermerins' aantekeningen gebruikte.

²²¹ Omstreeks april 1574 had weeskamer bemoeienis met zijn nalatenschap; ZA, GA Veere, Weesboek [letter] I, nr 43, fo 76v.

²²² KB, Collectie Vogels 69 D 20 op 1572. 'Stierman' was gezagvoerder op vissersschip.

²²³ Rooze, *Hervorming*, onder meer 532.

²²⁴ Rooze, *Hervorming*, onder meer 530. Hij werd later schepen in onder meer 1576 en 1579. In 1572/1573 leverde hij 9 tonnen pek ten behoeve van Gemene Zaak (ZA, GA Veere, nr 1387, fo 146v; ongedateerde post waarin hij ge noemd wordt Adriaen Leynss. Knaep).

²²⁵ ZA, RAZE, nr 345, fo 68v vlg.: Lijsbet Jansdochter, weduwe van Adriaen Geleynz Cnaep, verklaarde op 25-4-1591, dat haar man in haar aanwezigheid een huis voor een jaar ingaand mei 1591 verhuurde.

²²⁶ ZA, GA Veere, nr 1406, fo 50v.

²²⁷ Rooze, *Hervorming*, 259, 324, 531 en andere plaatsen.

²²⁸ Rooseboom, *Scottish staple*, lxxxv, doc. nr 71. Ook in februari 1576 (tijdens beleg van Zierikzee) was hij betrokken bij lichten van troepen in Schotland (NZ I-A, 94 vlg., en ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 107r).

De in mei 1572 fungerende stadssecretaris Andries van Werchter staat in het meervermelde kohier van 1576 te boek als fugitief met schrapping van die kwalificatie ²²⁹. Hij was aanvankelijk secretaris van de markies Maximiliaan van Bourgondië en verkreeg in 1558 van de markies het secretarisschap van de stad ²³⁰. Volgens Ermerins kwam hij uit Antwerpen, bleef hij rooms-katholiek, maar was hij niet 'Spaansgezind' en week hij uit naar Antwerpen ²³¹. Vermoedelijk trok hij uit Veere op 9 mei 1572, toen Spaanse troepen Veere aanvielen ²³². Na de Pacificatie van Gent trad hij in 1578 op als intermediair tussen de regering van Veere en Arend van Dorp ²³³. Het netwerk van de jaren zestig bleek nog effectief. In 1582 trad Van Werchter op als procureur van de regering van Antwerpen en in 1583 als door de Raad van Brabant geaprobeerde notaris ²³⁴. Na het vertrek van Van Werchter kreeg Veere aanvankelijk geen nieuwe secretaris. In 1573 nam Barradot het secretarisschap waar ²³⁵. Pas op 13 maart 1574 kreeg Veere weer een secretaris in de persoon van Pieter de Vos uit Gent ²³⁶. In de tussentijd zal veel secretariaatswerk verricht zijn door Jan van Cuyck die op 3 maart 1573 werd aangesteld als commies en pensionaris van Veere ²³⁷. Het pensionarisschap van Van Cuyck zal zijn geëindigd, toen hij op 8 maart 1574 werd aangesteld als ontvanger van de geconfisqueerde goederen en imposten in het district Veere ²³⁸.

4.14 *Rol van schutterijen en gemeente in Veerse regering*

Evenals in andere steden werden in Veere in bijzondere gevallen de schutterijen bij de regering betrokken ²³⁹. Volgens de considerans van de regeringsinstructie van 2 maart 1574 werden in Zierikzee, Veere en Vlissingen onder meer de schutterijen geraadpleegd over de regeringsvorm van Zeeland ²⁴⁰. In 1574 deed zich in Veere een netelige situatie voor. Tot het domein van de heer van Veere behoorde de haringtol, een heffing op vis ²⁴¹. De vissers en visserijreders klaagden over de zwaarte van de heffing en wilden Oranje vragen de heffing af te schaffen of hadden dit verzoek reeds gedaan. De stad Veere ontving jaarlijks een rente van 700 gl. uit de opbrengst van de haringtol en zou bij afschaffing van de heffing deze rentebetaling missen. Het algemeen belang van de stad stond hier tegenover het belang van wat toen vermoedelijk de belangrijkste beroepsgroep van Veere was. De Wet ²⁴² ontbood de 3 schutterijen om samen vast te stellen welke gedragslijn voor de stad het nuttigst was. Wet en schutterijen besloten op 28 december 1574 gezamenlijk, dat getracht zou worden de haringtol

²²⁹ ZA, GA Veere, nr.1406, fo 30r.

²³⁰ ZA, GA Veere, nr 1700-I, request van hem van omstreeks 1562. In 1568 trad hij op als gekozen voogd van Cornelia van Bruheze in periode tussen overlijden van haar eerste man Roeland de Pottere en huwelijk met haar tweede man Jacob Campe (ZA, GA Veere, RAZE, nr 367, fo 5r vlg.).

²³¹ Ermerins, *Vere*, 3e stuk, 173, 2e stuk, 162. Zijn goederen werden verbeurdverklaard (De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 6, op grond van thans verloren rekening). Misschien is verbeurdverklaring ongedaan gemaakt als gevolg van Pacificatie van Gent en is 'fugitief' daarom geschrapt.

²³² ZA, GA Veere, Weeskamer 69, vel met kladnotities. Laatste deel van jaartal in datum van zijn vertrek is moeilijk te ontcijferen, maar 1572 is meest waarschijnlijk.

²³³ ZA, GA Veere, nr 1357: brief van Van Werchter aan regering van Veere, Antwerpen, 10-6-1578. Hij heeft brief van Veerse regering ontvangen en onmiddellijk doorgegeven aan Van Dorp samen met request van Veerse regering dat blijkbaar voor Oranje was bestemd. Met andere woorden: Veere wilde Oranje iets verzoeken en verwachtte meeste effect, als verzoek werd gepresenteerd door Oranjes vertrouweling Van Dorp. Om Van Dorp te bereiken gebruikte Veere Van Werchter.

²³⁴ ARA, Coll. Van Dorp, nr 137; ZA, Staten van Zeeland, nr 1197.

²³⁵ ZA, GA Veere, nr. 2510, daarin rekening van Jacob Campe van domein Veere over 1573, fo 12v.

²³⁶ ZA, GA Veere, nr 1084, fo 299r.

²³⁷ ZA, Rekenkamer B, Acquitten nr 2438.

²³⁸ Heeringa, 'Stukken', 25.

²³⁹ Vgl. Unger en Westendorp Boerma, 'Vere', 17, noot 23. **NAZIEN: schutters refereren zich aan stedelijke rege ring (GA Veere nr 1)**

²⁴⁰ VIII-2.

²⁴¹ ZB, hs.nr 6309 (afschriften van J. Ermerins).

²⁴² In maart 1574 ingestelde Raad 1574 was nog niet in functie getreden en kon dus niet als vertegenwoordiging van bevolking optreden.

afgeschapt te krijgen, en dat bij afschaffing de vissers en visserijreders jaarlijks een nader vast te stellen bedrag aan de stad zouden uitkeren.

Niet lang daarna werden de Veerse schutterijen opnieuw bij een regeringsaangelegenheid betrokken. In 1573 was Alva als landvoogd opgevolgd door Requesens. In het voorjaar van 1575 werden vredesonderhandelingen gevoerd tussen Oranje en zijn bondgenoten en Philips II. In de loop daarvan hadden Oranje cum suis een antwoord opgesteld op de voorstellen van de tegenpartij. De commissarissen van Requesens voor de onderhandelingen beweerden schriftelijk en mondeling, dat wat Oranje en de Staten van Holland en Zeeland met Zaltbommel en Buren bij de besprekingen naar voren brachten, maar gepraat van particuliere vreemdelingen en voortvluchtigen was, en dat de bevolking, als zij goed ingelicht was omtrent hetgeen zijne majesteit aanbood om de landen in rust en vrede te brengen, dat aanbod niet zou afslaan ²⁴³. Het was van groot belang duidelijk te maken, dat de gehele bevolking van de territoria van de Gemene Zaak achter dit antwoord stond, en het werd daarom in elke in de Generale Staten van Holland en van Zeeland vertegenwoordigde stad en in Bommel en Buren goedgekeurd door een brede vertegenwoordiging van de plaatselijke bevolking ²⁴⁴. Zo ook in Veere. Op 29 april 1575 kwam gouverneur Charles de Boisot vergezeld van mr. Cornelis Adriaensz. Backer, pensionaris van Zierikzee en nauw bij de onderhandelingen betrokken, in Veere en liet hij burgemeesters, schepenen, raad en schutterijen van de stad bijeenkomen ²⁴⁵. De Boisot gaf een uiteenzetting over het verloop van de onderhandelingen en het ontworpen antwoord op de voorstellen van de tegenpartij en vroeg de vergaderden of zij dat antwoord goed- of afkeurden. De 'gehele gemeente' keurde het antwoord goed ²⁴⁶.

Soms werd de beslissing in een belangrijke zaak aan een bredere vergadering dan alleen de schutterijen voorgelegd. Toen de Veerse regering in de zomer van 1574 haar standpunt moest bepalen ten opzichte van een voorstel om in de steden een schouwgeld te heffen, durfde zij aanvankelijk heffing niet aan, omdat de Gemene Zaak aan belangrijke groepen van de bevolking nog geld schuldig was ²⁴⁷. Op een vergadering van de notabelen, schutterijen en gemeente zette de gouverneur [= Junius de Junge] uiteen hoe dringend de geldnood was, waarna de vergadering met een lichtere heffing dan voorgesteld instemde ²⁴⁸. Inderdaad werd het tarief van het voorstel van 1 daalder [= 30 st.] gehalveerd.

²⁴³ KHA, Fbk II, nr 192, fo 43r vlg.; Oranje aan Zaltbommel met oproep om gehele Raad, gedeputeerden en schutte rijen bijeen te laten komen, hen over verloop van onderhandelingen in te lichten en, als zij met gang van zaken in stemmen, hen ontworpen antwoord te laten bevestigen door zegeling of ondertekening, opdat duidelijk is, dat ant woord niet van enige particuliere personen uitgaat, maar 'een alghemeene versouck, oirdeel ende begeerte' is. Zie X-20 voor bij onderhandelingen betrokken Generale Staten van Holland en Zeeland.

²⁴⁴ RH, 2^e ed., 1575, 270: Generale Staten van Holland en Zeeland benoemden op 14-4-1575 commissarissen om aan steden in 3 kwartieren verslag van vredesonderhandelingen te doen en door Staten op te stellen antwoord door elke stad te laten bezegelen. Zie ook Swart, *Oranje*, 91.

²⁴⁵ ZA, GA Veere, nr 1, fo 4r. Gouverneur Junius de Junge van Veere zal in verband met zijn ophanden zijnde diplo matieke missie niet op Walcheren zijn geweest.

²⁴⁶ Van antwoord aan tegenpartij werden 3 exemplaren opgemaakt: 1 voor Zuid-Holland met Bommel en Buren (en Oranje en de Hollandse edelen), 1 voor Noord-Holland en 1 voor Zeeland. De tekst is – niet geheel correct – gedrukt in RH, 2e ed., 1575, 282 vlg. Origineel exemplaar van 4 Zeeuwse steden met uithangende zegels is in NA, Staten van Holland 1572-1795, Verzameling voormalig Bruine Kastje, nr 21.

²⁴⁷ Vgl. noot 266.

²⁴⁸ ZA, GAVEere, nr 1546; hierin ongedateerde memorie die blijkens inhoud standpunt formuleerde dat Veerse afgevaardigden moesten innemen op vergadering van Staten en Raad 1574 op 27-7-1574 waarvan eerste agendapunt het schouwgeld was: "Belangende teerste article van tschoorsteengelt zullen de gecommiteerde voor antworde geven: naerdien zy daerop hadden doen versamelen de notable, schutterye ende gemeente, en dat henlieden by den Gouverneur verclaert is geweest den grooten noot die tselve verheysschende is, soe hebben degene die eenichsins de mach hebben, nyetjegenstaende de groote lasten daerinne zy hen vinden beswaert, tselve geconsenteert, behalven dattet wat gemodereert worde. Onder telle quelle ordonnantie [= dat het aldus moet worden geregeld]". 'Eenichsins' zal hier betekenen: in de een of andere hoedanigheid, en met "degene die eenichsins de mach[t] hebben" zullen deelnemers aan vergadering zijn bedoeld.

4.15 *Veerse financiële administraties vóór en na mei 1572*

Ook op financieel terrein betekende de overgang van Veere naar de Opstand op het persoonlijk vlak meer continuïteit dan een breuk met het verleden ²⁴⁹. De heer van Veere en de stad hadden aan de vooravond van de Opstand elk een eigen financiële administratie. Rentmeester van de domeinadministratie van de heer (Philips II) was Jacob Campe. Hij bleef na de overgang van de stad in functie met dien verstande, dat voortaan de opbrengsten van zijn administratie ten goede kwamen aan de Gemene Zaak ²⁵⁰. De stedelijke financiële administratie werd beheerd door twee of drie fortificatiemeesters, een in 1572 verouderde term die herinnerde aan de oorsprong van de administratie. Zij werden aangesteld door burgemeesters en schepenen ²⁵¹ en waren aanvankelijk belast met de zorg voor de versterkingen van de stad en de financiële administratie daarvan. Hun dienstvak ontwikkelde zich tot de algemene financiële administratie van de stad. Een van hen, vermoedelijk de belangrijkste van de 3, heette bouchouder en zal in het bijzonder de schriftelijke vastlegging van het beheer verzorgd hebben. In 1582 werd hun titulatuur aan de veranderde situatie aangepast. De bouchouder heette voortaan tesorier en de anderen quartiermeester. In sociaal opzicht behoorden de fortificatiemeesters tot hetzelfde sociale niveau als de Wet. De functie van fortificatiemeester was verenigbaar met het lidmaatschap van de Wet en meermalen was een burgemeester of schepen fortificatiemeester. In 1571 en 1572 waren zelfs alle drie fortificatiemeesters tegelijk lid van de stedelijke regering, ²⁵². De stedelijke regering had dus de stadsfinanciën stevig in handen. Op 5 maart 1571 werden de burgemeesters Joos Oliviers en Richard Barradot en de schepenen Job Hugensz. als fortificatiemeester aangesteld, van wie Barradot de bouchouder was. Zij bleven voor 1572 in functie, maar ongetwijfeld zal Joos Oliviers na mei niet meer van de partij zijn geweest. Bij de eerstvolgende aanstelling van fortificatiemeesters op 26 oktober 1573 werden aangesteld de burgemeester Jacob Campe, tevens bouchouder, de schepenen Richard Barradot en de bij de Wetsvernieuwing van 1573 ontbrekende Jacob Adriaensz. Jacob Campe was een oudgediende. Van 1559 af was hij vaak fortificatiemeester en bouchouder geweest.

Naast deze reguliere financiële administraties verschenen er in 1572 als gevolg van de overgang van de stad enkele administraties waarin geldstromen beheerd werden die voortkwamen uit de nieuwe situatie ²⁵³. Aanvankelijk functioneerden deze administraties binnen stedelijk verband. In 1573 en 1574 kwamen er administraties voor in de plaats die een bovenplaatselijk karakter hadden en buiten het stedelijk verband stonden.

Een van de belangrijkste nieuwe administraties was die van Henrick Somer. De administratie is vermoedelijk kort na de overgang van Veere naar de Opstand opgezet ²⁵⁴ en had een sterk persoonlijk karakter. Zij eindigde met het overlijden van Somer omstreeks 1 augustus 1573. Somer had een subadministratie opgericht en onder beheer van Pieter Reyghersberch gesteld. Los van deze administraties stonden enkele administraties van Walraven van den Braemsloot, o.m. van in beslaggenomen goederen ²⁵⁵. Het is niet bekend of Somer en Van den Braemsloot formeel tot het voeren van hun administratie zijn aangesteld. Niet uitgesloten is, dat zij in overleg met de burgerwacht aan het werk zijn gegaan. Van den Braemsloot en Reyghersberch behoorden tot de mensen die na mei 1572 op het Veerse overheidstoneel verschenen. De lotgevallen van Henrick Somer vóór mei 1572 werden reeds vermeld. Het valt

²⁴⁹ Vrijwel alle stadsrekeningen van Veere zijn in 1940 verloren gegaan.

²⁵⁰ De Brakke, 'Rechten', 171 vlg. ZA, GA Veere, nr 2510; rekeningen van Jacob Campe als rentmeester van Veerse domeinen van heer van Veere, 1571 – 1577.

²⁵¹ KB, Handschriften, nr 70 J 65, daarin verhandeling over financiële betrekkingen tussen heer van Veere en stad Veere (vermoedelijk opgesteld begin 18e eeuw), 403, regeling van 1510.

²⁵² ZA, GA Veere, nr 1084, fo 132r vlg.

²⁵³ Zie voor deze administraties waarvan bijna alle rekeningen in 1940 verloren zijn gegaan: Heeringa, 'Stukken', en De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 7 vlg.

²⁵⁴ In aanhef van rekening (ZA, GA Veere, nr. 1387) wordt vermeld, dat administratie met Pasen 1572 begon, d.w.z. op 6 april, kleine maand voor overgang van Veere. Rekening is na overlijden van Henrick Somer opgemaakt door diens broer David die in april 1572 vermoedelijk in Middelburg woonde. David zal niet bekend zijn geweest met ontstaan van administratie en als begindatum hebben gekozen dag waarop op Walcheren (te Vlissingen) verzet tegen Alva begon.

²⁵⁵ Heeringa, 'Stukken', 8 vlg.

op, dat de nieuwe financiële administraties die vooral de financiering van de oorlogvoering dienden, in handen waren van mensen die onder Alva geen overheidsfunctie hadden bekleed. Dit gold ook voor Hendrick Joachimsz. die eveneens op financieel terrein werkzaam is geweest ²⁵⁶. De 4 in deze alinea genoemde personen waren betrokken bij het zenden van Pieter Reyghersberch naar Vlissingen op 12 mei 1572 en zullen in Veere tot de opstandelingen van het eerste uur behoord hebben.

4.16 *Algemene toestand in Veere na overgang naar Opstand in mei 1572*

Aan Engelse en Franse zijde zal er weinig of geen belangstelling voor Veere hebben bestaan. De van Veere uit beheerste Oosterschelde had strategisch veel minder belang dan de van Vlissingen uit beheerste Westerschelde en Vlaamse kust. Bovendien kon van Vlissingen uit het belangrijke Vlaanderen aan de overzijde van het water bedreigd worden, terwijl het gebied tegenover Veere voor Engeland en Frankrijk veel minder belang had.

De Veerse opstandelingen hebben vermoedelijk vooral de Oosterschelderegio als hun operatieterrain beschouwd. Zoals nog ter sprake komt, waren zij sterk betrokken bij de overgang van Zierikzee naar de Opstand in augustus 1572. Omstreeks 24 juni 1572 werd van Veere uit Reimerswaal korte tijd bezet ²⁵⁷. Volgens een mededeling van omstreeks 1575 betrof Veere koren en vee uit Zierikzee²⁵⁸.

Evenals in Vlissingen waren ook in Veere troepen van verschillende nationaliteit gelegerd. Volgens een bericht van 21 mei 1572 waren er te Veere 400 man gedeeltelijk uit Norwhich en 150 man uit Vlissingen aangekomen waardoor het totaal aantal soldaten in de stad op 900 was gekomen ²⁵⁹. Morgan rapporteerde op 16 juni 1572, dat er in Veere 800 Waalse, Franse en Vlaamse soldaten waren ²⁶⁰. In deze aantallen zal de vlootbemanning niet zijn meegeteld.

Omstreeks de tweede helft van juni was Jan van Cuyck in Engeland om geld op te halen en daar troepen mee te werven. De landsheerlijke gouverneur van Zeeland Anthonis van Bourgondië rapporteerde op 29 juni 1572, dat de Verenaren een verzoek om 3000 man naar Engeland gezonden hadden en dat Jan van Cuyck op 27 juni met 200 man naar Veere was teruggekeerd ²⁶¹. Volgens een ander bericht bracht Van Cuyck 125 Schotten mee ²⁶². Reeds meegedeeld werd, dat in 1573 Joris Kincaid van Schotland uit soldaten naar Veere zond.

De feitelijke gezagsdragers in Veere in de eerste maanden na de overgang van de stad zullen Henrick Somer, Richard Barradot en Jeronimus de Rollé zijn geweest van wie Somer in het bijzonder zorgde voor de financiering van de strijd, Barradot onder meer de contacten met de buitenwereld onderhield en De Rollé zich vermoedelijk in het bijzonder bezig hield met de openbare orde en militaire operaties. De Rollé had een eigen vendel troepen tot zijn beschikking en nam in het najaar van 1572 deel aan de belegering van Goes ²⁶³.

Soms speelden ook de bevelhebbers van de in Veere gelegerde troepen een rol bij gezagshandelingen. In een brief van 25 juli 1572 riepen de gouverneur van Veere, de 3 kapiteins van het krijgsvolk, en burgemeesters, schepenen en raad van de stad regering en bevolking van Zierikzee op zich bij de Opstand aan te sluiten ²⁶⁴. De bedoeling van de medewerking van de bevelhebbers zal zijn geweest de oproep kracht bij te zetten door te

²⁵⁶ ZA, GA Veere, nr 1387 (rekening Henrick Somer 1572/1573), fo186v.; *ibidem*, nr 361, stadsrekening 1586, fo 24 vlg., stadsrekening 1587, fo 23v vlg.

²⁵⁷ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, 12 en XXVIII vlg.

²⁵⁸ Van de Velde, *Jubelfeest*, 197; mededeling van landsheerlijke rentmeester van Zeeland Bewesterschelde.

²⁵⁹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr. 2408, 413.

²⁶⁰ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr. 2414, 427.

²⁶¹ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bl. XXVII. Er waren te Veere spionnen van landsheerlijke autoriteiten werkzaam. Anthonis van Bourgondië rapporteerde op 19 juli 1572: “ – – – avons esté advertiz par nos espies de la Vere – – – ” (Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bl. XL).

²⁶² ‘S Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 197 ex Hooft.

²⁶³ KHA, Fbk I, fo 129r vlg.; Evans (ed.), *Roger Williams*, 117.

²⁶⁴ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, XLII. Deze raad was nog niet geïnstitueerde groep van vooraanstaande burgers.

laten blijken, dat in Veere soldaten klaar stonden om Zierikzee te helpen dan wel aan te vallen.

Ook de oorlogsfinanciering beïnvloedde de stemming onder de bevolking. In 1574 vond de Veerse regering aanvankelijk heffing van een schouwgeld onuitvoerbaar, omdat belangrijke groepen van de bevolking met de oorlog verband houdende achterstallige vorderingen hadden ²⁶⁵.

Voor de stadsbevolking zal de strijd bronnen van inkomsten opgeleverd hebben. Wie varen kon, kon op de vloot terecht. Het uitrusten en onderhouden van schepen zal veel werk gevraagd hebben. Leveranciers van eetwaren en dranken, scheepsbenodigdheden en vele andere zaken, herbergiers en andere neringdoenden kregen nieuwe afzetmogelijkheden. Ondertussen ging ook de handel door ²⁶⁶. De vissers konden de zee weer op ²⁶⁷. Maar ook verscheen de pest. In september 1573 maakte de schepen Walraven van den Braemsloot met anderen een dienstreis naar Oranje in Dordrecht en nam op de terugreis mee 'seeker apteeckerij' voor gouverneur Junius en zijn huisgenoten 'voer dee peste' ²⁶⁸. Op 11 november 1573 stelde de stedelijke regering de chirurgijn mr. Adriaen Loysz. aan als pestmeester ²⁶⁹. Hij diende tot eind februari 1575, toen was de pest verdwenen. Het kasteel Zandenburg werd als pesthuis gebruikt waar tenminste 55 mensen stierven ²⁷⁰. Oranje schrijft eind 1573 aan de gereformeerde kerken in Londen, dat Veere als gevolg van het grote aantal sterfgevallen onder zijn burgers zonder hulp niet in staat is in zijn financiële noden te voorzien ²⁷¹.

Veere en Vlissingen handelden in beginsel als twee van elkaar onafhankelijke regeringskernen, maar er was militaire samenwerking en soms onderlinge bijstand. Op 3 juni 1572 leverde Tseraerts die op dat moment nog gouverneur van Walcheren, dus ook van Veere, was, een partij buitgoederen aan de stad Veere om die te verkopen en de opbrengst 'tot meesten prouffyte' te besteden mits een en ander in een rekening zou worden verantwoord ²⁷². De buit zal door de Vlissingers behaald zijn. De goederen werden overgedragen aan Henrick Somer. De procedure toont de grote vrijheid van de Veerse regering om gelden te besteden die kennelijk voor de oorlogvoering bestemd waren.

4.17 *Rumoer in Veere*

De aanwezigheid van militairen gaf soms problemen. Er zijn berichten over onrust in de stad als gevolg van de aanwezigheid van Waalse soldaten en over bedreiging van gouverneur De Rollé ²⁷³. Een belangrijk element van de bevolking was het in Veere wonend vlootpersoneel. Dit waren in het algemeen geen makke schapen, maar bovendien werd hun soldij niet steeds

²⁶⁵ ZA, GA Veere, nr 2036, omslag II; ongedateerde aantekeningen.

²⁶⁶ In mei 1573 lag te Veere ziek bediende van Antwerpse koopman, die naar Veere was gekomen om transactie van zijn werkgever met Dierick de Vriese af te handelen (ZA, RAZE, nr. 404, fo 21v vlg.).

²⁶⁷ Stad nam de vangsten van najaarsseizoen van 1572 in beslag. Vissers kregen tot beloop van waarde van hun vis vordering op stad die later is afgelost. In feite was operatie een verplichte lening. Het betrof 7 vissers en totaalbedrag van 1008 £gr vls. (ZA, GA Veere, nr.2036, omslag I, en nr. 1387, fo 40r, 199r).

²⁶⁸ **ZA, Rekenkamer B, Acquitten 2438-2440 (NB nieuwe nummers).**

²⁶⁹ ZA, GA Veere, nr 1, fo 14r.

²⁷⁰ ZA, GA Veere, nr 1700; daarin ongedateerd verzoek van grafdelver om beloning, omdat hij voorleden zomer en winter omtrent 55 mensen heeft begraven "die van der gave Godes der pestilentien op het casteel buyten deser stede ghestorven waren". Op zelfde blad papier staan apostille met besluit van Wet tot toekenning van beloning, getekend door stadssecretaris De Vos en gedateerd 22-4-1572, en kwijting van grafdelver voor beloning, gedateerd 24-4-1575. De Vos werd pas in 1574 secretaris van Veere. Werkelijk jaar van apostille zal 1575 zijn geweest. Foutieve datering zal er oorzaak van zijn geweest, dat Van Iperen, *Plegtige redevoering*, 34, noot 11, sterfte op kasteel Zandenburg in 1571 plaatst.

²⁷¹ **KHA**, Fr.miss., nr 188, 369v vlg. (29-12-1573).

²⁷² ZA, GA Veere, nr 1388.

²⁷³ Rooze-Stouthamer, *Opmaat*, 223 vlg. Voorzover een bron is vermeld, is dat een rapport aan Alva.

punctueel uitbetaald en zij zullen hun ongenoegen daarover wel hebben laten blijken.²⁷⁴ Een staaltje van vrijmoedig optreden van soldaten was het gebruiken van de beelden van het stadhuis als schietschijven²⁷⁵.

Er gebeurde meer opmerkelijks. In de eerste weken van januari 1573 was er in of bij Veere een muiterij. De Rollé schreef er op 20 januari over aan Oranje die al was ingelicht door Franse commandanten²⁷⁶. Er kan verband zijn met een dreigement van Waalse soldaten om naar Alva over te lopen, als zij hun soldij niet kregen²⁷⁷. Oranje meende, dat bij de muiterij verstandhouding met de vijand meespeelde. Hij was van plan zelf naar Veere te komen zo spoedig de situatie bij het belegerde Haarlem zijn vertrek uit Holland zou toelaten. Hij vertrouwde er op, dat De Rollé de bevolking gunstig zou stemmen. Oranje wilde ook corrigeren, dat men zich tegenover De Rollé had misdragen. Dit kan verwijzen naar het uitschelden en bedreigen van De Rollé waar Rooze–Stouthamer melding van maakt²⁷⁸.

Bovendien werd de betrouwbaarheid van De Rollé in twijfel getrokken. Op 24 februari 1573 schrijft Oranje hem, dat de berichten van enige personen die misschien jaloers zijn op De Rollé en weinig affectie hebben voor Oranjes dienst en de Gemene Zaak zijn genegenheid voor De Rollé niet hebben veranderd, en dat het niet zijn gewoonte is iemand zonder reden te beschuldigen²⁷⁹. Blijkbaar circuleerden er in de omgeving van De Rollé ongunstige geruchten over hem. Oranje schrijft verder, dat Junius de Junge hem had gezegd, dat De Rollé een eerdere brief van Oranje niet had ontvangen, vandaar dat Oranje De Rollé nog eens uitdrukkelijk verzekert van de gunstige waardering die hij altijd van hem heeft gehad²⁸⁰. Oranje twijfelt er niet aan, dat in het hart van zulk een edelman niets kan opkomen, dat strijdt met het algemeen welzijn en Oranjes dienst.

Rooze–Stouthamer heeft gegevens uit Brusselse bron gepubliceerd over de (on)betrouwbaarheid van De Rollé en andere Veerse notabelen. Drie Veerenaren die volgens de tot dan bekende gegevens in Veere tot de invloedrijkste voorstanders van de Opstand behoorden, te weten Oranjes gouverneur De Rollé, Barradot en Campe, zouden in november

²⁷⁴ ZA, GA Veere, nr 2036, omslag II, ongedateerde aantekening; bezwaar van Veerse regering tegen heffing van schouwgeld onder meer “overmits die bootsgesellen die eenen grooten deel der huysen binnen Veere bewonen, noch nyet betaelt zyn”.

²⁷⁵ ZA, GA Veere, nr 361, stadsrekening 1587, fo 61v vlg.: betaald aan antycksnyder Hans van Halewyn 7 £ gr. “over dat hy de beelden van den Heeren ende Vrouwen deser Stede staende voir het Sathuys verzyen ende gerepareert heeft, eenighe van hoofden, handen ende voeten weder verzyen die int beginsel deser oirloge duer moetwillicheyte van de Soldaeten affgeschoten waren”.

²⁷⁶ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 37, fo 314r, Delft, 24-1-1573; Oranje aan De Rollé: “*de brief van De Rollé en mededelingen van Franse legerofficieren me donne assez à penser que telle mutinerie ne se mect en avant sans intelligence qu’aucuns peullent avoir avecq l’ennemi. Or, comme vous scavez combien ceste ville importe à la cause, je vous recommande le bon debvoir*”. Oranje twijfelde er niet aan, dat, als De Rollé zijn capaciteiten benutte, “*le peuple se polra arroiser et la ville se maintenir jusques à notre venue*”. Oranje zou komen, zodra vijand was verslagen of beleg van Haarlem was opgebroken. Hij hoopte, dat dit binnenkort zou geschieden. Blijkbaar had muiterij onrust onder de bevolking gewekt. Oranje had kort tevoren Junius de Junge geschreven over niet nader aangeduide Veerse aangelegenheden waarbij officieren waren betrokken. Hij had kapitein Janneton naar Junius gezonden met zijn laatste beslissing en zou graag vernemen “*a quoy ces capitaines se seront laissé induire*” (KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 27; Delft, 7-1-1573).

²⁷⁷ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 223 vlg.

²⁷⁸ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 223.

²⁷⁹ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 52, fo 321r; Delft, 24-2-1573; “*et que pour les rapportz d’aucuns envieux peult-estre [= peut-être] de votre bien et peu affectionnez à mon service et à la cause commune, je n’avois aucunement alteré la bonne affection que je vous ay porté de tout temps, comme aussi ce n’est ma coustume de grever aucun sans cause*”. Oranje is er van overtuigd, “*qu’au cœur de tel gentilhomme ne pouvoit tomber chose tendant contre le bien publicq et mon service*”.

²⁸⁰ Oranje stelde Junius de Junge op 24-2-1573 aan als zijn commissaris–generaal in Zeeland (VI-7). Junius bevond zich toen al geruime tijd in Zeeland en zal op de hoogte zijn geweest van de situatie in Veere. Aan geruchten rond De Rollé hechtte hij blijkbaar geen waarde.

1572 en volgende maanden betrokken zijn geweest bij plannen voor verraad ²⁸¹. Barradot die in december 1572 burgemeester werd, zou in een vroeg stadium afgehaakt hebben. De Rollé en Campe zouden echter daadwerkelijk de uitlevering van Veere aan de vijand hebben voorbereid. De invloedrijke positie van Campe in de Veerse samenleving werd reeds vermeld ²⁸². Het verraad mislukte op het laatste moment, omdat de bevolking argwaan kreeg. De Rollé en Campe kwamen er zonder kleerscheuren af. De affaire is belangrijk voor kennis van de mentaliteit van Veerse notabelen in de beginfase van de Opstand en verdient een afzonderlijke behandeling met publicatie van de Brusselse teksten ²⁸³.

Tegenover elkaar staan enerzijds Oranje en Junius de Junge die geen geloof hechtten aan geruchten, en anderzijds concreet geformuleerde Brusselse gegevens. Volgens de Brusselse gegevens zou verraad de kring van vertrouwde medewerkers van Oranje zijn binnengedrongen. Gouverneur De Rollé was immers Oranjes steunpilaar in het strategisch belangrijke Veere. Jacob Campe werd soms opvallend door Oranje begunstigd ²⁸⁴. Ervaren politici als Oranje en Junius zouden ondanks de geruchten niets hebben bemerkt. Interessante vragen wachten op antwoord. De Rollé kwam in mei 1573 om bij een poging om Bergen op Zoom te veroveren. Verdinking van verraad bleef hem tot zijn dood bij. Volgens een Engels rapport werd hij door zijn eigen soldaten als verrader op de vlucht gedood ²⁸⁵.

Dat een poging tot verraad in Veere niet bij voorbaat kansloos was, zou kunnen worden afgeleid uit een opmerking van Philibert van Serooskerke, de met Walcheren goed bekende landsheerlijke rentmeester van Zeeland Bewesterschelde, van omstreeks 1575, dat een herovering van Zierikzee door landsheerlijke troepen ongetwijfeld een grote verandering bij de Veerenaren zou veroorzaken ²⁸⁶. In 1573 berichtte de Spaanse zaakgelastigde in Londen, dat hem was verteld, dat sommige vooraanstaande lieden in Veere op redelijke voorwaarden bereid waren zich onder het gezag van de landsheer te stellen ²⁸⁷.

4.18 *Junius de Junge gouverneur van Veere mei 1573*

Vermoedelijk onmiddellijk na de dood van De Rollé in mei 1573 zond de Veerse regering burgemeester Richard Barradot met nog een of meer anderen naar Oranje in Delft met een brief en een uitvoerige instructie met onderwerpen die aan Oranje ter beslissing voorgelegd moesten worden ²⁸⁸. In de eerste plaats vroeg Veere om een nieuwe gouverneur met zowel een goede kennis van zaken omtrent oorlogvoering als ook, en in het bijzonder, omtrent bestuursaangelegenheden ('poletique zaeken'). Misschien was De Rollé meer militair dan bestuurder geweest. In elk geval was in Veere bijzondere regeerkracht nodig, nu de stedelijke autoriteiten betrokken waren bij alle soorten werkzaamheden die in een staatkundig bestel verricht moesten worden, oorlogvoering inbegrepen.

De Veerse kandidaat voor het gouverneurschap was Arend van Dorp, een oude bekende in Veere. De Veerenaren stelden het als een groot voordeel voor, dat zij Van Dorp van jongs af hadden gekend, ja zelfs met hem waren opgevoed. Volgens hen kende niemand beter dan hij de situatie in Veere en in geheel Zeeland.

²⁸¹ Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 224 vlg.

²⁸² IV-3.

²⁸³ Van Vloten, 'Geuzentochten', 115, publiceert machtiging van Alva voor Philibert van Serooskerke om volgens diens voorstel met Rollé en Barradot te onderhandelen over hun terugkeer onder Philips' regime (Nijmegen, 28-11-1572), maar geeft geen bijzonderheden.

²⁸⁴ De Gecommitteerde Raden moesten in Middelburg wonen, maar Oranje regelde, dat Campe in Veere mocht blijven wonen (Heeringa, 'Instructiën', 80 (16-3-1578), 85 (22-5-1578). Vervolgens waren Vlissingen en Goes van oordeel, dat hij in Middelburg moest wonen of anders vervangen moest worden (*ibidem*, 94 (3-6-1578)).

²⁸⁵ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2578, 730; rapport van Godard en Southwick aan gouverneur van Merchants Adventurers, Vlissingen, 12-5-1573.

²⁸⁶ Van de Velde, *Jubelfeest*, 198.

²⁸⁷ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2623, 807; brief van Antonio de Guaras aan Alva, Londen, 8-9-1573.

²⁸⁸ Inhoud van brief en instructie zijn slechts bekend uit moeilijk leesbaar concept of minuut in ZA, GA Veere, nr 2077.

In de tweede plaats verzochten de Veerenaren, dat de stedelijke regering (de Wet) vernieuwd zou worden en daarin benoemd zouden worden wie door het corpus van de stad daartoe gekozen zouden worden, mits Oranje met de keus instemde. De op dat moment fungerende regering was pas een half jaar eerder aangesteld. Blijkbaar was er in vrij brede kring ongenoegen over de stedelijke regering. Er kan verband zijn met de muiterij en de positie van De Rollé in het afgelopen halfjaar. In de instructie is de verkiezing door het corpus van de stad niet gespecificeerd. Het corpus van een stad werd door de bevolking gevormd. Het is niet uitgesloten, dat er in Veere een stroming was om de bevolking meer invloed op de samenstelling van de stedelijke regering te geven, bijvoorbeeld door medewerking aan de verkiezing door de schutterijen en de gilden. Aan het verzoek om Wetsvernieuwing koppelden de Veerenaren de wens, dat voortaan Wet en gouverneur als een eenheid 'in raet ende daet' zouden fungeren en niet van elkaar gescheiden, zoals tot dan toe het geval was. Dit zou betekenen, dat de gouverneur niet meer zelfstandig zou optreden, maar alleen binnen het verband van de stedelijke regering. Ook deze wens wijst op een tendens om de invloed van de bevolking te vergroten.

Verder verlangden de Veerenaren een vermindering van het garnizoen en van de voor rekening van de stad komende oorlogsschepen. Zij deden concrete voorstellen die een kwaliteitsverbetering beoogden en erop neer kwamen, dat met minder meer gedaan kon worden, onder meer omdat de militairen beter dan in de bestaande situatie betaald zouden kunnen worden. Tot het garnizoen zou ook een vendel burgersoldaten van 100 man behoren. In sociaal opzicht was een burgervendel een voordeel, omdat zo een aantal stedelingen in hun levensonderhoud konden voorzien.

De volgende wens was, dat de Veerse vlootkapiteins en hun scheepsvolk onder de eed van de luitenant-admiraal van Zeeland gebracht zouden worden. Blijkbaar was de Veerse oorlogsvloot op dat moment een geheel stedelijk apparaat. Een motief voor de wens kan zijn geweest, dat het vlootpersoneel daardoor een steviger rechtspositie tegenover de vijand (bij gevangenschap) en buitenlandse mogendheden zou krijgen.

Verder vroeg de Veerse regering aan Oranje toestemming om het kasteel Zandenburg (de vroegere residentie van de heren van Veere) af te breken, omdat het kasteel zover verwoest was, dat er de komende winter geen soldaten in gelegerd konden worden.

De laatste Veerse wens was, dat allen die vanwege de stad een financiële administratie gevoerd hadden, daarvan eerstdaags rekening en verantwoording zouden afleggen. De stedelijke regering verzocht Oranje om de bevoegdheid de rekeningen van deze administraties af te horen. Vanouds werden stadsrekeningen in Veere afgehoord vanwege de heer van de stad, maar als gevolg van de overgang van de stad kon deze procedure niet meer worden toegepast. Door de oorlogsomstandigheden waren er bovendien bijzondere administraties bijgekomen waar vermoedelijk nog geen procedures voor golden.

Oranje lichtte de Veerse afgevaardigden mondeling omtrent zijn standpunt ten opzichte van de Veerse verlangens in en gaf hun een schriftelijk antwoord op hun instructie mee. Dit schriftelijk antwoord en een verslag van de gedeputeerden zijn niet beschikbaar, maar enkele andere teksten bevatten gegevens over het resultaat van enkele Veerse wensen.

Oranje begreep, dat er snel gehandeld moest worden. Op 18 mei schreef hij Junius die zich vermoedelijk te Vlissingen bevond, en verzocht hem terstond naar Veere te gaan om zich op de hoogte te stellen van de gang van zaken aldaar en met de stedelijke regering 'adviser' wat voor het welzijn van de stad nodig was en daarbij de bepalingen in acht te nemen die hij als reactie op de Veerse wensen had laten opstellen²⁸⁹. Eveneens op 18 mei schreef Oranje aan de Veerse regering, dat hij Junius naar Veere zou zenden "omme aldaer met ulieden te adviseren op alle saecken den voorsz. stede aengaende, ter tijt en wijlen daer inne weijders

²⁸⁹ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 84, fo 332r vlg., Delft, 18-5-1573: "j'ay bien voulu vous faire la presente et prier que veuillez incontinent ceste veue vous acheminer vers ladite ville de Camphere pour illecq entendre à la conduite et direction des affaires d'icelle ville et avecq ceulx du magistrat illecq adviser sur tout ce que pour le bien de ladicte ville sera besoing suyvant mesmes certains articles (allantz par copie cy jointz) lesquelz j'ay faict coucher en responce de certaine instruction qu'ilz m'ont envoyé."

versien wordt”²⁹⁰. ‘Adviser’ en ‘adviseren’ zullen hier betekenen: overleggen en op grond daarvan besluiten nemen. Er was op dat moment nog geen sprake van een benoeming van Junius tot gouverneur. Oranje wist immers nog niet hoe Junius op zijn verzoek zou reageren. Junius zal nog steeds in dienst zijn geweest van de keurvorst van de Palts en had dus nog een andere loyaliteit dan die aan Oranje. Misschien heeft het voorbehoud dat Oranje tegenover Veere maakte over het voorlopig karakter van de zending van Junius nog een andere reden. In het najaar van 1572 had Oranje Batenburg benoemd tot gouverneur van het gehele Zeeuwse gebied van de Gemene Zaak, maar die benoeming was niet geëffectueerd, omdat Batenburg bij het ontzet van Haarlem werd ingezet. Wellicht wilde Oranje dit plan van 1572 alsnog uitvoeren, zodra het beleg van Haarlem achter de rug was, maar dan heeft hij daar toch snel van afgezien, want reeds voor het sneuvelen van Batenburg bij Haarlem fungeerde Junius als gouverneur.

Oranje gaf de Veerenaren dus niet hun zin voor wat hun kandidaat Van Dorp betreft, evenals hij korte tijd later in Vlissingen een andere gouverneur benoemde dan de kandidaat van de Vlissingers. Een voor de hand liggende verklaring is, dat Veere snel een nieuwe gouverneur moest krijgen en de bekwame Junius, als commissaris-generaal voor het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak (welke functie hij naast het gouverneurschap behield) bekend met de Veerse situatie, bij de hand was. Misschien ook meende Oranje Van Dorp beter elders te kunnen gebruiken. Niet uitgesloten is, dat hij Van Dorp die meer de indruk van een slimme dan van een krachtige persoonlijkheid heeft nagelaten, niet geschikt achtte voor een belangrijke functie op het strategisch belangrijke Walcheren. Ook kunnen de nauwe betrekkingen van vroeger tussen Van Dorp en het Veerse patriciaat Oranje hebben doen vrezen, dat met Van Dorp als gouverneur in Veere daar een ongewenste regeringskliek zou ontstaan.

In de passage in Oranjes brief: “met ulieden te adviseren” ligt misschien besloten de inwilliging van de Veerse wens, dat voortaan gouverneur en stedelijke regering als een eenheid zouden fungeren.

De benoeming tot gouverneur van Junius is snel in haar werk gegaan. Op 2 juni 1573 schreef Oranje aan Junius, dat hij in diens brieven van 26 en 29 mei gelezen had “la promptitude qu’avez demonstre en acceptant la charge du gouvernement de Camphere” waarvoor Oranje hem nadrukkelijk bedankt²⁹¹.

In zijn brief van 26 mei waarvan de tekst niet bekend is, gaf Junius advies over de wens van de Veerenaren om de Wet te vernieuwen. Zijn advies zal zijn geweest dit niet nu te doen, want Oranje schreef hem op 2 juni, dat hij zijn advies niet slecht vond “veu singulierement qu’en ce temps si turbulent et divers les changemens des magistratz ne sont sans dangier et soubzcons”. Oranje zou de regering van Veere schrijven conform het advies van Junius. De Wetsvernieuwing vond overigens wel vervroegd plaats, namelijk op 26 oktober 1573, bijna 11 maanden na de vorige vernieuwing.

Van het lot van de overige Veerse wensen is bekend, dat het kasteel Zandenburg voor het grootste deel werd afgebroken, maar vermoedelijk pas omstreeks 1585²⁹², en dat gouverneur en magistraat van de stad op 10-11-1574 de rekening van Walraven van den Braemsloot als ontvanger van de geannoteerde goederen binnen Veere in 1572-1574 afhoorden²⁹³. Het afhoren van de belangrijke rekening van de oorlogsadministratie van Henrick Somer heeft veel voeten in de aarde gehad, omdat Somer overleed voor een rekening opgesteld was, en blijft hier rusten.

²⁹⁰ ZA, GA Veere, nr.165, omslag 47; gedrukt in Ermerins, *Vere*, 2e stuk, 393, en Van Iperen, *Migrode*, bijlage G **AANHALING OP ORIGINEEL CONTROLEREN**.

²⁹¹ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 95, fo 335v vlg., Delft, 2-6-1573.

²⁹² ZA, GA Veere, nr 361, stadsrekening 1586, fo 66r vlg., waar gesproken wordt van grote aantallen Zeeuwse en Hol landse steen afkomstig van Zandenburg en onder meer gebruikt voor stadhuis van Veere.

²⁹³ Heeringa, ‘Stukken’, 8; De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 10, rekening sub a.

Junius werd gouverneur van Veere en Reimerswaal ²⁹⁴. Aanvankelijk schijnt dit moeilijkheden gegeven te hebben, omdat de gouverneur van Zierikzee, Lieven Jansz. Keerseemaker, Reimerswaal tot zijn ambtsdistrict rekende. Oranje verbood hem elke gezagsuitoefening in Reimerswaal, omdat die stad tot Zeeland Bewesterschelde behoorde en daarom onder het gouvernement van Veere viel ²⁹⁵.

Oranje had Junius niet lang vóór diens aanstelling tot gouverneur van Veere meegedeeld, welke houding Oranje zelf en zijn medestanders tegenover de bevolking en haar vertegenwoordigers moesten aannemen. Hij gaf Junius in een brief van 7 januari 1573 verslag van de gevangenneming van Lumey en Bartold Entens in Delft door de Staten van Holland die zich gekwetst voelden door beider gedrag ²⁹⁶. Bijna had het volk hen vermoord. En hoewel Oranje al het mogelijke gedaan had, om de zaken tot redelijke proporties terug te brengen, was hij daar niet in geslaagd. De Staten hadden Lumey zijn garde ontnomen en hem vastgezet, nadat Oranje hem de vorige dag uit zijn gouverneurschap had onttrokken [en zo de weg voor de actie van de Staten had vrijgemaakt]. Oranje betreurde de gang van zaken, maar, zo schreef hij, waar de rede verstek laat gaan, moet men handelen zoals het algemeen belang vereist. Want, zo vervolgde hij, u weet hoe belangrijk het voor ons is, dat de Staten en steden ons toegewijd blijven, en dat wij hen met alle zachtheid moeten behandelen en hen niet moeten 'tyranniseren'. Tyranniseren zal hier niet moeten worden opgevat als een optreden als een dwingeland, maar als een heerser die zijn besluiten desnoods tegen de wil van de bevolking neemt. Oranje had Junius willen inlichten, zodat men 'pardela', d.w.z. waar Junius verbleef, in Zeeland, zou weten hoe men in dergelijke situaties moest handelen.

Met Junius was een diplomaat van internationale bekendheid naar Veere gekomen. Ook in kringen van de landsheerlijke regering wist men hem in Veere te vinden. Champagny, de broer van kardinaal Granvelle, schreef hem op 13 augustus 1574 een brief in het kader van toenaderingspogingen waarop Junius antwoordde ²⁹⁷. Junius nam ook deel aan krijgsverrichtingen, zoals onder meer uit correspondentie blijkt ²⁹⁸.

4.19 Voortijdige vernieuwing van Wet van Veere op 26 oktober 1573

Toen Junius een kleine 5 maanden gouverneur was, werd de Wet van Veere vernieuwd, ruim 11 maanden na de voorgaande Wetsvernieuwing. Daarmee zal de in mei geuite Veerse wens naar een Wetsvernieuwing ingewilligd zijn, maar wel na rijp beraad. Vier namen van de op 1 december 1572 aangestelde Wet van 2 burgemeesters en 9 schepenen werden door 4 andere namen vervangen, maar dit betekent niet, dat in alle 4 gevallen de vervanging een politieke oorzaak had. Vaak is de overlijdensdatum van een regeringspersoon zelfs niet bij benadering bekend en evenmin zijn gezondheidstoestand, zodat het onzeker is of zijn verdwijnen uit de regeringslijst een natuurlijke dan wel een politieke oorzaak had. In elk geval is bekend, dat burgemeester Henrick Somer omstreeks 1 augustus 1573 was overleden,

²⁹⁴ Tekst van commissie voor Junius is in **KHA** Fbk I, fo 120v, blijkbaar weggefallen. Onder opschrift 'Tgouverneurschap der steden van Vere ende Rummerswaele' volgt commissie voor Charles de Boisot als gouverneur van Vlissingen, van 17-6-1573. Opschrift moet op Junius betrekking hebben.

²⁹⁵ **KGA=KHA?** Fbk I, Ned.miss., nr 122, fo 461r, Leiden, 12-6-1573. Zie ook *ibidem*, Fr.miss., nr 100, fo 338v, brief van Oranje aan Junius, Leiden, 11-6-1573: "que ceulx de Rommerswael ne soient ainsi inquietez du gouverneur dudit Zyrickzee suyvant que je luy escrips presentement, qu'il ait à se deporter de plus se mesler d'eulx, mais qu'ilz ayent leur recours à vous".

²⁹⁶ **KHA** Fbk I, Fr.miss., nr 27, fo 309v, brief van Oranje aan 'Monsieur le Conseillier'; Delft, 7-1-1573: "car vous sçavez combien il nous importe de tenir les estatz et villes en dévotion et que les debvons entretenir en toute douceur et non pas les tyranniser. Je l'ay bien voulu vous advertir affin que l'on sache par delà comment s'en rigler." Mede op grond van andere correspondentie mag worden aangenomen, dat met 'conseillier' Junius is bedoeld.

²⁹⁷ Nederlandse vertaling van correspondentie in Kn. 224. Zie voor analyse van Junius' antwoord: Visser, 'Junius', 510 vlg.

²⁹⁸ In brief aan Goese burgemeester David Jacobsz, van 10-12-1585, schrijft een gedesillusioneerde Junius onder meer: "Junius ist die dat sterck Casteel van Rammeken gewonnen heeft, oorsaecke der behoudenis des eylandts van Walchren" (ZA, Staten, nr 1199). Hij daagde Mondragon, Spaans bevelhebber van Middelburg, tevergeefs tot duel uit (Visser, 'Junius', 514 vlg.).

zodat zijn plaats vacant was. Verder verdwenen bij de Wetsvernieuwing Jacob Adriaenss., Jan Constant en Hubrecht Cornelisz.

Jacob Adriaensz. werd op de dag van de Wetsvernieuwing aangesteld tot fortificatiemeester en keerde in 1575 in de regering terug om tot zijn dood afwisselend burgemeester of schepen te zijn. Misschien heeft hij in 1573 tijdelijk voor een ander plaats moeten maken. Op 15 januari 1575 kreeg hij de tweede plaats op de lijst van de toen voor het eerst aangestelde raden van de stad. Jan Constant was nog eerder in de regering terug. Tijdens de ambtstermijn van de nieuwe Wet werd hij burgemeester in plaats van Walraven van den Braemsloot. Hij kreeg in 1575 de negende plaats op de lijst van de raden. Hubrecht Cornelisz. leefde omstreeks april 1574 niet meer ²⁹⁹, en zijn verdwijning uit de regering in oktober 1573 kan een natuurlijke oorzaak hebben gehad.

In oktober 1573 kwamen voor het eerst de regering binnen de schepenen mr. Johan Paridan, Pieter Reyghersberch, Adriaen Bouwensz. Muynck ³⁰⁰ en Lieven Jaspars. De medicus Johan Paridan werd opmerkelijk hoog op de lijst van schepenen geplaatst, namelijk als tweede, terwijl de overige 3 nieuwelingen de onderste plaatsen bezetten. In de jaren 60 en 70 waren er meer perioden waarin een medicus lid van de Veerse regering was waar hun academische vorming toe zal hebben bijgedragen ³⁰¹. In 1573 behoorde Paridan naar de maatstaven van die tijd tot de ouderen ³⁰². Bij de eerstvolgende Wetsvernieuwing in 1575 stond hij opnieuw op de tweede schepenplaats, bij latere Wetvernieuwingen ontbrak hij. In 1575 kreeg hij op de lijst van raden de achtste plaats. Omstreeks december 1577 vertrok hij uit Veere ³⁰³.

Dat Pieter Reyghersberch in de stedelijke regering zou komen, was gezien zijn activiteiten ten behoeve van de Gemene Zaak te verwachten. Geboren in 1546/1547 behoorde hij in 1573 tot de jongeren. Dat laatste geldt nog meer voor Adriaen Bouwensz., geboren in 1549/1550. Beiden stonden aan het begin van een lange staat van dienst in de Veerse regering als schepen of burgemeester en stierven in het harnas, Pieter in 1602 en Adriaen in 1613 ³⁰⁴. Voor Lieven Jaspars. was het in oktober 1573 de eerste en de laatste keer, dat hij lid van de Veerse regering werd.

Blijkt deze 'vervanging' van 4 leden van de Wet niet bepaald ingrijpend, in de belangrijkste functies binnen de Wet schijnt ook nauwelijks een politieke wijziging te hebben plaats gevonden. De op de schepenlijst van 1572 hoogstgeplaatste 2 schepenen Jacob Campe en Walraven van den Braemsloot werden in 1573 burgemeester. Van de beide burgemeesters van 1572 was Somer overleden en kwam Richard Barradot in 1573 op de hoogste schepenplaats. Opvallend is slechts, dat in 1573 de nieuwkomer Paridan de tweede schepenplaats kreeg. Misschien heeft de Veerse bevolking in mei 1573 een verdergaande Wetsvernieuwing verlangd, maar is om niet vermelde redenen de vernieuwing tot bescheidener proporties teruggebracht.

4.20 Reorganisatie van de regering van Veere in 1574/1575; instelling van raden

In 1574 kwam een belangrijke reorganisatie van de Veerse regering tot stand die overigens pas in 1575 effect kreeg. Voorzover kan worden nagegaan, was vanouds de heer van Veere geheel vrij in het aanstellen van de regering van de stad bestaande uit baljuw, twee burgemeesters en negen schepenen, en was hij daarbij met name niet gebonden aan een voordracht van personen waar hij zijn keuze uit moest maken. Van de eerste twee Wetvernieuwingen na de overgang van de stad in mei 1572 is van die in december 1572 vermeld, dat zij door de gouverneur van Oranje De Rollé geschiedde, terwijl van die van oktober 1573 niet vermeld is wie haar verrichtte ³⁰⁵. Vermoedelijk is ook de laatste door Oranjes gouverneur, nu Junius, verricht. Formeel zal in beide gevallen Oranje gehandeld

²⁹⁹ ZA, GA Veere, Weesboek (letter) I, nr 43, fo 76v.

³⁰⁰ Zijn achternaam, vermeld in ZA, GAVeere, nr 1084, fo 122r, werd zelden gebruikt.

³⁰¹ Bijv. Jan Wouters, schepen in 1567, 1569, 1570 en 1571, en Adriaen de Vos, in 1577 en later vaak schepen of burgemeester.

³⁰² **(NB LEEFTIJD)**

³⁰³ Ermerins, Vere, 3e stuk, 143.

³⁰⁴ Nagtglas, *Levensberichten*, II, 480 (Pieter Reyghersberch), ZA, GA Veere, nr 1084, fo 123r (Adriaen Bouwensz.).

³⁰⁵ ZA, GA Veere, nr 1084, fo 104r.

hebben als 'zaakwaarnemer' van de heer van Veere, Philips II. In de praktijk zullen de Veerenaren grote invloed op deze vernieuwingen hebben gehad en zij zullen er bedacht op zijn geweest die invloed te behouden en in een formele regeling te laten vastleggen. Een goede gelegenheid daarvoor kwam in het voorjaar van 1574, toen Middelburg in februari was overgegaan en Oranje op Walcheren was. Vlissingen, Veere en Arnemuiden die in het begin van de Opstand het spits hadden afgebeten en daar grote offers voor hadden gebracht, wilden als compensatie voorrechten verwerven, onder meer een bevrijding van bepaalde juridische banden.

Burgemeesters en schepenen van Veere stelden een lange lijst verlangens op en lieten Oranje daarop beslissingen nemen ³⁰⁶. In art. 22 vroegen zij, dat de gedeputeerden van zijne Majesteit (Philips II) voor eenmaal zouden kiezen uit de notabelste poorters van Veere 24 personen tot vroedschap en raad die met de baljuw en de overige leden van de stedelijke regering 'dagelick' (d.w.z. bij elke Wetsvernieuwing) zijne majesteit uit deze 24 personen er vier zouden voordragen uit wie zijne Excellentie (Oranje) er twee tot burgemeester zou aanstellen, en voorts uit de 24 personen en het gehele corpus van de stad er 18 zouden voordragen uit wie zijne Excellentie er negen tot schepenen zou aanstellen ³⁰⁷. Blijkens een marginale aantekening willigde Oranje dit verzoek in.

Raden waren er overigens al in Veere zonder tot de formele regering gerekend te worden. In december 1572 stelden burgemeesters, schepenen en raden van Veere een akte op ³⁰⁸. Vermoedelijk was het gebruik, dat een aantal notabele personen uit de bevolking in belangrijke zaken het gezag van de formele regering versterkten, zoals in Vlissingen vertegenwoordigers van de schutterijen deden ³⁰⁹.

De aan Veere toegekende voorrechten werden formeel vastgelegd in een privilege van 11 maart 1574, waarbij de regeling omtrent de raden enigszins afweek van de aan Oranje voorgelegde en door deze goedgekeurde wens ³¹⁰, en het volgende inhield. De fungerende burgemeesters en schepenen kiezen samen met de oud-burgemeesters en oud-schepenen uit de notabelste poorters van de stad 24 personen die een vroedschap of raad zullen vormen om de stad te regeren. Uit deze 24 dragen zij er vier voor aan de landsheer die daar twee burgemeesters uit kiest. Voorts dragen zij 18 personen voor aan de landsheer die daar negen schepenen uit kiest. Van deze 18 worden er 16 gekozen uit de 24 en uit de gehele bevolking

³⁰⁶ NA, Nassausche Domeinen, inventaris vol. IV, fo 1387, No. VI: copie van 'Articulen die Burgemeesters ende Scepenen der stede van der Vere presenterende zyn aen zynder Excellentie'. In marge zijn beslissingen van Oranje op artikelen, d.d. 11-3-1574, aangetekend.

³⁰⁷ "Item aengaende de politie, dat tot gouvernemente der voorscreven stede van der Vere zullen by den gedeputeerde zyner Majesteit voor eens gecoren worden vierentwintich persoonen van de notabelste poorters derzelver stede tot Vroetschap ende Raedt der voorscreven stede, dewelcke metten Officier ende andere wethouderen zullen dagelick zyne Majesteit presenteren vuyt voorscreven getal van de xxiiij notabele vier persoonen om de twee van dien by zyne Excellentie gecommiteert te worden tot Burgermeesters, ende voorts nomineren ende presenteren zoo vuyt zelve getal van de notabelen als vuyt het geheele corpus der voorscreven stede achthien persoonen van dewelcke zyne Excellentie de negen tot Scepenen committeren zal." Gebruik van 'zyne Majesteit' stemt overeen met formele situatie, 'zyne Excellentie' past bij feitelijke situatie.

³⁰⁸ ZA, GA Veere, nr 2036, omslag I; akte van 27-12-1572.

³⁰⁹ III-1, 18.

³¹⁰ Boxhorn, *Chroniick*, I, 234: "XXVI. Item, dat die Burghermeesters ende Schepenen der voorsz. Stadt tegenwoordelijck zijnde, met henlieden gevoecht de Wethouderen te voeren in Wette geweest hebbende, sullen tot gouvernemente des voorsz. Stede van der Vere verkiesen vierentwintich persoonen van de notabelste poorters derselver Stede tot Vroedtschap ende Raedt, uyt welcke getal syluyden nomineren, ende syne Majesteyt overgeven sullen vier persoonen, om de twee van dien by syne Majesteyt tot Burgermeesters gekooren te werden, ende voorts nomineren ende presenteren, soo uyt hetselve getal van notabele, als uyt het gheheele corpus der voorsz. Stede, seshien persoonen, makende [met] de twee gedenomineerde en niet gecreeerde Burgermeesters, achthien persoonen; van dewelcke syne Majesteyt creeeren sal tot negen Schepenen; ende sullen de overblijvene derthiene van de voorsz. notabele, dienen tot Vroedtschap als voeren; 't welck voorts jaerlijcx ghedaen, gheuseert ende gheobserveert sal worden by 't geheele collegie van Burghermeesters, Schepenen, ende Raedt voorschreven."

van de stad, terwijl de overige twee de niet door de landsheer als burgemeester gekozen personen uit de burgemeestersvoordracht van vier zijn. De resterende 13 personen fungeren als vroedschap. Aldus zal jaarlijks gehandeld worden door het college van burgemeesters, schepenen en raad.

De regeling is, mede blijkens de uitvoering die eraan is gegeven, niet in alle opzichten duidelijk. Door van '13 resterende personen' te spreken, gaat zij er van uit, dat burgemeesters (2), schepenen (9) en raad (13) enkel uit de '24' genomen worden, zodat er geen mogelijkheid zou zijn, dat niet tot de '24' behorende personen uit de bevolking de regering zouden kunnen binnenkomen. Ook het jaarlijks herhalen van de geschetste procedure moet niet letterlijk verstaan worden. Vermoedelijk heeft de redacteur van de bepaling getracht de procedure voor de invoering van de nieuwe opzet te combineren met de procedure die jaarlijks moet worden toegepast, als de regeling in werking is getreden.

Het heeft 10 maanden geduurd voor er raden werden aangesteld. Begin 1575 was Oranje in Veere. Volgens het privilege van 11 maart 1574 had op 1 januari 1575 de Wet vernieuwd moeten worden, maar dat was niet gebeurd. Van deze situatie is gebruik gemaakt om in hoog tempo het instituut van de raden in het leven te roepen en bij de aanstaande Wetsvernieuwing zijn rol te laten spelen. Op 15 januari 1575 schreef Oranje, zelf in Veere verblijvend, aan de regering van de stad, dat hij met het oog op de Wetsvernieuwing waarvoor de tijd gekomen was, 'duer het advys' van zijn raden 24 personen had gekozen tot vroedschap en raad van de stad ³¹¹. Een lijst met hun namen is bij de brief gevoegd. Oranje droeg de stedelijke regering op de 24 personen 'met alder spoet' bijeen te doen komen om een voordracht voor de verkiezing van burgemeesters en schepenen van het komende jaar op te maken. Reeds dezelfde dag werd een voordracht met dubbeltallen voor de te vervullen functies opgesteld waaruit Oranje, nog steeds te Veere, op 16 januari 1575 de nieuwe Wet koos ³¹².

Bij de aanstelling van de raden is de procedure van het privilege van 11 maart 1574 niet gevolgd. Volgens het privilege zouden burgemeesters en schepenen en oud-leden van de Wet 24 raden kiezen, maar Oranje maakt in zijn brief van 15 januari 1575 geen melding van enige medewerking van deze functionarissen aan de verkiezing. Integendeel. Hij heeft de raden gekozen op aanbeveling van zijn eigen raden, m.a.w. buiten elke Veerse instantie om. Het is niet uitgesloten, dat men in Veere in 1574 geen kans had gezien om het eens te worden over de aanstelling van raden en toen gewacht heeft tot Oranje in Veere was om de kwestie te regelen, en dat Oranje toen formeel de zaak in eigen hand heeft genomen. Informeel zal er vooroverleg met Veerse autoriteiten zijn geweest en zal de toegepaste ijlprocedure zijn voorbereid. Oranje verbleef reeds enkele weken in Zeeland.

In het privilege van 11 maart 1574 was niet (duidelijk) geregeld hoe raadsvacatures vervuld moesten worden. In zijn brief van 15 januari 1575 over de aanstelling van raden regelde Oranje dit punt. Als iemand van de vroedschap (raad) zou overlijden, zou de vroedschap een dubbeltal opstellen waaruit Oranje de nieuwe raad zou kiezen ³¹³. Dezelfde procedure werd niet alleen bij overlijden gevolgd, maar ook als een raad metterwoon uit Veere vertrok of om een bijzondere reden zijn raadsplaats verloor.

De regeling met betrekking tot de raden werkte in de begintijd – latere perioden blijven hier buiten beschouwing – als volgt. Een raad wordt voor het leven gekozen, maar verliest zijn raadsplaats, als hij metterwoon uit Veere vertrekt of om een bijzondere reden zijn raadsplaats kwijt raakt ³¹⁴. Er zijn nooit meer dan 24 raden. Iemand kan dus na de aanstelling van de eerste 24 raden alleen tot raad gekozen worden, als er een vacature is ³¹⁵. De functie van

³¹¹ ZA, GA Veere, nr 1467.

³¹² ZA, GA Veere, nr 1467.

³¹³ ZA, GA Veere, nr 1457: "Ende so wanneer daer yemant afflyvich wordt – – – van den vroetschap, zullen alsdan van de voorscreven vroetschap twee personen genomineert worden, waervan wy den eenen zullen verkiesen om de gestorvene plaetse te becleeden".

³¹⁴ Reeds lang in Veere gewoond hebbende Schotse Joris Kincaid werd in december 1575 raad. In 1582 trad hij toe tot Schotse natie in Veere en gaf zijn burgerschap van stad op. Daardoor kon hij geen raad meer zijn en moest in zijn vacature worden voorzien (ZA, GA Veere, nr 318; brief van regering van Veere aan Oranje, 17-12-1582).

³¹⁵ Raadsplaatsen waren genummerd. Numerieke volgorde van plaatsen heeft vermoedelijk alleen bij aanstelling van eerste 24 raden zekere distinctie uitgedrukt. Van elke raadsplaats

raad is verenigbaar met die van burgemeester of schepen. De voor het ambtsjaar 1575 gekozen burgemeesters en schepenen waren alle tevens op 15 januari 1575 tot raad aangesteld.. Dertien van de 24 in 1575 tot raad aangestelde personen werden niet tot burgemeester of schepen aangesteld, maar waren enkel raad. Tot burgemeester worden uitsluitend personen gekozen die reeds raad zijn. Daarentegen worden sporadisch personen die geen raad zijn, tot schepen gekozen. Als er een raadsplaats vacant komt, worden zij met toepassing van de gebruikelijke procedure raad. Burgemeesters, schepenen en raden maken samen de voordrachten op waaruit de markies van Veere of vóór 1581 Oranje als diens zaakwaarnemer de burgemeesters en schepenen van het komende jaar , c.q. een raad, kiest.

De regeling van 1575 is de grondslag geweest voor de oligarchische structuur van de Veerse regering tijdens de Republiek. De heer (markies) stelde dan wel de regering van de stad aan, maar was daarbij gebonden aan dubbeltallen van de fungerende regeringsleden. De Veerenaren wilden in hun in 1574 aan Oranje voorgelegde verlanglijst nog een andere eis behalve het raadschap aan de verkiesbaarheid tot burgemeester stellen, namelijk 10 jaar inwonerschap van Veere ³¹⁶. Hierdoor zou worden voorkomen, dat personen van buiten de Veerse sfeer spoedig tot het burgemeesterschap zouden doordringen, anders gezegd, dat de groep Veerenaren die uitzicht hadden op een burgemeesterschap, niet te zeer in hun carrière door nieuw-ingekeomenen gehinderd zouden worden. Oranje wees deze wens af met de mededeling, dat de bekwaamsten van de stad tot burgemeester gekozen behoorden te worden ongeacht de duur van hun inwonerschap.

4.21 *Veerse weigering in 1575 van eigen gouverneur als opvolger van Junius de Junge*

Op 25 februari 1575 besloten Oranje en de Generale Staten van Holland en Zeeland Junius de Junge op diplomatieke missies naar de Duitse keizer te zenden ³¹⁷. In mei besloot Oranje, dat Junius op zijn reis naar Duitsland eerst nog bepaalde berichten aan de Franse koning zou overbrengen ³¹⁸. Een en ander betekende, dat Junius van het gouverneurschap van Veere werd ontheven. De gang van zaken met betrekking tot Junius' opvolging in Veere laat zien, dat Oranje genoodzaakt was bij de benoeming van een eigen gouverneur veel meer rekening te houden met de wensen van een stedelijke regering dan in 1572. Oranje liet de Veerse regering via Junius weten, dat hij van plan was een andere edelman als gouverneur over Veere aan te stellen met welk voornemen de stedelijke regering instemde ³¹⁹. Vervolgens

werd bijgehouden wie vroeger plaats hadden bezet. Wie bijv. in 18e eeuw aangesteld werd op plaats 18, kende alle bezetters van die plaats van 1575 af. Zie overzicht in Ermerins, *Vere*, 3e stuk, 135 vlg.

³¹⁶ NA, Nassausche Domeinen, inventaris vol. IV, fo 1387, No.VI.

³¹⁷ RH, 2e ed., 1575, 198. Besluit werd met algemene stemmen genomen volgens voor vredesonderhandelingen vastgestelde stemprocedure met 5 stemmen waarvan één stem Oranje toekwam (vgl. *ibidem*, 62). Zie voor missies van Junius onder meer brief van Chester aan Burleigh, Dordrecht, 27-7-1575 (Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VII, nr 2958, 555).

³¹⁸ KHA, Fbk II, nr 114 – 118. Junius lichtte op 8-6-1575 Franse koning in over huwelijk van Oranje met Charlotte de Bourbon (Kruse, *Wilhelm von Oranien*, 126. Kruse laat Junius ten onrechte naar Spanje reizen.). Junius zal toen voornemen van Oranje om met Charlotte te trouwen hebben meegedeeld, want huwelijk werd op 12-6-1575 gesloten. Oranje deelt Junius op 12-7-1575 mee, dat De Miney Franse koning gaat inlichten over huwelijk van Oranje (KHA, Fbk II, nr 177, fo 78r vlg.). Dit was officiële mededeling van voltrokken huwelijk.

³¹⁹ KHA, Fbk II, nr 80; brief van Oranje aan ongenoemden (blijkens inhoud: regering van Veere); Dordrecht, 16-4-1575: "Wy hebben onlancx by Peeter Reygersberch ulieder bryeven ontfangen ende daerby gesien de redenen by ulieden voortsgebrocht om voortaan van eenen gouverneur geexcuseert te zyn. Waerop wy nyet en konnen onderlaeten ulieden voor antwoirde indachtich te houden hoe dat wy ulieden voor sekeren tyt by den heere Junius hadde(n) laeten voorhouden, dat overmits syn vertreck naer Duijtslant wy wel gesinnet waren eenen anderen Edelman ten gouvernemente van de stede van der Vere te stellen, dies ghylieden alsdoen wel tevreden geweest zyt. Ende wy dienvolgens den heer van der Aa hadden gesproken en hem tvoorscreven gouvernement aengeboden. Dewelcke tonsen versoucke tzelve aengenomen ende daerinne verwillicht heeft." Voor 'heer van der Aa' komt het meest in aanmerking Philips (zie voor hem: Haak, art. 'Philips van der Aa', *NNBW*, I, kol. 5 vlg.).

bood Oranje Philips van der Aa het gouverneurschap over Veere aan en Van der Aa nam dit aanbod aan. Daarop bereikte Oranje, vermoedelijk uit handen van Pieter Reyghersberch, een schriftelijk verzoek van de Veerse regering om geen andere gouverneur over de stad aan te stellen, omdat de stad evenals steden in Holland zonder gouverneur geregeerd zou kunnen worden ³²⁰. Het wegvallen van traktement en onderhoud van een gouverneur zou de Gemene Zaak een aanzienlijke besparing opleveren. Wel zou een bekwame en betrouwbare bevelhebber over het vendel van Junius aangesteld dienen te worden. Zou Oranje toch een andere gouverneur over Veere willen aanstellen, dan stelde de Veerse regering voor die post de admiraal Louis de Boisot voor ³²¹. Oranje reageerde daarop met de mededeling, dat hij Van der Aa op korte termijn als de nieuwe gouverneur naar Veere wilde zenden, en verlangde van de Veerenaren, dat zij “sonder eenige voordere swaricheyt” Van der Aa als gouverneur zouden accepteren. Junius zou Oranjes standpunt bij de Veerenaren toelichten. De Veerse regering wilde echter een andere regeling en besloot drie leden naar Oranje te zenden om te betogen, dat het beter was Veere onder gouverneur Charles de Boisot als gouverneur–generaal van Walcheren te stellen dan onder een afzonderlijke gouverneur ³²². Op de dag dat de Veerse regering dit besluit nam, was De Boisot in Veere op een vergadering van de stedelijke regering en de schutterijen in verband met de vredesbesprekingen van voorjaar 1575 ³²³. Naar alle waarschijnlijkheid is er toen overleg geweest tussen de Veerse regering en De Boisot. In feite kreeg Veere zijn zin. Oranje benoemde Charles de Boisot tot gouverneur van Veere, maar omdat De Boisot zijn gouverneurschap van Middelburg, Vlissingen en Arnemuiden behield, was hij voortaan gouverneur van geheel Walcheren ³²⁴. De Veerse regering gaf Junius op diens verzoek een lovend getuigschrift ³²⁵.

³²⁰ Ermerins, *Vere*, 3e stuk, 277 vlg. (bijlage X). Volgens Veerse brief was Junius tot verdriet van stedelijke regering “omme urgente redenen en zeker zyne nootelicke affaire” genoodzaakt naar Duitsland te vertrekken. Waarschijnlijk had Junius dus ook persoonlijke redenen om naar Duitsland te gaan.

³²¹ Vermoedelijk probeerde Veere langs die weg zetel van admiraliteit naar Veere te halen.

³²² ZA, GA Veere, nr 1, fo 4v; besluit van 29-4-1575.

³²³ IV-14.

³²⁴ Zijn ongedateerde commissie in **KHA**, Fbk II, fo 84r vlg. Veerse regering had er op 17-7-1575 bij Oranje op aangedrongen commissie eerstdaags over te zenden (**KHA**, Inv. A 11 – XIV E – 38).

³²⁵ Ermerins, *Vere*, 3e stuk, 276 vlg. (bijlage W); 24-5-1575; “ – – – want men schuldich is getuigenisse der waerheyt te geuen besonder des versocht zynde – – – ”.

5 Regering op Schouwen en Duiveland 1572–1576.

5.1 *Algemeen*

In tegenstelling tot Vlissingen en Veere was het derde steunpunt van de Opstand dat in 1572 in Zeeland verscheen, niet een stad maar een regio: de eilanden Schouwen en Duiveland, toen nog niet aan elkaar gegroeid. In de landsheerlijke tijd behoorden de eilanden tot het rentmeesterschap van Beoosterschelde. De rentmeester Beoosterschelde was in zijn district de hoogste landsheerlijke functionaris en stond in voortdurend contact met de Brusselse regering die hem vooral in bijzondere omstandigheden uiteenlopende opdrachten gaf. Ook was hij in zijn district hoogbaljuw. De heer van Veere had in Beoosterschelde een belangrijke positie ingenomen als heer van de stad Brouwershaven en van de heerlijkheden op Duiveland. Enige jaren na het overlijden van Maximiliaan van Bourgondië in 1558 werden deze heerlijkheden verkocht.

Het centrum van het district Beoosterschelde was de stad Zierikzee die als een van de twee 'hoofdsteden' van Zeeland gold. In veel opzichten waren er overeenkomsten tussen Zierikzee en Middelburg, de andere hoofdstad van Zeeland. Evenals Middelburg had Zierikzee reeds vroeg in de middeleeuwen een stedelijk karakter ¹. Vroeg zal er zich een stedelijk patriciaat hebben ontwikkeld. De stad moet in de 13e en 14e eeuw een bloeiperiode gekend hebben. Daarna kwamen er economische tegenslagen. In de 16e eeuw had de stad minder betekenis dan Middelburg dat tevens het algemene Zeeuwse bestuurscentrum was ².

Zierikzee was door een kreek verbonden met de Gouwe, het water tussen Schouwen en Duiveland dat uitkwam op de Oosterschelde die in de late middeleeuwen als vaarweg naar de Brabantse steden aan betekenis inboette ten gunste van de Westerschelde. In de 16e eeuw was de Zierikzeese zoutnijverheid van internationale betekenis. Geraffineerd zout was een belangrijk exportartikel. Voor het overige speelde toen in de stad de internationale handel vermoedelijk slechts een betrekkelijk ondergeschikte rol. Zierikzee was een belangrijke vissershaven ³.

Dicht bij Zierikzee aan de noordkust van Schouwen lag de tweede stad van het eiland, Brouwershaven, kleiner dan Zierikzee, maar ook een belangrijke vissershaven. Philips II kocht de stad in 1566 uit de boedel van Maximiliaan van Bourgondië op aandringen van de stad ⁴. Brouwershaven wilde zo bereiken, dat het nooit meer aan een 'particuliere' heer zou toebehoren, maar rechtstreeks onder de landsheer, de graaf van Zeeland, zou staan. De stad nam dan ook de koopsom voor haar rekening ⁵. Evenals bij Veere en Vlissingen handhaafde Philips II ten opzichte van Brouwershaven de leenrechtelijke constructie, dat hij als leenman van zichzelf optrad en de stad dus geen grafelijke stad werd. De stad kreeg dan ook geen toegang tot de Staten van Zeeland, maar werd daarin vertegenwoordigd door dezelfde

¹ Henderikx, 'Ontstaan', 81-103. In 1811 heeft Zierikzee overgrote deel van stedelijk archief van vóór 1600 als scheurpapier verkocht. Daardoor is kennis omtrent middeleeuws Zierikzee uiterst fragmentarisch.

² In 1543 schijnt Zierikzeese handelsstand niet veel kleiner te zijn geweest dan Middelburgse. Volgens kohieren van 10e penning op inkomsten van 1543 waren er in Middelburg 27 kooplieden met bedrijfskapitaal van tenminste 1000 gl. en totaal aan bedrijfskapitaal van 33.166 gl. en in Zierikzee 18 van dergelijke kooplieden met totaal aan bedrijfskapitaal van 26.333 gl. Zie voor Middelburg: Meilink, 'Gegevens', en voor Zierikzee: ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 1778, fo 22r vlg.

³ 'Rapport 1569', 155: Zierikzee ongeveer 100 vissersschepen met gemiddelde bemanning van 7 koppen, Brouwershaven 50 vissersschepen met gemiddeld 8 koppen en Bommeneer ongeveer 30 vissersschepen met gemiddeld 9 koppen.

⁴ Unger, 'Brouwershaven', 18, noot 1.

⁵ NA, Archief Arend van Dorp, nr 1150; rekening tussen Van Dorp en burgemeesters en schepenen van Brouwershaven; eerste post: "De voornoemde van Brouwershaeven hebbende theuren laste ghenomen te betaelen den coop derzelver stede — — —". Koopsom bedroeg aanzienlijk bedrag van 72.025 £ van 40 gr. vl. (= gulden). Het is overigens de vraag of stad volle bedrag heeft betaald; vgl. Unger en Westendorp Boerma, 'Steden', 30.

representant van Philips als Veere en Vlissingen, in 1572 de gouverneur van Zeeland Anthonis van Bourgondië ⁶.

Op het eiland Duiveland lagen geen steden. Het eveneens tot Beoosterschelde behorende eiland Tholen met de steden Tholen en Sint Maartensdijk hield de zijde van de landsheer en werd pas in 1577 met de andere delen van Zeeland herenigd. Naar het noorden toe sloten Schouwen en Duiveland aan bij de Zuidhollandse eilanden die in 1572 spoedig naar de Opstand overgingen onder invloed van de watergeuzen in het op een van die eilanden gelegen Brielle.

Na de overgang van Schouwen en Duiveland naar de Opstand in augustus 1572 kenden de eilanden in tegenstelling tot Walcheren enkele jaren van betrekkelijke rust die wreed werd verstoord door de inval van Spaanse troepen in het najaar van 1575.

5.2 Voorspel van overgang van Schouwen en Duiveland naar Opstand ⁷

De bevolking van Zierikzee en de rest van Schouwen en Duiveland zal rond 1570 dezelfde maatschappelijke problemen hebben gehad als de inwoners van Vlissingen en Veere. Een belangrijk deel van de bevolking zal nadeel hebben gehad van de onveiligheid op zee en de met het oog daarop genomen maatregelen, omdat de visserij tot de belangrijkste bronnen van inkomen behoorde. Moeilijkheden met ingelegerde soldaten waren evenmin onbekend. Terwijl Veere de secretaris van Alva in de arm nam om van troepen bevrijd te blijven, deed Zierikzee dat met Alva's biechtvader ⁸.

Omstreeks maart 1572 hielden Alva's belastingen ook op Schouwen de gemoederen bezig. Op 4 maart was er een vergadering op het stadhuis van Zierikzee over de vertraging in de heffing van de 10e en 20e penning. De collecteur–generaal verklaarde, dat hij de gemeente (de bevolking) er niet toe kon brengen iets te doen en de gemeente de heffing ondoenlijk achtte ⁹. Op 23 maart liep te Zierikzee het gerucht, dat er die dag in Brouwershaven een oproer om de 10e penning zou zijn geweest. Volgens een officieel rapport zou er slechts een woordenwisseling tussen een dronkaard en een Antwerpse schipper zijn geweest ¹⁰.

De op 1 april 1572 in Brielle neergestreken watergeuzen lieten de eilanden in de buurt niet met rust ¹¹. Op 9 april werd uit Zierikzee gerapporteerd, dat volgens inwoners van Overflakkee de vorige dag twee boeiers met 200 man onder meer te Sommelsdijk waren geweest en op het eiland kerken en huizen van gezagsdragers hadden geplunderd en dorpen gebrandschat. Overigens zouden deze overvallers niet uit Brielle, maar 'van Oisten' gekomen zijn. In hetzelfde rapport werd gemeld, dat het stadje Goeree door piraten overvallen en ingenomen was. Op 17 april rapporteerde de rentmeester van Beoosterschelde uit Zierikzee, dat de piraten met een boot in de duinen van Schouwen waren geweest en daar een eenzaam staande kapel hadden beroofd, maar vervolgens door de landlieden waren verjaagd.

Eveneens op 17 april kondigde de geuzenbevelhebber Blois van Treslong in een brief aan de regering van Brouwershaven aan, dat hij vroeg in de volgende dag met zijn schepen bij hen zou komen, niet om hen ook maar voor de waarde van een ei te beschadigen, maar om

⁶ Kn. 7306a, bijlage C; akte van Philips II (Brussel, 21-6-1568) waarbij Adolf van Bourgondië, superintendent van Zeeland (voorganger van zijn broer Anthonis), wordt aangesteld als vertegenwoordiger in Staten van Zeeland van Philips als heer van Veere, Vlissingen en Brouwershaven.

⁷ Zie voor weg van Schouwen en Duiveland naar Opstand en overgang in augustus 1572 Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 156 vlg.

⁸ ZB, hs. 2894 (KZGW); losse aantekening op vel papier: "Den Guardiaan van de Minnebroeders 50 Rhijnsgulden tot een recompense gegeven voor de sollicitatie en dienst door hem gedaan bij den Biegtvader des Hertogs van Alva om ontslagen te zijn van de Spaansche soldaaten 14 Nov. 1571".

⁹ **ZA, Rekenkamer B, Acquitten nr 1582-1583a, 1586-1589a**; proces-verbaal van Pieter van Myerop, deurwaarder van het 'comptoire beoisterschelt', d.d. 4-3-1572.

¹⁰ **ZA, Rekenkamer B, Acquitten nr 1582-1583a, 1586-1589a**; proces-verbaal van Pieter van Myerop d.d. 26-3-1572; Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 77 vlg.

¹¹ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, I, 342 vlg. Van Vliet, *Vissers*, 94.

papen en andere geestelijken en hun afgoderij teniet te doen ¹². Zouden de geadresseerden verzet bieden, dan zouden de bezoekers hun zoutketen en alles waar zij bij konden komen, in brand steken. De 'piraten' kwamen op 21 april, plunderden kerken langs de noordkust van Schouwen en Duiveland en probeerden tevergeefs Brouwershaven tot overgave te bewegen. Op 27 april kwamen de overvallers met een sterke legermacht terug en nu moest Brouwershaven zich overgeven. Van Brouwershaven uit schreven de 'cappetayns' van Oranje en Lumey aan de regeerders van Zierikzee en verlangden van hen, dat zij het voorbeeld van Vlissingen, Brielle en Brouwershaven zouden volgen. Zierikzee reageerde niet op de brief. De geuzen versterkten Brouwershaven en waren blijkbaar van plan er te blijven, maar werden verdreven door een onverhoedse aanval van Spaanse soldaten die de stad plunderden en er zich in legerden ¹³.

De vissers van Zierikzee die al zolang niet ongestoord hun beroep hadden kunnen uitoefenen en, nu op Walcheren schepen van de opstandelingen waren gestationeerd, zich nog veel meer bedreigd gevoeld zullen hebben dan vóór de overgang van Vlissingen, namen contact op met de opstandelingen in Vlissingen ¹⁴. Daar verkregen zij de toezegging, dat als zij neutraal bleven en Zierikzee geen garnizoen van Alva zou innemen, de opstandelingen hen met rust zouden laten ¹⁵.

Voor de vele inwoners van Zierikzee die belangen bij de visserij hadden, was het dus zaak, dat de stad geen garnizoen van Alva zou innemen. Alva had echter andere plannen. Hij schreef op 23 april 1572 in een brief gericht aan de rentmeester van Beoosterschelde, Bruinink van Wijngaarden, en baljuw, burgemeesters en schepenen van de stad, dat als Zierikzee zich niet zelf wilde verdedigen tegen de watergeuzen, maar een garnizoen wilde innemen, de stad mocht kiezen welke soort troepen zij wilde hebben ¹⁶. Bedoeld zal zijn een keus tussen Waalse, d.w.z. Nederlandse, troepen en Spanjaarden. Twee dagen later werd de brief door de stedelijke regering besproken. Een van de schepenen, Lieven Jansz. Keerseemaker, betoogde, dat de stedelijke schutters de stad konden verdedigen en garnizoen van buiten dus niet nodig was ¹⁷. Hij stond met die opvatting alleen en de regering die ongetwijfeld de vriendelijke vraag van Alva terecht heeft opgevat als een wenk om de komst van een garnizoen te vragen, besloot Alva te vragen een garnizoen van Walen te zenden. Keerseemaker was in 1565 en 1570 burgemeester en in 1572 schepen en raad ¹⁸. Hij was hoofddecken van het Sint Nicolaas gilde van de koopvaarders en het Sint Pietersgilde van de zeevarende vissers en had zodoende bijzondere relaties met de zeelieden van de stad ¹⁹.

¹² Van Vloten, *Nederlands Opstand*, I, 341 vlg. (ook voor aanvallen op Brouwershaven en brief aan Zierikzee).

¹³ *Vlaamsche Kronyk*, 383.

¹⁴ Camphuysen, *Redevoering*, 32: Jan Romboutsz. verklaarde tegenover regering van Zierikzee, dat hij naar Vlissingen was geweest en had gesproken met de 'geuzen' die gerelateerde toezegging in brief hadden vastgelegd.

¹⁵ Vgl. opmerkingen over Dordrecht in Jansma, 'Dordrecht', 50.

¹⁶ Camphuysen, *Redevoering*, 24 vlg. Alva stelde op 28-4-1572 stedelijke regering voor keus om garnizoen in te nemen of stad door eigen burgerij te laten verdedigen (Rooze-Stouthamer, *Opmaat*, 163).

¹⁷ Keerseemaker is merkwaardige verschijning in geschiedschrijving. Lang werd hij vrijwel genegeerd en pas in 1772 kreeg hij aandacht, toen Camphuysen, rector van Latijnse school in Zierikzee, redevoering over hem hield, gebaseerd op door Keerseemaker opgestelde memories (Nederlandse vertaling van Latijnse redevoering met teksten van memories in Camphuysen, *Redevoering*). Deze memories zijn vrijwel enige bron voor zijn optreden in Zierikzee in april en mei 1572. Keerseemakers vader was mr. Lieven Jan Gilliszoon, gezegd Boom (De Vos, *Vroedschap*, 74). Keerseemaker heet als schepen in akte van 1563 mr. Lieven Lieven Jan sone (GA Zierikzee, Weeskamer, nr 573). In zijn commissie als gouverneur van Zierikzee, van 30-11-1572 (zie hierna), heet hij mr. Lieven Janson Keersmaecker. Als gouverneur ondertekende hij in 1573 brieven met Lieven (of Levin) Jansson. In biografische aantekening van later datum heet hij mr. Lievin Jansson Boom. (KB, Handschriften, nr 70 G 10, fo 42v).

¹⁸ De Vos, *Vroedschap*, 74, vermeldt 1572 niet bij jaren waarin Keerseemaker schepen was. Dat hij toen schepen was, blijkt onder meer uit Camphuysen, *Redevoering*, 24 vlg.

¹⁹ Camphuysen, *Redevoering*, 13. Leden van de stedelijke regering waren overdeken van de hoofdgilden, een stelsel waardoor de magistraat toezicht op de gilden had.

Toen tegen de bedoeling van de stedelijke autoriteiten het besluit om Alva een Waals garnizoen te vragen bekend werd, raakte de bevolking in rep en roer ²⁰. Vertegenwoordigers van de bevolking verschenen in een vergadering van de stedelijke regering en verlangden, dat de regering zich bij ede zou verbinden krijgsvolk buiten de stad te houden en een stedelijke militaire commandant aan zou stellen met vergaande bevoegdheden om de stad te beschermen. De regering gaf toe en Keerse-maker werd als commandant aangesteld.

Begin mei 1572 deden zich in Zierikzee gebeurtenissen voor die veel lijken op het verjagen van de Spaanse vloot voor Vlissingen op 6 april, maar een gewelddadiger verloop hadden ²¹. In de nacht van 7 op 8 mei waren Spaanse en Waalse troepen op de noordkust van Walcheren aan land gezet. De schepen die de troepen hadden aangevoerd, voeren terug in de richting van Antwerpen en kwamen dicht langs Zierikzee. Een van Alva's bevelhebbers, Henri Tseraerts ²², bracht 8 schepen die voorop voeren, in de buurt van de stad aan land en ontscheepte 200 soldaten. De vissers in de stad brachten de bevolking op de been en Keerse-maker trok met een aantal bewapenden naar de gelande soldaten en dreef hen naar de schepen terug. Keerse-maker beriep zich op een voorschrift van Alva dat verbood om schepen die niet van tevoren onderzocht waren, in een haven toe te laten, en verklaarde alle gelande soldaten voor vijanden. De Zierikzeeë-naren vielen ook de schepen aan en vernielden er een aantal van. Uiteindelijk zouden alle 30 schepen van de retourvloot door toedoen van Keerse-maker vernield of genomen zijn.

Als ook andere bronnen in het verhaal betrokken worden ²³, kan een breder beeld van de gebeurtenissen geschetst worden. Tseraerts was uit Dordrecht ontboden om met vijf aldaar uitgeruste oorlogsschepen de transportvloot naar Walcheren te versterken. Hij had het bevel over de retourvloot ²⁴. Toen hij op de terugweg in de buurt van Zierikzee kwam, ontdekte hij een overmacht van vijandelijke schepen. Hij wilde de vloot onder Schouwen in veiligheid brengen, maar door het Zierikzees verzet lukte dit niet. De schepen van de opstandelingen onder admiraal Worst van Vlissingen vielen de retourvloot aan. Het resultaat van de acties van Keerse-maker en Worst was, dat de gehele retourvloot deels vernietigd, deels genomen werd. Tseraerts kon zich zwemmend naar Duiveland in veiligheid stellen. Alva spoorde in enkele brieven de regering van Dordrecht aan om de burgers en schippers van die stad die schade geleden hadden door het verlies van hun schepen voor Zierikzee, schadevergoeding te geven ²⁵.

De actie van Keerse-maker cum suis tegen de troepen van Alva mag niet worden uitgelegd als een begin van de Opstand in Zierikzee, maar kwam voort uit de onwil onder de bevolking om troepen binnen te laten. Hiermee is overigens niet gezegd, dat er in Zierikzee geen sympathisanten van Oranje waren. Of Keerse-maker op dat moment al als zodanig beschouwd moet worden, blijkt niet uit de beschikbare gegevens.

Na zijn eclatante succes was de rol van Keerse-maker in Zierikzee voorlopig uitgespeeld. De stedelijke regering die zich door de getoonde bereidheid een Waals garnizoen in te nemen aan de zijde van Alva had geschaard, deed haar best om de gestoorde relatie met de landvoogd te herstellen ²⁶. Zij zond gedeputeerden naar Bergen op Zoom die met Don Frederik, Alva's zoon, een akkoord sloten waarbij de stad zich bereid verklaarde een

²⁰ Camphuysen, *Redevoering*, 31 vlg.

²¹ 'S Gravezande, *Tweede Eeuwigedachtenis*, 215 vlg.; Camphuysen, *Redevoering*, onder meer bijlagen waarin komt van soldaten en hun verdrijving en houding van Zierikzeese regering zijn beschreven.

²² In hier gebruikte bronnen wordt hij Zerathius (De Tassis), Zeraaths ('s Gravezande), Seraerts (Keerse-maker bij Camphuysen) genoemd. Hij was de broer van de Vlissingse gouverneur van Oranje Jeronimus Tseraerts (zie voor hem III).

²³ In het bijzonder De Tassis, *Commentariorum*, 148, 150 vlg. Volgens De Tassis, zelf in dienst van Philips II, verloor Tseraerts omsingeld door de vijand de gehele vloot. Zie voor De Tassis o.m. De Wind, *Bibliotheek*, I, 296 vlg. Zie ook Jansma, 'Dordrecht wordt geus', 38 vlg.

²⁴ Zie Rooze-Stouthamer, *Opmaat*, 167, voor lotgevallen van vloot bij Zierikzee op heenen terugreis.

²⁵ Van Vloten, II, *Nederlands Opstand*, bl. LIV vlg.: brieven van Alva aan burgemeesters, schepenen en raad van Dordrecht, d.d. 25-6 en 26-6-1572. Dordrecht zou dan betaalde vergoeding in mindering mogen brengen op aandeel van stad in eerstkomende bede.

²⁶ Camphuysen, *Redevoering*, bijlage C.

garnizoen van 200 Walen op te nemen en te onderhouden, en toezegde de schepen van de retourvloot die niet verbrand of door de opstandelingen genomen waren, over te leveren en Keerse-maker als oorzaak van alle ongeregelde heden in Bergen op Zoom uit te leveren om naar Alva gebracht te worden.

Keerse-maker werd nog juist op tijd gewaarschuwd en kon zich uit de voeten maken. Zijn bezittingen werden verbeurd verklaard en verkocht. Het is niet bekend waar hij zich gedurende de rest van mei en in juni heeft opgehouden, maar begin juli kwam hij bij Oranje aan die zich toen in het Rijnland bevond, onderweg naar de Nederlanden. Op 3 juli 1572 stelde Oranje Keerse-maker aan als gouverneur van Zierikzee welke benoeming zou ingaan met de overgang van de stad naar de Opstand. Oranje schreef op 4 juli een brief die wel niet anders dan aan Zierikzee gericht kan zijn, om Keerse-maker met de soldaten die hij bij zich zou hebben, binnen te laten ²⁷.

Zierikzee nam op 12 mei een garnizoen van drie vendels Walen in ²⁸ en schijnt zich in het algemeen trouw aan de landsheer te hebben betoond. De stad hielp Goes om die stad in staat van verdediging te brengen en zond daartoe schippers en bootsvolk naar Goes voorzien van een brief van 24 mei 1572 waarin Zierikzee verklaarde enige schepen voor de dienst van de landsheer uitgerust te hebben ²⁹. Alva wilde van Zierikzee een vlootbasis maken en liet er oorlogsschepen bouwen en uitrusten. Betaalmeester van deze werkzaamheden was de rentmeester van Beoosterschelde, Bruynink van Wijngaarden ³⁰ die op 1 juli 1572 van Antwerpen uit op last van Alva de Staten van Beoosterschelde convoceerde voor een (Staten)vergadering te Middelburg op 15 Juli ³¹.

5.3 Overgang van Schouwen en Duiveland naar Opstand

De noordkust van Schouwen en Duiveland bleef blootgesteld aan invallen van de opstandelingen ³². De overlast voor de bevolking kwam overigens niet alleen van die zijde. Bruynink van Wijngaarden klaagde begin juli over de ondraaglijke last voor Brouwershaven en omgeving die veroorzaakt werd door het ongeregelde leven van de Waalse soldaten en in het bijzonder hun officieren ³³. De grootste bedreiging voor Zierikzee en omgeving kwam in de zomermaanden van 1572 niet van het noorden, maar van Walcheren. Er waren daar steeds meer troepen beschikbaar gekomen voor expedities naar andere delen van Zeeland en naar Vlaanderen. Na een weinig geslaagde tocht in Vlaanderen probeerden de opstandelingen Goes door een snelle actie aan hun zijde te krijgen en in één adem hetzelfde effect met Zierikzee te bereiken.

Eind juli 1572 was het onrustig in Zierikzee. Er waren vechtpartijen tussen zeelieden die werkloos thuis moesten zitten, en soldaten van het garnizoen ³⁴. Acht schepen sloten zich bij de opstandelingen aan ³⁵. Op 30 juli kwam er een brief binnen van de gezamenlijke Veerse gezagsdragers aan de gehele Zierikzeese gemeenschap met het verzoek definitief te besluiten om naar de Opstand over te gaan ³⁶. Het best denkbare middel voor de verlossing van Zierikzee uit de tirannie en eeuwige slavernij was nu volgens de brief beschikbaar, te weten de troepen van de opstandelingen die Zuid-Beveland waren binnengevallen. Onder de afzenders van de brief worden eerst vermeld de gouverneur van Veere De Rollé en de 3

²⁷ Camphuysen, *Redevoering*, VII.

²⁸ Camphuysen, *Redevoering*, 41.

²⁹ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 129; Uil, 'Satisfactie van Goes', 7.

³⁰ In een proces in jaren 80 wordt hij genoemd "pagadoor van de armeye te water die de Coninck int jaer lxxij tot Zierikzee hadde doen dressereren ende toerusten" (ZA, RAZE, nr 355a, eerste omslag, stuk 48).

³¹ ZA, Rekenkamer B, nr 15891, pak I.

³² Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bl. XXXV, over de toestand in mei 1572.

³³ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bl. XXXVIII.

³⁴ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bl. XLI, rapport van Waalse bevelhebber Adr. de Renayx (30-7-1572)

³⁵ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bl. XLI, rapport van De Renayx (31-7-1572).

³⁶ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, bl. XLII, brief van gouverneur De Rollé, de drie kapiteins van het krijgsvolk, burgemeesters, schepenen en raad van Veere aan burgemeester(s), schepenen, dekens en gewone gildebroeders, burgers, vissers en gehele gemeente van Zierikzee, Veere, 26-7-1572.

kapiteins van het Veerse krijgsvolk. Pas daarna komen de Veerse stedelijke gezagsdragers. Het was een militaire actie met steun van de Veerse gemeenschap. Onder de geadresseerden werden afzonderlijk de vissers genoemd, vermoedelijk het deel van de Zierikzeese bevolking dat het meest naar verandering uitzag. De brief eindigt met het bedekte dreigement, dat, als Zierikzee de opstandelingen niet in vriendschap binnen laat, maar de stad veroverd moet worden, de stad niet moet gaan klagen.

Toen de op 25 juli geschreven brief in Zierikzee werd ontvangen, was de actie van de opstandelingen tegen Goes reeds zonder succes afgelopen. De actie tegen Zierikzee werd doorgezet ³⁷. Op 30 juli verschenen de schepen van de opstandelingen bij Zierikzee. Op 4 augustus kregen de opstandelingen vaste voet aan wal. Daarna volgden er enkele dagen met gevechten waarbij het duidelijk werd, dat de stedelijke gemeenschap niet van zins was het Waalse garnizoen te ondersteunen. De Waalse bevelhebber zag zich genoodzaakt te capituleren en verkreeg vrije aftocht. Voor Alva was het behoud van Zierikzee van minder belang dan het afslaan van de inval van Oranje en de herovering van Bergen in Henegouwen. Op 8 augustus ging Zierikzee in feite over. Volgens een bijna gelijktijdig rapport hadden de burgers de overgang bewerkt tegen de wil van de magistraat ³⁸.

In juridisch opzicht verliep de overgang in fasen ³⁹. Op 8 augustus 1572 sloten burgemeesters en kapiteins van Veere als gecommiteerden van Oranje een overeenkomst met burgemeesters, schepenen, raad, brede raad en het corpus van Zierikzee die op 11 augustus door de gouverneur van Veere, De Rollé, werd bekrachtigd. Hoe een en ander in zijn werk is gegaan, is niet duidelijk. Beschikbaar is de tekst van een overeenkomst getekend door De Rollé, twee Zierikzeese burgemeesters, Jacob Jansz. Boye en Willem van Boschuyse, en vier, vermoedelijk allen Veerse, bevelhebbers: Jacob Symonsen Rijck, Menninck, Maerten Hauweel en Willem Cloot. Een handtekening van een lid van de Veerse stedelijke regering ontbreekt. Maar in het verzoek aan Oranje om de overeenkomst goed te keuren, spreekt Zierikzee van een akkoord tussen de gouverneur, burgemeesters en kapiteins van Veere enerzijds en de regeerders van Zierikzee anderzijds. Het is niet bekend of de Veerse deelhebbers aan de overeenkomst handelden krachtens een uitdrukkelijke machtiging van Oranje, dan wel of zij handelden op grond van hun algemene plicht om de belangen van de Gemene Zaak te behartigen. De overeenkomst heeft ook betrekking op de 'soldaten' waarmee het Waalse garnizoen in Zierikzee bedoeld moet zijn.

De overeenkomst opent met de bepaling, dat die van Zierikzee zullen blijven in de onderdanigheid van de koning als graaf van Zeeland, 'haren natuerlijcken Prince', onder het gouvernement van Oranje als stadhouder van Holland en Zeeland. Zierikzee wilde met nadruk het bestaande staatsbestel met Philips II aan de top handhaven en paste Oranje daar als stadhouder in. Bepaald is verder, dat geestelijkheid, magistraat, soldaten, burgers en binnen Zierikzee gevluchte plattelanders geen schade aan lijf en goed zullen ondervinden. Het staat deze personen vrij om uit de stad te vertrekken met vrouw en kinderen en bezittingen. De (Waalse) soldaten mogen hun wapens en bagage die zij binnen Zierikzee hadden gebracht, meenemen. De huizen van de vertrekkenden moeten gemeubileerd beschikbaar blijven voor de huisvesting van soldaten. Geestelijke en wereldlijke personen, schutters, gilden, ambachten en andere broederschappen zullen in het ongestoorde bezit blijven van de hun door de graven van Zeeland verleende voorrechten, voorzover de oorlogvoering dit toelaat. Iedereen mag ongestoord in zijn 'oude Catholijcke religie' en de uitoefening daarvan blijven. Verder is onder meer bepaald, dat een lid van de magistraat dat niet bereid is de hem

³⁷ Zie Rooze-Stouthamer, *Opmaat*, 174 vlg., voor overgang van Zierikzee.

³⁸ KHA, Inv. A 11 – XIV I – 8; katern met latere afschriften van 'spionnagerapporten' met potloodnr. 123. Het anonieme rapport is gericht aan 'uwe Excellencie' met wie blijkens inhoud in Bergen belegerde Lodewijk van Nassau bedoeld zal zijn. Hier relevante passage luidt: "Den 10. dach es Swirzee inneghenomen; met oick die schepen die den Duck [= Alva] hadde laten oprusscen [= uitrusten]. Die oersaeke is gheweest, dat die borgers, doir men begoeste te schieten op die stad, tegen die soldaten ende magistraet oproerich worde, nit willende wyf ende kinderen noch haer leven in perickel stellen om haerlieder [= soldaten en magistraat] wille, en hebben sulcken fortsce ghedaen als dat die soldaten moesten vlieden, ende hebbe die Gues in de stad laten commen."

³⁹ Uiteenzetting over regelingen betreffende overgang is gebaseerd op Boxhorn, *Chroniik*, II, 548 vlg. Boxhorn geeft niet begin van in tekst vermelde door De Rollé en anderen ondertekende overeenkomst.

voorgelegde eed vanwege Oranje te zweren, mag vertrekken. Van de magistraatspersonen werd dus een bijzondere eed van trouw aan Oranje verlangd.

Zierikzee zond korte tijd later een deputatie naar Oranje om nadere regelingen in verband met de overgang van de stad te treffen. Uit de brief van burgemeesters, schepenen en raden van 20 augustus 1572 aan Oranje die de deputatie meenam, blijkt, dat de magistraatspersonen en de gehele poorterij een eed van trouw aan Philips II en Oranje hadden afgelegd ⁴⁰. Zierikzee verzocht via de deputatie Oranje de overeenkomst inzake de overgang van de stad uitdrukkelijk goed te keuren en voegde aan dit verzoek enkele wensen toe. Oranje reageerde op 29 augustus. Hij was toen met zijn leger onderweg naar Bergen waar zijn broer Lodewijk door Alva's troepen werd belegerd ⁴¹. In de eerste plaats vroeg Zierikzee om de aanstelling van een gouverneur over Zierikzee en geheel Beoosterschelde tot bevordering van de verdediging en welvaart van het district onder het gouvernement van Oranje en in overleg met de regeerders en kapiteins van Zierikzee. De reactie van Oranje luidde: "Den Heere van Rollé heeft dien aengaende, de commissie". De betekenis van dit zinnetje waarin de reeds in juli benoemde Keerse-maker niet genoemd wordt, komt hierna ter sprake. Verder vroeg Zierikzee onder meer, dat Oranje zou regelen, dat de gouverneurs en kapiteins van Zierikzee, Veere, Vlissingen, Brielle en geheel Holland elkaar zouden helpen tegen de vijand, en dat Oranje toezicht zou houden op de vrijbuiters. Oranje keurde de overeenkomst inzake de overgang van Zierikzee goed, maar voegde er de bepaling aan toe, dat de aanhangers van de Gereformeerde religie vrijheid van geweten en godsdienstuitoefening op een behoorlijke plaats zouden hebben. Blijkbaar voelde de Zierikzeese regering geen behoefte aan een dergelijke bepaling die een protestantse minderheid moest beschermen, en hadden de Veerenaren dit punt over het hoofd gezien.

5.4 *Gouverneurschap van Zierikzee tot 30 november 1572*

Het zal voor de Zierikzeese regering een opluchting zijn geweest, dat Keerse-maker op 8 augustus niet aanwezig was en zij de overgang van de stad zonder hem konden regelen. Twee maanden eerder hadden zij hem aan Alva willen uitleveren wat de kans, dat zij de lastpost nog ooit terug zouden zien, wel zou hebben doen verdwijnen. Het zal hun niet onbekend zijn geweest, dat Keerse-maker contact met Oranje had opgenomen en vermoedelijk zullen zij geweten hebben van de benoeming van Keerse-maker tot gouverneur van de stad met ingang van de overgang naar de Opstand.

Toen Zierikzee overging, was Keerse-maker in het leger van Oranje's zwager, Willem van den Berg. Hij werkte mee aan de overgang van enige steden in Gelderland en Utrecht in augustus 1572 ⁴². Zodra hij de overgang van Zierikzee vernam, zal hij zich daarheen gespoed hebben. Op 23 augustus was hij in Dordrecht en trof daar een Zierikzeese deputatie op weg naar Oranje om deze de overgang van de stad mee te delen en hem daar geluk mee te wensen. Het zal de deputatie zijn geweest die tot taak had de hiervoor besproken wensen van de stad aan Oranje voor te leggen. Keerse-maker gaf 2 leden van de deputatie een haastig geschreven brief aan Oranje mee waarin hij meldde, dat de Zierikzeese deputatie Oranje om een in Zierikzee geboren gouverneur met kennis van Beoosterschelde zou vragen, en Oranje herinnerde aan zijn aanstelling tot gouverneur van Zierikzee van 3 juli 1572. De Rollé typeerde hij als "hem schryvende Gouverneur" van Zierikzee. Oranje zal Keerse-makers brief van 23 augustus wel in handen gekregen hebben. Maar ook zonder die brief zal hij de commissie op Keerse-maker van juli niet vergeten zijn geweest. Maar toch deelde Oranje niet zonder meer mee, dat hij Keerse-maker als zijn gouverneur had aangesteld.

De reactie van Oranje op het Zierikzees verzoek om een gouverneur, dat De Rollé dienaangaande de commissie had, schijnt op zichzelf beschouwd te betekenen, dat laatstgenoemde een commissie van Oranje als gouverneur van Zierikzee c.a. bezat. Maar in verbinding met andere teksten beschouwd betekent de mededeling vermoedelijk, dat De Rollé een aanstellingsbrief voor een ander had meegekregen, c.q. een aanstellingsbrief waar de naam van de aan te stellen persoon door De Rollé naar zijn oordeel ingevuld moest worden,

⁴⁰ **KHA**, Inv. A 11 – XIV E – 43, brieven uit Zierikzee. In brief worden onderwerpen die deputatie aan Oranje moest voorleggen, niet vermeld. Zij zijn te vinden bij Boxhorn, *Chroniik*, II, 550.

⁴¹ Van Alfen, *Dagregister*, 433 vlg.

⁴² Camphuysen, *Redevoering*, 42.

terwijl het ook aan diens oordeel kan zijn overgelaten op welk tijdstip hij van de meegekregen aanstellingsbrief gebruik moest maken. In juli zal Keerse-maker Oranje verteld hebben van de haat van de Zierikzeese regering tegen zijn persoon en Oranje zal het niet verstandig gevonden hebben om de stedelijke regering die bepaald niet enthousiast naar de Opstand was overgegaan, op dit moment tegen de haren in te strijken door uitgerekend Keerse-maker als zijn gouverneur aan te stellen. Bovendien had De Rollé als gouverneur het voordeel, dat hij als militaire commandant al drie maanden intensief bij de oorlogvoering in Zeeland betrokken was.

Een afzonderlijke commissie op De Rollé als gouverneur van Zierikzee is niet bekend. Het is de vraag of die er ooit geweest is. Binnen een week na de overgang van Zierikzee noemt De Rollé zich in de commissiebrief voor Tristram Jhane als rentmeester–generaal van Zeeland Beoosterschelde en de heerlijkheid Dreischor van 13 augustus 1572 gouverneur en capitain generael vanwege Oranje over de steden Veere, Zierikzee en Brouwershaven etc., waarbij 'etc.' zal staan voor de rest van Beoosterschelde. De Rollé verklaart Jhane aan te stellen krachtens zijn commissie hem door Oranje op 15 juli 1572 verleend. Dit moet De Rollé's commissie als gouverneur van Veere zijn. Had De Rollé een afzonderlijke commissie als gouverneur van Zierikzee gehad, dan zou hij die wel hebben genoemd. Omdat de functie van gouverneur vooral een militaire betekenis had en De Rollé met zijn troepen Zierikzee had bezet, heeft hij zich vermoedelijk als vanzelfsprekend als gouverneur van het nieuw verworven territorium beschouwd en zal Oranje daarmee hebben ingestemd, als Oranje al niet vóór het overgaan van Zierikzee de zaak had geregeld. In de nog ter sprake komende commissie op Keerse-maker als opvolger van De Rollé van 30 november 1572 stelt Oranje uitdrukkelijk, dat hij het gouvernement van Beoosterschelde aan De Rollé had opgedragen.

5.5 Aanstelling van functionarissen door De Rollé

Als gevolg van de overgang van Schouwen en Duiveland naar de Opstand, kwam het grootste deel van het district Beoosterschelde onder het bewind van de Gemene Zaak. De rentmeester van Beoosterschelde, Bruynink van Wijngaarden, hield de zijde van Alva en verbleef ten tijde van de overgang van Zierikzee in Brussel ⁴³. Hij keerde niet naar Zierikzee terug. In de aldus ontstane vacature stelde De Rollé op 13 augustus 1572 Tristram Jhane aan als rentmeester–generaal van Zeeland Beoosterschelde en de heerlijkheid Dreischor ⁴⁴. Het domein van Dreischor op Schouwen werd afzonderlijk geadmistreerd. De aanstelling van Jhane was een regeling van regionaal bovenplaatselijk bestuur. In Bewesterschelde was door de oorlogstoestand de regeling van regionaal bovenplaatselijk bestuur nog niet aan de orde. De commissie van Jhane beperkt zich tot financiële taken en rept niet van taken op het terrein van de rechtspraak die de vroegere rentmeesters van Beoosterschelde naast hun financiële werkzaamheden hadden uitgeoefend. Eerst twee jaar later werden die taken opgedragen aan de baljuw van Zierikzee, Jasper van Vosbergen ⁴⁵. Door het verdwijnen van Bruynink van Wijngaarden kon de vroegere rentmeestersklerk Jhane opklimmen tot een niveau dat in andere omstandigheden voor hem moeilijk bereikbaar zou zijn geweest. Enige jaren later zal zich in het rentmeesterschap van Bewesterschelde hetzelfde voordoen ⁴⁶.

In sociaal opzicht behoorde Jhane tot een familie die vermoedelijk in de buurt van de ondergrens van de kleine adel geplaatst moet worden en waarschijnlijk behoorde tot het ambtenarenmilieu van de landsheer. Omstreeks 1468 was meester Tristram Janezoon ontvanger van de landsheerlijke administratie van de espargne en de naamsgelijkheid wettigt

⁴³ ZA, Rekenkamer B, nr 15891, pak I.

⁴⁴ ZA, GA Veere, Verzameling Jeronimus de Rollé, omslag 5. Jhane werd aangesteld "by provisie ende ter tyt toe anders door Oranje voersien zal werden". Zie voor rentmeesterschappen van Jhane V-16.

⁴⁵ Op 2 -7-1574 stelde Regeringsraad van Zeeland hem 'provisionael' aan als baljuw over platteland van Beoosterschelde in verband met vele klachten van landlieden over bijna geheel vervallen rechtshandhaving. In die functie kreeg hij met zoveel woorden justitiële taken die vroeger rentmeesters Beoosterschelde hadden bezeten. Oranje bevestigde aanstelling enkele weken later en beval onder meer rentmeester Tristram Jhane om Van Vosbergen zijn nieuwe functie ongestoord te laten uitoefenen (KHA, Fbk I, fo 32r; Rotterdam, 6-8-1574. Oranje gebruikte aan slot van commissie souvereiniteitsclausule "Want ons also gelieft").

⁴⁶ NZ, I-C, 105: aanstelling door Staten van Jacques Wynrich tot rentmeester–generaal Bewesterschelde (8–4–1578), geconfirmeerd door Oranje (*ibidem*, 139).

het vermoeden, dat hij een voorvader van de Zeeuwse Jhanes was ⁴⁷. Tristram Jhane (omstr.1525-1605) was in 1552 klerk van de rentmeester van Beoosterschelde ⁴⁸. Klerk van een rentmeester was toen een relatief belangrijke functie. Omstreeks 1561 volgde hij Arend van Dorp op als rentmeester van de Duivelandse heerlijkheden die tot de boedel van de heer van Veere behoorden. Toen Zierikzee de meeste van die heerlijkheden uit de boedel van Maximiliaan van Bourgondië kocht, bleef Jhane daar rentmeester van. Dat was hij nog in 1572. Naast zijn administratieve functies was Jhane herenboer die schapen op buitendijkse gronden hield ⁴⁹. Door zijn functie in dienst van de heerlijkheid van Veere had Jhane contacten met de kringen rond het vroegere Veerse hof. Met Van Dorp heeft hij ook in zijn later leven veel contacten gehad.

Ook door zijn huwelijk met Adriana van Bruheze bezat Jhane interessante relaties ⁵⁰. Zijn schoonvader, Michiel van Bruheze, was klerk van de rentmeester Beoosterschelde geweest. De zuster van Adriana, Cornelia van Bruheze, was omstreeks 1570 in tweede huwelijk getrouwd met Jacob Campe die een belangrijke rol in de Veerse politiek speelde. Tristram vormde een Zierikzees element in een Veers – Zierikzeese groep waarvan het Veerse gedeelte met onder meer De Rollé, Campe en Barradot reeds ter sprake kwam. Jan Jhane, broer van Tristram, was onder meer klerk van de rentmeesters van Beoosterschelde en Bewesterschelde geweest en woonde in 1572 op het de landsheer trouw gebleven Zuid-Beveland ⁵¹.

Omstreeks dezelfde tijd dat Jhane rentmeester Beoosterschelde werd, kreeg Zierikzee een nieuwe baljuw. De bij de overgang van de stad fungerende baljuw Simon Goesman was de landsheer trouw gebleven. Op 14 augustus 1572 stelde De Rollé, evenals bij de aanstelling van Jhane met een beroep op zijn eigen aanstelling door Oranje van 15 juli 1572, Jeronimus van Borre tot baljuw aan ⁵². Jeronimus was een halfbroer van de echtgenoten van Jacob Campe en Tristram Jhane. Zijn vader, Jan van Borre, een (gelegitimeerde) natuurlijke zoon van een secretaris van de Grote Raad in Mechelen ⁵³, was klerk van de rentmeester Beoosterschelde geweest. Ook Jeronimus was een Zierikzees element in de Veers–Zierikzeese groep notabelen. Zijn baljuwschap duurde niet lang, want in 1573 werd hij raadsheer in het Hof van Holland en Zeeland. In december 1576, na de kortstondige Spaanse bezetting van de stad, werd Gillis van Borre, broer van Jeronimus, baljuw van Zierikzee. Jacob Campe zal er in Veere wel toe bijgedragen hebben, dat zo snel na de overgang van Schouwen en Duiveland twee verwanten van zijn vrouw benoemd werden op de belangrijkste bestuursposten van Beoosterschelde (de gouverneur van Oranje als niet tot het normale bestuurspatroon behorend buiten beschouwing gelaten).

⁴⁷ ZA, Rekenkamer BO, nr 46 (rekening van bedden en domeinen van Bewesterschelde 1468/1469), fo 134r: "Meester Tristram Janezoon secretaris ende gecommitteert ten gerelane ontfangen van alle de penningen van den esparngne". De esparngne was een financiële administratie van de landsheer voor buitengewone inkomsten (Baelde, *Domeingoederen*, 332).

⁴⁸ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 153, regest nr 460.

⁴⁹ Zie bijv. ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 75v vlg.: aan Tristram Jhane betaald 200 £vls voor meer dan 200 schapen die door bootsgezellen in dienst van Oranje en Gemene Zaak van stellen en gorsingen gehaald waren. Toen in 1576 in Veere tijdens beleg in Zierikzee uitgegeven tinnen noodgeld werd ingeleverd door bij overgang van stad naar vijand uitgeweken aanhangers van Opstand, leverden Jhane en Gillis van Borre onder meer opbrengst van geleverde schapen en stallekazen in (ZA, Handschriftenverzameling, nr 1162, fo 4r).

⁵⁰ Zie voor in deze alinea genoemde personen IV-3.

⁵¹ Klerk van rentmeester van Beoosterschelde: Fruin, *Rekeningen*, 382, nr 964 (1558), 'clercq houdende de reeckeninge van den comptoire Bewesterschelt vuyten name ende by laste van' rentmeester van Bewesterschelde (1565): NA, Archief van Dorp (oud nr p 38/73). Familierelaties blijken uit zijn in 1599 in Goes verleden testament en akten van 1607 (ZA, Staten, nr 1220, 1221, 1222).

⁵² ZB, hs. nr 6310; afschrift door J.Ermerins ex Extraordinaris bouck der Stede Ziericzee 1570. Evenals Jhane werd Van Borre aangesteld "bij provisie ende ter tijt toe dat *door Oranje* daerinne anders geordonneert zal zijn".

⁵³ N. Plomp, 'Legitimatie', 117: legitimatie van Jan van Borre, klerk houdende de rekening van de domeinen van Zeeland Beoosterschelde te Zierikzee, oct. 1542.

Oranje heeft de beide aanstellingen door De Rollé niet stilzwijgend goedgekeurd. In 1573 heeft hijzelf Jhane aangesteld als rentmeester-generaal van Beoosterschelde en Dreischor⁵⁴. Misschien is de taak van Jhane daarbij ruimer gesteld dan alleen financiële zaken betreffende, want in 1573 was hij een van de instanties die een ordonnantie 'van het cooren' uitvaardigden⁵⁵.

In februari 1573 stelde Oranje Jaspar van Vosbergen aan als baljuw van Zierikzee⁵⁶. Volgens de akte van aanstelling was het baljuwschap van Zierikzee vacant door de afwezigheid van de voorgaande baljuw Simon Goesman. Het baljuwschap van Jeronimus van Borre werd dus genegeerd, althans niet als volwaardig beschouwd⁵⁷. Van Vosbergen was herkomstig van Bergen op Zoom waar hij omstreeks 1566 met naaste familieleden tot de kern van de reformatorisch gezinden behoorde⁵⁸. In 1567 was hij met zijn vrouw Agneese Peeters uitgeweken. Via zijn vrouw kan hij een relatie met Zierikzee hebben gehad, want vermoedelijk was zij van die stad herkomstig⁵⁹. De vader van Agneese was rentmeester van Duiveland van de heer van Veere geweest, voorganger in die functie van Arent van Dorp en Tristram Jhane⁶⁰. Een ook in Bergen op Zoom wonende zuster van Agneese was getrouwd met Joris Ketly, eveneens een vooraanstaand lid van de kring van reformatorisch gezinden⁶¹. Van Vosbergen heeft zich onder meer onderscheiden door zijn kordaat optreden tijdens het beleg van Zierikzee in 1575/1576⁶².

Ondertussen ging de Brusselse regering door met het aanstellen van een baljuw in Zierikzee als dit volgens haar mening nodig was. Toen Simon Goesman was overleden, werd op 18-4-1575 Zeger Philips van Waelwyck aangesteld tot baljuw van Zierikzee als beloning voor zijn goede diensten in Waalwijk die onder meer bestonden in het verjagen van de predikant van de geuzen en het herstellen van de pastoor in zijn functie⁶³. De regering handelde daarmee alsof Zierikzee alleen maar tijdelijk aan het effectief gezag van de landsheer was onttrokken.

5.6 Keerse makers weg naar gouverneurschap van Zierikzee

De dag nadat Keerse maker in Dordrecht de Zierikzeese deputatie naar Oranje ontmoet had, behandelde de Zierikzeese regering op 24 augustus 1572, vermoedelijk in aanwezigheid en op verzoek van Keerse maker die schepen en raad was, de brief van Oranje van 4 juli 1572 waarin deze de stad verzocht om Keerse maker met zijn troepen binnen te laten⁶⁴. De regering oordeelde, dat dit verzoek achterhaald was door de komst van De Rollé met zijn troepen. Met betrekking tot de commissie die Keerse maker op 3 juli van Oranje had gekregen, besloot de regering om Keerse maker er toe te bewegen hier geen gebruik van te maken tot De Rollé ingelicht zou zijn, en om de commissie mee te delen aan kapitein Cloot die in

⁵⁴ Dit blijkt uit akte van 21-12-1576 waarbij Oranje Jhane continueert als rentmeester-generaal, waar in considerans uitdrukkelijk melding wordt gemaakt van 'Onse opene brieven van commissie' van 1573 (afschrift in NA, Archief Van de Spiegel, nr 532).

⁵⁵ Ermerins, *Schouwen*, 225 vlg.; ordonnantie van 12-11-1573, uitgevaardigd door gouverneur Arent van Dorp, rentmeester Jhane en baljuw en regering van Zierikzee.

⁵⁶ ZB, hs. nr 6310 (afschrift door J.Ermerins ex Extraordinaris bouck der Stede Ziericzee 1570); aanstelling: Delft, 14-2-1573, beëdiging op bureau van commissarissen van de rekening: Delft, 28-2-1573.

⁵⁷ Jeronimus van Borre was in 1572 volgens Zierikzees recht te jong voor benoeming tot baljuw (Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 182).

⁵⁸ Akte van aanstelling als baljuw vermeldt Bergen op Zoom als plaats van herkomst van Van Vosbergen. Kleyntjens en Slootmans, *Hervorming*, geven veel bijzonderheden over hem, zijn familie en Bergense milieu. Jaspar werd aanvankelijk Jaspar Buyens genoemd en zou later naam Van Vosbergen hebben aangenomen (*ibidem*, XXXV vlg.). Uitwijking met vrouw: *ibidem*, 27, 31.

⁵⁹ Kleyntjens en Slootmans, *Hervorming*, XXV, nr 31.

⁶⁰ Kleyntjens en Slootmans, *Hervorming*, 20, XXVIII.

⁶¹ Kleyntjens en Slootmans, *Hervorming*, 20 (waar Joris'achternaam 'Ketty' is gespeld).

⁶² J.Pot, *Beleg*, onder meer 21.

⁶³ NA, Grafelijkheids Rekenkamer Registers, nr 495, fo 223r; Antwerpen, 18-4-1575, eedsaflegging op 8-10-1575.

⁶⁴ Camphuysen, *Redevoering*; afzonderlijk gepagineerd gedeelte met titel "Kort berigt nopens het geslagt en leven van Lieven Jansson Keersemaaker", VII, ex notulen Raad Zierikzee van 24-8-1572.

Zierikzee in garnizoen lag en vermoedelijk als plaatsvervanger van De Rollé bij diens afwezigheid fungeerde. Als een en ander gedaan was, zou men Keerse-maker behulpzaam zijn bij het effectueren van zijn commissie.

Nadat de Zierikzeese deputatie die eind augustus bij Oranje geweest was, verslag had uitgebracht, kwam de stedelijke regering op 14 september tot een ander besluit, namelijk om een deputatie naar De Rollé te zenden en hem te verzoeken een gouverneur aan te stellen die in Zierikzee zou resideren ⁶⁵. Dit verzoek maakt het aannemelijk, dat Oranje De Rollé gemachtigd had een gouverneur over Zierikzee en Beoosterschelde aan te stellen. Nu begon het Keerse-maker te lang te duren. Op 22 september verzocht hij de stedelijke regering op zijn commissie te reageren. Gebeurde dit niet, dan zou hij niet langer als schepen verschijnen en nachtwacht houden. Hij kreeg te horen, dat men niet anders kon doen dan verwijzen naar het antwoord van De Rollé, en dat hij zijn plichten als schepen moest blijven waarnemen ⁶⁶. Niet vermeld is wat De Rollé had geantwoord en bij welke gelegenheid hij dat had gedaan. In elk geval zal het er op zijn neergekomen, dat Keerse-maker niet toen reeds als gouverneur werd erkend.

Keerse-maker heeft een verhaal van zijn verdere wederwaardigheden nagelaten ⁶⁷. In oktober 1572 trok hij naar Oranje die hij na een gevaarlijke tocht uiteindelijk in november in Leiden trof. Vermoedelijk bleef hij enkele weken in de omgeving van Oranje die zich in die tijd in Delft vestigde. Oranje zal toen gelegenheid gehad hebben om hem beter te leren kennen. Keerse-maker hield contact met Zierikzee. Tijdens zijn tocht naar Oranje ging het gerucht, dat hij in handen van de vijand was gevallen en daar 'qualycken getracteert' was. Toen de burgers van Zierikzee gehoord hadden, dat hij nog levend en wel was, stuurden zij gedeputeerden naar Delft waar Oranje inmiddels aangekomen was, om Oranje te verzoeken Keerse-maker tot hun gouverneur aan te stellen, omdat zij de regering van Zierikzee als ontrouw en verdacht beschouwden. Op 30 november 1572 verleende Oranje Keerse-maker een nieuwe commissie met betrekking tot het 'gouvernement' van Zierikzee en Beoosterschelde, omdat hem klachten hadden bereikt over wanordelijk gedrag van soldaten ⁶⁸. De Rollé legde omstreeks dezelfde tijd zijn gouverneurschap over dat district neer en was voortaan alleen gouverneur van Veere.

5.7 Commissie voor Keerse-maker als gouverneur van Zierikzee en Beoosterschelde van 30 november 1572

De aanstelling van Keerse-maker als gouverneur van Zierikzee in november 1572 was een tussenoplossing. Zij gold 'by provisie' totdat Oranje na zijn spoedig verwachte komst in Zeeland alles nader zou kunnen regelen tot genoegen van burgers en soldaten ⁶⁹. Oranje wilde een gouverneur–generaal voor geheel Zeeland aanstellen en wellicht was hij van plan om in verband daarmee de positie van de lokale gouverneurs te herzien. Enkele weken later zal Oranje aan Smit van Baarland een commissie als superintendent van Vlissingen verstrekken, die ook gold totdat Oranje "wyders daer inne sal versien hebben". De opmars van de vijand die de Opstand teruggedreef naar Hollands en Zeeuws gebied en het in december 1572 begonnen beleg van Haarlem stuurden Oranjes plannen in de war.

Terwijl De Rollé in zijn commissie als gouverneur van Veere(en impliciet van Beoosterschelde) uitdrukkelijk als plaatsvervanger (lieutenant) en gouverneur van Oranje wordt aangesteld, is in de commissie van Keerse-maker geen sprake van een

⁶⁵ Camphuysen, *Redevoering*, "Kort berigt [enz.]", VII vlg., ex notulen Raad Zierikzee van 14-9-1572.

⁶⁶ Camphuysen, *Redevoering*, "Kort berigt [enz.]", VIII, ex notulen Raad Zierikzee van 22-9-1572. Raad antwoordde Keerse-maker onder meer., "dat men op zyn versoek geen ander antwoord geven konde, dan by den Gouverneur Rolle gedaan was geweest".

⁶⁷ Camphuysen, *Redevoering*, bijlage C, 131 vlg. Oranje kwam op 6-11-1572 te Leiden en vertrok op 14–11 naar Delft (Van Alfen, *Dagregister*, 434).

⁶⁸ KHA, Fbk I, fo 119v vlg.; Delft, 30-11-1572. Keerse-maker werd door Oranje beëdigd.

⁶⁹ "Alles by provisie ende tot anderstont dat wy tonser compste aldaer (die by hulpe van Godt corts werdt) op alles naerder versien sullen mogen ten genoughen van de burgers ende knechten".

plaatsvervangerschap van Oranje. Keerse-maker kreeg dus een minder zware functie dan De Rollé.

In Keerse-makers commissie wordt geen melding gemaakt van een vertrouwenscrisis tussen burgerij en stedelijke regering die volgens Keerse-maker de aanleiding was van het Zierikzees verzoek hem tot gouverneur aan te stellen. Het is de vraag of regering en burgerij zo scherp tegenover elkaar stonden, als Keerse-maker het voorstelt. In zijn geschriften komt hij naar voren als iemand die zich vaak verongelijkt voelde, en uit hij niet zelden kritiek op personen. Maar al is Keerse-makers voorstelling van zaken correct, dan nog had Oranje er geen belang bij een vertrouwenscrisis in een officieel document te bevestigen. De considerans is zo geredigeerd, dat zij voor beide partijen acceptabel is. Dit is bereikt door een derde partij te introduceren: de soldaten die overlast veroorzaken en in het belang van burgerij en stedelijke regering in bedwang gehouden moeten worden.

Volgens de considerans van de commissie was Oranje 'verthoont' en ook schriftelijk door de regering van Zierikzee ingelicht over overlast van soldaten tegenover burgers en plattelanders. Het 'vertonen' zal gedaan zijn door de naar Delft gekomen Zierikzeese burgers uit Keerse-makers verhaal. Aan Oranje werd duidelijk gemaakt, dat De Rollé die, zoals uitdrukkelijk wordt vermeld, Oranje als gouverneur van Beoosterschelde had aangesteld, de soldaten niet voldoende in bedwang kon houden, omdat hij in Veere resideerde en bovendien meestal aan krijgsverrichtingen deel nam. Om de situatie te verbeteren verzochten de 'verthoonders' Oranje om een bekwame in Zierikzee residerende persoon als gouverneur van de stad en Beoosterschelde aan te stellen, voor welke functie zij 'by ghemeen overdragen' Keerse-maker voordroegen. Met de 'verthoonders' zullen zowel de naar Delft gekomen burgers als de Zierikzeese regering bedoeld zijn, zodat de indruk wordt gewekt, dat men in Zierikzee unaniem Keerse-maker als gouverneur wenste. Verder wordt vermeld, dat De Rollé instemde met de aanstelling van Keerse-maker en schriftelijk om ontslag uit zijn gouverneurschap van Beoosterschelde had gevraagd.

Volgens de commissie zouden de ongeregeldheden van de soldaten de vijand aanleiding kunnen geven tot een inval, terwijl goede orde en vrede tussen soldaten en burgers de middelen zijn waardoor eendrachtig een vijandelijke aanval weerstaan kan worden. Deze passage kan erop zinspelen, dat de bevolking zo genoeg kan krijgen van de troepen van Oranje, dat zij een terugkeer van Alva's troepen zal accepteren of misschien zelfs bevorderen.

De Zierikzeese deputatie naar Oranje moest vragen om een gouverneur die in overleg met de regeerders en kapiteins van Zierikzee zou handelen. De eerste in de commissie vermelde taak van Keerse-maker is overlast van soldaten helpen tegengaan en eendracht tussen soldaten en burgers tot stand brengen. Voor zijn maatregelen heeft hij goedkeuring door de militaire bevelhebbers en de stedelijke regering nodig ⁷⁰. De vraag is of Keerse-maker die goedkeuring alleen nodig had bij het verzekeren van rust tussen soldaten en burgers, of dat hij in het algemeen voor zijn maatregelen zulk een goedkeuring nodig had. De tekst biedt voor beide opvattingen aanknopingspunten, maar op grond van andere teksten moet worden aangenomen, dat Keerse-maker voor zijn gehele taakvervulling de goedkeuring van militaire bevelhebbers en stedelijke regering nodig had. In hun nog ter sprake komende brief van 28 december 1572 aan Junius de Junge schrijven de regeerders van Zierikzee, dat in de commissie van Keerse-maker uitdrukkelijk vermeld wordt, dat hij zijn taak met de Zierikzeese magistraat en de militaire bevelhebbers zou uitoefenen. Voor die beperking van Keerse-makers bevoegdheden pleit ook de zinspeling in het slot van de commissie op nadere regelingen van Oranje ten gunste van burgers en soldaten. Ook door deze verplichte samenwerking met militairen en Zierikzeese regering waren de bevoegdheden van Keerse-maker geringer dan die van De Rollé. De militaire bevelhebbers kregen een rol bij het behartigen van overheidstaken.

Als gouverneur krijgt Keerse-maker als voornaamste taak duurzame goede betrekkingen tussen soldaten en burgers tot stand te brengen. Verdere taken zijn versterken van de verdedigingswerken van de stad, aanleggen van voorraden levensmiddelen en krijgsbenodigdheden, voorkomen dat goederen naar de vijand gevoerd worden, rentmeesters

⁷⁰ "Keerse-maker wordt aangesteld tot gouverneur hem ghevende vulcomen macht ende autoriteyt om by advise ende toestaen van den bevelhebberen der knechten, mitsgaders van den magistrat de orde tussen soldaten en burgers te bewerken, enz."

aanstellen voor bedden, domeinen en het beheer van in beslaggenomen geestelijke goederen en goederen van vijandig gezinde personen, de roerende in beslaggenomen goederen, o.m. zilver en goud, te gelde maken en de opbrengst onder de soldaten verdelen ⁷¹. De commissie vermeldt, dat Keerse-maker door Oranje in zijn nieuwe functie is beëdigd. Tenslotte beveelt Oranje alle militairen, regeringspersonen, burgers en plattelanders om Keerse-maker als hun gouverneur te beschouwen, en hem te gehoorzamen en met raad en daad bij te staan in de uitvoering van zijn taken.

5.8 Keerse-maker als gouverneur van Zierikzee

De betrekkingen tussen Keerse-maker en de Zierikzeese regering tijdens Keerse-makers korte gouverneurschap zijn vermoedelijk van het begin af moeizaam geweest. Op 28 december 1572 schreven burgemeesters, schepenen en regeerders van Zierikzee een lange brief met klachten aan Junius de Junge die toen in Vlissingen verbleef ⁷². De brief is een onderdeel van een correspondentie die begon met een verzoek van Zierikzee en een reactie daarop van Junius van 22 december 1572. De inhoud van die brieven is niet bekend, maar vermoedelijk had de Zierikzeese regering bij Junius geklaagd over wanordelijk gedrag van soldaten en had Junius geantwoord, dat hij de zaak zou uitzoeken en naar Zierikzee zou komen.

Volgens de eerste klacht heeft Keerse-maker het bestaan belangrijke zaken buiten de regering van Zierikzee om af te handelen, hoewel hij volgens zijn commissie zijn taak als gouverneur zou uitoefenen "mit den magistraet ende hopluyden deser stede". Als voorbeeld wordt genoemd, dat hij 4 of 5 dagen eerder uit Zierikzee naar Haamstede was gereisd voor enige aangelegenheden en de klerken van de secretarie had verboden tijdens zijn afwezigheid paspoorten voor passagiers te water uit te geven, hoewel zulke paspoorten tot dan toe werden uitgeschreven door de secretaris en uitgereikt door een van de burgemeesters. Dit optreden van Keerse-maker bezorgde o.m. de kooplieden veel nadeel, omdat hun geladen schepen niet konden uitvaren, aldus de klacht. Er hadden zich nog meer van zulke gevallen voorgedaan, "hier te langh om te verhaelen" die de Zierikzeese regering mondeling aan Junius zou meedelen.

Over de achtergronden van de klacht bevat een brief van Oranje aan Keerse-maker van 6 januari 1573 inlichtingen ⁷³. Keerse-maker had Oranje op 31 december 1572 geschreven over aanwijzingen omtrent verraad te Haamstede 'tot verderffnisse' van Zierikzee. Dit zal de reden geweest zijn van zijn reis naar Haamstede waar de regering van Zierikzee op 28 december melding van maakte. Keerse-maker schreef verder over haring, zout en andere goederen die dagelijks naar Vlissingen werden gevoerd in hoeveelheden die Vlissingen zelf niet nodig had, zodat gevreesd werd, dat de goederen naar de vijand gebracht werden. Dit kan het verbod van Keerse-maker om in zijn afwezigheid paspoorten af te geven verklaren. Misschien spreekt uit het verbod ook een zeker wantrouwen van Keerse-maker tegenover de Zierikzeese administratie van het uitgaande verkeer, want hij had kennelijk geen plausibele verklaring voor het verbod gegeven. Voor een oordeel over de klachten zijn te weinig gegevens beschikbaar.

De Zierikzeese regering schrijft verder, dat gouverneur De Rollé beloofd had een van de twee compagnieën soldaten uit de stad terug te trekken, als Oranje niet binnen een maand geld voor het onderhoud van de soldaten zou hebben gestuurd. Ondanks die belofte bleven in het hart van de winter de twee compagnieën met vrouwen en kinderen, samen omstreeks 1000 personen, in de stad en bovendien waren zij tot last van de stad. En er kwamen er nog een aanmerkelijk aantal nieuwe soldaten bij, terwijl dagelijks veel vrouwen en kinderen uit

⁷¹ Op 27-1-1573 gaven Keerse-maker en magistraat van Zierikzee Rochus Hoffer commissie als ontvanger van geestelijke goederen op Schouwen (De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 26; ex thans verloren rekening).

⁷² KHA, Inv. A 11– XIV E – 43, brieven uit Zierikzee. Uit omstandigheid dat brief zich thans in KHA bevindt, kan afgeleid worden, dat Junius brief aan Oranje heeft doorgezonden. Van Dorsten, 'Alternatieven', 149, beschouwt Junius ten onrechte als lid van toen in Engeland verblijvend gezantschap van Staten van Holland (vgl. III-18).

⁷³ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 31, fo 424r vlg.; Delft, 6-1-1573. Gebruikt afschrift noemt niet geadresseerde van brief, maar deze kan wel niet ander dan Keerse-maker zijn geweest.

Mechelen en elders binnen de stad naar hun mannen kwamen ⁷⁴. De bevolking die de last van dat alles moest dragen, kon zoveel mensen niet onderdak brengen. In een postscriptum van 31 december bij de brief wordt gemeld, dat het vendel van Jacob Symonsz. (Rijck) door Oranje naar Holland ontboden is ⁷⁵. Het was inderdaad een strenge winter die al begin november inviel ⁷⁶. De trek van inwoners van Mechelen en andere steden naar gebieden van de Opstand is ook van elders bekend ⁷⁷ en was het gevolg van het terugtrekken van Oranje uit de Nederlanden na zijn mislukte inval in de zomer van 1572. Begin oktober 1572 was Mechelen na het vertrek van Oranje's troepen door Alva's troepen zwaar geplunderd ⁷⁸. De vrouwen die naar hun mannen in Zierikzee kwamen, zullen wel meest soldatenvrouwen zijn geweest.

De derde klacht van de Zierikzeese regering gaat over het brutale en gewelddadige optreden van de soldaten tegenover burgers en geestelijken. Niet alleen was geruime tijd geleden een priester, heer Anthonis alias de Schotse, vermoord, maar ook onlangs een burger van meer dan 60 jaar. Bovendien was een geestelijke die bij burgers verbleef, bij avond bestolen en onder bedreiging van de dood met messen gestoken. De stedelijke regering zal over zulke 'abuysen' informatie verzamelen waar voor haar grote risico's aan zijn verbonden, om die aan Junius bij zijn komst te verstrekken met de bedoeling dat Oranje de vereiste tegenmaatregelen neemt. Deze klacht betreft dus juist die toestanden die Zierikzee had willen voorkomen door de aanwezigheid van een eigen gouverneur ⁷⁹.

De aanwezigheid van Keerseemaker in Haamstede bewijst de onjuistheid van de bewering van Bor, dat Keerseemaker lid was van het gezantschap van Oranje en de Staten van Holland, dat in december 1572 voor diplomatiek overleg naar Engeland reisde ⁸⁰. Twee dagen vóór Kerstmis kwamen de gezanten in Engeland aan. Volgens de klachtenbrief van de regering van Zierikzee aan Junius de Junge van 28 december 1572 was Keerseemaker 4 of 5 dagen eerder naar Haamstede (op Schouwen) gegaan en op 31 december 1572 schreef Keerseemaker o.m. hierover aan Oranje ⁸¹, zodat hij niet met het gezantschap naar Engeland kan zijn gegaan.

Er leeft in een enkel geschrift nog een andere mystificatie met betrekking tot december 1572. Oranje zou op 18 december 1572, onderweg van Dordrecht naar Veere, in Zierikzee zijn geweest en daar met Keerseemaker over het gezantschap naar Engeland hebben gesproken waarna Keerseemaker terstond met de andere gezanten naar Engeland zou zijn overgestoken ⁸². Op 7 januari 1573 schreef Oranje echter aan de regering van Vlissingen, dat hij nog niet bij hen was gekomen enkel omdat hij in Holland door de oorlogvoering in beslag werd genomen ⁸³. Vermoedelijk zijn gebeurtenissen van 1573 op 1572 gesteld. Omstreeks 18 december 1573

⁷⁴ Vgl. voor (over)last door Goudse burgerij ondervonden van gezinnen die met soldaten meekwamen, Kesper, 'Brief', 234 vlg.

⁷⁵ Overigens was die aangelegenheid op 14-1-1573 nog niet geregeld, want Oranje schrijft dan aan Junius de Junge, dat hij graag zou zien, dat compagnie van Jacob Symonss te Zierikzee naar hem zou worden gezonden, als dit kan gebeuren zonder Zierikzee en de rest van Zeeland in gevaar te brengen (KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 31, fo 311v; Delft, 14-1-1573).

⁷⁶ 'S Gravezande, *Tweede Eeuwgedachten*, 277 vlg.; Van Haecht, *Kroniek*, II, 225; *Vlaamsche Kronyk*, 445.

⁷⁷ Smit, 'Omzetting', 209.

⁷⁸ Van Haecht, *Kroniek*, II, 217 vlg., *Vlaamsche Kronyk*, 433.

⁷⁹ In Zierikzee handhaafde men blijkbaar in publieke zaken nog enige tijd rooms-katholieke tradities. Zo legde het gerecht op 5-9-1573 in proces gedaagde op eed af te leggen 'aen den heylige' (NA, Hof van Holland, nr 548, daarin nr 151).

⁸⁰ Bor, *Oorsprongk*, I, 423 vlg. (6e boek, fo 310). Van Dorsten, 'Alternatieven', 143 vlg. Volgens auteur bestond delegatie uit vertegenwoordigers van Staten van Holland, een vertegenwoordiger van Oranje en mogelijk een vertegenwoordiger van Zeeland. Hij merkt op, dat gegevens van Bor over gezantschap mogelijk niet geheel betrouwbaar zijn (vgl. III-18).

⁸¹ KHA, Inv.A 11 – XIV E – 43, brieven uit Zierikzee; KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 31, fo 424r vlg.

⁸² Aldus Camphuysen zelf in *Redevoering*, 47. Oranje's fictieve reis ook in De Vos, *Vroedschap*, 115.

⁸³ Brahe, *Redenvoering*, bijlage D; Oranje aan baljuw, burgemeesters en regeerders van Vlissingen, Delft, 7-1-1573.

kwam Oranje op reis van Dordrecht naar Veere in Zierikzee aan ⁸⁴. Dit wordt algemeen als het eerste bezoek van Oranje aan Zeeland sinds het begin van de Opstand beschouwd.

5.9 *Fricties tussen Zierikzeese regering en voorstanders van Opstand*

Er waren in de volgende maanden fricties tussen de Zierikzeese regering en voorstanders van de Opstand die misschien verband hielden met een gebrek aan enthousiasme in Zierikzee voor de Opstand. In maart 1573 waren er moeilijkheden tussen Jacop Simonz. Rijck ⁸⁵ en de schutterij van de stad. De stadspoorten werden bewaakt door schutters. Rijck die met een vendel soldaten in Zierikzee in garnizoen lag (en dus blijkbaar niet in januari naar Holland getrokken was), had de gouverneur en de stedelijke regering gevraagd om aan de wacht van elk van de stadspoorten 3 of 4 van zijn soldaten toe te voegen. Gouverneur, baljuw en stedelijke regering legden het verzoek buiten aanwezigheid van Rijck voor aan de schutters die tegen inwilliging waren. Zij verklaarden, dat de poorten goed bewaakt werden en dat zij daarmee door zouden gaan, en voerden aan, dat ook in Delft, Dordrecht en andere Hollandse steden hetzelfde gebeurde. Bovendien, zo stelden zij, hadden in een vroeger stadium soldaten de poorten bewaakt en was er het een en ander misgegaan. Rijck bleef echter bij zijn voorstel en beweerde, dat zijn eer er mee gemoeid was. Wel wilde hij het aantal soldaten van 3 of 4 tot 1 of 2 verminderen totdat Oranje een regeling getroffen zou hebben. Hadden de soldaten zich misdragen, dan zou hij maatregelen nemen. Om de lieve vrede te bewaren kwamen gouverneur en stedelijke regering enerzijds en Rijck anderzijds overeen de zaak aan Oranje ter beslissing voor te leggen, wat gebeurde bij een door beide partijen getekende brief van 28 maart 1573 ⁸⁶.

Een reactie van Oranje is niet bekend, maar het is niet tot een goede verstandhouding tussen Rijck en Zierikzee gekomen. Op 23 april 1573 schreef Oranje aan Junius de Junge onder meer over niet gespecificeerde klachten van Rijck ⁸⁷. Oranje wilde niet, dat Rijck onrecht werd aangedaan, maar omdat hij bij de Zierikzeeënaren in zo'n slecht blaadje stond, was het voldoende als hij buiten de stad gelegerd zou worden. Oranje vroeg Junius dit op de best mogelijke wijze te laten gebeuren. De gevoelens van Zierikzee werden dus ontzien zonder de troepensterkte te verminderen. Zierikzee behoefde zich niet lang meer over Rijck op te winden. In mei 1573 nam hij deel aan een mislukte aanval op Tholen waarbij hij in handen van de vijand viel en pas geruime tijd later vrij kwam.

Ook de predikant Jacobus Georgius Baselis had het bij de Zierikzeese regeerders verkorven. Zij verboden hem in het voorjaar van 1573 zijn ambt uit te oefenen. Baselis, ook voorkomend onder de naam Jacob Jorisz., was reeds in augustus 1572 in Zierikzee als predikant werkzaam⁸⁸ en werd in september 1572 door Dathenus aangesteld om de geestelijke goederen op Schouwen te beheren ⁸⁹. Oranje schreef in april 1573, dat Baselis 9 of 10 jaar op onbesproken wijze het predikambt had uitgeoefend en het consistorie en de gemeente van Zierikzee hem graag als predikant wilden houden, en verzocht de regeerders hem (Oranje) zo spoedig mogelijk de redenen van het verbod mee te delen, opdat hij passende maatregelen zou kunnen nemen ⁹⁰.

5.10 *Brek tussen Keerse-maker en regering van Zierikzee*

⁸⁴ Van Alfen, *Dagregister*, 436. Oranje was op 13-12-1572 in Dordrecht en op 23-12-1572 in Delft. Over de dagen tussen deze data vermeldt Van Alfen niets (*ibidem*, 434 vlg.).

⁸⁵ Zijn naam is hier gespeld volgens zijn handtekening onder nog te bespreken brief van 28-3-1573

⁸⁶ KHA, Inv. A 11– XIV E – 43, brieven uit Zierikzee.

⁸⁷ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 71, fo 327r vlg.; Delft, 23-4-1573. “Quant aux doléances du Capitaine Jacob Symonss je ne désire que luy soit fait aucun tort, mais d’aautant qu’il estoit si désagréable à ceulx de Zyrickzee, pour éviter tous inconvéniens il souffit, qu’il en soit dehors, qu’à ce regard je vous prie de moyenner ce faict le myeulx que pourrez.”

⁸⁸ Rooze, *Hervorming*, 199: is in 1566 predikant te Zierikzee; 542: vlucht in april 1567 naar Engeland; zie ook andere plaatsen in index van boek. De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 16: Jacob Jorisz., predikant van de militairen, verzocht op 18-8-1572 raad van Zierikzee om op stadskosten gehuisvest te worden.

⁸⁹ Van Schelven, art. ‘Petrus Dathenus’, *NNBW*, II, kol. 371, waar hij Jacobus Barselis wordt genoemd.

⁹⁰ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 75 (2e nummering), fo 447r; Delft, 15-4-1573.

In de zomer van 1573 kwam het tot een onherstelbare breuk tussen Keerse-maker en de regering van Zierikzee. Keerse-maker had in het voorjaar deelgenomen aan krijgsverrichtingen, voor een gouverneur een gebruikelijke bezigheid. De berichten hierover komen uit zijn geschriften en laten hem een belangrijke rol spelen bij enkele vlootacties. Op de Westerschelde werden met zijn medewerking vijandelijke schepen vernietigd en veroverd⁹¹. Door ziekte kon hij in mei 1573 niet deelnemen aan de inval op Tholen, maar toen die mislukte, spoedde hij zich, ziek als hij was, naar de vloot om te redden wat te redden was⁹². Daarbij werd hij door Jeronimus van Borre uit Zierikzee, Henrick Somer uit Veere en Jacob Smit van Baarland uit Vlissingen in de steek gelaten, maar wist hij toch de vijandelijke schepen in de haven van Bergen op Zoom te blokkeren⁹³. Op 12 juni 1573 waarschuwde Oranje de regering van Zierikzee, dat veel burgers en inwoners reeds met de vijand waren overeengekomen de stad over te leveren. In een brief van de volgende dag, alleen door Keerse-maker getekend, antwoordde de regering, dat zij geen geloof aan de bewering hechtte, maar meende, dat er reden was om Brouwershaven van zulke voornemens te verdenken⁹⁴. Omstreeks deze tijd ontving Oranje vaak uit Zierikzee klachten over Keerse-makers beleid en zelfs het verzoek om diens ontslag als gouverneur. Oranje zelf schijnt veel waardering voor Keerse-maker te hebben gehad. Commissarissen van de Engelse handelsorganisatie Merchants Adventurers hoopten in mei 1573 met Keerse-makers voorspraak bij Oranje een 'vrije' vaart op Antwerpen te verkrijgen⁹⁵.

Oranje die toen nauw betrokken was bij de eindfase van het beleg van Haarlem, begreep, dat van een vruchtbare samenwerking van gouverneur met stedelijke regering geen sprake kon zijn en zag geen andere oplossing dan toegeven aan de wens van de Zierikzeeë-naren. Maar hij vond het wel een moeilijk probleem, omdat Keerse-maker niets gedaan had waardoor hij zulk een behandeling verdiende. Daarom vroeg hij Junius de Junge om advies en schreef deze, dat hij, Oranje, Keerse-maker bij zich zou ontbieden om enkele aangelegenheden te behandelen⁹⁶.

Aangenomen mag worden, dat Oranje Keerse-maker heeft meegedeeld, dat zijn positie als gouverneur onhoudbaar was, en hem hebben voorgesteld deel te gaan uitmaken van het college van Raden nevens Oranje⁹⁷. Een eerste reactie van Keerse-maker is bewaard gebleven in de vorm van een ontwerp van een verzoeg aan Oranje vóór het verlaten van het gouverneurschap⁹⁸. Keerse-maker weet niet of hij wel bekwaam is voor de functie waar hij voor gevraagd is, en wil daar eerst een en ander over vernemen. Vervolgens stelt hij, dat van zijn actie tegen het toelaten van Alva's troepen in mei 1572 af de magistraat van Zierikzee

⁹¹ Camphuysen, *Redevoering*, bijlage I, 161 vlg. Hij vocht mee "met syn Oorloeschepen soldaten en groot getal van gewillige onbeloonde burgeren van Zereczen".

⁹² Camphuysen, *Redevoering*, bijlage B, 125 vlg.

⁹³ Op deze aangelegenheid zal betrekking hebben passage in brief van Oranje aan Junius de Junge, van 2-6-1573: "Je vous remerchie du bon debvoir que vous avez fait à faire tenir plus grand secours aux navires de guerre de ceulx de Zyrickzee vous priant d'y continuer affin que par faulte de secours ilz ne soyent constraintz de quicter et abandonner la garde des vaisseaux ennemies" (KHA, Fbk. I, Fr.miss., nr 95, fo 336r, Delft, 2-6-1573).

⁹⁴ KHA, Inv. A 11– XIV E – 43, brieven uit Zierikzee.

⁹⁵ III-18; Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr. 2578, 729; rapport van commissarissen van Merchants Adventurers aan hun gouverneur; Vlissingen, 12-5-1573: "and in the way [te weten onderweg naar Oranje] we pretende to conferre with the Governour of Serycksea, who is in greate credyte and aucthorytye with the Prynce, and to requyer his letters to His Excellency [= Oranje] in the favour of our cawse".

⁹⁶ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 112, fo 342v; Oranje aan Junius de Junge; Leiden, 6-7-1573: " - - - Comme pour les grandes plainctes et doléances que me font journelement ceulx de la ville de Zyrickzee du sobre gouvernement de leur gouverneur Lieven Janss. veullants enthièrement d'en estre pour le bien de ladite ville deschargez sans plus longuement le souffrir là, je seray constraint déporter ledit gouverneur de son estat. Dont touteffois je ne trouve ung peu de peine d'aultan que, n'ayant ledit gouverneur commis aulcune chose indigne et par où il mériteroit d'estre deshonnoré, je ne vouldroy bonnement le grever sans cause. Qui me faict vous prier, que mectant cecy en considération me veuillez donner votre advis comment j'en pourray user. Je luy escrips présentement une lettre luy mandant par icelle, qu'il ayt à venir jusques icy pour certaines affaires que je luy veulx communycquer. - - -".

⁹⁷ Zie voor Raden nevens Oranje VI-6 – 10.

⁹⁸ Camphuysen, *Redevoering*, 148 vlg., bijlage G.

tegen de gilden en de gemeente in is gegaan met als gevolg, dat magistraat en gemeente elkaar wederkerig haten. Keerse-maker is er beducht voor, dat er in de stad geen vrede zal komen, maar meer onrust, als de gemeente niet weet waarom de gouverneur met wie zij in vrede leefde, vertrekt en er een andere gouverneur komt die naar de zin van de magistraat is. Overigens is het aan Oranje om uit te maken of de gouverneurswijziging in deze gevaarlijke tijd gedaan of gelaten moet worden. Keerse-maker zal Oranje gehoorzamen voorzover dit in zijn macht is. Hij besluit met op te merken, dat, als de gouverneur onder de voogdij van de magistraat wordt gesteld, er niets van wat de Gemene Zaak tot nut zou kunnen strekken, bevorderd wordt. Met andere woorden: het is niet goed de gouverneur in zijn optreden te binden aan toestemming van de magistraat, zoals Keerse-makers commissie voorschreef.

De kern van de wrijvingen tussen Keerse-maker en de magistraat van Zierikzee mag vermoedelijk als volgt worden opgevat. In de tegenstelling Gemene Zaak versus Alva wilde de magistraat zich niet duidelijk ten gunste van de Gemene Zaak uitspreken, terwijl Keerse-maker dit onomwonden deed. Voor de magistraat was Keerse-maker te radicaal, voor Keerse-maker was de magistraat onbetrouwbaar. Keerse-maker wilde bepaalde beslissingen uit voorzorg in eigen hand houden, maar de magistraat wilde dit met een beroep op Keerse-makers commissie niet toelaten.

Keerse-maker verliet het gouverneurschap van Zierikzee en werd aangesteld als raad nevens Oranje, een alleszins respectabele functie ⁹⁹. Oranje had al eerder het plan opgevat aan de raden nevens hem vertegenwoordigers van Zeeland toe te voegen, zodat de aanstelling van Keerse-maker tot op zekere hoogte in zijn beleid paste. De aanstelling was echter à titre personnel, omdat geen Zeeuwse instantie bij Keerse-makers nieuwe functie was betrokken.

5.11 *Van Dorp gouverneur van Zierikzee 1573-1576*

Terwijl Keerse-maker van Zierikzee naar de omgeving van Oranje ging, begaf Arend van Dorp zich in omgekeerde richting uit de omgeving van Oranje naar Zierikzee, waar hij de nieuwe gouverneur werd. Terwijl de positie van Keerse-maker in Zierikzee onhoudbaar was geworden, was de plaats van Van Dorp in de omgeving van Oranje moeilijk. Hij werd zozeer belastend en beschuldigd, dat Oranje op 11 juli 1573 een plakkaat uitvaardigde waarin een en ander strafbaar gesteld werd ¹⁰⁰. Oranje heeft de vacature in Zierikzee aangegrepen om Van Dorp uit zijn omgeving in Delft te verwijderen, al zal zwaarder gewogen hebben, dat Van Dorp een ruime ervaring op het terrein van regering en bestuur had.

Meer dan eens waren er in Zierikzee moeilijkheden met de sterkte van het garnizoen. Er blijkt uit hoe sterk stedelijke regeringen bij de oorlogvoering waren betrokken. Van twee kanten werd Van Dorp als gouverneur in zulke problemen betrokken. Hij kreeg instructies van Oranje en moest de medewerking van de Zierikzeese regering aan het opvolgen van die instructies zien te verkrijgen. In november 1573 wilde Zierikzee slechts 3 van de 5 vendels van Van Dorp in de stad laten en betalen ¹⁰¹. Oranje ried Van Dorp aan de Zierikzeë-naren er toe te brengen ook de overige 2 vendels binnen te laten en onderhoud te geven. Er was dus geen sprake van, dat de 5 vendels zonder discussie in de stad gelegerd werden. De Zierikzeese onwil zal voor een groot deel zijn veroorzaakt door de ten laste van de stad komende kosten van onderhoud van het garnizoen..

Na ruim een jaar wilde Zierikzee ook van Van Dorp af. In augustus 1574 richtte de stedelijke regering zich tot Oranje met de klacht, dat aanblijven van Van Dorp als gouverneur voor de stad gevaarlijk was, en met het verzoek hem door een ander te vervangen ¹⁰². Aan deze stap

⁹⁹ VI-10.

¹⁰⁰ KHA, Inv. A 11– XIV I – 8; potloodnr 164. Bijzonderheden over lasteraars en beschuldigingen zijn niet vermeld.

¹⁰¹ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 176, fo 365v: brief van Oranje aan Van Dorp; Delft, 30-11-1573. Van Dorp had Oranje mislukte aanval op stad Tholen gerapporteerd en hem over houding van Zierikzee ingelicht. Wellicht wilde Zierikzee slechts deel van terugkerende troepen binnenlaten. Oranje drukt zich behoedzaam uit, als hij aan Van Dorp onder meer schrijft: “Vous ferez bien, veu l'estat présent des affaires de par delà [= in Zeeland], de les [= ceulx de Zyrickzee] induire le plus que pourrez affin qu'ilz veullent aussy recevoir et entretenir les aultres deux restantes enseingnes”.

¹⁰² Van de Velde, *Jubelfeest*, 32 vlg., ex notulen Raad van Zierikzee van 17–8–1574.

van Zierikzee waren enkele gebeurtenissen voorafgegaan waarin Van Dorp een hoofdrol speelde. Evenals andere gouverneurs nam ook Van Dorp aan militaire operaties deel. Eind maart 1574 voerde hij het bevel over acties waarbij Zevenbergen op het spel stond. De plaats werd opgegeven en Van Dorp kreeg hiervan terecht of ten onrechte de schuld ¹⁰³. Oranje nam hem in bescherming ¹⁰⁴. Korte tijd later kwam Van Dorp in aanvaring met de Zierikzeese regering. Misschien wilde hij als reactie op de affaire–Zevenbergen laten zien, dat hij tot doortastend optreden in staat was. In mei 1574 gingen er geruchten, dat de vijand van plan was Schouwen aan te vallen. Onverwacht bracht Van Dorp met geweld troepen binnen Zierikzee. Oranje schreef aan de regering van Zierikzee, dat zij moest inzien hoe belangrijk het was, dat de steden van voldoende bezetting voorzien waren, maar tegelijk schreef hij aan Van Dorp, dat deze voortaan tactvoller met de regering van Zierikzee moest omgaan en belangrijke zaken niet buiten de regeringsraad van Zeeland (Raad 1574) om moest verrichten ¹⁰⁵.

Korte tijd later gaf Van Dorp naar de zin van Oranje teveel toe aan de wensen van de Zierikzeese regering. De Brede Raad van de stad ¹⁰⁶ had besloten de sterkte van 2 vendels te verminderen tot 200 man samen ¹⁰⁷. Van Dorp had daarin toegestemd. Op 9 september 1574 schreef Oranje aan de stedelijke regering, dat de troepenvermindering buiten hem om en tegen zijn zin was geschied en dat hij Van Dorp had gelast de kapiteins te bevelen hun vendel zo spoedig mogelijk voltallig te maken.

Evenals de vroegere gouverneurs van Vlissingen en Veere, Tseraerts en de Rollé, kreeg Van Dorp te maken met geruchten over verraderlijk gedrag. Een vijandelijke spion meldde in 1575 de aankomst te Middelburg van enige gearresteerde Zierikzeese regeringspersonen die ervan verdacht werden Zierikzee aan de Spaanse troepen te hebben willen overgeven en voegde aan die mededeling toe “et le bruict estoit que Aert van Dorpe estoit complice” ¹⁰⁸. Ondanks klachten en verdenking bleef Van Dorp gouverneur van de stad totdat die in 1576 in vijandelijke handen viel.

5.12 Stedelijke regering van Zierikzee vóór en na overgang van stad naar Opstand

In tegenstelling tot Vlissingen en Veere had Zierikzee vanouds uitsluitend de graaf van Zeeland als heer, terwijl de beide andere steden bovendien een eigen heer hadden. In een grafelijke stad zal het stedelijk patriciaat meer vrijheid om zich te ontplooien hebben gehad dan in een heerlijke stad. Onder ‘patriciaat’ wordt hier verstaan het min of meer gesloten

¹⁰³ KHA, Fbk I, Fr.miss., fo 382r vlg., brieven van Oranje van 21–3–1574 aan Van Dorp (nr 219), 22–3–1574 aan Oranjes broers (nr 220), 23–3–1574 aan Van Dorp (nr 223) en 31-3-1574 aan Van Dorp (nr 224). Beweerd werd ook, dat gedrag van Van Dorp met betrekking tot Zevenbergen beïnvloed was door hem toebehorende bezittingen aldaar (Pouillet – Piot, *Granvelle*, V, Appendice, nr 13, 460 vlg.; brief van landsheerlijke gouverneur van Breda aan Berty; Breda, 5-4-1574: Van Dorp zou opdracht hebben gehad iets tegen Tholen te ondernemen, maar ging naar Zevenbergen “pour son particulier (comme ayant ses biens prez de Zevenberghes)”, om welke reden hij onenigheid met zijn bevelhebbers had.) Van Dorp kende Zevenbergen, want hij was er van 1561 tot 1569 of 1570 drossaart van geweest (De Van der Schueren, *Brieven*, I, bl. XVI).

¹⁰⁴ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 246, fo 504v; Oranje aan ongenoemde [wellicht regering van Dordrecht]; Dordrecht, 6-4-1574: Van Dorp is ten onrechte na opgeven van Zevenbergen bij zijn komst te Dordrecht beschimpt en bedreigd.

¹⁰⁵ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 285, fo 515r vlg., brief van Oranje aan ongenoemden [= regering van Zierikzee], Dordrecht, 27-5-1574, beantwoording van brief van geadresseerde van 24-5-1574 waarvan inhoud niet bekend is; *ibidem*, Fr.miss., nr 266, fo 398v, brief van Oranje aan Van Dorp, Dordrecht, 27-5-1574.

¹⁰⁶ Met ‘Brede Raad’ zal hier niet Brede Raad alleen zijn bedoeld, maar stedelijke regering versterkt met Brede Raad, constellatie die alleen in bijzondere gevallen optrad. Zie V-12 voor Brede Raad.

¹⁰⁷ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 314, fo 523r; plaats en datum, Rotterdam, 9–9–1574, afgeleid uit verwijzing terzake naar nr 313.

¹⁰⁸ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, III, bl. XXVIII; anoniem rapport van 4–11–1575. Zie X-2(1) voor arrestatie van Zierikzeese regeringspersonen..

sociale milieu waaruit gewoonlijk de leden van de stedelijke regering werden gekozen ¹⁰⁹. In Zierikzee was het patriciaat zeer gesloten ¹¹⁰. In 1572 mag in de stad een zelfbewust patriciaat verwacht worden. Zierikzee was in het verleden een roerige stad geweest. In 1472 was er een groot oproer dat door Karel de Stoute hardhandig onderdrukt werd. De aanleiding was een nieuwe belastingheffing, maar de diepere oorzaak was een in financieel opzicht falende stadsregering die de bevolking onvoldoende inzicht in de stedelijke financiën gaf. Omstreeks 1514 was er een vissersoproer naar aanleiding van een ordonnantie die de vissers niet zinde en zonder effect bleef ¹¹¹. Hierna volgden een aantal jaren met onrust in de stedelijke regering ¹¹². In 1515, 1523 en 1524 werden de voorschriften omtrent de regering gewijzigd ¹¹³.

Volgens de in 1572 nog van kracht zijnde regelingen van 1523/1524 was de regering van Zierikzee als volgt samengesteld. Er is een Raad van 24 personen, aangesteld voor het leven. Het lidmaatschap wordt ook beëindigd door vertrek uit de stad of door wangedrag. In de regeling van 1523 benoemt de landsheer 24 personen die de Raad in zijn eerste samenstelling zullen vormen. Bij een vacature legt de Raad een drietal voor aan de landsheer of diens landvoogd die daaruit een nieuw lid benoemt. Als een lid van de Raad burgemeester, schepen of tesorier wordt, blijft hij raadslid en ontstaat er geen vacature in de Raad. De Raad kiest jaarlijks 12 personen uit de Raad en de overige poorters van de stad uit welk twaalfstal de landsheer of diens landvoogd het ene jaar 6 en het andere jaar 7 schepenen kiest die 2 jaar dienen. De schepenen kiezen jaarlijks 2 burgemeesters die één jaar dienen. Een van de burgemeesters, de heerburgemeester, is onder meer schepen en voorzitter van het college van schepenen. De andere burgemeester, de gemeenteburgemeester, is onder meer voorzitter van het college van heemraden dat is belast met het beheer van de waterstaat van Schouwen. Er zijn 4 tesoriers die 4 jaar dienen. Elke twee jaar kiezen burgemeesters, schepenen en Raad 2 tesoriers. De burgemeesters, schepenen, tesoriers en de raden die niet tevens burgemeester, schepen of tesorier zijn, vertegenwoordigen gezamenlijk de stad.

In belangrijke zaken, bijv. renten verkoop, belastingheffing, schending van privileges, kan de stedelijke regering gebruik maken van een adviescollege ad hoc, bestaande uit 20 of 24 van de meest vooraanstaande poorters die behoren tot de Oude Raede of tot de Breede Raede. Een regeling van deze raden is niet bekend. Vermoedelijk was hun bestaan en functioneren gewoonterecht en traden zij alleen in bijzondere omstandigheden handelend op. Naar hun benaming te oordelen was de Oude Raed een college van burgers die in het verleden een regeringsfunctie hadden bekleed ¹¹⁴, en de Breede Raed vermoedelijk een grote groep min of meer vooraanstaande burgers zonder regeringsfunctie ¹¹⁵. Zoals reeds werd vermeld, was de Breede Raed betrokken bij de overeenkomst van 8 augustus 1572 inzake de overgang van Zierikzee en bij de troepenvermindering omstreeks september 1574. Soms werd de benaming 'Breede Raed' gebruikt voor een vergadering van de stedelijke regering versterkt met de groeperingen die in bijzondere situaties bij de beraadslaging en de besluitvorming betrokken werden. Dit was het geval in oktober 1576 bij de behandeling van een financiële aangelegenheid die verband hield met het bedrag dat Zierikzee aan de Spaanse veroveraars moest betalen ¹¹⁶. Enkele dagen later verlieten de Spaanse troepen de stad en ging de stad opnieuw over naar de Opstand. De stad moest een eed van trouw aan Oranje en de

¹⁰⁹ Zie voor tijdvak van Republiek: Van Dijk en Roorda, 'Patriciaat', 1 vlg.

¹¹⁰ Rooze, *Hervorming*, 326: "een zeer gesloten magistraatsmilieu", "een vrijwel ondoordringbaar netwerk voor een buitenstaander".

¹¹¹ Theissen, *Regering*, 163; voor vissersoproer ook NA, Ambtenaren Centraal Bestuur, nr 244.

¹¹² Theissen, *Regering*, 163 vlg.

¹¹³ Bezemer – De Blécourt, *Rechtsbronnen*, 89 vlg.

¹¹⁴ Vgl. voor Middelburg: Unger, *Bronnen*, I, bl.XVII, noot 7,

¹¹⁵ De Vos, *Vroedschap*, LIX, vermeldt, dat Breede Raed in 16e eeuw ongeveer 150 keer is gehouden en in 17e eeuw 13 keer, het laatst op 4-6-1673. Hij meent, dat Breede Raed zijn grondslag had in voorschrift van regeringsregeling van 1523, dat stedelijke regering adviescollege van 20 of 24 personen kon instellen. Voorschrift luidt echter, dat deze personen uit o.m. Breede Raed genomen moesten worden. In Middelburg was er in 1561 sprake van een 'breede raad', bestaande uit stedelijke regering en enkele niet daartoe behorende categorieën functionarissen (Unger, *Bronnen*, I, bl.XXIV).

¹¹⁶ NA, Familie-archief Steengracht, nr 28, 18e-eeuws extract uit notulen Raad van Zierikzee van 28-10-1576; aanhef: "Gehoort in den breeden Raad de propositie bij den Burgemeester gedaan"..

doelstellingen van de Opstand zweren. Deze eed werd op 7 november 1576 afgelegd door burgemeesters, schepenen, ordinaris en extraordinaris raden en de drie schutterijen van de stad ¹¹⁷. Misschien waren de extraordinaris raden de Oude Raed en de Breede Raed.

De overgang van de stad naar de Opstand in 1572, de kortstondige Spaanse bezetting in 1576 en de terugkeer naar de Opstand in hetzelfde jaar brachten geen merkbare verandering in de samenstelling van de stedelijke regering en hebben dus niet geleid tot vervanging van personen ¹¹⁸. Zierikzee had bij de overgang van de stad in augustus 1572 bedongen, dat de rechten van de rooms-katholieke geestelijkheid en de vrije uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst gehandhaafd zouden worden ¹¹⁹. De stedelijke regering heeft er vervolgens tevergeefs naar gestreefd, dat deze voorwaarden gerespecteerd werden.

Na de overgang van Zierikzee in 1572 nam Oranje bij de aanstelling van leden van de stedelijke regering de rol van de landsheer over, een consequentie van de toekenning van de stadhoudelijke bevoegdheden aan Oranje. In september 1573 koos Oranje 6 schepenen uit een twaalfstal dat de regering van de stad hem had voorgelegd ¹²⁰. In maart 1574 koos Oranje uit een voordracht 2 raden die de plaats van 2 overledenen moesten innemen ¹²¹. Blijkbaar had de stedelijke regering tegelijkertijd een voordracht gedaan om de door het vertrek van Keerse-maker uit de stad opengevallen raadsplaats te vervullen, want Oranje schrijft, dat hij te zijner tijd op die aangelegenheid zal terugkomen. Vermoedelijk wilde Keerse-maker zijn raadsplaats behouden, want hij is tot 1580 raad gebleven. Op 1 januari 1576 zond de regering van Zierikzee 2 brieven aan Oranje, elk met een drietal namen waaruit Oranje een nieuwe raad in plaats van een overledene zou dienen te kiezen ¹²². In beide brieven is één van de 3 namen onderstreept. Vermoedelijk maakte de stedelijke regering op die manier duidelijk wie haar voorkeur had ¹²³.

Na korter of langer tijd kwamen er enige mensen in de stedelijke regering van wie mag worden aangenomen, dat zij uit volle overtuiging reformatorisch gezind waren. Rochus Adriaensz. Hoffer (1541–1606) was omstreeks 1566 lid van de reformatorische kerkeraad van Zierikzee, in 1567 naar Engeland uitgeweken en in 1568 verbannen ¹²⁴. In 1572 keerde hij in Zierikzee terug. Van beroep was hij vleeshouwer en zoutzieder. Toen in 1568 het restant van zijn roerende goederen in beslag werd genomen, bevonden zich daaronder 23 boeken, op enkele uitzonderingen na in het Latijn ¹²⁵. Daarbij waren vier werken van Erasmus en 'Elegantiarum Laurentie Valle' waarmee zal zijn bedoeld het humanistische standaardwerk *Elegantiae latinae linguae*, van Lorenzo Valla (della Valle; 1406/7–1457). Aangenomen dat Hoffer de werken voor eigen gebruik bezat, wijst dit op een humanistische vorming. In 1576 kwam Hoffer de stedelijke regering binnen als raad. Hij speelde tot zijn dood een belangrijke rol in de stedelijke politiek en was onder meer 8 keer burgemeester. De levensloop van vleeshouwer Bartholomeus Adriaensz. Cau (1536–1603) was in veel opzichten gelijk aan die van Hoffer ¹²⁶. In 1566/1567 was hij lid van de vorenvermelde kerkeraad en in 1568 gevlucht en verbannen. Ook hij speelde een belangrijke politieke rol. Wanneer hij raad is geworden, is niet bekend. Onder meer was hij in 1579 burgemeester en bekleedde dat ambt vervolgens nog 5 keer. Rooze–Stouthamer stelt de vraag, of er onder het oude regime in Zierikzee 2 groepen waren: de 'magistraatskliek' en een groep die wel wilde meeregeren, maar daar niet

¹¹⁷ KHA, Inv. A 11– XIV E – 43, brieven uit Zierikzee.

¹¹⁸ De Vos, *Vroedschap*, XL.

¹¹⁹ De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 13 vlg

¹²⁰ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 157, fo 474r; brief van Oranje aan baljuw, burgemeesters, schepenen en Raad van Zierikzee; Dordrecht, 2-9-1573.

¹²¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 233, fo 501v; brief van Oranje aan ongenoemden [= regering van Zierikzee]; Brouwershaven, 16-3-1574.

¹²² KHA, Inv. A 11– XIV E – 43, brieven uit Zierikzee.

¹²³ Rochus Hoffer Adriaensz. wiens naam in een der brieven is onderstreept, werd inderdaad in 1576 raad van Zierikzee (De Vos, *Vroedschap*, 141). Dierick Cl(ae)s Pietersz. wiens naam in andere brief is onderstreept, komt niet bij De Vos als raad voor.

¹²⁴ De Vos, *Vroedschap*, 141 vlg.; Rooze, *Hervorming*, onder meer 544 vlg.

¹²⁵ ZA, Rekenkamer II, nr. 915, eerste relaas van J.Jansz., deurwaarder van 'comptoire van Zeelandt beoisterschelt', fo 5v vlg. Rooze, *Hervorming*, 544, vermeldt boekenbezit en geeft bijzonderheden. Lijst van deurwaarder telt 24 boeken, maar *Elegantia Ciceronis* wordt twee keer genoemd.

¹²⁶ De Vos, *Vroedschap*, 123 vlg.; Rooze, *Hervorming*, onder meer 540 vlg.

in slaagde, en waartoe Hoffer en Cau behoorden die onder het nieuwe regime hun kans kregen ¹²⁷.

In dit verband mag mogelijk ook worden genoemd Joos Eewoudse Teelinck (1543–1594), vader van de bekende calvinistische theoloog Willem Teelinck ¹²⁸. Van zijn geloofsovertuiging omtrent 1572 is niets bekend. Zijn zuster Suzanna was de tweede echtgenote van Rochus Hoffer ¹²⁹. Teelinck komt na de overgang van Zierikzee in 1572 naar voren als een overtuigd voorstander van de Opstand. Ook van hem is niet bekend wanneer hij raad van Zierikzee werd. In de voor de stad cruciale periode 1575–1577 was hij burgemeester ¹³⁰. Zijn politieke leven speelde zich grotendeels buiten Zeeland af, onder meer was hij lid van de Raad van State in 1584–1594 ¹³¹. Van Hoffer en Cau is niet bekend, dat hun vaders een regeringsfunctie in Zierikzee hebben vervuld. De vader van Teelinck was enige jaren schepen van de stad ¹³². Hoffer, Cau en Teelinck zijn stamvader geworden van geslachten die tijdens de Republiek regenten en hoge ambtenaren hebben geleverd.

5.13 *Invloed van bevolking op stedelijk beleid*

De bevolking van een stad kon het stedelijk beleid op verschillende manieren beïnvloeden. De beïnvloeding verliep getrapt, als de stedelijke regering bij haar besluitvorming betrok een of meer instanties of personen die niet tot de regering behoorden en geacht werden de bevolking te vertegenwoordigen. In Zierikzee werd deze procedure gevolgd door de schutterijen bij de besluitvorming te betrekken. In bijzondere gevallen werden de dekens van de 12 gilden in het overleg betrokken ¹³³. De bevolking kon ook rechtstreeks de besluitvorming van de stedelijke regering beïnvloeden. Gewoonlijk gebeurde dit door ongeregeld optreden van (een deel van) de bevolking waardoor de gezagsdragers onder druk of buiten spel werden gezet. In Zierikzee gebeurde dit onder meer in het voorjaar en de zomer van 1572. Een enkele keer oefende de bevolking rechtstreeks invloed uit in een volksraadpleging. Nadat in september 1575 het beleg van de stad was begonnen, deden de belegeraars spoedig pogingen de stad tot overgave te bewegen ¹³⁴. Een meerderheid van de stedelijke regering was tot overgave bereid. Militairen zetten toen de regering tijdelijk buiten spel en een aantal regeringspersonen werden gevankelijk naar Middelburg gebracht ¹³⁵. De bevolking werd door gouverneur Arend van Dorp opgeroepen naar de Sint Lievensmonsterkerk om zich over een overgave uit te spreken en wees overgave massaal van de hand waarna het beleg nog bijna driekwart jaar duurde ¹³⁶.

5.14 *Regering van Brouwershaven*

Nadat Philips II in 1566 Brouwershaven verworven had, regelde hij de stedelijke regering als volgt ¹³⁷. De baljuw vertegenwoordigt de graaf van Zeeland. Een vroedschap van 24 personen, aangesteld voor het leven of tot vertrek uit de stad, kiest jaarlijks met de baljuw uit haar midden 2 burgemeesters en maakt jaarlijks eveneens met de baljuw een voordracht van 18 personen gekozen uit de vroedschap en uit de gemeente uit welke voordracht de graaf 9

¹²⁷ Rooze, *Hervorming*, 326 vlg.

¹²⁸ De Vos, *Vroedschap*, 116 vlg.; Van Nieuwenhuyzen, art. 'Joost Teellinck', *NNBW*, V, kol.888 waar abusievelijk is vermeld, dat hij in 1596 is overleden en ontvanger-generaal is geweest.

¹²⁹ Van Nieuwenhuyzen, art. 'Eeuwoud Teellinck (1)', *NNBW*, V, kol.884.

¹³⁰ Tijdens beleg door Spanjaarden werden op 21-10-1575 7 regeringspersonen als onbetrouwbaar gevangen genomen, onder wie gemeenteburgemeester Jacob Wittesz. (X-2(1)). Teelinck zal onmiddellijk vacature vervuld hebben, want hij komt reeds in oktober 1575 voor als burgemeester (ZA, Handschriftenverzameling, nr 1163, chirurgijnsrekeningen van mr Niclaes Egbertsz., 2e rol, fo 1r).

¹³¹ *Raad van State 450 jaar; Repertorium*, 118, laat hem pas in 1586 in Raad van State verschijnen. Zie voor zijn door Staten-Generaal op 11-10-1584 verleende commissie als lid van Raad van State: Japikse, *Resolutiën*, IV, 349. Repertorium noemt hem ten onrechte ontvanger-generaal van Zeeland. Dat ambt heeft zijn zoon Eeuwoud bekleed.

¹³² De Vos, *Vroedschap*, 119.

¹³³ Camphuysen, *Redevoering*, bijlage A, 11, noot (e), ex notulen Raad Zierikzee, 31-7-1572.

¹³⁴ Pot, *Beleg*, 19 vlg.

¹³⁵ X-2(1).

¹³⁶ Pot, *Beleg*, 21.

¹³⁷ Unger, 'Brouwershaven', 19 vlg., art.5 van privilege van 30-12-1566.

schepenen kiest. De baljuw met de vroedschap vervullen de vacatures die door overlijden of vertrek in de vroedschap ontstaan.

Brouwershaven zal evenals Zierikzee in augustus 1572 naar de Opstand zijn overgegaan. Vermoedelijk heeft de overgang niet tot een ingrijpende wijziging in de samenstelling van de regering geleid. Burgemeester Couwenburch Lopss. komt na augustus 1572 niet meer in de regering voor, terwijl in september 1572 voor het eerst als burgemeester verschijnt Pieter Gerbrantss. Brasser¹³⁸. Misschien is hier sprake van een vervanging om politieke redenen. Brouwershaven zal hetzelfde beeld vertoond hebben als Zierikzee: een regeringsgroep die de macht in handen hield, toen de stad naar de Opstand overging. Adriaan Cats, biersteker en vader van de dichter, mag wellicht als typerend gelden¹³⁹. In de periode 1568-1600 maakte hij meermalen deel van de stedelijke regering uit als schepenen en op het laatst als burgemeester. Ook was hij meermalen een van de 3 weesmeesters. In 1572 was hij tweede thesaurier¹⁴⁰. Zijn zoon Cornelis ging studeren aan de in 1562 geopende universiteit van Dowaai, door Philips II opgericht als Franstalig rooms-katholiek wetenschappelijk bolwerk in de Nederlanden¹⁴¹. Het in Dowaai laten studeren van zoons komt ook in Zierikzee voor. Toen na de Pacificatie van Gent de eenheid in de Nederlanden voor korte tijd hersteld was, gingen in 1577 twee jongens uit het Zierikzees regeringsmilieu in Dowaai studeren¹⁴². Cornelis Cats zal omstreeks dezelfde tijd naar Dowaai zijn gegaan. Geboren omstreeks 1560 had hij in 1577 de leeftijd om naar een universiteit te gaan.

5.15 Regionaal gezag in Zeeland Beoosterschelde

In Beoosterschelde fungeerden in de begintijd van de Opstand gezagsinstanties die vermoedelijk niet formeel waren ingesteld, maar uit de behoeften van de plaatselijke situatie waren voortgekomen en bestonden uit de gouverneur van het district en de stedelijke regering van Zierikzee al of niet aangevuld met vertegenwoordigers van Brouwershaven en het platteland. Enkele teksten geven inlichtingen over deze instanties. De Zierikzeese deputatie naar Oranje in augustus 1572 vroeg Oranje onder meer om machtiging voor gouverneur en stedelijke regering voor het heffen van belastingen van allerlei soort en het opleggen van omslagen op steden en andere plaatsen ter bekostiging van de oorlogvoering¹⁴³. Tevens verzocht de Zierikzeese deputatie om goedkeuring achteraf van een reeds ingevoerde heffing op landerijen. Op 29 augustus 1572 verleende Oranje een zeer ruime machtiging tot belastingheffing¹⁴⁴.

Niet van fiscale aard is een 'Ordonnancie van het cooren', van 22 november 1573, tot regeling van de handel in levensmiddelen op Schouwen en Duiveland¹⁴⁵. De ordonnantie is gemaakt door de gouverneur van Beoosterschelde, Arend van Dorp, de rentmeester van Beoosterschelde, Tristram Jhane, en baljuw, burgemeesters, schepenen en regeerders van Zierikzee, heren van de Vierbannen van Duiveland¹⁴⁶. Door de laatste kwalificatie zal zijn uitgedrukt, dat de Zierikzeese autoriteiten niet of niet alleen als stedelijke regering optraden, maar als vertegenwoordigers van een deel van het platteland van Beoosterschelde.

¹³⁸ In ZA, RAZE, nr.4349 komt Couwenburch Lopss. tot in augustus 1572 als burgemeester voor en Brasser als burgemeester van september 1572 af. Op fo 87r komt Brasser op 30–8–1572 voor als collecteur van het lastgeld, vermoedelijk stedelijke heffing op haring.

¹³⁹ Derudder, *Cats*, 16 vlg.; Ten Berge, *Jacob Cats*, 15 vlg., 262 vlg.

¹⁴⁰ ZA, RAZE, nr 4349, fo 87v.

¹⁴¹ Ten Berge, *Cats*, 16 vlg. Volgens Ten Berge ging Cornelis naar Dowaai om een priesteropleiding te volgen. Zie voor universiteit van Dowaai Rogier, *Katholicisme*, 669 vlg.

¹⁴² GA Zierikzee, Weeskamer nr 223. Cornelis Bouwensse en Willem Cornelis Willem Symons gingen samen naar Dowaai. Willem kwam uit bekende Zierikzeese familie waarvan leden ook na 1572 belangrijke overheidsfuncties hebben vervuld. Halfoom van hem was Adriaan Willem Simons, admiraal van Beoosterschelde aan zijde van Opstand, die voor zijn gedrag bij ontzet van Leiden in 1574 gouden keten kreeg (GA Zierikzee, Weeskamer nr 83).

¹⁴³ Boxhorn, *Chroniik*, II, 550. Zie IV-3 voor deputatie naar Oranje.

¹⁴⁴ Boxhorn, *Chroniik*, II, 550: "Dat sy bruycken alsulcke middelen, om geldt op te brengen, als sy raedtsaem vinden sullen, ten minsten schade van den Lande."

¹⁴⁵ Ermerins, *Schouwen*, 225.

¹⁴⁶ Zierikzee bezat heerlijkheid van de Vierbannen op Duiveland.

Vermoedelijk is het gebruikelijk geworden om Brouwershaven en het platteland in de besluitvorming te betrekken voordat regelingen voor Beoosterschelde werden uitgevaardigd. Men was nu eenmaal op hun medewerking bij het toepassen van voorschriften aangewezen. Toen in begin 1575 de gouverneur Van Dorp afwezig was, omdat hij deelnam aan de vredesbesprekingen in Breda, convoceerde de Zierikzeese regering tevergeefs de autoriteiten van Brouwershaven, Dreischor, Sommelsdijk en andere plaatsen in Beoosterschelde voor overleg in Zierikzee over de omslag (quotisatie) over de plaatsen van Beoosterschelde van een wekelijks bedrag van 700 gulden tot dekking van een tekort in de oorlogsfinanciering ¹⁴⁷. De geconvoceerden kwamen niet opdagen, omdat zij vonden, dat zulk een convocatie van de gouverneur alleen behoorde uit te gaan. Zierikzee beklaagde zich over de gang van zaken bij Oranje¹⁴⁸ die vervolgens op 9 maart 1575 aan de regering van Brouwershaven schreef, dat zij geen bezwaar moest maken om op convocatie van Zierikzee aldaar met vertegenwoordigers van het platteland te verschijnen om gezamenlijk betreffende de bescherming van het land te overleggen en besluiten te nemen ¹⁴⁹. Binnen het beperkte kader van Beoosterschelde was blijkbaar een gezag uitoefenend ‘Statencollege’ onder voorzitterschap van de gouverneur ontstaan. De vijandelijke inval op Schouwen en Duiveland in september 1575 zal het einde van deze informele gezagsinstantie hebben betekend.

5.16 Financiële administraties in Beoosterschelde

Vóór de overgang van Schouwen en Duiveland naar de Opstand in augustus 1572 voerde de landsheerlijke rentmeester van Beoosterschelde in Zierikzee drie administraties: ordinaris domeinen, extraordinaris domeinen en beden. Gouverneur De Rollé stelde op 13 augustus 1572 Tristram Jhane aan als rentmeester–generaal van Beoosterschelde en van de heerlijkheid Dreischor ¹⁵⁰. Dreischor had een eigen financiële administratie, omdat de heerlijkheid een tijdlang een eigen leven had geleid. Jhanes taak was het beheer van de landsheerlijke domeinen, zoals de aan de landsheer trouw gebleven rentmeester Bruinink van Wijngaarden had gedaan. Jhane werd aangesteld totdat Oranje een andere regeling zou treffen. In 1573 stelde Oranje zelf Jhane aan als rentmeester–generaal van Beoosterschelde en van Dreischor ¹⁵¹. Over Jhanes werkzaamheid als landsheerlijk domeinrentmeester is vrijwel niets bekend.

¹⁴⁷ NZ, I-A, 15 vlg.; besluit van Staten om tekort bij soldijbetaling te dekken door omslag (quotisatie) van wekelijks bedrag over Middelburg, Vlissingen, Veere en Beoosterschelde gedurende 8 weken (5-7-1574). Beoosterschelde werd daarbij op 700 gl. gesteld. *Ibidem*, 23: continuatie van quotisatie voor 8 weken (22-9-1574). *Ibidem*, 25: continuatie van quotisatie voor 2 maanden (9-11-1574). *Ibidem*, 27 vlg., voorlopige continuatie van quotisatie (6-1-1574). *Ibidem*, 29: regeringsraad (Raad 1574) en Staten besluiten naar aanleiding van klacht van Zierikzee om enkele gecommiteerden naar Beoosterschelde te zenden voor poging om geschil op te lossen (21/23-2-1575).

¹⁴⁸ KHA, Inv. A 11– XIV E– 43, brieven uit Zierikzee; Zierikzee aan Oranje, 25-2-1575: “dat die van Brouwershaven, Dreyschere, Sommelsdijk ende andere, wesende d’apparenste plaetschen van Beoosterschelt, bij ons bescreven sijnde tot fournissementen van de quotisatie voorscreven, nijet en zijn gecompareert, sustinerende dat wij nijet gequalificeert off geautoriseert en zijn haer op gelijke saecken te beschrijven, maer dat hetselfde competeert den Gouverneur alleen.” Zierikzee reageerde op aansporing van Oranje om quotisatie op te brengen (KHA, Fbk II, nr 24; 17-2-1575).

¹⁴⁹ KHA, Fbk II, nr 42, fo 14v vlg.: Oranje verzoekt geadresseerden ernstig “ten eynde ghylieden geduerende d’absentie van de voornoemde gouverneur egheene swaricheyt en maeckt om opt bescreven van die van Zyrickzee neffens andere van den platten lande binnen derzelver stede te erschynen, maer aldaer compareert, soe wanneer ghylieden bescreven wordt, ten fyne insunderheyt om op de cotisatien, contributien ende andere generaele saeken de bescherminge van den Lande aengaende gesamentlyk te communiceren ende resolveren, ende dat de presenten den absenten de weete ontfangen hebbende sullen mogen vervangen.” Wie dus na ontvangst van convocatie niet zou verschijnen, zou gebonden zijn aan besluiten van aanwezigen. Met Brouwershaven was er nog afzonderlijk probleem, omdat de stad weigerde lastgeld te betalen (NZ, I-A, 30; 21/23-2-1575).

¹⁵⁰ ZA, GA Veere, Verzameling Jeronimus de Rollé, omslag 5.

¹⁵¹ Aanstelling is kort vermeld in commissie van Oranje op Jhane tot continuatie van zijn rentmeesterschap, van 21-12-1576 (NA, Archief Van de Spiegel, nr 532).

Op 26 april 1574 stelde de Zeeuwse regeringsraad (Raad 1574) Jhane aan het hoofd van een bijzondere administratie ¹⁵². Aanleiding was vermoedelijk de invoering van de Hollands–Zeeuwse generale imposten omstreeks die tijd. Jhane kreeg het beheer over de opbrengsten van de bijzondere administraties in Beoosterschelde van landsheerlijke domeinen en van in beslaggenomen en geconfisqueerde goederen, en verder van de opbrengsten van alle imposten en andere heffingen ten behoeve van de Gemene Zaak. De bedoeling met de nieuwe administratie zal zijn geweest om alle voor de oorlogsfinanciering bestemde gelden in Beoosterschelde in één administratie samen te brengen om te voorkomen, dat zulke gelden voor andere betalingen, bijv. stedelijke, gebruikt zouden worden. De enige met het begin van het beleg van Zierikzee in september 1575 eindigende rekening van de administratie ging in 1940 verloren, maar een overzicht van de inhoud is bewaard ¹⁵³. De ontvangsten beliepen ongeveer 210.000 gl.

Vanouds had de rentmeester van Beoosterschelde ook justitiële taken als hoogbaljuw. Op 2 juli 1574 werd hem door de Raad 1574 deze taak ontnomen en overgedragen aan de baljuw van Zierikzee Jaspaer van Vosbergen, tot Oranje een regeling zou hebben getroffen ¹⁵⁴.

Misschien is de voorganger van Jhane als domeinrentmeester, Bruinink van Wijngaarden, in 1575/1576 weer als landsheerlijke rentmeester opgetreden toen hij was teruggekeerd naar het in vijandelijke handen zijnde Schouwen en zich in Brouwershaven had gevestigd ¹⁵⁵. Met het verdwijnen van de vijandelijke troepen in november 1576 of al eerder verdween hij van Schouwen.

Toen de vijandelijke troepen in november 1576 Schouwen en Duiveland hadden ontruimd en de eilanden weer onder de Zeeuwse regering op Walcheren vielen, continueerde Oranje op 21 december 1576 met ingang van 1577 Jhane als rentmeester–generaal van de domeinen van Beoosterschelde. Met uitzondering van de hoge jurisdictie die bij de baljuw van Zierikzee bleef, was Jhanes taak dezelfde als die van zijn voorgangers vóór de Opstand ¹⁵⁶. Jhane moest opnieuw worden beëdigd.

Het is de vraag of Jhane in 1577 en 1578 in het door oorlog geteisterde Beoosterschelde als domeinrentmeester heeft gefungeerd. In elk geval heeft Jhane aanvankelijk in een deel van Beoosterschelde de ontvang van generale imposten gehad, in Schouwen van 12 november 1576 tot eind december 1578 en in Tholen van 1 september 1577 tot eind november 1577 ¹⁵⁷. In Duiveland was de ontvang van 8 januari 1577 tot eind december 1578 in handen van Joos Eeuwoutsz. Teelinck ¹⁵⁸. Jhane en Teelinck fungeerden als subontvangers van Manmaker aan wie zij de opbrengst van de imposten afdroegen.

In 1578 wilden de Staten van Zeeland de landsheerlijke domeinen onder hun gezag brengen. Op 8 april stelden de Staten 2 administraties in voor domeinbeheer, een voor Bewesterschelde en een voor Beoosterschelde, en zij benoemden voor elke administratie een

¹⁵² De Jonge van Ellemet, *Onderzoek*, 28, met vermelding van enkele passages uit commissie.

¹⁵³ Heeringa, 'Stukken', 29 vlg. Rekening werd aangeduid als 1e extraordinaris rekening [enz.].

¹⁵⁴ NA, Archief Van de Spiegel, nr 532. Aanleiding was niet gespecificeerd geschil waardoor rechtshandhaving op platteland van Beoosterschelde niet behoorlijk functioneerde.

¹⁵⁵ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, III, bl. LXXIV, tekent bij brief van Bruynink van Wijngaarden (uit Brouwershaven, 24-4-1576) aan, dat hij inmiddels ontvanger te Mechelen was, maar sedert 5 maanden met behoud van die functie aan Mondragon (op Schouwen) was toegevoegd.

¹⁵⁶ NA, Archief Van de Spiegel, nr 532. Afschrift heeft als ingangsjaar van Jhanes nieuwe commissie 1597, maar bedoeld zal zijn 1577. Hoge jurisdictie over Beoosterschelde had Oranje aan baljuw van Zierikzee Gillis van Borre verleend. Overigens was er samenwerking tussen Jhane en Van Borre, want laatstgenoemde verschijnt op 30–7–1577 als 'commis' van Jhane in College van Gouverneur en Landraad (NZ, I-B, 128).

¹⁵⁷ ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 7r vlg., 8r. Blijkens deze rekening begon na verlaten van Zeeland door vijand heffing van Hollands–Zeeuwse generale imposten op Schouwen op 12-11-1576, op Duiveland op 8-1-1577 en op Tholen op 1-9-1577.

¹⁵⁸ *Ibidem*, fo7v.

rentmeester–generaal ¹⁵⁹. Voor Beoosterschelde was dit Pieter van de Velde, evenals Jhane een gewezen klerk van de landsheerlijke rentmeester van Beoosterschelde. De continuatie van Jhane als rentmeester van Beoosterschelde in 1576 door Oranje werd stilzwijgend genegeerd, waarschijnlijk omdat zij geen effect heeft gehad. Op 16 april 1578 verklaarden de Staten, dat de rentmeester–generaal van de Gemene Zaak (dus niet rentmeester–generaal van de domeinen) Tristram Jhane zijn administratie en rechten ter zake van de middelen van de Gemene Zaak zou behouden ¹⁶⁰. Uit de benoemingen van de Staten ontstond een geschil met Oranje dat eindigde met de aanstelling van Jhane als rentmeester–generaal van de domeinen Beoosterschelde en van Van de Velde als rentmeester–generaal van de gemene middelen en andere inkomsten van de Gemene Zaak in Beoosterschelde ¹⁶¹. Van de Velde kreeg de fraaie titel van rentmeester–generaal, al fungeerde hij als een subontvanger van Manmaker aan wie hij de opbrengsten van zijn administratie afdroeg ¹⁶².

In Beoosterschelde kwamen evenals in Vlissingen en Veere uit de oorlogsomstandigheden een aantal bijzondere financiële administraties voort die een min of meer incidenteel karakter hadden. Op 27 januari 1573 stelde gouverneur Keersemaeker Rochus Hoffer aan als ontvanger van geestelijke goederen binnen Beoosterschelde¹⁶³. Joos Teelinck blijkt in februari 1574 rentmeester–generaal der geannoteerde goederen te zijn ¹⁶⁴. Pieter van de Velde voerde in dezelfde tijd een diverse categorieën inkomsten omvattende administratie voor Dreischor c.a.¹⁶⁵.

Verreweg de belangrijkste bijzondere administratie was de reeds vermelde buitengewone administratie van Jhane in 1574 en 1575 die onder meer een overkoepelend karakter had, omdat de resultaten van een aantal regionale en andere deeladministraties er in terecht kwamen. De uitgaven van de administratie waren vrijwel geheel bestemd voor de financiering van de oorlogvoering. Rochus Hoffer, Bartholomeus Cau, Joos Teelinck en Pieter van de Velde beheerden elk een regionale deeladministratie. Met enig voorbehoud mag worden geconcludeerd, dat in Beoosterschelde evenals elders in Zeeland het beheer van oorlogsgelden in handen was van overtuigde voorstanders van de Opstand.

Met het bronnenmateriaal voor de stedelijke financiële administraties in Beoosterschelde is het nog slechter gesteld dan met de bovenplaatselijke administraties. De vroegste bewaarde stadsrekeningen van Zierikzee dateren van de 17e eeuw.

5.17 *Houding van Zeeuwse steden ten opzichte van Opstand*

De Zeeuwse steden reageerden verschillend op de Opstand. Vlissingen en Veere gingen in een vroeg stadium naar de Opstand over en bleven de Opstand. trouw. Zierikzee ging iets later naar de Opstand over. De stad ging in 1576 voor de Opstand verloren en distantieerde zich van de Opstand, maar werd spoedig tegen haar zin naar de zijde van de Opstand teruggebracht. Middelburg bleef in 1572 de landsheer trouw en moest in 1574 voor de Opstand veroverd worden. Goes en Tholen bleven tot na de Pacificatie van Gent in november 1576 de landsheer trouw. Ook Reimerswaal bleef de landsheer trouw, maar de stad was zozeer het toneel van oorlogshandelingen, verwoesting en vijandelijke bezetting, dat van een zelfstandige houding van de stad nauwelijks sprake was.

In Vlissingen werd de stedelijke regering bij het begin van de Opstand van het eerste ogenblik af vrijwel buiten spel gezet. In Veere moest een zekere aarzeling overwonnen worden voor de stad naar de in Vlissingen reeds vorm gekregen hebbende Opstand overging en bleef de regering voor het grootste deel in functie. In Zierikzee koos de stedelijke regering aanvankelijk in woord en daad vóór het bewind van Alva. De stad ging pas naar de Opstand over in een

¹⁵⁹ NZ, I-C, 105 vlg.

¹⁶⁰ NZ, I-C, 123.

¹⁶¹ XVII-13.

¹⁶² Van de Velde administreerde generale imposten van juli 1578 af in Sommeldijk en van januari 1579 af in Schouwen, Duiveland en Sommeldijk (ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 9r, en nr 30, fo 7r vlg., 9r vlg.).

¹⁶³ Heeringa, 'Stukken', 10.

¹⁶⁴ Heeringa, 'Stukken', 10.

¹⁶⁵ Heeringa, 'Stukken', 10 vlg. Een op 1574 betrekking hebbende rekening bleef bewaard (ZA, Rekenkamer II, nr 919).

situatie waarin verzet tegen de opstandelingen uitzichtloos was en de regering zag kans in haar geheel in het zadel te blijven ¹⁶⁶. Enkele weken na het begin van het beleg in najaar 1575 wilde een meerderheid van de stedelijke regering de stad overgeven wat een reactie uitlokte waarbij zeven notabelen gevankelijk naar Middelburg werden gebracht ¹⁶⁷. Het beleg duurde daarna nog ruim 8 maanden.

Spontaniteit in Vlissingen, aarzeling in Veere en berekening in Zierikzee. Misschien moet hierbij een verband gelegd worden met de mensen die de stedelijke regering vormden. In Vlissingen was er wellicht nauwelijks sprake van een gevestigd patriciaat. In Veere was het regeringsmilieu betrekkelijk open. Buitenlanders konden vrij gemakkelijk tot de regering doordringen. Zierikzee bezat een relatief oud stedelijk patriciaat dat ongetwijfeld getraind was in het behouden van macht. Ook kunnen godsdienstige gevoelens invloed hebben gehad. Bij het Vlissings verzet in april 1572 speelde godsdienst geen rol. Toen Zierikzee 4 maanden later naar de Opstand overging, was inmiddels bekend, dat de Opstand sterk protestants was gekleurd en dat zal in Zierikzee weerstanden hebben opgeroepen.

Na de overgave van Zierikzee in juli 1576 hadden voorstanders van de Opstand en protestanten de stad mogen verlaten en was Zierikzee weer een rooms-katholieke stad die aan de zijde van de landsheer stond. De stad werd betrokken in de roerige situatie die in de landsheerlijke Nederlandse gewesten was ontstaan na de dood van landvoogd Requesens in voorjaar 1576. Begin oktober 1576 nodigde de landsheerlijke Raad van State Zierikzee en Goes uit om afgevaardigden naar de Staten-Generaal in Brussel te zenden ¹⁶⁸. Op 30 oktober 1576 verschenen twee afgevaardigden van Zierikzee en twee van Goes te Brussel in de vergadering van de Staten-Generaal en verklaarden, dat zij zich bij de andere afgevaardigden in de vergadering wilden voegen, maar geen schriftelijke last daartoe hadden ¹⁶⁹. Zij werden bedankt en kregen een formulier mee voor een schriftelijke lastgeving door hun committenten. Zierikzee had zich van de Opstand gedistantieerd en wilde verder met de Staten-Generaal. De stad keerde dan ook niet vanzelfsprekend naar de zijde van de Opstand terug, toen in november 1576 de landsheerlijke troepen uit eigen beweging Schouwen en Duiveland verlieten. Toen Oranje zijn bevelhebber Hohenlohe opdroeg de door de vijand verlaten plaatsen te bezetten, wilde Zierikzee Hohenlohe niet binnenlaten ¹⁷⁰. De stad verzocht Oranje haar als neutraal te beschouwen wat in de omstandigheden van die dagen betekende, dat de stad met de Staten-Generaal de loop der zaken wilde afwachten. Onder dreiging met geweld bracht Hohenlohe Zierikzee echter terug onder het opstandige regime, waardoor een Zierikzeese afvaardiging in de Staten-Generaal van de baan was ¹⁷¹. Vermoedelijk op aandringen uit Zierikzee besloten de Staten-Generaal op 26 november 1576 aan Oranje te schrijven, dat in Zierikzee volgens de Pacificatie van Gent de rooms-katholieke godsdienst uitgeoefend moest worden ¹⁷². Het duurde nog een klein jaar voor de stad weer in een vergadering van Staten van Zeeland verscheen.

De gereserveerde houding van Zierikzee ten opzichte van de Opstand blijkt ook uit een weerstand van de stad tegen wijzigingen in het staatsbestel, zolang de politieke situatie niet uitgekristalliseerd was. Ook hier berekening van een patriciaat dat al eeuwen ervaring met regeermacht had. Als enig lid van de Generale Staten van Holland en Zeeland stemde de stad in 1575 tegen een Hollands-Zeeuws regeringsreglement met als gevolg, dat het reglement niet voor Zeeland in werking trad ¹⁷³. In 1577 was Zierikzee het enige lid van de Zeeuwse Staten dat tegen invoering van een Statenzegel was, waarna van invoering werd afgezien ¹⁷⁴. Bij de behandeling van het ontwerp van de belangrijke ordonnantie op de politie verklaarde Zierikzee in 1580, dat het beter was met de herziening van justitie en politie te wachten tot na

¹⁶⁶ Over Zierikzeese regering na overgang van stad in augustus 1572 schrijft Pot, *Beleg*, 16 vlg.: "Op zijn allerbest kan men zeggen, dat *de stedelijke regering* zeer lauw prinsgezind was."

¹⁶⁷ X-1(8).

¹⁶⁸ Japikse, *Staten-Generaal*, I, blz. LVIII.

¹⁶⁹ Japikse, *Staten-Generaal*, I, 31 vlg.

¹⁷⁰ Bor, *Oorspronk*, I, 727 (boek IX, fo 180).

¹⁷¹ Voor Goes werd het zenden van afgevaardigden naar de Staten-Generaal uitgesloten door art.7 van de Pacificatie van Gent, op grond waarvan Goes na het sluiten van een satisfactie-overeenkomst een bestanddeel van Zeeland zou zijn.

¹⁷² De Jonge, *Staten-Generaal*, I, 147.

¹⁷³ XI-19.

¹⁷⁴ XVII-20.

de oorlog, maar de stad verbond geen consequenties aan haar zienswijze ¹⁷⁵. Toen de Staten in 1583 een voorstel bespraken om Oranje de grafelijkheid van Zeeland aan te bieden, was Zierikzee van oordeel, dat met het oog op de situatie in Brabant en Vlaanderen behandeling van de aangelegenheid moest worden opgeschort, al liet de stad doorschemeren, dat zij met het voorstel zou instemmen als alle andere steden dat deden ¹⁷⁶. Ook Goes had bezwaren tegen het voorstel. In elk geval wilden de Zierikzeese en Goese autoriteiten het voorstel aan hun gemeente voorleggen. Door Oranjes dood in 1584 verloor de aangelegenheid haar betekenis.

De houding van Zierikzee ten opzichte van de Opstand en de daaruit voortvloeiende aangelegenheden vertoont trekken van overeenkomst met de houding die Gouda in Holland innam ¹⁷⁷. De vraag of de houding van de beide steden gemeenschappelijke elementen bevat, blijft hier rusten.

De situatie in Middelburg was in 1572 in grote trekken gelijk aan die in Zierikzee. De stedelijke regering bleef de landsheer trouw, maar een segment van de burgerij wenste aansluiting bij de Opstand. Anders dan in Zierikzee was het garnizoen sterk genoeg om de stad voor de landsheer te behouden. Een in de zomer van 1573 ondernomen poging om de stad met hulp van inwoners aan de zijde van de Opstand te brengen, mislukte ¹⁷⁸. Middelburg moest in februari 1574 door verovering aan de zijde van de Opstand worden gebracht.

Goes en Tholen bleven in 1572–1576 de landsheer trouw ¹⁷⁹. Goes en heel Zuid-Beveland brachten zware offers om zich de opstandelingen van het lijf te houden. Met Tholen, stad en eiland, zal het niet anders zijn geweest. Door satisfactie-overeenkomsten werden Zuid-Beveland met Goes, en Tholen, stad en eiland, in 1577 staatkundig met het overige Zeeland herenigd ¹⁸⁰.

¹⁷⁵ NZ, 1580–1582, 35 (16-1-1580). Zie XVII-18 voor ordonnantie die onder meer betrekking heeft op huwelijk en openbare vermakelijkheden.

¹⁷⁶ NZ, 1583–1586, 91 vlg.

¹⁷⁷ Hibben, *Gouda*, onder meer 247; Huges, *Vranck*, 19 vlg.

¹⁷⁸ IX-3.

¹⁷⁹ Dekketr, *Landstede*, 548 vlg.

¹⁸⁰ XVII-5.

6 Weg naar Zeeuwse regering 1572–1574

6.1 *Inleiding*

In maart 1574 kwam een regeringsraad voor het Zeeuwse gebied van de Gemene Zaak tot stand en omstreeks dezelfde tijd begonnen de Staten van dat gebied als college te vergaderen. Eerst dan kan voor de opstandige Zeeuwse gebieden worden gesproken van een Zeeuwse regering. In feite is toen de opbouw van het Zeeuwse regeringsbestel tijdens de Republiek begonnen. Daarvóór waren Vlissingen sinds april 1572, Veere sinds mei 1572 en Beoosterschelde sinds augustus 1572 autonome regeringskernen. De Staten van Holland hadden geen bemoeienis met de regering van de opstandige Zeeuwse gebieden. Wel waren er contacten tussen de Zeeuwse regeringskernen en Holland, bijv. in de vorm van hulpverlening.

Elk van de drie Zeeuwse regeringskernen behartigde haar eigen zaken. Heel duidelijk komt dit tot uiting op financieel terrein. Er was geen samenwerkingsverband waarin de kernen hun beleid op elkaar afstemden. Er was overigens wel samenwerking, met name bij de oorlogvoering. Men was zich ervan bewust, dat men met elkaar en met de Hollandse opstandelingen een gemeenschappelijk doel najoeg: het behartigen van de Gemene Zaak.

Bij de wijzigingen op staatkundig niveau moet men bedenken, dat de gezagsdragers in Vlissingen, Veere en Beoosterschelde niet een andere regeringsvorm wensten. Zij hadden de feitelijke gezagsuitoefening van de landsheerlijke instellingen voor het moment uitgeschakeld, maar niet het landsheerlijk staatkundig bestel overboord gezet. Men wilde in de jaren 1572–1574 in Zeeland geen nieuwe regeringsvorm invoeren. Men dacht zich geen ander staatsbestel dan het bestaande met Philips II als landsheer, maar wilde wel binnen dat bestel de macht van de landsheer en zijn trawanten beperken.

Voor Oranje waren de Zeeuwse en Hollandse gebieden van de Gemene Zaak de territoriale basis voor de strijd tegen Philips II. In die strijd waren Oranje en die gebieden bondgenoten. Oranje had belang bij sterke bondgenoten die een maximale belastingopbrengst ten behoeve van de oorlogvoering konden opbrengen. Daarvoor was nodig, dat die gebieden wat de regering betreft, zover mogelijk geünificeerd waren en een gezamenlijk belastingstelsel hadden. In de praktijk kon zulk een stelsel alleen tot stand komen, als een Zeeuwse en een Hollandse regering samen daartoe besloten. Voor de Zeeuwse gebieden ging het daarbij om twee zaken. In de eerste plaats moesten die gebieden een staatkundige eenheid gaan vormen, m.a.w. een centrale Zeeuwse regering krijgen. Vervolgens moest de Zeeuwse regering zo nauw mogelijk gaan samenwerken met de Hollandse regering, in het bijzonder op financieel gebied. Slechts enkele weken na de instelling van een Zeeuwse regering in maart 1574 begonnen in april de besprekingen over een gemeenschappelijk Hollands–Zeeuws belastingstelsel dat na enkele weken gereed was.

Oranje heeft de schepping van een centrale Zeeuwse regering en een nauwe samenwerking tussen de gebieden van de Gemene Zaak sterk bevorderd. In de eerste maanden van de Opstand trad naast Oranje diens broer Lodewijk van Nassau op die onder meer zorgde voor de aanstelling van Tseraerts als gouverneur van Walcheren in mei 1572.

6.2 *Gouverneurs van Oranje*

Van het begin van de Opstand af stelde Oranje in het opstandige deel van Zeeland regionale of stedelijke gouverneurs aan die als zijn vertegenwoordigers fungeerden en een directe relatie tussen Oranje en die gebieden vormden. In de voorgaande hoofdstukken zijn de gouverneurs van de Walcherse steden en Zierikzee in de jaren 1572–1574 in het kader van de gebeurtenissen in die steden besproken. Hier volgen enige opmerkingen over de gouverneurs als elementen van Oranje's gezagsapparaat.

In steden en gebieden die vrijwillig zich bij de Gemene Zaak aansloten, moest Oranje zien te bereiken, dat de bevolking vrijwillig het gezagsapparaat van de Gemene Zaak aanvaardde. Vandaar dat aan zulke steden werd verzocht het gezag van een gouverneur vanwege Oranje te accepteren. Als de stedelijke bevolking – het betreft in het bijzonder steden – dit had gedaan, betekende dit nog niet, dat de gouverneur namens Oranje een onbetwiste

machtspositie in de stad had. Toen Vlissingen in de zomer van 1572 ontevreden was over de militaire prestaties op Zuid-Beveland van zijn gouverneur Tseraerts, mocht de gouverneur na terugkeer de stad niet in en moest hij een paar weken met zijn troepen in de duinen bivakkeren. Een stad kon een persoon die Oranje er als gouverneur wilde aanstellen, afwijzen. In Zeeland weigerde Veere in 1575 om Philips van der Aa als gouverneur te ontvangen ¹.

De gouverneurs hadden vooral een militaire taak. Meermalen traden zij als bevelhebber bij militaire acties op en hadden zij een eigen legeronderdeel onder hun direct bevel. In de periode 1572–1574 zijn er twee fasen in het beleid van Oranje met betrekking tot zijn gouverneurs in Zeeland ². In de eerste fase, lopend tot midden 1573, werden gouverneurs benoemd die voorhanden waren. De eerste gouverneur van Vlissingen, Tseraerts, bevond zich in Frankrijk in de omgeving van Lodewijk van Nassau en kon snel in Vlissingen zijn. Oranje was toen nog in Duitsland. Tseraerts kon het in Vlissingen niet bolwerken en Oranje benoemde in oktober Alexander de Haultain, de reeds in Vlissingen aanwezige adjunct van Tseraerts, tot diens opvolger. De Haultain vertrok spoedig naar Holland in verband met het beleg van Haarlem. Oranje benoemde in de vacature de reeds lang tot het stedelijk milieu van Vlissingen behorende baljuw van de stad, Jacob Smit van Baarland. De aanstelling van Smit had een voorlopig karakter. Hij kreeg dan ook niet de titel van ‘gouverneur’, maar slechts die van ‘superintendent’. Op den duur werd hij, ook door Oranje, als gouverneur beschouwd. Na de overgang van Veere in mei 1572 werd de al vele jaren tot het patriciaat van Veere behorende baljuw van de stad, Jeronimus de Rollé, vanwege Oranje gouverneur van Veere. Na de overgang van Zierikzee in augustus 1572 trad aanvankelijk De Rollé bovendien als gouverneur van Zierikzee en Beoosterschelde op. In diens plaats stelde Oranje in november 1572 de in de Zierikzeese samenleving gewortelde Lieven Jansz. Keerse-maker als gouverneur aan. Tot omstreeks het midden van 1573 bleven de 3 uit de plaatselijke samenleving voortgekomen Zeeuwse gouverneurs in functie. Al die tijd was Oranje van plan een gouverneur voor geheel Zeeland aan te stellen, maar het beleg van Haarlem verhinderde dit. Wel kon Oranje in Zeeland beschikken over de diensten van een deskundige vertrouweling, Johan Junius de Junge die in februari 1573 de functie van commissaris–generaal voor Zeeland kreeg, maar reeds daarvóór in Zeeland werkzaam was.

Midden 1573 werden de drie van oorsprong plaatselijk georiënteerde gouverneurs vervangen door drie vertrouwelingen van Oranje, elk met een grote bestuurlijke ervaring. De omstandigheden waren Oranje daarbij behulpzaam. In mei 1573 sneuvelde de Veerse gouverneur De Rollé. Oranje benoemde in zijn plaats Junius de Junge. In juni 1573 overleed plotseling de Vlissingse gouverneur Smit van Baarland. Oranje vervulde de vacature door de benoeming van Charles de Boisot. In juli 1573 werd de positie van de Zierikzeese gouverneur Keerse-maker door onenigheid met de stedelijke regering onhoudbaar. Hij kreeg een functie in de omgeving van Oranje die Arend van Dorp tot gouverneur van Zierikzee benoemde. Van de nieuwe gouverneurs had alleen Van Dorp uit het verleden daterende relaties met Zeeland, in het bijzonder met Veere.

6.3 *Baljuws in steden*

Behalve de gouverneurs was er nog een groep functionarissen op strategische punten die door Oranje werden benoemd: de baljuws van de steden Vlissingen, Veere en Zierikzee bij wie zich in 1574 de baljuws van Middelburg en Arnemuiden voegden.

¹ IV-19.

² Mededeling van Swart, *Oranje*, 39 vlg., dat bijna alle edellieden die als legeraanvoerders of als militaire gouverneurs in Hollandse en Zeeuwse steden dienden, ruwe klanten waren die de kunst niet verstonden hun troepen in toom te houden en voortdurend in onmin met de burgerbevolking leefden, kan verkeerde indruk omtrent de Zeeuwse gouverneurs wekken. Van de negen gouverneurs in Zeeland (onder wie twee niet van adel) in 1572–1576 komt er hoogstens één (Tseraerts) in aanmerking om als ruwe klant betiteld te worden en ook voor hem staat juistheid van die kwalificatie niet vast. Swart zelf noemt een der gouverneurs, Charles de Boisot, een van de bekwaamste volgelingen van Oranje onder de Nederlandse adel (op.cit., 51 vlg.). Hiermee is niet beweerd, dat elk van de gouverneurs zijn troepen steeds in toom hield en altijd in harmonie met burgerbevoking leefde, maar hierover is weinig bekend.

Anders dan de gouverneurs behoorden de baljuws tot het normale gezagspatroon dat in de middeleeuwen was ontstaan. De stedelijke baljuw was de lokale vertegenwoordiger van de landsheer in grafelijke steden en van de stadsheer in heerlijke steden. Hij werd door de landsheer, c.q. de heer van de stad, aangesteld en was protocollair de hoogste gezagsdrager in de stad ³. Zijn taak was behartiging van de belangen van de (lands)heer en handhaving van de rechtsorde. In de hier behandelde periode stelde Oranje in Zeeland de baljuws aan, waarbij hij gebruik gemaakt zal hebben van de hem door de bevolking toegekende stadhoudelijke bevoegdheden.

Bij de vervulling van de posten van baljuw van Vlissingen, Veere en Zierikzee valt eenzelfde gang van zaken te constateren als bij de vervulling van de gouverneursposten. Na de overgang van Vlissingen in april 1572 werd Smit van Baarland baljuw. Hij had vroeger al enkele jaren die functie uitgeoefend en bleef ook tijdens zijn gouverneurschap baljuw van de stad. Toen Veere in mei 1572 overging, behield de baljuw De Rollé zijn functie tijdens zijn gouverneurschap. Na de overgang van Zierikzee in augustus 1572 benoemde De Rollé in zijn hoedanigheid van gouverneur de Zierikzeeënaar Jeronimus van Borre tot baljuw van de stad. Toen had elk van de drie steden een baljuw uit de eigen samenleving. In januari 1573 werd Van Borre raad in het Hof van Holland en Zeeland ⁴. In zijn plaats stelde Oranje Jaspas van Vosbergen uit Bergen op Zoom als baljuw van Zierikzee aan. Oranje stelde na het sneuvelen van De Rollé in mei 1573 de militair Marten Hauweel als baljuw van Veere aan en in juli 1573 na de dood van Smit van Baarland zijn beproefde medewerker Pieter de Rycke ⁵ uit Gent als baljuw van Vlissingen aan. De Rycke was nog kort tevoren door Oranje naar Noord-Holland gezonden, toen daar tussen gouverneur Sonoy en Oranjes commissaris Charles de Boisot moeilijkheden waren gerezen ⁶. De verdere loopbaan van Van Vosbergen en De Rycke heeft aangetoond, dat beiden deskundige en betrouwbare bestuurders waren. Evenals bij de gouverneurs het geval was, werden in 1573 in Vlissingen, Veere en Zierikzee de uit de plaatselijke samenleving voortgekomen baljuws door personen van elders vervangen.

Als baljuw in het minder belangrijke Brouwershaven zijn voor de periode voorafgaand aan de komst van de vijand in september 1575 bekend Adriaen Reyngerss. ⁷ en Cornelis [zoon van] Cornelis Heyndricxzn die tegelijk baljuw van het nabijgelegen Bommenee was en vermoedelijk herkomstig was uit de plaatselijke bevolking ⁸. In de vanouds derde stad van Zeeland, het door water en oorlog zwaar geteisterde Reimerswaal, stelde Oranje in oktober 1574 Hans Copvaer als baljuw aan als opvolger van Cornelis Willemsz. Levendale ⁹.

6.4 *Zeeland en Raad van Staten nevens Oranje*

In 1573 werden drie Raden naast Oranje ingesteld ¹⁰. Dit waren Hollandse instellingen, in het bijzonder betrokken bij de regering van het Zuiderkwartier van Holland. De voornaamste van die Raden, de Raad van Staten, werd soms bij Zeeuwse aangelegenheden betrokken. Vermoedelijk in de zomer van 1573 trof Oranje voor Vlissingen regelingen voor de afgifte van paspoorten, heffing van licentrecht en bestemming van opbrengst van verbeurd verklaarde goederen en buit 'avecq meure et prudente

³ Soms kreeg stad bevoegdheid tot aanstelling van baljuw in handen.

⁴ Smit, 'Omzetting Hof van Holland', 211. Hij werd op 27-1-1573 beëdigd en nam op 25-5-1573 zitting.

⁵ De Jong, art. 'Petrus Rijcke', *NNBW*, III, kol.1111 vlg. Zie VI-18 voor zijn financiële werkzaamheden in Zeeland.

⁶ Bor, *Oorspronck*, I, 438 (6e boek, fo 321).

⁷ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 155r. Na overgang van stad in augustus 1572 werd baljuwschap vermoedelijk enige tijd door waarnemer uitgeoefend, in najaar van 1572 door Steven Thoniss. die 'stadhouder' wordt genoemd en een stadhouder (plaatsvervanger) van rentmeester van Beoosterschelde zal zijn geweest (Archief Schouwen-Duiveland, RAZE, nr 4349, onder meer fo 90v).

⁸ Zie voor zijn lotgevallen bij inval van Spaanse troepen in 1575: ZA, Staten, nr 1197.

⁹ ZA, 8e Copulaatboek, fo 78vlg.; Delft, 20-10-1574. Vacature was ontstaan door vertrek van Cornelis Willems. Levendale wiens naam in copie van akte in copulaatboek verkeerd wordt gespeld als 'Leliendale'. Levendale was herkomstig uit Reimerswaalse samenleving; zie Neuteboom-Dieleman, 'Rommerswale', 122. Naam Copvaer kwam in 16e eeuw in Reimerswaal voor.

¹⁰ VII-9 vlg.

eliberation de conseil' ¹¹. Op 12 oktober 1573 reageerde Oranje op vertogen van Vlissingen inzake verkoop van zout en buitgemaakte goederen 'al tzelve gesien ende in deliberatie van Raede geleyt hebbende' ¹². Tijdens zijn verblijf op Walcheren gaf Oranje in maart 1574 aan Vlissingen een privilege na daarover advies van de raden nevens hem te hebben ontvangen ¹³. Volgens art. 10 van het privilege zullen alle besluiten e.d. goedgekeurd door 2/3 van de aanwezige leden van Wet en Raad van de stad rechtsgeldig zijn, alsof zij door het gehele college van Wet en Raad waren genomen, behalve wanneer de baljuw en het overige derde deel van Wet en Raad tegen het besluit waren. In dat geval zal het geschil beslist worden door Oranje en de raden nevens hem ¹⁴. Bij een in Middelburg gegeven akte van 9 maart 1574 verhef Oranje Arnemuiden tot stad na advies van zijn drie Zeeuwse gouverneurs en andere raden nevens hem te hebben ingewonnen ¹⁵.

Oranje stelde op Walcheren in maart 1574 met goedkeuring ('by advise') van de Raad nevens hem het salaris van Glaude Willems. als dijkgraaf van Walcheren vast ¹⁶. In oktober 1574 benoemde Oranje Hans Copvaer tot baljuw van Reimerswaal met instemming van de Raad nevens hem en de gouverneur van Veere Junius de Junge ¹⁷. Weinig belangrijke aangelegenheden zullen in feite door de Raad zijn afgedaan, terwijl het besluit op naam van Oranje, c.q. Philips werd gesteld. Romein Martens, aangesteld als deurwaarder in Zeeland, moest de ambtseed afleggen in handen van de Raad nevens Oranje ¹⁸.

Requesten uit Zeeland aan Oranje zullen in het algemeen ook door de Raad van Staten zijn behandeld, althans in eerste instantie. In het najaar van 1574 diende Arnemuiden verschillende requesten in, waarin de jonge stad om voorrechten vroeg. In januari 1575 gaf Oranje zijn beslissing op de requesten "met rype deliberatie van raede in den name ende vanwege zyne Majesteit by advis van die van den Raede in Zeelandt" ¹⁹. Enige van die requesten blijken bij de Raad van Staten te zijn binnengekomen en door die Raad naar de Zeeuwse Regeringsraad (Raad 1574) te zijn doorgezonden, vermoedelijk met de bedoeling dat de Zeeuwse Raad zijn oordeel over de requesten zou geven ²⁰. De geciteerde clausule

¹¹ KHA, Fbk I, fo 17v vlg.; zie VI-23.

¹² KHA, Fbk I, Ned. Miss., nr 174, fo 479r vlg. Zie VI-25 voor Oranjes reactie.

¹³ Zie VIII-18 voor privilege en VII-10 voor rechterlijke taak die daarin aan Raad nevens Oranje is toegekend.

¹⁴ Zie voor deze regeling III-15.

¹⁵ De Jonge van Ellemeet, 'Verheffing', 294: "gehadt 't advijs van de 3 gouverneurs ende andere Raden, neffens Ons wesende". Enige raden 'nevens hem' vergezelden Oranje tijdens zijn verblijf in Zeeland.

¹⁶ KHA, Fbk I, fo 227v vlg.; Veere, 12-3-1574; "syne Excellentie by advise van den raede beneffens hem wesende".

¹⁷ ZA, 8e Copulaatboek, fo 78r vlg.; Delft, 20-10-1574. Op naam van Philips gestelde aanstelling geschiedde "Bij deliberatie van onsen voorscreven stadthouder [= Oranje] ende advijse van dije van den Raede neffens hem wesende, mitsgaders den Gouverneur onsser stede van der Vere ende Reymerzwale Junius de Junge". 'Bij deliberatie van' wijst persoon aan die besluit neemt. "Bij" moet ook worden verbonden met 'advijse' tot 'bij advijse', d.w.z. met instemming. Dat Raad nevens Oranje aan besluitvorming deel had, blijkt ook uit slotformule "Bij den Coninck ter relatie van zyne Majesteits Stadhouder ende Capiteyn generael, mitsgaders de Raede neffens hem wesende". 'Ter relatie van' wijst aan op wier last akte is opgesteld. Op 23-10-1574 legde Copvaer eed als baljuw af in handen van de 'luyden van de Rekeninghe sconinx in Hollant' (aantekening op akte)..

¹⁸ ZB, hs. 6328 (aantekeningen e.d. van J.Ermerins); Dordrecht, 4-9-1573. Op 8-9-1573 legde Martens in Dordrecht ambtseed af "in den Rade neffens zijne Excellencie". Commissie voor Martens is op naam van Philips gesteld, omdat deurwaarderschap een landsheerlijke functie was. Maar redacteur van commissie vergat dit soms en redigeerde dan alsof commissie van Oranje uitging. Zo schreef hij, dat Martens eed moest afleggen in handen van de raden 'neffens ons wesende', alsof Philips raden naast zich had.

¹⁹ KHA, Fbk II, fo 69v vlg.; Zierikzee, 26-1-1575. Jaartal is merkwaardige combinatie van 2 jaartijlen. Volgens toen gewoonlijk in Zeeland gebruikte jaardagstijl was het 1575, volgens Paasstijl 1574.

²⁰ RH, 2e ed., 1575, 685 vlg. Relas van requesten staat opgetekend als notulen van bijeenkomst op 3-9-1574 waarvan geen lijst met aanwezigen is opgenomen. M.i. gaat het hier om notulen van kort tevoren gereorganiseerde Raad nevens Oranje die onder meer bedoeld

kan als volgt worden geïnterpreteerd: Oranje besliste na met de Raad van Staten de requesten besproken te hebben en de Raad 1574 met het verlenen van de voorrechten had ingestemd. Het verlenen van voorrechten aan een stad was een gevoelig onderwerp, omdat daardoor de rechten van andere steden beperkt zouden kunnen worden. In de Hollands-Zeeuwse Unie van 1576 is dan ook bepaald, dat Oranje zulke voorrechten alleen mag verlenen met instemming van de Staten waardoor een reeds levende rechtsovertuiging formeel werd vastgelegd.

6.5 *Voornemen om Batenburg als gouverneur van Zeeland aan te stellen*

Reeds in juli 1572 schreef Walsingham aan Oranje, dat het noodzakelijk was het bewind in de (opstandige) Zeeuwse streken toe te vertrouwen aan een gezaghebbende persoon, bijv. een broer van Oranje²¹. In het najaar van 1572 was Oranje van plan één gouverneur voor het gehele Zeeuwse territorium van de Gemene Zaak aan te stellen. De reeds vermelde aanstellingen van Keersemaeker als gouverneur van Zierikzee en Jacob Smit als superintendent van Vlissingen geschieden in november en december 1572 dan ook bij wijze van voorlopige maatregel.

Er zijn verschillende redenen te bedenken waarom Oranje één gouverneur voor de gezamenlijke Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak wilde aanstellen. Deze gebieden – een gedeelte van Walcheren met Vlissingen en Veere, Schouwen met Zierikzee en Brouwershaven en Duiveland – waren strategisch van groot belang, maar lagen vrij ver van de belangrijke Hollandse gebieden van de Gemene Zaak. De Zeeuwse gebieden vormden de basis voor de beheersing van de Scheldedelta en de Vlaamse kust. De krijgsverrichtingen in de delta vereisten een gecoördineerd optreden van de Zeeuwse gezagsinstanties dat het best kon worden verzekerd door een algemene Zeeuwse gezagsinstantie of gezagsdrager. Daar kwam bij, dat de ervaringen met de Zeeuwse plaatselijke gouverneurs niet onverdeeld gunstig waren. Eind oktober 1572 legde Tseraerts het gouverneurschap van Vlissingen neer na een roerige en slechts gedeeltelijk succesvolle ambtsperiode en in dezelfde tijd wenste Zierikzee een eigen gouverneur voor Beoosterschelde, omdat De Rollé niet voldoende aandacht aan dat district kon geven²².

Oranje wilde al in een vroeg stadium het gehele gebied van de Gemene Zaak in drie bestuurlijke kwartieren verdelen: een Hollands Zuiderkwartier, een Hollands Noorderkwartier en een Zeeuws kwartier. In het Noorderkwartier fungeerde al van het begin van de Opstand Sonoy als plaatsvervanger van Oranje. In het Zuiderkwartier was Lumey Oranjes plaatsvervanger tot hij in januari 1573 uit die functie werd ontzet. In Zeeland zou nu Willem van Bronckhorst en Batenburg (hierna Batenburg) de plaatsvervanger van Oranje worden. Oranje maakte haast met de aanstelling van een algemene Zeeuwse gouverneur. Volgens Fruin reageerde hij daarmee op het bericht van de mislukking van het beleg van Goes door de Vlissingse gouverneur Tseraerts en Bartold Entens²³. Fruin vermoedt, dat Oranje aanvankelijk Entens het gouverneurschap van Zeeland had toegedacht. Nauwelijks een week na zijn aankomst in Holland verzocht Oranje op 28 oktober 1572 Batenburg het gouvernement van Zeeland op zich te nemen²⁴. Batenburg was toen gouverneur van Dordrecht. Oranje stelt het voor alsof het niet zijn idee was om Batenburg naar Zeeland te zenden, maar vanuit Zeeland om een 'seigneur de qualité' geroepen werd met de verzekering, dat men bij inwilliging van die wens zijn best zou doen om het land in rust, eenheid en vrede te houden, en dat hij, Oranje, daarop instemmend reageerde door Batenburg voor het gouverneurschap te vragen. Er kunnen wel geluiden uit Zeeland, bijv. Vlissingen en Zierikzee, geweest zijn die aandrongen op een gouverneur die door zijn optreden respect afdwong, maar het zullen dan niet zozeer deze geluiden als wel militaire overwegingen zijn geweest die Oranje tot zijn

was om bepaalde aangelegenheden af te doen zonder ruggespraak met Staten. Zodoende werkte Raad als het ware op zelfde niveau als Staten.

²¹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2432, bl.451 vlg.

²² Zie III-13 en V-7.

²³ Fruin, 'Commissieboek', 146. In vacature-Batenburg in Dordrecht stelde Oranje eveneens op 28-10-1572 Marnix aan tot 'superintendent-stadhouder' (*ibidem*). Zie ook Jansma, 'Dordrecht wordt geus', 49 vlg., die veronderstelt, dat Batenburgs benoeming reactie was op opmars van Alva's zoon Don Fadrique naar het Noorden.

²⁴ **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 4, fo 302r vlg. Brief vermeldt geen plaats van afzending. Oranje bevond zich op 28-10-1572 te Alkmaar (Van Alfen, 'Dagregister', 434).

verzoek aan Batenburg hebben aangezet. Oranje schrijft verder, dat hij Marnix van Sint Aldegonde zijn brief aan Batenburg laat overhandigen met daarbij gevoegd de commissie op Batenburg als gouverneur. Marnix zal Batenburg verdere inlichtingen geven en naar Zeeland reizen om daar de komst van Batenburg voor te bereiden. Tenslotte vraagt Oranje aan Batenburg haastig naar Zeeland te gaan en daar tenminste voor enige tijd te blijven. Oranje vond de situatie in Zeeland kennelijk zo ernstig, dat hij improviseerde.

Op 2 november 1572 schreef Henrick Somer uit Veere, dat Batenburg zou komen als gouverneur van Walcheren ²⁵. Batenburg schijnt dus zijn benoeming aanvaard te hebben, maar er zijn geen aanwijzingen, dat hij als gouverneur in Zeeland is opgetreden. Brieven van Oranje aan hem van eind november en december 1572 wekken de indruk, dat Batenburg aanvankelijk in Dordrecht is gebleven en betrokken was bij krijgsverrichtingen in Noord-Brabant ²⁶. In november begon een groot Spaans offensief dat uitliep op het beleg van Haarlem. Oranje zal Batenburg per slot van rekening in Holland hebben willen houden. Op 9 januari 1573 kreeg Batenburg het commando over het leger dat Haarlem moest ontzetten en op 8 juli 1573 sneuvelde hij bij die stad ²⁷.

Hoewel de commissie van Oranje op Batenburg als gouverneur van Zeeland vermoedelijk geen effect heeft gehad, verdient zij toch aandacht, omdat zij inlicht over de positie die Oranje zichzelf toedacht ²⁸. De commissie toont overeenkomsten met de commissie van juli 1572 voor De Rollé als gouverneur van Veere ²⁹. Oranje gaf de commissie als souverain vorst van Oranje, niet als iemand aan wie de bevolking de bevoegdheden van een landsheerlijke stadhouder heeft toegekend. Aan het slot staat de souveriniteitsclausule "Want ons alsoe belieft". Batenburg wordt niet alleen gouverneur, maar ook 'lieutenant generaal' van Oranje, d.w.z. diens plaatsvervanger in Zeeland. Hij krijgt vergaande bevoegdheden met betrekking tot de oorlogvoering en het burgerlijk bestuur van Zeeland ³⁰. Onder meer mag hij stedelijke regeringen aanstellen. Als souverain vorst heeft Oranje echter in Zeeland geen enkele zeggenschap over de bevolking. Met betrekking tot de rechtskracht van de commissie wordt dan ook evenals in de commissie voor De Rollé onderscheid gemaakt tussen de bevolking en de militairen. Oranje verzoekt functionarissen, plaatselijke regeringen en alle andere inwoners van Zeeland Batenburg als gouverneur en zijn lieutenant-generaal over Zeeland te erkennen en hem hulp en bijstand te geven en gehoorzaamheid te bewijzen bij de uitvoering van zijn in de commissie omschreven taak. Maar het krijgsvolk is in dienst van Oranje en dat krijgt bevel te doen wat aan de bevolking wordt verzocht. Oranje maakt in de commissie onderscheid tussen de Gemene Zaak en zichzelf: hij weet van de affectie van Batenburg "tot welvaren ende voirderinge van de gemeene Chrystelicke saeke ende tot ons".

Het doel van de taak van Batenburg is Zeeland te houden in de dienst en gehoorzaamheid van de koning van Spanje en in Oranje's naam als wettig stadhouder van de koning te beschermen tegen Spanjaarden en andere vijanden ³¹. Hiermee zegt Oranje, dat hij de staatkundige positie van Zeeland niet wil veranderen. Zeeland blijft een graafschap met Philips II als graaf. Oranje wil geen nieuwe staat stichten en evenmin Zeeland aan een buitenlandse souverain overdoen. Maar Batenburg zal niet handelen in naam van Philips, maar in naam van Oranje in de hem in Holland en Zeeland toegekende hoedanigheid van Philips' stadhouder. In werkelijkheid handelt Oranje en maakt hij daarbij gebruik van de hem

²⁵ Van Vloten, Middelburgs beleg, 32; Fruin, 'Commissieboek', 148.

²⁶ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 14, fo 305v; Delft, 28-11-1572; Fr.miss., nr 15, fo 305v vlg.; Delft, 3-12-1572; Fr.miss., nr 16, fo 306r; Delft, 6-12-1572; Fr.miss., nr 20, fo 307r vlg.; Delft, 16-12-1572; Fr.miss., nr 21, fo 307v; Delft, 18-12-1572.

²⁷ Fruin, 'Commissieboek', 148.

²⁸ KHA, Fbk I, fo 117v vlg.; Alkmaar 28-10-1572.

²⁹ IV-8.

³⁰ Vgl. considerans van commissie: "hebben wy hoochnodich bevonden eenige treffelicken aensienlicken persoon van qualiteyt ende wel vertrouwt zynde te stellen ten gouvernemente ende regieringe van den voornoemden graeffschepe ende lande van Zeelandt om te verstaen ende goede ordene te stellen op allen affairen ende voirvallende saeken aldaer soe wel den cryshandel als der politie aengaende".

³¹ "om (Zeeland) met allen den inwoonderen van dien te houden ten dienste ende onder de gehoorzaamheyt van den Co. Mat. [van] Hispangien ende tzelve in onsen naeme als wettich stadthouder desselfs te beschudden ende te beschermen voor allen der Spanjaerden ende andere vianden gewalt ende overlast".

door de bevolking toegekende bevoegdheden van een stadhouder. Philips en diens functionarissen hebben niets in te brengen. De clause 'als wettig stadhouder van Philips' drukt uit, dat in het opstandige Zeeuwse gebied niemand anders als Philips' vertegenwoordiger wordt erkend, met name niet de gouverneur Anthonis van Bourgondië.

Ook de Zeeuwse bevolking zou volgens de commissie profiteren van het optreden van Batenburg. Tot diens taak behoort onder meer het herstel van oude privileges en van de vroegere zeevaart ³². Maar daar hoeft het niet bij te blijven. Als het nodig is privileges te wijzigen of uit te breiden, of nieuwe te verlenen, moet Batenburg dit aan Oranje melden, opdat onmiddellijk passende maatregelen genomen kunnen worden ³³. Hier begaf Oranje zich op het terrein van privileges verlenen of uitbreiden, bij uitstek handelingen die aan de soevereinen waren voorbehouden en niet binnen de normale handelingsvrijheid van stadhouders lagen.

In de commissie verklaarde Oranje ook alle vroegere commissies betreffende het gouvernement van Zeeland of in het bijzonder van Vlissingen voor vervallen. Misschien slaat dit met name op de commissie van Tseraerts als gouverneur van Walcheren, c.q. Vlissingen. Tseraerts legde omstreeks de datum van de commissie zijn gouverneurschap van Vlissingen neer. Wellicht werd er ook rekening mee gehouden, dat een andere in de woelige voorjaars- en zomermaanden van 1572 verleende commissie formeel nog van kracht was. De commissie zwijgt over de verhouding tussen Batenburg als gouverneur van Zeeland en De Rollé als gouverneur van Veere en van Beoosterschelde ³⁴.

Er is in de bronnen een verschil in de aanduiding van de territoriale omvang van het gouverneurschap van Batenburg. De commissie spreekt van Zeeland, van alle andere inwoners van Zeeland, e.d., maar de cruciale zin waarin Batenburg gecommitteerd wordt, stelt hem aan "over het geheele graeffschepe ende eylandt van Zeeland". Zoals reeds werd vermeld, schreef Somer, dat Batenburg zou komen als gouverneur van Walcheren. De beschikbare teksten bijeengenomen behoeft er niet aan te worden getwijfeld, dat het om geheel Zeeland ging, zelfs de gedeelten die nog onder het werkelijk gezag van de landsheer stonden. De onbekende redacteur van de commissie heeft vermoedelijk geen duidelijk beeld van de Zeeuwse situatie gehad.

Oranje bleef nog geruime tijd bij het plan een gouverneur voor geheel Zeeland aan te stellen. Vermoedelijk drong Junius de Junge er van Zeeland uit in een brief van 9 januari 1573 bij Oranje op aan een gouverneur voor Zeeland te benoemen, want Oranje antwoordde hem op 14 januari, dat het hem niet aan de wil ontbrak om dat te doen, maar dat hij er geen geschikte man voor had ³⁵. In de spannende laatste weken van het beleg van Haarlem gaf Oranje op 6 juni 1573 Junius opdracht de garnizoenen in Zeeland te inspecteren, omdat hij niet in de gelegenheid was een gouverneur-generaal voor Zeeland te benoemen ³⁶. Uiteindelijk heeft hij het stadium van een éenhoofdige vertegenwoordiging in Zeeland overgeslagen en heeft hij met de Staten van Zeeland in maart 1574 een collegiale vertegenwoordiging opgericht in de vorm van de Raad 1574. Blijkbaar is er nooit sprake van geweest, dat Junius gouverneur van geheel Zeeland zou worden. De capaciteiten voor die functie zal hij zeker hebben bezeten.

6.6 Voornemen van Oranje voor reis naar Zeeland

³² "de steden, vlekken ende allen anderen plaetsen desselves landts met hueren innewoonders wederomme te stellen, te houden en te manteneren in hueren ouden gerechticheden, vryheden, hercomen ende previlegien ende oock in hueren ouden zeevaert".

³³ "ende indien het noodich waere dezelve previlegien te veranderen, vermeerdere[n] ofte eenige nyeuwe te verleenen, Ons daervan te adverteren om van stonden aen daerinne te versien als behoiren sal".

³⁴ De Haultain was wellicht op datum van commissie (28-10-1572) formeel nog geen gouverneur van Vlissingen.

³⁵ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 28, fo 311v; Oranje aan monsieur le Conseillier; Delft, 14-1-1573: "Quant à envoyer par delà quelque gouverneur vous scaurez qu'il ne tient à ma volonté moyennant que j'eusse homme idoine".

³⁶ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 96, fo 336v; Oranje aan Junius; Delft, 6-6-1573: "Pour ce que ne pouvons prestement establir ung gouverneur général pour Zeelande, nous désirons que le plus tost que vous sera possible vous faictes visitation des garnisons dudit Zeelande -- --."

Henrick Somer schreef in zijn meervermelde brief van 2 november 1572 uit Veere op grond van een bericht uit Holland, dat Oranje in 5 of 6 dagen 'hier' zou wezen. Oranje zelf sprak in zijn commissie op Keerse-maker als gouverneur van Beoosterschelde, van 30 november 1572, de hoop uit spoedig in Zeeland te komen ³⁷. Als Oranje al van plan is geweest zo spoedig na zijn aankomst in Holland op 20 oktober naar Zeeland door te reizen, het is er niet van gekomen ³⁸. In de komende maanden wilde hij wel naar Zeeland gaan ³⁹, maar tot in juli 1573 werd hij door het beleg van Haarlem in Holland gehouden. Daarna verliepen nog enkele maanden voor hij in december 1573 in Zeeland aankwam om bij de slotfase van het beleg van Middelburg aanwezig te zijn en de overgave van de stad aan hem te regelen. Oranje heeft zijn afwezigheid in Zeeland gecompenseerd door aldaar bekwame en vertrouwde medewerkers op belangrijke posten te stellen.

6.7 *Junius de Junge en zijn relaties met Oranje en Zeeland*

Het gemis van een centrale gezagsinstantie in de Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak heeft Oranje tot op zekere hoogte gecompenseerd door de aanstelling van Junius de Junge als commissaris-generaal voor Zeeland. Johan Junius de Junge ⁴⁰ (1525-1592) ⁴¹ was geboren in Antwerpen. Zijn familie behoorde tot de lage adel, hij noemde zich ridder. Zijn welgestelde vader is een aantal jaren rentmeester van Antwerpen geweest. Junius was een veelzijdige persoonlijkheid die al een boeiend leven achter de rug had, toen hij in Zeeland kwam: humanist, diplomaat, militair, bestuurder, publicist, studeerde rechten in Leuven en Italië, was verbonden aan de universiteit van Bologna, raadsheer van de hertog van Kleef, lid van de regering van Antwerpen, week omstreeks 1560 als tegenstander van de godsdienstpolitiek van Philips II uit naar Duitsland, werd een overtuigd calvinist en raad van de calvinistisch gezinde keurvorst van de Palts en verbleef ondermeer in Heidelberg. Als diplomaat in dienst van de keurvorst kwam hij in contact met de voorstanders van de Gemene Christelijke Zaak. In Heidelberg zal hij Marnix van St Aldegonde, eveneens in dienst van de

³⁷ V-7.

³⁸ Zie V-8 voor misvatting, dat Oranje in december 1572 in Zierikzee zou zijn geweest.

³⁹ **KHA**, Fbk I, Ned.miss., nr 72, fo 437r vlg.; Oranje aan ongenoemden (blijkens inhoud regering van Vlissingen); Delft, 8-3-1573: "Ende off wy tot noch toe persoonlick by ulieden nyet verschenen en zyn, soe verstaet ghy wel, dat tzelve by ons nyet gestaen en heeft, maar overmits de hooghe wichtige saeken (ulieden ende allen anderen genouch bekend) die ons alhier overcomen syn, dewelcke nochtans wy vastelick betrouwen, dat Godt almachtich lancx soe meer sal doen prospereren, gelyck hy deur zynen milde genaede tot noch toe gedaen heeft. Ende soe haest op desen affairen noch weynich voirdere ordre gestelt is, willen wy alsdan nyet laeten metter hulpe Godts metten alderiersten by ulieden te comen om ulieden metten anderen Staeten van Zeelant wyders van alle goetherticheyt te bedancken." 'Staeten' zijn hier de afzonderlijke entiteiten die het Land vertegenwoordigen: de stad Vlissingen, de stad Veere, enz.

⁴⁰ Gewoonlijk wordt zijn achternaam gespeld 'de Jonge' welke spelling in zijn familie werd gebruikt. Hijzelf noemde zich onder meer blijkens zijn handtekening 'de Junge'. In aanhef van Veerse akte van 1-8-1573 noemt hij zich "Junius de Junge Ridder, Gouverneur der stede van der Vere, ende Commissaris generael van den Lande van Zeelandt" (ZA, RAZE, nr 367, fo 218v). In rekening van 1573 schrijft de Veerse burgemeester Walraven van den Braemsloot 'de Joenge' (ZA, Rekenkamer B, **Acquitten nr 2438-2440**). Walraven was geen Zeeuw en zal hier niet de Zeeuwse vorm van 'jonge' gebruikt hebben, maar de door Junius zelf gebruikte 'Duitse' uitspraak hebben gevolgd die Junius tijdens zijn verblijf in Duitsland in Duitse dienst zal hebben aangenomen. De keurvorst van de Palts noemt hem in een voor koningin Elizabeth bestemde aanbevelingsbrief van omstreeks begin november 1572 'mon Conseiller Jean de Junge' (*Archives*, 1e Série, Suppl., nr 41, bl.134* vlg.). Zie voor hem Fruin, 'Prins Willem in onderhandeling', 365 vlg., Blok, art. 'dr. Johan Junius de Jonghe', *NNBW*, V, kol.263 vlg., Prims, *Beelden*, 523 vlg., De Loos-Haaxman, 'Nog eens Ds. Isaäc Junius Franchoyzsn.', kol. 13 vlg., Visser, 'Junius', 510 vlg.

⁴¹ Zijn sterfjaar wordt in literatuur voor onzeker gehouden of gesteld op 1593, het laatste in Visser, 'Junius', 511. Hij werd in november 1592 te Middelburg begraven (ZB, hs. 2921 KZGW; aantekening uit in 1940 verloren gegaan begraafboek). Hij zal omstreeks die tijd in Middelburg verbleven hebben voor behartigen van zijn belangen in Zuidbevelandse landerijen; zie *NZ*, 1591, 308 vlg.; 1592, 78; 1594, 43 en Dekker en Baetens, *Geld in water*, 212 vlg..

keurvorst, hebben ontmoet ⁴². In het verband van de Gemene Zaak werd hij in juli 1572 door De Coligny en Walsingham naar Vlissingen gezonden om rust te brengen tussen de Engelse en Franse troepen aldaar ⁴³. Oranje zal spoedig hebben ingezien, dat Junius met zijn brede oriëntatie en ervaring ook hem nuttige diensten zou kunnen bewijzen, vooral in Zeeland waar de 'regeerkracht' aan de kant van de opstandelingen niet sterk was. Fruin noemt hem "een der uitnemendste uit den kring van degelijke mannen die den Prins omgaf".

Reeds werd vermeld hoe Junius in het najaar van 1572 in Vlissingen betrokken was bij pogingen om uit Engeland militaire bijstand voor de opstandelingen in Zeeland te verkrijgen en is het vermoeden uitgesproken, dat hij toen in Engeland is geweest ⁴⁴. Uit brieven blijkt, dat hij in elk geval van december 1572 af in geregeld contact met Oranje stond. Aanvankelijk was er tussen hem en Oranje geen formele relatie. Oranje adresseerde in januari 1573 enkele brieven aan hem als aan 'monsieur le Conseillier', d.w.z. raad van de keurvorst van de Palts ⁴⁵. Junius was een exponent van de niet aan een bepaald staatkundig verband gebonden Gemene Christelijke Zaak. Een raad van de keurvorst van de Palts kon ingeschakeld worden in het optreden van Oranje in de Nederlanden. Junius lichtte Oranje in over de situatie in Zeeland en gaf adviezen, Oranje vroeg Junius bepaalde zaken te behandelen en hield hem op de hoogte omtrent belangrijke ontwikkelingen. In Zeeland was Junius een coördinator die de samenwerking tussen de verschillende landstreken van de Gemene Zaak bevorderde.

Op 7 januari 1573 reageert Oranje op een voorstel van Junius om troepen in Schotland te lichten ⁴⁶. Het idee vindt hij heel goed, maar geld is het probleem: 'u kent de oude ziekte waar wij aan lijden'. In elk geval bedankt hij Junius voor zijn voortduren de zorg voor het welzijn van de Gemene Zaak. Verder verzoekt Oranje Junius om behulpzaam te zijn bij het oplossen van een niet gespecificeerde kwestie in Veere.

Oranje geeft in dezelfde brief een verslag van het gedrag van Lumey en diens adjudant Berthold Entens dat groot tumult in Delft had veroorzaakt, en hij zet uiteen hoe Staten en steden behandeld moeten worden ⁴⁷. Tevergeefs had Oranje geprobeerd de affaire tot redelijke proporties terug te brengen. Oranje betreurt de gang van zaken die er toe had geleid, dat Oranje Lumey zijn gouverneurschap van Zuid-Holland had ontnomen, hoewel hij Lumey had willen handhaven. Oranje kwalificeert niet het gedrag van Lumey en Entens als onredelijk, maar de reactie van de bevolking en de Staten daarop. Maar – zo schrijft Oranje – waar de rede verstek laat gaan, moet men handelen zoals het algemeen belang vereist. Want, zo vervolgt hij, u weet hoe belangrijk het voor ons is, dat de Staten en steden ons toegewijd blijven, en (u weet ook,) dat wij hen met alle zachtheid moeten behandelen en hen niet moeten 'tyranniseren'. Tyranniseren zal hier niet betekenen optreden als een dwingeland, maar als een alleenheerser die zijn besluiten alleen en desnoods tegen de wil van de bevolking neemt. Oranje voegt aan deze uiteenzetting toe, dat hij Junius heeft willen inlichten, opdat men 'par delà', d.w.z. in Zeeland bij Junius, zou weten hoe in zulke situaties moet worden gehandeld. Om de bevolking volgbaar te houden zouden Junius en zijn medewerkers desnoods onredelijk gedrag van de bevolking moeten accepteren. In april 1573 drukte Oranje Junius nog eens op het hart, dat de bevolking tevreden gehouden moest worden ⁴⁸.

Junius kon in Zeeland met een zeker gezag optreden, werd als een gemachtigde van Oranje beschouwd en was betrokken bij krijgsverrichtingen. Oranje schrijft hem op 14 januari: "aiant esté bien ayse de veoir que vous continuez tousiours avecq si bonne vigilance a mettre ordre aux affaires qui surviennent par delà" ⁴⁹. Uit het zinsverband kan worden afgeleid, dat met 'par

⁴² Elkan, art. 'Philips van Marnix', *NNBW*, I, kol. 1307 vlg. Studievriend van Marnix in Leuven was Johan Cormaillon. Junius was getrouwd met Hélène de Cormaillon (Visser, 'Junius', 511, noot 3), zodat via familie (de) Cormaillon sociaal contact tussen Junius en Marnix bestaan kan hebben.

⁴³ III-11.

⁴⁴ III-13.

⁴⁵ **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 27, fo 309v vlg.; Delft, 7-1-1573; Fr.miss., nr 31, fo 311v; Delft, 14-1-1573. Uit inhoud kan worden afgeleid, dat brieven aan Junius zijn gericht.

⁴⁶ **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 27, fo 309v vlg.; passage in (VI-29(1)).

⁴⁷ VII-8 en VII-24.

⁴⁸ VI-8.

⁴⁹ **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 31, fo 311v; brief van Oranje aan Monsieur le Conseillier; Delft, 14-1-1573.

delà' is bedoeld 'in Zeeland'. Verder geeft Oranje de wens te kennen, dat de in Zierikzee verblijvende compagnie van De Rijck naar hem wordt gezonden, als dit zonder risico kan geschieden. In het slot van de brief verzoekt Oranje Junius de Zeeuwse steden in de grootst mogelijke eendracht en onderlinge verbondenheid te houden⁵⁰. De verzoeken (niet opdrachten) van Oranje aan Junius zullen vooral aangelegenheden hebben betroffen die tactvol en diplomatiek optreden vereisten.

Op 8 februari 1573 geeft Oranje aan Junius te kennen, dat een reis van laatstgenoemde naar Schotland geen zin heeft als er geen geld is (om troepen te lichten). De rest van de brief wekt de indruk, dat in Zeeland bepaalde krijgsverrichtingen werden beraamd die dan via Junius aan Oranje ter goedkeuring werden voorgelegd. Oranje keurt een plan voor een niet omschreven onderneming met betrekking tot Arnemuiden af, maar gaat geheel akkoord met een plan om de schepen van Antwerpen te verbranden. Ook verklaart Oranje zich akkoord met het plan om de Schelde bij Lillo met schepen te verstoppen, zodat scheepvaart van en naar Antwerpen onmogelijk wordt⁵¹. Maar die toestemming kost Oranje moeite, omdat het resultaat van de onderneming de totale ondergang van Antwerpen zal betekenen, de stad waarvan hij altijd de welvaart heeft nagejaagd en haar die ook nu nog van ganser harte toewenst⁵².

Op 13 februari 1573 schrijft Oranje Junius onder meer, dat Worst instructies van Oranje betreffende de admiraliteit niet goed heeft begrepen⁵³. De admiraliteit in Zeeland moet volkomen gescheiden blijven van de admiraliteit in Holland. Oranje zet Junius uiteen wat van Worst verlangd wordt, zodat Junius als tussenpersoon tussen Oranje en Worst optrad. Met 'admiraliteit' zal hier niet een instelling zijn bedoeld die bijv. als prijzenhof fungeerde, maar de gezagsstructuur van de vloot in het algemeen. Oranje zal hebben bedoeld, dat de bevelvoering over de Zeeuwse zeemacht volkomen gescheiden zou zijn van de bevelvoering over de Hollandse zeemacht.

Op 15 februari 1573 schrijft Oranje opnieuw aan Junius⁵⁴. Aangenomen dat er meer brieven verzonden zijn dan nu bekend is, zal de correspondentie zeer intensief zijn geweest. De brief is een reactie op een brief van Junius van 13 februari. Daarin had Junius de mislukking van de blokkade van de Schelde bij Antwerpen gemeld. Verder had Junius ernstige kritiek geuit, onder meer op het beleid van Oranje die niet zonder ironie op Junius' verwijten ingaat. Junius had om vlootversterking gevraagd, maar Oranje had daar nog niet aan kunnen voldoen en had de reden daarvan in een eigenhandig geschreven brief aan Junius gemeld. Blijkbaar correspondeerde Oranje eigenhandig, dus buiten zijn secretarieën om, als het om zeer vertrouwelijke mededelingen ging. Verder had Junius scherpe verwijten aan het adres van admiraal Treslong gericht. Deze zou schepen op buitvaart gezonden hebben in plaats van de schepen voor oorlogvoering te gebruiken. Oranje schrijft, dat daar niets van waar is, en verwijt Junius, dat deze zich zonder reden opwindt. Op het gerucht, dat de Vlamingen de vijand wilden bevoorraden, had Oranje Treslong opgedragen 2 vlieboten uit te sturen om het

⁵⁰ "Qui me fera finir ceste après vous avoir prié seulement de tenir les villes de par delà en la meilleure concorde et union que faire se pourra".

⁵¹ Zie voor deze onderneming brieven van Oranje aan Junius in **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 40; fo 315v; Delft 8-2-1573; Fr.miss., nr 42, fo 316v; Delft, 13-2-1573; Fr.miss., nr 45, fo 317v vlg.; z.pl., 15-2-1573. Klachten van scheepseigenaren wier schepen 'in de riviere van Antwerpen' werden afgezonken, in ZA, GA Veere, handschriften, nr 073, fo 30r vlg.

⁵² **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 40, fo 315v; Oranje aan Junius; Delft, 8-2-1573: "Et quant à l'estouppement du trou de la rivière devant Lillo, oires que je considère assez le mal et ruine enthière que cela causeroit à la ville de Anvers de laquelle j'ay de tout temps pourchassé comme je désirerois encoires de tout mon coeur le bien et advancement et destourner sa ruine, pour les raisons touteffois que par votre(s) lettre(s) vous m'allegnez, je suis aussi bien d'advise, que [vous] le faictes ainsi qu'il a esté conclu, endommageant l'ennemi en tout en par tout ou il sera possible".

⁵³ **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 42, fo 316v vlg.; Delft, 13-2-1573. Oranje bevestigt ook ontvangst van brief van Junius van 11-2-1573 met mededeling, dat schepen voor blokkeren van Schelde bij Antwerpen waren vertrokken. Oranje bidt God om die onderneming het succes te geven "tel que pour le repos et tranquillité de la Republicque nous est besoing". 'Republicque' is hier niet staatsvorm, maar zal zoveel betekenen als 'gemenebest', het staatkundig verband van de mensen in gebieden van Gemene Zaak dat niet samenvalt met bestaande staatkundige indelingen in gewesten, rijken, enz.

⁵⁴ **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 45, fo 317v vlg.; s.l., 15-2-1573. Tekst in VI-29(2).

vijandelijk plan te verhinderen. Toen het gerucht niet juist bleek te zijn, hadden de schepelingen uitgekeken naar een mogelijkheid om de gemaakte onkosten door het behalen van buit te vergoeden. Daarin waren zij voortreffelijk geslaagd en zij hadden de volledige buit aan Oranje overhandigd. Junius moest niet zo snel een man veroordelen zonder de feiten te hebben onderzocht en de andere partij te hebben gehoord. Maar Oranje schrijft de misvattingen van Junius toe aan diens grote ijver voor Oranjes aangelegenheden.

Volgens Junius maakte de vijand grote voorbereidingen voor een plotselinge overval. Blijkens de reactie van Oranje zou het om een actie in of van Zeeland uit gaan. Oranje schrijft ook goede inlichtingen te hebben ontvangen en meent, dat Junius de zaak opblaast en de vijandelijke krachten te gering zijn om een bedreiging te vormen. Oranje verzoekt Junius de zaken nauwkeuriger te bezien en niet als zo belangrijk voor te stellen om de terugslag te vermijden die zulke geruchten vaak veroorzaken.

Oranje zal het meest zijn getroffen door Junius' verwijt, dat hij zich meer om Holland dan om Zeeland bekommerde. Junius moet niet denken, dat Oranje enig verschil tussen Zeeland en Holland maakt, alsof hij niet het belang van beide kent. Hij wenst beider welzijn en wil zijn leven en al het dierbare dat hij op aarde heeft, zowel voor de ene als voor de andere provincie in de waagschaal stellen. Hij verzoekt Junius die verkeerde indruk te laten varen en hem niet te bezoedelen alsof hij het ene land meer genegen is dan het andere. Oranje weet wel, dat al die beweringen van Junius enkel voortkomen uit zijn toegenegenheid tot Oranje en het welzijn van diens aangelegenheden. Maar de mensen die na ons komen en een brief als die van Junius vinden, zullen zich daaruit oordelen kunnen vormen die meer op opinies dan op de rede gefundeerd zijn en geheel in strijd zijn met de bedoeling van Oranje. Aldus bracht Oranje het latere geschiedonderzoek in het geding.

Al eerder had Junius de wenselijkheid betoogd van het lichten van soldaten in Schotland en blijkbaar had hij dat nu nog eens met nadruk gedaan. Oranje schrijft, dat hij heel goed heeft begrepen wat Junius hem over die aangelegenheid had geschreven, en dat Junius schijnt te denken, dat Oranje niet voldoende van het belang van die zaak is doordrongen, zoals Junius hem al meermalen had geschreven. Maar als Junius nu eens goed Oranjes brieven leest, zal hij zien, dat Oranje Junius' voorstel om Schotten te lichten nooit verkeerd heeft gevonden, laat staan heeft verworpen, maar altijd als zeer goed geoordeeld heeft, als maar de mogelijkheden er waren om het voorstel uit te voeren. Oranje houdt het er maar voor, dat Junius van alle zijden zozeer in beslag is genomen door het beleid van de zaken in Zeeland, dat hij met betrekking tot dit onderwerp niet zo goed de essentie van Oranjes brieven heeft gevat. Oranje kan er nu niets anders over zeggen, dan dat hij de lichteing goed vindt, als zij zonder geld gedaan kan worden, en als de soldaten, als zij zijn aangekomen, genoeg nemen met wat hun verschaft kan worden. Als Junius een andere goede oplossing kan vinden, zal dat zeker een van de beste diensten zijn die Junius in dit tijdsgewricht de Gemene Zaak en Oranje kan bewijzen, en hij kan er van verzekerd zijn, dat heel het vaderland en Oranje daarom zich jegens hem verplicht zullen blijven voelen.

Uit de brief blijkt Oranjes irritatie over wat Junius hem had geschreven. Maar Oranje moest een raad van de keurvorst van de Palts met consideratie behandelen en maakt van zijn verwijten aan Junius' adres complimenten voor diens ijver en toewijding. Van wat Junius Oranje had geschreven, is niet meer bekend dan uit de zojuist vermelde reactie van Oranje kan worden afgeleid.. Of de verwijten van Junius gerechtvaardigd waren, moet hier blijven rusten. Omdat de verwijten en Oranjes reactie bij insiders bekend zullen zijn geweest, kon de politicus Oranje niet anders doen dan de verwijten van de hand wijzen. De klacht dat vlootpersoneel liever op kaapvaart ging dan de vijand bestrijden, werd meer gehoord ⁵⁵.

⁵⁵ In juni 1573 beklagde Vlissingen er zich bij Oranje over, dat schepen van Treslong die waren gezonden voor dienst in Zeeland, zich aldaar aan de vloot hadden onttrokken om op buit te gaan varen (KHA, Inv. A 11– XIV E – 40; admiraal, burgemeesters en schepenen van Vlissingen aan Oranje, 11-6-1573). Een reactie daarop kan zijn de opdracht van Oranje aan Treslong die zich in Den Briel bevond, om naar Zeeland te gaan, omdat zijn aanwezigheid daar volgens Oranje zeer is gewenst, omdat “noz vrybueyters et aultres navires d’Hollande s’oublient en toutes meschancetez et ne veullent assez obéir à l’admiral Worst” die op dat moment ziek was (KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 75, fo 329 vlg., s.l., s.d.) Zeeuwse admiraal Worst overleed omstreeks midden 1573.

6.8 *Junius de Junge als commissaris–generaal van Oranje in Zeeland*

Toen Oranje door het Haarlems beleg geen gelegenheid had in het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak een min of meer gecentraliseerde regeringsstructuur op te zetten, zal hij de behoefte hebben gevoeld aan een niet aan een van de drie Zeeuwse regeringskernen gebonden vertrouwenspersoon in die regio die bovendien het regeringspotentieel in Zeeland zou versterken. Hij vond die in Junius die hij op 24 februari 1573 aanstelde tot Overste Commissarius in Zeeland of Commissarius Generaal over Zeelandt⁵⁶. Junius' hierna beschreven taak was zeer ruim en leek enigszins op de taak van een boven de stedelijke gouverneurs geplaatste algemene Zeeuwse gouverneur⁵⁷. Door zijn aanstelling werd de autonome positie van het stedelijk gezag in Vlissingen, Veere en Zierikzee tot op zekere hoogte doorbroken door een bovenstedelijke instantie. In deze functie was Junius als het ware een verlengstuk van Oranje. Hij ressorteerde rechtstreeks onder Oranje en kreeg van deze algemene of specifieke opdrachten van uiteenlopende aard. Ook in het Noorderkwartier van Holland stelde Oranje in het voorjaar van 1573 een commissaris–generaal aan, Charles de Boisot, de latere gouverneur van Vlissingen, die overigens binnen een andere gezagsstructuur werkte dan toen in Zeeland bestond. Zoals uit de hiervoor beschreven relaties van Junius met Oranje en Zeeland blijkt, was de aanstelling van Junius een formalisering van een bestaande situatie. Zijn positie tegenover instanties in Zeeland zal er wel door zijn versterkt.

Junius werd aangesteld voor het beleid van Zeeuwse aangelegenheden en het verbeteren van bestuur en oorlogvoering⁵⁸. Zijn taak was: a. kennis nemen van alle zich voordoende aangelegenheden op het terrein van bestuur en oorlogvoering en deze behandelen met de gouverneurs, officieren (baljuws e.d. functionarissen), capiteynen (legerbevelhebbers) en zo nodig anderen, dan wel die functionarissen bij de behandeling behulpzaam zijn; b. gouverneurs, officieren, capiteynen en alle anderen op hun verzoek met raad bijstaan; c. met de gouverneurs en anderen een goed contact onderhouden om in staat te zijn op alles betere orde te stellen; d. er op toezien, dat in de oorlogvoering en in het bestuur alle goede orde, regels en krijgsdiscipline onderhouden worden; e. alles doen wat een goede 'commissarius generaal over Zeelandt' behoort te doen. Deze laatste algemene taak zal onder meer betrekking hebben op het uitvoeren van speciale opdrachten van Oranje. Junius is verplicht Oranje doorlopend op de hoogte te houden van zijn verrichtingen en van de situatie in Zeeland. Oranje van zijn kant zegt toe, alles wat Junius als commissaris–generaal conform zijn commissie doet, voor goed en van waarde te houden.

In het kort is het de taak van Junius om zich in Zeeland overal mee te bemoeien als hij dat nodig vindt. Hij moet met de gouverneurs en anderen samenwerken. Zijn functie is in beginsel geen 'gezagsfunctie'. De commissaris–generaal wordt dan ook niet boven de andere gezagsdragers gesteld. Aan het slot van de commissie wordt Oranjes gouverneurs, admiraal, officieren, wethouders, capiteynen en alle onderzaten van de koning in Zeeland⁵⁹ opgedragen Junius als Oranjes commissaris–generaal te erkennen en hem bijstand te verlenen in wat hij van hen zal verzoeken. Junius geeft geen opdrachten of bevelen, maar verzoekt. De invloed van de nieuwe commissaris–generaal zal vooral zijn bepaald door zijn persoonlijk gezag, terwijl men ongetwijfeld achter Junius het gezag van Oranje heeft gevoeld.

De commissie vermeldt niets over een beëdiging van Junius als commissaris–generaal. Wellicht heeft Oranje hem in de eerste plaats gezien als een medewerker van de Gemene Zaak die reeds jaren als zodanig werkzaam was, zodat voor een eedsaflegging geen reden was. Junius zal in dienst van de keurvorst van de Palts zijn gebleven en ook dit kan van belang zijn geweest.

Als commissaris–generaal was Junius nauw bij de oorlogvoering betrokken. Op 10 april 1573 schreef Oranje aan de legerbevelhebbers in Zeeland, dat zij zich gereed moesten houden om

⁵⁶ KHA, Fbk I, fo 129v vlg.

⁵⁷ Fruin, 'Commissieboek', 148, meent, dat Junius in feite aan Batenburg toegedachte post van Oranjes luitenant–generaal over Zeeland kreeg.

⁵⁸ KHA Fbk I, fo 129v vlg., commissie Delft, 24-2-1573. Zie voor de tekst ex ZA, VROA 1896, bl. 266, nr 89, VI-29(3).

⁵⁹ "ende allen anderen des Co Mats ondersaeten in Zeelandt", d.w.z.: alle anderen, te weten de onderzaten van de koning in Zeeland.

zich (met hun soldaten) op de vloot in te schepen, als hun dat opgedragen werd door admiraal Worst of door brieven van de commissaris–generaal van Zeeland Junius ⁶⁰. Op Junius' verzoek om buskruit deelde Oranje hem op 23 april 1573 mee maatregelen te hebben genomen, dat buskruit naar hem gezonden zou worden, maar Oranje dacht, dat het wel niet genoeg zou zijn⁶¹. Hij gaf daarom Junius de raad een voorraad in Engeland op te doen. Op 20 april 1573 tekende Junius met de gouverneur en de tesorier van oorlog van Vlissingen een obligatie ten behoeve van Jacques Mostart om deze een geldbedrag te betalen ⁶². Vermoedelijk tekende Junius mee om de crediteur meer zekerheid van betaling te geven. Toen de opstandelingen in mei 1573 een mislukte aanslag op Tholen ondernamen, was Junius dicht in de buurt van het strijdtoneel, als hij al niet zelf aan de onderneming heeft deelgenomen ⁶³.

Oranje was er zich van bewust, dat hij de medewerking van de bevolking nodig had en vroeg in een netelige kwestie het advies van Junius ⁶⁴. Deze had hem gemeld, dat er een Engels en een Frans schip in beslag genomen waren, omdat zij koers zetten naar Vlaanderen, d.w.z. vijandelijk gebied. Over het Engelse schip had Junius aan koningin Elizabeth geschreven en in afwachting van haar reactie kon dat schip vastgehouden worden. De behandeling van het Franse schip gaf meer moeilijkheden. Het was Oranje bekend, dat de Franse koning de opstandelingen slecht gezind was [wat tot de stilzwijgende conclusie kon leiden, dat er geen reden was om enige tegemoetkomendheid met betrekking tot het schip te tonen], maar de belangen van de kooplieden van de opstandige gebieden stonden op het spel. Men moest er rekening mee houden, dat de Fransen de schepen en goederen uit die gebieden in beslag zouden nemen in alle Franse havens waar zij dat konden doen, zoals al was gebeurd met een uit Dieppe komend schip. Oranje zag nog geen oplossing en vroeg Junius om diens raad hoe te handelen zonder risico voor de kooplieden en andere inwoners van de opstandige gebieden, te meer, schrijft Oranje, omdat U weet hoe belangrijk het is, dat hun geen reden tot ontevredenheid wordt gegeven ⁶⁵.

Toen Junius in mei 1573 gouverneur van Veere werd, bleef hij daarnaast commissaris–generaal tot omstreeks begin februari 1574 ⁶⁶. Oranje was toen zelf in Zeeland en richtte daar met de Staten als regering de Raad 1574 op. Voor een commissaris–generaal was er voortaan geen plaats meer.

6.9 *Aanstelling van burggraaf van Zeeland*

De Opstand had in Zeeland een aantal functies in het leven geroepen die niet tot de normale gezagsstructuur van het gewest behoorden, zoals gouverneurs, commissaris–generaal en financiële functies. Oranje zorgde voor de vervulling van die functies. Daarnaast zorgde Oranje ook voor de vervulling van functies die tot de normale gezagsstructuur van het gewest behoorden, zoals baljuws. In 1573 stelde Oranje een burggraaf voor Zeeland aan. In de 16e eeuw was de burggraaf niet meer de na de graaf hoogste gezagsdrager in Zeeland, maar was zijn taak beperkt tot het leenrecht ⁶⁷. Bij burggraaf en (leen)mannen berustte de rechtspraak in zaken over lenen (ambachten, tienden en leenlanden). Bij het begin van de Opstand was Philibert van Serooskerke, de rentmeester van Bewesterschelde, burggraaf van Zeeland. Hij bleef de landsheer trouw en bevond zich dan ook niet in het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak. Om daar de rechtspraak in leenzaken voortgang te doen vinden stelde Oranje op 3 juni

⁶⁰ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 69, fo 326r vlg.; Oranje aan Capiteynes de Zeelande; Delft, 10-4-1573.

⁶¹ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 73, fo 328r vlg.; Delft, 23-4-1573.

⁶² ZA, Staten, nr 1201-II. Junius tekende na gouverneur Smit van Baarland en vóór tesorier Jacques Taffin.

⁶³ VI-27.

⁶⁴ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 71, fo 327v; Oranje aan Junius; Delft, 23-4-1573.

⁶⁵ “sans aultrement me pouvoir résouldre sur cecy je vous prie m’impairtir de votre bon advis, comment j’en pourray user pour ne mettre les marchans et aultres habitans de ce pays en aulcun hazard, d’aautant que scavez combien il importe, qu’il ne leur soit donné occasion de mescontentement.” Zie voor Oranjes streven om bevolking te vriend te houden ook II-5(4), VI-7, VII-8.

⁶⁶ ZA, Rekenkamer C, nr.10, fo 74r: betaling van bedrag “als geweest hebbende Commissaris generaël van Zeelant den tyt van 11 maenden”.

⁶⁷ Gosses, *Rechterlijke organisatie*, 239 vlg.; Fruin, *Rechterlijke indeeling*, 31.

1573 jonker Witte van Haamstede tot burggraaf aan met gelijktijdig ontslag van Philibert ⁶⁸. Oranje oefende hier op grond van zijn fictieve stadhouderschap of als zaakwaarnemer voor Philips het landsheerlijk benoemingrecht uit.

6.10 *Wetgeving voor Zeeuwse gebieden van Gemene Zaak*

In de laatste fase van het ongestoorde landsheerlijke regime oefende in het algemeen de landsheer of diens landvoogd de wetgevende macht op Zeeuws gewestelijk niveau uit. Ook de Staten van Zeeland namen deel aan de gewestelijke wetgeving. Zij ontwierpen in het kader van de bedepcedures gewestelijke belastingen die zij na voorafgaande goedkeuring door de landsheer hieven volgens eigen voorschriften.

In de naar de Opstand overgegangene Zeeuwse gebieden was de wetgevende macht van de landsheer uitgeschakeld en ontbrak aanvankelijk een 'gewestelijke' instelling met wetgevende macht. Onderwerpen die in normale omstandigheden op gewestelijk niveau zouden zijn geregeld, werden door zelfstandig optredende stedelijke regeringen dan wel (in Beoosterschelde) een regionale instantie geregeld, terwijl in 1572 tot maart 1574 tenminste enkele wettelijke voorschriften op het terrein van de maatschappelijke orde voor het gehele Zeeuwse gebied van de Gemene Zaak zijn uitgevaardigd door Oranje.

Op 30 januari 1573 liet Oranje een mandaat uitgaan met een slachtverbod ⁶⁹. In de hier gebruikte tekst luidt de aanhef: "Wilhelm etc." Vermoedelijk luidt de volledige aanhef: Wilhelm, bij de gratie Gods prins van Oranje, met daarop volgend een opsomming van alle waardigheden van Oranje, o.m. zijn stadhouderschap. De considerans vermeldt als motief voor het verbod de arme vissers van Zeeland aan het eten te houden en te voorkomen, dat vlees duur wordt als gevolg van het consumeren van jong vee. Oranje verbiedt ieder om in het land en graafschap van Zeeland gedurende de komende vasten lammeren, ossen en ander vee te slachten en vers vlees te koop aan te bieden. Levering van vlees aan zieken valt buiten het verbod, evenals het consumeren van spek en gezouten of gerookt vlees uit eigen voorraad. Op overtreding van het verbod staat arbitrale correctie d.w.z. een straf die geacht wordt in overeenstemming met het delict te zijn. Eveneens op 30 januari 1573 laat Oranje een verbod uitgaan om in Zeeland op de schorren en het platteland vee te stelen ⁷⁰. De aanhef in de gebruikte tekst luidt: "Wy Wilhelm etc.". Op overtreding van het verbod wordt niet nader gespecificeerde lijfstraf gesteld.

Aan het slot van beide regelingen beveelt Oranje al zijn gouverneurs en de wethouders van de steden en andere plaatsen in Zeeland de verboden op de daarvoor gebruikte plaatsen bekend te maken. In de voorschriften wordt geen melding gemaakt van een instantie die door advies of instemming aan de verboden heeft meegewerkt. Zij zullen zijn uitgevaardigd in het kader van Oranjes gezagsstructuur voor Zeeland die toen bestond uit Oranje en de gouverneurs van Vlissingen, Veere en Beoosterschelde. De bevolking had de gouverneurs als gezagsdragers van Oranje aanvaard en kreeg het verbod 'uit de mond' van de gouverneurs te horen. De plaatselijke wethouders zullen zijn vermeld, omdat zij voor de feitelijke publicatie moesten zorgen. In beide gevallen gaat het om regelingen met een incidenteel karakter genomen in een periode waarin het gezagsapparaat nog in opbouw was en alle aandacht werd opgeëist door het beleg van Haarlem.

In dezelfde periode zijn ook enkele regelingen uitgevaardigd voor het gehele Hollands-Zeeuwse gebied van de Gemene Zaak. Reeds is vermeld het uitschrijven van vastendagen in

⁶⁸ ARA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 15r vlg. Witte moest zijn ambtseed afleggen in handen van de commissarissen van de Rekening in Holland. In akte wordt geen melding gemaakt van landsheer. In 1574 is hij betrokken bij monsteren van troepen (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 229, fo 500r (7-3-1574).

⁶⁹ KHA, Inv. A 11 - XIV I-8; in margine: "Mandaet egheen versch vleesch in de vasten te vercoopen."; Delft, 30-1-1573. Voorschrift heet in tekst 'dese onse ordonnantien'. Overeenkomstige wetgeving was er in Engeland met doel visserij te steunen en omzetting van akkers in weiden, d.w.z. overgaan van landbouw op veeteelt, tegen te gaan (Trevelyan, *Social History*, 168).

⁷⁰ KHA, Fbk I, fo 273r; Delft, 30-1-1573. Voorschrift heet in tekst 'dese onse ordonnantie ende edict'. Kopje boven afgeschreven tekst luidt: "Interdict van nyet meer over de gorssingen in Zeelandt te loopen roven nochte pluïjsteren."

juni 1573 waarin niet is bepaald voor welk gebied het gold ⁷¹. Hierna wordt een plakkaat van 3 mei 1573 op uitvoer en licentrecht besproken dat volgens de tekst alleen op Holland betrekking had, maar ook in Zeeland blijkt te zijn toegepast ⁷².

In het begin van 1574 bereidde de toen in Vlissingen verblijvende Oranje de publicatie voor van een voor Zeeland en Holland bestemd 'placat general' op het inroepen van uitgewekenen ⁷³. Vermoedelijk is dit plakkaat niet uitgegaan, want in de ordonnantie van 10 mei 1574 op de Hollands-Zeeuwse oorlogsfinanciering wordt de procedure geregeld volgens welke afwezige en gevluchte personen die enige tijd hebben verbleven in onder Alva's bewind staand gebied, maar zich tegenover hun vaderland niet vijandig hebben gedragen, naar Holland en Zeeland mogen terugkeren en daar dan als trouwe ingezetenen worden beschouwd ⁷⁴.

6.11 *Dienstbevelen van Oranje*

Buiten het terrein van wetgeving vallen voorschriften die Oranje richtte tot militairen in Zeeland. Hier is sprake van dienstbevelen die meermalen 'edict' worden genoemd ⁷⁵. Oranje zal hier hebben gehandeld als opperbevelhebber van de landmacht der opstandelingen.. De vorm van deze dienstbevelen vertoont soms overeenkomst met wettelijke voorschriften, bij voorbeeld een opdracht tot openbare bekendmaking. Van zuiver militaire aard is het op naam van Oranje gestelde edict van 3 juni 1573 waarin Oranjes militairen in Zeeland wordt verboden om zonder toestemming van hun commandant de dienst te verlaten of zich bij een ander vendel te voegen ⁷⁶. De gouverneurs en de burgerlijke autoriteiten in Zeeland kregen opdracht het verbod openlijk bekend te maken.

Van direct belang voor de bevolking was een ordonnantie en edict uitgevaardigd ten behoeve van de bewoners van het eiland Duiveland ⁷⁷. Zij hadden zware dijklasten te dragen en bovendien de dagelijkse last van Oranje's soldaten. Die laatste last wilde Oranje verlichten. Hij verbood zijn soldaten om zonder zijn schriftelijk bevel inkwartiering bij de bevolking te zoeken. Als Oranje bevel tot inkwartiering gegeven had, mochten de soldaten de eigendommen van de bewoners als huisraad en vee niet beschadigen, maar moesten zij genoeg nemen met het voedsel dat zij kregen voorgezet. De last van een ordelijke inkwartiering met inbegrip van het levensonderhoud van de soldaten bleef dus op de eilandbewoners rusten. Het verbod is niet geredigeerd als een op naam van Oranje gestelde ordonnantie, maar als een mededeling van de wil van 'syne Excellencie'. Een clause over publicatie ontbreekt.

6.12 *Zeemacht*

Aan de vooravond van de Opstand beschikte Oranje als souverain vorst over een vloot die zijn eigendom was, de vloot van de watergeuzen waarover zijn gezag overigens minimaal was. Oranje was opperbevelhebber, kapitein-generaal, over zijn krijgsmacht waartoe ook zijn vloot behoorde. Op 10 mei 1571 had Oranje zijn broer Lodewijk van Nassau tot plaatsvangend opperbevelhebber benoemd ⁷⁸. Mede om de betekenis van deze benoeming

⁷¹ II-7(3).

⁷² VI-19.

⁷³ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 218, fo 496r vlg.; Oranje aan ongenoemde (vermoedelijk Sonoy), Vlissingen, 4-2-1574. Geadresseerde had met Staten van Noord-Holland publicatie over inroepen van uitgewekenen uit dat kwartier doen uitgaan. Oranje keurt dat goed en voegt daar aan toe: " - - - wy alhier doende syn om een placat general soe wel over Zeelandt als geheel Hollandt dienaengaende te doen publiceren twelck alreede begrepen ende geminuteert is".

⁷⁴ RH, 1574, 1e ed., 39 vlg.

⁷⁵ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 30, fo 311r vlg.; Oranje schrijft Batenburg, dat hij 'par edict' heeft bekend gemaakt, dat soldaten naar hun vendel moeten terugkeren; Delft, 12-1-1573.

⁷⁶ KHA, Fbk I, fo 270r vlg.; Delft, 3-6-1573. Oranje stuurde edict naar Junius (pas aangesteld als gouverneur van Veere) om in zijn ressort toe te passen en er voor te zorgen, dat de andere Zeeuwse gouverneurs edict in hun ressort toepasten (KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 95, fo 335v vlg.; Oranje aan Junius; Delft, 2- 6-1573).

⁷⁷ KHA, Fbk I, fo 271r vlg.; Delft, 27-2-1573. Slot van ordonnantie luidt: "Al tzelve soe lange syne Excellencie gelie ven sal."

⁷⁸ Van Herwerden, Lodewijk van Nassau, 166 vlg., mededeling van Oranje (Dillenburg, 27-3-1572) aan zijn zeekapiteins van (verduidelijkte) aanstelling van Lodewijk. Daarin wordt onder

met betrekking tot de vloot te verduidelijken benoemde Oranje op 27 maart 1572 Lodewijk als plaatsvervangend opperbevelhebber over de vloot. De vloot stond ten dienste van Oranje die de vloot gebruikte voor het algemeen welzijn, de bevordering van de Gemene Zaak en voor zijn eigen belangen. Oranje en Lodewijk waren niet zelf admiraal. Onder hen stond een admiraal als bevelhebber over de vloot. Na het begin van de Opstand zijn de schepen van de geuzenvloot terechtgekomen in de vloot in Holland ⁷⁹.

De Staten van Holland besloten op 20 juli 1572, dat Oranje een 'souverain admiraal' (opperste vlootvoogd) zou aanstellen ⁸⁰. Oranje zou dus niet zelf admiraal zijn, maar boven de admiraal staan. Voor het Zeeuws opstandgebied in zijn geheel zal er aanvankelijk bij het ontbreken van Staten van dat gebied niets over vlootzaken zijn geregeld. Reeds kort na het begin van de Opstand beschikten Vlissingen, Veere en Zierikzee elk over een eigen vloot ⁸¹. De steden benoemden hun eigen admiraal van wie Worst, admiraal van Vlissingen, de bekendste is ⁸². Worst was een schipper uit de koopvaardij die kort na het begin van het verzet uit Antwerpen naar Vlissingen was gekomen. De Zeeuwse stedelijke vloeten zijn na een tijd verdwenen en vermoedelijk min of meer geleidelijk opgegaan in één Zeeuwse vloot.

Om te ontdekken hoe de direct bij de strijd te water betrokkenen de verhoudingen zagen, is van belang hoe zij schepen en vlootpersoneel betitelden. Voor Vlissingen is interessant materiaal uit de eerste maanden van het verzet beschikbaar. Het zijn interne administratieve documenten zonder propagandistische strekking die de in het milieu van de auteurs levende visie weergeven. Vlissingen beschikte spoedig na het begin van het verzet over een aanzienlijk aantal vissersschepen en koopvaardijschepen die voor de oorlogvoering uitgerust werden. Zij stonden onder het bevel van de stedelijke admiraal, Eeuwout Pietersz. Worst. Op 21 juni 1572 schreef Andries van Groenvelde, secretaris van de stad, een betalingsopdracht uit voor soldij aan Worst, zijn kapiteins en scheepsvolk "in den dienst van zyne majesteit op den scepen van oorloge varende". In de door Worst getekende maar door Van Groenvelde geschreven kwitantie wordt gesproken van Worst als "admiraal capiteyn van de scepen van oorloge binnen deser stede uut de name van de Co. majesteit uutgerust" ⁸³. De Opstand was in Vlissingen reeds 2½ maand aan de gang en de 'koninklijke' vloot van de Vlissingers had al geducht huisgehouden onder het handelsverkeer in de Scheldedelta en omgeving. Met deze terminologie zullen de Vlissingers hebben willen uitdrukken, dat hun oorlogsschepen een reguliere zeemacht waren en geen vloot van zeeschuimers zoals de ordeloze watergeuzenvloot. De Vlissingse zeemacht opereerde in internationale verhoudingen, greep in het handelsverkeer van neutrale landen als Engeland en Frankrijk in en maakte er aanspraak op door buitenlandse mogendheden te worden behandeld als een vloot van Philips II. Met deze reguliere status stemt overeen de mededeling bij Van Haecht, dat de Lisbonse vloot die omstreeks 13 juni onverhoeds bij Vlissingen door de Vlissingers werd overvallen, misleid was omtrent de situatie in Vlissingen, omdat in de stad nog steeds de landsheerlijke vlag woei ⁸⁴. Vlissingen als koninklijke marinebasis. Kort daarna verdween deze voorstelling van zaken. Op 5 juli 1572 schreef Van Groenvelde een betalingsopdracht uit waarin wordt gesproken van

meer gesproken van 'notre armée navale', 'notre Capiteyne général de toutes noz navires de querre jusques oires armées et équipées en notre nom et par notre charge et commission'. Lodewijk wordt onder meer gemachtigd om gecasseerde schepen te verkopen 'à notre prouffict' met hun artillerie en verdere uitrusting 'à nous appertenans'. Lodewijk mag bevelhebbers en bemanning aanstellen zoals hij nodig vindt 'pour notre service'. Hij mag de vloot inrichten, zoals hij nodig vindt 'pour le bien commun et notre service', en gebruiken voor alle ondernemingen die hij nuttig vindt 'pour le bien et advancement de la cause commune'.

⁷⁹ Elias, 'Schetsen', 217.

⁸⁰ Bakhuizen van den Brink, 'Eerste vergadering', 38.

⁸¹ Zie voor Vlissingse vloot brief van 18-2-1573 van secretaris van Vlissingen, Van Groenvelde, aan Oranje met uiteenzetting van zware financiële lasten van stad onder meer "om ter zee te houden varende jegens den viant onse scepen van oirloghe die wy van onser stadts weghen alreede vutgerust hebben in getaele wel van vierendertich onder groote ende cleene scepen -- -- --. Ende daertoe wy opgesteld hebben impositien [enz.]." (KHA, Inv. 11–XIV E–40). Veere en Zierikzee oorlogsschepen komen hierna ter sprake.

⁸² Aanstelling van Worst door Vlissingen: Van Meteren, *Historie*, fo 71d.

⁸³ ZA, Rekenkamer B, nr 24331 C; Acquitten Leyn Bouwensz. nr.1.

⁸⁴ Van Haecht, *Kroniek*, II, 192: "siende noch al des conicx wapen uyt der stat steken".

Worst, zijn kapiteinen en volk “in dienst der stede van Vlissingen”.⁸⁵ In de afgelopen twee weken was Vlissingen steeds meer een centrum van oorlogsactiviteit geworden. Hoewel Vlissingen de landsheer niet vaarwel zegde, ging men vermoedelijk meer rekening houden met de werkelijkheid van alle dag.

Spoedig na het begin van de Opstand trad Oranje op als opperbevelhebber van oorlogsschepen in Zeeuwse wateren. Vermoedelijk heeft Oranje zich hierbij op twee rechtsgronden gebaseerd: zijn vorstelijke status en zijn (fictieve) stadhouderschap. In de eerste plaats zal hij zich hebben beschouwd als de vorstelijke opperbevelhebber van oorlogsschepen die aan de zijde van de Gemene Zaak opereerden, ongeacht of dat zijn oorlogsschepen waren of vloten van steden. In de tweede plaats zal Oranje, als hem dit nuttig was, gebruik hebben gemaakt van de in Holland vóór 1572 heersende opvatting dat het admiraalschap een functie van de stadhouder was.⁸⁶

Op 20 januari 1573 schrijft Oranje aan kapitein Oultran, dat hij voortdurend bezig is orde te brengen op zijn oorlogsschepen, opdat de Gemene Zaak en het welvaren van het Land des te beter bevorderd kunnen worden.⁸⁷ Daartoe heeft hij over al zijn oorlogsschepen in Holland jonkheer Wilhelm van Treslong als admiraal aangesteld en, omdat hij ook in Zeeland een admiraal wilde aanstellen, heeft hij Ewout Pieterss. Worst als zijn admiraal over Zeeland benoemd. Door de aanstelling van Worst kwam er (een begin van) een centrale bevelvoering over de Zeeuwse stedelijke vloten die voorlopig nog bleven bestaan. Enkele dagen later beantwoordt Oranje een brief van Worst waaruit blijkt, dat Oranje (met zijn staf) zich actief met vlootbewegingen bezig hield.⁸⁸

Worst overleed in het voorjaar van 1573. In zijn plaats werd zijn zwager Bouwen Ewoutss. admiraal.⁸⁹ Na enkele maanden overleed hij na door ziekte zijn functie enige tijd niet uitgeoefend te hebben. Oranje stelde toen Louis de Boisot, broer van de Vlissingse gouverneur, aan als admiraal.⁹⁰ Louis had tijdens de ziekte van Bouwen Ewoutss. het admiraalschap reeds waargenomen. Oranje noemde in die tijd de admiraal in Zeeland ‘onsen admiral over Zeelandt’.⁹¹ Toen begin juni 1573 verwacht werd, dat oorlogsschepen van de opstandelingen bij Rammekens slag zouden leveren met Alva’s schepen, regelde Oranje de verdeling van de buit die door de opstandelingen behaald zou worden.⁹² Hij sprak van ‘onse

⁸⁵ ZA, Rekenkamer **INVULLEN** Acquitten Leyn Bouwensz. nr. 37. Tussen de twee in tekst vermelde data ligt betalingsopdracht van 29 juni waarin zonder specificatie gesproken wordt van “de scepen van oorlooge” (nr 2). In op dat stuk gestelde door Worst getekende kwitantie wordt gesproken van kwijting ten behoeve van uitbetalende tesorier “ende der stad” waaruit dienstverband met stad blijkt. Laatste betalingsopdracht betreffende Worst en zijn schepelingen van deze serie acquitten (lopende van 20-6 t/m 15-7-1572) is van 12 juli (nr 57). Daarin is sprake van admiraal capiteyn Worst en zijn andere capiteynen “in dienst van de scepen van oorlooge alhier binnen Vlissingen uutgerust”.

⁸⁶ Voor wat Holland betreft, kon hij daarvoor aansluiten bij door hem en Holland vóór 1572 ingenomen standpunt. Zie Groenveld, ‘Filips van Montmorency’, 68 vlg.; Sicking, ‘Prijzrechtspraak’, 76 vlg.; Oudendijk, ‘Kaperbrieven’, 136. Zie ook Pacificatie van Gent, art. 6: “Dat myn heere die Prince zal blyven admiraal generael van der zee ende stadthoudere van Zyne Majesteit van Hollandt ende Zeelandt, Bommel ende andere geassocierde plaetzen.”

⁸⁷ **KHA**, Fbk I, Ned.miss., nr 43, fo 427v.; Delft, 20-1-1573. Fruin, *Verspr. Geschr.*, II, 457, noot 1, noemt Oultran als kapitein in een regiment Fransen.

⁸⁸ **KHA**, Fbk I, Ned.miss., nr 49, fo 429r vlg.; z.pl., 25-1-1573.

⁸⁹ **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 95, fo 335v vlg.; Oranje aan Junius, Delft, 2-6-1573. Oranje zendt met brief mee commissie op Bouwen Ewoutss. als admiraal van Zeeland ‘et ce par provision’. Vermoedelijk was Oranje toen al van plan een edelman als admiraal te benoemen.

⁹⁰ **KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 131, fo 348r vlg.; Oranje aan Charles de Boisot; s.l., s.a. (vermoedelijk omstreeks 15-9-1573): “suis aussy bien délibéré de continuer votredict frere audict estat d’admiral et luy en feray depescher commission pertinente”. Oranje had Louis omstreeks 7-6-1573 met vertrouwelijke boodschap naar Junius gezonden (**KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 97, fo 336v vlg.). Als Fruin, ‘Commissieboek’, 149, aanneemt, dat Louis begin augustus 1573 het admiraalschap heeft aanvaard, zal dit betrekking hebben op een waarneming van die functie die dan later door een commissie van Oranje in een definitieve aanstelling is omgezet.

⁹¹ **KHA**, Fbk I, fo 88r vlg.; commissie voor besier van Vlissingen; s.l., 13-8-1573.

⁹² **KHA**, Fbk I, fo 237v vlg.; Delft, 2-6-1573.

schepen van oirloghe' en behield zich bij de buitverdeling uitdrukkelijk voor 'ons recht ende tgene van onsen admiral'. De regeling sluit met de souveriniteitsclausule: "Want ons alsoe gelieft." Oranje is hier de vorstelijke opperbevelhebber die als zodanig recht op een deel in de buit heeft, terwijl ook zijn admiraal een aandeel toekomt.

In 1573 waren er 'gecommitteerden ter Admiraliteit tot Vlissinghe' ⁹³. De Vlissingse Admiraliteit werd in 1573 vermeld in een context waaruit kan worden afgeleid, dat zij een stedelijke instelling was of als zodanig werd beschouwd ⁹⁴. De Admiraliteit verkocht (vermoedelijk geconfisqueerde) pastel ⁹⁵. Verdere bijzonderheden over Admiraliteit en gecommitteerden ontbreken. De gecommitteerden zullen een college hebben gevormd dat met de zeemacht verband houdende aangelegenheden behandelde. Het college zal als prijzenhof geschillen over in Vlissingen binnengebrachte buit berecht hebben en zorg gedragen hebben voor verkoop van de buit en bestemming van de opbrengst.

6.13 *Vlissingse financiële administratie voor oorlogsbuit*

Met de reeds vermelde bemachtiging in juni 1572 van het grootste deel van de Lisbonse vloot en enige schepen uit de vloot van Medina Celi was een enorme waarde aan goederen de Vlissingers in handen gevallen ⁹⁶. Over de verdeling van de buit kregen zij een geschil met gouverneur Tseraerts dat Oranje waarschijnlijk in die zin oploste, dat de Vlissingers de helft kregen en Oranje ten behoeve van de Gemene Zaak de andere helft. De opbrengst van het Vlissingse deel kwam aanvankelijk terecht in een administratie gevoerd door burgemeester Leunis Ingelsz. Vermoedelijk heeft de Vlissingse regering ingezien, dat het beheer van de opbrengst van de buit belangrijk genoeg was om aan een afzonderlijke deskundige functionaris te worden opgedragen, want zij vroeg Oranje om Jacques Taffin daarmee te belasten. Daarbij kan ook hebben meegespeeld, dat de Vlissingers bij het beheer van de buitgelden een tegenwicht tegen Tseraerts nodig vonden. Oranje stelde Taffin aan als 'commis tresorier du quartier de Zeelande'. De tekst van zijn aanstelling en zijn taakopdracht zijn niet bekend. Uit de schaarse gegevens over zijn administratie kan worden afgeleid, dat deze uitsluitend of in hoofdzaak het beheer van de opbrengst van de buit van juni 1572 betrof en dan ook een incidenteel karakter had ⁹⁷. De administratie liep van 1 augustus 1572 tot op 1 juni of 1 juli 1573 ⁹⁸.

Oranje bevond zich omstreeks Taffins aanstelling in een penibele situatie. Hij was bezig met zijn inval in de Nederlanden en bevond zich met zijn leger bij Roermond. Hij had geen geld om zijn troepen te betalen en had mensen naar Vlissingen om geld gezonden en wachtte op 25 juli 1572 reikhalzend hun terugkomst af ⁹⁹. Hij zal zich bewust zijn geweest van het belang van

⁹³ KHA, Inv. 11–XIV E–40; brief van baljuw, burgemeesters, schepenen en gecommitteerden van Admiraliteit te Vlissingen aan Oranje; 2-9-1573. Vgl. KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 131, fo 348r vlg.; Oranje aan Charles de Boisot, s.l., s.a. (vermoedelijk half september 1573); Oranje heeft vernomen, dat (de nieuwe admiraal in Zeeland) Louis de Boisot "(est) si agréable tant à ceulx de l'admiralité que aultres par delà [= in Zeeland, c.q. Vlissingen]".

⁹⁴ VI-25.

⁹⁵ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 5r. Vermelding heeft betrekking op periode vóór overgang van Middelburg in februari 1574, vermoedelijk op 1573.

⁹⁶ III-13.

⁹⁷ Van zijn (vermoedelijk in 1940) verloren gegane rekening rest slechts mededeling van De Stoppelaar, 'Minder bekende personen', 250 vlg. Ten onrechte zoekt De Stoppelaar aanleiding voor instelling van Taffins administratie in frauduleus financieel beheer van gouverneur Tseraerts. Hij vermeldt, dat Taffin op verzoek van Vlissingse regering door Oranje gezonden werd. Taffin wiens administratie op 1-8-1572 begon, was reeds op 15-7-1572 in Vlissingen (zie hierna in deze paragraaf).

⁹⁸ Volgens De Stoppelaar eindigde administratie op 1 juli 1573, volgens Nagtglas, *Levensberichten*, II, 736, op 1 juni 1573. Taffin verzocht Oranje omstreeks begin juni 1573 om commissarissen te benoemen voor afhoren van zijn rekening die hij gereed had (KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 96, fo 336v; Oranje aan Junius; Delft, 6-6-1573). Taffin was op 3-6-1573 bij Oranje te Delft (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 105, fo 456r; Oranje aan ongenoemde, waarschijnlijk regering van Vlissingen; Delft, 3-6-1573).

⁹⁹ Groen, *Archives*, III, nr 381, 479 vlg.; Oranje aan Jan van Nassau; kamp te Hellenrade, 25-7-1572.

Vlissingen als geldbron voor de financiering van de oorlog en de noodzaak van een goed financieel beheer in de stad.

Jacques Taffin (omstr.1530 – omstr.1582/1583) kwam uit een welgestelde calvinistisch gezinde familie in Doornik dat in de jaren zestig van de 16e eeuw een belangrijk calvinistisch centrum was ¹⁰⁰. Hij was ontvanger van het landsheerlijk domein van Kassel en het bos van Nieppe¹⁰¹ geweest en in 1568 verbannen om zijn reformatische gezindheid. Hij werd vroeg een medewerker van Oranje, in het bijzonder op financieel terrein¹⁰². Zijn functie in Vlissingen was die van een functionaris van Oranje die ten behoeve van de oorlogvoering opbrengsten van buit beheerde. Zijn aanvankelijke titel van tesorier van Zeeland doet vermoeden, dat Oranje hem tot een algemene tesorier van oorlog voor het gehele Zeeuwse gebied van de Gemene Zaak had willen aanstellen, maar dat de omstandigheden zijn werkteerrein tot Vlissingen hebben beperkt. Later werd hij ook wel tesorier van Vlissingen genoemd. Zijn werkzaamheden lagen overigens niet enkel op financieel terrein. In feite zal hij als een element van het Vlissingse regeringsapparaat bij allerlei zaken betrokken zijn geweest. Hij was een van de ondertekenaars van de overeenkomst van 15 juli 1572 over de positie van de Engelse en Franse militairen in en bij Vlissingen en van een verzoek aan Burghley van 27 september 1572 om de overkomst van soldaten uit Engeland toe te laten en was in mei 1573 betrokken bij besprekingen met de Merchants Adventurers ¹⁰³. Later was hij tesorier van Oranje.

6.14 *Walcherse financiële administraties voor geconfisqueerde goederen*

De financiering van de oorlog was in Zeeland tot half 1573 een plaatselijke aangelegenheid, zoals reeds voor Vlissingen en Veere is beschreven. Stedelijke instanties betaalden soldij, leverden krijgsbenodigdheden en proviand aan militairen en zorgden voor uitrusting van oorlogsschepen. Oranje draagt in april 1573 een niet in de bron vermelde Zeeuwse instantie, vermoedelijk de regering van Zierikzee, op om het garnizoen van Brouwershaven te voorzien van kruit, lonten en andere benodigdheden, terwijl die instantie ook de soldij moet betalen ¹⁰⁴. Enkele dagen later vermaant hij de regering van Zierikzee of Veere om wat meer ijver te betonen in het provianderen van de ter plaatse aanwezige soldaten en schepen ¹⁰⁵. Kort daarna stelde Oranje in Zeeland enkele financiële administraties in waarmee een stap werd gedaan naar een niet langer op plaatselijk, maar op breder niveau ingericht bestuur. In mei schiep hij op Walcheren twee regionale administraties voor het beheer van geconfisqueerde goederen, een voor Vlissingen en omgeving en een voor Veere en omgeving. Een belangrijk deel van het eiland met Middelburg en Arnemuiden was nog in handen van het landsheerlijk regime. De in het voorjaar van 1573 in het leven geroepen Raad nevens Oranje had een zekere rechtsmacht met betrekking tot in beslag genomen en geconfisqueerde goederen ¹⁰⁶. De instelling van de Walcherse administraties was vermoedelijk een onderdeel van een algemeen beleid van Oranje om er voor te zorgen, dat de voordelen behaald uit en met deze goederen ten goede zouden komen aan de oorlogvoering en niet aan plaatselijke of particuliere doeleinden.

¹⁰⁰ Apers, art. 'Jacques Taffin', *Biographie nationale*, 475 vlg. Zie voor calvinisme in Doornik: Steen, *Chronicle*. Jean Taffin, een broer van Jacques, is hofprediker van Oranje geweest (Swart, *Oranje*, 47).

¹⁰¹ Baelde, *Domeingoederen*, 188 vlg.

¹⁰² Walsingham noteerde in zijn dagboek op 26-1-1571: Taffin, servant to the Prince of Orange, came to visit me." (Read, *Walsingham*, I, 148.). In verhoor afgenomen door Anthonis van Bourgondië op 24-6-1572 verklaarde gevangen genomen De Forvaques, gewezen schepen van Doornik en getrouwd met tante van Taffin, dat Taffin en zijn broers Herman en Nicolaas betrokken waren bij inzamelen van geld onder vluchtelingen in Duitsland (Van Vloten, *Nederlandsch Opstand*, II, bl. XXIV).

¹⁰³ III-15, 16, 18.

¹⁰⁴ **KHA**, Fbk I, Ned.miss., nr 70 (2e nummering), fo 445r; brief van Oranje aan ongenoemden, Delft, 3-4-1573.

¹⁰⁵ **KHA**, Fbk I, Ned.miss., nr 73 (2e nummering), fo 445v vlg.; brief van Oranje aan ongenoemden, Delft, 10-4-1573. Blijkens inhoud is brief gericht aan regering van andere Zeeuwse stad dan Vlissingen.

¹⁰⁶ VII-9.

Voor het ressort Vlissingen stelde Oranje op 3 mei 1573 Michiel Adolfsz. aan tot rentmeester van de geestelijke en wereldlijke geconfisqueerde goederen ¹⁰⁷. Michiel was houthandelaar in Vlissingen en was in mei 1572 schepen van de stad geworden. Een vroegere administratie van na 6 april 1572 in beslag genomen of verbeurd verklaarde goederen is voor Vlissingen niet bekend. Anders is dit voor Veere. Daar was in 1572 Walraven van den Braemsloot een administratie van in beslag genomen goederen begonnen waarin ook ontvangsten uit andere bron terechtkwamen ¹⁰⁸. Op 15 mei 1573 stelde Oranje Walraven aan tot rentmeester van de geconfisqueerde geestelijke en wereldlijke goederen over Walcheren buiten het ressort Vlissingen ¹⁰⁹. Dit leidde overigens niet tot een nieuwe administratie, want Walraven zette zijn in 1572 begonnen administratie in zijn nieuwe hoedanigheid voort ¹¹⁰.

Michiel Adolfsz. en Walraven van den Braemsloot waren in mei 1573 door Oranje niet in een bepaald gewestelijk Zeeuws bestel tot rentmeesters aangesteld. De Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak vormden nog niet een 'gewestelijk' Zeeuws kader. Beide rentmeesters functioneerden in het verband van de Gemene Zaak. Geleidelijk is het werkkerrein van hun administraties een gewestelijke Zeeuwse aangelegenheid geworden. De nieuwe functionarissen werden in bepaalde opzichten binnen het werkkerrein van een in Holland zetelende instantie gebracht. Zij moesten de ambtseed afleggen en cautie stellen in handen van de Commissarissen van de Reeckeninge in Holland die ook hun bezoldiging konden wijzigen. Omtrent het afhoren van hun rekeningen is alleen bepaald, dat zij rekening, bewijs en reliqua (uitkering van een batig saldo) moeten doen zo vaak dit van hen vanwege Oranje verlangd wordt. Wie of welke instantie de rekeningen zal afhoren, is niet bepaald ¹¹¹.

Het was gebruikelijk, dat een functionaris met financiële verplichtingen cautie stelde voor de nakoming van zijn verplichtingen in de vorm van een verklaring van enkele credietwaardig geachte personen, dat zij zich voor de functionaris borg stelden. Voor Michiel Adolfsz. stelden zich drie personen borg in een Vlissingse schepenakte van 2 juni 1573¹¹². Daarin staat, dat het rentmeesterschap aan Michiel is verleend door 'mynen heere die Prince van Oraison, grave van Nassau, etc., als stadhouder generael der Coninklijke Majesteit over Hollandt, Zeelandt, Westvrieslandt en Utrecht'. Men nam dus aan, dat Oranje bij deze benoeming gebruik had gemaakt van de hem toegekende stadhouderlijke bevoegdheden.

Voor Beoosterschelde had Oranje de aanstelling van rentmeesters voor het beheer van in beslag genomen goederen reeds in november 1572 opgedragen aan gouverneur

¹⁰⁷ Commissie van Michiel Adolfsz. in ARA, Grafelijkheids Rekenkamer Registers nr. 496, fo 17v. Enige rekening van administratie is in 1940 verloren gegaan; mededelingen over inhoud bij De Jonge van Ellemeet, *Geschiedkundig onderzoek*, 4 vlg., en Heeringa, 'Inkomsten Zeeland', 10. Michiels achternaam Vermaas werd zelden gebruikt. Bij geestelijke goederen ging het vooral om bezittingen van kerken en godsdienstige instellingen als kloosters, bij wereldlijke goederen vooral om bezittingen van inwoners van gebieden die onder werkelijk gezag van de landsheer stonden en van personen die vanwege de Opstand naar die gebieden waren uitgeweken.

¹⁰⁸ Zie voor hem IV-12.

¹⁰⁹ Zijn commissie in ARA, Grafelijkheids Rekenkamer Registers nr. 496, fo 21v vlg.

¹¹⁰ Enige rekening van administratie is in 1940 verloren gegaan; mededelingen over inhoud bij De Jonge van Ellemeet, *Geschiedkundig onderzoek*, 10, (rekening sub a), en Heeringa, 'Inkomsten Zeeland', 8.

¹¹¹ Rekening van Walraven van den Braemsloot over 1572 – 1574 werd in 1574 afgehoord door gouverneur en regering van Veere, rekening van Michiel Adolfsz. over 1573 – 1574 werd in 1578 afgehoord door Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland (Heeringa, 'Stukken', 8 vlg., ex thans verloren rekeningen).

¹¹² ARA, Charterverzameling 3e afd., C, charters Rekenkamer, doos 50. Akte laat zien in welk milieu Michiel verkeerde. Borgen waren Warnaert Cornelisz. en Eustachen Adriaensz. (van Polanen) die tegelijk met Michiel in mei 1572 schepen van Vlissingen waren geworden, en Adriaen Heyndricxz. Vlamincx, houtverkoper en poorter van Dordrecht. Laatste zal zakenrelatie van Michiel zijn geweest en had in 1574 geld te vorderen voor aan Vlissingers ten behoeve van oorlogsschepen geleverd hout (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 255, fo 507v; brief van Oranje aan ongenoemde, Dordrecht, 13-4-1574). Dordrecht was voor Zeeuwse gebieden van Gemene Zaak belangrijk handelscentrum. Interessant is volgorde waarin hoedanigheden van Warnaert, Eustachen en Michiel worden vermeld: coopluyden, c.q. coopman, poorter van Vlissingen, medebroeder in wette (d.w.z. schepen). Koopman gaat voorop.

Keerseemaker¹¹³. Er verschenen administraties die echter anders dan de Walcherse administraties niet rechtstreekse voorlopers van een administratie tijdens de Republiek zijn geweest ¹¹⁴.

6.15 *Heffing op verkeer over water (licentrecht)*

In dit geschrift blijven de heffingen op in-, uit- en doorvoer van goederen, in het bijzonder het licentrecht en het convoygeld, in beginsel buiten beschouwing. In een overzicht van de gezagsuitoefening in Zeeland kan echter een Zeeuwse administratie voor het licentrecht niet onvermeld blijven. Vandaar dat hierna opmerkingen volgen over het licentrecht voor zover dit werd geheven van scheepvaart- en goederenverkeer over water ¹¹⁵. Aan het convoygeld dat in Zeeland pas in 1576 werd ingevoerd, is slechts een enkele vermelding gewijd.

Heffingen op handelsverkeer waren in de Nederlanden reeds vóór 1572 bekend ¹¹⁶. In 1542–1559 zijn er drie perioden geweest waarin een heffing op handel met vijandelijk gebied werd toegepast, terwijl in 1543–1554 drie heffingen op uitvoer of op in- en uitvoer werden toegepast die niet specifiek op handel met vijandelijk gebied betrekking hadden. Verder werd een tijdlang in de Scheldedelta een heffing op uitgevoerd graan geheven, terwijl van 1549/1550 t/m 1570 wijn bij invoer werd belast.

Licentrecht is een vergunningsrecht. Bepaalde handelingen zijn in het algemeen niet toegestaan, maar men kan tegen betaling van licentrecht vergunning voor het verrichten van die handelingen krijgen. In de beginfase van de Opstand kwamen er in Zeeland en Holland twee typen licentrecht voor: *a.* licentrecht verband houdend met oorlogsrecht, en *b.* licentrecht verband houdend met uitvoerverbod. Volgens het oorlogsrecht zoals dit door de opstandelingen werd uitgelegd, hadden zij het recht om alle schepen thuis horend in vijandelijke gebieden en alle schepen die koers zetten naar een vijandelijke haven of daarvandaan kwamen, te nemen en verbeurd te verklaren. Het oorlogsrecht kon versoepeld worden door het verlenen van vergunningen in de vorm van paspoorten, bijv. aan neutrale kooplieden om naar vijandelijke havens te varen. Voor zulk een vergunning moest gewoonlijk licentrecht worden betaald. Uitvoerverboden werden uitgevaardigd om te voorkomen, dat er in het eigen grondgebied gebrek aan bepaalde goederen, bijv. levensmiddelen, ontstond, of om toevoer van bepaalde goederen aan de vijand te verhinderen. Tegen betaling van licentrecht kon vergunning voor uitvoer worden verleend.

De heffing van licentrecht uit oorlogsrecht lag op het terrein van de oorlogvoering en werd aanvankelijk geregeld door Oranje als militaire leider van de Opstand en niet vastgelegd in openbaar gemaakte voorschriften. Soms werd het oorlogsrecht op een andere wijze versoepeld, bijv. door in een bepaald geval een paspoort te verlenen zonder daar licentrecht over te heffen. Een bijzondere vorm van versoepeling was de overeenkomst die Oranje op 25 mei 1573 sloot met de Engelse compagnie van de Merchants Adventurers ¹¹⁷. Leden van de compagnie kregen daarbij het recht om op een bepaalde wijze handel op Antwerpen te drijven zonder betaling van licentrecht. De Merchants Adventurers verplichtten zich tot tegenprestaties. De uitvoerverboden met de mogelijkheid van het verlenen van

¹¹³ V-7.

¹¹⁴ Overzicht van financiële administraties die in Beoosterschelde vóór beleg van Zierikzee (onder meer) op inbeslaggenomen goederen betrekking hadden, geeft De Jonge van Elmeent, *Geschiedkundig onderzoek*, 26 vlg. Zie ook V-13.

¹¹⁵ Volgende opmerkingen over licentrecht in begintijd van Opstand verschillen aanmerkelijk van wat daarover gewoonlijk in literatuur is geschreven. Achterwege blijft hier verwijzing naar mededelingen die afwijken van hier gegeven uiteenzetting.

¹¹⁶ Sneller en Unger, *Handel met Frankrijk*, bevat uittreksels uit rekeningen van heffingen, onder meer nr 641, 642, 643, 738, 742, en andere gegevens. Zie voor congégeld op uitgevoerd graan: Meilink, 'Congégeld op granen', over geslaagde poging van Holland om congégeld te ontgaan met gegevens over heffing in Zeeland. Zie voor heffing op ingevoerde wijn: XVI-8(4).

¹¹⁷ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre VI*, nr. 2583, 2586; Smit, *Handel met Engeland*, II, tweede stuk, nr.1223; Kernkamp, *Handel*, I, 34 vlg. Oranje treedt hierin op als behartiger van belangen van Gemene Zaak en beschouwt de Merchants Adventurers als deelgenoten daarin, vgl. onder meer in Kervyn – Gilliodts, a.w., nr. 2586: de opstandelingen zetten hun levens en goederen op het spel "pour une sainte et juste querelle aultant commune à vous que à nous".

uitvoervergunningen werden geregeld in formele wetgeving die met medewerking van de Staten tot stand kwam.

6.16 *Plaatselijke heffing van licentrecht in Zeeland in 1572/1573*

Vermoedelijk heeft in Zeeland na het begin van het verzet in 1572 aanvankelijk alleen stedelijke licentheffing min of meer incidenteel plaats gevonden. Op 21 februari 1573 schrijft de regering van Vlissingen aan Oranje, dat Engelse kooplieden hun koningin steun en medewerking hebben gevraagd om te bereiken, dat de Vlissingers hun zouden toestaan op Vlaanderen te handelen ¹¹⁸. De kooplieden beriepen zich er op, dat de Vlissingse regering zelf vergunningen voor handel van Vlissingen naar het vijandelijke Vlaamse Biervliet verstrekke. De Vlissingers wilden echter Engelse handel op Vlaanderen niet toelaten, maar bevonden zich door hun gedrag in een lastig parket. Zij voerden als verklaring voor hun handelwijze aan, dat zij gedurende zekere tijd uit noodzaak paspoorten voor handel op Biervliet hadden verstrekt. De Vlissingers wilden niet blootgesteld worden aan buitenlandse druk om handel op vijandelijk gebied toe te laten en wilden afzien van het verstrekken van paspoorten voor zulke handel, als Oranje hun financieel te hulp kwam. Uit dit verzoek blijkt, dat uit financiële noodzaak, d.w.z. tegen betaling, paspoorten werden verstrekt ¹¹⁹. Blijkbaar hadden de Vlissingers voor eigen kooplieden het oorlogsrecht versoepeld door tegen betaling vaart naar een vijandelijke haven toe te staan, terwijl zij dit aan Engelse kooplieden niet toestonden.

Ook in Veere is een stedelijk licentrecht geheven. In de rekening van de administratie van de oorlogsfinanciering van Henrick Somer die liep van omstreeks mei 1572 tot omstreeks eind juli 1573 zijn een aantal ongedateerde ontvangsten ter zake van licentrecht geboekt ¹²⁰. Het gaat om haring, potas, boter, kaas, Hollandse kaas, huiden, zout, teer, vis en zaad. Bij een aantal posten zijn als plaats van bestemming vermeld Biervliet en Reimerswaal, wisselplaatsen voor de handel met vijandelijk gebied, bij één post 'vianden landen'. Vermoedelijk hebben alle posten betrekking op uitvoer naar vijandelijk gebied. In twee thans verloren rekeningen van Walraven van den Braemsloot als ontvanger in Veere van geannoteerde goederen in de periode 1572–1574 kwamen ook ontvangsten uit licenten voor die althans gedeeltelijk stedelijke licentheffing zullen hebben betroffen ¹²¹.

Hoewel er niets over bekend is, zal waarschijnlijk ook in Zierikzee in 1572/1573 stedelijk licentrecht zijn geheven. Het is niet uitgesloten, dat bij de hier bedoelde Zeeuwse plaatselijke licentheffingen Hollandse voorschriften en praktijken werden toegepast.

6.17 *Licentrecht bij uitvoer*

Aanvankelijk waren het licentrecht uit oorlogsrechte en dat bij uitvoer twee afzonderlijk geregelde heffingen. Van mei 1574 af werden zij gezamenlijk als delen van één heffingencomplex geregeld.

¹¹⁸ KHA, Inv. 11–XIV E–40. Relas in tekst is eigen weergave van volgende passage: "Voorts zoe is ons angedient, dat diversche coopliuyden in Ingelant an haer Majesteit solliciteren om huerlieder handel te doene op Vlaenderen, alnoch onse vianden, onder tpretext, dat wy selfs vut onse stadt eenich tyt duer noot pasporten gegeven hebben op Biervliet. Om dwelck te verhoeden waere zeer goet, dat uwer Excellence ons ander middel toevouchde ten eynde nyemant anders daerduere geoirsaect zy sul(i)x naer te doene."

¹¹⁹ Van Reydt, *Historie*, 9: "In Octobri 1572. werden die eerste Licenten in Zeelandt ghevonden, verbiedende by pene van confiscatie alle toevoeringhen na des Conincx Steden, settende op elcke specie soo veel als sy eenichsins konden verdragen sonder die neeringhe te verdrijven." Mededeling kan ontleend zijn aan Charles de Beaulieu, een van Van Reyds zegslieden die in beginjaren van Opstand nauw bij financiële en andere gebeurtenissen in Zeeland was betrokken (vgl. III-3). Becht, *Statistische gegevens*, 72 vlg., grijpt zonder bronvermelding deze mededeling aan om te fantaseren, dat de Staten van Zeeland in oktober 1572 alle handel op Vlaanderen en Brabant verboden tenzij tegen betaling van een verlofgeld of licent. In Zeeland liet een Statencollege nog anderhalf jaar op zich wachten (vgl. VIII).

¹²⁰ ZA, GA Veere, nr 1387, fo 15v vlg., 25v. Heffing heet in na Somers dood opgestelde rekening 'licent'. Zie voor Somers administratie IV-15.

¹²¹ Heeringa, 'Inkomsten', 8 vlg. Van de rekeningen is slechts een summier overzicht van de inhoud bekend.

Hierna wordt eerste de licentheffing bij uitvoer behandeld, omdat van 1572 af gepubliceerde voorschriften daarover beschikbaar zijn die mede op Zeeland betrekking hebben. Daarna krijgt het licentrecht uit oorlogsrecht aandacht, omdat een voor Zeeland relevante regeling daarvan eerst uit midden 1573 bekend is.

Op 25 januari 1573 lichtte Oranje de Zeeuwse admiraal Worst in over een recente regeling in Holland ¹²². In Zeeland waren twee schepen met rogge aangehouden op verdenking, dat de lading voor vijandelijk gebied was bestemd. De schippers beriepen zich op een paspoort in hun bezit, maar volgens Oranje was op de datum van het paspoort uitvoer van proviand naar vijandelijk gebied verboden en kon de schippers alleen maar zijn toegestaan leeg uit te varen en uit vijandelijk gebied graan en andere waren waar behoefte aan was, in het territoir van de Opstand in te voeren. Oranje vervolgt dan, dat om dergelijke en andere ongewenste situaties te voorkomen de Staten van Holland hoogstens een maand geleden alle zuivel, haring en andere Hollandse waren in beslag hebben genomen en voortaan samen met Oranje paspoorten afgeven waarbij de kooplieden wordt toegestaan de waren te voeren naar waarheen zij willen, op voorwaarde dat zij betalen 'zeker gabel oft impost tot prouffyte van de Ghemeene Saeke'. Uit Oranjes brief blijkt, dat toen een voor het gehele Zeeuwse gebied van de Gemene Zaak geldende licentheffing nog niet bestond.

Oranje doelde op het in zijn naam uitgevaardigde plakkaat van 15 december 1572 dat de handel in enkele essentiële voedingsmiddelen onder regie van commissarissen stelt met uitzondering van de kleinhandel en van de groothandel die bestemd is om de kleinhandel in Holland te bevoorraden ¹²³. De regeling betreft alle andere vormen van groothandel en heeft ten doel de uitvoer aan een vergunningstelsel te onderwerpen. Volgens het plakkaat gebiedt Oranje 'hier op gehad het advis van' de Staten van Holland, dat voortaan alle voor de handel bestemde gedroogde en gezouten vis, haring, boter en kaas moeten worden afgedragen aan commissarissen vanwege de Staten. Aangenomen mag worden, dat de afdracht tegen de marktprijs zou plaats vinden. Alleen de commissarissen zijn bevoegd de levensmiddelen in het groot te verhandelen voor uitvoer uit Holland. Zij zijn gemachtigd om vergunning tot uitvoer van de van hen gekochte levensmiddelen te geven in de vorm van een door hen getekend en door de steden gezegeld paspoort. Over een verplichting van de kooplieden om voor het paspoort een recht te betalen, wordt in het plakkaat niet gesproken. Er is alleen bepaald, dat de commissarissen een instructie zullen krijgen. Deze vorm van wetgeving typeert de begintijd van de heffing van licentrecht, waarin het recht werd behandeld als een administratieve bijkomstigheid, al was men er zich van bewust, dat het om een belasting, een 'gabel ofte impost', ging. Waar de bevolking zich aan moest houden, afdracht van levensmiddelen, verbod van uitvoer zonder paspoort, werd algemeen bekend gemaakt. De heffing van licentrecht werd overgelaten aan het bestuursapparaat dat handelde volgens niet openbaar gemaakte richtlijnen en vermoedelijk ook volgens van hogerhand incidenteel gegeven opdrachten.

Volgens het plakkaat is Oranje de gebieder die met toestemming (advies) van de Staten een maatregel voorschrijft. Volgens Oranjes brief aan Worst zijn het de Staten die de kanalisering van de uitvoer van levensmiddelen via commissarissen invoeren. Dit laatste zal de werkelijkheid zijn geweest. De Staten hadden een sterkere positie dan het plakkaat suggereert. Met betrekking tot de paspoorten schijnt het anders te zijn geweest. Volgens het plakkaat geven de commissarissen van de Staten de paspoorten met hun handtekening en het zegel van een stad uit. Volgens Oranjes brief geven hij en de Staten samen de paspoorten uit. Mogelijk werden in de praktijk de paspoorten mede op Oranjes naam gesteld om er meer gewicht aan te geven tegenover het vlootpersoneel dat de paspoorten moest respecteren, en als garantie voor de kooplieden.

Op 10 maart 1573 werd de regeling van het plakkaat van 15 december 1572 gewijzigd. Het wijzigingsplakkaat staat op naam van Oranje en had de instemming van de Raad en de Staten van Holland ¹²⁴. Een Zeeuwse instantie wordt niet vermeld en zal dan ook niet bij de totstandkoming betrokken zijn geweest. Het plakkaat heeft echter uitdrukkelijk ook op Zeeland betrekking. Ook in dit plakkaat wordt licentheffing niet vermeld.

¹²² KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 49, fo 429r vlg.

¹²³ RH, 2e ed., 1565–1574, 621 vlg.

¹²⁴ RH, 2e ed., 1565–1574, 631 vlg. Met 'Raad' zal het Hof van Holland zijn bedoeld, dat omstreeks die tijd een nieuwe start maakte.

Het daarop volgende plakkaat inzake uitvoer is van 3 mei 1573 en is gesteld op naam van Philips ¹²⁵. Het ging uit van Oranje en de Raad nevens hem met instemming van het Hof van Holland. Het plakkaat bestaat inhoudelijk uit twee gedeelten: a. een voor binnen- en buitenlanders geldend absoluut verbod van uitvoer van graan en zout uit Holland naar vijandelijk gebied en enkele regelingen over handel en vervoer van graan en zout in Holland, en b. een eveneens voor binnen- en buitenlanders geldend verbod van uitvoer uit Holland en Zeeland van alle soorten goederen en naar alle plaatsen, waar ontheffing van kan worden verleend in de vorm van het verlenen van een paspoort. Het plakkaat maakt geen melding van licentheffing.

Uit enkele teksten blijkt, dat het plakkaat ook in Zeeland van kracht is geweest en dat aan vergunningen voor uitvoer heffing van licentrecht was verbonden. Zierikzee had bij Oranje geklaagd, dat volgens de opvatting van de Vlissingers over de strekking van een zeker plakkaat paspoorten inzake de uitvoer van koopwaar uit Zeeland nergens anders dan te Vlissingen gehaald moesten worden ¹²⁶. Oranje besliste op 10 juni 1573, dat afgifte van paspoorten en inning van het recht terzake in Zierikzee, Veere en Vlissingen zou geschieden. Het door Zierikzee bedoelde plakkaat zal dat van 3 mei 1573 zijn.

Geldigheid van het plakkaat van 3 mei 1573 voor Zeeland blijkt ook uit de aanstelling door Oranje op 13 augustus 1573 van Jehan Isebeque tot besier van Vlissingen ¹²⁷. In de considerans wordt de noodzaak en de rechtvaardiging van controle van scheepsladingen uiteengezet. Steeds meer kooplieden en anderen voeren in hun schepen munitie, proviand en andere goederen uit waarvan Oranje de uitvoer uit Holland en Zeeland heeft verboden in verband met de oorlog tussen hem en de hertog van Alva. Bovendien wordt er ook steeds meer ten nadele van Oranje gefraudeerd met de betaling van de prijs en het recht door Oranje gesteld op goederen waarvan hij de uitvoer uit Holland en Zeeland heeft toegelaten. Een en ander is in strijd met ordonnantie en edicten die Oranje heeft laten maken en publiceren.

In de persoon van Isebeque kwamen buitenlandse kooplieden in contact met het gezag van de opstandelingen. Isebeque was betrokken bij de uitvoering van maatregelen die hun handel bemoeilijkten. Achter Engelse en Franse kooplieden stonden een koningin en een koning die Zeeland en Holland te vriend moesten houden. Isebeque moest dus een aannemelijk verhaal kunnen houden, als hij de lading van een schip wilde onderzoeken. In de commissiebrief treedt Oranje op als de enige actor aan de kant van de Opstand. Staten en Raden nevens hem spelen geen rol. Oranje voert oorlog met Alva. Daarom verbiedt Oranje uitvoer van strategische goederen en laat hij uitvoer van andere goederen tegen betaling van een recht aan hem toe. Oranje stelt Isebeque aan om te controleren of zijn voorschriften in Vlissingen worden nageleefd. Geldigheid van het plakkaat van 3 mei 1573 in Zeelandt blijkt met zoveel woorden uit de ordonnantie van 5 mei 1574 inzake uitvoer die naar de vorm Hollands-

¹²⁵ RH, 2e ed., 1565-1574, 633 vlg.

¹²⁶ KHA, Fbk I, fo 143r; ordonnantie van Oranje ten behoeve van Zierikzee; Delft, 24-7-1573: "Alsoe de burgmeesters, schepenen ende raeden der stede van Zyrickzee ons alhier by requeste verthoont hebben, hoe dat om te voorkomen het groot ongeryff ende interesten welcke sy lydende waren aengaende den passepoirten ende licentbrieven op den uytvoer van coopmanschappen die alleene tot Vlissingen mosten gehaelt worden volgens zekere placcaet welck die van Vlissingen so waren interpreterende, ende wy tzelve anders verstaende ende raedtsaem bevindende tot voideringe van de ghemeene saeke by apostille van zekere requeste van date den Xen Juny lestleden geinsinueert te stellen, dat de voorscreven passepoirten ende licenten soudon worden gedepescheert ende trecht van dien ontfangen soewel binnen der steden Zyrickzee ende Vere als tot Vlissingen by alzulcke persoonen als wy daertoe soudon ordonneren ende committeren." In Vlissingen had men zich echter niet aan die beslissing gehouden, vandaar dat Oranje in ordonnantie van 24-7-1573 Vlissingers en militaire bevelhebbers in Zeeland opdroeg Zierikzeese paspoorten te respecteren. Oranje beschouwde kwestie als aangelegenheid van Gemene Zaak die hij als leider van Gemene Zaak behandelde. In overeenstemming daarmee bezigde hij aan slot van ordonnantie de souvereiniteitsclausule: "Want onse wille ende intentie zulcx zy". De passage "van date den Xen Juny lestleden" zal bij 'apostille' horen, omdat requesten niet werden gedateerd.

¹²⁷ KHA, Fbk I, fo 88r vlg; commissie van Oranje; s.l., 13-8-1573. Een besier (besieër) had tot taak de lading van schepen te controleren.

Zeeuwse wetgeving is ¹²⁸. In de considerans van die ordonnantie wordt het algemene uitvoerverbod van het plakkaat van 3 mei 1573 gememoreerd.

Op welke wijze het uitvoerverbod van 3 mei 1573 in Zeeland van kracht is geworden, is niet bekend. Wellicht heeft Oranje het plakkaat toegezonden aan zijn Zeeuwse gouverneurs en hebben deze de instemming van de regeringen van Vlissingen, Veere en Zierikzee met de toepassing in Zeeland verkregen. Maar het is niet uitgesloten, dat deze formele omweg achterwege is gelaaten en de Zeeuwse functionarissen van het licentrecht met instemming van de plaatselijke autoriteiten zonder meer het uit het plakkaat van 3 mei 1573 voortvloeiende licentrecht hebben geheven.

Aanvankelijk (midden 1573) waren de met de licentheffing belaste commissarissen bevoegd om de hoogte van het licentrecht vast te stellen, mits zij dit gezamenlijk deden, zodat uniformiteit van heffing gewaarborgd was ¹²⁹. De beoogde uniformiteit in de hoogte van het licentrecht werd niet steeds gerealiseerd. Begin 1574 ontving Oranje een klacht van de Raad nevens hem, dat in Zeeland aanzienlijk lager licentrecht bij uitvoer van [oliehoudend] zaad werd geheven dan in Holland en dat dit de olieproductie in Holland en Zeeland in gevaar bracht ¹³⁰. Men zou dan immers spoediger elders tot olieproductie overgaan. Licentrecht speelde een rol in de industrialisatiepolitiek. Oranje verzocht toen in de bron ongenoemde geadresseerden die de regering van een Zeeuwse stad zullen zijn geweest, de zaaduitvoer tijdelijk op te schorten of tenminste te doen geschieden met eenzelfde licentheffing als in alle andere steden. Oranje beschouwde de licentheffing bij uitvoer als een aangelegenheid van Holland en Zeeland. Hij verzoekt en draagt niets op; het enige dat hij verlangt, is uniformiteit.

6.18 Zeeuwse administratie voor heffing van licentrecht uit oorlogsrecht

Op 6 juni 1573 droeg Oranje Charles de Beaulieu en Jacques Taffin op in een aantal Zeeuwse plaatsen administraties in te richten voor de heffing van licentrecht krachtens oorlogsrecht ¹³¹. Toen omstreeks dezelfde tijd licentheffing wegens ontheffing van een uitvoerverbod werd ingevoerd, zullen die administraties spoedig, zo niet van het begin af, elke heffing van licentrecht hebben verzorgd. De plaatselijke administraties vormden samen een Zeeuwse bovenplaatselijke administratie die voor de verschillende Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak een zekere onderlinge bestuurlijke eenheid betekende.

Oranje geeft de opdracht tot inrichting van de administraties als militaire leider zonder medewerking van een andere instantie. Een ordonnantie met een regeling van de licentheffing is niet bekend. Volgens de considerans van de opdracht die wellicht alleen de essentie van de regeling vermeldt, staat Oranje toe, dat alle kooplieden onbelemmerd handelsgoederen naar de Nederlanden (Pays Bas) brengen en daar retourvracht opdoen, op voorwaarde, dat zij van tevoren een vrijgeleide en paspoort halen in de daartoe aangewezen plaatsen en een 'droict de passage' betalen volgens de tarieflijst die Oranje heeft laten opstellen ¹³². Om daar

¹²⁸ RH, 2e ed., 1565-1574, 643: "Al is het soo dat Wy [= Philips II op wiens naam plakkaat is gesteld] by Onse voorgaande Placaaten, en namentlijk *bij dat van 3-5-1573* wel scherpelijck verbooden ende geinterdiceert hebben de uitvoeringe van allerhande Victuaille, mitsgaders van alle andere Waaren en Koopmanschappen uit Onse Landen van Holland ende Zeeland anders dan met oorlof ende behoorlijk Paspoort, ende mits daar af betaalende de Regten daartoe staande – – –". Licentrecht komt in plakkaat van 3-5-1573 niet voor, maar daar wordt overheen gestapt.

¹²⁹ Zie commissie voor De Beaulieu (VI-21).

¹³⁰ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 216; fo 495v vlg.; brief van Oranje aan ongenoemden, Vlissingen, 26-1-1574.

¹³¹ KHA, Fbk I, fo 14v vlg.; Delft, 6-6-1573.

¹³² "Comme pour certaines causes et considérations nous avons trouvé nécessaire de consentir et accordé, que tous marchantz pourront librement et franchement mener marchandises au Pays Bas et en prendre le retour moyennant et avecq expresse condition et réserve, qu'ilz seront préalablement tenez et obligez de prendre lettres de sauffconduit et passeport ès villes et places que nous avons assigné, et de payer tel droict de passage selon qu'est contenu en la liste et déclaration que nous avons pour ce fait dresser [aldus]. Par quoy pour bien reigler et conduire ceste affaire est besoing de commectre de commis, receveurs et chercheurs ès villes et places qu'entendons les navires debvoir passer pour y estre visitées et payer ledit droict – – –". 'En prendre le retour' is hier opgevat als 'met retourvracht

uitvoering aan te geven zijn er ontvangers en 'rechercheurs' nodig in de plaatsen waar de schepen moeten passeren. Met 'Pays Bas' zijn de aan de landsheer trouwe gebieden van de Nederlanden bedoeld. Het gaat niet om een heffing op goederen, maar om een heffing van scheepvaartverkeer tussen het buitenland en vijandelijk Nederlands gebied via de Scheldedelta of langs de blokkade van de vijandelijke havens aan de Vlaamse kust, zoals Duinkerke, Nieuwpoort en Sluis door de Zeeuwse vloot. De Beaulieu en Taffin moeten naar Zierikzee, Brouwershaven, Bommenee, Veere en Vlissingen gaan en in elk van die plaatsen aanstellen commissarissen voor de uitgifte van paspoorten, ontvangers om het passagerecht te innen en rechercheurs om koopwaar en schepen te visiteren en het vaartraject van de schepen in het oog te houden. Zij zullen aan deze functionarissen een kopie van de lijst en de instructie geven volgens welke zij te werk moeten gaan. De lijst en de instructie worden in de commissie niet gespecificeerd en hun inhoud is niet bekend. De lijst zal goederensoorten en tarieven vermeld hebben.

Aan het slot van de opdracht beveelt Oranje de gouverneurs van de plaatsen en roept hij baljuws, burgemeesters en schepenen op om De Beaulieu en Taffin behulpzaam te zijn, omdat het welslagen van hun opdracht geheel ten goede komt aan de Gemene Zaak ¹³³. Oranje treedt hier op als leider van de Gemene Zaak die zijn gouverneurs kan bevelen, maar tot de stedelijke functionarissen niet meer dan een dringend verzoek kan richten.

De zojuist beschreven regeling is vermoedelijk dezelfde als die welke volgens Le Petit op 12 juni 1573 vanwege Oranje te Vlissingen werd bekend gemaakt, en inhield dat alle kooplieden uit Frankrijk, Engeland, Schotland, Duitsland en het Oostzeegebied, d.w.z. uit neutrale landen, vrij handel mochten drijven in Vlaanderen, Brabant en andere Nederlandse streken, en daar alle soorten koopwaar naar toe brengen behalve goederen die bij plakkaat daarvan uitgezonderd waren ¹³⁴. Voorwaarde was, dat zij op de daarvoor aangewezen plaatsen een paspoort moesten halen en een voorgeschreven heffing moesten betalen.

6.19 *Licentrecht wegens ontheffing van uitvoerverbod*

Op 5 mei 1574 stellen Oranje en de Staten van Holland en Zeeland een ordonnantie op de uitvoer vast die een stadium in de ontwikkeling van de licentwetgeving is tussen volledige verzwijging van het recht in gepubliceerde regelingen en heffing volgens niet gepubliceerde richtlijnen of gebruiken enerzijds en algemene bekendmaking van het recht met vaste tarieven anderzijds. Volgens de ordonnantie is uitvoer slechts toegestaan, als eerst licentrecht is betaald volgens een reeds opgestelde of nog op te stellen instructie. Het is de commissarissen van het licentrecht streng verboden andere tarieven toe te passen dan die van de instructie. Het is hun verder verboden de instructie aan iemand mee te delen of ter inzage te geven ¹³⁵. Zij mogen slechts aan de betaler van licentrecht meedelen wat in de instructie op zijn geval betrekking heeft. De hoogte van het licentrecht zal in Holland en Zeeland overal gelijk zijn, maar de tarieven blijven geheim.

6.20 *Regeling van twee typen licentrecht als één complex*

terugkeren'. In de regeling van Oranje met de Merchants Adventurers was hun toegestaan via Vlissingen naar Antwerpen te varen met bij name genoemde handelsgoederen zonder voor het passeren van Vlissingen en voor de terugkeer iets te betalen. Dat zij stilzwijgend op de terugreis goederen uit Antwerpen mochten meenemen, blijkt uit het verbod om uit Antwerpen textiel mee te nemen van de soorten die Nederlandse ballingen in Engeland vervaardigden.

¹³³ "Mandons et requérons les gouverneurs, bailli, burgmeesters et eschevins desdictes villes et places, que pour l'effect de ce que dessus ilz leur prestant toute ayde, faveur et assistance, redondant tout le succès pour le bien et prouffict de la cause commune." Aangenomen is, dat 'mandons' gericht is tot de gouverneurs en het mildere 'requérons' tot de stedelijke functionarissen.

¹³⁴ Le Petit, *Chronique*, II, 252. Bewering in Becht, *Statistische gegevens*, 73, (met beroep op Le Petit) dat op 12-6-1573 te Vlissingen de eerste vergunning voor handel op vijand werd geveild, is ongegrond. Fruin-Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 193, neemt bewering van Becht over, maar geeft als bron zojuist vermelde plaats bij Le Petit zonder Becht te noemen.

¹³⁵ "welke Instructie de commissarissen ook niet en sullen vermoogen of gehouden weesen iemenden te communiceren ofte visie daar af te doen, vorder dan hetselve een iegelijk in het sijne sal roeren en aangaan".

In een van Oranje en de Generale Staten van Holland en Zeeland uitgaande ordonnantie van 18 mei 1574 werden het licentrecht uit oorlogsrecht en dat bij uitvoer als één complex geregeld ¹³⁶. Hierdoor kregen de Staten zeggenschap met betrekking tot het licentrecht uit oorlogsrecht. Met betrekking tot dat licentrecht is bepaald, dat Holland en Zeeland zich voorbehouden 'het gemeene regt van den Oorlog teegens haare Vyanden', zoals dit van ouds door alle rijken, landen en provinciën is toegepast.

In de ordonnantie wordt de licentheffing voorgesteld als een betaling voor het toezicht op een correcte uitvoering van de voorschriften. Overigens voldoet de ordonnantie meer dan eerdere ordonnaties aan de vereisten van een fiscale wetgeving. De ordonnantie verbiedt dat zelfs met zoveel woorden. Daaruit blijkt, dat deze praktijk die in 1573 volgens de hierna besproken commissie van De Beaulieu onder voorbehoud van uniformiteit toegelaten was, nog niet geheel was verdwenen.

6.21 *Commissie voor De Beaulieu inzake licentrecht*

Omstreeks mei/juni 1573 werd er dus zowel licentrecht uit oorlogsrecht als licentrecht wegens ontheffing van uitvoerverbod geheven en het ligt voor de hand, dat de door De Beaulieu en Taffin in te richten Zeeuwse licentadministratie beide soorten licentheffing zou uitvoeren. Vermoedelijk uit dezelfde tijd is een ongedateerde commissie voor Charles de Beaulieu als commissaris–controleur op de uitgifte van paspoorten die inderdaad op beide soorten licentheffing betrekking heeft ¹³⁷. Volgens de considerans van de commissiebrief heeft Oranje 'na rijp beraad in rade' toegestaan, dat alle kooplieden van welk koninkrijk of land ook vrij koopwaar zullen mogen brengen naar de Nederlanden en daar mogen halen, en eveneens vrij koopwaar uit de provincies en plaatsen die de zaak van Oranje zijn toegedaan, mogen brengen naar de Nederlanden en naar andere koninkrijken en landen, een en ander op voorwaarde van het halen van een paspoort en het daarvoor betalen van een in een lijst gespecificeerde heffing. 'Nederlanden' is hier het de landsheer trouw gebleven deel van de Nederlanden. Oranje had de regeling uitgevaardigd 'na beraad' in rade, waarmee zal zijn bedoeld, dat hij had overlegd met de Raad nevens hem. De Staten van Holland en het Hof van Holland en Zeeland waren niet bij de regeling betrokken.

De commissiebrief bevat niet alleen een taakopdracht met bijbehorende bevoegdheden voor de Beaulieu, maar ook voor zijn Vlissingse 'adjuncten' wier functie niet is omschreven. De Beaulieu en zijn adjuncten werken in teamverband. De Beaulieu en zijn adjuncten moeten samen in Vlissingen paspoorten afgeven, het goederenvervoer controleren, het bedrag van het verschuldigde recht vaststellen en hoeveelheid en aard van de koopwaar noteren. Daarbij moeten zij zich houden aan de daarvoor geldende voorschriften van Oranje ¹³⁸ waarvan de inhoud niet bekend is. Gezamenlijk moeten zij er voorts voor zorgen, dat de opbrengst van verbeurdverklaarde en buitgemaakte goederen ten goede komt aan de Gemene Zaak. Samen met zijn adjuncten mag De Beaulieu rechercheurs voor de visitatie van scheepsladingen aanstellen en ontslaan. In de Vlissingse administratie heeft De Beaulieu wel een bijzondere positie. Hij houdt ook toezicht op de gang van zaken en onderhoudt het contact met andere

¹³⁶ RH, 2e ed., 1565-1574, 650 vlg.

¹³⁷ KHA, Fbk I, fo 17v vlg.: "Comme pour bonnes et notables causes et raisons, avecq meure et prudente déliberation de conseil, nous avons permis et accordé, que tous marchans de quel royaulme et paijs qu'ilz soient, pourront franchement et librement mener marchandises au Pays Bas et en prendre leur retour, comme aussy des provinces, villes et places tenans la iuste et legittime cause de noz armes allencontre du duc d'Alve et ses alliez, tant vers ledit Pays Bas que aultres royaulmes et paijs, moyennant et à condition de prendre lettres de saulffconduit et passeport et de payer pour iceulx le droict et taux specifié en une liste et registre qu'avons faict dresser - - -". Uit context blijkt, dat 'Pays Bas' de aan landsheer trouwe Nederlandse gebieden zijn. Dat regeling ook betrekking heeft op goederen die kooplieden uit die gebieden halen, blijkt uit omschrijving van taak van De Beaulieu die onder meer inhoudt: "examiner les marchandises qu'on vouldra charger et mener audit Pays Bas, France, Angleterre, Dennemarcq, Oistlandt et aultres villes et pays et d'illecq en prendre le retour". Door grote gelijkenis van considerans met considerans van opdracht van 6-6-1573 aan De Beaulieu en Taffin is datering van aanstelling van De Beaulieu in zomer van 1573 aannemelijk.

¹³⁸ "le tout conforme aux ordonnances, instructions, liste et registre qu'avons pour ce faict dresser". De 'liste' zal lijst van goederensoorten met bijbehorende licenttarieven zijn geweest.

Zeeuwse en Hollandse licentadministraties. Hij moet worden beëdigd door de gouverneur van Vlissingen.

De Beaulieu is volgens de commissiebrief niet alleen hoofd van de Vlissingse licentadministratie, maar ook 'superieur sur les aultres commis de Zeelande', d.w.z. chef van de bovenplaatselijke Zeeuwse administratie van de afgifte van paspoorten en de heffing van het bijbehorende recht. Een afzonderlijke aanstelling in die functie is niet bekend. Wellicht beschouwde Oranje De Beaulieu als chef van de Zeeuwse administratie op grond van de hem verstrekte opdracht om met Taffin de administratie op te zetten. Taffin kreeg in 1573 een andere functie, hij werd tesorier van Oranje. De Beaulieu zou tot het eind van zijn leven op het terrein van de licenten werkzaam blijven.

Als chef over de andere commissarissen in Zeeland moet De Beaulieu met hen en met de commissarissen in Holland contact onderhouden om datgene in praktijk te brengen dat hij nodig acht voor een rechtvaardige en gelijkmatige afgifte van paspoorten en inning van het recht ¹³⁹.

De Beaulieu mag het bedrag van het licentrecht alleen wijzigen als daarover met de andere commissarissen in Holland en Zeeland overeenstemming is bereikt. Het hier bedoelde licentrecht had nog niet het stadium bereikt van een belasting met gepubliceerde tarieven die alleen in een formele procedure gewijzigd konden worden. De commissarissen waren bevoegd de hoogte van de heffing naar de omstandigheden te regelen. Zij moesten dit wel gezamenlijk doen. Hierdoor zou het licentrecht in Zeeland en Holland uniform worden geheven en tegelijk een zekere bestuurlijke eenheid binnen Zeeland en tussen Zeeland en Holland ontstaan.

6.22 *Aanstelling van ontvanger van licentrecht te Vlissingen*

De eerstvolgende beschikbare tekst betreffende licentrecht in Zeeland is de aanstelling door Oranje van mr Pieter de Rycke, baljuw van Vlissingen, tot ontvanger van licentrecht te Vlissingen op 23 augustus 1573 ¹⁴⁰. Volgens de commissiebrief vond de aanstelling plaats in het kader van de afgifte van paspoorten en heffing van licentrecht ter zake van in- en uitvoer in en uit Zeeland ¹⁴¹. De considerans van de commissiebrief stelt het als een aan de ingezetenen van Vlissingen verleend voorrecht voor, dat zij en niet-ingezetenen hun goederen en koopwaar uit en in Zeeland mogen voeren met een paspoort waarvoor een recht betaald moet worden. De tekst wekt de indruk, dat ook voor invoer een paspoort en betaling van recht was vereist, maar daar zijn geen andere aanwijzingen voor ¹⁴². De door De Rycke ontvangen

¹³⁹ Oranje gaf op 8-4-1574 instructie voor commissarissen van paspoorten waarvan tekst in 1940 is verloren gegaan (Heeringa, 'Beheer geldmiddelen', 200).

¹⁴⁰ KHA, Fbk I, fo 139v vlg.; Dordrecht, 23-8-1573.

¹⁴¹ "Alsoe wy om (nyetjegenstaende dese tegenwoordighe oirloghe tusschen ons ende den hertoghe van Alva) in den lande van Zeelandt te onderhouden de handelinghe van coopmanschappen ende zeevaerende neeringe den ingesetenen der stede van Vlissingen vergundt ende geaccordeert hebben, dat soewel de vuytheemsche als d'ingesetenen derselver stede huere goeden ende coopmanschappen vuyt ende inne denselven lande soudon mogen vueren, mits daertoe hebbende behoorlicke passeport te verleenen by den commissarisen daertoe by ons gestelt, voor tbeneficie van welcke passeport de cooplieden ende andere tzelve verwervende schuldich soudon syn ierst ende alvoren alsulck recht ende taux te betaelen als op eenieder derzelver goederen ende coopmanschappen gestelt soude worden, blyckende al tzelve breeder by den instructien daerop by ons gedaen expedieren – – –".

¹⁴² Vermoedelijk hadden ook binnenkomende schepen die goederen invoerden, een paspoort nodig om bij aanhouding op zee door oorlogsschip van opstandelingen te kunnen aantonen, dat zij niet naar haven in vijandelijk gebied onderweg waren. Voor zulk een paspoort zal dan geen licentrecht verschuldigd zijn geweest, maar hoogstens een lage vaste vergoeding. Zie voor paspoorten voor invoer: KHA, Fbk I, fo 284r vlg.; Haarlem, 1-11-1572; paspoort voor schipper van Sint Omaars om granen naar Holland te brengen met uitdrukkelijke bepaling, dat hij voor uitvoer van goederen uit Holland naar Sint Omaars ander paspoort nodig heeft; *ibidem*, fo 283 vlg.; Rotterdam, 17-8-1574; paspoort voor koopman uit La Rochelle om allerlei goederen in Holland en Zeeland in te voeren met uitdrukkelijke bepaling, dat hij zich bij uitvoer

gelden zouden worden besteed voor de versterking van Vlissingen, onderhoud van de oorlogschepen en andere noodzakelijke uitgaven.

De Rycke behoorde al vóór de Opstand tot de medewerkers van Oranje. Hij was vooral op financieel terrein werkzaam, vaak samen met Adriaan Manmaker¹⁴³. Van de activiteiten van De Rycke als ontvanger van licentrecht in Vlissingen is vóór april 1574 bekend, dat hij over een periode die begon in september 1573, gelden verrekende met de tesorier van de oorlog Manmaker en dat hij als ontvanger gecontroleerd werd door De Beaulieu als commissaris-generaal en Leyn Bouwenss., burgemeester van Vlissingen, als controleur¹⁴⁴. Manmaker verantwoordde in zijn eerste rekening ontvangsten van De Rycke en uitgaven die De Rycke uit die ontvangsten had gedaan¹⁴⁵. Deze uitgaven houden verband met de oorlogvoering.

Opbrengsten van in Veere geïnd licentrecht kwamen pas van 1 mei 1574 af in de administratie van Manmaker terecht¹⁴⁶. Tot die tijd zal de inning en de besteding van de opbrengsten zich geheel in de sfeer van de Veerse regeringskern hebben afgespeeld. De gang van zaken met betrekking tot de heffing van licentrecht in Beoosterschelde verliep nog weer anders en wordt hier buiten beschouwing gelaten.

6.23 *Heffing vanwege Alva op handel met Holland*

Reeds in november 1572 lieten ook de aan de landsheer trouw gebleven gewesten vermoedelijk meer officieus dan officieel handel met de vijand, i.c. Holland, toe met behulp van tegen betaling verkregen paspoorten¹⁴⁷. Het verhaal ging, dat vooral Alva en zijn secretaris Albornoza daar financieel wel bij voeren. Op die manier zou er in de praktijk een sluitend systeem zijn geweest. Zolang de handelaren met Hollandse koopwaar zich binnen het machtsbereik van de opstandelingen bevonden, waren zij veilig via een tegen betaling van licentrecht in Holland verkregen paspoort, en zodra zij binnen het machtsbereik van de Brusselse regering kwamen, waren zij veilig via een van de Brusselse autoriteiten gekocht paspoort.

6.24 *Monopolie van grof zout voor Oranje*

Op 7 september 1573 liet Oranje een mededeling uitgaan, dat hij na overleg met deskundigen had besloten al het grof zout in Holland en Zeeland aan zich te trekken en daarin te laten handelen door commissarissen die hij daartoe zou aanstellen¹⁴⁸. De maatregel moest de Gemene Zaak inkomsten opleveren. Aan de (onbekende) geadresseerden van de mededeling droeg hij op de uitvoer en verkoop van grof zout te verhinderen en het zout te leveren aan de commissarissen tegen de in de mededeling vermelde prijzen voor 4 soorten zout.

In Holland was op 15 december 1572 een vergelijkbare maatregel genomen met betrekking tot vis, haring, boter en kaas¹⁴⁹. In deze waren mocht alleen door commissarissen van de Staten van Holland groothandel met bestemming van uitvoer gedreven worden. Men wilde

aan plakkaat op de uitvoer moet houden en voorgeschreven licenten en tolrechten moet betalen.

¹⁴³ Van Dijk, 'Financieel aandeel', 62: De Rycke nam als commissaris van Oranje op 25-8-1572 in Delft geld en zilver in ontvangst.

¹⁴⁴ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 4r; marginale aantekening van auditeurs van rekening.

¹⁴⁵ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 4r (ontvangsten van oktober 1573 af), en fo 54r vlg. (uitgaven van september 1573 af).

¹⁴⁶ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 18r.

¹⁴⁷ Pouillet – Piot, *Granvelle*, IV, nr 125, 508 ; Morillon aan Granvelle, St Amand, 8-11-1572 : „ Schetz se trouvera quelque jour fort chargé et avec peu d'amy : car il est vil et avare, adorant Albornos pour avoir part au gatteau. Et ja se practiquent des passeports pour amener icy les vivres de Hollande, que nous cousteront chier et passeront par les mains de Grammaie, qui boutte le nay partout ; et j'ay opinion que il ne prête que son nom, et que s'est Schetz qui prend le laict et ledict Albornos avec le duc d'Albe et *filius* la craime ". Schetz en Grammaye waren hoge Brusselse financiële functionarissen. 'Filius' is bij Morillon Alva's zoon Don Ferdinand.

¹⁴⁸ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 174, fo 475r; Dordrecht, 7-9-1573. In gebruikte afschrift worden geadresseerden niet vermeld.

¹⁴⁹ VI-17.

voorkomen, dat als gevolg van uitvoer in het binnenland een tekort aan die waren zou ontstaan en dat die waren naar vijandelijk gebied zouden worden uitgevoerd. De maatregel voldeed niet en werd bij het plakkaat van 10 maart 1573 ingetrokken of althans gewijzigd ¹⁵⁰.

Het zoutmonopolie schijnt in elk geval enige financiële steun aan Zeeland opgeleverd te hebben. Op 13 september 1573 schreef Oranje aan een onbekende, dat Vlissingen snel een aanzienlijk geldbedrag nodig had ¹⁵¹. Hij droeg de geadresseerde op aan Manmaker en De Beaulieu 8.000 gulden voor Vlissingen mee te geven en verwees daarbij naar overleg in Dordrecht met de 'dijkgraaf' over contracten die met zout verband hielden ¹⁵². Manmaker en De Beaulieu zullen op het punt hebben gestaan om na overleg met Oranje naar Vlissingen te vertrekken waar Manmaker de functie van tesorier van de oorlog wachtte. Bij de 'dijkgraaf' zal gedacht moeten worden aan Cornelis Lievensz. Werckendet, behorend tot het Zierikzees patriciaat en opperdijkgraaf van Schouwen ¹⁵³. Zierikzee was een belangrijk centrum van zoutraffinage en Werckendet zal als deskundige op het terrein van de zouthandel door Oranje geraadpleegd zijn. Aan de opdracht tot overhandiging van het geldbedrag voegt Oranje toe, dat de Staten van Holland in Delft vergaderden en een besluit inzake zout zouden nemen ¹⁵⁴. Gezien in verband met de eerder vermelde brief van 7 september 1573 heeft waarschijnlijk ook de brief van 13 september op het zoutmonopolie betrekking.

6.25 *Nieuwe regeling voor administratie van afgifte van paspoorten, heffing van licentrecht en opbrengsten van zout, verbeurdverklarde goederen en buit op Walcheren (oktober 1573)*

In Zeeland ontbrak een centrale administratie van de financiering van de krijgsverrichtingen. Vlissingen, Veere en Beoosterschelde hadden elk hun financieel beheer met eigen ontvangsten en eigen uitgaven voor de oorlogvoering ¹⁵⁵. Door de omstandigheden kon de verhouding tussen ontvangsten en uitgaven in bijv. Vlissingen gunstiger liggen dan in Veere of Beoosterschelde, maar er was geen regeling voor een gelijkmatige verdeling van de oorlogslasten. In juni 1573 deelde Oranje aan Junius zijn voornemen mee om een regeling voor een gelijkmatige verdeling te treffen ¹⁵⁶. Mede om die verdeling te bewerkstelligen stelde Oranje in oktober 1573 voor Zeeland Adriaan Manmaker als tesorier van de oorlog aan.

Oranje reageerde in een brief van 12 oktober 1573 die naar alle waarschijnlijkheid is gericht aan Vlissingen ¹⁵⁷ op de ontvangst van memories en instructies van de Vlissingers met betrekking tot het verkopen van het zout en van de koopwaar die dagelijks op de vijand buitgemaakt werd. Hij laat er zijn ongenoegen over blijken, dat de Vlissingers zich niet hebben gehouden aan de instructies die hij hun had gezonden. Naar zijn oordeel getuigen de veranderingen die de geadresseerden in zijn instructies hebben aangebracht, van een zeker wantrouwen tegenover de regeling die Oranje gewenst had en waarbij Vlissingen en Veere betrokken waren. Uit het vervolg van de brief blijkt, dat de Vlissingers een eigen visie hadden op het beheer en de verdeling tussen Vlissingen en Veere van de opbrengst van zout en buit. De Vlissingers wilden, dat de steden de gelden zouden beheren en Oranje's commissarissen als controleurs zouden optreden. Met deze commissarissen zullen zijn bedoeld De Beaulieu en zijn adjuncten die, zoals reeds werd vermeld, door Oranje vermoedelijk in de zomer van 1573 waren belast met de zorg voor de afgifte van paspoorten, heffing van licentrecht en de

¹⁵⁰ RH, 2^e ed., 1565-1574, 631 vlg.

¹⁵¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 165, fo 476r vlg.; Dordrecht, 13- 9-1573.

¹⁵² "Soe en sult ghy nyet laeten volgens de communicatien van de contracten opt faict van den soute alhier met den Dyckgrave gehadt van stonden aene op rekeninge te leveren in handen van Adriaen Mannemaeker ende Charles De Beaulieu onse gecommiteerde (8.000 gl.)".

¹⁵³ De Vos, *Vroedschap*, 57. Werckendet (1520-1575) was opperdijkgraaf in 1564-1575.

¹⁵⁴ "Ende alsoe jegenwoirdelijk de Staten van den lande tot Delft vergadert syn, sal aldaer opt faict van den soute resolutie genomen worde[n]."

¹⁵⁵ Eigen financieel beheer van Oranje wordt hier buiten beschouwing gelaten.

¹⁵⁶ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 95, fo 335v vlg.; Delft, 2-6-1573: "espérant que bientost j'auray upportunité de dresser et establir quelque bon ordre pour l'égalité des fraiz à soustenir".

¹⁵⁷ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 174, fo 479r vlg.; Delft, 12-10-1573; zonder vermelding van geadresseerden.

bestemming van de opbrengst van verbeurdverklaarde goederen en buit. Het is niet duidelijk wat met de verkoop van het zout is bedoeld. Gelet op de discussies over het zoutmonopolie zou ook deze brief daar betrekking op kunnen hebben. Maar het is niet uitgesloten, dat het gaat om de verkoop van het zout in de schepen die in het voorjaar van 1572 op de rede van Arnemuiden lagen en daar tot na de overgang van Middelburg in februari 1574 moesten blijven liggen. Als de opstandelingen dringend geld nodig hadden, gingen zij uit die schepen zout halen om het te gelde te maken, dus een vorm van buit ¹⁵⁸.

Oranje verklaarde zich bereid enigszins met de Vlissingse wensen inzake het geldelijk beheer en de positie van Oranjes commissarissen rekening te willen houden en kwam met de volgende regeling. Er zouden vier gecommiteerden komen belast met de uitgifte van paspoorten en met de "handelinge ende vercopinge" van zout en van alles wat op de vijand buitgemaakt zou worden. Twee van de vier stelde Oranje aan, te weten De Beaulieu en Manmaker. De andere twee zouden worden aangesteld door Vlissingen of de Admiraliteit, maar liefst geen kooplieden. De ter beschikking komende gelden zouden in handen komen van De Beaulieu en een van de gecommiteerden vanwege Vlissingen of de Admiraliteit. Zij zouden het geld deponeren in een koffer met twee verschillende sloten. Ieder van hen zou de sleutel van een van de sloten hebben, zodat zij slechts samen betalingen zouden kunnen doen. Zij zouden ook samen een rekening van hun werkzaamheden moeten opmaken. Betalingen mochten slechts op last van de gouverneur en een van de burgemeesters gedaan worden. Uit de bepaling, dat twee van de vier gecommiteerden zouden worden aangesteld door Vlissingen of de Admiraliteit kan worden afgeleid, dat die Admiraliteit een stedelijke instelling was of als zodanig werd beschouwd ¹⁵⁹.

Wat de verdeling van gelden tussen Vlissingen en Veere aangaat, waarover de Vlissingers anders dachten dan Oranje, acht Oranje het nodig, dat hiervoor de duidelijke en vaste regeling van zijn instructie ¹⁶⁰ zal gelden om verwarring en wanorde te voorkomen. Oranje verzoekt dan ook de Vlissingers die regeling toe te passen totdat zij Oranje een betere zouden hebben voorgesteld. Uit enkele mededelingen kan worden opgemaakt, dat Vlissingen en Veere elk op een bepaald aandeel in het totaal van de beschikbare gelden gesteld werden. De rekening van de verdeling van de gelden zou door de gecommiteerden van Vlissingen opgemaakt worden.

Oranje bepaalt verder, dat Veere twee gecommiteerden zou krijgen met dezelfde taak als de vier Vlissingse gecommiteerden. Een van hen zou de rekening houden en de andere, de contrerolleur, de contrerolle. De contrerolleur zou door Vlissingen aangesteld worden om maandelijks de Vlissingers in te lichten over de stand van zaken. Veere zou de daar binnengekomen gelden onder zich houden als aanbetaling op het Veerse aandeel in het totaal. De instructie van Oranje voor de verdeling van de gelden zal meer bepalingen hebben bevat dan in de hier besproken brief aan de orde komen.

Zoals hiervoor bleek, had de regeling betrekking op bepaalde ontvangsten, namelijk uit zout, buit en licentrecht. Het zijn wel juist de ontvangsten die het meest ongelijkmatig in de regeringskernen binnengekomen zullen zijn.

De verdeling van gelden tussen Vlissingen en Veere volgens een vaste quote voor elk voldeed niet. Op 5 december 1573 schreef Oranje aan de Vlissingse gouverneur, dat Vlissingen en Veere een gemeenschappelijke kas zouden moeten maken om elkaar beter te kunnen helpen ¹⁶¹.

¹⁵⁸ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VI, nr 2612, 797; rapport uit Delft, 19-7-1573: "Ceux de Flesingues vont journellement à Hermue, sans grande résistance, et y ont prins et y peuvent faire sel." Manmaker verantwoordt in zijn tweede rekening een betaling aan Charles de Beaulieu ter zake van aan De Beaulieu opgedragen handeling en administratie van zout in 1573 gekomen uit de schepen op 'Het Vlakke', de rede voor Arnemuiden (ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 73r).

¹⁵⁹ Zie voor Vlissingse Admiraliteit VI-12.

¹⁶⁰ Inhoud van instructie is niet bekend.

¹⁶¹ **KHA**, Fbk I, Franse miss., nr 181, fo 367r vlg; Oranje aan Charles de Boisot; Delft, 5-12-1573: "Mais seroit bon, que ceulx de Camphere et de Vlissingen eussent faict une boursse ensemble pour tant myeulx pouvoir ayder l'ung l'autre."

6.26 *Aanstelling van Manmaker als tesorier van de oorlog in Zeeland*

Het geschil over de verdeling van gelden tussen Vlissingen en Veere zal de onmiddellijke aanleiding zijn geweest voor de benoeming van een tesorier van de oorlog in Zeeland. Oranjes in de vorige paragraaf vermelde brief van 12 oktober 1573 besluit met de aanstelling van Manmaker als zodanig. Oranje voegt daar een korte beschrijving van de taak van Manmaker aan toe. Als de gouverneurs soldaten willen betalen, zal dit gebeuren via Manmaker die het geld van de in Oranjes brief vermelde gecommiteerden zal ontvangen. Is er meer geld nodig voor de betaling van garnizoenen, oorlogsschepen en alle andere lasten, dan zullen Vlissingen en Veere zorgen, dat het er komt. Deze bepaling illustreert de vergaande financiële autonomie van de steden. Afgezien van het licentrecht waren er in Zeeland nog geen bovenplaatselijke heffingen waaruit de nieuwe tesorier zou kunnen putten.

Oranje vindt het ook nodig, dat Manmaker de betalingen van de vloot verricht en dat op last van de admiraal en een burgemeester. De procedure daarvoor mogen de Vlissingers vaststellen, als zij Oranje maar een copie zenden. Oranje wil verder de regelingen met betrekking tot buitgemaakte en tot prijs verklaarde goederen vernemen om daar goede orde op te stellen. Hij verlangt tenslotte, dat de Vlissingers zich stipt aan zijn gewijzigde instructie houden. Een brief van dezelfde strekking zal naar Veere gaan.

De formele aanstelling van Manmaker als tesorier geschiedde bij een commissiebrief van 20 oktober 1573¹⁶². Daarin stelt Oranje hem aan als ‘thezaurier generael van der oorlooghen over den geheelen lande ende graefschape van Zeeland’. De considerans vermeldt de strekking van de aanstelling: een ordelijker verdeling van de gelden die voor de oorlogvoering worden opgebracht, zodat deze met het meeste nut worden besteed voor het onderhoud van het krijgsvolk in Zeeland en tot bevordering van de Gemene Zaak aldaar. Manmaker wordt gesteld boven alle ‘particuliere’ ontvangers [= ontvangers van wie de administratie beperkt is tot een onderdeel van de overheidsfinanciën], zowel die van landsheerlijke domeinen als die van geconfisqueerde goederen en welke andere particuliere ontvangers er verder mogen zijn. Hij mag hun administratie visiteren en de onder hen berustende gelden aan hem laten afdragen of in zijn opdracht door hen laten uitbetalen aan het krijgsvolk in Zeeland of voor aangelegenheden van het gemene land. Oranje behoudt zich overigens voor zelf betalingsopdrachten aan de ontvangers te geven. Voor bijzonderheden van Manmakers taak verwijst Oranje naar een brede instructie die hij later zal geven. Manmaker moet zijn ambtseed afleggen in handen van de gouverneur van Vlissingen.

Oranje verrichtte de aanstelling van Manmaker als soevereine vorst in het kader van de Gemene Zaak en de daarmee verband houdende oorlogvoering. In het slot van de commissiebrief staat dan ook de soevereiniteitsclausule: “Want onse belyeffe zulckx is.” Manmaker werd niet een gewestelijke Zeeuwse functionaris. Zeeland in zijn volle omvang, ook het de landsheer trouw gebleven deel, was zijn ambtsterrein. Hij was een functionaris van de (door Oranje geleide) Gemene Zaak en zijn administratie was een administratie van de Gemene Zaak.

Er is haast gemaakt met het in functie treden van Manmaker. De periode van zijn eerste rekening is ingegaan op 15 september 1573. Vermoedelijk kwam hij omstreeks die dag in Vlissingen aan, zoals Oranje in zijn brief van 13 september 1573 had aangekondigd, en is hij reeds toen officieus met zijn werk begonnen. In elk geval vereiste het geschil tussen Vlissingen en Veere over de verdeling van het geld een snel optreden van een onafhankelijke financiële coördinator.

De aanstelling van Manmaker maakt de indruk van improvisatie. Zijn instructie die in de commissiebrief werd aangekondigd (en er bij de aanstelling dus nog niet was), is onbekend en wellicht nimmer opgesteld. Voorin zijn eerste rekening volgt onmiddellijk op de tekst van zijn commissiebrief de mededeling, dat op de rugzijde van de commissiebrief stond geschreven, dat hij op 20 maart 1574 zijn ambtseed had afgelegd in de Regeringsraad van Zeeland met uitdrukkelijke vermelding van de aanwezigheid van de gouverneur van Vlissingen ¹⁶³. Er moet

¹⁶² ZA, Rekenkamer C, nr 10, ongefolieerde beginbladen.

¹⁶³ ZA, Rekenkamer C, nr 10, ongefolieerde beginbladen: “Ende op den dors stont geschreven: Op den (20-3-1574) heeft den eersamen Adriaen Manmaker gedenomineert in twitte van deze commissie, comparerende voor die van den Rade des Lants van Zeeland,

een belangrijke reden zijn geweest voor de vijf maanden vertraging van de eedsaflegging. Manmaker resideerde aanvankelijk in Vlissingen en dus in de directe omgeving van de Vlissingse gouverneur Charles de Boisot die hem volgens de commissie moest beëdigen. De niet in een bron vermelde reden zou gelegen kunnen zijn in de positie van de stedelijke regeringen van Vlissingen en Veere. Hiervóór kwam reeds ter sprake hoezeer deze steden betrokken wilden zijn bij het beheer van de opbrengsten van zout en buit. Manmaker zou de centrale figuur in de oorlogsfinanciering worden. In zijn aanstelling lag geen enkele band van hem aan de steden: hij was door Oranje zonder medewerking van de steden aangesteld. Zou hij nu ook nog beëdigd worden door Oranjes gouverneur, dan zou zijn hele optreden buiten het machtsbereik van de steden vallen. Deze overweging kan de steden er toe hebben gebracht zich, met succes, tegen beëdiging door De Boisot alleen te verzetten. De oprichting van de Raad van Zeeland in maart 1574 opende de weg naar een compromis. De Raad representeerde Oranje en de steden. Een eed aan de Raad had de werking van een eed aan Oranje. Maar in de Raad waren ook de steden vertegenwoordigd, zodat een eed aan de Raad tegelijk beschouwd kon worden als een eed aan de steden die een formele band tussen de steden en Manmaker schiep. In de verklaring omtrent de eedsaflegging wordt uitdrukkelijk de aanwezigheid van gouverneur De Boisot vermeld en wordt verwezen naar de clause van eedsaflegging in de commissiebrief. Daarmee werd te kennen gegeven, dat met de beëdiging in de Raad was voldaan aan de in de commissie gestelde eis, dat de eed in handen van De Boisot moest worden afgelegd.

Er was nog een 'onvolkomenheid' in de benoemingsprocedure van Manmaker. Hij werd uitdrukkelijk aangesteld als tesorier van de oorlog in geheel Zeeland, maar het zou geruime tijd duren voor hij daadwerkelijk met betrekking tot geheel opstandig Zeeland optrad. Een dergelijke situatie van een nominaal breed, maar feitelijk beperkt ambtsterrein had zich ook voorgedaan bij Jacques Taffin, tesorier van het kwartier Zeeland, maar in de praktijk alleen belast met een bepaalde administratie in Vlissingen, die in zekere zin als een ambtsvoorganger van Manmaker kan worden gezien ¹⁶⁴. In de periode bestreken door zijn eerste rekening (15 september 1573 30 april 1576) was Manmaker in feite tot de overgang van Middelburg in februari 1574 tesorier voor Vlissingen en daarna tesorier voor geheel Walcheren (Middelburg, Vlissingen, Veere, Arnemuiden en het platteland) met min of meer incidentele financiële contacten met Beoosterschelde. Tristram Jhane werd in 1574 belast met een bijzondere administratie in Beoosterschelde die te vergelijken is met de administratie van Manmaker en in 1575 door de inval van de Spaanse troepen in Schouwen en Duiveland eindigde ¹⁶⁵. Vermoedelijk was de verdeling van de oorlogsfinanciering over een administratie op Walcheren en een in Beoosterschelde de praktische oplossing voor de bezwaren die het door weer en oorlog bemoeilijkte verkeer tussen de beide gebieden opleverde.

Met Adriaan Manmaker († 1590)¹⁶⁶ plaatste Oranje opnieuw een ervaren en vertrouwde medewerker op een belangrijke post in Zeeland. Vóór de komst van Alva in 1567 was Manmaker koopman in Antwerpen en daardoor vertrouwd met de handelswereld. Hij verkeerde vermoedelijk in een humanistisch georiënteerd milieu ¹⁶⁷. Door Alva verbannen werd hij een medewerker van Oranje ¹⁶⁸. In 1570 en later verrichtte hij voor Oranje diensten van verschillende aard, bij voorbeeld het onderhouden van contacten tussen Oranje en anderen, maar vooral diensten op financieel terrein¹⁶⁹. Hij werkte onder meer samen met mr

namentlick present wezende myn heer den gouverneur joncheer Charles de Boysot, naer presentatie ende lecture van de voorscreven zyne commissie den behoorlicken eedt gedaen als thesaurier generael van der oorlooghen des voorscreven Lants van Zeelant naer luydt ende achtervolgende de clause in dezelve commissie begrepen."

¹⁶⁴ VI-12.

¹⁶⁵ V-13.

¹⁶⁶ Soms wordt hij Adriaan Manmaker de oude genoemd ter onderscheiding van zijn gelijknamige zoon met wie hij vaak wordt verward. Adriaan Manmaker (de jonge) speelde in eerste decennia van 17e eeuw belangrijke rol in Zeeuwse politiek.

¹⁶⁷ Hij gebruikte als schrift humanistencursief dat in 16e eeuw in Zeeland uiterst weinig werd gebruikt (uitgezonderd in handtekeningen).

¹⁶⁸ Rahlenbeck, *Inquisition*, 252, noemt onder in 1566-1569 uit Antwerpen verbannen: Adrien Maunackere, ongetwijfeld verkeerde lezing van Manmackere, en zijn (latere) vrouw Catherine Marselaer.

¹⁶⁹ Kluit, *Staatsregering*, I, 493: Manmaker verleende Oranje in 1571 financiële hulp en kocht voor hem wapens in. Hij trad ook op als contactpersoon in 1570 – 1572 (Van Someren,

Pieter de Rycke ¹⁷⁰. In 1572 zamelde hij in verschillende Hollandse steden goud en zilver in ten behoeve van de oorlogsfinanciering ¹⁷¹. In maart 1573 noemt Oranje hem tesorier van de oorlog. Hij zal toen als taak financiële werkzaamheden van uiteenlopende aard ten behoeve van de Gemene Zaak hebben gehad ¹⁷². Zijn in 1573 in het kader van de Gemene Zaak begonnen Zeeuwse financiële administratie is de gewestelijke algemene financiële administratie van Zeeland tijdens de Republiek geworden.

6.27 Samenwerking en onderlinge bijstand

De Zeeuwse regeringskernen Vlissingen, Veere en Beoosterschelde waren autonoom en op enkele perioden na niet door een institutioneel kader met elkaar verbonden ¹⁷³. Uit de vorenstaande uiteenzetting blijkt de belangrijke rol die de stedelijke regeringen van Vlissingen en Veere speelden bij de oorlogvoering en in het bijzonder de financiering daarvan. In 1573 waren de steden nog steeds van elkaar gescheiden door de vijand in Middelburg en Arnemuiden. Deze situatie gaf de stedelijke regeringen een sterke positie tegenover Oranje.

Er waren ongetwijfeld veel onderlinge contacten tussen Vlissingen, Veere en Zierikzee. Er was militaire samenwerking, vooral tussen Vlissingen en Veere in de strijd om Middelburg. Er was ook ondeling materiële bijstand. Op 3 juni 1572 leverde Tseraerts, op dat moment gouverneur van Walcheren, dus van Vlissingen en Veere, een partij buitgoederen aan de stad Veere om die te verkopen en de opbrengst 'tot meesten prouffyte' te besteden mits een en ander in een rekening zou worden verantwoord ¹⁷⁴. De gang van zaken toont de grote mate van vrijheid van de Veerse regering in het besteden van gelden die kennelijk voor de oorlogvoering bestemd waren. Ook schonken de Vlissingers het door hen uit de vloot van de hertog van Medina Celi in juni 1572 buitgemaakte schip *De Valk* met een rijke lading aan tropische producten aan Veere ¹⁷⁵.

Hoe sterk Vlissingen, Veere en Zierikzee in de begintijd van de Opstand autonoom waren en elke stad, ook waar het onderlinge samenwerking en bijstand betrof, zelfstandig beslissingen nam, blijkt uit een relaas van Keerseemaker die van eind 1572 tot midden 1573 gouverneur van Zierikzee was ¹⁷⁶. Weliswaar is zijn verhaal eenzijdig. Keerseemaker liet zich vaker kritisch over anderen uit en hij kende zichzelf bij diverse gelegenheden een glansrol toe. Maar zijn verhaal werpt in elk geval licht op de staatkundige situatie in Zeeland in het eerste jaar van de Opstand en het toont enkele elders in dit geschrift vermelde personen in actie bij de strijd op de Zeeuwse wateren.

Begin mei 1573 ondernam de gouverneur van Veere De Rollé een aanslag op Tholen die totaal mislukte en waarbij De Rollé en vele anderen sneuvelden. Keerseemaker was niet op de hoogte van de onderneming, omdat hij in Zierikzee aan de derdedaagse koorts leed. Zodra

'Correspondance Wesenbeke', 154 vlg., nr 64, (NUMMER CONTROLEREN) waarin hij 'coopman' wordt genoemd, nr 63, nr 68, nr 95; Pouillet-Piot, *Correspondance Granvelle*, IV, 619, Appendice nr 18, 19, brieven van Oranje aan Bernard de Mérode, 10-5 en 22-5-1572.

¹⁷⁰ Kluit, *Staatsregering*, I, 493: opdracht van Oranje (omstreeks mei 1572) aan Van de Werff om met Pieter de Rycke en Adriaan Manmaker aanslag op graafschap Zutphen te bevorderen; Leeuwenburg en Smit, 'Ongedrukte resolutiën', 31 vlg.: aan Gouda gerichte geloofsbrief van Oranje, d.d. 6-7-1572, op mr Pieter de Rycke en Adriaan Manmaker.

¹⁷¹ Manmaker verbleef daartoe in Dordrecht. Zie voor Delft: Van Dijk, 'Financieel aandeel', 62; voor Gorkum: ARA, Rekenkamer ter auditie, nr 337a, fo 4r; voor Gouda: Hibben, *Gouda*, 85. In ARA, Coll. Van Dorp, nr 1107, bevindt zich verklaring van Manmaker van 6-1-1573 over ontvangst ten huize van Arent van Dorp te Dordrecht van aantal zilveren voorwerpen uit Mechelen en verkoop daarvan in Van Dorps huis aan Maryken Aelbrechtsz. in aanwezigheid van onder meer mr Pieter de Rycke.

¹⁷² KHA, Fbk I, fo 234r vlg.: Oranje draagt Manmaker 'tresorier van der oirloghe' op in Dordrecht liggend geconfisqueerd ijzer onder zich te nemen; s.l., 6-3-1573.

¹⁷³ Gedurende korte tijd hadden in 1572 Vlissingen en Veere, en iets later Veere en Zierikzee, een gemeenschappelijke gouverneur; zie IV-7, V-44.

¹⁷⁴ ZA, GA Veere nr.1388. Uit Vlissingen herkomstige goederen werden in Veere overgedragen aan Henrick Somer.

¹⁷⁵ ZA, GA Veere nr. 1387, rekening van Henrick Somer, fo 9r vlg. Totale opbrengst van lading was aanzienlijk bedrag van ruim 3.660 £vls (21.960 gl.).

¹⁷⁶ Camphuysen, *Redevoering*, Bylage B, 125 vlg.

hij van het échec hoorde, haastte hij zich, ziek als hij was, met de baljuw van Zierikzee Gasper van Vosbergen naar het op een eilandje in de Oosterschelde gelegen Reimerswaal van waaruit de haven van het vijandelijke Bergen op Zoom geblokkeerd kon worden. Hij had daar de beschikking over negen Zierikzeese oorlogsschepen, omdat de rest van de Zierikzeese vloot naar de Westerschelde was gezonden om de Vlissingers bij te staan. In de haven van Bergen op Zoom bevond zich een groot aantal vijandelijke schepen en Keerseemaker wilde verhinderen, dat die naar buiten zouden komen om de Zierikzeese schepen aan te vallen. In Reimerswaal trof Keerseemaker de Veerse burgemeester Hendrik Somer en de commissaris–generaal van Zeeland Junius de Junge. In zijn hoedanigheid van gouverneur droeg hij Van Vosbergen op zes oorlogsschepen uit Zierikzee te halen, Zomer vier schepen uit Veere en Junius vier of zes schepen uit Vlissingen. Hijzelf zou in afwachting van de versterkingen de haven van Bergen op Zoom blokkeren. Toen na vijf dagen nog geen hulp kwam opdagen, liet Keerseemaker zich bij nacht naar Veere, Vlissingen en Zierikzee roeien waar hij vernam, dat Somer, Junius en Van Vosbergen met elkaar hadden afgesproken Keerseemaker geen hulp te sturen en thuis het grote verlies aan manschappen in het Thoolse échec te verzwijgen. Gelukkig voor Keerseemaker durfden de vijandelijke schepen Bergen op Zoom niet te verlaten.

Naast Keerseemakers verhaal moet een passage in een brief van Oranje aan Junius van 2 juni 1573 worden gelegd, die op dezelfde gebeurtenissen betrekking zal hebben ¹⁷⁷. Daarin bedankt Oranje Junius voor diens zorg om meer hulp te bieden aan de Zierikzeese oorlogsschepen, en verzoekt hij hem daar mee door te gaan om te voorkomen, dat de schepen gedwongen zouden worden de bewaking van de vijandelijke schepen op te geven. Oranje laat daar enkele opmerkingen over de wenselijkheid van samenwerking tussen de Zeeuwse Staten (entiteiten) op volgen ¹⁷⁸.

Toen Oranje uit Schotland een aantal soldaten verwachtte die voor hun soldijbetaling zekerheid zouden verlangen, verzocht hij Vlissingen en Veere zich voor de betaling borg te stellen ¹⁷⁹. Hij hoopte, dat de steden tot die gemeenschappelijke daad bereid zouden zijn vanwege hun vriendschap van oude tijden als één heer toebehoord hebbende. Dat de steden in 1573 nog steeds dezelfde heer, namelijk Philips II, hadden, telde niet mee.

In de begintijd van de Opstand hebben de opstandelingen vermoedelijk de plaatsen en streken waar de Opstand vaste voet had gekregen, als één, zij het sterk verbrokeld, territoir beschouwd zonder daarin een Hollandse en een Zeeuwse sector te onderscheiden. Deze visie is te vinden in een brief van Delft, van 24 oktober 1572, aan de zojuist in Noord–Holland aangekomen Oranje¹⁸⁰. Delft toont zich daarin verontwaardigd over de mislukking van de actie van de opstandelingen tegen Goes en beschouwt het opbreken van het beleg als een aangelegenheid die Delft direct aangaat. De Staten van Holland hadden alle hulp geboden vanwege het grote belang van het innemen van de stad ¹⁸¹. Nu dreigde Walcheren verloren te gaan. Delft vraagt Oranjes aandacht voor ‘dese ghemeene saicke’ en verzoekt er voor te zorgen, dat Goes opnieuw wordt belegerd. Spoedig zal men er toe zijn overgegaan het opstandgebied te zien als verdeeld in een of twee Hollandse gedeelten en een Zeeuws gedeelte, elk met een eigen leven. Zeeuwse regeringskernen onderhielden met Holland, c.q. Hollandse steden een niet geïnstitutionaliseerde vriendschappelijke relatie waarin wederzijds hulp werd geboden. Oranje trad daarbij meermalen als tussenpersoon op ¹⁸².

¹⁷⁷ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 95, fo 336r.

¹⁷⁸ XII-5.

¹⁷⁹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 120, fo 460v; Oranje aan ongenoemden (blijkens inhoud: regering van Veere); Leiden, 12-6-1573: “Waerinne [= de borgstelling] wy verhopen, dat ghy des te min swaricheyt maeken sult, ghemerckt dit voor eenen gemeene saeke ende dienende is om de vrientschap ende alliancie te onderhouden die van allen ouden tyden onder ulieden ende die van [Vlissingen] geweest is als eenen heere toebehoort hebbende.” Gebruikte tekst heeft: “die van der Vere”, maar blijkens context is bedoeld: die van Vlissingen. Aan Vlissingen zal brief met mutatis mutandis gelijke inhoud zijn gezonden.

¹⁸⁰ KHA, Inv. A 11– XIV E – 10 (brieven van Delft).

¹⁸¹ Delft zelf had geld betaald voor tocht van Bartold Entens met soldaten uit Holland naar Goes (Van Dijk, ‘Financieel aandeel’, 64, 66, 68).

¹⁸² Swart, *Oranje*, 72. Illustratie van Hollandse hulp levert ARA, Rekenkamer ter auditie, nr 343: rekening van weduwe van Alard Pieterss van Hoencop over periode februari t/m augustus 1573 inzake provianderen van in Den Briel uitgeruste oorlogsschepen onder

In juni 1573 verzocht Oranje dringend een instantie in Delft om afgevaardigden van Veere die Oranje het grote gebrek aan proviand op de Veerse oorlogsschepen hadden uiteengezet, een hoeveelheid bier, boter en kaas te leveren¹⁸³. Enkele dagen later verzocht Oranje een andere instantie, vermoedelijk de regering van Dordrecht, om tot 1.000 gulden een credietbrief te geven aan Dordtse kooplieden ten gunste van de regering van Veere die van de kooplieden bouwmaterialen voor de fortificatie van Veere wilde kopen, maar geen geld had om contant te betalen¹⁸⁴. In oktober 1573 verplichtte Rotterdam zich om bij wijze van lening 5.000 gulden in geld en 3.500 gulden in laken op te brengen onder meer ten behoeve van Vlissingen dat groot geldgebrek had, omdat de stad veel soldaten moest onderhouden¹⁸⁵. Eveneens in oktober waren Glaude Willemsz, burgemeester van Vlissingen, en Pieter Reyghersberch, afgevaardigd door Veere, in Holland op zoek naar materiële bijstand¹⁸⁶. In Delft zetten zij uiteen, dat Vlissingen en Veere als gewoon garnizoen ongeveer 4.000 man moesten onderhouden en daarnaast nog een groot aantal schepen met bemanning waardoor hun steden geldgebrek hadden. Delft verplichtte zich terstond 2.000 tonnen bier van 2 gl. te leveren binnen 3 maanden te betalen. Oranje zegde de stad een schadeloosstelling toe voor het geval Vlissingen en Veere hun betalingsverplichting niet zouden nakomen. Een dag later troffen dezelfde Zeeuwse afgevaardigden een soortgelijke regeling met Rotterdam voor de levering van turf binnen 3 maanden te betalen¹⁸⁷. In de spannende eindfase van het beleg van Middelburg schreef Oranje aan een ongenoemde instantie, vermoedelijk de Staten van Holland, om een grote hoeveelheid bier naar Zeeland te sturen voor de garnizoenen en het scheepsvolk¹⁸⁸. Dat er uit Holland bijstand aan Zeeland is verstrekt, blijkt ook uit een brief van Oranje van 11 april 1574 aan een Zeeuwse instantie, vermoedelijk de pas opgerichte Regeringsraad, met het verzoek de bringer van de brief een hoeveelheid goederen ter waarde van 15.000 carolusguldens voor Holland mee te geven¹⁸⁹. Oranje wist, dat in Zeeland in februari door de overgang van Middelburg een grote buit aan handelswaar was behaald. Hij herinnert de Zeeuwen aan bedragen van 9.000, 4.000 en 500 gulden en ten dele nog

admiraalschap van Treslong die door Holland in 1573 ter assistentie van Vlissingers waren gezonden. Hollanders deelden mee in behaalde buit (zie ook *ibidem*, nr 342). Volgens Van Haecht, *Kroniek*, II, 262, kwamen omstreeks augustus 1573 uit Holland 30 oorlogsschepen en enkele brandschepen Zeeuwen te hulp. Vlissingen probeerde soms via Oranje geld van Staten van Holland los te krijgen (KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 57, fo 322r vlg.; Oranje aan Vlissingse gouverneur Smit van Baarland; Delft, 8-3-1573). In 1575 probeerden Zeeuwse Staten of Zeeuwse Regeringsraad via Oranje assistentie van Staten van Holland te krijgen wat daarin resulteerde, dat Oranje verzoek van Staten van Holland om hen met oorlogsschepen en soldaten te helpen aan Zeeuwen overbracht (KHA, Fbk II, nr 232, fo 106r vlg.; Dordrecht, 23-8-1575).

¹⁸³ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 115, fo 459r vlg.; Oranje aan ongenoemden; Leiden, 8-6-1573.

¹⁸⁴ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 121, fo 460v vlg.; Oranje aan ongenoemden; Leiden, 12-6-1573.

¹⁸⁵ KHA, Fbk I, fo 213r vlg. Akte waarbij regering van Rotterdam zich tot lening verplicht, nadat Oranje noodzaak van lening heeft uiteengezet; Rotterdam, 21-10-1573.

¹⁸⁶ KHA, Fbk I, fo 226v vlg.; akte op naam van Oranje; Delft, 28-10-1573.

¹⁸⁷ KHA, Fbk I, fo 227r vlg.; akte op naam van Oranje; Delft, 29-10-1573.

¹⁸⁸ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 214, fo 495r vlg.; Oranje aan ongenoemden; Vlissingen, 20-1-1574. Om aan te tonen, dat Zeeuwse steden zich tot het uiterste inspanden, voegde hij er aan slot van brief aan toe: "De steden van Vlissingen, ter Vere ende Zyrickzee, boven alle sware kosten by hemlieden tot noch toe gedragen, rusten jegenwoirdelick op nyeuws toe totten getale van vyff ofte sessendertich schepen van oirloge die wy verhopē binnen drye ofte vier dagen veerdich te syn." Zie voor uitrusting van schepen Ord.1574, art.23 – 25 en NZ, I-A, 1.

¹⁸⁹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 253, fo 506v vlg.; Oranje aan ongenoemden; Dordrecht, 11-4-1574; verzoek om te leveren "in goeden ofte coopmanschappen, tzy van wolle, soudt ofte alluyn, totter somme van xv duysent carolusguldens. Waertoe wy verhopē ghylieden te meer geneycht syn ende te beter debvoir doen sult, regard nemende niet alleenlick op de nootelickheyt die alhier is, maer oick op de gereede penningen die u eertyts vuyt Hollandt gesonden syn geweest, soe ulieden wel genouch indachtich is, als namentlick oick onder andere de somme van negenduysent ende noch vierduysent carolusguldens boven noch vyff hondert guldens van der accyse deser stede genomen by den burgemeester van Vlissingen Claude Willemsz., sonder te roeren de proviande ende bieren die naer Zeelandt zyn gesonden ende noch ten deele onbetaelt zyn. — — Wy verhopē alhier vyftich guldens voor elcke bale wolle te becomen."

onbetaald proviand en bier die zij uit Holland hadden ontvangen. Naar die mededeling te oordelen zal de omvang van de materiële bijstand niet bijzonder groot zijn geweest.

Reeds eerder had Oranje de Zeeuwen om bijstand aan Holland gevraagd. De enige tijd in Engeland verblijvende Marcus de la Palma¹⁹⁰ had Holland geschat en ander wapentuig geleverd, maar de Staten van Holland waren niet bij machte hem volledig te betalen. In een vermoedelijk aan Vlissingen gerichte brief schreef Oranje, dat de geadresseerden een goede hoeveelheid zout uit de op de rede van Arnemuiden liggende schepen gehaald hadden, en hij verzocht hen zout tot de waarde van het ontbrekende bedrag van 600 £ vls met een paspoort voor uitvoer aan De la Palma te leveren¹⁹¹. Het bedrag zou door de Staten van Holland vergoed worden.

De incidentele verzoeken om bijstand tonen aan, dat er nog geen sprake was van enige vorm van institutionele Hollands– Zeeuwse samenwerking bij de oorlogsfinanciering, en dat in Zeeland de financiering van de oorlog een aangelegenheid was van de regering van elke stad afzonderlijk. Het was van het grootste belang, dat in de riskante oorlogssituatie van de eerste jaren van de Opstand de drie autonome Zeeuwse regeringskernen goed met elkaar samenwerkten. In 1573 heeft Oranje dan ook enkele keren het gezamenlijk vergaderen van afgevaardigden van Vlissingen, Veere en Zierikzee aan de orde gesteld ¹⁹².

6.28 Oranje in Zeeland

Omstreeks 20 december 1573 kwam Oranje in Zeeland op Schouwen aan. Hij was vergezeld van twee ‘raden nevens hem’, Jacob Muys en Heynrick Duyt ¹⁹³. Ook reisde mee de gewezen Gentenaar Cornelis Taymon die een van de twee secretarissen van de nieuwe Zeeuwse Regeringsraad (Raad 1574) zou worden¹⁹⁴. Enkele dagen later was Oranje op Walcheren waar hij tot in maart 1574 zou blijven. Het beleg van Middelburg was in een spannende slotfase gekomen. De belegerden konden bij gebrek aan levensmiddelen het beleg niet langer uithouden en de belegeraars kwamen geld te kort om het beleg voort te zetten. Oranje wilde zelf de overgang van de stad waar een rijke buit verwacht werd, regelen. Middelburg ging 18–21 februari 1574 over.

De overgang van Middelburg zal de onmiddellijke aanleiding van de komst van Oranje naar Zeeland zijn geweest, maar hij zal het bijna even belangrijk hebben gevonden, dat er in de Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak een ‘gewestelijke’ regering werd ingericht. Daar is dan ook aan gewerkt en bij Oranjes vertrek uit Zeeland was er een Zeeuwse regeringsraad ¹⁹⁵.

¹⁹⁰ Zie voor hem o.m. Nagtglas, *Levensberichten*, II, 334, en Rooze, *Hervorming*, 328. Hij was herkomstig uit Middelburg en keerde in 1574 naar die stad terug.

¹⁹¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 145, fo 468v; Oranje aan ongenoemden; Delft, 22-7-1573.

¹⁹² XI-5.

¹⁹³ ARA, Rekenkamer ter Auditie, nr 331 (2e rekening van Jacob Pauli van zegelrecht op paspoorten binnen Dordrecht), 1^e ongefolieerde blad aan slot van rekening. Als reisdoel van Oranje wordt daar vermeld: “Walcheren tot den beleyde van de saken aldaer omme te mogen gecrigen de stadt van Middelborch etc.”. De aanwezigheid van Duyt blijkt uit in opdracht van Oranje op aan Oranje gericht request van verminkte marineman door Duyt getekende appostille (Vlissingen, 22-1-1573, Paasstijl = 1574) waarin requestant wordt verwezen naar regering van Vlissingen (ZA, Rekenkamer B, nr 24452). Aanwezigheid in Zeeland in Oranjes omgeving van functionarissen uit Holland blijkt ook uit post in rekening over oktober 1573 – mei 1574 van Walraven van den Braemsloot, ontvanger van de geannoteerde goederen binnen Veere. Hij bracht bedrag in uitgaaf, omdat op 4-2-1574 en tijdens verblijf van Oranje in Veere “de Staten van Hollandt met compagnie tot mynen huijse gelogeert geweest ende eerlick traicement (hebben) ontvangen” (ZB, Handschriften, nr 6322, afschrift van J.Ermerins uit in 1940 verloren rekening).

¹⁹⁴ Van Vloten, *Beleg*, 151 vlg., brief van Taymon (Van Vloten schrijft: Tayman) aan zijn vrouw te Heidelberg; Dordrecht, 14-12-1573. Heidelberg was een toevluchtsoord voor reformatorisch gezinden en een residentie van keurvorst van de Palts, de ‘meester’ van Junius de Junge die daar contact met Taymon gehad kan hebben. Volgens Taymon reisde Oranje “nae Zeelandt ende Vlissinge, om aldaer beter orden in de saecke te stellen”.

¹⁹⁵ VIII.

6.29 BIJLAGEN

6.29.1 Bijlage A. (bij noot 46).

KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 27, fo 309v vlg. Brief van Oranje aan 'Monsieur le Conseillier', Delft, 7-1-1573.

"Mais vous cognoissiez la vielle maladie ou nous sommes, et comme par faulte d'argent sommes constraintz laisser escouler plusieurs bonnes occasions. Et cependant touteffois je ne veulx delaisser à vous remercier d'une bonne volunte du continuel soing et grande vigilance que vous avez au bien et advancement de la cause commune."

Quant aux affaires de la Vere, je croy, que par le Capitaine Janneton vous aurez entendu la dernière resolution qu'il at eu de moy et comme je suis asseuré vous ayderez illecq d'accommoder toutes choses le myeulx que sera possible, me sera grand plaisir d'entendre à quoy ces Capitaines se seront laissé d'induire ¹⁹⁶. "

Vervolg van deze brief is opgenomen in VII-24(3).

6.29.2 Bijlage B. (bij noot 54).

KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 45, fo 317v vlg. Brief van Oranje aan Junius de Junge; s.l., 15-2-1573.

"Monsieur Junius Par votre lettre de devanthier j'ay esté marri d'entendre que l'entreprise pour l'estouppement du trou près d'Anvers n'a point eu succès. Et touteffois considérant les raisons que vous m'alléguez pourquoy il ne s'est peu pour ce coup effectuer, il le fault remectre à meilleure saison et regarder de faire cependant au myeulx qu'on peult.

Et comme pout tant myeulx vous prévaloir par delà des ennemis vous me scripvez la nécessité qu'avez d'estre renforcez des navires de deçà i pouvez estre asseuré, que j'y donne toute la presse du monde. Et si jusques oires elles ne vous sont venues, n'est procédée la faulte, que seullement parce que par une aultre mienne précédente je vous ay escript de ma propre main. Et sans cela passé longtemps elles eussent esté prestes.

Comme aussi l'admiral Treslong, ainsi que je scay fort bien, n'a délaissé a y faire toute la diligence possible et n'at envoyé aulcun batteau en course comme vous estimez le blasmant pour cela si aigrement par votre lettre. En quoy je vous puis bien dire ouvertement, que vous luy faictes tort et vous mettez en telle colère sans propos.

Bien est vray que m'estans passé trois ou quatre sepmaines venues advertissement, que ceux de Flandres taschoient de revictuailier le camp des ennemis. J'ay bien expressément commande audit Treslong d'équiper deux fliesbootz et les envoyer en bonne diligence vers ces quartiers pour empescher telz desseingnes des Flammens et des ennemis. Et si peult estre arrivant là ilz ne trouvoient le rapport qu'on m'en avoit faict, véritable que en ce cas et pour aucunement nous pouvoir recompenser de telle despence ilz regarderoient de trouver quelque butin sur l'ennemi en quoy ils ont fait si bon debvoir que graces a Dieu ils mont amene une bonne proije et de bien bonne et juste prinse l'ayantz enthierement remise entre mes mains.

Au regard de quoy il me semble, que vous ne debvrez si tost condamner ung homme sans avoir bien sondé tout le faict et ouy l'aultre partie. Et touteffois cognoissant de si long temps les grans zèle et affection que vous aurez tousiours porté au bien et redressement de noz affaires je m'asseure enthierement que cela vous a mis en ces altérations.

D'aultrepart vous me mandez aussi les grans preparatyffz que faict l'ennemi pour nous accabler tout en ung coup s'il peult dont j'ay aussi eu bons advis mais je ne treuve pas l'appareil si grand comme vous le faictes, n'y aussy que en ces quartiers là il y puisse avoir tant de gens de guerre, car de tous les advis qui me viennent je ne treuve qu'il y ait aultres que ceulx du Couronnel Montdragon et aultres qui sont sortiz de Middelbourg et aultres places

¹⁹⁶ Zie IV-17 voor situatie in Veere in begin 1573.

circonvoisines estans encoires au pouvoir de l'ennemi qui ne reviennent a beaucoup prez a trois mille hommes veu mesmes que les meilleures compangies dudit Montdragon sont passé quelque temps venuz vers Haerlem et sont ceulx qui ont donné le dernier assault au dernier jour du mois passé. Par quoy
je vous prie que, considérant selon votre bonne discrétion les choses de plus prez, ne les veuillez faire si grandes pour éviter le recullement que souvent telz et semblables bruyctz portent aux affaires.

Et ne vous fault aussi estimer, que je faiz aulcune différence de la Zeelande et Hollande comme si je ne cognois assez l'importance d'ambedeux, mais que je désire aultant le bien, prospérité et advanchement de la Zeelande que de la Hollandeect mectre ma vie et tout ce que j'ay de chier en ce monde aultant au hazard pour l'une que pour l'autre de ces provinces. Qui me faict vous prier que veuillez vous déporter de ceste impression et ne me tascher comme si portois plus d'affection à l'ung pays qu'à l'autre. Car encoires que je cognoisse assez que tout votre dire procède de la seulle affection que vous me portez et au bien de noz affaires, ceulx toutefois qui viendront après nous trouvang en temps advenir telles lettres y pourront asseoir des jugemens plus fundez en opinions qu'en raisons et bien contraires à mon intention.

Au surplus j'ay aussi fort bien entendu ce que vous m'escripvez de la levée des Escossois, et vous semble, que je n'ay le regard a cest affaire qu'il convient, et que l'importance d'iccelluy requiert, comme par diverses fois vous m'avez escript. Toutefois si vous avez de prèz regardé le contenu de mes lettres, vous verrez, que je n'ay jamais trouvé mauvais cestuy votre advis, moins encoires rejecté, mais l'ay tousiours fort bien gousté moyennant que nous eussions aulcune commodité tant pour faire la levée desdits Escossois que pour les contenter, lorsqu'ilz seroient icy. Mais je tiens, qu'estestellement importuné de tous costez pour la conduite des affaires de ce quartier là, que vous n'aurez si bien retenu le point de mes lettres en cest endroit. Et je ne vous y scaurois présentement mander aultre chose, sinon que je trouverois ladite levée bonne, si sans argent elle se pourroit faire et qu'estans icy ilz se voudroient contenter des vivres et aultres moiens que nous pourrions avoir. Par quoy si vous y puissiez trouver quelque aultre bon expédient a cest effect, je vous puis asseurer, que ce sera ung des meilleurs offices qu'en ceste saison vous pourrez faire à la cause et à moy, dont aussi vous devez asseurer, que toute la patrie et moy vous en demeurerions bien obligez."

6.29.3 Bijlage C. (bij noot 58).

KHA, Fbk I, fo 129v vlg.

"Wilhelm (etc.), Allen den ghenen (etc.).

Alsoe wy tot beleydinge ende goede directie van den saecken ende affairen van den graeffschepe ende lande van Zeelandt ende om op als soe wel der politie als den crychshandel belangende te beter ordre te stellen ende te houden noodich bevonden hadden eenige bequaeme ende welvertrouwde persoon aldaer te hebben om tot assistentie van onse gouverneurs ende andere officieren op alle voorvallende saeken goede toesicht te neemen

Doen te wetene, dat wy om de goede kennisse die wy hebben van onsen zeer lieven bysunderen Johan Iunius de Jonge ende van syne groote experientie, nutheyt, bequaemheyt ende sunderlinge affectie tot voideringe ende welvaeren van de ghemeene saeke ende van onsen dienst, ons te vullen betrouwende tzynder neersticheyt ende getrouwicheyt,

hebben hem onthouden, gestelt ende gecommitteert, onthouden, stellen ende committeren by desen tot een Overste Commissarius in Zeelandt,

ghevende hem vulcomen macht, autoriteyt ende sunderlinge bevel den zelven staet van commissarisschap te exerceren ende te bedienen, alle voirvallende saeken, soe wel der politie als de crychshandel aengaende, te aenhoiren ende dezelve metten gouverneurs, officieren, capiteynen ende andere aldaar dient behoiren sal, te beleyden ende te helpen beleyden, dezelve gouverneurs, officiers, capiteynen ende alle andere des van hem versouckende met goeden raedt ende advis bij te staen, metten voorscreven gouverneurs ende anderen altyt goede correspondentie te houden om op als des te beter ordene te mogen stellen, goede opsicht te neemen, dat soe wel den crychshandel als der politie aengaende alle goede ordene, regle ende crychdiscipline gehouden worde, ende voorts al te doen dat een

goet ende getrouwe Commissarius Generaal over Zeelandt schuldich is ende behoort te doen ende soe hy tot voorderinge ende welvaren van de saeken aldaer sal bevinden behorende.

Waervan ende van de gelegentheyt van de saeken aldaer hy insgelycx schuldich ende gehouden wordt ons tallen tyden, tzy schriftelick ofte anderssins, te verwittighen,

Belovende voor goet ende van weerden te houden al tgene by hem in der qualiteyt als boven ende volgens dese onse commissie gedaen sal worden.

Versoucken daeromme ende desnyetemin ordonneren ende bevelen allen onsen gouverneurs, admirael, officieren, wethouderen, capiteynen ende allen anderen des Co Mats ondersaeten in Zeelandt den voorscreven Jehan Junius de Jonge voor onsen Commissario Generaal aldaer te bekennen ende voir zulcx hem alle behoirlicke hulpe ende bystandt doen int ghene hy van hemlieden versoucken sal. Ende zullen onse beliefte daerinne doen.

Des toirconden (etc.) tot Delft, den xxiiij february 1573."

7 Regering in Holland 1572–1574.

7.1 *Inleiding*

Staatkundig bestond Zeeland in de periode van begin april 1572 tot begin maart 1574 uit drie autonome stedelijke kernen zonder een gewestelijke regering, zoals in de vorige hoofdstukken is beschreven. In Holland bestond in die periode aanvankelijk één gewestelijke regering, de Staten van Holland, die nauw samenwerkte met Oranje. Door het beleg en verlies van Haarlem werd Holland verdeeld in het Zuiderkwartier en het Noorderkwartier die elk een eigen regering kregen, al werkten beide kwartieren ook wel samen in de Staten van Holland die dan als de Hollandse regering optrad. Oranje verbleef van november 1572 tot half december 1573 in het Zuiderkwartier waar hij in maart 1574 na een verblijf van 2½ maand in Zeeland terugkeerde. Door het verblijf van Oranje en de aanwezigheid van de belangrijkste steden aan de zijde van de Opstand ontstond er in het Zuiderkwartier tot op zekere hoogte een regeringscentrum voor de gezamenlijke drie kwartieren van de Opstand.

In het voorjaar van 1574 begon een formele samenwerking tussen de drie kwartieren die aanvankelijk een betrekkelijk incidenteel karakter had, maar van begin 1575 af veel intensiever werd en in het voorjaar van 1576 een hoogtepunt bereikte in de Hollands-Zeeuwse Unie 1576.

Hierna volgt een schets van het Hollands staatsbestel van zomer 1572 tot omstreeks eind 1574. Het overzicht is summier en dient om enig inzicht te geven in de toestanden in de partner Holland waar Zeeland van begin 1575 af nauw mee samenwerkte en waaruit Zeeland via de Unie 1576 regelingen overnam die hun oorsprong in Holland hadden. Bovendien bemoeide het informele regeringscentrum in het Zuiderkwartier van Holland met Oranje als middelpunt zich ook wel met Zeeuwse aangelegenheden.

De regering van Holland bestond uit twee componenten: Staten en Oranje. Daarvan waren de Staten de vaste component en Oranje de tijdelijke component voor de duur van de oorlog. Dat Oranje door de Pacificatie van Gent in november 1576 tijdelijk een andere was, valt buiten de periode van dit hoofdstuk.

7.2 *Betekenis van ‘Holland’*

In teksten uit de eerste jaren van de Opstand duidt ‘Holland’ zeer vaak niet het gehele opstandige Holland aan, maar slechts het Zuiderkwartier. De Staten van Holland werden vóór de Opstand als regel gevormd door de ridderschap en de zes zogenoemde grote steden. Van de grote steden was Amsterdam van het begin van de Opstand af en Haarlem na de overgave in 1573 in vijandelijke handen en lagen de overige vier, Dordrecht, Delft, Leiden en Gouda, in het Zuiderkwartier. Deze vier steden met de ridderschap waren toen als het ware het restant van de Staten van Holland. Steden uit het Noorderkwartier waren vóór de Opstand niet in de Staten van Holland vertegenwoordigd. In september 1573 stelde een vergadering van de Staten van Holland, bestaande uit afgevaardigden van de edelen van Holland en van de in het Zuiderkwartier gelegen steden Dordrecht, Delft, Leiden, Gouda, Rotterdam, Schiedam, Gorkum, Schoonhoven, Oudewater en Woerden een reglement op de samenstelling en de werkwijze van de Staten van Holland op, welk reglement in februari 1574 in een bezegelde tekst werd vastgelegd ¹. Volgens het reglement zullen gedurende de oorlog tegen Alva en zijn aanhangers als Staten van Holland optreden de edelen en de in het Zuiderkwartier gelegen steden Dordrecht, Delft, Leiden, Gouda, Rotterdam, en Gorkum. Daarmee was het aantal steden weer op zes gebracht. Het is niet uitgesloten, dat de in het Zuiderkwartier functionerende Staten zich wel eens hebben beschouwd als de voortzetting van de Staten van Holland van vóór de Opstand, maar er zijn voldoende aanwijzingen voor, dat de Staten in het Zuiderkwartier uitsluitend dat kwartier als hun werkterrein hadden ². Het Noorderkwartier was niet betrokken bij de vorming van dit college van de Staten van Holland, waarin het dan ook niet was vertegenwoordigd, maar kreeg een eigen regering met Staten van het

¹ NA, Staten van Holland 1572 – 1795, Verzameling voormalig Bruine Kastje, nr 18; niet geheel correct gedrukt bij Bor en Kluit.

² Voorbeeld: GA Delft, 1e afdeling 1246–1795, nr 13–1, fo 71r vlg.; vroedschap van Delft discussieert over financiële middelen “die in desen quartiere [= Zuiderkwartier] by den Staten derzelve overlange geconsenteert ende in train gebracht syn”.

Noorderkwartier. Van de hierna behandelde vergaderingen na het begin van het beleg van Haarlem is aangenomen, dat met 'Staten van Holland' de Staten van het Zuiderkwartier zijn bedoeld, voor zover niet anders blijkt.

Soms wordt in een bron de term 'Staten van Zuythollandt' gebruikt ³, maar gewoonlijk worden de Staten van het Zuiderkwartier in de begintijd van de Opstand Staten van Holland genoemd. Meermalen wordt het Zuiderkwartier zelf 'Holland' genoemd. In de geschiedschrijving is met deze beperkte betekenis van (Staten van) Holland vaak geen rekening gehouden met als gevolg, dat allerlei voorvallen als historie van Holland worden voorgesteld, terwijl zij alleen op het Zuiderkwartier betrekking hebben. Nog ernstiger is de situatie, als men bij de behandeling van zaken van het Zuiderkwartier spreekt over 'Staten' zonder nadere specificatie, alsof het over de Staten van het gehele Hollands-Zeeuwse Opstandsgebied gaat. Door een en ander ontstaat een scheef geschiedbeeld ⁴. In 1574 verschilden Oranje en de Staten van het Zuiderkwartier van mening over belangrijke zaken en Oranje stelde retorisch, dat hij wilde vertrekken. Ten onrechte wekt Swart de indruk, dat Oranje met de Staten van (geheel) Holland discussieerde, en Groenveld, dat de Staten van Holland en van Zeeland Oranjes discussiepartners waren ⁵.

7.3 *Oranje als unificator en coördinator in gebieden van Gemene Zaak*

Oranje had om gezag uit te oefenen, in de eerste plaats militair gezag, een centraal gezagsapparaat nodig dat fungeerde in het gehele territoir dat zich vrijwillig of gedwongen bij de Gemene Zaak had aangesloten.

Voor Oranje zal er slechts één territoir van de Gemene Zaak zijn geweest dat door de loop van de geschiedenis en het verloop van de Opstand in verschillende onderdelen was verdeeld. De fundamentele eenheid kwam tot uitdrukking in de een tijdlang gebezigde verdeling van het territoir van de Opstand in drie kwartieren. Oranje was het middelpunt van een de drie kwartieren omspannend netwerk dat voor een deel geïnstitutionaliseerd was, maar ook vele informele contacten bevatte. Sporen van dat netwerk zijn te vinden in de grote hoeveelheid brieven van en aan Oranje die nog over zijn en doen vermoeden, dat de omvang van de totale correspondentie aanzienlijk groter is geweest.

7.4 *Oranje als instituut; raden en commissarissen van Oranje*

De mens Oranje had om zich heen mensen in verschillende hoedanigheid die hem met raad en daad bijstonden. Hij beschikte over eigen raden, een persoonlijke staf, wel te onderscheiden van de zogenoemde Raden nevens Oranje ⁶. Deze eigen raden waren als het ware een verlengstuk van Oranje. Zij traden als zodanig gewoonlijk niet onder hun eigen naam op en blijven in de bronnen en de geschiedschrijving vaak in het donker ⁷, maar zullen meestal wel in andere functies bekend zijn. Als zij afzonderlijk in de bronnen verschijnen, worden zij soms 'raad' van Oranje genoemd ⁸. Het was gebruikelijk, dat vorsten hooggekwalificeerde medewerkers de titel van 'raad' verleenden en Oranje zal als souverain vorst dat gebruik hebben overgenomen. De enkele titel van 'raad' betekent in zulke gevallen niet, dat de aangeduide persoon lid van een raad in de zin van een college was, maar sluit dit ook niet uit. Oranje met deze al of niet als zijn raden aangeduide groep personen samen zou men 'Oranje als instituut' kunnen noemen. Het effect van dat instituut staat vaak op naam van Oranje alleen, bijv. in brieven en besluiten. Als Oranje de auteur van een brief of besluit wordt

³ NZ, I-A, 27 (omstreeks begin 1575). *Ibidem*, 85: 'de Staten van Suythollant ende Noorthollant' (5-1-1576); hiermee zullen twee Statencolleges zijn bedoeld, omdat in zelfde context gesproken wordt van een acte van consent van Staten van Zuydthollant.

⁴ Voorbeelden daarvan levert Koenigsberger, *Monarchies*, 249 vlg.

⁵ VII-21; Swart, *Oranje*, 98 vlg.; Groenveld, 'Mislukte matiging', 102.

⁶ Haslinghuis, 'Hofstaat', 283 vlg.; Swart, *Oranje*, 38 vlg. Zie voor Raden nevens Oranje VII-9 vlg.

⁷ De van der Schueren, *Louis de Boisot*, 1.

⁸ Fruin, 'Prins Willem', 131: benoeming van Wesenbeke in 1570 tot raad van Oranje. Marnix wordt 'Raedt van de Exc. van den Prince van Orangiën' genoemd (notulen van vroedschap van Delft van 6-3-1573, geciteerd in J. Smit, 'Omzetting', 217). Oranje noemt Arend van Dorp op 3-3-1573 en Johannes Basius op 24-10-1573 zijn raad (KHA, Fbk I, Ned. miss., nr 69, fo 436v; *ibidem*, Fbk I, fo 188r).

genoemd, betekent dit, dat de tekst op gezag van Oranje is uitgegaan. Dit wil nog niet zeggen, dat de persoon Oranje de tekst heeft opgesteld of woord voor woord heeft goedgekeurd.

Als Oranje het nodig vond de regeerkracht in een kwartier te versterken, voegde hij een van zijn persoonlijke medewerkers als commissaris(–generaal) of raad aan het regeringsapparaat van dat kwartier toe. In Zeeland werd Junius de Junge in februari 1573 commissaris–generaal en bleef dit toen hij enkele maanden later gouverneur van Veere werd ⁹. In het Noorderkwartier was in het voorjaar van 1573 Charles de Boisot enige tijd commissaris–generaal ¹⁰. In december 1573 stelde Oranje Pompeius Uffkens aan als zijn raad in het Noorderkwartier waar een of twee commissarissen een permanent element in het regeringsapparaat werden ¹¹. Kort uitgedrukt mochten deze commissarissen of raden zich overal mee bemoeien. Zij waren niet een afzonderlijke gezagsinstantie, maar moesten binnen het bestaande regeringsapparaat assistentie bieden waar dit nodig was.

7.5 *Personeel van Oranje*

Oranje maakte in staatkundige aangelegenheden gebruik van zijn personeel. In december 1575 zond hij zijn hofmeester Floris van Nuijnhem en Olivier van den Tympel, edelman van zijn huis, naar Walcheren met instructies voor de gouverneurs ¹². Oranje beschikte over een administratieve staf met verscheidene secretariën, o.m. een Duitse. Vele van de op naam van Oranje uitgegane brieven zijn opvallend goed geredigeerd ¹³. Van zijn secretarissen heeft Nicolaas Bruyninck een zekere bekendheid verworven ¹⁴. Bruyninck is tegelijk een raad van Oranje geweest. Oranje had een tesorier, Jacques Taffin ¹⁵ en een domeinadministratie met als rentmeester–generaal Cornelis Joossen van Zundert ¹⁶.

7.6 *Gouverneurs van Oranje*

Van 1572 af stelde Oranje al of niet in samenwerking met de Staten in het gebied van de Opstand regionale of stedelijke gouverneurs aan die als zijn plaatsvervaarders fungeerden en een directe relatie tussen Oranje en die gebieden vormden. In de voorgaande hoofdstukken zijn de gouverneurs van de Walcherse steden en Zierikzee in 1572–1574 besproken. De gouverneurs waren elementen van Oranjes gezagsapparaat.

In steden en gebieden die vrijwillig zich bij de Gemene Zaak aansloten, moest Oranje zien te bereiken, dat de bevolking vrijwillig het gezagsapparaat van de Gemene Zaak aanvaardde. Vandaar dat aan zulke steden werd verzocht het gezag van een gouverneur vanwege Oranje te aanvaarden. Als de bevolking zulk een gouverneur had aanvaard, betekende dit nog niet, dat de gouverneur namens Oranje een onbetwiste machtspositie in de stad of het gebied had. Toen Vlissingen in de zomer van 1572 ontevreden was over de militaire prestaties op Zuid–Beveland van zijn gouverneur Tseraerts, mocht de gouverneur na terugkeer de stad niet in en moest hij met zijn troepen een paar weken in de duinen bivakkeren. Een stad kon een persoon die Oranje als gouverneur wilde aanstellen, afwijzen. Het enige voor Zeeland

⁹ VI-7.

¹⁰ III-18, VII-22.

¹¹ NA, Staten van Holland 1572–1795, nr 1788, fo 20v vlg.

¹² KHA, Fbk II, nr 380, fo 188v; Oranje aan ongenoemden [= Staten van Zeeland]; Rotterdam, 15-12-1575. Fruin, 'Ziekten', 55, geeft als naam van hofmeester Florens van Nyenheim. Blok, art. 'Olivier van den Tympel, Tempel' in *NNBW*, V, kol. 981 vlg. Zie ook XI-20.

¹³ Vgl. Van de Spiegel – Ermerins, *Bundel*, II, bl XIII, noot 1. Heeringa, 'Leiders', 34, merkt in ander verband op, dat het moeilijk is te onderscheiden wat van Oranje zelf, wat van zijn raadsleden en wat van secretarie afkomstig is. Volgens Swart had Oranje geen grote schrijversgaven (Swart, 'Wat bewoog Oranje', 563).

¹⁴ Scherft, *Sterfhuis*, 23, noemt hem "een van 's prinsen meest vertrouwde raadgevers". In 1569 was hij betrokken bij contact tussen Anna van Saksen en Oranje (Kruse, *Wilhelm von Oranien*, 72). Zijn prestige blijkt onder meer uit schenking door Staten van Zeeland aan Oranje, diens vrouw en juffrouw Bruninx van enige in 1577 in beslag genomen kostbare kledingstukken toebehoord hebbend aan Francisco de Lixalde, betaalmeester–generaal bij Spaans leger in de Nederlanden (ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 36v).

¹⁵ Zie voor hem VI-12.

¹⁶ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 66r. Oranje had zelfs korte tijd een eigen belastingadministratie, zie XIV-1(4).

bekende geval is de weigering van Veere in 1575 om Philips van der Aa als gouverneur te ontvangen ¹⁷.

In Holland waren de Staten nauw bij de aanstelling van gouverneurs betrokken. Krachtens de regeling van 25 augustus 1572 op de regering van Holland had Oranje voor de aanstelling van een plaatselijke gouverneur de toestemming van de Staten nodig ¹⁸. In 1573 zochten de Staten, nadat Oranje Lumey had afgezet, Batenburg aan voor het gouverneurschap van Zuid-Holland ¹⁹. In 1573 stelde Oranje met toestemming van de Staten De Noyelles aan als gouverneur van Leiden ²⁰. In 1575 stelden de Staten Treslong aan als gouverneur van het strategisch belangrijke Brielle en van Voorne. Pas enige tijd later gaf ook Oranje hem commissie als gouverneur. In feite werd de volgende procedure toegepast. De Staten stelden Treslong als gouverneur aan ²¹. Oranje erkende deze aanstelling als rechtsgeldig. Een legercommandant meende echter, dat gouverneurs niet door de Staten, maar door Oranje moesten worden aangesteld, en weigerde Treslong als gouverneur te erkennen, omdat Oranje hem niet over de aanstelling van Treslong had ingelicht. Oranje had begrip voor de opvatting van de militair en gaf bij wijze van gelegenhedsoplossing, onder goedkeuring van wat de Staten hadden gedaan, een commissie aan Treslong als gouverneur ²².

De gouverneurs hadden vooral een militaire taak. Meermalen traden zij als bevelhebber bij militaire acties op en hadden zij een eigen legeronderdeel onder hun direct bevel. De gouverneurs waren een niet in het staatsbestel van Holland en Zeeland thuishorend element dat zijn bestaansgrond alleen in de oorlogstoestand vond. Dit kwam met zoveel woorden tot uitdrukking, toen in februari 1575 de procuratie voor de onderhandelaars naar de vredesbesprekingen in Breda werd geredigeerd. Tot de onderhandelaars behoorden de drie Zeeuwse gouverneurs. De hoedanigheden van de onderhandelaars werden in de procuratie niet vermeld. Dit was in het bijzonder niet gedaan bij de gouverneurs, om te voorkomen, dat, als er vrede zou komen, in de steden van Holland en Zeeland gouverneurs aangesteld zouden worden, zoals Alva had durven doen en Oranje en de Staten als noodmaatregel hadden gedaan ²³.

¹⁷ IV-21.

¹⁸ Bor, *Oorsprongk*, I, 400 vlg. (6e boek, fo 291 vlg.).

¹⁹ VII-24(3).

²⁰ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 96, fo 454r; Oranje aan ongenoemden (wellicht inwoners van Leiden), Delft, 18-5-1573: "Alsoe wy by Raede ende advise van den Staten van desen Lande onlanx ten gouvernemente der stede van Leyden gestelt ende gecommiteert hebben den heere van Noyelles". 'By Raede' zou kunnen slaan op Raad nevens Oranje.

²¹ KHA, Fbk II, nr 184, fo 71v vlg.; brief van Oranje aan Coene; Dordrecht, 19-7-1575. Er waren te Brielle moeilijkheden geweest tussen Coene en Treslong, omdat Coene weigerde Treslong als gouverneur te erkennen met excuus, "que je [= Oranje] ne vous ay sur cela déclaré mon intention". Om Coene over zijn bedoeling in te lichten en dergelijke moeilijkheden voor toekomst te voorkomen schrijft Oranje "que passé quelque temps les Estatz ont commis ledit sieur Treslong au gouvernement de la ville de Briele et pays de Voirne sur quoy aussy je luy envoyé présentement une commission mienne en confirmation de ce que par les Estatz at esté fait en cest endroit". Coene zal de met zijn soldaten in Buren gelegerde geadresseerde van brief van Oranje in 1574 zijn (KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 289, fo 406r; Oranje aan Coene; Rotterdam, 8-9-1574).

²² KHA, Fbk II, nr 187, fo 83r; Dordrecht, 19-7-1575: "dat wy [=Oranje] approberende ende ratificerende altgene by den voornoemden Staten van Hollant in desen gedaen ende gehandelt is, den voorscreven jonckeren Wilhelm Bloys van Treslong insgelycx – – – committeren mits desen ten gouvernemente (van Brielle en Voorne), ghevende hem macht, autoriteyt ende speciael bevel om metten burchmeesters ende regierders der stede van den Briele op alle voirvallende saeken (van Briele en Voorne), soe wel den crychshandel als der politie aengaende, te verstaen ende alsulcken goede ordene te stellen als hy tot voorderinge ende welvaren van derzelver stede ende lande met allen den inwoonderen van dier sal bevinden behoiende". Stedelijke regering van Brielle werd dus ook betrokken bij militaire aangelegenheden.

²³ RH, 2^e ed., 1575, 71, vergadering van Generale Staten van Holland en Zeeland op 12-2-1575: "ten einde by de Vyanden daar uit egeenen voet ende oorsaake genoomen en werde, om in toekomende tyden eenige Gouverneurs in de Steeden ende Plaatsen van Holland en Zeeland te stellen, sulks by den Gouverneur Duc d'Alva geattenteert, ende nu by sijne

7.7 *Staten van Holland in 1572; Raad nevens Lumey*

Nadat de Staten van Holland op 22 juli 1572 Lumey als gouverneur van Oranje hadden erkend, besloten de Staten op 28 juli, gelet op de vele te behandelen zaken, enige personen naast Lumey aan te stellen om met Lumey de regeringszaken af te handelen ²⁴. Toen Oranje een maand later met zijn leger bij Roermond verbleef, nam hij als het ware dit besluit voor zijn rekening door te bepalen, dat het gelet op zijn afwezigheid in Holland zijn bedoeling was, dat Holland zou worden geregeerd door zijn gouverneur Lumey die regeringshandelingen slechts kon verrichten met goedkeuring ('by advijse') van door de Staten van Holland benoemde raden die Oranje naast Lumey had gesteld of nog zou stellen ²⁵. De raden nevens Lumey stelden in september 1572 op naam van Lumey een baljuw van Waterland aan en heetten dan 'Commissarissen van de staten neffens zyne E[dele] gecommitteert' ²⁶. De akte werd uitgevaardigd ter ordonnantie van de commissarissen waaruit vermoedelijk mag worden geconcludeerd, dat de aangelegenheid buiten Lumey om was behandeld.

Lumey zal zich meer met vechten dan met regeringszaken hebben bemoeid, wat ook kan verklaren, dat de Staten van Holland in 1572 soms zonder medewerking van enige andere instantie landsheerlijk gezag uitoefenden. Lumey, gouverneur van Oranje, speelde daarbij geen rol. Op hun vergadering in Haarlem besloten de Staten op 16 augustus 1572 tot heffing van de 12^e penning op inkomsten uit landerijen ²⁷. Zij motiveerden hun handelwijze met het verlaten van het land door de overheid, het Hof (van Holland en Zeeland), en andere gezagsdragers. In die toestand drong de nood hen tot optreden, niet tot vermindering of aantasting van de autoriteit en de hoogheid van de landsheer, maar tot zijn eer en dienst en tot behoud van het algemeen welzijn. De Staten waren zich heel goed bewust, dat zij in het normale landsheerlijke bestel niet op eigen gezag belasting mochten heffen. In het najaar van 1572 deed zich eenzelfde situatie voor. Voor plaatselijke belastingheffing was een vergunning van de landsheer nodig. Toen de regering van Den Haag als gevolg van de oorlogstoestand geld nodig had, vroeg zij de Staten van Holland vergunning om de plaatselijke 'excys' te verhogen. De Staten verleenden de Haagse regering vergunning om de plaatselijke heffingen op bier en wijn 'by provisie' en tot anders geordonneerd zou worden, te verhogen 'behouden in alles ende onvermindert dauthoriteyt ende gerechticheyt van de Co[ninklijke] majesteijt onsen genadigen Heere' ²⁸. Dit laatste is een 'sans préjudice-clausule' zoals er in die tijd vele werden gebruikt als een gezagsinstantie, bijv. de landsheer, in een bepaald geval een recht van een persoon of corpus wilde negeren. In normale tijden was het uitgesloten, dat op deze manier een recht van de landsheer zelf door een instantie op lager niveau ter zijde werd geschoven. Een andere aanwijzing dat de Staten van Holland vóór de komst van Oranje in Holland in oktober 1572 gedurende een zekere tijd de enige effectieve regeringsinstantie in Holland zijn geweest, is een dringend verzoek van de Staten van Holland aan Sonoy en de

Excellencie ende de Staaten in den nood tot een behulp gedaan is geweest." Ook in dit citaat blijkt betrokkenheid van Staten bij gouverneursbenoemingen.

²⁴ Bakhuizen van den Brink, 'Eerste vergadering', 42 vlg.: dat men enige personen "stellen zal neffens zyne G[enade] omme met Zyne G. te besongeren ende depescheren de zaecken staende ten Gouvernemente ende depesche van Zyne G." Zie ook Kluit, *Staatsregering*, I, 72.

²⁵ GPB, III, 32 vlg.; akte van Oranje, veldleger te Hellenrade bij Roermond, 25-8-1572. Lumey met de raden nevens hem kunnen in zaken 'van politie en welvaren' van Holland geen beslissingen nemen 'sonder voorgaende advyse van de Staten'. Vermoedelijk moet hierbij worden gedacht aan algemene bestuursmaatregelen. Omdat Oranje in begin van akte verklaart, dat hij niets zal doen zonder goedkeuring van Staten, zal 'advyse' goedkeuring betekenen.

²⁶ NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 6v vlg.; Den Haag, 12-9-1572. Koopmans, *Staten*, 187, beschikte niet over duidelijke aanwijzingen voor instelling van Raad naast Lumey.

²⁷ RH, 2e ed., 1565 1574, 604.

²⁸ GA Den Haag, Oud Archief, nr 742; akte Leiden, 16-10-1572, op last van Staten getekend door P.Buys. Soms gaf Hof van Holland zonder enige verwijzing naar andere autoriteit machtiging voor plaatselijke belastingheffing: machtiging van Hof aan baljuw en wethouders van Beijerland tot verhoging van bierimpost en invoering van enkele heffingen; Delft, 17-12-1573 (NA, Hof van Holland, nr 44, fo 36r vlg.).

burgemeesters van Enkhuizen om een Hamburgse koopman die op de Zuiderzee door enkele Enkhuizenaren van textiel was beroofd, schadeloos te stellen ²⁹.

7.8 *Lumey afgezet als gouverneur van Zuid-Holland*

Lumey bleef Oranjes gouverneur van Zuid-Holland, toen Oranje daar in het najaar van 1572 aankwam. Zijn taken zullen, in elk geval na het begin van het beleg van Haarlem in december 1572, van militaire aard zijn geweest. Lumey was voor Oranje een gevaarlijke bondgenoot. Hoewel hij zich alleen maar heer van de Limburgse heerlijkheid Lummen kon noemen ³⁰, deed hij zich voor als graaf van der Marck, een hoedanigheid die een van zijn voorvaders had bezeten. Hij beschouwde zich als een Duitse rijksgraaf die souvereiniteit bezat, en stelde zich daarmee op één lijn met Oranje ³¹. Hij werd gewoonlijk, ook door Oranje, als graaf behandeld. Oranje noemde hem 'mon cousin' ³².

Het ruwe en wrede gedrag van Lumey zal in brede kring weerstanden tegen hem hebben opgeroepen ³³. Daar kwam bij, dat hij als legerbevelhebber niet altijd voldeed. Omstreeks de jaarwisseling 1572/1573 schold de proviandmeester van zijn adjudant Barthold Entens in Delft de Staten uit voor landverraders, omdat zij de soldaten niet van soldij en proviand voorzagen. Entens zelf werd beschouwd als de aanstichter van de scheldpartij ³⁴. Voor de Staten liep hun gezag gevaar, maar zij konden niet rechtstreeks tegen Entens optreden, omdat deze frontdienst bij Haarlem deed. Zij wendden zich daarom tot de opperbevelhebber Oranje die oordeelde, dat Entens en zijn chef Lumey naar Delft moesten komen en Entens duidelijk gemaakt moest worden, dat hij de Staten niet meer mocht belasteren. Op 2 januari 1573 verzocht Oranje Lumey om met Entens naar Delft te komen voor overleg over de situatie bij Haarlem waar ook de graaf van Barby, Van Boxtel en Batenburg aan zouden deelnemen. Op 3 januari zou Entens in Delft de Staten van Zuid-Holland in het openbaar hebben beledigd. Op 4 januari vond het overleg bij Oranje plaats, waarbij ook de Staten van Zuid-Holland aanwezig waren die zich over Entens' gedrag beklagden. Entens ontkende de beledigingen en bood aan zijn onschuld te bewijzen. Besloten werd de zaak te laten uitzoeken door de aanwezige heren. In afwachting daarvan mocht Entens Delft niet verlaten, waarop hij zijn erewoord gaf. Op 5 januari probeerde Lumey Entens de stad uit te smokkelen. Toen de bevolking dit merkte, ontstond er groot tumult en het scheelde niet veel of Lumey en Entens waren vermoord. Oranje probeerde tevergeefs de zaak te sussen. Toen het Oranje duidelijk werd, dat de Staten Lumey gevangen wilden nemen, ontnam hij Lumey zijn functie van gouverneur om te voorkomen, dat de Staten een van zijn gouverneurs zouden arresteren, wat zijn prestige ernstig zou schaden. Vervolgens ontnamen de Staten Lumey zijn garde en namen zij hem gevangen.

De gang van zaken bij de afzetting van Lumey werpt licht op de machtsverhoudingen in de begintijd van de Opstand, toen de positie van Oranje nog niet uitgekristalliseerd was. In de zojuist geschetste gang van zaken met betrekking tot de afzetting van Lumey als gouverneur van Zuid-Holland speelden de Staten de hoofdrol. Oranje kon een stuk met hen meegaan in hun optreden tegen Lumey en Entens, maar vond de consequentie die de Staten aan hun

²⁹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 2, fo 416r vlg.; brief ter ordonnantie van Staten getekend door P.Buijs, Den Haag, 29-9-1572. Staten stellen wel, dat hun verzoek overeenstemt met bedoelingen van Oranje: "Al ten eynde de meyninge ende intentie van de Excellencie van de Prince van Orangien ende de onse tot conservatie van den gemeenen welvaren van de Landen vulcomen ende achtervolcht mach werden." Staten hebben eigen intentie naast die van Oranje. Sonoy wordt in adres van brief kapitein van Enkhuizen genoemd.

³⁰ Oosterhuis, *Lumey*, 14. De Franse naam van Lummen is Lumay. Fruin, 'Gorcumsche martelaren', 283, schrijft, dat Lumey zich graaf van der Marck noemde, dat de graventitel enkel sieraad was en dat van Spaanse zijde zijn recht op de titel werd ontkend.

³¹ Hij gebruikte soms de souvereiniteitsclausule: "want ons alzoe gelieft" (commissie van Lumey op Gysbrecht van Du venvoirde tot administratie van goederen van gravin van Arenberg; Haarlem, 5-9-1572, in: Goetschalckx, 'Invoering', in: *Bijdragen Bisdom Haarlem*, 27 (1913), 349).

³² KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 23, fo 308r. Charles de Boisot noemde Lumey in een brief aan Oranje gewoon 'monsieur de Lume' (KHA, A11 – XIV C–B–56; Keulen, 27-5-1572).

³³ Zie voor Gouda: Hibben, *Revolt*, 86 vlg.

³⁴ Zie voor affaire met Lumey en Entens Bor, *Oorsprongk*, I, 424 (6e boek, fo 310), en briefgedeelten geciteerd in bijlage bij dit hoofdstuk.

gedrag verbonden, de afzetting van Lumey, overtrokken. Wat hem betreft, had Lumey in functie kunnen blijven. Hij liet echter de Staten hun gang gaan, omdat de bevolking tegemoetkomend moest worden behandeld met het oog op de bereidheid om de Opstand te blijven steunen. Oranje zal wel hebben ingezien, dat een vertrek van Lumey voor hem ook gunstige kanten had, maar wilde niet het risico nemen, dat wegsturen van Lumey in de moeilijke situatie rond Haarlem een negatief effect op de soldaten zou hebben. De Staten zetten hun wil door.

Ook bij de vervanging van Lumey door een nieuwe gouverneur schenen de Staten een leidende rol te zullen spelen. Oranje schrijft aan Junius, dat de Staten Batenburg gevraagd hebben gouverneur te worden en Oranje hoopt, dat deze daarin zal toestemmen. Dit ging echter niet door, want Oranje benoemde Batenburg enkele dagen later tot bevelhebber van het leger bij Haarlem. Zuid-Holland kreeg geen gouverneur meer.

Swart stelt de afzetting van Lumey anders voor met Oranje als de werkelijke actor die van de Staten gebruik maakte om zijn doel te bereiken ³⁵. Volgens hem had Oranje de gebeurtenissen goeddeels geënceneerd om de positie van Lumey te verzwakken en was Oranjes toegevendheid aan de bevolking een voorwendsel om zelf op de achtergrond te kunnen blijven. Dat Oranje aan enkele naaste medewerkers een andere voorstelling van zaken gaf, hoeft op zichzelf de stelling van Swart niet te ontcrachten. Politici stellen zaken wel vaker anders voor dan zij zijn. Maar het verloop van de gebeurtenissen kan goed worden verklaard als met Oranjes mededelingen rekening wordt gehouden, en er is te weinig grond voor Swarts stelling ³⁶.

Zich steeds verzekeren van steun van de bevolking was een vast bestanddeel van Oranjes politiek. Toegevendheid past bij andere uitlatingen van Oranje waaruit zorg om de toewijding van de bevolking spreekt. Oranje beschreef de afzetting van Lumey en zijn toegevendheid tegenover de Staten uitvoerig in een brief aan Junius als voorbeeld hoe deze zich in Zeeland tegenover de bevolking moest gedragen. Enkele maanden later drukte Oranje naar aanleiding van een concreet voorval Junius nog eens op het hart hoe belangrijk het was kooplieden en de rest van de bevolking geen reden tot ontevredenheid te geven ³⁷.

7.9 *Raden nevens Oranje*

Naast Oranje zijn drie Raden (colleges) gekomen, hierna genoemd Raad van Staten, Raad van Finantie en Raad van de Admiraliteit. Alle drie zijn Raden nevens Oranje. In de bronnen wordt veelvuldig gesproken van de Raad nevens Oranje. Daarmee zal gewoonlijk zijn bedoeld de belangrijkste van de drie, de Raad van Staten, ook wel Secrete Raad genoemd, die op een hoger niveau stond dan de andere twee Raden ³⁸. Soms wordt dit verschil in niveau duidelijk uitgedrukt. Voordat Oranje in december 1574 voor een tijd naar Zeeland vertrok, droeg hij de superintendentie (oppergezag) over de zaken in Zuid-Holland volgens de wens van de Staten over aan “den luyden van onsen Raede mitsgaders die van de finantien ende admiraliteyt” ³⁹. Er was dus eigenlijk maar één echte Raad en daarnaast comités voor de financiën en de admiraliteit. Het is overigens niet uitgesloten, dat soms ‘Raad nevens Oranje’ alle drie Raden gezamenlijk aanduidt. De Raden nevens Oranje zijn min of meer in nevelen gehuld. Het waren Hollandse instellingen, maar in elk geval de Raad van Staten was ook wel betrokken bij Zeeuwse aangelegenheden.

³⁵ Swart, *Oranje*, 53. Oosterhuis, *Lumey*, 184 vlg., sluit zich bij Swarts voorstelling van Oranjes rol aan. Volgens Van der Lem, ‘Prins in geschiedschrijving’, 213, heeft Oranje affaire aangegrepen om zich van Lumey te ontdoen.

³⁶ Swart, *Oranje*, 53, laat de afzetting van Lumey plaats vinden na diens gevangenneming. Oranje schrijft aan Junius uitdrukkelijk, dat de Staten Lumey zijn garde ontnamen en hem vastzetten, “estant premièrement ledit Conte par moy déporté de son gouvernement”.

³⁷ VI-8.

³⁸ Van Wijn, *Byvoegsels zesde deel*, 104: alle drie Raden “voerden den titul van *nevens zyne Excellentie*, schoon dezelve, byzonderlyk, aan den eersten gegeven en deez ook de *Secrete Raad* gezegd wierdt” (cursivering conform aangehaalde tekst). Vgl. **KHA**, Fbk I, Ned.miss., nr 152, fo 472 v vlg.; Dordrecht, 25-8-1573; Oranje aan ‘die van den Secreten Raede ende van der Rekeninge in Hollandt’.

³⁹ **KHA**, Fbk I, fo 186v; s.l., december 1574.

7.10 Raad van Staten nevens Oranje

Nadat Oranje in oktober 1572 in Holland was aangekomen, 'herstelde' hij op 3 november 1572 het Hof van Holland en Zeeland ter vervanging van het bestaande dat de landsheer trouw was gebleven en naar Utrecht was uitgeweken. Op dezelfde dag koos hij uit een voordracht tien personen die samen als een Raad naast Oranje zouden fungeren namens en als gemachtigden van de Staten van Holland en West-Friesland ⁴⁰. Met de instelling van deze Raad zal de Raad nevens Lumey van juli 1572 zijn verdwenen. De samenstelling van de nieuwe Raad weerspiegelde de samenstelling van de Staten: uit de edelen drie leden, één lid uit elk van de vijf grote steden die aan de zijde van de Opstand stonden, en twee leden voor de smalle steden samen. De taak van deze raden was, "meest continuelyck neffens zyne Excellentie [te] wesen omme met dezelve te besoigneren, raetslagen ende te resolveren tgemeen beste van (den)selden lande". 'Nevens' drukt een nevenschikking uit. De Raad stond niet onder het gezag van Oranje en Oranje stond niet onder het gezag van de Raad. Oranje zat de Raad voor, maar was geen lid van de Raad. Bij alle verschil in regeringsstructuur is er een gelijkenis met de relatie tussen de landvoogd(es) in de Nederlanden en de in 1531 ingestelde 'collaterale' (d.w.z. 'nevenstaande') Raden die niet onder de landvoogd(es) stonden, maar naast hem of haar rechtstreeks onder de landsheer ⁴¹. De relatie tussen Oranje en de Raad nevens hem was bondgenootschappelijk: Oranje en de Staten werkten als bondgenoten samen. Van een afzonderlijke Raad van Finantie en Raad van de Admiraliteit wordt in 1572 nog geen melding gemaakt.

De vorming van een Raad nevens Oranje verliep moeizaam. In de literatuur wordt aangenomen, dat de in november 1572 ingestelde Raad niet voldeed ⁴². De raden voorgedragen door Delft en Gouda toonden zich in november 1572 onwillig om te vergaderen en Gouda droeg Oranje twee personen voor om uit hen een ander tot 'Gouds' lid van de Raad te kiezen⁴³. Het is niet uitgesloten, dat het in december 1572 begonnen beleg van Haarlem de inrichting van een nieuw regeringslichaam in Holland heeft belemmerd. Dit had overigens niet tot gevolg, dat de Staten buiten de regeringszaken stonden. De afzetting van Lumey als gouverneur bewees het tegendeel.

Op 22 januari 1573 ontbiedt Oranje de kastelein van Woerden om met hem "by advise van de gedeputeerde van de staeten deses lants alhier by ons zynde" te overleggen en besluiten te nemen over versterking van het kasteel van Woerden ⁴⁴. Dit wijst op een college naast Oranje dat met hem besluiten nam. In de eerste maanden van 1573 nam Oranje maatregelen na raadpleging van een raad of raden. Soms lijkt het te gaan om een uitgebracht advies, soms om een verleende goedkeuring. Op 27 januari 1573 continueerde hij Adriaen Adriaensz. als baljuw van Abbenbroek "hier up gehadt tadvijs van onsen lieven getrouwen Raiden"⁴⁵. Op 10 februari 1573 ging op naam van Oranje een plakkaat uit inzake inbeslagneming van geestelijke goederen en bezittingen van vijandig gezinde personen "by advyse [= met instemming] van den raede van Staete" ⁴⁶. Op 14 februari 1573 stelde Oranje Gasper van Vosbergen aan als baljuw van Zierikzee "gehadt hierop tadvijs van dien van den Rade neffens ons wesende" ⁴⁷. Wellicht betreft het hier steeds een rudiment van de in november 1572 opgerichte Raad nevens Oranje.

⁴⁰ NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 21r vlg. Volgens J. Smit, 'Omzetting', 216, was aanleiding van instelling van Raad nevens Oranje besluit van 28-7-1572 van Statenvergadering in Delft waaraan pas in november 1572 uitvoering werd gegeven. Hij doet hier kennelijk op besluit om raden naast Lumey aan te stellen. Wellicht meende hij, dat in besluit 'Zyne G[enade]' slaat op Oranje die daar echter wordt gekwalificeerd als 'excellentie'.

⁴¹ Vgl. Baelde, *Collaterale Raden*, 23. Kwalificatie 'collateraal' dateert vermoedelijk van 18e eeuw.

⁴² J. Smit, 'Omzetting', 216, veronderstelt, dat Raad niet bevredigend functioneerde en is teniet gegaan. Muller, *Staat*, en Fruin – Colenbrander, *Staatsinstellingen*, maken geen melding van Raad.

⁴³ Kesper, 'Brief', 243 vlg.

⁴⁴ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 46, fo 428r.

⁴⁵ NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 12r vlg.; Delft, 27-1-1573.

⁴⁶ *Vlaamsche Kronyk*, 447.

⁴⁷ ZB, hs. nr.7310.

Op 6 maart 1573 legde Marnix van Sint Aldegonde aan de vroedschap van Delft een concept-regeling voor waarin Oranje meer bevoegdheden zou krijgen om vanwege de Staten (van Holland) beslissingen te nemen, mits de Staten drie, vier of vijf personen als hun vertegenwoordigers aan Oranje zouden toevoegen om met hem dagelijks contact te onderhouden ⁴⁸. De Raad van 3 november 1572 zal toen niet meer hebben bestaan. Hiermee stemt overeen, dat geen melding wordt gemaakt van een Raad nevens Oranje in een akte van 6 maart 1573 waarin Oranje 'by advise' [= met instemming] van de Staten van Holland de tesorier van oorlog Adriaen Manmaeker opdraagt al het geconfisqueerde ijzer dat hij te Dordrecht te pakken kan krijgen, onder zich te nemen ⁴⁹. Spoedig trad een nieuwe Raad nevens Oranje in functie. De 'Raad' nevens Lumey en de Raad nevens Oranje van november 1572 waren Hollandse instellingen. De in 1573 verschijnende Raad nevens Oranje was in feite een Zuidhollandse instelling ⁵⁰. Oranje had wel het voornemen er een Hollands-Zeeuwse instelling van te maken. In een brief aan de regering van Vlissingen van 10 april 1573 uit Oranje o.m. de wens, dat de Zeeuwse steden, als dit vereist is, als Staten (van Zeeland) bijeen zullen komen. Hij vervolgt dan met de mededeling, dat hij heeft besloten met goedkeuring van de Staten van Holland enige personen uit de Hollandse steden bij zich te nemen om hem in alle zaken van het land met raad en advies bij te staan ⁵¹. Hij vraagt de geadresseerden van de brief hem vijf of zes personen uit Zeeland te noemen uit wie hij er twee of drie kan kiezen om hem met de gedeputeerden van de Staten van Holland behulpzaam te wezen, en hij verwacht, dat dit de eenheid tussen Holland en Zeeland zal bevorderen. Vermoedelijk zal Oranje een gelijk verzoek ook aan de regeringen van Veere en Zierikzee hebben gedaan. Het is echter niet tot deelneming van Zeeuwse vertegenwoordigers aan de Raad nevens Oranje gekomen. In november 1573 wenste Oranje ook uit het Noorderkwartier van Holland een lid aan de Raad toe te voegen om zaken die op dat kwartier betrekking hadden, des te beter te kunnen behandelen ⁵².

Vermoedelijk is vóór het einde van maart 1573 een nieuwe Raad nevens Oranje in functie getreden. In een akte van eind maart 1573 die op naam staat van Oranje, maar tevens van de Staten van Holland uitgaat, stelt Oranje Jan Coenez. "by advys van onsen Raede ende de Staten des lants ende graefschappe van Hollant" aan als commissaris "van onssen ende der Staten van Hollant weegen" om toezicht te houden op de Maas inen uitvarende schepen ⁵³. De akte die betrekking heeft op paspoortcontrole en convoygeld, ging uit van drie naast elkaar functionerende instanties: Oranje, de Raad en de Staten van Holland ⁵⁴. De Raad

⁴⁸ J.Smit, 'Omzetting', 216 vlg.

⁴⁹ KHA, Fbk I, fo 234r vlg.; z.pl., 6-3-1573.

⁵⁰ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 198, fo 488r vlg; Oranje aan gouverneur en gedeputeerden van steden van 'Noorthollandt', 20-11-1573. Oranje gaat in brief in op aantal kwesties die geadresseerden hem hadden voorgelegd, en besluit: "Ten laesten alsoe wy hier gecoren ende gestelt hebben eenen Raedt neffens ons om ons in alle saeken te helpen ende assisteren, soe soudon wy wel begeren, dat ghylieden herwaerts soudt willen schicken eenen gequalificeerden persoon van uwen quartiere die wy int selve collegie soude mogen stellen tot raedt ende assistentie van ons ende opdat de voorvallende saeken ulieden concernerende te bet verstaen, gevoldert ende gedirigeert soude mogen worden." 'Hier' wil zeggen in Zuid-Holland.

⁵¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 74 (2e nummering), fo 446r; Delft, 10-4-1573; "Ende alsoe wy goet gevonden hebben by advise van den Staten van Hollant eenige persoonen vuyten steden alhier by ons te nemen die ons in alle saeken ende affaeren des lants met raedt ende advis bystaen sullen, soudon wy van gelycken wel begeren, dat ghy ons vyff ofte sess personen in Zeelandt denomineerde die ghylieden weet tgemeene welvaeren meest toegedaen te zyn, opdat wy vuyten selven twee ofte drye mogen eligeren die ons metten gedeputeerden der Staeten van Hollant int gene voorscreven is, behulpelick wesen ende opdat alle saeken des te ordentlicker voortgaen mogen, soe oick ongetwyfelt tselve tusschen den landen te meer lieffde ende eenicheyt brengen ende onderhouden sal ende een iegelijk daerby sal mogen mercken met wat vlyt ende iever de saeke van de landen gehandelt worden." Gebruikt afschrift vermeldt niet geadresseerden, maar op grond van inhoud mag worden aangenomen, dat brief aan regering van Vlissingen is gericht.

⁵² Zie noot 50.

⁵³ NA, Grafelijkheids Rekenkamer, Registers nr 497, fo 1r vlg.; Delft, 29-3-1573.

⁵⁴ Medewerking van Staten als naast Oranje optredende gezagsdragers is als volgt in slotformule uitgedrukt: 'Toirconden hebben wy deese met onssen zeegel ende naeme bevesticht ende oyck van weegen den Staten es ondergeteyckent'. Akte was alleen door

vertegenwoordigde hier niet de Staten, maar stond ook zelfstandig naast Oranje, al sprak die van 'onze' Raad. In april 1573 besloot Oranje met instemming van de leden van de Raad nevens hem nieuwe opzichters op de fortificaties van Leiden aan te stellen ⁵⁵. In dezelfde tijd zochten Oranje en de raden nevens hem een oplossing voor grote problemen in het Noorderkwartier waar de steden gouverneur Sonoy verwijderd wilden zien ⁵⁶. Besloten werd tot de oprichting van een regeringsraad voor het Noorderkwartier gevormd door drie gedeputeerden van de steden, gouverneur Sonoy en Charles de Boisot die als commissaris van Oranje in het kwartier verbleef en door Oranje over een en ander werd ingelicht.

Oranje zat de Raad nevens hem voor. Toen hij in juni 1573 van plan was zich bij de troepen bij Haarlem te voegen, stelde hij Paulus Buys aan om tijdens zijn afwezigheid de Raad te presideren ⁵⁷. In een brief vanuit Dordrecht aan de Secrete Raad en de Rekenkamer in Holland van 25 augustus 1573, geruime tijd na de val van Haarlem, schrijft Oranje over het grootzegel van de landsheer "onder den president van den Secreten Raede berustende" ⁵⁸. Dit doet vermoeden, dat Buys in het algemeen als president van de Raad is gaan fungeren, als Oranje dit niet zelf kon of wilde doen.

De Raad zal aanvankelijk niet voltallig zijn geweest, want in de komende weken wierf Oranje personen voor de Raad ⁵⁹. Op 21 april 1573 schreef hij de regering van Gouda, dat hij besloten had mr. Jan Jacobss (van Rosendaal), burgemeester van de stad, in zijn Raad op te nemen, en hij vroeg de Gouwenaars in de vacature te voorzien door Jan Claess Diert tot burgemeester te kiezen ⁶⁰. Op 4 mei 1573 schreef Oranje aan de regering van Leiden, dat hij in zijn Raad had opgenomen Willem Jan Reyerss., burgemeester van de stad, en dat hij en de Raad nevens hem ter vervulling van de aldus ontstane burgemeestersvacature hadden gekozen Peeter Adriaenss van der Werff ⁶¹. Oranje verzocht de geadresseerden Van der

Oranje getekend. Volgens hier gebruikt afschrift van akte stond op plique geschreven: "ten expresse bevel van zyne excellencie ende den Staten van Hollant [,] onderteeckent P.Buys", terwijl akte met zegel in rode was bezegeld was.

⁵⁵ KHA, Fbk I, fo 183; commissie van Oranje; Delft, 25-4-1573; "hadden wy [= Oranje] by advise van den luyden van den Raede neffens ons wesende goet ende raedtsaem gevonden".

⁵⁶ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 74, fo 328v vlg.; Oranje aan Charles de Boisot, Delft, 26-4-1573; "Jay mis le tout en délibération de conseil avecq ceulx qui sont icy chez moy – – – a esté icy résolu – – –". In akte wordt gesproken over de steden van Waterland waarmee Noorderkwartier is bedoeld (vgl. VIII-6).

⁵⁷ KHA, Fbk I, fo 25v vlg., akte Delft 6-6-1573.

⁵⁸ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 152, fo 472v vlg.

⁵⁹ Kluit, *Staatsregering*, 75, noot 16, en Koopmans, *Staten*, 188 vlg., noemen leden van Raad van Staten.

⁶⁰ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 80 (2e nummering), fo 448v. Vgl. Hibben, *Gouda*, 261: Diert volgde inderdaad Van Rosen dael op.

⁶¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 88 (2e nummering), fo 451v; zonder vermelding van geadresseerden; Delft, 4-5-1573: "Alsoe ulieden kennelick is, dat wy om voortaan op alle voirvallende saeken deses lants te geveuechlicker te mogen handelen ende tracteren onder anderen in onse Raede genomen ende gestelt hebben Willem Jan Reyerss., burgemeester der stede van Leyden, en het daarom nodig is een ander tot burgemeester te benoemen, hebben wy alhier metten ande ren luyden van den Raede neffens ons wesende daerop gedelibereert ende hebben eendrachtelick daertoe gedenomineert ende verkosen Peeteren Adriaenss. van der Werff, zeemtouwer, poorter van Leiden. De reden van het schrijven van de brief is, dat ghylieden volgens de bovengenoemde denominatie ende verkiesinge by ons alhier gedaen ontfanckt, aen neemt ende stelt tot burchmeester de voornoemde Van der Werff." Blijkbaar heeft Leidse regering gang van zaken opgevat als ontoelaatbaar ingrijpen in interne Leidse regeringszaken, want op 14-5-1573 schreef Oranje de Leidenaren opnieuw brief met dezelfde inhoud maar behoedzamer geredigeerd: "Alsoe wy by raede ende advise van de Staeten de ses lants alhier in onsen Raede genomen hebben Willemen Reyerssen, burgemeester van Leiden, en dat daarom in de ontstane vacature moet worden voorzien, is de reden van deze brief, dat ghylieden volgens uwe privilegien in desen pro cedeert ende voortsaert ter electie van eenen anderen burchmeester", waarna wens volgt, dat Van der Werff tot burgemeester wordt aangesteld (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 92 (2e nummering), fo 452v vlg.; zonder vermelding van geadresseerden; Delft 14-5-1573). Aan de autoritair klinkende mededeling van de brief van 4 mei, dat Oranje Willem Reyerss. in zijn Raad heeft opgenomen, is nu toegevoegd, dat dit met instemming van de Staten is gebeurd. Op 17-5-

Werff tot burgemeester aan te stellen. Oranje had Willem Jan Reyerss. reeds op 3 november 1572 tot lid van de Raad nevens hem gekozen ⁶² en zijn aanstelling in mei 1573 is een argument voor de stelling, dat de Raad van november 1572 te niet was gegaan.

In een tekst uit de laatste fase van het beleg van Haarlem treden Oranje en de gedeputeerden nevens hem als naast elkaar staande instanties op ⁶³. Met de 'gedeputeerden' zal de Raad nevens Oranje zijn bedoeld die immers uit gedeputeerden van de Staten bestond. De tekst is formeel niet een wettelijk voorschrift voor een verplichte lening, maar een blijkbaar via plaatselijke regeringen gedaan dringend beroep op de bevolking om geld te lenen voor het betalen van soldaten ⁶⁴.

De nieuwe Raad vertegenwoordigde de Staten van Zuid-Holland ⁶⁵. In de aanhef van een akte waarin hij zelfstandig optrad, noemde de Raad zich: "Wij gedeputeerde van den Landen ende Staten van Hollandt als Raeden vanwege de ghemeene Landen ende Staten beneven *Oranje*" ⁶⁶. De Raad nam de in de akte geregelde financiële maatregel "in den naeme ende vanwege derselver Staeten van Hollandt met consent van *Oranje* ende advis van die van den Rekencamer in Hollandt". Oranje betitelde de Raad soms in dezelfde zin. In een wellicht aan Gouda gerichte brief schrijft hij: "hebbende metten gedeputeerden Raeden van de Staeten in dese Lande neffens ons wesende hierop (gelet)" ⁶⁷. De Raad wordt daarom ook wel Raad van (de) Staten genoemd ⁶⁸. In de akte waarin Oranje in verband met zijn vertrek naar het leger voor Haarlem het voorzitterschap van de Raad tijdelijk aan Buijs overdraagt, noemt hij de Raad 'Raide van Staten neffens ons weesende' ⁶⁹.

Het is niet bekend wie besliste of iemand lid van een van de raden nevens Oranje zou worden. Sommige teksten wekken de indruk, dat Oranje een zware stem in die beslissing had. Een andere open vraag is of leden van een Raad tegen hun zin van hun functie ontheven konden worden. Zoals nog ter sprake komt, werden de gedeputeerden van de Zeeuwse steden die lid van de in 1574 opgerichte Zeeuwse regeringsraad (Raad 1574) werden, met name genoemd in de ordonnantie waarbij de Raad werd opgericht. De ordonnantie bepaalt niets over hun defungeren. Als gevolg van een en ander bezaten zij in beginsel een ruime mate van onafhankelijkheid. Bij hun coup van oktober 1575 stelden de Walcherse steden overigens de Raad 1574 buiten werking ⁷⁰.

1573 werd Van der Werff tot burgemeester van Leiden gekozen (Blok, art. 'Pieter Adriaansz. van der Werff', *NNBW*, V, kol.1110 vlg.). Volgens Koenigsberger, 'Orange', 584, stelde Oranje Van der Werff als burgemeester aan als onderdeel van zijn politiek om in de steden partij van volgelingen te vormen; de omstandigheden waarin Van der Werff werd aangesteld, vermeldt auteur niet.

⁶² NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 21r vlg.

⁶³ GA Rotterdam, inv. nr 1.01, nr 2873. Tekst gevoegd bij geloofsbrief van Oranje aan regering van Rotterdam voor drie personen die namens Oranje stedelijke regering bepaalde zaken moesten voorleggen (Delft, 28-5-1573).

⁶⁴ "De Prince van Oraengien ende de gedeputeerde neffens zyne Excellencie wesende hadden wel verhoopt, dat de capi tale impositie meer bedragen soude hebben dan die bevonden wordt vuyt te brengen – – – Soe eest, dat zyne Excellencie met den voorscreven gedeputeerden beneffens hem wesende goet ende noochnoodich bevonden hebben, dat men alom me zoe wel ten platten lande als in den steden van den ryckxsten ende vermogensten gereede penningen op renthen sall lichten – – – Waeromme zyne Excellencie wel ernstelycken versouckende es, dat eenenyegelycken hem gewillichlyck wil laten vinden omme sodanighe somme promptlycken op te brengen daerop hy gestelt sal worden – – –".

⁶⁵ In zomer van 1573 werd Zierikzeeënaar Lieven Jansz. Keerse-maker in Raad opgenomen, niet als een vertegenwoor diger van Zeeland, maar à titre personnel (IV-10).

⁶⁶ **KHA**, Fbk I, fo 219v vlg.; Delft, 29-5-1573. Raad treft regeling krachtens welke Hans Juriaen uit Koningsbergen zijn schip voortaan op maandgeld zal laten dienen.

⁶⁷ **KHA**, Fbk I, Ned.miss. nr 183, fo 482v; Delft, 16-10-1573. Zie ook *ibidem*, fo 244v: opdracht van Oranje aan 'den gedeputeerde Raeden van de Staten van Hollandt' om achterstallige renten uit te betalen; Dordrecht, 24-8-1573.

⁶⁸ J.Smit in *Archievenblad* 1927/28, 194.

⁶⁹ NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 25v vlg.; Delft, 6-6-1573.

⁷⁰ X-2(1).

Oranje noemde de Raad vaak 'onze Raad' als gold het een vorst met zijn regeringsraad en er van een nevenschikking van Oranje en Raad geen sprake was. In een brief aan Noord-Hollandse instanties stelt Oranje het voor alsof de Raad nevens hem een creatie van hem was ⁷¹. Soms wordt de indruk gewekt, dat Oranje samen met de Raad nevens hem een Raad van Oranje vormen ⁷². Deze voorstellingen van zaken zullen in die gevallen Oranje, de soevereine vorst van Oranje, in politiek opzicht goed zijn uitgekomen. Maar deze voorstelling kon voor Oranje ook ongunstig uitpakken. Omstreeks begin juli 1574 gaf Oranje de tesorier-generaal van de financiën, Jacques Taffin, opdracht Zaltbommel 50 last graan ten behoeve van het garnizoen te leveren ⁷³. De Raad belette evenwel de uitvoering van die opdracht. Dit bracht Oranje er toe zich openlijk tegenover Zaltbommel te disculperen en de verantwoordelijkheid voor schadelijke gevolgen te leggen bij de Raad. Oranje noemt hier de Raad niet 'onsen Raad' of 'Raad nevens ons', maar 'Raede van Staeten'. De Bommelaars moesten goed weten, dat nadelige gevolgen de schuld van de Staten zouden zijn. De Raad trad in dit geval zonder medewerking van Oranje op.

Er zal een voortdurende spanning zijn geweest tussen Oranje en de Staten voor wat de uitoefening van de regeermacht betreft. De Raad fungeerde in dit spanningsveld. Oranje, Staten en Raad zullen elk hun eigen voorstelling en verlangens omtrent de machtsuitoefening hebben gehad. In een volkomen nieuwe situatie moest een regeringspraktijk ontwikkeld worden. De krachtenverdeling tussen de spelers op het staatkundige veld waren niet stabiel. Dit kan verklaren waarom teksten de Raad betreffende, soms niet met elkaar in overeenstemming zijn.

Meestal is de nevenschikking van Oranje en Raad aldus uitgedrukt, dat Oranje een maatregel neemt 'by advise', d.w.z. met toestemming, van de Raad. Een enkele keer wordt de procedure breder omschreven. In een brief aan de Waterlandse steden die in een ernstig geschil met gouverneur Sonoy gewikkeld waren, schreef Oranje, dat hij de zaak van het geschil 'in deliberatie van Raede' had gelegd en dat hij "metten luyden van den Raede neffens ons wesende voor goet ende raedtsaem gevonden (heeft), soe oock is onse intentie", dat een Raad voor de zaken van het Noorderkwartier zou worden opgericht ⁷⁴. De normale gang van zaken zal zijn geweest, dat in feite Oranje en de Raad samen besluiten namen ⁷⁵. Een

⁷¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 198, fo 489v; passage geciteerd in noot 45.

⁷² KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 141, fo 467r; Oranje aan regering van Vlissingen; Leiden, 15-7-1573; "Omme — — — naerder by ons in der saeke gedisponeert te worden soe wy alsdan tonsen Raede sullen bevinden behorende."

⁷³ KHA, Fbk I, fo 288r vlg.; Rotterdam, 3-7-1574; "Alsoe Oranje ten voordele van het land Taffin had opgedragen 50 last koorn te leveren aan de gedeputeerden van Zalt-Bommel tot onderhoud van de in de stad gelegerde soldaten, ende dat nochtans desnyetjegenstaende syne Excellencie onderricht wordt tselve tot noch toe nyet geschiet te syn, maer by die van den Raede van Staeten beleth ende verhindert wordt tot vilipendientie van syne Excellencies bevelen ende groot achterdeel der bovengenoemde stede dewelcke daerby lichtelick in eenige groot inconvenient ende dangier soude geraeken te vallen, Soe heeft syne Excellencie voor Godt ende den mensschen wel willen protesteren ende protesteert hiermede in desen vuldaen te hebben. Ende ingevalle by faulte van tgene voorscreven is, der stede van Bommel eenich ongeluck overquame, dat tselve nyet synder Excellencie, maer die van den Raede van Staeten is te wyten als syne Excellencies bevelen beleth hebbende. Ende heeft syne Excellencie den bovengenoemden gedeputeerden [van Zalt-Bommel] dese acte ofte protest geexpediert ende doen leveren ten eynde zylieden tselve (tot ontlastinge van synder Excellencie) hueren meesters, die geheele gemeynte van Bommel ende allen anderen dient behoiren sal, verthonende eenen iegelicken openbaerlick sy deur wyen syne Excellencies goede intentie wordt verhindert ende die stadt Bommel geschapen is in dangier te komen." Swart, *Oranje*, 63, spreekt bij het vermelden van de aangelegenheid ten onrechte over de 'eigen raadsheren' van Oranje.

⁷⁴ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 84 (2e nummering), fo 449v vlg.; Delft, 25-4-1573. Zie ook in noot 52 geciteerde passa ge uit brief van 4-5-1573. 'Waterland' betekent hier Noorderkwartier (vgl. IX-6)..

⁷⁵ Deze samenwerking komt onder meer tot uitdrukking in GA Leiden, nr 389 (Afleesing-Boek gemerkt C), fo 137r: "Alzoe by zyn Excellencie ende den Raede beneffens hem wesende Nicolaes Mandekens geordonneert ende gestelt es te wesen provandtmeester — — —" (30-4-1574). Swart, *Oranje*, 54 stelt ten onrechte, dat de Raad nevens Oranje (slechts) tot taak had

bijzondere situatie deed zich wellicht voor, toen de Staten van Zuid-Holland in november 1574 Oranje een bevoegdheid toekenden bij de besluitvorming in 'politieke' zaken ⁷⁶.

7.11 *Werkzaamheden van Raad van Staten nevens Oranje*

Bor deelt de zakelijke inhoud van een regeling van bevoegdheden, taken en dienstdagen van de Raad mee, zonder te vermelden wanneer en door wie de regeling is gemaakt ⁷⁷. De mededeling van Bor heeft, afgezien van de vaststelling van de dienstdagen, betrekking op bepaalde decisoire bevoegdheden die de Raad mag uitoefenen zonder Oranje er in te kennen. Bor onderscheidt drie categorieën. De eerste categorie vormen beschikkingen met betrekking tot alle 'voorkomende saken'. De Raad heeft een onbeperkte bevoegdheid en de taak om op de zaken te 'disponeren' op naam van Oranje handelend vanwege Philips. Uitdrukkelijk is bepaald, dat de rechtsmacht van het Hof van Holland niet mag worden aangetast. De tweede categorie zijn delicten en misdrijven van gouverneurs en militairen. Tegen de plegers mag de Raad correctionele maatregelen nemen die niet zijn gespecificeerd. De derde categorie zijn de in beslaggenomen en geconfisqueerde goederen. De Raad is bevoegd daarover te 'componeren' (schikkingen aangaan) en regelingen te treffen en verder inzake die goederen alles te doen wat gedaan moet worden. Dit moet zo worden opgevat, dat de Raad niet de beschikking over die goederen krijgt, maar bevoegd is alle geschillen en problemen met betrekking tot die goederen te beslechten. Zulke goederen waren een bron van veel geschillen, bijv. over de eigendom. De tweede en de derde categorie liggen op het terrein van de rechtspraak. Ondanks de ruime formulering bij Bor mag worden aangenomen, dat de eerste categorie een met rechtspraak verwant terrein bestrijkt. Het voornaamste argument is, dat eenzelfde bepaling duidelijker geformuleerd voorkomt in de ordonnantie op de in 1575 opgerichte Landraad van Holland ⁷⁸. Daarin gaat het over verzoeken, klachten en betogen die mensen tot de Staten of de Landraad richten. Dit zullen de 'voorkomende saken' zijn van de regeling bij Bor. Het zijn aangelegenheden van uiteenlopende aard die tegenwoordig zouden worden behandeld door de rechterlijke macht, colleges van beroep e.d., ombudsman of ambtenaren. De regeling gaat stilzwijgend uit van het recht van ieder om zich met een verzoek tot de overheid te richten en van de verplichting van de overheid om op het verzoek te reageren. Het is nodig uitdrukkelijk te stipuleren, dat de Raad zich niet mag begeven op het terrein van de rechtsmacht van het Hof van Holland. De beschikkingen van de Raad worden formeel genomen op gezag van de landsheer, wat zal betekenen, dat zij de kracht van een rechterlijke uitspraak hebben. De Raad is in zoverre lijdelijk, dat hij slechts behandelt wat hem wordt voorgelegd. Dat alle drie categorieën van Bor geen andere dan rechterlijke en daarmee verwante bevoegdheden en taken betreft, blijkt ook uit de slotformule bij Bor volgens welke alle sententiën, commissiën, bevelen en ordonnantiën van de Raad effect zouden hebben alsof zij van Oranje afkomstig waren. 'Sententiën' worden het eerst vermeld.

Meermalen is ten onrechte de regeling opgevat als een regeling van alle bevoegdheden en taken van de Raad ⁷⁹ of van zeer ruime bevoegdheden ⁸⁰. Dat de regeling een beperkte

advies over het regeringsbeleid te geven, vermoedelijk door een onjuiste interpretatie van uitdrukkingen als 'by advise'. 'Waterland' betekent hier Noorderkwartier (vgl. IX-6).

⁷⁶ Zie VI-23 voor onduidelijke regeling.

⁷⁷ Bor, *Oorsprong*, I, 450 (6e boek, fo 330). Van Meteren, *Historie*, fo 91v, deelt zelfde bijzonderheden van regeling mee.

⁷⁸ *RH*, 2^e ed., 1575, 709; art. IX: "Sullen [d.w.z. de Landraad] meede disponeeren ende ordonneeren op alle versoe ken, doleantien ende vertooningen van Parthyen, aan de Staten ofte aan henluiden adresseerende, ende het gemeene Land aangaande, sonder hen te onderwinden de saaken van Parthyen, daar af de kennisse competeert den Hove van Holland, alwaar syluiden alsulke saaken sullen renvoyeeren na behooren." (**NB CONTROLEREN DEF. TEKST**) Gordon, *De Potestate*, 125, vergelijkt in dit opzicht Landraad met Geheime Raad in Brussel: een rechterlijk college voor aan het college voorgelegde gevallen die niet onder competentie van een andere rechter vallen. Zie voor Landraad XII-19.

⁷⁹ Gordon, *De Potestate*, 90; Smit, 'Omzetting', 217, die van 'uitgebreide bevoegdheid' spreekt.

⁸⁰ Van Slingelandt, *Staatkundige Geschriften*, I, 88, spreekt van 'seer groote magt'. Lademacher, *Stellung*, 50, stelt niet, dat regeling bij Bor gehele werkdagen van Raad beslaat, maar geeft wel ruime strekking aan regeling die volgens hem "einen Groszteil der täglichen Verwaltungspraxis gerade zu dieser Zeit" betrof.

strekking had, blijkt onder meer uit het ontbreken van elke vermelding van de samenwerking van Oranje en de Raad. Het is mogelijk, dat de overige werkzaamheden van de Raad nimmer schriftelijk zijn vastgelegd. Tot de werkzaamheden van de Raad zal ook hebben behoord de afdoening van 'dagelijkse' aangelegenheden waar Oranje en de voltallige Staten niet bij betrokken behoefden te worden, bijv. de aanstelling van plaatselijke collecteurs van belastingen ⁸¹.

De hoofdtaak van de Raad zal zijn geweest om samen met Oranje alle belangrijke regeringsaangelegenheden te behandelen. Na de val van Haarlem in juli 1573 stond de zaak van de Opstand er niet goed voor. Oranje wijst in een brief van 27 juli aan de Raad op het gebrek aan geld en andere benodigdheden ⁸². Hij vindt het volstrekt nodig, dat eerstdaags de Staten van Holland samen met afgevaardigden van de gemeenten en schutterijen en het Hof van Holland bijeenkomen. Aan de vergadering zal dan het gevaar van de toestand worden uiteengezet. Gewezen zal worden op de onmogelijkheid om de 'saeke' nog langer staande te houden bij de onwil en flauwheid die Oranje overal bespeurt, en op de noodzaak om elk eigenbelang opzij te zetten ter wille van het vaderland waartoe ook Oranje bereid is. Oranje verzoekt hem in te lichten over tijd en plaats van de door de Raad te convoceren vergadering. Zodra de Raad de brief heeft ontvangen, moet hij het Hof van Holland bij zich laten komen voor het beramen van maatregelen inzake financiering en proviandering van de troepen die aan de vergadering zullen worden voorgelegd. Raad en Hof verrichten de werkzaamheden die tegenwoordig door ministeriële departementen worden gedaan.

Oranje gebruikte raden nevens hem onder meer voor het vervullen van missies in bijzondere omstandigheden. Toen de situatie in Zeeland bijzonder ongunstig was geworden door de inval van Spaanse troepen in Duiveland en Schouwen en het sneuvelen van gouverneur Charles de Boisot, zond Oranje begin oktober 1575 'le conseiller' Nicolaas Kamerling naar Middelburg voorzien van een instructie waarover beslissingen moesten worden genomen ⁸³.

Hoewel de Raad in de intensieve samenwerking met Oranje als het ware de Staten van Holland representeerde, kwam het voor, dat een maatregel niet alleen door de Raad, maar ook door de Staten werd goedgekeurd. Reeds werd vermeld de aanstelling van Jan Coenez, als commissaris van toezicht op het scheepsverkeer van eind maart 1573. Op 7 september 1573 stelde Oranje Philips Molckman aan tot commissaris belast met de controle van de paspoorten van de via de Maasmonding in- en uitgaande schepen, met standplaats Den Briel, een functie in dezelfde sfeer als die van Jan Coenez.⁸⁴ De benoeming hield verband met de heffing van het licentrecht, een aangelegenheid waar zowel de Staten van Holland, als Oranje als leider van de Gemene Zaak bij waren betrokken. Molckman werd dan ook aangesteld tot commissaris 'van onsen ende den Staeten van Hollant wegen'. Oranje deed de benoeming 'by advis van onsen Raede ende den Staten des Lants ende graeffschappe van Hollant'.

De Staten traden wel eens op als opdrachtgevers van de Raad nevens Oranje, die immers een vertegenwoordiging van de Staten bij Oranje was. Op hun vergadering van 8 juni 1575 waar ook de Raad aanwezig was, committeerden de Staten van Holland en Zeeland de Raad en de afvaardiging van Dordrecht om over het zenden van troepen naar het door de vijand bedreigde Ooltgensplaat met Oranje een besluit te nemen ⁸⁵.

Overigens boterde het tussen de Raad en de Staten niet altijd. De ordonnantie van de Staten van Holland en Zeeland op de oorlogsfinanciering van 10 mei 1574 bepaalt onder meer, dat

⁸¹ GA Den Haag, Oud Archief, nr 753, fo 208v; op 23-3-1574 stelden 'die van den Raide neffens zynder Excellencie' twee collecteurs voor heffing van 'eccysen' en imposten op bier en wijn in Den Haag aan zonder dat van consent van Oranje of andere instantie melding wordt gemaakt.

⁸² KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 147; Dordrecht, 27-7-1573. In Fbk worden geadresseerden niet vermeld, maar uit context kan worden afgeleid, dat het Raad nevens Oranje is. aangelegenheid zal alleen op Zuid-Holland betrekking hebben gehad.

⁸³ Nicolaas Kamerling was een van de raden nevens Oranje: *RH* 2e ed., 1575, 6; Koopmans, *Staten*, 255. Zie voor hem Fruin, 'Prins Willem', 131 vlg., en voor zijn missie naar Zeeland X-1(4).

⁸⁴ KHA, Fbk I, fo 141r vlg.; Dordrecht, 7-9-1573.

⁸⁵ *RH*, 2e ed. 1575, 436.

Oranje en de Raad personen die naar vijandelijk gebied waren uitgeweken, maar wilden terugkeren, na advies van de autoriteiten van hun vroegere woonplaats ingewonnen te hebben mochten toelaten tegen betaling van een geldbedrag. De Staten van (Zuid-)Holland namen op 14 december 1574 een besluit over de uitvoering van de regeling, maar de Raad wilde het besluit niet uitvoeren ⁸⁶. Nadat de Staten de Raad een en andermaal hadden aangemaand tot uitvoering van het besluit, besloten de Staten het dan maar zelf uit te voeren.

7.12 *Rechterlijke bevoegdheid van Raad van Staten nevens Oranje*

In de privileges van Oranje voor Vlissingen en Veere, van 2 en 11 maart 1574, krijgt de Raad van Staten nevens Oranje de rol van de Geheime Raad in Brussel toebedeeld ⁸⁷. Beide steden, c.q. hun regering, mogen tegen alle acties die hun rechten, voorschriften, privileges en bestuur betreffen, in beroep komen bij de Secrete Raad van de landsheer, en ook zelf in deze aangelegenheden voor de Secrete Raad in rechte betrokken worden, maar tijdens de tegenwoordige oorlog moeten zij hun recht zoeken bij de Raad van Staten nevens Oranje. De Raad had hier een taak die vermoedelijk was gericht op alle gebieden van de Gemene Zaak.

7.13 *Raden van Finantie en van de Admiraliteit nevens Oranje*

Behalve de Raad van Staten werden, vermoedelijk enige tijd later, nog twee Raden nevens Oranje ingesteld: een Raad van Finantie en een Raad van de Admiraliteit. Over deze Raden is weinig bekend. De Raad van Finantie zal in het Zuiderkwartier onder meer toezicht hebben gehouden op de doorstroming van binnengekomen gelden naar hun uiteindelijke bestemming ⁸⁸. Ook verleende de Raad wel vergunning voor heffing van plaatselijke belastingen ⁸⁹.

7.14 *Samenstelling van drie Raden nevens Oranje*

De in het voorjaar van 1573 gevormde Raad van Staten was qua samenstelling een raad uit de edelen en de vier aan de zijde van de Opstand staande 'hoofdsteden' van het Zuiderkwartier waar enkele personen, o.m. Lieven Jansz. Keerseemaker, op persoonlijke titel aan waren toegevoegd. Keerseemaker zal in de Raad kennis over Zeeuwse personen en toestanden hebben ingebracht. Bor geeft zonder datering de samenstelling van de Raad voor een tijdstip waarop de omstreeks juli 1573 in de Raad opgenomen Keerseemaker reeds lid van de Raad was ⁹⁰.

Vermoedelijk hebben de Raad van Finantie en de Raad van de Admiraliteit elk bestaan uit enige leden die tevens lid van de Raad van Staten waren, en enige anderen, en zal er op die wijze een onderlinge samenhang tussen de drie Raden zijn geweest met de Raad van Staten als coördinator. In de rekening van de collecteur van de wijnexcys te Rotterdam over 1573/1574 ⁹¹ zijn in de marge aangetekend welke leden van de Raad van Finantie opdracht gaven tot afdracht van gelden aan de ontvanger-generaal van de Finantie. Tot de genoemden behoren steeds een of meer personen van de door Bor gegeven lijst van leden van de Raad van Staten, onder meer Lieven Keerseemaker⁹². Van de vijf door Koopmans gevonden leden van de Raad van de Admiraliteit komen er vier voor op de zojuist genoemde lijst van Bor

⁸⁶ RH, 2e ed., 1575, 25 vlg. (op 12 en 14-1-1575).

⁸⁷ Art.11 van Vlissingen en art 4 van Veers privilege. Vlissingen art.11 is in Boxhorn, *Chroniik*, I, 198, verminkt afgedrukt en moet worden aangevuld naar Veers art.4 (*ibidem*, 230). Zie voor privileges VIII-18, 19.

⁸⁸ GA Rotterdam, Oud Stads Archief, nr 4205, Financiën: rekening van Esaias de Lindt als collecteur van wijnexcys te Rotterdam over 1573/1574. Van wat De Lindt ontving, droeg hij in mei 1574 en later gelden af aan 'ontfanger gene rael van der finantien' in opdracht van 'dyen van de finantie' die hiervoor van geval tot geval 'descharge' gaven.

⁸⁹ GA Den Haag, Oud-Archief, nr 180, fo 76v: akte van de Finantie nevens Oranje, van 16-12-1574, waarbij regering van Den Haag wordt vergund de plaatselijke accysen te heffen naar ouder gewoonte.

⁹⁰ Bor, *Oorsprongk*, I, 450 (6e boek, fo 330). Koopmans, *Staten*, 189, noemt twee leden die niet op lijst van Bor staan.

⁹¹ Zie noot 79.

⁹² Koopmans, *Staten*, 189, noemt twee leden van Raad van Finantie. Beiden staan op lijst van Bor.

onder wie Lieven Keersema⁹³. Volgens een biografische notitie over Keersema is hij lid geweest van de Secrete Raad (Raad van Staten), Raad van de Admiraliteit en Raad van de Finantie⁹⁴. De situatie zal zijn geweest, dat Keersema lid was van de Raad van Staten en ter wille van de coördinatie van de Raden tevens lid van de Raad van Finantie en de Raad van de Admiraliteit.

7.15 *Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland*

Vóór 1572 hadden Zeeland en Holland het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland en de Rekenkamer met elkaar gemeen. Van beide in Den Haag gevestigde lichamen weken de leden in 1572 uit naar Utrecht.

Oranje richtte in november 1572 een nieuw Hof op dat volgens de bewoordingen van de akte voor Holland bestemd was. Zeeland wordt niet genoemd en het nieuwe Hof telde geen Zeeuwse leden. In 1573 ging echter het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland in Delft in een nieuwe samenstelling ook voor Zeeland opnieuw fungeren. Een van de raden van het Hof was de uit Zierikzee afkomstige Jeronimus van Borre⁹⁵.

In de Zeeuwse wetgeving van 1572 – 1576 speelde het Hof van Holland geen rol. In Holland was dat anders. Weliswaar wordt in de literatuur vermeld, dat het Hof na de heroprichting in najaar 1572 alleen nog een rechterlijke functie had⁹⁶, maar uit teksten blijkt, dat het Hof in de begintijd van de Opstand ook werd betrokken bij wetgeving en andere regeringsmaatregelen. Was het Hof bij wetgeving betrokken, dan werd daar melding van gemaakt. Vermoedelijk is er in het milieu van de Generale Staten of elders wel weerstand tegen het optreden van het Hof in beleidszaken opgekomen. Bovendien wilden de Generale Staten de rechterlijke bevoegdheden van het Hof beperken, zoals nog ter sprake komt⁹⁷.

Een summier onderzoek geeft als voorlopig resultaat, dat het Hof van maart 1573 tot in de eerste helft van 1574 bij wetgeving werd betrokken, maar in een periode die in de eerste helft van 1574 begon en de rest van 1574 en de eerste helft van 1575 besloeg, niet aan wetgeving meewerkte. In de tweede helft van 1575 begint een periode waarin het Hof opnieuw bij wetgeving werd betrokken. Terwijl in 1573 ordonnanties met medewerking van het Hof als plakkaat werden uitgevaardigd, verschenen in 1574 en 1575 ordonnanties waar het Hof niet aan meewerkte en die niet als plakkaat zijn gezegeld. Het Hof zal geweigerd hebben het stempel waarmee ordonnanties tot plakkaat werden gezegeld, beschikbaar te stellen, als het niet aan de totstandkoming van een ordonnantie had meegewerkt.

Blijkbaar werd het Hof voor een Statenvergadering geconvoceerd, als daar een bijzondere reden voor was. Toen Oranje in juli 1573 dringende zaken op een breed samengestelde vergadering wilde laten bespreken, vond hij het nodig dat niet alleen de Staten van [Zuid-Holland] werden geconvoceerd, maar ook enigen uit de bevolking en schutterijen en 'tot meerdere voordering' de leden van het Hof⁹⁸. Toen de Staten van [Zuid-Holland] in november 1573 moesten beslissen over de invoering van een capitale impositie, waren daarbij ook aanwezig de Raad nevens Oranje en de leden van het Hof⁹⁹. Het Hof moest dienen als steun voor het realiseren van Oranjes bedoelingen.

⁹³ Koopmans, *Staten*, 189.

⁹⁴ KB, Handschriften, nr 70 G 10, fo 42v, aantekening van omstreeks 1578 met opsomming van functies van Keersema, onder meer "Secreten raedt, raedt van der Ammeraltijt, van der fijnantien in Hollandt ende Commissaris".

⁹⁵ Zie voor hem V-5.

⁹⁶ Aldus Swart, *Oranje*, 54, en eerder Muller, *Staat*, 71, die opmerkt, dat nieuwe Hof vruchteloos probeerde politieke bevoegdheden van oude Hof te verkrijgen. Volgens Fruin-Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 161 vlg., verloor nieuwe Hof grotendeels politieke bevoegdheden van vroegere Hof.

⁹⁷ XIII-3(4), XIII-3(5), XIV-3(4).

⁹⁸ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 147, fo 469r vlg.; brief van Oranje aan ongenoemden (vermoedelijk Raad van Staten), Dor drecht, 27-7-1573. Op impositie heeft ook betrekking ???

⁹⁹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 195, fo 487r vlg.; brief van Oranje aan regering van Dordrecht, 11-11-1573. Voor uitvoering van capitale impositie en andere financiële zaken stelden Oranje en Staten commissarissen aan (*ibidem*, nr 199, fo 489v vlg., brief van Oranje aan regering van Dordrecht, Delft, 26-11-1573).

Het Hof werd niet geconvoceerd voor de in maart 1574 in Dordrecht begonnen vergadering van de Generale Staten waarop een regeling voor de oorlogsfinanciering (Ord. HZ 1574) werd vastgesteld, en tekende daartegen bij Oranje protest aan ¹⁰⁰. Oranje antwoordde, dat hem was meegedeeld, dat het niet gebruikelijk was het Hof voor dergelijke vergaderingen te convoceren, maar dat hij nadere inlichtingen over de zaak zou inwinnen, omdat hij het Hof niet in zijn gezag wilde schaden. Het Hof werkte niet mee aan Ord. HZ 1574 die dan ook niet als plakkaat is gezegeld, al wordt zij in *Register Holland* wel plakkaat genoemd ¹⁰¹. Toen de Staten van Zuid-Holland in juni 1574 in Rotterdam bijeenkwamen, werd het Hof daarvoor geconvoceerd ¹⁰².

Tot de werkzaamheden van het Hof zal ook hebben behoord het opstellen van juridisch getinte teksten zoals discussiepunten voor vergaderingen en wetsontwerpen. In de zojuist vermelde brief van Oranje aan (vermoedelijk) de Raad van Staten draagt hij de geadresseerden op met het Hof de discussiepunten voor de door hem nodig geachte Statenvergadering op te stellen ¹⁰³.

7.16 *Rekenkamer*

In januari 1573 stelde Oranje met toestemming van de Staten van Holland twee commissarissen aan om toezicht te houden op alle ontvangers en rentmeesters in Holland en hun rekeningen af te horen, kortom het werk te doen van de vroegere rekenkamer ¹⁰⁴. Hun ambtsgebied was blijkens de tekst van hun commissie beperkt tot Holland. Toen begin april aan het tweetal een derde commissaris werd toegevoegd, werd met zoveel woorden gesteld, dat het ambtsgebied van de in januari aangestelde commissarissen zich volgens hun commissie uitstreckte tot Holland en Zeeland ¹⁰⁵. Inmiddels was deze creatieve interpretatie al in de praktijk toegepast. Toen Caspar van Vosbergen op 14 februari 1573 werd aangesteld tot baljuw van Zierikzee, moest hij de eed afleggen en cautie stellen in handen van de in januari aangestelde twee commissarissen ¹⁰⁶. Op 28 februari werd hij beëdigd 'ten Burele van de commissarissen van de Rekeninge tot Delft'. In feite was hiermee de situatie van vóór 1572 hersteld. De in 1565 aangestelde baljuw van Middelburg Tzomma Rollema moest de ambtseed afleggen en cautie stellen in handen van 'die luyden van onser rekeninge in Hollandt', de aanduiding van de Rekenkamer in Den Haag ¹⁰⁷. 'In Holland' wil hier niet zeggen, dat het een Hollandse instelling betreft, maar een in Holland gevestigde instelling. Het ambtsgebied van de landsheerlijke Rekenkamer in Holland was van het begin af Holland en Zeeland geweest en was later tot andere gebieden verruimd. Dat baljuws hun ambtseed moesten afleggen in handen van de Rekenkamer, zal verband houden met de omstandigheid, dat zij financieel beheer hadden, derhalve rekenplichtig waren en cautie moesten stellen.

¹⁰⁰ Kluit, *Staatsregeering*, V, 582 vlg. Antwoord van Oranje is van 24-3-1574.

¹⁰¹ Ook in meer dan één heffingsordonnantie wordt Ord. HZ 1574 'plakkaat' genoemd waaruit blijkt, dat men het stuk belangrijk achtte. Het Hof werkte wel mee aan ordonnantie op Hollands-Zeeuwse imposten 1576 en deze is dan ook als plakkaat gezegeld.

¹⁰² KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 291, fo 516v; brief van Oranje aan Raad Provinciaal van Holland, Rotterdam, 17-6-1574. Hof had dezelfde dag aan Oranje gerapporteerd, dat vijand bij Scheveningen schip met koren had beroofd. Oranje merkt op, dat hij drie maanden eerder Staten noodzaak van uitrusting van oorlogsschepen in Holland had uiteengezet en dit "in dese leste vergaderinge denselven Staten (ghylieden daer by geroupen synde) verversscht [heeft]".

¹⁰³ Brief vermeld in noot 97: geadresseerden krijgen opdracht om onmiddellijk na ontvangst van Oranjes brief "die van den Provincialen Raedt — — — by ulieden te roupen ende met hemlieden eenige punten ende articulen te ramen ende te be grypen die men den Staeten in de vergaderinge sal mogen voorhouden".

¹⁰⁴ KHA, Fbk I, fo 57v vlg.; Delft, 9-1-1573. Commissarissen waren Engelbrecht van Maeslant Corneliss. en Nicolaes van der Laen, burgemeester van Haarlem.

¹⁰⁵ KHA, Fbk I, fo 58r vlg.; Delft, 2-4-1573.

¹⁰⁶ Commissie van Oranje voor Jaspar van Vosberghen als baljuw van Zierikzee; Delft, 14-2-1573, met aantekening van beëdiging op 28-2-1573 (afschrift door J.Ermerins in ZB hs. 6310).

¹⁰⁷ NA, Grafelijkheids Rekenkamer Registers, nr 495, fo 77r. Dezelfde procedure was ook gevolgd bij in 1553 tot baljuw van Middelburg aangestelde Pieter Haeck (*ibidem*, nr 494, fo 158v vlg.).

De nieuwe Rekenkamer in Delft bleef enige tijd ook voor Zeeland fungeren. Toen Oranje op 15 mei 1573 twee rentmeesters voor het beheer van de geconfisqueerde goederen op Walcheren aanstelde, moesten ook zij in handen van de 'commissarissen van de Reekeninge in Hollant' hun ambtseel afleggen en cautie stellen ¹⁰⁸.

Inschakeling van in Holland zetelende instanties bij eedsaflegging en cautistelling door Zeeuwse functionarissen is vermoedelijk verminderd, nadat in 1574 een begin was gemaakt met de inrichting van een Zeeuws regeringsapparaat. Toen op 8 maart 1574 Walraven van den Braamsloot werd aangesteld als rentmeester van de geconfisqueerde goederen en imposten in het rayon Middelburg en Michiel Adolffszn in het rayon Vlissingen, moesten zij de eed afleggen en cautie stellen in handen van de nieuwe Regeringsraad van Zeeland (Raad 1574) ¹⁰⁹. De op 20 oktober 1574 aangestelde baljuw van Reimerswaal, Hans Copvaer, werd op 23 oktober beëdigd ten overstaan van de leden van de Rekenkamer in Den Haag ¹¹⁰. Vermoedelijk werd bij de 'landsheerlijke' functie van baljuw de vroegere praktijk voortgezet.

7.17 *Oranje als beschermer in 1572*

Uit zijn gepretendeerde hoedanigheid van voornaam(ste) lid van de Generale Staten leidde Oranje de plicht af om als beschermer van de Nederlanden op te treden ¹¹¹. De rol van Oranje heeft na het begin van de Opstand concrete vormen gekregen waarvoor soms de termen protectie en protecteur werden gebruikt. Oranjes positie met betrekking tot de Nederlanden onderging in de zomer van 1572 een radicale verandering. Toen hij met een ogenschijnlijk indrukwekkend leger de Nederlanden binnenviel en aanvankelijk succes leek te hebben, kon hij als beschermer worden gezien. Toen na enkele maanden zijn leger was verlopen en de Opstand tot een deel van Holland en Zeeland beperkt was gebleven, was Oranje niet meer in staat om als beschermer op te treden. Hij beschikte alleen over de machtsmiddelen die hij samen met Holland en Zeeland wist op te brengen. Oranje werd leider in plaats van beschermer. In de weinige gevallen waarin Oranje in 1573 en later protector genoemd wordt, heeft de term niet de gevoelswaarde van beschermer, maar van leider.

Een bijzondere reden om niet te spreken van Oranje als protector of van zich stellen in de protectie van Oranje zal zijn geweest, dat men spoedig op zoek ging naar een buitenlandse vorst die in staat en bereid was de protectie van het gebied van de Gemene Zaak op zich te nemen. Oranje als protector zou daarbij in de weg kunnen staan.

Op de vergadering van de Staten van Noord- en Zuid-Holland in Dordrecht in juli 1572 legde Marnix van Sint Aldegonde, handelend volgens instructie van Oranje, aan de Staten een reeks onderwerpen ter beslissing voor ¹¹². Aangenomen mag worden, dat de volgorde van de onderwerpen een indicatie is van het belang dat Oranje er aan hechtte. Het eerste onderwerp was de erkenning van Oranje als stadhouder van Philips II ¹¹³. De Staten besloten tot die erkenning met het argument, dat Oranje nimmer rechtsgeldig uit die functie was ontslagen. Het tweede onderwerp betrof de positie van Oranje ten opzichte van alle Nederlanden. Daarover besloten de Staten om te streven naar erkenning door alle Nederlanden van Oranje als beschermer en hoofd van Nederland in afwezigheid van Philips II, in Oranjes hoedanigheid van voornaam of voornaamste lid van de Generale Staten van Nederland en als zodanig gerechtigd en door eer en eed verplicht om Nederland te beschermen tegen vreemde invallen

¹⁰⁸ NA, Grafelijkheids Rekenkamer Registers, nr 497, fo 17 vlg., commissie voor Michiel Adolffzn; Delft, 3-5-1573; *ibidem*, fo 21v vlg., commissie voor Walraven van den Braamsloot; Delft, 15-5-1573. Dezelfde procedure werd gevolgd bij vernieuwing van commissie van Jacob Campe als rentmeester van de domeinen van Veere, Zandijk en Vrouwepolder op 9-6-1573 (*ibidem*, fo 75v vlg) en op naam van Philips II verrichte aanstelling van Melchior van Berendrecht als kastelein van Haamstede op 22-6-1573 (*ibidem*, fo 31v).

¹⁰⁹ NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 44v vlg., 64r.

¹¹⁰ ZA, 8e Copulaatboek, fo 78 vlg. Commissie van Copvaer is op naam van Philips II gesteld. Copvaer legde eed af "an handen van de Luyden van de Rekeninghe sconinx in Hollant".

¹¹¹ II-7(7).

¹¹² Bakhuizen van den Brink, 'Eerste vergadering', 38. Tekst van Oranjes instructie aan Marnix is niet bekend.

¹¹³ Erkenning van Oranje als "den generalen gouverneur ende Lieutenant [= stadhouder =plaatsvervanger] des Conincx over *Holland, Zeeland, West-Friesland en Utrecht*".

en onderdrukking. In het besluit van de Staten staat niet, dat Holland Oranje reeds als beschermers en hoofden erkende. De Staten beschouwden een protectoraat van Oranje niet als een gewestelijke, maar als een algemene Nederlandse aangelegenheid: Oranje als 'een voernempste gelidmaet der Generale Staten des Nederlands'. Het gaat om een aanspraak van Oranje op gezagsuitoefening op grond van zijn plaats binnen het kader van de Staten-Generaal. De houdbaarheid van de these niet van belang, omdat de Staten de these accepteerden.

In het onvoltooide verbond tussen Holland enerzijds en Gelderland en Overijssel anderzijds van november 1572 verklaren de Staten van Holland, dat zij zich hebben gesteld onder protectie van Oranje vanwege de koning van Spanje hun allergenadigste heer ¹¹⁴. Een rechtsgrond voor deze protectie vermelden de Staten niet. De Staten moesten een hoedanigheid kiezen die ook voor de oostelijke gewesten toegepast kon worden. Omdat Oranje nimmer stadhouder van Gelderland of Overijssel was geweest, kon de stadhouderlijke fictie niet worden gebruikt. Evenmin kon Oranjes positie op een lidmaatschap van de Generale Staten der Nederlanden worden gebaseerd, omdat Gelderland en Overijssel als niet-patrimoniale gewesten een ambivalente relatie met de Staten-Generaal hadden. Zo bleef protectie over.

7.18 *Vergadering van Staten van Zuid-Holland in Delft; maart 1573*

Het in december 1572 begonnen beleg van Haarlem en het verlies van de stad in 1573 deelden niet alleen geografisch, maar ook bestuurlijk Holland in Zuiderkwartier en Noorderkwartier. Soms worden de twee kwartieren genoemd Holland en Westvriesland ¹¹⁵. Elk kwartier kreeg een eigen regering. In de geschiedschrijving wordt gewoonlijk geen rekening gehouden met het bestaan van afzonderlijke regeringen in het Noorder- en het Zuiderkwartier en wordt stilzwijgend gesuggereerd, dat de regeringspraktijk in het Zuiderkwartier mede op het Noorderkwartier betrekking had. Doordat met het bestaan van Zeeland nauwelijks rekening wordt gehouden, ontstaat zelfs de indruk, dat de Zuidhollandse praktijk ook op Zeeland betrekking had. De vertekening die hierdoor ontstaat, is des te belangrijker, omdat in de beschrijving van de staatkundige inrichting vrijwel uitsluitend aandacht wordt besteed aan Zuid-Holland dat in de geschiedschrijving in het algemeen vanouds van de drie kwartieren de meeste aandacht heeft gekregen ¹¹⁶.

Aanvankelijk werd in Holland de positie van Oranje niet in voorschriften uitgewerkt. In maart 1573 stelde Marnix van Sint Aldegonde op een vergadering van de Staten van Zuid-Holland in Delft in een schriftelijke propositie voor aan Oranje meer bevoegdheden te geven. Hij handelde naar zijn zeggen op eigen gelegenheid, maar ongetwijfeld zal zijn voorstel met Oranjes wensen overeen hebben gestemd. Door deze procedure zou Oranje gezichtsverlies bespaard worden, als de Staten op het voorstel negatief zouden reageren. Notulen van de Statenvergadering en de tekst van Marnix' propositie zijn niet bekend, maar er zijn notulen van discussies over de aangelegenheid in de Goudse en de Delftse vroedschap ¹¹⁷.

In de Goudse notulen is uitdrukkelijk vermeld, dat niet het gehele betoog van Marnix is opgenomen. Volgens het aan de Goudse vroedschap uitgebrachte verslag van de Goudse afgevaardigden naar de Statenvergadering, betoogde Marnix onder meer, dat het voor een goede regering van Holland nodig was, dat de Staten schriftelijk aan Oranje 'volcomen macht ende auctoriteyt' gaven en een instructie over de omvang van die macht en autoriteit. 'Volkomen macht en autoriteit' betekent 'volmacht', een lege term, als niet wordt

¹¹⁴ Van der Gouw, 'Insignia Hollandiæ', 39. In onvoltooide akte van verbintenis houden Staten van Holland reeds rekening met verpanden van steden aan Christelijke potentaten in ruil voor hulp. Zie over niet gerealiseerd verbond XII-6.

¹¹⁵ RH, 2e ed., 1575, 164, waar de drie kwartieren worden genoemd: Holland, Westvriesland en Zeeland.

¹¹⁶ In summier overzicht van staatkundige situatie in gebied van Opstand tot aan Pacificatie van Gent in Fruin-Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 160-164, is Noorderkwartier vrijwel afwezig en bestaat Zeeland niet vóór 2-3-1574.

¹¹⁷ Gouds verslag in: Van Wijn e.a., *Byvoegsels zevende deel*, 7; Delfts verslag in: Smit, 'Omzetting', 216 vlg.

bepaald welke bevoegdheden met de volmacht kunnen worden uitgeoefend ¹¹⁸. Die bevoegdheden moesten in de instructie worden geregeld. 'Volkomen macht en autoriteit' betekent, dat Oranje vrij zou zijn om de bevoegdheden die de instructie hem gaf, uit te oefenen zonder afhankelijk te zijn van de medewerking van anderen, bijv. van toestemming van de Staten. Deze vrijheid van handelen was een vast element in Oranjes verlangens. Marnix betoogde verder, dat Oranje met behulp van volmacht en instructie tegenover ieder zou kunnen aantonen, dat hij zich niet als heer van Holland had willen opwerpen en geen heerschappij had geïfend dan met instemming ('by advys') van de Staten. Marnix stelde voor, dat de Staten Oranje zouden verzoeken de last van de aangeduide macht op zich te nemen. Daarop besloten de Staten Oranje te verzoeken als protecteur en beschermer van Holland ten dienste van de majesteit op te treden. Ook besloten de Staten een instructie te ontwerpen. De Goudse vroedschap besloot, dat de Goudse afgevaardigden op de Statenvergadering de concept-instructie zouden voorleggen aan de vroedschap die dan een besluit daarover zou nemen.

Volgens de Goudse notulen waren de Staten bereid Oranje ruimere bevoegdheden te geven en hem als protecteur of beschermer aan te nemen. Vermoedelijk zal Marnix op instigatie van Oranje deze reeds in de Statenvergadering van juli 1572 vermelde rechtsfiguur van protector aan de orde hebben gesteld. Oranje zou protecteur zijn ten dienste van de landsheer. Niet vanwege of namens de landsheer, zoals men misschien nog op grond van de stadhoudersfictie zou verwachten. Het gaat hier om Oranje als zaakwaarnemer van Philips II, die onafhankelijk van Philips handelt. De constructie zal zijn geweest, dat Oranje ten behoeve van Philips de landen tegen Alva en zijn aanhang zou beschermen.

De Delftse vroedschap discussieerde op basis van de schriftelijke propositie die Marnix aan de Statenvergadering had voorgelegd. Daarin zette Marnix uiteen, dat veel zaken bij de Staten lang in discussie waren en vaak niet tot een goed eind gebracht werden. Voor het land zou het van veel nut zijn, als de Staten Oranje meer macht en autoriteit zouden geven om in alle zich voordoende zaken vanwege de Staten een beschikking te nemen, mits door de Staten aan Oranje toegevoegd zouden worden drie, vier of vijf personen die als vertegenwoordigers van de Staten dagelijks bij Oranje aanwezig zouden zijn. De Staten zouden een instructie opstellen waarnaar Oranje zich zou moeten richten. De sterke positie van de Staten valt in deze propositie op. De Staten bepalen welke macht Oranje zal hebben en Oranje handelt vanwege de Staten.

De Delftse vroedschap oordeelde als reactie op Marnix' propositie, dat men Oranje ruimer macht en commissie behoorde te geven dan de voorgaande stadhouders van de landsheer hadden bezeten, maar wilde eerst de nog te maken instructie zien alvorens een besluit te nemen. In de Delftse notulen komt een protector niet voor.

De Goudse en Delftse gegevens vullen elkaar aan. Combinatie van de gegevens levert de volgende constructie op. Oranje wilde niet als een landsheer optreden. Ook in de toekomst wilde hij niet uit eigen gezag of vanwege de landsheer Philips optreden, maar vanwege de Staten. Hij stelde zich aan de Staten beschikbaar als leider. Tot dan toe had hij in Zuid-Holland regeringsmaatregelen genomen, nadat de Staten met de maatregelen hadden ingestemd. Maar deze gang van zaken verliep te traag. Oranje wilde ruimere bevoegdheden hebben dan die van een stadhouder en hij wilde van zijn bevoegdheden gebruik kunnen maken zonder te moeten wachten op de uitkomst van overleg in de Staten en de stedelijke vroedschappen. Om toch de Staten bij zijn handelingen te betrekken wenste hij een klein college van vertegenwoordigers van de Staten dagelijks bij zich te hebben voor overleg en besluitvorming. Welke bevoegdheden Oranje zou krijgen, liet hij aan de Staten van Zuid-Holland over die dit in een instructie zouden vastleggen.

Het optreden van Marnix op de Statenvergadering in Delft zal in elk geval tot resultaat hebben gehad, dat een nieuwe Raad nevens Oranje werd ingesteld ¹¹⁹. Een instructie van de Staten van Zuid-Holland met de bevoegdheden van Oranje is niet bekend. Wel stelde het Hof van

¹¹⁸ Goudse tekst heeft op dat punt aanleiding tot misverstand gegeven. Hibben, *Gouda*, 174, schrijft ten onrechte, dat Marnix suggereerde om Oranje 'full power and authority' te geven. Gordon, *De Potestate*, 95, noot 1, sub 2, betoogt te recht, dat het om aan grenzen gebonden bevoegdheid ging.

¹¹⁹ VII-10.

Holland in september 1573 een memorandum op waarin werd voorgesteld Oranje een 'dictatorschap' te verlenen ¹²⁰.

7.19 *Vergadering van Generale Staten van Holland en Zeeland ; voorjaar 1574*

In maart 1574 richtte Oranje tot de eerste vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland een propositie waarin hij alle zaken die (beter) geregeld moesten worden, aan de orde stelde. Een van die zaken was de regering in Holland en Zeeland. Omdat in Zeeland begin maart een regeringsraad (Raad 1574) was opgericht, zal Oranje hier vooral de situatie in Holland en de samenwerking tussen Holland en Zeeland op het oog hebben gehad. Blijkbaar heeft die vergadering niet een bevredigende regeringsvorm voor Holland opgeleverd, want in juni 1574 klaagde Oranje er in een brief aan het Hof van Holland over, dat de afhandeling van dringende aangelegenheden 'tot noch toe seer slappelick toegegaen' was ¹²¹. Op dat moment was bekend, dat in Spanje een grote vloot werd uitgerust om Holland en Zeeland aan te vallen en was het beleg van Leiden aan de gang.

7.20 *Vergadering van Staten van Zuid-Holland in Rotterdam midden 1574*

Toen de vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland in voorjaar 1574 de regering van Holland niet had geregeld, zal Oranje het nodig hebben gevonden, dat met spoed de regering van Zuid-Holland werd geregeld. In juni 1574 kwamen de Staten van Zuid-Holland te Rotterdam bijeen om een ontwerp van Oranje op de regeringsvorm te behandelen ¹²². Bij de besluitvorming werd ook de 'gemeente' d.w.z. de bevolking betrokken die Oranjes concept goedkeurde ¹²³. Op de vergadering in Rotterdam werden over de regering besluiten genomen welke blijkbaar werden opgenomen in een ordonnantie waarvan de tekst niet voorhanden is ¹²⁴. Uit andere bron is een besluit bekend, dat jaarlijks zou worden beoordeeld

¹²⁰ II-7(6).

¹²¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 291, fo 516v; Rotterdam, 17-6-1574. Brief dateert uit tijd van Statenvergadering in Rotterdam. Uit brief blijkt, dat Hof ook bij politieke zaken was betrokken. Hof had Oranje op 17-6-1574 geschreven, dat schip met koren bij Scheveningen door vijand was beroofd. Oranje antwoordt nu, dat hij drie maanden geleden Staten had voorgehouden, dat in Holland aantal oorlogsschepen moest worden uitgerust om dergelijke gebeurtenissen te voorkomen, en dat hij dat "in dese leste vergaderinge (ghylieden daerby geroupen synde) den selven Staten" in herinnering had gebracht. Hof was dus voor Statenvergadering geconvoceerd.

¹²² Staten van Zuid-Holland waren tegen 1-6-1574 beschreven voor vergadering te Rotterdam waar Oranje in juni – september 1574 bijna doorlopend verbleef (Van Alfen, 'Dagregister', 436 vlg.). Volgens Bor, *Oorspronck*, I, 508 (7e boek, fo 25) verlangde Oranje, dat naast gedeputeerden van de steden vertegenwoordigers van schutterijen en burgerij zouden verschijnen. Zie ook Kluit, *Staatsregering*, I, 134 vlg. In Rotterdam vergaderden de edelen en gedeputeerden van Dordrecht, Delft, Leiden, Gouda, Rotterdam, Gorkum, Schiedam, Brielle, Schoonhoven, Oudewater, Woerden en Geertruidenberg (GA Delft, 1e afdeling, nr 17.2, fo 3v vlg.). Dat dit de Staten van Zuid-Holland waren, blijkt ook uit hun besluit van 2-9-1574 inzake licentrecht op zalm dat eindigt: "en daer af die van Zeelandt en Noort-Hollandt by Acte te insinueren, op dat sy hun daer na mede reguleren" (RH, 1e ed., 1574, 70).

¹²³ Oranje verlangt omstreeks 21-5-1575 in zijn reactie op concepten van Generale Staten van Holland en Zeeland op gouvernement en Landraad, dat de door Staten gewenste regelingen ook worden goedgekeurd door de 'gemeente', zodat die er zich niet over kan beklagen, dat "de Ordonnantien (des is omtrent een jaar geleden) by haaren consente gemaakt, nu sonder haaren weete werden verandert" (RH, 2e ed., 368). De ongetwijfeld oorspronkelijke Franse versie spreekt niet van een 'consent' van de gemeente, maar van een 'weten': " – – – la commune – – – qu'ilz n'ayent occasion de se plaindre que l'ordonnance faite de leur sceu passé tantost ung an auroit maintenant esté changé à leur desceu" (KHA, Fbk II, nr 223, fo 101r). In nog latere brief schrijft Oranje over de regeringsvorm "by ons geconcipteert ende by den Staten ende gemeenten geinstituteert tot Rotterdam" (KHA, Fbk II, nr 262, fo 119r; RH, 2e ed., 1575, 759; brief van omstreeks 20-9-1575).

¹²⁴ Bor, *Oorspronck*, I, 508 vlg. (7e boek, fo 25 vlg.) vermeldt aantal in Rotterdam behandelde onderwerpen, maar maakt geen melding van regeling inzake regeringsvorm. Kluit, *Staatsregering*, I, 134 vlg., en Muller, *Staat*, 132, schenken aandacht aan Statenvergadering

of de 'Raeden van State' zouden aanbliven of worden vervangen ¹²⁵. Met deze raden zal de Raad van Staten nevens Oranje zijn bedoeld. De uiterlijke regeringsvorm zal men hebben willen handhaven: Oranje, raden nevens hem en de Staten, maar de bevoegdheden van de instanties zullen zijn geregeld. Oranje beschouwde de hierna besproken afspraken die hij in november 1574 met de Staten maakte, als goedkeuring van wat in Rotterdam was vastgesteld, zodat die afspraken een indruk geven van wat op de vergadering in Rotterdam is behandeld ¹²⁶.

De besluitvorming op de vergadering te Rotterdam was formeel nog niet voltooid, toen de besprekingen door ziekte van Oranje bleven steken. Oranje beschouwde overigens de besluiten als in feite genomen, maar in november 1574 bevestigd. Oranje was in augustus/september zo ernstig ziek, dat voor zijn leven gevreesd werd. Toen Oranje was hersteld, werden de afgebroken discussies tussen Oranje en de Staten van Zuid-Holland in oktober en november 1574 voortgezet waarbij ook de bevolking weer een rol heeft gespeeld ¹²⁷. Inmiddels waren behalve Oranjes ziekte nog andere belangrijke gebeurtenissen voorgevallen. De grote Spaanse vloot was wegens het uitbreken van pest niet uitgevaren. Op 3 oktober was Leiden ontzet. Op 4 oktober stelden Oranje en de Staten van Zuid-Holland drie van de Raden nevens Oranje aan om zo nodig met behulp van dwangmiddelen zorg te dragen voor de uitvoering van de besluiten van Oranje en van de Staten, omdat die door onachtzaamheid, traagheid en enige weerspanning vaak te wensen overliet ¹²⁸.

7.21 *Vergadering van de Staten van Zuid-Holland; oktober/november 1574*

In oktober 1574 riep Oranje een Statenvergadering van Zuid-Holland te Delft bijeen met als agendapunten de verdeling en betaling van soldaten en de onkosten van het ontzet van Leiden ¹²⁹. De propositie die vanwege Oranje tot de vergadering werd gericht en het antwoord van de Staten daarop bevatten bouwstoffen voor het gedeelte van de Hollands-Zeeuwse Unie 1576 dat op het gouvernement betrekking heeft.

Oranje begint met te memoreren, dat tot dan geen vaste regels waren gesteld voor het politieke gouvernement en voor de oorlogvoering. Dit leidde tot verwarring. Oranje had daar

in Rotterdam. Tekst van belangrijke in Rotterdam op 24-7-1574 getroffen financiële regeling is in GA Delft, 1e afdeling, nr 17.2, fo 3v vlg.

¹²⁵ Staten noemen in hun antwoord van 12-11-1574 (VI-19) dit besluit een "tot Rotterdam ghenomen" resolutie (Kluit, *Staatsregering*, I, 407).

¹²⁶ Oranje vat omstreeks 20-9-1575 gang van zaken met betrekking tot regeling van regering in Holland van juni 1574 af tot september 1575 als volgt samen: "Aengesien die ordre ende forme van regieringe welcke by ons geconcipteert ende by den Staten ende gemeenten geinstituteert tot Rotterdam, oick naemaels op de propositie by ons opt feyt van de regieringe in octobri lestleden [1574] tot Delft by den Staten gedaen naer trapport in den heuren genomen als ge enough geaprobeert werde, nochtans naderhant by denzelven Staten niet goet gevonden en is geweest, maer in stede vandien hebben voor beter ingesien die tegenwoordige forme van lantsraet voor te stellen" enz. Oranje betoogt dan, dat de kort tevoren opgerichte Landraad in Holland niet goed functioneert en daarom beter vervangen kan worden door efficiënter werkende raad (KHA, Fbk II, nr 262, fo 119r vlg.; Oranje aan ongenoemden [= Staten van Holland], s.l., s.a.; ook met geïmproviseerde reactie van Staten van Holland van 20-9-1575 in RH, 2e ed., 1575, 759 vlg.).

¹²⁷ GA Delft, 1e afdeling 1246-1795, nr 13.1, fo 51r. Op 3-11-1574 verschenen kapiteins en homannen van schutterij na door burgemeesters ontboden te zijn in vroedschap. Hun werd voorgehouden, dat Oranje Staten propositie inzake krijgs handel en regering van de landen had laten doen "inhoudende genouch deselve poincten ende articulen die te Rotterdam by de Staten voorscreven geventileert hadden geweest waerop ten tijde overmits de indispositie van syne Excellencie nyet en werde geresolveert". Schutterij werd als vertegenwoordiging van burgerij in overleg van vroedschap over deze belangrijke aangelegenheid betrokken.

¹²⁸ RH, 2e ed., 1565-1574, 745. Aangesteld werden Otto van Egmont, Jacob Muys en mr Nicolaas Kamerling. Zie voor activiteiten van deze 'commissarissen van sijne Excellencie ende de Staaten' *op.cit.*, 747. Vermoedelijk zijn zij ook be doeld in RH, 2e ed., 1575, 178, linker kolom, waar Staten van Zuid-Holland op 16-3-1575 de 'Commissarissen van sijne Excellencie, daar toe gestelt' machtigen om plaatselijke autoriteiten desnoods met dwang imposten te laten heffen.

¹²⁹ KHA, Fbk I, fo 528v: beschrijvingsbrief van Oranje aan Dordrecht; Leiden, 13-10-1574.

allang op gewezen en het was de hoogste tijd, dat de Staten de nodige regelingen troffen. Oranje stelt als eerste onderwerp aan de orde, dat de bevolking meende, dat alle vorderingen en belastingen niet in het algemeen belang, maar in het belang van Oranje werden opgelegd. Om die reden wilde men in de steden geen garnizoen innemen ¹³⁰. Als tweede onderwerp noemde Oranje de slechte betaling van de belastingen en als derde onderwerp de tekortschietende financiële administratie waardoor voor de oorlog bestemde gelden naar andere bestemmingen wegvloeiden en de soldaten onvoldoende betaald werden met het risico van muiten. Oranje concludeerde, dat het beter was, dat de Staten de gehele regering in handen zouden nemen. Dan zou de bevolking inzien, dat alles om het algemeen belang geschiedde en dan, zo merkte Oranje niet zonder ironie op, zou de regeling van de overige twee onderwerpen niet moeilijk zijn.

Het antwoord van de Staten van 12 november 1574 is het eerste van een reeks van drie teksten waarvan de derde is gemodelleerd naar de tweede en de tweede naar de eerste ¹³¹. Terwijl de tweede en de derde tekst regelingen zijn, is het antwoord van de Staten een concept van een regeling. Aan de definitieve versie van het antwoord is tenminste één concept voorafgegaan waarvan het bestaan bekend is uit de notulen van de behandeling door de Delftse vroedschap op 6 november 1574 ¹³².

De Staten stellen, dat het hoog nodig is om een 'hooft ende overigheyt' te hebben. Daarom verzoeken de Staten Oranje zijn gelukzalige regering met het College van de Raad van State[n] nevens hem te continueren en de superintendentie, overheid en regering, onder den naam van Gouverneur of Regent, te aanvaarden als hem welgemeend door Staten, vazallen, ingezetenen en geërfden van Holland toegekend ¹³³. Hierna volgen onder meer de volgende bepalingen.

Oranje is vrij om in de oorlogvoering naar zijn goedvinden te handelen en krijgt de beschikking over de oorlogsschepen van Holland en Zeeland en over de licentopbrengst in Holland en Zeeland en de met de oorlogsschepen behaalde buit. Voor de inning en het beheer van licentrecht en buit zullen de Staten en Oranje personen aanstellen. Uiteraard hadden de Staten van Zuid-Holland niets te zeggen over Zeeuwse schepen, licentopbrengst en buit en dit gedeelte van hun toezegging is niet anders dan een suggestie aan Oranje om dat met de Zeeuwen te regelen met misschien de heimelijke gedachte, dat de Zuidhollandse Staten niet aan hun toezegging waren gehouden als de Zeeuwen niet tot hetzelfde bereid waren.

Over het politieke gouvernement bevat het Statenantwoord een korte passage die niet uitmunt in duidelijkheid ¹³⁴. De Staten verlangen, dat Oranje de politieke aangelegenheden zal behandelen 'by advis' van de Raad nevens hem, maar vrij zal zijn dat besluit te nemen dat hij passend vindt. Vermoedelijk is bedoeld, dat aan de Raad nevens Oranje niet een enkel adviserende, maar een medebeslissende rol wordt toegekend als volgt. In politieke zaken nemen Oranje en de Raad samen besluiten, maar Oranje mag een besluit nemen dat afwijkt van het standpunt van de Raad. Zijn Oranje en de Raad het met elkaar eens, dan is het

¹³⁰ Kluit, *Staatsregering*, I, 401 vlg.

¹³¹ De andere twee teksten zijn Hollandse gouvernementenregeling van 1575 (XI-20) en gouvernementsonderdeel van Holland-Zeeuwse Unie 1576 (XII-15 vlg.).

¹³² GA Delft, 1e afdeling 1246 – 1795, nr 13.1, fo 48r vlg. Notulen volgen concept punt voor punt waarbij steeds inhoud van elk punt wordt vermeld. Uit vergelijking met definitieve versie van Statenantwoord bij Kluit kan worden afgeleid, dat in notulen veel van concept letterlijk is geciteerd.

¹³³ Kluit, *Staatsregering*, I, 405: verzoek om regering te continueren en "de Superintendentie, Overigheyt ende regeringe, onder den naem van Gouverneur of Regent, uyt goetwillige collatie van de Staten, Vasallen, gemeene Ingesetenen en Geërfden des Graeffelyckheyds van Hollandt, aen te vaerden; confererende syluyden tot dien fine aen syn Excell. abso lute macht, autoriteyt, ende souverain bevel, ter directie van alle des gemeene Lands saken, geene uytgesondert." Uit vergelijking met Hollandse gouvernementenregeling van 1575 en Unie 1576 kan worden afgeleid, dat tot alle zaken van het gemene Land ook de Gemene Zaak behoort.

¹³⁴ Kluit, *Staatsregering*, 406: "Ende nopende de saecke politique, sal syn Excell. die gelieven te dirigeren by advis van het Collegie van den Raede, sulcks nochtans, dat syn Excell. toe zal staen die resolutie te nemen, als haer goetduncken sal." Swart, *Oranje*, 98, die 'advies' als het hedendaagse 'advies' opvat, kent Oranje een ruime beslissingsbevoegdheid toe.

besluit een gezamenlijk besluit van Oranje en de Raad, niet een besluit van Oranje na advies van de Raad. Volgens de Delftse vroedschap moest met betrekking tot het beleid in politieke zaken aan Oranje de bevoegdheid worden gegeven om onafhankelijk te beslissen, nadat hij het advies van een van de Raden nevens hem had ingewonnen ¹³⁵. Dit zal de bepaling van het concept van het Statenantwoord zijn waarin de Raad uitsluitend een adviserende rol heeft. Vergeleken met het concept is in de definitieve versie van het Statenantwoord de positie van de Raad (Raden) nevens Oranje versterkt.

Iets dergelijks heeft ook met betrekking tot een andere bepaling plaats gevonden. Volgens de Delftse notulen beloven stedelijke overheden, schutterijen enz., dat zij onverwijld zullen nakomen wat door Oranje inzake het algemeen welzijn zal worden verordend ¹³⁶. De definitieve versie van het Statenantwoord spreekt van wat door Oranje met het college van de Raad van State[n] zal worden verordend ¹³⁷.

Bij het opstellen van de definitieve versie van het Statenantwoord heeft men nadrukkelijk willen doen uitkomen, dat de Raad nevens Oranje een mederegerende instantie was. Dit staat trouwens met zoveel woorden in het begin van het Statenantwoord waar de Staten Oranje verzoeken zijn gelukzalige regering met het College van de Raad van State[n] nevens hem te continueren.

Verder wordt in het Statenantwoord onder meer bepaald, dat invoering van belastingen en wijzigingen van de regering niet buiten de Staten om kunnen plaats vinden. Aan het slot wordt een wederzijds eedzweren voorgeschreven. De stedelijke magistraten met gilden, schutterijen en gemeenten zullen Oranje zweren alles wat in het antwoord is voorgeschreven, na te komen en dat schriftelijk bevestigen. Oranje zal van stad tot stad reizen en hetzelfde zweren en bovendien, dat hij de vrijheden en privileges van de Hollanders zal handhaven en zal zorgen voor welvaart, rust, goed bestuur en behoud van de Christelijke religie.

Er volgde overleg van de Staten met Oranje dat vooral op de financiële bijdrage van de Staten aan de oorlogvoering betrekking had ¹³⁸. Oranje verlangde van de Staten, dat zij direct 45.000 gulden zouden opbrengen en vervolgens maandelijks eenzelfde bedrag. De Staten boden daarop 30.000 gulden per maand gedurende 4 maanden; vond Oranje dit niet voldoende, dan waren de steden bereid al hun inkomsten ter beschikking te stellen ¹³⁹. Oranje nam met een en ander geen genoegen en verklaarde niet van plan te zijn op de aangeboden voet de regering van het land op zich te nemen en het geraden te vinden in die omstandigheden afscheid van de Staten te nemen en het land te verlaten met wie hem wilden volgen ¹⁴⁰. Het

¹³⁵ GA Delft, 1e afdeling 1246–1795, nr 13.1, fo 49r. Vroedschap neemt standpunt in, dat Oranje in politieke zaken “abso lutelick zal moegen disponeren, mits dat hem believen sal daerop te hoiren het advijs ende goetduncken tzy van den Raide neffens hem wesende, van de Admiraliteit ofte Finantie nae saicken sullen vereysschen” (enz.).

¹³⁶ *Ibidem*, fo 49v; concept ex notulen: “wat by sijne Excellentie concernerende tgemeene besten geordoneert sal worden”.

¹³⁷ Kluit, *Staatsregering*, I, 407; definitieve tekst: “wat by syn Excell. met het voorn. Collegie van Raeden, concernerende het ghemeene beste, geordonneert sal worden”. Met het ‘voornoemde Collegie van Raeden’ is blijkens de context bedoeld het ‘Collegie van den Raede’ uit bepaling inzake de politieke zaken, dat in begin van Statenantwoord wordt genoemd het ‘Collegie van den Raede van State’.

¹³⁸ Kluit, *Staatsregering*, I, 410 vlg. De financiële onderhandelingen sloten aan op in Rotterdam op 24-7-1574 vastgestelde regeling volgens welke Staten zouden opbrengen 60.000 kronen [= 120.000 £ van 40 gr.] binnen 14 dagen en gedurende 6 maanden 45.000 £ van 40 gr. per maand (GA Delft, 1e afdeling 1246–1795, nr 17.2, fo 3v vlg.).

¹³⁹ Kluit, *Staatsregering*, I, 413: “dat alle haerluyder Inkomsten in Unie gebracht sullen worden”, met voorbehoud inzake lastgeld op koorn. Vgl. XII-7.

¹⁴⁰ Zinspelen op aftreden of vertrek behoorde tot Oranjes arsenaal van overredingsmethoden. In juni 1574 was op vergadering van Zuidhollandse Staten in Rotterdam besloten om te proberen medewerking van burgerijen aan een bijzondere lening en een maandgeld te verkrijgen. Daartoe zouden commissarissen stad en land afreizen en waarschuwing laten horen, dat Oranje bij gebrek aan hulp gedwongen zou zijn openlijk te verzoeken van zijn last en gouvernement ontslagen te zijn (Bor, *Oorsprongk*, I, 509; 7e boek, fo 26). Oranje verlangde op 29-9-1579 ontheven te worden van de post van Luitenant-generaal [onder Matthias] vanwege de kwade geruchten die over hem de ronde doen (Van de Spiegel en Ermerins,

betrof een dispuut tussen Oranje en de Staten van Zuid-Holland waar Zeeland en het Noorderkwartier buiten stonden, en het dreigement van Oranje zal retoriek zijn geweest ¹⁴¹. De Staten boden daarop 45.000 gulden per maand voor 4 maanden. Oranje nam daar kennelijk genoeg mee.

Uit de volgende paragraaf kan worden opgemaakt, dat de aangelegenheid niet tot een goed einde is gebracht. Volgens Oranje hadden de Zuidhollandse Staten zijn regeringsopzet in 1574 goedgekeurd, maar later vervangen willen hebben door een Landraad. De Staten stelden, dat Oranje alleen een schriftelijk vastgelegde regeling had willen accepteren, dat zij met de Staten van Zeeland enige punten op papier hadden gezet en aan Oranje aangeboden, maar dat een en ander was doorkruist door het besluit van de Staten van Holland om een Landraad op te richten. De conclusie moet zijn, dat er in 1574 vermoedelijk mondelinge afspraken tussen Oranje en de Zuidhollandse Staten zijn gemaakt, maar daarvan niets schriftelijk is vastgelegd en formeel door partijen goedgekeurd ¹⁴². Eden zullen dan ook niet zijn afgelegd.

7.22 Zuid-Holland en Oranje van najaar 1574 tot najaar 1575

Nadat in 1574 de Staten van Zuid-Holland met Oranje hadden onderhandeld over de regering van het Zuiderkwartier, werden in 1575 besprekingen in de Generale Staten over een Hollands-Zeeuwse regering gevoerd. In juli 1575 bleek het niet mogelijk een Hollands-Zeeuwse regering in te richten, maar kwam wel een formele regeling van de regering van Holland tot stand. Daarin werd Oranje volmacht verleend om als souverain en overhoofd alles te gebieden en verbieden wat het behoud en de bescherming van de Landen vereiste. 'Als souverain en overhoofd' betekent, dat hij de hem verleende volmacht mocht uitoefenen zonder van andere personen of instanties afhankelijk te zijn. Een regering voor geheel Holland kwam er echter niet. De situatie van 1574, waarin elk van de Hollandse kwartieren zijn eigen regering had, bleef bestaan. In het najaar van 1575 troffen de Staten van Zuid-Holland met Oranje een regeling voor de regering van het Zuiderkwartier. Een essentieel onderdeel van die regering was een Landraad van Zuid-Holland die na korte tijd op verlangen van Oranje werd vervangen door een College van de Staten van Zuid-Holland ¹⁴³. De brief aan de Staten van Zuid-Holland waarin Oranje de vervanging van de Landraad aan de orde stelde, lokte een interessante reactie van de Staten uit ¹⁴⁴.

Oranje begon met op te merken, dat hij een ontwerp had gemaakt dat door de Staten en gemeenten in Rotterdam en later in oktober [1574] na een propositie van Oranje in Delft door de Staten was goedgekeurd. Naderhand hadden de Staten deze regeringsvorm niet goed gevonden en voorgesteld een Landraad op te richten. Oranje zou daar gaarne mee hebben ingestemd, als de Landraad aan de verwachtingen had kunnen beantwoorden. Maar dit was door de inrichting en bevoegdheden van de raad niet mogelijk en daarom vond Oranje het nodig, dat de Landraad door een andere instelling werd vervangen.

De Staten van Zuid-Holland reageerden snel op 20 september 1575, de dag waarop zij Oranjes suggestie ontvingen. De afgevaardigden hadden geen gelegenheid om met hun committenten over de reactie van de Staten te overleggen. Hun brief is dan ook niet een formele reactie van de Staten als college, maar de persoonlijke visie van de vergaderende afgevaardigden ¹⁴⁵. De afgevaardigden gaven een samenvatting van de verwickelingen inzake de regeringsvorm en in het bijzonder de positie van Oranje van najaar 1574 af. Zij betuigden

Onuitgegeven stukken, II, nr 38, 239 vlg.). Op 24-11-1579 merkte Oranje in betoog tot Staten-Generaal terloops op, dat hij Matthias en de Staten verzocht hem van zijn officiële functies te ontheffen (Japikse, *Resolutiën S-G*, II, 591).

¹⁴¹ Swart, *Oranje*, 57, betwijfelt of Oranjes dreigement ernstig gemeend was.

¹⁴² Gordon, *De Potetstate*, 99, concludeert, dat besprekingen tussen Staten en Oranje geen resultaat hadden. Volgens Fruin-Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 162, dat aangelegenheid ten onrechte voorstelt als algemeen Hollandse in plaats van specifiek Zuidhollandse, nam Oranje opdracht van absolute macht enz. aan. In zelfde zin ook Muller, *Staat*, 125.

¹⁴³ XII-19.

¹⁴⁴ Oranjes brief: KHA, Fbk. II, nr 262, fo 119r vlg.; s.l., s.a. (20-9-1575 blijkens reactie van Staten); ook in *RH*, 2^e ed., 1575, 759 vlg. Reactie van Staten van Zuid-Holland in *RH*, *ibidem*, 761 vlg.

¹⁴⁵ Zij noemen zich "syluiden, hier als Gedeputeerden tegenwoordig".

nadrukkelijk, dat zij nooit anders van mening waren geweest en nog waren dan dat aan Oranje zou worden opgedragen de gehele regering van Holland en Zeeland met de passendste titel, zelfs die van graaf van Holland, zonder daar enige beperkende voorwaarden aan te verbinden ¹⁴⁶. Oranje had zich niet bereid getoond dat gezag aan te nemen, tenzij het schriftelijk was vastgelegd. Daarna hadden de Staten samen met de Staten van Zeeland enige onderwerpen op schrift gesteld en aan Oranje aangeboden. Zou die regeling de visie van de afgevaardigden niet volledig of duidelijk uitdrukken, dan vertrouwden zij er vast op, dat hun committenten de nodige verbeteringen zouden aanbrengen met behoud van de gerechtigheid van de Landen en de autoriteit van de Staten, zoals de Staten van oude tijden onder hun heer gestaan hadden ¹⁴⁷. Vervolgens hadden de edelen en steden van Holland echter besloten een Landraad op te richten en dat ook aan Oranje laten weten. Daarna waren personen voor de Landraad benoemd en deze waren beëdigd. De afgevaardigden waren bijeen om namens de steden de eed aan de Landraad af te leggen. Het enige wat zij nu konden doen, is Oranjes suggestie aan hun committenten voorleggen en instructies vragen hoe in deze te handelen op een op 28 september te houden Statenvergadering.

Om te voorkomen, dat ondertussen de Gemene Zaak werd benadeeld, verzochten de afgevaardigden Oranje om met zijn gewone affectie en vaderlijke liefde tot Holland en zijn inwoners het gehele absolute gouvernement en beleid van de zaken van Holland zolang op zich te nemen met machtiging om zo nodig een bedrag van 24.000 £ (van 40 gr. = gulden) over Holland om te slaan. Wel zouden in de tussentijd enige gedeputeerden van de steden zich voortdurend staatsgewijs nevens Oranje bevinden en volkomen gemachtigd zijn om tot zijn dienst en bevordering van alle zaken van het gemene Land op te treden. De afgevaardigden gaven de verzekering, dat hun committenten deze maatregel zouden goedkeuren.

De reactie op Oranjes suggestie is van belang, omdat de Zuidhollandse afgevaardigden in eigen bewoordingen hun kijk op de gezagsverhoudingen meedeelden. Aan Oranje kwam in de ruimste zin des woords de regering van Holland en Zeeland toe, zelfs in die mate, dat 'graaf' een passende titel zou zijn. Maar er waren twee beperkingen. De gerechtigheid van de Landen, het complex van rechten, privileges, vrijheden e.d., moest gerespecteerd worden. Dit was uitdrukkelijk geregeld, want volgens de gouvernementenregeling van Holland van 1575 moest Oranje de handhaving van die gerechtigheid bezweren. De andere beperking was, dat de autoriteit die de Staten vanouds onder hun (lands)heer hadden bezeten, gehandhaafd moest worden ¹⁴⁸. Een dergelijke clausule ontbreekt in de gouvernementenregeling en is blijkbaar beschouwd als begrepen in de handhaving van de gerechtigheid van de Landen of als een vanzelfsprekendheid.

Bijna letterlijk stellen de Zuidhollandse afgevaardigden, dat Oranje de regeringsbevoegdheden van de landsheer bezit en dat de gewestelijke Staten het gezag bezitten dat zij vanouds onder het landsheerlijk bestel bezaten. De afgevaardigden verwijzen hier zeker niet naar de positie die Philips zichzelf toekende, en de plaats die de Staten in de ogen van Philips en Alva toekwam, maar naar een oorspronkelijke toestand. Die ongetwijfeld als ideaal beschouwde toestand mag wellicht als volgt worden omschreven. In het staatkundig leven staat in het middelpunt de bevolking die een complex rechten bezit. De uit de bevolking voortkomende Staten vertegenwoordigen de bevolking, in het bijzonder tegenover de

¹⁴⁶ "de geheele en volkoomen Regeeringe, eerste Overigheid en Gouvernement der landen van Holland en Zeeland, onder sulken Titul als daar toe bequaamelijkst met de meeste aansien ende autoriteit soude moogen dienen ja als Grave van Holland, sonder dat syluiden verstaan hebben, deselve Overigheid ofte autoriteit te limiteeren met eenige voorwaaren, restrictien ofte wetten".

¹⁴⁷ Vgl. visie van Kluit, *Staatsregering*, I, 110.

¹⁴⁸ Een eigen autoriteit van de Staten wordt ook vermeld in brief van Oranje van augustus 1576, toen Holland en Zeeland zich aan vooravond van Pacificatie van Gent in sterkere positie bevonden dan in najaar 1574. Oranje omschreef oude en wettige staatsbestel als "l'autorité libre des Estatz conjointe en toute confiance et union avecq leur Prince". Oudendijk, *Contract*, 17, citeert de passage uit *Archives*, V, 396, in haar betoog, dat Oranje in die tijd Statengezag en landsheerlijk gezag op één lijn stelde. Oranje zal overigens bij gezag van Staten vooral hebben gedacht aan gezag van een Staten-Generaal. Staten van Zuid-Holland waren nog niet zover, dat zij hun gezag naast dat van landsheer stelden, maar stelden zich met hun gezag onder landsheer.

landsheer. De landsheer houdt de publieke rechtsorde in stand met handhaving van de rechten van de bevolking en bezit het daarvoor vereiste gezag. De Staten zien er op toe, dat de landsheer zijn taak correct vervult. Doet hij dat niet, dan zijn de Staten bevoegd in te grijpen.

De Zuidhollandse afgevaardigden schilderen Oranje als het ware als een ideale landsheer af. Dit was overigens niet de werkelijkheid van 1575, waarin aan de Landraad de functie van regeringsinstrument van de Staten was toebedacht. Toen bleek, dat door de houding van Oranje de Landraad niet meer zou functioneren, stelden de Staten van Zuid-Holland onmiddellijk een commissie aan die voorlopig naast Oranje op regeringsniveau zou optreden. Toestemming van Oranje werd daarvoor niet gevraagd.

7.23 *Regering van het Noorderkwartier*

Toen door het beleg en verlies van Haarlem het Noorderkwartier van het Zuiderkwartier werd afgesneden, kreeg het Noorderkwartier een eigen regering die gekenmerkt wordt door voortdurende grote spanning tussen steden en gouverneur Sonoy¹⁴⁹. Van februari 1573 en later zijn vergaderingen bekend van Staten van Noord-Holland, samengesteld uit afgevaardigden van Alkmaar, Edam, Enkhuizen, Hoorn, Medemblik en Monnickendam, waar in juli 1573 Purmerend bij kwam. In maart en april mislukten enkele pogingen van gouverneur Sonoy om Haarlem te ontzetten en hierdoor verslechterde de vermoedelijk toch al niet goede verstandhouding tussen Sonoy en de Noordhollandse steden¹⁵⁰. In maart schreef Oranje aan enige steden van het Noorderkwartier, dat hij binnen enkele dagen [Charles] de Boisot naar hen toe zou zenden om met de steden alle aangelegenheden van het kwartier te regelen en goede orde in belastingzaken te brengen¹⁵¹. Oranje verlangde dat alle steden van het Noorderkwartier binnen drie dagen in Enkhuizen bijeen zouden komen om van De Boisot uitvoeriger de bedoeling van Oranje te vernemen.

In april verzochten de steden Oranje Sonoy van zijn functie te ontheffen¹⁵². Sonoy bleef, maar Oranje stelde naast hem Charles de Boisot als commissaris-generaal aan¹⁵³. Naar het oordeel van Oranje en de Raad nevens hem moesten de steden drie gemachtigden kiezen die samen met Sonoy en De Boisot een college voor de zaken van het Noorderkwartier zouden vormen. Als het college in functie is getreden, zal het niet lang bestaan hebben en zijn vervangen door het hierna besproken in juni opgerichte college van gedeputeerden van de steden. De Boisot vertrok in juni om gouverneur van Vlissingen te worden.

In de zomer van 1573 komt de inrichting van een Noordhollandse regering op gang. In juni 1573 besloten de Noordhollandse steden op aanraden van Oranje een college van één gedeputeerde per stad in te stellen dat permanent in Hoorn zou zetelen om de dagelijkse met de oorlogvoering verband houdende zaken en andere lopende aangelegenheden te behandelen¹⁵⁴. Al wordt de term hier niet gebruikt, het college was een Statencollege, omdat

¹⁴⁹ Persman, 'Bestuursorganisatie', 142 vlg. Van Nierop, *Verraad*, 126 vlg.

¹⁵⁰ Jonckheer, 'Geuzenedelman', 584 vlg. Bij de Diemerdijk hadden opstandelingen gevoelige verliezen geleden in door Sonoy geleide actie; zie Wijn, *Beleg van Haarlem*, 112 vlg.; Van Nierop, *Verraad*, 128. Er ontstond grote onenigheid tussen Sonoy en steden van Noorderkwartier die hem niet langer als gouverneur wilden hebben (zie hierna).

¹⁵¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 89, fo 443r; Oranje aan ongenoemde 'Waterlantssche' stad; Delft, 22-3-1573. In brief wor den ook vermeld de 'cleyne Waterlantssche steden' waauit blijkt, dat met 'Waterlant' gehele Noorderkwartier is be doeld (vgl. VIII-6). Oranje deelt mee, dat [Charles] de Boisot binnen twee of drie dagen naar Waterland wordt gezonden naar aanleiding van mislukte aanval op Diemerdijk.

¹⁵² KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 84 (2e nummering), fo 449 vlg.; brief van Oranje aan Noorderkwartier ('waterlantssche steden'), Delft, 25-4-1573; *ibidem*, Ned.miss., nr 85 (2e nummering), fo 450r vlg.; brief van Oranje aan Sonoy, Delft 26-4-1573.

¹⁵³ KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 74, fo 328v vlg.; brief van Oranje aan [Charles] de Boisot, Delft, 26-4-1573. Vgl. VII-4.

¹⁵⁴ GA Hoorn, inv. Gonnet, nr 639, ongedateerd request van vijf Noordhollandse steden aan Oranje met diens kantbeschik kingen d.d. 14-7-1573. In request melding gemaakt van besluit van de zes steden van Noorderkwartier op 26-6-1573, dat elke stad van kwartier "tot Hoorn zoude schicken eenen vuyt haerluyder vroetschap die verstaen ende hooren soude die dagelicxe swaricheyden van den oerloghe ende loopende affairen ende tot dien eynde daer

de zes steden de rol speelden van Staten (entiteiten) en elke stad haar eigen vertegenwoordiger koos. Soms wordt het college aangeduid als gedeputeerden van de steden representerende de Staten van het Noorderkwartier. Het college belichaamde de Staten (entiteiten). De Staten (entiteiten) waren in de gedaante van het college aanwezig. Handelingen van het college waren handelingen van de Staten (entiteiten). Het college zelf wordt soms 'Staten' genoemd (zie hierna). Het college was in samenstelling (één gedeputeerde per stad) en werkwijze (dagelijks vergaderen) gelijk aan de latere Colleges van Gecommitteerde Raden van de Staten in Zeeland en het Zuiderkwartier en is na enige tijd het College van Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier geworden.

Aanvankelijk stuurde Enkhuizen geen gedeputeerde, vermoedelijk omdat de stad met de andere steden van mening verschilde over de besteding van licentopbrengst. De gedeputeerden van de overige vijf steden (Purmerend was nog niet toegelaten) en een burgemeester van Enkhuizen legden de licentkwestie met andere zaken in een request aan Oranje voor ¹⁵⁵. Daarin stelden de steden ook het cruciale onderwerp van wetgevende bevoegdheid aan de orde ¹⁵⁶. Zij verlangden van Oranje machtiging om bij meerderheid van stemmen besluiten met verbindende kracht te nemen. Oranje zou echter van die besluiten kunnen afwijken na eerst de steden te hebben geraadpleegd. Het nieuwe college wilde van de eerste dag af zeggenschap hebben, maar kon als nieuwe schepping geen bevoegdheid aan het verleden ontfangen. Het had een geheel andere status dan de Staten van Holland op wier terrein het college wilde gaan opereren. Het college beschouwde Oranje als op dat moment hoogste autoriteit en vroeg daarom zijn machtiging. Oranje willigde het verzoek van het college als vorst van Oranje in zonder zich te verplichten tot voorafgaande raadpleging van de steden, als hij wilde afwijken van het besluit van de steden ¹⁵⁷.

De steden wilden verder Oranje in zijn wetgevende en beschikkende bevoegdheid met betrekking tot het Noorderkwartier een beperking opleggen. Om tweedracht tussen de steden te voorkomen verlangden de steden, dat Oranje in het Noorderkwartier invoering van een 'nuewicheyt' bij plakkaat of ordonnantie niet zou toelaten en enig verzoek van stad, dorp of vlek van het Noorderkwartier niet zou inwilligen zonder voorafgaande raadpleging van de zes steden of het college van hun gedeputeerden en zonder voorafgaand 'advys' van de gouverneur van het kwartier. Oranje wees deze beperking van zijn bevoegdheden af en behield zich voor te handelen naar de omstandigheden zouden vereisen ¹⁵⁸. De steden zullen in eerste instantie het oog hebben gehad op regelingen die voor een bepaalde stad gunstig waren, bijv. vestiging van een overheidsdienst, maar hun verlangen ging in de richting van de bepaling in Ord.1574, dat de Zeeuwse Raad 1574 geen nieuwigheden mag invoeren zonder toestemming van de Staten van Zeeland ¹⁵⁹.

Op 20 november 1573 schrijft Oranje een lange brief aan gouverneur en gedeputeerden van de steden van Noord-Holland naar aanleiding van recente brieven van geadresseerden waarin zij een beslissing van Oranje in diverse kwesties hadden gevraagd ¹⁶⁰. De regeling van een aantal kwesties laat Oranje aan geadresseerden over. Oranje vindt het zeer goed, dat geadresseerden ten behoeve van een betere besteding van de gelden van het gemene Land

stadich blyven leggen". Gesproken wordt van de 'dagelicxe vergaderinge'. Persman, 'Bestuursorganisatie', 144 vlg., citeert Velius volgens wie besluit tot instelling van college werd genomen op aanraden van Oranje.

¹⁵⁵ In request van noot 154.

¹⁵⁶ "Syn Excellencie sal mede gelieven de voorscreven zes steden te auctoriseren wat by de meeste stemmen van dien ge slooten, geresolveert ende geordonneert sal worden dat all tzelve by provisie onderhouden ende geobserveert sal wor den tottet anders mit kennisse van saecke daer up eerst ende all vooren gehoort de voorscreven steden by zyne Excel lencie geordonneert ende gestatueert sal worden."

¹⁵⁷ "Syn V[orstelijke] G[enade] accordeert ende es te vreden dat alle ordonnantien by de ses steden besloten by provisie onderhouden ende achtervolgt worden ter tyt ende wylen toe by zyne Excellencie anders geordonneert sal zyn." In deze fundamentele door Oranjes handtekening gedekte beschikking drukt 'V.G.' Oranjes bevoegdheid tot het nemen van de beschikking uit.

¹⁵⁸ "Syn Excellencie sal hem in desen reguleren zo tselve naer recht, redene ende billicheyte sal behoiren, ende naer exigen tie van de saken ende des tyts."

¹⁵⁹ VIII-10.

¹⁶⁰ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 198, fo 488r vlg.

een tesorier–generaal over het Noorderkwartier aanstellen die onder de tesorier–generaal ‘alhier’ [= Zuid–Holland] zal ressorteren en dagelijks in het college van de gedeputeerden van de steden aanwezig moet zijn. Oranje voegt daar aan toe, dat het nodig is, “dat de gedeputeerden van de steden meest all by malcanderen blyven ende een vast ende duerende collegie onder malcanderen maeken.” Misschien was de dagelijkse regelmaat van het college verslapt, wat niet verwonderlijk zou zijn, omdat in de tussentijd de vijand na de verovering van Haarlem het Noorderkwartier was binnengevallen en het beleg van Alkmaar had plaats gevonden.

Begin februari 1574 schrijft Oranje aan Sonoy, dat hij de eed afgelegd door de Staten van Noord–Holland waarvan Sonoy half januari de tekst aan Oranje had gezonden, goed vond en er niet aan twijfelde, dat ‘alsulcken eendrachticheyt’ het gemene welvaren zou bevorderen ¹⁶¹. Dit schijnt te wijzen op een verbond tussen de steden van het Noorderkwartier die onderling nogal eens van mening verschilden. Het zou ook een ambtseed van de leden van het college van gedeputeerden van de steden kunnen zijn.

In 1574 wordt het college van gedeputeerden van de steden van het Noorderkwartier ook Staten genoemd. Het begin van de notulen van een vergadering van 17 augustus 1574 luidt: “Is by den gedeputeerden van den Noorthollandsche steden representerende die Staten van dien, ende den Burgemeesteren van denzelven steden respective, collegialiter vergadert zynde, eendrachtelijk geresolveert, ende by advys van mijnen here den Gouverneur geacordeert [enz.]” ¹⁶² Verderop in de notulen staat de passage: “Die Staten van Noorthollandt ende Burgemeesteren van den steden van desen quartiere approberen ende confirmeren den laetste ordonnantie van mynen Here den Gouverneur opt stuck van de fortresse van Purmerendt van 5 augustua 1574”. Uit deze passage blijkt, dat bepaalde besluiten niet door het college van gedeputeerden als Staten alleen genomen werden, maar door een college van Staten en burgemeesters. De notulen van de vergadering zijn ‘ter ordonnantie van de Staten’ getekend door secretaris Naerden.

Volgens de notulen van 17 augustus moesten besluiten van Staten en burgemeesters worden goedgekeurd door de gouverneur om van kracht te worden, terwijl een ordonnantie van de gouverneur door Staten en burgemeesters moest worden goedgekeurd.

Op 8 september 1574 bood gouverneur Sonoy aan de gedeputeerden van de steden en de gemene burgemeesters der steden ‘collegialiter vergadert zynde’ zijn rekening van ontvangsten en uitgaven tijdens zijn gouverneurschap aan om afgehoord te worden. De vergadering is een ‘generale vergaderinge’ van gedeputeerden en burgemeesters van het Noorderkwartier ¹⁶³. Deze benaming zal zijn gebruikt voor vergaderingen van gedeputeerden en burgemeesters ter onderscheiding van vergaderingen van alleen de gedeputeerden. Sonoy wilde op de vergadering definitief uitsluitsel hebben over wat gedeputeerden en burgemeesters verlangden met betrekking tot het gouvernement van het kwartier. Wilden zij, dat Sonoy zijn gouverneurschap zou voortzetten of niet? Hij wenste niet “ten ondanck van de Gedeputeerden ende Magistraten alhier te gouverneren”, maar was wel bereid met lijf en goed alles te doen wat de Gemene Zaak zou bevorderen. Gedeputeerden en burgemeesters wensten eendrachtig continuatie van Sonoy in het gouvernement zo lang Oranje dit wilde, een mager diplomatiek antwoord waar Sonoy blijkbaar genoeg mee heeft genomen. Met ‘magistraten’ zijn blijkens de context de burgemeesters bedoeld ¹⁶⁴.

De protocollaire volgorde van ‘gedeputeerden en burgemeesters’ schijnt vrij spoedig te zijn vervangen door ‘magistraten en gedeputeerden’. Op 31 oktober 1575 werd een regeling over

¹⁶¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 218, fo 496r vlg.; Vlissingen, 4-2-1574. Nadere gegevens over eed ontbreken. In brief geeft Oranje beschrijving van succesvolle slag bij Reimerswaal op 29-1-1574.

¹⁶² GA Alkmaar, stuk in nr 2901, fo 1r.

¹⁶³ GA Alkmaar, stuk in nr 2901, fo 2r; slot van notulen: “Acta tot Hoorn in de generale vergaderinge van de Gedeputeerde ende Burgemeesteren van desen quartiere 9-9-1574 en getekend ter ordonnantie van den Staten door Naerden”.

¹⁶⁴ Dit kan ook worden afgeleid uit notulen van de ‘generale vergaderinge’ van 2-11-1575 waar halverwege de gerelateerde besluiten een kopje staat: “Naer tvertreck van de magistraten”. Door vertrek van burgemeesters werd vergadering bijeenkomst van gedeputeerden van de steden.

financieel beheer waardoor een geschil tussen de regering van het Noorderkwartier en de ontvanger–generaal Hans Colterman moest worden bijgelegd, voorgelegd “ter generaele vergaderinge van myne Heeren den Gouverneur, magistraten ende gedeputeerden representerende die staten van *het Noorderkwartier*” ¹⁶⁵. ‘Representerende’ slaat alleen op de gedeputeerden, zoals blijkt uit de vermelding in art.5 van ‘de gedeputeerden representerende die staten’. De regeling is getekend door de gouverneur en de burgemeesters van de zeven steden. De gedeputeerden van de steden hebben hun formele status behouden. Hun optreden is nog steeds optreden van de Staten, maar zij staan nu op het tweede plan na de burgemeesters die ‘magistraten’ heten. Volgens art.5 zullen de gedeputeerden de ontvanger–generaal bepaalde gegevens verstrekken, d.w.z. een uitvoeringshandeling verrichten. Zij zullen inmiddels het dagelijks bestuur van het kwartier zijn geworden en daarbij nauw samenwerken met commissarissen van Oranje ¹⁶⁶.

In 1576 deed zich in het Noorderkwartier een moeilijke situatie voor die leidde tot een regeling van het beleid van de dagelijkse zaken die in grote lijnen overeenkomt met de opzet van het College van Gouverneur en Landraad dat in het najaar van 1576 in Zeeland ging fungeren. Om die reden krijgt hier de Noordhollandse regeling aandacht.

De relatie tussen de Noordhollandse steden en gouverneur Sonoy was gespannen gebleven ¹⁶⁷. De magistraten van het Noorderkwartier gingen er van uit, dat zij krachtens de Unie 1576 bevoegd waren bepaalde regelingen te maken. In de zomer van 1576 stelden zij een ordonnantie op waarin de werkzaamheden van de gedeputeerden van de steden op het terrein van politie, finantie en admiraliteit werden geregeld. Men besloot de zaak aan Oranje voor te leggen. Sonoy meende, dat de steden inbreuk maakten op zijn bevoegdheden als gouverneur en protesteerde hevig. Hij verzette zich o.a. tegen de bepaling, dat de gedeputeerden de magistraten in alle zaken van belang mochten convoceren, d.w.z. een Statenvergadering mochten beleggen. Volgens Sonoy tastte de bepaling de hoogheid van Oranje aan en mocht alleen hij als Oranjes gouverneur zulk een vergadering bijeenroepen. Magistraten en gedeputeerden stelden tegenover Sonoys betoog, dat Sonoys commissie van 1572 afgestemd was op de toenmalige omstandigheden. Zij wezen er op, dat de Generale Staten in de Unie 1576 hadden voorgeschreven, dat geen gouverneurs, kapiteinen of andere bij de oorlogvoering betrokken personen zich mochten bemoeien met binnen of buiten de steden zich voordoende politieke of judiciële zaken, maar de behandeling daarvan moesten overlaten aan de plaatselijke autoriteiten en het Hof van Holland. Zij wilden de gouverneur niet zijn bevoegdheid ontnemen om de magistraten en de gedeputeerden bijeen te roepen, maar wilden dezelfde bevoegdheid toekennen aan de gedeputeerden met de commissarissen ¹⁶⁸, zoals in Zuid–Holland en Zeeland gebruikelijk was. Ook de Generale Staten werden in de zaak betrokken ¹⁶⁹. Zij stelden zich geheel op het standpunt van de magistraten en besloten twee commissarissen naar Oranje te zenden om hem te verzoeken de ordonnantie van de magistraten goed te keuren. Oranje begon zijn beslissing van 21 augustus 1576 met de mededeling, dat de magistraten door het op hun naam opstellen van de ordonnantie niet anders hadden gedaan dan waartoe zij krachtens de regeling van de Generale Staten verplicht waren. Vervolgens slaat Oranje een eigen weg in die in strijd is met het voorschrift van de Unie 1576 dat gouverneurs zich slechts met krijgskzaken mogen bemoeien. De gouverneur als zijn vertegenwoordiger moest gelegenheid hebben om bij toepassing van de ordonnantie zijn raad te geven. Het college van gedeputeerden van de steden moest met de gouverneur als president een raad vormen die alle voorvallende zaken op het terrein van

¹⁶⁵ GA Alkmaar, stuk in nr 2901, authentiek afschrift.

¹⁶⁶ Bor, *Oorsprongk*, I, 709 (9e boek, fo 167); Sonoy spreekt over gedeputeerden van steden en commissarissen van Oranje als twee bij dagelijkse gang van zaken betrokken instanties.

¹⁶⁷ In mei 1576 haalde regering van Hoorn in brief aan Oranje fel uit tegen Sonoy die mislukking van zijn aanslag op Muiden weet aan gebrek aan medewerking van Noordhollandse steden (KHA, Inv. A 11– XIV E – 22; 16-5-1575). Brief eindigt met tirade over Sonoy: “wiens onvervarentheyt ende bloodicheyt te beduchten es dat ten laesten het qua lickvaeren van tgeheele Noorderquartier weesen zal, zoe daerinne nyet voirsien en wordt, overmits alle zyne exploicten met gelycke schande, schaede, verlies ende verloop van knechten, schuutsen ende fortressen geschiet zyn ende die har ten van den knechten, burgeren ende landtluyden deurdien geheel van hem affkeeren ende nyet goets en presumeren.”

¹⁶⁸ Zie voor hen hierna.

¹⁶⁹ RH, 1e ed., 1576, 139 vlg.

generale politie, finantie en admiraliteit behandelde. De gouverneur mocht zich niet bemoeien met politieke en judiciële zaken die een stad 'in haar particulier' en haar burgers en inwoners aangingen, en niet het beleid van de algemene zaken van het land betroffen. Dit was een verschraalde interpretatie van het voorschrift van de Unie. Oranje die in deze periode in Middelburg verbleef, buigt het concept van de Staten van Noord-Holland om naar het model van het Zeeuwse college van Gouverneur en Landraad dat op dat moment in discussie was en korte tijd later in werking trad ¹⁷⁰. Het college van gedeputeerden van de steden, creatie van de Staten, bleef bestaan. Oranje zou trouwens niet in staat zijn geweest om het op te heffen. Maar hij vormde een raad bestaande uit zijn gouverneur en het college van gedeputeerden. Over het convoceren van de magistraten [d.w.z. de Staten] bepaalde Oranje, dat zowel de gouverneur als het college van gedeputeerden bij afwezigheid van de gouverneur dit zouden mogen doen. Hieruit blijkt, dat het college niet in de nieuwe raad opging, maar bij afwezigheid van de gouverneur zelfstandig de voorvallende zaken behandelde.

Oranje zond meermalen personen naar het Noorderkwartier om als commissaris(–generaal) of raad(sheer) op regeringsniveau naast de gouverneur en de Staten raad en bijstand te verlenen en toezicht te houden op de gang van zaken. Deze personen ressorteerden rechtstreeks onder Oranje en hadden een zelfstandige positie ten opzichte van de reguliere regeringsinstanties. Zij namen overigens wel aan regeringswerkzaamheden deel. Charles de Boisot die in 1573 korte tijd commissaris–generaal is geweest, kwam reeds ter sprake. Begin december 1573 stelde Oranje Pompeius Uffkens aan als zijn raad in het Noorderkwartier ¹⁷¹. Tot zijn taak behoorde onder meer er op toe te zien, dat de oorlogvoering en de behandeling van alle politieke zaken op de juiste manier plaats vond. Op... **NAGAAN**... besloot Oranje Philips van der Aa en... naar het Noorderkwartier te zenden. Op 11 oktober 1574 droeg Oranje Sonoy en commissaris Bardesius [= mr Willem Bardesz.] op de regering van Alkmaar te vernieuwen. Op 13 oktober nam Willem Bardesz. deel aan een vergadering van de Staten van het Noorderkwartier ¹⁷². In 1576 wordt Pieter Herweyer als commissaris van Oranje genoemd ¹⁷³.

Het Noorderkwartier voerde soms een eigen fiscale en economische politiek. Op 18 mei 1575 behandelden de Generale Staten van Holland en Zeeland een verzoek van Noord-Holland om de heffing van convoygeld op naar Zuid-Holland uitgevoerde kaas te mogen voortzetten ¹⁷⁴. In het najaar was er een kwestie over de uitvoer van zout. Op 22 oktober 1575 zond Oranje aan gouverneur en gedeputeerde Staten van Zeeland een brief van de gouverneur en de Staten van Noord-Holland aan hun gedeputeerden die toen in Rotterdam waren waar ook Oranje verbleef ¹⁷⁵. Noord-Holland had de uitvoer van wit zout uit het kwartier verboden om de vijand afbreuk te doen en verlangde, dat Zuid-Holland en Zeeland hetzelfde zouden doen. De Walcherse steden (Staten van Zeeland) behandelden op 4 november 1575 "bryeven van zyne Excellencie mitgaders van de Staten van Zuyt– ende Noort–Hollant" over de uitvoer van zout ¹⁷⁶.

¹⁷⁰ X-4(4).

¹⁷¹ NA, Staten van Holland 1572 – 1795, nr 1788, fo 20v vlg.; Delft, 3-12-1573.

¹⁷² GA Alkmaar, stuk in nr 2901; notulen van generale vergadering van gedeputeerden en burgemeesters van de steden op 13-10-1574.

¹⁷³ Bor, *Oorsprongk*, I, 710 (9e boek, fo 168).

¹⁷⁴ RH, 2^e ed., 1575, 346. Op 8-6-1575 stellen Generale Staten regeling met betrekking tot kaasuitvoer op waarbij Noord-Holland zekere handelingsbevoegdheid krijgt (*ibidem*, 442).

¹⁷⁵ **KHA**, Fbk II, nr 315, fo 150v vlg.; Rotterdam, 22-10-1575.

¹⁷⁶ NZ, I-A, 71. Om hoeveel brieven het gaat, is niet duidelijk, maar wel, dat Staten van Zuid-Holland en van Noord-Holland als twee colleges naast elkaar optraden. Het moet gelet op gebruikelijke terminologie uitgesloten worden geacht, dat met 'Staten van Zuyt– ende Noort–Hollant' college van de Staten van Holland is bedoeld.

7.24 Bijlagen

7.24.1 Bijlage A.

KHA, Fbk I, Fr.miss. nr 24, fo 308v, ; brief van Oranje aan De Noyelles; Delft, 4-1-1573

“Estant à ce matin en ce lieu assemblé avecq messieurs mes cousins les Contes de Barby et de la Marche et les Barons de Batenburch et de Boucxtel et le Couronnel Barthel Entens ensemble les Estatz de ce paijs pour consulter à mectre quelque bon ordre aux perplexitez de ce paijs, lesdits Estatz ont fait leurs doléances en présence desdits seigneurs. Et que ledit Couronnel Barthel Entens se seroit hier advanché de tenir quelques propos iniurieux contre et au préjudice de l'honneur et réputation desditz Estatz jusques à les appeller meschantz, trahistres et malheureux. Et comme ilz offrent de vérifier leurdicte accusation tant par tesmoingnaiges que aultrement, requérans de moy en estre fait justice à la réparation de leur honneur, je suis estre occasionné de arrester ledit Barthel Entens en ceste ville (aiant en cest effect engagé sa foy suyvant l'offre qu'il a fait de s'en purger) jusques ad ce que son procès fait par-devant lesdicts seigneurs en sera plus amplement ordonné sur l'équité ou l'iniquité de son fait. Dont j'ay bien voulu vous advertir par ceste affin que sachant ce qui s'est passé en cest endroit vous regardez de donner au camp le meilleur ordre sur les gens de guerre que sera possible, l'advertissant à ceulx qu'il conviendra, affin que les Capiteines et soldatz ne se treuvent par là aucunement troublez, et que en vous obéissant ilz me feront service trèsaggréable. Si à cest effect vous avez besoin d'ultérieure provision mienne, vous me le pourrez mander. Car vous cognoissez assez, combien il nous importe en ceste saison et ayant l'ennemi au pays de tenir lesdits Estatz en toute bénévolence. Ce que je vous prie de bien remonstrer à ceulx que vous scaurez estre requiz.”

7.24.2 Bijlage B.

KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 26, fo 309r vlg.; brief van Oranje aan De Noyelles; Delft, 6-1-1573

“Par votre lettre escripte hier à onze heures sur le midy responsive à une mienne de devant hier j'ay veu l'ordre que vous avez donné par delà entre les Capitaines suyvant que je vous avois prié. Et je treuve le tout bien mesmes la bonne affection qu'ils demonstrent au bien de la cause commune et de mon service. — — — — — Je vous avois escript par mes lettres de devant hier comme sur l'accusation que les Estatz de ce pays avoient faite contre Bertel Entens, je l'avois arrêté sur sa foy en ceste ville, me confiant entièrement que suyvant sa promesse il n'y eut voulu sortir jusques à ce que sur son fait on eust en toute ample cognoissance à sa descharge. Mais il est advenu tout au contraire. Car s'estant hier après le midy le Conte de la Marche appresté pour partir de ceste ville, ledit Bertel Entens avecq si bonne occasion a bien pensé eschapper. Dont les bourgeois s'estant apperceuz se sont incontinent miz en armes et tellement eslevez que au son de la cloche il a tenu à bien peu de chose qu'ilz n'ayent assommé l'ung à l'autre. Et touteffois, graces à ce bon Dieu, la chose se passa sans effusion de sang. Qui m'a donné occasion d'y pourveoir incontinent pour de bonne heure prévenir aux plus grandz dangiers.”

7.24.3 Bijlage C.

KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 27, fo 309v vlg.; brief van Oranje aan 'Monsieur le Conseillier', Delft, 7-1-1573.

“D'aultre part je ne puis obmectre à vous dire qu'estant icy dimenche dernier assemblé avecq les Contes de Barby et de la Marche [= Lumey] les seigneurs de Boucxtel et de Batenburch, le Couronnel Bertel Entens et les Estatz de ce paijs pour avecq eulx adviser sur les affaires de ce pays, lesdits Estatz ont en présence desdits seigneurs fait leurs doléances de ce que ledit Bertel Entens se seroit le jour précédent advanché fort indiscrètement de proférer en pleine rue plusieurs parolles iniurieuses contre lesdits Estatz, jusques à les appeller méchants, trahistres et malheureulx avecq plusieurs aultres qui seroient icy trop loing à réciter. Ce que touteffois ledit Barthel Entens nyoit fort et ferme offrant de s'en purger. Et oires que suyvant cest offre et sa foy à moy donnée en présence desdits seigneurs il ne pouvoit bouger de ceste ville jusques ad ce que son fait eust esté vérifié, est advenu touteffois, que le Conte de la Marche se veullant entremectre en ceste querelle tascha le lendemain de mectre par une

certaine practycque ledit Berthel Entens hors de ceste ville. Ce qu'estant apperceu par le peuple icy s'esleva incontinent au son de la cloche et n'a tenu qu'à bien peu de chose, que ledit Conte et Barthel Entens ne s'ayent esté massacrez Et oires que depuis j'ay faict tout debvoir possible à réduire toutes choses à la raison, si est ce que je n'y ay sceu parvenir. Qui a faict, que lesdits Estatz (estant premièrement ledit Conte par moy déporté de son gouvernement) luy ont aujourd'huij osté sa garde et le detiennent icy, ainsi que plus amplement vous entendrez par le seigneur de Schoonwal, porteur de ceste, qui at esté present à tout. Il m'a bien desplaie, que les choses sont venues en telz termes. Mais ou la raison n'a point de lieu, il en fault user ainsi que pour le bien commun convient. Car vous scavez combien il nous importe de tenir les Estatz et villes en devotion, et que les devons entretenir en toute douceur et non pas les tyranniser. Je l'ay bien voulu vous advertir affin que l'on sache par delà comment s'en rigler. Aussi les Estatz ont prié à Monseigneur de Batenburch de prendre la charge de ce gouvernement, dont j'espère il ne fera reffuz."

8 Staatkundige veranderingen in maart 1574

Instelling van Zeeuwse regeringsraad (raad 1574),
Staten van Zeeland, Zeeuws-Hollandse betrekkingen, privileges voor steden.

8.1 *Algemene toestand in Zeeuwse gebieden van Gemene Zaak in maart 1574*

Met de overgang van Middelburg in februari 1574 begon de tweede fase van de staatkundige ontwikkeling die zou uitlopen op het Zeeuwse staatsbestel tijdens de Republiek. Zolang Middelburg in vijandelijke handen was, werd Walcheren als steunpunt van de Gemene Zaak van binnenuit verzwakt. Bovendien trok Middelburg vijandelijke vlootexpedities aan die de stad uit de omknellende greep van de opstandelingen moesten bevrijden. Na februari was Walcheren een ongedeeld bolwerk van de Gemene Zaak van waaruit het scheepvaartverkeer in de Scheldedelta en langs de Vlaamse kust beheerst werd. De periodieke vlootexpedities van de vijand naar Walcheren bleven voortaan achterwege waardoor de Zeeuwse vloot meer schepen voor acties op eigen initiatief beschikbaar had. Het eiland vormde voor de landsheerlijke regering in Brussel een voortdurende bedreiging van de volkrijkste en welvarendste gebieden van de Nederlanden.

Van februari 1574 tot september 1575 hebben Walcheren, Schouwen en Duiveland het betrekkelijk rustig gehad. Gevochten werd er op het water, niet op het land. Walcheren werd een centrum van internationale handel. De Franse gezant in Brussel, De Mondoucet, rapporteert, dat sinds de overgave van Middelburg op Walcheren alles opbloeit en er allerlei koopwaar aankomt en kooplieden uit verschillende streken arriveren om te handelen ¹. Uit Londen werd aan Requesens gerapporteerd, dat volgens uit Zeeland aangekomen personen grote aantallen mensen uit Antwerpen en Brugge en andere plaatsen in Zeeland kwamen waar de steden zo vol levensmiddelen waren dat alles er goedkoper was dan elders ². Niemand hield hen tegen om in de Zeeuwse havens te komen. Veel Engelsen en enige Italianen uit Londen waren overgestoken om goederen uit de in Middelburg behaalde buit te kopen. Volgens een Zierikzeese auteur hadden de inwoners van die stad en van de rest van Schouwen na de overgave van Middelburg enige tijd 'goede neeringe', omdat koopwaar op licent naar vijandelijk gebied mocht worden gebracht ³.

Op Walcheren was er overigens heel wat te herstellen. Het eiland was bijna twee jaar lang het toneel geweest van gevechten, strooptochten, brandstichtingen en overstromingen⁴. Kerken en kastelen werden geheel of gedeeltelijk verwoest. Veel plattelanders waren gevlucht, onder meer naar Middelburg waar zij de ontberingen van de ingesloten stad meemaakten.

8.2 *Instelling van Raad van Zeeland (Raad 1574) als gewestelijke regering*

Met de instelling van de Raad van Zeeland (Raad 1574) op 2 maart 1574 kreeg het Zeeuwse opstandgebied een 'gewestelijke' regering. Tot nu toe had Zeeland drie autonome regeringskernen gehad. Het enige institutionele verband tussen de Zeeuwse gebieden van de Opstand had bestaan in Oranje met door hem voor Zeeland aangestelde gouverneurs en enige andere functionarissen.

Volgens de considerans van de Zeeuwse regeringsordonnantie van 2 maart 1574 (Ord.1574) was Oranje bij zijn komst in Zeeland [in december 1573] tot de conclusie gekomen, dat het voor de bescherming van Zeeland en het herstel van de welvaart aldaar nodig was, dat 'zekere ordinantie ende statuten' gemaakt werden volgens welke de [Zeeuwse] gouverneurs en andere 'hooftofficiëren' ieder op zijn terrein zich voortaan moesten gedragen en hun gezag moesten uitoefenen ⁵. Met de hoofdofficiëren zullen in elk geval zijn bedoeld de in Ord.1574

¹ De Mondoucet, *Lettres*, II, nr 166, 146 ; rapport uit Antwerpen aan Franse koning, 15-3-1574. Zie ook *ibidem*, nr 170, 160; rapport uit Brussel, 1-4-1574.

² *Calendar Spanish*, nr 392; anoniem rapport aan Requesens; Londen, 22-3-1574.

³ Pot, 'Verhaal', 112 vlg.

⁴ Ook voor Walcheren zal hebben gegolden wat in ordonnantie van 3-3-1574 van Hollandse platteland is geschreven: "platte lant altyt subiect ende onderworpen staen moet den meesten macht ende voor alle invasien tegens den danck ende wille van de landtsaeten open blyven leggen". (GA Den Haag, nr 610, 1e foliëring fo 120v vlg.; Delft, 3-3-1574).

⁵ Heeringa, 'Instructiën', 49.

genoemde admiraal en tesorier-generaal. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de steden hebben aangedrongen op een gedetailleerde regeling waarin onder meer de grenzen van de bevoegdheid van de gouverneurs was vastgelegd. Oranje vond het verder nodig, dat men zich op de financiering van de oorlog beraadde en dat Zeeland goede contacten met Holland en andere bondgenoten onderhield.

Op 2 januari 1574 convoceerde Oranje de gouverneur van Beoosterschelde, Van Dorp, om met enige regeringsleden van Zierikzee in Vlissingen te komen om op 6 januari met hem en de gedeputeerden van Vlissingen en Veere met 'goet advis ende raedt' van de steden een betere orde op de welvaart en beveiliging van Zeeland vast te stellen ⁶. Het doel was een regeling die de goedkeuring van Oranje en de steden zou hebben, zoals uit de getroffen regeling blijkt. 'Advis ende raedt' is een dubbelterm die uitdrukt dat de steden eigen ideeën in discussie konden brengen.

Met enige vertraging kwamen op 9 januari 1574 te Vlissingen bij Oranje de gouverneurs en de afgevaardigden van de drie steden. Oranje hield hun 'int langhe' voor wat hem voor ogen stond. Vervolgens gingen de afgevaardigden met een kopie van het betoog van Oranje naar hun steden terug om daar verslag te doen. Daarna werd in elke stad door de stedelijke regering met medewerking van de schutterijen het standpunt bepaald dat de afgevaardigden bij de voortzetting van de beraadslagingen in Vlissingen moesten innemen. Tenslotte stelden Oranje en de steden bij een ordonnantie van 2 maart 1574 een regeringsraad voor Zeeland in ⁷.

De instelling van de Raad 1574 heeft tot gevolg gehad, dat de Staten (entiteiten) Vlissingen, Veere en Zierikzee, waar spoedig Middelburg bijkwam, in collegiaal verband als Staten van Zeeland gingen samenwerken. De Staten (entiteiten) hadden twee competentiegebieden: het Zeeuwse opstandgebied en het Hollands-Zeeuwse opstandgebied. Op beide terreinen begon omstreeks maart 1574 hun activiteit. In Zeeland werkten zij als een college van Staten van Zeeland zo nauw samen met de Raad 1574, dat zij daarmee in feite een gewestelijke regering vormden. In het Hollands-Zeeuwse opstandgebied maakten de Zeeuwse Staten (entiteiten) deel uit van de Generale Staten van Holland en Zeeland, een bovengewestelijke instelling die de belangrijkste regeringsbeslissingen nam. De Raad 1574 was een gewestelijke Zeeuwse instelling die geen rol speelde in de Generale Staten van Holland en Zeeland ⁸.

8.3 *Zeeuwse regeringsordonnantie van 2 maart 1574 (Ord.1574); algemeen*

De weinig overzichtelijke Ord.1574 is het product van een samenwerking van Oranje en de drie Zeeuwse steden. Volgens de bewoordingen vaardigt Oranje Ord.1574 uit, nadat de gedeputeerden van de steden, ieder door de eigen stad gemachtigd, de ordonnantie hebben goedgekeurd ⁹. In deze voorstelling van de gang van zaken spelen de steden een betrekkelijk passieve rol. In werkelijkheid hebben zij actief aan het besluitvormingsproces deelgenomen en is Ord.1574 een gezamenlijke regeling van Oranje en de steden. Dit blijkt al uit de considerans waar wordt vermeld, dat de gedeputeerden van de steden met de voorstellen van Oranje naar hun steden trokken om daar verslag uit te brengen en vervolgens naar Vlissingen terug te keren met volmacht om op alles te antwoorden, resolveren en concluderen, zoals men het 'ten meesten oirboire van den lande' nodig zou vinden. Dit houdt in beraadslagen en besluiten nemen. Oranje noemde de vergadering waarop tot de oprichting van de Raad 1574

⁶ KHA, Fbk I, Ned.miss. nr 207, 492v vlg.; Oranje aan ongenoemde (blijkens inhoud: Van Dorp), Vlissingen, 2-1-1574: Oranje is ter bevordering van algemene welvaart naar Zeeland gekomen. Om dit voornemen te realiseren en beveiliging van Zeeland te regelen, acht hij het raadzaam de steden van Zeeland te convoceren "opdat met hun goet advis ende raedt op als [= alles] des te beter ordene gestelt mach worden tot conservatie van den lande." Dat alleen Vlissingen, Veere en Zierikzee geconvoceerd werden, blijkt uit considerans van Ord.1574.

⁷ Heeringa, 'Instructiën', 49 vlg. Ordonnantie van 2-3-1574 is hierna aangeduid als 'Ord.1574'. Artikelen van Ord.1574 zijn in dit hoofdstuk alleen met nummer aangeduid. Voorbereiding van Ord.1574 is beschreven in consi derans.

⁸ Overigens werd Raad in 1575 in voor Zeeland zwaar wegende aangelegenheid betrokken bij bepalen van standpunt van Zeeuwse afgevaardigden in Generale Staten, zie XI-24.

⁹ Na coup van oktober 1575 noemen Staten Ord.1574 in discussie over een nieuwe Raad 'd'ordonnancie ende instructie van den Rade, by zyne Excellencie gemaect' (NZ, I-A, 75).

werd besloten, een vergadering van de steden van Zeeland ¹⁰. Het was een vergadering van de Staten (entiteiten) van Zeeland. Dat blijkt ook de opvatting van de Raad te zijn geweest. In artt 23– 5 wordt de uitrusting van schepen door Zierikzee, Veere en Vlissingen geregeld. Art. 23 begint: “Item wy [= Oranje] bevinden oock goet te ordonneren”, en dan volgt de regeling. Volgens de notulen van de eerste vergadering van de Raad hadden de Generale Staten van Zeeland met instemming (of goedkeuring) van Oranje besloten, dat de steden bepaalde aantallen schepen zouden onderhouden ¹¹. Deze mededeling moet op de totstandkoming van Ord.1574 slaan, want de aantallen schepen zijn die welke zijn vermeld in art.23–25. De Raad beschouwde derhalve de bijeenkomst waarop Ord.1574 werd vastgesteld, als een vergadering van de Staten van Zeeland in aanwezigheid van Oranje. De Staten hadden besloten tot de scheepsuitrusting en Oranje had met de regeling ingestemd. Ord.1574 is wetstechnisch Oranje in de mond gelegd. Het ‘ordonneren’ van Oranje is een formule voor een gezamenlijk besluit van Oranje en de Staten. Hetzelfde geldt voor bijv. “Wy willen ende verstaen” in art. 19 en 38 en “Auctoriseren ende volmachtighen”, “ordonnerende ende bevelende” in art. 39.

8.4 *Positie van Oranje en Philips II in Ord.1574*

Oranje treedt in Ord.1574 op als soevereine vorst van Oranje, ‘soverein’ in de zin van niet onderworpen aan een hogere wereldlijke macht. De considerans opent: “Wilhelm, by der gratiën Godts prince van Oraengiën”, waarna een reeks titels en waardigheden volgt met als laatste ‘stadthoudere ende capiteyn-generael over Hollandt, Zeelandt, Westvrieslandt ende Uuytrecht’. De vermelding van de laatste titel drukt uit, dat Oranje het stadhouderschap van Philips over de vermelde gewesten tot zijn functies rekent. Er ligt ook in besloten, dat Oranje (en de Zeeuwse steden) niemand anders als stadhouder, superintendent of gouverneur van Philips over Zeeland erkennen. Philips II wordt derhalve impliciet beschouwd als de landsheer van de gebieden van de Gemene Zaak, zoals ook blijkt uit de bepaling, dat “naer ouder ordonnantie” de admiraal zijn gevangenen mag onderbrengen “in den steden ende sterckten Zyner Majesteyt” (art.13). Deze omschrijving zal uit de bedoelde vroegere regeling zijn overgenomen en betekenen, dat het over steden en sterkten in de Nederlanden gaat. In de toenmalige omstandigheden konden dat alleen localiteiten in de gebieden van de Gemene Zaak zijn. Op deze manier werd een omschrijving vermeden van de gebieden van de Gemene Zaak die juridisch als territoire van de landsheer werden beschouwd, maar in feite aan diens gezag waren onttrokken. Philips verschijnt in de ordonnantie verder als heer van Veere in de bepaling over de samenstelling van de Staten waardoor hij buiten de Staten wordt gesloten (art.38). In Ord.1574 wordt nergens vermeld, dat de ordonnantie of een gedeelte daarvan door of vanwege Philips wordt uitgevaardigd. Oranje wijzigde echter bij een akte van 27 december 1574 ‘vanwegen zyne Majesteit’ Ord.1574 ¹².

Vorst Oranje handelde met de Zeeuwse instanties in de hoedanigheid van vriend en bondgenoot (en vice versa), zoals de considerans laat uitkomen ¹³. Oranje had zijn politieke doeleinden en de Zeeuwen ook. Voor een belangrijk deel

¹⁰ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 220, fo 497v ; Oranje aan ongenoemden (= regering van Zierikzee); Vlissingen, 9-2-1574: “Alsoe in de vergaderinge van de steden van dese Lande van Zeelandt onlanx alhier by ons geweest synde onder anderen beraedtslaecht ende oick beslooten is geweest tot welvaren van deselve lande eenen raedt van etlicke notabele ende welervaren persoonen vuyt denselven steden op te richten by denwelcken van allen affairen ende voorvallende saeken voortaan soude de kennisse genomen ende voorts deselve tot des lants ende ingesetenen van dier ruste, oirboir ende welvaren gehandelt ende getracteert worden”. Oranje verlangt van Zierikzee, dat het enkele afgevaardigden voor de raad kiest, opdat zij na Oranjes vertrek uit Zeeland “ende in onsen affwesen de saeken metten anderen gedeputeerden van den steden ter handen neemen ende volgens den heyssch van dier ende alsulcke instructien als daerop sullen mogen gemaect worden, daerinne te besoeingneren.”

¹¹ NZ, I-A, 1; notulen vergadering 20-3-1574: “Ende alzoo by de Generale Staten slants van Zeelant, tot zekerder bewaernisse van den lande voorschreven, ten avoye van zyne Excellencie besloten es tonderhouden de nombre van schepen hiernaer volgende [enz.]”.

¹² VIII-12.

¹³ Als een van de motieven van oprichting van Raad 1574 noemt considerans verzekeren van goede communicatie tussen Zeeuwse instanties en “dien van Hollandt ende andere onse goede vrienden ende bondtghenoten”. ‘Andere’ zal verwijzen naar Gelderse steden Zaltbommel en Buren die ook aan zijde van Gemene Zaak stonden.

waren die doeleinden gelijk. In art. 39 verschijnt Oranje als leider van de Opstand in de bepaling, dat iedereen de Raad moet respecteren en gehoorzamen alsof de Raad Oranje is.

8.5 *Gemene Zaak en vaderland in Ord.1574*

Terwijl in teksten uit de begintijd van de Opstand vooral de Gemene Zaak zin gaf aan de strijd, is die rol in de Ord.1574 overgenomen door het algemene vaderland, vermoedelijk omdat men zich daarvan een betere voorstelling kon maken dan van de abstracte Gemene Zaak en omdat dat vaderland beter dan de Gemene Zaak in de politieke situatie in de opstandgebieden paste ¹⁴. In de considerans is sprake van de geweldige aanslagen van ‘den alghemeynen vaderlands vyandt’. In artikel 39 wordt de Raad gemachtigd in alle niet specifiek in Ord.1574 geregelde aangelegenheden die regelingen te treffen die hij voor ‘den gemeenen vaderlande’ het meest nuttig acht. Bezien in het licht van art.39 zal de considerans op het oog hebben de vijand van het algemene vaderland. Het ‘gemene vaderland’ van Ord.1574 omvat meer dan Zeeland alleen, in elk geval ook Holland, misschien alle Nederlanden zoals in het Wilhelmus ¹⁵. Dergelijke uitdrukkingen hebben in op naam van Oranje uitgaande teksten meer een rekbare politieke inhoud dan een exacte juridische betekenis. De terminologie is dan ook niet consequent. Soms is niet het vaderland, maar de vijand ‘algemeen’. In 1573 schrijft Oranje in een brief aan de Noordhollandse steden over de algemene vijand van het vaderland die het land van Holland en Zeeland hevig aanvalt, waarbij Holland en Zeeland als één land worden beschouwd ¹⁶. In de considerans van het privilege voor Veere van 11 maart 1574 staat de variant: “de teghenwoordighe oorloghe, aenghevanghen teghens den alghemeynen vyandt sijner Majesteys erf-Nederlanden, den Hertoghe van Alve, sijnen aenhangheren ende navolghers”, dus een aantal Nederlanden die een vijand gemeenschappelijk hebben ¹⁷.

De Gemene Zaak is concreet geworden in de geld verslindende oorlogvoering en is in Ord.1574 de centrale instantie als het om klinkende munt gaat. Allerlei inkomsten dienen ‘tot prouffyte van de ghemeener saecke’ (art.19). Over de opbrengsten uit de kaapvaart moet met de kapiteins van de kaperschepen een regeling worden getroffen die ‘ten meesten oirboore van de ghemeene saecke’ is (art.27). De redemptie die de Middelburgers en enkele andere groepen moeten betalen voor behoud van lijf en goed, strekt ‘tot voorderinge van de gemeene saecke’ (art.35). Een reeks functionarissen worden door de Gemene Zaak bezoldigd en zijn dus in het kader van de Gemene Zaak werkzaam (art.20). Tot hen behoren de leden van de nieuwe Raad die dan ook als een orgaan van de Gemene Zaak moet worden beschouwd.

8.6 *Raad 1574*

Volgens art.1 wordt ‘vermidst onse absentie’ een Raad ingesteld. Oranje verbleef gewoonlijk in Zuid-Holland en was alleen in Zeeland als daar een bijzondere reden voor was. De indruk

¹⁴ Overigens komt omstreeks dezelfde tijd ook combinatie van Gemene Zaak en vaderland voor. In vermoedelijk aan Zeeuwse instantie gerichte brief schrijft Oranje van Leicester en Thomas Gresham die alle bij overgang van Middelburg aangetroffen vijandelijke goederen wilden kopen: “deselve heeren die wy weeten ons ende de ghemeyne deses vaderlants saeke wel toegedaen te syn” (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 271, fo 510v; Dordrecht, 28-4-1574).

¹⁵ Vgl. Kossmann, ‘Bewegliche Demonstration’, 113 vlg., met name 125 en 126. In opschrift van omstreeks 1570 ontstaan gedicht wordt Oranje genoemd ‘ein Vatter des allgemeinen Vaterlands’.

¹⁶ KHA, Fbk I, Ned.miss., 2e nummering nr 84, fo 449v; Delft, 25-4-1573; Oranje betreurt geschil tussen de steden en Sonoy “sunderlinge in desen tyt als den gemeynen viandt van het vaderlant tlandt van Hollandt ende Zeelandt soe swaerlick te lande ende te watere is aenvallende”. Brief is gericht aan de ‘waterlantssche steden’. Dat hiermee de steden van Noord-Holland (Noorderkwartier) zijn bedoeld, blijkt uit eerste zin: “By uwen bryeven op 16-4-1573 aen ons tot Enckhuysen gescreven”. Vgl. voor ‘Waterland’ als aanduiding van geheel Noord-Holland Van Nierop, *Noorderkwartier*, 23, en KHA, Fbk I, nr 89; brief van Oranje aan ongenoemde (verm. Sonoy) waarin sprake is van Waterlandse steden in het algemeen en kleine Waterlandse steden waarbij met de laatste Edam en naburige stadjes zullen zijn bedoeld. (22-3-1573). In Delftse rekening van 1574/1575 is sprake van gedeputeerden van de ‘zes watersteden’ die op zelfde bladzijde worden genoemd ‘die voorscreven zes steden van Waterlant’ (GA Delft, 1e afdeling 1246–1795, nr 678.13, fo 75r.). Vgl. ook VII-23.

¹⁷ Boxhorn, *Chroniick*, I, 229.

wordt gewekt, dat er geen Zeeuwse Raad zou zijn opgericht, als Oranje voortdurend in Zeeland had verbleven, en alsof de Raad dus een substituut voor de afwezige Oranje was ¹⁸. Ook de reeds vermelde bepaling van art. 39 over het respecteren van de Raad als Oranje schijnt op een identificatie van de Raad en de afwezige Oranje te wijzen.

Misschien heeft bij de oprichting van de Raad een voorstelling meegespeeld van Oranje bij wie de regering berustte, maar de werkelijkheid was anders. De Raad was een afspiegeling van het dualistisch regeringsstelsel in Zuid-Holland. Zou Oranje in 1574 in Zeeland hebben geresideerd, dan zou hij ongetwijfeld Zeeuwse raden naast zich hebben gehad.

In Zuid-Holland waren bij de regering betrokken: de Staten, Oranje, en de drie Raden nevens Oranje die de Staten vertegenwoordigden. In Zeeland waren het na de inwerkingtreding van Ord.1574 : de Staten, de Raad 1574 gevormd door gouverneurs van Oranje en raden uit de steden, en de Raad van de Admiraliteit. De Raad 1574 nam in Zeeland de plaats in die in Zuid-Holland werd ingenomen door Oranje en de nevens hem staande Raad van Staten en Raad van Finantie. De Raad 1574 verschilde wezenlijk van de Zuidhollandse Raden nevens Oranje, omdat in Zeeland Oranjes gouverneurs tot de leden behoorden en als het ware de afwezige Oranje representeerden, terwijl in Zuid-Holland de gouverneurs buiten de regering bleven. Een ander verschil is, dat in Zuid-Holland de Raad van de Admiraliteit een onderdeel van het complex Oranje en de Raden nevens hem was, terwijl in Zeeland de Raad van de Admiraliteit een afzonderlijke instelling was¹⁹.

Ondanks de aanwezigheid in Zeeland van de Raad werd er druk gecorrespondeerd tussen Oranje – althans onder zijn naam – en Zeeuwse instanties, terwijl voor belangrijke aangelegenheden afgevaardigden tussen Oranje en Zeeland reisden voor mondeling overleg. Ook bij aanwezigheid van Oranje in Zeeland bleef de Raad functioneren ²⁰. Over belangrijke zaken vergaderde Oranje zelf met de Staten ²¹.

De Raad regeert volgens Ord.1574 zowel in 'politische' (d.w.z. niet-militaire ²²) als in militaire zaken (art.1). De Raad is overigens een oorlogsinstantie ingesteld voor de duur van de 'jeghenwoordighe beroerte' (art.1). In dezelfde bepaling wordt als synoniem van 'beroerte' de term 'oirloghe' gebruikt. Soms trad een deel van de Raad als een regionale subraad op. In 1574 ging een ordonnantie in een Walcherse waterschapsaangelegenheid uit van de gouverneur van Middelburg, Vlissingen en Arnemuiden en de Walcherse raden ²³. In het algemeen trad de Raad in Walcherse waterschapsaangelegenheden als ongedeelde instantie op ²⁴.

¹⁸ Vgl. ook in noot bij VIII-4 geciteerde brief van Oranje aan Zierikzee van 9-2-1574.

¹⁹ Verdergaande vergelijking tussen beide Raden waarbij ook Raad in Noorderkwartier zou moeten worden betrokken, blijft hier achterwege. Lademacher, *Stellung*, 52 vlg., vermoedt, dat (Zuidhollandse) Raad nevens Oranje gediend heeft als voorbeeld voor Raad 1574, maar voegt daar aan toe, dat laatstvermelde Raad uit ander motief is ingesteld dan eerstvermelde.

²⁰ Vgl. NZ, I-A, 29 (7-1-1575).

²¹ NZ, I-A, 27 vlg.: besluiten genomen op 6-1-1575 "in de vergaderinghe van de Staten, present zijnde zyne Excellen cie".

²² 'Politisch' betekent hier 'burgerlijk' en bestrijkt ander terrein dan 'politie' bij Rijpperda Wierdsma, *Politie en Justitie*, VII, waar politie betekent wetgeving en bestuur (alles wat geen rechtspraak is).

²³ ZA, GA Veere, nr.1556, fo 109v; opdracht aan Walcherse landlieden om met karren, paarden en volk te komen werken aan dijken, Middelburg, 25-6-1574: "Charles de Boisot, heere van Huysinge, van Singhe ende Dorpe, etc., Gouverneur van weghe zyne Forstelicke Excellencie van Middelburch, Vlissinge, ende Armuyen, ende andere Ra den gecommiteert ten gemeene zaecken des eylandts van Walcheren". Het valt op hoe breed hier waardigheid van De Boisot is vermeld. Overigens zal er in beginfase van Raad wel eens geïmproviseerd zijn met terminologie. Zo is 'vorstelijke excellentie' een contaminatie van 'vorstelijke genade', gewoonlijk verkort tot F.G., en 'excellentie'.

²⁴ Zo bijv. goedkeuring door 'Gouverneurs ende Gedeputeerde Raden van Zeelant' van aantal voorschriften voorgelegd door 'de Gedeputeerde van de drie staeten van den Lande van Walcheren en de Gecommitteerde van de breedde ghe erfde desselfs Eylants'; Middelburg, 21-4-1574 (ZA, GA Veere, nr 1556, fo.103r vlg.). Zie ook regesten in De Waard, *Inventaris Walcheren*.

De Raad had als nieuwe gezagsinstantie erkenning al zodanig nodig, in het bijzonder van zijn wetgevende bevoegdheid. In de vroegste wetteksten vermeldde de Raad dan ook uitdrukkelijk, dat hij door Oranje was ingesteld ²⁵. Later was dat niet meer nodig ²⁶. In de begintijd van zijn optreden manifesteerde de Raad zich soms heel nadrukkelijk als regering van Zeeland door het gebruik van formuleringen die in normale tijden aan de landsheer waren voorbehouden. In een ordonnantie op de jacht van 17 april 1574 richt de Raad zich tot “allen onssen rechteren, officieren ende ondersaten”, terwijl de ordonnantie wordt besloten met een soevereiniteitsclausule: “Want wy zulcx ernstelijk begeeren ende [onse] geliefte zulcx is” ²⁷. Een plakkaat van 11 augustus 1574 inzake de licentheffing is gericht aan onder meer onze lieve en getrouwe baljuws (van de Zeeuwse steden), alle andere onze officieren en gerechtelijke functionarissen en de leden van onze admiraliteit ²⁸, en wordt besloten met een surrogaat-sovereiniteitsclausule: “want ons ernstich versouck zulcx is”.

Over de gouverneurs van Middelburg, Vlissingen, Veere en Zierikzee die in de Raad een belangrijke plaats vervulden, bepaalt Ord.1574 in het algemeen, dat zij ondanks de komst van de Raad hun ‘ordinaris ghesach’ over militairen en burgers behouden (art.1). Zij bleven dus persoonlijke gezagsinstrumenten van Oranje in Zeeland. Anders dan men op grond van de considerans zou verwachten, wordt dit ‘ordinaris ghesach’ niet gespecificeerd. Het zal hebben bestaan in het optreden in aangelegenheden waar de Raad zich niet mee bemoeide, vooral, zo niet uitsluitend, in het handhaven van veiligheid, publieke orde en rust. Een aantal gezagsfuncties in Zeeland waren met Oranje als leider van de Opstand verbonden, zoals gouverneurs, tesorier van de oorlog, ontvangers van het licentrecht. Een algemene regeling van die functies komt niet in Ord.1574 voor. Hun bestaan wordt als feit aangenomen en de ordonnantie beperkt zich tot het aangeven van de rol die de dragers van die functies op het door de ordonnantie bestreken terrein spelen. Ord.1574 neemt de aanwezigheid van de met name genoemde Adriaen Mannemakere als ‘rentmeestere—generael ende tesorier van der oirloghe’ aan (art.5, enz.)²⁹. Zijn rekening wordt genoemd ‘rekeninghe van den lande’ (art.8) wat hier betekent een rekening betrekking hebbend op de oorlogvoering in de Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak.

8.7 *Samenstelling van Raad 1574*

Oranje noemde de Raad vóór de oprichting een raad van een aantal notabele en deskundige personen uit de steden ³⁰ en kort na de oprichting een raad van een aantal gedeputeerden der steden met hun gouverneurs ³¹. Misschien was in de tussentijd de aan de gouverneurs toegedachte positie ten opzichte van de Raad veranderd. Meestal werd de Raad genoemd ‘Gouverneurs en Raden van Zeeland’. Hieruit blijkt niet alleen een onderscheid tussen twee groepen leden, maar ook een zekere voorrang van de gouverneurs.

De Raad wordt gevormd door de ‘jegenwoordige’, d.w.z. in maart 1574 in functie zijnde, drie gouverneurs (Charles de Boisot, Johan Junius de Junge en Arend van Dorp) en verder Anthonis van der Zickele als gedeputeerde van Vlissingen, Jacob Campen (hij heette: Campe) als gedeputeerde van Veere en Cornelis Werckendet Lievinssen als gedeputeerde van

²⁵ Zie aanhef van ordonnantie op de jacht van 17-4-1574 in ZA, GA Veere, nr 1556, fo 100r vlg.: “Wy Gouverneurs ende Raden des Graefschaps ende Lande van Zeelandt, by den doorluchtigen hoochgebooren Vorst ende Prince, den Prince van Orangien, — — geordineert ende speciaelick gecomitteert”. Dit was het formele beeld. In werkelijkheid was Raad door Oranje en drie steden opgericht.

²⁶ Zie plakkaat op uitvoer van vis van 22-2-1575 in ZA, GA Veere, nr 1556, fo 115v vlg.: “Die Gouverneurs ende Gedeputeerde Raden des Lants van Zeelandt”.

²⁷ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 100r vlg. ‘Onse’ ontbreekt in tekst.

²⁸ Smit, *Handel met Engeland*, II, 2e stuk, nr 1264.

²⁹ Ord.1574 betitelt hem ook wel als ‘rentmeestere ende tesorier-generael’ (art.18) en ‘rentmeester’ (art.19). De terminologie was nog onzeker.

³⁰ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 220, fo 497v ; Oranje aan regering van Zierikzee; Vlissingen, 9-2-1574.

³¹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 230, fo 500v ; Oranje aan ongenoemden (= regering van Zierikzee); Middelburg, 8-3-1574: “eenen Raedt - - - van etlicke gedeputeerden der steden metten gouverneurs van dier”.

Zierikzee ³². Een zevende lid zou Oranje uit Holland toevoegen, blijkbaar zonder dat over deze persoon in Zeeland een besluit genomen behoefde te worden. Aan het lid uit Holland zal de functie toebedacht zijn geweest om een geïnstitutionaliseerde relatie tussen Holland en Zeeland te leggen. Daarvoor had hij niet uit de kring van Oranje, maar uit de sfeer van de Staten van Holland herkomstig moeten zijn. Het lid uit Holland is er niet gekomen, maar in plaats daarvan kwam er spoedig een gedeputeerde van Middelburg. Charles de Boisot, gouverneur van Vlissingen, werd na de overgang van Middelburg bovendien gouverneur van Middelburg en Arnemuiden ³³. Een afzonderlijke Middelburgse gouverneur kwam er dus niet.

De Raad besluit bij meerderheid van stemmen (art.2). Met drie gouverneurs en afgevaardigden van drie steden hielden gouverneurs en steden elkaar in evenwicht. Met een lid uit Holland er bij, gesteld dat dit uit de kring van de Hollandse Staten kwam, zouden er vier gedeputeerden uit de kring van de Zeeuwse en Hollandse Staten zijn tegenover de drie gouverneurs van Oranje. Toen in plaats van het lid uit Holland er een gedeputeerde van Middelburg was gekomen, hadden de gedeputeerden van de Zeeuwse steden een meerderheid in de Raad. In zaken waar de admiraal bij was betrokken, kon deze als lid van de Raad optreden, waardoor het stedelijk element dan de helft van het aantal leden van de Raad telde.

De uit de steden gekozen leden van de Raad namen een bijzondere positie in. Ord.1574 noemt hen uitdrukkelijk 'ghedeputeerdens' van de steden ³⁴. Zij waren door hun stad gekozen. Omdat deze steden gezamenlijk de Staten van Zeeland vormden, is hier dezelfde terminologie gebruikt als voor de Zuidhollandse Raad van Staten nevens Oranje die soms werd genoemd gedeputeerden (of gedeputeerde raden) van de Staten ³⁵. Op 9 februari 1574 verzocht Oranje Zierikzee om enige gedeputeerden vanwege de stad in de Raad te benoemen ³⁶. Blijkbaar is er aanvankelijk over gedacht, dat elke stad meer dan een gedeputeerde zou benoemen.

De raden uit de steden vormden met de gouverneurs een college dat een zo krachtig mogelijke regering moest zijn. Dit vereiste een homogeen college dat wel met belangen van steden rekening hield, maar niet door stedelijke belangen in zijn optreden gehinderd mocht worden. De benoeming door een stad wekt ten onrechte de indruk, dat een gedeputeerde in de Raad de belangen van zijn stad behoorde te behartigen. De gedeputeerden van de steden moesten in de Raad ten opzichte van hun stad een onafhankelijke positie innemen. Dit werd bereikt door de stedelijke gedeputeerden in Ord.1574 bij name aan te stellen. Eenmaal benoemd in de Raad, waren de gedeputeerden van de steden voor hun stad en voor Oranje onaantastbaar. Zij konden niet uit het raadslidmaatschap worden onttrokken en door een ander vervangen zonder wijziging van Ord.1574. De positie van de gouverneurs was anders. Weliswaar werden ook zij in Ord.1574 bij name tot leden van de Raad aangesteld, maar voor hen was het raadslidmaatschap een sequeel van hun gouverneurschap. Toen Junius de Junge in 1575 het gouverneurschap van Veere neerlegde, verdween hij daardoor uit de Raad en toen eveneens in 1575 Louis de Boisot en Alexander de Haultain gouverneur werden, kwamen zij daardoor in de Raad.

In de praktijk werd er (soms) rekening mee gehouden, dat een lid van de Raad uit een bepaalde stad was benoemd. Op een vergadering in februari 1575 werd de behandeling van een door Middelburg opgesteld document uitgesteld tot de komst van Adriaen de Jonge, de uit Middelburg benoemde raad ³⁷.

³² Art.1 wekt indruk, dat Van der Zickele gedeputeerde van Zierikzee was en Werckendet van Vlissingen. Redacteur van Ord.1574 noemt drie personen en vervolgens hun stad van herkomst, en begint bij steden met stad van als laatste genoemde persoon en gaat dan terug naar stad van als eerste genoemde persoon.

³³ KHA, Fbk I, fo 118v, commissie van Oranje van 2-3-1574.

³⁴ Art.1. Nog duidelijker is art.16: "Een van den raiden, by de steden ghedeputeert".

³⁵ VII-10.

³⁶ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 220, fo 497v ; Vlissingen, 9-2-1574: "dat ghy — — — onder ulieden kiest ende denomineert alsulcke personen als van wegen der stede van Zyrickzee *in de Raad tot welks oprichting de Zeeuwse steden hadden besloten*, sullen mogen gesteld ende geordonneert worden".

³⁷ NZ, I-A, 30.

De onafhankelijkheid van de uit de steden benoemde leden van de Raad komt spoedig na het optreden van de Raad tot uitdrukking in de terminologie. Zij worden 'raden' genoemd. De term 'gedeputeerden der steden' duidt voortaan de afgevaardigden van de steden aan die samen de vergadering van de Staten van Zeeland vormen ³⁸. Toch komt in de terminologie meermalen tot uitdrukking, dat ook de door de steden benoemde leden van de Raad 'gedeputeerd' zijn: dan wordt de Raad genoemd 'Gouverneurs ende Gedeputeerde Raden tslands van Zeelandt' ³⁹.

8.8 *Personen in Raad 1574*

Een aantal leden van de Raad behoorden reeds vóór de Opstand tot het stedelijk patriciaat, te weten de leden uit Zierikzee, Vlissingen en Veere. Ook gouverneur Van Dorp kan als curator van het sterfhuis van de markies van Veere en zijn huwelijken met Veerse patriciërsdochters tot hetzelfde milieu worden gerekend, evenals een van de twee secretarissen van de Raad, Marinus Balten Oelenz., die uit het Zierikzeese patriciaat stamde. Allen hadden reeds vóór de Opstand bestuurlijke ervaring opgedaan. Hetzelfde geldt vermoedelijk voor de spoedig verschijnende gedeputeerde uit Middelburg. Van de afzonderlijke leden van de Raad behoeven de drie gouverneurs hier geen bespreking. Hetzelfde geldt voor Jacob Campe⁴⁰. I

De gedeputeerde van Zierikzee, Cornelis Lievensz. Werckendet, was vermoedelijk in 1573 bij de voorbereiding van het zoutmonopolie persoonlijk door Oranje geraadpleegd als deskundige inzake de zouthandel ⁴¹. Hij was opperdijkgraaf van Schouwen, maar geen lid van de stedelijke regering van Zierikzee. Nadat in september 1575 de Spaanse troepen met het beleg van Zierikzee waren begonnen, werd Werckendet in oktober met enige anderen in Zierikzee als onbetrouwbaar gevangen genomen en naar Middelburg gebracht. In december 1575 stierf Werckendet in Middelburg in gevangenschap. Bij zijn gevangenneming zal hij nog lid van de Raad zijn geweest, al zal hij na het begin van het beleg niet meer aan het werk van de Raad hebben deelgenomen⁴².

Terwijl de politieke betrouwbaarheid of standvastigheid van Werckendet blijkens zijn gevangenneming in 1575 niet boven alle twijfel verheven was, zou men gelet op zijn politieke verleden de Vlissingse gedeputeerde Anthonis van der Zickele niet in de Raad verwacht hebben. Van der Zickele stamde uit een wellicht tot de lage adel behorende familie die enkele regeringspersonen aan Vlissingen had geleverd ⁴³. Hij was jurist en jarenlang secretaris van Vlissingen. Hij zal in 1572 niet tot de voorstanders van de Gemene Zaak hebben behoord, want hij raakte zijn functie in dat jaar kwijt. Maar hij bleef wel in Vlissingen en aanvaardde waarschijnlijk de Gemene Zaak als politieke werkelijkheid. Misschien had hij zijn benoeming in de Raad vooral te danken aan zijn rechtskundige capaciteiten. In 1576 was hij een van de afgevaardigden van Holland en Zeeland bij de Pacificatie van Gent.

Het zal spoedig duidelijk zijn geweest, dat ook Middelburg een gedeputeerde in de Raad moest hebben. Hoewel de benoeming van een Hollander in de Zeeuwse Raad in de lijn van Oranjes politiek naar een nauwe samenwerking tussen Zeeland en Holland zou hebben gelegen, is er van afgezien, misschien bij gebrek aan een geschikte persoon. De

³⁸ NZ, I-A, 2 (17-5-1574): "De gedeputeerde der steden Middelburgh, Ziericzee, Vlissinghen ende der Vere, represen teerende de Staten tslands van Zeelandt".

³⁹ Voorbeelden in NZ, I-A, 9, 10, 16.

⁴⁰ IV-4. In maart 1574 was hij reeds raad, burgemeester en fortificatiemeester-boekhouder van Veere, rentmeester van het Veers domein van landsheer en penningmeester van Oostwatering van Walcheren ⁴⁰. Door Ord.1574 werd hij bovendien lid van Raad 1574 en commissaris-generaal van de equipage van de oorlogsschepen, al met al indruk wekkende cumulatie van functies.

⁴¹ VI-24.

⁴² In notulen wordt hij als raad voor het laatst met name vermeld in augustus 1575 (NZ, I-A, 51).

⁴³ Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, I, 79. Hij rekent familie Van der Sickelen tot adellijke geslachten en vermeldt onder meer Victor als baljuw en Jan als schepen van Vlissingen zonder hen uitdrukkelijk familie van Anthonis te noemen. Zie voor geslacht Van der Zickele Prevenier, 'Zeeuwse adel', 267, die spreekt van voorname Gentse patriciërsfamilie.

gedeputeerde van Middelburg werd Adriaan Jacobsz. de Jonghe⁴⁴. Op 17 mei 1574 trad hij nog als burgemeester van Middelburg in de Staten van Zeeland op ⁴⁵. Bij de wetsvernieuwing van Middelburg op 31 juli 1574 keerde hij niet in de stedelijke regering terug en vermoedelijk is hij omstreeks die datum raad geworden. Na de in oktober 1575 tegen de Raad 1574 gerichte coup werd hij in november 1575 niet door Middelburg als raad in de nieuwe Raad 1575 gehandhaafd ⁴⁶.

Een lid van de Raad met beperkte bevoegdheden is de luitenant-admiraal, 'onsen gesubstitueerden admiraal' (art.3), in Ord.1574 verder als 'admiraal' aangeduid ⁴⁷. In 1574 was dit Louis de Boisot die aanvankelijk alleen luitenant-admiraal van Zeeland was, maar 2 dagen na de uitvaardiging van Ord.1574 door Oranje als luitenant-admiraal van Holland en Zeeland werd aangesteld ⁴⁸. De luitenant-admiraal heeft toegang met stemrecht tot de vergaderingen van de Raad, als daar vlootzaken en daarmee verwante aangelegenheden worden behandeld. Hoewel Ord. 1574 daarover zwijgt, verving Louis de Boisot zijn broer Charles als gouverneur bij diens afwezigheid en dat zal hij ook in de Raad hebben gedaan ⁴⁹.

De tesorier van de oorlog, Adriaan Manmaker, is geen lid van de Raad, maar is verplicht op elke vergadering van de Raad aanwezig te zijn (art.4). Hij moet dan bij zich hebben een summier overzicht van wat ontvangen is, wat nog te ontvangen is, wat men het personeel van de vloot en de landmacht (aan soldij) schuldig is en wat men aan soldij schuldig zal worden, en dat alles voor wat Zeeland betreft ⁵⁰. Geld speelde een beslissende rol in de oorlogvoering en de Raad moest steeds weten hoe de financiën er voor stonden.

De Raad krijgt twee secretarissen (art. 5). Ook zij worden met name vermeld: de juristen mr Cornelis Teymont (hij heette Taymon) en mr Marinus Balthezoon (gewoonlijk Marinus Balten Oelenz. genoemd ⁵¹). Blijkbaar zijn zij benoemd door Oranje van wie zij ook hun commissiebrief kregen ⁵². Taymon behoorde tot de vertrouwelingen van Oranje die vóór 1572 bij de voorbereiding van het verzet tegen Alva betrokken waren. In juli 1568 was hij in opdracht van Oranje in Londen voor de inzameling van gelden bij de Nederlandse kerken aldaar ⁵³. In december 1573 reisde hij met Oranje naar Zeeland. Vermoedelijk had Oranje hem al een functie bij de nog op te richten Raad toegegedacht. Onderweg schreef Taymon een brief aan zijn vrouw in Heidelberg ⁵⁴. Die stad was een residentie van de sterk calvinistisch georiënteerde keurvorst van de Palts en een toevluchtsoord voor reformatorisch gezinden. Tot

⁴⁴ Heeringa, 'Instructiën', 29. Vermoedelijk was hij in 1563-1567 secretaris van Middelburg (Van Vloten, *Onderzoek*, 221).

⁴⁵ NZ, I-A, 5.

⁴⁶ NZ, I-A, 70.

⁴⁷ Blijkbaar vat Lademacher 'gesubstitueerden admiraal' op als "Admiral, der noch zu ernennen war" (*Stellung*, 52).

⁴⁸ Van Someren, 'Depesches', 384; Fruin, 'Commissieboek', 150.

⁴⁹ NZ, I-A, 62; Walcherse steden besluiten op 3-10-1575, dat in verband met sneuvelen van Charles de Boisot zijn broer Louis 'by provisie' zal fungeren als gouverneur, zoals hij tevoren gedurende leven van zijn broer bij diens absentie altijd had gedaan.

⁵⁰ Vgl. KHA, Fbk. I, Ned.miss., nr 198, fo 488r vlg.; brief van Oranje aan gouverneur en gedeputeerden van de steden van Noord-Holland, 20-11-1573. Oranje acht zeer gewenst, dat in Noord-Holland tesorier-generaal wordt aangesteld die dagelijks in college van stedelijke gedeputeerden aanwezig moet zijn "om met gemeender handt alle saeken vuyt te richten".

⁵¹ De Vos, *Vroedschap*, 61: Marinus, zoon van Balten Oelenzoon van Botland. Hij is niet lang secretaris van Raad geweest, want op 11-7-1575 tekent hij namens regering van Zierikzee brief aan Oranje (KHA, Inv. A 11- XIV E - 43).

⁵² KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 230, fo 500v; Oranje aan regering van Zierikzee; Middelburg, 8-3-1574. Oranje deelt geadresseerden mee, dat hij en gouverneurs van de steden Marinus Balten Oelenz. 'jegenwoirdelick secretarius der stede van Zyrickzee' tot secretaris van Raad 1574 hebben gekozen. Overigens hebben Zeeuwse steden aanstelling van secretarissen goedgekeurd, omdat hun aanstelling in art.5 van Ord.1574 is geregeld. In art. 5 is ook commissie van Oranje voor secretarissen vermeld: "twee secretarissen waertoe wy naer denominatie gecommitteert hebben".

⁵³ Fruin, 'Nederlandse ballingen', 60, 64. Zie voor Taymon ook Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, I, 114.

⁵⁴ Van Vloten, *Beleg*, 151 vlg.; Dordrecht, 14-12-1573. Van Vloten noemt hem Tayman. Uit brief blijkt, dat Taymon begin december 1573 al een dag in Vlissingen was geweest.

hen zal het echtpaar Taymon behoord hebben die in Heidelberg wellicht in contact waren gekomen met de in 1574 fungerende Veerse gouverneur Junius de Junge, 'dienaar' van de keurvorst. Taymon was herkomstig van Gent en behoorde met Pieter de Rycke, Adriaan Manmaker, Christoffel Roëls en anderen tot de groep Zuidnederlanders die in Middelburg in de Zeeuwse overheid een nieuw werkterrein vonden ⁵⁵.

Marinus Balten Oelenz. van Botland behoorde tot het patriciaat van Zierikzee. Hij was onder meer schepen geweest en was in maart 1574 secretaris van de stad ⁵⁶. Oranje verzocht de regering van Zierikzee om in zijn plaats mr Cornelis Adriaenss. Backer als secretaris te benoemen ⁵⁷.

Het is de taak van de secretarissen om een register bij te houden met de standpunten, voorschriften en besluiten van de Raad (art.5). Zij moeten ook een register bijhouden van alle betalingsopdrachten. Verder moeten zij alle stukken ter tafel brengen die de Raad bij zijn werkzaamheden nodig had.

Ord.1574 regelt de traktementen van de belangrijkste functionarissen (art.20). Bij de beoordeling van de hoogte moet men er rekening mee houden, dat het in die tijd gebruikelijk was, dat het personeel van een functionaris in zijn persoonlijke dienst was en door hem uit zijn persoonlijke geldmiddelen betaald moest worden, bijv. een secretaris en kantoorklerken. Ook voor de werkruimten van dat personeel moest de functionaris zelf zorgen, en gewoonlijk zal hij kantoor aan huis hebben gehouden. Daar stond tegenover, dat de belangrijkste functionarissen kosteloos gehuisvest werden. Voor dienstreizen werden afzonderlijk vergoedingen uitgekeerd. Van bepaalde belastingen werd vrijstelling genoten en er waren meer al of niet incidentele voordelen aan een functie verbonden. Handel drijven en het deelnemen aan kaapvaart waren als regel niet verboden, zodat vaak regeringspersonen op die terreinen actief waren. Zulke activiteiten moesten ook de rol vervullen van geldbelegging waar tegenwoordig gebruik gemaakt zou worden van bijv. de effectenhandel. Veel zestiende-eeuwers dreven handel in alles waar geld mee te verdienen was, ongeacht hun beroep en maatschappelijke status.

De in Ord.1574 vermelde traktementen zullen vermoedelijk niet alle materiële voordelen uit een functie weergeven. Hun belang is vooral, dat zij een indicatie zijn van de maatschappelijke positie van de genietters. De nu volgende bedragen zijn maandbedragen. Charles de Boisot geniet als gouverneur van Middelburg 50 £gr.Vls en bovendien als gouverneur van Vlissingen 33 £ 6 sch. 8 gr.Vls (in totaal 500 gl.). Junius de Junge geniet als gouverneur van Veere 50 £gr.Vls (300 gl.) en Arend van Dorp als gouverneur van Zierikzee hetzelfde bedrag evenals de admiraal Louis de Boisot. De door de steden afgevaardigde leden van de raad genieten elk 10 £gr.Vls (60 gl.). Hun functie werd vermoedelijk niet als een volledige dagtaak beschouwd. De afgevaardigde van Veere, Jacob Campe, geniet bovendien als commissaris–generaal van de equipage 6 £ 13 sch. 4 gr.Vls (40 gl.). De secretarissen genieten elk 5 £gr.Vls (30 gl.)⁵⁸. Voor allen geldt, dat zij geen verdere rechten of emolumenten

⁵⁵ Zijn dochter Suzanna trouwde eerst met pensionaris van Staten Christoffel Roëls (uit Leuven) en na diens dood met Jacob Valcke (uit Goes), opvolger van Manmaker als tresorier-generaal van Zeeland (Nagtglas, *Levensberichten*, II, 533, 807).

⁵⁶ De Vos, *Vroedschap*, 61 vlg. Ten onrechte merkt De Vos op, dat Marinus in geen enkel stuk van Rijksarchief in Zeeland als secretaris van Raad voorkomt: zie bijv. NZ, I-A, 25 (25-9-1574). Hij fungeert ook als secretaris in Smit, *Handel met Engeland*, II, 2e stuk, nrs. 1264 (11-8-1574) en 1268 (19-8-1574).

⁵⁷ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 230, fo 500v.; Middelburg, 8-3-1574. Zie voor Backer: De Vos, *Vroedschap*, 34. Evenals Werckendet behoorde Backer in oktober 1575 tot groep Zierikzeeënaren die als onbetrouwbaar gevankelijk naar Middelburg gebracht werden. Dit verhinderde niet, dat hij zijn loopbaan met glans afsloot: van 1579 tot zijn dood in 1583 was hij lid van Hof van Holland en Zeeland.

⁵⁸ Ter vergelijking diene, dat in 1575/1576 in Middelburg dagloon van ambachtsman (baas) als timmerman, metselaar, schaliedekker in het algemeen 14 stuivers (0,7 gl.) was (ZA, Rekenkamer B, Acquitten, nr 2430). Honorarium van predikant in die tijd stelt Swart op 300 gl. per jaar (Swart, *Oranje*, 81); Arnemuiden moest volgens een voorlopige regeling in 1574 300 gl. per jaar en huishuur betalen (GA Arnemuiden, regestenlijst, nr 68, 79). Ter vergelijking: jaarsalaris van Alva als stadhouder, gouverneur en kapitein-generaal van landen van

uit de Gemene Zaak zullen trekken. De strekking van dit voorschrift zal niet zijn om voordelen als vrije huisvesting of belastingvrijdom uit te sluiten, maar om te voorkomen, dat men bepaalde aanspraken op de Gemene Zaak wil geldend maken, bijv. op een aandeel in oorlogsbuit.

8.9 *Werkwijze van Raad 1574*

De Raad moet eens in de drie weken bijeenkomen en dan zolang bijeenblijven tot alle te behandelen zaken op de terreinen van regering en verdediging te land en te water zijn afgedaan (art. 2) ⁵⁹. De Raad is dus niet alleen een regeringsraad, maar ook een oorlogsraad. Vergaderd wordt in steden waar een gouverneur resideert. Bij toerbeurt wordt de stad van vergadering vastgesteld ⁶⁰. De gouverneur van die stad zit de vergadering voor. Is een raadslid van oordeel, dat de behandeling van een bepaalde aangelegenheid niet kan wachten tot de eerstvolgende driewekelijkse vergadering, dan kan hij de overige raadsleden voor een vergadering bijeenroepen met vermelding van de reden van de convocatie ⁶¹. De Raad besluit bij meerderheid van de stemmen van de zeven leden (art.2) ⁶². Gouverneurs en stedelijke gedeputeerden hadden dus even zware stemmen.

Tegen besluiten van de Raad is geen beroep op een andere instantie mogelijk (art.2), derhalve ook niet op Oranje. Niet voorgeschreven is, dat de Raad bepaalde besluiten alleen mag nemen na voorafgaande raadpleging of toestemming van Oranje. Omdat de uit de steden benoemde leden van de Raad niet hun stad vertegenwoordigden, mag worden aangenomen, dat zij in de Raad zonder ruggespraak met of lastgeving door hun stad optraden.

8.10 *Werkzaamheden van Raad 1574*

De Raad regeert Zeeland op burgerlijk en militair terrein (art.1). Het voorschrift van art.1, dat Zeeland wordt geregeerd door de Raad, is van het begin af niet opgevolgd, omdat Raad en Staten zo nauw samenwerkten, dat zij samen de regering uitoefenden. De Raad is gemachtigd over alle niet in Ord.1574 geregelde aangelegenheden die besluiten te nemen die volgens de Raad het beste voor het gemene vaderland zijn (art.39). Dit impliceert, dat de Raad zich aan Ord.1574 moet houden en deze niet mag wijzigen. Alle besluiten van de Raad in niet in Ord.1574 geregelde aangelegenheden hebben een voorlopig karakter. Zouden daarbij rechten, costumen en privileges worden geschaad, dan hernemen die rechten en regelingen hun werking, zodra de oorlog voorbij is. Het zal hierbij onder meer over stedelijke voorrechten gaan.

In bepaalde aangelegenheden mag de Raad niet zelfstandig handelen. Hij heeft de toestemming van de Generale Staten van Zeeland nodig om nieuwigheden in te voeren en imposten, schattingen en cotisatiën op te leggen (art.2). In de late middeleeuwen werden ongebruikelijke belastingen vaak nieuwigheden genoemd, maar hier zal de term een niet-fiscale betekenis hebben en onder meer aanduiden wijzigingen in het overheidsbestel en het entameren van nieuwe activiteiten door de overheid ⁶³. Imposten en schattingen omvatten

herwaartsover was 36.000 gl. (ZA, 8e copulaatboek, fo 22; *ibidem*, Prelaat. & Edelen, nr 295, fo 27r).

⁵⁹ Waarschijnlijk bleek deze frequentie te laag en werd er op ongeregelde tijden vergaderd, want in vergadering van Staten op 18-8-1575 werd voorgesteld vergaderschema voor Raad vast te stellen en wel op bepaalde dagen elke week of tenminste elke 14 dagen en dan bijeenblijven tot alle zaken zijn afgedaan (NZ, I-A, 55). Beslissing werd enkele dagen uitgesteld en is vermoedelijk door oorlogssituatie achterwege gebleven.

⁶⁰ Op 26-7-1574 vergaderde Raad in Zierikzee (ZA, Rekenkamer B, nr 24452; afschrift van beschikking van Raad).

⁶¹ Op grond van bewoordingen van art. 6 moet worden aangenomen, dat bevoegdheid tot bijeenroepen van bijzondere vergadering niet alleen gouverneurs, maar alle leden van Raad toekomt: "wie zulcx ghebuert, zal den anderen van den raide moeghen beschryven".

⁶² Als admiraal in zeezaken conform art.3 meestemt, zijn er acht stemmen. Bedoeld zal zijn ook dan bij meerderheid van stemmen te beslissen.

⁶³ Vgl. NZ, IV, 111 vlg. (1580): Holland beklagt er zich bij Oranje over, dat men in Zeeland "vele nyeuwigheden soude voortstellen als van eenen Provincialen Raedt, mitsgaders een

belastingen van allerlei aard. Cotisatie (quotisatie) is het omslaan van een bedrag over een aantal entiteiten, zoals steden, dorpen, streken of bevolkingsgroepen.

Het benoemingsrecht voor belangrijke functies berust bij Oranje die het oordeel zal inwinnen van wie over een benoeming gehoord moeten worden (art.7). Voor de overige functies berust het benoemingsrecht bij de Raad (art.7). Bij de laatstbedoelde functies zal het gaan over functies waarvoor tot dan toe Oranje de benoemingen verrichtte als leider van de Gemene Zaak al of niet met gebruikmaking van zijn stadhouderlijke bevoegdheden.

De Raad voert het beleid van de financiën (art.8). Uit de onmiddellijk volgende bepaling, dat de Raad de rekening van het land afhoort in aanwezigheid van de rentmeester-generaal (tresorier van de oorlog) kan worden afgeleid, dat het gaat om het beleid waarvan de neerslag is te vinden in de administratie van de tresorier van de oorlog Manmaker: het financieel beleid van de Gemene Zaak in de Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak. Tot dezelfde conclusie leidt de omstandigheid, dat alleen van de tresorier-generaal wordt bepaald, dat hij geen betalingen groter dan 20 carolusguldens mag doen zonder betalingsopdracht van de Raad, de gewone traktementen uitgezonderd (art.18).

Door artikel 8 wordt de administratie van Manmaker als tresorier van de oorlog als het ware verankerd in een regeringsstructuur. Dit geldt ook voor alle onder Manmaker ressorterende administraties van de in zijn commissie vermelde 'particuliere' ontvangers. De nieuwe regering van Zeeland beschikte van meet af aan over een financiële administratie.

Ord.1574 schrijft enkele financiële controlemaatregelen voor. De secretarissen van de Raad moeten de betalingsopdrachten registreren (art.8), waarmee hier zal zijn bedoeld, dat een betalingsopdracht alleen geldig is, als zij een secretaris heeft gepasseerd wat moet blijken uit diens handtekening. Bij het verhuren, verpachten of anderszins ter beschikking stellen van landerijen, tienden, huizen, domeinen, imposten en wat er verder nog in aanmerking komt, ten behoeve van de Gemene Zaak, moeten twee of drie van de belangrijkste regeringspersonen van de naastgelegen stad aanwezig zijn, opdat hun verklaring ter zake kan dienen tot verificatie van de rekening van de tresorier van de oorlog (art.19).

De Raad zal voor bepaalde taken functies hebben ingesteld waar in de bronnen sporadisch iets van blijkt. In 1574 werd een van de raden, Cornelis Lievensz. Werckendet, aangesteld als opzichter van de generale fortificatie van Zeeland ⁶⁴.

8.11 *Rechtspraak*

De Raad treedt op als rechter in zaken betreffende buitgoederen en andere admiraliteitszaken, zoals hierna ter sprake komt ⁶⁵. Verder regelt Ord.1574 niets over rechtspraak, bijv. over de rol van het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland ⁶⁶. Veranderingen op het terrein van rechtspraak werden in ander verband geregeld. Vanouds hadden de poorters van Zierikzee hun vorderingen op inwoners van het platteland van Schouwen mogen invorderen voor het in Zierikzee zetelende gerecht van provisor en deken, zodat zij zich niet tot plattelandsgerechten hoefden te wenden ⁶⁷. Voor plattelanders was dit bezwarend, omdat zij naar Zierikzee moesten gaan, als een Zierikzeeënaar iets van hen wilde vorderen. Toen dit geestelijke gerecht door de overgang van Zierikzee in 1572 verdween, stelden commissarissen van Oranje als voorlopige maatregel in hun plaats twee wereldlijke rechters aan. Na enige tijd accepteerden de plattelanders dit nieuwe gerecht niet meer met het argument, dat zij niet langer aan deze vorm van rechtspraak waren onderworpen "mits het invueren van de evangelissche leeringe ende vryheyt". Nu het verdwijnen van het rooms-katholicisme uit het openbare leven voor hen een voordeel scheen mee te brengen, wilden zij daar van profiteren. Zij vonden steun voor hun afwijzende houding bij het Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. Oranje daarentegen overwoog, dat Zierikzee de hoofdplaats van Beoosterschelde was en in tijden van nood het toevluchtsoord voor de plattelanders, en dat

Rekenkamer ende oock een munte op te richten". Term werd hier door Holland gebruikt, vgl. *ibidem*, 137 vlg.

⁶⁴ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 147r vlg.

⁶⁵ VIII-13.

⁶⁶ Vgl. Heeringa, 'Instructiën', 28/29, noot 5.

⁶⁷ Fruin, *Rechterlijke indeeling*, 101.

de tijdsomstandigheden niet toelieten het nieuwe gerecht dat tot nu toe ongestoord had gefunctioneerd, af te schaffen. Hij verlangde in 1573 van het Hof, dat het zijn medewerking zou verlenen aan het functioneren van een gerecht van drie of vier 'mannen van eere' dat hij voornemens was voor de duur van de oorlog in de plaats van het gerecht van provisor en deken te stellen waarbij hij de situatie na de oorlog openliet.⁶⁸

In 1574 werd de rechtspraak over het platteland van Walcheren ingrijpend gereorganiseerd. Een begin van reorganisatie was er in 1573. Omstreeks februari richtten baljuw, burgemeesters en schepenen van Vlissingen op eigen gezag in de stad een gerecht op van een schout, negen schepenen en een klerk 'van de Cuere ende Lantrechte' die de eed aflegden aan de landsheer en aan Oranje als stadhouder⁶⁹. Het gerecht behandelde zaken tussen plattelanders die in verband met de oorlog op Walcheren naar de stad waren gevlucht. Vlissingen en Veere kregen bij hun privileges van maart 1574 elk de rechtspraak over een aantal parochies toebedeeld in die zin, dat de criminele rechtspraak over die parochies door het stedelijk gerecht zou worden uitgeoefend en de overige rechtspraak door afzonderlijke in Vlissingen en Veere zetelende landvierscharen⁷⁰. Het in 1573 in Vlissingen opgerichte gerecht zal toen zijn opgeheven of getransformeerd tot de Vlissingse landvierschaar. Het gerecht van Arnemuiden kreeg in maart 1574 bij de verheffing van de plaats tot burgstad de rechtspraak over een deel van het Walcherse platteland toebedeeld⁷¹.

8.12 Zeemacht, admiraal

De vroegere situatie waarin Oranje de opperbevelhebber van de Zeeuwse zeemacht was onder wie een admiraal van Zeeland ressorteerde, is in Ord.1574 niet meer terug te vinden. Nu is in Zeeland Oranje zelf de admiraal onder wie een luitenant-admiraal ressorteert. Oranje wordt in Ord.1574 overigens slechts één keer admiraal genoemd, namelijk in de voor hem belangrijke bepaling, dat hij als admiraal 10 % van de buit van kaapvaarders zal genieten (art.27). Waar Ord.1574 verder over 'admiraal' spreekt, gaat het over de luitenant-admiraal die één keer wordt genoemd 'onsen [d.w.z. Oranjes] gesubstitueerden admiraal' (art.3), op dat moment Louis de Boisot.

Er valt in 1574 nog een verandering te constateren. Beschouwden de Vlissingers in 1572 aanvankelijk hun vloot als een landsheerlijke vloot, vervolgens als hun stedelijke vloot, en sprak Oranje in 1573 over de Zeeuwse oorlogsschepen als zijn schepen, in 1574 heeft de landsheer (formeel) weer uitdrukkelijk een plaats bij de vloot. De vloot wordt voorgesteld als een aangelegenheid van Philips en van Oranje. Eind 1574 wijzigde Oranje 'van wegen zyne Majjesteijt' Ord.1574 voor wat de Raad van de Admiraliteit betreft⁷². Oranje handelde hier uitdrukkelijk namens Philips wat hij alleen kon doen door zich als stadhouder of zaakwaarnemer van Philips te beschouwen. Maar hij beschouwde zich ook als vorst die zeggenschap in de vloot had. In de wijzigingsordonnantie is namelijk sprake van de 'capiteynen, officieren, schipsvolck ende bootsgesellen in zyne Majjesteijts ende onsen dienst wesende'. Het vlootpersoneel had dus een dubbel dienstverband. In de praktijk was dit dienst aan Oranje die tevens als dienst aan Philips gold. Deze voorstelling van zaken heeft ook werkelijk op de vloot bestaan. Omstreeks begin juni 1576, in één van de moeilijkste perioden van de Opstand en ruim vóór de Pacificatie van Gent, schreef een scheepskapitein de monsterrol van een oorlogsschip 'uitgerust door Vlissingen ten behoeve van de koninklijke

⁶⁸ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 129, fo 463r vlg; Oranje aan Raede provincial van Hollant, Leiden, 26-6-1573.

⁶⁹ KHA, Fbk I, fo. 76r vlg., akte waarbij Oranje bestaan van gerecht bevestigt en enkele voorschriften geeft; Vlissingen, 10-2-1574. Volgens akte had gerecht " volgens huerlieder eedt syne Majjesteijt ende den Prince van Orangien als stathouder gedaen by omtrent een jaer gediend". In voorjaar van 1573 was Jacob Smit van Baarland zowel gouverneur als baljuw van Vlissingen.

⁷⁰ Tegenwoordige Staat, I, 95 vlg., II, 199 vlg.; Lasonder, *Archieven*, 35, 114, 186 vlg.; Fruin, *Rechterlijke indeeling*, 82 vlg. Privilege voor Vlissingen van 2 maart 1574, artt. 17 en 18; privilege voor Veere van 11 maart 1574, artt. 2 en 3. Zie VIII-18, 19 voor privileges. Voor Middelburg golden andere regelingen. De steden Westkapelle en Domburg behielden hun rechtspraak.

⁷¹ Lasonder, *Archieven*, 114. Zie VII-20 voor stadsrechtprivilege van Arnemuiden.

⁷² KHA, Fbk I, fo 46r vlg., Middelburg, 27-12-1574.

majesteit en de prins van Oranje', een tekst uit de dagelijkse praktijk ⁷³. Het is dan nog steeds een stad die het schip uitrust.

Dat de wijzing van de bepalingen inzake de Admiraliteitsraad uitdrukkelijk vanwege de landsheer werden uitgevaardigd, terwijl dit met Ord.1574 zelf niet was gebeurd, kan er op wijzen, dat men in de loop van 1574 de admiraliteit in Vlissingen is gaan zien als de voortzetting van de landsheerlijke admiraliteit in Veere van vóór de Opstand, dus als een landsheerlijke instelling die alleen door of namens de landsheer kon worden geregeld ⁷⁴. De voorstelling van een dienstverband tussen Philips en het vlootpersoneel kan mede zijn bedoeld als een versterking van de positie van de vloot en het vlootpersoneel tegenover buitenlandse mogendheden die zich ergerden aan het optreden van de vloot: een aanspraak op een behandeling als vloot van Philips en niet als vloot van rebellen.

Met de aanstelling van Worst als admiraal van Zeeland omstreeks begin 1573 was er reeds (een begin van) een centrale bevelvoering over de stedelijke vloten gekomen, maar voorlopig bleven die vloten nog bestaan ⁷⁵. Veerse oorlogsschepen opereerden in 1575 als afzonderlijke eenheid in de buurt van Calais ⁷⁶. Toen door het begin van het beleg van Zierikzee in september 1575 de Zierikzeese oorlogsschepen de basis van hun uitrusting en bewapening verloren, besloten de Raad en de Staten van Zeeland (gevormd door de Walcherse steden Middelburg, Vlissingen en Veere) op 8 oktober 1575, om de Zierikzeese schepen met de schepen uitgerust in Vlissingen en Veere tot één vloot te verenigen om samen de vijand te weerstaan of te worden gebruikt waar de admiraal en de deskundigen onder het 'zeevolk' het nodig zouden vinden, omdat de schepen van Zeeland, als zij verstrooid of van elkaar gescheiden waren, gemakkelijk zouden kunnen worden beschadigd of overvallen ⁷⁷.

Op een gemeenschappelijke vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland zal Oranje zich ten sterkste ervoor inspannen, dat een goede samenwerking tot stand komt met betrekking tot de wachten en verdedigingsmaatregelen van Holland en Zeeland te water en 'te lande' en, als het mogelijk is, die activiteiten onder één admiraalschap brengen (art. 32). De term 'admiraalschap' wijst erop, dat het hier om vlootzaken gaat. 'Te lande' zal dan ook betrekking hebben op posten aan de wal of op de binnenwateren voor toezicht op het scheepvaartverkeer. Zoiets behoren vrienden die voor een en dezelfde rechtvaardige zaak vechten, te doen, voegt art. 32 er aan toe. De reeds vermelde aanstelling op 4 maart 1574 van de luitenant-admiraal van Zeeland, Louis de Boisot, tot luitenant-admiraal van Holland en Zeeland was een belangrijke stap in de richting van de beoogde coördinatie.

Oranje beschouwde edelen als een apart soort mensen die meer consideratie verdienden dan andere mensen. Hij was van mening, dat de post van admiraal door een edelman moest worden bekleed, wat meer dan eens tot wrijvingen met het Zeeuwse vlootpersoneel heeft geleid ⁷⁸. Toen in 1576 een opvolger van de gesneuvelde Louis de Boisot moest worden benoemd, wilde het vlootpersoneel niet een edelman, maar een admiraal uit het eigen milieu

⁷³ ZA, Staten, in nr 2037: "Dijt is de roelle op het schip ghenaept het vlighende hert toe gherust ter oorloeghen der stede van Vlissin tot behoef van den coninck magestijt en de prince van Orangie waer op dat ghestelt is capiteijn Adriaen Janssen Bommene velcke betaelin in gaet den ersten Junius 1576".

⁷⁴ Vereenzelviging met vroegere admiraliteit blijkt uit bepaling in wijzigingsordonnantie, dat admiraliteit de 'van oudts den admiraliteyt toecomende' rechtspraak in alle civiele zaken zal hebben.

⁷⁵ Van Meteren, *Historie*, fo 71d: Vlissingers stelden Worst als admiraal van al hun schepen aan; *ibidem*, fo 85a: Worst commandeerde over alle schepen en bemanning als admiraal voor Walcheren; *ibidem*, fo 85a: admiraals van Vlissingen, Veere en Zierikzee ondergeschikt aan Oranje als admiraal–generaal uit hoofde van zijn (fictieve) stadhouder schap. KHA, Fbk I, nr 53: Oranje noemt Worst zijn admiraal in Zeeland. Het is de vraag of Oranje Worst formeel als zijn admiraal in Zeeland geeft aangesteld. Wellicht is Oranje hem zonder meer als zodanig gaan behandelen.

⁷⁶ Op 23-2-1575 rapporteerde een van de gebroeders De Boisot aan Oranje over terugkomst van de oorlogsschepen van Veere in povere conditie en zonder buit na bij Calais een schip met bemanning verloren te hebben (KHA, Fbk II, fo 10v, nr 30; Oranje aan monsieur De Boisot, Dordrecht, 25-2-1575).

⁷⁷ NZ, I-A, 65 vlg.

⁷⁸ Elias, 'Schetsen', 274 vlg.

benoemd zien en verwees het naar de reeds in 1573 overleden Ewoud Worst ⁷⁹. Oranje meende echter, dat het verlangen van de vloot niet in overeenstemming was met de waardigheid van de functie en benoemde Blois van Treslong.

8.13 *Raad van de Admiraliteit*

Bijna terloops regelt Ord.1574 de instelling van een Raad van de Admiraliteit (art.15). De admiraal, d.w.z. de luitenant-admiraal van Oranje van art. 3, moet een Raad aanstellen, bestaande uit vier notabele en bekwame raden, een procureur-fiscaal, een secretaris en een kamerbode. Het maandelijks traktement van de raden en de procureur-fiscaal is 5 £gr.Vls (30 gl.), van de secretaris 2½ £gr.Vls (15 gl) en van de kamerbode 1£gr.Vls (6 gl.). De admiraal bepaalt in welke Zeeuwse stad de Raad van de Admiraliteit zijn zetel zal hebben (art. 8). Bij de wijzigingsordonnantie van december 1574 werd het aantal raden op zeven gebracht. De in 1573 in Vlissingen werkzame Admiraliteit ⁸⁰ zal zijn verdwenen met de komst van de door Ord.1574 voorgeschreven Zeeuwse Raad van de Admiraliteit of daarin zijn opgegaan. De Raad van de Admiraliteit stond naast de Raad 1574. Op 31 augustus 1575 stelden de beide Raden in een gezamenlijke vergadering twee leden van de Admiraliteitsraad aan om een schadekwestie met betrekking tot een Engels schip af te doen ⁸¹.

De Raad van de Admiraliteit is onder meer een rechterlijk college: hij spreekt recht in zaken betreffende buitgoederen en andere admiraliteitszaken waarvan het geldelijk belang niet groter is dan 1.000 carolus gl. (art.8). Van de vonnissen van de Admiraliteitsraad staat beroep open op de Raad 1574 (art.11). Is het geldelijk belang van een zaak groter dan 1.000 car.gl., dan behandelt de Admiraliteitsraad de zaak tot aan het vonnis. Het vonnis wordt gevelde door de Raad 1574 (art. 9). Het betreft hier in het bijzonder de rechtspraak in geschillen over de vraag of op het water in beslag genomen goederen tot buit verklaard mogen worden. Bij de wijzigingsordonnantie van december 1574 werd de rechtspraak van de Raad van de Admiraliteit verruimd tot alle civiele zaken, ongeacht het bedrag dat er mee gemoeid was.

De Raad van de Admiraliteit is ook een financieel college, want hij heeft het toezicht op binnengebrachte buit en laat de buit verkopen. De Raad houdt een register bij van alle tot buit verklaarde goederen (art.8). De verkoop is niet in Ord.1574 voorgeschreven. De goederen werden verkocht door een door de Raad aangestelde gecommiteerde die van de opbrengst het aan de Gemene Zaak toekomende aandeel inhield ⁸².

8.14 *Uitrusting van oorlogsschepen, onderhoud van garnizoenen, kaapvaart, vertegenwoordiging in buitenland*

De nieuwe Zeeuwse regering had slechts in beperkte mate de beschikking over diensten die overheidstaken konden uitvoeren. Op financieel terrein was er een begin gemaakt met een centrale administratie onder de tesorier van oorlog Manmaker ⁸³. Maar er was geen centrale Zeeuwse organisatie voor de bouw en uitrusting van oorlogsschepen. Van het begin van de Opstand af was dit een aangelegenheid van de steden Vlissingen, Veere en Zierikzee geweest. Deze regeling had nu een kleine twee jaar in het heetst van de strijd gewerkt. Ord.1574 laat deze situatie voortbestaan, maar geeft wel een algemene regeling van de materie ⁸⁴.

⁷⁹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VIII, nr 3159, 385; brief van Robert Beale aan Walsingham; Middelburg, 29-5-1576 (Oranje verbleef toen in Middelburg): "There welbe, as yt is thought, some what to do about the choise of an new admirall. The mariners desire one of their own, as Wurst was, and no gentilman, which they say the Prince cannot graunt unto, for the reputation of the office, and therefore myndeth to preferr one Treslon gouvernor of the Brill."

⁸⁰ VI-12.

⁸¹ NZ, I-A, 58.

⁸² Van gecommiteerde voor verkoop voor Vlissingen, Victor Hectorsz., is rekening over periode 22-4-1574 t/m 30-4-1575 bewaard (ZA, Rekenkamer C, nr 4430). Hij was aangesteld door admiraal en die van zijn Raad (fo 1r). Wat hij ontving, kwam op enkele geringe uitgaven na ter beschikking van tesorier Manmaker (fo 8r).

⁸³ VI-26.

⁸⁴ De drie steden vormden op dat moment de Staten van Zeeland. In Holland was omstreeks deze tijd uitrusting van oorlogsschepen ook aangelegenheid van Staten. Oranje schreef in

De drie oorlogshavens moeten elk zorgen voor de uitrusting en het onderhoud van een bepaald aantal oorlogsschepen: Vlissingen twintig ⁸⁵, Zierikzee twintig en Veere tien (art. 23-25). De meeste schepen zijn bestemd om op het water wacht te houden waarbij vooral moet worden gedacht aan blokkade van vijandelijke havens en het controleren van het scheepvaartverkeer ten behoeve van de heffing van licentrecht. De rest van de schepen moet zeilree in de haven liggen. Tot de uitrusting van de schepen behoort ook de proviandering en de voorziening met munitie. De steden houden een administratie van de inkoop en de verdeling van de goederen over de schepen bij. De kosten van de scheepsuitrusting komen ten laste van tesorier Manmaker (art.17) ⁸⁶. Toen Zierikzee door het beleg niet kon zorgen voor uitrusting en onderhoud van de Zierikzeese schepen, waren Raad en Staten van oordeel, dat Holland in dat onderhoud moest bijspringen, ook in de kosten, omdat 'die van Walcheren' ternauwernood in staat waren de in Vlissingen en Veere uitgerede schepen te onderhouden ⁸⁷.

De controle over de zorg voor de oorlogsschepen komt in handen van één 'commissaris-generaal van der equippage van den schepen ten oorloghe' (art. 16, 26). Dit moet een van de door de steden benoemde raden zijn. Als zodanig wordt aangesteld Jacob Campe uit Veere (art.16). Uit deze regeling volgt, dat, mocht Jacob Campe niet langer de functie van commissaris-generaal uitoefenen, zijn opvolger opnieuw een door een stad benoemde raad moest zijn. De steden hielden de zorg voor de oorlogsvloot zoveel mogelijk in de eigen invloedssfeer. Zij hadden er niet alleen belang bij, omdat het een van de grootste uitgaafposten betrof, maar ook, omdat de oorlogsvloot een belangrijke bron van inkomsten van het stedelijke bedrijfsleven zal zijn geweest. De commissaris-generaal krijgt het nodige gezag om er voor te zorgen, dat de steden hun verplichtingen nakomen. De aanstelling van Campe als commissaris-generaal heeft wellicht geen effect gehad ⁸⁸.

Ook het onderhoud van de garnizoenen is een stedelijke aangelegenheid. Zierikzee moet twee vendels onderhouden, Brouwershaven met Bommenee⁸⁹ twee vendels, Veere twee vendels, Vlissingen met het kasteel Zeeburch (fort Rammekens) drie vendels en Middelburg met Arnemuiden vier vendels, elk vendel van 150 koppen (art.28). Het in dienst nemen van de troepen zal geen stedelijke affaire zijn geweest.

Voor de betaling van scheepsuitrusting en soldij worden een reeks inkomensbronnen bestemd: domeinen, imposten, licenten, lastgelden, tollen, sauvegarden, stempel van geld, confiscaties, buit, brandschatting, en alle andere inkomsten door de steden ten algemenen nutte opgesteld (art.30). Desnoods kunnen de steden hun eigen domeinen en inkomsten gebruiken, dan wel samen middelen vinden om aan geld te komen, bijv. door omslag van een bedrag over de steden.. Uit de door de overgang van Middelburg behaalde buit zal de achterstallige soldij van soldaten en scheepsvolk en dijksherstel op Walcheren worden betaald (art.29). De rest van de opbrengst van die buit blijft ter beschikking van Oranje.

Uitrusting van oorlogsschepen werd soms ter beslissing overgelaten aan de regeringen van de steden die er het meest belang bij hadden. Toen de vijand in 1575 langs de Vlaamse kust oorlogsschepen ging uitrusten die een bedreiging vormden van de Hollandse en Zeeuwse

juni 1574 aan Hof van Holland, dat hij drie maanden geleden tegenover Staten noodzaak had betoogd om goede hoeveelheid oorlogsschepen uit te rusten en dat hij dat in laatste Statenvergadering had herhaald (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 291, fo 516v vlg.; Rotterdam, 17-6-1574).

⁸⁵ Art. 25 kan indruk wekken, dat Vlissingen veertien kromstevens en veertien heuden moest uitrusten. Uit NZ, I-A, 1, blijkt, dat het om in totaal twintig schepen ging.

⁸⁶ Clausule "ten laste van elke stede" in slot van art. 16 slaat op zorg voor uitrusting van schepen, niet op financie ring daarvan. Op 20-3-1574 besloot Raad, dat tesorier-generaal bepaalde bedragen aan Vlissingen, Zierikzee en Veere zou uitkeren voor scheepsuitrusting (NZ, I-A, 1).

⁸⁷ NZ, I-A, 66. Blijkbaar waren gemeenschappelijke geldmiddelen niet voldoende om alle door steden voorgeschoten bedragen te vergoeden en moesten steden deel zelf dragen, situatie waar art. 30 rekening mee houdt.

⁸⁸ Heeringa, 'Instructiën', 34.

⁸⁹ Bommenee was tot 1686 Hollandse enclave op Schouwen. In Ord.1574 zal men doelmatige militaire regeling hebben laten prevaleren boven staatkundige situatie.

vishandel met die regio, overlegde Oranje in Zeeland (vermoedelijk te Zierikzee) met deskundigen op het terrein van de zeevaart wat hiertegen gedaan moest worden ⁹⁰. De conclusie was, dat een 'goet getal' vissersschepen als oorlogsschip uitgerust en naar de Vlaamse kust gezonden moesten worden, maar men moest nog wel een regeling voor dekking van de kosten treffen. Oranje spoorde toen de steden van Noord-Holland die meer dan andere plaatsen bij de aangelegenheid belang hadden, aan om afgevaardigden naar Zierikzee te zenden om met de zeevarende lieden van Zeeland tot een gezamenlijk besluit te komen hoe de scheepsuitrusting het best en met spoed verricht zou kunnen worden.

Ord.1574 regelt ook de kaapvaart (art.27). Onder goedkeuring door de Raad inclusief de (luitenant-) admiraal zullen tenminste twaalf schepen worden uitgerust "om de goede avonture by der zee op de vyanden te gaen zoeken". De voorwaarden waarop dat gebeurt, moeten voor de Gemene Zaak zo gunstig mogelijk zijn. Oranje zal als admiraal 10% van de opbrengst van de buit genieten. Dat hier is gedacht aan een georganiseerde vlootoperatie waarbij burgers als kapitaalverstrekkers zouden worden ingeschakeld, blijkt uit een door de Raad aan de Staten van Zeeland voorgelegd voorstel om twintig uitgeruste en bewapende schepen te schenken aan de steden Middelburg, Zierikzee, Vlissingen, Veere en Arnemuiden ⁹¹. Burgers zouden dan in de gelegenheid worden gesteld aandelen te nemen in deze schepen die van het westen van Engeland af 'de goede avontuere' zouden moeten gaan zoeken. De schepen zouden onder één admiraalschap opereren, tenzij de Raad een andere opzet beter zou vinden. Van de buit zou de Gemene Zaak de 5e penning (20%) toekomen en Oranje als admiraal de 10e penning (10%). De rest zou bij helfte over het scheepsvolk en de reders worden verdeeld. De steden zouden hun standpunt over het voorstel in een vergadering van 25 mei 1574 meedelen. De notulen zwijgen verder over het voorstel dat vermoedelijk geen effect heeft gehad. Er kwam overigens wel kaapvaart waarbij de buit verdeeld werd in de zojuist vermelde aandelen ⁹². Ruim een jaar later besloten Raad en Staten op 23 september 1575, dat de steden elk een bepaald aantal schepen door hun burgers en ingezetenen zouden laten uitrusten om daarmee 'op vrybeuyt te varen', omdat de schepen van de Gemene Zaak daar niet aan toe kwamen ⁹³. De gouverneurs en de stedelijke regeringen werden gemachtigd "omme de personen totte voorscreven reedinge te denomineren, taxeren ende – indien noodt zy – d'onwillige te bedwingen ende te constraingieren".

De handel met de vijand brengt mee, dat Brabanders, Vlamingen en anderen die in vijandelijk gebied verblijf houden, naar de gebieden van de Gemene Zaak komen om daar handel te drijven (art.33). Daardoor doen zij de burgers van die gebieden concurrentie aan en maken zij van de gelegenheid gebruik om te spionneren. Om zulke ongewenste gasten buiten de deur te houden kan de Raad wisselplaatsen in het leven roepen waar de handel met de vijand kan plaats vinden. Biervliet en Reimerswaal zijn zulke wisselplaatsen geweest, beide gelegen in

⁹⁰ KHA, Fbk II, nr 149, fo 63v; Oranje aan de 'waterlantssche steden van Hollandt'; Zierikzee, 20-6-1575. 'Waterlants sche steden' zullen hier de steden van Noord-Holland in het algemeen zijn (vgl. noot bij VIII-5). Vijandelijke bedreiging zal verband hebben gehouden met activiteiten in Duinkerke waar Adriaen Jacob Joosse bij werd betrokken (IX-4).

⁹¹ NZ, I-A, 4 vlg.

⁹² NA, Archief Arend van Dorp, nr 1309; rekening van Leonard Crijnss. [Wadde; zie noot bij VIII-2] van buit verkocht in Brouwershaven in juli 1574. Aan Gemene Zaak werd behalve 5^e penning ook 10^e penning (aandeel van Oranje) toebedeeld. Gemene Zaak kocht scheepsvolk uit voor lager bedrag dan hun aandeel en genoot zodoende meer dan 30%. Reders waren Arend van Dorp, gouverneur van Zierikzee, voor ½, Pieter van de Velde, rentmeester van de domeinen, geconfisqueerde goederen en imposten van Dreischor c.a., voor ¼, Cornelis Lievenss. Werckendet, raad van Zeeland, voor 1/8 en Gillis van den Bossche, factotum van Van Dorp, voor 1/8. Afrekening van aandeel van Gemene Zaak in ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 49r (gedrukt in Van Grol, 'Prijsenhof', 364).

⁹³ NZ, I-A, 59 vlg. Ook hier organisatie van kaapvaart van overheidswege waarbij burgers zo nodig verplicht zouden worden er hun geld in te steken. Naast de vijf steden van 1574 deed nu ook Brouwershaven (samen met Bommenee) mee. Besluit werd enkele dagen voor Spaanse inval in Duiveland genomen en het is de vraag of het effect heeft gehad.

de zone waar het territoire van de Gemene Zaak en het vijandelijk territoire in elkaar overgingen⁹⁴.

Als gevolg van de oorlogvoering te water, in het bijzonder het nemen van buitenlandse schepen, waren er vaak geschillen tussen Zeeuwse autoriteiten en buitenlandse mogendheden. Vermoedelijk met het oog daarop wordt de Raad gemachtigd om in Engeland en steden in het Noordduitse en Baltische gebied ('Oistersche steden') vertegenwoordigers te houden om de Zeeuwse belangen te verdedigen en een goede communicatie te onderhouden (art.31).

8.15 *Diverse bepalingen*

In Ord.1574 zijn ook enige op zichzelf staande onderwerpen opgenomen. Er worden twee provoosten—generaal aangesteld, met als taak het platteland te bevrijden van de overlast van boeven, zwervers en ongeregelde soldaten en matrozen, een voor Bewesterschelde en een voor Beoosterschelde (art. 21)⁹⁵. De Raad zal hun bezoldiging en werkzaamheden vaststellen. De Raad wordt gemachtigd om commissarissen voor de monsterring van scheepsvolk en landstrijdkrachten aan te stellen (art. 31)⁹⁶. Het opmaken van een bewijsstuk voor controle van de licentheffing wordt voorgeschreven (art. 34), evenals het opruimen van scheepswrakken in het vaarwater (art. 37).

De Raad wordt gemachtigd om met Middelburg overeen te komen welk bedrag de stad zal betalen voor het sparen van de inwoners en hun goederen bij het overgaan van de stad en om zulke overeenkomsten aan te gaan met de plattelandsbewoners die bij de strijd om Middelburg naar de stad waren gevlucht, en in het algemeen met hen die naar vijandelijk gebied waren uitgeweken en willen terugkeren (art. 35). Ook wordt de Raad gemachtigd om de Wet (burgemeesters en schepenen) van Middelburg te veranderen als hij daar reden voor ziet, en om de Wet en de inwoners van de stad een eed (van trouw) te laten afleggen en schriftelijk bevestigen (art. 36).

8.16 *Raad 1574 en Staten van Zeeland*

Ord.1574 gaat er van uit, dat het vóór de Opstand bestaande college van de Staten van Zeeland nog steeds in het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak beschikbaar is, zoals blijkt uit de in een ander verband⁹⁷ besproken bepaling, dat in de Staten van Zeeland en die van Walcheren Veere en Vlissingen de plaats zullen innemen van de bisschop en de heer van Veere (art. 38). De Staten van Zeeland bestaan onafhankelijk van Ord.1574, Oranje of de Raad. In de staatkundige structuur van Zeeland in 1574 en later hebben de Staten een oorspronkelijk gezag als vertegenwoordiging van de bevolking.

De werkwijze en het handelen van de Staten vallen buiten de door Ord.1574 geregelde materie. Afgezien van art. 38 verschijnen de Staten alleen in de reeds besproken bepaling van art.2, dat de Raad geen nieuwigheden e.d. mag invoeren en toepassen zonder toestemming

⁹⁴ NZ, I-A, 29: op 21/23-2-1575 besloten Raad en Staten, dat vis naar vijandelijk gebied alleen mocht worden gebracht via Reimerswaal en Biervliet waar Brabanders en Vlamingen vis met kleine schepen zouden kunnen ophalen.

⁹⁵ Regeling van art. 21 voldeed niet. Op 2-7-1575 besloten Raad en Staten, dat Middelburg, Vlissingen en Veere elk in eigen rechtsgebied naast generale provoost van Walcheren particuliere provoost mochten aanstellen (NZ, I-A, 34 vlg.). Provoost-generaal voor Beoosterschelde, Hans Crom, legerofficier die vooral op Schouwen gediend heeft, was muzikaal. Ook in andere opzichten interessante boedelbeschrijving in 1584 na zijn overlijden opgemaakt vermeldt onder meer partij muziekboeken, 'lute van elpenbeen' en 'syter' (GA Zierikzee, Weeskamer, nr.782).

⁹⁶ 'Monsteren' was het controleren of eenheden van leger en vloot aantal manschappen bezaten die zij officieel moesten hebben en waarvoor bevelhebbers soldij ontvingen. Vaak was eenheid niet voltallig en stak bevelhebber soldij voor ontbrekende manschappen in eigen zak.(brief van Oranje aan ongenoemde, 31-8-1575).Vgl. KHA, Fbk II, nr 242, fo109v vlg.; brief van Oranje aan ongenoemde, Dordrecht, 31-8-1575; soms ontbraken aan de 120 à 130 sol daten die er hadden moeten zijn, meer dan 60 of 70.

⁹⁷ XI-8.

van de Staten. De bepaling is een beperking van het gezag van de Raad door het gezag van de Staten. Aan de Staten wordt hier geen gezag toegekend, maar hun gezag wordt erkend.

Zoals reeds werd vermeld, vormden in de praktijk Raad 1574 en Staten samen een gewestelijke Zeeuwse regering. Maar de Raad had ook een competentieterrein waar de Staten buiten bleven. Zo vaardigde de Raad wettelijke regelingen uit waar de Staten niet bij waren betrokken ⁹⁸. Reeds in 1574 functioneerde de Raad als een instantie die in bepaalde omstandigheden signaleerde wanneer er actie ondernomen moest worden en een plan van actie opstelde, maar die actie niet zelf kon ondernemen. Kort na de invoering van de Hollands-Zeeuwse imposten constateerde de Raad in zijn vergadering van 6 juni 1574, dat er onmiddellijk geld nodig was dat niet uit de beschikbare geldbronnen verkregen kon worden ⁹⁹. De Raad ontwierp een plan voor een verplichte lening, op te brengen door de rijkste burgers, en stelde voor elk van de steden Middelburg, Zierikzee, Vlissingen, Veere en Brouwershaven een uit de stad op te brengen bedrag vast. Ook de terugbetaling en de interest werd geregeld. Maar de Raad kon de steden niet verplichten het hun toegedachte aandeel te betalen. Daarom besloot de Raad personen naar vier steden te zenden om die steden tot medewerking te brengen. Naar Zierikzee en Brouwershaven zouden gaan Junius ¹⁰⁰ en mr Adriaen de Jonghe, naar Veere Junius en naar Vlissingen Louis de Boisot. Blijkbaar was het niet nodig iemand naar Middelburg te zenden. Junius was lid van de Raad Admiraal Louis de Boisot kan ook tot de kring van de Raad worden gerekend. De Jonghe, burgemeester van Middelburg, verscheen in deze tijd als afgevaardigde van Middelburg in vergaderingen van de Staten ¹⁰¹. Eerst later komt hij voor als (Middelburgs) lid van de Raad ¹⁰². De Raad behandelde de aangelegenheid niet als een zaak waarin de Staten betrokken moesten worden, want ook het niet in de Staten vertegenwoordigde Brouwershaven werd om toestemming gevraagd. Zierikzee stemde aanvankelijk niet met de lening in, maar deed dit op een vergadering van de Staten in aanwezigheid van de Raad op 23 juni 1574 ¹⁰³.

8.17 Zeeuws-Hollandse betrekkingen

Ord.1574 wijdt enige bepalingen aan actuele onderwerpen die de betrekkingen tussen Zeeland en Holland betreffen: handelsvrijheid, oorlogsfinanciering en centrale vlootleiding (art. 32). Zoals de gehele ordonnantie zijn deze bepalingen Oranje in de mond gelegd, maar moet worden bedacht, dat de ordonnantie mede van de steden uitging. Het betreft wel een politieke doelstelling waar Oranje veel gewicht aan hechtte: een zo nauw mogelijke samenwerking tussen Holland en Zeeland, in het bijzonder op financieel terrein.

De oude handelsvrijheid 'tussen de vrienden' (Holland en Zeeland) moet bewaard blijven en het mag niet voorkomen, dat in een der landen of steden goederen aan een hoger licentrecht worden onderworpen dan elders (art. 32). Er was derhalve een niet nader aangeduid probleem in het Hollands-Zeeuwse handelsverkeer met de heffing van licentrecht. Mochten er over de aangelegenheid meningsverschillen bestaan, dan is Oranje van plan deze uit de weg te ruimen op de komende eerste gezamenlijke vergadering van de Staten van Holland en Zeeland. Het probleem kan zijn geweest, dat in Holland van goederen die naar Zeeland als eindbestemming werden vervoerd, licentrecht werd geheven alsof die goederen Zeeland

⁹⁸ Voorbeeld: ordonnantie op de jacht, van 17-4-1574 (ZA, GA Veere, nr 1556, fo 100r vlg.). Gezien nauwe samenwerking tussen Raad 1574 en Staten is het niet uitgesloten, dat Staten bij voorbereiding van ordonnantie waren betrokken, maar in tekst blijkt hier niets van.

⁹⁹ NZ, I-A, 10 vlg.

¹⁰⁰ Blijkbaar werd niet Junius de Junge, maar Charles de Boisot (eveneens lid van Raad 1574) naar Schouwen gezonden, want volgens notulen van Statenvergadering van 23-6-1574 werd verzoek aan Zierikzee gedaan door 'den gouverneur Boisot door laste van den Rade' (NZ, I-A, 12).

¹⁰¹ NZ, I-A, 14 (30-6-1574).

¹⁰² Bij oprichting van Raad was er geen lid uit Middelburg benoemd, omdat stad zo kort na overgang nog geen volwaardige plaats in regeringsbestel werd gegund. Toen die leemte voelbaar werd, is De Jonghe vermoedelijk officieus aan werkzaamheden van Raad gaan deelnemen, om pas na enige tijd officieel lid van Raad te worden. Wellicht heeft De Jonghe op 6 juni in Raad meegedeeld, dat Middelburg met verplichte lening instemde, zodat niemand naar Middelburg gezonden behoefde te worden.

¹⁰³ NZ, I-A, 12.

slechts passeerden op weg naar een bestemming buiten de gebieden van de Gemene Zaak¹⁰⁴.

Oranje is verder van plan op de gezamenlijke Statenvergadering er zijn uiterste best voor te doen, dat in Holland en Zeeland alle ontvangsten ('incompsten ende contributiën') en daaruit gedane uitgaven ('costen ende lasten daerthegens') uniform geregeld worden (art. 32). Dit zou betekenen gemeenschappelijke belastingen en een evenredige verdeling van de oorlogskosten over de Hollandse en Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak.

8.18 *Privilege voor Vlissingen*

Oranje had zich in zijn verklaring van 19 februari 1574 over de behandeling van Middelburg na de overgang van de stad de vrijheid voorbehouden Veere, Vlissingen en Arnemuiden voorrechten te verlenen, o.m. voor wat zij voor de Opstand gedaan en geleden hadden, omdat een aantal van die voorrechten inbreuken op rechten van Middelburg zouden maken¹⁰⁵. In maart 1574 kort voor het vertrek van Oranje uit Zeeland ontvingen Vlissingen en Veere elk een privilege en werd Arnemuiden tot stad verheven.

Met datum van 2 maart 1574 gaf Oranje Vlissingen een privilege waarin veel onderwerpen werden geregeld¹⁰⁶. Daaraan vooraf ging een request van Vlissingen aan Oranje met een aantal wensen. Vermoedelijk is de gang van zaken dezelfde geweest als hierna is gereconstrueerd voor het Veerse privilege met datum van 11 maart en heeft Oranje op 2 maart een aantal marginale beschikkingen op het thans niet beschikbare Vlissingse request genomen en ondertekend, waarna op een latere dag de definitieve tekst van het privilege met datum 2 maart is opgesteld. Oranje gaf het privilege niet enkel op eigen gezag. Blijkens de considerans had hij de toestemming van de gouverneurs en regeerders van Zierikzee en Veere gekregen¹⁰⁷. Aangenomen dat Vlissingen zelf met het privilege instemde, hadden dus de drie steden die op dat moment de Staten van Zeeland vormden, het Vlissingse privilege goedgekeurd. Vermoedelijk is dit gedaan om het privilege een enigszins reële grondslag te geven. Het verlenen van het privilege was niet een regeringshandeling met een kortstondig effect, maar het scheppen van rechtsverhoudingen voor de lange duur. Oranje gaf het privilege als vorst van Oranje, maar had als zodanig geen enkele rechtstitel om Vlissingen een privilege te geven.

Philips II had een dubbel gezag over Vlissingen: als graaf van Zeeland en als markies van Veere (en als zodanig heer van Vlissingen). In het privilege wordt hij 'majesteit' genoemd naar zijn hoogste waardigheid, koning van Spanje enz., maar als koning had hij geen enkele relatie met Vlissingen. Deze terminologie maakt het privilege persoonsgebonden. Dat de graaf van Zeeland en de markies van Veere ook nog elders koning was, was in 1574 een coïncidentie zonder juridische betekenis. Als aan 'majesteit' was toegevoegd 'als graaf van Zeeland' of 'als markies van Veere' zou het privilege functiegebonden zijn. Vermoedelijk heeft de redacteur echter alleen de in 1574 actuele persoon van Philips voor ogen gehad en moet 'majesteit' worden opgevat als 'graaf', c.q. 'markies'.

Dat Oranje het privilege als souverain vorst van Oranje gaf, blijkt uit de aanhef: "Wilhelm by der gratien Godts" en de souverainiteitsclausule aan het slot: "Want ons alsoo belieft". Uit die clausule blijkt verder, dat Oranje zich in het privilege niet voordeed als stadhouder van Philips II. In het slot noemt Oranje het privilege 'onse gratie'. Niet Philips, maar Oranje gaf Vlissingen

¹⁰⁴ In 1575 wilde Holland geen goederen naar Zeeland laten gaan, als het niet garantie had gekregen, dat licentrecht zou worden betaald als goederen niet in Zeeland zouden worden verhandeld en verbruikt (NZ, I-A, 29 vlg.; 21/23-2-1575). Bij garantie kan worden gedacht aan voorlopige heffing van licentrecht of borgstelling.

¹⁰⁵ Unger, *Bronnen*, I, nr.565: "reserverende aen ons om die van der Vere, Vlissingen ende Arnemude zulcx [d.w.z. voor wat rechten en privilegiën betreft] mede te voersien, als wy naer verdienste, nutz ende meesten oirboir van dezelve steden ende plaitse, mitsgaders van den ghemeenen lande zullen bevinden te behoeren."

¹⁰⁶ Boxhorn, *Chroniick*, I, 195 vlg.; Middelburg, 2-3-1574.

¹⁰⁷ "Wy de voorseyde articulen [= wensen van Vlissingen] overgesien hebbende, (ende daer op gehadt) 't advys van de Raden nevens ons wesende, midtsgaders het advys ende consentement van de Gouverneurs ende Regierders van Ziericzee, ende der Vere — — —". Woorden tussen () zijn aangevuld uit gedrukte *Costumen* van Vlissingen, 161 vlg.

een gunst ¹⁰⁸. Wel moest zoveel mogelijk de indruk worden gewekt, dat het om een privilege van Philips ging, omdat formeel alleen deze een dergelijk privilege kon verlenen. Daarom trad Oranje als zijn zaakwaarnemer op. Dit is terloops vermeld in de considerans volgens welke de Vlissingers in hun request Oranje verzocht hadden hun 'van weghe ende in den name' van Philips bepaalde voorrechten te verlenen. De tekst van het request is niet bekend, maar op grond van de gang van zaken met betrekking tot Veere en Arnemuiden mag aangenomen worden, dat de Vlissingers niet uitdrukkelijk om voorrechten 'vanwege en in de naam van Philips' hebben gevraagd, maar dat deze clause buiten Vlissingen om is opgenomen om de hoedanigheid te vermelden waarin Oranje het privilege gaf ¹⁰⁹. Het handelen vanwege Philips komt ook met zoveel woorden voor in art.1: "dat wy van weghe syne Majesteyt – – – Vlissinghen nemen en houden immediate in onse protectie ende onderdanicheyt met belofte dat syne Majesteyt, ofte syne nakomers, deselve stadt tot geen en sullen veralienen, by transporte, beleeninghe, ofte andersints, in 't geheel ofte deel" ¹¹⁰. Dat Oranje vanwege Philips als diens zaakwaarnemer handelde, drukt uit, dat Oranje Vlissingen niet uit het verband van het graafschap Zeeland of breder uit dat van de Habsburgse Nederlanden wilde verwijderen.

Een groot deel van het privilege is gewijd aan de inrichting en werkwijze van de stedelijke regering ¹¹¹. Daarbij is rekening gehouden met de situatie van vóór 1572. Zo zal Philips de baljuw aanstellen met macht om de rechten van hem en van de stad te bewaren (art.2) ¹¹². De stedelijke regering zal de ondergeschikte stedelijke functionarissen benoemen, maar daarbij het gezag en de domeinen van Philips respecteren (art.7).

8.19 *Privilege voor Veere*

Ook Veere had Oranje een request met verlangens voorgelegd ¹¹³. Toen Oranje op zijn terugreis naar Holland in Veere was, gaf hij daar op 11 maart 1574 aan de stad een privilege dat in grote lijnen hetzelfde karakter heeft als het privilege voor Vlissingen. Omdat bij Veere de inhoud van het request van de stad en de marginale beschikkingen van Oranje op het request bekend zijn, kan de gang van zaken worden gereconstrueerd. Veere diende bij Oranje een, zoals gebruikelijk ongedateerd, request in. Op dit request werden in de marge de beslissingen van Oranje met betrekking tot de afzonderlijke wensen van Veere geplaatst. Het geheel werd op 11 maart 1574 door Oranje in Veere getekend en bezegeld. Later werd de formele tekst van het privilege opgesteld die eveneens op 11 maart werd gedateerd ¹¹⁴. Daarin zijn meer aangelegenheden geregeld dan in het request en de marginale beschikkingen daarop aan de orde komen.

Volgens de considerans van het privilege hadden de Verenaren voorrechten 'van weghe ende in de name' van zijne majesteit gevraagd, maar het request bevat deze clause niet. Evenals in het Vlissingen privilege drukte Oranje met deze clause uit, dat hij als zaakwaarnemer van Philips optrad. Ook het Veerse privilege wordt door Oranje 'onse gratie' genoemd. Toestemming voor het privilege werd verleend door de gouverneurs en regeerders van Zierikzee en Vlissingen ¹¹⁵.

8.20 *Verheffing van Arnemuiden tot stad*

¹⁰⁸ Vgl. in noot 108 geciteerde clause.

¹⁰⁹ Vgl. VIII-19 voor privilege voor Veere en VIII-20 voor akte waarbij Arnemuiden tot stad werd verheven.

¹¹⁰ XI-9.

¹¹¹ Zie voor privilege ook III-19, VI-4, XI-6, 8, 9.

¹¹² Zulk een benoeming kon Oranje doen door van hem toegekende stadhoudelijke bevoegdheden gebruik te maken.

¹¹³ NA Nassausche Domeinen, inventaris vol. IV, fo 1287, No.VI. Copie op perkament gewaarmerkt door toenmalige secretaris van Veere P.de Vos. Vermoedelijk is met behulp van dit stuk in secretarie van Oranje privilege geredigeerd.

¹¹⁴ ZA, GA Veere, nr 2076 (17e-eeuws afchrift; origineel exemplaar van privilege is niet beschikbaar); Boxhorn, *Chro nicks* I, 228 vlg. Zie voor privilege ook IV-20, XI-6, 8, 9.

¹¹⁵ Anders dan in Vlissingen privilege wordt geen melding gemaakt van een advies van raden nevens Oranje.

Arnemuiden was een bevolkingsagglomeratie die gebouwd was deels op stedelijk territorium van Middelburg en deels in de ambachtsheerlijkheid Nieuwerkerke die voor het grootste deel aan Middelburg toekwam ¹¹⁶. Het vlek had geen eigen regering. Middelburg oefende er het plaatselijk gezag uit op een wijze die door de Arnemuidenaars als onderdrukkend werd ervaren. Arnemuiden trad vooral in de 16e eeuw steeds meer op als een afzonderlijk corpus dat zich tot de landsheer richtte, van deze rechten en vergunningen ontving, processen voerde, kortom als rechtssubject werd beschouwd. Het werd dan naar buiten vertegenwoordigd door de kerkmeesters, Heilige-Geestmeesters, en de dekens en beleiders van de drie schutterijen. Arnemuiden was vooral een havenplaats, gunstig gelegen aan de voor het internationale scheepvaartverkeer belangrijke Walcherse rede. In april 1572 schaarde de bevolking zich aan de kant van de Opstand, maar spoedig werd de plaats veroverd door Spaanse troepen die er veel verwoestingen aanrichtten en de plaats tegelijk met Middelburg in februari 1574 ontruimden. Het vertrek van de vijand uit Walcheren gaf Arnemuiden de kans zich van de greep van Middelburg te bevrijden. Dit werd bereikt door Arnemuiden tot stad te verheffen en op die manier tot een afzonderlijk rechtsgebied te maken, vrij van Middelburgse regering en jurisdictie.

De daarbij gevolgde procedure was gelijk aan die gevolgd bij de verlening van de privileges aan Vlissingen en Veere¹¹⁷. De ingezetenen van Arnemuiden en van de ambachtsheerlijkheden Nieuwerkerke en Mortiere dienden bij Oranje een request in met een aantal verlangens. Op het request werden in de marge de beschikkingen van Oranje geplaatst en door deze getekend op 9 maart 1574. Aan het slot van deze beschikkingen staat de clausule: "Alles bij provisie" waaruit blijkt, dat de materie nog definitief geregeld moest worden, wat vervolgens is gebeurd in een op dezelfde dag gedateerde akte.

De grondslag voor het optreden van Oranje wordt evenals in de privileges voor Vlissingen en Veere in de considerans de requestanten in de mond gelegd, hoewel het Arnemuids request daarover zwijgt. Uit een verwijzing naar het traktaat van reductie van Middelburg blijkt, dat de desbetreffende clausule niet van Arnemuiden, maar van Oranje afkomstig is ¹¹⁸.

Oranje handelt als soeverein en in overeenstemming daarmee staat aan het slot van de regeling de soevereiniteitsclausule: "Want Ons alsoo belieft." Hij treedt op als zaakwaarnemer van landsheer Philips, maar heeft ook een zelfstandige positie naast Philips, zoals onder meer blijkt uit de slotbepaling waarin Oranje de requestanten en de stad Arnemuiden neemt "in des Conincklijcke Maiesteyts ende Onse protectie ende sauvegarde". Oranje vaardigt de akte uit na verkregen 'advij's' van de gouverneurs van Vlissingen, Veere en Zierikzee en raden nevens hem. 'Advij's' zal hier advies betekenen, omdat in het vrijwel gelijktijdig privilege voor Vlissingen naast elkaar worden vermeld het 'advij's' van de raden nevens Oranje en het 'advij's ende consentement' van de gouverneurs en regeringen van Zierikzee en Veere. Anders dan bij de privileges voor Vlissingen en Veere wordt in de akte geen melding gemaakt van toestemming van de regeringen van Zierikzee, Vlissingen en Veere. De verklaring hiervan kan zijn, dat de aan Arnemuiden verleende zelfstandigheid ten koste van Middelburg kwam en in feite een bestraffing van Middelburg was, omdat het zo lang aan de verkeerde kant was blijven staan. Oranje was als leider van de Gemene Zaak de aangewezen figuur om die 'straf' op te leggen. Zijn gouverneurs waren het met die straf eens, maar de genoemde drie steden hielden zich er buiten.

In enkele bepalingen van het privilege voor Arnemuiden wordt uitdrukkelijk rekening gehouden met het landsheerlijk bestel, zoals dit vóór 1572 functioneerde. Zo moet Arnemuiden jaarlijks betalen 'tot prouffijte van de Conincklijcke Maiesteyt' eenzelfde percentage van de plaatselijke accijzen als Middelburg deed, en wordt de baljuw vanwege de landsheer aangesteld.

¹¹⁶ 'S Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 448 vlg.; Kesteloo, *Arnemuiden*, 5 vlg. Zie voor ambachtsheerlijkheid Nieuwerkerke: Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, I, 772 vlg.

¹¹⁷ Teksten in De Jonge van Ellemeet, 'Verheffing', 289 vlg.

¹¹⁸ Volgens akte van Oranje had Arnemuiden Oranje verzocht, "dat Ons van weghen ende in den name derselver Maiesteyt [= Philips II] ende uuyt cracht van d'auctoriteyt, bij den tractate van reductie der stad Middelburch onder Onsen gouvernemente aen Ons gereserveert, zoude believen te gunnen, accorderen ende octroyeren in crachte van privilegie zekere pointen ende articulen, Ons bij henluyden overgegeven."

Hoewel de term in de akte van Oranje niet voorkomt, werd Arnemuiden meermalen 'burgstad' genoemd, d.w.z. een bewalde of ommuurde stad ¹¹⁹. Wel komt de term 'burg' in de akte voor, bijv.: "huysen ende erven binnen 't bevanck van 't dorp ende borch, genaempt Arnemuden". De omvang van de vestingwerken bepaalde de grootte van de nieuwe stad. Oranje ordonneerde, dat "den burch oft plaetsse van Arnemuden, soo boven als beneden dijc, gelijck dat tegenwoordelijck bewalt ende overgraven is, ofte noch bewalt ende overgraven zal worden, van nu voortaan sal wesen een stad". Als burgstad behoorde Arnemuiden tot de 'besloten steden' in tegenstelling tot bijv. Domburg en Westkapelle ¹²⁰. Besloten steden hadden juridisch een sterkere positie dan niet-besloten steden ¹²¹.

¹¹⁹ Uitdrukking werd in officiële teksten gebruikt. Zo werd op 23-2-1575 een plakkaat gepubliceerd "ter peuyen der Burchstadt Armuyen" (ZA, GA Veere, nr 1556, fo 115v).

¹²⁰ ZA, verzameling Van der Warck, nr 13; daarin uitspraak van gouverneur en Hof van Holland en Zeeland in geschil tussen Middelburg en Arnemuiden; 24-2-1589; Arnemuiden betoogde, dat Oranje 'de vleckke van Armuyden' tot een 'besloten stad' had gemaakt. De Mondoucet, Franse resident in Brussel, rapporteerde aan Franse koning, dat Oranje Arnemuiden tot 'une ville close' had gemaakt (De Mondoucet, *Lettres*, II, nr 170, bl.160; Brussel, 1-4-1574).

¹²¹ Heffingsordonnantie van Generale Staten van Holland en Zeeland op impost van waaggeld van 10-5-1574: "Item zoo en zal men egheene waghe ghebruycken dan in de besloten steden *tenzij een dorp of vlek recht en gebruik van waag heeft en door benoeming van een collecteur voor de impost wil behouden*" (ZA, Verzameling M.de Jonge, nr 26). Militair belang van besloten steden eiste soms veiligheidsmaatregelen die door beslotenheid van de steden effectief konden zijn; vgl. aanschrijving van Gecommitteerde Raden van Zeeland aan regeringen van besloten steden van Zeeland om op verdachte personen te letten (NZ, II, 383; 31-7-1579).

9 Regering in Middelburg 1574-1576.

9.1 *Overgang van Middelburg op 18-21 februari 1574*

Middelburg had zich niet als andere steden door toedoen van de eigen bevolking (al of niet in samenwerking met opstandelingen van buiten de stad) bij de Opstand aangesloten, maar was door de opstandelingen onder leiding van Oranje na een langdurige blokkade en beleg op de landsheer van de Nederlanden en diens troepen veroverd. De stad was daarmee in handen van een buitenlandse vorst gekomen. Het was echter niet de bedoeling van Oranje en van de opstandelingen om Middelburg van het graafschap Zeeland af te scheiden of uit het complex Nederlanden los te maken. Men stelde het dan ook voor, dat de stad niet was veroverd, maar door de overgang haar normale staatsrechtelijke positie van bestanddeel van Walcheren had teruggekregen. De overgang werd reductie genoemd. De stad werd teruggevoerd naar haar oorspronkelijke situatie en de reductie betekende de eenwording, het uniëren, van Walcheren. Het moest ook duidelijk zijn, dat in de voorstelling van de opstandelingen de stad door de overgang niet Philips als landsheer had verloren.

In enige met de overgang verband houdende teksten wordt met nadruk de positie van Philips als landsheer en van Oranje als diens stadhouder vermeld. In een omstreeks 5 december 1573 opgemaakte commissie voor Adriaan Manmaker en Charles de Beaulieu als beheerders van de in Middelburg buit te maken goederen spreekt Oranje de hoop uit, dat God Middelburg van de tirannie van Alva zal verlossen “ende in hueren ouden vrydom, onder onsen gouvernemente stellen om alsoe voirtaen naer hueren ouden rechten ende pre[vij]legien onder des Co[ninklijke] Ma[jesteij]ts gehoorzaamheijt geregeert te worden” ¹. Verderop in dezelfde commissie heet het: zo wanneer God Middelburg “in onsen handen ende onder onse regieringe ende gouvernemente tot dienste van zyne Ma[jesteijt] sal stellen”. In het laatste citaat verschijnt Oranje als zaakwaarnemer van Philips. Dit is ook het geval in de commissie van Oranje voor Glaude Willemsz. als dijkgraaf–generaal van Walcheren van 11 of 12 februari 1574: “aangezien duidelijk is, dat Walcheren binnenkort sal geunieert worden tot dienste van de Co[ninklijke] Ma[jesteijt] onder onsen gouvernemente” ². Kort na de overgang benadrukt Oranje zijn stadhouderschap in de commissie voor Walraven van den Braemsloot als rentmeester van de geconfisqueerde goederen in Middelburg en ressort: “Alsoe deylandt van Walcheren onlanxleden onder ons gebiet als wettich stadthouder van Hollandt [en] Zeelandt gereduceert wesende” De commissie eindigt met de soevereiniteitsclausule: “Want onse ernstige meyninge ende begeerte zulcx is.” ³

Bij de overgang van Middelburg naar de Opstand waren aan de kant van de stad twee elementen betrokken: het landsheerlijke garnizoen met zijn bevelhebber Mondragon, en de stad met haar stedelijke regering ⁴. Voor elk van beide elementen werd een afzonderlijke regeling getroffen. Met Mondragon sloot Oranje op 18 februari een overeenkomst waarbij het garnizoen vrije aftocht kreeg. Het garnizoen verliet op 22 februari de stad ⁵.

¹ NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, 48v vlg.; z.pl., z.d. Oranje vermeldt verzending van commissie in brief van 5-12-1573 (KHA, Fbk I, Fr. Miss., nr 181, fo 367r vlg.).

² NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 13r vlg.; z.pl., z.d.; met datum in KHA, Fbk I, fo 37v.

³ NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1788, fo 44v vlg.; Middelburg, 8-3-1574. De instelling van de administratie van Van den Braemsloot van de geconfisqueerde goederen in Middelburg en ressort was onderdeel van reorganisatie van in 1573 opgezette beheer van geconfisqueerde goederen op Walcheren, nodig geworden door overgang van Middelburg en Arnemuiden; vgl. V-14. Omvangrijke Middelburgse oorlogsbuit kwam niet in administratie van geconfisqueerde goederen terecht, maar werd door Manmaker geadmistreerd (ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 12r vlg. Volgens Parker, *Revolt*, 149, bedroeg buit 75.000 gl. Manmaker verantwoordt echter 72.292 £ Vlaams = 433.752 gl.

⁴ Zie voor overgang van Middelburg : Unger, *Bronnen*, I, nr 561-566; 's Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 405 vlg.

⁵ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 227, fo 499v vlg.; brief van Oranje aan ongenoemde; Vlissingen, 23-2-1574: vijandelijk garnizoen is “op ghisteren” uit Middelburg en Arnemuiden vertrokken.

De stedelijke regering wilde met Oranje onderhandelen over de voorwaarden waarop de stad zou overgaan ⁶. De burgemeesters gaven Oranjes gemachtigden een schriftelijke uiteenzetting van de behandeling die de stad voor zich en haar burgers wilde verkrijgen. Maar van onderhandelen wilde Oranje niet weten. In de bewoordingen van de stedelijke gemachtigden wilde Oranje “alleenlijk uuyt zyne eygen vorstelycke ghenade verleenen tgunndt zijn excellentie goetdochte” ⁷. Deze zinsnede schetst de werkelijke situatie. Middelburg ging over in handen van de soevereine vorst van Oranje. In die hoedanigheid behaalde hij in Middelburg een geweldige oorlogsbuit. Maar als het formeel aldus vastgelegd zou zijn, zou Middelburg buiten het graafschap Zeeland zijn geraakt en een buitenlandse enclave in de Nederlanden zijn geworden. Oranje deelde in een schriftelijke verklaring van 19 februari 1574 mee hoe Middelburg zou worden behandeld ⁸. Daarin is geen sprake van een behandeling volgens vorstelijke genade, maar van het prefereren van christelijke genade boven strengheid.

Naar de vorm moest Philips' gezag over Middelburg gehandhaafd worden en Oranje stelde het voor alsof hij bij de overgang van Middelburg handelde als zaakwaarnemer van Philips. Hij bepaalde onder meer, dat burgers die de eed wilden afleggen die andere onder Oranjes gebied staande steden aan Oranje ‘van con[ninklijke] ma[jesteits] wegen’ hadden gedaan, lijf en goed zouden behouden. Hierbij valt te denken aan een eed zoals die welke de Veerenaren in 1572 hadden afgelegd ⁹. De eed die de schepenen op 20 maart 1574 ten overstaan van de nieuwe Raad 1574 aflegden, brengt de formele voorstelling van de zaak onder woorden. De schepenen zwoeren het recht van de koning van Spanje als graaf van Holland en Zeeland te bewaren, de prins van Oranje als zijn wettige stadhouder trouw en gehoorzaam te zijn en de Gemene Zaak tot weerstand van de algemene vaderlandse vijand te bevorderen ¹⁰. De verplichting van de schepenen tegenover Philips was beperkt. Zij zwoeren niet, dat zij hem zouden gehoorzamen. Het ‘bewaren’ van het recht van Philips liet hun de ruimte om Oranje te gehoorzamen en de Gemene Zaak te bevorderen. De erkenning van Oranje als stadhouder van Philips was onder meer noodzakelijk om Philips' gouverneur van Zeeland, Mondragon, elk gezag te ontfangen. In de bewoordingen van de eed valt op, dat Philips graaf van ‘Holland en Zeeland’ wordt genoemd. Dit was in Zeeland niet gebruikelijk. De landsheer was graaf van Zeeland ¹¹. Dat hij ook nog landsheer in andere gewesten was, was niet relevant. Misschien komt hier de wens van Oranje tot uiting om Holland en Zeeland als een eenheid te zien handelen, maar waarschijnlijker is, dat hier de Hollandse opvatting van één graafschap Holland en Zeeland is overgenomen.

De burgerij in de gedaante van de schutterijen en de gilden legden op 3 april 1574 een eed af, in de bewoordingen van een uittreksel uit een thans verloren register “eed van trouw vanwege Oranje als stadhouder en kapitein-generaal voor Zijne Maj[esteit] over Zeeland” ¹².

Omdat Middelburg schappelijk werd behandeld, verplichtte Oranje de stad tot betaling van een nog vast te stellen bedrag als bijdrage in de kosten van het verdrijven van de vijand van het vaderland. De Raad 1574 werd in art. 35 Ord.1574 gemachtigd om het bedrag met Middelburg overeen te komen. Ook de burgerij werd bij de vaststelling van het bedrag betrokken. Op 22 maart 1574 vond over dit onderwerp een brede vergadering plaats waarin de organisatievormen van de burgerij, met uitzondering van de kerkelijke, vertegenwoordigd waren: de aftredende en de aantredende stedelijke regering, gedeputeerden van de schutterijen en van Rhetorica en de dekens en beleders van alle gilden en ambachten ¹³. De Raad 1574 accordeerde met de stad op 26 maart 1574 op 100.000 gl. welk bedrag ten

⁶ Unger, *Bronnen*, I, 490, nr 562 – 564.

⁷ 's Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 415.

⁸ Unger, *Bronnen*, I, 491 vlg., nr 565.

⁹ IV-9.

¹⁰ ZA, Verzameling Verheye van Citters, nr 45c: “onsen genadichsten heere den Coninck van Spaengien als grave van Hollant ende Zeelant etc. zyn recht te bewaeren, den Prince van Oraingnien etc. als zynen wetlicken stadthouder ende vuer zyne Majesteit gouverneur getrouwe en gehoorsaem te zyn, de gemeyne zake tot wederstant van den algemeynen vaderlants viant te voorderen ende te avanceren naer ons vermuegen”.

¹¹ Zoals blijkt uit inhuldigingseed van Philips in 1549 (Boxhorn, *Chroniik*, II, 495 vlg.).

¹² ZA, Handschriftenverzameling, nr 847 B, 90.

¹³ ZA, Handschriftenverzameling, nr 847 B, 88, 89.

voordele van de Gemene Zaak zou komen ¹⁴. Het geld is dan ook terechtgekomen in de administratie van de tesorier van de Gemene Zaak in Zeeland, Manmaker ¹⁵.

9.2 Giften van Oranje na overgang van Middelburg

Kort voor of na de overgang van Middelburg heeft Oranje ten gunste van bepaalde personen over Middelburgse functies en objecten beschikt en daarbij bestaande rechtsverhoudingen doorkruist. Vermoedelijk heeft hij dit gedaan op grond van oorlogsrecht, omdat hij de stad had veroverd. Aan Anna van Bourgondië, weduwe van de in 1573 overleden gouverneur van Vlissingen Jacob Smit van Baarland, schonk hij een beschikkingsrecht over de commanderie van de Duitse orde in Middelburg, dat later een juridisch probleem opleverde ¹⁶. Op 28 februari 1574 schonk hij Lenart Quirynsz. [Wadde] een onduidelijk recht op de brouwerij van de abdij in Middelburg ¹⁷. Aan Gillis Gilliss., poorter en inwoner van Vlissingen, schonk Oranje als beloning van diensten bewezen aan Lodewijk van Nassau en de Gemene Zaak een criëerderschap in Middelburg. Met een beroep op haar privileges die bij het overgaan van de stad uitdrukkelijk gewaarborgd waren, wilde de stad de schenking niet effectueren ¹⁸. Korte tijd later verzocht Oranje de regering van Middelburg om Gillis het eerste vrij komende criëerderschap te verlenen en hem ondertussen in het bezit te stellen van de geruïneerde blekerij op de haven die vroeger aan de commandeur van Sint Jan had toebehoord ¹⁹. Kort na de overgang van Middelburg stond Oranje aan de Waalse kerkelijke gemeente het bagijnhof in Middelburg af om daar weduwen van gesneuvelden en verminkte soldaten te huisvesten ²⁰. De Staten beschouwden het bagijnhof als bezit van de Gemene Zaak en wilden zelf de beschikking over de daar staande huisjes hebben. Zij of hun Gecommitteerde Raden besloten in september 1578, dat de huisjes op korte termijn ontruimd moesten worden ²¹. De aangelegenheid werd behoedzaam behandeld, want in april 1579 werd besloten, dat alle Walen en Walinnen en anderen de huizen van de Gemene Zaak in het bagijnhof die zij zonder consent van de Staten of zonder titel bewoonden, moesten ontruimen ²². Blijkbaar is er toen een regeling getroffen waarbij de Waalse kerk armen in het bagijnhof kon laten wonen. Middelburg ging de eigendom claimen van de in de stad gelegen geconfisqueerde geestelijke goederen. Omstreeks 1591 verkocht de snel in inwonertal toenemende stad het bagijnhof, ongetwijfeld als bouwgrond ²³. Voor Waalse armen was er toen geen ruimte meer.

Ook niet-Middelburgse zaken werden als gift gebruikt. Zo werd de vlootkapitein Joos de Moor voor zijn diensten beloond met een benoeming tot baljuw van Middelburg ²⁴. Toen in 1579 enige wrijving tussen Oranje en Gecommitteerde Raden van Zeeland was ontstaan over de benoeming van een waterbaljuw, wezen Gecommitteerde Raden er op, dat de twee voorgaande waterbaljuws niet tegen hun taak opgewassen waren en meer bij wijze van beloning voor diensten of als gunst dan om hun capaciteiten waren benoemd ²⁵. Dit gold in het bijzonder de kort na de overgang van Middelburg benoemde Jan Paterssen ²⁶.

¹⁴ ZA, 2e Copulaatboek, fo 379r vlg. Middelburg zou bedrag betalen “voor haere redemptie ende rantsoen ten proffyte van de ghemeyne zaecke”. Bedrag werd in termijnen betaald; 15.000 gulden werd kwijtgescholden. Plattelandsbewoners die hun toevlucht in Middelburg hadden gezocht, moesten afzonderlijk een bedrag opbrengen.

¹⁵ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 14r vlg.

¹⁶ Dirksen, ‘Stad, buurt en commanderie’, 89 vlg.

¹⁷ Dirksen, *ibidem*, 81. Achternaam Wadde komt onder meer voor in ZA, RAZE, nr 4425, ongefolieerd, akte van 13-12-1571: Lenaert Quiryns alias Lene Wadde.

¹⁸ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 247, fo 505r; verzoek van Oranje aan gouverneur Charles de Boisot om uit te zien naar andere beloning; Dordrecht, 8-4-1674.

¹⁹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 278, fo 512v; Gouda, 15-5-1574.

²⁰ ZA, Archief Staten, nr 1203–I; brief van Lois d’Outreleau namens Franse kerk aan Gecommitteerde Raden, 1-8-1589.

²¹ NZ, II, 45, ook in III, 8 (8-9-1578).

²² NZ, III, 325 (30-4-1579).

²³ In 1593 werd het eigenmachtig beschikken van Middelburg over voormalige geestelijke goederen grotendeels gesanctioneerd in een onder bemiddeling van Maurits tot stand gekomen akte van arbitrage (De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 132 vlg.).

²⁴ IX-6.

²⁵ NZ, III, 248, 257.

²⁶ Commissie op naam van Oranje van 19-5-1574: “om die goede kennesse — — — van zyne nutheyt, bequamheyt ende den goeden getrouwen ende menichfuldighen diensten by hem tot

De met Oranje meegekomen Raden nevens hem beschikten ook over objecten. De 'heeren die *begin 1574* benevens zyne Excellencie waeren gecommen' schonken de schaliedekker Mels Andriesz. de drie torentjes op de kerken van de Bogaerden, het bagijnhof en de Cellebroers in Middelburg ²⁷.

9.3 Middelburg in 1574 – 1575

Middelburg had zich bijna twee jaar met man en macht verzet tegen de opstandelingen en de stedelijke regering had zich daarbij trouwe aanhangers van de landsheer betoond. In februari 1574 werd dit regime door militaire dwang van de ene op de andere dag vervangen door het regime van de Gemene zaak. De stad moest een zware oorlogsschatting opbrengen en verloor het Arnemuidse deel van haar rechtsgebied, belangrijk voor de havenactiviteiten. Haar belangrijkste handelsrivalen op Walcheren, Vlissingen en Veere, waren tot de Staten van Zeeland toegelaten en daardoor op hetzelfde staatkundige niveau gekomen als Middelburg.

Middelburg moest zich in de sterk van de situatie van vóór 1572 verschillende omstandigheden opnieuw een positie van centrum van gezag en handel opbouwen ²⁸. De stad werd snel het middelpunt van regering en bestuur van de Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak en op den duur van Zeeland tijdens de Republiek ²⁹. Charles de Boisot, nu gouverneur van Middelburg, Vlissingen en Arnemuiden, verhuisde van Vlissingen naar een woning in de abdij van Middelburg waar ook de gouverneur van Veere, Junius de Junge, kwam wonen ³⁰. Zelfs de gouverneur van Beoosterschelde, Arend van Dorp, kreeg een woning in Middelburg, al zal hij ook wel een onderkomen in Zierikzee hebben gehad ³¹.

Er zal na de overgang binnen de stad veel conflictstof aanwezig zijn geweest die moest worden opgelost of wegslijten. De gevolgen van het proces van het met zichzelf in het reine komen hadden hun werking soms ook buiten de stadsmuren, zoals hierna bij de bespreking van het optreden van baljuw Rollema zal blijken. Conflictstof gaf de bestraffing door het stedelijke gerecht van een aantal Middelburgers die in juni 1573 tevergeefs hadden getracht de stad aan de opstandelingen uit te leveren. De gevonnisten waren mannen die met hun gezin in de stad woonden, leden van de stedelijke samenleving ³². Sommige straffen waren uitzonderlijk streng, enkelen werden gevierendeeld, bij een werd levend het hart uit het lichaam gesneden. Kort na de overgang van de stad ontving de Raad 1574 requesten waarin om alimentatie van de weduwen en wezen van de gevonnisten werd gevraagd. In enkele requesten werd de stedelijke regering voor de vonnissen verantwoordelijk gesteld ³³.

voorderinghe van de gemeyne saecke ghedaen ende die hy al noch verhoept te doene" (ZA, Rekenkamer B, nr 3902, fo 1r vlg.).

²⁷ ZA, Rekenkamer B, nr 24592, omslag 2e grossa I 1589: notariële verklaring door andere schaliedekker d.d. 11-11-1590 (ook gebruikt door Kesteloo, *Domburg*, 62). Het zullen daktorentjes zijn geweest, want als voorwaarde was gesteld, dat Mels de gaten dichtte.

²⁸ Zie voor economisch leven op Walcheren na april 1572: Enthoven, *Zeeland*, 71 vlg.

²⁹ Enthoven, *Zeeland*, 74. Zie voor plaats van Middelburg in Zeeland na overgang van stad in 1574: Heeringa, 'Leiders', 1918, 7 vlg.

³⁰ **ZA Rekenkamer B, Acquitten, nr 2429.2; nr 152**: rekening van metselaar Frans Roelans voor in Abdij voor gouverneurs van Middelburg en Veere verrichte werkzaamheden, met betalingsopdracht d.d. 10-4-1574.

³¹ **ZA Rekenkamer B, Acquitten, nr 2429.2; nr 307**: rekening van pompmaker Jan Janss. van Roey voor reparatie van twee pompen "ten huysse van den ouue reentemester daer menheer de governoer van Zerkce voent", met betalingsopdracht d.d. 28-4-1574. Oude rentmeester was Philibert van Serooskerke, rentmeester van Bewesterschelde. Zie voor sterk verbouwde huis Kluiver en Rosenberg, 'Wagenaarstraat 1', 1 vlg.

³² Van enigen is beroep bekend: boksmaker, goudsmid, smid, kuiper, kleermaker, kruidenier (ZA, Rekenkamer B, **nr 24332 A en 24342**; 's Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 431). In totaal ging het om tenminste negen personen. 'S Gravezande, a.w., 510, citeert uit thans verloren crimineel register van Middelburg, dat verhoren van de van verraad verdachten "verdonckerd wierden met het overgaan van de Stadt, onder de gehoorzaamheyt van den Prince van Oraingnien".

³³ ZA, Rekenkamer B, **nr 24331 B**: weduwe van goudsmid Gerrit Jacobse Steeil vertoont, dat haar man "omme die goede affectie die hij tot der welvaart zijnes vaderlants ende der gemeynder saecken hadde, alhier mede in julio lesleden ombracht ende vermoort is

Er was na de overgang onrust in de stad ³⁴. In juli 1574 protesteerde de stedelijke regering formeel tegen hard optreden van admiraal Louis de Boisot ³⁵. De Boisot had volgens het protest dikwijls kooplieden en andere burgers gesommeerd hem geldbedragen op te brengen. Toen de aangemaanden zich verontschuldigden, nam De Boisot hun excuses niet aan, maar hij zond hun bij nacht soldaten die zich ernstig misdroegen. De oorzaak van het protest zal zijn geweest, dat De Boisot in Middelburg op eigen naam geld op obligatie opnam om daarmee zijn bootsvolk te betalen ³⁶. Hij zal dat bootsvolk gebruikt hebben om de leningen te verkrijgen en daarbij zal het niet altijd vreedzaam zijn toegegaan. In november 1574 rapporteerde de Spaanse zaakgelastigde in Londen een gerucht, dat Oranje de winter in Middelburg zou doorbrengen onder meer om genoegdoening te geven voor de openlijke roverijen door enigen van zijn 'volk' ³⁷. In het rapport wordt ook de aankomst in Vlissingen gemeld van de vidame de Chartres die hoopte, dat Oranje met Middelburg tot overeenstemming zou komen in een niet vermelde aangelegenheid, wat doet vermoeden, dat er tussen Oranje en Middelburg een of meer vrij belangrijke geschilpunten bestonden ³⁸.

geworden bij de overicheyt deser stadt, zoe oick daer benefens der balju Tourck alle die goederen des voerscreven hurs mans ende ock mede de supliante meubelen daeromme verkocht heeft tot zeer vielen pryse, ende groet bederven van haer ende haere cleijne kinderen". Requestrante vraagt onder meer om een uitkering voor haar en haar vier kinderen "die hen jaerlicx betaelt worde by de olde borgemeesters ende wethouders, als wesende diegeenege die den man der supliante zoe derlicken sonder redene vermoort hebben". Raad 1574 kende haar op 22-4-1574 jaarlijkse uitkering van 6 £ vls toe. ZA, *ibidem*, Magdalena Coene, weduwe van Arent Huys, vertoont, dat haar man "deur die affectie die hy tot zynder Excellencie ende der gemeynder saecke hadde, by der overicheyt deser stadt niet alleene geapprehendeert en is, maer so schandelicken vermoort, dat zy den selven zyn herte leevendich vuyten lyve hebben genomen, spolieerende daer benefens der supliante van alle haere goederen. Ende al hadde diezelve overicheyt ende maiestraet daarmede haar wel behoirt gehadt versaett ende gecontenteert te houden, zoe en is sulcx niet gebuert, maer hebben bovendien die supliante naer sware gevencknisse met haren kinde sonder gelt oft goet ter stadt vuytgeiaecht, in der vuegen, dat sy geen middel en heeft oft en weet om te leeven". Ook zij kreeg op 22-4-1574 jaarlijkse uitkering van 6 £ vls. Soms worden de Spanjaarden als de schuldigen genoemd: van de boksmaker Balten de Coninck wordt vermeld "die van de Spaigniaerden tirannelyc gequartiert (= gevierendeeld) wiert binnen Middelborch". Misschien worden de Spanjaarden hier enkel genoemd als uitvoerders van het vonnis. De stukken inzake het gerechtelijk vooronderzoek in de aangelegenheid werden bij het overgaan van de stad 'verdonckerd' ('s Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 510).

NB bladzijden uit ruig register gescheurd

³⁴ Zie XIV-3(10) voor Middelburgse financiële bijdrage in betaling van garnizoen.

³⁵ ZA, Handschriftenverzameling, nr 847 B, bl.90, op 11-7-1574. Niet vermeld is tot wie protest was gericht. Te denken valt aan Regeringsraad waarin Middelburg op dat moment nog niet was vertegenwoordigd. ZA, GA Middelburg, Sakelyk Register van de Notulen ten Raade, **DEEL OPZOEKEN**, 329; op 11-7-1574: "Protest jegens den Admiraal van kragt en geweld aan borgers gedaan door zijn volk in haare huysen". **Zie ook DE STOPPELAAR.**

³⁶ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 142r vlg.; terugbetaling van gelden die burgers, c.q. inwoners van Middelburg ten behoeve van oorlogsschepen op obligatie van admiraal Louis de Boisot geleend hadden.

³⁷ *Calendar of State Papers – Spanish 1568-1579*, 486; brief van Antonio de Guaras aan Zayas, Londen, 7-11-1574 (in Engelse vertaling): "I have learned that the Vidame de Chartres has gone to Flushing and disembarked there in the hope that Orange would come to terms with Middleburg, where they say he will pass the winter, partly in order to redress the robberies which some of his people have openly committed there." Volgens deze passage was er tussen Oranje en Middelburg een onbesliste kwestie. Passage bewijst grote aandacht in buitenland voor situatie op Walcheren. De Guaras was Spaanse koopman die bij ontbreken van gezant van Philips II bij Engelse hof in Londen fungeerde als agent van Philips (Bohm III, *Revolt*, 180, 205 vlg.). Ook Franse resident in de Nederlanden, De Mondoucet, meldde zijn koning op 5-10-1574, dat vidame de Chartres [Jean Ferrières, agent van Condé in Engeland] in Zeeland was aangekomen (De Mondoucet, *Lettres* (ed. Didier), II, nr 215 en bl. 326).

³⁸ Vgl. ZA, Handschriftenverzameling, nr 847 B, 94; op 23-8-1574 droeg stedelijke regering burgemeester Andries Jacobsz. de Jonghe en pensionaris Hendrik Agileus op naar Oranje te reizen om deze mondeling en schriftelijk verscheidene voor stad bezwaarlijk geachte zaken voor te leggen.

Vermoedelijk heeft op de onrustige situatie ook betrekking een slechts in uittreksel bekend besluit van Wet en Raad om Oranje een partij wijn te schenken en zo onder zijn aandacht te brengen de affaires en armoede waarin de stad door wanbestuur was gekomen ³⁹. De ongeregelheden waren zo ernstig, dat Morillon er Granvelle over inlichtte (zie hierna).

Terwijl er in het voorjaar van 1575 vredesonderhandelingen werden gevoerd, werd de voor de stedelijke samenleving belangrijkste kerk, de Westmonster, afgebroken ondanks protest van stedelingen ⁴⁰. Op tenminste een deel van de bevolking zal die maatregel een ongunstig effect hebben gehad.

9.4 *Adriaan Jacob Joosse*

Ook de baljuw Tzomme Rollema zorgde voor opschudding in de stad. Volgens Granvelles informant Morillon had Rollema een aantal mensen in Middelburg, o.m. vroegere regeringsleden, gevangen gezet ⁴¹. Eén slachtoffer vermeldt Morillon afzonderlijk: 'die dappere burgemeester die het zo lang heeft volgehouden'. In de komende tijd is de 'burgemeester van Middelburg' vooral voor Requesens en zijn omgeving een bekende persoonlijkheid. Ook als hij niet bij name genoemd wordt, zoals in het bericht van Morillon, mag worden aangenomen, dat het steeds gaat om Adriaan Jacob Joosse.

Adriaan Jacob Joosse was tijdens de beeldenstorm in 1566 een van de twee Middelburgse burgemeesters. Bisschop De Castro liet zich tegenover de Brusselse instanties ongunstig over zijn gedrag uit. Evenals baljuw Rollema werd hij in 1569 gevangen genomen, maar hij kwam spoedig vrij. Ook in de periode 1571 tot aan de overgang van Middelburg in februari 1574, dus onder meer gedurende de blokkade en het beleg van de stad, was hij burgemeester. Hij zal betrokken zijn geweest bij de berechting van de deelnemers aan de mislukte overlevering van de stad aan de opstandelingen in juni 1573. Van wat er met hem in Middelburg na zijn gevangenneming in 1574 is gebeurd, is bekend, dat de stedelijke regering, vermoedelijk in mei 1575, besloot Adriaan Jacob Joosse uit de stad te laten gaan ter voorkoming van wanorde ⁴². In elk geval verliet hij de stad. Dit heeft de Gemene Zaak heel wat

³⁹ ZA, Handschriften, nr 847 B, 97: situatie waarin stad was gekomen door "het quaet ende nydich regiment van zijn [=Oranje] openbare vijanden ende misbruijckers van de liberteyt des gemeenen vaderlants". Bij de openbare vijanden zal dan gedacht moeten worden aan het stadsbestuur dat de vijand had geholpen de stad tegen de opstandelingen te verdedigen, en bij de misbruikers aan de elementen die in de stad na de overgang wanorde veroorzaakten.

⁴⁰ De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2662, notariëel protest van 12-3-1575. Reeds in juli 1574 dacht stedelijke regering er over kerk af te breken en op haar plaats markt te maken (De Jonge van Ellemeet, *Onderzoek*, 121 vlg.). Het is niet uitgesloten, dat afbraak door voorstanders is 'doorgedrukt', omdat zij er mee rekenden, dat lopende vredesbesprekingen tot vrede zouden leiden en positie van rooms-katholieken in Middelburg dan zo zou verbeteren, dat afbraak sociaal niet meer mogelijk was; vgl. overhaaste stichting van Leidse universiteit in januari 1575 (I-16). **BOEK MARKT NOEMEN ?**

⁴¹ Zie in noot 56 geciteerde passage. Zie voor Morillon III-5. Granvelle, aartsbisschop van Mechelen, werd tijdens zijn langdurig verblijf buiten de Nederlanden uitvoerig van Nederlands nieuws voorzien door Maximiliaan Morillon, vicaris-generaal van het aartsbisdom (Van Durme, *Antoon Perrenot*, onder meer 221).

⁴² ZA, GA Middelburg, Sakelyk Register van de Notulen ten Raade, I, 425; op 6-5-1573: "Den burgermeester Adr. Jacob Joossen uyt de stad te laten gaan tot voorkoming van veele disorders." Jaartal kan niet juist zijn, omdat Adriaan in februari 1574 nog burgemeester was en hij na overgang van stad is vertrokken. Van in aanmerking komende jaren 1574 en 1575 komt 1575 het meest in aanmerking. Na overgang van stad maakte Adriaan geen deel meer uit van stedelijke regering. Gewezen functionarissen werden vaak met titel van hun vroegere functie aangeduid en zo zal Adriaan ook na februari 1574 in het spraakgebruik 'burgemeester' zijn gebleven. Het lot van Adriaan moet ook buiten Middelburg indruk gemaakt hebben, want Zierikzeese burgemeester Cornelis Claesz. dateert verslechtering in economische toestand in Zierikzee naar vertrek van Adriaan. Volgens hem werd er na overgang van Middelburg in Zierikzee en omgeving goed verdiend, omdat op vijandelijk gebied gehandeld mocht worden, "maar naar 't vertrekken van den burgemeester van Middelburg (Arij Coppe Joosse) bij den vijant, soo cesseerden die traficquen, want den vijant alle toevoer verbod" (Pot, 'Verhaal beleg van Zierikzee', 113). Dit laatste zal slaan op handelsverbod van Requesens na afbreken van vredesonderhandelingen in 1575 en hierop is

nadeel berokkend. Adriaan stelde zich ter beschikking van Requesens en werd aangesteld als vice-admiraal en belast met de uitrusting van oorlogsschepen ⁴³. Op 19 juni 1575 kwam hij te Duinkerke om schepen tegen de opstandelingen uit te rusten, waarmee in september 1575 een aantal uit Portugal terugkerende Hollandse met zout geladen schepen genomen werden ⁴⁴. In 1576 komt hij nog voor als vice-admiraal ⁴⁵. Adriaan was ook een waterbouwkundig specialist. Na de Allerheiligenvloed van 1570 was hij betrokken bij dijkherstel in het oostelijk gedeelte van het tegenwoordige Zeeuws-Vlaanderen en na een vloed in najaar 1571 inspecteerde hij er dijken ⁴⁶. Hij was in 1578 betrokken bij het onderzoek naar een dijkval in het kwartier van Terneuzen en werd toen aangeduid als 'dycgrave van Middelburch' ⁴⁷. Zijn waterbouwkundige ervaring verklaart zijn rol bij de Spaanse aanval op Duiveland en Schouwen in september 1575 die leidde tot het beleg van Zierikzee. De Spaanse troepen moesten daarvoor het Zijpe doorwaden. Petit schrijft, dat Adriaan Requesens tot de aanval bracht ⁴⁸. Volgens andere berichten heeft Adriaan in elk geval een belangrijk aandeel in de voorbereiding en uitvoering van de aanval gehad ⁴⁹.

9.5 Gouverneur

Oranje benoemde niet een afzonderlijke gouverneur voor Middelburg, maar stelde de gouverneur van Vlissingen, Charles de Boisot, op 2 maart 1574 aan als gouverneur van Middelburg, Vlissingen en Arnemuiden ⁵⁰. Toen Charles de Boisot in het voorjaar van 1575 ook gouverneur van Veere was geworden, was hij in feite gouverneur van Walcheren en was op Walcheren de fase van de stedelijke gouverneurs voorbij.

vermoeden gebaseerd, dat Adriaan Middelburg in 1575 heeft verlaten. Het was niet ongebruikelijk, dat stad onbetrouwbaar geachte personen de stad uitzette, vgl. **KHA**, Fbk II, nr 257, fo 117r vlg.: Oranje raadt gouverneur en regering van Zierikzee aan personen verdacht van verstandhouding met vijand "van stonden aene vuyt der stede te doen vertrecken", 19-9-1575, en Fruin, *Tien jaren*, 48.

⁴³ *Vlaamsche Kronyk*, 516: op 19-6-1575 arriveerde binnen Duinkerke "sr Adriaen Jacob, tzuene Jooris, de welcke ten tyden der revolte van Vlissinghe burchmeestre was binnen der stede van Middelburch in Zeelandt, ende alsnu gemaect vice-admiraal" met commissie van Requesens om oorlogsschepen tegen de piraten, rebellen en gerevolteerden der koninklijke majesteit uit te rusten. Zie ook *ibidem*, 517.

⁴⁴ *Vlaamsche Kronyk*, 516 vlg. Met uitrusting van oorlogsschepen in Duinkerke zal verband hebben gehouden overleg van Oranje met deskundigen in juni 1575 over uitrusten van schepen ter bescherming van vishandel (VIII-14).

⁴⁵ De Jonge, *Besluiten* I, 38. Adrien Jacques Joessen Vice Admiral had een remonstrantie (waarvan inhoud niet wordt vermeld) ingediend en op 11-10-1576 besloten Staten-Generaal, dat een schepen van Leuven, de pensionaris van Gent en mr [de tekst laat voornaam open] Roels, pensionaris van Middelburg, de zaak met Raad van State zouden behandelen. Japikse, *Resolutiën SG*, I, 86, 676, vult Roëls' voornaam 'Christoffel' in en vindt het opmerkelijk, dat deze hier voorkomt. Roëls was echter als pensionaris van de na begin van Opstand de landsheer trouw gebleven Staten van Zeeland (niet van Middelburg dat indertijd zijn standplaats was geweest) bij de instanties in Brussel geen onbekende, maar beslissend zal zijn geweest, dat hij Adriaan Jacob Joosse nog uit Middelburg kende.

⁴⁶ De Kraker, *Landschap uit balans*, 106, 110.

⁴⁷ ZA, Staten van Zeeland, nr 885; rapport van 17-8-1578 over peilingen door hem gedaan met Jan Adriaan Blancx, dijkgraaf van Bewesten Yerseke en Franchois Reesen, dijkgraaf en rentmeester van Tholen die in beginjaren van Opstand aan zijde van landsheer stonden. Adriaan zal dijkgraaf van Vlaamse Middelburg zijn geweest.

⁴⁸ Petit, *Grande Chronique*, I, 304: "Le Vice-Admiral du Roy d'Espagne, natif de la ville de Middelbourg persuada au Grand Commandeur de tenter une entreprise sur l'Isle de Zierixée, qu'il luy fit asses facile". Zie ook Pot, *Beleg Zierikzee*, 2, en Pot, 'Verhaal beleg Zierikzee', 113, 121, 134 vlg.

⁴⁹ Pouillet – Piot, *Granvelle*, V, 410, 644; Pot, 'Verhaal beleg Zierikzee', 113, 121, 134 vlg. Zie in dit verband ook Van de Velde, *Jubelfeest*, bijlage I, met vertoog van Philibert van Serooskerke over wijze waarop Zierikzee c.a. veroverd kon worden. Adriaan was ook bij belegering zelf betrokken. Gevangene vertelde bij zijn verhoor in belegerde Zierikzee op 25 Maart 1576, dat Adriaan alle zaken van beleg administreerde (**KHA**, Inv. A – 11– X I– 26).

⁵⁰ **KHA**, Fbk I, fo 118v. Sleutels van stad waren 's nachts bij hem in bewaring (**ZA**, **Rekenkamer B, nr 2429.2 (NR CONTROLEREN)**, stuk nr 75.

9.6 Baljuw

Op 7 februari 1574 (d.w.z. nog vóór de overgang van de stad) stelde Oranje de vlootkapitein Joos de Moor als beloning van zijn goede diensten aan tot baljuw van Middelburg ⁵¹. Deze beloning lag op een ander niveau dan de hiervóór vermelde schenkingen aan Anna van Bourgondië en anderen. Het baljuwschap was een landsheerlijk ambt. Bij de aanstelling van een Middelburgse baljuw oefende Oranje een landsheerlijk gezagsrecht uit, zoals hij van 1572 af gewoonlijk deed. Volgens de commissiebrief van De Moor was het baljuwschap van de stad door het overlijden van Pieter Haeck vacant geworden en was tot dan toe de vacature niet rechtmatig vervuld. Binnen twee maanden werd De Moor als baljuw vervangen door Tzomme Rollema.

In de jaren 1565-1575 is er in Middelburg een bonte wisseling van baljuws geweest. In 1565 moest worden beslist of Pieter Haeck, in 1553 tot baljuw benoemd, zou worden herbenoemd ⁵². De stedelijke regering van Middelburg diende een aanklacht tegen Haeck in vanwege zijn ambtsuitoefening. Haeck legde zijn functie neer (en overleed vóór 11 maart 1568) ⁵³. Het baljuwschap werd tijdelijk waargenomen door Pieter Klaasz. Domnisse, eerste burgemeester van Middelburg ⁵⁴. Op 26 juli 1565 werd Tzomme Rollema, eerder olderman in Sneek, baljuw voor negen jaar met ingang van 1 september 1565 ⁵⁵.

Rollema was een neef van Hopperus die een goede vriend was van Viglius van Aytta, de voorzitter van de Raad van State en de Geheime Raad. Volgens Morillon had Rollema zijn benoeming in Middelburg aan Viglius te danken ⁵⁶. Hij had in Sneek enkele problemen gehad, maar de problemen in Middelburg zouden zwaarder zijn. Zijn relaties met de stedelijke regering en de bevolking waren slecht ⁵⁷. Hij kreeg onenigheid met bisschop De Castro en diens vicaris Jan van Strijen. Bovendien haalde hij zich de haat op de hals van de Spaanse koopman Martin de Posa. Daar kwam nog bij, dat hij in de ogen van de Brusselse regering in de verwikkelingen rond hagepreken en beeldenstorm niet krachtig genoeg was opgetreden. Na 1566/67 bleef hij echter in functie, hoewel zijn positie niet geheel onbedreigd was. Maar Viglius bij wie hij in 1567 enkele dagen logeerde, zag de toestand niet al te somber in. In maart 1569 werd Rollema gevangen genomen ⁵⁸. De reden was niet bekend. Viglius dacht aan de ruzie met De Posa. Maar hij hield er ook rekening mee, dat de detentie van Rollema verscheidene geestelijken niet onwelgevallig was, met name de vicaris Jan van Strijen 'wiens

⁵¹ KHA, Fbk I, fo 32v.; regest van te Vlissingen uitgegeven (thans verloren) commissie in De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2623. De Moor werd op 24-2-1574 door Oranje beëdigd. In commissie werd tevens als baljuw afgezet degene die door Alva of ander zou zijn aangesteld "als geschiet sonder onse weete". Dit zal betrekking hebben op de op dat moment in Middelburg fungerende baljuw Jan Turck.

⁵² Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, 322/323, noot 44. Zie voor belangrijke rol van Haeck in 1566 en 1567 *ibidem* op in index vermelde plaatsen.

⁵³ Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, 514.

⁵⁴ De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2377: beslissing Secrete Raad, d.d. 19-5-1565; *ibidem*, nr 2382: commissie van Philips II, d.d. 27-6-1565.

⁵⁵ NA, Grafelijkheids Rekenkamer Registers, nr 495, fo 77r. Commissiebrief is uitgegeven door landvoogdes op naam van Philips II. Rollema kwam volgens eigen verklaring begin 1566 in Middelburg wonen (Van Vloten, *Onderzoek*, 1).

⁵⁶ Pouillet–Piot, *Granvelle*, V, 148; Morillon aan Granvelle, Brussel, 20-6-1574: hij schrijft over amnestie die de landsheerlijke regering overwoog aan tegenstanders te verlenen, maar die naar ieders mening weinig effect zou hebben als men niet zou verminderen aantal buitengesloten "que sont ceulx que tiègnent les villes et assujectent les bons que sont fort tormentez à Middelbourg, où ce vaillant Bourgmestre, qui a si longuement soubstenu, est arresté prisonnier avec des aultres eschevins et honorables bourgeois et marchandz par le malheureux Frison Rollema, que Monseigneur le Président y meist balli, et qu'est retourné en son office, encores que l'an 70 il receut son absolution de moy en ceste ville, ensamble la grace du Roy." Bestemde Morillon de kwalificatie 'le malheureux Frison' bedektelijk ook voor de president [= Viglius] ?

⁵⁷ Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, 380: Rollema was in Middelburg zeer gehaat en dit belemmerde zijn functioneren in hoge mate.

⁵⁸ Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, 401 vlg. Zie voor Rollema in 1566 en 1567 *ibidem* op in index vermelde plaatsen en Versprille, art. Rollema, *NNBW*, IX, kol. 878, zonder vermelding van zijn benoeming van 1574 in Middelburg.

querulant en bitter karakter jou bekend is', schreef Viglius aan Hopperus ⁵⁹. En hij voegt er aan toe, dat sommige kwaadwilligen in hun vuistje lachten, omdat Rollema gewoon was Hopperus en Viglius verwant en beschermer te noemen. En zo belandde Rollema in de klauwen van Vargas.

Onmiddellijk na de arrestatie van Rollema was de in Middelburg wonende Spaanse koopman Martin de Posa voor de duur van Rollema's detentie belast met het baljuwschap ⁶⁰. De Posa kwam in april 1572 bij een aanval van de opstandelingen op Middelburg om ⁶¹. Na hem komt Adriaan van Domburg als baljuw voor ⁶². Na diens overlijden werd Jan Turck in oktober 1572 voorlopig en in september 1573 definitief als baljuw van Middelburg aangesteld ⁶³. De overgang van Middelburg in februari 1574 betekende het einde van Turcks baljuwschap. Hij bleef in de stad, maar wilde blijkbaar uitwijken naar het onder landsheerlijk gezag gebleven gebied. Toen is een uitwisseling tot stand gebracht waarbij Turck uit Middelburg mocht vertrekken en twee dochters van Van Dorp die in 1572 in Mechelen waren achtergebleven, naar het gebied van de Opstand mochten komen ⁶⁴. Het vertrek van Turck uit Middelburg heeft evenals dat van Adriaan Jacob Joosse ongunstige gevolgen voor de Opstand gehad, want ook Turck speelde een belangrijke rol bij de Spaanse inval in Duiveland in september 1575 ⁶⁵.

Uit dit overzicht blijkt, dat de voorstelling van zaken in de commissie voor De Moor als baljuw op twee onderdelen onjuist is. Het einde van Pieter Haecks baljuwschap was niet diens dood en, wat belangrijker is, zijn vacature was destijds vervuld op een wijze waar Oranje geen enkel bezwaar tegen kon hebben. Alva was in 1565 nog ver weg en Oranje oefende zijn stadhouderschap van onder meer Zeeland ongestoord uit. Het verdonkeremanen van Rollema's baljuwschap vóór 1572 kan een vergissing door geïmproviseerd handelen zijn. De commissiebrief van De Moor werd in Vlissingen opgemaakt op een tijdstip waarop Middelburgse archiefstukken nog niet beschikbaar waren. Toch moet niet worden uitgesloten, dat er mensen waren, ook voorstanders van de Opstand, die Rollema niet terug wilden hebben. Niet alleen was tijdens zijn baljuwschap de verhouding tussen hem en de stedelingen slecht geweest, maar ook had Rollema zich in 1567 en 1568 een trouw aanhanger van koning en kerk betoond en had hij onder meer de bezittingen van Pieter Haeck, een van de vroegste opstandelingen, in beslag genomen, zaken die ook in Vlissingen bekend zullen zijn geweest ⁶⁶. De redacteur van de commissie van De Moor zou opzettelijk verkeerd over de gang van zaken voorgelicht kunnen zijn. De Moor deed spoedig afstand van het baljuwschap tegen een levenslang jaargeld met het motief dat hij weer op de vloot nodig was ⁶⁷. Op 1 mei 1574

⁵⁹ Fruytier, art.(van) Stryen, *NNBW*, VI, kol. 1264 vlg.

⁶⁰ NA, Grafelijkheids Rekenkamer, Registers, nr 495, fo 135v; commissie van 23-3-1569. Omstreeks die dag werd Rollema gearresteerd (Hoyneck van Papendrecht, *Analecta*, I, 2e pars, 468; Viglius aan Hopperus, 28-3-1569: "Rollema — — — hebdomada superiore captum". Zie ook Rooze-Stouthamer, *Hervorming*, 401.

⁶¹ Fruin, 'Kroniek', 90; Van Vloten, *Nederlands Opstand*, I, 341.

⁶² Zijn baljuwschap is bekend uit aanstelling van Jan Turck in oktober 1572 (zie noot 59).

⁶³ De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2590: aanstelling door Anthonis van Bourgondië, bij provisie, in plaats van overleden jonker Adriaan van Domburg, d.d.14-10-1572; *ibidem*, nr 2611: aanstelling door Christoffel de Mondragon, d.d. 1-9-1573.

⁶⁴ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 14r. Middelburg mocht op een der termijnen van door stad als redemptie te betalen schatting van 100.000 gulden 100 £ Vlaams [= 600 gl.] korten voor redemptie van Turck die in wisseling was gegeven voor twee dochters van Van Dorp. Turck zal als andere Middelburgse burgers hebben moeten bijdragen in schatting en zijn aandeel zal 100 £ zijn geweest. Door uitwisseling verviel Turcks bijdrage en stad die buiten uitwisseling stond, moest daarvoor gecompenseerd worden.

⁶⁵ **INVULLEN**

⁶⁶ Hoyneck van Papendrecht, *Analecta*, I, 2e pars, 429; Viglius aan Hopperus, 23-5-1567: Rollema heeft bezittingen van zijn voortvluchtige voorganger Haeck in beslag genomen, wat Viglius als blijk van goede ambtsvervulling van Rollema vermeldt. Hij heeft er met Rollema zelfs nog grapje over gemaakt: als Rollema in Sneek misschien eens een steek had laten vallen, dan kon hij dat nu goed maken. Zie voor Rollema en Haecks bezittingen ook Rooze-Stouthamer, *Hervorming*, 370.

⁶⁷ ZA, Rekenkamer B, nr 24332, omslag overige uitgaven 1e grossa 1579/80; copie van akte van Gouverneurs en Raden van Zeeland, d.d. 20-5-1574. Omdat het met uitbetaling van jaargeld niet vlotte, toonde De Moor in vergadering van Staten op 22-5-1579 deze akte van

volgde Rollema hem als baljuw op ⁶⁸. Rollema zal betoogd hebben, dat hij rechtmatig tot baljuw was aangesteld en onrechtmatig onder Alva was verwijderd, terwijl bovendien de termijn van negen jaar waarvoor hij was benoemd, nog niet was verstreken.

Sinds zijn gevangenneming in 1569 had Rollema veel beleefd ⁶⁹. Een schoonzoon van Hopperus trad voor hem op als bekwame advocaat en achter de schermen zal geageerd zijn om hem vrij te krijgen. In 1570 werd hij vrijgesproken, maar hij kwam nog niet vrij. Wel mocht hij profiteren van het generaal pardon dat Alva in 1570 had afgekondigd ⁷⁰. Pas in de 2e helft van 1571 kwam Rollema vrij, echter met levenslange verbanning uit Holland en Zeeland en verplichting om zich binnen Friesland op te houden. Kort daarna verbrak Rollema de kluisters van zijn bestaan. Begin 1572 was hij met vrouw en kinderen in Emden, het toevluchtsoord voor verdrukte Nederlanders. In hetzelfde jaar nog was hij volop betrokken in het verzet in Friesland tegen Alva en zijn trawanten. Viglius lichtte Hopperus in over de wandaden van Rollema die de bezittingen van een nicht van Viglius en haar man had geconfisqueerd en ten bate van de Opstand verkocht, en meldde ook, dat het gerucht ging, dat de verwoesting van enkele kloosters vooral het werk van Rollema was geweest, en iets later, dat Rollema beladen met kelken en ander geroofd goed naar Emden was getrokken. In Engeland werd Rollema in 1575 als een belangrijke opstandeling aangemerkt ⁷¹.

Rollema droeg dus de last van ingrijpende ervaringen met zich mee, toen hij zijn baljuwschap in Middelburg in mei 1574 weer opnam. Van zijn vroegere Middelburgse tegenstanders waren De Castro en De Posa dood en verbleef Jan van Strijen in Brabant. Reeds in september 1574 wilde Van der Goes baljuw van Middelburg worden om in het onderhoud van zijn gezin te kunnen voorzien en wilde Rollema zijn medewerking daartoe verlenen, als Oranje zijn toestemming tot de baljuwwisseling gaf ⁷². Waarom Rollema zo spoedig zijn baljuwschap wilde opgeven, is niet bekend. Wel blijkt hij omstreeks die tijd in conflict met de stedelijke regering te zijn. In oktober 1574 diende de regering een klacht tegen hem in ⁷³. Blijkbaar werd hem eigenmachtig optreden verweten ⁷⁴. Schepenen wilden niet meer met hem rechtszittingen houden. De Raad 1574 deed in de affaire een uitspraak waar de stedelijke regering zich in november 1574 voorlopig en onder protest bij neerlegde. Oranje had blijkbaar nog steeds geen toestemming gegeven voor de transactie tussen Rollema en Van der Goes. Vermoedelijk in het voorjaar van 1575 kreeg Rollema op eigen verzoek ontslag als baljuw.

lijfpensie van 200 gl.'s jaars "voor het cederen en het verlaten van het bailliuschap van Middelburch, dwelck hem gegeven was in recompense van syne goede diensten" (NZ, III, 358). Dat De Moor daadwerkelijk als baljuw is opgetreden, blijkt uit request van Servaes Jansz. Ghybels met appostille van 28-8-1574, waarin deze schrijft, dat hij als stadhouder van baljuw eerst gediend heeft onder Joos de Moor en nu dient onder Tzomma Rollema (ZA, Rekenkamer B, **nr 2429 (NR Contr.)**, stuk 52 j° stuk 51).

⁶⁸ 'S Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 480. Volgens Viglius gaf Oranje baljuwschap aan Rollema terug (Hoyneck van Papendrecht, *Analecta*, I, 2e pars, 793; Viglius aan Hopperus, 6-1-1575).

⁶⁹ Zie voor vermelde feiten mededelingen van Viglius aan Hopperus in Hoyneck van Papendrecht, *Analecta*, I, 2e pars, 526, 528, 530, 559, 640, 645, 665, 705, 721, 722.

⁷⁰ Zie voor pardon Rooze-Stouthamer, *Hervorming*, 432 vlg. Dat Rollema voordelen van pardon genoot, blijkt uit procedure vermeld in noot 52: absolutie verleend door vertegenwoordiger van bisschop, i.c. Morillon, als verzoening met kerk, en toedeling door dezelfde van genade van koning als verzoening met deze.

⁷¹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VII, 563, noot bij nr 2965: lijst van omstreeks zomer 1575 met 38 namen van rebellen van koning van Spanje die uit Engeland moeten worden geweerd; nr 1 is Oranje, nr 35 Rollema.

⁷² **KHA**, Inv.11–XIV– C G-2; brief van Jaques van der Goes aan Nicolas Brunijnck, secretaris van Oranje; Middelburg, 15-9-1574. Van der Goes die met Rollema condities over overdracht van baljuwschap was overeengekomen, roept hulp van Bruninx in om Oranjes toestemming te verkrijgen.

⁷³ ZA, Handschriftenverzameling, nr 850.1, fo 10r: klacht tegen baljuw Rollema (17-10-1574); [schepenen] "willen niet met hem zitten"; *ibidem*, nr 847 B, 96: stedelijke regering wil procedure tegen baljuw Rollema voortzetten (5 en 9–11–1574); stedelijke regering onderwerpt zich 'provisioneel' met Rollema aan uitspraak van Raad 1574, onder protest omdat zij zich bezwaard acht wegens eed en consciëntie (11-11-1574).

⁷⁴ Dit verwijt was hem ook tijdens zijn vroegere Middelburgse baljuwschap gemaakt (Rooze-Stouthamer, *Hervorming*, 380).

Jonker Jacques van der Goes, poorter en inwoner van Middelburg, werd zijn opvolger ⁷⁵. Lang heeft zijn baljuwschap niet geduurd, want op 20 mei 1575 stelde Oranje wegens het overlijden van Van der Goes Rollema opnieuw als baljuw van Middelburg aan ⁷⁶. De stedelijke regering aanvaardde hem weer als baljuw, maar handhaafde het protest dat zij bij de uitspraak van de Raad 1574 in november 1574 had laten horen en liet hem weten, dat zij opnieuw een klacht tegen hem zou indienen, als hij de ordonnanties van de stedelijke regering niet handhaafde ⁷⁷. Ook nu ging het mis. In augustus 1575 kreeg een der burgemeesters opdracht Rollema officieel de raad te geven zijn stadhouder Jan Govaertsz. te ontslaan ⁷⁸. Blijkbaar had deze zich in de ogen van de stedelijke autoriteiten misdragen. Op 29 december 1576 droeg de stedelijke regering enkele personen op om een tegen Rollema gerezen klacht op schrift te stellen en aan Oranje die toen in Middelburg verbleef, te overhandigen ⁷⁹. Het eind van de relatie Rollema – Middelburg kwam in zicht. In 1577 verwisselde Rollema het baljuwschap van Middelburg voor dat van Vlissingen ⁸⁰. Dat Rollema weerstanden opriep, is duidelijk ⁸¹. Duidelijk is ook, dat Oranje hem desondanks zo lang mogelijk in Middelburg handhaafde. Had hij kwaliteiten die hem geschikt maakten voor een belangrijk baljuwschap in roerige tijden, bijv. absolute betrouwbaarheid en doortastend optreden? Heeft Oranje hem, een edelman, zoveel mogelijk de hand boven het hoofd gehouden, of was er geen ander voor deze functie beschikbaar? Een vergelijking dringt zich op met Jan Coenesz., de in dezelfde periode in Veere fungerende ongezeggelijke baljuw die blijkbaar ook Oranjes protectie genoot ⁸².

Van der Goes wiens baljuwschap dat van Rollema slechts kort heeft onderbroken, was Middelburger. Tijdens het beleg van de stad verbleef hij naar alle waarschijnlijkheid korter of langer in Delft, dat toen het regeringscentrum van Zuid-Holland was en de vaste woonplaats van Oranje ⁸³. Vermoedelijk is hij dezelfde persoon als jonkheer Jacob van der Goes die in 1573 met Van Boxtel en anderen een boodschap van Oranje aan ongenoemden moest overbrengen ⁸⁴ en behoorde hij tot een kring van vaste medewerkers van Oranje waar ook mensen als Buys en Van Oldenbarneveld toe behoorden. Hij zal voor Oranje een informant over Middelburgse en andere Zeeuwse aangelegenheden zijn geweest. Dat hij van adel was, maakte hem voor Oranje te meer acceptabel ⁸⁵.

⁷⁵ KHA, Fbk II, nr 74, fo 29v; commissie, z.pl., z.d. Chronologische volgorde in dit gedeelte van Fbk II is onregelmatig. Wellicht mag baljuwswisseling in februari 1575 worden geplaatst..

⁷⁶ De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2669: (thans verloren) commissie, Dordrecht, 20-5-1575. Vgl. ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 71r: betaling van een jaar huur voor huis tegenover balansgebouw in Middelburg, vervallen mei 1576.

⁷⁷ ZA, Handschriftenverzameling, nr 847 B, 101 (31-5-1575).

⁷⁸ *Ibidem*, 102 (8-8-1575).

⁷⁹ *Ibidem*, 118 (29-12-1576).

⁸⁰ De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2705: Oranje stelt jhr Aarnout van Waelwyck aan als baljuw van Middelburg in plaats van Tzommo van Rollema die om zekere goede redenen ontslag uit baljuwschap had gevraagd; 2-2-1577. Zie voor hem Elkan, art. (van) Waelwyck, *NNBW*, I, kol.1529. Hij was oudoom van Marnix (Elkan.) of oom (Van Schelven, *Marnix*, 13, noemt zijn vrouw tante van moederszijde van Marnix).

⁸¹ Zijn leven in Vlissingen was niet altijd voorbeeldig (GA Vlissingen, archief Kerkeraad Hervormde Gemeente Vlissingen, nr 301; ongefolieerd). De kerkeraad vond het op 18-3-1581 nodig hem van avondmaal af te houden, omdat hij doorging met zijn 'schandelose ende dagelicksche dronckenschap', totdat hij zijn gedrag gebeterd had. Blijkbaar beterde hij zijn leven, maar viel hij vervolgens in zijn zonde terug, want op 21-10-1581 werd hem voor die keer avondmaal ontzegd, totdat hij zich beterde, waarop hij 'beternisse' beloofde.

⁸² IV-11.

⁸³ Van Dijk, 'Financieel aandeel', 50: joncker Jacob van der Goes betaalt in oktober 1573 in Delft 150 £ (van 40 gr.) in een heffing. In zelfde context worden onder meer Buys en Van Oldenbarneveld genoemd. De op bl. 53 vermelde 'jonckher Jacob Verdoes ten huijse van den Pensionaris' die in februari 1574 in Delft 50 £ in een lening betaalde, zal ook Van der Goes zijn. Bij Wetsvernieuwingen in Middelburg van 21-3-1574 en 31-7-1574 behoorde hij tot de gekozen schepenen. Van Grijskerke, *Graafschap*, 187, vermeldt in 1570 een jonkheer Jacques van der Goes die eveneens dezelfde persoon zal zijn. Rooze-Stouthamer, *Hervorming*, 222, 271, 389, 500, vermeldt een Jacob van der Goes als hervormingsgezinde schepenen van Middelburg die in 1567 op vlucht naar Duitsland werd gearresteerd.

⁸⁴ KHA, Fbk I, Ned. miss., nr 109, fo 457v; Oranje aan ongenoemde(n), Delft, 4-6-1573.

⁸⁵ Zijn weduwe Catharina Simonet hertrouwde met Alienor van Bourgondië van de tak Bourgondië – Falais die in 1579 baljuw van Middelburg werd (ZA, Rekenkamer C, nr 8940, fo

9.7 Wet en Raad

De stedelijke regering van Middelburg bestond omstreeks 1570 uit twee elementen: Wet en Raad ⁸⁶. De Wet was een college van 13 schepenen van wie twee burgemeester waren. De Raad werd gevormd door twaalf raden. Dan was er nog een college van twaalf kiezers die niet tot de regering behoorden, maar wel politieke betekenis hadden. Wet en Raad werden periodiek vernieuwd, de kiezers werden door de landsheer voor het leven gekozen. De Wet koos de Raad. De Raad en de kiezers stelden voordrachten op waaruit de landsheer de leden van de Wet koos. De landsheer koos uit de schepenen de twee burgemeesters.

De op 2 maart 1574 ingestelde Raad 1574 was gemachtigd om de Wet van Middelburg naar eigen goeddunken te wijzigen ⁸⁷. Op 22 maart werd de gehele stedelijke regering, Wet en Raad, grondig gewijzigd ⁸⁸. Slechts enkelen uit de voorgaande regering keerden terug. Zeven van de nieuwe regeringsleden waren indertijd door Alva verbannen ⁸⁹. Twee hadden, blijkbaar zonder verbannen te zijn, in Engeland verbleven ⁹⁰. Anderen hadden in 1566/67 belangstelling voor reformatorische denkbeelden getoond ⁹¹. Op 31 juli 1574 werd de regering betrekkelijk ingrijpend gewijzigd. Vermoedelijk was dit de gebruikelijke periodieke vernieuwing voor 1574 ⁹².

Van augustus 1574 tot september 1575 was Hendrik Agylaeus pensionaris van Middelburg ⁹³. Hij was een uit 's-Hertogenbosch herkomstige jurist, overtuigd voorstander van de Gereformeerde religie en de Opstand, die voor zover bekend geen bijzondere relaties met Zeeland had. Hij zal als juridisch raadsman van de stad nauw betrokken zijn geweest bij de in die tijd in Middelburg spelende problemen. Hij had een zeker contact met Culemborg, naaste medewerker van Oranje, die hem in december 1574 vroeg al het in Zeeland vernomen nieuws over te schrijven en voor hem, Culemborg, een geschikt verblijf in Middelburg te zoeken ⁹⁴. In 1575 volgde Jan van den Warck Agylaeus op als pensionaris van Middelburg wat hij bleef tot hij in november 1579 pensionaris van Antwerpen werd ⁹⁵. Zijn werkterrein beperkte zich niet tot Middelburg. Vaak behoorde hij tot de afgevaardigden van Holland en Zeeland, c.q. Zeeland, in de Staten-Generaal in welk college hij meermalen als voorzitter optrad ⁹⁶. In 1588 werd hij opnieuw pensionaris van Middelburg en in 1599–1614 was hij pensionaris van Zeeland.

9.8 Schutterijen en gilden

41v; Rekenkamer B, acquit in nr 4861, kohier in nr 4981; De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2828).

⁸⁶ Zie voor regering van Middelburg: Unger, *Bronnen*, I, bl. XVI vlg., nr.419 (costumen van ca. 1570), hfdst. I, art. V vlg.; De Timmerman – Versluys, *Costumen Middelburg*, 15 vlg.

⁸⁷ Ord. 1574, art.36.

⁸⁸ 'S Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 522 vlg. Volgens Kesteloo, 'Stadsrekeningen', IV, 127 vlg., kwam vernieuwde Wet op 1–3–1574 in functie en vernieuwde Raad op 22–3–1574.

⁸⁹ Zie Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, voor schepenen: 485 vlg. (Andries Jacob Oortsz.), 498 (Hugo Joosz.), 511 vlg. (Nicolaas Thuys), 500 (Jacob van der Meersche); voor raden: 518 (Simon Jansz. van Rome, Simon Jansz in den Draeck), 505 (Jan van de Perre).

⁹⁰ Schepen Jan Claysz. Vaillant was in 1567 lid van vluchtelingengemeente in Londen (Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, 540). Schepen Marcus de la Palma had, zoals reeds werd vermeld, in Engeland verbleven.

⁹¹ Burgemeester Cornelis Jansz. van Eversdijk en raden Dirk de Vriese en Pieter Jobsz. hadden preken bijgewoond (Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, 491, 492, 515). Vgl. voor schepen Jacques van der Goes noot 78.

⁹² 'S Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 523 vlg.

⁹³ Meindersma, art. Agylaeus, *NNBW*, I, kol. 47 vlg.; Graas, 'Nyeuwe religie', 542, 546.

⁹⁴ Schotel, *Pallant*, 86.

⁹⁵ Zie voor zijn persoon en werkzaamheden Heeringa, 'Stukken afkomstig van Van den Warck', 140 vlg.

⁹⁶ Zie Japikse, *Resolutiën*, onder meer II, 1 (1578 voorzitter), 5 (1578 gedeputeerde van Zeeland).

In de loop van de tijd was de stedelijke regering in belangrijke zaken de drie schutterijen gaan raadplegen. In 1523 keurde de landsheer dat goed waarbij werd overwogen, dat de belangrijkste burgers of het merendeel van hen lid van de schutterijen waren ⁹⁷. Zij behoorden tot het milieu waar de stedelijke regering uit werd gerekruteerd. Tegelijk verbood de landsheer het raadplegen van de belangrijkste Middelburgse gilden, van de schippers en van de zakkendragers, omdat dit simpele lieden waren die geen verstand van politieke zaken en de belangrijke aangelegenheden van de stad hadden. Een Middelburgse bijzonderheid was, dat de rederijkerskamer, Rhetorica, als vertegenwoordigend element van de bevolking gelijk werd gesteld met de schutterijen ⁹⁸. De rederijkers behoorden tot hetzelfde sociale milieu als de schutters. In een tijd van grote maatschappelijke onrust werden zij betrouwbaar geacht ⁹⁹.

9.9 *Houding van Middelburg in Staten van Zeeland*

Middelburg was zwaar getroffen door de voorwaarden waarop de stad in februari 1574 naar de Opstand overging. Het was de rechtsmacht over de belangrijke haven van Arnemuiden kwijt geraakt, doordat die plaats een zelfstandige stad was geworden. Ook had Middelburg de jurisdictie over een groot deel van Walcheren verloren aan Vlissingen, Veere en Arnemuiden. Overigens bevorderden de omstandigheden na 1574 de ontwikkeling van de stad in allerlei opzichten. De bevolking groeide sterk, de handel nam toe en de stad werd het regeringscentrum van Zeeland. Van 1577 af werd de houding van de stad in de Staten van Zeeland voor een groot deel bepaald door wrok over het verlies van voorrechten ¹⁰⁰. Ook streefde de stad naar een machtspositie. Herhaaldelijk nam de stad een standpunt in dat tegengesteld was aan dat van de overige Statenleden, wat de gang van zaken in de Statenvergaderingen soms ernstig belemmerde. Middelburg heeft de Unie van Utrecht van 1579 niet goedgekeurd en de akte van de verlating van Philips II als landsheer van 1581 nooit afgekondigd.

⁹⁷ Unger, *Bronnen*, I,

⁹⁸ *RH*, 2e ed., 1575, 282; antwoord van Zeeuwse steden aan commissarissen van Philips II bij vredesonderhandelingen in Breda: "Wy Burgermeesteren, Scheepenen ende Raad der Stad Middelburg, mitsgaders de drie Schutterijen en Rhetorica, representeerende het gantsche Corpus der voorschreeve Steede" (28-4-1575). Lambrechtsen van Ritthem, 'Middelburgsche rethorijkkamer'.

⁹⁹ Unger, *Bronnen*, I, 234, nr 221: stedelijke regering draagt schutterijen en rhetorica op de dagwacht te houden (25-2-1567).

¹⁰⁰ Van de Spiegel, *Onuitgegeven stukken*, I, 143 vlg., noot (iii). Van de Spiegel schrijft ook aan Middelburgse wrok toe, dat Zeeland niet grafelijkheid over Zeeland aan Oranje heeft opgedragen.

10 Regering van Zeeland 1574-1576.

10.1 *Algemeen*

10.1.1 Overzicht van regering van Zeeland van maart 1574 tot Pacificatie van Gent in november 1576

Onder 'regering van Zeeland' in de zin van handelend optreden wordt verstaan het vaststellen van het politieke beleid met betrekking tot Zeeland in aangelegenheden van welke aard ook en de zorg voor en toezicht op de uitvoering van dat beleid door administratieve, militaire of andere organen, een en ander voorzover dit niet door lokale, bijv. stedelijke, instanties geschiedt. Regering in de zin van handelende personen betekent de personen en lichamen aan wie het zojuist omschreven handelend optreden is toevertrouwd. In dit hoofdstuk zal het militaire beleid te land vrijwel buiten beschouwing blijven en zullen het militaire beleid te water en het financiële beleid met inbegrip van de belastingheffing slechts in hoofdzaken behandeld worden.

De nu besproken periode kan in tweeën worden gedeeld. Het eerste gedeelte bestrijkt maart 1574 tot september 1575. Het tweede gedeelte begint met de inval van vijandelijke troepen in Duiveland en Schouwen in september 1575 waardoor de interne situatie van de Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak ingrijpend werd veranderd, en eindigt met de Pacificatie van Gent in november 1576. Duiveland en Schouwen gingen in enkele dagen verloren op Zierikzee en de Hollandse enclave Bommenee na. Bommenee ging na een heldhaftige verdediging op 30 oktober 1575 verloren ¹, terwijl Zierikzee na een langdurig beleg begin juli 1576 de vijand voor enkele maanden in handen viel. Tot september 1575 functioneerde de Zeeuwse regering in Walcheren, Schouwen, Duiveland, Sommelsdijk, Wolfaartsdijk en Reimerswaal², daarna was die regering een tijd lang niet veel meer dan een Walcherse regering. In 1575 kreeg Biervliet in Vlaanderen een permanente bezetting met een Zeeuws garnizoen³. De regeringszetel van Zeeland was in de abdij van Middelburg. Overigens vergaderden regerende instanties meermalen buiten Middelburg ⁴.

Terwijl in de eerste fase van de Opstand de oorlogvoering in het centrum van de activiteiten stond, kreeg van begin 1574 af daarnaast de staatkundige organisatie veel aandacht. Een Zeeuwse regering werd in het leven geroepen en onderging vervolgens belangrijke wijzigingen. Een college van Staten van Zeeland trad in functie. De samenwerking met Holland kreeg in de Generale Staten van Holland en Zeeland een eigen kader. De Hollands-Zeeuwse Unies 1575 en 1576 kwamen tot stand. Het corps van Oranjes gouverneurs in Zeeland werd ingrijpend gewijzigd. Er werden vredesonderhandelingen gevoerd. De positie van Oranje werd uitvoerig bediscussieerd. De vraag kwam aan de orde, of Philips II als landsheer moest worden verlaten en de soevereiniteit over Holland en Zeeland aan een ander moest worden opgedragen om hulp uit het buitenland te verkrijgen. Zeeuwse steden pleegden in het najaar van 1575 een coup tegen de Raad 1574 om hun greep op de regering te verstevigen. In het najaar van 1576 begon de hereniging van de meeste Nederlandse gewesten, bezegeld door de Pacificatie van Gent van 8 november 1576 die het einde van de 'eerste oorlog' bracht. Door alle gebeurtenissen heen begonnen de Staten van Zeeland een

¹ Toen op 8-10-1575 Raad 1574 en Staten in aanwezigheid van afgezant van Oranje door Spaanse inval ontstane situatie bespraken, oordeelden zij, dat op Zeeuwse kosten versterkt Bommenee moeilijk van Zeeuws gebied uit geholpen kon worden en het best hulp van Holland uit zou kunnen ontvangen, waarbij zij overwogen "dat natuerlijk dezelve plaetse sorteert onder Hollant" (NZ, I-A, 66). Verlies van Bommenee: Pot, *Beleg*, 23.

² Zie voor Wolfaartsdijk: KHA, Fbk II, nr.188: akte van remissie van doodslag verleend door Oranje na onder meer verkregen te hebben 'het advis by officier ende wethouderen van Wolfaersdyck gegeven'; Dordrecht, 21-7-1575. Zie voor Reimerswaal: KHA, Fbk II, nr.207: gelijksoortige akte; Dordrecht, 5-8-1575. Aanstelling van baljuw in Reimerswaal in oktober 1574 werd reeds vermeld (VI-3).

³ De Kraker, 'Woelingen watergeuzen', 163 vlg.; NZ, I-A, 63: besluit van Staten van Zeeland om in Biervliet vendel van 150 man te leggen (3-10-1575).

⁴ **ZA, Rekenkamer B, Acquitten, nr 24452**; afschrift van beschikking genomen te Zierikzee in 's Lands Raad op 26-7-1574.

regeringslichaam te worden dat in een later stadium in Zeeland de souvereiniteit zou uitoefenen.

10.1.2 Regering van Zeeland in 1574 – 1576

In de regering van Zeeland in 1574 –1576 traden op: a. Philips II, graaf van Zeeland, b. Oranje, leider van de Gemene Zaak, c. achtereenvolgens Raad 1574, College 1575 en College G&L 1576, d. Staten van Zeeland, en e. Generale Staten van Holland en Zeeland. De Raad en de Colleges werkten gewoonlijk zo nauw met de Staten van Zeeland samen, dat deze samenwerkingsvorm als een gewestelijke regering van Zeeland kan worden beschouwd.

Met betrekking tot de Staten van Zeeland moet in 1574 –1576 worden onderscheiden tussen de Staten van Zeeland van vóór de Opstand die na het begin van de Opstand voort bestonden in gebied dat onder het gezag van de landsheer stond, en de Staten van Zeeland die in het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak omstreeks het begin van 1574 gingen functioneren. Om verwarring te vermijden worden hierna soms de eerstbedoelde Staten ‘oude Staten’ genoemd en de laatstbedoelde ‘nieuwe Staten’. Bepaalde handelingen van de oude Staten hebben rechtskracht gehad voor het van 1577 af optredende college van Staten voor geheel Zeeland. Om die reden worden ook de oude Staten hierna behandeld.

De notulen van de werkzaamheden van Raad en Colleges en Staten van Zeeland in 1574 – 1576 zijn, zoals reeds werd opgemerkt, niet volledig. Er zijn voorschriften uitgevaardigd waar niet over wordt gesproken, en er is meer vergaderd dan is vastgelegd ⁵. Ook van de Generale Staten van Holland en Zeeland zijn notulen bewaard ⁶. Er is weinig archiefmateriaal dat inzicht kan geven in de wijze waarop stedelijke regeringen hun houding in het regeringsproces hebben bepaald.

Oranje met zijn staf verbleef gewoonlijk buiten Zeeland. De contacten met Zeeland liepen via correspondentie en het zenden van deputaties. Oranje werkte samen met de in Zuid-Holland zetelende Raden nevens hem, waarvan de werkzaamheden zich voornamelijk tot het Zuiderkwartier van Holland zullen hebben beperkt ⁷. Deze Raden hielden op te bestaan, toen in het najaar van 1575 in Zuid-Holland een Landraad werd ingesteld ⁸. Oranje beschikte niet over een regeringsapparaat dat qua opzet en personeel vergeleken kan worden met het Brusselse regeringsapparaat van de landsheer. Evenmin beschikte hij over voldoende eigen geldmiddelen.

In het najaar van 1574 ontstond er een conflict tussen Oranje en de Staten van Zuid-Holland over de regering waarbij de positie van Oranje in het geding was ⁹. Zeeland was niet bij dit conflict betrokken. Als gevolg van het conflict werd de positie van Oranje in 1575 opnieuw aan de orde gesteld in het bredere verband van Noorderkwartier, Zuiderkwartier en Zeeland, maar dit leidde niet tot een regeling van Oranjes positie in Zeeland die pas in 1576 bij gelegenheid van de Unie 1576 werd vastgelegd. ¹⁰.

10.1.3 Verblijf van Oranje in Zeeland

⁵ Voorbeelden van werkzaamheden van Gouverneurs en Raden (Raad 1574) waarover niets in I-A te vinden is: uitvoerige or-donnantie op de jacht van 17-4-1574, goedkeuring van 21-4-1574 van ordonnantie van waterschaps-Staten van Walchereninzake het platteland, plakkaat van 11-8-1574 op handelsverkeer met vijandelijk gebied (teksten in ZA, GA Veere, nr 1556, fo 100r vlg., 105v., 110r vlg.).

⁶ Deze zijn in gedrukte resoluties van Staten van Holland chronologisch tussen enkel op Holland betrekking hebbende teks-ten opgenomen. Van resoluties van Staten van Holland van hier besproken periode zijn twee edities gedrukt, besproken in Japikse, ‘Verslag’, LXXVIII vlg. De 2e druk is onder meer te herkennen aan vermelding van paginering van 1e druk in marge van bladzijden. NZ, I-B, 74 vlg., bevat verslag van belangrijke vergadering van Generale Staten van Holland en Zeeland te Middelburg van december 1576 tot in maart 1577.

⁷ Zie voor Raden nevens Oranje VII-9 t/m 14.

⁸ X-3(2).

⁹ VII-21.

¹⁰ XII-17 vlg.

Oranje had tot in mei 1576 Delft als zijn gewone verblijfplaats. Tijdens Oranjes verblijf was Delft het centrum van de regering van de gebieden van de Gemene Zaak, voorzover van een regeringscentrum sprake was. In de periode 1574 –1576 verbleef Oranje enige keren korter of langer in Zeeland ¹¹. Meestal, zo niet steeds, was daar een bepaalde aanleiding voor. Het verblijf van half december 1573 tot half maart 1574 hield verband met een laatste krachtsinspanning om Middelburg te winnen en diende tevens voor het opzetten van een Zeeuwse regering. Een vermoedelijk kort verblijf begon op van 25 oktober 1574, enkele weken na het ontzet van Leiden ¹². Oranje was in augustus zo ziek geweest, dat voor zijn leven werd gevreesd. Het bezoek van oktober kan gediend hebben om de Zeeuwen te tonen, dat Oranje geheel hersteld was. Het viel ook samen met de terugkeer van de Zeeuwse schepen die bij het ontzet van Leiden een belangrijke rol hadden gespeeld. Er kan verband zijn geweest met plannen voor invallen in Vlaanderen en een aanslag op Antwerpen. De, overigens mislukte, aanslag op Antwerpen van december 1574 kan een aanleiding zijn geweest voor het bezoek van half december 1574 tot omstreeks 20 januari 1575. Oranje heeft dit bezoek gebruikt voor overleg met de Staten van Zeeland ¹³. Het korte bezoek in juni 1575 viel enkele dagen na Oranjes in Brielle gesloten huwelijk met Charlotte de Bourbon. Oranje gaf als reden op te hebben vernomen, dat de vijand met grote macht aanslagen op Walcheren wilde ondernemen, en schreef naar het eiland toe te gaan enerzijds om de militairen moed in te spreken en tot weerstand van de vijand op te wekken en anderzijds om orde te stellen op wat hem en de Gemene Zaak nadeel zou kunnen brengen ¹⁴. Wat dit laatste was, wordt niet vermeld. In elk geval was op dat moment in Zeeland in discussie het al of niet goedkeuren van de in de Generale Staten van Holland en Zeeland opgestelde regeling inzake de positie van Oranje in de regering van beide gewesten en de oprichting van een Landraad. Uiteindelijk stemde Zeeland met geen van beide in. Het bezoek zal ook zijn gebruikt voor een wederzijdse kennismaking van Charlotte en de Zeeuwse bevolking ¹⁵. Het lange verblijf van mei 1576 tot eind maart 1577 hield aanvankelijk verband met de laatste fase van het beleg van Zierikzee ¹⁶. Toen kort na het verlies van de stad de besprekingen begonnen die leidden tot de

¹¹ Van Alfen, *Dagregister*, 436 vlg.

¹² Niet door Van Alfen vermeld verblijf wordt vrij uitvoerig beschreven in Pouillet – Piot, *Granvelle*, V, Appendice nr 51, 508 vlg., rapport van ongenoemde aan landsheerlijke instantie; z.pl., 28-10-1574. Oranje kwam op 25-10-1574 in Arnemuiden aan en ging direct naar Middelburg. Volgende dag kwam hij in Vlissingen. Bij terugkeer van schepen uit Holland werd een vlootshow gehouden: “Tous les batteaux d’Hollande sont retournés bien et nombre de deux cens, lesquelz sont venus fil à fil déchargeant à leur entrée toutes leurs pièches.” Dateringen van op naam van Oranje uit Delft verzonden brieven in onder meer **KHA**, Fbk I, laten weinig ruimte voor verblijf van Oranje in Zeeland, maar het is de vraag of het hier steeds om door Oranje op vermelde data in Delft ondertekende brieven gaat.

¹³ **KHA**, Fbk I, Ned.miss., nr 364, fo 535r: beschrijvingsbrief van Oranje aan Staten van Zeeland voor vergadering op 27-12-1574; Middelburg, 26-12-1574. Zie voor door Oranje aan Staten voorgelegde onderwerpen en notulen van op 6-1-1575 in aanwezigheid van Oranje gehouden vergadering: *NZ*, I-A, 26 vlg.

¹⁴ *RH*, 2e ed., 1575, 482, 508. Vgl. Pouillet – Piot, *Granvelle*, V, Appendice nr 106, 583; rapport van Jean de Croy aan Requesens, Brugge, 23-6-1575: rapporteur had twee informanten naar Zeeland gezonden die Oranje op 17-6-1575 in Zierikzee hadden gezien en bij geruchte hadden vernomen, dat Oranje van plan was op 19-6-1575 op Walcheren te komen. Dit komt overeen met gegevens uit kasboek van Louis de Boisot van juni 1575: op 19 en 20-6 was Oranje te Vlissingen, op 21-6 ging hij via Domburg naar Veere, op 22-6 was hij in Veere, op 26 en 27-6 in Zierikzee en op 28-6 in Dordrecht (NA, Archief Arend van Dorp, p 94/21, fo 25r).

¹⁵ In onkostenrekening van Veers gilde wordt gesproken van verteringen “ter blyder incompste van zynder excellencie met mer vrouwe de princesse” (ZA, GA Veere, in nr 1700). Volgens Muller, *Staat*, 140, zou Oranje in herfst van 1575 in Zeeland zijn geweest. Muller zal het oog gehad hebben op verblijf van Oranje in Brielle en omgeving, zo dicht mogelijk bij belegerd Zierikzee zonder verbinding met Hollandse centra te verliezen (vgl. Van Alfen, *Dagregister*, 438).

¹⁶ *RH*, 1e ed., 1576, 70: Generale Staten van Holland en Zeeland begrijpen noodzaak, dat Oranje voor 8 of 10 dagen naar Walcheren gaat en stemmen daarin toe mits veiligheidsmaatregelen worden genomen (30-4-1576). Oranje kwam op 10-5-1576 in Veere aan (Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VIII, nr 3147, 368; journaal van Daniel Rogers over mei 1576) en schreef vanuit Middelburg op 16-5-1576 aan zijn broer Jan van Nassau, dat hij sinds 5 of 6 dagen in Zeeland verbleef om ravitaillering van Zierikzee te bevorderen (Groen,

Pacificatie van Gent in november 1576, kwam Middelburg voor Oranje het meest in aanmerking als veilige stad voor contacten met vooral Brabant en Vlaanderen. Ook na de Pacificatie behield Middelburg nog enige tijd die positie ¹⁷. Daarna werden Antwerpen en Brussel voor een aantal jaren de woonplaatsen van Oranje.

Als Oranje langer dan slechts enige dagen in Vlissingen of Middelburg verbleef, was het centrum van de regering van de gebieden van de Gemene Zaak daar gevestigd. Oranje zal dan zijn persoonlijke staf bij zich hebben gehad ¹⁸. Bezoekers en boodschappers uit de gebieden van de Gemene Zaak en het buitenland kwamen dan naar Walcheren¹⁹. Gedurende zijn verblijf op Walcheren zal Oranje zich ook wel eens bezig hebben gehouden met Zeeuwse aangelegenheden die anders door de Raad 1574 of 1575, het College 1575 of het College G&L 1576 al of niet samen met de Staten zouden zijn behandeld, maar in het algemeen zullen deze instanties hun werkzaamheden hebben voortgezet, alsof Oranje elders verbleef. Het werk van Oranje op Walcheren zal niet veel hebben verschild van zijn werk in Delft. Wel zal hij tijdens zijn Zeeuwse verblijven in persoonlijke gesprekken invloed hebben kunnen uitoefenen in zaken die de Gemene Zaak in het algemeen betroffen. Ook kreeg hij gelegenheid om specifiek Zeeuwse problemen te leren kennen en het functioneren van Zeeuwse instanties en personen van dichtbij mee te maken.

In Middelburg heeft Oranje op verschillende plaatsen gewoond. In december 1574 was hij gehuisvest in het huis van een burger waar de baljuw verbleef ²⁰. In 1575 bezat hij een huis in Middelburg ²¹. Vermoedelijk was dit het huis dat hij later in de Lange Delft bezat²². In 1576 verbleef hij enige tijd in de Abdij ²³.

Archives, V, nr 592, bl.359). Eind mei zou hij in Veere gewond zijn, toen hij een ruzie tussen Fransen en Engelsen probeerde te sussen (Van Vloten, *Nederlands Opstand*, III, bl.LXXXV). Op 2-6-1576 trof Oranje te Veere regeling voor imposten (NZ, I-B, 25).

¹⁷ Regering van Middelburg besloot op 22-6-1577 om meubels die mensen voor huis van Oranje hadden uitgeleend, terug te geven en wat er aan 'verargert' was, te vergoeden, en op 26-10-1577 om meubels die stad voor Oranje's huis had gekocht, te verkopen (ZA, Handschriftenverzameling, nr 847B, 125, 131).

¹⁸ In december 1574 vroeg Culemborg, naaste medewerker van Oranje, aan Middelburgse pensionaris Agylaeus een verblijf in Middelburg voor hem te zoeken (Schotel, *Pallant*, 86). Marnix verbleef eind 1574/begin 1575 enige tijd op Walcheren (Van Schelven, *Marnix*, 93 vlg.) en was op 20-7-1576 in Middelburg (Rogge, 'Album', 171).

¹⁹ Omstreeks januari/februari 1574 reisde mr Nannius van Foreest met een 'adjunct' van Alkmaar naar Vlissingen om met Oranje stedelijke zaken te behandelen (GA Alkmaar, nr 342, fo 87r; betalingsordonnantie en kwitantie gedateerd 10-3-1574). Landsheerlijke informant die geruime tijd op Walcheren was geweest, rapporteerde op 29-12-1574, dat Oranje in Middelburg was en van alle kanten berichten ontving (Pouillet – Piot, *Granvelle*, V, 541 vlg.; Appendice nr 73). Informant had gesproken met bode uit Duitsland die hem had verteld aan Oranje goede berichten over zijn broer te brengen, maar verder niets wilde zeggen. Bij onderkomen van Oranje had hij drie boden van hertog van Kleef gezien, maar hij kon reden van hun komst niet vernemen. Er waren verder boden van Bremen en andere plaatsen uit die streek. Avond vóór vertrek van informant kreeg Oranje nieuws, dat uit Holland vertrokken Spanjaarden en Duitsers er zouden terugkeren.

²⁰ Pouillet – Piot, *Granvelle*, V, 541 (Appendice nr 73; rapport van informant van noot 22). Dit zal huis in Lange Delft zijn geweest dat Oranje later bezat. Baljuw Rollema had er gewoond, maar had het voor Oranje moeten verlaten (Kluiver, 'Prinsenlogement', 125, noot 4).

²¹ **KHA**, Fbk II, nr 186: brief van Oranje aan tesorier Manmaker, Dordrecht, 19-7-1575, waarin o.m.: "Jay voluntiers entendu le bon soing que vous portez pour la reparation de ma maison a Middelburch. Et au regard des meubles appartenans aux enfans de feu monsieur Rolle [in 1573 gesneuvelde gouverneur van Veere] dont me faictes mention vous me pourrez par le premier envoyer une specification avecq le pris desdictz meubles [enz.]". Wellicht had Oranje huis tijdens zijn bezoek met Charlotte de Bourbon in juni 1575 gekocht en moest het nu worden ingericht.

²² Meerkamp van Embden, 'Prins', 113; Unger, *Monumenten*, 114 vlg. Oranje verkocht huis in 1582 aan stad Middelburg (Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, I, 258).

²³ ZA, Rekenkamer B, nr 24302 A, omslag 2e grossa II. Kluiver, 'Prinsenlogement', 95 vlg., beschrijft door Oranje gebruikte vertrekken aan de westzijde van het Abdijplein.

10.1.4 Gouverneurs van Oranje

In het corps van gouverneurs van Oranje vonden in 1574 –1576 enkele belangrijke wijzigingen plaats, die ook in het buitenland niet onopgemerkt bleven. Aan het begin van 1574 waren er in Zeeland drie gouverneurs: Charles de Boisot van Vlissingen, Johan Junius de Junge van Veere en Arend van Dorp van Zierikzee (Schouwen en Duiveland). Toen Middelburg en Arnemuiden in februari 1574 aan de zijde van de Opstand kwamen, werd Charles de Boisot gouverneur van Middelburg, Vlissingen en Arnemuiden.

Omstreeks maart 1575 besloot Oranje Junius de Junge op diplomatieke missies naar het buitenland te zenden en hem van het gouverneurschap van Veere te ontheffen ²⁴. De reeds beschreven gang van zaken met betrekking tot Junius' opvolging in Veere laat zien, dat Oranje in 1575 bij de benoeming van een 'eigen' gouverneur veel meer rekening moest houden met de wensen van een stedelijke regering dan in 1572 ²⁵. Niet de door Oranje gewenste Philips van der Aa werd de nieuwe gouverneur van Veere, maar Charles de Boisot werd conform een Veeerse suggestie gouverneur over geheel Walcheren.

Bij de inval van de vijand in Duiveland en Schouwen sneuvelde Charles de Boisot op 29 september 1575, waardoor Walcheren zonder gouverneur was. De admiraal Louis de Boisot en de Raad 1574 stelden op 1 oktober 1575 de Staten ²⁶ voor een persoon aan te wijzen die naar Oranje zou reizen om deze over de recente gebeurtenissen en de toestand in Zeeland in te lichten en hem te vragen een gouverneur voor Walcheren aan te stellen ²⁷. Elk van de drie steden benoemde een persoon voor de missie naar Oranje. Besloten werd, dat voorlopig Louis de Boisot als gouverneur zou optreden, zoals hij in het verleden bij afwezigheid van Charles al had gedaan. De afgevaardigden naar Oranje moesten deze zo nodig voorhouden, dat het benoemen van meer dan één gouverneur voor Walcheren niet gewenst was, maar dat de nieuwe enige gouverneur gemachtigd zou moeten worden om een plaatsvervanger aan te stellen.

Oranje nam op zijn beurt ook een initiatief om de gouverneurskwestie op te lossen. Hij zond Kamerling, een van de raden nevens hem, naar Walcheren om een groot aantal onderwerpen aan de Raad 1574 en de Staten voor te leggen, in de eerste plaats de voorziening in de

²⁴ Zie voor missies van Junius de Junge onder meer brief van Chester aan Burleigh, Dordrecht, 27-7-1575 (Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VII, nr 2958, 555).

²⁵ Zie IV-21.

²⁶ Zierikzee nam tijdens langdurig beleg niet of hoogst zelden aan bijeenkomsten van Staten van Zeeland deel, zodat in die periode slechts gedeputeerden van de drie Walcherse steden Staten van Zeeland vormden.

²⁷ NZ, I-A, 62. Volgens excerpt van Kesteloo uit (nu verloren) registers van Wet en Raad van Middelburg ging voorkeur van Middelburg 9(of van Staten ?) voor nieuwe gouverneur uit naar 'de heer Levendale' achter welke naam Kesteloo een vraagteken plaatst (ZA, Handschriftenverzameling, nr 847 B, 104). Een lid van familie Levendale in Reimerswaal (V-4) zal niet zijn bedoeld. In aanmerking komt 'monsieur de Leefdale' die Charlotte de Bourbon op haar reis van hof van keurvorst van de Palts in Heidelberg naar Nederland had vergezeld en eind september 1575 zou terugkeren (KHA, Fbk II, nr 276, fo 126v vlg.; Oranje aan 'Excellence' [keurvorst] die Leefdael als begeleider met Charlotte had meegezonden; Dordrecht, 27-9-1575; zie voor Charlotte aan hof van keurvorst: Naber, 'Gemalinnen', 182 vlg.). Oranje gaf Leefdael brief voor Jan van Nassau mee (Groen, *Archives*, V, 283; Oranje aan Jan van Nassau; Dordrecht, 30-9-1575). Leefdael was ondertekenaar van Verbond der Edelen (Groen, *Archives*, II, nr.129, bl.34 vlg.) en zal dezelfde zijn als de door Fruin genoemde Chr.van Leefdael, heer van Waelwijck (Fruin, 'Anecdota', 424); zie ook Te Water, *Verbond*, 2^e stuk, 492 vlg., over Christoffel van Leefdael, in dienst van graaf van Egmond en later van keurvorst van de Palts. Toen Oranje na zijn huwelijk met Charlotte in juni 1575 kort bezoek aan Zeeland bracht, zal Leefdael daarbij aanwezig zijn geweest en zo in Zeeland bekend zijn geworden. Overigens is niet uitgesloten, dat Middelburg, c.q. Staten, op het oog hadden jhr Aernout van Waelwijck die in 1577 baljuw van Middelburg werd, familie van Chr.van Leefdael zal zijn geweest en wellicht ook naam Leefdael heeft gebruikt. Van Schelven, *Marnix*, 100, laat Charlotte door Marnix van Sint Aldegonde naar Holland halen. Echter zal keurvorst zijn functionaris Leefdael hebben belast met het overbrengen van Oranjes bruid naar Holland en zal Marnix als vertegenwoordiger van Oranje zijn meegereisd.

vacante gouverneursplaatsen ²⁸. Oranje legde het volgende alternatief voor: a. de gouverneurspost van Vlissingen wordt gehecht aan de functie van admiraal, terwijl de overige Walcherse steden samen één gouverneur krijgen, of b. Vlissingen, Veere en Middelburg (samen met Arnemuiden) krijgen elk een gouverneur. Verder vroeg hij wie men het meest geschikt voor benoeming achtte. In een gezamenlijke vergadering van de Walcherse leden van de Raad 1574 en de 'Staten van de Walcherse steden' in het bijzijn van Kamerling op 8 oktober bleef de vergadering bij het standpunt van 1 oktober: één gouverneur voor geheel Walcheren die bevoegd zou zijn een plaatsvervanger aan te stellen. De keuze van de persoon van de gouverneur liet de vergadering aan Oranje over.

Oranje week af van de uitdrukkelijke wens van Walcheren. In de vergadering van de Raad 1574 en de Walcherse steden (Staten) van 21 oktober 1575 kwam ter tafel een commissiebrief van Oranje waarin de admiraal Louis de Boisot en Alexander de Haultain tot gouverneurs van Walcheren werden aangesteld ²⁹. De Staten accepteerden de aanstelling, maar in de notulen van de secretaris van de Raad valt tussen de regels door te lezen, dat dit niet zonder reserves ging ³⁰. De Staten verzochten de gouverneurs om goede orde onder de soldaten en bootsgezellen te houden en de steden in hun rechten te handhaven. Verder verlangden zij een afschrift van de commissiebrief van de gouverneurs om enkele punten nader te bezien. De Haultain was in 1572 enige tijd plaatsvervangend gouverneur van Vlissingen onder Tseraerts geweest en na het vertrek van Tseraerts kort gouverneur van de stad ³¹. Na zijn vertrek uit Vlissingen was hij vermoedelijk vooral op militair terrein werkzaam. Hij nam in 1573 deel aan de pogingen om Haarlem te ontzetten, in 1574 rapporteerde hij aan Oranje over de krijgskundige situatie in Zevenbergen, in 1575 inspecteerde hij met Marnix een schans bij Alphen ³². Toen de Generale Staten van Holland en Zeeland Oranje in 1574 een lijfgarde van 150 burgers uit de voornaamste steden toekenden, werd Haultain commandant van de garde en tegelijkertijd commandant van de hellebaardiers van Oranje ³³. Beide commando's oefende hij nog uit, toen hij tot gouverneur van Walcheren werd benoemd ³⁴.

²⁸ KHA, Fbk II, nr 278, fo 127v: brief van Oranje 'a ceulx de Zeelande', Rotterdam, 3-10-1575, ter begeleiding van nr 279, fo 127v vlg.: 'Instruction pour Monsieur le Conseillier Camerlinck envoie de la part de son Excellence en Walcheren'. In het Frans gestelde instructie is met verslag van behandeling in Middelburg gedrukt in NZ, I-A, 64 vlg. Gedeputeerden van de Walcherse steden vertrokken op 3-10-1575 van Veere naar Oranje (ZA, GA Veere, nr 1700), zodat Oranje vóór opstellen van instructie voor Camerling geen contact met hen zal hebben gehad. Zij keerden omstreeks 21-10-1575 met De Haultain op Walcheren terug (*ibidem*). Zie voor Nicolaas Camerling: Fruin, 'Prins Willem I in 1570', 131 vlg. ; Koopmans, *Staten*, 255). Oranje bediende zich tegenover Staten wel meer van het Frans. Zo liet hij op een vergadering van Generale Staten van Holland en Zeeland de pensionaris van Middelburg Van der Warck Franse instructie voorlezen (ZA, GA Veere, nr 1356; brief van Gaspar van Vosbergen aan regering van Veere; (Haarlem), 5-8-1577). In Zeeland werd in bestuurlijke toplaag vermoedelijk vaak Frans gebruikt. Gouverneur De Haultain zond Nederlandse brief aan Veerse burge meesters, maar voegde er Frans postscriptum aan toe (ZA, GA Veere, nr 1355; Middelburg, 3-4-1576). Hij schreef Franse brief aan baljuw van Veere, Gaspar van Vosbergen (*ibidem*, nr 1356; Middelburg, 11-4-1577). Pensionaris van Staten, Christoffel Roëls, schreef Franse brieven aan secretaris van Veere (*ibidem*, nr 167, 4^e omslag; Middelburg, 22 en 25-2-1583).

²⁹ NZ, I-A, 69. Oranje deelde op 17-10-1575 aan Louis de Boisot mee, dat hij hem en De Haultain had aangesteld als gouverneurs van Walcheren (KHA, Fbk II, nr 309, fo146r vlg.). Op zelfde dag deelde hij benoemingen aan Staten van Zeeland mee (*ibidem*, nr 310, fo146v vlg.). Daarbij vermeldde hij wens van Staten naar één gouverneur en deelde hij zonder verdere motivering mee, dat hij het raadzaam had gevonden er twee aan te stellen.

³⁰ Heeringa, 'Leiders der Staten', 28, noemt De Haultain "in het geheel geen politiek man, wel iemand met temperament".

³¹ III-18.

³² Haarlem: II-18 ; Zevenbergen: KHA, Fbk I, Fr.miss., nr 223, fo 382v vlg.; Oranje aan Van Dorp, Dordrecht, 23-3-1574; Alphen: KHA, Fbk II, nr 215, fo 95r vlg.; Oranje aan ongenoemden, Gouda, 11-8-1575.

³³ KHA, Fbk I, fo 10v; commissie van Oranje voor Haultain in beide functies; Dordrecht, 6-4-1574: "Comme pour la seurete, deffence et garde de notre personne les Estatz d'Hollande et de Zeelande par la bonne affection qu'ilz nous portent, nous ont accorde une compangie de gens de pied de cent et cinquante testes composee d'aulcuns burgeois des plus notables et principales villes esdictz paijs ". Vlissingen leverde vier jongelingen voor garde van Oranje

Er zijn aanwijzingen, dat de Zeeuwen met het tweetal gouverneurs niet tevreden zijn geweest. Volgens Bor zouden zij hen 'per force' hebben willen afzetten en De Boisot als admiraal hebben willen vervangen door scheepskapitein Evert, naar alle waarschijnlijkheid Evert Hendricksz., stamvader van het vlootvoogdengeslacht der Evertsens ³⁵. De affaire zou de pogingen tot ontzet van Zierikzee sterk hebben vertraagd totdat Oranje de zaak had afgedaan. Dat de benoeming van de twee gouverneurs ongenoegen heeft veroorzaakt, mag wellicht ook worden afgeleid uit de bewering van een burgemeester van Middelburg in een hevige woordenwisseling met De Haultain in 1577, dat de Walcherse steden geprotesteerd hadden tegen de aanstelling van De Haultain als gouverneur ³⁶.

Engelse bronnen maken aannemelijk, dat een (mede)beslissende factor in de afwikkeling van de kwestie is geweest de houding van de nieuwe gouverneur(s) ten opzichte van Engeland en Frankrijk. Walcheren was voor Engeland de hoeksteen van de Opstand. Van Vlissingen uit kon de Engelse handel met Vlaanderen en Brabant vrijwel stil worden gelegd. In 1574 was Oranje met een soepeler politiek ten opzichte van de Engelse handel begonnen, maar er waren voortdurend problemen met Engelse koopvaarders. In juni 1575 waren hierdoor de betrekkingen tussen koningin Elizabeth en Oranje op een dieptepunt beland waar nog bij kwam de angst van Elizabeth, dat Oranje vergaande politieke banden met Frankrijk zou aanknopen. De Engelse koningin zond een van haar belangrijkste agenten Daniel Rogers naar Oranje om hem haar ongenoegen kenbaar te maken ³⁷. Rogers kreeg een instructie mee, waarin hem onder meer werd opgedragen contact op te nemen met de gebroeders De Boisot die, naar Elizabeth was meegedeeld, niet waren ingenomen met Oranjes besprekingen met de Fransen. Rogers moest al zijn overtuigingskracht gebruiken om hen in die houding te doen volharden of nog beter te versterken. Toen Charles de Boisot eind september 1575 sneuvelde, werden Burleigh en Walsingham, de eerste en de tweede man in Engeland onder Elizabeth, dan ook onmiddellijk door hun 'inlichtingendienst' over de Walcherse gouverneurskwestie geïnformeerd. Chester, agent van Elizabeth, rapporteerde op 6 oktober 1575 uit Delft aan Burleigh, dat Oranje in Zeeland had laten informeren, of men daar één gouverneur voor geheel Walcheren wilde krijgen, of een gouverneur voor elke stad

(ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 104v; ongedateerde post: "Aen de vier jongelingen tot de garde van zyne Excellencie (10 £ 13 sch.) vanwege der stede Vlissinghen gesonden" ter zake van soldij.). Vgl. garde d'honneur van Napoleon (Bauwens – Van Driel, *Kanonnenvoer*, 95 vlg.).

³⁴ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VII, nr 2990, 600; Daniel Rogers aan Walsingham, z.pl., 19-10-1575: "The Prince sent Monsieur Haultayne, captain of his garde and archallegardiens".

³⁵ Bor, *Oorsprongk*, I, 667 vlg. (9e boek, fo 138). Bor doet mededeling na vermelding van dood van Requesens (5-3-1576). Elias, 'Schetsen', 274 vlg, stelt Evert gelijk aan stamvader van de Evertsens. Heeringa vermeldt in 'Instructiën', 32, dat hem niets van een afzetting is gebleken, en veronderstelt in 'Leiders der Staten', 29, dat de Zeeuwen toen van De Haultain hadden verkregen, dat hij zich niet meer met burgerlijke zaken zou bemoeien zonder dat dit formeel in zijn instructie werd opgenomen.

³⁶ NZ, I-C, 12 vlg.; vergadering Staten van Zeeland 12-9-1577. Burgemeester beweerde ook, dat aanstelling van De Haultain als gouverneur door Unie 1576 was geëxpireerd. Dit komt dichtbij standpunt van Staten van het Noorderkwartier in 1576, dat commissie van Sonoy uit 1572 na sluiten van Unie 1576 niet meer ongewijzigd van kracht was (XII-23). De Haultain en Vlissingen en Veere noemden beweringen van Middelburgse burgemeester onwaar.

³⁷ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VII, nr 2939, 530 vlg.; brief van Elizabeth aan Oranje (7-8-1575); nr 2940, instructie voor Rogers (8-6-1575). Engelse waardering voor Charles de Boisot blijkt uit volgend rapport. Georges Southwick behandelde op 28 september 1575, een halve dag voor sneuvelen van De Boisot, enkele zaken met hem op Oost-Duiveland en at met hem met zicht op Spaanse troepen die aan overkant van het water zich op doortocht voorbereidden. 'S middags schreef De Boisot twee brieven voor Southwick, een aan zijn broer Louis en een aan de Raad 1574, "beinge the laste letters that ever he shall wryte", want volgende ochtend omstreeks 4 uur sneuvelde De Boisot bij landing van Spaanse troepen. Door zijn dood, merkt Southwick op, "this syde hath the loste muche, and now not one man comparable under the Prince to take his roome and place" (Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VII, nr 2983, 587 vlg., rapport van Georges Southwick aan lord Burleigh; Middelburg, 4-10-1575). Vgl. voor Engelsgezindheid van gebroeders De Boisot en anderen Swart, *Oranje*, 102.

afzonderlijk. In het eerste geval zou de graaf van Culemborg ³⁸ worden benoemd, 'a gentleman much honoring the Quenes Majestie and like affecting our hole nacion'. In het laatste geval kwamen voor benoeming in aanmerking (Marnix) van Sint Aldegonde, (Alexander) de Haultain, kolonel Helling en anderen, 'all which are for Fraunce in all conditions, specially St-Aldegonde and Hawtaine' ³⁹. Rogers ⁴⁰, rapporteerde op 19 oktober 1575 (twee dagen vóór de behandeling van de commissie van de nieuwe gouverneurs in Middelburg) aan Walsingham, dat Oranje op diezelfde dag De Haultain, kapitein van zijn garde, als gouverneur naar Walcheren zond, met de bedoeling, dat hij (Oranje) daar iemand had die hem volledig toegewijd was. Rogers was te verstaan gegeven, dat Oranje vreesde, dat Charles de Boisot de leidende personen op Walcheren had omgepraat om Franse hulp te minachten ⁴¹.

De dubbele gouverneursbenoeming zou als volgt verklaard kunnen worden. Louis de Boisot kon gezien zijn staat van dienst niet zonder meer worden gepasseerd, maar Oranje hield er rekening mee, dat Louis zich Engelsgezind zou kunnen betonen in situaties waarin Oranje zich tot Frankrijk wilde wenden. Daarom plaatste Oranje als tegenwicht de Fransgezinde De Haultain naast Louis de Boisot.

De gouverneur van Beoosterschelde, Arend van Dorp, bevond zich tijdens de belegering van Zierikzee van september 1575 tot begin juli 1576 in het belegerde Zierikzee. Van oktober 1575 af traden Louis de Boisot en De Haultain als gouverneurs van Walcheren op. In mei 1576 sneuvelde Louis de Boisot, gouverneur en admiraal, bij Zierikzee. Bij de overgave van Zierikzee kreeg Van Dorp vrije aftocht naar het gebied van de Opstand, maar hij keerde niet als gouverneur in Zeeland terug ⁴². Zo bleef De Haultain als enige gouverneur van Oranje in Zeeland over. Zijn ambtsgebied was Walcheren en hij wordt dan ook gewoonlijk gouverneur van Walcheren genoemd.

In september 1576 stelde Oranje Hohenlohe aan als zijn plaatsvervanger in Zeeland met de titel van 'lieutenant ende stedehouder–generael' ⁴³. De positie van Hohenlohe viel buiten het patroon van Oranjes gouverneurs in Zeeland.

10.1.5 Verzwakking van positie van gouverneurs van Oranje

In de jaren 1574 –1576 verminderde in Zeeland de invloed van Oranjes gouverneurs sterk ten gunste van de steden die als Staten van Zeeland het terrein van de regering steeds dieper binnendrongen. Dit blijkt al in het persoonlijke vlak. In 1574 had Oranje in Zeeland in Charles de Boisot, Junius de Junge en Van Dorp drie zware gouverneurs die tot zijn bekwaamste medewerkers behoorden. In de Hollands–Zeeuwse Unie 1576 werd de gouverneurs verboden zich met politieke en gerechtelijke aangelegenheden te bemoeien ⁴⁴. In Zeeland had deze bepaling geen invloed op hun positie. In de loop van 1576 behield alleen Walcheren een gouverneur (De Haultain). Hij bleef lid van het informele College 1575 en in het najaar van

³⁸ Floris van Pallandt, van omstreeks 1560 af een medestander van Oranje. Zie voor hem: Schotel, *Pallant*; Haak, art. 'Floris van Pallandt', *NNBW*, V, kol.424 vlg. Swart, *Oranje*, 240 noemt hem zonder specificatie en bronvermelding 'een zonderling die met iedereen overhoop lag'.

³⁹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VII, nr 2984, 590. Vgl. Swart, *Oranje*, 102.

⁴⁰ Zie voor Daniel Rogers, van geboorte half Engelsman, half Antwerpenaar: Wilson, *Queen Elizabeth*, 31 vlg.

⁴¹ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VII, nr 2990, 600 vlg. In Holland was er verschil van mening of men Engeland dan wel Frankrijk om hulp moest vragen. Daarover meldde Rogers in hetzelfde rapport: "Monsieurs de Lombres and Allegonde are the chefe perswaders he [= Oranje] hath for to demande ayde of France; but the Estates dayly comme unto me, and would gladly know what ayde they might have out of England and what hope there were of somme grant of money uppon certayne havens and ilandes which they would morgage." Reeds toen speelde het in 1585 gerealiseerde denkbeeld om aan Engeland gebied in onderpand te geven tegenover geldelijke steun.

⁴² In oktober 1576 bevond Van Dorp zich met De Rycke in Gent waar troepen van Oranje gelegerd waren (Gachard, *Taciturne*, III, 121 vlg., nr 555 – 557, brieven van Oranje van 3 en 4 -10-1576).

⁴³ X-4(4).

⁴⁴ XIII-3(8).

1576 vormde hij met de Landraad het nieuwe Zeeuwse regeringscollege G&L 1576. Toen Schouwen en Duiveland in november 1576 weer aan de zijde van de Opstand kwamen en Zuid-Beveland en Tholen in 1577 met de opstandige delen van Zeeland werden herenigd, kregen die gebieden geen gouverneur.

De rol van de Walcherse gouverneur De Haultain beperkte zich vermoedelijk spoedig tot die van een militaire commandant, die door de steden zoveel mogelijk buiten de algemene politiek werd gehouden. Losse gegevens wekken de indruk, dat hij niet een gezaghebbende figuur was, en illustreren een verzwakking van zijn positie. Zijn woordenwisseling met een Middelburgse burgemeester in 1577 werd reeds vermeld. Afgezien van de vraag wie daarbij gelijk had, is het tekenend voor de ontwikkeling van de krachtenverhoudingen, dat een vertegenwoordiger van de belangrijkste stad met klem het gezag van de gouverneur ontkende ⁴⁵. In 1578 moeten de Staten zich bij Oranje over het gedrag van De Haultain beklaagd hebben, want volgens het rapport van een delegatie van de Staten naar Oranje had deze beloofd er voor te zorgen, dat De Haultain zich voortaan bij de Staten en de Gecommitteerde Raden beleefd en rustig zou gedragen ⁴⁶. Korte tijd later was het weer mis. De griffier van Antwerpen was bij Gecommitteerde Raden gekomen met een brief van Oranje die mede aan De Haultain was geadresseerd ⁴⁷. Het college nam de brief in behandeling in afwezigheid van De Haultain die zich daarover beklaagde. Pensionaris Roëls bracht de volgende dag de verontschuldiging van het college aan De Haultain over met de mededeling, dat de zaak zo gelopen was, omdat het al erg laat was en men dacht, dat de gouverneur aan tafel zou zitten. Roëls vroeg de gouverneur thans in het college te verschijnen. De Haultain weigerde dit te doen totdat Oranje er voor zou hebben gezorgd, dat hij met het respect behandeld zou worden waarmee hij vroeger werd behandeld. De afdoening van de door de Antwerpse griffier voorgelegde aangelegenheid werd daarop tot de volgende dag uitgesteld. Het onbeduidende voorval laat zien, hoe De Haultain aan de zijlijn was geraakt. In 1580 beklaagde pensionaris Roëls zich erover, dat De Haultain hem geweld en overlast had aangedaan ⁴⁸. Naar aanleiding daarvan verscheen de gouverneur in een vergadering van de Staten, waar hij verklaarde, dat men zijn verdiensten te laag aansloeg en hem niet met verschuldigd respect behandelde, en de Staten verzocht er voor te zorgen, dat Oranje hem door een andere gouverneur verving. "Waerop geen andtwoorde en is gegeven." besluiten de notulen het relaas van het voorval. Men liet hem maar praten. Twee dagen later was er weer een incident. De Haultain weigerde de sleutels van de bergplaats van het archief van de Staten aan Roëls af te staan ⁴⁹. Nadat de Staten door tussenkomst van Manmaker restitutie van de sleutels geëist hadden, gaf De Haultain na enig gesoebat toe. Niet lang daarna waren de Staten in een positie waarin zij De Haultain op militair terrein opdrachten konden geven. Toen in 1583 voor een inval van de vijand in Tholen werd gevreesd, machtigden en gelastten de Staten De Haultain als gouverneur van Walcheren en commandant van alle militairen in Zeeland om maatregelen tot bescherming van Tholen te nemen ⁵⁰. Onmiddellijk na de dood van Oranje legde Haultain als voorlopige maatregel ten overstaan van de Staten de eed af zijn dienst te continuëren op de wijze als hij Oranje had gezworen ⁵¹.

10.1.6.6. Stedelijke baljuws

Van de in 1574 –1576 door Oranje aangestelde baljuws hebben er twee na hevige ruzies met de stedelijke regeringen het veld geruimd: Jan Coenesz. in Veere en Tzomme Rollema in

⁴⁵ Kort voor woordenwisseling had Middelburgse regering in haar vergadering van 27-7-1577 naar aanleiding van een voorstel in de 'generale staten' (bedoeld zullen zijn de Generale Staten van Holland en Zeeland) om in de Hollandse steden niet langer stedelijke gouverneurs te handhaven de wens uitgesproken, dat in Zeeland dezelfde gedragslijn zou worden gevolgd (ZA, Handschriftenverzameling., nr 847B, 126). Enige gouverneur van Oranje in Zeeland was toen de gouverneur van Walcheren en Middelburg zal zijn verdwijning op het oog hebben gehad.

⁴⁶ NZ, I-C, 141; vergadering van Staten op 29-5-1578: dat de gouverneur 'hem voirtaen civilick ende stille dragen zal, zoo by den Staeten als die Gecommitteerde Raeden'..

⁴⁷ NZ, III, 29 vlg.; vergaderingen van Gecommitteerde Raden op 20, 21 en 22-9-1578. Van 1577 af verbleef Oranje enige jaren in de Zuidelijke Nederlanden.

⁴⁸ NZ, 1580-1582, 358 (3-11-1580).

⁴⁹ NZ, 1580-1582, 361 (5-11-1580).

⁵⁰ NZ, 1583-1586, 119 vlg., akte Middelburg, 23-6-1583.

⁵¹ NZ, 1583–1586, 313 (14-7-1584).

Middelburg ⁵². Beiden waren lastige typen en de vraag is, waarom Oranje hen op deze belangrijke posten heeft aangesteld en blijkbaar zo lang mogelijk gehandhaafd. Beiden waren voorstanders van krachtig optreden, op zichzelf een eigenschap die een baljuw als handhaver van de openbare orde niet misstond. Beiden waren vermoedelijk ook absoluut betrouwbaar en de Gemene Zaak toegedaan. Tegenover deze positieve hoedanigheden stond een verregaande tactloosheid en eigengereidheid die hun positie onhoudbaar maakte. Al waren zij geen stedelijke, maar landsheerlijke functionarissen die door Oranje werden aangesteld, toch konden de steden hun verwijdering verkrijgen. In Veere was dit overduidelijk: de stedelijke regering maakte Jan Coenesz. binnen twee jaar het functioneren onmogelijk. In Middelburg duurde het, met een korte onderbreking, drie jaar voor Rollema na vergaande strubbelingen op eigen verzoek de stad verliet, waarna hij baljuw van Vlissingen werd.

De versterking van de invloed van de Staten (steden) op de regering heeft de positie van de stedelijke baljuws niet ongemoeid gelaten. Zoals reeds is vermeld, nam de Veerse regering op 27 april 1575 het besluit om de baljuw de toegang tot de politieke vergaderingen van de stedelijke regering te ontfangen ⁵³. Voor de baljuw was het besluit een vermindering van zijn gezag in de stad. De achtergrond van het besluit was, dat baljuws niets te maken hadden met wat er in Statenvergaderingen werd verhandeld.

De vraag of een stad haar baljuw als haar vertegenwoordiger naar een vergadering van de Staten mocht zenden, ging niet alleen de stad, maar ook de Staten als college aan. Er zal een tendens zijn geweest om baljuws buiten de landspolitiek te houden, want de baljuw was als (lands)heerlijke functionaris een vreemde eend in de bijt van de steden (en dus van de Staten). Op een vergadering van de Staten van Zeeland op 5 april 1578 waren niet minder dan drie baljuws aanwezig: Jan Coopvaer als een van de vertegenwoordigers van Reimerswaal, Gregorio del Plano als een van de vertegenwoordigers van Tholen en Gasper van Vosbergen als enige vertegenwoordiger van Veere⁵⁴. Dit zal bij de meerderheid van de Staten een reactie hebben opgeroepen. In de enkele weken later op naam van Oranje uitgevaardigde instructie op Gecommitteerde Raden van Zeeland, van 22 mei 1578, werd bepaald, dat landsheerlijke functionarissen en baljuws voortaan niet meer vanwege steden in vergaderingen van de Staten mochten compareren en evenmin tot Gecommitteerde Raad mochten worden benoemd ⁵⁵. De bepaling zal op instigatie van de Staten zijn opgenomen ⁵⁶. Dit zal de aanleiding zijn geweest van een Veers protest in de Statenvergadering van 30 mei 1578 (waar de instructie op de agenda stond) tegen een beperking van de bevoegdheden van Van Vosbergen ⁵⁷. Veere heeft blijkbaar succes met zijn protest gehad. De Statennotulen beperken zich tot het zonder meer vermelden van het protest. De verbodsbepaling in de instructie bleef bestaan. Maar baljuw Van Vosbergen bleef in Statenvergaderingen verschijnen als afgevaardigde van Veere ⁵⁸. Veere liet zijn houding inzake bevoegdheden van de baljuw afhangen van de persoon: wat Jan Coenez. niet mocht, mocht Van Vosbergen wel. Diens capaciteiten reikten verder dan het Veerse baljuwschap. Hij werkte mee aan de voorbereiding van de Unie van Utrecht en was een van de ondertekenaars vanwege de Staten van Zeeland ⁵⁹.

⁵² Veere: IV-11; Middelburg: IX-6.

⁵³ IV-11.

⁵⁴ NZ, I-C, 101.

⁵⁵ Heeringa, 'Instructiën', 93, art.26.

⁵⁶ In 1586 merkte Veerse regering op, dat Staten van Zeeland van oordeel waren, dat baljuws zich niet moesten bemoeien met onderwerpen die op agenda van Statenvergaderingen stonden; zie ZA, GA Veere, nr 502, afschrift van request van baljuw Barradot met in margine opgenomen verklaring van Veerse magistraat: "in vergaderingen op beschryvinge van de Staten [= vergaderingen van de stedelijke regering over de agenda van een komende Statenvergadering] is de presentie 's bailliws nyet gerequireert, midts dat de Staten nyet en verstaen (soo die van de Magistraet verclaren), dat de officieren daeraff kennisse sullen hebben". Baljuws waren 'officieren'. Heeringa, 'Leiders', 17, vraagt zich af, of oorzaak van opnemen van bepaling niet gezocht moet worden in gedrag van Vlissingse baljuw Pieter de Rycke in september 1577.

⁵⁷ NZ, I-C, 143. In IV-11 is uiteengezet, dat houding van Veere ten opzichte van positie van baljuw meer werd bepaald door persoon dan door ambt.

⁵⁸ NZ, I-C, 145 (enz.).

⁵⁹ NZ, III, 86, 93, 111 vlg., 135; II, 110 vlg.

10.1.7 Colleges met regeringstaak:

Regeringsraad 1574 (Raad 1574), Raad 1575, College van Gouverneur(s) en Raad 1575 (College 1575), Landraad 1576, College van Gouverneur en Landraad 1576 (College G&L 1576)

De in maart 1574 ingestelde Raad 1574 werd opgericht als regering van Zeeland. De samenstelling van de Raad onderging wijzigingen. In de loop van 1574 kwam er een lid uit Middelburg bij ⁶⁰. Na het vertrek van Junius als gouverneur van Veere in voorjaar 1575 waren enige maanden twee gouverneurs lid van de Raad: Charles de Boisot als gouverneur van de Walcherse steden en Arend van Dorp als gouverneur van Beoosterschelde. Na het sneuvelen van Charles de Boisot in september 1575 kwamen er in oktober 1575 in zijn plaats in de Raad twee nieuwe gouverneurs: zijn broer Louis de Boisot (tevens admiraal) en Alexander de Haultain. Inmiddels was het beleg van Zierikzee begonnen en zal Arend van Dorp niet meer in de Raad zijn verschenen. Het uit Zierikzee herkomstige lid van de Raad Cornelis van Werckendet werd in oktober 1575 in Zierikzee tijdens het beleg als verdacht persoon gearresteerd en naar Middelburg gebracht waar hij in december 1575 in gevangenschap overleed ⁶¹.

De Raad 1574 was samengesteld uit heterogene elementen: de gouverneurs van Oranje en raden uit de steden. Van de oprichting van de Raad 1574 af hadden de Staten als college naast de Raad in feite aan de regering van Zeeland deelgenomen. Een coup van de Walcherse steden wijzigde de Zeeuwse regering fundamenteel. De coup verbrak de eenheid van de Raad 1574 en maakte duidelijk, dat de regering bij twee naast elkaar staande instanties berustte: Oranje en de Staten. Er kwam een andere Raad zonder gouverneurs die bestond uit twee raden uit Middelburg, twee uit Vlissingen, een uit Veere en de tesorier Manmaker (Raad 1575). Het was een raad van de Staten van Zeeland met als wezensvreemd element de tesorier, een functionaris van de Gemene Zaak. De al van maart 1574 af bij de regering betrokken Staten beschikten nu in de Raad 1575 over een eigen regeringsinstantie. De Raad 1575 vormde spoedig met de gouverneurs een informeel college (College 1575). In mei 1576 sneuvelde de gouverneur Louis de Boisot. In juni 1576 werden aan het College drie Zuidhollandse afgevaardigden toegevoegd. In het najaar van 1576 werd de Raad 1575 vervangen door een Landraad, gevormd door een raad uit elk van de steden Middelburg, Vlissingen en Veere, twee raden uit Holland en de tesorier Manmaker. De gouverneur van Walcheren, De Haultain, vormde samen met de Landraad het college van Gouverneur en Raden (College 1576).

De Raad 1574 en het College 1575 namen beslissingen en vaardigden wettelijke voorschriften uit. In enigszins belangrijke zaken werkten zij zeer nauw samen met de Staten van Zeeland ⁶². Soms trad een regionale sub-raad op. In 1574 ging een ordonnantie in een Walcherse waterschapsaangelegenheid uit van de gouverneur van Middelburg, Vlissingen en Arnemuiden (Charles de Boisot) en de Walcherse raden van de Raad 1574 ⁶³. Overigens trad die Raad in Walcherse waterschapsaangelegenheden in het algemeen als ongedeelde instantie op ⁶⁴. Bij aanwezigheid van Oranje in Zeeland bleven de Zeeuwse

⁶⁰ Zie VIII-8.

⁶¹ X-2(1).

⁶² XI-15.

⁶³ ZA, GA Veere, nr.1556, fo 109v; opdracht aan Walcherse landlieden om met karren, paarden en volk te komen werken aan dijken, Middelburg, 25-6-1574: "Charles de Boisot, heere van Huysinge, van Singhe ende Dorpe, etc., Gouverneur van weghe zyne Forstelicke Excellencie van Middelburch, Vlissinge, ende Armuyen, ende andere Raden gecommiteert ten gemeene zaecken des eylandts van Walcheren". Het valt op hoe breed hier waardigheid van De Boisot is vermeld en nadruk is gelegd op vorstelijke hoedanigheid van Oranje. Overigens zal er in beginfase van Raad 1574 wel eens geïmproviseerd zijn met terminologie. Zo is 'vorstelijke excellentie' een contaminatie van 'vorstelijke genade', gewoonlijk verkort tot F.G., en excellencie.

⁶⁴ Zo bijv. goedkeuring door 'Gouverneurs ende Gedeputeerde Raden van Zeelant' van voorschriften voorgelegd door 'de Gedeputeerde van de drie staeten van den Lande van Walcheren en de Gecommitteerde van de breedde gheerfde desselfs Eylants'; Middelburg, 21-

regeringsinstanties functioneren ⁶⁵. Over sommige belangrijke zaken vergaderde Oranje zelf met de Staten ⁶⁶. Er werd druk gecorrespondeerd tussen Oranje – althans onder zijn naam – en Zeeuwse instanties, terwijl voor belangrijke aangelegenheden afgevaardigden van Oranje naar Zeeland reisden of Zeeuwse afgevaardigden naar Oranje om zaken te behandelen.

10.1.8 Voorstel tot regeringswijziging

Van maart 1574 af ontwikkelde zich een duurzame Hollands-Zeeuwse samenwerking die in de interne Zeeuwse staatkundige situatie invloed heeft uitgeoefend. Zoals reeds werd vermeld, vonden in het voorjaar van 1575 in de Generale Staten van Holland en Zeeland besprekingen plaats over een complex maatregelen bestaande uit een unie tussen Holland en Zeeland, regeling van de regering en oprichting van een Landraad ⁶⁷. De regeringswijziging met inbegrip van de oprichting van de Landraad werd goedgekeurd door de Generale Staten, behalve door Zierikzee, en werd niet in Zeeland ingevoerd. Het denkbeeld van een Landraad bleek korte tijd later wel in Zeeland te leven.

10.2 *Coup van Walcherse steden; Raad 1575*

10.2.1 Coup van oktober 1575

In Zeeland vonden in het najaar van 1575 ingrijpende gebeurtenissen plaats: het verlies van Duiveland en bijna geheel Schouwen, het sneuvelen van de gouverneur van Walcheren Charles de Boisot, het beleg van Zierikzee waardoor de stad en haar gouverneur Arend van Dorp van de rest van het opstandige Zeeland werden afgesneden ⁶⁸, het benoemen van twee gouverneurs voor Walcheren waarbij Oranje slechts gedeeltelijk aan Zeeuwse wensen tegemoet kwam en het gevangennemen van een lid van de Raad 1574 als onbetrouwbare persoon. De verstandhouding tussen de Staten en de nieuwe gouverneurs liet vermoedelijk te wensen over. In deze sfeer voerden de Walcherse steden een coup uit om meer greep op de regering van het opstandige Zeeland te krijgen.

Op 21 oktober 1575 vergaderden de Raad 1574 en de Staten (bestaande uit de afgevaardigden van de drie Walcherse steden) gezamenlijk ⁶⁹. De Staten vernamen toen de aanstelling door Oranje van Louis de Boisot en De Haultain als gouverneurs van Walcheren. Omstreeks dezelfde tijd kwam de baljuw van het belegerde Zierikzee, Gaspar van Vosbergen, naar Middelburg om verslag uit te brengen van het aanbod van de Spaanse bevelhebber Mondragon om de stad op gunstige voorwaarden aan hem over te geven ⁷⁰. In Zierikzeese regeringskringen bestond er grote bereidheid om dit aanbod te aanvaarden. Van Vosbergen ging naar Zierikzee terug en overhandigde daar een lijst met de namen van personen die als onbetrouwbaar gearresteerd en naar Middelburg gebracht moesten worden. Nadat men een aantal namen van de lijst had geschrapt, werden zeven vooraanstaande Zierikzeeënaren in hechtenis genomen en in Middelburg gevangen gezet. De Raad 1574 zal in overleg met Van Vosbergen de actie hebben beraamd en de lijst hebben opgemaakt. Tot de gevangenen behoorde Cornelis Lievensz. Werckendet, het uit Zierikzee herkomstige lid van de Raad. In mei 1575 was hij bovendien aangesteld als schout van de hoge ban in Zeeland, d.w.z. als rechtsvorderaar bij de hoge vierschaar van Zeeland, en aan zijn betrouwbaarheid zal toen niet getwijfeld zijn ⁷¹. Hij zal het vertrouwen van Oranje hebben gehad en zijn komst als gevangene in Middelburg zal opzien gebaard hebben ⁷².

4-1574 (ZA, GA Veere, nr.1556, fo 103r vlg.). Zie ook regesten in De Waard, *Inventaris Walcheren*.

⁶⁵ Vgl. NZ, I-A, 29 (7-1-1575).

⁶⁶ NZ, I-A, 27 vlg.: besluiten genomen op 6-1-1575 “in de vergaderinghe van de Staten, present zijnde zyne Excellencie”.

⁶⁷ XII-14 t/m 16.

⁶⁸ Over water was er nog enige tijd verkeer tussen belegerd Zierikzee en Walcheren mogelijk.

⁶⁹ NZ, I-A, 69.

⁷⁰ Pot, ‘Verhaal’, 126 vlg.

⁷¹ **KHA**, Fbk II, nr 131, fo 55r vlg. ; aanstelling door Oranje met toestemming van Gouverneurs en Raden. Zie voor het ambt: Gosses, *Rechterlijke organisatie*, 252 vlg., Fruin, *Rechterlijke indeeling*, 54 vlg.

⁷² Spion van regering in Brussel rapporteerde op 4-11-1575 over zijn verblijf in opstandig Zeeland, dat hij onder meer aankomst van de gevangenen in Middelburg gezien had, en dat

Omstreeks de dag waarop Werckendet in Middelburg zal zijn gearriveerd, verschenen op 27 oktober 1575 in een vergadering van de Raad 1574 de gedeputeerden van de drie Walcherse steden (de Staten) ⁷³. Bij monde van de Middelburgse burgemeester Symon Janszoon van Roome verklaarden zij, dat zij onderling als Staten van Walcheren hadden besloten niet langer zaken te behandelen met of in aanwezigheid van de uit de steden herkomstige leden van de Raad, maar alleen met de gouverneurs, de tesorier en de secretaris van de Raad in verbinding te blijven. De uit de steden herkomstige raden waren op dat moment die uit Middelburg, Vlissingen en Veere.

De Staten verklaarden, dat zij te zijner tijd de reden voor hun actie zouden meedelen en die ook aan Oranje zouden laten weten, maar dat de actie in elk geval strekte tot 'suspertatie' van de raden uit de steden. Mogelijk is bedoeld 'suspension' in de zin van voorlopig of definitief buiten werking stellen van het ambt van raad uit een stad wat zou neerkomen op buiten werking stellen van de Raad 1574. Dit konden de steden formeel niet zelf doen, omdat het een door Oranje en Staten gezamenlijk ingesteld ambt was. De steden konden niet verder gaan dan elk contact met die raden verbreken. In elk geval hebben de gouverneurs de coup geïnterpreteerd als een streven naar afschaffing van de Raad 1574. Zij protesteerden tegen de actie met het argument, dat de steden niet gerechtigd waren zulk een 'nieuwicheyt' aan de orde te stellen, die inging tegen de ordonnantie van Oranje waarop zij hun ambt als gouverneur hadden aanvaard, en verklaarden hun ambt niet zonder de door Oranje geordonneerde Raad te zullen continueren. De twee op de vergadering aanwezige raden uit de steden, mr Anthuenis van der Zickelen uit Vlissingen en mr Adriaen de Jonge uit Middelburg, vatten de actie op als een persoonlijke aanval op de raden uit de steden. Zij protesteerden tegen alle verdenkingen en sinistere vermoedens die men tegen hen zou kunnen hebben, en verzochten, dat wie enige verdenking tegen raden zou hebben, de verdachte raden zou noemen, zodat deze zich konden verdedigen en de overige raden buiten verdenking zouden zijn. Voor de rest lieten zij wat de Staten verlangden, over aan het oordeel van Oranje.

De door de Staten toegezegde mededeling van de reden van hun actie is in de beschikbare bronnen niet te vinden. Dat voor de steden een belangrijke reden voor de coup was een vermoeden, dat zich onder de raden uit de steden onbetrouwbare personen bevonden, en dat de steden de Raad 1574 wilden zien verdwijnen, blijkt uit een brief van De Haultain aan

men Werckendet aan de torture onderwierp (Van Vloten, *Nederlands Opstand*, III, bl. XXVIII). Hoe bevolking op gevangenneming van Zierikzeeënaren heeft gereageerd en of houding van bevolking invloed op coup heeft gehad, is niet bekend.

⁷³ NZ, I-A, 70; notulen van gebeurtenissen op 27 oktober door secretaris van de Raad. Desbetreffende passage in notulen benadrukt, dat actie van alle drie Walcherse steden uitging: Middelburgse burgemeester legde zijn verklaring af "uutte naeme van d'andere steden van Walcheren, aldaer ooc deur huerluyder gedeputeerde present wezende ende tzelve advouerende". Zoals nog ter sprake komt, desavoueerde Veere korte tijd later onmwonden coup. Data van reis van Van Vosbergen en overbrengen van gevangenen naar Middelburg staan in literatuur niet vast. Volgens Pot, *Beleg*, 21, kwam Vosbergen op 21-10-1575 uit Middelburg in Zierikzee terug. Volgens Pot, 'Ver haal', 127, keerde Van Vosbergen op 24-10 in Zierikzee terug, werden gevangenen op 25-10 gearresteerd en op 21-10 in Middelburg opgesloten. Laatste datum zal abus is zijn. Volgens dagverhaal van beleg van Zierikzee vertrok Van Vosbergen op 23-10 uit de stad om uit Walcheren versterkingen te halen, kwam op 24-10 vloot met versterkingen in Zierikzee aan en vertrok die vloot op zelfde dag uit Zierikzee met medeneming van gevangenen (Van de Velde, *Jubelfeest*, bijlage A, 87). Jacques Manteau die bij Werckendet inwoonde, schrijft in zijn memorie over beleg, dat vloot met versterkingen op avond van dag van binnenkomst weer vertrok met gevangenen aan boord (Van de Velde, *Jubelfeest*, bijlage B, 125). Oranje schreef op 29-10-1575 aan zijn broer Jan van Nassau, dat burgers van Zierikzee er veel voor hadden gevoeld om stad op voorwaarden aan vijand over te geven, maar dat 'les principaulx mutins' stad uit naar vloot waren gebracht en daarna stedelingen moed hadden gevat (Pot, *Beleg*, 22). Alle gegevens bijeen genomen maken waarschijnlijk, dat gevangenen uit Zierikzee op 27-10-1575 in Middelburg waren. Oranje noemde Zierikzeese gevangenen milters, veel belastender kwalificatie dan politiek onbetrouwbaar.

Oranje van 15 november 1575 ⁷⁴. Daaruit kan worden afgeleid, dat Oranje reeds over de coup was ingelicht. De Haultain schrijft, dat de steden spijt schenen te hebben van de opheffing van de Raad en dat zij van plan waren de volgende dag de Raad in zijn oorspronkelijke gedaante te herstellen. De Haultain vervolgt, dat de steden wel de door hen onbetrouwbaar geachte personen wilden vervangen door anderen die Oranje dan zou kunnen accepteren, als zij voor het ambt geschikt waren. De Haultain hoopt, dat als een en ander zijn beslag heeft gekregen, de gang van zaken in Zeeland geleidelijk weer in het rechte spoor zal komen. Hij zegt toe Oranje zo spoedig mogelijk in te lichten over het besluit dat de steden de volgende dag zouden nemen.

10.2.2 Veere en coup

Het gedrag van Veere bij de coup is moeilijk te verklaren. Op 27 oktober verklaarde een Middelburgse burgemeester mede namens Veere en in aanwezigheid van een gedeputeerde van Veere die zich bij de verklaring van de burgemeester aansloot, dat de steden niet meer met de raden uit de steden wilden samenwerken. Op de vergadering van wet en raad (de regering) van de stad op 3 november 1575 werd de vraag gesteld of de regering of een lid daarvan aan de baljuw of iemand anders opdracht had gegeven om vanwege Veere het verzoek te doen de door Oranje aangestelde raden af te zetten ⁷⁵. Eendrachtig antwoordde men, dat dit niet het geval was.

Op de vergadering van de Raad 1574 op 27 oktober 1575 waarop de coup werd gepleegd, was de uit Veere herkomstige raad Jacob Campe niet aanwezig, terwijl zich onder de coupplegers, vertegenwoordigers van de Walcherse steden, wel een vertegenwoordiger van Veere bevond. Er zijn redenen voor de afwezigheid van Campe te bedenken, onder meer dat hij op de hoogte was van de coup en zich voorlopig van de gebeurtenissen wilde distantieëren. De Veerse regering schreef op 20 november aan de Staten, dat haar geen enkele klacht over Campe had bereikt ⁷⁶. Vond de Veerse regering het nodig dit uitdrukkelijk te verklaren ?

De baljuw van Veere, Jan Coenesz., heeft in het Veerse optreden een cruciale rol gespeeld. Zijn onbehouden optreden in Veere kwam reeds ter sprake ⁷⁷. Hem was in april 1575 de toegang tot de politieke vergaderingen van de Veerse regering ontzegd, maar hij dacht er niet over om zich met betrekking tot Veere tot zijn gerechtelijke taken te beperken. Een van de klachten die de Veerse Wet in februari 1576 tegen de baljuw aanvoerde, was, dat hij zich vermeten had om zonder enige opdracht van de Veerse regering zich te bemoeien met de affaire van de [Zierikzeese] gevangenen en de afzetting van de uit de steden herkomstige leden van de Raad 1574 en daarbij had meegedeeld dit in opdracht te hebben gedaan ⁷⁸. De manier waarop de betrokkenheid van de baljuw bij de beide aangelegenheden is vermeld, wijst op een nauw verband tussen de gevangenneming van de Zierikzeeënaren en de coup tegen de Raad. Welke rol de baljuw in de zaak van de gevangenen heeft gehad, is niet bekend. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hij heeft deelgenomen aan de besprekingen met de uit Zierikzee overgekomen Van Vosbergen waarop de gevangenneming is beraamd.

Het Veerse démenti van een goedkeuring van de coup kan worden verklaard uit het eigengereide optreden van Jan Coenesz., maar daarmee is niet verklaard hoe hij daarvoor de gelegenheid kreeg, terwijl ook zijn motieven niet bekend zijn. Vermoedelijk heeft hij als medewerker van het eerste uur van Oranje en met zijn doortastende aard in Middelburgse regeringskringen een sterkere positie gehad dan hij enkel aan het baljuwschap van Veere kon ontlenen. Ook zal de besluitvorming in Middelburg niet altijd via de geijkte kaders van Raad,

⁷⁴ KHA, Inv. A 11–XIV C–H–9. Ermerins, *Vere*, 2e stuk, 174 vlg., oppert zonder toelichting mogelijkheid, dat naar oordeel van Staten gouverneurs eigenmachtig optraden.

⁷⁵ ZA, GA Veere, nr 1, fo 9v.

⁷⁶ Ermerins, *Vere*, 2e stuk, 405 vlg.

⁷⁷ IV-11.

⁷⁸ IV-11. "Dat de voorscreven bailliu hem vervoirdert heeft zonder eenigen last oft commissie van die van der Vere hem te entremelleren van tfeyt van de gevangenen ende afsettinge van de gedeputeerde raden by zyner excellentie geordonneert daervan hy hem seyde last gegeeven te wesen, alles in contrarie der waarheyt, hetwelck eene zake is nyet alleene van quader consequentie, maer oock in prejuditie van die van der Vere ende oversulcx gheenssins tollerabel".

Staten en stedelijke regeringen zijn verlopen. De Veerse regering kan door de medewerking van Jan Coenesz. aan de coup zijn verrast.

10.2.3 Raad 1575

Na de coup volgden enige weken waarin van vergaderingen van de Raad 1574 geen sprake was. De door de secretaris van de Raad Taymon genotuleerde vergaderingen waren vergaderingen van de Staten ⁷⁹. De Staten vaardigden zelfs een wettelijk voorschrift inzake de licenten uit, een handeling die in die tijd voorbehouden was aan de Raad (de Hollands-Zeeuwse wetgeving buiten beschouwing gelaten) ⁸⁰. In deze weken namen de Staten bij het afdoen van belangrijke zaken de plaats van de Raad in, terwijl minder belangrijke aangelegenheden bleven liggen ⁸¹.

Vermoedelijk zijn de Staten aanvankelijk van plan geweest de werkzaamheden van de raden uit de steden zelf te verrichten en met de gouverneurs samen te werken zoals de raden uit de steden gedaan hadden. Spoedig zal duidelijk zijn geworden, dat dit een te zware belasting voor de Staten was, en werd een nieuwe Raad van afgevaardigden uit de steden (Raad 1575) opgericht. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de Raad 1575 de kenmerken vertoonde van de in september 1576 ingestelde Zeeuwse Landraad: een Raad van afgevaardigden van de in de Staten vertegenwoordigde steden zonder gouverneurs, die samen met de gouverneurs een informeel college van Gouverneurs en Raad 1575 (College 1575) vormden.

Op de agenda van de vergadering van de drie Walcherse steden, d.w.z. van de Staten, in aanwezigheid van gouverneur De Haultain op 7 november 1575 stond het punt hoe de Raad die de steden op het oog hadden, ingericht moest worden ⁸². De steden moesten echter eerst elk in eigen boezem overleggen voordat dit punt kon worden behandeld. In een vergadering van de Staten op 15 november stelden de steden hun besluit vast ⁸³. In de vergadering van de Staten in aanwezigheid van de twee gouverneurs van 17 november 1575 deelden de afgevaardigden van de steden het besluit van Middelburg, Vlissingen en Veere omtrent de inrichting van de door de steden gewenste Raad mee ⁸⁴. Omdat de Staten bestonden uit afgevaardigden van de steden, was dit in feite een mededeling aan de gouverneurs. Gesproken wordt van het afdoen van zaken 'op den voet van den voorgaenden Raet'. De

⁷⁹ NZ, I-A, 70 vlg.: 27-10-1575: Walcherse steden in aanwezigheid van gouverneurs en raden; 31-10: gedeputeerden van steden in aanwezigheid van gouverneur De Haultain; 4-11: vergadering van steden; 7-11: vergadering van steden in aanwezigheid van gouverneur De Haultain; 17-11: vergadering van gedeputeerden van steden in aanwezigheid van gouverneurs Louis de Boisot en De Haultain; 21-11: vergadering van Walcherse steden in aanwezigheid van beide gouverneurs en vervolgens vergadering van Walcherse steden alleen.

⁸⁰ NZ, I-A, 72 vlg.; Middelburg, 7-11-1575; aanhef: 'De Staten ende Gedeputeerde van de steden des lants van Zeeland' (NB niet: Walcheren), subscriptie: 'Ter ordonnancie van de voorscreven Staeten ende Gedeputeerde, by my: C.Taymon.' Secretaris van Raad 1574 Taymon fungeerde hier evenals in notulen als secretaris van Staten.

⁸¹ NZ, I-A, 76: op 17-11-1575 besloten gedeputeerden van Walcherse steden, dat nieuwe Raad eerstdaags zou vergaderen, "alzo den noot zulcx wel is verheysschende, om de menichte van zaken ende poursuyvantten alsnu zeer langen tijt opgehouden zijnde".

⁸² NZ, I-A, 73 vlg.

⁸³ Deze vergadering is niet in *Notulen Zeeland* vermeld, maar in hierna ter sprake komende brief van Veere van 20 november 1575.

⁸⁴ NZ, I-A, 75 vlg.; als gevolg van belofte van steden op 7-11-1575 om besluit te nemen omtrent "wat maniere van raedt zy voortaan meenden te gebruiken omme te vuyderen ende appointieren alle voorsz. zaken volgende d'ordonnancie ende instructie van den Rade, by Oranje gemaect: werd door de gedeputeerden van de Walcherse steden verklaard, dat Middelburg, Vlissingen en Veere hadden besloten te committeren elck twee personen omme voortaan te vuyderen ende appointieren alle alzulcke voorsz. zaken, appeelen, differenten ende alle andere affairen op den voet van den voorgaenden Raet, ende volgende de voorscreven ordonnancie ende instructie van Oranje, gelijk ooc die van Ziericzee zullen vermogen, theurluyder geliefte ende gelegender tijt, twee personen ten voorsz. Rade neven die van de voorscreven steden van Walcheren te deputeren." In notulen van vergadering van 17-11-1575 zal op bl. 75, laatste alinea, i.pl.v. '17en Novembris' moeten worden gelezen: '7en Novembris'.

Staten beoogden dus niet een reorganisatie van de Raad 1574, maar een vervanging daarvan door een andere Raad met dezelfde werkzaamheden als de Raad 1574. De Staten hadden besloten tot instelling van een Raad waarin elke stad twee personen zou benoemen. Zierikzee zou te zijner tijd ook twee personen kunnen benoemen. De leden van de Raad zouden elk een half jaar dienen. Om de drie maanden zou een van de twee leden van een stad worden vervangen, zodat er van elke stad steeds een lid met tenminste drie maanden ervaring was. De Raad zou Middelburg als zetel hebben en tenminste een van de twee leden uit elke stad zou in Middelburg moeten wonen. Ook was een rooster van vergaderingen en het begin van de werkzaamheden vastgesteld. De gouverneurs waren bevoegd buiten dat rooster vergaderingen uit te schrijven. Over een aandeel van de gouverneurs in de werkzaamheden van de nieuwe Raad werd niets bepaald.

De Staten gingen er van uit, dat zij formeel niet uit eigen autoriteit de Raad 1575 konden instellen. Besloten werd, dat de gouverneurs de Raad zouden machtigen met het werk te beginnen op voorwaarde, dat de steden eerstdaags Oranje zouden verzoeken om commissiebriefven voor de stedelijke raden met clausule van goedkeuring van de werkzaamheden die zij inmiddels hadden verricht.

Op 21 november 1575 vergaderden de Staten op het stadhuis van Veere en werd de Raad 1575 samengesteld ⁸⁵. Over een 'nieuwe Raad' werd overigens niet gesproken en in de notulen klinkt ook een verschil in appreciatie van de situatie tussen de steden door. Middelburg stelde twee raden aan die geen van beiden in de Raad 1574 zitting hadden gehad. Vlissingen continueerde het uit de stad herkomstige lid van de Raad 1574 conform diens aanstelling in Ord.1574 en stelde er een tweede lid bij aan. Veere continueerde het uit de stad herkomstige lid van de Raad 1574 conform diens aanstelling in Ord.1574 zonder er een tweede lid bij aan te stellen, zodat Veere slechts één afgevaardigde in de Raad 1575 had. Middelburg schoof de aanstelling van de raden in Ord.1574 geheel ter zijde, Veere hield zich geheel aan die aanstelling, terwijl Vlissingen een middenpositie innam.

Op 25 november hield de Raad 1575 zijn eerste genotuleerde vergadering. Tresorier Manmaker werd niet alleen tot de Raad gerekend, maar kreeg in de lijst van aanwezigen zelfs de eerste plaats, terwijl de beide gouverneurs wel aanwezig waren, maar niet tot de Raad werden gerekend ⁸⁶. Uit Veere verscheen Jacob Campe die verklaarde de dag tevoren, toen hij de convocatie voor de vergadering had gekregen, bij de Veerse regering geïnformeerd te hebben op welke grondslag zij hem een nieuwe aanstelling als raad gaf. Hem was geantwoord, dat de Veerse regering van geen vernieuwing wist, nooit iemand had opgedragen in de vergadering van de Staten het standpunt in te nemen, dat de Raad werd vernieuwd, en zich hield aan de ordonnantie van Oranje waarbij Campe als raad was aangesteld. De Veerse regering verbond daar als consequentie aan, dat Campe, omdat hij als raad de Gemene Zaak diende, door de Gemene Zaak bezoldigd zou worden. De Raad besloot om bij het voorleggen van de nieuwe raden ter bekrachtiging aan Oranje ook het betoog van Campe te voegen.

Een bekrachtiging van de aanstelling van de nieuwe raden en goedkeuring van verrichte werkzaamheden door Oranje zijn niet bekend en hebben wellicht formeel niet plaats gevonden, wat dan het functioneren van de Raad 1575 niet heeft belet. Oranje kon waarschijnlijk weinig anders doen dan de nieuwe situatie in Zeeland accepteren. Bovendien zal hij reeds toen van plan zijn geweest de Hollands-Zeeuwse samenwerking een nieuwe,

⁸⁵ NZ, I-A, 77. Dezelfde dag bood burgemeester Barradot van Veere Boisot en De Haultain, vergezeld van de heren van Vlissingen en Middelburg en anderen, maaltijd aan, zodat er gelegenheid voor informeel overleg was (ZA, GA Veere, nr 853).

⁸⁶ NZ, I-A, 78; opschrift van notulen der vergadering: "Acta op de 25en November 75 in de vergaderinge van den Rade, te weten van den tresorier Adriaen Manmaker, Jacob Campe, Mr. Anthonius van der Zickelen, Anthonius van Bergen, den Burgemeester Ferdinandus Alleman ende Jan Arentssen, ter presentie van myne heeren de Gouverneur ende Admiraal." (tresorier, lid uit Veere, 2 leden uit Vlissingen, 2 leden uit Middelburg, gouverneur De Haultain en gouverneur en admiraal Louis de Boisot). Het valt op, dat niet van de heren Gouverneurs wordt gesproken, maar De Boisot als admiraal na De Haultain is geplaatst. In feite is volgorde opklimmend in gewicht: eerst minst zware figuur Manmaker, dan steden opklimmend in gewicht en tenslotte de beide gouverneurs van wie De Boisot belangrijkste was. Worden zij samen genoemd, dan is het gebruikelijk, dat De Boisot vóór De Haultain wordt genoemd.

hechte basis te geven. De Walcherse gouverneurs zullen hem op de hoogte hebben gehouden van wat er op het eiland gebeurde. Omstreeks december 1575 was Olivier van den Tympel, 'edelman van onsen [= Oranjes] huysse' op Walcheren die na terugkomst Oranje verslag van de toestand aldaar deed ⁸⁷.

10.2.4 Veere en Raad 1575

De negatieve houding van Veere tegenover de Raad 1575 strookte met de afwijzing van de coup en was overigens een even vreemde combinatie van tegenstrijdigheden als de reactie van de stad op de coup.

Nadat de steden in de Statenvergadering van 17 november hun besluit tot oprichting van de nieuwe Raad hadden meegedeeld, schreef de Veerse regering op 20 november aan de Staten, dat haar afgevaardigde naar de Statenvergadering van 15 november had gerapporteerd, dat op die vergadering was besloten, dat elke stad twee raden zou aanstellen om alle voorkomende zaken te behandelen in afwachting van wat Oranje zou doen ⁸⁸. Maar het was volgens de brief nooit de bedoeling van Veere geweest raden af te zetten of inzake de raden iets te wijzigen. Omtrent de persoon en het optreden van de raad uit Veere Jacob Campe had Veere geen enkele klacht en daarom had Veere aan Campe gevraagd om op de oude voet en volgens de ordonnantie van Oranje als raad te functioneren. Veere verzocht daarom de Staten Campe als raad te erkennen en met hem alle voorvallende zaken te behandelen en de brief besluit met de opmerking, dat het de steden niet vrij staat verandering in de raden aan te brengen. In overeenstemming met de Veerse brief van 20 november verscheen Campe als enige raad uit Veere op 25 november in de Raad 1575 op grond van zijn benoeming in de Raad 1574. In feite erkende Veere hierdoor de Raad 1575.

Wat was de rol van de Veerse afgevaardigde op de Statenvergadering van 15 november, toen de steden de inrichting van de nieuwe Raad vaststelden? Was hij overstemd of was er op die vergadering nog geen heldere voorstelling van wat men wenste te bereiken? De handelwijze van de Veerse afgevaardigde op de Statenvergadering van 17 november waar de afgevaardigden van de steden (dus ook van Veere) de inrichting van de nieuwe Raad meedeelden, is in het licht van het Veerse démenti van 20 november raadselachtig. Trad ook op 17 november Jan Coenesz. als Veerse afgevaardigde op? Waarom heeft de Veerse regering niet onmiddellijk na de coup aan de daarvoor in aanmerking komende instantie(s) laten weten, wie met uitsluiting van anderen op Statenvergaderingen namens Veere mocht optreden? Voorlopig kan slechts worden geconcludeerd, dat de Veerse regering in het najaar van 1575 niet in alle opzichten ordelijk functioneerde.

10.2.5 Gouverneurs en Raad 1575

De positie van de gouverneurs ten opzichte van de Raad 1575 in de periode tussen de coup en de instelling van het College van Gouverneur en Landraad (College G&L 1576) in september 1576 is niet schriftelijk vastgelegd. In de eerste weken van het optreden van de Raad 1575 traden de gouverneurs uitdrukkelijk niet op als leden van een college waartoe ook de leden van de Raad 1575 behoorden, ook als zij bij vergaderingen van de Raad 1575 aanwezig waren ⁸⁹. Wel gebruikte men reeds in november 1575 ook de vroegere term 'Gouverneurs en Raden' die in het midden laat of het om één Raad gaat dan wel om gouverneurs en naast hen een Raad die samen als één college optreden. In de volgende maanden werd soms een tekst gebezigd die de indruk wekt, dat de Raad 1575 niet anders was dan een gereorganiseerde Raad 1574 waar de gouverneurs nog steeds lid van waren. De bewoordingen waarin de behandeling van een geschil tussen de rentmeester van de

⁸⁷ KHA, Fbk II, nr 378, fo 187v vlg.: brief van Oranje aan Louis de Boisot; Rotterdam, 14-12-1575. Oranje noemt Van den Tympel 'edelman van onsen huysse' in zijn brief aan ongenoemden [= Staten van Zeeland]; Rotterdam, 15-12-1575 (KHA, Fbk II, nr 380, fo 188v.). Op 31-12-1575 was Van den Tympel in opdracht van Oranje weer op Walcheren in vergadering van Staten van Zeeland (NZ, I-A, 85). Zie voor Olivier van den Tympel VII-5.

⁸⁸ Ermerins, *Vere*, 2e stuk, 405 vlg. Van vergadering van steden met genomen besluit was acte opgemaakt die secretaris Taymon aan Veere had toegezonden.

⁸⁹ Voorbeeld: NZ, I-A, 80: vergadering op 15-12-1575 "van de Gedeputeerde (van de) steden van Walcheren neven die van den Rade, present myne heeren de Gouverneurs", dus drie instanties: de Staten, de nieuwe Raad 1575 en de gouverneurs.

Gemene Zaak in het kwartier van Middelburg en de stad Middelburg is genotuleerd, kunnen worden gelezen alsof 'Gouverneurs en Raden' optraden als één het geschil beslissende instantie ⁹⁰. In maart 1576 werd uitdrukkelijk in de aanhef van een ordonnantie vermeld, dat Gouverneurs en Raden hun bestaan dankten aan Oranje als om de gedachte uit te bannen, dat het om een instelling van de Staten van Zeeland zou gaan ⁹¹. Het betrof hier echter een jaarlijks omstreeks de vasten uitgevaardigd verbod op vleesgebruik en men heeft vermoedelijk een ordonnantie van 1574 gekopieerd. In een missive van de Raad 1575 aan de regering van Arnemuiden van juni 1576 verschijnt de gouverneur als een buiten de Raad staande persoon ⁹². De Raad die zich in de ondertekening noemt 'die van den Raide des lants van Walcheren' schrijft, dat de gouverneur 'ons' als de wil van Oranje heeft meegedeeld, dat eerstdaags in elke stad wordt bekend gemaakt, dat plattelanders zich misdragende soldaten en bootsgezellen hard mogen aanpakken, gevangen nemen en zelfs doodslaan. Krijgstucht was de verantwoordelijkheid van Oranje.

10.2.6 Manmaker en Raad 1575

De komst van Manmaker in de Raad 1575 valt op. Een uitdrukkelijk besluit, dat Manmaker tot de Raad 1575 zou behoren, is niet bekend. Het ambt van Manmaker als tesorier van de oorlog was even buitengewoon als het ambt van de gouverneurs. Manmaker was niet een gewestelijke functionaris van Zeeland, nog minder een 'dienaar' van de Staten. Hij was door de leider van de Gemene Zaak, Oranje, aangesteld als functionaris van de Gemene Zaak. Van de Raad 1574 was hij geen lid, maar hij moest wel op elke vergadering aanwezig zijn om inlichtingen te kunnen geven. Wat zich bij de vorming van de Raad 1575 achter de schermen heeft afgespeeld, is niet bekend. Manmaker behoorde met de gouverneurs en Taymon tot de personen met wie de steden na de coup in verbinding wilden blijven. Het is niet uitgesloten, dat men hem daarom in het kader van de Raad heeft ondergebracht. Het is de vraag of hij daar als volwaardig lid werd beschouwd (zie hierna). Zijn aanwezigheid in de Raad kon voor de Staten gunstig zijn. In Zeeland ontbrak een gewestelijke financiële administratie. De administratie van Manmaker en de onder hem ressorterende administraties waren financiële administraties van de Gemene Zaak en vielen als zodanig buiten het bereik van de Staten. Het is niet uitgesloten, dat de Staten Manmaker in de Raad 1575 opnamen om greep op die administraties te hebben. De Staten die een grote rol speelden in het bijeenbrengen van geld en de vertegenwoordiging waren van de bevolking die veel van het benodigde geld opbracht, zullen ook de administratie van het geld in handen gehad willen hebben. In dat streven werden zij geholpen door een verzwakking van het institutionele kader van de Gemene Zaak waardoor de belangrijke Zeeuwse financiële administraties van de Gemene Zaak hun grondslag dreigden te verliezen.

Het kan ook zijn, dat Oranje heeft aangedrongen op het lidmaatschap van Manmaker. Oranje miste in de Raad 1575 als steunpunten zijn gouverneurs en het was voor hem van belang, dat hij in de Raad 1575 een vertrouwde medewerker als Manmaker bezat ⁹³. Oranje gebruikte Manmaker meermalen voor bijzondere taken. Zo verscheen Manmaker op 29 mei 1576 in een vergadering van de Staten en verzocht hij vanwege Oranje de Staten met spoed een geldsom op te brengen ⁹⁴. Manmaker zal het lidmaatschap van de Raad 1575 niet buiten Oranje om

⁹⁰ NZ, I-A, 82 vlg. (21-12-1575).

⁹¹ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 123v vlg.; ordonnantie met verbod om vlees te eten, enz., Middelburg, 2-3-1576; aanhef: "Die Gouverneurs ende Raden des Lants van Zeelant geordonneert by den doorluchtigen ende hoochgeboren Vorst ende Prince myn heere den Prince van Oraengien [enz.]" Een dergelijke aanhef werd kort na de instelling van de Raad 1574 gebruikt.

⁹² ZA, GA Arnemuiden, nr 1608, bl.7 vlg. (19-6-1576). Zie ook X-4(3).

⁹³ VI-26.

⁹⁴ NZ, I-B, 21. Enkele andere gevallen: NZ, I-B, 71, (21-11-1576) propositie in Raad door Manmaker vanwege Oranje inzake betaling van vendels; *ibidem*, 91, (6-3-1577) verzoeg van Manmaker in Generale Staten van Holland en Zeeland vanwege Oranje inzake financiële aangelegenheid; *ibidem*, 110, (20-5-1577) mededeling door Manmaker in vergadering van gouverneur, admiraal, Landraad en Staten van standpunt van Oranje inzake militaire uitgaven; *ibidem*, 140, (oktober 1577) opdracht van Oranje aan Manmaker inzake goederen van pagador Lexalde; NZ, I-C, 152, (5-6-1578) Manmaker heeft last van Oranje om oorlogsschip in dienst te houden. Zie voor rechtstreeks contact tussen Oranje en Manmaker brief van laatstgenoemde d.d. 26-2-1578 (De van der Schueren, *Brieven Van Dorp*, I, 238 vlg.).

hebben aangenomen, maar van overleg tussen Oranje en Manmaker is niets bekend. Bij de voorbereidende besprekingen over Ord. GZ 1576 maakten de steden bezwaar tegen het opnemen van Manmaker als stemgerechtigd lid in de nieuwe Landraad onder meer met het argument, dat hij nooit als raad was beëdigd ⁹⁵. Het zal voor de steden in 1575 een te grote stap zijn geweest om Manmaker, functionaris van de Gemene Zaak, een eed te laten afleggen. Dit kan als gevolg hebben gehad, dat de steden Manmaker niet als volwaardig lid van de Raad 1575 hadden beschouwd. Oranje zette echter door, dat Manmaker in de Landraad van september 1576 volledig stemrecht zou hebben uitgezonderd in aangelegenheden die hemzelf of zijn functie betroffen, waaruit blijkt, dat Oranje waarde hechtte aan Manmakers lidmaatschap ⁹⁶.

10.2.7 College 1575

De dagelijkse gang van zaken na de coup zal niet veel hebben verschild van die van vóór de coup. De Raad 1575 stond naast de gouverneurs, maar werkte spoedig zo nauw met hen samen, dat Raad en gouverneurs een informeel college (College 1575) vormden, waarin de gouverneurs als element van Oranje en de Raad 1575 als element van de Staten fungeerden. Dat de steden van mening waren, dat de leden van de Raad 1575 hun commissie, d.w.z. hun opdracht tot functioneren, van Oranje dienden te ontvangen, doet hier niets aan af. Oranje kon de Raad 1575 niet negeren.

Een belastingordonnantie van eind december 1575 verradt onzekerheid met betrekking tot de instantie die de ordonnantie moest uitvaardigen. Enkele heffingen op het platteland verliepen niet bevredigend ⁹⁷. Het betrof een wekelijks door de plattelandbewoners te betalen welstandsheffing ('capitale quotisatie'), de imposten op de hoornbeesten en de bezaaide landen (plattelandsheffingen), en de heffing van de gemaalimpost op het platteland. In een vergadering met de Raad 1575 op 26 december 1575 besloten de gedeputeerden van de drie Walcherse steden (de Staten) de vermelde heffingen af te schaffen en in plaats daarvan voor drie maanden in te voeren een maandelijkse heffing op landerijen waarvan $\frac{3}{4}$ ten laste van de gebruikers zou komen en $\frac{1}{4}$ ten laste van de eigenaren. De gedeputeerden wilden echter dit besluit aan hun stedelijke regeringen ter goedkeuring voorleggen en zouden de volgende dag hun 'finale antwoorden' aan tesorier Manmaker zenden. Zij beschouwden Manmaker blijkbaar als de persoon die voor de uitvoering van de heffing moest zorgen. Bij het overleg werden ook de edelen en de brede geërfden van Walcheren betrokken ⁹⁸. Ook de Staten van Walcheren (waterschapsinstantie) werden op die manier geraadpleegd, omdat Middelburg, Vlissingen en Veere daar deel van uitmaakten. Op 27 december deelden de Middelburgse gedeputeerden mede namens de andere steden in de Raad mee, dat zij en de waterschaps-Staten in de heffing toestemden met de wijziging, dat de heffing geheel ten laste van de gebruikers zou komen.

De tekst van de ordonnantie waarin de maatregel werd vastgelegd, wekt de indruk, dat men niet goed wist van wie de ordonnantie moest uitgaan ⁹⁹. De aanhef luidt: "Alsoo de Heeren, Gouverneurs, Staten, Ende Raiden van Zeelant, ende oock met advyse ende consente van de generale staten van den eylande van Walcheren, gheconsidereert hebbende [enz.]". Deze aanhef wijkt geheel af van wat toen in wettelijke voorschriften gebruikelijk was. De

⁹⁵ NZ, I-B, 55.

⁹⁶ NZ, I-B, 58; X-4(6).

⁹⁷ NZ, I-A, 83 vlg. Vergadering van Staten met Raad op 26-12-1575 wordt aangeduid als 'de Gedeputeerde van de steden, neven die van den Rade vergadert zijnde'. Notulen van vergadering worden besloten met: "Actum tot Middelburgh in de voorscreven vergaderinge — —". Van vergadering op 27-12-1575 wordt meegedeeld: de gedeputeerden [van de steden] "wederom in den Rade verschynende" en notulen van vergadering worden besloten met: "Gedaen binnen Middelburgh in den voornoemden Rade, present [de in de aanhef vermelde gedeputeerden van de steden], ten dage ende jare als boven." Gouverneurs worden in zojuist vermelde notulen niet genoemd.

⁹⁸ Volgens notulen: "de gedeputeerde van den Edelen ende Breede geërfde van Walcheren". Met 'den Edelen' is hier bedoeld Oranjes zoon Philips Willem als Eerste Edele in waterschaps-Staten van Walcheren.

⁹⁹ **ZA, Rekenkamer B, Acquitten nr 2430, stuk nr 213**; ongedateerde blijkens inhoud in 1576 opgestelde akte die volgens erop gestelde aantekening op 9-1-1576 in Middelburg is afgekondigd.

gebruikelijke aanhef 'Gouverneurs en Raden' die onder de werking van de Raad 1574 één enkele instantie aanduidde, kon men niet bezigen, omdat de gouverneurs niet tot de Raad werden gerekend. Dit blijkt ook daaruit, dat de Staten tussen de gouverneurs en de raden zijn vermeld. Door aan de afkondiging mee te werken verleenden de gouverneurs hun gezag aan maatregelen waartoe buiten hen om besloten was. Omdat zij protocollair aan de top van de Zeeuwse regering stonden, zijn zij als eersten genoemd. De Staten treden hier op als een van de instanties waarvan de maatregel uitgaat. Vóór de coup werd van de Staten alleen vermeld, dat zij hun toestemming met een maatregel gaven, ook al ging het in feite om een maatregel van de Staten. De Staten manifesteren zich nu ook naar buiten als (mede)-wetgever. De Raden die zich ontwikkelden tot een instantie van de Staten, worden reeds na de Staten vermeld.

De waterschaps-Staten van Walcheren hadden een beperkt werkterrein waartoe niet de algemene belastingpolitiek behoorde. Blijkbaar zijn zij in de aangelegenheid betrokken, omdat de steden in de onduidelijke verhoudingen na de coup een breed draagvlak voor hun besluit wilden hebben. De eigenaardige aanhef van de ordonnantie (onder meer was het geen gebruik om in wettelijke voorschriften gezagsinstanties aan te duiden met 'heer(en)') kan dan ook worden verklaard door het onderwerp dat de bevolking direct aanging, namelijk belastingheffing. Merkwaardig is, dat de waterschaps-Staten de generale Staten van Walcheren worden genoemd. 'Generale Staten' werd in Zeeland gebruikt om de gewestelijke Staten van de waterschaps-Staten te onderscheiden. "Generale Staten van Walcheren" zou in het voorjaar van 1575 een correcte aanduiding zijn van de Staten van Zeeland die toen alleen uit Walcherse steden bestond. De waterschaps-Staten waren juist niet 'generaal'. Toch moet het hier om de waterschaps-Staten van Walcheren gaan, omdat de 'Staten' reeds eerder zijn vermeld.

In de ordonnantie komen ook passages voor waarin de Staten op de laatste plaats staan. Het beschikkende deel begint: "Soo ist dat by Gouverneurs, raeden ende staeten voornoemd" bepaalde belastingen worden afgeschaft. Het tweede onderdeel van het beschikkende deel begint: "Soo hebben myn heeren raeden ende staeten voorscreven geordonneert" de invoering van een nieuwe heffing. Nu ontbreken de gouverneurs. Vervolgens komt de bepaling, dat Gouverneurs, Raden en Staten hebben besloten om de landlieden in 1576 geen verdere heffingen voor oorlogsdoeleinden op te leggen ¹⁰⁰. De Staten komen na de Raden, maar zijn wel medewetgever. Uit de trits Gouverneurs, Raden en Staten blijkt, dat Gouverneurs en Raden twee afzonderlijke instanties zijn.

De Staten die zelf ook aan de regering bleven deelnemen, hadden in de Raad 1575 een eigen regeringsinstantie verworven en daarmee een essentiële stap gezet op de weg naar de later bereikte uitoefening van het gewestelijk overheidsgezag. Dat de Raad 1575 een Raad van de Staten was en het College 1575 de Raad van de Staten waar de gouverneurs aan toegevoegd waren, kan worden afgeleid uit teksten die betrekking hebben op de detachering van Zuidhollandse afgevaardigden in Zeeland volgens de Unie 1576 ¹⁰¹.

10.2.8 Coup als fase in vervanging van Regeringsraad door Gecommitteerde Raden van Staten van Zeeland

Aan de vooravond van de coup bestond de Raad 1574 uit twee gouverneurs van Oranje (Van Dorp in het belegerde Zierikzee niet meegeteld) en drie raden uit drie steden (de zojuist gearresteerde Werckendet uit Zierikzee niet meegeteld). De eerstvolgende schriftelijke Zeeuwse regeringsregeling is Ord. GZ 1576 ¹⁰². Daarin wordt een Landraad ingesteld van zes personen: één raad uit elk van de drie Walcherse steden, twee raden van de Staten van

¹⁰⁰ "ende dit al onder expresse conditien met de gouverneurs, raiden ende staeten besloten ende gecondicionneert is, dat de landsaten ende alle andere met lantneringe generende geen last van impost, quotisatie ofte gescoten dragen en sullen voor dit tegenwoordich jaer 1576 dan tgene voorscreven is, zoe veele alst belangt tfeyt van der oirloge, houdende gereserveert tonsewaert die ten platte lande woonen ende wel mach hebben te helpen contribueren ende geen lantneringe en doen ende oock geen lant en hebben ofte emmers nyet vele."

¹⁰¹ X-3(3).

¹⁰² X-4(2) vlg.

Holland en tesorier Manmaker. Naast de Landraad stond de enige overgebleven gouverneur. Gouverneur en Landraad samen vormden het college van Gouverneur en Raden (College G&L 1576). Tussen deze twee in akten vastgelegde situaties stond de door de coup geschapen situatie: de niet in een schriftelijke regeling vastgelegde Raad 1575, bestaande uit de tesorier en vijf raden uit drie steden, die nauw samenwerkte met de gouverneurs (na het sneuvelen van De Boisot in mei 1576 met de enige overgebleven gouverneur De Haultain) ¹⁰³.

De coup kan als volgt worden verklaard met het voorbehoud, dat de visie van de Veerse regering op de staatkundige situatie niet helder is ¹⁰⁴. Bij de stedelijke regeringen groeide een besef, dat op staatkundig terrein meer binnen bereik lag dan inrichting van een regering voor de duur van de oorlog, namelijk een verschuiving van macht van landsheer naar Staten. Dit lag ook in de lijn van Oranjes denkbeelden. Staten en Oranje moesten rekening houden met een vrede waarbij Holland en Zeeland weer onder Philips' gezag zouden staan. Het kwam er dan op aan, dat gewestelijke Staten, en voor Oranje de Staten-Generaal, een sterke positie zouden hebben. Gouverneurs die dan gouverneurs van de landsheer zouden zijn, pasten daar niet bij.

De staatkundige veranderingen in Zeeland na 1572 liepen niet gelijk op met wat er in Holland gebeurde, omdat daar reeds in 1572 een college van Staten als regeringslichaam optrad. In Zeeland verscheen pas in 1574 een college van Staten, dat bovendien in eerste opzet formeel niet een regeringslichaam was, maar een vertegenwoordiging van de bevolking zoals vóór 1572. Reeds onmiddellijk na de invoering van de regeling werden echter de Staten van Zeeland rechtstreeks bij de regering betrokken. In het voorjaar van 1574 verschenen ook de Generale Staten van Holland en Zeeland waar de belangrijkste regeringszaken werden behandeld ¹⁰⁵. De Zeeuwse steden namen rechtstreeks deel aan de Generale Staten, terwijl de Raad 1574 er buiten bleef. Hierdoor was het gewicht van de Raad 1574 als Zeeuwse regering geringer dan men uit Ord. 1574 zou afleiden.

Door de met het begin van het optreden van de Raad 1574 af begonnen deelneming van de Staten aan de Zeeuwse regering zette een proces in waarin de Staten in enkele stappen een complete gewestelijke Zeeuwse regering inrichtten. De coup doorbrak het formele patroon van 1574. De Walcherse steden, bevrijd van het bij tijden dwarsliggende Zierikzee, hadden in het najaar van 1575 ernstige bezwaren tegen de in 1574 ingevoerde regeringsvorm van Zeeland. De steden verlangden een regeringsraad waarvan zij de samenstelling in handen hadden. Ook waren steden in beginsel afkerig van het instituut van de gouverneurs van Oranje die niet thuishoorden in een stedelijke of gewestelijke regering. De steden wilden vermoedelijk de werkzaamheid van de gouverneurs beperken tot militair terrein en hun geen zeggenschap laten in de algemene politiek die aan de steden voorbehouden moest blijven. Een rol kan gespeeld hebben, dat de drie gouverneurs die in maart 1574 in de Raad 1574 benoemd werden, tot de bekwaamste medewerkers van Oranje behoorden met ervaring in situaties waar diplomatiek optreden vereist was, terwijl de twee gouverneurs van oktober 1575 minder bestuurlijke kwaliteiten bezaten ¹⁰⁶. De steden konden de gouverneurs als functionarissen van Oranje en de Gemene Zaak niet afzetten, maar het politieke gewicht van de steden was sinds voorjaar 1574 zo toegenomen, dat zij de uit hun midden herkomstige raden van de Raad 1574, die mede door Oranje waren aangesteld, konden uitschakelen en de Raad 1574 tot stilstand brengen. Bij de coup zal hebben meegeteld, dat de uit Zierikzee herkomstige raad als onbetrouwbaar werd beschouwd. Aanvankelijk wilden de steden als Statencollege met de gouverneurs de taken van de Raad 1574 uitoefenen, maar dit bleek een te zware belasting voor de Staten en om praktische redenen richtten de steden de Raad 1575 op waarvan zij de leden kozen uit hun stedelijke gemeenschap (zij het dat Veere zijn enige lid van de Raad 1574 handhaafde). Als voorbeeld voor een Raad die beter dan de Raad 1574 paste bij hun verlangens, hadden de drie Walcherse steden in 1575 in de Generale Staten van Holland en

¹⁰³ Als gevolg van Hollands-Zeeuwse Unie 1576 werden in juni 1576 drie raden uit Holland toegevoegd.

¹⁰⁴ Heeringa, 'Leiders', 15, zoekt verklaring van coup in wens van steden dat meer mensen bij regering betrokken zouden worden.

¹⁰⁵ XI-22 vlg.

¹⁰⁶ Ermerins, Vere, 2e stuk, 174 vlg, vraagt zich bij zoeken naar oorzaak van coup af: "misschien hebben de Stedelyke bevelhebbers, die in die Vergadering zitting hadden [= gouverneurs in Raad 1574], en waarschynlyk het hoogste woord voerden, te willekeurig en weinig burgerlyk gehandeld", maar licht die veronderstelling niet toe.

Zeeland kennis gemaakt met het concept van een Landraad samengesteld uit door de steden aangestelde raden die periodiek zouden worden vervangen ¹⁰⁷. Deze Hollands-Zeeuwse Landraad zou onder het voorzitterschap van Oranje staan, maar gouverneurs zouden er niet toe behoren. De Walcherse steden plaatsten door hun coup de gouverneurs van Oranje naast het domein van Staten en steden. De Raad 1575 moest een Raad van de Staten zijn. Wel bleven de steden de gouverneurs als regeringselement erkennen. Er kwam een samenwerkingsverband van enerzijds de gouverneurs en anderzijds de Raad 1575 tot stand dat 'Gouverneurs en Raden' werd genoemd ¹⁰⁸, de tot dan toe voor de Raad 1574 gebruikte aanduiding. Het samenwerkingsverband zal gewerkt hebben als een college, wat door de benaming 'Gouverneurs en Raden' werd bevorderd. Dat college (College 1575) regeerde samen met de Staten ¹⁰⁹. Aard en taak van de Raad 1575 en van het College 1575 werden niet op schrift gesteld. De uitkomst van de coup was een enigszins hybride situatie, omdat Veere niet met de nieuwe opzet had ingestemd.

10.3 Gevolgen van Hollands-Zeeuwse Unie van 1576

10.3.1 Hollands-Zeeuwse Unie van 1576 en Zeeuwse regering

De Hollands-Zeeuwse Unie 1576 wijzigde de samenstelling van de Zeeuwse regering door toevoeging van drie afgevaardigden uit Zuid-Holland. In de Unie staat het behartigen van de Gemene Zaak in het middelpunt. De Gemene Zaak is hier (het volhouden van) de strijd tegen de militaire macht van Philips II. De Unietekst bevat ook voorschriften voor enkele andere onderdelen van het regeringsbeleid in Holland en Zeeland, maar regelt niet de regering van beide gewesten in het algemeen. Oranje kreeg een leidende positie in de behartiging van de Gemene Zaak. Nu was dit wel een ruime sector, maar niet het gehele terrein van de regering. Oranje kreeg verder enige landsheerlijke bevoegdheden, maar de Unie bepaalt ook, dat Oranje zonder enige uitzondering de rechten van de landen en steden van Holland en Zeeland zal handhaven, evenals het gezag van alle functionarissen, magistraten en overheden. Oranje mocht dus niet ingrijpen in de bestaande rechtsorde. Daarbij sluit aan de bepaling, dat gouverneurs, capiteynen en andere ten behoeve van de oorlogvoering aangestelde functionarissen zich niet met politieke zaken en met de rechtsbedeling mogen bemoeien, maar die terreinen moeten overlaten aan de instanties die vanouds daarvoor competent zijn ¹¹⁰. De gouverneurs van Oranje zouden dus enkel militaire functionarissen zijn.

10.3.2 Detachering van afgevaardigden van kwartier naar ander kwartier

De Unie 1576 schrijft voor, dat drie Zuidhollandse afgevaardigden worden toegevoegd aan de instantie die in Zeeland het beleid van de Gemene Zaak voert, en drie Zeeuwse afgevaardigden aan de overeenkomstige Zuidhollandse instantie ¹¹¹. Het detacheringproject heeft in 1576 –1584 gefunctioneerd. Hoewel alleen het eerste halfjaar van zijn bestaan binnen de periode van dit geschrift valt, wordt een overzicht van het project voor zijn gehele bestaansduur gegeven, omdat een latere periode aanvullende gegevens levert.

10.3.3 Zuidhollandse afgevaardigden in Zeeland

Op 12 mei 1576 verschenen in Middelburg in een gecombineerde vergadering van de 'Raad' en de Staten twee van de drie Zuidhollandse afgevaardigden ¹¹². Hun plaats in de Zeeuwse gewestelijke regering is in de relevante teksten niet duidelijk omschreven, omdat onvoldoende rekening is gehouden met de positie van gouverneurs. Er waren in het gebied van de Gemene

¹⁰⁷ Regering van Middelburg stelde op 7-6-1575 voor haar afgevaardigden naar bijeenkomst van Staten van Zeeland instructie op over concepten inzake gouvernement waarover Generale Staten van Holland en Zeeland beslissing moesten nemen (ZA, Verzameling Verheye van Citters, nr 123a).

¹⁰⁸ NZ, I-A, 96 vlg.; I-B, 25 vlg.

¹⁰⁹ NZ, I-A, 97: op 22-2-1576 "is by Gouverneurs ende Raden, mette Gedeputeerde van de Walcherse steden daerneven vergadert zijnde" besloten (enz.).

¹¹⁰ NZ, I-B, 11; XIII-3(8)

¹¹¹ Zie voor detacheringsregeling van Unie 1576 in het algemeen XII-11. Heeringa, 'Beheer geldmiddelen', 198 vlg., geeft overzicht van detacheringen over en weer.

¹¹² NZ, I-B, 14. 'Raad' zal hier het informele college van Gouverneur en Raad 1575 zijn. Vgl. XI-20.

Zaak twee typen gouverneurs: mederegerende en locale. De relevante teksten (hun commissie, instructie en correspondentie) zullen in Zuid-Holland zijn geredigeerd waar alleen locale, d.w.z. buiten de regering staande, gouverneurs voorkwamen. Het regeringslichaam in Zuid-Holland waarbij de afgevaardigden van de beide andere kwartieren werden gevoegd, was het College van de Staten waar gouverneurs geen deel van uitmaakten ¹¹³. In Zeeland was er de Raad 1575 die enkel uit gedeputeerden van de steden bestond, en de gouverneurs als Oranjes vertegenwoordigers die samen met de Raad een informeel regeringslichaam, het College 1575, vormden. Het Zeeuwse regeringslichaam waar de Zuidhollandse afgevaardigden naar toe gingen, wordt soms naar Zuidhollands model 'Staten' of 'gedeputeerden van de steden' genoemd, soms zijn de gouverneurs toegevoegd, omdat deze behoorden tot het College 1575.

Volgens de Unie 1576 zullen afgevaardigden uit Zuid-Holland in Zeeland worden gedetacheerd "neffens diegene, die de Gemeenne Zake aldaer beleydende zijn", een omschrijving die de positie van de Zeeuwse gouverneurs open laat ¹¹⁴. Volgens de instructie voor gedetacheerde afgevaardigden werken deze in het kwartier van detachering samen met de gedeputeerden van de Staten in dat kwartier ¹¹⁵. Over gouverneurs wordt niet gesproken.

Oranje adresseert zijn introductiebrief voor de naar Zeeland reizende Zuidhollandse afgevaardigden aan "Gouverneurs ende Gedeputeerde van de steden van Zeellant, representerende de Staten aldaer" ¹¹⁶. Bedoeld is het College 1575. Het is niet duidelijk of het College 1575 dan wel alleen de stedelijke gedeputeerden de Staten representeren ¹¹⁷. Oranje schrijft het nodig te hebben gevonden om ingevolge de resolutie van de Generale Staten van Holland en Zeeland enige personen uit Zuid-Holland naar Zeeland te zenden om daar met de geadresseerden het beleid van de Gemene Zaak te voeren. Hij heeft daartoe drie (met name genoemde) personen gekozen en hun commissie voor hun taak gegeven. Oranje verzoekt de geadresseerden zijn gecommiteerden aan te nemen en goed contact met hen te onderhouden in alles wat voor de Gemene Zaak en het vaderland bevorderlijk is. Dit zal voor het gehele land een bijzondere dienst en voor Oranje een aangename zaak betekenen. Als in zoveel andere teksten is Oranje een afzonderlijk element, hier naast het Land.

In zijn commissie voor de naar Zeeland reizende Zuidhollandse afgevaardigden overweegt Oranje, dat ter bevordering van de onlangs gesloten Unie tussen Holland en Zeeland hij en de Staten van Holland en Zeeland het raadzaam hebben gevonden enige personen uit Zuid-Holland naar het Noorderkwartier en Zeeland te zenden om met de Staten aldaar het beleid van de Gemene Zaak te voeren en evenzo tot hetzelfde doel enige personen uit het Noorderkwartier en Zeeland naar Zuid-Holland te zenden ¹¹⁸. Gouverneurs worden niet vermeld. Oranje vervolgt dan, dat hij het daarom nuttig vindt enkele geschikte personen naar Zeeland te zenden en hij geeft de drie Zuidhollandse afgevaardigden commissie om naar Zeeland te gaan en daar met de gouverneurs en gedeputeerden van de steden alle voorkomende 'lantsaecken' te helpen behandelen en verder alles te doen wat de Gemene Zaak [en het land] nuttig is ¹¹⁹. Hier verschijnen de gouverneurs. De afgevaardigden moeten handelen volgens een instructie die Oranje hun heeft gegeven of later zal geven. Die instructie is de instructie van de Generale Staten van Holland en Zeeland voor gedetacheerde afgevaardigden waar Oranje mee had ingestemd ¹²⁰.

Volgens de introductiebrief en de commissies zendt Oranje 'zijn' gecommiteerden naar Zeeland In hun regeling van de bezoldiging van de functionarissen aan wie het beleid van de

¹¹³ XII-19.

¹¹⁴ NZ, I-B, 4.

¹¹⁵ XIII-2(6).

¹¹⁶ NZ, I-B, 14; Brielle, 21-4-1576.

¹¹⁷ Oorspronkelijke tekst is verloren, zodat niet kan worden geverifieerd, of na 'Zeellant' komma moet worden gelezen.

¹¹⁸ NZ, I-B, 14 vlg.; commissie Brielle, 22-4-1576; "uut Zuydhollant te zeynden eenige persoonen naer den Noorderquartiere ende oock naar Zeelant, om metten Staten aldaer die Gemeenne Zake te helpen hanthouden ende dressereren".

¹¹⁹ NZ, I-B, 15: alles te doen wat de afgevaardigden "tot voorderinge, nut ende oirboir van de Gemeyne Zaecke den lande zullen bevinden behorende". Na 'Zaecke' is vermoedelijk weggefallen: 'ende'.

¹²⁰ XIII-2(6).

Gemene Zaak is toevertrouwd, noemen de Generale Staten van Holland en Zeeland de naar een kwartier gezonden afgevaardigden 'die gecommiteerde van zyne Excellencie ende der Staten voornoemt [= Generale Staten van Holland en Zeeland]' ¹²¹. Van de gedetacheerde Zuidhollandse afgevaardigden wordt in Zeeland meermalen gezegd, dat zij door de Staten van Holland zijn gecommiteerd ¹²². In de hierna vermelde op naam van Oranje staande Instructie voor het College van Gouverneur en Landraad 1576 heten zij personen gedeputeerd door de Staten van Holland. Deze laatste kwalificatie zal de werkelijkheid zijn geweest. Als bij zoveel regelingen in deze jaren is de tenaamstelling op Oranje om protocolaire redenen geschied, maar is de feitelijke betekenis ervan, dat Oranje instemt met het detacheren van afgevaardigden door de Staten.

Volgens Oranjes commissie voor de Zuidhollandse afgevaardigden komen zij in Zeeland om met gouverneurs en gedeputeerden van de steden alle 'lantszaecken' te helpen behandelen en 'voorts' alles te doen wat zij voor de Gemene Zaak en het land vereist achten. De volgorde valt op. De afgevaardigden worden in de eerste plaats gezonden om de zaken van het Land Zeeland te behandelen, de Gemene Zaak komt op de tweede plaats.

In de eerste weken van hun aanwezigheid in Zeeland werden de Zuidhollandse afgevaardigden nog niet beschouwd als leden van het College 1575 of de Raad 1575, maar als een afzonderlijke entiteit die evenals de Staten aanwezig was op een vergadering van het College 1575 ¹²³. Daarna werd hun aanwezigheid niet meer vermeld en zullen zij beschouwd zijn als leden van het College 1575.

Bij de voorbereidende besprekingen voor het College van Gouverneur en Landraad 1576 (College G&L 1576) dat in najaar 1576 het College 1575 opvolgde, kwam de vraag op, of de gedetacheerde afgevaardigden volwaardige leden van het College zouden zijn. Bij de behandeling door de Staten van een concept van Oranje voor de opzet van het College G&L 1576¹²⁴ meende Middelburg, dat de Zuidhollandse afgevaardigden in Zeeland moesten worden behandeld als de Zeeuwse afgevaardigden in Zuid-Holland zonder die behandeling te specificeren. Vlissingen was van oordeel, dat de Zuidhollandse afgevaardigden in het College niet als voorzitter mochten fungeren en voor hun optreden nog een verdere beperking moest gelden ¹²⁵. Veere was van mening, dat de Zuid-Hollanders in het College eenzelfde positie zouden hebben als de leden van het College behalve dat zij niet als voorzitter mochten optreden. Oranje gaf daarop als zijn standpunt, dat de Zuidhollandse afgevaardigden behandeld zouden worden als 'mederaden', ook bij stemmen, en dat alleen de gouverneur het College zou voorzitten ¹²⁶. Het standpunt van Oranje is gevolgd in de instructie voor het College G&L 1576 ¹²⁷.

¹²¹ NZ, I-B, 13; Delft, 26-4-1576

¹²² NZ, I-B, 55.

¹²³ NZ I-B, 19: (15-5-1576) "present de Gedeputeerde van de steden ende de commissarysen van Hollant"; *ibidem*, 23: (1-1-1576) "geresolveert in den rade van Zeelant, de gecommiteerde van Hollant mitgaders de gecommiteerde van de steden totte verpachtinge van de imposten present wesende"; *ibidem*, 26: "Acta in slandts Raedt op 16-6-1576, present de drye gecommiteerde van de Staten van Hollant ende de Gedeputeerde van de steden van Walcheren"; *ibidem*, 30: "Acta in slants Raedt op 21-6-1576, present de gecommiteerde van Hollant mitgaders de Gedeputeerde van de steden van Walcheren".

¹²⁴ NZ, I-B, 54 vlg.; september 1576.

¹²⁵ NZ, I-B, 55: Zuidhollandse afgevaardigden "zullen hebben stemme ende voys naer [= na] den Raedt ende Steden van Walcheren, als ten geen ander fyne residerende dan te zien, dat de Unie ordentlick gehouden ende naergevolcht werde, gelijk doen de gedeputeerde, van de Steden van Walcheren geschickt in Hollandt, dewelcke aldaer mede geen vorder stemme oft kennisse en hebben". Uit weinig duidelijke passage blijkt in elk geval, dat Vlissingen optreden van Zuidhollanders in College wilde beperken.

¹²⁶ NZ, I-B, 58.

¹²⁷ Heeringa, 'Instructiën', 62 vlg., art.3: College 1576 bestaat uit gouverneur en Landraad van zes leden onder wie twee personen gedeputeerd door Staten van Holland. Omdat over Hollanders verder niets is bepaald, hebben zij zelfde positie als overige leden van Landraad.

In maart 1578 verdween het College G&L 1576. De Zeeuwse Landraad werd gewijzigd tot het college van 'de ghedeputeerden van den Staten van Zeelandt' ¹²⁸. De gouverneur van Walcheren is facultatief lid van het college en zit bij aanwezigheid voor. De twee gedeputeerden van Holland maken deel uit van het college, maar de leden van het college uit de steden mogen, als zij dit wensen, bij de behandeling van aangelegenheden die de Unie niet betreffen, de Hollanders doen vertrekken (art.11) ¹²⁹. Door een instructie van 22 mei 1578 werd dit college vervangen door het 'Collegie van den gecommiteerde raden van Staten slants van Zeelandt' ¹³⁰. Dit was volledig een college van de Staten van Zeeland. De gouverneur behoort niet tot het college, maar mag wel op de vergaderingen komen uit eigen beweging of door het college geroepen en zit dan voor. Ook de gedeputeerden van de Staten van Holland behoren niet tot het college, maar zijn verplicht op alle vergaderingen aanwezig te zijn. Zij zullen daar samen met de gecommiteerde raden beraadslagen en beslissen "al volghende de instructie van der unie" en als laatsten hun opinie uiten (art.4). Met de instructie van de Unie zal zijn bedoeld de algemene instructie voor gedetacheerde afgevaardigden van 25 april 1576. Gecommitteerde raden en gedeputeerden van Holland besluiten gezamenlijk bij meerderheid van stemmen (art.22).

De Staten hadden een aantal bezwaren tegen de instructie van 22 mei 1578 ¹³¹ en stelden op 7 juni 1578 een interpretatieve memorie op waarin zij aan art.4 de betekenis gaven, dat de gedeputeerden van Holland alleen zouden worden betrokken bij aangelegenheden die het beleid van de Gemene Zaak, de generale belastingen en de Hollands-Zeeuwse Unie raakten ¹³². Wellicht hebben de Zeeuwse Staten hier het beleid van de Zuidhollandse Staten ten opzichte van de Zeeuwse afgevaardigden in Zuid-Holland overgenomen.

Toen in 1584 een nieuwe regeringsstructuur voor Holland, Zeeland en Utrecht werd ontworpen, schafte Holland in februari het college af waarbij de Zeeuwse afgevaardigden waren gedetacheerd, en staakte het de betaling van de Zeeuwen ¹³³. Zeeland staakte daarop eind mei de betaling van de enige overgebleven Zuidhollandse afgevaardigde in Zeeland. Een en ander betekende het eind van de detacheringen over en weer tussen Zuid-Holland en Zeeland.

Te oordelen naar een aantal concrete voorvallen functioneerden de Zuidhollandse afgevaardigden in Zeeland in het algemeen als volwaardige Zeeuwse gecommiteerde raden. Een van hun voornaamste taken was controle op de heffing en besteding van de generale imposten en zij waren dan ook geregeld aanwezig bij verpachtingen van de heffing van de imposten. Soms maakten zij bezwaar tegen betalingen uit de generale imposten ¹³⁴. Zij werden betrokken bij de behandeling van bestuurlijke geschillen en werden ingeschakeld bij routinezaken ¹³⁵. De belangrijke eerste rekening van tesorier Manmaker werd in 1578

¹²⁸ Heeringa, 'Instructiën', 76 vlg., Artikelen van 16-3-1578, opgesteld door Staten en goedgekeurd door Oranje.

¹²⁹ NZ, IV, 74 vlg., brief van Gecommitteerde Raden van Zeeland aan Staten van Holland d.d. 19-1-1580 waaruit blijkt, dat zij Zuidhollandse afgevaardigden hadden doen vertrekken vóór discussie over oprichting van Provinciale Raad in Zeeland, dat Staten van Holland daartegen hadden geprotesteerd, maar dat Gecommitteerde Raden meenden correct gehandeld te hebben.

¹³⁰ Heeringa, 'Instructiën', 83 vlg., instructie van 22-5-1578 op naam van Oranje.

¹³¹ XVII-16.

¹³² NZ, II, 10 vlg.: art 4 wordt zo toegepast " dat die Gedeputeerde van Hollandt alleenlick kennisse hebben zullen in saecken, dienende tot beleydinghe van de Gemeyn Zaecke opt feyt van de gemeyn middelen, die Unie tusschen Hollandt ende Zeelandt eenichssins raeckende, ende nyet voordere." In zijn uitgave van de tekst in 'Instructiën', 94 vlg., plaatst Heeringa komma na 'Gemeyn(e) Zae(c)ke'. Aangenomen is, dat het om drie categorieën zaken gaat: beleid van Gemene Zaak, gemene middelen en Unie.

¹³³ Heeringa, 'Instructiën', 46.

¹³⁴ NZ, III, 166: zij maken bezwaar tegen betaling van tractementen van vervangers van op dienstreis zijnde gecommiteerde raden uit opbrengst van generale imposten, omdat dit 'prejudiciabel der Unie' zou zijn (24-1-1579).

¹³⁵ NZ, I-B, 288 vlg.: in 1578 en 1579 fungeren Van Loozen, De Wael en de gecommiteerde raden voor Zierikzee en Goes als commissie voor behandeling van jurisdictiegeschil op Walcheren. *Ibidem*, I-B, 450 vlg.: Staten zenden De Wael en pensionaris van Goes, Valcke, naar Oranje voor bespreking van ernstig geschil tussen Middelburg en Arnemuiden en enkele

afgehoord door vijf auditeurs: drie Zeeuwse en de twee Zuidhollandse afgevaardigden Van Loozen en De Wael ¹³⁶. De rekening betrof de periode 25 september 1573 – 30 april 1576, toen Manmaker nog vooral als tresorier van de (Hollands – Zeeuwse) Gemene Zaak fungeerde.

Uit gegevens van 1577 en 1578 blijkt, dat in die jaren (latere jaren buiten beschouwing gelaten) de Zuidhollandse afgevaardigden aanwezig waren op vergaderingen van de Staten, maar niet aan de besluitvorming deelnamen. Geen van de in die jaren in discussie geweest zijnde stemprocedures voor Statenvergaderingen bevat stemmen voor de Zuidhollandse afgevaardigden ¹³⁷. Van een aantal vergaderingen van de Staten zijn in de notulen de aanwezigen vermeld ¹³⁸. Onder hen bevinden zich ook Zuidhollandse afgevaardigden. Het was in die jaren gebruikelijk, dat de notulen (niet veel meer dan besluitenlijsten) werden ondertekend door één afgevaardigde per Statenlid. Zuidhollandse afgevaardigden tekenden niet mee ¹³⁹. De nieuw aangestelde Zuidhollandse afgevaardigde Van Blockhuysen verscheen op 14 september 1579 in het college van Gecommitteerde Raden met een commissie en instructie om op alle vergaderingen van de Staten en de Gecommitteerde Raden te verschijnen krachtens de Hollands–Zeeuwse Unie ¹⁴⁰. Op grond daarvan werd hij in het college ontvangen om krachtens de Unie dagelijks aanwezig te zijn. Toen de Zuidhollandse afgevaardigden op een vergadering van Gecommitteerde Raden op 16 december 1579 een kopie vroegen van de punten van beschrijving (d.w.z. de agenda van de eerstvolgende vergadering van de Staten), kregen zij ten antwoord, dat men hen conform de Unie met betrekking tot de dagelijks voorvallende zaken op alle vergaderingen [bedoeld zullen zijn die van Gecommitteerde Raden] wilde toelaten om mee te beslissen en dat men hun van de gevraagde agenda de punten zou geven, die op de Unie betrekking hadden. Dit kan er op wijzen, dat hun aanwezigheid op Statenvergaderingen beperkt was tot de behandeling van Uniezaken. Toen Gecommitteerde Raden omstreeks eind 1579 discussieerden over de oprichting van een Hof van Zeeland lieten zij de Zuidhollandse afgevaardigden vantevoren vertrekken waartegen de Staten van Holland bezwaar maakten ¹⁴¹

De gedetacheerde afgevaardigden werden betaald uit de opbrengst van de generale imposten in het kwartier waar zij gedetacheerd waren ¹⁴². De hierna vermelde Zuidhollandse afgevaardigden ontvingen daarom van tresorier Manmaker een vergoeding berekend naar een vast bedrag per dag. Hierna is aangenomen, dat zij in Zeeland verbleven gedurende de periode waarover Manmaker het daggeld uitbetaalde.

Jhr Johan Woerden van Vliet († c. 1584) nam als een van de afgevaardigden van Haarlem deel aan de vergadering van de Staten van Holland van juli 1572 in Dordrecht ¹⁴³. In oktober 1572 zonden de Staten van Holland hem en Reinier Cant naar Noord-Holland om orde op zaken te stellen en met Sonoy de oorlogvoering te regelen. Tijdens het beleg van Haarlem in 1572/1573 was hij een van de burgemeesters van de stad. Na de verovering van Haarlem door de landsheerlijke troepen werd hij er gevangen gehouden tot hij in maart 1575 als boer vermomd wist te ontvluchten. Zijn detachering in Zeeland duurde slechts van mei t/m oktober

andere zaken (27-8-1579). *Ibidem*, III, 625: De Wael wordt met een ander bij loting aangewezen om te componeren met Gentse kooplieden die de tol hadden gefraudeerd.

¹³⁶ ZA, Rekenkamer C, nr 10, laatste ongefolieerde blad recto (9-6-1578).

¹³⁷ XVII-19.

¹³⁸ Voorbeeld: NZ, I-C, 1; vergadering begonnen 3-9-1577.

¹³⁹ Voorbeeld: NZ, I-C, 24; slot 15-9-1577 van 3-9-1577 begonnen vergadering.

¹⁴⁰ NZ, III, 492. Aldus ook zijn omschrijving bij ontvangst van Anjou door Gecommitteerde Raden in Middelburg op 11-2-1582: 'député ordinaire en vertu de l'Union entre Hollande et Zélande à l'assemblée desdits Estaz et de leur Conseil susdit' (*ibidem*, IV, 575).

¹⁴¹ NZ, IV, 74 vlg.; brief van Gecommitteerde Raden van Staten van Zeeland aan Staten van Holland, 19-1-1580.

¹⁴² NZ, I-B, 13; besluit van Generale Staten van Holland en Zeeland; Delft, 26-4-1576.

Blijkens rekeningen ontving edele als Van Woerden van Vliet 1½ keer daggeld van niet-edele.

¹⁴³ Zie voor hem Koopmans, *Staten*, 245; Bor, *Oorsprongk*, I, 413 vlg. (6e boek, fo 302), Statenbesluit van 12-10-1572; KHA, Fbk II, nr 6: onderhandelingen in januari 1575 over zijn uitwisseling tegen gevangene in handen van opstandelingen; Verwer, *Memoriaelbouck*, 161: zijn vlucht.

1576 ¹⁴⁴. Hij werd niet vervangen, zodat er voortaan twee Zuidhollandse afgevaardigden in Zeeland waren.

Ook mr. Sebastiaan van Loozen († 1597) nam aan de Statenvergadering van juli 1572 in Dordrecht deel en wel als pensionaris van Gorkum ¹⁴⁵. Zijn detachering in Zeeland duurde van mei 1576 t/m mei 1579 ¹⁴⁶. Hij werd pas na enkele maanden vervangen, zodat De Wael in de tussentijd de enige Zuidhollandse afgevaardigde in Zeeland was. Van Loozen werd blijkbaar in Zeeland gewaardeerd, want de Staten verzochten bij zijn vertrek de Staten van Holland voor een vervanger te zorgen ¹⁴⁷. Hij was een neef van Arent van Dorp, zodat hij een verbindingslijn tussen Van Dorp en Zeeland was ¹⁴⁸.

Wigbout de Wael (1519-1583) van Amsterdam was in 1542 facteur van Cornelis Benninck van Amsterdam bij een transactie van tarwe aangevoerd uit Danzig ¹⁴⁹. Ook in 1545 komt hij voor als dienaar van Benninck. In een anonieme instructie voor Oranje als stadhouder van Holland inzake verkiezing van regeringspersonen te Amsterdam (vermoedelijk van omstreeks 1566) wordt voor het schepenenamt onder meer aanbevolen Wybout de Wael, 47 jr., “een goet vprecht coopman van ouden regenten vuytgesproeten” ¹⁵⁰. In 1575 was Wijbolt de Wael werkzaam als commissaris voor de proviandering van het belegerde Zierikzee ¹⁵¹. Zijn detachering in Zeeland duurde van mei 1576 tot en met februari 1583 ¹⁵². Hij werd niet vervangen.

Van Loozen werd vervangen door Franchois van Blockhuysen die van september 1579 tot en met mei 1584 Zuidhollands afgevaardigde in Zeeland was, na het vertrek van De Wael de enige ¹⁵³. Met zijn vertrek kwam in Zeeland het detacheringsproject ten einde. In Zuid-Holland was het voor wat Zeeland betreft, toen al afgelopen ¹⁵⁴.

¹⁴⁴ ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 46v.

¹⁴⁵ Zie voor hem Koopmans, *Staten*, 266 vlg.; *Raad van State 450 jaar. Repertorium*, 118. Hij was later onder meer lid van Hoge Raad en van Raad van State. Zijn achternaam is hier gespeld volgens zijn handtekening (ZA, GA Veere, nr 1357, brief van hem en anderen aan regering van Veere; Middelburg, 19-7-1578), maar werd vaak gespeld ‘van Loosen’ (*ibidem*).

¹⁴⁶ ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 46r vlg.; nr 30, fo 40r.

¹⁴⁷ NZ, III, 346 (11-5-1579). Van Loozen beloofde bij zijn afscheid “altoos goede correspondentie met die van Zeelandt” te houden (*ibidem*, 353; 20-5-1579). Na moord op Oranje zonden Staten van Holland Van Loozen naar Staten van Zeeland ter voorbereiding van gezamenlijk overleg over regering (NZ, V, 313; 14-7-1584).

¹⁴⁸ Hij onderhield blijkbaar nauwe betrekkingen met Van Dorp, want hij vroeg op 2-10-1578 Gecommitteerde Raden enkele dagen verlof, omdat zijn ‘cousijn’ Van Dorp [door vijandelijke troepen op 29-9-1578 te Waalwijk] gevangen was genomen (NZ, III, 34).

¹⁴⁹ Zijn voornaam is gespeld volgens zijn handtekening (ZA, Rekenkamer C, nr 10, ongefolieerd laatste blad recto). Zie voor hem Elias, *Vroedschap*, I, 127 vlg. sub nr 40. Volgens Elias behoorde hij in 1564 tot voorname gereformeerden in Amsterdam, moest hij in ballingschap gaan, keerde hij in 1578 terug naar Amsterdam waar hij in 1582–1583 raad en in 1582 schepen was, en was hij getrouwd met vrouw uit familie Benninck (Elias spelt ‘Benningh’). Elias vermeldt zijn Zeeuws intermezzo niet. Dat De Wael in Middelburg heeft gewoond, blijkt uit afscheid dat hij op 23-10-1579 van Gecommitteerde Raden nam, omdat hij naar Holland zou reizen, en uit zijn terugkeer in Gecommitteerde Raden op 10-12-1579, “wedergekommen zijnde uuyt Hollandt” (NZ, III, 545, 620). Hij woonde waarschijnlijk in Abdijcomplex waar hij in 1581 als gecommitteerde raad vanwege Holland om niet in gebruik had pakhuis ‘metten cameren boven’ (Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, I, 39). Hij zal in Middelburg naast zijn ambtelijke bezigheden zijn koophandel hebben voortgezet. Zie voor zijn relatie met Benninck in 1542: ZA, RAZE, nr 239, fo 137v (7-7-1542), en in 1545: nr 240, fo 89r (borgstelling voor hem vanwege Benninck).

¹⁵⁰ KHA, Inv. A–11, XI–24.

¹⁵¹ Van Dijk, ‘Financieel aandeel’, 83 vlg., post van november 1575.

¹⁵² ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 46v; nr 30, fo 40r; nr 40, fo 86v.

¹⁵³ ZA, Rekenkamer C, nr 30, fo 40v; nr 40, fo 86v; nr 50, fo 121r. Zie voor hem Koopmans, *Staten*, index. Hij was onder meer burgemeester van Schoonhoven.

¹⁵⁴ Zie voor einde van detacheringen Heeringa, ‘Beheer geldmiddelen’, 199, noot 1.

In 1578 kwam in de Staten de vraag aan de orde of één afgevaardigde van elk kwartier niet voldoende was ¹⁵⁵. Op dat moment was Barradot de enige Zeeuwse afgevaardigde in Zuid-Holland, terwijl Zuid-Holland er twee (Van Loozen en De Wael) in Zeeland had. Men vond Van Loozen voldoende, zodat De Wael kon vertrekken. Maar moest De Wael blijven, dan wilde men een tweede Zeeuwse afgevaardigde naast Barradot in de Finantiecamer van Holland aanstellen. Het zal een financiële kwestie zijn geweest. Zeeland moest de twee Zuidhollandse afgevaardigden betalen en Zuid-Holland de enige Zeeuwse afgevaardigde. Een tweede afgevaardigde in Zuid-Holland kostte Zeeland niets. Zuid-Holland wenste blijkbaar De Wael in Zeeland te houden, dus zond Zeeland een tweede afgevaardigde naar Zuid-Holland.

10.3.4 Zeeuwse afgevaardigden in Zuid-Holland

In juni 1576 werden drie Zeeuwse afgevaardigden benoemd om in Zuid-Holland te resideren. Op een vergadering van het College 1575 in aanwezigheid van gedeputeerden van de Walcherse steden (de Staten) op 27 juni 1576 werd meegedeeld, dat vanwege Middelburg was benoemd de oud-burgemeester Ferdinandus Aleman, vanwege Vlissingen Heyndrick van Baerle en vanwege Veere de burgemeester Richard Barradot ¹⁵⁶. Elke van de op dat moment in de Zeeuwse Staten vertegenwoordigde steden benoemde dus een afgevaardigde. Van Baerle en Barradot hadden in 1572 in Vlissingen en Veere tot de leiders van het beginnend verzet behoord. Ferdinando Gomes Aleman werd in 1574 in Middelburg schepen, in 1575 burgemeester en was in 1576 secretaris van de stad ¹⁵⁷. Hij zal hebben behoord tot een van de vrij veel in Middelburg gevestigde van herkomst Spaanse families.

In Zeeland beschouwde men de detachering in Zuid-Holland voor de betrokkenen in beginsel als een aangelegenheid van beperkte duur. Van Baerle en Aleman werden vrij spoedig op hun verzoek door de Vlissingse en Middelburgse regering met toestemming van Oranje van hun taak in Zuid-Holland ontheven ¹⁵⁸. Zij werden niet vervangen.

Ook Barradot wilde wel vervangen worden, maar dat lukte hem niet. Hij bleef voorlopig de enige Zeeuwse afgevaardigde in Zuid-Holland en was daar gedetacheerd bij de Finantiecamer die dagelijks vergaderde ¹⁵⁹. Vermoedelijk was dit de binnen het College van de Staten (van Zuid-Holland) fungerende commissie voor de financiën. Zoals reeds werd vermeld, vond men in Zeeland een afvaardiging van slechts één persoon over en weer genoeg. Toen Zuid-Holland blijkbaar twee afgevaardigden in Zeeland wenste aan te houden, benoemden de Staten van Zeeland in april 1578 Cornelis Adriaensz. Backer uit Zierikzee als afgevaardigde in de Finantiecamer naast Barradot en droegen zij gedeputeerden die naar Oranje gingen, op om conform de Unie van Oranje een commissie op Backer te verkrijgen ¹⁶⁰.

¹⁵⁵ NZ, I-C, 77: in februari 1578 kwam in Staten voorstel aan de orde om krachtens Unie iemand naast Barradot in Finantiecamer van Holland aan te stellen “zooverre men Wibout de Waele alhier moet continuëren neffens De Loze; alzoo men sustineert, genouchsaem verzien te zijn der Unie by den voorscreven De Loze”.

¹⁵⁶ NZ, I-B, 31. College 1575 wordt meermalen genoemd ‘slants Raedt’; zie voor samenstelling daarvan besluit van 20-6-1576 waarin nog van ‘Gouverneurs’ wordt gesproken (*ibidem*, I-B, 30).

¹⁵⁷ 's Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 491, 523 vlg.

¹⁵⁸ ZA, GA Veere, nr 1356; brief van Barradot aan regering van Veere, 18-4-1577: “dat mijne medebroeders te weten Fernando Alleman, burghmeester tot Middelburch, ende Henrick van Baerle, burger tot Vlissinge, huerlieder oirlof ende afscheijt gecregen hebben van huerlieder magistraten met consent van zijnder Princelijke Excellencie, naer dexpiratie van dese dachvaert, aengaende huerlieder dienst daer zyluden benefens mij in Hollant dus lange zijn geweest. ende sullen andre in huerlieder plaetse gestelt ende gecommitteert worden voir gelijcken tijt als zyluden gedient hebben.” Aan deze mededeling knoopte Barradot verzoek vast om ook vervangen te worden. Veerse regering antwoordde hem op 20-5-1577, dat zij moeilijk iemand uit de stad konden missen en hem als geheel bekwaam in zijn taak wilden continueren (ZA, GA Veere, nr 1546).

¹⁵⁹ NZ, I-C, 160 vlg.

¹⁶⁰ NZ, I-C, 115 vlg., 135. Zie ook 160 vlg.: Backer nam op 9-6-1578 afscheid van Staten om naar Holland te reizen “zoo om aldaer dagelijcx te compareren van wegen de Staten van Zeelant in de Finantiecamer uuyt crachte van der Unie, als oick ter commissie van de jegenwoirdige dachvaert in Den Hage”. Hij werd dus meteen gebruikt als gedeputeerde van Zeeland naar vergadering van Generale Staten van Holland en Zeeland.

Backer had tot de in 1575 onbetrouwbaar geachte en in Middelburg gevangen gezette Zierikzeeënaren behoord ¹⁶¹. Toen Backer in 1579 lid van het Hof van Holland werd, slaagden de Staten van Zeeland er blijkbaar niet in een opvolger te benoemen en stelden zij op 19 december 1579 een voordracht van drie personen op waaruit Oranje een opvolger kon kiezen ¹⁶². Zierikzee maakte bezwaar tegen de voordracht. De enige op dat moment fungerende Zeeuwse afgevaardigde in Zuid-Holland was Barradot uit Veere, d.w.z. Bewesterschelde, en Zierikzee in Beoosterschelde vond, dat naast hem een afgevaardigde uit Beoosterschelde moest worden benoemd (Backer kwam uit Beoosterschelde). De voordracht werd enigszins in die richting gewijzigd. Oranje koos uit de voordracht Danckaert Janssen van Mannee uit Zuid-Beveland, wel uit Bewesterschelde, maar niet uit het regeringscentrum Walcheren.

Er was intensief contact tussen de Zeeuwse regering in Middelburg en de Zeeuwse afgevaardigden in Zuid-Holland die allerlei opdrachten kregen uit te voeren ¹⁶³. De afgevaardigden fungeerden ook vaak als afgevaardigden van een Zeeuwse stad of van Zeeland in vergaderingen van de Generale Staten van Holland en Zeeland ¹⁶⁴.

10.3.5 Administratieve rechtspraak naar gedeputeerden van Staten

Volgens de Unie 1576 is het Hof van Holland en Zeeland niet competent in zaken over voorschriften en besluiten van de Staten en evenmin op het terrein van de algemene imposten van de Unie voor de oorlogsfinanciering ¹⁶⁵. Zaken op deze twee terreinen behoren tot de competentie van de in elk kwartier gestelde gedeputeerden van de Staten. Het gaat hier dus om colleges ressorterend onder de Staten alleen. De Staten wilden rechtspraak over eigen handelen in eigen hand houden. Dit gold ook voor de heffing van de algemene imposten. Weliswaar was de opbrengst daarvan voor de Gemene Zaak bestemd, maar het waren imposten van en geheven door de Staten. Vermoedelijk zijn met de gedeputeerden van de Staten bedoeld de in de Unie vermelde kwartierscolleges voor het beleid van de Gemene Zaak. Voor Zeeland zou dan in aanmerking komen het informele college van Gouverneurs en Raad 1575 (College 1575) dat daardoor zou worden aangemerkt als een college van gedeputeerden van de Staten. Maar het is niet geheel uitgesloten, dat de Unie-akte niet verwijst naar bestaande colleges, maar in het midden laat hoe de Staten van elk kwartier deze

¹⁶¹ X-2(1); Pot, *Beleg*, 21.

¹⁶² Zie voor benoeming van Van Mannee NZ, II, 594; NZ, 1580–1582, 7 vlg., 12, 69 vlg., 264 (Staten keuren commissie van Oranje op Mannee goed; 15-4-1580), 266, 271.

¹⁶³ Voorbeeld: NZ, II, 251 vlg.; uitvoerige brief van pensionaris Roëls aan ongenoemden; Middelburg, 22-4-1579. Uit inhoud blijkt, wie geadresseerden waren. In NZ zijn meer van dergelijke brieven zonder vermelding van geadresseerden opgenomen. Tijdens ambtsbediening van jurist Backer werd in aanhef van brief opgenomen 'hoochgeleerde'. Uit slot van vermelde brief blijkt positie van afgevaardigden in Zuid-Holland en algemene politiek van Zeeuwse regering: "Met betrekking tot in brief vermelde aangelegenheden begeeren wy wel ernstelick dat ghylieden naer uwe wijsheyt ende discretie sulcx besoeigneert, dat het lant van Zeelant nyet geprejudicieert ofte vercort en worde, ende dat die Unie tusschen Hollant ende Zeelant, mitsgaders de Naerder Unie tot Utrecht onlancx gesloten met goeden verstande, eeuwelick gecontinueert ende gevoirdert mach worden, tot dienste van de Generaliteyt van alle dese Nederlanden, daertoe wy uw. L. autoriseren ende committeren mits desen, ordonnerende wel expresselick ulieden daernaer te reguleren."

¹⁶⁴ Zie presentielijsten in RH van 1576 af. Op lijsten komt onder meer de geheimzinnige Ferdinando Barradot voor, een verwarring door notulist van Ferdinando Aleman en Richard Barradot.

¹⁶⁵ NZ, I-B, 9: "dat egeene provisiën van [= door] denzelven raede [= Hof van Holland] zullen worden verleent, nochte ook eenige proceduiren geadmitteert, jegens d'ordonnancie ende resolutie van de Staten, nochte oock eenige kennisse genomen angaende d'incompsten der gemeene middelen van (de) unie, gedestineert tot onderhout van de oorloge, maer diezelve saken laten ter dispositie van de gedeputeerde van de Staten binnen elcken quartiere gestelt". Vgl. tendens in Holland in 1558 om tussenkomst van Grote Raad en Hof van Holland en Zeeland t.o.v. maatregelen van Staten van Holland voor opbrengen van toen in discussie zijnde bede uit te schakelen (*Register Van der Goes*, V, 303 vlg.).

rechtspraak regelen. De rechtspraak van de Staten over eigen handelen viel buiten de sfeer van de Unie ¹⁶⁶.

10.4 *Nieuwe regeling van Zeeuwse regering in 1576*

10.4.1 Nieuwe regeling van regering in Zeeland en van zeezaken

Door het verlies van Zierikzee begin juli 1576 was het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak vrijwel beperkt tot Walcheren. De Staten van het opstandige Zeeland bestonden al sinds het begin van het beleg van Zierikzee in september 1575 uit de afgevaardigden van de Walcherse steden Middelburg, Vlissingen en Veere. Evenals met de coup van oktober 1575 namen de Walcherse steden in de zomer van 1576 het initiatief om te komen tot een wijziging van de regering in Zeeland en van het beleid in zeezaken. Ongeveer gelijktijdig met de regeringsverandering in Zeeland deden zich in 1576 in het Noorderkwartier gebeurtenissen voor die een opvallende gelijkenis vertonen met wat in Zeeland gebeurde ¹⁶⁷. Zowel in Zeeland als in het Noorderkwartier streefden de Staten er naar hun macht uit te breiden. De aanwezigheid van een gouverneur van Oranje was daarbij voor hen een hinderpaal. In het Noorderkwartier stelden de Staten, dat de commissie van Oranje op Sonoy van 1572 niet meer paste bij de situatie van 1576 en de bevoegdheden van de gouverneur beperkt moesten worden. In Zeeland stelde in 1577 een burgemeester van Middelburg, dat de commissie van Oranje op De Haultain van 1575 door de Unie 1576 buiten werking was getreden ¹⁶⁸.

Omdat de Raad 1575 niet schriftelijk was geregeld, was in de zomer van 1576 nog steeds de enige schriftelijke regeling van de Zeeuwse regering Ord.1574 die niet meer met de werkelijkheid overeenstemde. Tussen maart 1574 en zomer 1576 was de persoonlijke samenstelling van de Zeeuwse regering totaal veranderd. In de Raad 1575 waren er van de oorspronkelijke zeven leden van de Raad 1574 (inclusief het lid uit Middelburg) nog twee in functie ¹⁶⁹. Drie leden (spoedig teruggebracht tot twee leden) uit Zuid-Holland waren aan de Raad 1575 toegevoegd. In de plaats van het corps van drie bekwame gouverneurs van Oranje was er in de zomer van 1576 in Zeeland alleen De Haultain, terwijl de algemene oorlogstoestand er eerder slechter dan beter op was geworden. Het is de vraag of De Haultain capabel was om de hem als gouverneur toebedeelde taak te vervullen en of hij met de Staten een goede relatie had. Reeds ter sprake kwamen een bericht van Bor, dat de Zeeuwen in het najaar van 1575 de beide gouverneurs Louis de Boisot en De Haultain hebben willen afzetten, en enkele fricties waar De Haultain bij was betrokken. Het is bovendien niet ondenkbaar, dat De Haultain de groeiende invloed van de Staten als een aantasting van de eigen positie heeft beschouwd, zoals in het Noorderkwartier in de zomer van 1576 gouverneur Sonoy met de Staten botste. Een nieuwe regeling van de regering in Zeeland was vereist. Bovendien vonden de steden, dat het beleid van de oorlogvoering ter zee te kort schoot.

Als resultaat van het initiatief van de Walcherse steden werden op 22 september 1576 uitgevaardigd een ordonnantie op de regering in Zeeland ¹⁷⁰ en een ordonnantie op de zeezaken in Zeeland ¹⁷¹. Door de inwerkingtreding van de ordonnanties zal Ord.1574 stilzwijgend buiten werking zijn getreden voorzover dit al niet feitelijk was gebeurd. Wanneer de ordonnanties in werking traden, is niet duidelijk. De vervanging van het informele college van Gouverneur(s) en Raad 1575 (College 1575) door het College van Gouverneur en

¹⁶⁶ In art.9 vlg. van Instructie voor Gecommitteerde Raden van Staten van Zeeland van 22-5-1578 is rechtsmacht van Gecommitteerde Raden op aantal terreinen, onder meer impostenheffing, geregeld (Heeringa, 'Instructiën', 87 vlg.).

¹⁶⁷ VII-23.

¹⁶⁸ NZ, I-C, 12 vlg. (12-9-1577).

¹⁶⁹ Van der Sickle uit Vlissingen en Campe uit Veere. Telt men Louis de Boisot mee die in 1574 als admiraal in bepaalde zaken aan Raad 1574 deelnam, en in april 1576 een van de twee gouverneurs was, dan waren er toen drie van de acht over. De Boisot sneuvelde in mei 1576 en werd als gouverneur niet vervangen.

¹⁷⁰ In het vervolg genoemd Ord.GZ 1576; tekst in Heeringa, 'Instructiën', 62 vlg. In bronnen heet ordonnantie: 'de (nieuwe) ordonnantie ende instructie — — aengaende den gouvernemente ende regieringhe van den — — lande van Walcheren, mitsgaders van den Rade deszelven lants' (NZ, I-B, 54, 58).

¹⁷¹ In het vervolg genoemd Ord. Zee 1576; tekst in Bor, *Oorsprongk*, I, 705 vlg. (9e boek, fo 164 vlg.). Bepalingen zijn bij Bor niet genummerd.

Landraad 1576 (College G&L 1576) is niet in de notulen vastgelegd en blijkbaar zonder veel formaliteiten verlopen. De Ord. Zee was op 1 november 1576 nog niet in werking getreden ¹⁷².

Het in 1576 ingevoerde College G&L 1576 sluit aan op de situatie die door de coup van oktober 1575 was ontstaan. Tot de informele Raad 1575 behoorden niet de gouverneurs van Oranje, maar wel de tesorier van oorlog van de Gemene Zaak. De raad werkte overigens nauw met de gouverneurs samen. Tot de Landraad 1576 behoorde niet de enige overgebleven gouverneur van Oranje, maar wel de tesorier. De samenwerking van Landraad en gouverneur werd geïnstitutionaliseerd in het College G&L 1576.

Tussen de val van Zierikzee begin juli 1576 en de uitvaardiging van de Ord. GZ 1576 in september kwamen de opstandelingen in krijgs- en staatkundig opzicht onverwacht in een veel sterkere positie. De Spaanse krijgsmacht stortte ineens en de aan de landsheer trouw gebleven gewesten, in het bijzonder Brabant en Vlaanderen, begonnen zich tegen de landsheerlijke regering te verzetten. De oorlogsdruk op Zeeland verdween. Een dag na de uitvaardiging van de Ord. GZ 1576 stuurde Oranje op Vlaams verzoek een aanzienlijke troepenmacht naar Gent om de stad tegen het Spaanse garnizoen te beschermen ¹⁷³.

De behandeling van regeringszaken viel omstreeks de zomer van 1576 aan verschillende instanties toe. De belangrijkste regeringsinstantie van Holland en Zeeland waren de Generale Staten van Holland en Zeeland. Zij namen de gewichtigste beslissingen, onder meer het sluiten van de Unie 1576, en maakten de belangrijkste wetten, vooral op fiscaal terrein. Zij spraken met Oranje af welke staatkundige positie hij in de gebieden van de Gemene Zaak zou hebben. De staatkundige positie van de Generale Staten was niet geregeld. Hun gezag was dan ook in beginsel niet aan grenzen gebonden, maar werd ingeperkt door rechten, privileges, e.d. van andere lichamen en personen, en door afspraken, vooral die met Oranje. Het in Ord. GZ 1576 geregelde gezag werd uitgeoefend binnen het kader van het gezag van de Generale Staten en het College G&L 1576 fungeerde binnen dat kader. Dit laatste kwam op een bijzondere manier tot uitdrukking bij de behandeling van Oranjes concept van Ord. GZ 1576. De steden verlangden op een enkel punt een verduidelijking van de tekst, terwijl er ook bezwaren tegen een bepaling waren ¹⁷⁴. Oranje wilde echter de voorgestelde teksten handhaven, maar verwees steden met bezwaren naar de eerstkomende vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland die dan op bezwaren een beslissing zouden nemen. De Generale Staten hadden het laatste woord.

In de Unie 1576 is het regeringsterrein verdeeld in oorlogvoering, hierna aangeduid als Gemene Zaak, in zaken die op naam van de landsheer moeten worden afgedaan, in godsdienst, en in een rest hierna aangeduid als Landzaken ¹⁷⁵. Met terzijdelating van de landsheerlijke zaken en de godsdienst is de regering verdeeld in het beleid van de Gemene Zaak en het beleid van de Landzaken. De Gemene Zaak omvat alles wat op de oorlogvoering betrekking heeft, ook de financiën. De Landzaken zijn een uitgestrekt terrein dat alles omvat waarmee verder een regering kan worden geconfronteerd. De Unie gaat uit van het bestaan van een beleid van de Landzaken, dat elders hoe ook is geregeld en buiten de context van de Unie valt. De twee regeringsordonnanties voor Zeeland van 1576 weerspiegelen de geschetste opzet van de Unie 1576. Beide ordonnantieën hebben op het terrein van de Gemene Zaak betrekking. Ord. GZ 1576 stelt een Landraad in, maar regelt op een enkele uitzondering na alleen de werkzaamheden van de Landraad in het kader van de Gemene Zaak ¹⁷⁶.

Van de aangelegenheden van de Gemene Zaak zijn de zeezaken afzonderlijk in Ord. Zee 1576 geregeld. Terwijl het beleid in Ord. GZ 1576 wordt gedeeld door Oranje en de Staten, is het beleid in zeezaken in beginsel in handen van Oranje. Admiraliteitszaken wilde Oranje, althans formeel, in eigen hand houden. Als leider van de Gemene Zaak beschouwde Oranje de 'zeezaken' als zijn eigen domein, waarop hij zonder inmenging van de Staten wilde

¹⁷² NZ, I-B, 69.

¹⁷³ Zie voor grondige verandering van situatie Swart, *Oranje*, o.m. 113.

¹⁷⁴ NZ, I-B, 55 vlg., 58 vlg..

¹⁷⁵ XIII-3(1).

¹⁷⁶ Uitzondering is medewerking aan benoeming van functionarissen (art. 9 Ord. GZ 1576).

handelen ¹⁷⁷. Daarom was in 1576 een afzonderlijke ordonnantie voor de admiraliteit nodig. Formeel is er een principieel verschil tussen beide ordonnanties. De Ord.GZ 1576 werd blijkens de considerans vastgesteld met instemming van de Staten ¹⁷⁸. In de Ord. Zee 1576 ontbreekt een dergelijke clausule. In feite betrof Oranje de Staten bij de regeling van de admiraliteit ¹⁷⁹, maar daar werd in de ordonnantie geen melding van gemaakt.

10.4.2 Ordonnantie op beleid van Gemene Zaak in Zeeland van 22 september 1576

(Ord.GZ 1576)

Reeds is gewezen op de overeenkomst tussen de gebeurtenissen op staatkundig terrein in het Noorderkwartier en op Walcheren in de zomer van 1576. De Staten van het Noorderkwartier stelden een regeringsregeling op en wilden met een beroep op de Unie 1576 de taak van gouverneur Sonoy tot militaire zaken beperken. Uiteindelijk kwam er een regeling tot stand waarbij de Staten grotendeels hun zin kregen, maar Oranje de positie van Sonoy tot op zekere hoogte sauveerde. Omstreeks dezelfde tijd deelden de Walcherse steden Oranje mee welke wijzigingen zij in de Zeeuwse regering aangebracht wilden zien. De drie Walcherse steden verzochten Oranje de regering te land en te water te wijzigen en voegden bij hun verzoek een schriftelijke uiteenzetting van hun standpunt die afgevaardigden van de steden met Oranje (die in die tijd in Middelburg verbleef) bespraken ¹⁸⁰. Daarop liet Oranje een concept voor Ord.GZ 1576 opstellen en zond dit naar de steden die er een commentaar op naar Oranje zonden ¹⁸¹. Uit dat commentaar kan worden afgeleid, dat het concept waarvan de inhoud niet bekend is, nauwelijks van de definitieve tekst van de ordonnantie verschilde. Vervolgens reageerde Oranje op 12 september 1576 op het commentaar van de steden in een besluit dat tegelijk een aanvulling van de Ord.GZ 1576 is, omdat er voorschriften in staan die niet in de ordonnantie zijn opgenomen, maar daar naar hun inhoud wel thuis horen ¹⁸². Daarna bracht het College 1575 aan Oranje advies over de tekst uit, waarna Oranje op 22 september 1576 de Ord.GZ 1576 op verzoek en met instemming van de stedelijke regeringen uitvaardigde ¹⁸³.

Formeel is de ordonnantie een regeling die Oranje met instemming van de Staten geeft. Juridisch was dit de meest geschikte handelwijze. Tegenover de bevolking moest de regeling zoveel mogelijk indruk maken en dus is de regeling opgesteld als een vorstelijke beschikking die lijkt op teksten die van landsheer Philips uitgingen. Tegelijk moesten ook het initiatief van de Staten en hun voorstellen vermeld worden en moest blijken, dat Oranje en de Staten met de regeling instemden. In feite is de ordonnantie een in fraaie formules verpakte gezamenlijke regeling van Oranje en de Staten.

Volgens Heeringa heeft de regeling weinig effect gehad, omdat zij volgens hem slechts gold tijdens afwezigheid van Oranje en deze maandenlang in Middelburg verbleef. Deze stelling mist elke grond. In of buiten de regeling is geen enkel verband te vinden met aan- of afwezigheid van Oranje ¹⁸⁴.

¹⁷⁷ NZ, I-B, 69: "de nieuwe ordonnantie, by zyne Excellencie gemaect op tfaict van de regieringe van de admiraliteyt ende equippage des lants van Zeelant" (1-11-1576). In geschil tussen steden van Noorderkwartier en Sonoy bepaalde Oranje op 21-8-1576, dat hij inzake de admiraliteit over de inlandse wateren alleen de beschikking wilde houden, zodat dit terrein buiten competentie van Raad van Noorderkwartier zou vallen (XIII-3(9)).

¹⁷⁸ X-4(2).

¹⁷⁹ X-5(1).

¹⁸⁰ Heeringa, 'Instructiën', 62, considerans van Ord. GZ 1576. Inhoud van geschrift van steden is niet bekend.

¹⁸¹ NZ, I-B, 54 vlg.

¹⁸² NZ, I-B, 58 vlg.

¹⁸³ Considerans van Ord. GZ 1576. Oranje ordonneert "op tversouck ende met medegeven der overicheyt ende magistraten van den steden *van Walcheren*".

¹⁸⁴ Heeringa, 'Instructiën', 33. Misschien heeft Heeringa dit verband afgeleid uit art.1, waarin Hohenlohe wordt aangesteld tot plaatsvervanger van Oranje met gezag dat Oranje bij zijn aanwezigheid (in Zeeland) zou hebben. Dit is echter algemene bepaling die geen betrekking heeft op werking van ordonnantie.

Ord.GZ 1576 regelt evenals Ord.1574 een uitzonderingregime voor oorlogstijd. Terwijl Ord.1574 uitdrukkelijk alleen gold gedurende de oorlogstoestand (art.1), ontbreekt zulk een bepaling in Ord.GZ 1576. De laatste bevat echter bepalingen die aannemelijk maken, dat het ook hier een oorlogsregeling betreft. Het terrein van werkzaamheid van het College G&L 1576 is beperkt tot de Gemene Zaak, een term die in dit stadium van de Opstand vrijwel synoniem was met alles wat verband hield met de oorlogvoering voor de bevrijding van de Nederlanden. In dezelfde richting wijst een bepaling (art.19) waarbij Gouverneur en Landraad (College G&L 1576) worden gemachtigd om alle niet in de ordonnantie geregelde voorvallende zaken af te doen zoals zij voor Oranje en het gemene vaderland het nuttigst achten, maar bij wijze van voorlopige maatregelen. Zouden zij daarbij handelen in strijd met rechten van anderen, dan zouden de rechthebbenden hun recht onverminderd kunnen genieten, zodra de oorlog in vrede was veranderd. De bepaling was vrijwel geheel uit Ord.1574 overgenomen.

Terwijl Ord.1574 nog sporen vertoont van de situatie in 1572–1574, toen in Zeeland het gezag voornamelijk in het kader van autonome stedelijke kernen werd uitgeoefend, onder meer bepalingen waarin de afzonderlijke steden taken met betrekking tot de oorlogvoering krijgen opgelegd, komen in Ord.GZ 1576 dergelijke bepalingen niet voor.

Ord. GZ 1576 bestaat uit een considerans met gegevens over de ontstaansgeschiedenis en een beschikkend deel waarin worden geregeld: de aanstelling van de graaf van Hohenlohe als plaatsvervanger van Oranje, de positie van Oranjes gouverneur van Walcheren, De Haultain, de oprichting van de Landraad, de instelling van het College G&L 1576 waarvan een aantal bevoegdheden en taken afzonderlijk worden geregeld, en een aantal bepalingen inzake financieel beheer waarbij de werkzaamheid van de tesorier–generaal bijzondere aandacht krijgt. Reeds werd vermeld, dat Oranje's besluit van 12 september 1576 inzake het commentaar van de steden tegelijk een aanvulling op de ordonnantie is. De ordonnantie bepaalt niets over de behandeling van Landzaken. Zij vallen stilzwijgend toe aan Staten en Landraad.

In Ord.1574 heeft Oranje een centrale plaats. In het begin wordt de afwezigheid van Oranje vermeld als een omstandigheid die mede het karakter van de Raad 1574 bepaalt, en aan het slot wordt ieder opgedragen die Raad te gehoorzamen als Oranje zelf. Ord. GZ 1576 begint met de aanstelling van Van Hohenlohe als plaatsvervanger van Oranje bij diens afwezigheid. Aan het slot van de ordonnantie wordt ieder opgedragen het College G&L 1576 te gehoorzamen in een letterlijk gelijke formule als in Ord.1574, maar zonder verwijzing naar Oranje ¹⁸⁵. De Raad 1574 wekt min of meer de indruk van een regering van Oranje, het College G&L 1576 doet zich voor als een regeringsinstantie van Oranje en de Staten van Zeeland ¹⁸⁶.

10.4.3 Considerans van Ord. GZ 1576

Volgens de considerans van Ord. GZ 1576 hadden de regeringen van de Walcherse steden kort na het verlies van Zierikzee Oranje meegedeeld, dat het in de tijdsomstandigheden zeer noodzakelijk was de regering te land en te water te wijzigen en enige ingeslopen 'ongeregeltheden' ongedaan te maken, zodat inwoners en bezoekende vreemdelingen meer veiligheid zouden genieten en voortzetting van de handel gewaarborgd zou zijn ¹⁸⁷. Dat op Walcheren de openbare veiligheid niet was gewaarborgd, blijkt uit de toestemming van Oranje, verantwoordelijk voor de krijgstucht, aan plattelanders om zich misdragende soldaten en bootsvolk als vijanden aan te pakken, gevangen te nemen en zelfs dood te slaan ¹⁸⁸. Bor bericht, dat in die tijd de tucht onder het bootsvolk veel te wensen overliet en iedereen er bang

¹⁸⁵ “aensien, revereren ende obediëren [als onsen eyghenen persoone], want die voorderinghe van tghemeen besten zulcx is vereysshende”. Hier tussen rechte haken geplaatste woorden uit Ord. 1574 ontbreken in Ord. GZ 1576.

¹⁸⁶ “en van Zuid–Holland” kan men hier in zekere zin aan toevoegen vanwege aanwezigheid van gedeputeerden van Staten van Zuid–Holland.

¹⁸⁷ Blijkbaar uit deze mededeling trekt Heeringa, 'Instructiën', 33, ongegronde conclusie, dat Zeeuwen door val van Zierikzee kleinmoedig waren geworden. Voorstelling van Heeringa sijpelde door naar Lademacher, *Stellung*, 66.

¹⁸⁸ ZA, GA Arnemuiden, nr 1608, 7 vlg. (19-6-1576).

voor was ¹⁸⁹. Enkele bepalingen in Ord.GZ 1576 schrijven een redelijke verzorging van het krijgsvolk voor met de strekking, dat het daardoor in bedwang kan worden gehouden (art.18). De steden wensten een verbetering van de monsterring van krijgsvolk (art.18). De Raad 1575 en in het bijzonder De Haultain als gouverneur zullen niet voldoende gezag hebben gehad. Bij de besprekingen over het concept van Ord.GZ 1576 verklaarde Middelburg naar aanleiding van het artikel over de aanstelling van Hohenlohe, dat het meer dan nodig was, dat er een superintendent als Hohenlohe in Walcheren zou 'presideren', een aanwijzing voor de behoefte aan een krachtiger gezag waarbij dan vooral kan worden gedacht aan een in de hand houden van de militairen. Al vermeldt de considerans dit niet uitdrukkelijk, zo hebben de steden ongetwijfeld de in 1575 geschapen situatie van een Raad van de Staten in de vorm van de Raad 1575 schriftelijk willen vastleggen wat gebeurde in de bepaling over de oprichting van de Landraad.

10.4.4 Aanstelling van Hohenlohe als plaatsvervanger van Oranje

Ord. GZ 1576 begint met de aanstelling van Philips graaf van Hohenlohe tot plaatsvervanger van Oranje en diens stadhouder-generaal op verzoek van de steden (art. 1) ¹⁹⁰. Hohenlohe kreeg dezelfde bevoegdheden die Oranje bij aanwezigheid in Zeeland aldaar zou hebben ¹⁹¹. Dit zullen de aan Oranje toegekende stadhouderlijke bevoegdheden zijn geweest, verder de bevoegdheden die hem in de Unie van 1576 waren toegekend en het opperbevel over de landen zeestrijdkrachten dat Oranje als leider van de Gemene Zaak bezat. De ordonnantie bepaalt omtrent Hohenlohe alleen nog, dat hij bevoegd is het College G&L 1576 voor een buitengewone vergadering op te roepen en dat dit college zich in belangrijke spoedeisende aangelegenheden die door Oranje zelf afgedaan moeten worden, bij afwezigheid van Oranje tot Hohenlohe kan wenden (art.4).

Hoewel volgens art.1 Oranje met de aanstelling van Hohenlohe voldeed aan een wens van de steden, was dit niet zo. De steden wensten een krachtige figuur op Walcheren ¹⁹². Het is niet uitgesloten, dat Oranje aanvankelijk Hohenlohe een standplaats op Walcheren heeft toegedacht ¹⁹³, maar daarvan heeft afgezien, toen hij in verband met de ingrijpende veranderingen in de Zuidelijke Nederlanden besloot voorlopig in Middelburg te blijven. In feite regelde Oranje in het algemeen, dat in Zeeland een plaatsvervanger van hem werd geaccepteerd die, als het nodig was, met Oranjes bevoegdheden kon handelen. Hij zal er rekening mee hebben gehouden, dat hij als gevolg van de veranderingen in Vlaanderen en Brabant in de komende tijd veel minder aandacht aan Holland en Zeeland zou kunnen

¹⁸⁹ Bor, *Oorsprongk*, I, 705 (9e boek, fo 164). Bevolking heeft vermoedelijk voortdurend overlast van militairen ondervonden; vgl. reeds vermeld verzoek van Staten in oktober 1575 aan nieuwe gouverneurs om goede orde onder militairen te houden. Van invloed kan ook zijn geweest ernstige verstorende handelsbetrekkingen met Engeland in 1575/1576 als gevolg van optreden van Zeeuwse kapers; zie Kernkamp, *Handel*, I, 74 vlg. Bor spreekt over moedeloosheid van Oranje in die voor Opstand moeilijke tijd (Swart, *Oranje*, 105).

¹⁹⁰ Art. 1: aanstelling van Hohenlohe was "oick nairvolgende tversouck van den steden". Vgl. standpunt van Middelburg: "dat zy meer dan noodich bevinden, dat alhier in Walcheren presidere een superintendent" (NZ, I-B, 54). De Haultain werd daar blijkbaar niet geschikt voor geacht. Of Hohenlohe (1550-1606) geschikt was voor belangrijke regeringsfunctie, valt te betwijfelen. Swart, *Oranje*, 70, noemt Hohenlohe, in november 1575 aangesteld als opperbevelhebber van landstrijdkrachten, trouwe en moedige vechtersbaas, maar ook losbandige dronkaard. Gedeputeerden van Unie van Utrecht besloten op 16-11-1579 Oranje te verzoeken iemand van autoriteit aan te stellen om oorlogvoering in Gelderland en nabijgelegen gewesten te leiden en als luitenant-generaal van Oranje krijgsvolk te commanderen, "alsoe de grave van Hohenloe, overmits syn jonckheyt, nyet en werdt gerespecteert naer behooren" (Génard, *Résolutions*, 129). Zie verder voor hem: Blok, art. *Philipp graaf van Hohenlohe-Langenburg*, (1550-1606), *NNBW*, V, kol. 239 vlg.

¹⁹¹ "volcomen macht ende autoriteyt, om zoowel in politissche, als in saecken van der oorloge te water ende te lande, souverainelick te gebieden ende ordonneren, zulcx ende in alre manieren als wy, alomme present wezende, zelffs soudén mogen doen".

¹⁹² Veere veronderstelde bij voorbereidende besprekingen, dat Hohenlohe zijn residentie in Middelburg zou hebben (NZ, I-B, 54).

¹⁹³ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VIII, nr 3165, 391; journaal van Daniel Rogers over juni 1576. Op 7 en 8 juni sprak Rogers te Veere met Culemborg die hem onder meer vertelde, dat Hohenlohe op Walcheren zou blijven.

besteden en daar minder zou verblijven. Hohenlohe vestigde zich niet op Walcheren, maar bleef bij zijn troepen die overigens in die tijd in de buurt van Zeeland opereerden. In november 1576 bezette hij het door de Spaanse troepen verlaten Zierikzee. Walcheren moest verder met De Haultain als gouverneur.

Vermoedelijk heeft de aanstelling van Hohenlohe als plaatsvervanger van Oranje in Zeeland nauwelijks effect gehad. In 1577 en daarna heeft Oranje zijn broer Jan van Nassau min of meer gebruikt als zijn plaatsvervanger in Holland en Zeeland, maar tot een formele aanstelling als zodanig is het niet gekomen ¹⁹⁴.

10.4.5 Gouverneur van Walcheren; admiraal

Onder Oranje en Hohenlohe is er een particuliere gouverneur met 'gebiedt' over de ingezetenen en het krijgsvolk op Walcheren met residentie in Middelburg (art.2). Met 'gebiedt' is niet bedoeld een bevoegdheid tot het nemen van regeringsmaatregelen in het algemeen, maar de bevoegdheid en de taak om de openbare orde en veiligheid te handhaven, onder meer door een systeem van wachtdiensten op de kusten van Walcheren waartoe de plattelandsbewoners verplicht waren ¹⁹⁵. Voor de zeemacht is er een in Vlissingen residerende admiraal met 'gebiedt' over het zeevarende volk. Zijn positie wordt niet in Ord. GZ 1576 geregeld. Hij maakt dan ook geen deel uit van het College G&L 1576. Krachtens het reeds vermelde besluit van 12 september 1576 waarin Oranje op commentaar van de steden reageerde, heeft de admiraal toegang tot en stem in het College 'alst hem zal gelegen zijn' ¹⁹⁶. Admiraal was Blois van Treslong die in augustus 1576 de in mei gesneuvelde Louis de Boisot opvolgde ¹⁹⁷. Als opvolger van De Boisot had het vlootpersoneel een admiraal uit hun midden gewenst zoals Worst en niet een edelman, terwijl Oranje blijkbaar had gemeend, dat deze rang door een edelman zoals Treslong moest worden bekleed ¹⁹⁸.

10.4.6 Landraad van Zeeland

Naast de gouverneur ¹⁹⁹ staat een Landraad (art.3). De gouverneur maakt dus geen deel van de Landraad uit. Gouverneur en Landraad samen vormen het college van Gouverneur en Landraad (College G&L 1576)²⁰⁰. De Landraad bestaat uit zes personen: uit Middelburg, Vlissingen en Veere elk een gedeputeerde, twee afgevaardigden van de Staten van Zuid-Holland krachtens de Hollands-Zeeuwse Unie 1576 en de tesorier–generaal van Zeeland Manmaker. Dit is dezelfde samenstelling als die van de Raad 1575. Allen moeten in Middelburg resideren. Stilzwijgend laat de ordonnantie aan de steden over wie zij als hun gedeputeerde benoemen en voor hoelang, zoals dit ook bij de Raad 1575 het geval was. Formeel is de positie van de Walcherse steden niet sterk: de helft van de zetels in de Landraad en een minderheid in het College G&L 1576. Voor bepaalde maatregelen heeft het College G&L echter de toestemming van de steden nodig. Bij de voorbereiding van de ordonnantie aarzelden de steden bij de vraag of de Zuidhollandse afgevaardigden volledig stemrecht moesten hebben en waren zij van oordeel, dat aan de tesorier–generaal geen of hoogstens een beperkt stemrecht verleend zou moeten worden. De steden wensten een zuiver college van de Staten van Zeeland. Oranje besliste echter, dat alle leden van de

¹⁹⁴ XVII-4. Vgl. Blok, 'Jan van Nassau', 178.

¹⁹⁵ Teksten hierover uit 1575 en 1576 in **ZA, Rekenkamer B, nr 24452, 24461**.

¹⁹⁶ NZ, I-B, 58. Admiraal had echter geen stemrecht in bepaalde admiraliteitsaangelegenheden.

¹⁹⁷ Bor, *Oorsprongk*, I, 705 (9e boek, fo 164); zijn commissie was gedateerd op 1-7-1576.

¹⁹⁸ Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VIII, nr 3159, 385; brief van Robert Beale aan Walsingham; Middelburg, 29-5-1576. Zelfs 3 jaar na zijn dood gold Worst dus nog als het model van een goede admiraal. Volgens Elias, 'Schetsen', 275, was aanstelling van Treslong tegen zin van Zeeuwen. Zeeuwse wens naar admiraal uit eigen bevolking was al eerder gebleken; zie X-1(3).

¹⁹⁹ Volgens art. 3 zal Landraad bestaan "neffens den voornoemden gouverneurs".

Aangenomen wordt, dat is bedoeld gouverneur (enkelvoud), omdat verderop in artikel wordt gesproken van 'den persoon van den gouverneur'.

²⁰⁰ College van Gouverneur en Landraad wordt verder aangeduid als 'College G&L 1576'.

Landraad eenzelfde stemrecht zouden hebben behalve dat de tesorier–generaal geen stemrecht zou hebben in aangelegenheden die hemzelf of zijn functie betroffen ²⁰¹.

De Landraad is een opvallend verschijnsel. De naam wordt in de variant ‘slants Raet’ reeds van maart 1574 af gebruikt voor de Raad 1574 met als synoniem ‘Raed van Zeeland’, maar ‘land’ is dan nog een geografische entiteit. In de Landraad van 1576 is ‘land’ een staatkundige entiteit: het Gemene Land, de bevolking vertegenwoordigd door de Staten. De Landraad is in tegenstelling tot het College G&L 1576 niet een oorlogsinstantie, maar wordt voor onbepaalde duur opgericht. De Raad is een onafhankelijke instelling in die zin, dat de Raad aan geen andere instantie ondergeschikt is. Dit komt overeen met zijn samenstelling die op de tesorier–generaal na bestaat uit vertegenwoordigers van de Staten van Zeeland en van Zuid–Holland. De Staten zijn aan niemand ondergeschikt. De onafhankelijkheid van de Landraad blijkt uit de bepaling dat de Raad nevens de gouverneurs staat (art.3). Het meervoud ‘gouverneurs’ zal bij abus van de vroegere situatie zijn overgenomen. De Ord.GZ 1576 regelt de samenstelling, maar bepaalt niets over een eigen taak en eigen bevoegdheden van de Landraad. en laat ruimte voor een zelfstandig optreden van de Landraad, zolang deze niet op het terrein van het College G&L 1576 komt.

Onmiddellijk na de samenstelling van de Landraad wordt bepaald, dat de Raad met de gouverneur een college van zeven zal vormen. Dat college wordt soms genoemd ‘(collegie van) gouverneur ende raiden’ (art.4, 17, 18), een benaming die herinnert aan de Raad 1574, of zelfs ‘gouverneurs ende raiden’ alsof er nog meer gouverneurs waren (art.14), meestal eenvoudig ‘raedt’ (art.7, enz.). Art.19 heeft de correcte aanduiding ‘gouverneur ende raidt’. De steden wensten een Landraad, vertegenwoordiging van de bevolking, als regeringsraad. Oranje wenste via zijn gouverneur medezeggenschap in de behandeling van aangelegenheden van de Gemene Zaak. Voor zijn gouverneur was in de Landraad geen plaats. Daarom werd een samenwerkingsverband van gouverneur en Landraad in de vorm van het College G&L 1576 ingesteld. Deze tweedeling komt ook tot uitdrukking in de slotbepaling waarbij “gouverneur ende raidt” worden gemachtigd niet geregelde gevallen af te doen op de voor ‘ons ende de gemeene vaderlande’ nuttigste wijze (art.19). Oranje staat met eigen belangen naast het vaderland (dat hier overigens meer omvat dan Zeeland). Als gouverneur De Haultain een vergadering van College G&L 1576 niet bijwoonde, was de bijeenkomst een vergadering van de Landraad. In de praktijk is men het College G&L 1576 ‘Landraad’ gaan noemen. In 1578 stellen de Staten, dat “by den jegenwoirdigen landtsraet weynich voldaan is ten inhouden van heure instructie” met welke instructie is bedoeld Ord.GZ 1576 die vrijwel geheel op het College G&L 1576 betrekking heeft ²⁰².

De constructie van College G&L 1576 is gelijk aan die in augustus 1576 vastgesteld voor het Noorderkwartier waar voor de behandeling van alle dagelijkse aangelegenheden zou worden ingesteld een Raad bestaande uit gouverneur Sonoy als president en het college van gedeputeerden van de steden dat in 1573 door de Staten van het Noorderkwartier was opgericht en een bestanddeel van die Staten was ²⁰³. Deze constructie komt ook dicht bij die in Zuid-Holland, nadat daar in het najaar van 1575 het College van de Staten was opgericht waar Oranje voorzitter van was met Culemborg als zijn plaatsvervanger ²⁰⁴.

10.4.7 College G&L 1576

De Raad 1574 was een algemeen regeringscollege voor Zeeland dat het gehele regeringsterrein bestreek, ook de sectoren die niet op de oorlogvoering betrekking hadden. De werkzaamheid van het College G&L 1576 is beperkt tot het beleid van alles wat de Gemene Zaak raakt, zowel in civiele als in criminele aangelegenheden ²⁰⁵. Het College is daarom niet een algemeen regeringscollege, maar een instantie van de Gemene Zaak. Deze beperking

²⁰¹ NZ, I-B, 55, 58. Ord.GZ 1576 gaat stilzwijgend uit van gelijkwaardig stemrecht van alle leden van College G&L 1576 en bepaalt slechts, dat wat bij meerderheid van stemmen besloten wordt, rechtsgeldig zal zijn (art.5).

²⁰² Heeringa, ‘Instructiën’, 76.

²⁰³ VII-23.

²⁰⁴ XII-19.

²⁰⁵ Heeringa, ‘Instructiën’, 63 vlg.: “Ende tot kennisse van tvoorscreven collegie van gouverneur ende raiden zal staen tbeleet van alles, de gemeene saecke raeckende, zoowel int civil als int criminel” (Ord. GZ 1576, art. 4).

werd nog eens uitdrukkelijk vastgesteld in de gedachtewisseling tussen de Staten en Oranje over het ontwerp van Ord.GZ 1576 ²⁰⁶. De Gemene Zaak omvat hier meer dan alleen de krijgsverrichtingen en strekt zich uit tot alles wat verband houdt met de bijzondere situatie waarin Holland en Zeeland verkeren, maar is niet alomvattend. Het College functioneert binnen het kader van de Hollands-Zeeuwse Unie van 1576. In de Unie-akte worden de terreinen waarop in Holland en Zeeland in 1576 geregeerd moet worden, in verschillende sectoren onderscheiden, in de volgorde waarin zij in de akte verschijnen: a. financiën, b. Gemene Zaak, c. aangelegenheden die op naam van de landsheer moeten worden geregeld, d. politieke zaken, e. judiciële zaken, f. religie. De sector van de Gemene Zaak kan negatief bepaald worden door alles wat tot de overige vijf sectoren behoort, er buiten te sluiten. De sector neemt in zoverre een bijzondere plaats in, dat de Gemene Zaak ook financiële en judiciële aspecten heeft. De sector van de Gemene Zaak kan als volgt positief geformuleerd worden : de sector omvat alles wat betrekking heeft op de bevrijding van de Nederlanden van Spaanse militaire en bestuurlijke invloed. In Ord.GZ 1576 komen de sectoren a t/m c voor.

Oranje of zijn kanselarij noemde het College wel eens 'onze Raad' ²⁰⁷. Oranje kon dit in zekere zin doen als leider van de Gemene Zaak krachtens de Hollands-Zeeuwse Unie van 1576. Als zodanig had hij een leiderschap over het College zonder er toe te behoren, omdat het College een instantie van de Gemene Zaak was. Maar ondanks dat is de uitdrukking 'onze Raad' niet in overeenstemming met de juridische opzet van de Ord. GZ 1576 en evenmin met de werkelijke machtsverhoudingen in 1576 ²⁰⁸.

10.4.8 Rechtskracht van besluiten van College G&L 1576

Aan besluiten van het College G&L 1576 wordt een bijzondere rechtskracht verleend. Zij zullen worden geregistreerd en als gewijsde bij arrest effect sorteren en worden ten uitvoer gelegd naar hun vorm en strekking zonder dat iemand daartegen kan opkomen (art.5). De strekking van de bepaling zal zijn, dat de in aangelegenheden van de Gemene Zaak genomen besluiten de kracht hebben van vonnissen in hoogste instantie waartegen geen beroep bij enige rechterlijke instantie (stedelijke gerechten niet uitgesloten) open staat ²⁰⁹. Bij de voorbereiding van de ordonnantie maakte Middelburg bezwaar tegen de bepaling op grond van de stedelijke privileges en de Unie van 1576, Vlissingen ging met het voorschrift akkoord, Veere achtte de bepaling gedeeltelijk in strijd met de Unie 1576. Volgens Oranje streed de bepaling niet met stedelijke voorrechten en nog minder met de Unie 1576, omdat de Raad zich alleen mocht bemoeien met aangelegenheden van de Gemene Zaak, en de Unie aan het Hof van Holland en Zeeland de bevoegdheid had ontzegd om zulke aangelegenheden te behandelen. Wat dit laatste betreft, de Unie onttrok twee categorieën zaken aan de competentie van het Hof: zaken gericht tegen besluiten van de Staten en zaken de gemene imposten van de Unie betreffende. De Unie sloot echter niet uit, dat op deze terreinen tegen maatregelen in rechte werd opgekomen, maar liet de afdoening over aan de gedeputeerden van de Staten in elk kwartier. Oranje verwees steden die bezwaren bleven houden, naar de eerstkomende vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland ²¹⁰.

10.4.9 Werkterrein, taak en bevoegdheden van College G&L 1576

²⁰⁶ NZ, I-B, 59: "alzoze dezen Raedt geen andere kennisse geattribueert en werdt dan van tgene raeckende de Gemeyne Zaecke". Met 'Raedt' wordt hier het College G&L 1576 bedoeld. In ernstig conflict in september 1577 binnen Staten van Zeeland tussen Middelburg en overige Statenleden waarbij positie van gouverneur De Haultain en College G&L 1576 in discussie werd betrokken, verklaarde een van de burgemeesters van Middelburg, "dat hy Gouverneur ende Raeden [= College G&L 1576] nyet voerdere en kende gecommiteert te wesen dan op de affairen van den crijghshandel, ende nyet op de politische zaken ende andere". Zie voor conflict NZ, I-C, 12 vlg., en Heeringa, 'Leiders', 27 vlg.

²⁰⁷ NZ, I-B, 151: commissie van Oranje op Michiel Adolfsz [Vermaas] als rentmeester van koninklijke domeinen van Vlissingen (enz.; 22-12-1576): hij moet zijn eed vernieuwen in handen van 'onze Rade in Zeelandt'.

²⁰⁸ Vgl. mededeling van Marnix aan Sonoy, dat zwaartepunt van regering bij bevolking lag (XIII-3(9)).

²⁰⁹ NZ, I-B, 55 vlg., 59.

²¹⁰ X-4(8).

De binnen de competentie van het College G&L 1576 vallende aangelegenheden van de Gemene Zaak betreffen zowel civiele als criminele aangelegenheden (art.4). De steden verlangden een specificatie van deze aangelegenheden, maar Oranje meende, dat de clausule “de Gemeyne Zaeke raeckende” voldoende was en verwees ook hier steden met bezwaar tegen het mede op deze materie betrekking hebbende art.6 naar de eerstkomende vergadering van de Generale Staten die dan zouden beslissen ²¹¹. Volgens de Unie 1576 mogen gouverneurs zich niet bemoeien met burgerlijke en gerechtelijke zaken die zich binnen of buiten de steden voordoen. Dit verbod gold ook voor De Haultain die tot het College behoorde. Het zou te ver gaan uit het lidmaatschap van De Haultain te concluderen, dat het College zich niet met burgerlijke en gerechtelijke zaken zou mogen bemoeien, ook als zij binnen het terrein van de Gemene Zaak vallen. Het verbod van de Unie zal betrekking hebben op solitair optreden van De Haultain als gouverneur, maar niet voor zijn optreden als lid van het College. Het is overigens de vraag, of men over competentiekwesties in 1576 steeds heldere voorstellingen had. De staatkundige situatie was volop in beweging en teksten als de Unie 1576 en ordonnanties op het terrein van de regering zullen soms meer geredigeerd zijn om op korte termijn algemene instemming te verkrijgen dan om een juridisch vlekkeloze tekst te maken. Bovendien zullen ook toen politici het wel eens beter gevonden hebben een regeling vaag te redigeren.

Het College mag nieuwigheden, belastingen of geldelijke omslagen alleen invoeren met toestemming van de drie hoofdsteden [= de drie Walcherse steden, d.w.z. de Staten van Zeeland] (art.5). Deze belangrijke beperking van competentie is overgenomen uit Ord.1574 ²¹².

Tot het werkterrein van het College wordt uitdrukkelijk gebracht het beleid van 's lands financiën (art.6). In theorie gaat het hier om een sector die naar zijn benaming niet of slechts gedeeltelijk tot de Gemene Zaak kan worden gerekend., maar in de toenmalige praktijk waren de Zeeuwse openbare financiën geheel aan de Gemene Zaak dienstbaar. Eerst in 1578 verscheen er een financiële administratie van de Staten met eigen inkomsten en uitgaven ²¹³. Buiten het beleid van het College vallen de stedelijke financiën.

Het College heeft ook het beheer van alle ten behoeve van de Gemene Zaak in beslaggenomen en geconfisqueerde goederen waarbij vooral gedacht moet worden aan geestelijke goederen (onder meer landerijen) en bezittingen van naar vijandelijk gebied uitgeweken inwoners (art.6). Over de vraag wie recht had op zulke goederen en hun inkomsten, zal niet zelden geschil zijn gerezen. Om de Gemene Zaak in een zo gunstig mogelijke positie te stellen, is bepaald, dat deze inkomsten door een deurwaarder van het College als bevoorrechte schuld, dus vóór anderen die een recht op de inkomsten claimen, zonder rechterlijk vonnis ingevorderd mogen worden, zelfs als anderen daartegen in rechte bezwaar maken. Wie een recht op zulke goederen beweert te hebben, kan zijn zaak niet aan de gewone rechter voorleggen, maar kan zijn klacht bij een gemotiveerd request indienen bij het College dat dan als rechter de zaak op korte termijn moet afdoen. De gang van zaken is typerend voor de begintijd van de Opstand. Als iemand meende een claim op geld ten behoeve van de Gemene Zaak te kunnen realiseren, begon men met het geld in de kassen van de Gemene Zaak te laten vloeien en ging men zo nodig eerst daarna uitzoeken, of een ander een beter recht op het geld had.

10.4.10 Werkwijze van College 1576

Het College 1576 kent gewone vergaderingen elke week op dinsdag, woensdag en vrijdag (art.4). Dit is een vergaderfrequentie en regelmaat die beter past bij een ‘dagelijks bestuur’ dan het vergaderschema van de Raad 1574 van eenmaal in de drie weken en dan zolang tot alles is afgedaan. Voor wat buitengewone vergaderingen betreft, is Ord.GZ 1576 stringenter dan Ord. 1574. Volgens Ord. 1574 kon ieder lid van de Raad 1574 de andere leden voor een buitengewone vergadering bijeenroepen. Volgens Ord.GZ 1576 worden buitengewone

²¹¹ NZ, I-B, 55, 58 vlg.; X-4(9).

²¹² Zie VIII-10. In Ord. 1574 wordt gesproken van ‘de Generaele Staten van Zeelandt’ en in Ord. 1576 van ‘de drye hoofdsteden’ (vgl. XI-7).

²¹³ NZ, I-C, 76, 91; besluit van Staten in februari 1578 om voor Zeeland vier rentmeesters aan te stellen die “zullen ontfangen ende handelen der Staeten penningen, zonder te mogen anveerden de handelinghe van sConincx penningen [= beheer van grafelijke domeinen]”.

vergaderingen gehouden als Van Hohenlohe of de gouverneur van Walcheren dat nodig vindt. Nu zal bij de toegenomen vergaderfrequentie de noodzaak van buitengewone vergaderingen onder de regeling van 1576 kleiner zijn geweest dan onder de regeling van 1574, maar het trekt toch de aandacht, dat de Landraad, een van de twee elementen van het College, niet bevoegd was een buitengewone vergadering te laten uitschrijven. Oranje als leider van de Gemene Zaak hield deze bevoegdheid (via Van Hohenlohe of De Haultain) in eigen hand. Overigens waren de Staten vrij zo vaak bijeen te komen als zij wensten. Doen zich zeer belangrijke spoedeisende aangelegenheden voor die door Oranje zelf moeten worden beslist, dan moet het College die bij afwezigheid van Oranje voorleggen aan Van Hohenlohe (art.4). Het College beslist evenals de Raad 1574 bij meerderheid van stemmen (art.5).

10.4.11 Comptabel beheer van College G&L 1576

Het financieel beheer neemt in Ord. 1576 betrekkelijk veel plaats in. Vergeleken met Ord. 1574 wordt het beheer verbeterd. De strekking van een aantal voorschriften is, dat het College 1576 voortdurend op de hoogte is van de financiële positie van Zeeland en zo een grondslag heeft voor financieel beleid, en dat binnengekomen gelden zo spoedig mogelijk naar een definitieve bestemming doorstromen en niet onnodig onder ontvangers blijven berusten.

Overheden met financieel beheer probeerden zoveel mogelijk te voorkomen, dat ontvangers gelden voor langere tijd onder zich hadden. In de late middeleeuwen en de 16e eeuw was een overheidsontvanger, bijv. een gewestelijke rentmeester, in het algemeen een soort ondernemer die met een overheid was overeengekomen om voor die overheid bepaalde inkomsten te innen en in opdracht van die overheid betalingen te doen en van een en ander in een rekening verantwoording af te leggen. Hij beheerde niet een overheidskas, maar was vrij om tijdelijk overtollige gelden voor eigen profijt en risico te beleggen, bijv. door kortlopende leningen tegen rente aan kooplieden te verstrekken. Voor de overheid was dit nadelig, omdat zij het rendement van tijdelijk braakliggende gelden miste en de kans liep, dat de ontvanger het geld door particuliere transacties verloor. Bovendien gaf deze gang van zaken aanleiding tot misstanden, onder meer als de ontvanger betalingen aan crediteuren van de overheid (rentetrekken of anderen) uitstelde om zolang mogelijk zelf van het geld te profiteren.

Ord.GZ 1576 treft regelingen voor informatievoorziening en doorstroming van gelden voor verschillende categorieën functionarissen, om te beginnen twee groepen met een 'ontvangstadministratie'. Het zwaartepunt in hun administratie ligt bij de ontvangsten.

De eerste (niet gespecificeerde) groep zijn de rentmeesters (art.10) ²¹⁴. Zij hebben een administratie met voorspelbare inkomsten uit landerijen, huizen, tienden, renten enz. Als het College hun rekening over het afgelopen jaar heeft afgehoord, moeten zij een zo nauwkeurig mogelijke staat maken van wat zij in het komende jaar denken te ontvangen. Op basis van deze staat wordt vastgesteld welke bestemming de nog binnen te komen gelden zullen krijgen en de rentmeesters nemen op zich die bestemming te effectueren. Want al hebben de rentmeesters een inkomstenadministratie, zij doen ook uitgaven. Omdat hun inkomsten op vaste tijdstippen binnenkomen, kan een tijdschema voor het uitgavenpatroon van de rentmeesters worden gemaakt. Als een rentmeester meer geld ontvangt dan waarvoor reeds een bestemming is vastgesteld, wordt daar aantekening van gehouden en moet hij dit overschot afdragen aan de tesorier–generaal of volgens diens opdracht uitbetalen.

De tweede (evenmin gespecificeerde) groep functionarissen zijn de ontvangers (art.11). Zij administreren 'onzeker partyen', niet-voorspelbare ontvangsten zoals imposten, licenten, convooigeld en tolleren. Zij zijn verplicht telkens als het College dit wenst, hun 'blaffaerts' en 'ontfanckboecken' te tonen en de volgens die bescheiden onder hen aanwezige gelden af te dragen. Het is niet hun taak bepaalde categorieën uitgaven te doen. Hun administratie is eenvoudiger dan die van de rentmeesters en dit verklaart hun minder pretentieuze titel. Deze voorschriften gelden alleen voor ontvangers die 'op reeckeninge' dienen, d.w.z. van hun werkzaamheden in een gespecificeerde rekening verantwoording afleggen (en voor hun werk bezoldigd worden), niet voor pachters van de inning van imposten of andere opbrengsten.

Vervolgens is geregeld de positie van de penningmeester van de admiraliteit (art.12). Terwijl rentmeesters en ontvangers een zelfstandige functie bekleden, staat de penningmeester

²¹⁴ Rentmeester beheert renten in de betekenis van inkomsten.

onder de 'superintendentie' van de tesorier–generaal. Hij behoort als ondergeschikte tot de administratie van de tesorier–generaal, waar hij overigens een belangrijke plaats inneemt. Maandelijks of nog vaker als hem dit wordt opgedragen, moet hij een overzicht van zijn ontvangsten en uitgaven met bewijsstukken inleveren op het bureau van het College waar de stukken in aanwezigheid van de tesorier–generaal worden onderzocht en wordt beslist wat met een overschot of een tekort moet worden gedaan. Ord. Zee 1576 bevat verdere voorschriften over hem ²¹⁵. Hij is als het ware de centrale kassier van de vlootfinanciering ²¹⁶. Hij doet de betalingen voor proviand, munitie, scheepsbenodigdheden en soldij van het scheepsvolk. uit de opbrengst van de licenten en convoeien en de aandelen in buit van Oranje en de Gemene Zaak.

De gegevens die de rentmeesters, ontvangers en admiraliteitspenningmeester leveren, komen terecht bij de tesorier–generaal die ook op de hoogte is van buitengewone ontvangsten. Hij is in staat een overzicht van de financiële toestand van Zeeland op te stellen en is dan ook verplicht te allen tijde onmiddellijk een overzicht te tonen van wat hij zal ontvangen ('den staet van den lande') en van de daarop drukkende bestaande en voorzienbare toekomstige lasten, welk overzicht de grondslag van het financieel beleid zal zijn (art.13).

De tesorier–generaal heeft voor uitgaven boven 20 carolusgulden een betalingsopdracht van het College nodig, getekend door twee leden van het College en de secretaris die de opdracht registreert (art.17). Traktementen, soldij en bepaalde regelmatige lasten mag hij zonder opdracht uitbetalen.

Tesorier–generaal, rentmeesters en ontvangers moeten eens per jaar een rekening van hun administratie indienen en een overschot van hun administratie ter beschikking stellen (art.16 slot). Het College hoort de rekeningen af ²¹⁷. Ieder die administratie van gelden van de Gemene Zaak heeft, moet worden beëdigd en borg stellen (art.14). De bezoldiging van tesorier–generaal, rentmeesters, penningmeester van de admiraliteit en op rekening dienende ontvangers wordt door Oranje vastgesteld op door het College en de drie Walcherse steden goedgekeurde bedragen (art.14).

Voor het ten behoeve van de Gemene Zaak uitgeven, verhuren en verpachten van landerijen, tienden, huizen, domeinen, imposten en andere objecten gelden bijzondere waarborgen voor goed beheer (art.16). De voorwaarden waarop een en ander zal plaats vinden, moeten van tevoren door het College worden goedgekeurd en geregistreerd. De verpachting (enz.) zelf zal geschieden met medewerking van twee of drie van de belangrijkste leden van de regering van de dichtstbij gelegen stad, die een rapport van het verrichte bij het College moeten indienen. Dit rapport en de voorwaarden van verpachting (enz.) zullen vervolgens dienen bij de verificatie van de rekening van de functionaris in wiens administratie de opbrengst is gevloeid.

10.4.12 College 1576 en rechtspraak

Reeds besproken werd de rechterlijke functie van het College 1576 inzake in beslaggenomen en geconfisqueerde goederen ²¹⁸. Met betrekking tot zeezaken heeft het College een rechterlijke functie die beperkter is dan die van de Raad 1574 ²¹⁹ en bestaat uit het beslissen van beroepen tegen civiele sententies van de Raad van de Admiraliteit (art.7) ²²⁰. Het College

²¹⁵ Bor, *Oorsprongk*, I, 707 (9e boek, fo 165). Art. 14: "Wy [= Oranje] hebben van nieuus [= als nieuwe functie] gecommiteert eenen Penninck-meester, die alleen hebben sal den handel en ontfank van de licenten en Convoy-gelden mitsgaders van alles wes ons en de gemene sake sal competeren en staen te ontfangen [enz.]"

²¹⁶ ZA, Rekenkamer C, nr 20 (2e rekening Manmaker mei 1576 – eind 1578), fo 28v, door Manmaker geboekte ontvangsten uit handen van Pieter de Wachter als penningmeester van de Admiraliteit bij een waarvan is vermeld, dat De Wachter bedrag had uitbetaald aan vlootpersoneel. Rekeninggedeelte afgedrukt in Van Grol, 'Prijzenhof', 366 vlg.

²¹⁷ Dit blijkt terloops uit art.10 waar van rentmeesters geschreven wordt: "alse huere rekeninge van den voorgaenden jare voor den raedt gedaen hebben".

²¹⁸ X-4(9).

²¹⁹ VIII-13.

²²⁰ Beperking van beroepsmogelijkheid tot civiele zaken is opgenomen in Ord. Zee 1576 (Bor, *Oorsprongk*, I, 706; 9e boek, fo 165).

beslist op de beroepen als hoogste instantie ²²¹. In werkelijkheid was hier geen sprake van een beperking, omdat de Raad 1574 van de ruimere rechterlijke bevoegdheid nimmer gebruik heeft gemaakt ²²².

Het College kan ook als partij bij rechtspraak worden betrokken. Het College heeft het beleid van de Gemene Zaak op civiel en op crimineel terrein (art.4)²²³. Met dit onderwerp houdt verband de bepaling, dat het College, als daaraan criminele aangelegenheden ter kennis worden gebracht, een procureur-fiscaal of een ander kan laten optreden om de rechten van de Gemene Zaak veilig te stellen (art.8). In het concept van Ord.GZ 1576 werd de aanstelling van een procureur-fiscaal voor criminele zaken zonder meer voorgeschreven ²²⁴. De steden hadden daar bezwaar tegen en meenden, dat hun baljuws de vereiste werkzaamheden zouden kunnen verrichten. Daarop is de aanstelling van een procureur-fiscaal facultatief gemaakt.

10.4.13 Monstering en verzorging van krijgsvolk

Een van de belangrijkste kostenposten van de Gemene Zaak was de soldij van het krijgsvolk. De landstrijdkrachten in Zeeland bestonden in het algemeen uit compagnieën elk met een kapitein aan het hoofd. De kapitein had een ondernemersfunctie. Hij bracht op eigen gelegenheid zijn compagnie bijeen en kon deze ook weer ontbinden. De soldijbetaling van zijn manschappen liep via hem. Was hij met een compagnie van 150 man in dienst genomen, dan kreeg hij de soldij van 150 man in handen. Hij moest dan wel zorgen, dat zijn compagnie steeds voltallig was. Dit was het zwakke punt. Het kwam veel voor, dat een compagnie niet op volle sterkte was. De kapitein kreeg dan de soldij voor het volle aantal manschappen en stak de soldij van de ontbrekende manschappen in eigen zak. Om deze fraude tegen te gaan, werden de troepen door speciale functionarissen min of meer frequent onverhoeds op hun sterkte gecontroleerd, 'gemonsterd'. De bevolking op wie de last van de soldijen drukte, had groot belang bij een efficiënte monstering. De Walcherse steden waren met de wijze van monstering niet tevreden. Zij hadden Oranje verzocht om frequent en overal op dezelfde dag te laten monstren waar Oranje mee instemde (art.18) ²²⁵. Verder werd bepaald, vermoedelijk ook op verzoek van de steden, dat in elke stad bij het monstren twee of drie leden van de stedelijke regering toegevoegd zouden worden aan de monstercommissarissen van Oranje. Blijkbaar twijfelden de steden aan de betrouwbaarheid van de monstercommissarissen.

Soldaten werden gewoonlijk bij burgers ingekwartierd. De kosten daarvan drukten op de burgerij. Een gevolg van dit systeem was geharrewar tussen burgers en soldaten over wat de laatsten van de eersten mochten verlangen. Bepaald wordt, dat voor onderdak de 'oude voet' zal worden gehandhaafd, en dat het wekelijks onderhoud oordeelkundig moet worden vastgesteld (art.18). Het onderhoud kan worden afgekocht tegen een door het College vast te stellen bedrag. Het zal hier gaan om afkoop door een stad van daar gelegerde troepen. De stad kon dan het afkoopbedrag volgens eigen maatstaven over de bevolking omslaan. Daar wordt de opmerking aan toegevoegd, dat, als men soldaten en scheepsvolk een redelijke behandeling geeft, men de discipline onder hen kan bewaren en wandaden in steden en op het platteland kan voorkomen. Gouverneur, admiraal en militaire bevelhebbers worden gelast scherp op het handhaven van de discipline te letten. De baljuws van Middelburg, Veere, Vlissingen en Arnemuiden krijgen opdracht het platteland te beveiligen tegen ongeregeld volk.

10.4.14 Aanstelling van functionarissen

Volgens de Unie 1576 is Oranje bevoegd vanwege de landsheer functionarissen aan te stellen ²²⁶. Voor weinig belangrijke functies wordt nu die bevoegdheid gegeven aan het College G&L 1576 dat bevoegd is met meerderheid van stemmen personen aan te stellen in de 'smalle officiën' die ter beschikking van de landsheer of Oranje staan (art. 9). Voorziening in de 'hoofdofficiën' houdt Oranje in eigen hand, nadat hij advies heeft ingewonnen van wie

²²¹ Ord. Zee 1576: Oranje brengt onder ressort van College G&L 1576 "de civile saken van der Admiraliteit sonder vorder beroep".

²²² Van Grol, 'Prijzenhof', 238.

²²³ NZ, I-B, 55, 58; X-4(7).

²²⁴ NZ, I-B, 56, 59.

²²⁵ NZ, I-B, 57, 60.

²²⁶ XIII-3(5).

dat behoort te geschieden. Dit laatste is een verwijzing naar de vereiste medewerking van de Generale Staten en wellicht ook naar een adviserende bevoegdheid van het Hof van Holland en Zeeland.

10.4.15 Algemene bepaling voor niet afzonderlijk geregelde gevallen

Het College G&L 1576 wordt gemachtigd om in alle niet afzonderlijk in Ord. GZ 1576 geregelde gevallen te handelen zoals het College denkt dat het beste is voor Oranje en het gemene vaderland, maar moet Oranje daarover wel inlichten (art.19). De beperking van de competentie van het College tot het terrein van de Gemene Zaak geldt uiteraard ook hier. De machtiging reikt zover, dat het College zelfs rechten en privileges opzij mag schuiven, maar alleen voor de duur van de oorlog. Als de vrede komt, herleven miskende rechten en privileges. Bij de voorbereiding van Ord. GZ 1576 had Middelburg ernstig bezwaar tegen de bepaling gemaakt, omdat deze in strijd zou zijn met het rechtstelsel en de Unie 1576. Het was volgens de stad een slechte zaak om de mensen te leren alle lasten te dragen onder het voorwendsel, dat het ter wille van de vrijheid was, en hun dan de facto die vrijheid te ontnemen met een nietszeggende clause van non-prejuditie ²²⁷. Er was inderdaad een spanning tussen de bepaling en de Unie 1576. Oranje had bij de Unie toegezegd bestaande rechten te zullen handhaven. Hij kon niet buiten de Staten om rechten tijdelijk negeren. Men heeft blijkbaar aangenomen, dat Ord. GZ 1576 als een regeling van Oranje en de Staten van Zeeland gezamenlijk daartoe wel de mogelijkheid schiep. Het enige effect van het Middelburgse bezwaar was de toevoeging van de clause, dat Oranje over het gebruik maken van de machtiging van art.19 moest worden ingelicht.

10.5 Nieuwe regeling van zeezaken

10.5.1 Ordonnantie op zeezaken 1576 (Ord. Zee 1576)

In dit geschrift blijven regelingen voor zeezaken, zoals de Raad van de Admiraliteit en de behandeling van buitgoederen, in het algemeen buiten bespreking. Hierna volgen enige opmerkingen over die gedeelten van Ord. Zee 1576 waar het College G&L 1576 en de Walcherse steden en plaatsen rechtstreeks bij waren betrokken.

Anders dan bij Ord. GZ 1576 maakt de considerans van Ord. Zee 1576 geen melding van instemming van de Staten met de ordonnantie, omdat Oranje de zeezaken als zijn gezagsdomein beschouwde. Er zijn geen aanwijzingen, dat Oranje het concept aan de Staten voor commentaar heeft voorgelegd, zoals dit bij Ord. GZ 1576 is gedaan. Toch heeft Oranje de Staten bij de regeling van de zeezaken betrokken.

De ontstaansgeschiedenis van Ord. Zee 1576 kan als volgt worden gereconstrueerd ²²⁸. De regeringen van Middelburg, Vlissingen en Veere betoogden tegenover Oranje, dat het beleid van de oorlogvoering ter zee en in het bijzonder van de Admiraliteit te kort schoot, en zij gaven Oranje een schriftelijke uiteenzetting van de maatregelen die huns inziens ter verbetering van de situatie genomen moesten worden, waarvan Oranje kennis nam ²²⁹. Vervolgens stelde Oranje een concept ordonnantie op en legde dit blijkbaar aan de Raad van de Admiraliteit voor. Die Raad bracht enige bezwaren tegen het concept naar voren, welke bezwaren Oranje voorlegde aan de Staten die uiteraard ook van het concept kennis zullen hebben genomen ²³⁰. De Staten gaven vervolgens hun oordeel over die bezwaren ²³¹. Daarna nam Oranje een besluit met betrekking tot het oordeel van de Staten waar hij grotendeels mee instemde ²³². Na het advies van het College G&L 1576 ingewonnen te hebben ²³³ vaardigde Oranje Ord. Zee 1576 op 22 september 1576 uit.

²²⁷ NZ, I-B, 57. Swart, *Oranje*, 66, licht Middelburgs bezwaar uit zijn verband en geeft er verkeerde voorstelling van.

²²⁸ NZ, I-B, 51, spreekt van de ordonnantie 'op tfaict van de equipagie van de schepen van oorloghen ende tbeleet van de zaken ter – – – admiraliteyt'.

²²⁹ Considerans van Ord. Zee 1576.

²³⁰ NZ, I-B, 50.

²³¹ NZ, I-B, 51 vlg.

²³² NZ, I-B, 51 vlg.

²³³ Considerans van Ord. Zee 1576.

10.5.2 Behandeling van bezwaren van Admiraliteit

De bezwaren van de Admiraliteitsraad tegen Oranjes concept betroffen vooral de organisatie van de werkzaamheden van de Admiraliteit, onder meer het voorzitterschap van de Admiraliteitsraad en het tekenen van betalingsordonnanties. Gedeputeerden van de Staten kwamen op 31 augustus 1576 bijeen en namen besluiten inzake de bezwaren van de Admiraliteitsraad ²³⁴. In de notulen van deze vergadering wordt de term Staten gebruikt welke term na oktober 1575 lange tijd in Zeeland vrijwel niet gebezigd werd. De toon waarop de standpunten van de Staten zijn geformuleerd, is zelfverzekerd. De gedeputeerden resolveren, persisteren, agreëren, verstaen. Toen Oranje op 3 september zijn reactie op de standpunten van de Staten vaststelde, nam hij vaak dezelfde terminologie over. Overigens temperde Oranje de zelfverzekerde terminologie door enkele keren het standpunt van Statengedeputeerden 'advys' te noemen, welke term hier de hedendaagse betekenis van mening heeft, omdat Oranje de Staten niet een medebeslissingsrecht in zeezaken wilde toekennen..

De Staten maakten van de gelegenheid gebruik om ook andere onderwerpen aan de orde te stellen. Zo oordeelden zij, dat het vendumeesterschap (van buitgoederen) in elke stad moest worden verpacht. Oranje ging daar voor een proeftijd van een jaar mee akkoord.

10.5.3 College G&L 1576 en Ord. Zee 1576

Het College G&L 1576 staat volgens Ord. Zee 1576 in verscheidene 'zeezaken' op een hoger niveau dan de Admiraliteit, al is er van hiërarchie geen sprake. In ander verband is al vermeld, dat van civiele vonnissen van de Admiraliteitsraad beroep op het College openstaat en dat de penningmeester van de Admiraliteit ondergeschikt is aan de tesorier–generaal (lid van het College). Volgens Ord. Zee 1576 tekent de penningmeester 'voor Gouverneur en Raden', d.w.z. namens het College.

Ord. Zee 1576 bepaalt, dat het college van de Raad van de Admiraliteit zal bestaan uit zes notabele gekwalificeerde personen ²³⁵. Omdat er stilzwijgend van wordt uitgegaan, dat de functionerende leden in hun dienst worden gecontinueerd, ontbreekt een algemene bepaling over de aanstelling van raden. Wel is bepaald, dat tot de Admiraliteitsraad ook zal behoren een door 'die van Holland' aangestelde of nog aan te stellen commissaris, zodat de Raad zeven leden zal tellen²³⁶. Gerelateerd wordt, dat Oranje een penningmeester heeft aangesteld, die de ontvangst heeft van de licenten en convoygelden en van alles wat Oranje en de Gemene Zaak toekomt uit de door de Admiraliteitsraad tot goede prijs verklaarde buitgoederen. Ontstaat door overlijden of vertrek een vacature in de Admiraliteitsraad of in de functie van griffier, penningmeester of procureur-fiscaal van de Admiraliteit, dan maakt de Admiraliteitsraad een voordracht van twee of drie personen op waaruit Oranje of zijn luitenant-generaal (Van Hohenlohe) 'met advijs' van het College G&L 1576 iemand benoemt. 'Advij's' zal hier 'instemming' betekenen, zodat het College en via het College de Walcherse steden invloed op de benoeming van functionarissen van de Admiraliteit hadden ²³⁷. De admiraal

²³⁴ NZ, I-B, 51 vlg.: opschrift: "Tgene geresolveert by de Gedeputeerde van de Staten van Walcheren op de zwaricheden, geproponereert by die van der Admiraliteyt [enz.]", slotformule: "Aldus gedaen ende geresolveert by de voorschreven Gedeputeerde tot Middelburch [enz.]". Notulen van bijeenkomst zijn opgemaakt door secretaris van College G&L 1576 C.T. (= Cornelis Taymon). In marge van notulen is bij elk onderwerp standpunt van Oranje vermeld; slotformule van deze marginale aantekeningen is: "Aldus geresolveert by zyne Excellencie op den 3en Septembris 1576. My present: C.T." Uit aanwezigheid van Taymon blijkt, dat Oranje zijn standpunten op 3-9-1576 heeft vastgesteld op een vergadering, vermoedelijk van Oranje en Staten.

²³⁵ Volgens art.15 van Ord. 1574 bestond Raad van de Admiraliteit uit vier notabele en bekwaame personen, benoemd door admiraal. Oranje verhoogde later aantal raden tot zeven (KHA, Fbk I, fo 46r vlg.; Middelburg, 27-12-1574).

²³⁶ Raad uit Holland is er vermoedelijk niet gekomen. In 2e rekening van Manmaker wordt bezoldiging van zes raden van Admiraliteit verantwoord (ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 50r vlg.).

²³⁷ Voor interpretatie van 'advij's' als 'instemming' pleit onder meer onmiddellijk volgende bepaling, dat admiraal minder belangrijke functionarissen benoemt, "mits voorgaende advij's en medegeven nochtans van 't voornoemde Collegie van Rade neffens hem wesende". 'Advij's

heeft de hem in Ord.1574 toegekende ongelimiteerde bevoegdheid om Admiraliteitsraden aan te stellen verloren.

De admiraal is niet bevoegd om vrijgeleiden te verlenen en streken of dorpen in sauvegarde te nemen. Wordt hem dat verzocht, dan moet hij de verzoeker verwijzen naar het College G&L 1576 dat het verzoek doorgeeft aan Oranje die er op beslist. Dit is in overeenstemming met de bepaling van de Unie 1576, dat Oranje sauvegarden en paspoorten met zijn handtekening en zegel verleent en niemand anders, tenzij hij uitdrukkelijk door Oranje daartoe is gemachtigd ²³⁸.

Belangrijke betalingen, zoals de bezoldiging van het scheepsvolk, mogen alleen gedaan worden na goedkeuring door Oranje, door diens luitenant (Van Hohenlohe) of, bij hun afwezigheid, door het College G&L 1576.

Het College G&L 1576 is bevoegd om met instemming van de regeringen van Middelburg, Vlissingen en Veere de bij het uitvaardigen van de ordonnantie gangbare bezoldiging van de Raad van de Admiraliteit, de procureur-fiscaal, de griffier en de kamerbode te verhogen en te verlagen. Het College stelt de hoogte vast van bepaalde vergoedingen die de griffier, de deurwaarder en de kamerbode genieten.

Zouden veel oorlogsschepen in een enkele stad binnenlopen, dan zou daar onrust kunnen ontstaan. Zeelieden aan wal gedroegen zich nu eenmaal niet altijd kalm en ordelijk en op Walcheren had men daar slechte ervaringen mee. Daarom vindt Oranje het geraden, dat de oorlogsschepen in gewone dienst over Middelburg, Vlissingen en Veere worden verdeeld ²³⁹. Hoe dit zal gedaan worden, zal Oranje of zijn luitenant (Van Hohenlohe) met instemming ('by advijse') van het College G&L 1576 met de admiraal beslissen.

10.5.4 Walcherse steden en plaatsen en Ord. Zee 1576

In enige bepalingen van Ord. Zee 1576 worden Middelburg, Vlissingen en Veere rechtstreeks bij het beleid in zeezaken betrokken ²⁴⁰. Reeds vermeld werd de vereiste toestemming van de regeringen van de steden voor salarisswijzigingen. De regeringen van de drie steden worden gemachtigd om elk uit eigen kring een buitmeester aan te stellen. De buitmeesters krijgen samen met de reeds door de admiraal aangestelde boekhouder-generaal een belangrijke rol met betrekking tot buitgoederen. Inkopen voor uitrusting en proviandering van schepen worden gedaan door drie in Vlissingen gestationeerde equipagemeesters. Bij inkoop in Vlissingen moeten twee leden van de Admiraliteitsraad aanwezig zijn. Inkoop elders moet in aanwezigheid van een of twee leden van de regering van de stad of plaats van inkoop geschieden. Als de regeringen van de drie steden het goed en nodig vinden, mag de admiraal drie of minder equipagemeesters in Middelburg en Veere aanstellen. Het plaatselijk gezagsapparaat moet behulpzaam zijn bij de handhaving van de krijgstuicht. 'Officiers' (baljuws e.d.) en regeringen van steden en plaatsen moeten de admiraal terstond inlichten, als scheepsvolk zich zonder paspoort van de eigen kapitein aan land begeeft.

10.6 Zeeuwse wetgeving

10.6.1 Zeeuwse wetgeving 1574 – 1576

In de Zeeuwse wetgeving in 1572 – 1576 moeten twee perioden worden onderscheiden. De eerste loopt van april 1572 tot de instelling van de Raad 1574 in begin maart 1574 en is reeds behandeld ²⁴¹. De tweede daarbij aansluitende periode loopt tot de vooravond van de Pacificatie van Gent in november 1576. Er waren toen naast elkaar een Zeeuwse wetgever die voor Zeeland optrad, en de Generale Staten van Holland en Zeeland die voor Holland en

en medegeven ' is dubbelterm. Admiraal benoemt na voorafgaande instemming van Admiraliteitsraad.

²³⁸ NZ, I-B, 10.

²³⁹ Slotbepaling van Ord. Zee 1576: "om de Steden te gerieven en accomoderen, en confusie van de menigte van 't scheepsvolk t'eviteren [enz.]".

²⁴⁰ Bor, *Oorsprongk*, I, 707 vlg. (9e boek, fo 165 vlg.). boekhouder-generaal is nauw betrokken bij beheer en administratie van buitgoederen.

²⁴¹ VI-10.

Zeeland als wetgever optraden en onder meer de ordonnanties op de Hollands-Zeeuwse imposten lieten uitgaan. Als Zeeuwse wetgever traden in 1574 – 1576 achtereenvolgens op de Raad 1574, het informele College 1575 en het College G&L 1576. Zij handelden daarbij op eigen naam (Gouverneur(s) en Raden), de naam van de landsheer Philips werd niet gebruikt ²⁴². De Zeeuwse wetgevende instanties hadden hun eigen zegel. Als een Zeeuwse wettekst uit die periode plakkaat wordt genoemd, betekent dit, dat het oorspronkelijk exemplaar van de tekst was voorzien van het zegel van de wetgevende instantie en dat dit feit in de tekst wordt vermeld. Het Hof van Holland ²⁴³ stond buiten de Zeeuwse wetgevingsprocedure.

Een afzonderlijke fase in de Zeeuwse wetgeving vormen de weken na de coup van de Walcherse steden van oktober 1575. Toen zijn de Staten als wetgever opgetreden in een regeling van het licentrecht ²⁴⁴ en Gouverneurs en Raden samen met de Staten als wetgever in de vervanging van enkele heffingen door een andere heffing ²⁴⁵.

De belangrijkste wetgeving in de jaren 1574 – 1576 was de fiscale wetgeving van de Generale Staten van Holland en Zeeland. De fiscale wetgeving komt in hoofdstuk XIII ter sprake.

Als plakkaat van 14 februari 1575 vaardigde Oranje in Zierikzee in het belang van de bevolking een dienstbevel uit ter bescherming van pachters van buitendijkse gronden in Zeeland die daarop schapen hielden ²⁴⁶. De aanleiding hiervoor was de vrees van pachters voor wangedrag van Oranjes krijgsvolk waarbij vooral gedacht moet worden aan matrozen die schapen stalen. Oranje verbood al zijn admiraals, gouverneurs, krijgsvolk en vrijbuiters te water en te land en alle anderen die de aangelegenheid enigszins zou kunnen aangaan, om de pachters overlast aan te doen. Hij gaf het plakkaat als souverain vorst, meer bijzonder als leider van de Gemene Zaak. In de considerans wordt geen melding gemaakt van medewerking van de Raad nevens Oranje of van welke andere instantie ook. Het is de bevelhebber die zich tot zijn troepen richt. Het plakkaat is ook tot anderen dan militairen gericht, die er vermoedelijk voor alle zekerheid zijn bijgevoegd. Het plakkaat was geen interne legerorder, maar een voor kennisneming door de bevolking bestemd document dat in Zierikzee 'mitter clocke' en in Arnemuiden ²⁴⁷ en Veere 'ter peuyen' werd gepubliceerd.

10.7 *Bijlage: Notulen van Staten van Zeeland*

Voor de Zeeuwse regering zijn de notulen van vergaderingen en andere teksten in de gedrukte *Notulen Zeeland* de belangrijkste bron. Deze uitgave vereist enige toelichting. De notulen van de vergaderingen van de Staten van Zeeland na het begin van de Opstand waren tijdens de Republiek gedrukt met uitzondering van de periode 1574 –1586. Heeringa heeft in 1915 –1919 onder de titel *Notulen van Zeeland* in vijf banden de inhoud van enkele oude registers met o.m. notulen uit de ontbrekende periode uitgegeven.

De eerste band bevat drie afzonderlijk gepagineerde afdelingen, in dit geschrift I-A, I-B en I-C genoemd. I-A en I-B bevatten de inhoud van twee in 1940 verloren gegane delen waarvan Heeringa vermoedde, dat zij van losse stukken waren afgeschreven. Heeringa gaf in zijn uitgave I-A en I-B afzonderlijke titels mee: *Notulen van Gouverneurs en Raden van Zeeland 1574 –1576*, resp. *1576 –1578*, en tekende daarbij aan : “Het college van Gouverneurs en Raden werd in bijzondere gevallen vermeerderd met gedeputeerden van de steden.” Titels en aantekeningen geven een verkeerde indruk van de inhoud en van de positie van de Staten

²⁴² In Holland was men in 1573 begonnen met uitvaardigen van wettelijke voorschriften op naam van Philips.

²⁴³ ‘Hof van Holland’ is in dit hoofdstuk korte aanduiding van Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland. Overigens werd deze aanduiding ook in officiële teksten gebruikt, bijv. in Hollands-Zeeuwse Unie 1576: ‘den Raedt provinciael van den Hove van Hollant’, en iets verder: “mits dat in den voorscreven Raedt van Hollant altijt zal zijn twee uut Zeelant” (NZ, I-B, 9, 10).

²⁴⁴ NZ, I-A, 72 vlg.; zie X-2(3).

²⁴⁵ **ZA, Rekenkamer B, Acquitten nr 2430, stuk nr 213; IX-16.**

²⁴⁶ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 114v vlg. In een brief aan Junius de Junge verlangt Oranje, dat gouverneurs zorgen voor bescherming van schapen op buitendijkse gronden (**KHA**, Fbk I, Fr.miss., nr 95, fo 336r, Delft, 2-6-1573).

²⁴⁷ “ter peuyen der Burchstadt Armuyen’.

van Zeeland ²⁴⁸. I-C kreeg van Heeringa de correcte titel mee: *Notulen van de Staten van Zeeland 1577– 1578* en bevat de inhoud van een eveneens in 1940 verloren gegaan deel ²⁴⁹.

Het thans verloren deel waar I-A aan is ontleend, was in 16e-eeuwse hand geschreven, dat waar I-B aan is ontleend, in 17e-eeuwse hand. De delen zullen gevormd zijn zoals Heeringa vermoedde. De vervaardigers van de inhoud van I-A en I-B hebben losse notulen en daarmee verband houdende teksten in chronologische volgorde afgeschreven. In het algemeen hebben zij hun werk beperkt tot stukken die betrekking hebben op aangelegenheden waar niet alleen de Raad 1574, de Raad 1575, het College 1575 of het College G&L 1576, maar ook de Staten bij waren betrokken. Vóór zij met hun werk begonnen, zullen stukken verloren zijn gegaan of buiten hun bereik zijn geraakt. Hun compilaties, vooral die van I-A, zijn onvolledig en geven blijkens thans nog beschikbare teksten een verre van volledig overzicht van de werkzaamheden van de Raden, Colleges en Staten. De gecompileerde stukken zullen verschillende redacteurs hebben gehad met als gevolg, dat de termen voor Raden, Colleges en Staten en hun onderlinge relaties in de notulen van hun bijeenkomsten niet eensluidend zijn. Het is meermalen de vraag of een verschil, bijv. in de typering van gezamenlijke vergaderingen van Raad of College en Staten, een reële betekenis heeft dan wel het gevolg is van onzekerheid van de notulist over de werkelijke machtsverhouding of misschien een zekere nonchalance. Hierna is getracht alleen aan relevante verschillen waarde toe te kennen. De notulen zijn meer een overzicht van beslissingen en standpunten dan een verslag van discussies.

I-A opent met het kopje 'Conclusen ende Ordonnantiën, gedaen in den Raet van Zeelant in den jare 1574' ²⁵⁰. De afdeling loopt overigens door tot in mei 1576. De compilerator vermeldt in het kopje zijn criterium voor de selectie van stukken: de resultaten van de werkzaamheden van de Raad, maar I-A heeft meestal betrekking op de samenwerking van enerzijds Raad 1574, c.q. Raad 1575 of College 1575 en anderzijds Staten.

I-B opent zonder kopje met de tekst van de Hollands–Zeeuwse Unie van 25 april 1576 en loopt zonder onderbreking door tot in juli 1578. De inhoud heeft betrekking op de werkzaamheden van het College G&L 1576 en het daarna volgende College van Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland en van het Walcherse stedencollege ²⁵¹. I-B, 74 t/m 91, bevat bovendien notulen e.d. van de Generale Staten van Holland en Zeeland, toen die van eind december 1576 tot in begin maart 1577 in Middelburg vergaderden.

In I-B moeten twee tijdvakken worden onderscheiden waarvan het tweede begint met de aanvang van de vergaderingen van de herenigde Staten van geheel Zeeland in augustus 1577. In het eerste tijdvak is de Zeeuwse regering in handen van het College G&L 1576 en het Walcherse stedencollege. In het tweede tijdvak is de Zeeuwse regering in handen van de Staten van geheel Zeeland, wordt het College G&L 1576 getransformeerd tot Gecommitteerde Raden van de Staten en verdwijnt het Walcherse stedencollege.

I-C opent zonder kopje met de notulen van de vergadering van de Staten van geheel Zeeland van 2 september 1577, loopt door tot in begin augustus 1578 en bestrijkt dus dezelfde periode als het tweede tijdvak van I-B. De inhoud heeft betrekking op de werkzaamheden van de Staten van geheel Zeeland.

²⁴⁸ Enkele jaren later gaf Heeringa een betere omschrijving van delen waaraan I-A en I-B zijn ontleend: Heeringa, *Inventaris Staten*, nr 1.: Resolutiën van Gouverneurs en Raden en de Staten van het Prinsgezinde deel van Zeeland. 1574 Maart 20 – 1576 Mei 10.; nr 2: Resolutiën van Gouverneur(s) en Raden en de Staten van het Prinsgezinde deel van Zeeland. 1576 Mei 12 1578 Juli 17. Kwalificatie 'prinsgezind' blijft voor rekening van Heeringa.

²⁴⁹ Heeringa, *Inventaris Staten*, nr 3.

²⁵⁰ NZ, I-A, 1 vlg.

²⁵¹ Walcherse stedencollege is door beleg van Zierikzee tot drie Walcherse steden gereduceerde Zeeuwse Statencollege; zie XI-14.

11 Staten van Zeeland; Generale Staten van Holland en Zeeland.

11.1 *Staten van Zeeland*

De term 'Staten' werd in 1572 – 1576 in verschillende betekenissen gebruikt. 'Staat' was een term geworden die niet langer voorbehouden was aan een stand in de samenleving. Een 'Staat' was een entiteit die werd geacht samen met andere soortgelijke entiteiten het Land te vertegenwoordigen ¹. In 1572 en 1573 werden meermalen Vlissingen, Veere en Zierikzee elk een 'Staat' genoemd, gewoonlijk gezamenlijk in het meervoud ². Bijeenkomsten van deze drie Staten werden in die jaren niet gehouden. Hierna wordt zulk een Staat waar dit voor de duidelijkheid nodig is, 'Staat (entiteit)' genoemd.

Staten van het opstandige deel van Zeeland waren tot begin 1574 de autonoom handelende steden Vlissingen, Veere en Zierikzee. Vergaderingen van afgevaardigden van die steden vonden niet plaats. In 1574 gingen afgevaardigden van de drie steden waar zich spoedig Middelburg bij voegde, gezamenlijk als Staten van Zeeland optreden. Aanvankelijk waren de Staten niet als een regeringslichaam bedoeld, maar in feite namen zij van het begin af deel aan de regering van het opstandige Zeeland en trokken zij steeds meer regeermacht aan zich. In 1574 begon ook een nauwe samenwerking tussen Zeeland en Holland in de Generale Staten van Holland en Zeeland, die onder meer leidde tot een algemene Hollands-Zeeuwse belastingheffing als middel voor oorlogsfinanciering ³.

Naast de samenwerking van de Staten van Zeeland en van Holland was er ruimte voor incidenteel overleg tussen Zeeuwse en Hollandse belanghebbenden bij een bepaalde aangelegenheid. Op 20 juni 1575 schreef Oranje van Zierikzee uit aan de Waterlandse steden van Holland, dat de vijand de vishandel van de opstandelingen op de Vlaamse kust scheen te willen beletten door veel wachten in te richten en verder een goed aantal schepen in alle Vlaamse havens bijeenbracht die wel moesten dienen om de opstandelingen de zeevaart en zeehandel te ontnemen en zo mogelijk strooptochten op eilanden uit te voeren ⁴. Deskundigen in Zeeland hadden Oranje aangeraden een flink aantal vissersschepen uit te rusten als oorlogsschip om wacht te houden langs de Vlaamse kust en voor de monding van de Vlaamse havens. Oranje convoceerde de Waterlandse steden voor een vergadering te Zierikzee met 'de zeevaerende luyden van desen quartiere' waarmee vooral het visserijmilieu van Zierikzee en Brouwershaven zal zijn bedoeld, om de aangelegenheid te regelen.

'Staten' kan in de eerste plaats het meervoud van 'Staat (entiteit)' zijn. Begin 1574 vergaderden deze Staten (entiteiten) van Zeeland gezamenlijk met Oranje en werd op een van die vergaderingen Ord.1574 vastgesteld.

De tweede betekenis van 'Staten' is die van een samenwerkingsverband van Staten (entiteiten). De Staten (entiteiten) die het verband vormen, behouden hun individualiteit. Als zodanig treden de Staten van Zeeland op in de huldigingseed die zij in 1549 in Reimerswaal aan Philips als hun toekomstige graaf zweren: Prelaat, Edelen en gedeputeerden van de

¹ Met betrekking tot in 1577 in Staten verschijnende Eerste Edele leefde nog iets van voorstelling, dat hij de Zeeuwse edelen vertegenwoordigde (NZ, I-C, 151; zie XVII-5).

² Vgl. Boxhorn, *Chroniick*, I, 232, art.XV van privilege voor Veere d.d. 11-3-1574: "Middelburch, ende andere Staten". Zie ook titel van pamflet Kn.213: "Sendbrief. Van wegen des Princen van Orangien, der Staten van Hollandt ende Zeelandt" (Dordrecht, 1573).

³ XI-22 vlg.

⁴ **KHA**, Fbk II, nr 149, fo 63v; Zierikzee, 20-6-1575. Volgens *Vlaamsche Kronyk*, 516, kwam op 19-6-1575 in Duinkerken aan Adriaan Jacob Joosse, gewezen burgemeester van Middelburg en toen vice-admiraal in dienst van Philips, om oorlogsschepen tegen opstandelingen uit te rusten (zie voor hem IX-4). Uit in VII-6 besproken plaats kan worden afgeleid, dat daar met 'Waterlandse steden' de steden van Noord-Holland zijn bedoeld. Wellicht heeft uitdrukking hier zelfde betekenis.

steden van Zeeland zweren gezamenlijk en elk afzonderlijk voor zich ⁵. De gezamenlijke Staten (entiteiten) gelden als vertegenwoordiging van het gemene Land Zeeland, c.q. het opstandige deel daarvan. Het samenwerkingsverband kan men een college noemen, omdat er bepaalde regels en normen voor gelden. Het is echter niet een corpus met eigen rechten en plichten. Besluiten van 'Staten' in deze betekenis worden door elke Staat (entiteit) afzonderlijk bekrachtigd ⁶. De Staten (entiteiten) vergaderen 'collegialiter' ⁷. Verplichtingen die de Staten als vertegenwoordigers van het Land Zeeland aangaan tegenover derden, moeten door elk van de Staten (entiteiten) worden getekend ⁸.

Op zichzelf bewijst het tekenen of zegelen van een verplichting van de Staten door elke Staat (entiteit) niet, dat de Staten nog niet de hoedanigheid van corpus bezitten. Het bekrachtigen van een verbintenis door elke Staat (entiteit) gaf de zekerheid, dat niet later een Statenlid zich aan zijn aandeel in de verplichting zou onttrekken met het argument, dat het niet naar behoren in het aangaan van de verplichting was betrokken. In 1578 werd besloten een Statenzegel in te voeren, maar daarbij werd bepaald, dat documenten die verplichtingen meebrachten, "naer ouder manieren by elck van den Staten ende steden van Zeelandt" gezegeld moesten worden op straffe van nietigheid ⁹. De clausule van nietigheid betekent, dat de eis van zegeling door elk Statenlid niet in het belang van de crediteur, maar in het belang van de Staten werd gesteld. In 1586 zijn de Staten van Zeeland een corpus. Volgens de Instructie voor Gecommitteerde Raden van Zeeland van 1586 zal het college van Gecommitteerde Raden alle akten en andere stukken die gezegeld moeten worden, zegelen met een van de Statenzegels, maar alle 'acten van verbande' moeten 'naer ouder costume' door elk Statenlid worden gezegeld.

In een derde betekenis van 'Staten' gaat het om een corpus, een lichaam met eigen rechten en plichten waarachter de deelnemende Staten (entiteiten) schuil gaan. ¹⁰ De overgang van de Staten van samenwerkingsverband naar corpus is vermoedelijk geleidelijk verlopen met een fase waarin de Staten als samenwerkingsverband reeds met één zegel zegelden. Toen in het najaar van 1577 door de Generale Staten van Holland en Zeeland een acte met verplichtingen tegenover Engelse kooplieden moest worden gezegeld, besloten het College van Gouverneur en Landraad en de Walcherse steden om de acte vanwege Zeeland 'staetsche-wyse' te zegelen met het zegel van het College ¹¹. Omstreeks dezelfde tijd besloten de Staten om voor door de Staten af te geven verkoopakten en rentebrieven een 'gemeen' Statenzegel te laten maken ¹². 'Gemeen' zal hier betekenen 'gemeenschappelijk', want op het zegel zou worden afgebeeld het wapen van Zeeland omringd door de wapens

⁵ Boxhorn, *Chroniick*, II, 499: " Wy Prelaet, Edelen, ende Ghedeputeerde van de Steden des Graeffschap ende Landts van Zeelandt, ghemeenlijck, ende elck van ons sonderlinghe ende voor hem selven, representerende de Staten van de voorseyde Landen; Gheloooven ende sweeren — — — Philips — — — onse toekomende natuerlijcken ende erfachtighe Heere ende Prince — — —." Voor de Edelen als groep zullen enkele van de belangrijkste edelen hebben gezworen.

⁶ Nadat in 1577 de Staten van geheel Zeeland waren begonnen te vergaderen, werden meermalen besluiten van Staten bekrachtigd door ondertekening van notulen door vertegenwoordiger van elk van de Staten (entiteiten) (NZ, I-C, 24, 25, 26, 39, enz.).

⁷ NZ, I-C, 37: "Aldus gearresteert ende gesloten tot Middelborch op de vergaderinghe van de Generale Staten van Zeelant collegialiter vergadert, (26-10-1577)".

⁸ ZA, Prelaat en Edelen, nr 249, fo 7v vlg.: vacatiekosten van bode die de steden van Zeeland obligatie inzake een lening van 25.000 £ van 40 gr. liet tekenen. In 1570 leenden Staten dit bedrag en in 1571 hetzelfde bedrag tegen lagere rente van een ander (Pruynen) om daarmee eerste lening af te lossen. Obligatie betreft vermoedelijk tweede lening waarop ook betrekking heeft besluit in oktober 1577 van Staten om bode te zenden aan de zeven in Staten vertegenwoordigde steden (inclusief Reimerswaal) met obligatie ten gunste van Pruynen om die door stedelijke secretarissen te laten tekenen "van den Staten weghen" (NZ, I-C, 34). Zie voor de leningen XI-4.

⁹ Heeringa, 'Instructiën', 92 (art. 24 van Instructie voor Gecommitteerde Raden van 22-5-1578).

¹⁰ **Verwijzen naar publicatie over financiële revolutie recensie in BMGN 2011, nr 1.**

¹¹ NZ, I-B, 144.

¹² NZ, I-C, 30; dagvaart in oktober 1577.

van de edelen en de zeven in de Staten vertegenwoordigde steden ¹³. Dit is een typerend patroon voor een samenwerkingsverband: de collectiviteit omringd door de afzonderlijke Staten (entiteiten). Het was echter de bedoeling het Statenzegel op rentebrieven te gebruiken in plaats van de zegels of handtekeningen van de Staten (entiteiten) wat zou betekenen, dat de Staten als corpus zouden optreden. Zierikzee liet weten, dat het ondanks de aanmaak van het zegel voortzetting wilde van de oude praktijk, dat elke Staat (entiteit) zegelde ¹⁴. Het zegelstempel werd gemaakt, maar de Staten besloten in december het niet te gebruiken en door te gaan met de gebruikelijke procedure, dat elke Staat (entiteit) afzonderlijk de akten zou zegelen ¹⁵. In maart 1578 besloten het College van Gouverneur en Landraad en de Staten de satisfactie van Amsterdam vanwege Zeeland te zegelen met het zegel van het College, omdat de Staten "alsnoch onvoorzien waeren van een gemeyn zegel" ¹⁶. 'Gemeyn' (gemeenschappelijk) past bij de voorstelling dat de Staten een samenwerkingsverband zijn. In april namen de Staten een zegel in gebruik waarop alleen het wapenschild van Zeeland staat ¹⁷. Aangenomen mag worden, dat in elk geval toen de Staten van Zeeland niet meer als samenwerkingsverband, maar als corpus werden beschouwd. Het corpus 'Land Zeeland' werd vertegenwoordigd door het corpus 'Staten'.

Overigens werden reeds in februari 1578 de Staten als corpus aangemerkt, toen zij besloten tot een heffing op alle renten die staan "op tcorpus van de Staeten, steden, vlecken ende dorpen van Zeelant oft met Zeelant contribuërende" ¹⁸. Het lijkt alsof hier het Land Zeeland wordt voorgesteld als een corpus bestaande uit entiteiten die renten hebben uitgegeven, maar zo zal de passage niet moeten worden gelezen. Steden zelf waren vanouds corpora die renten uitgaven. De passage zal inhoudelijk gelijk zijn aan de in 1579 in een heffing gebruikte passage: "alle renten staende op de corpora van den Staten, steden, dorpen, domeynen van den Conynck ende andere corpora van den lande" ¹⁹.

In een uitzonderlijk geval worden Staten in bronnen als 'college' gekwalificeerd. Het college bestaat dan uit de gezamenlijke afgevaardigden van de Staten (entiteiten). Volgens het concept van het Hollands-Zeeuws verbond van 1575 worden geschillen die tijdens de Opstand rijzen tussen "eenige Lichaamen van de Steeden van Holland, van Zeeland ende anders, onder het Collegie van de Staaten ende Bondgenooten weesende", door Oranje beslist ²⁰. Bedoeld zullen zijn steden die als Staat (entiteit) deel uitmaken van de Generale Staten van Holland en Zeeland als een college met een volgens bepaalde normen vastgestelde samenstelling. In 1575 stelde Oranje aan de Generale Staten van Holland en Zeeland voor om 'eenige [personen] uit het Collegie van de Staaten' aan te wijzen om met hem over buitenlandse hulp te overleggen ²¹.

Handelden de afgevaardigden van de Staten (entiteiten) van een territorium gezamenlijk, gewoonlijk in de vorm van vergaderingen, dan worden zij hierna waar nodig 'Statencollege' genoemd, ongeacht of 'Staten' als samenwerkingsverband of als corpus moet worden opgevat. In dat college handelden de Staten (entiteiten) 'staatsgewijs', d.w.z. als vertegenwoordiging van het Land.

11.2 Staten van Zeeland in 1572-1577 ²²

¹³ Als wapen van de (gezamenlijke) edelen werd beschouwd een wapenschild met ridderhelm. Zeeuwse legpenning op ontruiming van Tholen door Spaanse troepen in 1577 heeft eenzelfde patroon (Dugniolle, *Jeton historique*, nr 2710).

¹⁴ NZ, I-C, 54.

¹⁵ NZ, I-C, 54, 93. Zegelstempel werd vernietigd (NZ, I-C, 77; februari 1578). In desbetreffende mededeling wordt niet gesproken van wapen van de edelen, maar van de Eerste Edele.

¹⁶ NZ, I-B, 167 vlg. Op 'ploye' van akte moest mededeling over dat zegelgebruik worden opgenomen.

¹⁷ Scherft, 'Luctor et Emergo, 1586 – 1634', 163, met afb.13.

¹⁸ NZ, I-C, 74 (februari 1578).

¹⁹ NZ, II, 673; ordonnantie van Staten en Raden, 17/21-12-1579.

²⁰ RH, 2e ed., 1575, 289. In definitieve tekst van bepaling komt term 'collegie' niet voor.

²¹ RH, 2e ed., 1575, 569.

²² Zie voor Staten van Zeeland in 15e en 16e eeuw XVI.

In de jaren 1572–1577 zijn er vier colleges geweest die onder de naam Staten van Zeeland zijn opgetreden.: *a.* de vóór de Opstand optredende Staten; *b.* de in 1572 – omstreeks 1575 sporadisch optredende zich als identiek met de Staten sub *a* beschouwende Staten, hierna indien nodig ‘oude’ Staten genoemd ter onderscheiding van het college sub *c*; *c.* de van het begin van 1574 af in het Zeeuwse gebied van de Opstand optredende Staten, en *d.* de van omstreeks augustus 1577 af in het herenigde Zeeland optredende Staten ²³. De samenstelling van deze colleges verschilde onderling. Het constante element is het Land Zeeland dat elk college pretendeerde te vertegenwoordigen. Men kan ook spreken van een samenwerkingsverband met een zekere duurzaamheid en wisselend van samenstelling. De Ord.1574 wijzigt de samenstelling van college *a* wat resulteert in college *c*, en beschouwt dus *a* en *c* als één en hetzelfde college. De werkelijkheid wordt voor de jaren 1572–1577 het best benaderd door uit te gaan van vier colleges en vast te stellen in hoeverre een college zich als rechtsopvolger van een of meer andere colleges beschouwde. Dit levert het volgende beeld. College *b* beschouwde zich als rechtsopvolger van college *a*. Ook college *c* beschouwde zich als rechtsopvolger van college *a*. College *d* beschouwde zich als rechtsopvolger van de colleges *a*, *b* en *c*.

11.3 *Staten van Zeeland aan vooravond van Opstand*

Het Zeeuwse Statencollege bestond aan de vooravond van de Opstand uit drie leden: *a.* de prelaat (de abt/bisschop van Middelburg ²⁴), *b.* de edelen en *c.* de vijf zogenaamde ‘goede steden’ Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen. Onder de edelen nam de heer van Veere als belangrijkste edele van Zeeland een bijzondere plaats als ‘Eerste Edele’ in. Hij was overigens niet de enige in de Staten verschijnende edele ²⁵. ‘Goede steden’ betekent in deze Zeeuwse context steden die rechtstreeks onder het gezag van de graaf als landsheer vallen en een eigen vertegenwoordiging in de Staten van Zeeland hebben. De overige Zeeuwse steden waren heerlijke steden, d.w.z. steden die een eigen heer hadden die als leenman onder het gezag van de graaf stond en als edele tot het tweede lid van de Staten behoorde. Heerlijke steden hadden niet een eigen vertegenwoordiging in de Staten, maar werden daar vertegenwoordigd door hun heer. De belangrijkste heerlijke steden aan de vooravond van de Opstand waren Veere en Vlissingen. Minder belangrijk waren Brouwershaven, Westkapelle, Domburg, Kortgene en Sint Maartensdijk. Philips II was heer van Veere, Vlissingen, Brouwershaven en Domburg. Philips Willem, de oudste zoon van Oranje, was heer van Westkapelle, Sint Maartensdijk en Kortgene. Tijdens zijn leven was Kortgene overigens een ‘verdrongen’ stadje op het nog niet herdijkte Noord-Beveland.

Het eerste en het tweede lid, samen Prelaat en Edelen genoemd, vormden als het ware een organisatorische eenheid, een overblijfsel van een vroegere periode waarin beide elementen samen één lid vormden, de ambachtsheren. Prelaat en Edelen hadden een eigen pensionaris die aan de vooravond van de Opstand als pensionaris van de Staten van Zeeland werd beschouwd ²⁶. Ook hadden zij een raad ²⁷.

In de Staten van Zeeland werd de volgende protocollaire rangorde van de leden in acht genomen: de abt/bisschop als eerste lid, de edelen (met de heer van Veere als Eerste Edele) als tweede lid en de vijf goede steden samen als derde lid. Binnen het lid der steden was de rangorde: Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes, Tholen ²⁸.

²³ ‘College’ is hier gebruikt in zin van samenwerkingsverband; vgl. I-9.

²⁴ Bij oprichting van bisdom Middelburg in 1561 was abdij van Middelburg aan bisschop voor zijn onderhoud toegewezen. Bisschop nam in Staten van Zeeland plaats van abt als eerste lid in.

²⁵ Zie bijv. Van Grijpskerke, *Graafschap*, 187 vlg.: besluit van Staten van Zeeland van 21-11-1571, mede onderekend door vijf edelen, maar niet vanwege Eerste Edele Philips II wiens representant in Staten, Anthonis van Bourgondië, gouverneur van Zeeland was. Afzijdigheid van Anthonis is niet verwonderlijk, omdat besluit was gericht tegen uitvoering van 10e en 20e penning van Alva. Zie ook Meerkamp van Embden, ‘Prins’, 111, 118.

²⁶ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 231, regist nr 274 waarin pensionaris van Prelaat en Edelen, Roëls, pensionaris van Staten wordt genoemd (25-12-1569).

²⁷ ZA, Rekenkamer C, nr 860, fo 56v: betaald aan mr Adriaen de Proost 50 £ gr. voor 2 jaar gage (1569–1571) als raad van Prelaat en Edelen.

²⁸ Aanvankelijk ging Tholen vóór Goes, maar als gevolg van verpanding van Tholen was volgorde gewijzigd (Fruin, *Rechter lijke indeeling*, 23).

11.4 *Staten van Zeeland in gebied onder landsheerlijk gezag*

In het voorjaar van 1572 dreigde Alva met de invoering van de tiende penning. De Zeeuwse Staten waren zeer actief in hun verzet daartegen. Hun laatste vergadering vóór op 6 april het verzet in Vlissingen begon, en tevens de laatste Statenvergadering onder het staatkundig bestel van vóór de Opstand, eindigde op 23 maart. Op de agenda stond het laatste plakkaat van Alva over de 10e en 20e penning van 24 februari 1572 ²⁹. Omdat de vergadering als extra belangrijk werd beschouwd, waren meer edelen geconvoceerd dan gewoonlijk het geval was ³⁰. De verhouding met Alva was gespannen. Het verzet tegen Alva's belastingen zal een zeker saamhorigheidsgevoel tussen de regeringen van de in de Staten vertegenwoordigde steden hebben doen ontstaan. Alsof er al niet genoeg politieke spanning was, ontstond plotseling het verzet in Vlissingen dat niet in de Staten was vertegenwoordigd evenmin als Veere dat zich enige weken later bij het verzet aansloot ³¹. Het verzet, de blokkade van Middelburg door de opstandelingen en het voor de landsheer verloren gaan van belangrijke delen van Zeeland brachten de werkzaamheid van de Staten vrijwel tot stilstand.

Binnen de Staten van Zeeland was in de eerste helft van de 16e eeuw een commissie voor dagelijkse zaken ontstaan, bestaande uit de abt/bisschop van Middelburg, de vertegenwoordiger van de voornaamste edele in de Staten (in 1572 Anthonis van Bourgondië, gouverneur van Zeeland, als vertegenwoordiger van Philips II, markies van Veere en Eerste Edele) en de regering van de stad Middelburg. Bij het begin van de Opstand verbleven zij alle drie in Middelburg. De bisschop en Anthonis van Bourgondië overleden in 1573. De bisschop werd in zijn functies opgevolgd door de vicaris-generaal van het bisdom, Jan van Strijen. Deze is vermoedelijk tot de overgang van Middelburg naar de Opstand in februari 1574 in de stad gebleven en daarna naar Brabant gegaan. De pensionaris van de Staten, Christoffel Roëls, bleef niet tot de overgang van de stad in Middelburg. In 1573 behoorde hij tot een delegatie uit de oude Staten die op 4 december (vermoedelijk te Brussel) Requesens als de nieuwe landvoogd van Philips II verwelkomde ³², en in 1574 woonde hij in Brugge ³³.

De ambtelijke top in Zeeland bestond aan de vooravond van de Opstand uit de rentmeester van Bewesterschelde, Philibert van Serooskerke, en zijn ambtgenoot van Beoosterschelde (en zwager), Bruinink van Wijngaarden. Hun taak omvatte meer dan financiële zaken. Bij het begin van de Opstand was Philibert van Serooskerke ook gouverneur van Bergen op Zoom waar hij (dus buiten zijn ressort) woonde ³⁴. Hij zal daar naartoe ook zijn kantoor als rentmeester met personeel hebben overgebracht. Van zijn ressort ging op den duur Walcheren voor hem verloren, maar in Zuid-Beveland bleef hij het rentmeesterschap tot na de Pacificatie van Gent uitoefenen. Bruinink van Wijngaarden was in 1572 langdurig uit zijn ressort afwezig en was niet in Zierikzee, toen de stad met Schouwen en Duiveland in

²⁹ Zie voor plakkaat: Grapperhaus, *Alva*, 237 vlg.

³⁰ Gegevens over vergadering staan in rekening inzake in Beoosterschelde door Staten geheven schot over 1570 (ZA, Prelaat en Edelen, nr 295): rentmeester van Beoosterschelde reisde op 17-3-1572 naar vergadering van Staten die op 18-3 werd gecontinueerd tot op 23-3 (fo 26v vlg.); schout van hoge vierschaar van Zeeland die vermoedelijk ambtshalve vergadering bijwoonde, kreeg vergoeding voor 13 dagen in maart 1572 "by hem gevacheert in de vergaderinge van de Staten op de com municatie nopende de geheeschde beede van de xe en xxe penning welcke vergaderinge meer Edelen boven d'ordinaris gere quireert ende belast waren te beschryven [d.w.z. men had opdracht gegeven meer edelen dan gewoonlijk te convoceren] om redenen de Staten deur de zwaricheyt van de zaken movierende" (fo 21v). Zie voor bemoeiingen van Staten met 10e en 20e penning ook 's Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*, 143 vlg.

³¹ Beide steden werden in Staten vertegenwoordigd door (representant van) Eerste Edele Philips II.

³² Van de Spiegel, *Satisfactie*, 181 vlg.

³³ IV-3.

³⁴ ZA, Rekenkamer I BO, nr 302, fo 52r: bode bracht hem bericht van revolte van Vlissingen, omdat hij 'was residerende tot Berghen op Zoom'. Hij was zijn in 1571 overleden vader Hieronimus als gouverneur van Bergen op Zoom opgevolgd ('Commissie op Philibert van Serooskerken'. in: *Kronijk HGU*, 1860, 21 vlg.). **BOEK VAN HAM**

augustus 1572 overging ³⁵. Door de overgang verloor hij het grootste deel van zijn ressort aan de Opstand en behield alleen Tholen en Nieuw-Vossemeer. In het voorjaar van 1575 was hij bovendien tesorier generaal van stad en land van Mechelen ³⁶. Nadat landsheerlijke troepen in het najaar van 1575 Schouwen en Duiveland hadden bezet, keerde hij naar Schouwen terug en vestigde zich vermoedelijk in Brouwershaven ³⁷, omdat het belegerde Zierikzee uiteraard voor hem ontoegankelijk was.

Na maart 1572 zijn met betrekking tot het aan de zijde van de landsheer gebleven deel van Zeeland de oude Staten slechts sporadisch werkzaam geweest. Van een permanente activiteit zoals vóór de Opstand was geen sprake. Toch verdienen de oude Staten aandacht, omdat zij maatregelen hebben genomen waarvan later de rechtsgeldigheid niet in twijfel is getrokken. Ook zijn er persoonlijke relaties tussen de oude Staten en hun bestuursapparaat en het bestuursapparaat van het latere Zeeland. Toen omstreeks begin 1574 in het Zeeuws gebied van de Gemene Zaak een college van Staten van Zeeland ging functioneren en zich beschouwde als de enige vertegenwoordiging van het Land Zeeland, waren er enige tijd twee colleges die zich als de authentieke Staten van Zeeland beschouwden.

Op 27 juni 1572 droeg Alva de rentmeester van Beoosterschelde Bruinink van Wijngaarden op de Staten van zijn ressort op te roepen voor een (Staten)vergadering in Middelburg op 15 juli 1572 en om vervolgens afgevaardigden te zenden naar een vergadering van de Staten-Generaal in Brussel op 31 juli 1572 ³⁸. De rentmeester liet van Antwerpen uit, waar hij toen verbleef, de convocaties overbrengen naar Zierikzee, Tholen en de edelen van Beoosterschelde. Ook naar Bewesterschelde zal een oproep van Alva zijn gegaan ³⁹. Deze Statenvergadering in Middelburg ging door de in Zeeland uitgebroken vijandelijkheden niet door ⁴⁰. Van activiteiten in Middelburg door of voor de oude Staten vóór de overgang van de stad in 1574 blijkt weinig. In juni 1572 werden de bederekeningen over 1569 en 1570 van de rentmeester van Bewesterschelde van Antwerpen naar de Staten in Middelburg gebracht, omdat de Staten er dringend om geschreven hadden ⁴¹. In september 1572 schijnt een afvaardiging van de Staten van Zeeland naar Alva's zoon don Frederik gezonden te zijn om hem te wijzen op de zware lasten die het op Walcheren gelegerde krijgsvolk veroorzaakte ⁴². De Staten verwelkomden op 4 december 1573 Alva's opvolger Requesens. De

³⁵ **ZA Rekenkamer B, nr 15891, pak I.** Hij was op verzoek van regering van Zierikzee begin 1572 met Job Claesz. naar Brussel getrokken waar hij nog met Raad van State zaken afhandelde, toen Zierikzee overging. In juni 1572 verbleef hij in Antwerpen ten huize van Indevelde (= Nicolas Micault, heer van Indevelde), lid van Raad van State (ZA, Rekenkamer B, nr 15891).

³⁶ **ZA Rekenkamer B, Acquitten, nr 1582 – 1583a, 1586 – 1589a**, finale liquidatie Bruinink van Wijngaarden: oproep tot beschrijving van edelen van Beoosterschelde voor vergadering van oude Staten tegen 26 april 1575; Van Vloten, *Nederlands Opstand*, III, bl. LXXIV.

³⁷ Van Vloten, *Nederlands Opstand*, III, bl. LXXIII vlg.; brief van hem uit Brouwershaven d.d. 24-4-1576. Zie ook stukken in ZA, Rekenkamer B, nr **INVULLEN**

³⁸ **ZA, Rekenkamer B, Acquitten, nr 1555-1562 pak A.** Onderwerpen voor behandeling op vergaderingen zijn niet vermeld. Reden voor vergadering in Middelburg zal zelfde zijn geweest als die voor vergadering van Staten van Holland die tegen zelfde dag in Den Haag voorzien was (Kluit, *Staatsregering*, I, 387 ex Wagenaar). Dat ook edelen van Beoosterschelde werden opgeroepen, bewijst eens te meer, dat in Staten van Zeeland het tweede lid (edelen) niet alleen door Eerste Edele werd vertegenwoordigd. **Raad Zee: abolitie 10e en 20e penn.**

³⁹ ZA, Prelaat en Edelen, nr 248, fo 14v: convocaties door pensionaris Christoffel Roëls gezonden aan steden van Zeeland. ZA, Prelaat en Edelen, nr 248, fo 14v.

⁴⁰ Rooze-Stouthamer, *Opmaat*, 220.

⁴¹ Philibert van Serooskerke zal rekeningen van Bergen op Zoom via Antwerpen verzonden hebben. Reis Antwerpen – Middelburg en terug duurde lang, 19 dagen, en was duur, “overmits de – – – rebellen alle passagen van de r(i)viere gesloten hielden ende alle schuyten die zyluyden costen becomen, oft verbranden ofte wechvoerden, in voughen datter nyemant en begheerde over te vaeren”. Op deze rekeningen en die van Beoosterschelde zal betrekking hebben oproep van 26-8-1572 aan rentmeesters van Bewesteren Beoosterschelde om hun rekeningen te komen afleggen (ZA, GA Middelburg, Sakelyk Register Notulen ten Raade, II, bl. 253).

⁴² Unger, *Bronnen*, I, nr 551: commissie van regering van Middelburg op haar pensionaris mr Jacob Zagarus, om met pensionaris van Prelaat en Edelen naar Bergen te reizen om namens Staten van Zeeland don Frederik kennis te geven van lasten door krijgsvolk veroorzaakt.

Statendeputatie bestond uit een afgevaardigde van de edelen, twee afgevaardigden die samen Goes en Zuid-Beveland vertegenwoordigden, twee afgevaardigden voor Tholen en de pensionaris van Prelaat en Edelen ⁴³. Enige tijd later droeg Requesens de rentmeester van Bewesterschelde op de binnen zijn ressort verblijvende leden van de Staten van Zeeland te convoceren voor een vergadering van de Staten binnen Brussel op 30 april 1574 ⁴⁴. De bewoordingen waarin hij dat deed, doen vermoeden, dat deze bijeenkomst de eerste vergadering van de oude Staten na het begin van de Opstand zou zijn. Requesens zal eenzelfde opdracht tot convocatie aan de rentmeester van Beoosterschelde voor zijn ressort hebben gezonden. Of de vergadering is gehouden, is niet bekend.

In juni 1574 hoorden vertegenwoordigers van de oude Staten in Brussel de rekeningen af van de schotheffing van de Staten over 1569 en 1570 ⁴⁵. De Staten beschikten over een college van auditoren van rekeningen, samengesteld uit een vertegenwoordiger van de bisschop, een vertegenwoordiger van de grote edelen, een vertegenwoordiger van elk van de steden Middelburg en Zierikzee, een vertegenwoordiger van de steden Reimerswaal, Goes en Tholen gezamenlijk en de pensionaris van Prelaat en Edelen ⁴⁶. Alle elementen van de Staten in hun samenstelling van voor de Opstand waren in het college vertegenwoordigd. In juni 1574 werd de plaats van de in 1573 overleden bisschop vervuld door Jan van Strijen, vicaris van het bisdom Middelburg, en Lambrecht Scyllinck, proost van de abdij van Middelburg. De edelen waren vertegenwoordigd in mr Willem Schouten, rekenmeester in de landsheerlijke Rekenkamer van Holland die optrad voor Philips II als Eerste Edele ⁴⁷. Omdat Middelburg en Zierikzee aan de zijde van de Opstand stonden en niet in aanmerking kwamen om een auditor te benoemen, benoemde de landsheerlijke Raad van Finantiën als auditoren voor die steden mr Adriaen de Proost en mr Jacob Zagarus. Adriaen de Proost was secretaris van Middelburg geweest en al eerder auditor voor Middelburg en voor de Eerste Edele. Jacob Zagarus was aan de vooravond van de overgang van Middelburg in februari 1574 pensionaris van de stad ⁴⁸. Auditor voor Reimerswaal, Goes en Tholen was Crijn Adriaanszoon Struve.

De rentmeester van Bewesterschelde, Philibert van Serooskerke, zond als zijn gemachtigden voor de afhoring naar Brussel – later kwam hijzelf ook – Nicolaes Pijl, Jacques de Gheend en

⁴³ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 181 vlg. Personen waren in volgorde van tekst: Jacques van Serooskerke, Cornelis Pieterszoon Polderman (burgemeester van Goes), Jan Adriaanszoon Blancx (dijkgraaf der Brede Watering bewesten Yerseke), François Resen met zijn schoonzoon en mr Christoffel Roëls (pensionaris).

⁴⁴ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 96 vlg. Requesens overweegt: "Consideré, que le Vicaire de l'Evesque de Middelburg, & quelques Nobles de Zelande Bewesterschelt, ensemble la ville de la Goes, sont demeurez bons & fidèles à sa Majesté, il nous a semblé, qu'iceux pourront représenter les Etats de Zelande pour le quartier de Bewesterschelt, à faulte de la rebellion des autres"[accenten als bij V.d.Sp.]. Vicaris van bisdom Middelburg (bisschop was in 1573 overleden) representeerde eerste lid (prelaat). Voor tweede lid (edelen) moesten de edelen uit Bewesterschelde worden geconvoceerd.

⁴⁵ Fruin, *Prelaat & Edelen*, 186, regesten nr 647–650. Vgl. De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2675: regest van thans verloren akte (Brussel, 5-7-1575) inzake accoord door bemiddeling van Del Rio gesloten door Johan van Strijen vanwege prelatur van Middelburg en mr Willem Schouten, rekenmeester van Rekenkamer van Holland, vanwege Philips II als Eerste Edele van Zeeland, met vervanging van Generale Staten van Zeeland onder gehoorzaamheid van Philips, met jhr Bruninck van Wyn gaerden, rentmeester van Zeeland Beoosterschelde, met betrekking tot rekening van laatstgenoemde van schotheffing [= rekening ZA, Prelaat & Edelen, nr. 295].

⁴⁶ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 14 vlg.; bijlage XII (256 vlg.) vermeldt auditoren in 1524–1574.

⁴⁷ Hij fungeerde tegelijk ook in zijn hoedanigheid van rekenmeester van Holland. Er was verschil van mening geweest of rekeningen in kwestie moesten worden afgehoord door Rekenkamer van Holland of vanwege Staten van Zeeland. Landsheerlijke Raad van Finantiën had er mee ingestemd, dat afhoring vanwege Staten van Zeeland zou geschieden op voorwaarde, dat er een rekenmeester van Holland bij aanwezig was (ZA, Prelaat & Edelen, nr 247, (ongefolieerd gedeelte, fo 3v vlg.): akte van Raad van Finantiën; Brussel, 8-10-1571).

⁴⁸ Nagtglas, *Levensberichten*, II, 569; Unger, *Bronnen*, I, nr 560. Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VIII, nr 3009, 40; volgens in lichten uit Antwerpen van 16-11-1575 ging het gerucht, dat landsheerlijke regering hem zou benoemen tot 'counsel leur' in Den Haag. Bedoeld zal wel zijn raad in Hof van Holland en Zeeland, een toen door hem niet uit te oefenen functie, omdat Den Haag in handen van opstandelingen was.

Andries Coene. Dit drietal, in 1574 werkzaam onder het landsheerlijk gezag, heeft later in de (wordende) Republiek niet onbelangrijke functies vervuld. Pijl was werkzaam in de administratie van het markizaat van Bergen op Zoom als griffier van het leenhof en de rekenkamer in Bergen op Zoom. Serooskerke zal hem daar als financieel specialist hebben leren kennen. Later is Pijl curator in het sterfhuis van Oranje geweest ⁴⁹. De Gheend, sinds omstreeks 1568 klerk van Serooskerke, werd in 1582 rentmeester–generaal van de domeinen Bewesterschelde, de functie van Serooskerke, maar minder belangrijk dan in diens tijd ⁵⁰. Coene, eveneens klerk van Serooskerke sinds omstreeks 1569, zal niet lang na het afhoren van de rekeningen in Brussel naar de zijde van de Opstand zijn overgegaan, want op 29 november 1574 legde hij in Middelburg een verklaring af ⁵¹. Hij werd in 1578 rentmeester van de Staten van Zeeland over Walcheren ⁵².

De Staten van Zeeland hadden kort voor het begin van de Opstand als vertegenwoordigers van het Land Zeeland een grote schuld aangegaan en dit bracht de oude Staten in 1575 in beweging. De Staten hadden de landsheer als tijdelijke afkoop van de 10e en 20e penning voor elk van de jaren 1569 en 1570 67.500 gl. toegezegd. Om dit geld bijeen te brengen hieven de Staten in die jaren een schot op landerijen, maar om de toegezegde bedragen op de verlangde termijnen te kunnen betalen moesten de Staten in Antwerpen 25.000 gl. tegen interest opnemen ⁵³. Aanvankelijk leenden de Staten in 1570 het bedrag tegen 12% rente van Jan Roo van Utrecht en compagnie te Antwerpen ⁵⁴. In 1571 bleek het mogelijk eenzelfde bedrag tegen 11 % te lenen bij een andere Antwerpse koopman, Cornelis Pruynen die handelde voor rekening van Pieter Meuren van Aken. Jan Roo werd afgelost met het van Pruynen ontvangen geld. Het contract met Pruynen werd op 22 maart 1571 namens de Generale Staten van Zeeland aangegaan door de vicaris van het bisdom Middelburg en de pensionaris van Middelburg die over de lening hadden onderhandeld ⁵⁵. Vervolgens verklaarden de Staten (entiteiten) op 27 maart het bedrag aan Pieter Meuren van Aken schuldig te zijn ⁵⁶. Als zekerheid voor de crediteur stelden een aantal nauw bij het gewestelijk bestuur betrokken personen zich in privé tegenover hem borg voor betaling van rente en aflossing ⁵⁷.

Pruynen wilde omstreeks 1574/5 betaling van zijn vordering op de Staten van Zeeland. Hij sprak Adriaen de Proost, een van de borgen voor de Staten, aan. De Raad van Vlaanderen

⁴⁹ Scherft, *Sterfhuis*, passim, o.m. 120 over relatie Arend van Dorp – Pijl. Nadat Oranje in 1583 markizaat Bergen op Zoom had verworven, kwam Pijl (ook gespeld Pijll) in zijn dienst (*ibidem*, 29 vlg.).

⁵⁰ Op 31-5-1575 legde hij te Gent een rekening aan Philibert van Serooskerke af (ZA, Prelaat & Edelen, nr 443, fo 1r). Hij noemt zich in rekening ‘commis van trentmeesterschap generael van Zeelandt Bewesterschelt’. Hij noemt zich dus niet meer klerk, maar commies, een opwaardering van titel. Ook benaming ‘rentmeesterschap generael’ valt op, omdat hier sprake is van een dienstvak met een eigen bestaan, los van persoon van rentmeester–generaal. Zijn voorlopige commissie als rentmeester–generaal van de domeinen Bewesterschelde d.d. 30-5-1582 in ZA, Archief Staten, nr 1667, fo 54r vlg.

⁵¹ ZA, Rekenkamer B, nr 24452; akte van notaris Andries van Asche waarin Coene, ‘eertyts clerck van Joncheer Philibert van Seroiskercke’, oud omtrent 33 jaar, verklaring aflegt over aangelegenheid waar hij als klerk van Philibert van Serooskerke bij was betrokken.

⁵² ZA, Staten, nr 1667, fo 1v vlg.; commissie d.d. 2-9-1578.

⁵³ Motief en totstandkoming van lening zijn vermeld in ZA, Prelaat & Edelen, nr 249.

⁵⁴ Heeringa, ‘Instructiën’, 36, meende, dat Jan Roo in Utrecht woonde. ‘Van Utrecht’ is familienaam. Woonplaats Antwerpen blijkt uit ZA, Prelaat & Edelen, nr 249, fo 7r vlg. Den Tex, *Oldenbarnevelt*, V, 35, geeft stamboom van familie. Jan Roe (Roo) was oom van Oldenbarnevelts vrouw Maria van Utrecht

⁵⁵ De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2538, regest van thans verloren akte volgens welke rente 11 % was. ZA, Prelaat & Edelen, nr 249 (afschrift van rekening), fo 2v, vermeldt vermoedelijk abusief rente van 11½ %. Zie voor schuld aan Pruynen ook I-9(9).

⁵⁶ De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2539, regest van thans verloren akte: “Nikolaas de Castro, als prelaat van Middelburg, met Antonie van Bourgondië, heer van Wacken, Capelle, enz., representerende vanwege de koning de staat van eerste edele van Zeeland, mitsgaders de regeringen van Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen, samen uitmakende de 3 Gene rale Staten van Zeeland, bekennen in voorzeide kwaliteit aan de eerbare Pieter Meuren van Aken schuldig te zijn 25.000 gl.”

⁵⁷ Hun namen in ZA, Prelaat & Edelen, nr 295, fo 28v; De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr 2541.

veroordeelde De Proost tot betaling van het verschuldigde. De Proost ging van het vonnis in beroep bij de Grote Raad te Mechelen en liet de oude Staten tot interventie oproepen. Ook verzocht hij de Staten naar middelen te zoeken om de schuld af te betalen. Een en ander had tot gevolg, dat Jan van Strijen en Willem Schouten, de vertegenwoordigers van het eerste en het tweede lid van de Staten, een bijeenkomst van de oude Staten tegen 26 april 1575 uitschreven ⁵⁸. Voor de in vijandelijke handen zijnde steden Middelburg en Zierikzee werden geen gedeputeerden aangewezen, zoals men wel voor de groep auditeurs voor het afhoren van rekeningen in 1574 had gedaan. Reimerswaal dat zich eveneens in vijandelijke handen bevond, was echter op de Statenvergadering vertegenwoordigd. Vermoedelijk waren uit deze zwaar geteisterde stad zoveel leden van de stedelijke regering uitgeweken naar onder gezag van de landsheer staand gebied, dat zij een gedeputeerde van hun stad naar de vergadering hadden kunnen afvaardigen. Op de vergadering kwam een voorstel aan de orde om voor de betaling van de schuld een heffing in te voeren ⁵⁹. Het eerste en het tweede lid (Prelaat en Edelen) en Reimerswaal en Tholen stemden daarin toe, maar Goes weigerde en de heffing bleef achterwege. Blijkbaar was er toch nog geld beschikbaar, want de rentmeester–generaal van Bewesterschelde, Philibert van Serooskerke, sloot op 24 mei 1575 een overeenkomst met de oude Staten en de auditeurs van zijn rekeningen waarbij hij toezegde binnen twee maanden 10.000 gulden aan de schuldeiser af te betalen ⁶⁰.

Als plaats van vergadering worden locaties in Brussel en Antwerpen vermeld. De rentmeester van Beoosterschelde moest een convocatie laten uitgaan voor een vergadering op 26 april 1575 te Brussel bij Jan van Strijen ten huize van de weduwe Sestich ⁶¹. Op 17 mei 1575 besloot de regering van Goes om de stadssecretaris Jacob Valcke naar een vergadering op 24 mei in de Sint Michielsabdij te Antwerpen te zenden om daar de opinie van Goes mee te delen ⁶². Vermoedelijk zijn er (tenminste) twee bijeenkomsten van de Staten geweest, de eerste in Brussel en de tweede in Antwerpen met daartussenin tijd voor intern overleg. De Sint Michielsabdij was vertrouwd terrein, want zij was de moederabdij van de Middelburgse abdij waar de Staten in normale omstandigheden vergaderden.

Uit 1575 is nog bekend, dat de Raad van Brabant op 7 september opschorting verleende van de betaling van op de Zeeuwse steden gevestigde renten naar aanleiding van een verzoek van de Generale Staten van het onder de gehoorzaamheid van de landsheer staande deel van Zeeland en door de Wet van Goes en Tholen ten behoeve van burgers en ingezetenen van Goes, Tholen en het platteland, en van ingezetenen van Reimerswaal en Middelburg die naar onder gezag van de landsheer staande plaatsen waren uitgeweken ⁶³.

Toen na de Pacificatie van Gent en het daaruit voortvloeiend herstel van de eenheid van Zeeland Staten van geheel Zeeland als college in 1577 begonnen met een tijdens de Republiek niet meer onderbroken werkzaamheid, was de betaling van rente en aflossing van de lening van Pruynen een van de grootste problemen waarvoor zij zich gesteld zagen. De Staten hebben zich gedragen als debiteurs van de schuld en als zodanig als rechtsopvolgers van de Staten van vóór de Opstand en van de tijdens de periode 1572–1576 meest sluimerende oude Staten in landsheerlijk gebied ⁶⁴.

⁵⁸ **ZA, Rekenkamer B, Acquitten, nr 1582 – 1583a, 1586 – 1589a**; finale liquidatie Bruinink van Wijngaarden: opdracht aan Bruinink van Wijngaarden als rentmeester van Beoosterschelde om de ‘ordinarise’ edelen van zijn ressort voor vergadering op te roepen. Vergadering zou gehouden worden bij Jan van Strijen ten huize van weduwe Sestich. Van de Spiegel, *Satisfactie*, 97, vermeldt in Goes aanwezige beschrijvingsbrief van 24-3-1575 welke oproep voor Bewesterschelde of Goes voor zelfde vergadering zal zijn.

⁵⁹ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 204 vlg.

⁶⁰ NZ, I-C, 15; De Stoppelaar, *Oud Archief*, nr.2670.

⁶¹ Mogelijk was zij mademoiselle Van Tsestich, moeder van zwager van Morillon, genoemd in Pouillet – Piot, *Granvelle*, VI, 7.

⁶² GA Goes, nr 3555. Valcke werd in de beginfase van de Republiek een belangrijke politicus en diplomaat en opvolger van Manmaker als thesaurier–generaal van Zeeland.

⁶³ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 205.

⁶⁴ Staten van Zeeland en College G&L 1576 noemen in gezamenlijke brief van 12-8-1577 schuld (aan Pieter Meuren van Aken, vertegenwoordigd door Cornelis Pruynen) bedrag dat Land van Zeeland schuldig is (ZA, Rekenkamer B, nr 15751).

11.5 *taten van Zeeland in gebied van Gemene Zaak*

In het Zeeuwse territoir van de Gemene Zaak ontbrak in de begintijd van de Opstand een centrale instantie die als samenwerkingsverband van de deelgebieden kon optreden en betrekkingen met Oranje als leider van de Gemene Zaak kon onderhouden. Vlissingen, Veere en Zierikzee handelden als drie autonome kernen. In 1573 werd elk van deze steden als een 'staat' van Zeeland beschouwd. Alleen Zierikzee had reeds vóór 1572 deel van het Zeeuwse Statencollege uitgemaakt. Veere en Vlissingen waren als steden met een eigen heer buiten het Statenverband gebleven. Ook in 1572 en 1573 hadden Vlissingen en Veere hun eigen heer, Philips II, maar diens gezag was in feite uitgeschakeld. Het lag voor de hand, dat op het uiterst belangrijke Walcheren deze twee steden werden behandeld als Staat (entiteit), d.w.z. als vertegenwoordiging van een deel van het Land Zeeland. Op Schouwen verliep het anders. Daar lag de stad Brouwershaven die staatkundig in dezelfde positie verkeerde als Vlissingen en Veere en eveneens Philips als heer had. Maar hier werd het niet nodig gevonden om naast het dichtbij gelegen veel belangrijker Zierikzee nog een Staat (entiteit) te creëren. Voorzover valt na te gaan, kreeg Brouwershaven in 1573 geen verzoek om mee te doen aan een Statenvergadering⁶⁵. Zo traden tegenover Oranje als bondgenoot en leider van de Gemene Zaak de stedelijke regeringen van Vlissingen, Veere en Zierikzee als vertegenwoordigers van het opstandige Zeeland op. Het waren drie Staten (entiteiten) die in 1572 en 1573 elk afzonderlijk handelden en niet samen een Statencollege vormden.

Oranje verzocht op 14 januari 1573 Junius de Junge de Zeeuwse steden in de grootst mogelijke eendracht en onderlinge verbondenheid te houden⁶⁶. Wellicht verliep de samenwerking tussen de steden niet altijd naar wens. De steden lagen betrekkelijk geïsoleerd. Vlissingen en Veere waren van elkaar gescheiden door de vijandelijke plaatsen Middelburg en Arnemuiden. Zierikzee was alleen over water te bereiken wat vooral in de winter het contact met de Walcherse steden bemoeilijkt of zelfs onmogelijk gemaakt zal hebben. De autonomie van de drie regeringskernen zal een bestuurlijke samenwerking niet bevorderd hebben. Elke kern moest zichzelf staande houden, ook financieel. De toewijding aan de Gemene Zaak en de bereidheid daar offers voor te brengen behoeft in de drie steden niet even groot te zijn geweest. Samenwerking was er vermoedelijk vooral op militair terrein⁶⁷.

Enkele maanden later trachtte Oranje de drie Zeeuwse steden te brengen tot het 'staetssche wyse' houden van periodieke vergaderingen om alle voorvallende zaken te bespreken en daarover eendrachtig besluiten te nemen, met andere woorden in het Zeeuwse territoir van de Gemene Zaak Statenvergaderingen te houden zoals die in Holland zonder onderbreking door de Opstand gehouden werden⁶⁸. Omdat er besluiten genomen konden worden, zouden deze Statenvergaderingen meer zijn dan overlegorganen en een Zeeuws regeringslichaam vormen.

Oranjes poging Zeeuwse Statenvergaderingen in gang te zetten, had voorlopig geen succes. Begin juni 1573 was er enig uitzicht op een spoedige bijeenkomst van de Zeeuwse steden, maar ook toen kwam het er niet van, vermoedelijk vooral als gevolg van oorlogshandelingen

⁶⁵ Wellicht verzette Zierikzee er zich tegen, dat nog een tweede Schouwse stad als Staat (entiteit) werd beschouwd.

⁶⁶ KHA, Fbk I, Fr. Miss., nr 31, fo 311v; Delft, 14-1-1573. Zie VI-7.

⁶⁷ Lieven Keersemaer liet zich overigens negatief uit over gedrag van Walcherse vlootten in 1573 (zie V-28).

⁶⁸ KHA, Fbk I, Ned. Miss., nr 73 (2^e nummering), fo 445v vlg.; Oranje aan ongenoemden (blijkens inhoud: regering van Zeeuwse stad); Delft, 10-4-1573: "Opdat in dien quartiere [= het kwartier Zeeland] alle voirvallende saeken ende sunderlinge die welvaert van de lande aengaende des te beter met alle goede ordeninge tzamentlick in vrede ende eenicheyt mochten int werck gestelt worden, so soudon wy wel begeren, dat ghylieden op zeker tyden, naer de gelegentheyt eysschen sal, tzaemen metten anderen steden van Zeelandt der ghemeene welvaert toegedaen zynde staetssche wyse vergadert om alsoe van alle affairen gesamerdhandt te communiceren ende eendrachtelick daerop te resolveren. Soe wy van al tzelve aen den wethouderen van Vlissingen breeder scrijven." Inderdaad schreef Oranje brief aan regering van Vlissingen met vrijwel letterlijk zelfde passage over staatsgewijs vergaderen (KHA, Fbk I, Ned. Miss., nr 74 (2^e nummering), fo 446r vlg.; Delft, 10-4-1573; blijkens inhoud gericht tot regering van Vlissingen). Oranje zal ook regering van derde in aanmerking komende stad in Zeeland omtrent aangelegenheid hebben ingelicht.

⁶⁹. In een brief aan Junius de Junge van 2 juni 1573 maakt Oranje een interessante opmerking over de rol die een Statenvergadering bij de gezagsuitoefening zou kunnen spelen. Het zou, zo schreef hij, goed zijn, als die vergadering de locatie van de zieken zou regelen. Oranje vond het beter en bovendien prettiger voor de Zeeuwen, dat de steden of hun Staten dat regelden dan dat zulks zou geschieden door Oranje op zijn gezag. Het geval van de zieken wordt als bekend verondersteld. Het zal hier om een in wezen niet-stedelijke aangelegenheid zijn gegaan, misschien om zieke soldaten die van elders in Zeeland moesten worden ondergebracht. Oranje stelde tegenover elkaar gezagsuitoefening door de Staten of door hem. Het eerste vond hij beter. Hij zal van oordeel zijn geweest, dat Zeeuwse steden die samen de Zeeuwse zaken regelden, voor hem een sterkere bondgenoot waren dan los van elkaar handelende steden. Oranje kan ook hebben overwogen, dat de steden op deze wijze verantwoordelijkheid zouden krijgen voor gezagsuitoefening in een ruimer verband dan dat van de eigen stad. Een vraag is op welke gezagstitel Oranje de aangelegenheid zou regelen, als de Staten dit niet zouden doen. Als het om soldaten ging, zou het Oranje als (militaire) leider van de Gemene Zaak kunnen zijn. Ook kan worden gedacht aan de aan Oranje toegekende stadhoudelijke bevoegdheden.

Toen Oranje in december 1573 voor de eindfase van het beleg van Middelburg op Walcheren was gekomen, kwamen voor het eerst afgevaardigden van Vlissingen, Veere en Zierikzee bijeen. Hiermee begon een geregelde samenwerking van Staten (entiteiten) in het opstandige Zeeland. Het aandeel van de steden aan het voorbereiden van de oprichting van de Raad 1574 in maart 1574 is reeds beschreven ⁷⁰. Er is een mededeling over een omstreeks eind februari 1574 in Middelburg in het huis van de aan de landsheer trouw gebleven rentmeester van Bewesterschelde Philibert van Serooskerke gehouden vergadering van de Staten die misschien het karakter van een 'constituerende' vergadering heeft gehad ⁷¹.

Voorzover valt na te gaan, kreeg Brouwershaven ook nu geen verzoek om deel te nemen aan een Statenvergadering. Middelburg zal spoedig na de overgang van de stad in februari 1574 als vanzelfsprekend zijn beschouwd als Staat (entiteit).

Het is de vraag of de in 1574–1576 als college optredende Staten als een formeel college van Staten van Zeeland werden beschouwd. Verschillende omstandigheden maken het waarschijnlijk, dat de toen optredende Staten een voorlopig karakter hadden in afwachting van de tijd dat er weer een geheel Zeeland vertegenwoordigend Statencollege zou zijn. In tegenstelling tot de Staten van Zeeland kregen de (waterschaps-)Staten van Walcheren reeds in 1574 een definitief karakter dat tot ver in de 17e eeuw is gehandhaafd. Omdat er grote overeenstemming in samenstelling was tussen de Staten van Zeeland en de Staten van Walcheren, valt dit faseverschil op. In 1574 zijn met betrekking tot de Staten van Walcheren beslissingen genomen die later voor de Staten van Zeeland belang kregen, en daarom volgt eerst een bespreking van de samenstelling van de Staten van Walcheren in 1574.

⁶⁹ KHA, Fbk I, Fr. Miss., nr 95, fo 335v vlg.; Oranje aan Junius; Delft, 2-6-1573. Na hoop uitgesproken te hebben weldra in de gelegenheid te zijn regeling te treffen voor gelijkmatige verdeling van oorlogslasten vervolgt Oranje: "En quoy toulteffois sera bon, que ce pendant travaillent les estatz de Zeelande lesquelz suyvant ce que vous m'escripvez, j'espère, ne fauldront d'assembler à la première commodité et loisir que l'ennemy leur donnera. En laquelle assemblée sera bon d'ordonner aussi la place pour les malades, veu que je trouveroys meilleur et aussy seroit plus agréable a ceulx du pays de Zeelande, que cela se fist par le consentement et ordonnance des villes ou estatz d'iceulx et non pas de mon autorité et commandement."

⁷⁰ VIII-2.

⁷¹ ZA, GA Arnemuiden, nr 1425; brief van Wiebout de Waele en Jacob Valcke aan ongenoemde instantie (vermoedelijk Staten of Gecomitteerde Raden van Zeeland), Brugge, 8-9-1579. Oranje was betrokken in hooglopend conflict tussen Middelburg en Arnemuiden. Op dat moment in Brugge verblijvend, wilde hij enkele stukken inzien die hij door De Waele en Valcke liet opvragen: "het octroy by zyn Excellencie die van Arremuyden vergunt / den generaelen staeten van Zeellant gemaect corts naer de reductie van Middelburg ten huysse van Serooskercke aldaer / de rep[ar]titie van de jurisdictien binnen Walcheren / Item zeker contract off declaratie gepasseert tot Ziericzee". De scheidingsstreepjes geven aan, dat het om vier onderwerpen/stukken gaat.

11.6 (Waterschaps-)Staten van Walcheren in 1574

Aan de vooravond van de Opstand bestonden de Staten van Walcheren uit de bisschop van Middelburg, de heer van Veere en de stad Middelburg, elk met één stem. Bovendien namen aan de werkzaamheden van de Staten deel twee gecommiteerden van de brede geërften, samen met één stem, maar zij werden formeel niet tot de Staten gerekend. Ord.1574 bepaalt, dat voortaan in de Staten van Walcheren Vlissingen en Veere de plaats van de bisschop en de heer van Veere zullen innemen ⁷². De vrijwel gelijktijdige privileges voor Vlissingen en Veere regelen de toelating van Vlissingen en Veere tot de Staten zonder de bisschop en de heer van Veere te noemen, met in het Vlissingse privilege de bepaling, dat de stad een stem zou hebben als de andere Staten gewoonlijk hebben, en in het Veerse privilege, dat de stad een stem als Middelburg en de andere Staten zou hebben.

Op 18 december 1574 diende Jacob Campe als penningmeester van de Oostwatering zijn rekening van 1572–1574 in bij de Staten van Walcheren waarvan de samenstelling in het hoofd van de rekening als volgt wordt vermeld: een vertegenwoordiger van Oranje als garde noble (plaatsbewaarder) van zijn oudste zoon Philips Willem, Eerste Edele van Walcheren en Zeeland, en drie afgevaardigden van Middelburg, twee van Veere en een van Vlissingen ⁷³. Aansluitend op de opsomming volgt de mededeling “als in desen ten vollen geconsenteert hebbende. Beyde de steden Veere ende Vlissinge maeckende eenen Staedt”. Op grond van de Ord.1574 en de privileges van Veere en Vlissingen zou men een andere samenstelling verwachten: Veere en Vlissingen in de plaats van de bisschop en de heer van Veere (die zich Eerste Edele noemde) en Middelburg, elk van die drie steden met één stem. Campe maakte in een overigens zakelijke opsomming melding van een volledig consent dat op de samenstelling betrekking had en in elk geval inhield, dat Veere en Vlissingen samen slechts één staat (en, mag er wel bijgevoegd worden, met slechts één stem) zouden uitmaken. Dit was aanmerkelijk minder dan hun was toegezegd en Campe zal het nodig hebben gevonden uitdrukkelijk te vermelden, dat zij hier volledig mee instemden.

Volgens de vorenbedoelde rekening trad gouverneur Charles de Boisot als vertegenwoordiger van Oranje in diens hoedanigheid van plaatsbewaarder van Philips Willem op, en wees bij Boisots afwezigheid de Raad 1574 een plaatsvervanger aan ⁷⁴.

Het volgende moet zijn gebeurd. Philips Willem was in de jaren 1563–1568 in de Staten van Zeeland en die van Walcheren beschouwd als Eerste Edele van Zeeland, maar in 1568 uit beide Statencolleges verwijderd na de komst van de nieuwe heer van Veere, Philips II ⁷⁵. Oranje zal ongetwijfeld van plan zijn geweest zijn zoon zo spoedig mogelijk weer als Eerste Edele in de Staten van Walcheren te zien opgenomen, maar om onbekende redenen liet de op naam van Oranje uitgevaardigde Ord.1574 daarvoor geen ruimte. De plaats in de Staten van Walcheren van de Eerste Edele, de heer van Veere, was immers met die van de bisschop aan Veere en Vlissingen toegekend. Om dit probleem van Oranje op te lossen zal een overigens niet bekende nadere regeling zijn getroffen waarbij Philips Willem als Eerste Edele in de Staten van Walcheren zou zetelen en Veere en Vlissingen genoeg namen met enkel de plaats van de bisschop en samen slechts één stem ⁷⁶. Bovendien zouden beide steden protocollair in de rangorde van de drie Staten de laatste plaats innemen. Het vroegere patroon van drie Staten met elk één stem werd op die manier gehandhaafd. De aldus

⁷² XI-8.

⁷³ ZA, Rekenkamer II, nr 1132, rekening van Jacob Campe als generaal penningmeester van Oostwatering over 1572–1574, ingediend 15-12-1574, fo 1r. Afzonderlijk als niet tot Staten gerekend zijn twee gecommiteerden van brede geërften vermeld. Zij worden hierna bij bespreking van samenstelling van Staten van Walcheren buiten beschouwing gelaten.

⁷⁴ In dit geval werd aangewezen mr Adriaan de Jonge, lid van Raad 1574, “by absentie van mynen heere de Gouverneur Chaerle Boisot, oft in andere zaken geoccupeert zynde, gecommiteert by de Gouverneurs ende Raede slants van Zeelandt, vanwege *Oranje als garde noble van Philips Willem, graaf van Buren, heer van Sint Maartensdijk, Kortgene, Westkapelle, enz. de Eerste Edele des eylands ende Graeffschappe van Zeelandt*”.

⁷⁵ Zie voor Staten van Walcheren: De Waard, *Inventaris Walcheren*, 798; Meerkamp van Embden, ‘Prins’, 114 vlg.; L.Priester, ‘Besturen van Walcheren’, 48.

⁷⁶ Vroegste vermelding na begin van Opstand van Philips Willem als Eerste Edele in Staten van Walcheren is van 14-5-1574 (De Waard, *Inventaris Walcheren*, 799).

gereconstrueerde gang van zaken verklaart een stelling van Oranje enige jaren later bij de discussies over de stemprocedure in de Staten van Zeeland ⁷⁷.

11.7 Staten van Zeeland in 1574–1576

Na de overgang van Middelburg in februari 1574 was geheel Walcheren bevrijd van de vijand. Het zal vooral deze omstandigheid zijn geweest die er toe heeft geleid, dat het waterschapsbestuur van het eiland reeds in 1574 definitief werd geregeld. Voor de Staten van Zeeland was de toestand geheel anders. Ongeveer de helft van het gewest met drie van de vijf vóór de Opstand in de Staten vertegenwoordigde steden stond aan de zijde van de landsheer. Toen in juli 1576 Zierikzee in vijandelijke handen was gevallen, bestonden de Staten van Zeeland slechts uit de drie Walcherse steden. In Ord. GZ 1576 wordt niet over Staten van Zeeland gesproken, maar over de overheid en magistraten van de steden van Walcheren en de drie 'hoofdsteden'. Bovendien werd het zelfstandig karakter van de Staten versluierd door hun werkwijze. Zij werkten zo nauw samen met Raad 1574, c.q. College 1575 of College G&L 1576, dat Raad/College en Staten als het ware één regeringslichaam vormden en de Staten gebruik konden maken van het administratieve apparaat van de Raad of het College.

De volgende omstandigheden wijzen op een voorlopig karakter van de Staten in 1574–1576. In de Staten ontbraken de edelen, c.q. een edele die als Eerste Edele in de Staten kon optreden. Reeds werd vermeld, dat Oranjes zoon Philips Willem in 1563–1568 in de Staten Eerste Edele was geweest tot hij als zodanig door Philips II als de nieuwe heer van Veere werd verdrongen ⁷⁸. Oranje die toen in de Staten van Zeeland in feite het Eerste Edeleschap van zijn zoon had uitgeoefend, zal steeds het voornemen hebben gehad zijn zoon die positie opnieuw te bezorgen, zoals in 1574 in de Staten van Walcheren was gelukt. In de hiervóór geciteerde aanhef van de rekening van de Oostwatering noemt Jacob Campe Philips Willem Eerste Edele van Walcheren en Zeeland. De gedachte leefde dus al in 1574. Wellicht vond Oranje het in 1574 bij de inrichting van de Zeeuwse regering niet nodig, dat Philips Willem Eerste Edele in de Staten zou zijn, omdat hij zijn Zeeuwse gouverneurs in de Raad 1574 als zijn vertegenwoordigers beschouwde. Pas korte tijd na het verschijnen van de Staten van geheel Zeeland in 1577 werd Philips Willem daarin als Eerste Edele toegelaten ⁷⁹.

Ook de afwezigheid van problemen met de stemprocedure in 1574–1576 wijst op een voorlopig karakter van de Staten in die jaren. Zulke problemen ontstonden pas in 1577 in de Staten van geheel Zeeland. De Staten bezaten in 1574–1576 niet een pensionaris die notulen en besluiten kon optekenen; registers van een en ander zijn dan ook niet bekend. In 1577 krijgen de Staten een pensionaris en begint de reeks notulen van Statenvergaderingen. Er zijn geen aanwijzingen, dat het voorlopig karakter van de Staten een nadelig effect op hun functioneren heeft gehad.

Het samenwerkingsverband van Raad/College en Staten was slechts een deel van het Zeeuwse gezagsapparaat. Gelijktijdig verschenen in 1574 de hierna besproken Generale Staten van Holland en Zeeland. Hiertoe behoorden de vier Zeeuwse steden van de Staten van Zeeland.

11.8 Toelating van Vlissingen en Veere tot Staten van Zeeland

In maart 1574 werd de samenstelling van het college van de Staten van Zeeland ingrijpend gewijzigd in twee onderling verschillende regelingen.

Ord. 1574 gaat uit van het bestaan van een college van 'Generaele Staten van Zeelandt' (art. 2). 'Staten' zal hier de betekenis hebben van samenwerkingsverband ⁸⁰. De ordonnantie bepaalt, dat Veere en Vlissingen in de Staten van Zeeland de plaats zullen innemen van de bisschop en de heer van Veere, en dat hetzelfde zal gelden voor de Staten van Walcheren (art. 38).

⁷⁷ XVII-19.

⁷⁸ Meerkamp van Embden, 'Prins', 108 vlg.

⁷⁹ XVII-6.

⁸⁰ I-9(9).

De bepaling roept vragen op. Ord.1574 is een oorlogsregeling. Dit hoeft niet uit te sluiten, dat er bepalingen in staan die bedoeld waren van kracht te blijven na het einde van de oorlogstoestand. Maar als een bepaling duidelijker is als tijdelijke dan als blijvende maatregel, ligt het voor de hand de bepaling als tijdelijk op te vatten. Een argument daarvoor levert ook het slotartikel waarin de Raad 1574 wordt gemachtigd niet in de ordonnantie geregelde zaken naar eigen oordeel te behandelen, echter alles op voorlopige basis en met handhaving van ieders rechten, costumen en privileges, als de oorlog is afgelopen. De clausule is zo begrijpelijk, dat men haar in gedachten kan toevoegen aan art. 38 waarin de bisschop en de heer van Veere hun plaats in de Staten van Zeeland verliezen, een belangrijke inbreuk op hun rechten.

De bisschop en de heer van Veere konden in maart 1574 in geen geval als leden van de Staten van het opstandige Zeeland optreden. De eerste en laatste bisschop van Middelburg was in 1573 in de belegerde stad overleden. Zijn kerkelijke vervanger was in maart 1574 de vicaris-generaal Jan van Strijen die na de overgang van Middelburg naar Brabant was uitgeweken. De vertegenwoordiger van Philips II in de Staten, Anthonis van Bourgondië, was in 1573 gesneuveld en Philips zou wel geen vertegenwoordiger voor de Staten van de opstandelingen benoemen. In de omstandigheden van maart 1574 waren de vacatures van de bisschop en de heer van Veere in de Staten van het opstandige Zeeland van tijdelijke aard ⁸¹. Op dat moment was niet te voorzien hoe de staatkundige situatie van Zeeland zou zijn als de vijandelijkheden beëindigd waren. In elk geval erkende ieder Philips nog steeds als landsheer en als heer van Veere, al had hij tijdelijk als zodanig geen werkelijk gezag. Het was niet uitgesloten, dat zijn nominale erkenning te zijner tijd weer reële erkenning zou worden en dan zou hij ongetwijfeld zijn plaats als Eerste Edele in de Staten van Zeeland opeisen. Ook van de bisschop van Middelburg kon men in maart 1574 niet beweren, dat hij definitief uit de Staten was verdwenen. Het was immers niet bekend hoe na het einde van de strijd de godsdienstkwestie in de Nederlanden zou worden geregeld.

Een tweede vraag is waarom is bepaald, dat Veere en Vlissingen in het Statencollege de plaatsen van de bisschop en de heer van Veere zouden innemen. Deze plaatsen hadden een bijzonder karakter. De bisschop was het eerste lid van de Staten. De heer van Veere was het voornaamste element van het tweede lid, de edelen. Veere en Vlissingen zouden dan de eerste en de tweede stem in de Staten hebben en daarmee zwaardere posities innemen dan een stad als Zierikzee. Men kan betwijfelen of de opstellers van Ord.1574 dit bedoeld hebben. Misschien hebben zij niet anders willen uitdrukken dan dat twee elementen uit de Staten verdwenen en twee andere elementen de Staten binnenkwamen. Een argument daarvoor is, dat in de hierna besproken bijna gelijktijdige privileges voor Veere en Vlissingen die steden geen bijzondere plaatsen in de Staten kregen. Blijkbaar hebben Veere en Vlissingen echter in 1575 aangenomen, dat zij in de Staten van Zeeland protocollair voorrang hadden boven de andere steden, want in februari maakten zij in de Staten van Holland en Zeeland er bezwaar tegen, dat in de procuratie voor de onderhandelaars naar de vredesonderhandelingen in Breda Middelburg en Zierikzee vóór hen werden genoemd ⁸². De volgorde in de procuratie werd niet gewijzigd, maar wel werd vastgesteld, dat dit voor Vlissingen en Veere geen 'prejuditie' zou opleveren.

Het enige effect van de bepaling in Ord.1574, dat Veere en Vlissingen in de Staten in de plaats van de bisschop en de heer van Veere kwamen, schijnt vóór 1577 te zijn geweest, dat de steden tot de Staten werden toegelaten. Toen na de komst in 1577 van de Staten van geheel Zeeland een stemprocedure voor de Statenvergaderingen moest worden vastgesteld, heeft de bepaling enkele jaren de werkzaamheden van de Staten bemoeilijkt om daarna van het toneel te verdwijnen zonder ooit toegepast te zijn ⁸³.

De toelating van Vlissingen en Veere tot de Staten van Zeeland werd anders geregeld in de op 2 en 11 maart 1574 gedateerde privileges die Oranje aan de steden verleende. Hoewel het Vlissingse privilege is gedateerd 2 maart 1574 evenals Ord.1574, zal de definitieve tekst eerst enige tijd later zijn opgemaakt ⁸⁴, zodat de regeling van Ord.1574 anterieur is aan beide

⁸¹ In sporadisch bijeenkomende oude Staten waren (vervanger van) bisschop en Eerste Edele wel vertegenwoordigd.

⁸² *RH*, 2e ed., 1575, 69.

⁸³ XVII-19.

⁸⁴ VIII-18.

privileges. De privileges waren in geen geval als tijdelijke regelingen bedoeld. Aan de privileges ging een request van de steden vooraf waarvan het Veerse request bekend is. Veere verzocht te worden opgenomen in het tweede lid van de Staten van Zeeland naast andere Zeeuwse steden en in de Staten van Walcheren naast Middelburg ⁸⁵. Veere ging er blijkbaar van uit, dat het vroegere eerste lid van de Staten, de bisschop, voorgoed was verdwenen, maar het vroegere tweede lid, de edelen, nog potentieel lid van de Staten was en nu naar de eerste plaats was opgeschoven. Oranjes in de marge van het request aangetekende beslissing luidde, dat hij verstond, dat Veere zou behoren tot de Staten van Zeeland en die van Walcheren. Volgens art. XV van het aan Veere verleende privilege van 11 maart 1574 zou Veere een van de Staten van Zeeland en van Walcheren zijn, geconvoceerd worden voor en aanwezig zijn op alle vergaderingen en bij alle andere handelingen en aangelegenheden van die Staten “ende daer neffens hebben volkomen stemme ende voix, als die van Middelburch, ende andere Staten” ⁸⁶. In de regeling van gelijke strekking in art. XXV van het privilege voor Vlissingen van 2 maart 1574 luidt het slot “ende daer beneffens hebben stemme ende vois, als andere Staten ghewoonlijck zijn te doen” ⁸⁷. De zojuist geciteerde bepalingen gaan er van uit, dat de steden in de Staten onderling een gelijke positie hebben. De privileges maakten geen inbreuk op de positie van de bisschop en de heer van Veere in de Staten, wat past bij de aard van de privileges als instrumenten die ook na het einde van de vijandelijkheden hun werking moesten behouden in omstandigheden die in maart 1574 niet te voorzien waren.

11.9 *Leenroerigheid van Vlissingen en Veere*

Veere en Vlissingen waren bij het begin van de Opstand heerlijke steden, d.w.z. zij hadden een eigen stadsheer. Volgens de vóór de Opstand geldende normen hoorden heerlijke steden niet in de Staten thuis, maar werden hun belangen daar behartigd door de stadsheer die als edele deel uitmaakte van het tweede lid van de Staten. De in 1558 overleden markies van Veere, Maximiliaan van Bourgondie, was heer van Veere en van Vlissingen. Bij het te gelde maken van zijn boedel werden in 1567 de heerlijke rechten over Veere en Vlissingen gekocht door de leenheer van de markies, de landsheer graaf Philips II. Beide steden waren van oordeel, dat zij nu niet langer heerlijke, maar grafelijke steden waren en daarom recht hadden op dezelfde plaats in de Staten van Zeeland als Zeeuwse grafelijke steden als bijv. Middelburg. Toen een vergadering van de Staten van Zeeland voor mei 1568 was uitgeschreven, verzochten baljuw, burgemeesters en schepenen van Veere en hun collega's van Vlissingen gezamenlijk de gouverneur van Zeeland, Anthonis van Bourgondië, om toegang tot de vergadering en tot alle toekomstige vergaderingen van de Staten met het argument, dat zij nu ‘immediatement’ onder het gezag van de graaf stonden ⁸⁸. De actie van Veere en Vlissingen had geen succes. De steden bleven vóór de Opstand onder het gezag van Philips, niet alleen als landsheer, maar ook als heer van de steden, en zij bleven buiten de Zeeuwse Staten. De theoretische ongerijmdheid dat Philips zich gedroeg als leenman van zichzelf, legde geen gewicht in de schaal. De staatkundige situatie paste niet meer in middeleeuwse constructies.

⁸⁵ NA, Nassausche Domeinen, inventaris vol. IV, fo 1387, No. VI. Veerse wens om in Staten van Walcheren ‘naast Mid delburg’ te worden opgenomen, moet in die zin worden opgevat, dat Veere in die Staten zelfde plaats zou innemen als Middelburg, dat derde in rangorde van Staten van Walcheren was (en tweede na wegvallen van bisschop). Veerse wens hield niet in, dat voortaan Staten van Walcheren slechts uit Middelburg en Veere zouden bestaan.

Stilzwijgend nam stad aan, dat heer van Veere in Staten van Walcheren bleef en liet zij mogelijkheid open, dat ook Vlissingen in die Staten zou komen.

⁸⁶ Boxhorn, *Oorsprongh*, I, 232. In hier gebruikte terminologie zijn Veere en Vlissingen elk een ‘Staat’.

⁸⁷ Boxhorn, *Oorsprongh*, I, 200. Inhoud van request van Vlissingen is niet bekend.

⁸⁸ GA Vlissingen, nr 95 (regist nr 310); afschrift van ongedateerd request op 12-5-1568 aan gouverneur overhandigd. Steden betoogden, dat zij “onlanx by zynder Ma[j]esteijt gestelt ende gebrocht zyn immediatement onder zyne Ma[j]esteijts domi nie ende heerlicheyt als ingelyft in zynen graefscapen van Hollandt ende Zeelant neffens ende gelyck andere vrye steden van de voorscreven graeflicheyt”. Zij behoorden voor Statenvergaderingen geconvoceerd te worden “gelyck men van allen tyden den steden zynder Ma[j]esteijt immediatelick subiect wesende gewoonlick is van doene”.

In de privileges voor Vlissingen en Veere van 1574 komen zowel de stedelijke gezagspositie als de toegang tot de Staten aan de orde, maar zonder dat er verband tussen die twee zaken wordt gelegd. In art.1 van de privileges komt de verhouding van de steden tot Philips II aan de orde, terwijl de toegang tot de Staten in een later artikel wordt geregeld als een op zichzelf staande aangelegenheid waarbij geen rol speelt of de stad een heerlijke dan wel een grafelijke stad is. Ook hier een staatkundige situatie die niet past in een middeleeuwse constructie.

Als laatste onderwerp in het Veers request dat als voorbereiding van het privilege van 1574 diende, bevelen burgemeesters en schepenen van Veere de stad in handen en in de protectie van Oranje aan en vertrouwen zij de bescherming van de stad aan Oranje toe ⁸⁹. In art.1 van het privilege neemt Oranje vanwege Philips Veere in protectie met de belofte, dat Philips en zijn nakomelingen Veere nimmer door overdracht, belening of op andere wijze geheel of gedeeltelijk zullen vervreemden ⁹⁰. Veere had niet gevraagd om die belofte die zal zijn opgenomen naar het voorbeeld van het Vlissings privilege. Het gaat hier om een belofte van Philips als landsheer. Aan de positie van Veere als heerlijke stad wordt in art.1 en elders in het privilege niet getornd. Art. 24 gaat er stilzwijgend van uit, dat Philips ook in de toekomst heer van Veere is. Volgens dat artikel moeten vissers in bepaalde omstandigheden hun vis naar de afslag in Veere brengen en daar betalen het recht van het schrijfbacht van de verse vis “sijne Majesteyt aldaer competerende”. Deze heffing behoorde tot de domeingoederen van de heer van Veere ⁹¹.

Ook Veere zelf ging er van uit, dat het privilege de leenrechtelijke positie van Veere niet had veranderd. Toen omstreeks 1577 de Staten van Walcheren een waterklerk van de Oostwating hadden benoemd die tegen het oude gebruik in weigerde in Veere te gaan wonen, richtte de Veerse regering zich tot Oranje met het betoog, dat het recht om deze functionaris te benoemen aan de markies van Veere toekwam, en met het verzoek om als stadhouder van Philips deze inbreuk op recht en gebruik te herstellen ⁹². Oranje constateerde, dat het benoemingsrecht volgens de condities waarop Philips (in 1567) Veere had gekocht, toekwam aan Philips en mede uit naam van Philips en tot handhaving van diens rechten aan hem Oranje als Philips’stadhouder en luitenant-generaal ⁹³. Oranje benoemde toen een Veers burger tot waterklerk.

Art.1 van het Vlissings privilege verschilt opvallend van art.1 van het Veers privilege. Oranje verklaart, dat hij vanwege Philips Vlissingen “immediate in onse protectie ende onderdanicheyt” neemt en houdt, met dezelfde belofte als aan Veere, dat Philips en zijn nakomelingen de stad nimmer zullen vervreemden. ‘Immediaat in onderdanigheid houden’ komt taalkundig overeen met het ‘immediatelic subiect wesende’ van het gezamenlijke Veers–Vlissingse request van 1568 en zal ontleend zijn aan de niet beschikbare lijst van wensen die Vlissingen bij Oranje indiende. Bovenaan die lijst zal het verzoek hebben gestaan, dat Vlissingen voortaan immediate onder de landsheer zou staan in de betekenis die de stad daar in 1568 aan gaf, namelijk dat tussen Vlissingen en de landsheer geen andere gezagsinstantie, zoals een heer van Vlissingen, zou staan, met andere woorden, dat Vlissingen voortaan niet een heerlijke, maar een grafelijke stad zou zijn.

Oranje zal de stad immediaat in zijn protectie en onderdanigheid nemen en houden vanwege Philips. Zou dit laatste niet bijgevoegd zijn, dan zou Vlissingen aan het landsheerlijk gezag van Philips zijn onttrokken en onder het gezag van Oranje als vorst van het prinsdom Oranje gebracht zijn. Dit was niet de bedoeling. Philips blijft de landsheer van Vlissingen, maar ook Oranje zal rechtstreeks gezag over Vlissingen hebben, maar vanwege Philips. Het is de vraag wat met dit gezag van Oranje is bedoeld. Het zou het fictieve stadhouderlijk gezag kunnen

⁸⁹ “voor het leste, dat de burgemeesters ende scepenen der stadt van der Vere voorseit recommanderen dezelve stadt in handen ende protectie van zyner Excellencie, dat haer believe die in sulcker vuegen te beschudden ende beschermen als zy zyne Excellencie wel vertrouwen”.

⁹⁰ “In den eersten, dat wy van wegghen sijne Majesteyt Veere nemen ende houden in onse protectie”.

⁹¹ Zie bijv. ZA, GA Veere, nr 2510, rekening van Veers domein van Philips over 1571.

⁹² KB, Handschriften, 75 B 42; afschrift van akte van Oranje, Haarlem, 24-6-1577.

⁹³ Optreden van Oranje als stadhouder van landsheer steunt hier op art. 6 van Pacificatie van Gent.

zijn, maar ook het gezag van Philips als heer van de stad. Vermoedelijk mag worden aangenomen, dat de soevereine vorst Oranje hier als zaakwaarnemer van Philips optreedt die met handhaving van Philips' rechten met betrekking tot Vlissingen die rechten zal uitoefenen.

Oranje wilde niet tornen aan rechten van Philips als dit niet absoluut nodig was. Vandaar dat Philips' heerlijk gezag over Vlissingen formeel in stand moest blijven, waarbij nog moet worden bedacht, dat aan dat heerlijk gezag ook vermogensrechten (domeinen) waren verbonden. In de bewoordingen van art.1 heeft Oranje zich zover mogelijk aangesloten bij de wens van Vlissingen door van een immidiaat onderdaanschap te spreken. Maar dit is niet een rechtstreeks onderdaanschap aan Philips, maar aan Oranje vanwege Philips wat iets anders is dan de Vlissingers wensten. Andere bepalingen van het privilege tonen aan, dat art.1 Vlissingen niet aan het leenverband onttrok. De toegang van Vlissingen tot de Staten wordt vele artikelen verder in art.25 zonder enig verband met art.1 geregeld. Enkele bepalingen gaan er van uit, dat ook na de verlening van het privilege Philips heerlijke rechten in Veere bezit. Art. 34 van het Vlissingse privilege spreekt evenals zijn Veerse tegenhanger van het recht van het schrijfbambacht van de verse vis dat Philips toekomt ⁹⁴. Art.7 dat geen Veerse tegenhanger heeft, bepaalt, dat de stedelijke regering functionarissen mag aanstellen, met de toevoeging "des Konincklijcke Majesteyts autoriteyt ende Domeynen in heur gheheel blijvende". Per saldo werd de staatkundige positie van Vlissingen door het privilege verbeterd. Niet alleen kreeg de stad toegang tot de Staten van Zeeland, maar ontving zij ook de toezegging, dat de landsheer en zijn nakomelingen haar nimmer aan een ander in leen zouden geven. Bij een 'ander' moet niet alleen aan een persoon worden gedacht, maar ook aan een stad, bijv. Antwerpen of Middelburg.

In de 18^e eeuw is er gepolemiseerd over de vraag of art.1 van het privilege inhield, dat Vlissingen (voortaan of reeds sinds 1567) een grafelijke stad was ⁹⁵. Enerzijds werd gesteld, dat Oranje in de privileges aan Veere en Vlissingen de rechten van de markies [= Philips II] heeft willen handhaven, en dat met de in art 7 van het Vlissingse privilege vermelde domeinen geen andere kunnen zijn bedoeld dan die Philips als heer van Vlissingen bezat ⁹⁶. Anderzijds werd in 1724, toen de Staten van Zeeland discussieerden over het onttrekken van Vlissingen en Veere aan het leenverband, uit artikel 1 geconcludeerd, dat Vlissingen een grafelijke stad was ⁹⁷. De redenering was, dat Veere en Vlissingen van het leenverband bevrijd waren, toen de graaf van Zeeland, Philips II, leenheer van de heren van de steden, in 1567 de steden kocht, omdat een leenheer niet leenman van zichzelf kon zijn. Oranje zou dan de bevrijding uit het leenverband door art. 1 hebben bevestigd en de toelating van Vlissingen tot de Staten van Zeeland door art. 25 van het privilege zou de consequentie van een en ander zijn. Aan het verschil tussen art.1 van het Vlissingse privilege en dat van het Veerse privilege werd geen betekenis toegekend. Men ging uit van het Vlissingse privilege en deed alsof het Veerse gelijkloënd was.

Er zijn geen aanwijzingen, dat Vlissingen en Veere in 1574 en een aantal daarop volgende jaren als gevolg van de privileges als steden buiten leenverband, d.w.z. grafelijke of goede steden, zijn beschouwd ⁹⁸. Zoals hierna is vermeld, werden soms Vlissingen en Veere

⁹⁴ ZA, Handschriftenverzameling, nr 984; daarin overzicht van domeinen en jaarlijkse heffingen in Vlissingen toekomend aan heer, stad en kerk (1562). Als recht van heer is daarin vermeld heffing op gemene visserij van 10 gr. per £Vls "van allen den verschen visch die zy bringen vuter zee". In domeinrekening 1567/1568 voor Philips II als heer van Vlissingen wordt ontvangst uit schrijfbambacht van verse vis binnen Vlissingen verantwoord (NA, Nassausche Domeinen, nr 14.967, fo 6v).

⁹⁵ *Regt van Syne Hoogheyd*, , onder meer 50-56, 282, 401.

⁹⁶ *Regt van Syne Hoogheyd*, 50 vlg. (in deductie van recht van Johan Willem Friso op markgraafschap van Veere en Vlissingen).

⁹⁷ NZ, 1724; door secretaris van Staten van Zeeland opgestelde deductie van recht van Staten om Vlissingen en Veere voortaan niet in leen uit te geven, opgenomen met afzonderlijke paginering als bijlage bij notulen van 23-11-1724; 9 vlg. Eigen visie op art. 1 had Veere in 1723 in Staten verdedigd (*Regt van Syne Hoogheyd*, 401 vlg.). In 1732 vond devassalage van beide steden plaats, die in 1747 werd teruggedraaid.

⁹⁸ Enkele auteurs hebben blijkbaar uit toelating van Vlissingen en Veere tot Staten van Zeeland ten onrechte afgeleid, dat zij nu ook vrije steden waren geworden. Aldus Van Vloten, *Nederlands Opstand*, II, 209, met een abusief beroep op Van de Spiegel, en Muller, *Staat*, 108 vlg.

onderscheiden van de vijf goede steden (Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen).

11.10 *Plaats van Vlissingen en Veere in Staten van Zeeland*

Vlissingen en Veere zijn na hun toelating tot de Staten van Zeeland in 1574 niet altijd als volwaardige leden van de Staten erkend. Toen in augustus 1575 de Raad 1574 met de Staten van Zeeland op het stadhuis van Zierikzee vergaderden, verklaarde de secretaris van Zierikzee, mr Marinus Balten Oelenz.⁹⁹, dat de twee steden niet geconvoceerd waren en in de vergadering geen stem behoorden te hebben ¹⁰⁰. De Raad verklaarde daarop, dat de steden wel geconvoceerd waren en stemrecht hadden als de andere Zeeuwse steden (Middelburg en Zierikzee die vanouds in de Staten vertegenwoordigd waren). Zierikzee desavoueerte zijn secretaris als zonder last en ondoordacht te hebben gesproken, maar de vraag blijft of dit incident niet voortkwam uit een Zierikzeese opvatting, dat Vlissingen en Veere geen echte Statenleden waren, omdat zij een eigen heer hadden en daarom conform het vanouds geldend gebruik niet zelf in de Staten konden verschijnen. Een argument voor deze veronderstelling levert art. 2 van de Instructie voor de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland, van 22 mei 1578, waar gesproken wordt van “de vijf goede steden van Zeelandt – – – midtsgaders Vlissinghen ende Vere” en op die wijze Vlissingen en Veere als niet-grafelijke steden worden gekwalificeerd ¹⁰¹. Ook in de discussies over de stemprocedure in de Staten in 1579 werden Vlissingen en Veere soms onderscheiden van de ‘goede steden’ ¹⁰². Middelburg vond het in 1579 nodig om ter vermindering van misverstand te verklaren, dat de houding van de stad inzake de stemprocedure niet in die zin mocht worden uitgelegd, dat de stad aan Vlissingen en Veere de toegang tot de Staten wilde ontfangen ¹⁰³.

Tussen Veere en Vlissingen was er het probleem wie van de twee protocollair vóór de ander moest worden genoemd. Veere was het centrum geweest van de heerlijkheden van de heer van Veere die ook Vlissingen bezat, en het markizaat waar ook Vlissingen toe behoorde, was het markizaat van Veere. Maar Vlissingen was het eerst en spontaan naar de Opstand overgegaan en had Veere bij de overgang geholpen. Zeker na 1572 zal Vlissingen economisch belangrijker zijn geweest dan Veere. In 1577 en 1578 was de onderlinge voorrang een slepende kwestie die actueel werd als er een formele handeling, bijv. zegelen of tekenen van een document, verricht moest worden. Toen in 1578 de constitutiebrieven van een erfrenten behoeve van Oranjes dochter Elisabeth gezegd moest worden, loste Van Dorp (als representant van de Eerste Edele in de Staten) de kwestie op door loting met als uitkomst, dat Vlissingen als eerste van de twee mocht zegelen “voor dese reyse ende onvermindert eenen yegelijcx recht” ¹⁰⁴. Vlissingen heeft echter deze voorrang behouden en tijdens de Republiek sluiten de beide steden in de door Van Dorp gelote volgorde de reeks van steden in de Staten.

11.11 *Brouwershaven en Arnemuiden niet in Staten van Zeeland*

Niet tot de Staten werden toegelaten de steden Brouwershaven en Arnemuiden. Brouwershaven schijnt aanvankelijk de kans op toelating te hebben laten voorbijgaan ¹⁰⁵. In

⁹⁹ Hij werd in Ord.1574 benoemd tot een van de secretarissen van Raad 1574 welke functie hij in augustus 1575 niet meer vervulde.

¹⁰⁰ NZ, I-A, 53 vlg.

¹⁰¹ Heeringa, ‘Instructiën’, 84 vlg.

¹⁰² NZ, II, 334; kwestie inzake het stemmen ‘vanwegen d'Eerste Edele, de vijf goede steden, ende die van Vlissingen ende Vere in plaetssen van den prelaet’ (23-5-1579). Zie ook *ibidem*, 342 (mei 1579) en NZ, III, 401 (11-7-1579), 403 (13-7-1579), 404 (waar tegenstelling door Vlissingen wordt gebezigt in protest van 12-7-1579), 408 (16-7-1579). Als van vier in plaats van vijf goede steden sprake is, is zwaar geteisterd Reimerswaal niet meegeteld.

¹⁰³ NZ, III, 407.

¹⁰⁴ NZ, I-C, 87; vergadering van Staten in februari 1578. Zie ook *ibidem*, 42, 93, 119, 128. Op in Middelburg geslagen legpenning op ontruiming van Tholen door Spanjaarden in 1577 staat reeks van wapens van in Zeeuwse Staten vertegenwoordigde steden afgesloten door Vlissingen en daarna Veere (Dugniolle, *Jeton*, nr 2710).

¹⁰⁵ Koops, ‘Cessie inde Staten’; Boxhorn, *Oorsprongh*, I, 368 vlg. Koops schrijft mislukken van poging om toegang tot Staten te verkrijgen toe aan tegenwerking van Maurits en van Gecommitteerde Raden van Zeeland.

1619/1620 heeft de stad zonder succes geprobeerd via de regering van Zierikzee toegang tot de Staten te verkrijgen. Het nadeel van de situatie bleek, toen in maart 1575 een bedrag over de Zeeuwse steden omgeslagen moest worden. Brouwershaven werd voor een bepaald bedrag aangeslagen zonder er over te hebben kunnen meespreken. Toen de stad protesteerde tegen de hoogte van haar aanslag, zegde de Raad 1574 toe, dat voortaan Brouwershaven niet voor een bedrag zou worden aangeslagen zonder daarover als de andere steden gehoord te zijn ¹⁰⁶.

Ook het in 1574 stad geworden Arnemuiden werd niet in de Staten opgenomen, hoewel de stad dat wel heeft verlangd. Omstreeks januari 1575 vroeg de stad Oranje om een aantal voorrechten, onder meer toegang tot de Staten van Zeeland. Oranje willigde enige verzoeken in, maar de overige, ook dat van toegang tot de Staten, werden in een enkele zin (voorlopig) terzijde gelegd ¹⁰⁷. Oranje verbleef toen in Zeeland en zal over het Arnemuïds verzoek wel met Zeeuwse instanties overlegd hebben. Het is niet ondenkbaar, dat Middelburg zich heeft verzet tegen inwilliging. De stad kon het toch al niet verkroppen, dat het belangrijkste deel van Arnemuiden in 1574 aan het Middelburgs rechtsgebied was onttrokken.

11.12 *Edelen in 1574–1576 niet in Staten van Zeeland*

In de periode 1574–1576 waren de Staten een stedenvertegenwoordiging. De edelen waren er niet in vertegenwoordigd, ook niet in de persoon van een Eerste Edele. Pas in 1577 verscheen Oranjes zoon Philips Willem als enige edele in de Staten van Zeeland in de hoedanigheid van Eerste Edele ¹⁰⁸.

11.13 *Stemprocedure in Staten van Zeeland 1574–1576*

In de periode 1574–1576, toen de Staten bestonden uit de vertegenwoordigers van vier steden, had elke stad één stem. Een vraag is of een meerderheid een minderheid kon overstemmen. Overstemming van een stad deed zich in mei 1574 voor, toen de Raad 1574 en 'tmeeste gevolg van de steden' besloten het plakkaat van de Hollands–Zeeuwse imposten 1574 te publiceren ¹⁰⁹. Een andere vraag is of men een stad die rechtsgeldig was geconvoceerd, maar niet was verschenen of weigerde een standpunt bekend te maken, kon 'vervangen', d.w.z. de stad behandelen alsof zij met de ter vergadering genomen besluiten had ingestemd. Vervanging werd toegepast op 23 juni 1574. Ter tafel lag een voorstel om in Holland een hoeveelheid koren te kopen en dat niet contant, maar op termijn te betalen, en vervolgens het koren in Zeeland contant te verkopen. In feite verstrekten de Hollandse korenverkopers gedurende de betalingstermijn een lening aan Zeeland. Het bedrag van de 'lening' was nodig voor militaire uitgaven in Zeeland. De vier steden die samen de Staten van Zeeland vormden, moesten zich garant stellen voor de restitutie van het geleende bedrag aan de verkopers van het koren. Drie van de vier steden stemden met de garantstelling in, maar Zierikzee stelde een besluit uit. Daarop werd de stad 'vervangen', d.w.z. men nam aan, dat de stad met het besluit van de meerderheid had ingestemd ¹¹⁰. Ruim een jaar later bleek met betrekking tot vervanging en overstemming geen vaste gedragslijn te bestaan. De onderwerpen kwamen in augustus 1575 op de agenda van de Staten, maar verder wordt er

¹⁰⁶ NZ, I-A, 31. Bedrag van 2700 gl., bestemd voor onkosten verbonden aan vredesbesprekingen, werd als volgt omgeslagen: Middelburg 600 gl., Zierikzee 900 gl., Vlissingen 600 gl., Veere 300 gl., Brouwershaven 300 gl.

¹⁰⁷ KHA, Fbk II, nr 164, fo 69v vlg., Zierikzee, 26-1-1575: "aengaende tgene voirden versocht wordt sullen die voorschreven van Armuyden voor alsnoch hen laten genougen ende te vreden houden" (namelijk met wat zij verkregen hebben); VROA ,XLVIII, 2^e dl, 319, regest nr 84 met aantekening. Zie V-5 voor betrokkenheid van Raad nevens Oanje bij behandeling van Arnemuïds verzoek.

¹⁰⁸ NZ, I-C, 2; Meerkamp van Embden, 'Prins', 120.

¹⁰⁹ NZ, I-A, 8.

¹¹⁰ NZ, I-A, 12: "Aldus gheresolveert aengaende de verbindunghe alsvooren gesaemptelijck end een voor al, met de meeste ghevolghe van de steden, vervanghende die van Ziericzee, die alsnoch dilayerden". Ook op 22-9-1574 werd Zierikzee vervangen 'by de meeste voyosen' (*ibidem*, 23).

niets meer over vermeld ¹¹¹. De problemen met de stemprocedure in de Staten van Zeeland in 1577–1579 zijn besproken in excursus II.

11.14 *Walchers stedencollege*

Na het begin van het beleg van Zierikzee in september 1575 verscheen de stad niet meer in de Staten van Zeeland. De stad was overigens wel vertegenwoordigd in belangrijke vergaderingen van de Generale Staten van Holland en Zeeland in maart 1576, toen onder meer het sluiten van de Hollands–Zeeuwse Unie 1576 op de agenda stond ¹¹². Het Zeeuwse Statencollege bestond zonder Zierikzee uit de afgevaardigden van de drie Walcherse steden. Het college werd toen niet vaak meer als Staten aangeduid, maar als ‘de gedeputeerden van de Walcherse steden’ of ‘de drie hoofdsteden’ ¹¹³. In dit geschrift wordt het college meestal ‘Walchers stedencollege’ genoemd. In Ord. GZ 1576 wordt de term ‘Staten van Zeeland’ niet gebruikt. In *Notulen Zeeland* komt de term in deze tijd zelden voor en wordt gewoonlijk gesproken van de steden van Walcheren. Misschien heeft men de term ‘Staten’ voor de vertegenwoordiging van enkel Walcheren te pretentius gevonden. Ook is niet uitgesloten, dat men toen de Generale Staten van Holland en Zeeland als een mede Zeeland omvattende vertegenwoordiging beschouwde en het Walcherse stedencollege als een sectie van de Generale Staten. In elk geval zal Oranje het zo gezien willen hebben. Toen omstreeks augustus 1577 een college van de Staten van geheel Zeeland verscheen, bleef het Walcherse stedencollege nog enige tijd fungeren ¹¹⁴.

11.15 *Niet-Walcherse steden buiten Staten van Zeeland in 1576/1577*

De Spaanse troepen verlieten uit eigen beweging Schouwen en Duiveland op 3 november 1576 om elders te gaan muiten ¹¹⁵. Zierikzee bevond zich met de rest van Schouwen en Duiveland in een deplorabele toestand. De eilanden werden bezet door troepen onder Hohenlohe. Zierikzee was pas onder dreiging met plundering bereid Hohenlohe tot de stad toe te laten. Tijdens de Spaanse bezetting was de stad in het najaar van 1576 betrokken geraakt bij de staatkundige ontwikkelingen in de gewesten die de landsheer trouw gebleven waren. Een afvaardiging van de stad verscheen bij de besprekingen over de Pacificatie van Gent aan de zijde van het aan de landsheer gehoorzame gebied ¹¹⁶ en de stad kreeg het verzoek zich bij de Staten–Generaal aan te sluiten ¹¹⁷. De bezetting van de stad door Hohenlohe en de Pacificatie van Gent zullen het eind van deze betrekkingen zijn geweest. Zierikzee sloot zich niet aan bij het Walchers stedencollege. Er bleef enig contact tussen de stad en de Staten–Generaal. Op 26 november 1576 besloten de Staten–Generaal Oranje te schrijven, dat volgens de Pacificatie van Gent in Zierikzee de Rooms-katholieke godsdienst moest worden uitgeoefend ¹¹⁸. Zierikzeese kringen zullen de tussenkomst van de Staten–Generaal hebben ingeroepen. Omstreeks februari 1577 heeft Zierikzee vermoedelijk aan de Staten–Generaal

¹¹¹ NZ, I-A, 52. Vermoedelijk is agendapunt blijven rusten, omdat in augustus en september 1575 dreigende aanval van Spaanse troepen op Duiveland alle aandacht opeiste en Zierikzee na begin van beleg in september niet meer in Staten verscheen..

¹¹² RH, 2e ed., 1576, 11 vlg. Voor Zierikzee staat op presentielijst van 11-3-1576 Ocker Cornelisz., op presentielijst van 15-3-1576 burgemeester Jodocus (Joost) Ewoutsz. [Teelinck].

¹¹³ Soms aarzelt notulist. Notulen van 7-2-1576 eindigen: “Actum tot Middelburgh in slants Raet, de Staten ofte Gedeputeerde van de steden van Walcheren daerneven vergadert zijnde, – – –”(NZ, I-A, 96). In notulen van 22-2-1576 worden ‘Gedeputeerde van de steden’ en ‘Staten’ als synoniemen gebruikt (*ibidem*, 97).

¹¹⁴ XVII-6.

¹¹⁵ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 227.

¹¹⁶ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 210 vlg., 224 vlg.; Japikse, *Staten–Generaal*, I, bl.LVIII.

¹¹⁷ De Jonge, *Staten–Generaal*, I, 81 (vgl. Japikse, *Staten–Generaal*, I, 19, 60): Staten–Generaal besluiten op 29-10-1576 Raad van State te verzoeken magistraat van Zierikzee te vragen of hij zich bij de andere Staten van de Nederlanden wil aansluiten; De Jonge, *ibidem*, 85; Japikse, *ibidem*, 31 vlg.; twee afgevaardigden van Zierikzee en twee van Goes verklaren op 30-10-1576 in Staten–Generaal, dat de steden zich willen verenigen met in Brussel vergaderde Staten, maar dat zij geen schriftelijke last hebben om dit te verklaren, waarop Staten–Generaal besluiten de afgevaardigden de nodige formulieren mee te geven.

¹¹⁸ De Jonge, *Staten–Generaal*, I, 147; Japikse, *Staten–Generaal*, I, 24.

om hulp bij het herstel van de dijken verzocht ¹¹⁹. Omstreeks dezelfde tijd vroeg de stad ook hulp aan Oranje ¹²⁰. In maart en april 1577 voegden Goes en Tholen zich bij satisfactie bij het overige deel van Zeeland, maar sloten zich evenmin als Zierikzee aan bij het Walcherse stedencollege, hoewel in staatkundig opzicht de eenheid van het graafschap Zeeland was hersteld ¹²¹. Daarentegen verschenen Zierikzee en Goes in het voorjaar van 1577 wel in de Generale Staten van Holland en Zeeland, welk college toen voor enkele maanden als Statencollege voor geheel Zeeland kan worden beschouwd ¹²².

11.16 *Plaats van Staten van Zeeland in staatkundig bestel van Zeeuws gebied van Gemene Zaak in 1574–1576*

Van de werkwijze van de Staten van Zeeland in 1574–1576 is weinig bekend. Een reglement of beschrijving ontbreekt. De Staten bezaten niet een eigen administratief apparaat met een pensionaris of secretaris. Een doorlopende reeks notulen van Statenvergaderingen begint pas in september 1577, toen in het opstandige Zeeland al 3½ jaar een Statencollege fungeerde. De bronnen geven slechts een betrekkelijk vaag beeld van de werkzaamheid van de Staten in die jaren, voor zover het niet hun samenwerking met een Raad of College betreft. Uit mededelingen over vergaderingen van de Staten buiten aanwezigheid van een Raad of College kan worden afgeleid, dat de Staten bijeenkwamen als zij dit wensten. Verder kwamen zij bijeen op convocatie van Oranje of een Raad of College.

In de regeling van een Zeeuwse regering in Ord.1574 blijven de Staten op de achtergrond. De positie van de Staten in de ordonnantie was een voortzetting van de situatie die in de late middeleeuwen was ontstaan. Er was toen enerzijds een landsheer die continu regeerde, en anderzijds de Staten als de vertegenwoordiging van de bevolking met wie de landsheer incidenteel overlegde en wier toestemming hij voor bepaalde belangrijke regeringsdaden zoals belastingheffing nodig had. De Staten werden een college met een in beginsel vaste samenstelling. Geleidelijk begonnen de Staten het terrein van de regering binnen te dringen. In beginsel werden de Staten pas actief nadat de landsheer hen bijeengeroepen had, maar ook op dit punt begon de situatie zich te wijzigen, omdat de Staten ook op eigen initiatief bijeen wensten te komen. De leden van de Staten plachten als samenwerkingsverband te vergaderen en besluiten te nemen. Zij waren als samenwerkingsverband de vertegenwoordiging van de gehele bevolking van Zeeland en hun bestaan lag verankerd in de bevolking.

In 1573 werden Vlissingen en Veere als Staten (entiteiten) beschouwd. Eind 1573 convoceerde Oranje Zierikzee, Veere en Vlissingen staatsgewijze, d.w.z. als vertegenwoordigers van de bevolking van Zeeland. Dit was in zoverre een breuk met het verleden, dat van de drie steden alleen Zierikzee vóór de Opstand deel van het samenwerkingsverband van de Staten van Zeeland had uitgemaakt. Veere en Vlissingen werden in maart 1574 uitdrukkelijk tot dat samenwerkingsverband toegelaten. Een college van de Staten van Zeeland werd in 1574 niet opgericht. Men ging er van uit, dat het samenwerkingsverband van vóór de Opstand nog steeds bestond.

In maart 1574 waren de Staten als vertegenwoordiging van de bevolking een eeuwenoud permanent element in de Zeeuwse staatkundige structuur. Maar het andere eeuwenoude permanente element, de landsheerlijke regering, was uitgeschakeld. De Staten (entiteiten) Zierikzee, Vlissingen en Veere handelden op het regeringsniveau van de landsheer, toen zij met Oranje de Raad 1574 als gewestelijke regering oprichtten. Door deze constitutionele handeling waren de Staten een van de pijlers van het als tijdelijk bedoelde staatkundige bestel geworden. Oranje met zijn gezagsapparaat was de andere pijler. De Staten zouden echter dit regeringsniveau niet meer verlaten, al namen zij nog niet de plaats van de landsheer in. De machtspositie van de Staten was veel sterker geworden. Vroeger stond achter de

¹¹⁹ Japikse, *Staten–Generaal*, I, 596. In december 1577 verleenden de Staten–Generaal de stad financiële hulp voor dijkage (*ibidem*, 597).

¹²⁰ NZ, I-B, 88 vlg.

¹²¹ Van de Spiegel, *Satisfactie*; 395 vlg.: tekst van Satisfactie van Goes en Zuid-Beveland, d.d. 22-3-1577.

¹²² Volgens RH Zierikzee op 30-3-1577 en later; Goes in mei 1577. Alleen stad Tholen ontbrak toen nog in Generale Staten.

landsheerlijke regering een min of meer geducht machtsapparaat. Nu stond er achter de Raad 1574 een machtsapparaat dat slechts met medewerking van de Staten in stand kon worden gehouden, terwijl bovendien een deel van de Raad uit het stedelijk milieu van de Statenleden was gerekruteerd. Voor de regeringen van de in de Staten vertegenwoordigde steden zullen de jaren 1574–1576 een leertijd in regeren op gewestelijk niveau zijn geweest.

In Ord. 1574 wordt het bestaan van de Staten, de Generale Staten van Zeelandt, zonder meer aangenomen. Volgens de ordonnantie wordt de regering van Zeeland continu uitgeoefend door de Raad 1574 die voor de invoering van 'nieuwigheden' en geldheffingen de toestemming van de Staten nodig heeft. Ord. 1574 wijzigt de samenstelling van de Staten door de toelating van Veere en Vlissingen en zinspeelt op een toekomstige gezamenlijke vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland. Verder zwijgt de ordonnantie over de Staten. Een en ander wekt de onjuiste indruk, dat de Staten bij de regering van Zeeland een weliswaar belangrijke, maar toch bijkomstige rol speelden, terwijl er in werkelijkheid een regering van Staten en Raad 1574 (c.q. College 1575 of College G&L 1576) was. In mei 1574 is er sprake van een penningmeester van de Staten ¹²³.

De Raad 1574 was een permanent functionerende instantie die van dag tot dag de toestand van de Gemene Zaak in het oog moest houden, terwijl de Staten als college al of niet samen met de Raad bijeenkwamen, als dit nodig was. De Raad 1574 is via het College 1575 en het College G&L 1576 getransformeerd tot het college van Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland, het dagelijks bestuur van het gewest, en is langs deze weg in de Staten geïntegreerd..

Er is van maart 1574 tot de oprichting van de Landraad in Holland in 1575 ondanks verschil in vorm een grote overeenkomst tussen de regering van Zeeland en die van Zuid-Holland. In Zuid-Holland stonden in de regering naast elkaar de Staten en Oranje met de Raden nevens hem. Die Raden waren herkomstig uit de leden van de Staten. In Zeeland stond in de regering naast de Staten de Raad 1574 die bestond uit een element van Oranje, namelijk zijn drie gouverneurs, en een element dat was voortgekomen uit de steden die samen de Staten vormden, namelijk de vier raden.

11.17 Vergaderingen van Staten van Zeeland in 1574–1576; algemeen

De werkzaamheden van de Staten als samenwerkingsverband zullen in 1574–1576 vrijwel uitsluitend bestaan hebben in vergaderen ¹²⁴. De Staten vergaderden of alleen, of samen met een Raad of College. De meeste gegevens over de Staten in die jaren betreffen werkzaamheden verricht in nauwe relatie met een Raad of College.

Notulen van vergaderingen van de Raad 1574, het College 1575 en het College G&L 1576 zijn van maart 1574 af beschikbaar. Voor zover het gezamenlijke vergaderingen met de Staten betreft, wat in het tijdvak 1574–1576 regel was, zijn die notulen in feite tevens notulen van de Staten. Notulen van vergaderingen van de Staten alleen zijn slechts van enkele vergaderingen bekend. De notulen van Statenvergaderingen zonder de Raad 1574 in januari 1575, augustus 1575 en na de coup in oktober 1575 zijn bij de notulen van de Raad 1574 opgenomen ¹²⁵.

11.18 Vergaderingen van Staten van Zeeland zonder Raad of College in 1574–1576

De vergaderingen van de Staten zonder Raad of College bestonden uit vergaderingen buiten de sfeer van Raad of College, en enige vergaderingen binnen de sfeer van de Raad 1574, maar waarbij de Raad om bijzondere redenen niet aanwezig was.

¹²³ ZA, Rekenkamer B, nr 3902, fo 1r vlg., commissie als waterbaljuw op naam van Oranje van 19-5-1574 voor Jan Paterssen, 'penninckmeester van de Staten van Zeeland'. Plaats van penningmeester in staatkundig apparaat is bij gebrek aan gegevens niet bekend.

¹²⁴ Zie XI-22 vlg. voor vergaderingen van Generale Staten van Holland en Zeeland.

¹²⁵ NZ, I-A, 27 vlg.: vergadering op 6-1-1575 van Staten in aanwezigheid van Oranje; *ibidem*, 51 vlg.: Statenvergaderingen in augustus 1575; *ibidem*, 70 vlg.: Statenvergaderingen in de weken waarin na coup van Walcherse steden in oktober 1575 Staten rol van buiten spel gezette Raad 1574 overnamen.

De aanwijzingen voor vergaderingen van de Staten buiten de sfeer van Raad of College zijn schaars. Vermoedelijk kwamen de Staten zonder regelmaat bijeen als de steden met elkaar wilden overleggen of door een instantie werden geconvoceerd..

Op de bijeenkomsten in het begin van 1574 van Zierikzee, Vlissingen en Veere met Oranje voor het opstellen van Ord.1574 zijn vermoedelijk ook andere zaken besproken. Op 7 maart 1574 werd op naam van Philips een ordonnantie op de uitvoer van koopwaar uitgevaardigd die mede door de Staten van Holland en Zeeland was goedgekeurd ¹²⁶. De Generale Staten van Holland en Zeeland zijn hier niet bedoeld, want zij kwamen pas enige tijd later voor de eerste keer bijeen. De Staten van Zeeland zullen in onderling overleg het Zeeuwse standpunt hebben bepaald.

Vermoedelijk hebben de Staten in mei 1574 op een vergadering buiten de sfeer van de Raad 1574 een ontwerp voor een Zeeuws impostencomplex opgesteld ¹²⁷. Reeds enkele weken na de invoering van de staatkundige hervorming van begin maart 1574 verschenen de Generale Staten van Holland en Zeeland. De Zeeuwse steden zullen eerst onderling overlegd hebben alvorens hun afgevaardigden naar bijeenkomsten van de Generale Staten in Holland te zenden.

Overigens werd ook de Raad 1574 wel eens bij overleg over aangelegenheden van de Generale Staten van Holland en Zeeland betrokken. De Generale Staten stelden in het voorjaar van 1575 ontwerpen inzake de Hollands–Zeeuwse Unie, de regering en de Landraad op die (vermoedelijk vanwege de Generale Staten) naar Middelburg werden gezonden om het standpunt van de Raad 1574 en de Zeeuwse steden te vernemen ¹²⁸. De ontwerpen werden in Middelburg besproken op 30 mei 1575 op een bijeenkomst die een combinatie van een vergadering van de Raad 1574 en een Statenvergadering was ¹²⁹. De Raad 1574 die buiten het circuit van de Generale Staten viel, zal bij de aangelegenheid zijn betrokken, omdat zijn bestaan op het spel stond. Besloten werd, dat de afgevaardigden van de steden hun committenten zouden raadplegen. Bewaard is een instructie voor de gedeputeerden van Middelburg naar een 'dachvaert' van de Staten van Zeeland die was uitgeschreven tegen 7 juni 1575 voor de behandeling van ontwerpen inzake de regering van Holland en Zeeland en een Landraad, ongetwijfeld de ontwerpen van de Generale Staten over die onderwerpen. ¹³⁰. Of omstreeks die datum de Staten van Zeeland hebben vergaderd, is niet bekend. Op 29 juni 1575 bespraken de Staten van Zeeland met de Raad 1574 de concept instructie van de Generale Staten van Holland en Zeeland voor de Landraad waarbij Zierikzee grote bezwaren bleek te hebben tegen een verandering van de regering tijdens de vredesbesprekingen ¹³¹. Bovendien vond de stad invoering van de Landraad gevaarlijk en niet uitvoerbaar, vooral nu de vijand dagelijks aanslagen uitvoerde. Ook bij andere gelegenheden bleek Zierikzee van oordeel, dat tijdens de oorlogssituatie de gezagsstructuur zo veel mogelijk ongewijzigd moest worden gelaten ¹³².

Op 3 februari 1576 vergaderde het College 1575 in aanwezigheid van gedeputeerden van de drie Walcherse steden over het bijeenbrengen van het Zeeuwse aandeel in bedrag van 120.000 gl. dat aan Johan Casimir was toegezegd, aan de hand van een instructie inzake het bijeenbrengen van het Hollandse aandeel ¹³³. Besloten werd, dat de gedeputeerden de instructie zouden meedelen 'in tcollegie van den steden' en dat de steden hun gedeputeerden met absolute volmacht zouden zenden naar een vergadering met het College 1575 op 7 februari om besluiten te nemen. De gezamenlijke Walcherse steden worden hier voor het

¹²⁶ RH, 2^e ed., 1565–1574, 641: "hier op gehad het advis van *Oranje*, mitsgaaders van de Staaten, sonderlinge van Holland en Zeeland".

¹²⁷ XIV-2(3).

¹²⁸ NZ, I-A, 32. De aangelegenheid is in ander verband behandeld in XII-17.

¹²⁹ NZ, I-A, 32. Het ging om 3 teksten: *a.* Unie 1575; *b.* regeling van het gouvernement met artikel waarin oprichting van een Landraad werd voorgeschreven; *c.* instructie voor Landraad.

¹³⁰ ZA, Verzameling Verheye van Citters, nr 123a.

¹³¹ NZ, I-A, 32.

¹³² Vgl. NZ, 1580–1582, 35; Zierikzee vindt het raadzamer herziening van justitie en politie uit te stellen tot na de oorlog (16-1-1580); NZ, 1583–1586, 91: weifelende houding van Zierikzee met betrekking tot opdracht van grafelijkheid aan Oranje (18/27-6-1583).

¹³³ NZ, I-A, 88 vlg. In gecombineerde vergadering van Raad en gedeputeerden van de steden op 7-2-1576 werd aangelegenheid geregeld.

eerst in de *Notulen Zeeland* in hun hoedanigheid van Staten (entiteiten) als een college beschouwd.

Onderling overleg van de Walcherse steden kwam ook aan de orde in de gecombineerde vergadering van College 1575 en stedelijke gedeputeerden op 7 februari 1576 ¹³⁴. Oranje had stukken toegezonden over een aangelegenheid die door de Generale Staten van Holland en Zeeland behandeld behoorde te worden. Besloten werd, dat de steden zich zouden beraden over het standpunt dat zij in de Generale Staten zouden innemen, en daartoe werden de stukken aan de gedeputeerden van Middelburg meegegeven. Het College 1575 hield zich buiten deze aangelegenheid die binnen de competentie van de Generale Staten viel.

Ook later was er onderling overleg tussen de Walcherse steden. Toen op 20 december 1576 het College G&L 1576 enkele financiële zaken aan de gedeputeerden van de steden voorlegde, verklaarden de gedeputeerden, dat zij daarover onderling zouden overleggen en eerstdaags hun besluit zouden meedelen ¹³⁵.

Vergaderingen van de Staten zonder de Raad 1574 over zaken die binnen de competentie van Raad en Staten samen vielen, pasten wat hun handelingen betreft, in de reeks gezamenlijke vergaderingen van Staten en Raad en werden dan ook genotuleerd door de secretaris van de Raad en in de *Notulen Zeeland* opgenomen. Zulke vergaderingen zijn er in augustus 1575 gehouden en na de coup van de Staten in oktober 1575 toen de Staten gedurende korte tijd de plaats van de Raad 1574 innamen. Een bijzonder karakter had de Statenvergadering van eind december 1574/begin januari 1575 waarop Oranje aanwezig was en daar als het ware de plaats van de Raad 1574 innam ¹³⁶. Tijdens die vergadering zonden de Staten van Holland Van Wyngaerden en Kamerling, raden nevens Oranje, naar Oranje om hem in te lichten over de mededelingen van Leoninus die als afgezant van Requesens naar Holland was gekomen om te proberen vredesbesprekingen op gang te brengen ¹³⁷. Oranje en de Staten van Zeeland stelden een concept op voor een antwoord aan Leoninus en Oranje zond eind december Van Wyngaerden en Kamerling met het concept naar Holland ¹³⁸.

11.19 Vergaderingen van Staten van Zeeland met Raad of College in 1574–1576

De Raad 1574 was opgezet als de gewestelijke regering van Zeeland, maar van het begin af vormden de Raad 1574 en de latere Colleges 1575 en G&L 1576 met de Staten een informele instantie, een samenwerkingsverband van twee naast elkaar staande instellingen die samen regeerden. Binnen dat verband verschoof de macht van Raad, c.q. College, naar Staten. De positie van de Staten werd nog versterkt doordat de Zeeuwse steden deelnamen aan de Generale Staten van Holland en Zeeland waar Raad en Colleges buiten stonden. Vergaderingen van de Staten samen met de Raad of het College waren zeer frequent. Zulke vergaderingen werden door de secretaris van Raad of College genotuleerd en deze notulen of tenminste een groot deel daarvan zijn bewaard gebleven ¹³⁹. Meestal worden die vergaderingen aangeduid als vergaderingen van Raad of College waarbij de Staten aanwezig zijn, in een aantal gevallen als vergaderingen van de Staten waarbij Raad of College aanwezig is.

11.20 Vergaderingen van Staten van Zeeland in 1574–1576; chronologisch

¹³⁴ NZ, I-A, 94 vlg. Aangelegenheid hield verband met heffing van licentrecht.

¹³⁵ NZ, I-B, 73.

¹³⁶ NZ, I-A, 27 vlg. Oranje convoceerde vergadering op 26-12-1574 tegen 28-12 (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 364, fo 535r vlg.). Oranje stelde enkele onderwerpen aan de orde (NZ, I-A, 26 vlg.) waarin gezinspeeld werd op vredespogingen.

¹³⁷ Fruin, 'Prins Willem in onderhandeling', 369 vlg. Leoninus kwam op 31-12-1574 in Middelburg aan.

¹³⁸ RH, 2^e ed., 1565–1574, 904; *ibidem*, 1575, 6. KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 367, fo 536r; Oranje aan ongenoemden (Staten van Holland); Middelburg, 31-12-1574; Oranje zendt Van Wyngaerden en Camerlinck naar geadresseerden om hun mee te de len "tgene ons goet gedocht heeft hier tzamentlicken metten staeten slants van Zeelandt te besluyten ende resolveren". *Notulen Zeeland* zwijgt over opstellen van concept-antwoord aan Leoninus.

¹³⁹ NZ, I-A en I-B.

De bijeenkomsten van de Staten (entiteiten) Vlissingen, Veere en Zierikzee met Oranje begin 1574 waarop Ord. 1574 werd behandeld, zijn elders behandeld ¹⁴⁰, evenals een vermoedelijk gehouden vergadering van de Staten in mei 1574 waarop een impostencomplex werd opgesteld ¹⁴¹.

Waarschijnlijk is het in het begin van het nieuwe regime de relatie van de Raad 1574 met de Staten verlopen volgens het patroon van de relatie van de landsheer met de Staten vóór de Opstand. Het initiatief voor het nemen van regeringsmaatregelen lag formeel bij de Raad. Had de Raad voor een maatregel de toestemming van de Staten nodig, dan riep de Raad een Statenvergadering bijeen en legde de Raad in de traditionele manier op de vergadering de materie in een 'propositie' aan de Staten voor. De Staten beraadslaagden in aanwezigheid van de Raad over de materie en bepaalden hun standpunt. Vervolgens trof de Raad de maatregel met inachtneming van het standpunt van de Staten, bijv. door het uitvaardigen van een ordonnantie. De Staten vergaderden en voor overleg was de Raad beschikbaar.

Op 17 mei 1574 werd volgens deze procedure een Statenvergadering gehouden ¹⁴². Op de eerstvolgende in de *Notulen Zeeland* genotuleerde Statenvergadering van 27 mei 1574 werd het belangrijke besluit genomen de voor Zeeland eigenlijk te zwaar geachte Hollands–Zeeuwse imposten 1574 in te voeren. De vergadering was een vergadering van Raad en Staten samen waarop de Raad en de meerderheid van de steden (Staten) besloten de ordonnantie van de imposten te publiceren en na te komen ¹⁴³. De protocollaire slotformule van de notulen der vergadering is echter die van een Statenvergadering ¹⁴⁴. De dan volgende in de *Notulen Zeeland* als Statenvergadering genotuleerde bijeenkomsten werden gehouden op 23 juni 1574 (traditioneel dagvaart' genoemd) ¹⁴⁵, 30 juni 1574 en 5 juli 1574 ¹⁴⁶.

Eind juli 1574 werd een ander type vergadering ingevoerd: een combinatie van een vergadering van de Raad en een vergadering van de Staten ¹⁴⁷. Vermoedelijk bracht dit geen wijziging in de gang van zaken, maar de positie van de Raad kreeg er meer accent door. De Staten waren als college aanwezig en handelden en besloten als college en hetzelfde gold voor de Raad. Soms kreeg de positie van de Raad nog meer gewicht door het zo voor te stellen, dat de Raad een vergadering hield en de Staten op die vergadering als zelfstandig

¹⁴⁰ VIII-2.

¹⁴¹ XI-18; XIV-2(3).

¹⁴² NZ, I-A, 2 vlg.: "De gedeputeerde der steden Middelburgh, Ziericzee, Vlissinghen ende der Vere, representeerende de Staten tslands van Zeelandt, vergadert zijnde binnen Middelburgh, hebben gheresolveert op de poincten ende artikelen, hemluyden by den Gouverneurs ende Raden tslands van Zeelandt voorgehouden, soo hiernaer volcht – – – Aldus gedaen binnen den hove van Zeelandt, ter presentie ende overwesen van de Gouverneurs ende Raden van Zeelandt" en dan volgen de namen van de stedelijke gedeputeerden die Statencollege vormden.

¹⁴³ NZ, I-A, 7: "vergaderynghe van den Gouverneurs ende Raden tslands van Zeelandt ende de gedeputeerden van den steden Middelburgh, Zierxzee, Vlissinghen ende der Vere"; *ibidem*, 8: "soo ist eyntelijck by den Gouverneuren, Raden ende tmeeste gevolg van de steden van Zeelandt – – – geresolveert".

¹⁴⁴ NZ, I-A, 10: "Aldus gedaen binnen Middelburgh op 27-5-1574, ten overwesen van de Gouverneurs ende Gedeputeerde Raden tslands van Zeelant", en dan volgen namen van afgevaardigden in Staten van Middelburg, Zierikzee, Vlissingen en Veere.

¹⁴⁵ NZ, I-A, 12: "Den 23en Juni 1574 de Staten tslands van Zeelandt vergadert zijnde op den dachvaert binnen den hove van Zeelandt binnen Middelburgh, en hebben aldaer gesloten ende geaccordeert zoo hiernaer volght." Slotformule van notulen van deze vergadering luidt: "Aldus ghedaen binnen Middelburgh op *vermelde datum*, ten overwesen van Gouverneurs, Admiraal ende Gedeputeerde Raden tslands van Zeelandt; voor die van Middelburgh" en dan volgen namen van afgevaardigden in Staten van Middelburg, Zierikzee, Vlissingen en Veere.

¹⁴⁶ Vergadering van 30-6-1574: NZ, I-A, 14 vlg.: "vergaderynghe van de Generale Staten van Zeelant, present Gouverneurs ende Raden van denzelven lande"; vergadering van 5-7-1574: *ibidem*, 15 vlg., idem met redactionele variant.

¹⁴⁷ NZ, I-A, 19: "Actum te Middelburgh in slants Raet, de gedeputeerde van de steden daernevens staetsgewyse vergadert zijnde, op 7-8-1574." Dezelfde slotformule op 30-5-1575 (*ibidem*, 32).

handelend college optraden ¹⁴⁸. De constructie is dan als volgt. De Raad acht een bepaalde maatregel nodig, maar kan of wil die niet zonder instemming van de Staten nemen. De Raad belegt een eigen vergadering en in het kader van die vergadering komen de Staten als zelfstandig handelend college bijeen. De Raad stelt de maatregel aan de Staten voor. Stemmen de Staten met het voorstel in, dan is het de Raad die in dezelfde vergadering als regering de maatregel neemt.

Op 22 september 1574 kwamen de Staten in een eigen vergadering bijeen, deden financiële toezeggingen en namen besluiten, alles in aanwezigheid van de Raad die een en ander in de notulen van zijn gelijktijdige vergadering vastlegde ¹⁴⁹. Deze Statenvergadering wordt 'dagvaart' genoemd in de notulen van een bijeenkomst van 9 november 1574 met dezelfde vergaderconstructie ¹⁵⁰.

De combinatie van een vergadering van de Raad en een vergadering van de Staten is van najaar 1574 tot in de zomer van 1575 gebruikelijk geweest. In augustus 1575 traden de Staten meer op de voorgrond. Op 3 augustus 1575 namen Raad en Staten gezamenlijk een belangrijke regeringsmaatregel, namelijk het invoeren van een Hollands-Zeeuws impostenstelsel ¹⁵¹. Omstreeks begin augustus 1575 werd een memorie door een niet vermelde instantie (vermoedelijk de Raad) opgesteld van onderwerpen die de Staten op een vergadering te Zierikzee moesten behandelen ¹⁵². De op de vergadering genomen besluiten staan in de marge van de memorie genotuleerd onder een opschrift volgens hetwelk de op 3 augustus 1575 begonnen vergadering een bijeenkomst van de Raad en de gedeputeerden van Vlissingen, Veere en Zierikzee was ¹⁵³. Toch waren het hier de Staten die het heft in handen hadden. Op een 18 augustus 1575 begonnen Statenvergadering te Middelburg recaleerden zij de op 3 en 4 augustus genomen besluiten en voegden er nog enkele aan toe ¹⁵⁴. Op de agenda van dezelfde Statenvergadering stond onder meer het invoeren van een ordelijk vergaderschema voor de Raad ¹⁵⁵. Dit wijst op een zekere afhankelijkheid van de Raad ten opzichte van de Staten.

¹⁴⁸ NZ, I-A, 16: "Is in den Raede van Zeelandt ter vergaderinge van de Staten desselfs lant geproponeert ende gestelt in deliberatie" (27-7-1574). *Ibidem*, 19: op 7-8-1574 betoogt admiraal Louis de Boisot "in den Raet des lants van Zeellant, present de gedeputeerde van de steden, onder andre te dier oorsaeke staetsgewyse aldaer vergadert", dat er voor proviandering van oorlogschepen geld nodig is.

¹⁴⁹ NZ, I-A, 23 vlg.: "De steden van Zeelandt, volgende voorgaende beschrijvinge vergadert wesende binnen der stede van Middelburgh int hof van Zeelandt, omme redenen, by den Gouverneurs ende Raden heuren gedeputeerden geproponeert — — — hebben geconsenteert ende geaccordeert — — — gesloten ende geresolveert — — — Gedaen te Middelburgh in slants Raet, neven de Staten van den lande aldaer vergadert zijnde, op 22-9-1574."

¹⁵⁰ NZ, I-A, 25 vlg.

¹⁵¹ NZ, I-A, 43 vlg.

¹⁵² NZ, I-A, 49 vlg. Opschrift van memorie is gesteld in traditionele bewoordingen van convocatie voor Statenvergadering: "Memorie van tgene te besoigneren staet ter versameling van de Generale Staten slants van Zeelant, alhier te compareren binnen der stede Ziericzee op sMaendaechs savonts in de herberge, omme Dinxdaechs smorgens gesaemptelijck te resolve ren op de poincten hiernaer beschreven."

¹⁵³ Aldus ook NZ, I-A, 51: "Actum op den 3en Augusti in de vergaderinge van den Rade mitgaders van de Staten des lants, versaemlet tot Ziericzee." In agenda voor Statenvergadering van 18-8-1575 wordt overigens gesproken van vergadering van Staten te Zierikzee op 4-8-1575 (*ibidem*, 55). Deze vergadering zal voortzetting van vergadering van 3-8-1575 zijn geweest.

¹⁵⁴ NZ, 51 vlg.: "Alzoo deze acten en articulen op 18-8-1575 in de vergaderinge van de Staten tot Middelburgh gerecaleert zijn geweest, is voorts daarop gedaen ende geresolveert geweest in der manieren naervolgende." Notulering wordt besloten: "Aldus geresolveert ende gedaen by myne heeren de Staten van Zeelant, binnen Middelburgh collegialijck vergadert, op 20-8-1575. Onderteyckent: C. Taymon." Secretaris van Raad 1574 fungeerde als secretaris van Staten die nog geen eigen administratief apparaat hadden. 'Recoleren' is verifiëren van besluiten van voorgaande vergadering. Op agenda van Statenvergadering van 18-8-1575 stond stemprocedure in Staten (*ibidem*, 52). Andere agendapunten staan op lijst met opschrift: "Andere poincten ende articulen, te proponeren in de naerste vergaderinge van de Staten op den 18en Augusti." (*ibidem*, 54).

¹⁵⁵ NZ, I-A, 55. Behandeling van onderwerp werd uitgesteld. Een besluit is niet genotuleerd.

Een vergadering van 30 augustus 1575 is uitdrukkelijk als een Statenvergadering genotuleerd ¹⁵⁶. De eerstvolgende bijeenkomst waar Raad en Staten aanwezig waren, is aangeduid als een gezamenlijke vergadering van Raad en Staten waarop beide instanties aan de besluitvorming deelnamen ¹⁵⁷. Op 23 september 1575 kwamen Raad en Staten met het oog op de dreigende Spaanse inval in Duiveland bijeen in Oost-Duiveland (Bruinisse), dicht bij de vijand. De notulen weerspiegelen de gespannen situatie waarin werd vergaderd. De besluiten van die dag zijn niet samen in één tekst genotuleerd, maar in drie afzonderlijke teksten waarbij verschillende varianten zijn gebruikt: de vóór augustus gebruikelijke variant¹⁵⁸, maar ook de variant van een gezamenlijke vergadering van Raad en Staten waarbij de besluitvorming bij beide instanties berust ¹⁵⁹, terwijl in een derde variant de Staten in de Raad verschijnen ¹⁶⁰.

De Spaanse inval vond plaats op 28/29 september en leidde snel tot het beleg van Zierikzee, waardoor die stad niet meer aan de werkzaamheden van de Staten deelnam. Toen het beleg van Zierikzee begonnen was, zond Oranje Camerlinck, een van de raden nevens hem, naar Walcheren om de Raad en de Staten een aantal onderwerpen voor te leggen wat gebeurde op een vergadering die genotuleerd is als een gezamenlijke vergadering van Raad en Staten waar beide instellingen gezamenlijk standpunten bepaalden ¹⁶¹.

Op 27 oktober 1575 volgde de coup van de Staten, op dat moment bestaande uit de afgevaardigden van de drie Walcherse steden, waarbij zij verklaarden geen bemoeienis meer te willen hebben met de Raad, maar alleen met de gouverneurs, tesorier Manmaker en secretaris van de Raad, Taymon ¹⁶². De sterke positie van de Staten blijkt uit het effect van hun verklaring: de Raad kwam tot stilstand. Gedurende enige weken was er sprake van een interregnum van de Staten. De in die periode door de secretaris van de Raad genotuleerde vergaderingen waren vergaderingen van de Staten ¹⁶³. De Staten vaardigden zelfs een wettelijk voorschrift inzake de licenten uit, een handeling die in die tijd voorbehouden was aan de Raad (de Hollands–Zeeuwse wetgeving buiten beschouwing gelaten) ¹⁶⁴.

In november 1575 stelden de steden de Raad 1575 in met een andere samenstelling dan de Raad 1574. Middelburg verving het lid uit de stad in de Raad 1574 door twee nieuwe leden,

¹⁵⁶ NZ, I-A, 57 vlg. Opschrift van notulen luidt: “Acta op 30-8-1575 in de vergaderinge van de Staten, versaemlet tot Middelburgh neven den Rade des lants van Zeelant.” en onderschrift: “Aldus gedaen ende geresolveert in de vergaderinge, op ver melde datum. My present als secretaris van den Rade van Zeelant. Onderteeckent: C.Taymon.”

¹⁵⁷ NZ, I-A, 59: “ — — — op 15-9-1575 in de vergaderinge, van den Rade mitgaeders van de Staten des lants van Zeelant”.

¹⁵⁸ NZ, I-A, 60: “Actum in slants Raet, de gedeputeerde van de steden daerneven vergadert zijnde, in Oost–Duvelant op 23-9-1575. My present als secretaris van den voorscreven Rade. C.Taymon.”

¹⁵⁹ NZ, I-A, 60: “Geresolveert ende geconsenteert by Gouverneurs ende Raden, mitgaeders by de gedeputeerde van de steden des lants van Zeelant, vergadert in Oost–Duvelant — — — Actum in den Rade ende vergaderinge ter plaetse als boven, op 23-9-1575. My present als secretaris van Gouverneurs ende Raden: C.Taymon.”

¹⁶⁰ NZ, I-A, 60 vlg.: “ — — — op 23-9-1575 hebben de gedeputeerde van de steden, verschynende in den Rade van Zeellant, vergadert in Oost-Duvelant, geconsenteert — — — Actum in den Rade ende vergaderinge op vermelde plaats en datum. My present als secretaris van den Rade van Zeelant: C.Taymon.”

¹⁶¹ NZ, I-A, 64 vlg. (8-10-1575).

¹⁶² X-2(1).

¹⁶³ NZ, I-A, 70 vlg.: 27-10: Walcherse steden in aanwezigheid van gouverneurs en raden; 31-10: gedeputeerden van steden in aanwezigheid van gouverneur De Haultain; 4-11: vergadering van steden; 7-11: vergadering van steden in aanwe zigheid van gouverneur De Haultain; 17-11: vergadering van gedeputeerden van steden in aanwezigheid van gouverneurs Louis de Boisot en De Haultain; 21-11: vergadering van Walcherse steden in aanwezigheid van beide gouverneurs en ver volgens vergadering van Walcherse steden alleen.

¹⁶⁴ NZ, I-A, 72 vlg.; Middelburg, 7-11-1575; aanhef: ‘De Staten ende Gedeputeerde van de steden des lants van Zeelant’ (NB niet: Walcheren), subscriptie: ‘Ter ordonnancie van de voorscreven Staeten ende Gedeputeerde, by my: C.Taymon.’ Secre taris van Raad Taymon fungeerde hier evenals in notulen als secretaris van Staten.

Vlissingen voegde aan het lid uit de stad in de Raad 1574 een tweede lid toe en Veere handhaafde het lid uit de stad in de Raad 1574 zonder meer. Er was in de nieuwe Raad geen lid uit het belegerde Zierikzee. De gouverneurs werden niet als lid van de Raad beschouwd, maar wel bij de werkzaamheden betrokken ¹⁶⁵.

Na de coup schijnt het patroon van voor de coup na enige tijd te zijn teruggekeerd. De Raad 1575 werkte zo nauw samen met de Gouverneurs, dat zij samen het informele College 1575 vormden. Het College hield vergaderingen waarbij ook een vergadering van de Staten werd gehouden ¹⁶⁶. De Staten zullen echter op het College 1575 een sterkere greep hebben gehad dan op de Raad 1574. Er zijn dan ook duidelijke aanwijzingen voor, dat het zwaartepunt van de Zeeuwse regering naar de Staten verschoof. Behalve in minder belangrijke zaken waren het de Staten die besloten wat moest gebeuren. Het College, naar buiten optredend als de regering, zorgde er voor, dat de besluiten werden uitgevoerd. Eind december 1575 verschenen de gedeputeerden van de steden , d.w.z. de Staten, in de Raad om hun standpunt over een heffing mee te delen ¹⁶⁷. Of 'Raad' hier de Raad 1575 is of het College 1575 blijkt niet. Op 5 januari 1576 nemen Gouverneurs en Raden een besluit in een vergadering van 'slants Raet' ¹⁶⁸. In de komende maanden heet in de notulen het College 1575 'Gouverneurs en Raden', 's Lands Raad' of enkel 'Raad' ¹⁶⁹. Hoezeer 'Gouverneurs en Raden' een vaste benaming was, blijkt daaruit, dat de benaming nog werd gebruikt, toen er door het sneuvelen van Louis de Boisot in mei 1576 slechts één gouverneur was overgebleven.

Rond de jaarwisseling 1575/1576 vergaderden de Staten over een zaak die tot het competentieterrein van de Generale Staten van Holland en Zeeland behoorde. Omstreeks begin december 1575 stelde Oranje aan de Staten van Zuid-Holland en die van Noord-Holland voor om Johan Casimir, zoon van de Paltsgraaf, te vragen met troepen de opstandelingen te komen helpen ¹⁷⁰. De Staten van beide kwartieren gingen daarmee akkoord. Daarop stuurden Oranje en de Staten een afgezant naar Johan Casimir met het verzoek en een aanbod van 100.000 gl.¹⁷¹ bij inwilliging van het verzoek. Dat geld moest uiteraard door Holland en Zeeland worden opgebracht. De Staten van Zuid-Holland en die van Noord-Holland gingen akkoord met het geldaanbod op voorwaarde, dat Zeeland zijn aandeel daarin zou opbrengen. Oranje instrueerde op 21 december 1575 twee leden van zijn personeel ¹⁷² om met de gouverneurs van Walcheren De Boisot en De Haultain de Staten van Zeeland over de aangelegenheid in te lichten en aan te sporen hun aandeel te betalen met dien verstande, dat het bedrag dat het belegerde Zierikzee daarin zou hebben moeten bijdragen, over de drie kwartieren zou worden omgeslagen. Oranjes vier afgezanten brachten hun boodschap over op een vergadering van de Staten van Zeeland op 31 december. De Staten verklaarden zich akkoord met wat van hen werd gevraagd in hun vergadering op 5 januari 1576 waar ook Gouverneurs en Raden [= College 1575] aanwezig waren ¹⁷³.

¹⁶⁵ Zie X voor hun niet steeds duidelijke positie na oktober 1575.

¹⁶⁶ Voorbeeld: NZ, I-A, 93: "Aldus gedaen ende geresolveert in slants Raet, de Gedeputeerde van de steden daerneven vergadert zijnde op 7-2-1576".

¹⁶⁷ NZ, I-A, 84: " de voorschreven Gedeputeerde – – – wederom in den Rade verschynende".

¹⁶⁸ NZ, I-A, 85 vlg. Later geval in *ibidem*, I-B, 30: Gouverneurs en Raden geven op 20-6-1576 een commissie 'in slants Raedt'. In beide gevallen waren Staten afwezig.

¹⁶⁹ Als in notulen met 'Raad' het College 1575 is bedoeld, wordt dit hierna aangegeven met: College 1575 ('Raad').

¹⁷⁰ KHA, A 11-XIV C-B-49; instructie van Oranje (Rotterdam, 21-12-1575) met in marge rapport van De Boisot en De Haultain over uitvoering van instructie (Middelburg, 19-1-1576); KHA, Fbk II, nr 366, fo 181r vlg.: voorwaarden waarop Junius de Junge en twee anderen met Johan Casimir zullen onderhandelen (Rotterdam, 4-12-1575); *ibidem*, nr 380, fo 188v: aanbevelingsbrief van Oranje voor zijn vier afgezanten aan Staten van Zeeland (Rotterdam, 15-12-1575).

¹⁷¹ In aan Junius de Junge c.s. verstrekte voorwaarden is bedrag 100.000 gl. van 20 stuivers Brabants, in instructie van Oranje cent mille florins, in NZ, I-A, 85, 120.000 gl., *ibidem*, 88, 89 (in Hollandse instructie van 13-12-1575), 120.000 ponden van 40 gr.

¹⁷² VII-5.

¹⁷³ NZ, I-A, 85: "Gedaen tot Middelburgh in de vergaderinge van de voorschreven Staten, present Gouverneurs ende Raden".

In de vermelding van een gecombineerde vergadering van Staten en College 1575 ('Raad') op 9 januari 1576 gaan de Staten voorop ¹⁷⁴. Wel roept het College 1575 ('Raad') de Staten bijeen, als het dat nodig vindt ¹⁷⁵. Soms is er sprake van een gelijkwaardigheid van College 1575 en Staten. Op een gecombineerde vergadering van het College ('Gouverneurs en Raden') en de Staten op 22 februari 1576 wordt besloten de uitvoer van levensmiddelen naar vijandelijk gebied niet toe te laten om de 'Raden ende Staten' moverende redenen¹⁷⁶.

Op 28 februari 1576 stelde het College 1575 ('Gouverneurs ende Raden') een ordonnantie op over de waarde in rekenmunt van een aantal courante muntstukken, een belangrijke ordonnantie, omdat zij een essentieel onderdeel van het geldverkeer regelde. De ordonnantie eindigt met: "By den Staeten van Zeellant." ¹⁷⁷. De formule 'By (enz.)' aan het slot van een wettelijk voorschrift duidt de instantie aan op wier gezag het voorschrift is uitgevaardigd. Deze ordonnantie van het College werd op gezag van de Staten uitgevaardigd, d.w.z. het College had niet het gezag of kende zichzelf niet voldoende gezag toe om de ordonnantie kracht van wet te geven.

In mei 1576 werd de samenstelling van het College 1575 belangrijk gewijzigd. Door het sneuvelen van Louis de Boisot bij Zierikzee verdween een van de twee gouverneurs, terwijl er drie (later twee) afgevaardigden van de Staten van Zuid-Holland werden toegevoegd krachtens de Unie 1576. Het 'Statenelement' in het College 1575 werd hierdoor versterkt.

Een nieuw verschijnsel in de regering van Zeeland was de langdurige aanwezigheid van Oranje in Middelburg van omstreeks begin juni 1576 af. Oranje zelf nam meermalen aan de werkzaamheden van College 1575 en Staten deel. Op 2 juni 1576 besliste hij een geschil tussen belastingpachters in aanwezigheid van het College 1575 (Gouverneurs en Raden) en de Staten ¹⁷⁸. Op 18 juni 1576 vergaderden de Staten in aanwezigheid van Oranje en het College 1575 ('Raad') over het bijeenbrengen van een geldsom ¹⁷⁹. Op 9 augustus 1576 hielden College 1575 ('Raad') en Staten een gecombineerde vergadering in aanwezigheid van Oranje over belastingzaken ¹⁸⁰. Ook zonder aanwezig te zijn nam Oranje soms aan de besluitvorming van College 1575 ('Raad') en Staten deel ¹⁸¹.

De Admiraliteit in Holland zond in augustus 1576 gecommiteerden naar Zeeland om enige onderwerpen meest het handelsverkeer betreffend in het College 1575 ('Raad van Zeeland') aan de orde te stellen. Hieruit blijkt, dat men in Holland het College 1575 als de Zeeuwse regering beschouwde ¹⁸². De onderwerpen werden behandeld in een vergadering van 'slants Raedt' in aanwezigheid van de gedeputeerden van de Walcherse steden [= de Staten] en de gecommiteerden van de Hollandse Admiraliteit, waaruit blijkt, dat de Staten aan de regering deelnamen. Voor het handelsverkeer op Antwerpen stelde Oranje een regeling op conform de Hollandse wensen met opdracht aan het College 1575 om de regeling aan de Zeeuwse steden mee te delen ¹⁸³. Naar buiten trad het College 1575 als regering op.

De aanwezigheid van Oranje in Zeeland heeft wellicht de positie van het College 1575 versterkt. Oranje vroeg de Staten op 15 augustus 1576 een geldsom¹⁸⁴. De Staten zegden het bedrag op 20 augustus in tegenwoordigheid van Oranje toe, waarbij de steden werd toegestaan de opbrengst van de 100e penning voor terugbetaling te gebruiken. Aan het slot

¹⁷⁴ NZ, I-A, 85: "in de vergaderinge van de Staten neven die van den Rade geresolveert – – – Aldus gedaen – – – in slants Raet ter presentie – – – als boven." Het betrof muntcirculatie.

¹⁷⁵ NZ, I-A, 88.

¹⁷⁶ NZ, I-A, 97.

¹⁷⁷ NZ, I-A, 99: " Aldus gedaen tot Middelburgh in slants Raet op 28-2-1576. My present. By den Staeten van Zeellant." In originele tekst zal na "My present" handtekening van secretaris hebben gestaan.

¹⁷⁸ NZ, I-B, 24 vlg.

¹⁷⁹ NZ, I-B, 29

¹⁸⁰ NZ, I-B, 40 vlg.

¹⁸¹ NZ, I-B, 41: regeling ten gunste van Biervliet werd toegestaan door Raad en Staten, "mitgaders by zyne Excellencie, die al tzelve gecommuniceert is geweest".

¹⁸² NZ, I-B, 41 vlg.

¹⁸³ NZ, I-B, 43; brief van College 1575 aan steden (30-7-1576): *ibidem*, 46.

¹⁸⁴ NZ, I-B, 47.

van deze regeling staat de formule: "Ter ordonnantie van zyne Excellencie mitsgaders van Gouverneur ende Raden slants van Zeelandt." De ordonnantie ging dus uit op last van deze twee instanties, niet (mede) van de Staten. Dezelfde formule staat ook aan het slot van een regeling die Oranje op 4 september 1576 in aanwezigheid van Gouverneur en Raden [= College 1575] treft en waarbij tienden worden verbonden als zekerheid voor de terugbetaling van een door de steden opgebrachte geldsom ¹⁸⁵. Het College 1575 verschijnt naast Oranje als gelijkwaardige gezagsinstantie ¹⁸⁶. Op 24 augustus 1576 stelde het College een tapverbod in de nabijheid van de Middelburgse poorten in. De ordonnantie heeft aan het slot de formule: "Ter ordonnantie van Gouverneur ende Raden slants van Zeelant" ¹⁸⁷. Ook hier trad het College 1575 uitdrukkelijk als (enige) gezagsinstantie naar buiten op.

Soms gaat men er van uit, dat Oranje, het College 1575 en de Staten elk afzonderlijk bevoegd zijn om voorschriften uit te vaardigen. Op 21 augustus 1576 droeg het College 1575 zijn eerste deurwaarder de bekendmaking op van een door Oranje, het College en de Staten goedgekeurd verbod inzake brouwen op Walcheren dat zou gelden totdat Oranje, het College of de Staten anders zouden bepalen ¹⁸⁸.

Als slot van dit overzicht dat bij de Pacificatie van Gent van 8 november 1576 eindigt, worden nog enkele vergaderingen uit september 1576 vermeld. Twee vergaderingen zijn genotuleerd als vergaderingen van de Staten nevens de Raad ¹⁸⁹. Op 21 september 1576 verschenen de Staten 'in den Rade' en namen daar een standpunt in waar de Raad mee instemde ¹⁹⁰. In deze drie gevallen betekent 'Raad' vermoedelijk College 1575. De op 22 september 1576 ingestelde Raad 1576 zal kort daarna in functie zijn getreden. Een uitdrukkelijke mededeling daarvan ontbreekt. Er zijn geen aanwijzingen, dat dit feit in de eerstkomende weken verandering in de gang van zaken heeft gebracht.

11.21 *Weg naar Generale Staten van Holland en Zeeland*

Het gebied van de Gemene Zaak omvatte: a. het Noorderkwartier van Holland of Noord-Holland, het gedeelte van Holland boven de corridor Haarlem – Amsterdam; b. het Zuiderkwartier van Holland of Zuid-Holland, het gedeelte van Holland beneden die corridor; c. het kwartier Zeeland; d. de Gelderse steden Zaltbommel en (tot in de zomer van 1575) Buren. In elk kwartier waren er een aantal Staten (entiteiten) die samen als de Staten van het kwartier optraden. De term 'Staten van Holland' kan betekenen de Staten Zuiderkwartier en Noorderkwartier samen. Vaker duidt de term alleen de Staten van het Zuiderkwartier aan, wat uit de context kan, maar niet hoeft te blijken. Soms wordt met zoveel woorden van de Staten van Zuid-Holland gesproken ¹⁹¹. Zaltbommel en Buren vielen niet binnen het ressort van de Staten van een van de kwartieren, maar namen in het algemeen wel deel aan de vergaderingen van de Generale Staten van Holland en Zeeland.

In het najaar van 1573 verscheen als onderdeel van Oranjes propaganda offensief een pamflet in de vorm van een smeekbrief aan Philips II vanwege Oranje, de Staten van Holland en Zeeland en alle andere trouwe onderdanen van de Nederlanden ¹⁹². In het midden gelaten of Oranje over de inhoud vertegenwoordigers van Holland en Zeeland heeft geraadpleegd, moet 'Staten' van Zeeland in dit verband worden opgevat als de aanduiding van Vlissingen,

¹⁸⁵ NZ, I-B, 49.

¹⁸⁶ In regeling handelt Oranje: – – – zoo eyst, dat zyne Excellencie, present Gouverneur ende Raden, *beschikking treft over tienden*. De slotformule luidt "Ter ordonnantie van zyne Excellencie mitgaders van Gouverneurs ende Raeden: C.T.", d.w.z. dat Oranje en College 1575 aan beschikking verbindende kracht geven.

¹⁸⁷ NZ, I-B, 48.

¹⁸⁸ NZ, I-B, 47 vlg.

¹⁸⁹ NZ, I-B, 60 vlg.; vergaderingen van 11 en 14-9-1576.

¹⁹⁰ NZ, I-B, 63.

¹⁹¹ NZ, I-A, 27: Oranje stelt op 6-1-1575 in vergadering van Staten van Zeeland ter discussie "dat de Staten van Zuythollandt zich grootelijcx beclaghen", dat zij allerlei kosten van Gemene Zaak alleen moeten dragen. Omdat het over onredelijk dra gen van kosten ging, had Zuiderkwartier er belang bij als afzonderlijke eenheid op te treden.

¹⁹² Knuttel 213, zie Geurts, *Pamfletten*, 47.

Veere en Zierikzee die elk een Staat (entiteit) van Zeeland waren, maar nog niet gezamenlijk vergaderden of in een formeel verband met de Staten van Holland samenwerkten ¹⁹³.

Tijdens het verblijf van Oranje in Zeeland eind 1573 en begin 1574 is daar naar alle waarschijnlijkheid contact geweest tussen de Staten (entiteiten) van Zeeland en de Staten van Holland. In december 1573 waren de Staten (entiteiten) van Zeeland voor het eerst na het begin van de Opstand bijeen voor de beraadslaging met Oranje over Ord.1574. Volgens een rekeningpost verbleven de Staten van Holland in februari 1574 te Veere ¹⁹⁴. Vermoedelijk zal het om een beperkt aantal afgevaardigden uit de Staten van Holland zijn gegaan waardoor de Staten ook tijdens het verblijf van Oranje in Zeeland met hem in verbinding bleven. Er is een aanwijzing voor een gezamenlijk handelen van de Staten van Holland en de Staten (entiteiten) van Zeeland omstreeks het laatste kwart van 1573. Op 4 januari 1574 werd Hans Colterman door de in Delft zetelende Rekenkamer beëdigd als ontvanger–generaal in het Noorderkwartier van Holland op last van Oranje, Raden, Staten en steden van Holland en Zeeland ¹⁹⁵. Met Oranje waren twee Hollandse leden van de Raad nevens hem naar Zeeland meegekomen. Er zal voor de Zeeuwen en Hollanders hoe dan ook gelegenheid zijn geweest om met elkaar over samenwerking te spreken.

Volgens Ord.1574 zouden enige voor Holland en Zeeland belangrijke aangelegenheden ‘ter ierster aenstaende tsamenvergaederinghe van de Staten van Hollandt ende Zeelandt’ aan de orde worden gesteld ¹⁹⁶. Bij het opstellen van Ord.1574 was dus al tot het houden van een vergadering besloten.

11.22 Aard en samenstelling van Generale Staten van Holland en Zeeland; notulen

De aard van de Generale Staten van Holland en Zeeland ¹⁹⁷ moet uit notulen, wettelijke regelingen e.d. worden afgeleid. Een reglement op de Generale Staten en hun vergaderingen is voorzover bekend nimmer gemaakt. Er zijn geen aanwijzingen voor het bestaan van een administratief apparaat van de Generale Staten. De Generale Staten waren aanvankelijk een regeringsinstrument dat beschikbaar was als er behoefte aan was ¹⁹⁸. In maart 1574 kwamen voor het eerst de Generale Staten bijeen. Deze vergadering had een eenmalig karakter: het sluiten van een Hollands–Zeeuws verbond dat de oorlogsfinanciering garandeerde. Met de uitvaardiging van een ordonnantie op de oorlogsfinanciering traden de Generale Staten als wetgever op ¹⁹⁹. Omstreeks de jaarwisseling 1574/1575 was het de vredespoging van Requesens c.s. die aanleiding werd voor vergaderingen van de Generale Staten in 1575. Maar al direct verbond Oranje in de Generale Staten aan de ‘vredehandel’ de inrichting van een Hollands–Zeeuwse regering en het sluiten van een Hollands–Zeeuwse Unie. Een Hollands–Zeeuwse regering werd ontworpen waarin naast de Generale Staten een Hollands–Zeeuwse Landraad zou staan voor de afdoening van alle zaken die niet aan Oranje waren opgedragen, terwijl de leden van de Landraad een eed zouden moeten afleggen aan Oranje en aan de Generale Staten ²⁰⁰. De thesauriers belast met de oorlogsfinanciering zouden om

¹⁹³ Vgl. VI-27.

¹⁹⁴ Ermerins, *Vere*, 2e stuk, 169, citeert volgende post uit thans verloren rekening van Walraven van de Braemsloot: “opten iij february ende geduerende dat zyn Ex. binnen der Vere was, zoe hebben de Staten van Hollandt met compagnie tot mynen huysse gelogeert geweest”. In zijn geschreven aantekening uit rekening is datum 4 februari (ZB hs 6322). Het is niet geheel uitgesloten, dat in rekeningpost met Staten van Holland de met Oranje meereizende twee raden nevens hem zijn bedoeld.

¹⁹⁵ GA Alkmaar nr 2901, regeling van Staten van Noorderkwartier over administratie van de financiën waarover geschil was geweest, d.d. 1-11-1575, waarin wordt verwezen naar eed door Colterman gedaan in handen van ‘heeren van de Reecke ninge’ “deur bevel zyner Excellencie, Raeden, staten ende steden van Hollant ende Zeelant den 4-1-1574”. Met ‘Raeden’ zal Raad nevens Oranje zijn bedoeld.

¹⁹⁶ XII-8.

¹⁹⁷ Hierna genoemd ‘Generale Staten’.

¹⁹⁸ Voor zover bekend zijn Generale Staten in geschiedschrijving nimmer als afzonderlijk regeringslichaam beschouwd.

¹⁹⁹ *RH*, 1e ed., 1574, 37 vlg. Ordonnantie van 10-5-1574 is hierna genoemd ‘Ord.HZ 1574’.

²⁰⁰ *RH*, 2e ed., 1575, 356. Bepaling is overgenomen in ordonnantie op Landraad van Holland van 27-8-1575 (*ibidem*, 710).

de drie maanden aan de Generale Staten verantwoording van hun beleid moeten afleggen ²⁰¹. De Generale Staten hadden niet langer een incidenteel karakter, maar waren een essentieel bestanddeel van de regering van Holland en Zeeland naast Oranje en de Staten van de drie kwartieren ²⁰². Er waren nu in het gebied van de Gemene Zaak twee soorten Staten: Staten in het generaal en Staten in het particulier ²⁰³.

Begin 1576 was er opnieuw een aanleiding voor vergaderingen van de Generale Staten. De in 1575 voor Holland en Zeeland opgestelde regeringsregeling was alleen in Holland ingevoerd en werkte daar niet bevredigend. In maart 1576 begon een reeks vergaderingen van de Generale Staten die enige jaren doorloopt. Als gevolg van de Unie van Utrecht raakte het aanvankelijk belangrijke instituut op enkele incidentele vergaderingen in later tijd na buiten gebruik ²⁰⁴.

De Generale Staten zijn niet een combinatie van de Staten van Noord-Holland, de Staten van Zuid-Holland en de Staten van Zeeland, maar bestaan uit alle Staten (entiteiten) van Holland en Zeeland, elk voor zich optredend. Zoals uit de naam blijkt, zijn de Generale Staten een afzonderlijke instelling naast de Staten van de drie kwartieren. Zij weerspiegelen de aard van de Hollands-Zeeuwse samenwerking, zoals die in de op vergaderingen van de Generale Staten gesloten Hollands-Zeeuwse Unies van 1575 en 1576 tot uitdrukking komt: niet samenwerking van een kwartier Zeeland vertegenwoordigd door zijn Statencollege en een Noorder- en een Zuiderkwartier, elk vertegenwoordigd door zijn Statencollege, maar samenwerking tussen de Hollandse ridderschap en de Hollandse en Zeeuwse steden. De Staten van Zuid-Holland deelden op 4 januari 1575 de Noordhollandse steden mee, dat 'onse Weederpartyen' gezanten hadden gestuurd om over vrede te onderhandelen, dat dit een zaak was die "eenen iegelijken ende alle de t'saamen verbonden Steeden van Holland, Zeeland ende Gelre gelijkelijk" betrof, en dat Oranje daarvoor een 'generaale Vergaderinge van de Staaten ende Steeden voorschreeven' had uitgeschreven ²⁰⁵. De door Oranje uitgeschreven vergadering is een generale vergadering van de Staten en steden van Holland, Zeeland en Gelderland. Het is een bijeenkomst van een grote groep bondgenoten die zich elk over de aan de orde gestelde zaken moeten uitspreken.

De samenstelling van de Generale Staten blijkt ook uit op hun vergaderingen vastgestelde teksten. Op hun vergadering van 10 mei 1574 stelden 'de Ridderschap, Edelen ende Steden van Hollandt ende Zeelandt' de Ord. HZ 1574 op. De ridderschap en edelen van Holland zullen hier zijn opgetreden als één corpus vertegenwoordigd door enkele edelen ²⁰⁶. De steden zijn die steden die in de vergaderingen van de Staten van het Noorderkwartier, van het Zuiderkwartier en van Zeeland compareerden. Uit Zeeland waren dat Middelburg, Zierikzee, Vlissingen en Veere ²⁰⁷. De Staten (entiteiten) handelden 'Staets-gewyse', d.w.z. zij traden op als vertegenwoordigers van de Hollandse en Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak ²⁰⁸.

²⁰¹ RH, 2e ed., 1575, 348. Bepaling is overgenomen in regeling van gouvernement van Holland van 11-7-1575 (*ibidem*, 615).

²⁰² In 1577 zijn Generale Staten korte tijd zelfs enige Statencollege geweest waarin bijna geheel Zeeland was vertegenwoordigd (XI-14, XI-15).

²⁰³ RH, 2e ed., 708: Landraad van Holland moest volgens zijn instructie van 27-8-1575 zorgen voor uitvoering van "de Resolutien ende Ordonnantien van de Staaten, soo in het generaal als in het particulier".

²⁰⁴ Heeringa, *Archief Staten van Zeeland*, V vlg.

²⁰⁵ RH, 2e ed., 1575, 6 vlg.

²⁰⁶ Hollandse ridderschap hield eigen vergaderingen. Op 1-5-1575 vergaderden de edelen te Delft (RH, 2e ed., 1575, 300 vlg. **CONTROLLEREN**). Toen regering van Leiden op 2-5-1575 van Oranje bericht kreeg, dat hij troepen in Rijnland wilde legeren, antwoordde regering, dat zij graaf van Culemborg "ende andere van de ridderschappe alhier vergadert zijnde" had ingelicht over gevoelens van ingezetenen en bereidheid van regering tot medewerking, zoals Oranje uitvoeriger uit rapport van ridderschap zou vernemen (KHA, A11 – XIV E–24). Zie voor Hollandse ridderschap in eerste tijd van Opstand: Van Nierop, *Ridders*, 167 vlg.

²⁰⁷ Zeeuwse steden Brouwershaven, Arnemuiden, Domburg en Westkapelle bezaten niet hoedanigheid van Staat (entiteit) en waren dan ook niet in de Generale Staten vertegenwoordigd.

²⁰⁸ Aanhef van Ord. HZ 1574: de Staten (entiteiten) hebben tot de inhoud van de ordonnantie besloten "naer [=na] lange beraedslagingen Staets-gewyse gehouden".

In Ord.HZ 1574 noemen de in Dordrecht vergaderende Staten (entiteiten) zich de 'Generale Staten van Hollandt ende Zeelandt' ²⁰⁹. Varianten komen voor, bijv. 'gemene Staten' ²¹⁰. Oranje spreekt in een in Dordrecht op 3 april 1574 gesloten overeenkomst met de Merchants Adventurers van 'Estatz-Généraulx, présentement icy assembléz' ²¹¹. Deze Generale Staten pasten bij de voorstelling, dat alle gebieden van de Opstand staatkundig een eenheid vormden. Voor Oranje, die ongetwijfeld het initiatief tot de bijeenkomst van de Generale Staten heeft genomen, zou zulk een staatkundige eenheid een groot voordeel zijn. Men kan zich ook afvragen, of Oranje deze bijeenkomst en de daarop volgende vergaderingen van de Generale Staten heeft gezien als een stap in de richting van de regeringsvorm die hij als de beste voor de Nederlanden beschouwde en waarin de Staten-Generaal van de Nederlanden als vertegenwoordiging van de bevolking een essentiële rol zouden vervullen ²¹². De aanduiding van de Staten van Holland en Zeeland als 'Generale Staten' zou dan voor Oranje een bijzondere betekenis hebben gehad. Er zijn geen aanwijzingen voor, dat de Staten (entiteiten) van Holland en Zeeland zulk een toekomstbeeld voor ogen heeft gezweefd.

Het karakter van de Generale Staten komt ook uit in heffingsordonnanties voor imposten van het door Ord.HZ 1574 ingevoerde Hollands-Zeeuwse impostencomplex. De in Zeeland gebruikte ordonnantie op het waaggeld is ondertekend: "Ter ordonnancie van den staeten van Hollandt ende Zeellant" en dan volgen drie handtekeningen in deze volgorde: A.van der Zickele [uit Vlissingen], Willem St(oop) Diericz. [uit Dordrecht] en C.Adriaenss. (Backer) [uit Zierikzee] ²¹³. De Hollander staat tussen de Zeeuwen in en niet afzonderlijk als een vertegenwoordiger van de Staten van Holland naast twee vertegenwoordigers van de Staten van Zeeland. De in Zeeland gebruikte ordonnantie op de gemaalimpost is op dezelfde wijze ondertekend ²¹⁴.

Notulen van vergaderingen van de Generale Staten zijn tussen de notulen van de Staten van Holland of Zuid-Holland opgenomen in het *Register Holland*. Uit de niet al te betrouwbare presentielijsten van de vergaderingen moet worden afgeleid welke notulen de Generale Staten betreffen. Toen Oranje in 1576/1577 lange tijd in Middelburg verbleef, hebben de Generale Staten daar van eind december 1576 tot in begin maart 1577 vergaderd. Notulen van die vergadering zijn opgenomen in de *Notulen Zeeland* ²¹⁵.

11.23 *Stemprocedure in Generale Staten van Holland en Zeeland*

Elke Staat (entiteit) trad voor zich op en had één stem ²¹⁶. Dat betekende, dat elke Staat (entiteit) ten aanzien van de behandelde onderwerpen een standpunt moest innemen en daarop later kon worden aangesproken. Bij een vergadering van drie Statencolleges zouden er drie stemmen zijn en zou de stem van een Statencollege een meerderheidsstandpunt kunnen zijn. Later zou de minderheid binnen dat Statencollege kunnen beweren een door de drie colleges genomen besluit niet te hebben goedgekeurd en er daarom niet door zijn gebonden. Zulk een verweer was nu uitgesloten.

Op de vergadering van de Generale Staten in 1575 ging Zierikzee als enige van alle Staten (entiteiten) niet akkoord met de voorgestelde regeling van het gouvernement van Holland en Zeeland ²¹⁷. De andere Zeeuwse steden hadden de regeling goedgekeurd en er was dus geen sprake van een Zeeuws standpunt en een Zeeuwse stem. Zierikzee werd echter niet overstemd of 'vervangen' en werd niet op die manier gedwongen om een wijziging van de regering te aanvaarden. Maar men stelde unanimiteit in de Generale Staten niet als vereiste voor de invoering van de nieuwe regeringsregeling. De in de Generale Staten belichaamde eenheid werd verbroken en Holland en Zeeland gingen hun eigen weg. Holland voerde de regeringsregeling in, Zeeland niet. Hoewel drie van de vier Zeeuwse steden met de

²⁰⁹ Ord. HZ 1574, § 18.

²¹⁰ Onder meer in ontwerp van Unie 1575 (*RH*, 2e ed., 1575, 290). In art.20 van concept-regeling voor regering van Holland en Zeeland van 17-51575 noemen Generale Staten zich 'de Staaten van Holland ende Zeeland in het generaal' (*RH*, 2e ed., 1575, 350).

²¹¹ Smit, *Handel Engeland*, II, nr 1251, 1087.

²¹² Zie voor Oranjes visie in 1562 en 1576 Postma, 'Statenbewind', 368 vlg.,.

²¹³ ZA, Verzameling M.de Jonge, nr 26.

²¹⁴ **ZA, Rekenkamer B, Acquitten, 2444 – 2447.**

²¹⁵ NZ, I-B, 74 – 91.

²¹⁶ Zie XI-12 voor bijzonderheden inzake stemmen in 1575.

²¹⁷ XII-17.

regeringswijziging hadden ingestemd, heeft men in Zeeland voor een regeringswijziging unanimititeit nodig geacht met als consequentie, dat de Zeeuwse regering niet werd gewijzigd²¹⁸.

Dat de Zeeuwse steden in de Generale Staten elk voor zich optraden, blijkt ook uit een meningsverschil tussen de Zeeuwse steden onderling. Bij de vaststelling van de procuratie voor de onderhandelaars met Requesens c.s. over vrede op de vergadering van de Generale Staten van 12 februari 1575 wensten Vlissingen en Veere niet, dat Middelburg en Zierikzee vóór hen werden vermeld²¹⁹. Zij kregen hun zin niet, maar wel de verzekering, dat dit voor hen geen prejudicie opleverde.

De stemprocedure van evenveel stemmen als Staten (entiteiten) had voor Zeeland het nadeel, dat als er gestemd moest worden in een aangelegenheid waar een Zeeuws belang tegenover een Hollands belang stond, de Zeeuwen met hun vier stemmen altijd in de minderheid waren door het grote aantal Hollandse stemmen. In 1578 kwam dit aspect uitdrukkelijk aan de orde. De praktijk in Zeeland was toen, dat op een vergadering van de Generale Staten het Zeeuwse Statencollege en niet de afzonderlijke Zeeuwse Staten (entiteiten) waren vertegenwoordigd, zoals blijkt uit de afvaardiging van 'ghecommitteerde[n] van de Staeten des lants van Zeelant' naar een vergadering van de Generale Staten in Den Haag waarvoor de Zeeuwse Staten in januari 1578 een instructie vaststelden²²⁰. De stemprocedure van één stem voor elke Staat (entiteit) was echter gehandhaafd. Dit blijkt uit het voornemen van de Staten van Zeeland in april 1578 om door tussenkomst van Oranje te bereiken, dat in vergaderingen van de Generale Staten over aangelegenheden die een van de provincies raakten, elke provincie zou stemmen met één stem. De Staten beriepen zich op de Hollands-Zeeuwse Unie 1576 en op de omstandigheid, dat Zeeland anders altijd overstemd werd door de menigte van Hollandse stemmen²²¹.

11.24 *Generale Staten van Holland en Zeeland naast Statencolleges van kwartieren*

Bij het functioneren van de Generale Staten bleef men zich van het bestaan van afzonderlijke Statencolleges bewust. In de presentielijsten in *Register Holland* is de gebruikelijke volgorde waarin de afgevaardigden op vergaderingen van de Generale Staten worden vermeld: Hollandse adel, Hollandse steden, Zeeuwse steden, Gelderse steden (Bommel en Buren), dus Hollandse Staten, Zeeuwse Staten en Gelderse steden. Als binnen de Generale Staten voor de behandeling van een aangelegenheid een commissie werd ingesteld, zorgde men er voor, dat elk kwartier met een of meer gedeputeerden in de commissie vertegenwoordigd was. De op de vergadering van de Generale Staten in april 1576 opgemaakte akte van de Hollands-Zeeuwse Unie 1576 werd getekend door de Staten (entiteiten) van Holland en Zeeland, maar gezegeld met het zegel van de Staten van Holland, terwijl Delft op verzoek van de Staten van Zeeland voor die Staten zegelde²²².

Reeds in een vroeg stadium kwam het voor, dat Zeeland met betrekking tot de Generale Staten handelde als een eenheid waarin de Staten (entiteiten) opgingen. Op 29 juni 1575

²¹⁸ Mededeling van Swart, *Oranje*, 99, dat Zeeland 'nog weerspannig' bleef, typeert situatie niet correct.

²¹⁹ *RH*, 2e ed., 1575, 69.

²²⁰ *NZ*, I-C, 62 vlg. (23-1-1578). Zeeuwse afvaardiging zou niet bestaan uit één gecomitteerde van elke Zeeuwse Staat (entiteit), maar uit in totaal drie gecomitteerden: één vanwege Walcheren, één vanwege Zuid-Beveland en één vanwege Beoosterschelde. Staten verklaarden, dat het door omstandigheden niet mogelijk was daar nog gecomitteerde vanwege Eerste Edele aan toe te voegen. Bij stemming in Generale Staten zal stem van Zeeuwse afvaardiging voor vier stemmen zijn geteld, een stem voor elk van de door afvaardiging vertegenwoordigde Zeeuwse steden.

²²¹ *NZ*, I-C, 125 (17-4-1578); 132 (19-4-1578): "overmits Zeelant anderssins altoos verstemt wort by de mennichte van de edelen ende steden van Hollant, die ongelick meerder zijn in getale dan die van Zeelant". Op 4-6-1578 besloten Staten te proberen kwestie in der minne met Holland te regelen (*ibidem*, 151 vlg.).

²²² *NZ*, I-B, 12. Ondertekening van akte door Staten (entiteiten) geschiedde in volgorde: Staten van Holland, Staten van Zee land. Voor zeven steden van Noorderkwartier tekenden drie afgevaardigden. Reizen verblijfkosten van zeven afgevaardigden zullen te hoog zijn geweest.

bespraken Raad 1574 en Staten van Zeeland een voorstel gedaan in de Generale Staten van Holland en Zeeland om gezanten naar de keizer of andere potentaten te zenden en vast te stellen wat men hun kon bieden voor het in verzekerde protectie nemen van Holland en Zeeland met behoud van de rechten en vrijheden van die gewesten ²²³. Raad en Staten besloten, dat men het voorstel, als het opnieuw in de Generale Staten aan de orde werd gesteld, 'van wegen des lants van Zeelant' resoluut zou afwijzen. Raad en Staten droegen 'hunne gecommiteerden' op om als zij in de aangelegenheid overstemd werden, onder protest te verklaren, dat zij bij het besluit van Raad en Staten van Zeeland bleven en alleen goedkeurden, dat een gezantschap bij de keizer de zaak van de Opstand zou verdedigen en hem onder meer hulp zou vragen. In Zeeland handelde men in deze belangrijke aangelegenheid alsof de Raad en de Staten van Zeeland gezamenlijk in de vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland optraden. Men beseftte tegelijk, dat als het op stemmen aan kwam, de vier Zeeuwse steden gemakkelijk door de vele Hollandse Staten (entiteiten) overstemd konden worden, en besloot daarom, dat Zeeland in deze cruciale zaak het effect van overstemd worden niet zou accepteren.

In een latere fase kregen bijeenkomsten van de Generale Staten trekken van gezamenlijke bijeenkomsten van het Noord-Hollands Statencollege, het Zuidhollands Statencollege en het Zeeuws Statencollege. Het werd gebruikelijk, dat in het kwartier waar een vergadering van de Generale Staten werd gehouden (gewoonlijk Zuid-Holland) het Statencollege van dat kwartier vergaderde met afvaardigingen uit de beide andere kwartieren. Deze verandering had vermoedelijk vooral praktische redenen. Voor Staten (entiteiten) kon het te duur zijn om naar elke soms langdurige vergadering van de Generale Staten in een ander kwartier een afgevaardigde te sturen. Bovendien zal vooral in kleine steden niet altijd een afgevaardigde beschikbaar zijn geweest. Elke Staat (entiteit) zal wel bevoegd zijn gebleven om een afgevaardigde te sturen. In het *Register Holland* wordt eind 1576 gesproken van de Staten van Holland en gedeputeerden van de Staten van Zeeland ²²⁴. Vaak verschenen in vergaderingen van de Generale Staten als gedeputeerden van Zeeland de Zeeuwen die toch al in Zuid-Holland verbleven als Zeeuwse afgevaardigden naar het kwartier Zuid-Holland ²²⁵. In de zomermaanden van 1577 namen meestal een of twee personen uit Zeeland aan de vergaderingen van de Generale Staten deel. Verscheen in een vergadering van de Generale Staten een afvaardiging van een kwartier in de plaats van de Staten (entiteiten) van dat kwartier, dan betekende dit een wijziging in de gang van zaken, want dan namen niet de afzonderlijke Staten (entiteiten), maar het Statencollege van dat kwartier standpunten in. Aangenomen mag worden, dat, als een kwartier door een afvaardiging werd vertegenwoordigd, aan die afvaardiging evenveel stemmen werden toegekend als het aantal Staten (entiteiten) van dat kwartier ²²⁶.

11.25 *Generale Staten van Holland en Zeeland naast Raden en Colleges van Zeeland*

De positie van de Generale Staten en de Zeeuwse Raden en Colleges ten opzichte van elkaar was merkwaardig. De Raden en Colleges oefenden in Zeeland met de Staten van Zeeland de gewestelijke regering uit. De belangrijkste aangelegenheden die Holland en Zeeland gezamenlijk betroffen, werden echter behandeld in de Generale Staten waar de Raden en Colleges geen rechtstreekse relatie mee hadden. Besluiten van de Generale Staten waren voor hen bindend; zij waren hoogstens bij de uitvoering betrokken ²²⁷. Hiervóór werd reeds vermeld, dat het College 1575 in februari 1576 de behandeling van een onderwerp in de Generale Staten overliet aan de Walcherse steden ²²⁸. Het College vestigde enige weken vóór het begin van de belangrijke vergadering van de Generale Staten in 1576 er de aandacht van de Zeeuwse steden op, dat zij moesten vaststellen welke onderwerpen 'van wegen die van

²²³ NZ, I-A, 32 vlg. Zie voor aangelegenheid ook XII-20.

²²⁴ RH, 1e ed., 1576, 194: "De Staten van Hollandt ende de Gedeputeerden van Zeelandt hebben verstaen ende verklaert – – – " (27-11-1576).

²²⁵ XI-23. Op presentielijsten in RH staat vaak een zekere Fernando Barradot. Het gaat dan om Fernando Aleman en Richard Barradot.

²²⁶ Vgl. XI-23.

²²⁷ NZ, I-A, 30 vlg. Generale Staten hadden besloten voor geschenk aan gezant van keizer op te brengen 9.000 gl. waarvan 2.700 gl. ten laste van Zeeland zou komen. Raad en Staten van Zeeland slaan vervolgens dit bedrag om over Zeeuwse steden (8-3-1575).

²²⁸ XI-18.

Zeeland' op de vergadering aan de orde moesten worden gesteld ²²⁹. Het College stelde geen onderwerpen voor. Wilde een Raad of College zeggenschap in de besluitvorming van de Generale Staten hebben, dan kon dit alleen worden bereikt door de medewerking van de vier Zeeuwse steden die zitting in de Generale Staten hadden. De samenwerking van Staten en Raden, c.q. Colleges, zal zo nauw zijn geweest, dat een Raad of College werd betrokken bij overleg in Middelburg over zaken van de Generale Staten, als Zeeuwse steden en Raad of College dit nodig vonden ²³⁰.

11.26 *Samenvatting van hoofdstuk 11*

Hier volgt een korte samenvatting van de in dit hoofdstuk beschreven toestanden en gebeurtenissen. Het Zeeuwse Statencollege dat in de middeleeuwen tot ontwikkeling was gekomen en een ongedeeld Zeeland vertegenwoordigde, bestond bij het begin van het verzet in Vlissingen in april 1572 uit drie leden: de abt (bisschop) van Middelburg, een stand van de edelen waarin de Eerste Edele een bijzondere plaats innam, en een groep van vijf grafelijke steden die samen als derde lid werden beschouwd, maar elk voor zich optraden: Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen. Het Statencollege was geen regeringslichaam, maar had wel invloed op de regering. Binnen het Statencollege was er een commissie voor dagelijkse zaken bestaande uit de abt (bisschop), de voornaamste edele en de stad Middelburg.

Van april 1572 tot in de zomer van 1577 was er geen Statencollege dat geheel Zeeland vertegenwoordigde. Toen omstreeks augustus 1577 opnieuw een Statencollege voor een ongedeeld Zeeland optrad, bestond dit uit een Eerste Edele en zeven steden: Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes, Tholen, Vlissingen en Veere. De abt van Middelburg was voorgoed verdwenen evenals de stand van de edelen. Even leefde vaag de voorstelling, dat de Eerste Edele de Zeeuwse edelen vertegenwoordigde, maar heel snel was het Eerste-Edeleschap een hoedanigheid die de Staten toekenden aan Philips Willem, zoon van Oranje, en na hem aan de stadhouders ²³¹. De groep steden was vermeerderd met Vlissingen en Veere. Reimerswaal zou spoedig uit het Statencollege verdwijnen en toen had het Statencollege de samenstelling van zeven leden, die het gedurende de Republiek zou behouden: Eerste Edele en zes steden. Het Statencollege van 1577 was een regeringslichaam dat spoedig een administratieve staf en eigen lokaliteiten had. Het college was aanvankelijk nog niet het enige element van de Zeeuwse regering. Er was nog een regeringsraad die echter in 1578 werd vervangen door een commissie uit de Staten, de Gecommitteerde Raden, die vooral de dagelijkse zaken afhandelde..

Door het begin van het verzet in Vlissingen in april 1572 kwamen de werkzaamheden van het Statencollege van het ongedeelde Zeeland tot stilstand. Van april 1572 tot in het voorjaar van 1577 was Zeeland in tweeën gedeeld: een deel sloot zich bij de Opstand aan en het andere deel bleef onder het gezag van de landsheerlijke regering. In het laatstvermelde deel kwam sporadisch een Statencollege in Brabant bijeen dat enkele maatregelen nam die door het Statencollege van 1577 en later als rechtsgeldig zijn erkend.

In het opstandige deel van Zeeland was er van april 1572 tot in het begin van 1574 geen Statencollege. Er waren wel Staten in de zin van 'Staten (entiteiten)', te weten de steden Zierikzee, Vlissingen en Veere, die geacht werden het opstandige Zeeland te vertegenwoordigen, maar niet gezamenlijk als college optraden. Toen in maart 1574 een regeringsraad voor het opstandige Zeeland (Raad 1574) begon te functioneren, begon ook de regelmatige werkzaamheid van een Statencollege. Dit college dat als voortzetting van het Statencollege van vóór de Opstand werd beschouwd, bestond uit Zierikzee, dat reeds jaren Statenlid was, en Vlissingen en Veere die nooit Statenlid waren geweest, maar nu als beloning voor hun steun aan de Opstand tot de Staten werden toegelaten. Na enkele maanden kwam Middelburg als vierde lid in het Statencollege. Het college had een enigszins voorlopig karakter en miste een administratieve staf. Hoewel de regering formeel bij de Raad 1574 berustte, werd de regering in feite door Raad 1574 en Statencollege uitgeoefend.

²²⁹ NZ, I-A, 95 (7-2-1576). Vergadering was tegen 20-2-1576 uitgeschreven.

²³⁰ Zie voor een geval XI-24.

²³¹ De invloed van de stadhouderloze tijdperken op het Eerste-Edeleschap blijven hier buiten beschouwing.

In 1575 veroverde de vijand Duiveland en Schouwen behalve Zierikzee dat pas in juli 1576 in vijandelijke handen viel.

Van september 1575 af nam Zierikzee niet langer deel aan de werkzaamheden van het Statencollege dat voortaan bestond uit vertegenwoordigers van de Walcherse steden Middelburg, Vlissingen en Veere en nog nauwelijks de naam van Staten van Zeeland kon dragen.

In oktober 1575 pleegden de drie Walcherse steden een tegen de regeringsraad gerichte geslaagde coup. De coup was een onderdeel van een proces waarin de Staten hun positie tegenover de Zeeuwse regeringsraden versterkten en de regeringsraden werden getransformeerd tot een commissie uit de Staten (de Gecommitteerde Raden).

In de maanden november 1576 tot en met april 1577 keerde Zierikzee naar de zijde van de Opstand terug en verenigden Zuid-Beveland en Tholen zich met het deel van Zeeland dat opstandig was geweest. Zierikzee, Goes en Tholen bleven nog tot omstreeks begin augustus 1577 buiten het Zeeuws Statencollege.

In 1574 kreeg de samenwerking van Holland en Zeeland vorm. Op aandrang van Oranje begonnen in maart 1574 de werkzaamheden van de Generale Staten van Holland en Zeeland. De Generale Staten bestonden uit een vertegenwoordiging van de Hollandse ridderschap en van elk van de steden die in de Staten van Holland en de Staten van Zeeland vertegenwoordigd waren. Elke vertegenwoordiging had één stem. De Generale Staten waren gedurende enkele jaren een regeringsinstelling waarvan de besluiten rechtstreeks in Holland en Zeeland van kracht waren.

De samenwerking tussen Holland en Zeeland werd verstevigd door onder meer de Hollands-Zeeuwse Unie van 1576 ²³². Krachtens de Unie werden enkele vertegenwoordigers van Zuid-Holland toegevoegd aan de Zeeuwse regeringsraad en werden enkele Zeeuwse vertegenwoordigers toegevoegd aan een Zuidhollandse instantie.

²³² XIII.

12 Staatkundige betrekkingen tussen Holland en Zeeland

Hollands – Zeeuws Verbond 1574; Hollands – Zeeuwse Unie 1575

12.1 Inleiding ¹

Bijna twee jaar na het begin van de Opstand kregen de staatkundige betrekkingen tussen de Hollandse en de Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak een juridische vorm in een financiële Hollands–Zeeuwse Unie van 1574 waaraan een niet geformaliseerd bondgenootschap ten grondslag lag, waarna in 1575 en 1576 Hollands–Zeeuwse bondgenootschappen werden gesloten ². Deze bondgenootschappen werden in hun tijd en later vaak 'Unies' genoemd en in aansluiting daaraan worden zij in dit geschrift 'Unie 1575' en 'Unie 1576' genoemd, niet als karakterisering, maar als naam.

12.2 *Vergeten Unie*

De Unie 1575 is lange tijd uit het collectieve geheugen geweest, hoewel in de preambule van de algemeen bekende Unie 1576 naar de Unie 1575 wordt verwezen. De belangrijkste oorzaak zal zijn geweest, dat de Unie 1575 binnen een jaar haar belang verloor door de komst van haar opvolgster. Er bleef iets zweven van een plan voor een Unie en het was bekend, dat Zeeland een regeling niet had aanvaard. Blijkbaar heeft men van die vage gegevens gemaakt, dat Zeeland een unie had afgewezen, hoewel Zeeland de Unie 1575 heeft aanvaard, maar de in 1575 opgestelde regeringsregeling niet. Bor vermeldt de Unie niet, maar geeft op de plaats waar men vermelding zou verwachten, de volledige tekst van de Hollandse regeringsregeling 1575 die hij kwalificeert als een Unie tussen Zuid- en Noord-Holland ³. Een verwijzing in de literatuur naar een Unie van 1575 kan op die 'Unie' van Bor betrekking hebben ⁴. In het proefschrift van De Timmerman over de Unie 1575 worden in de tekst van de Unie in de ondertekening de Zeeuwse steden niet vermeld, wat kan verklaren, dat Kluit in 1802 over de Unie van de Hollandse steden van 1575 schrijft ⁵. Fruin-Colenbrander vermeldt wel de Unie 1575, maar stelt het ten onrechte voor alsof deze ook de niet door Zeeland aanvaarde gouvrenementsregeling met de Landraad omvatte ⁶. Gosses-Japikse maakt het erger met de volgende gecompliceerde voorstelling ⁷. Er kwam in 1575 een verbond tussen Holland, Zeeland, Bommel en Buren tot stand, maar alleen voor de vredesonderhandelingen en daarom als tijdelijk verschijnsel, terwijl in hetzelfde jaar een Unie tussen Holland en Zeeland druk werd besproken, maar toen vooral door Zierikzee werd tegengehouden, waarna de Unie in 1576 tot stand kwam. Bij deze stiefmoederlijke behandeling is de Unie 1575 op de achtergrond geraakt.

12.3 *Terminologie: verbond (bondgenootschap), unie*

In bronnen uit de periode 1572–1576 komen de termen 'verbond' (met 'bondgenoten') en 'unie' (met 'geünieerd') vaak voor. In het tegenwoordige taalgebruik is een (staatkundig) verbond een relatie tussen staatkundige eenheden, bij voorbeeld gewesten of steden, die deelgenoten in het verbond zijn, maar elk hun zelfstandig bestaan behouden. Een (staatkundige) unie is een gemeenschap. Een unie kan het gehele staatkundige terrein bestrijken, bij voorbeeld een unie waarin twee Staten zijn opgegaan. Een unie kan ook slechts een of meer sectoren van het staatkundige terrein bestrijken (partiële unie), bij voorbeeld oorlogsfinanciering. In dat geval hebben zelfstandige staatkundige eenheden zich verbonden om met behoud van hun zelfstandigheid met betrekking tot een of meer overheidstaken een

¹ In dit hoofdstuk zijn volgende verkortingen gebruikt: *Generale Staten* = Generale Staten van Holland en Zeeland; *Ord. HZ 1574* = Hollands–Zeeuwse ordonnantie op de oorlogsfinanciering van 10 mei 1574; *Plakk. HZ 1576* = plakkaat op de Hollands–Zeeuwse generale imposten van 23-4-1576; *HZ imposten 1576* = Hollands – Zeeuwse generale imposten van 23-4-1576; *RH* = Register Holland; *NZ* = Notulen Zeeland.

² Volgens Frijhoff, 'Hollands hegemonie', 470, hebben Unies van 1575 en 1576, door hem als eenheid beschouwd, voor Unie van Utrecht model gestaan.

³ Bor, *Oorsprongk*, I, 641 vlg. (8e boek, fo 118 vlg.).

⁴ Voorbeeld: Waelwyk, *Vaderlandsche Remarques*, 63; citeert uit regeringsregeling.

⁵ De Timmerman, *De Unione*, 43; Kluit, *Staatsregering*, I, 103 vlg., 107 vlg., 116 vlg., noot 55.

⁶ Fruin-Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 2e dr., 162.

⁷ Gosses-Japikse, *Handboek*, 3e dr., 375 vlg.

gemeenschappelijk beleid te voeren. Een partiële unie kan worden ingesteld als onderdeel van een verbond, zoals bij de Unie 1576 het geval was. De termen 'verbond' en 'unie' in bronnen kunnen meer dan één betekenis hebben. Hun betekenis is niet altijd zonder meer duidelijk en moet dan uit de context van de bron worden afgeleid.

In 1574 is een formeel verbond tussen Holland en Zeeland wel in discussie geweest, maar niet tot stand gekomen. Ord.HZ 1574 bepaalt, dat drie dagen na publicatie de in de ordonnantie vermelde heffingen van Holland en Zeeland "in gemeenschap komen ende gesteld sullen worden, ten behoeve ende vordering der gemeene saecken". Bij de turfimpost is sprake van de 'Geunieerde steden van Hollandt ende Zeelandt'. 'Geunieerd' zal hier niet betekenen, dat de steden met elkaar een unie in de zin van een staatkundige gemeenschap hebben gevormd, maar dat zij deelgenoten zijn in een partiële unie van gemeenschappelijk financieel beleid met generale imposten, zoals de term ook werd gebruikt in het kader van de Unie 1576 ⁸.

Soms worden 'verbond' en 'unie' als synoniemen gebruikt. In een enkele dagen na het sluiten van de Unie 1575 gevoerde discussie in de vergadering van de Generale Staten werd geconstateerd, dat een Noord-Hollands convoygeld op kaas in strijd was met het Verbond en de artikelen van de Unie⁹. De Unie is hier het in een akte vastgelegde verbond. Toen in dezelfde tijd de Generale Staten bespraken of het nodig was een algemene Hollands–Zeeuwse regering in te stellen waarin Oranje een centrale plaats zou innemen, noemde men zulk een regering 'een gemeene Regeeringe ende Unie' ¹⁰. Ter discussie stond niet een vervangen van de Hollandse regering en de Zeeuwse regering door één algemene Hollands–Zeeuwse regering, maar een voor de duur van de oorlog aan de bestaande twee regeringen toevoegen van een algemeen bewind dat zo nodig de gewestelijke regeringen uitschakelde. Ook hier een partiële unie, want het voortbestaan van Holland en Zeeland als twee afzonderlijke gewesten was niet in het geding.

In de Unie-akte 1576 worden 'verbond' en 'unie' meermalen gebruikt in de dubbelterm 'verbont ende unie' ¹¹. Daarmee stemt overeen het naast elkaar gebruiken van 'zich verenigen' en 'zich verbinden' in de aanhef van de verbondsbepalingen: de Generale Staten "vereenighen, verplichten ende verbinden (hemluyden) by desen". De bondgenoten zullen de oorlogvoering behartigen met zulk een 'vaste eenicheyt [= unie] ende verbont', alsof Holland en Zeeland met hun steden maar een stad waren ¹². Unie betekent hier, dat Holland en Zeeland vastberaden een gemeenschappelijk oorlogsbeleid zullen voeren.

Plakk. HZ 1576 schrijft voor, dat HZ imposten 1576 van 1 mei 1576 af "in gemeenschap commen" en spreekt van de opbrengsten van de "in Unie gestelt ende gebracht" zijnde heffingen. 'Unie' is hier een gemeenschappelijk beleid voor de oorlogsfinanciering. Dat beleid houdt onder meer in heffing van de generale imposten. In de Unie-akte 1576 wordt dit gemeenschappelijk beleid aangegaan voor 6 maanden, terwijl na afloop van die termijn overlegd zal worden over 'de continuatie van der unie'. Het gaat hier dus niet over de Unie 1576 in haar geheel, maar over dat gemeenschappelijk financieel beleid¹³. Het overleg over verlenging van de heffing van de generale imposten vond plaats in oktober 1576. Volgens Barradot, de Veerse afgevaardigde in Holland, ging dat overleg over "het stuck ende raminghe van der Vnie" en hij rapporteert daarover, dat "de zaecke aengaende d'Vnie es gearresteert ende gesloten" voor zes maanden, expirerend eind april 1577 ¹⁴. De betekenis van 'unie' versmalt zich hier tot de heffing van de generale imposten.

⁸ **BRON**

⁹ *RH*, 2e ed., 1575, 446 (8-6-1575); vgl. 346 (18-5-1575 in dezelfde kwestie): "teegens de Articulen van de Unie ende Verbond".

¹⁰ *RH*, 2e ed., 1575, 154 (9-3-1575).

¹¹ *NZ*, I-B, 1 vlg.

¹² *NZ*, I-B, 4.

¹³ *NZ*, I-B, 7. Gordon, *De Potestate*, 146.

¹⁴ Ermerins, *Vere*, 2e stuk, 419 vlg.; brieven uit Delft van 20 en 22-10-1576. *RH*, 1e ed., 1576, 175, vermeldt als onderwerp van overleg in Generale Staten 'continuatie van de Middelen van Unie', waarbij 'Unie' de ruime betekenis van bondgenootschap heeft. *Ibidem*, 181: besluit van 19-10-1576 tot verlenging van de impostenheffing met 3 maanden en vóór afloop van die termijn regeling van verdere verlenging met 3 maanden.

12.4 Unies vóór mei 1574

In de decennia vóór de Opstand komen unies met een belangrijk financieel element voor van gewesten of van een gewest met steden van een ander gewest ¹⁵. Omstreeks 1524 waren er plannen voor een unie tussen Brabant, Holland en Zeeland volgens welke de gewesten geld zouden opbrengen dat door de landsheerlijke regering zou worden gebruikt voor de verdediging van die gewesten tegen vijandelijke aanvallen, inzonderheid van de Geldersen ¹⁶. In 1528 werd een dergelijke unie tussen Holland, Antwerpen en 's Hertogenbosch gesloten voor drie maanden ¹⁷. Met betrekking tot de negenjarige bede (1559 – 1567), de 'novennale', bestond er tussen de Staten van de bij de bede betrokken gewesten een 'unye ende gemeenschap van de administratie van de novennale bede' ¹⁸.

12.5 Bondgenootschap tussen steden van gewest of kwartier

Het verbond tussen staatkundige eenheden die zich bij de Opstand hadden aangesloten, is een voor de beginjaren van de Opstand typisch juridisch instrument. In dit hoofdstuk gaat het vooral over bondgenootschappen en andere regelingen welke gewesten, c.q. opstandige delen daarvan, met elkaar maakten. Maar ook binnen een gewest of kwartier moest de eenheid verzekerd zijn tussen de elementen die gezamenlijk het gezag in (het opstandige deel van) het gewest of kwartier uitoefenden. De Staten van Zuid-Holland stelden op 14 juli 1573 na de ongelukkige afloop van het beleg van Haarlem een belastingordonnantie op en legden in de considerans de inwendige eenheid van het kwartier Zuid-Holland opnieuw vast ¹⁹. De bescherming van de landen ²⁰ en steden van Holland moet met de uiterste macht en eendracht bevorderd worden; "Ende ten eynde tselve mit gemene hulpe ende bystant van de lidtmaeten van tlichaem des gemeene lants sal moegen geschien achtervolgende de voorgaende verbanden ende verplichtinge dies aengaende onder den voorscreven litmaeten den Eedelen ende den steeden van Hollant gemaect ende by desen wederomme vernyeu(w)t [enz.]". Vermoedelijk had men hierbij in het bijzonder op het oog de afspraken die op de vergaderingen van de Staten van Holland in juli 1572 waren gemaakt.

12.6 Bondgenootschappen en unies van opstandige gebieden

Reeds in 1572 leefde het denkbeeld van een verbond tussen gebieden van de Opstand. In november werd in Holland een tekst opgesteld die bedoeld was om samen met door de Staten van Gelderland en Overijssel opgestelde overeenstemmende teksten een verbond tussen de Staten van Holland, van Gelderland en van Overijssel tot stand te brengen ²¹. Deze

¹⁵ Opmerkingen over unies vóór 1572 berusten niet op speciaal onderzoek en hebben fragmentarisch karakter.

¹⁶ Zie onder meer Rollin Couquerque en Meerkamp van Embden, ed., 'Goudsche Vroedschapsresoluties', 1501–1524, 176 vlg.: "Up 't punt van de unie ende eendrachticheyt te maken mit Brabant, Zeelandt ende Vrieslant [= West-Friesland]" (juli 1524).

¹⁷ *Register Van der Goes*, I, 155; Meilink, *Inventaris Staten*, 369, regest nr 381 (29-5-1528). Unie werd in september 1528 voor 2 maanden verlengd (*Register Van der Goes*, I, 174 vlg., 182).

¹⁸ Meilink, *Inventaris Staten*, 503 vlg., regest nr 717 (14-8-1562) met de zinsnede: "unye ende gemeenschap van de administratie van de novennale bede". In Meerkamp van Embden, ed., 'Goudsche Vroedschapsresoluties', 1562–1572, 308, wordt unie genoemd: 'generalité ofte unie' (10-1-1562).

¹⁹ GA 's-Gravenhage, Oud Archief, nr 610, fo 117v vlg.

²⁰ Men lette op het meervoud: kwartier van Zuid-Holland wordt beschouwd als samenstel van territoriën. Overigens wordt in één adem lichaam van gemene Land vermeld.

²¹ Kluit, *Staatsregering*, I, 396 vlg.; Muller, *Staat*, 75 vlg. Tekst ook in Van der Gouw, 'Insignia', 39. Tekst is bedoeld in brief van Oranje aan zijn zwager graaf van den Berg; Leiden, 14-11-1572 (KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 10, fo 304r). Van den Berg die in Oost-Nederland opereerde, waar naar Opstand overgekomen steden Kampen, Zwolle en Zutphen door vijand werden bedreigd, had gemeld, dat steden met elkaar vergaderden en wilden weten welke hulp men hun zou geven. Oranje antwoordt, dat hij van plan is van den Berg toe te zenden "ung acte des estatiz d'Hollande contenant les articles dune confederation et bonne correspondence quilz desirent et entendent faire avecques toutes aultres villes tenants notre party". Uit die akte kunnen genoemde drie steden afleiden goede bedoeling van Hollanders en hun besluit om zich tegen vijand te verdedigen, maar akte is nog niet gezegeld en zal door Oranje binnen

opzet werd niet voltooid. De Gelderse en Overijsselse opstandige gebieden gingen spoedig verloren. Zeeland komt in de tekst niet voor, wellicht omdat de opstellers geen weg wisten met de drie Zeeuwse autonome stedelijke kernen die niet via een Statencollege optraden.

Omstreeks dezelfde tijd opperde Oranje tegenover de Staten van Holland het denkbeeld van een verbond tussen de landen en steden van Holland, Zeeland, Friesland en Overijssel, omdat hierdoor de opstandige gebieden een gunstige indruk op buitenlandse vorsten zouden kunnen maken²². Oranje gebruikte hier niet de term 'Staten'. Het kan zijn, dat hier een verbond tussen de Staten van de vier gewesten is bedoeld, maar zeker niet uitgesloten is, dat Oranje gedacht heeft aan een verbond tussen alle afzonderlijke elementen van de Staten van de vier gewesten, die dan één collectivum van een groot aantal verbonden streken en steden zouden vormen²³. Ook nu kwam het niet tot een verbond.

Omstreeks de jaarwisseling 1572/1573 benaderden de Staten van Holland de Zeeuwse steden voor overleg over gemeenschappelijke onderwerpen in een vergadering van de Staten van Holland en Zeeland, maar de Zeeuwen gingen daar niet op in.²⁴ Oranje wenste begin maart 1573, dat eerstdaags de Zeeuwse steden met het Hollandse voorstel zouden instemmen, maar ook nu kwam het er niet van.

In 1574 is gewerkt aan een verbond tussen Holland, Zeeland, Zaltbommel en Buren. Een verbond kwam tot stand, maar tot het opmaken van een formele verbondsakte is het niet gekomen²⁵. In 1575 en 1576 sloten Holland en Zeeland met elkaar een in een verbondsakte vastgelegd verbond. In 1574 en later bestond er een financiële Hollands-Zeeuwse Unie. Hieraan was een Zuidhollandse financiële unie van 1573 voorafgegaan.

12.7 Zuidhollandse unie van 1573

De Staten van Zuid-Holland besloten op 14 juli 1573 als reactie op het verlies van Haarlem, dat de Zuidhollandse steden "hem tsamen vermerende ende vereenighen [,] voor een tyt confererende ende int gemeen brengen sullen allen heuren incommen van dselve steeden zoe van excysen als anders"²⁶. Niemand zou vrijstelling genieten van de gemeenschappelijk gemaakte excysen "geduyrende dese unie van de steden" en "de voorscreven coniunctie ende unie van alle dvoorscreven accijsen ende incommen" zou beginnen op 20 juli 1573. De unie van de Zuidhollandse steden en de unie van gemeenschappelijk gemaakte belastingen en andere inkomsten was een en dezelfde unie, maar in de eerste passage ligt de nadruk op de steden die de unie aangingen, en in de tweede op de objecten van de unie. De maatregel omvatte het volgende. De steden zouden al hun inkomsten uit belastingheffing en andere bronnen afdragen aan een daarvoor aan te stellen rentmeester-generaal die het geld zou uitgeven op ordonnantie van Oranje of van de Raden nevens hem of van de Staten als die vergaderd waren. Omdat de steden geen geld voor eigen doeleinden meer zouden hebben, zou de rentmeester-generaal de betaling van de gebruikelijke stedelijke onkosten zoals salarissen van stedelijke functionarissen op zich nemen. De belangrijkste stedelijke belastingen, die op wijn, brandewijn, bier, vlees en granen zouden geüniformeerd worden om

2 of 3 dagen toegezonden worden. Zutphen viel vijand op 16 november in handen en werd barbaars behandeld.

²² Van Vloten, *Nederlands Opstand*, III, bl.VI (in reactie van Oranje op door Staten van Holland aan hem voorgelegde onderwerpen): "nair dat alle die landen ende steeden van Holl[an]t, Zeelant, Vrieslant ende Overijssel, tzamen vergadert ende wettelick verbont gemaickt zouden hebben".

²³ Vgl. Generale Staten van Holland en Zeeland (XI-22)

²⁴ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 72, fo 437r vlg.; Oranje aan ongenoemden [regering van Vlissingen]; Delft, 8-3-1573: "Soe es vanwege den Staeten van Hollandt over twee ofte drye maenden ulieden en den anderen Staeten van Zeelant ons toegedaen voorgehouden geweest, dat men vanwege elcken derselver uwer steden eenen persoon soude deputeren ende behoirlick met macht ende procuratie versien om metten Staeten van Hollandt alhier over *gemeenschappelijke onderwerpen* te handelen, dwelck nochtans van uwen wegen noch ter tyt nyet en is geeffectueert geweest." In de tekst wordt Staten (van Zeeland) gebruikt in de betekenis van Staten (entiteiten).

²⁵ XII-10.

²⁶ GA 's-Gravenhage, Oud Archief, nr 610, fo 117v vlg.

een gelijkmatige belastingheffing te verzekeren ²⁷. Als tegenwicht tegen de in gemeenschap gebrachte stedelijke heffingen zou op het platteland een belasting op landerijen worden geheven. Verder zou een 'capitale impositie' geheven worden.

In een aanschrijving van 26 juli 1573 vat Oranje de essentie van de maatregel als volgt samen ²⁸. Door de Staten is besloten, "dat totten gemeene bescherminge der landen en steden van Hollant oick int gemeene geconfereert ende tzamen gebrocht soude worden als in een Tresoir alle dincomen van den steden [,] daertoe alsdoen tot meerdere unie ende vereeninge een eenparicheyt mede geordineert is over allen den steden in den accijsen van wyn ende bier en anders". Verderop in de tekst verwijst Oranje naar de maatregel als 'de voorscreven unie'. 'Unie' wil dus zeggen, dat de stedelijke inkomsten niet meer in afzonderlijke stedelijke kassen vloeien, maar in één centrale kas. De unie wordt versterkt door een gelijk maken van de imposten op wijn, brandewijn, bier, granen en vlees. Hoewel Oranje dit niet met zoveel woorden schrijft, zou er niet alleen een centrale kas komen, maar, zoals reeds is vermeld, ook een centraal kasbeheer.

Gelet op de uiterst korte termijn waarop de unie moest worden ingevoerd, het ingrijpend karakter van de maatregel en de penibele oorlogssituatie waarin Zuid-Holland verkeerde, is het niet verwonderlijk, dat de unie slechts gedeeltelijk is gerealiseerd ²⁹. De steden droegen niet hun inkomsten aan een gemeenschappelijke kas af, zoals kan worden afgeleid uit stedelijke rekeningen waarin opbrengsten van de imposten zijn verantwoord over perioden t/m oktober 1573. Naar mag worden aangenomen op grond van een vergelijking van de tarieven van de wijnimpost en de brandewijnimpost, werden wel de vorengenoemde vijf stedelijke imposten geüniformeerd³⁰.

Bij een plakkaat van 28 oktober 1573 wijzigden de Staten van Zuid-Holland de omvang van de unie van juli ³¹. De geüniformeerde stedelijke wijn- brandewijn en bierexcysen zouden met ingang van 1 november 1573 in gemeenschap worden gebracht en de tarieven van de wijnen bierexcysen worden verhoogd (de overige stedelijke inkomsten bleven dus aan de steden). Besloten werd verder, dat dit impostencomplex voortaan ook op het platteland zou worden geheven. Aan het impostencomplex voegden de Staten een nieuwe lakenimpost toe, die derhalve niet van stedelijke herkomst was. Verder werd een bestaande impost op uitgevoerde turf verhoogd. Al deze imposten zouden gedurende vijf maanden "ende tot anders sal wesen geordonneert" worden geheven. Voorts werd voor dezelfde periode bij wijze van verplichte lening ingevoerd een wekelijkse 'impositie capitale', vermoedelijk gebaseerd op geschatte welstand.

De term 'unie' komt niet in het plakkaat voor, maar er is wel sprake van de 'gemeenschap' van de geüniformeerde stedelijke heffingen. Soms wordt de idee van een unie omschreven. Het is nodig de oorlogskosten te dekken "by eenige eenparige draegelicke middelen int gemeen ende overal op te stellen". De geüniformeerde stedelijke heffingen zullen "ten gemeenen behoude ende prouffyte van den lande" worden geheven.

'Unie' en 'gemeenschap' komen als synoniemen voor in de thesauriersrekening van Leiden over 1574, waar als reden voor de invoering van een stedelijk successierecht op 7 mei 1574

²⁷ Tarieven van geüniformeerde imposten zijn vermeld in GA Leiden, nr 389, fo 78r vlg.

²⁸ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 146, fo 468v vlg. Geadresseerden zijn in afschrift niet vermeld. Dit zullen regeerders van een stad of van alle Zuidhollandse steden zijn geweest. Oranje beveelt in aanschrijving van 's konings wege de geadresseerden bepaalde uitvoeringsmaatregelen te nemen. Oranje maakt hier gebruik van het enige formele gezag dat hij op dat moment in Holland kan uitoefenen: het hem toegekend (fictief) stadhouderschap.

²⁹ GA Delft, thesauriersrekening 1-5-1573 – 30-4-1574: opbrengst van bieren wijnexchijsen verantwoord voor eerste twee kwartalen, maar niet voor laatste 2 (= 1-11-1573 – 30-4-1574) onder mededeling, dat dit gevolg is van resolutie van Statenvan Holland van 19-7-1573 te Leiden genomen en daarna vernieuwd (bedoelde resolutie is van 14-7-1573).

³⁰ Hierna vermeld plakkaat van 28-10-1574 verhoogt tarieven van wijnimpost met 25%. zonder vermelding van de nieuwe tarieven die te vinden zijn in GA Leiden, nr 389, fo 104v, en 5/4de bedragen van tarieven van ordonnantie van 14-7-1573 (*ibidem*, fo 78v). Tarief van brandewijnimpost van plakkaat is gelijk aan dat van ordonnantie (*ibidem*, fo 104v en 78v).

³¹ NA, Hof van Holland, nr 44, fo 31v vlg.; plakkaat van 28-10-1573 op naam van Philips II. Zie voor structuur van plakkaat XIV-3(3).

wordt opgegeven, “alsoo de ghewoonlicke exchijns ende imposten deser stede overmits de Unie ende gemeenschap doen ter tydt onder de Staten 's Lands van Holland wesende voor een tijdt in 's gemeenelands beurse mosten werden gebragt omme daarmede te vervallen de kosten ende lasten van den oorloge” ³².

Een Rotterdamse rekening illustreert de gang van zaken ³³. De opbrengsten van de wijnexchys en de brandewijnexchys van 1 november 1573 t/m eind 1574 werden op betaling van salarissen en onkosten na afgedragen aan of uitgegeven in opdracht van de ontvanger–generaal van de Finantien Nicolaas van der Laan, de ontvanger–generaal van de Finantien en tesorier van de oorlog Franchois van Valckesteyn († omstr. begin november 1574) en de ontvanger–generaal van de Finantien Jacob Muys.

De in het voorgaande besproken Zuidhollandse Unie was niet het begin van belastingheffing op gewestelijk niveau in Zuid–Holland. In 1573 werden naast de Unieheffingen Hollandse Statenimposten geheven op wijn, bier en uitgevoerde turf die van vóór de Opstand dateerden. In het plakkaat van 28 oktober 1573 wordt de voortzetting van de heffing van de ‘oude imposten’ op de wijnen en bieren uitdrukkelijk voorgeschreven.

De Zuidhollandse Unie is het begin geweest van een reeks elkaar opvolgende impostencomplexen die via de Hollands–Zeeuwse imposten van 1574 en later is uitgelopen op de ‘generale middelen’ tijdens de Republiek. Het Zuidhollandse plakkaat van 28 oktober 1573 (‘plakkaat 1573’) heeft min of meer model gestaan voor de belangrijke Hollands–Zeeuwse ordonnantie inzake oorlogsfinanciering van 10 mei 1574 (Ord. HZ 1574). De opzet van het plakkaat 1573 volgt de formele regeringsstructuur waarin Oranje als stadhouder van Philips fungeert. Ord. HZ 1574 daarentegen is ook naar de vorm wetgeving van de Staten. Om beide regelingen met elkaar te kunnen vergelijken volgt hier een overzicht van de opbouw van het plakkaat 1573.

Philips op wiens naam het plakkaat 1573 is gesteld, relateert, dat het nodig is ten behoeve van de financiering van de strijd “eenparige draegelicke middelen int gemeen ende overal op te stellen”. Daarom heeft zijn stadhouder Oranje de Staten van [Zuid–]Holland bijeen doen komen. De Staten zijn het met elkaar eens geworden over een reeks in het plakkaat vermelde fiscale maatregelen en heffingen.

Begin februari 1574 stelden de Staten van Zuid–Holland vast, dat de lopende financieringsmiddelen niet genoeg geld voor de oorlogvoering opbrachten ³⁴. De belastingheffing werd zwaar belemmerd door het in oktober 1573 begonnen vijandelijk offensief dat de vijand onder meer terugbracht in Den Haag en Vlaarding en leidde tot het eerste beleg van Leiden. In maart 1574 trok de vijand zich tijdelijk terug. De Staten beraamden enige maatregelen om de financiën te versterken. De in november 1573 ingevoerde accysen op wijn en bier zouden worden verhoogd. Omdat in de bestaande omstandigheden buiten de steden geen accysen geheven konden worden, zou een heffing op bier dat uit de steden naar buiten werd gebracht, ingevoerd worden. De ‘impositie capitale’ bracht zoveel moeilijkheden mee, dat men niet met heffing kon doorgaan, en de impositie zou worden vervangen door een heffing op huizen in de steden van de 6e penning van de jaarlijkse huurwaarde. Voor zover kon worden nagegaan, is het belastingplan niet gerealiseerd en vond de eerstvolgende belastingherziening in april 1574 plaats.

³² NA, Financie van Holland, nr 802, daarin nr 26 (18e-eeuws uittreksel).

³³ GA Rotterdam, Oud Stads Archief, nr 4205 Financiën; rekening van Esaias de Lindt van collectatie van wijnexchys en brandewijnexchys te Rotterdam over periode 1-11-1573 t/m 31-12-1574.

³⁴ GA Dordrecht, Inv. 3, nr 3571-a (contemporain afschrift); “Alsoe totter bescherminghe der landen ende onderhoudt van den knechten ende garnisoenen, daertoe dienende ende van noede zynde, boven alle extraordinaris ende toevallende onkosten van der oirloge zo te water ende lande de contributien jegenwoordich loop hebbende egheensints genouchsaem bevonden worden, te min dat van den platten lande mits den inval van der vyanden nyet oft zeer weynich mach worden genoten voor dese tyt, dat oick cesseert den incommen van den stempelen van den gelde, oeck van de paspoorten ende andere diergelycke middelen daervan tgemeene Landt voor dese tyt veele penningen genoten heeft – – –”. **NB DATUM STUK**

Terminologisch valt op, dat tijdens zware discussies van Oranje met de Staten van Zuid-Holland over de oorlogsfinanciering de steden er in november 1574 geen bezwaar tegen hadden, als al hun inkomsten 'in Unie' gebracht zouden worden ³⁵.

In Noord-Holland besloten de Staten op 14 februari 1574 de beschikking over de opbrengsten van stedelijke imposten op wijn, brandewijn en bier aan zich te trekken, zoals uit enige stedelijke rekeningen blijkt ³⁶.

12.8 *Eerste vergadering van Generale Staten in maart-mei 1574*

De Zeeuwse regeringsordonnantie van 3 maart 1574 (Ord. 1574) verwijst naar de eerste aanstaande gezamenlijke vergadering van de Staten van Holland en Zeeland (art.32) ³⁷. Oranje was van plan daar geschillen tussen Holland en Zeeland over de heffing van licentrecht op te lossen. Verder wilde hij zijn uiterste best doen om te komen tot een uniform stelsel van inkomsten (onder meer belastingen) en uitgaven in Holland en Zeeland en een gezamenlijk financieel beheer. Tenslotte zou hij zich inspannen om een goede samenwerking bij de verdediging van Holland en Zeeland te bewerkstelligen en de vlootaangelegenheden van Holland onder één admiraalschap te brengen. Het sluiten van een bondgenootschap tussen Holland en Zeeland wordt niet als agendapunt vermeld. Oranje noemde Holland en Zeeland 'vrienden, die voor eene ende rechtvaerdighe saecke zijn strydende'.

De omstandigheden waren voor de opstandelingen niet ongunstig. Middelburg was na een grote overwinning van de Zeeuwse vloot naar de Opstand overgegaan. Daarbij werd een rijke oorlogsbuit aan goederen van meer dan 400.000 gl. betaald ³⁸. Oranjes broer Lodewijk naderde met een leger. Het ging op de vergadering om kernproblemen van de Opstand. Oranje en de Staten stonden naast elkaar als bondgenoten. Oranje was weliswaar leider van de Gemene Zaak, maar als zodanig kon hij de Staten niet tot medewerking verplichten of dwingen. Slechts op basis van vrijwilligheid kon hij medewerking verkrijgen.

Begin maart 1574 liet Oranje de convocatie uitgaan voor een vergadering van de Staten van Holland en Zeeland in Dordrecht tegen 20 maart ³⁹. In de aanhef vermeldt Oranje die in Zeeland verbleef, dat de gouverneurs van Zeeland en Oranjes raden met de convocatie hebben ingestemd. De Zeeuwse gouverneurs waren op dat moment Charles de Boisot, Junius de Junge en Arent van Dorp, die tot de belangrijkste medewerkers van Oranje behoorden. Zoals gebruikelijk in convocaties wordt de materie van de vergadering slechts summier aangeduid: 'sekere wichtige saeken daer den lande ende tgemeene welvaren van dien aen gelegen is' ⁴⁰. De convocatie is niet een opdracht van Oranje om te verschijnen, maar drukt een 'begeren' van hem uit. De geadresseerden wordt verzocht een voldoende aantal gedeputeerden te zenden die volmacht hebben om te beraadslagen en te beslissen over de materie die door Oranje en de gedeputeerden van de andere steden van Holland en Zeeland besproken wordt. Ook naar Amsterdam en Utrecht ging een convocatie met aanbod van vrijgeleide ⁴¹. De ridderschap van Holland wordt niet vermeld, maar heeft aan de

³⁵ RH, 2e ed., 1565-1574, 839 (25-11-1574). Zie VII-21.

³⁶ GA Alkmaar, nr 342 (thresoriersrekening 24-12-1573 t/m 31-12-1574), fo 2r: opbrengst van stedelijke wijnexcijse wordt verantwoord over periode 24-12-1573 t/m 13-2-1574, "Alzoe die Staeten van Noorthollant opten xiiij february voorscreven denzelven wijnexcijns aen hoer ghenomen hebben ende tot die ghemeene zaecken gheemploijeert". Opmerking van gelijke strekking voor bierexcijns op fo 2v en voor brandewijnexcijns op fo 4r. Zie ook GA Hoorn, nr 216 (burgemeestersrekening 1573), fo 27r (verantwoording van opbrengst van bierexcijns): "Beginnende van Omnium Sanctorum [=1-11-1573] totten xiiij february [1574] dat die nieuwe impost begon tot dien einde dat den excijnsmeesters dienst ophielt".

³⁷ Art. 32: "ter ierster aenstaende tsamenvergaederinghe van de Staten van Hollandt ende Zeelandt".

³⁸ ZA, Rek. C, nr 10, fo 12r vlg.

³⁹ KHA, Fbk I, Ned.miss., nr 228, fo 500r. Oranje aan niet vermelde geadresseerden; Middelburg, 4-3-1574. Uit inhoud kan worden afgeleid, dat geadresseerden een collectiviteit zijn, mogelijk regering van een stad. Vermoedelijk bedoelt Oranje met zijn raden de uit de steden herkomstige leden van de Zeeuwse Regeringsraad (Raad 1574).

⁴⁰ Vgl. Lousse, *Société*, 48.

⁴¹ Van Haecht, *Kroniek*, II, 289 vlg.

besluitvorming op de vergadering wel deelgenomen naar blijkt uit Ord. HZ 1574. Vermoedelijk is de inbreng van de ridderschap in de discussies gering geweest.

De plaats van Zaltbommel en Buren op de vergadering in Dordrecht van voorjaar 1574 is niet duidelijk. De Leidse regering noemde de vergadering: “vergaderinge van de steden van Zuyt–ende Noorthollant, Zeelant, Bommel ende Beueren”⁴². Volgens de Goudse vroedschapsnotulen zou het beoogde verbond mede deze twee Gelderse steden omvatten, zodat er afgevaardigden van die steden aan de vergadering zullen hebben deelgenomen. In Ord.HZ 1574 worden Zaltbommel en Buren echter niet genoemd, wat de indruk wekt, dat zij niet aan de totstandkoming van de gemeenschappelijke oorlogsfinanciering hebben meegewerkt. De ordonnantie was overigens wel in de beide steden van toepassing, want zij moest worden afgekondigd in de steden en vlekken van Holland en Zeeland en in ‘andere Plaetsen Ons toegedaen zynde’ waarmee in elk geval de twee Gelderse steden zullen zijn bedoeld.

De vergadering werd gehouden in Dordrecht en begon omstreeks 24 maart 1574⁴³. Omdat notulen ontbreken, moet de discussiestof van de vergadering voorzover mogelijk uit losse gegevens verzameld worden. Een presentielijst ontbreekt. De vergadering werd omstreeks 10 april voor enige tijd geschorst, vermoedelijk om de afgevaardigden gelegenheid te geven in de eigen stad rapport uit te brengen en instructies te halen. Op 12 april rapporteerden de Goudse afgevaardigden in de Goudse vroedschap over de eerste zittingsperiode⁴⁴. De vergadering werd omstreeks 19 april hervat en zal in mei zijn beëindigd⁴⁵.

12.9 *Propositie van Oranje*

Op 25 maart 1574 richt Oranje tot de vergadering van de Generale Staten een propositie waarin hij de doeleinden van de bijeenkomst uiteenzette en de onderwerpen noemde waarover een besluit van de Staten nodig was⁴⁶. Oranje maakt als het ware een tussenbalans op na een kleine twee jaar Opstand. Gods wonderbare voorzienigheid en vaderlijke goedheid blijken uit het verloop van de oorlog, maar Oranje wil de trouw en

⁴² GA Leiden, nr 389, fo135v, publicatie van 14-4-1574.

⁴³ Oranje was op 24-3-1574 op vergadering aanwezig en vertrok op 13-4-1574 uit Dordrecht naar Delft (Van Alfen, *Dagregister*, 436). Op 20-3-1574 vertrokken Veerse gedeputeerden uit Veere en op 11-4-1574 waren zij er terug (ZA, GA Veere, nr 1700).

⁴⁴ GA Gouda, Oud Archief, nr 45, fo 66r.

⁴⁵ **KHA**, Fbk I, Ned.miss., nr 256, fo 507v; Oranje aan ongenoemden (wellicht de raden nevens hem); Bommel, 18-4-1574: “Alsoe de Staten tegens maendach naestcomende wederom sullen binnen der stede van Dordrecht vergaderen ende dat wy om sekere andere affairen nyet en sullen in drye ofte vier dagen derwaerts connen gereysen”, geeft Oranje geadresseerden opdracht Staten op het hart te binden alle frontiersteden als Leiden, Schoonhoven, Oudewater, Gorcum en andere ‘in alder diligentie’ te voorzien van koren, buskruit en wat verder voor hun verdediging nodig is. Achttien april was een zondag. ‘Maendach naestcomende’ was 19 april, want volgens de Goudse vroedschapsnotulen van 12-4-1574 moesten de gedeputeerden van de stad “huyden in achte daegen wederom tot Dordrecht ter dachvaert” komen (GA Gouda, nr 45, fo 66v). Op 24-4-1574 behandelde Goudse vroedschap brief van Goudse afgevaardigden die in Dordrecht de dagvaart ‘bewaarden’ (*ibidem*, fo 68r).

⁴⁶ GA Gouda, Oud Archief, nr 45, fo 69r. Tekst van propositie in NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 2581. Stuk vermeldt niet auteur, destinatarissen, plaats of datum, maar die blijken uit inhoud. Auteur spreekt over zijn broer Lodewijk van Nassau die met leger onderweg is. Dit levert als datum ante quem bekendheid met slag bij Mook op 14-4-1574. Terminus post quem levert op, dat als gouverneur te Utrecht wordt genoemd graaf De la Roche (Ferdinand de Lannoy) die op 5-2-1574 als benoemd gouverneur van Holland en Utrecht te Utrecht aankwam om plaats in te nemen van Noircarmes die daar toen ziek lag en op 5-3-1574 overleed (Brugmans, ‘Utrechtsche Kroniek’, 134 vlg.; Van Vloten, *Nederlands opstand*, II, 172). Dat propositie zich op een enkele plaats slechts tot afgevaardigden van Holland schijnt te richten is mede gelet op inhoud geen reden om te veronderstellen, dat propositie tot andere vergadering was gericht. Wellicht waren de afgevaardigden uit Zeeland nog niet aangekomen. De Mondoucet, Franse resident (diplomatieke rang) in de Nederlanden, zond uit Brussel Franse koning op 10-4-1574 kort overzicht van inhoud van propositie (De Mondoucet, *Lettres*, II,167).

standvastigheid van de Staten, onder meer in het opbrengen van geld, niet verzwijgen. Maar het doel is nog niet bereikt. Daarom moet terstond een goed besluit worden genomen over wat er verder te doen staat ter wille van de Gemene Zaak.

Oranje stelt dan de centrale vraag, of men de oorlog zou staken en zich onder Spaans gezag zou begeven dan wel de oorlog die 'voor die eere Gods ende die vryheyt des vaderlants' was begonnen, zou voortzetten. Met vaderland zal Oranje hier hebben bedoeld de gezamenlijke Nederlanden en met vrijheid niet staatsrechtelijke onafhankelijkheid, maar het onbelemmerd genot van eigen rechten en vrijheden. Wordt tot voortzetting van de oorlog besloten, dan is het in de eerste plaats nodig, dat de landen en steden die hadden bewezen voorstanders van Gods eer en de vrijheid van het vaderland te zijn, met elkaar een goed vast verbond sluiten met de belofte elkaar niet in de steek te laten wat er ook mocht gebeuren, en afleggen alle twist, haat en nijd van steden en personen tegen elkaar. Tweedracht doet belangrijke zaken ten gronde gaan, maar vriendschap en 'enicheyt' doet alle zaken floreren, "jae van zeer cleynen zoberen state tot groote onuutsprekelijke mogentheyt comen". In de tweede plaats moet worden vastgesteld hoeveel geld nodig is voor soldaten en oorlogsschepen en hoe men dat geld bijeen krijgt zonder dat de een zwaarder belast wordt dan de ander of iemand in zijn 'handel ende traffycque' benadeeld wordt ⁴⁷.

Oranje merkt vervolgens op, dat door nalatigheid, traagheid en zelfs ongehoorzaamheid grote kansen zijn gemist en 'die geheele zake' meermalen groot gevaar heeft gelopen van geheel onder te gaan. Om hetzelfde voor de toekomst te voorkomen acht Oranje het volstrekt nodig, dat de Staten zich beraden op de regeringsvorm met betrekking tot de vaststelling en de toepassing van het beleid, en dat zowel op het terrein van de oorlogvoering als op dat van de overige regeringsaangelegenheden ⁴⁸. Wie met een regeringstaak wordt belast, moet voldoende bevoegdheden krijgen om die taak ongehinderd uit te oefenen. Overgaand tot vlootzaken stelt Oranje, dat de Staten moeten vaststellen hoeveel oorlogsschepen in Noord-Holland en hoeveel in Zuid-Holland moeten worden onderhouden, een aangelegenheid die voor Zeeland reeds was geregeld ⁴⁹. Oranje vindt het ter verbetering van het vlootbeleid nodig, dat voor Holland en Zeeland samen één admiraal-generaal met een luitenant-(admiraal-)generaal worden aangesteld ⁵⁰. Holland mag aan hen een commissaris-generaal van de schepen toevoegen. Bezien moet worden of Noord-Holland en Waterland een afzonderlijke luitenant(-admiraal) moeten hebben wegens de afgelegenheid van die streek ⁵¹.

Oranje deelt mee zijn broer Lodewijk van Nassau gevraagd te hebben met troepen te komen om Holland des te eerder van de Spanjaarden te bevrijden. De grote kosten van Lodewijks troepen hebben niet op Holland en Zeeland gedrukt ⁵², maar als de troepen zijn aangekomen, moeten zij wel door de opstandelingen worden onderhouden, want Lodewijks financiën raken uitgeput. Daarom verlangt Oranje, dat de Staten zich beraden over het bekostigen van die troepen. Verder vraagt Oranje de Staten snel een besluit te nemen omtrent de huisvesting van soldaten. De steden willen steeds van inlegering ontslagen zijn, maar het is niet goed soldaten op het platteland onder te brengen. Ook moet er snel geld worden gevonden voor soldijbetaling om de soldaten ordelijk te houden en is het raadzaam geschut aan te laten maken.

Tenslotte stelt Oranje de pogingen van Noircarmes en de graaf De la Roche [Ferdinand de Lannoy] om door tussenkomst van de in vijandelijke gevangenschap verkerende Marnix tot

⁴⁷ "ende dat die lasten – – – gelykelyk worden gedraghen zoe nae als mogelyk wert, ten eynde nyemant zich en hebbe te beclagen van meer als enighe andere beswaert, overlast, ofte in zynen handel ende traffycque geintresseert [= benadeeld]te zyn".

⁴⁸ Vraag komt op, of Oranje de enkele weken eerder in Zeeland ingestelde regering wilde vervangen, bijv. door een regering voor Holland en Zeeland samen.

⁴⁹ Ord. 1574, artt. 23 – 25.

⁵⁰ Louis de Boisot was op 4 -3-1574 benoemd als luitenant-admiraal van Holland en Zeeland (Fruin, 'Commissieboek', 150).

⁵¹ Noorderkwartier wordt hier genoemd Noord-Holland en Waterland.

⁵² Zie voor buitenlandse geldelijke steun aan broers van Oranje: Bartstra, 'Oranje als rebellenleider', 125; Van Herwerden, *Lodewijk van Nassau*, 189 vlg.

onderhandelingen over een akkoord te komen aan de orde ⁵³. Oranje wil van de Staten vernemen op welke voorwaarden hij in deze aangelegenheid kan handelen.

Oranje hoopt, dat de Staten nu het beleid van alle zaken definitief regelen en verlangt van ieder die bezwaren heeft, deze ter tafel te brengen, opdat zij uit de weg geruimd worden. Ieder moet zich aan de besluiten van de Staten houden en die niet illusoir maken, zoals vaak is gebeurd. Hij heeft slechts de grote lijnen van de door hem aan de orde gestelde zaken vermeld, onder voorbehoud van goedkeuring door de Staten ⁵⁴ en verlangt toevoeging van andere agendapunten, als men dit dienstig acht. Oranje besluit met de verzekering, dat hij in alles met alle mogelijke vlijt en zorgvuldigheid werkzaam zal blijven en tot welvaren van de Staten lijf en goed tot het uiterste op het spel zal blijven zetten.

Oranje is op de vergadering aanwezig, maar maakt geen deel uit van de Generale Staten. Oranje staat niet boven de Generale Staten, maar als bondgenoot naast hen op eenzelfde niveau als zij ⁵⁵. De constructie van Oranje als stadhouder van Philips II verleende hem geen algemene gezagspositie. Het zijn de Generale Staten die besluiten nemen.

De vergaderde stedelijke gedeputeerden waren in twee hoedanigheden aanwezig. Elke stedelijke vertegenwoordiging was er in de eerste plaats als vertegenwoordiging van de eigen stad zonder meer. In die hoedanigheid bespraken de afgevaardigden de vraag of zij de oorlog zouden voortzetten en, zo ja, het sluiten van een verbond. In de tweede plaats handelden de ridderschap en de stedelijke afgevaardigden 'Staets-gewyse', zoals de considerans van Ord.HZ 1574 stelt, d.w.z. als vertegenwoordiging van de bevolking. In die hoedanigheid namen zij op de vergadering een aantal besluiten over actuele onderwerpen, onder meer de invoering van generale imposten voor de oorlogsfianciering.

Tijdens het eerste gedeelte van de vergadering werd de tekst van een verbond door de aanwezigen goedgekeurd en een concept van de middelen ter financiering van de oorlog te water en te land voorgelegd. Tijdens de schorsing kon elke stad haar standpunt ten opzichte van deze twee onderwerpen bepalen ⁵⁶. Oranje had verlangd, dat de stedelijke vertegenwoordigers een volmacht voor het nemen van beslissingen zouden krijgen. Voor het tweede gedeelte van de vergadering werd de eis gesteld, dat de stedelijke gedeputeerden voorzien waren van een volmacht om te beslissen, zodat tijdrovende ruggespraak uitgesloten zou zijn ⁵⁷.

De ridderschap, edelen, steden van Holland en Zeeland besloten de oorlog voort te zetten. Dit na lange discussie genomen besluit werd vastgelegd in de considerans van Ord.HZ 1574 in een clause waarin in één adem de door Oranje ter discussie gestelde vredespoging van Noircarmes c.s. als bedrog werd afgedaan ⁵⁸.

⁵³ Zie voor toenaderingspoging van Noircarmes onder meer Swart, Oranje, 88, en Fruin, 'Prins Willem in onderhandeling', 351 vlg. Auteurs maken geen melding van betrokkenheid van Staten bij reactie op toenaderingspoging.

⁵⁴ "opt goetduynken en onder correctie van den staten".

⁵⁵ "ulieden by onse bryeven versocht – – jegenwoirdelicken alhier neffens ons te versamelen".

⁵⁶ Op 12-4-1574 rapporteerden Goudse afgevaardigden aan Goudse vroedschap over eerste gedeelte van vergadering, dat propositie van Oranje tot gevolg had gehad een verbond 'by den gemeenen Staten van Hollandt, Zeelant, Noordelant, Bommel en Buyren onder elckanderen gemaect'. Verbond werd door vroedschap goedgekeurd en kon volgens vroedschap in geschrifte worden vastgelegd en gezegeled. Over financieringsmiddelen werd in vroedschap discussie begonnen en op 17-4-1574 voortgezet (GA Gouda, Oud Archief, nr 45, fo 66r vlg., 67r vlg.).

⁵⁷ Dit blijkt uit bezwaren die Goudse vroedschap na begin van tweede gedeelte maakte tegen verstrekken van volmachten aan Goudse gedeputeerden volgens door Staten opgemaakt model (GA Gouda, Oud Archief, nr 45, fo 68r vlg., 69r; Hibben, *Gouda*, 157 vlg.).

⁵⁸ *RH*, 1e ed., 1574, 37: "Alsoo de Ridderschap, Edelen, ende Steden van Hollandt ende Zeelandt, aenmerckende dat *A/la* c.s. niet ophouden te practiseren by alle wegen, soo van geweldt als bedrogh, sonderlinghe oock van een geveynsde affectie ofte genegentheyt tot Vrede, onlanghs voorgestelt, den selven Lande te overvallen, ende tot haerder heerschappye t'onder te brengen, naer lange beraedtslagenen Staets-gewyse gehouden, eyndelijck hun bevonden hebben genoodsaect ende bedwongen in de aengenomen Wapenen , en

Oranje had in zijn propositie ook de regeringsvorm en de bevoegdheden van regeringsfunctionarissen aan de orde gesteld, maar daarover hebben de Generale Staten blijkbaar geen besluiten genomen. Zeeland behield zijn kort geleden ingevoerde regering. In Zuid-Holland werden op een Statenvergadering in Rotterdam in juni 1574 besluiten over de regering genomen ⁵⁹.

Van de gelegenheid dat de Generale Staten bijeen waren, werd ook gebruik gemaakt voor de behandeling van andere aangelegenheden dan de in de Oranjes propositie vermelde. Zo werden de Staten geraadpleegd over het op 3 april 1574 te Dordrecht gesloten contract tussen Oranje en de Merchants Adventurers over het verkeer van Engelse kooplieden langs Vlissingen naar Brabant ⁶⁰.

12.10 Niet geformaliseerd verbond van 1574 tussen Holland, Zeeland, Zaltbommel en Buren

Volgens de notulen van de Goudse vroedschap sloten de Staten van (Zuid-)Holland, Zeeland, Noord-Holland, Zaltbommel en Buren tijdens de eerste zittingsperiode een verbond met elkaar ⁶¹. Maar daarmee was het verbond nog niet voltooid, want de vroedschap besprak op 12 april 1574 of het verbond kon worden goedgekeurd dan wel of er aan de artikelen nog iets moest worden toegevoegd of iets ervan moest worden weggelaten. De vroedschap keurde het verbond goed en stemde er mee in, dat er een formele gezegelde tekst van zou worden opgemaakt, echter op voorwaarde, dat er artikelen aan zouden worden toegevoegd over 't'affleggen van de schipperen', vermoedelijk een binnenvaartkwestie. Het op de Statenvergadering bereikte akkoord over het verbond moest dus nog worden goedgekeurd door de stedelijke regeringen, althans die regeringen waarvan de afgevaardigden slechts onder voorbehoud van zulk een goedkeuring met het verbond hadden ingestemd. In de Goudse vroedschapnotulen wordt het verbond verder niet vermeld. De concepttekst van het verbond is niet bekend, evenmin een definitieve tekst. Het verbond wordt niet vermeld in Ord.HZ 1574 en de Hollands-Zeeuwse Unie van 1575 wat men zou verwachten, als het verbond voltooid was.

Blijkbaar is een algemeen goedgekeurde verbondsakte niet opgemaakt. Dit kan verband hebben gehouden met een verslechtering van de oorlogssituatie. Tussen de twee zittingsperiodes was de hulp van Lodewijk van Nassau bij Mook in een ramp geëindigd. In het laatst van mei begon het tweede beleg van Leiden en werd Den Haag door de vijand ingenomen. Ook zal Gouda niet de enige stad zijn geweest die een wijziging in de conceptakte verlangde. Er zal geen gelegenheid zijn geweest om het verbond te finaliseren ⁶².

12.11 Nauwe relaties tussen Holland en Zeeland

Het ontbreken van een voltooid verbond van 1574 betekende niet een voorlopige voortzetting van de toestand van 1572–1574 waarin tussen Holland en Zeeland niet meer dan informele vriendschapsbetrekkingen bestonden. Er zijn aanwijzingen, dat naar het gevoelen van de tijdgenoten op de voorjaarsvergadering te Dordrecht een Hollands-Zeeuwse Unie was

bescherminghe des Vaderlandts hare Rechten ende Vryheden te volharden". Met 'vaderland' zal niet zijn bedoeld Holland en Zeeland als eenheid gedacht, maar de gezamenlijke Nederlanden.

⁵⁹ VII-20.

⁶⁰ Smit, *Handel met Engeland*, II, 2e stuk, nr 1251, 1085 vlg.; Oranje gaat overeenkomst aan "ayant mis le tout en délibération du Conseil d'Estat, estant lès elle [=Raad nevens Oranje], et eu sur ce l'avis des Estatz-Généraux, présentement icy assembléz". 'Advies' zal hier instemming betekenen.

⁶¹ GA Gouda, Oud Archief, nr 45, fo 66r vlg.; meegedeeld in Van Wyn (e.a.), *Byvoegsels voor zevende deel*, 23. Muller, *Staat*, 127 vlg., neemt gegeven over en voegt er aan toe, dat verbond nimmer door vroedschappen schijnt te zijn geratificeerd.

⁶² Volgens Swart, *Oranje*, 64, maakten Zeeuwen toentertijd nog onoverkomelijke bezwaren tegen een Hollands-Zeeuwse Unie. Hij vermeldt geen bron en leidt wellicht zijn stelling ten onrechte af uit voornemen van Zeeuwen om 'de Unie' op te zeggen, als dekking van een Zeeuws financieringstekort niet bevredigend werd geregeld (vgl. XIV-2(4)).

ontstaan die meer was dan een financiële unie. In zijn naar Zaltbommel gezonden convocatie voor een brede vergadering over vredesonderhandelingen tegen 25 januari 1575 schrijft Oranje de 'Staten ende bontgenoten van den Landen van Hollandt, Zeelandt ende Gheldren' te convoceren ⁶³. En de Staten van Zuid-Holland convoceren op 4 januari 1575 de steden van Noord-Holland voor dezelfde vergadering met de mededeling, dat dit een belangrijke aangelegenheid is "eenen iegelijken ende alle de t'saamen verbonden Steeden van Holland, Zeeland ende Gelre gelijkelijk betreffende" ⁶⁴. Het gaat daar niet over een financiële aangelegenheid, zodat er ook buiten het financiële terrein een relatie tussen Holland, Zeeland, Bommel en Buren bestond. De bondgenootschappelijke relaties waarnaar in deze convocaties wordt verwezen, moeten op de vergadering van de Generale Staten van voorjaar 1574 gevestigd zijn, want daarna waren de Generale Staten vóór de geconvoceerde vergadering niet bijeengekomen.

Bovendien schiep de vergadering van de Generale Staten in het voorjaar van 1574 in Ord.HZ 1574 relaties tussen Holland en Zeeland die sterke trekken van een verbond of zelfs van een eenheid vertonen. In Ord.HZ 1574 traden alle Staten (entiteiten) van Holland en Zeeland als één wetgevend instituut op, een inniger samengaan dan een verbond, al is het samengaan beperkt tot een bepaald doel. In de considerans van de ordonnantie verklaren de ridderschap en de steden van Holland en Zeeland, dat zij de oorlog willen voortzetten en dat zij dat zullen bekostigen uit een gemeenschappelijk financieringsstelsel waartoe onder meer een complex van Hollands-Zeeuwse imposten behoort. Dit impliceert een militair bondgenootschap en een fiscale unie met als voornaamste bestanddeel HZ imposten 1574. In Ord.HZ 1574 wordt bij de turfimpost gesproken van 'de Geunieerde Steden van Hollandt ende Zeelandt'. 'Geunieerd' kan verwijzen naar een bondgenootschappelijk verband, maar kan overigens gelet op de context ook betekenen, dat de steden door een financiële unie waren verenigd.

De Staten van Zeeland en de Zeeuwse Raad 1574 waren van oordeel, dat er in het voorjaar van 1574 een unie tot stand was gekomen die meer omvatte dan de in Ord.HZ 1574 geregelde financieringsmiddelen, te weten ook een garantie voor dekking van een in een der kwartieren ontstaan tekort ⁶⁵.

Tegen de tijd, dat het halve jaar waarvoor in beginsel HZ imposten 1574 was ingevoerd, zou verlopen, continueerden in Zeeland de Raad 1574 en de Staten de impostenheffing met enige wijziging ⁶⁶. Overleg met Holland kwam daar niet aan te pas.

12.12 *Vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland in 1575*

De Generale Staten zijn in 1575 lang bijeen geweest voor de behandeling van essentiële onderwerpen. De eerste aanleiding voor hun vergadering waren vredesonderhandelingen met Requesens c.s. De meeste tijd besteedden de Staten aan de relaties tussen Holland en Zeeland en aan maatregelen in het belang van de oorlogvoering.

Geld was de voornaamste drijvende kracht achter de activiteiten, al kan de indruk ontstaan, dat de regeringsvorm de centrale rol speelde. Aan de orde waren een verbond tussen Holland en Zeeland, een nieuwe regeringsvorm waarin Oranje een belangrijke plaats zou hebben, en de oorlogsfinanciering. In een vroeg stadium verklaarde Oranje, dat hij alleen dan aan een nieuwe regeringsvorm wilde meewerken, als de Generale Staten hem concreet geformuleerde financiële middelen voor de oorlogvoering ter beschikking stelden. In april en mei deden de Generale Staten de door Oranje verlangde toezeggingen. Op 4 juni werd een Hollands-Zeeuws verbond gesloten waarin onder meer is bepaald, dat de oorlog zal worden gefinancierd uit een algemene eenparige belastingheffing door de bondgenoten. Op 10 juni werd een Hollands-Zeeuws impostencomplex ingevoerd. Daarmee was het voornaamste onderdeel van de agenda afgedaan. Daarna volgden discussies over de regeringsvorm.

In het laatst van 1574 werd door het milieu van Requesens gesondeerd of de opstandelingen bereid waren vredesonderhandelingen te beginnen ⁶⁷. De Staten van Holland informeerden bij

⁶³ KHA, Fbk II, nr 2, fo 1r vlg.; Middelburg, 3-1-1575.

⁶⁴ RH, 1e ed., 1574, 38, en 2e ed., 1575, 7.

⁶⁵ XIV-2(4).

⁶⁶ NZ, I-A, 25 (9-11-1574).

Oranje die in Middelburg verbleef, of hij het nodig vond hiervoor 'een gemeene ende generaale versaaemlinge van alle de steeden van Holland en Zeeland' te houden ⁶⁸. Oranje convoceerde een vergadering van de Staten van Holland en Zeeland, Zaltbommel en Buren te Dordrecht tegen 25 januari 1575 ⁶⁹.

Er was meer te bespreken. Oranje deelde de Staten van Zeeland mee, dat de Staten van Zuid-Holland zich 'grootelijcx' beklaagden, dat zij het grootste deel van de tractementen, vacatiën, bodelonen en andere algemene kosten van de Gemene Zaak droegen en dat zij daarom verlangden met Zeeland en Noord-Holland 'in een verbont te treden' om het aandeel van elk kwartier vast te stellen ⁷⁰. 'Verbont' betekent hier een gezamenlijke regeling. De Staten van Zuid-Holland wensten bovendien een wijziging in de regering door oprichting van een Landraad ⁷¹. De komst van een Landraad, een raad van het Land, het gewest, zou een belangrijke stap naar een gewestelijk regeringsapparaat zijn.

De vergadering van de Generale Staten in 1575 zal evenals die van voorjaar 1574 een bijeenkomst van de Staten (entiteiten) van Holland en Zeeland en Zaltbommel en Buren zijn geweest, waar elke Staat (entiteit) bevoegd was eigen standpunten in te nemen ⁷². De presentielijst in *Register Holland* vermeldt op 5 februari onder de Zeeuwse afgevaardigden echter in de eerste plaats de drie Zeeuwse gouverneurs en verder vier gedeputeerden van Zierikzee ⁷³. Op 6 februari zijn er drie gedeputeerden van Middelburg bijgekomen en op 7 februari nog twee van Veere, terwijl op 12 februari ook een afvaardiging van Vlissingen aanwezig was. De Zeeuwse gouverneurs behoorden niet tot de Staten van Zeeland. Het kan Oranjes wens zijn geweest, dat de gouverneurs in feite als zijn vertegenwoordigers aan de vergadering deelnamen. Zij behoorden tot de meest deskundige raadgevers van Oranje en hadden rond de jaarwisseling 1574./1575 in Middelburg met Oranje aan de voorbereiding van de vredesonderhandelingen gewerkt. Ook de Zeeuwse steden kunnen hun aanwezigheid verlangd hebben, omdat zij een belangrijk element in de Raad 1574 vormden. Toen in maart het onderwerp van de Hollands-Zeeuwse regeringsvorm in discussie werd gebracht, wilden de Zeeuwse afgevaardigden eerst met de Zeeuwse gouverneurs overleggen alvorens hun mening te geven, wat wijst op een nauwe samenwerking tussen steden en gouverneurs ⁷⁴.

Misschien is er in de Generale Staten verzet gerezen tegen deelneming van gouverneurs aan een Statenvergadering. In elk geval werd op de vergadering van de Generale Staten van 14 april 1575 een andere procedure gevolgd. De presentielijst opent met de categorie van de edelen waarbij vijf namen worden vermeld, o.m. de Zeeuwse gouverneurs Charles de Boisot en Arend van Dorp ⁷⁵. Op deze manier wordt de indruk gewekt, dat de 'staat' van de edelen

⁶⁷ Er waren in 1574 al pogingen gedaan om tot vredesbesprekingen te komen, waarbij gouverneur van Veere Junius de Jungenauw was betrokken..

⁶⁸ *RH*, 2e ed., 1565-1574, 904 (25-12-1574).

⁶⁹ Convocatie van Oranje aan Zaltbommel en op verzoek van Oranje door Staten van (Zuid-) Holland aan Noordhollandse steden gedane convocatie werden reeds vermeld.

⁷⁰ *NZ*, I-A, 27 (omstreeks begin 1575). Volgens Oranje moesten Staten iemand aanwijzen om aangelegenheid met Holland te bespreken.

⁷¹ *KHA*, Fbk II, nr 262, fo 119r vlg.; *RH*, 2e ed., 1575, 759 vlg.; Oranje aan ongenoemden, z.pl., 20-9-1575 (datum blijkt uit *RH*). Brief was gericht aan Staten van Zuid-Holland. Oranje merkt op, dat door hem ontworpen regeringsvorm door Staten [van Zuid-Holland] in oktober 1574 was goedgekeurd, maar "naderhant by denzelven Staten nyet goet gevonden en is geweest, maer in stede vanden hebben voor beter ingesien die jegenwoirdige forme van lantsraet voor te stellen".

⁷² Zierikzee verwierp ontworpen regeringsregeling die door de 3 Walcherse steden werd goedgekeurd (XII-17). Vlissingen en Veere maakten er bezwaar tegen, dat in procuratie voor onderhandelaars met vijand Middelburg en Zierikzee vóór hen genoemd zouden worden, in feite een interne Zeeuwse aangelegenheid (*RH*, 2e ed., 1575, 69; 12-2-1575). Vergadering handhaafde volgorde, maar stelde vast, dat dit Vlissingen en Veere niet zou benadelen.

⁷³ *RH*, 2e ed., 1575, 56 vlg. Presentielijsten in *RH* munten niet uit door nauwkeurigheid. Als een van de twee Veerse gedeputeerden wordt genoemd baljuw Jan Cornelisz. Hij heette echter Jan Coenesz.

⁷⁴ *RH*, 2e ed., 1575, 154, 159.

⁷⁵ *RH*, 2e ed., 1575, 269 vlg. De Boisot en Van Dorp werden op vergadering aangesteld om aan steden van Zeeland verslag van vredesonderhandelingen te doen en steden door Generale Staten op te stellen antwoord aan tegenpartij te laten bezegelen.

op de vergadering bestond uit vijf Hollandse of drie Hollandse en twee Zeeuwse edelen. In werkelijkheid zal Oranje of de Raad 1574 het nodig hebben gevonden, dat de twee Zeeuwse gouverneurs aan de vergadering konden deelnemen, en zijn zij – beiden van adel – daarom formeel bij de edelen ingedeeld.

Oranje richtte op 5 februari 1575 een propositie tot de vergadering van de Generale Staten ⁷⁶. In de eerste plaats moesten er onderhandelaars worden benoemd voor besprekingen met de onderhandelingsdelegatie van Requesens. Oranje betoogde verder, dat er geen beter middel was om tot een goede vrede te komen dan voorzien te zijn van de middelen om de oorlog voort te zetten. Daarvoor was een goede onderlinge relatie en eenheid van de landen en geldmiddelen voor de oorlogsfinanciering vereist. Hierin lagen de voornaamste agendapunten van de vergadering besloten: de vredesonderhandelingen, het sluiten van een verbond tussen Holland en Zeeland, het inrichten van een regeringsvorm die een zekere eenheid van de gebieden van de Opstand zou bewerken en het opstellen van een complex van financiële middelen.

Voor aangelegenheden van de vredesonderhandelingen werd op voorstel van Oranje een bijzondere stemprocedure ingevoerd met vijf stemmen: één voor de edelen en de grote steden van Holland, één voor Zeeland, één voor Zaltbommel en Buren, één voor de kleine steden van Holland en tenslotte één voor Oranje om bij staken van de stemmen de doorslag te geven ⁷⁷. In mei werd voor de behandeling van regerings- en belastingzaken een stemprocedure met drie stemmen ingevoerd: één stem voor Oranje, de edelen en de zes grote steden van Holland, één stem voor de kleine steden van Noord- en Zuid-Holland en één stem voor Zeeland ⁷⁸. Uit het stemgedrag van Zierikzee en het effect daarvan blijkt, dat in een essentiële zaak als regeringswijziging hoofd voor hoofd werd gestemd ⁷⁹. Dit zal ook met betrekking tot het verbond het geval zijn geweest.

12.13 *Hollands-Zeeuwse Unie 1575*

Op 4 juni 1575 sloten de ridderschap en edelen van Holland en de afgevaardigden van de steden van Holland en Zeeland te Dordrecht een verbond of unie waarin een aantal regeringsaangelegenheden zijn geregeld ⁸⁰. De verbondsakte geeft gedragsregels waar de edelen en steden van Holland en Zeeland, de ‘bondgenoten’, zich aan moeten houden. Oranje komt slechts enkele keren in de akte voor. Dit is begrijpelijk, want de Unie 1575 was bedoeld als onderdeel van een tweevoudig complex dat mede uit een (uiteindelijk in Zeeland niet ingevoerde) regeling van de staatkundige positie van Oranje en van de regering van Holland en Zeeland bestond.

Het verbond werd volgens de preambule van de verbondsakte gesloten door de lidmaten en steden van Holland en Zeeland onder het gouvernement en de gehoorzaamheid van de prins van Oranje, graaf van Nassau &c., stadhouder en kapitein-generaal over Holland en Zeeland vanwege de koning van Spanje als graaf van Holland en Zeeland. Oranjes gouvernement en de gehoorzaamheid aan hem komen voort uit het fictieve stadhouderschap. Deze passage behoort niet tot het beschikkende deel van de akte en bevat dan ook niet de erkenning of toekenning van enig stadhouderschap van Oranje. Deze specificatie is hier alleen een territoriale omschrijving van de Hollandse en Zeeuwse gebieden van de Opstand met handhaving van een formele band met de overige delen van de Nederlanden. Het fictieve stadhouderschap leende zich goed voor een samenvatting van de Hollandse en Zeeuwse opstandige gebieden en steden ⁸¹. In Holland en Zeeland had men allang geconcludeerd, dat

⁷⁶ *RH*, 2e ed., 1575, 58 vlg.

⁷⁷ *RH*, 2e ed., 1575, 60 vlg.; *ibidem*, 108: toepassing van procedure op 25-2-1575. Zie ook Kluit, *Staatsregering*, I, 90 vlg. Procedure van vijf stemmen gold voor “alle saken den Vredehandel en de gemeene landen betreffende”.

⁷⁸ *RH*, 2e ed., 1575, 333 (14-5-1575).

⁷⁹ XII-17.

⁸⁰ Originele tekst met handtekeningen van afgevaardigden in NA, Staten van Holland 1572-1795, Verzameling voormalig Bruine Kastje, nr 22. Gedrukte minder zuivere teksten met defecten in vermelding van ondertekenaars in *RH*, 2e ed., 1575, 423 vlg., en De Timmerman junior, *Specimen*, 38 vlg.

⁸¹ Misschien speelden ook de vredesonderhandelingen een rol. Opstandelingen moesten zich tijdens onderhandelingen voordoen als trouwe onderdanen van Philips. In opschrift van een

stadhouderlijke bevoegdheden geen voldoende basis voor de positie van Oranje opleverde. In het begin van het beschikkende deel van de verbondsakte wordt van de verbondsluiters vermeld, dat zij staatsgewijs handelden. De deelhebbers aan het verbond waren dan ook de Staten (entiteiten) van Holland en Zeeland. De Gelderse steden Zaltbommel en Buren vallen niet onder de territoriale omschrijving en zij behoorden dan ook niet tot de bondgenoten.

De verbondstekst bevat bepalingen die min of meer overeenstemmen met bepalingen in het onvoltooide verbond van najaar 1572 tussen de Staten van Holland, Gelderland en Overijssel dat men in 1575 bij de hand zal hebben gehad ⁸².

De bondgenoten zullen elkaar naar uiterste vermogen met raad en daad helpen in het wederstaan van de vijand. Niemand van de bondgenoten zal in overleg treden of een overeenkomst aangaan met de vijand en niet toelaten, dat poorters, inwoners of ingezetenen zulks doen, dan met instemming van Oranje en algemene toestemming van de bondgenoten. De oorlog zal worden gefinancierd uit een algemene eenparige belastingheffing die door de bondgenoten zal worden vastgesteld ⁸³. De bondgenoten zullen zich houden aan de besluiten die hun vergadering staatsgewijs heeft genomen, niet alleen inzake de belastingheffing, maar ook met betrekking tot alle andere zaken de 'politie' en de algemene toestand van de Landen betreffende ⁸⁴. Tegen onwillige bondgenoten mogen dwangmaatregelen worden genomen. Als de bondgenoten door of vanwege Oranje of een ander die daartoe opdracht heeft, voor een bijeenkomst worden geconvoceerd, zullen zij daar gevolg aan geven ⁸⁵. Afwezig en te laat komenden zullen worden beboet. De behandeling van geschillen en processen tussen de Landen en steden die vóór de Opstand zijn ontstaan, wordt geschorst, tenzij partijen in der minne een regeling treffen of de bondgenoten instemmen met voortzetting van de behandeling. Als dergelijke geschillen tijdens de Opstand zijn of nog zullen ontstaan, worden zij door Oranje bij wijze van voorlopige maatregel beslist, waarbij elke partij vrij blijft om te zijner tijd zijn recht te vervolgen ⁸⁶.

Daarna volgt een cruciale bepaling over de vrijheid van handelsverkeer. De definitieve tekst verschilt vrij sterk van het concept, zodat bijzondere aandacht aan de bepaling zal zijn gegeven. Volgens het concept zijn ingezetenen van bondgenootschappelijk gebied vrij om binnen dat gebied zonder enige 'beswaarnis' aan elkaar te verhandelen en af te leveren allerhande waren met inbegrip van levensbehoeften en oorlogsammunitie, op zodanige manier en met betaling van zulke tollën, accijnsen en rechten, als dit vóór de Opstand en van oude tijden placht te geschieden en aan ieder placht toegelaten te zijn⁸⁷. Voorgeschreven zal kunnen worden met welke toltekens of door steden gezegelde attestaties kan worden aangetoond, dat aan de vereisten van de heffingen is voldaan.

Het is niet steeds duidelijk of verschillen tussen definitieve tekst en concept inhoudelijk of enkel redactioneel van aard zijn. Volgens de definitieve tekst zijn de ingezetenen van het

concept van de Hollands-Zeeuwse imposten, van maart 1575, wordt stadhouderschap niet met zoveel woorden vermeld: 'Holland, Westvriesland ende Zeeland, weesende onder het Gebied van de Princelijke Excellencie' (*RH*, 2e ed., 1575, 164).

⁸² XII-6.

⁸³ Als uitvoering van deze verbondsbepaling werd op 10-6-1575 de op naam van Philips gestelde Ord.HZ imposten 1575 uitgevaardigd (*RH*, 2e ed., 1575, 484 vlg.).

⁸⁴ I-9 (4).

⁸⁵ *RH*, 2e ed., 1575, 581 vlg.: besluit tot bezending naar Rotterdam dat niet op dagvaart verschijnt (13-7-1575).

⁸⁶ Reeds op 3-6-1575 gaf Oranje krachtens op volgende dag getekende Unie beslissing in geschil tussen Delft en Leiden (NA, Hof van Holland, nr 544, sententie 1575/nr 26).

⁸⁷ *RH*, 2e ed., 1575, 289: "Dat de Ingezeeten van de Landen ende Steeden in het Verbond begreepen, vry, onbelet ende sonder eenige beswaarnisse onder malkanderen sullen converseeren, haalen, brengen, koopen ende verkoopen allerhande Waaren, soo wel van Victuallie ende Ammunitie van Oorlog, als alle andere specien van Koopmanschappen en Behoeften, in sulken schyn, ende op alsulke Tollën, Accynsen ofte Regten als deselve voor den aanbeginne deeser Oorlogsberoerte ende van oude tyden plagt te geschieden ende een iegelijk [plagt] toegelaten te zyn, op de Tolteykenen ofte andere Attestatien, onder het Zeegel van de Steeden, daar toe te geeven, sulks als deselve geordonneert sal moogen werden." 'Beswaarnis' had in 16e eeuw ruime betekenis van last en kon ook een fiscale heffing aanduiden.

bondgenootschappelijk gebied vrij om in dat gebied te handelen. Er staat niet bij, dat dit 'onder malkanderen' moet zijn, zodat ook handelen met niet-ingezetenen vrij is. Het gaat om handelen 'naer ouder gewoonte'. Dit zou alleen maar een vertrouwenwekkende mededeling kunnen zijn, maar het is niet uitgesloten, dat is bedoeld handelen met inachtneming van regels die vóór de Opstand golden, met name inzake heffingen. Het voorbehoud inzake toll en andere heffingen uit het concept is niet in de definitieve tekst overgenomen, maar het is nauwelijks denkbaar, dat men die heffingen in beginsel heeft willen afschaffen ⁸⁸. De vrijheid van handel betreft allerhande waren waar in het bondgenootschappelijk gebied behoefte aan bestaat of die daar verkocht kunnen worden, onder meer 'ammunitie van oorloge'. Het gaat dus om waren bestemd voor de binnenlandse markt, een beperking die het concept niet kent. De vrijheid van handel kent geen andere beperking of 'beswaernisse' dan bij algemeen besluit van de Staten en bondgenoten is verordend. De Staten kunnen dus de handel in bijv. granen in een tijd van schaarste aan banden leggen of op bepaalde goederen een belasting invoeren.

Er is een algemene uitzondering op de handelsvrijheid. Elke stad mag van goederen die uit den vreemde over land of over zee worden ingevoerd, dragelijke belastingen heffen ten behoeve van de stedelijke schatkist. 'Dragelijk' zal betekenen, dat de belastingen zo matig zijn, dat niet omwille van de belastingen wordt afgezien van invoer van de goederen in de heffende stad. Worden de goederen vervolgens naar elders in het bondgenootschappelijk gebied verkocht, dan mogen de handelaars en de kopers, als zij bondgenootschappelijke ingezetenen zijn, niet verder ter zake van de goederen worden belast.

De verbondsregeling van vrij handelsverkeer had actuele betekenis. Kort vóór en na het sluiten van het verbond werd een beroep op de rehgingeling gedaan tegen een Noord-Hollands convoygeld op naar Zuid-Holland en Zeeland vervoerde kaas ⁸⁹. De strekking van de regeling in dergelijke gevallen werd daarbij als volgt omschreven: "[dat] in effecte alle Waaren ende Koopmanschappen by de Bondgenooten vry ende sonder eenige beswaernisse over ende weeder over gehaalt, gebragt, gekogt ende verkogt sullen werden".

De verbondsakte bepaalt verder, dat bondgenootschappelijke steden poorters, burgers of inwoners uit andere bondgenootschappelijke steden alleen zullen opnemen, als die personen een verklaring van goedkeuring van de regering van hun laatste woonplaats overleggen. Gaat het om personen die in hun laatste woonplaats geen poorter of burger, maar alleen inwoner waren, en binnen vier jaar na de verbondsdatum in een bondgenootschappelijke stad zijn komen wonen, dan moeten zij een verklaring omtrent tijd en woonplaats binnen Holland en Zeeland overleggen. De bondgenoten zullen elkaar helpen bij het handhaven van het gezag van de overheid en de rechtsorde, ook bij wangedrag van militairen. Zij zullen met elkaar als goede vrienden en burens omgaan en elkaar inlichtingen verstrekken, als schade en gevaar dreigt. Als de verbondsakte onduidelijkheden blijkt te bevatten, zal interpretatie door de bondgenoten bij meerderheid van stemmen plaats vinden.

Het verbond zal van kracht blijven totdat de oorlogstoestand is beëindigd met instemming van de Staten-Generaal der Nederlanden of anders tot voldoening van de bondgenoten.

De verbondsakte is ondertekend door vijf edelen, één afgevaardigde voor elk van de elf Zuidhollandse steden, vier afgevaardigden die gezamenlijk voor Noord-Holland en Waterland tekenden ⁹⁰, en één afgevaardigde voor elk van de vier Zeeuwse steden. Op verzoek van de bondgenoten werd de verbondsakte 'tot meerder vasticheyt' door Oranje en de stedelijke regering van Dordrecht bezegeld. Oranje zegelde als soevereine vorst van Oranje. Zijn zegeling vergrootte het moreel gezag van de akte, maar betekende impliciet ook zijn goedkeuring van het verbond waar hij als medebondgenoot van de verbonden edelen en steden groot belang bij had. Dordrecht gold als de eerste onder de Hollandse steden.

Er zijn duidelijke aanwijzingen, dat het verbond in werking is getreden. Reeds werd vermeld, dat al op 8 juni 1575 een beroep op het verbond werd gedaan tegen een Noord-Hollands

⁸⁸ Toll en kregen omstreeks die tijd bijzondere aandacht. Kort na sluiten van verbond besloten Staten van Holland Zeeuwse Raad 1574 lijst van Zeeuwse toll en te vragen om daarnaar lijst voor Holland op te stellen (*RH*, 2e ed., 1575, 471; 16-6-1575).

⁸⁹ *RH*, 2e ed., 1575, 346 (18-5-1575) en 442 (8-6-1575).

⁹⁰ Ter besparing van reizen verblijfkosten zal er gezamenlijke afvaardiging van Noorderkwartier zijn geweest.

convoygeld op kaas. In de ordonnantie op de Hollands–Zeeuwse imposten van 10 juni 1575 wordt naar het verbond verwezen, terwijl de eerste bepaling van de Hollands–Zeeuwse Unie van 1576 er uitdrukkelijk van uitgaat, dat het verbond van 4 juni 1575 in werking is getreden ⁹¹.

12.14 *Overleg over nieuwe regeringsvorm in Holland en Zeeland*

In 1575 hielden de Generale Staten van Holland en Zeeland zich bezig met de inrichting van hun regering. In beide gewesten was er een regeringsbestel, maar er was behoefte aan specificatie en duidelijkheid in enkele sectoren, bijv. de positie van Oranje. Bovendien wilde men komen tot een Hollands–Zeeuws regeringsbestel, dat een intensieve verbondenheid van de twee opstandige gewesten moest bewerken.

In 1575 werden voor Holland en Zeeland samen voorschriften inzake de regering ontworpen die in 1575 alleen voor Holland in werking traden. De voorschriften zijn neergelegd in twee wettelijke instrumenten: een hoofdregeling (hierna genoemd regeringsregeling 1575) en een instructie voor een Landraad. De regeringsregeling regelt niet het regeringsbestel in zijn geheel, maar twee belangrijke sectoren die onvoldoende geregeld waren: oorlogvoering en landsheerlijke hoogheid. De sector van de landsheerlijke hoogheid betreft gezagshandelingen die in normale omstandigheden uitsluitend door of vanwege de landsheer worden verricht, kort samengevat handhaving van de rechtsorde ⁹². Binnen deze sector die vaak wordt aangeduid als ‘gouvernement’ valt ook de godsdienst ⁹³. De regeringsregeling stipuleert, dat voor de behandeling van alle andere zaken van het Gemene Land en de Hollands–Zeeuwse Unie een Landraad wordt opgericht. Samenstelling en werkzaamheden van de Landraad zijn te vinden in de instructie voor de Landraad.

In maart 1575 werd de vergadering van de Generale Staten voorgehouden, dat het nodig was een goede regeling van de regering van Holland en Zeeland en het oorlogsbeleid ‘onder de Regeeringe van zijne Excellencie in het generaal’ te maken ⁹⁴. Met Oranjes regering in het generaal zal zijn bedoeld zijn leiderschap van de Opstand. Op regeringsniveau moest een eenheid van twee zelfstandige gewesten (of eigenlijk drie feitelijk zelfstandige kwartieren) tot stand komen met Oranje als de eenheid handhavende factor. Zeeland vroeg om een schriftelijke uiteenzetting van de beoogde regeling. De steden van Holland stemden met de ‘gemeene Regeeringe ende Unie’ in.

Toen de Generale Staten in april tot de conclusie kwamen, dat de kansen op vrede klein waren en het er op leek, dat Requesens c.s. hen alleen maar aan het lijntje hielden om successen te kunnen behalen, besloten zij, dat het voor alles nodig was de voortzetting van de oorlog goed te regelen en tot dat doel een ordonnantie te maken op de regering en de Unie van Holland en Zeeland ⁹⁵. De afgevaardigden moesten daarover en over voortzetting van de oorlog thuis overleggen en het resultaat van het overleg aan de Generale Staten rapporteren. Tegelijk benoemden de Generale Staten enkele personen om met Oranje vast te stellen op welke grondslag hij van plan was de regering en de oorlog te voeren en voort te zetten. Oranje stelde als voorwaarde voor het aanvaarden van de hem toegedachte leidinggevende positie, dat de Generale Staten hem maandelijks 105.000 £ van 40 gr. (= gl.) zouden leveren voor betaling van soldaten en van de onkosten van hemzelf en van zijn medewerkers ⁹⁶. Zouden de Generale Staten daar niet toe besluiten, dan moesten zij onderzoeken hoe zij het met de vijand eens zouden kunnen worden, m.a.w. dan had volgens Oranje doorvechten geen zin.

12.15 *Hollands-Zeeuwse imposten 1575*

⁹¹ *RH*, 2e ed., 1575, 484; *NZ*, I-B, 1.

⁹² II-4.

⁹³ Overigens wordt ‘gouvernement’ ook gebruikt in de neutrale betekenis van regering.

⁹⁴ *RH*, 2e ed., 1575, 154 (9-3-1575). Zie XI-17 over houding van Zeeland tegenover voorstel tot regeringswijziging.

⁹⁵ *RH*, 2e ed., 1575, 268 (13-4-1575).

⁹⁶ *RH*, 2e ed., 1575, 269 vlg. (14-4-1575).

De Generale Staten besloten daarop 104.000 £ per maand op te brengen uit daartoe op te stellen generale middelen en zo nodig een aanvullende omslag over de steden ⁹⁷. De besteding van het toegezegde bedrag zou geschieden via de ontvangers–generaal van de drie kwartieren. De opbrengsten van de middelen zouden zoveel mogelijk worden uitgegeven in het kwartier waar de opbrengsten werden verkregen; slechts overschotten zouden in een ander kwartier mogen worden uitgegeven. Voor het onderhoud van de oorlogsschepen zou Oranje de beschikking krijgen over de licenten en buit verkregen door Holland en Zeeland. Ook hier zou een tekort door een omslag over de steden worden opgebracht. De gehele regeling zou zes maanden gelden. Enkele weken later voegde Oranje nog een voorwaarde voor het aanvaarden van zijn nieuwe positie toe, namelijk dat de Generale Staten zouden verklaren hoe Oranje de 104.000 £ per maand zou moeten besteden ⁹⁸. Vermoedelijk wilde Oranje daardoor een later verwijt voorkomen, dat hij het geld verkeerd besteed zou hebben. De Generale Staten stelden een beknopt overzicht van de bestemmingen op. Op 10 juni 1575 kwam een Hollands–Zeeuws impostencomplex tot stand dat de gelden voor de oorlogvoering te land moest leveren ⁹⁹. De ingangsdatum was 1 juli 1575 en de looptijd vier maanden.

12.16 *Ontwerp-regeling van regering van Holland en Zeeland; 17 mei 1575*

De Generale Staten werden het in mei 1575 eens over een ontwerp-regeling van de regering in het gebied van de Opstand waarin ruime bevoegdheden aan Oranje werden toegekend, in grote lijnen gelijk aan de bevoegdheden die Zuid–Holland in november 1574 aan Oranje wilde toekennen ¹⁰⁰. In het ontwerp was ook de instelling van één Landraad voor Holland en Zeeland samen voorzien. Op 18 mei 1575 kwam in de Generale Staten het ontwerp inzake de regering ter tafel ¹⁰¹ en op 19 mei een ontwerp-instructie voor de Landraad ¹⁰².

Op 21 mei hadden de Generale Staten de ongedateerde reactie van Oranje op beide ontwerpen in bezit. Van deze reactie bestaat een Franse versie, ongetwijfeld de oorspronkelijke door Oranje goedgekeurde tekst, en een Nederlandse ¹⁰³. Tussen beide versies zijn enige, soms niet onbelangrijke, verschillen. Oranje onderscheidt in de ontwerpenvier categorieën zaken : *a.* oorlogsbeleid, *b.* landsheerlijke regeringszaken, *c.* godsdienstzaken, en *d.* de zaken waar de instructie voor de Landraad betrekking op heeft. Deze onderverdeling houdt verband met het belang dat Oranje aan de categorieën hechtte. Bij categorie *a* verlangt hij de vrije hand en voldoende geld, bij categorie *b* is hij bereid bevoegdheden op zich te nemen, maar laat hij aan de Generale Staten over welke, bij categorie *c* heeft hij bepaalde wensen en voor categorie *d* heeft hij geen belangstelling voor een uitgewerkte regeling.

Oranje begint zijn reactie met de Staten te bedanken voor het goed vertrouwen dat zij in hem stellen voor wat ‘l’administration du faict de la guerre’ betreft, en verzekert hen, dat zijn bedoeling nooit anders is geweest en ook nu niet anders is, dan zijn leven te wagen voor welzijn, nut en rust van deze Landen. Hij herinnert er aan, dat hij geruime tijd geleden ¹⁰⁴ de Staten om ontslag van de regering van het land had gevraagd. Oranje zal hier verwijzen naar zijn ‘dreigement’ van najaar 1574 dat alleen tot Staten van Zuid–Holland was gericht ¹⁰⁵. Dat

⁹⁷ Volgens *RH*, 2e ed., 1575, 269 vlg. (14-4-1575), stemden Generale Staten toe in bijdrage van 100.000 £ per maand en zou duur van financieringsregeling 4 maanden zijn. Vermoedelijk is toezegging van Generale Staten binnen een enkele dag verruimd tot 104.000 £ en 6 maanden, want deze gegevens staan in notulen van 19-4-1575 (*ibidem*, 281). Zie XIV-4(7) vooromslag van tekort in generale middelen over de drie kwartieren.

⁹⁸ *RH*, 2e ed., 1575, 325 (12-5-1575), 338 (15-5-1575; overzicht van Generale Staten).

⁹⁹ XIV-4(2) vlg.

¹⁰⁰ VII-21.

¹⁰¹ *RH*, 2e ed., 1575, 346 vlg. : “Poincten ende Articulen by de Gecommitteerden van de Generaale Staaten van Holland ende Zeeland geraamt noopende de Regeeringe der selver Landen, ende het generaale Gouvernement van sijne Excellencie, 17 mei 1575”.

¹⁰² *RH*, 2e ed., 1575, 353 vlg.: “Concept van de Instructie van eenen gemeenen Land–Raad, ter beleidinge en vorderinge der gemeene sake, volgende den last van de generaale Staaten van Holland ende Zeeland, by seekere Gecommitteerden geraamt op 17 en 18 mei 1575”.

¹⁰³ Franse versie in **KHA**, Fbk II, nr 223, fo 100r vlg., Nederlandse versie in *RH*, 2e ed., 1575, 366 vlg.

¹⁰⁴ “passé quelque bonne espace de temps”. Nederlandse tekst heeft : “over seekeren tyd”.

¹⁰⁵ VII-21.

ontslag wenst hij ook nu nog en het zou hem meer dan ooit goed uitkomen, zowel om persoonlijke, als om andere redenen, en ook om laster van sommigen tegen hem te ontgaan. Echter stemt hij er mee in om voorlopig en totdat de Staten een meer geschikte persoon hebben gevonden, het oorlogsbeleid op zich te nemen ¹⁰⁶. Maar dan moeten de Staten wel het onderhoud en de financiering van het militaire apparaat op orde brengen. Als door nalatigheid of ongehoorzaamheid de Gemene Zaak enig onheil overkomt, wil Oranje daarvan tegenover de Staten en de gehele bevolking onschuldig worden gehouden. Uit deze opmerkingen blijkt, dat Oranje als zijn wezenlijke functie in het Hollands-Zeeuws staatsbestel ziet de leiding van de oorlogvoering.

In het regeringsontwerp volgt op de 'krijgszaken' de uitoefening van de landsheerlijke hoogheid, maatregelen die vóór de Opstand tot het eigenlijke regeringsterrein van de landsheer behoorden en dan ook op diens naam werden genomen: onder meer werkzaamheden van het Hof van Holland en Zeeland, aanstelling van belangrijke functionarissen, verlening van gratie en vernieuwing van stedelijke regeringen. Deze bepalingen zal Oranje bedoelen met de artikelen van het ontwerp 'faisants mention dudit gouvernement'. Oranje beschouwt deze sector van het regeringsbeleid als geheel aan de zeggenschap van de Staten onderworpen, maar hij toont wel bereidheid om functies binnen deze sector te verrichten. Omdat deze materie hemzelf raakt, laat Oranje het aan de Staten over om hem op dit terrein zodanig gezag te geven als hij volgens hen voor het welzijn van het land behoort te hebben ¹⁰⁷. Hij heeft nimmer meer gezag willen hebben of nemen dan het welzijn en de veiligheid van het land vereist. Tot deze sector behoort ook het verlenen van (voor)rechten, maar voor het verlenen van privileges aan 'communititeiten, steden en vlekken' heeft Oranje volgens het ontwerp de toestemming van de Staten nodig.

Tot de sector van de landsheerlijke hoogheid behoort eveneens de godsdienst. Het regeringsontwerp schrijft voor, dat Oranje uitoefening van de Gereformeerde Evangelische religie zal toelaten en handhaven en uitoefening van de Roomse religie zal doen ophouden. Verder voorziet het ontwerp in het aanstellen van drie of vier generale commissarissen in het stuk der religie, die moeten toezien op de kwaliteit van predikanten en in hun onderhoud moeten voorzien, een en ander met toestemming van plaatselijke overheden. Gewetensvrijheid wordt gewaarborgd. Oranje zal met toestemming van de commissarissen orde op de uitoefening van de Gereformeerde religie stellen naar de omstandigheden vereisen, zo nodig met medewerking van de Staten. Oranjes reactie is meer gespecificeerd. Hij vindt het goed, dat er drie of vier deskundigen zijn die letten op de goede gang van zaken inzake de religie, in het bijzonder, dat geen vernieuwingen worden ingevoerd die in strijd met stedelijke privileges kunnen komen. Oranje vindt het nodig, dat er in de kerken orde heerst en keurt daarom goed, dat de Staten de reeds door de kerkelijke autoriteiten ingevoerde orde nazien en daaruit schrappen wat maar enigszins het wereldlijk gezag afbreuk zou doen. Vermoedelijk zijn bepaalde situaties of voorvallen mede aanleiding voor Oranjes standpunten geweest.

In het regeringsontwerp mag Oranje voor de behandeling van oorlogszaken en landsheerlijke zaken (met inbegrip van de godsdienstzaken) ¹⁰⁸ een Raad tot assistentie instellen van

¹⁰⁶ "est content par provision et jusques à ce que messieurs les Estatz en auront trouvé ung plus idoine, de s'entremectre et accepter le gouvernement du fait de la guerre."

¹⁰⁷ "Et quant aux articles mentionnez audit escript faisants mention dudit gouvernement, comme s'est chose qui touche le particulier dudit Seigneur Prince, il s'en remect au bon plaisir de Messieurs les Estatz luy donnant telle autorité comme pour le bien de ce pays ilz trouveront convenir, comme n'ayant jamais désiré d'avoir ou prendre plus d'autorité que le bien et seureté de ce pays le requiert." Dat Oranje deze sector beschouwt als onderworpen aan machtsvolheid van Staten blijkt uit uitdrukking 'au bon plaisir'. Men sprak over 'le bon plaisir du roi' waardoor werd uitgedrukt, dat de enkele wil van de vorst een voldoende reden voor zijn beslissingen is (Giry, *Manuel*, 769). Nederlandse tekst heeft 'ter goeder geliefte'. Nederlandse tekst heeft in deze passage 'gouvernement' vertaald door 'Gouverneur Generaal', term die in de regelingen verder niet voorkomt. Omdat opschrift van ontwerp van regeringsregeling spreekt van "het generaale Gouvernement van sijne Excellencie" heeft men blijkbaar overwogen om Oranje titel van gouverneur-generaal te verlenen (*RH*, 2e ed., 1575, 347).

¹⁰⁸ Art.18: " — — — in het gunt voorschreeve is — — — ".

deskundige Nederlanders, voor het merendeel Hollanders en Zeeuwen. Verder is Oranje geheel vrij in het samenstellen van die Raad.

Met betrekking tot de behandeling van de overige regeringszaken bepaalt het regeringsontwerp, dat de Generale Staten uit de voornaamsten van de Landen voor het beleid en behoud van alle andere zaken van het Gemene Land en de Unie zullen instellen een algemene Landraad die volgens een vanwege de Generale Staten verstrekte instructie ook Oranje zal assisteren met raad en daad als Oranje dat verlangt ¹⁰⁹. Volgens de ontwerp-instructie voor de Landraad zou de Landraad 29 leden hebben: Oranje als voorzitter, vier leden uit de edelen, tien uit Zuid-Holland, zeven uit Noord-Holland en zeven uit Zeeland. De Landraad zou elk halfjaar worden vernieuwd. Het merendeel van de leden zou in Zuid-Holland resideren. Enige leden zouden in Zeeland werkzaam zijn en enige in Noord-Holland. De afdelingen in de drie kwartieren zouden onderling contact houden. De personen die op dat ogenblik in de kwartieren belast waren met het beleid van de Gemene Zaak, zouden naar de Landraad kunnen overgaan.

De benaming 'Landraad' duidt aan, dat de raad een gewestelijke instelling zou zijn, een raad van het Land, en niet zou behoren tot het landsheerlijk gezagsapparaat. De Landraad zou onder meer in de plaats komen van de drie Raden nevens Oranje die uit de oorlogsomstandigheden waren voortgekomen en verband hielden met de bijzondere positie van Oranje als leider van de Gemene Zaak. In de zojuist geschetste opzet van de Landraad was geen plaats voor de Zeeuwse gouverneurs, want deze hoorden als functionarissen van Oranje niet in een raad van het Land thuis. Het voorzitterschap van Oranje vloeide voort uit diens positie als leider van de Gemene Zaak. De Landraad zou niet een raad nevens, nog minder van Oranje zijn, maar Oranje zou een plaats in een gewestelijke instelling krijgen ¹¹⁰.

Oranje liet de regeling van de Landraad aan de Generale Staten over. Slechts verzocht hij de werkzaamheden zodanig over de leden te verdelen, dat er geen onenigheid of partijdigheid zou ontstaan, en vond hij, dat het op vier gestelde aantal edelen in de Landraad wel met twee à drie kon worden verhoogd.

Oranje was verder van oordeel, dat zowel de regeling van de regering als de instructie voor de Landraad niet alleen aan de goedkeuring van de stedelijke magistraten en schutterijen moesten worden onderworpen, maar ook aan die van de gemeente. Anders zou de burgerij klagen, dat de ordonnantie die bijna een jaar geleden met haar medeweten gemaakt was, nu buiten haar om werd gewijzigd. De enige ordonnantie die hier in aanmerking komt, is de op de vergadering van de Staten van Zuid-Holland in Rotterdam omstreeks juni 1574 opgestelde regeringsregeling, zodat het argument alleen voor Zuid-Holland opging ¹¹¹. De Staten wezen raadpleging van de gehele gemeente af, waarop Oranje preciseerde, dat een vergadering van de hoofdlieden en dekens van de schutterijen en gilden als een vergadering van de gemeente kon worden beschouwd ¹¹².

12.17 *Houding van Zeeland tegenover voorgestelde regeringswijziging*

Toen op 9 maart 1575 in de vergadering van de Generale Staten het voorstel ter tafel kwam om een goede orde te stellen op het gouvernement en het beleid van de krijgshandel onder de regering van Oranje, verklaarden de Zeeuwse afgevaardigden, dat Oranje daar in Zeeland kort geleden orde op had gesteld, en dat zij vreesden, dat verandering verwarring en wanorde

¹⁰⁹ RH, 2e ed., 1575, 350; (art. 20) "Ende sullen de Staaten van Holland ende Zeeland in het generaal, verder constitueeren van de voornaamste ende principaalste der Landen eene gemeene Landsraad, tot beleidinge ende conservatie van alle andere des gemeene lands saaken ende Unie, dewelke na de Ordonnantie, Authorisatie ende Instructie, henluiden daar af tegeeven van weegen de Staaten, met alle officien sijne Excellencie ook sullen assisteeren na haar vermoogen met raad endedaad, daar toe by sine Excellencie vermaant zynde; ende sal niet te min sijne Excellencie de Staaten doen vergaderen ende beschryven als hem sulks goeddunken sal, in het particulier ofte generaal."

¹¹⁰ RH, 2e ed., 1575, 354: volgens ontwerp-instructie zal Landraad bestaan uit 29 personen, "daar in begreepen sijne Excellencie, als Principaal ende Hoofd van den Collegie".

¹¹¹ VII-20.

¹¹² RH, 2e ed., 1575, 366 (21-5-1575). In Gorkum en Schoonhoven werden schutterijen niet gehoord (*ibidem*, 420).

zou veroorzaken. Het door de Generale Staten ontworpen regeringsstelsel zou de regering van Zeeland ingrijpend veranderen, omdat de Raad 1574 met de daarin zetelende Zeeuwse gouverneurs zou verdwijnen. Niettemin wilden de Zeeuwen wel een schriftelijke uiteenzetting met toelichting ontvangen van de inrichting van de 'Regeeringe ende Unie' die men zich gedacht had ¹¹³. 'Unie' betekent hier een eenheid van regering met behoud van de zelfstandigheid van de gewesten. Zeeland stelde zich in verbinding met Oranje die er geen bezwaar tegen had, dat de Zeeuwen over de aangelegenheid met hun gouverneurs overleg zouden plegen ¹¹⁴. Het overleg in Middelburg over de ontwerpen van de Generale Staten inzake regering en Landraad in mei en juni 1575 en de bezwaren van Zierikzee tegen een verandering van de regering kwamen reeds ter sprake ¹¹⁵.

Op de vergadering van de Generale Staten van 11 juli 1575 verklaarden de Zeeuwse afgevaardigden zich akkoord met de regeling van de regering, uitgezonderd de afvaardiging van Zierikzee die verklaarde niet gelast te zijn ¹¹⁶. De situatie herhaalde zich op 18 juli, terwijl de drie man sterke Zierikzeese afvaardiging op 19 juli meedeelde overleg met de stedelijke regering te zullen plegen ¹¹⁷. Daarna werd met betrekking tot de houding van Zierikzee geen vooruitgang meer geboekt. Het gevolg was, dat de regeringsregeling voor Zeeland niet in werking trad, Zeeland buiten de Landraad bleef en Oranje in Holland een andere positie kreeg dan in Zeeland.

Toen Zierikzee als gevolg van het in september 1575 begonnen langdurige beleg niet meer aan de vergaderingen van de Zeeuwse Staten deelnam, pleegden de Walcherse steden in oktober een coup waarbij de Raad 1574 werd vervangen door de Raad 1575 die de kenmerken van een Landraad had, waaruit blijkt, dat de Zeeuwse Staten evenals de Hollandse streefden naar de vorming van een gewestelijke regering ¹¹⁸.

12.18 Hollandse regeringsregeling van 1575

Toen een Hollands-Zeeuwse regeringsregeling niet mogelijk was gebleken, stelden de Staten van Holland in juli 1575 een regeling van de regering van Holland vast ¹¹⁹. De regeling krijgt hier aandacht vanwege haar nauwe verwantschap met het regeringsonderdeel van de Hollands-Zeeuwse Unie 1576. De regeling volgt in het algemeen het ontwerp van de Generale Staten voor de niet gerealiseerde Hollands-Zeeuwse regeringsregeling. De opbouw lijkt dan ook op die van het antwoord van de Staten van Zuid-Holland aan Oranje van november 1574 ¹²⁰. De tekst opent met een considerans die ontbreekt in het ontwerp van de Generale Staten dat alleen het beschikkende deel van de regeling betreft ¹²¹.

¹¹³ RH, 2e ed., 1575, 154.

¹¹⁴ RH, 2e ed., 1575, 159.

¹¹⁵ XI-19.

¹¹⁶ RH, 2e ed., 1575, 574. Standpuntbepaling betrof de 'Poincten ende Articulen van den Gouvernemente' waarin positie van Oranje werd geregeld en aan slot instelling van een Landraad werd voorgeschreven. Volgens Swart, *Oranje*, 99, bleef Zeeland nog weerspannig, wat ten onrechte indruk wekt, dat Zeeland 'en bloc' tegen regeringsregeling en instelling vaneen Landraad was, terwijl drie van de vier Zeeuwse steden bereid waren met door Holland aanvaarde regelingen in te stemmen. Maar binnen Zeeuws bestel kon Zierikzee in deze aangelegenheid niet overstermd worden. Kwalificatie 'weerspannig' past bij gebruikelijke negatieve kijk op Staten in begintijd van Opstand. Vgl. opmerking van Lademacher, *Stellung*, 65, over 'Entschluszfremdigkeit' der Zeeuwen in 1576.

¹¹⁷ RH, 2e ed., 1575, 606, 609. Heeringa, 'Leiders der Staten', 21, citeert in 1940 verloren gegane brief van lid van Middelburgse regering die verontwaardigd was over houding van Zierikzee.

¹¹⁸ X-2(1) vlg.

¹¹⁹ RH, 2e ed., 1575, 606; Generale Staten met uitzondering van Zierikzee stemmen op 18-7-1575 in met concept van regeringsregeling t; *ibidem*, 609: hetzelfde vindt op 19-7-1575 plaats; concept zal aan Oranje worden voorgelegd; *ibidem*, 613 vlg.: na kennisneming van een document van Oranje inzake regering stellen Staten van Holland op 20-7-1575 op vergadering waar alleen Staten (entiteiten) van Zuid-Holland aanwezig zijn, akte op regering vast waarna op 11-7-1575 gedateerde akte volgt.

¹²⁰ VII-21.

¹²¹ Zie voor considerans ook XIII-3(2).

De considerans begint met een historisch overzicht dat in een algemene theoretische beschouwing overgaat. God heeft tot nu toe Holland en Zeeland tegen het geweld van Alva en de Spanjaarden behoed en de ingezetenen uit de slavernij van lichaam en consciëntie bevrijd. Hij heeft meermalen victorie verleend door de vlijt en zovuldigheid van de doorluchtige, hooggeboren vorst en heer Wilhem, prins van Oranje, graaf van Nassau, en daarbij het verzet van de bevolking zodanig gestimuleerd, dat de vijand zijn boos opzet niet heeft kunnen uitvoeren. Ieder moet Gods werk als een weldaad aannemen en 'in het generaal' door een goede politieke ordening bevestigen, opdat voortaan alle zaken met een beter beleid worden behandeld dan tot nu toe door de druk van oorlog en vijand heeft kunnen geschieden. Op die manier zal de vijand veel hoop op succes worden ontnomen, dat hij de afgelopen maanden onder het mom van de vredesbesprekingen schijnt te hebben willen behalen. Want geen 'Republique' kan zonder 'ordentelijke Politie' blijven bestaan ¹²². Daarom moet worden bevorderd, dat de 'Republicq ende gemeene saake' wordt geadministreerd door een gerespecteerde 'Overigheid' met gezag. 'Republicq ende gemeene saake' is hier een dubbelterm waarin 'gemeene saake' het equivalent van 'res publica' is.

Vervolgens gaan de Staten over tot een theoretische overweging. Zij bevinden na beraad 'op de forme van de Regeeringe ende administratie van de gemeene saaken der selver Landen [= Holland]', dat alle 'Republiques' en gemeenschappen het beste in stand worden gehouden door eenheid. Die kan niet berusten bij velen met uiteenlopende opvattingen, waarom het nodig is de vorenbedoelde regering op te dragen aan 'een Hoofd ende Overigheid'. Na melding te hebben gemaakt van de ingeboren liefde en ijver die Oranje altijd Holland heeft betoond, verklaren de Staten Oranje, 'een voornaamste Personaage dezer Nederlanden', ende een principaale ende de eerste van de Staten der selver Landen', te hebben verzocht en 'voor soo veel in henluiden is' ¹²³, te hebben gekozen als 'Hoofd ende hoogste Overigheid' tot de 'Regeeringe' der Landen en steden van Holland 'mitsgaders alle den onderwint ende beleidinge van de gemeene saake der selver Landen' die de Staten aan de wil en het gebod van Oranje onderwerpen. Zij verlenen Oranje nu volmacht en al het gezag dat voor de uitoefening van die taak nodig is "in der manieren hier na volgende". Daarna volgt het beschikkende deel van de regeling met de materiële voorschriften.

In de considerans zijn twee hoedanigheden van Oranje van belang. Hij is de door God voor de verlossing van de Nederlanden gebruikte buitenlandse vorst. Verder is hij een belangrijk, zo niet het belangrijkste, element in het bestel van de Staten der Nederlanden en, in de voorstelling van de considerans, hebben de Staten van Holland op grond daarvan hem een aantal bevoegheden toegekend. Hoewel de termen 'beschermer' en 'protector' niet worden gebruikt, mag worden aangenomen, dat in deze voorstelling van zaken Oranje wordt gezien als beschermer van Holland, een hoedanigheid die niet behoort tot de bestaande staatkundige structuur van Holland, maar voortkomt uit en gebonden is aan de oorlogssituatie ¹²⁴. In het najaar van 1575 gebruikte Oranje zelf de rechtsfiguur van beschermer, toen hij 'als een getrouwe Vaeder, Overste ende Beschermer dezer Landen' een dringend verzoek richtte tot de Staten van Zuid-Holland om vermeerdering van de garnizoenen ¹²⁵. De functie van een beschermer is vooral het geven van leiding en is niet scherp bepaald wat in Holland eerder als een voordeel dan als een nadeel zal zijn beschouwd. Aan het fictieve stadhouderschap van Oranje wordt geen enkele betekenis toegekend.

De regeling heeft betrekking op de sectoren die reeds met betrekking tot het ontwerp van de Generale Staten zijn vermeld: oorlogvoering en landsheerlijke hoogheid met inbegrip van de godsdienst, alle overige regeringszaken. De verschillen tussen de Hollandse regeringsregeling en het ontwerp van de Generale Staten voor een Hollands-Zeeuwse regeling versterken in sommige gevallen de positie van Oranje, in andere gevallen die van de Staten, c.q. steden.

Voor de oorlogvoering wordt als het ware een afzonderlijk bewind ingesteld. De Staten verlenen Oranje daarvoor zeer ruime bevoegdheden, te weten al het gezag dat voor conservatie en bescherming van de Landen is vereist. Oranje krijgt voor de oorlogvoering de

¹²² Zie voor 'politie' I-9(4).

¹²³ Zie XIII-3(2) voor ook in Unie 1576 opgenomen clausule.

¹²⁴ Vgl. ook II-7(7).

¹²⁵ RH, 2e ed., 1575, 816 (15-10-1575).

vrije beschikking over alle gelden die de Staten daartoe bestemmen en inwilligen ¹²⁶. Het zwaartepunt van het oorlogsbeleid, de beschikbaarstelling van geld, ligt dus bij de Staten. Oranje had van zichzelf onvoldoende financiële middelen om bescherming te kunnen bieden. Holland (afgezien van Zeelands aandeel) moest bereid zijn veel, zo niet het meeste, van het benodigde geld op te brengen en was daardoor niet echt beschermeling, maar deelgenoot in de uitoefening van het aan Oranje toegekende gezag. De gouvènementsregeling bevat geen bepalingen over de heffingen voor de oorlogsfinanciering. De Generale Staten hadden reeds op 10 juni 1575 een impostencomplex ter financiering van de oorlog te land ingevoerd ¹²⁷.

Rechtshandelingen die in normale omstandigheden aan de landsheer waren voorbehouden, moesten ook in de opstandige gebieden worden verricht, wilde het rechtsleven voortgang hebben. Het Hof van Holland en Zeeland moest functioneren, gratie en legitimatie moesten mogelijk zijn, stedelijke regeringen moesten volgens de geldende procedures periodiek vernieuwd worden. Deze handelingen werden toevertrouwd aan Oranje wat min of meer voor de hand lag, omdat hij zich immers als zaakwaarnemer van Philips opstelde. De Staten legden wel vast, dat tegen hun ordonnances en besluiten rechtsgang bij het Hof van Holland en Zeeland uitgesloten was. Regeerders lieten zich niet door een rechter beoordelen.

Voor de behandeling van godsdienstzaken werd het ontwerp van de Generale Staten gevolgd. Oranjes reactie op dat ontwerp waarbij hij bepaalde punten inzake het kerkelijk beleid aan de orde stelde, leidde niet tot een tekstwijziging.

Oranje had voor de uitoefening van de hem toebedeelde taken assistentie nodig. De regeringsregeling bepaalt, dat Oranje tot zijn assistentie een Raad zal aanhouden van 'gequalificeerde' personen. Het moeten Nederlanders zijn en voor het merendeel Hollanders en Zeeuwen, maar verder is Oranje geheel vrij in de keus van de leden. Oranje en zijn Raad zouden een gezagsinstantie zijn buiten de sfeer van de Staten ¹²⁸. Het voorschrift is verwant aan een andere bepaling in de regeling, dat Oranje vrij is in de keuze van thesauriers en gecommiteerden voor de inning en het beheer van de gelden voor de oorlogvoering, als het maar Hollanders en Zeeuwen zijn.

12.19 Zuidhollandse Landraad; College van Zuidhollandse Staten ¹²⁹

Voor de behandeling van alle overige gewestelijke regeringszaken en de zorg voor de Unie 1575 zouden de Staten van Holland voor Holland, of samen met de Staten van Zeeland voor Holland en Zeeland een Landraad oprichten, een idee van de edelen en steden van Holland ¹³⁰. Uiteindelijk werd de Landraad een Zuidhollandse instantie. Overigens kreeg de Landraad ook een taak op het terrein van de Gemene Zaak.

Op 27 augustus 1575 benoemden de Staten van Holland op een vergadering waar vermoedelijk alleen Staten (entiteiten) van Zuid-Holland aanwezig waren, enkele edelen en verder personen uit Zuidhollandse steden tot leden van de Landraad, en stelden zij een instructie voor de Landraad vast ¹³¹. Reeds uit de samenstelling blijkt, dat de Landraad een Zuidhollandse instelling was waar het Noorderkwartier buiten stond. Oranje was voorzitter van de raad die verder achttien leden telde. Als Oranje in een van de grote steden van (Zuid-)Holland verbleef, moesten de leden daar ook verblijven. Naast de Landraad bleven de Statenvergaderingen, d.w.z. de vergaderingen van afgevaardigden van de Staten (entiteiten), gehouden worden. De Landraad kon bepaalde zaken niet buiten de Statenvergaderingen om regelen.

¹²⁶ "Tot de uitregtinge ende beleid der voorschreeve Krygs ende Krygssaaken , soo te Water ende te Lande, sal sijne Excellencie hebben de geheele ende vrye administratie van de Contributien ende Penningen by de Staaten daar toe gedestineert en bewilligt, ofte als nog te destineeren ende te bewilligen".

¹²⁷ RH, 2e ed., 1575, 484 vlg.

¹²⁸ Er zijn geen aanwijzingen gevonden voor oprichten van Raad.

¹²⁹ Volgende summiere uiteenzetting van Zuidhollandse instellingen dient als vergelijkingsmateriaal voor situatie in Zeeland.

¹³⁰ RH, 2e ed., 1575, 762.

¹³¹ RH, 2e ed., 1575, 707 vlg.

Hoewel Zeeland buiten de Landraad stond, bevat de instructie van de Landraad enkele elementen die voor de behandeling van de Hollands-Zeeuwse Unie 1576 van belang zijn en daarom reeds hier aandacht krijgen. In de instructie komen de twee sectoren aan de orde waarin het terrein van het overheidsgezag in die tijd kon worden verdeeld: de door de Staten behartigde gewestelijke regeringszaken in het algemeen en de door Oranje en de Staten behartigde Gemene Zaak.

De considerans van de instructie omschrijft de aan de zorg van de Staten toevertrouwde sector als het houden van goede orde en doorlopend toezicht op alle zaken van justitie (rechtspleging) en politie (burgerlijk bestuur) ¹³². De instructie vermeldt onder meer de volgende taken. De Landraad moet er op toezien, dat de voorschriften van de Staten worden uitgevoerd, vooral op het terrein van de heffingen. Ook moet de Landraad er voor zorgen, dat de Unie 1575 wordt nageleefd.

Naast deze algemene regeringszorg moet de Landraad 'goede correspondentie' houden met Oranje en hem op zijn verzoek met raad en advies bijstaan ten behoeve van de Gemene Zaak ¹³³. Oranje bezat geen eigen regeringsapparaat en de Raden nevens hem verdwenen bij de invoering van de Landraad.

De Landraad was geen lang leven beschoren. Na enkele weken liet voorzitter Oranje weten, dat de Landraad te traag werkte en beter opgeheven kon worden. Ook had hij tegen de Landraad het bezwaar, dat de Raad tegen de oorspronkelijke bedoeling in, alleen voor het Zuiderkwartier in werking was getreden ¹³⁴. Tegen de naam 'Landraad' had Oranje het bezwaar, dat deze de voorstelling van een algemeen regeringslichaam opriep ¹³⁵. Blijkbaar wilde Oranje voorkomen, dat de Landraad als algemeen regeringslichaam werd beschouwd en zo de positie van Oranje en van de Staten zou benadelen..

De Landraad werd met instemming van Oranje vervangen door een college waarin de Staten (entiteiten) zelf rechtstreeks de voorvallende zaken behandelden, maar wel in een bepaalde samenstelling: het zogenaamde College van de Staten ¹³⁶. Het College zou bepaalde bezwaren verbonden aan de traditionele Statenvergaderingen ondervangen. Statenvergaderingen bestonden uit afgevaardigden van de Staten (entiteiten), in Zuid-Holland de ridderschap van Holland en Zuidhollandse steden. Elke Staat (entiteit) besliste van geval tot geval wie er als afgevaardigden naar een vergadering werden gezonden. Persoonlijke

¹³² RH, 2e ed., 1575, 706 vlg. (27-8-1575); "Also de Staaten van den Lande incumbeert te vorderen het gemeene welvaart der Landen, ende te voorkoomen ende verhinderen het gunt eenigsints tot qualijkvaart, schaade ofte nadeel der selver Landensoude moogen strekken, daer toe vereischt werd en van nooden is, goede ordre met een gestaedig opsigt gehouden te werden op alle saaken van de Justitie ende Politie der Landen ende Steeden, soo in het gemeen als particulier, sonder dewelk in Republiken of Gemeenschappen de eenigheid, verseekertheit ofte gerustigheid der Burgerlijke Gemeenten niet en mogte onderhouden werden, weesende nogtans het voedsel des voorschreeve welvaarts der Landen".

¹³³ "goede correspondentie houden met Oranje, hem assiseerende met raad ende advis, daar toe geroepen ende vermaant zynde— — tot voldoeninge der gemeene saake".

¹³⁴ KHA, Fbk II, nr 262, fo 119r vlg.; RH, 2e ed., 1575, 759 vlg.; Oranje aan ongenoemden, z.pl., 20-9-1575 (datum blijkt uit RH). Brief was gericht aan Staten van Zuid-Holland. Oranje merkt op, dat de Landraad "oorspronckelij geconcipteert is geweest om sekere saecken over geheel Hollandt ende Zeelant te handelen ende voor alsnoch voor dit quartier van Hollant alleenlick geauthoriseert is". 'Dit quartier' is Zuid-Holland waar Oranje verbleef, en dat gesteld wordt tegenover 'geheel Hollandt', d.w.z. Zuideren Noorderkwartier.

¹³⁵ "dat de voorscreven Lantraedt ende de naem vanden als generaliteyt importerende vooralsnoch soude cesser". Delftse vroedschapsnotulen hebben vermoedelijk correcter: 'emporterende' (met zich mee brengend) (GA Delft, 1e afdeling 1246-1795, nr 13.1, fo 62r; 29-9-1575). Oranjes bezwaar tegen naam ging blijkbaar niet diep of maakte weinig indruk, want in op naam van Oranje uitgaande Ord.1576 wordt een 'Landraad' voor Zeeland ingesteld (IX-29).

¹³⁶ Oranje omschrijft taak van college in convocatie aan ongenoemde gecommitteerde voor (wellicht de eerste) vergadering in Rotterdam op 17 oktober 1575 als volgt: "Alsoe ghy onder andere gedeputeerde representerende de Staten van Hollant gecommitteert syt om neffens ons een jaar lanck stedich [=voortdurend] te blyven ende vaceren in de beleydinge van de saeken des Lants" (KHA, Fbk II, nr 294, fo 136v vlg.; Rotterdam, 14-10-1575).

continuïteit in de afvaardigingen was niet gewaarborgd en min of meer frequent zullen afgevaardigden geen ervaring met het functioneren van de Staten hebben gehad en niet bekend zijn geweest met de voorgeschiedenis van behandelde onderwerpen, terwijl collegialiteit tussen de afgevaardigden bemoeilijkt werd. Evenmin was gewaarborgd, dat er voor de verschillende terreinen waarop de Staten werkzaam waren, specialisten aanwezig waren. En dan was er de ruggespraak die snel handelen kon tegenhouden.

Voor het nieuwe College leverde elke Staat (entiteit) een of meer leden. Oranje was voorzitter en ook was lid de graaf van Culemborg die als vervanger van Oranje kon optreden ¹³⁷. De leden werden voor een jaar aangewezen. Het College nam besluiten zonder ruggespraak met ridderschap of stedelijke regeringen. Besluiten van het College waren besluiten van de Staten, want het College representeerde de gezamenlijke Staten (entiteiten). Het College was onderverdeeld in drie commissies: voor algemeen beleid, financiën en admiraliteit. Elke commissie kreeg een instructie. Uit een in de *Notulen Zeeland* opgenomen tekst kan worden afgeleid, dat een commissie bevoegd was op het eigen werkterrein wettelijke regelingen uit te vaardigen. De bedoelde tekst is een door de gedeputeerden ter Admiraliteit van Holland in opdracht van de Generale Staten van Holland en Zeeland uitgevaardigd tariefvoorschrift van het licentrecht dat ook in Zeeland van kracht zou zijn ¹³⁸.

12.20 *Philips als landsheer ter discussie*

Tijdens de beraadslagingen over een nieuwe regeringsvorm en de oorlogsfinanciering was als het ware tussen de bedrijven door de fundamentele vraag aan de orde of Holland en Zeeland bereid waren ter verkrijging van buitenlandse hulp zich onder de bescherming van een buitenlandse vorst te stellen, zelfs als dit er toe zou leiden, dat Philips als landsheer zou moeten worden verlaten ¹³⁹. Op 6 juni 1575 stelde Oranje in de Staten van Holland en Zeeland aan de orde of het gewenst of noodzakelijk was bij overeenkomst met behoud van de eigen rechten een integrerend deel van het Duitse Rijk te gaan vormen ¹⁴⁰. Om te beginnen zou men moeten polsen of er in het Rijk bereidheid bestond Holland en Zeeland in protectie te nemen. Besloten werd een gezantschap naar de keizer (Maximiliaan II, neef en zwager van Philips) te zenden. De Zeeuwse afgevaardigden kregen van de Generale Staten op 10 juni verlof om de volgende dag naar Zeeland te reizen om daar te rapporteren en instructies te halen inzake een nieuwe regeringsvorm met een Landraad en inzake de instructie voor het gezantschap dat moest trachten te bereiken, dat Holland en Zeeland met behoud van vrijdommen in verzekerde protectie zouden worden aangenomen ¹⁴¹. De Zeeuwen beloofden kort voor 20 juni weer terug te zijn met volkomen last op alle zaken ¹⁴².

Op 16 juni bespraken de Generale Staten in afwezigheid van de Zeeuwen de vraag van Oranje of aan de keizer of het Rijk moest worden verzocht Holland en Zeeland in protectie te

¹³⁷ Zie voor Culemborg X-1(3).

¹³⁸ NZ, I-B, 48 vlg.: "Die Staten, gecommiteert ten saecke van der admiraliteyt van Hollandt, hebben deur speciaal bevel ende scrijven van de Staten van Hollandt ende Zeelandt geordonneert ende ordonneren mits desen, dat voor *haring uitgevoerd uit Holland en Zeeland naar Bremen het voor uitvoer naar Emden toegepaste licenttarief zal gelden. Rotterdam, 31-8-1576*. Onder stont gescreven: Ter ordonnantie van de Staten, gecommiteert totter admiraliteyt." De commissie voor de admiraliteit wordt hier uitdrukkelijk als onderdeel van de Staten gekwalificeerd. Wellicht had commissie toen Rotterdam als standplaats. Oranje verbleef in deze tijd langdurig in Middelburg (Van Alphen, *Dagregister*, 439).

¹³⁹ Fruin, 'Prins Willem in onderhandeling', 383, wekt met een enkele onvolledige opmerking verkeerde indruk dat verlaten van Philips geen discussiepunt was.

¹⁴⁰ RH, 2e ed., 1575, 428. Holland en Zeeland behoorden formeel tot Duitse Rijk, maar in dagelijks staatkundig leven had dit geen betekenis meer. Swart, *Oranje*, 105, die zoeken naar buitenlandse hulp vrij uitvoerig behandelt, doet door Oranje aan de orde gestelde kwestie van nauwe aaneensluiting bij Duitse Rijk af met mededeling dat gezantschap naar keizer met verzoek om protectie nul op rekest kreeg.

¹⁴¹ RH, 2e ed., 1575, 449.

¹⁴² Zeeuwen namen echter meer tijd voor intern overleg. Op 20-6-1575 besloten Staten in Dordrecht hen te herinneren aan hunbelofte vóór die datum in Dordrecht terug te zijn (RH, 2e ed., 1575, 487 vlg.).

nemen, of zulk verzoek niet te doen ¹⁴³. Oranje zelf was toen in Zeeland. Hij was zojuist in Brielle met Charlotte de Bourbon getrouwd en bracht met haar onder meer enkele dagen op Walcheren door en was ook in Zierikzee. Ongetwijfeld heeft Oranje toen met de Zeeuwse gezagsdragers over het zoeken naar buitenlandse hulp en de daaraan verbonden consequenties gesproken.

De Zeeuwse Raad 1574 en de Staten van Zeeland behandelden op 29 juni 1575 in een gezamenlijke vergadering het aan de Generale Staten van Holland en Zeeland gedane voorstel om gezanten te zenden aan de keizer of andere potentaten en de vraag wat de potentaten zou worden aangeboden om in verzekerde protectie met behoud van rechten te worden opgenomen ¹⁴⁴. De Zeeuwen wezen het voorstel met beslistheid van de hand. De Zeeuwse afgevaardigden mochten alleen goedkeuren, dat gezanten naar de keizer werden gezonden met instructie om bij hem de zaak van de Opstand te verdedigen, hem alle geoorloofde hulp te vragen om de Nederlanden te brengen 'in eenigheyt ende paeyse' en hem te bedanken voor zijn goede diensten. De Zeeuwen wezen dus kort na Oranjes bezoek aan Zeeland diens voorstel in de richting van het Duitse Rijk met kracht af. Volgens de geciteerde passage was voor hen het herstel van de eenheid der Nederlanden een belangrijk, zo niet het belangrijkste argument voor hun standpunt. Verlaten van Philips zou betekenen, dat de Nederlandse gewesten waar Zeeland de nauwste economische betrekkingen mee onderhield, Brabant en Vlaanderen, buitenland zouden worden. Antwerpen zou een buitenlandse markt worden met alle risico's van dien. Verlaten van Philips zou ook betekenen, dat het gewest Zeeland zou uiteenvallen in twee gewesten die voor elkaar buitenland zouden zijn: het opstandige deel van Zeeland en het Philips trouw gebleven deel. Het herstel van de eenheid der Nederlanden uit welk motief ook, zal Oranje aangesproken hebben, maar of het hem in de vrij benarde omstandigheden van het ogenblik heeft overtuigd, is een andere vraag. In het Zeeuwse argument lag tevens besloten, dat Zeeland niet zou instemmen met de overdracht van Holland en Zeeland zonder de overige Nederlandse gewesten aan een andere landsheer. Daarmee zou de aangelegenheid ook voor Holland van de baan zijn, want volgens het Hollands-Zeeuws verbond van 1575 zouden de gewesten elkaar in welk gevaar ook niet verlaten.

In de vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland en Bommel van 6 juli 1575 kwamen de binnen de Staten levende opvattingen over het verzoeken om protectie aan vreemde potentaten aan de orde ¹⁴⁵. De discussies schijnen zich geconcentreerd te hebben op de vraag of men Philips tegen een andere landsheer zou verruilen. De edelen en Zuid-Holland vonden het zeer noodzakelijk een protector te zoeken en Philips als een tyran en onderdrukker eerstdaags te verlaten. Noord-Holland daarentegen vond dit niet verstandig en was van oordeel, dat het geen onderwerp van discussie moest zijn. Zierikzee verklaarde, dat de keizer opnieuw ootmoedig moest worden verzocht bij Philips ten gunste van de opstandelingen te intercederen. Een standpunt van de andere Zeeuwse steden wordt niet vermeld, maar vermoedelijk moeten de notulen zo worden gelezen, dat het op naam van Zierikzee gestelde standpunt dat van Zeeland was, want het komt in feite overeen met het op 29 juni door de Raad 1574 en de Staten van Zeeland ingenomen standpunt.

Met Noord-Holland en Zeeland tegen was het verlaten van Philips uitgesloten. Op 9 juli 1575 kwam in de Generale Staten in discussie een voorstel van Oranje om enige personen 'uit het Collegie van de Staaten' aan te wijzen die doorlopend beschikbaar waren om in voorkomende gevallen met Oranje te overleggen hoe aan vreemde vorsten hulp zou kunnen worden gevraagd zonder een vreemde vorst in het land toe te laten of de landsheer Philips te verlaten ¹⁴⁶. De edelen en elk van de Hollandse en Zeeuwse steden pleegden eerst intern overleg over het voorstel en vervolgens wezen de Staten acht personen aan onder wie de Zierikzeese gouverneur Arent van Dorp en de Middelburgse burgemeester Andries Jacobsz de Jonge. Uitdrukkelijk bepaalden de Staten, dat hulp niet gepaard mocht gaan met een verlaten van Philips of een zich onder protectie van een vreemde vorst begeven of een vreemde vorst

¹⁴³ *RH*, 2e ed., 1575, 471.

¹⁴⁴ *NZ*, I-A, 32 vlg. Zie XI-24 voor ander aspect van besluit van Raad en Staten.

¹⁴⁵ *RH*, 2e ed., 1575, 559.

¹⁴⁶ *RH*, 2e ed., 1575, 569 vlg.

binnenlaten. De redactie van deze bepaling toont aan, dat men niet uit eerbied aan landsheer Philips wilde vasthouden ¹⁴⁷.

Op 12 juli schreef Oranje aan Junius de Junge die toen waarschijnlijk een diplomatieke missie in Frankrijk vervulde, dat de Staten alvorens gezanten naar Duitsland te zenden, nog steeds de uitkomst van de vredesonderhandelingen afwachtten, opdat de gezanten des te beter de keizer en de Duitse vorsten over alle zaken zouden kunnen informeren ¹⁴⁸. Het was de bedoeling, dat Junius zich bij de gezanten zou aansluiten. Vermoedelijk was het aanvankelijke doel van een gezantschap naar Duitsland, vragen om protectie, veranderd in het verstrekken van inlichtingen aan voor de opstandelingen belangrijke Duitse persoonlijkheden.

In de dan volgende weken verslechterde de militaire positie van de opstandelingen sterk. De vijand drong Zuid-Holland binnen, waarbij Oudewater en Schoonhoven verloren gingen. Op 17 september 1575 schreef de Zierikzeese gouverneur Arent van Dorp aan Oranje, dat het nodig was tijdig een machtige potentaat om hulp en protectie te vragen. Oranje verwees in zijn antwoord aan Van Dorp van 19 september naar een brief van enkele dagen eerder waarin Oranje zijn zienswijze over de aangelegenheid had uiteengezet, en schreef, dat het verstandig zou zijn als op korte termijn een goed en vast besluit zou worden genomen ¹⁴⁹.

Eind september bezette de vijand Duiveland en Schouwen op Zierikzee en Bommenee na. Het Zeeuws regeringsapparaat dat door het sneuvelen van de bekwame Walcherse gouverneur Charles de Boisot een zwaar verlies leed, werd in feite een Walchers regeringsapparaat. Oranje zond spoedig Kamerling, een van de raden nevens hem, naar Walcheren om met de Raad 1574 en de Staten van Zeeland een aantal dringende onderwerpen te bespreken, onder meer, dat de sterke macht van de vijand tot tegenactie noopte, hetzij door een verbond met een andere vorst, hetzij op andere wijze ¹⁵⁰. Kamerling vroeg de Zeeuwse instanties welke maatregelen er volgens hen genomen zouden kunnen worden, of dat zij het aan Oranje wilden overlaten te handelen zoals hij "pour la conservation de ce pays, leurs privileges et libertez" het beste oordeelde. In hun vergadering van 8 oktober 1575 vonden Raad en Staten de aangelegenheid dringend en kozen zij er voor Oranje de vrije hand te laten om zo te handelen, "dat het lant geconserveert mach werden in zyne oude privilegiën, vryheden ende de waere Gereformeerde religie" ¹⁵¹. Van Dorp die zich had uitgesproken voor protectie van een vreemde potentaat, was afwezig, omdat hij tijdens het beleg van Zierikzee niet aan vergaderingen van de Raad 1574 deelnam. In Oranjes instructie aan Kamerling en in de notulen van de vergadering van Raad en Staten wordt een verlaten van Philips niet met zoveel woorden vermeld. De door Raad en Staten gekozen formulering sluiten een verlaten van Philips niet uit.

¹⁴⁷ De acht personen zijn aangewezen om met Oranje te overleggen "wat hulpe assistentie aan eenige Heeren ende Potentaaten versogt sal moogen werden tot weerderstand van het geweld ende tyrannye van den Koning, sonder nogtans eenigsints te handelen ofte te tracteeren, omme henluiden van syne Majesteit te separeeren , ofte onder protectie van eenige andere Hee-ren ofte Potentaaten hen te begeeven , ofte deselve in deese Landen te laten."

¹⁴⁸ KHA, Fbk II, nr 177 (fo 78r vlg.); Dordrecht, 12-7-1575. Zie voor Junius' missie IV-21.

¹⁴⁹ KHA, Fbk II, nr 257 (fo 117r vlg.); Oranje aan ongenoemde (blijkens inhoud = Van Dorp), Dordrecht, 19-9-1575. Oranje verwijst naar brief met zijn oordeel over aangelegenheid die hij 3 à 4 dagen eerder uit Rotterdam had geschreven, maar die verder evenmin als Van Dorps brief aan Oranje bekend is.

¹⁵⁰ NZ, I-A, 64 vlg. Instructie van Oranje voor Kamerling is van 3-10-1575. Zie voor Kamerlings missie ook IX-5. Instructie over noodzakelijk geachte tegenactie is blijkbaar op laatste ogenblik gewijzigd, want tekst in NZ I-A, 68 vlg., verschilt wezenlijk van tekst in KHA, Fbk II, 129r; Fbk: "ou bien s'ilz [= ceulx de Zeelande] se vouldront corapporter à ce que son Excellence en vouldra faire pour la plus grande seureté de ce pays"; NZ: "ou bien s'ilz s'en vouldront rapporter à son Excellence, pour par Elle en ce regard estre fait, comme il se trouvera mieulx appartenir pour la conservation de ce pays, leurs privilèges et libertez". Hieraan voegden Zeeuwen behoud van ware Gereformeerde godsdienst toe.

¹⁵¹ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 74 vlg, maakt geen melding van vergadering met Kamerling. Hij vermoedt, dat in 1575 Zeeland Philips niet wilde verlaten en vermeldt zonder bronvermelding, dat Middelburg "ganschelyk ongenegen (was) om van Heer te veranderen".

Het zal wel in overleg met Oranje zijn geweest, dat op 3 oktober 1575, de dag waarop Oranje zijn instructie aan Kamerling vaststelde, de edelen van Holland en vier Zuidhollandse steden in de Staten van Zuid-Holland ¹⁵² het verkrijgen van hulp van een andere heer en potentaat als noodzakelijk aan de orde stelden ¹⁵³. Dezelfde dag werd overleg gepleegd met Oranje die het zeer raadzaam vond, dat over het verzoeken van hulp aan vreemde vorsten het standpunt van de stedelijke vroedschappen ingewonnen zou worden om te voorkomen, dat men zou denken, dat Oranje in deze zeer belangrijke zaak op eigen houtje handelde. De Staten van Zuid-Holland behandelden op 13 oktober 1575 de standpunten van de edelen en de Zuidhollandse steden met betrekking tot de vraag of Philips als landsheer verlaten en een andere potentaat als helper gekozen moest worden ¹⁵⁴. In *Register Holland* worden alleen de standpunten van de edelen en Gouda vermeld. De edelen zijn van mening, dat gezien de uiterste nood en de tirannie en het geweld van Philips deze als landsheer moet worden verlaten en hulp aan vreemde heren en potentaten ter keuze van Oranje moet worden gevraagd, mits Oranje tevoren het 'advies' (de goedkeuring) van de Staten inzake de staatsinrichting en de regering heeft gevraagd. Gouda was van mening, dat de aangelegenheid van de agenda moest worden afgevoerd. De op schrift gestelde standpunten werden aan Oranje gegeven. Van een besluit van de Staten wordt geen melding gemaakt ¹⁵⁵.

Oudendijk heeft er op gewezen, dat op de souvereiniteit van de natuurlijke vorst geen inbreuk behoefde te worden gemaakt door protectie van een andere vorst ¹⁵⁶. Het is dan ook niet uitgesloten, dat een stad instemde met een verzoek aan een andere vorst om in zijn protectie te worden opgenomen zonder Philips te willen verlaten. De vroedschap van Delft ging er van uit, dat een verbond met een potentaat om in diens protectie te worden genomen, betekende, dat men Philips verliet, en stemde er mee in, dat als uiterste remedie Oranje werd gemachtigd om met een potentaat een overeenkomst aan te gaan inzake protectie op bepaalde voorwaarden ¹⁵⁷. De Rotterdamse vroedschap stemde met een stemmenmeerderheid in met het verzoeken van protectie aan een heer die geld en troepen kon leveren zonder te spreken over een verlaten van Philips ¹⁵⁸.

¹⁵² Aangenomen is, dat in *RH* vermelde Statenvergaderingen van 3 en 13-10-1575 vergaderingen van Staten van Zuid-Holland waren, omdat van Noord-Holland en Zeeland geen spoor te bekennen is. Volgens Bor, *Oorsprongk*, I, 650 vlg. (8e boek, fo 125), kwamen in oktober 1575 in Rotterdam Staten van Holland en Zeeland bijeen.

¹⁵³ *RH*, 2e ed., 1575, 785 vlg.

¹⁵⁴ *RH*, 2e ed., 1575, 814. Hibben, *Gouda*, 183, leidt uit *RH* af, dat in Staten van Holland Gouda enige stad was die tegen zoe-ken naar andere landsheer stemde.

¹⁵⁵ Volgens Swart, *Oranje*, 101 vlg., besloten Staten van Holland in oktober 1575 van landsheer te veranderen. **Ook Kossmann, *Olifant*, 80, schrijft, dat de Staten van Holland eendrachtig besloten Philips te verlaten en beroept zich op een passage bij Wagenaar die deze volgens Kossmann uit de resoluties van de Staten van Holland zou hebben overgenomen. Dit laatste is echter niet het geval. Wagenaar citeert niet een resolutie van de Staten, maar geeft zijn interpretatie van wat in *Register Holland* over de aangelegenheid is genotuleerd. Daarin wordt niet over een Statenbesluit gesproken, laat staan over een eendrachtig besluit, maar wordt wel melding gemaakt van het Goudse standpunt dat van verdere behandeling van de aangelegenheid moest worden afgezien.**

¹⁵⁶ Oudendijk, *Contract*, 32 vlg.

¹⁵⁷ GA Delft, 1e afdeling 1246 – 1795, nr 13–1, fo 63v vlg. (5-10-1575); op voorstel van Oranje om hem te machtigen tot maken van verbond met een of andere potentaat om op bepaalde voorwaarden door hem “in zyne protexcie ende beschermenisse genomen te werden” werd door vroedschap rijpelijk gelet “als wezende een zeer wichtige zaicke dat onderzaten sullen scheyden van haer natuijerlicke heer ende Prince ende een ander kiezen twelck zonder zeer pregnante redenen nyet en wert toegelaten”.

¹⁵⁸ GA Rotterdam, 1.01, nr 16, bl.61; vroedschap besloot op 6-10-1575 met meeste stemmen, “dat men tot beschermenissederselver steden ende landen ende omme den ingesetenen ende inwoonders vandien (nyet machtich synde te wederstaen tgroote gewelt des viants) te mogen defenderen ende afweeren de grouwelicke moort ende tyrannie die by gebreecke van de defensie henlieden soude overcomen, sal versoucken een vreemden potentat ende heere die de voorscreven landen ende steden met gelde ende machte sal mogen defenderen ende protegeren ende beschermen, mits laten dese landen by heureoude privilegien ende gerechtigeden etc. [‘etc.’ aldus in de notulen]”. Swart, *Oranje*, 102, leidt uit geciteerde

Op 14 november 1575 trokken de Staten van Zuid-Holland hun opdracht aan enige gedeputeerden om met Oranje te overleggen over het verzoeken van hulp aan vreemde potentaten in ¹⁵⁹. Daarmee kwam een einde aan het min of meer onbestemde zoeken naar hulp of protectie en ging men zich op Engeland richten ¹⁶⁰.

Omstreeks Kerstmis 1575 werden Marnix, Buis en Maelson naar Engeland afgevaardigd om Elisabeth te verzoeken Holland en Zeeland in eeuwige protectie aan te nemen waartoe haar op zekere voorwaarden de souvereiniteit over de beide graafschappen zou worden overgedragen ¹⁶¹. Als men in het gezantschap Marnix beschouwt als vertegenwoordiger van Oranje, Buis van het Zuiderkwartier en Maelson van het Noorderkwartier ¹⁶² ontbreekt een vertegenwoordiger van Zeeland. Het opstandige Zeeland was ingekrompen tot Walcheren en het belegerde Zierikzee en werd in beslag genomen door de verdediging van Zierikzee. Wellicht was er niemand beschikbaar voor het gezantschap. Van de begin 1575 nog fungerende voor internationale missies zeer deskundige drie Zeeuwse gouverneurs was Junius de Junge als diplomaat vertrokken, de Engelsgezinde Charles de Boisot gesneuveld en leidde Arent van Dorp de verdediging van Zierikzee. De missie van Marnix c.s. had niet het beoogde resultaat en Philips bleef in Holland en Zeeland nog enige jaren de erkende landsheer ¹⁶³.

passage af, dat Rotterdam instemde met verlaten van landsheer (in notulen van 2-10-1575 waar Swart ook naar verwijst, komt aan-gelegenheid niet aan de orde).

¹⁵⁹ *RH*, 2e ed., 1575, 858. Het zal gaan over op 9-7-1575 aan acht personen gegeven opdracht.

¹⁶⁰ *RH*, 2e ed., 1575, 858 vlg.

¹⁶¹ Bor, *Oorsprongk*, I, 651 (8e boek, fo 132 vlg.). Zie voor gezantschap en omstandigheden waarin het moest opereren: Wilson, *Queen Elizabeth and the Revolt*, 34 vlg. Wilson schrijft ten onrechte, dat Staten van Holland [omstreeks oktober 1575] Philips als landsheer afzwoeren.

¹⁶² Wijdenes Spaans, art. 'François Maelson', *NNBW*, IX, kol. 640 vlg.

¹⁶³ Op 19-4-1576 bracht Marnix in Generale Staten rapport uit van bevindingen van gezantschap dat slechts aarzelende koningin had aangetroffen (*RH*, 1e ed., 1576, 42).

13 Hollands–Zeeuwse Unie 1576.

13.1 *Unie 1576 algemeen*

13.1.1 Inleiding

In 1576 sloten Holland en Zeeland een veel bredere Unie dan de Unie 1575 ¹. De Unie 1576 omvat niet alleen een Hollands–Zeeuws verbond, maar ook voorschriften over de positie van Oranje en de regering van Holland en Zeeland, onderwerpen die in 1575 waren vastgelegd in een afzonderlijke regeringsregeling die voor Zeeland niet in werking was getreden.

De regeringen van de drie kwartieren van Holland en Zeeland moesten zich in 1576 bezig houden met de zaken van het Gemene Land, de normale overheidstaken in een samenleving van die tijd, en bovendien met de Gemene Zaak, dat wil zeggen de oorlogvoering. De Hollands–Zeeuwse Unies werden in de eerste plaats aangegaan ten behoeve van de Gemene Zaak, maar bevatten ook voorschriften die niet op de oorlogvoering betrekking hebben. In teksten uit de besproken periode is niet steeds duidelijk wat met Gemene Zaak of gemene zaak is bedoeld, de oorlogvoering of het algemeen belang, de res publica. Hoofdlettergebruik is een dubieuze wegwijzer. In het complex teksten inzake de Unie 1576 heeft ‘Gemene Zaak’ de betekenis van oorlogvoering met als doel: vrijheid voor de verkondiging van de ware godsdienst en een onbelemmerd genot van rechten en vrijheden ². Het ‘beleid’ van de Gemene Zaak was een efficiënte oorlogvoering en het nemen van alle maatregelen die daar nodig voor waren, waarbij de financiering een bijzondere plaats innam.

De politieke agenda voor Holland en Zeeland aan het begin van 1576 zag er ongeveer als volgt uit. Van de voornaamste onderwerpen die in 1575 op het programma hadden gestaan, was een Hollands–Zeeuwse regeling voor de oorlogsfinanciering tot stand gekomen. In een oorlogssituatie worden echter nooit definitieve financieringsregelingen getroffen, omdat de werkelijkheid steeds aanpassingen vereist. Dit was omstreeks de jaarwisseling 1575/1576 gebleken, toen onverwacht een groot bedrag voor hulp door Johan Casimir moest worden opgebracht ³. Oorlogsfinanciering zou in 1576 op de agenda blijven staan.

Het voornemen om hulp in het buitenland te verkrijgen in ruil voor een protectoraat of zelfs de soevereiniteit over Holland en Zeeland was in 1575 niet gerealiseerd. Toen 1576 begon, werden moeizame onderhandelingen gevoerd met Elizabeth van Engeland ⁴. Begin maart 1576 was de stand, dat het Elizabeth te duur zou uitkomen om op haar kosten Holland en Zeeland te verdedigen, maar de Raad van Elizabeth hoopte, dat de koningin in naam de protectie van de landen zou aanvaarden en de verdediging van Walcheren bekostigen, terwijl dan de kosten van de verdediging van Holland ten laste van Oranje en de Staten zouden komen ⁵. Uiteindelijk hadden de onderhandelingen geen resultaat.

Een gezamenlijke regeling voor Holland en Zeeland van de belangrijkste onderdelen van het regeringsbestel, onder meer de positie van Oranje, was in 1575 wel beoogd, maar niet tot stand gekomen. Een mede door Zeeland ontworpen regeling was weliswaar in Holland in werking getreden, maar reeds na enkele weken ingrijpend gewijzigd ⁶. In Zeeland hadden de Walcherse steden in oktober 1575 een coup tegen de Raad 1574 gepleegd en was de politieke situatie aan het begin van 1576 nog niet uitgekristalliseerd ⁷. Oranje was ontevreden

¹ Gordon in zijn uit 1835 daterende proefschrift, *De Potestate*, 137 vlg., is enige auteur geweest, die Unie 1576 uitvoerig en zorgvuldig behandelt, al kan men op onderdelen met hem van mening verschillen.

² Vgl. II-6, XIII-2(1).

³ NZ, I-A, 85.

⁴ XII-20.

⁵ Aldus op 11 maart 1576 in opdracht van Oranje uitgebracht rapport van Calvart in vergadering van Generale Staten van Holland en Zeeland (RH, 1576, 1e ed., 10 vlg.).

⁶ XII-16–19.

⁷ X-2(1) vlg.

over de naleving van de Unie 1575 en de samenwerking tussen de steden ⁸. Op militair terrein werd de toestand beheerst door het vijandelijke beleg van Zierikzee, waarvan aan het begin van 1576 de uitkomst niet zeker was en dat nog een half jaar zou duren.

13.1.2 Kwartierscolleges

Onder de werking van de Unie 1576 zijn de Generale Staten van Holland en Zeeland en de Staten van de drie kwartieren betrokken bij de behandeling van allerlei regeringszaken, waarvan de meeste niet op Statenvergaderingen behoeven te worden behandeld, maar in elk kwartier worden afgedaan door een instantie die uitsluitend of grotendeels uit afgevaardigden van de Staten van het kwartier bestaat, hierna genoemd 'kwartierscollege'.

Het kwartierscollege van Zuid-Holland was het College van de Staten, bestaande uit gedeputeerden van de ridderschap en steden met Oranje als voorzitter en Culemborg als diens plaatsvervanger ⁹. Het kwartierscollege van het Noorderkwartier bestond enerzijds uit gouverneur Sonoy als vertegenwoordiger van Oranje en anderzijds uit enige commissarissen van Oranje en gedeputeerden van de Noordhollandse Staten die samen als een Raad kunnen worden beschouwd ¹⁰. Het kwartierscollege van Zeeland was het informele College 1575 ('Gouverneurs en Raden'), gevormd door enerzijds twee gouverneurs van Oranje en anderzijds de Raad 1575 bestaande uit gedeputeerden van de drie Walcherse steden ¹¹. De kwartierscolleges bestonden dus uit een element Oranje en een element Staten. Dat zij in een van de geciteerde vermeldingen 'gedeputeerden van de Staten en steden' worden genoemd, toont aan, dat zij werden beschouwd als colleges van de Staten waar een element Oranje aan was toegevoegd.

Oranje zal volgens de Unie 1576 in elk kwartier waar hij verblijft, tot zijn assistentie mogen gebruiken de gedeputeerden van de Staten en steden die in dat kwartier voor het beleid van de Gemene Zaak zijn aangesteld ¹². Hiermee zijn de kwartierscolleges bedoeld. Uit hun zojuist vermelde samenstelling blijkt, dat er ook andere personen dan gedeputeerden van Staten en steden tot de colleges behoorden. Voor Zuid-Holland waren dit Oranje en Culemborg. Tot het kwartierscollege van het Noorderkwartier behoorden naast stedelijke gedeputeerden een gouverneur en commissarissen van Oranje en tot het Zeeuws kwartierscollege een of twee gouverneurs van Oranje naast stedelijke gedeputeerden. Vermoedelijk zijn de (Zuidhollandse ?) opstellers van de Unietekst er van uit gegaan, dat de kwartierscolleges van Noorderkwartier en Zeeland dezelfde structuur hadden als het Zuidhollands kwartierscollege.

Het college in Zuid-Holland wordt genoemd: diegenen die Oranje en de Staten in Zuid-Holland gebruiken voor het beleid van de Gemene Zaak, en de colleges in de beide andere kwartieren: diegenen die daar het beleid van de Gemene Zaak voeren ¹³. Volgens de instructie voor gedetacheerde afgevaardigden besloeg het werkterrein van de kwartierscolleges niet alleen de Gemene Zaak, maar ook 'alle des gemeene lants zaken' ¹⁴. In de Unie 1576 wordt alleen de Gemene Zaak als werkterrein vermeld, omdat het daarin gaat om de taak van de kwartierscolleges in het kader van de Unie.

13.1.3 Voorbereiding van Unie 1576

Op 30 januari 1576 convoceerde Oranje met instemming van de Staten van Zuid-Holland de Noordhollandse en Zeeuwse steden voor een vergadering in zijn aanwezigheid over een

⁸ XIII-1(3).

⁹ XII-19.

¹⁰ VII-23. Voorzover valt na te gaan functioneerden in Noorderkwartier door Oranje gezonden commissarissen op zelfde wijze als gedeputeerden van steden.

¹¹ X-2(7).

¹² NZ, I-B, 11: 'den gedeputeerden van de Staten ende steden, die binnen elcken quartiere opt beleyt der Gemeenne Zake zullen wesen geordonneert'.

¹³ NZ, I-B, 4: "diegene, die zyne Excellencie ende die Staten alhier [= Zuid-Holland] gebrueckende zijn tot beleydinge van de Gemeenne Zake"; "diegene, die de Gemeenne Zake aldaer [= Noorderkwartier en Zeeland] beleydende zijn".

¹⁴ XIII-2(6); NZ, I-B, 16.

consequente en uniforme toepassing van de Unie 1575¹⁵. De vergadering waarop ook Zaltbommel en het belegerde Zierikzee vertegenwoordigd waren, begon op 11 maart 1576¹⁶. De besprekingen werden ingeleid door een kritisch betoog van Oranje op 13 maart waarin deze in grote lijnen de tekortkomingen van de bestaande situatie en de vereiste verbeteringen aan de orde stelde¹⁷. In de eerste plaats moesten de Staten besluiten om de vijand met alle middelen te weerstaan. Ook bij de Hollands-Zeeuwse besprekingen over Unie en regering in 1575 was deze bereidheid als belangrijkste onderwerp aan de orde gesteld. Was dat besluit genomen, dan was in de tweede plaats nodig een goed en vast verbond met elkaar te maken zoals dat van 4 juni 1575, en trouw te onderhouden. De naleving van het verbond van 1575 vertoonde volgens Oranje grote gebreken en hij vond een intensievere band noodzakelijk. De landen zouden bij wijze van spreken tot 'één lighaam en ziele' gereduceerd moeten worden, onafscheidelijk in tegen- en voorspoed, waarbij de wil van de een de wil van de ander was, en zonder onderling wantrouwen. In de derde plaats stelde Oranje, dat niets schadelijker was dan gierigheid en eigenbaat, maar omdat daar recente voorbeelden van bekend waren en de wrange vruchten van waren geplukt, ging hij hier niet verder op in. Stemde men met deze drie punten in, dan zou de oorlogvoering verzekerd zijn. De benodigde gelden moesten overal op een eenparige voet worden geheven volgens het verbond van 1575 waartoe reeds enige 'generaale middelen van Unie' in werking waren gesteld of behoord hadden gesteld te zijn. Niemand mocht reden hebben om te klagen, dat hij zwaarder werd belast dan zijn buurman. Anders zou dit leiden tot geschillen of onwilligheid en zou de daaruit voortkomende wanorde voor de vijand aanleiding zijn om invallen te doen, zoals in 1575 was gebeurd, toen de vijand merkte hoe lang de Staten vergaderden en welke onderlinge geschillen zij hadden, en dit er de oorzaak van was, dat de vijand op verschillende plaatsen aanviel. Oranje liet ook een persoonlijk geluid horen. Dagelijks ondervond hij, dat men bij elke tegenslag probeerde de schuld daarvoor op zijn hals te schuiven, alsof hij te weinig zorg aan 's Lands welvaren besteedde. Hierdoor kwamen zijn eer en reputatie in het geding. Had men echter altijd gedaan wat hij gewenst, besloten en aangeraden had, dan zouden de zaken er nu anders hebben voorgestaan. Hij verzocht daarom de Staten de nodige voorzieningen te treffen, indien zij hem nog lang in de regering wensten. Veranderde er niets, dan zou Oranje liever zien, dat een ander in zijn plaats werd gesteld.

Op de Statenvergadering waren de belangrijkste onderwerpen het opstellen van een belastingcomplex voor de oorlogsfinanciering en van een aantal regels inzake de regering. Elk onderwerp werd behandeld volgens de procedure, dat de vergadering een tekst in de vorm van een gedateerd besluit (met trekjes van een discussiestuk) opstelde en vervolgens de afgevaardigden die tekst thuis aan hun committenten voorlegden en instructies ontvingen met betrekking tot hun gedrag ten opzichte van de definitieve regelingen. De voorbereiding en de inhoud van het uniform impostencomplex voor de oorlogsfinanciering worden in hoofdstuk XIII behandeld.

13.1.4 Commissie voor buitenlandse hulp

De Generale Staten troffen intussen een regeling voor het zoeken naar buitenlandse hulp die volgens Oranje noodzakelijk was¹⁸. In maart 1576 benoemden zij enkele gedeputeerden om samen met Oranje zich over buitenlandse hulp te beraden en in deze materie besluiten te nemen¹⁹. Deze procedure was gekozen om de behandeling van dit gevoelige onderwerp buiten de openbaarheid te houden. De Staten gaven hun gedeputeerden volmacht om met Oranje besluiten te nemen en verklaarden alles voor goed, vast en van waarde te houden wat Oranje volgens deze procedure zou verrichten.

13.1.5 Concept van regeringsregeling

¹⁵ RH, 1576, 1e ed., 3 (30-1-1576). Deze vergadering zal zijn bedoeld in NZ, I-A, 95, waar sprake is van vergadering van Generale Staten van Holland en Zeeland die uitgeschreven was voor 20-2-1576.

¹⁶ RH, 1576, 1e ed., 10 vlg.

¹⁷ RH, 1576, 1e ed., 11 vlg.

¹⁸ Swart, *Oranje*, 74 vlg., 101 vlg., en voor 1576 104 vlg.

¹⁹ RH, 1e ed., 1576, 15 vlg., 30 vlg. Alleen Gouda verklaarde zich resoluut tegen Statenbesluit.

Terwijl het belastingcomplex werd behandeld, zijn ook regelingen inzake de regering behandeld. Op 21 maart 1576 werd in de vergadering onder meer 'het stuck van den Gouvernemente ende Gebiedt' van Oranje aan de orde gesteld. De Staten zonden enkele gedeputeerden naar Oranje om diens wensen te vernemen. De volgende dag werden in de vergadering 'de poincten van den Gouvernemente' voorgelezen. Op 23 maart werd op de Statenvergadering besloten de afgevaardigden een stuk met 'Poincten ende Articulen' inzake het gouvernement mee te geven om daarover aan hun committenten te rapporteren. Het stuk bestaat uit een inleiding en acht genummerde artikelen en een slotclausule: 'gedaan te Delft, 23 maart 1576'. Vermoedelijk heeft Oranje de gedeputeerden van de Staten een concept bestaande uit de acht artikelen meegegeven. Dit concept zal dan op 22 maart in de Staten zijn voorgelezen. Uit de inleiding blijkt, dat op 22/23 maart geen besluit over de artikelen kon worden genomen, omdat een aantal afgevaardigden eerst thuis met hun committenten overleg wilden plegen. Men heeft op 23 maart het concept meegegeven aan de afgevaardigden voor overleg met hun committenten.

Het concept schijnt in haast zonder de vereiste zorgvuldigheid te zijn opgesteld en steekt pover af tegen het regeringsgedeelte van de Unie-akte 1576. De acht artikelen maken de indruk geheel of gedeeltelijk te zijn ontleend aan een tekst die eerder in een ander verband was opgesteld. Daar is dan een inleiding en een slotclausule aan geplakt.

De inleiding begint als een considerans van een regeringsregeling, maar gaat dan over in het besluit om de afgevaardigden die vóór het nemen van een Statenbesluit over de regeling overleg met hun committenten nodig vinden, de tekst van de artikelen mee te geven ²⁰. Vermoedelijk was aanvankelijk in het concept de inleiding als considerans van een regeringsregeling geformuleerd, maar heeft men tijdens de discussies het slot van de inleiding vervangen door het besluit om het concept aan afgevaardigden mee te geven. Daardoor werd de inleiding niet meer dan een deel van de notulen van de Statenvergadering.

De slotclausule van het concept betekent niet, dat het concept door de Generale Staten op 23 maart in Delft is goedgekeurd. Het was niet ongebruikelijk, dat concepten waren voorzien van een clausule volgens welke zij op de dag van indiening waren goedgekeurd.

Volgens de inleiding is het concept een reactie op de tot de Generale Staten gerichte brief en propositie van Oranje. Dit klopt niet. Het concept is geredigeerd voor Zuid-Holland. In art. 2 en 4 wordt gesproken van 'dese(n) Quartiere' waarmee blijkens de context Zuid-Holland is bedoeld, terwijl in art. 3 'desen Quartiere van Hollandt' en 'alhier' wordt gesteld naast het Noorderkwartier en Zeeland. Het concept zal zijn opgesteld in het kader van eerder overleg tussen Oranje en Zuid-Holland en aangepast door invoeging van Noorderkwartier en Zeeland. De artikelen regelen een aantal onderwerpen die voor Oranje belangrijk waren en kunnen maar gedeeltelijk als een reactie op Oranjes voorstellen worden beschouwd. Het concept was een discussiestuk als voorbereiding van het regeringsgedeelte van de Unie 1576.

Art.1 verwijst naar 'voorgaende geschrifte' waarin de Ridderschap en de steden van Holland en Zeeland en Zaltbommel Oranje hebben aangenomen als hun hoofd en souverain regeerder te water en te land ²¹. 'Geschrifte' zal een meervoud zijn, zodat wordt verwezen

²⁰ RH, 1e ed., 1576, 28 vlg.; ridderschap en steden van Holland en Zeeland, representerende de Generale Staten, en Zaltbommel "rijpeliick gelet ende gedelibereert hebbende op de Missive, midtsgaders op de Propositie van syne Excellencie, schriftelijck in de generale vergaderinge henluyden voorgehouden, ende neerstelijck raedtgeslagen hebbende op alle Articulen ende Poincten vandien, omme te voldoen de voorsz Missive ende propositie", hebben goed en raadzaam gevonden, dat afgevaardigden artikelen aan hun committenten voorleggen. Bedoelde missive en propositie zijn Oranjes convocatie van 30-1-1576 en op 13-3-1576 ingediende schriftelijke propositie van Oranje.

²¹ RH, 1e ed., 1576, 29: "Ten eersten, dat syluyden syne Excellencie aengenomen hebbende voor haerluyder Hooft ende Souverain Regeerder te Water ende te Lande, naer uytwijsen der voorgaende Geschrifte, tot dien fine syne Excellencie gedaen, syluyden syne Excellencie in alle onderdanigheydt sullen gehoorsamen, ende alle sijne goede geliefsten ende beveelen naekomen, sonder in eenige manieren in deliberatie te stellen, of syluyden de voorsz beveelen sullen achtervolgen, ofte niet, maer sullen effectuelijck syne Excellencie laten in alle Souverainité, beveelen ende regeeren te Water ende te Lande, welcke beveelen

naar niet gespecificeerde vroegere verklaringen. In de preambule van het regeringsgedeelte van de Unie-akte 1576 keren deze verklaringen terug als gedane eed en toezeggingen ²². Het gaat in feite om een niet zonder overdrijving gepresenteerd mengsel van bij verschillende gelegenheden door verschillende instanties afgelegde eden en verklaringen en om in de praktijk ontstane opvattingen. Op grond daarvan verklaren de ridderschap en steden nu, dat zij Oranje in alle onderdanigheid zullen gehoorzamen, al zijn verlangens en bevelen zonder discussie zullen nakomen en hem in alle souvereiniteit laten bevelen en regeren te water en te land. De steden moeten Oranjes bevelen opvolgen, zowel in alle politieke als in militaire aangelegenheden. Art.1 zou Oranje het ruimste gezag verlenen dat in abstracto denkbaar was. De opsteller van het artikel toont weinig begrip voor de groeiende macht van de Staten. Als het artikel inderdaad van Oranje herkomstig is geweest en niet van een van zijn medewerkers, heeft Oranje als uitgangspunt voor discussies met de Staten de voor hem gunstigste positie gekozen, een machtsvolheid waar Philips en Alva jaloers op zouden zijn geweest. Voor Oranje zal het belang van art. 1 zijn geweest kracht bij te zetten aan art. 4 dat hem vrijheid van handelen in de oorlogvoering gaf, welke vrijheid hem in de Unie 1576 werd verleend.

Volgens art. 2 zal de vanouds aan het Hof van Holland toekomende competentie onverminderd worden gehandhaafd en in het bijzonder door de steden worden gerespecteerd. In de Unie 1576 werd echter de competentie van het Hof beperkt door het Hof onbevoegd te verklaren met betrekking tot besluiten van de Staten en in zaken de generale middelen betreffende ²³.

Art. 3 wil kwade vermoedens voorkomen, dat op aandrang van een kwartier Oranje bevelen laat uitgaan die voor een ander kwartier van belang zijn zonder dat de situatie van dat andere kwartier in overweging is genomen. Het middel daartoe is, dat aan de personen die Oranje in Zuid-Holland "gebruyckende is tot beleydinge van de saecken" enkele personen uit het Noorderkwartier en Zeeland worden toegevoegd, dat aan de personen die in het Noorderkwartier "de saecken sullen beleyden" enige personen uit Zuid-Holland en Zeeland worden toegevoegd, en dat op dezelfde wijze zal worden gehandeld met betrekking tot Zeeland en Zaltbommel. De bepaling is met een bredere strekking in de Unie 1576 opgenomen ²⁴.

Art. 4 geeft Oranje de onbeperkte beschikking over de inzet van soldaten, oorlogsschepen en matrozen in dienst van Holland en Zeeland waar hij dit in het belang van de Landen en de Gemene Zaak nodig vindt. Militairen en schepen worden niet geacht van een bepaald kwartier of van Zaltbommel te zijn. Zij hebben alle dezelfde conditie, evenals de kwartieren worden gehouden voor één lichaam. De kosten van militairen en oorlogsschepen c.a. zullen volgens art. 5 worden opgebracht uit eenparige generale heffingen. Volgens art. 6 zullen de opbrengsten van de heffingen in de eerste plaats worden besteed in het kwartier van heffing door de personen die in dat kwartier "tot beleydinge van de saecken aldaer geordonneert sullen werden". Een overschot zal voor andere behoeften worden besteed. Eens per maand of twee maanden zal aan Oranje een financieel overzicht worden gezonden. Art. 7 schrijft voor, dat alle vóór deze Unie gemaakte schulden zullen blijven ten laste van het kwartier dat de schulden heeft gemaakt, en dat zij niet mogen worden afgelost uit de opbrengsten van het belastingcomplex van de Unie. Ingeval volgens art. 8 in een kwartier zich een onvoorziene gebeurtenis voordoet waardoor voor het behoud van het kwartier meer geld dan in het kwartier voorhanden nodig is, mogen de personen "die tot beleydinge van de saecken aldaer geordonneert sullen zijn", het benodigde bedrag opnemen op crediet of een passender wijze. Het bedrag zal hun worden gerestitueerd uit overschotten in andere kwartieren. Voorzover dit niet mogelijk is, zal terstond worden nagegaan hoe het ontbrekende bedrag door de kwartieren eenparig zal worden opgebracht. Deze bepalingen zijn al of niet gewijzigd in de Unie 1576 opgenomen ²⁵.

by de Steden gehoorsaemt ende geobedieert sullen moeten werden, soo wel in alle Politique saecken, als de Krijghs-handelinghe aengaende." Zie voor bepaling verder XIII-3(2).

²² XIII-3(2).

²³ XIII-3(5).

²⁴ XIII-2(5) vlg.

²⁵ XIII-2(8).

13.1.6 Totstandkoming van Unie 1576

Op 25 april 1576 werd te Delft tussen de Hollandse en Zeeuwse Staten (entiteiten) een overeenkomst gesloten waarvan de inhoud uit twee groepen voorschriften bestaat: een hernieuwing en herziening van het Hollands-Zeeuws verbond van 4 juni 1575 en een complex regelingen inzake de regering van Holland en Zeeland die in het bijzonder op Oranje betrekking hebben ²⁶. De gehele overeenkomst werd toentertijd wel genoemd 'den contracte van unie' ²⁷ en wordt in dit geschrift 'Unie 1576' genoemd. Zoals reeds werd opgemerkt, wordt in de Unie-akte 'unie' gebruikt als synoniem met 'verbond', maar een enkele keer als aanduiding van het Hollands-Zeeuws gemeenschappelijk beleid voor de oorlogsfinanciering ²⁸.

De Unie-akte 1576 is een combinatie van een gewijzigde versie van de Unie 1575 en een gewijzigde versie van de Hollandse regeringsregeling van 1575 ²⁹. Elk van die twee onderdelen bestaat uit een preambule en een beschikkend gedeelte. Voor de preambules heeft men als het ware de considerans van de Hollandse regeringsregeling in tweeën geknipt. Het eerste deel is na bewerking de preambule van het verbondsonderdeel van de Unie-akte 1576 geworden en het laatste deel na bewerking de preambule van het regeringsonderdeel.

De deelgenoten in de Unie zijn de Ridderschap en edelen van Holland en de gedeputeerden van de steden van de landen en graafschappen Holland en Zeeland. Zeeland wordt dus als een afzonderlijk graafschap aangemerkt, een gevoelig onderwerp voor de Zeeuwen. Als één blok worden genoemd tien Zuidhollandse en daarna zeven Noordhollandse steden en als een tweede blok vier Zeeuwse steden. De deelgenoten representeren de Staten (entiteiten) van Holland en Zeeland en sluiten de Unie op een staatsgewijs gehouden vergadering. De Staten (entiteiten) als deelgenoten van de Unie zijn elk rechtstreeks door de Unie met de andere Staten (entiteiten) verbonden en kunnen elk op grond van het verbond worden aangesproken. Dit was voor Zeeland overigens ook de enige manier waarop een bondgenootschap gesloten kon worden. Er was in het opstandige Zeeland niet een corpus Staten van Zeeland dat als rechtspersoon met andere partijen kon contracteren met een voor de Zeeuwse Staten (entiteiten) verbindende werking. Wellicht is het toen in Holland niet anders geweest, al beschikten de Staten van Holland al over een eigen zegel. De bondgenoten van 1576 zijn al die Hollandse en Zeeuwse Staten (entiteiten). Dit komt soms duidelijk in de redactie van de Unietekst tot uiting. Periodiek moeten voor elk kwartier financiële gegevens aan Oranje worden opgezonden en de Unie-akte bepaalt, dat 'die bontgenoten in elcken quartiere' daartoe verplicht zijn ³⁰. De Hollandse en Zeeuwse Staten (entiteiten) traden juridisch niet voor zichzelf op, maar als vertegenwoordigers van het Land Holland en het Land Zeeland en in die zin kan er worden gesproken van de Unie tussen Holland en Zeeland. Al zijn dan de Uniegenoten de Hollandse ridderschap en edelen en 21 Hollandse en Zeeuwse steden, de regering blijft in het algemeen georganiseerd volgens het patroon van drie kwartieren.

De Gelderse stad Zaltbommel ondertekende de Unie niet, maar werd bij overeenkomst in de Unie opgenomen ³¹. Het eveneens Gelderse Buren was in 1575 door de vijand veroverd en behoorde dus niet meer tot het gebied van de Opstand.

²⁶ Tweedeling wordt in interpretatievoorschrift in slot van Unie-akte gemaakt: "desen verbonde ende unie, mitgaders den opdraghte van den staet ende gouvernement der voorscreven landen [= Holland en Zeeland]".

²⁷ In ordonnantie van Staten van Holland en Zeeland op naam van Oranje, van 25-4-1576 (NZ, I-B, 16).

²⁸ XII-3.

²⁹ In NZ is tekst van beide onderdelen als één niet in artikelen of paragrafen onderverdeeld tekstlichaam opgenomen. In andere publicaties van de tekst, onder meer in Gr.PI.Bk, II, kol. 2123 vlg., is elk onderdeel verdeeld in artikelen met een eigen nummering: verbondsonderdeel I – XVIII en regeringsonderdeel I – XVII met als art. XVIII het op beide onderdelen betrekking hebbende interpretatie-artikel.

³⁰ NZ, I-B, 5. Overigens zal men in dagelijkse praktijk Holland en Zeeland of de 3 kwartieren als deelgenoten van Unies 1575 en 1576 hebben aangevoeld en in dit geschrift wordt dan ook gewoonlijk van Unies tussen Holland en Zeeland gesproken.

³¹ Muller, *Staat*, 148, 198.

Oranje was geen deelgenoot in de Unie. Bij de discussies in 1575 over de uitoefening van de aan de landsheer toekomende bevoegdheden had hij verklaard, dat de Staten moesten beslissen welke macht zij hem toekenden ³². De Staten van Holland hadden hun beslissing in hun regeringsregeling van 1575 neergelegd en nu deden de Generale Staten van Holland en Zeeland hetzelfde in de Unie-akte 1576. De Unie-akte heeft dan ook, voor wat de regeling van de relatie tussen de Staten en Oranje betreft, een eenzijdig karakter. De Staten gaven als het ware hun bondgenoot Oranje als protector een commissiebrief, zoals deze aan een nieuw aangestelde functionaris werd verstrekt. Evenmin als een nieuwbenoemde functionaris in de tekst van de hem verstrekte commissiebrief verklaarde zijn nieuwe functie te aanvaarden, was er voor Oranje reden om dit in de Unie-akte te doen. Zoals aan het slot van een commissiebrief werd bepaald, dat de nieuwbenoemde functionaris zou zweren zijn functie getrouw te vervullen, is in het slot van de Unie-akte voorgeschreven, dat Oranje zelf of door een vertegenwoordiger zal zweren, dat hij bij de regering zoals deze in de Unie-akte is beschreven, de rechten e.d. van Holland en Zeeland conform de Unie-akte zal beschermen tegen al hun vijanden. Door deze eed zou Oranje verklaren de voor hem relevante voorschriften van de Unie-akte na te zullen komen. Het blijkt niet, dat Oranje de eed heeft afgelegd.

Toen de Unie was gesloten, is de tekst voorgelegd aan Oranje³³. Het Hollands-Zeeuws verbond voldeed naar Oranjes oordeel aan wat nodig was. Ook de regeling van de regering had zijn instemming, maar hij zou liever van de regering ontslagen zijn. Alleen vanwege zijn grote affectie voor Holland en Zeeland wilde hij haar aanvaarden. Wel wees hij er op, dat hij, hoewel hem de regering als hoogste overheid werd overgedragen, Holland en Zeeland niet tegen het geweld van de vijanden kon verdedigen zonder hulp van vreemde heren of potentaten. Op het punt van de religie dat Oranje als derde onderwerp van de Unie-akte naast verbond en regering beschouwde, had hij bezwaar tegen twee regelingen die het burgerlijk gezag invloed in kerkelijke aangelegenheden zouden geven ³⁴. De regelingen werden geschrapt.

Als geldingsduur van de Unie gold in de begintijd de duur van de oorlog en het leven van Oranje ³⁵. Op den duur is men de Unie als een permanente instelling gaan beschouwen ³⁶.

In de praktijk is men vermoedelijk Oranje spoedig als deelgenoot in de Unie gaan beschouwen. Oranje zelf spreekt in 1581 van de Unie tussen hem en de Landen en steden van Holland en Zeeland in april 1576 opgericht ³⁷.

13.2 *Verbondonderdeel van Unie 1576*

13.2.1 *Preambule van verbondsonderdeel van Unie-akte 1576*

De Unie-akte 1576 opent met het verbondsonderdeel. Volgens de preambule daarvan moeten om de vijand te weerstaan de soldaten hun maandelijks soldij ontvangen en de overige oorlogskosten worden voldaan. Het geld daarvoor moet 'tot zeecker somme toe' gemeenschappelijk en op gelijke voet worden bijeengebracht. Het gaat dus niet om een algemene verplichting van de Staten om de oorlog te financieren, want dan zou er onenigheid over de hoogte van het bedrag kunnen ontstaan, maar om het opbrengen van een bepaald

³² XII-16.

³³ *RH*, 1576, 1e ed., 58; rapportage van Van der Myle over reactie van Oranje op Unie-akte op 28-4-1576. Volgens die reactie nam Oranje aan, dat in regeringsregeling het 'gouvernement ende beleydt deser Landen' aan hem 'als hooghste Overigheyt' werd overgedragen. Dit kan ten onrechte indruk wekken, dat Staten regering uit handen gaven. Zij verleenden hun bondgenoot Oranje belangrijke regeringsbevoegdheden, maar bleven samen met hem regeren (vgl. onder meer XIII-3(1)).

³⁴ Het 'point van de Consistorien' en 'de Commissarissen die op het stuck van de Religie superintendentie souden hebben'. Vgl. XII-15, 17.

³⁵ *NZ*, II, 181 vlg.; verklaring van afgevaardigden van Staten van Zeeland in februari 1579.

³⁶ Zie XVII-2voor Unie na Pacificatie van Gent.

³⁷ Boxhorn, *Oorsprongh*, II, 602 (in regeling van stemprocedure in Staten van Zeeland, van 31-1-1581).

bedrag dat niet wordt genoemd; het was 210.000 £ van 40 gr. [= gl.] per maand ³⁸. Dit moest geschieden in het kader van 'een vaste verbondt ende republijcque', d.w.z. om de oorlogsfinanciering te waarborgen was er een regeringsvorm nodig als gold het één Staatsverband. De Unie was het middel om de oorlogsfinanciering zeker te stellen.

In de preambule wordt een voorlopige balans opgemaakt van wat werd bereikt, en een toekomstvisie geschetst. De strijd is op loffelijke wijze gemeenschappelijk begonnen en tot nu toe zonder hulp van vreemde heren en potentaten alleen door Gods hand en de inspanning en zorg van Oranje voortgezet tot grote verwondering en eeuwige roem bij de gehele wereld. De vergeefse pogingen om buitenlandse hulp te krijgen droegen dus tot de roem bij. De door God verleende genade dient door een goede politieke ordening te worden bevestigd met bewaring van Gods eer, verbreiding van Zijn heilig woord en aanmoediging van alle ingezetenen van Holland en Zeeland waardoor de Gemene Zaak te meer wordt verzekerd, het geweld van de vijand wordt verminderd en belet, en tenslotte een algemene rust en vrede met de omliggende Nederlandse provinciën wordt bereikt.

13.2.2 Beschikkend gedeelte van verbondsonderdeel van Unie-akte 1576

Het beschikkende gedeelte van het verbondsonderdeel opent met de tekst van het hernieuwde verbond tussen Holland en Zeeland. Op de volgende uitzonderingen na is de in hoofdstuk XI besproken tekst van het Hollands-Zeeuwse verbond 1575 overgenomen. In de bepaling dat de bondgenoten gehoor moeten geven aan een convocatie voor een (Staten)vergadering, is toegevoegd, dat de aanwezige bondgenoten de agenda zullen afhandelen, ook als bondgenoten zonder geldige reden daar niet bij aanwezig zijn, terwijl de genomen besluiten ook ten opzichte van de afwezigen van kracht zullen zijn. In de regeling van het handelsverkeer is vervallen de bevoegdheid van steden om uit den vreemde aangekomen goederen ten behoeve van de stedelijke schatkist dragelijk te belasten. Het voornaamste verschil tussen de verbondsbepalingen van 1575 en die van 1576 betreft de oorlogsfinanciering. Deze materie was in het verbond van 1575 op een prominente plaats summier geregeld. In plaats daarvan worden in de Unie-akte van 1576 de verbondsbepalingen afgesloten door een uitvoerige regeling van de oorlogsfinanciering.

13.2.3 Oorlogsfinanciering; gedecentraliseerde financiële administratie

Uitgangspunt is, dat de Uniegenoten Holland en Zeeland alle oorlogsaangelegenheden en alle oorlogslasten met zoveel eendracht zullen behartigen en dragen, alsof zij samen maar één stad waren ³⁹. De stad, niet een graafschap of land, was het symbool van staatkundige eenheid.

Van 1 mei 1576 af zullen gedurende de oorlog, en tot anders wordt bepaald ⁴⁰, alle kosten van de oorlogvoering te water en te land op een gelijke en eenparige voet 'als uit eenne beurse' worden gedragen en bijeengebracht ⁴¹. 'Als uut eenne beurse' wil zeggen, dat men het effect wilde bereiken van één centrale financiële administratie voor de drie kwartieren, hoewel de administratie gedecentraliseerd was.

Het verschijnsel van een centrale kas kwam in het Zuiderkwartier in 1573 als een interne aangelegenheid aan de orde. Een ordonnantie van de Staten van Zuid-Holland van 14 juli 1573 (daags na het verlies van Haarlem) schreef voor, dat de steden al hun inkomsten, fiscale en niet-fiscale, in gemeenschap zouden brengen, dat de stedelijke accysen op wijn, bier, graan en vlees zouden worden geharmoniseerd (een eerste aanzet van de generale belastingen), dat al deze stedelijke inkomsten in een centrale administratie van een rentmeester–generaal zouden vloeien, en dat uitgaven uit de centrale kas zouden worden gedaan op ordonnantie van Oranje of van de Raad nevens hem of van de vergaderde Staten

³⁸ RH, 1^e ed., 23.

³⁹ onder gebied van zijne excell.

⁴⁰ NZ, I-B,4: "voirtaen geduyrende der jegenwoordiger oorloogen, ende tot anders geordonneert zal zijn". Voorgescreven oorlogsfinanciering zou dus niet vervallen door eindigen van oorlog, maar door afzonderlijk besluit dat vermoedelijk pas na eind van oorlog genomen zou worden.

⁴¹ Zie XIV voor generale financieringsmiddelen.

⁴². De ordonnantie schijnt weinig effect te hebben gehad en de centrale kas schijnt er niet te zijn gekomen.

In een plakkaat van Oranje en de Staten van Zuid-Holland van 28 oktober 1573 werd de materie opnieuw geregeld ⁴³. Nu werden alleen de stedelijke heffingen op wijn, bier en brandewijn in gemeenschap gebracht, en aan dit complex werd een lakenimpost toegevoegd. De opbrengsten van de heffingen vloeiden in een centrale administratie.

In de ordonnantie waardoor de Hollands-Zeeuwse imposten 1574 werden ingevoerd, wordt een centrale administratie van de impostenopbrengsten van de drie kwartieren niet vermeld. Vermoedelijk is dit met opzet gedaan, want het verschijnsel van een centrale administratie was uit Zuid-Holland bekend. Uit een hierna vermeld Noord-Hollands betoog van 1575 valt af te leiden, dat men in 1574 wel een centrale administratie van impostenopbrengsten voor meer dan één kwartier heeft opgezet of althans heeft geprobeerd op te zetten, maar dat de resultaten negatief waren geweest.

Tijdens de voorbereiding van het Hollands-Zeeuwse impostencomplex 1575 formuleerden de Staten van Noord-Holland hun standpunt over het instellen van een centrale administratie als reactie op een concept van de Staten van Zuid-Holland inzake algemene belastingen ten behoeve van de oorlogvoering, vermoedelijk een tekst ter voorbereiding van het Hollands-Zeeuwse impostencomplex 1575 ⁴⁴. Blijkbaar was in het Zuidhollands concept waarvan de inhoud niet bekend is, een centrale administratie van de impostenopbrengsten van de drie kwartieren voorzien, want de Noordhollandse Staten betogen, dat het niet mogelijk en niet raadzaam is om de belastingopbrengsten in één 'beursse' te brengen om daaruit de algemene lasten van alle drie kwartieren te betalen. Zij voegen er aan toe, dat de onmogelijkheid in 1574 was gebleken, en voeren voor hun afwijzend standpunt de volgende argumenten aan die er op neerkomen, dat de natuurlijke gesteldheid van het territorium van de Opstand een zekere autonomie van de kwartieren noodzakelijk maakt:

a. de drie kwartieren zijn van elkaar gescheiden (namelijk door de zich in vijandelijke handen bevindende corridor Haarlem – Amsterdam tussen het Noorder- en het Zuiderkwartier en door de natuurlijke barrière van de Zuidhollandse eilanden tussen het Zuiderkwartier en Zeeland);
b. elk kwartier moet over zoveel garnizoenen en scheepsvolk beschikken, dat het een eerste aanval van de vijand kan weerstaan;
c. daarom moet geld dat in een kwartier binnenkomt, daar blijven; het mag niet gebeuren, dat in een kwartier binnenkomende gelden ten behoeve van een ander kwartier worden uitgegeven, want het kwartier van binnenkomst zou dan nooit weten over hoeveel geld het kan beschikken.

De materie kan ook van de bevolking uit gezien worden. De overal gelegeerde soldaten en het scheepsvolk in de havensteden moesten zoveel mogelijk op tijd in baar geld hun soldij uitbetaald krijgen. Haperde dat, dan begonnen zij de bevolking in steden en op het platteland lastig te vallen. Dit had dan weer een nadelige invloed op de bereidheid van de bevolking om zich voor de Opstand in te spannen en belasting te betalen. Vandaar in elk kwartier de tendens om het daar binnengekomen geld in het kwartier zelf te besteden.

Een centrale administratie van belastingopbrengsten van de drie kwartieren is er in 1575 en later niet gekomen, maar was in 1575 niet definitief van de baan. Spoedig na de invoering van het Hollands-Zeeuws impostencomplex 1576 benoemden de Generale Staten op 16 januari 1577 een commissie van twee Zuid-Hollanders, twee Noord-Hollanders en twee Zeeuwen om in het kader van de Unie 1576 enkele onderwerpen te onderzoeken en in het bijzonder een regeling op te stellen om alle generale middelen onder een generale ontvanger en 'in een borze' te brengen ⁴⁵. De commissie stelde een regeling op, maar de Staten van Holland vonden aanstelling van een tesorier-generaal niet practicabel.

In de Unie van Utrecht van 1579 werden wel generale middelen voorgeschreven, maar niet een centrale administratie van hun opbrengsten. Gelet op de zojuist geschetste lotgevallen van het denkbeeld van een centrale administratie in Holland en Zeeland, in 1579 de

⁴² GA 's-Gravenhage, Oud Archief, nr 610, fo 117v vlg. Zie XII-6.

⁴³ NA, Hof van Holland, nr 44, fo 31v vlg.

⁴⁴ GA Alkmaar, nr 2901, stuk nr 7.

⁴⁵ NZ, I-B, 79-82. Zie ook XVII-2.

belangrijkste leden van de Unie van Utrecht, mag worden aangenomen, dat er met opzet van is afgezien een centrale administratie voor te schrijven. Ten onrechte is in de geschiedschrijving vaak aangenomen, dat in art. 5 van de Unie ligt besloten, dat de opbrengst van de in het artikel bedoelde heffingen in een centrale kas terecht zou moeten komen ⁴⁶.

13.2.4 Financieel beheer

In de alleen voor Holland in werking getreden regeringsregeling van 11 juli 1575 wordt aan Oranje toevertrouwd de 'geheele ende vrye administratie' van de heffingen en gelden die de Staten voor de oorlogvoering hebben bestemd of nog zullen bestemmen. Oranje zal al die gelden doen innen, beheren en uitgeven. Hij stelt daarvoor thesauriers of gecommiteerden aan die hij zal kiezen uit enige bekwame Hollanders en Zeeuwen. Oranje mag een reeds werkzame thesaurier of gecommiteerde die niet Hollander of Zeeuw is, in zijn dienst continueren, maar dit zal voor de toekomst geen prejuditie scheppen ⁴⁷. Oranje is dus vrij in het aanstellen van financiële functionarissen, als het maar Hollanders en Zeeuwen zijn. De Staten krijgen niet het recht om personen voor te dragen uit wie Oranje moet kiezen. Maar de Staten houden wel een greep op het financieel beheer, want de door Oranje aangestelde functionarissen moeten driemaandelijks aan de Staten rekening en verantwoording afleggen, zodat de Staten kunnen controleren hoe Oranje met het geld omging. Omdat de Staten bepaalden hoeveel geld er voor de oorlogvoering beschikbaar zou zijn, konden zij in het uiterste geval de geldkraan dicht draaien, als zij het niet eens waren met het financieel beheer van Oranje. De toepassing van deze Hollandse regelingen van 1575 blijft hier rusten.

In de Unie 1576 is het financieel beheer anders ingericht. Volgens het plakkaat op de generale middelen van 23 april 1576 mag de opbrengst van de generale middelen uitsluitend op ordonnantie van Oranje worden besteed. De Generale Staten benoemen ontvangers voor de inning van de generale imposten. Omdat de Generale Staten rechtstreeks zouden zijn betrokken bij de bezetting van de ontvangersposten, was het niet nodig te bepalen, dat uitsluitend Hollanders en Zeeuwen in aanmerking kwamen. Terwijl de wetgeving op de Hollands-Zeeuwse imposten 1576 centraal is, is de uitvoering daarvan en het daarmee verband houdend financieel beheer gedecentraliseerd op grondslag van de drie kwartieren. In de Unie-akte zijn verschillende regelingen opgenomen om de nadelen van het ontbreken van een centrale belastingadministratie en een centraal financieel beheer zo veel mogelijk tegen te gaan.

Wat het toezicht van de Staten en Oranje op het financieel beheer betreft, zijn de verhoudingen in de Unie 1576 vergeleken met de Hollandse regeringsregeling van 1575 omgekeerd. Het financieel beheer is in handen van functionarissen van de Staten. Uit elk kwartier moet om de 14 dagen of ten langste eens per maand aan Oranje een staat van inkomsten uit de generale middelen van de Unie en oorlogsuitgaven worden opgezonden waaruit dan voor Oranje een algemeen financieel overzicht wordt opgesteld ⁴⁸.

In de Hollands-Zeeuwse constellatie van drie kwartieren die elk als het ware een staatkundige eenheid vormden, was het van groot belang, dat de oorlogslasten gelijkelijk over de kwartieren werden verdeeld, althans in elk kwartier het gevoel bestond, dat het niet zwaarder werd belast dan de andere kwartieren. Om dit te bereiken voerde de Unie voor de oorlogsfianciering een stelsel van algemene Hollands-Zeeuwse belastingen in. Het ontbreken van een centrale administratie die er voor had kunnen zorgen, dat de belastingheffing overal op dezelfde wijze plaats vond, de oorlogsfianciering had kunnen controleren en meer algemeen het beleid van de Gemene Zaak in de kwartieren had kunnen coördineren, moest zo goed mogelijk verholpen worden door detachering van afgevaardigden van een kwartier in een ander kwartier.

13.2.5 Detachering van afgevaardigden van kwartier in ander kwartier

⁴⁶ Onder meer Van Deursen, 'Tussen eenheid en zelfstandigheid', 146.

⁴⁷ Zou regeling ook voor Zeeland in werking zijn getreden, dan was deze passage van toepassing geweest op tesorier- generaal van de oorlog in Zeeland, de Brabander Adriaan Manmaker.

⁴⁸ NZ, I-B, 8. Zie XIII-2(7).

Om de samenwerking van de drie kwartieren bij het behartigen van de Gemene Zaak te bevorderen schrijft de Unie-akte voor, dat drie afgevaardigden van Zuid-Holland deel gaan uitmaken van de kwartierscolleges van Zeeland en het Noorderkwartier, terwijl drie afgevaardigden van Zeeland en van het Noorderkwartier deel gaan uitmaken van het kwartierscollege van Zuid-Holland ⁴⁹. Volgens deze regeling zou geen uitwisseling van afgevaardigden tussen Zeeland en het Noorderkwartier plaats vinden, wat wijst op een voorrang van het Zuiderkwartier boven de beide andere kwartieren ⁵⁰. Zeeland heeft overigens de gelegenheid gekregen om een gedeputeerde naar het Noorderkwartier af te vaardigen ⁵¹. Zeeland dat toen slechts uit Walcheren bestond, heeft daar geen gebruik van gemaakt, wellicht omdat er niemand voor die functie beschikbaar was. Het detacheren van afgevaardigden van het Noorderkwartier in Zeeland is vermoedelijk niet aan de orde geweest.

In de Unie-akte worden vier doelstellingen van de detachering vermeld:

- a. werkelijke heffing van de algemene belastingen op een in alle kwartieren gelijke wijze. Het mag niet gebeuren, dat een kwartier eigenmachtig het algemene belastingstelsel gaat 'aanpassen' aan de omstandigheden in het kwartier, een gedragslijn die men toen niet ongepast vond.
- b. wegnemen van jalousie en kwade vermoedens ⁵². Tot de taak van de gedetacheerde afgevaardigden zal hebben behoord te controleren of niet het kwartier waar zij geplaatst waren, ten gunste van eigen belangen en ten koste van de andere kwartieren de hand lichte met de belastingheffing. Een kwaad vermoeden kon zijn, dat een kwartier een ander kwartier verdacht van het verlichten van de heffing van licenten ten gunste van zijn handel, en meende hetzelfde te moeten doen ter bescherming van de eigen handel. Door controle was er geen aanleiding meer voor vermoedens die de offervaardigheid in een kwartier zouden verminderen.
- c. voorkomen dat er bevelen van Oranje zouden uitgaan en dat er in een kwartier aangelegenheden zouden worden behandeld zonder 'gemeen advijs' en zonder dat de omstandigheden in de andere kwartieren in aanmerking worden genomen ⁵³. 'Gemeen advijs' betekent instemming van alle daarvoor aangewezen instanties en zal hier betekenen, dat alle kwartieren bij de maatregelen worden betrokken, erover worden geïnformeerd en er zo nodig tegenop kunnen komen. De strekking van de bepaling zal onder andere zijn geweest te voorkomen, dat Oranje voor een kwartier een voorschrift bijv. inzake het handelsverkeer, zou laten uitgaan dat een ongunstig effect kon hebben voor een ander kwartier dat niet was ingelicht en niet de gelegenheid had gehad om voor de eigen belangen op te komen. Ook Oranje heeft voor zijn 'bevelen' de bedoelde instemming nodig, want de bepaling luidt algemeen. In het gedeelte van de Unietekst waarin de positie van Oranje is geregeld, komen enkele situaties voor waarin Oranje beslissingen kan nemen zonder instemming van anderen nodig te hebben. Het geldt daar duidelijk uitzonderingsbepalingen.
- d. voorkomen dat de opbrengst van de algemene belastingen wegvloeit naar andere bestemmingen dan naar de oorlogsfinanciering, bijv. naar rentenbetaling of schuldaflossing door een kwartier.

De afgevaardigden van een kwartier die in een ander kwartier worden gedetacheerd, worden benoemd door de gedeputeerden van de 'Staten ende steden' van het detacherende kwartier en officieel aangesteld door Oranje⁵⁴. Oranje bezegelt als leider van de Gemene Zaak de aanstellingen en verleent er zijn persoonlijk gezag aan.

⁴⁹ Zie voor de kwartierscolleges XIII-1(3).

⁵⁰ Zuiderkwartier wordt in hier besproken bepalingen genoemd: 'dese quartiere van Hollant', terwijl andere kwartieren heten 'Noorderquartier' en 'Zeelant'.

⁵¹ RH, 1e ed., 54; besluit van Generale Staten van Holland en Zeeland van 25-4-1576. Smit, 'Inleiding Financie van Holland', XIV.

⁵² NZ, I-B, 4: "ende omme alle jalousie ende quade vermoeden wegh te nemen".

⁵³ NZ, I-B, 4: "verhoeden van dat eenige bevelen van Zyne Excellencie zoude mogen emaneren, ende eenige zaken binnen d'een quartier ofte dander worden voortgesteld ende gedreven zonder gemeen advijs, nocte daerop gehooft ofte verstaen t'hebben die gelegentheyt ende conditie van de andere landen".

⁵⁴ NZ, I-B, 4 vlg.: wie gedetacheerd worden staat "al ter nominatie van de gedeputeerden van de Staten ende steden binnen elcken quartiere, ende by verkiesinge van Oranje". Met 'gedeputeerden' zal zijn bedoeld college dat in kwartier beleid van Gemene Zaak voert. De drie Zeeuwen die naar Zuid-Holland werden gedetacheerd, werden op 27-6-1576 benoemd

De gedetacheerde afgevaardigden moeten in het kwartier van hun detachering aanwezig zijn op alle vergaderingen over het beleid van de Gemene Zaak en daar meewerken aan een correcte heffing van de algemene belastingen en besteding van hun opbrengst. Zij moeten contact onderhouden met het kwartier dat hen heeft gedetacheerd.

13.2.6 Instructie voor gedetacheerde afgevaardigden

Gedetacheerde afgevaardigden moesten hun taak verrichten overeenkomstig een instructie⁵⁵. In de op naam van Oranje staande instructie wordt melding gemaakt van de goedkeuring door ('by advyse van') de Generale Staten, zodat de instructie zich voordoet als een regeling van Oranje waar de Staten mee hebben ingestemd. De instructie is echter een regeling van de Generale Staten waar Oranje mee heeft ingestemd, en is uitgevaardigd op last van de Generale Staten, zoals blijkt uit de aantekening na de ondertekening door Oranje: "Ter ordonnantie van de Staten van Holland ende Zeelant by my De Rechtere"⁵⁶. De Rechtere was de griffier van de Staten. De Generale Staten gaven de opdracht tot publicatie.

De instructie wijkt op onderdelen van de Unie-akte af en is misschien onafhankelijk van de Unie-akte opgesteld. Volgens de instructie zouden naar elk kwartier drie gedeputeerden uit de andere twee kwartieren worden gezonden⁵⁷. Uitwisseling van afgevaardigden tussen Zeeland en het Noorderkwartier heeft echter zoals vermeld niet plaats gehad. Ook de colleges waarbij afgevaardigden worden gedetacheerd, zijn anders omschreven dan in de Unie-akte. Volgens de Instructie zullen de gedetacheerde afgevaardigden in het kwartier van detachering met de gedeputeerden van de Staten zowel van het gouvernement als van de admiraliteit van dat kwartier de Gemene Zaak helpen leiden, handelen en regeren en bij de betaling van de oorlogskosten worden betrokken. De bepaling is wellicht geredigeerd met het 'College van de Staten' van Zuid-Holland voor ogen. Dit college had drie afdelingen: voor algemeen beleid, financiën en admiraliteit⁵⁸. Het is niet uitgesloten, dat men het voornemen heeft gehad om de in Zuid-Holland gedetacheerde drie Zeeuwse en drie Noordhollandse afgevaardigden te verdelen over de drie afdelingen van het Zuidhollandse college.

De taak van de gedetacheerde afgevaardigden strekt zich volgens de instructie uit tot het gehele beleid van het kwartier van detachering, ook voor zover dit niet op de Gemene Zaak betrekking heeft. Zij moeten aanwezig zijn op alle vergaderingen over het beleid van de Gemene Zaak en de oorlogskosten. Hun aanwezigheid moet er tevens toe dienen, dat zij volkomen bekend zijn met de behandeling van alle zaken te water en te land van het Gemene Land van het kwartier van detachering, in het bijzonder het financieel beheer, zodat zij kunnen nagaan of het geld wordt besteed waar het nodig is. Wat boven de noodzakelijke betalingen overschiet, kan dan op ordonnantie van Oranje worden besteed in de andere kwartieren, als daar een tekort aan geld is.

De gedetacheerde afgevaardigden moeten er op toezien, dat de generale middelen van 1 mei 1576 af geïnd worden en hun opbrengst uitsluitend besteed wordt aan na die datum opkomende oorlogskosten.

13.2.7 Centrale instantie voor financieel beleid

Volgens de Unie moeten de bondgenoten in elk kwartier elke veertien dagen of tenminste maandelijks aan Oranje toezenden een volledige staat van hun inkomsten uit de generale middelen van de Unie en wat daaruit ten behoeve van de oorlogvoering is uitbetaald, opdat

in vergadering van Raad 1575 in aanwezigheid van gedeputeerden van Walcherse steden d.w.z. Staten van Zeeland (*ibidem*, 31).

⁵⁵ NZ, I-B, 15 vlg.; Delft, 25-4-1576. Instructie bevat ook regelingen van financieel beheer (XIII-2(7)).

⁵⁶ RH, 1576, 1e ed., 55: "Is [door Generale Staten] gearresteert de generale Instructie, die by Syne Excellencie de Gedeputeerden binnen elcken Quartiere op 't beleydt der gemeene sake sal werden verleent." (25-4-1576)

⁵⁷ NZ, I-B, 16: "dat in elcken quartiere drye gedeputeerden uut d'andere twee quartieren sullen worden geschickt". Zie voor uitwisseling van afgevaardigden tussen kwartieren X-3(2), 3(3), 3(5).

⁵⁸ XII-18.

een generale staat 'neffens zyne Excellencie' daaruit kan worden gemaakt en bijgehouden en Oranje op basis daarvan betalingsopdrachten kan geven. De bepaling is nader uitgewerkt in de Instructie voor gedetacheerde afgevaardigden. Zij moeten terstond met de gedeputeerden van de Staten van het kwartier van detachering een overzicht voor dat kwartier opstellen van de gewone lasten te water en te land, de buitengewone lasten en de opbrengst van de nieuwe generale imposten, voor zover zij verpacht zijn, en de geraamde opbrengst van de gecollecteerde middelen. De overzichten moeten naar Oranje worden gezonden om als grondslag voor het beleid te dienen. De gedetacheerden moeten verder elke veertien dagen of tenminste maandelijks naar Oranje zenden een overzicht van de opbrengst van het licentrecht, het convoygeld, de graanimpost en van de niet verpachte (en dus gecollecteerde) generale imposten, d.w.z. van de middelen waarvan de opbrengst niet van tevoren vaststond. De opbrengst van de verpachte middelen stond voor de gehele pachtperiode van een half jaar – de voorlopig vastgestelde duur van de heffing van de generale middelen – vast en behoefde dus maar één keer meegedeeld te worden.

De gedetacheerden moeten bovendien een goed contact onderhouden met de gedeputeerden nevens Oranje uit de drie kwartieren inzake het financieel beleid. Hieruit blijkt, dat er een groep afgevaardigden van de drie kwartieren was of zou komen die zich nevens Oranje met het financieel beleid zou bezig houden. Hun taak zal het zijn geweest om de generale staat 'neffens zyne Excellencie' uit de ingezonden kwartiergegevens op te maken en te fungeren als een centrale instantie die voor het gehele gebied van de Gemene Zaak de stand van de oorlogsfinanciering bijhield. In Zuid-Holland gedetacheerde Zeeuwse afgevaardigden fungeerden daar in de 'Finantiekamer'⁵⁹. Vermoedelijk was dit de bedoelde centrale instantie die was gevormd door van de in Zuid-Holland gedetacheerde afgevaardigden Zeeuwse en Noordhollandse afgevaardigden toe te voegen aan de financiële afdeling van het 'College van de Staten' in Zuid-Holland. Van nauwe samenwerking met Oranje zal niet veel terecht zijn gekomen, omdat Oranje in mei 1576 naar Middelburg vertrok en pas jaren later weer in Holland resideerde.

13.2.8 Financiële regelingen; slot van verbondsonderdeel van Unie-akte 1576

Van 1 mei 1576 af zullen de impostopbrengsten in een kwartier in de eerste plaats worden besteed aan soldijbetaling en andere oorlogskosten die binnen dat kwartier moeten worden betaald door de functionarissen die daartoe zijn aangesteld en handelen volgens instructie en last van Oranje en de Staten. Schiet er geld over, dan mogen die functionarissen dat op bevelschrift van Oranje buiten het kwartier ten behoeve van de oorlogvoering besteden.

Voor de betaling van de kosten van soldaten, bootsgezellen en oorlogsschepen die uit een kwartier naar een ander kwartier worden gebracht, geldt, dat alle militairen en schepen en alle opbrengsten van de gemene middelen geacht worden van dezelfde aard te zijn, en dat alle steden en kwartieren als één lichaam worden beschouwd. De strekking van het voorschrift zal zijn, dat soldaten en schepen niet aan een bepaald kwartier gebonden zijn, en betaald moeten worden door het kwartier waar zij dienst doen.

Schulden die binnen een kwartier vóór 1 mei 1576 zijn ontstaan, mogen niet uit de generale middelen worden voldaan. Voor de betaling van die schulden en van renten en alimentaties zijn bestemd de inkomsten uit domeinen en inbeslaggenomen geestelijke en wereldlijke goederen binnen het kwartier. In elk kwartier zal daarvan naar ouder gewoonte rekening worden gedaan. De kosten van het ontzet van Zierikzee zullen echter uit de na 1 mei binnengekomen opbrengsten van de generale middelen worden betaald.

Als voor het behoud van een kwartier onvoorziene kosten gemaakt moeten worden, die uit de daar aanwezige gelden niet kunnen worden voldaan, mag de met het beleid van de zaken in het kwartier belaste instantie het geld op crediet opnemen of op interest lenen, en zal het geld gerestitueerd worden uit geld dat in andere kwartieren overschiet, een en ander ter ordonnantie van Oranje. Als in de andere kwartieren niet voldoende geld overschiet voor de restitutie, zullen Oranje en de bondgenoten in het algemeen (= Generale Staten) onmiddellijk enige middelen creëren waarmee het ontbrekend bedrag gemeenschappelijk eenparig gedragen zal worden.

⁵⁹ X-3(4).

Na de financiële regelingen wordt het verbondsonderdeel van de Unie-akte besloten met de ook in de Unie 1575 voorkomende bepaling, dat de bondgenoten zich zullen houden aan alle verbondsbepalingen en aan alles wat zij staatsgewijs in hun vergadering zullen besluiten niet alleen over de heffingen, maar over alle aangelegenheden die de 'politie ende gemeene staet der landen' betreffen.

13.3 Regeringsonderdeel van Unie 1576

13.3.1 Regeringsonderdeel van Unie-akte 1576

Het regeringsonderdeel van de Unie-akte 1576 is een gewijzigde versie van de Hollandse regeringsregeling van 1575 en bestaat evenals het verbondsonderdeel uit een preambule en een beschikkend gedeelte.

Opbouw en inhoud van de Hollandse regeringsregeling zijn een bewerking van het antwoord van de Staten van Zuid-Holland van 12 november 1574 op een propositie van Oranje ⁶⁰. Dat antwoord heeft betrekking op alle zaken van het Gemene Land. Oranje is betrokken bij alle zaken, zowel die van de Gemene Zaak als de 'politieke' zaken.

In de Hollandse regeringsregeling van 1575 is uitgegaan van een splitsing van het regeringsterrein in enerzijds een sector van de Gemene Zaak (leiding van oorlogvoering en bescherming van Holland en Zeeland) en een sector van de handhaving van de rechtsorde waartoe ook de godsdienstige situatie wordt gerekend in welke sectoren Oranje de hoofdrol vervult, en anderzijds een sector van alle andere zaken van het Gemene Land (de politieke zaken) die aan de Staten toevalt en wordt behandeld door een Landraad van de Staten. De Landraad wordt geregeld in een afzonderlijke instructie die met de regeringsregeling als één geheel kan worden gezien

Het regeringsonderdeel van de Unie-akte 1576 heeft betrekking op de Gemene Zaak en de landsheerlijke handhaving van de rechtsorde die mede de godsdienstige situatie omvat. Andere zaken van het Gemene Land komen slechts incidenteel in enkele bepalingen aan de orde. Hoewel sommige passages in de Unie-akte de indruk geven, dat de akte de regering van Holland en Zeeland volledig regelt, is de werkelijkheid anders. De politieke zaken blijven stilzwijgend in handen van de Staten. Over een Hollands-Zeeuwse Landraad wordt niet gesproken. Vandaar dat de opbouw van een eigen staatsbestel in Zeeland door de Unie 1576 niet werd onderbroken. In het najaar van 1576 krijgt Zeeland een eigen Landraad.

De rol van Oranje wordt geleidelijk beperkt tot de sectoren van de Gemene Zaak en de handhaving van de rechtsorde met inbegrip van de godsdienst. Daarnaast staat de sector van de Staten die alle andere zaken van het Gemene Land bestrijkt. Dit behoeft niet te betekenen, dat Oranje daar geen enkele rol in speelt. Zijn leiderschap van de Gemene Zaak kan zich ver uitstrekken.

Naast de vier sectoren van overheidsbeleid die hiervoor zijn behandeld, kan nog een sector van incidentele aangelegenheden worden onderscheiden die in gezamenlijk overleg van Oranje en de Staten worden behandeld. Hiertoe behoren belangrijke zaken als vredesonderhandelingen, buitenlandse hulp en de positie van Philips II.

13.3.2 Preambule van regeringsonderdeel van Unie-akte 1576

De preambule van het regeringsonderdeel constateert, dat alle goede republieken en gemeenschappen het best in stand worden gehouden door 'eenicheyt' die niet gedijt bij veel personen die vaak onderling van mening verschillen. Daarom moet de regering aan een 'hoofd ende overicheyt' worden toevertrouwd. De bondgenoten hebben zich lang beraden over de vorm van de regering en administratie van de Gemene Zaak van de Landen. Zij hebben vervolgens Oranje die altijd liefde voor de Landen heeft getoond en een van de voornaamste personen van de Nederlanden en de eerste van de Staten van de Nederlanden is ⁶¹, gevraagd en, voor zoveel in hun vermogen is, gekozen als 'hoofd ende hoogste overicheyt' en

⁶⁰ VII-19.

⁶¹ Vgl. II-7(7)

aangesteld om Holland en Zeeland te regeren en het gehele beleid van de Gemene Zaak van die Landen te voeren, en hebben dit alles aan Oranjes wil onderworpen, volgens de eed en toezeggingen die zij Oranje hebben gedaan. Zij kennen nu Oranje de voor die taken nodige volmacht en autoriteit toe die hierna is omschreven. Daarna volgt het beschikkende deel van het regeringsonderdeel.

Het verzoeken, verkiezen en aanstellen van Oranje als hoofd en hoogste overheid zijn geen elementen van de Unie 1576, maar hebben volgens de preambule vóór het sluiten van de Unie 1576 plaats gevonden en zijn vastgelegd in een eed en in toezeggingen die aan Oranje zijn gedaan. Dat het handelingen uit het verleden betreft, blijkt niet alleen uit de verwijzing naar een eed en toezeggingen die vóór de Unie 1576 moeten zijn gedaan, maar ook uit de werkwoordsvorm in de passage. Als door een akte een rechtshandeling werd vastgelegd, werd de handeling eerst in de voltooid tegenwoordige tijd vermeld en onmiddellijk daarna in de tegenwoordige tijd. Hier zijn het verzoeken, verkiezen en aanstellen alleen in de voltooid tegenwoordige tijd vermeld en daardoor als handelingen in het verleden gekwalificeerd. Het beschikkende deel van het regeringsonderdeel daarentegen kent volmacht en autoriteit toe aan Oranje aan wie de bondgenoten “geconfereert hebben ende mits desen confereren” (volmacht, enz.). Verder kan nog worden gewezen op het hybride concept van een regeringsregeling, dat in maart 1576 aan de Generale Staten werd voorgelegd ⁶². Daarin wordt voor het aannemen van Oranje als hoofd enz. verwezen naar voorgaande geschriften.

Oranje werd dus niet door de Unie 1576 tot hoofd en hoogste overheid aangesteld. Maar hoe en wanneer zou dat dan wel zijn gebeurd? De besproken passage is bijna letterlijk overgenomen uit de considerans van de Hollandse regeringsregeling van 1575. Daar ontbreekt overigens de verwijzing naar een eed en toezeggingen. Het verzoeken, verkiezen en aanstellen van Oranje had dus vóór het uitvaardigen van die regeling plaats gevonden en had alleen betrekking op de Staten van Holland. Dat het niet in de bedoeling van de opstellers van de Hollandse regeringsregeling lag om Oranje te verzoeken enz., blijkt ook uit het concept van de regeling waar nog geen considerans aan is toegevoegd, en waarin niet over het verzoeken enz. van Oranje wordt gesproken ⁶³. Op de zoektocht verder in het verleden teruggaand komt men bij het antwoord van de Staten van Zuid-Holland van 12 november 1574 dat de opstellers van de Hollandse regeringsregeling als werk materiaal heeft gediend ⁶⁴. Dit antwoord behoort tot discussies tussen Oranje en de Zuidhollandse Staten over een regeringsvorm. Zoals eerder is uiteengezet, hebben die discussies hoogstens tot mondelinge afspraken geleid, maar niet een regeringsregeling voor Zuid-Holland opgeleverd ⁶⁵. Bovendien stonden Zeeland en het Noorderkwartier buiten deze aangelegenheid.

De preambule van het regeringsonderdeel geeft de situatie weer die in Holland en Zeeland na het begin van de Opstand door eden en verklaringen en opvattingen was ontstaan. Oranje werd reeds in 1572 als leider van de Opstand beschouwd. De Staten van Holland en Zeeuwse steden hadden hem als stadhouder geaccepteerd, maar het stadhouderschap schoot te kort om de positie van Oranje te kwalificeren. Vervolgens was in Zeeland de regering en de positie van Oranje door de regeringsinstructie van maart 1574 geregeld. In Zuid-Holland had men in het najaar van 1574 geprobeerd een regeringsregeling vast te stellen, maar dat was niet gelukt. Wel hadden de Staten van dat kwartier Oranje vergaande bevoegdheden toegezegd.

De preambule stelt de in de loop der jaren gedane eden enz. voor als een in het verleden gemaakte keuze. In 1575 had men het voornemen opgevat om in een Hollands-Zeeuwse regeringsregeling de praktische consequenties van die keuze vast te leggen, maar dit had alleen een Hollandse regeringsregeling als resultaat gehad. De Unie-akte 1576 bracht nu in het regeringsonderdeel een Hollands-Zeeuwse regeringsregeling. Daarin krijgt Oranje geen andere bevoegdheden dan die in het beschikkende gedeelte zijn geregeld. Deze regeling is

⁶² XIII-1(5).

⁶³ RH, 2e ed., 1575, 347 vlg. Concept werd door Generale Staten van Holland en Zeeland opgesteld.

⁶⁴ VII-19.

⁶⁵ Swart, *Oranje*, 99, beschouwt antwoord van Staten van Zuid-Holland als toekennen door Staten van Holland van bevoegdheden die nader uitgewerkt zijn in gouvrenementsregeling van Holland van 1575 waarin Oranje Hoge Overheid voor duur van oorlog zou zijn opgedragen. In Unie 1576 zou ook Zeeland Hoge Overheid aan Oranje hebben opgedragen.

limitatief. Uit de vermelding van hoofd en hoogste overheid in de preambule mogen geen bevoegdheden worden afgeleid.

Aan de clausule 'voor zoovele in hemluyden is' wordt soms een inhoudelijke betekenis gegeven in die zin, dat zij de bevoegdheden die de Generale Staten Oranje verlenen, zou inperken⁶⁶. Vermoedelijk heeft de clausule geen inhoudelijke betekenis en is zij enkel een stijlfiguur ontstaan als een bescheidenheidsformule⁶⁷. De auteur drukt er naar de oorspronkelijke bedoeling mee uit, dat hij ook maar een mens met beperkte mogelijkheden is.

Het regeringsonderdeel regelt Oranje als beschermer van Holland en Zeeland, aan de landsheer voorbehouden rechtshandelingen, de godsdienst en diversen. Oranje vervult hier bijna steeds een centrale plaats. In het algemeen is de positie van Oranje in de Unie 1576 overgenomen uit de Hollandse regeringsregeling van 1575.

13.3.3 Bevoegdheden van Oranje in Unie-akte 1576

Toen in 1576 de generale middelen te weinig opleverden om de Zeeuwse oorlogsschepen te financieren, liet Oranje een partij pastel van een Fransman in beslag nemen om met de opbrengst het tekort te dekken⁶⁸. Uiteraard moest de Fransman schadeloos worden gesteld. Toen hij zijn geld verlangde, verwees Oranje hem naar de Walcherse steden. De steden stelden, dat Oranje zonder toestemming van de steden als superintendent van Gemene Zaak en hoofd van de Unie van Holland en Zeeland de pastel had aanvaard en dat de schuld aan de Fransman een schuld van de generaliteit van Holland en Zeeland was waarvan een deel volgens de Hollands-Zeeuwse quotenregeling voor gemeenschappelijke lasten voor rekening van Zeeland zou komen. De aan Oranje toegekende kwalificaties komen niet letterlijk in de Unie-akte voor. Oranje kon als superintendent van de Gemene Zaak worden beschouwd op

⁶⁶ Volgens Lademacher, *Stellung*, 69, betekent clausule, dat Staten aan Oranje als 'hoher Obrigkeit' zoveel politieke macht gaven als zij zelf bezaten. Er is echter geen sprake van, dat Staten al hun politieke macht uit handen gaven. Van de Spiegel onderscheidt met betrekking tot clausule waar hij inhoudelijke betekenis aan toekent, op regeringsterrein zone waar Staten bij betrokken waren, en zone die Staten "niet raakte, naamelijk het Regtsgebied, (die) bleef aan den Koning, als Graave van Holland en Zeeland" (*Satisfactie*, 67). Kluit, *Staatsregering*, IV, 592 vlg., interpreteert clausule in die zin, dat Staten meenden alleen voor zichzelf te kunnen spreken en niet voor functionarissen, stedelijke regeringen, schutterijen en gemeenten die dan ook afzonderlijk eed van gehoorzaamheid moesten zweren.

⁶⁷ Oranje gebruikt uitdrukking in akte van non-prejudicie voor Goes waarin hij verzekert, dat de inbreuk op de Satisfactie van Goes gemaakt door het verbod van uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst in de stad, de overige bepalingen van de Satisfactie onverlet laat en hij die bepalingen "soo verre alst in [hem] is" punctueel in acht zal nemen (Van de Spiegel, *Satisfactie*, 400). Vergelijk volgende varianten. In slot van Unie-akte beloven en verbinden zich de Generale Staten "voor zoovele hen angaet" Oranje te gehoorzamen. Staten van Holland besloten op 20-7-1572 in Dordrecht, dat zij met de andere landen en provinciën zouden overeenkomen "zoe veel hemluyden belangt" Oranje als beschermer en hoofd te erkennen (Bakhuizen van den Brink, 'Eerste vergadering', 38). Burgemeesters en schepenen van Goes geven "voor soo veel als in ons es" enkele gecommitteerden volmacht om te onderhandelen over satisfactie (Van de Spiegel, *Satisfactie*, 397, akte van 19-1-1577). Voorbeelden van andere in ambtelijke stukken in 16^e eeuw gebruikelijke stijlfiguren zonder redactionele betekenis zijn toevoeging van "dwelck God verhoede" aan vermelding van dreigend onheil (NZ, V, 255; Staten van Zeeland, nov./dec. 1583), van "Godt beter 't" en "twelck Godt geclaecht zy" aan vermelding van ongewenste toestand (NZ, IV, 462; Staten van Zeeland, 25-5-1581; V, 70; Gecommitteerde Raden van Zeeland, 27-1-1583), van "Gode loff" aan vermelding van heugelijk feit (*ibidem*, 464; Staten van Zeeland, 26-5-1581) en van "onder correctie van (persoon aan wie voorstel wordt gedaan)" aan voorstel gedaan aan hoger gesitueerde persoon of instantie (*ibidem*, 674; Staten van Zeeland aan Oranje, 3-8-1582). Deze stijlfiguren drukken besef uit, dat gebruiker een wezen met beperkingen is dat geen absolute macht heeft, niet over toekomst beschikt, niet voor anderen kan spreken of beslissen, en zich kan vergissen.

⁶⁸ NZ, I-B, 163 (2-1-1578). Pastel was volgens akte getekend door Taymon op 16-11-1576 door agent van Ramond Durant, heer van Bastide, verkocht aan 'Gouverneur et Conseil d'Estat' [van Zeeland] die op hun beurt pastel ten behoeve van Gemene Zaak verkochten (NZ, IV, 139 vlg.; ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 20r).

grond van de hem in het regeringsonderdeel toegekende zeer ruime bevoegdheden met betrekking tot de oorlogvoering. 'Hoofd van de Unie' kon hij worden genoemd op grond van zijn belangrijke rol in de totstandkoming en de werking van de Unie die in de Unie-akte tot uitdrukking komt in het voorschrijven van wederzijdse eden. Bedacht moet overigens worden, dat het voor de Walcherse steden van belang was de centrale positie van Oranje in de Unie te beklemtonen, omdat door het optreden van Oranje het grootste deel van de schuld aan Holland kon worden toegerekend.

Het beschikkende deel van het gouvernementsonderdeel begint met de mededeling, dat de bondgenoten Oranje 'allen volcommen macht ende autoriteyt verlenen' die nodig zijn om zijn in het beschikkende deel vermelde taken uit te oefenen. 'Volcommen macht' is volmacht. De uitdrukking heeft geen inhoudelijke betekenis, maar kwalificeert de wijze waarop Oranje de hem toegekende bevoegdheden mag uitoefenen, namelijk zonder inmenging van anderen ⁶⁹.

13.3.4 Bevoegdheden van Oranje inzake oorlogvoering

Oranje zal, zolang Holland en Zeeland in oorlog zijn of (vanwege oorlogsdreiging) zich gewapend moeten opstellen, volkomen autoriteit en macht (d.w.z. een volkomen volmacht) hebben om 'als souverain ende overhoofd' alles te gebieden wat voor de bewaring en bescherming van Holland en Zeeland kan worden gedaan, en alles te verbieden wat voor die landen schadelijk kan zijn. Blijkens de context is met conservatie en bescherming militair optreden bedoeld. Dit is de rol van een beschermer of protector. "Souverain en overhoofd" drukt hetzelfde uit als volmacht. 'Souverain' betekent hier: in zijn positie of functie (i.c. het protectorschap) geen gebieder boven zich of medegebieder naast zich hebben, alleen aan de top staan en vrij zijn om naar eigen inzicht te handelen. Het gaat hier niet over de moderne souvereiniteit in de zin van een algemene opperste regeermacht ⁷⁰. Die is hier niet aan de orde. De landsheerlijkheid die zich in de richting van die algemene regeermacht bewoog, was niet beschikbaar, want Philips II werd blijkens de Unie-akte nog steeds als landsheer erkend. 'Overhoofd' betekent hetzelfde als 'hoogste overicheyt' in de preambule.

Oranje zal opperbevelhebber van de strijdkrachten te water en te land zijn en daarbij mogen handelen naar eigen goeddunken of naar de raad van wie hij bij de uitoefening van zijn taak wil betrekken ⁷¹. Deze laatste overbodig lijkende bepaling betekent, dat Oranje niet verplicht is advies van een bepaalde persoon of instantie in te winnen. Oranje mag onder meer troepen legeren waar hij wil, zonder daarvoor toestemming van de Staten of een stedelijke regering nodig te hebben, een bepaling van grote praktische betekenis, omdat tot ongenoegen van Oranje in het algemeen de steden maar moeilijk te bewegen waren om garnizoen in te nemen. Soldaten waren nu eenmaal de schrik van vriend en vijand. Daar kwam nog bij, dat soldaten vaak hun vrouwen en kinderen bij zich hadden die een wezensvreemd element in de stadsbevolking vormden dat gehuisvest en onderhouden moest worden ⁷². Om de medewerking van de steden te verkrijgen was het van belang, dat een stad niet bovenmatig met krijgsvolk werd belast. Vlissingen had in 1572 laten zien wat er kon gebeuren, als stedelingen geen garnizoen wilden innemen. Steden kunnen wel bezwaar maken tegen de legering van troepen, maar pas nadat zij de troepen hebben binnengelaten. Gunstig voor de bevolking is de bepaling, dat soldaten niet meer belastingvrijstellingen zullen genieten dan de ingezetenen van de plaats waar zij zijn gelegd.

Oranje is vrij in het aannemen van militairen. De bondgenoten mogen alleen met toestemming van Oranje soldaten en bootsgezellen aannemen en ontslaan en oorlogsschepen uitrusten en

⁶⁹ Vgl. XIV-6(1), Ord. HZ imposten 1574, al. 32: "daer toe den selven gevende volkomen macht ende autoriteyt".

⁷⁰ Zie voor 'souverain' Van de Spiegel, *Satisfactie*, 68 vlg.

⁷¹ Conclusie van passage waarin onbeperkte leiding van oorlogvoering aan Oranje wordt opgedragen, luidt: "Dat zulcx die geheele beschermenisse der voorscreven landen staen zal ter dispositie ende ordonnancie van zyne Excellencie, die daertoe zal mogen gebrucken alle die knechten [= soldaten], oorlooghschepen ende bootsgezellen, (enz.).

⁷² Het werd als een gunstige omstandigheid beschouwd, als soldaten zonder vrouwen en kinderen kwamen, zie **KHA**, Fbk I, Ned.miss., nr 192: Oranje schrijft aan ongenoemden [zal regering van Rotterdam zijn], dat hij heeft besloten in Rotterdam 325 Schotse soldaten te legeren, "dewelcle wy verhopē ghylieden te liever aennemen sult, alsoe deselve egheene vrouwen ofte kinderen by hen en hebben".

afdanken ⁷³. Oranje zal de krijgstucht handhaven en de Staten en steden zullen hem ,als hij dat verlangt, daarbij met hun schutterijen en bevolking behulpzaam zijn. De bepaling is niet zozeer een verplichting voor de Staten en steden, maar een toezegging van hulp als Oranje er niet in slaagt de krijgstucht te handhaven.

Niet alleen op het terrein van de oorlogvoering, maar ook op dat van de oorlogsfinanciering krijgt Oranje bevoegdheden. In het eerste gedeelte van de Unie-akte ontvangt hij een coördinerende en controlerende functie met betrekking tot de gemene middelen en de uit de opbrengst daarvan gedane uitgaven. In het tweede deel van de akte is bepaald, dat de ontvangers van de gemene middelen worden aangesteld door Oranje met de Staten (van Holland en Zeeland). Op financieel terrein blijft het zwaartepunt liggen bij de Staten die bij de oorlogsfinanciering een sterkere positie hebben dan de Hollandse regeringsregeling van 1575 inhoudt..

13.3.5 Bevoegdheden van Oranje inzake landsheerlijke hoogheid

Na de regeling van Oranjes bevoegdheden inzake de oorlogvoering geven de Generale Staten in de Unie-akte voorschriften voor het regeringsterrein dat in het bijzonder aan de landsheer was voorbehouden. Oranje was op dit terrein al als zaakwaarnemer voor Philips opgetreden, maar nu stellen de Generale Staten hem als zodanig aan. Er is geen reden voor de veronderstelling, dat Oranje hier als stadhouder van Philips zou optreden. De term 'stadhouder' komt trouwens in de Unie-akte niet voor.

Oranje zal vanwege landsheer Philips het Hof van Holland, Zeeland en (West-)Friesland zijn rechtsprekende functie in de drie kwartieren van de Opstand laten uitoefenen. Dat de rechtspraak in naam van Philips plaats vond, was een technisch-juridische aangelegenheid. De vorst gold als de hoogste rechter en iedereen erkende, al was het slechts formeel, Philips als landsheer. Het was bovendien in voorjaar 1576 niet uitgesloten, dat Philips weer als effectief landsheer zou worden erkend, en dan zouden vonnissen die niet in zijn naam geveld waren, wel eens als ongeldig kunnen worden beschouwd.

Het Hof zal in de drie kwartieren als vanouds gerespecteerd worden en zijn handelingen zullen er rechtskracht hebben. De Staten maken wel van de gelegenheid gebruik om hun positie te versterken door de rechtsmacht van het Hof te beperken. In de Hollandse regeringsregeling van 1575 worden aan de rechtsmacht van het Hof onttrokken geschillen gericht tegen besluiten van de Staten. Die bepaling wordt in de Unie 1576 overgenomen, maar toegevoegd worden geschillen over de heffing van de gemene middelen ⁷⁴. Zulke geschillen zullen worden beslecht door de gedeputeerden van de Staten binnen elk kwartier. Hierdoor werden externe ingrepen in de heffing van de gemene middelen uitgesloten. De fiscale wetgever hield de fiscale rechtspraak in eigen hand.

Inzake beroepen en tenuitvoerlegging van vonnissen zal het Hof zich houden aan de provisionele ordonnantie van de Staten ⁷⁵. Oranje zal vanwege Philips de leden van het Hof en de justitiële functionarissen die niet ter benoeming van de Rekenkamer staan, kiezen uit een door de Staten opgemaakte voordracht van drie personen, mits er voor wordt gezorgd,

⁷³ Het is de vraag, of Staten niet grotere vrijheid hadden dan bepaling suggereert. Kort vóór Pacificatie schrijft Oranje aan Brusselse Raad van State, dat, nu onderlinge vrede tussen Nederlandse gewesten is hersteld, "les estatz d'Hollande, pour aucunement se relever des charges jusques icy par eulx supportées, ont esté d'avis de casser" Schotse kolonel Balfour met 12 compagnieën Schotten; Oranje beveelt Balfour met zijn soldaten bij de Raad aan (Gachard, *Taciturne*, III, 155, nr 564; Middelburg, 1-11-1576).

⁷⁴ NZ, III-287: Gecommitteerde Raden concluderen in aangelegenheid van Zeeuwse Tol, dat conform Unie [1576] Raad van Holland zich niet met zaken van de Staten van Zeeland mag bemoeien (4-4-1579).

⁷⁵ Wellicht betreft het hier besluit genomen naar aanleiding van discussie in Generale Staten van Holland en Zeeland op 20 april 1575 over opzenden van zaak, vermoedelijk beroepszaak, door Hof naar Grote Raad in Mechelen (*RH*, 2e ed., 1575, 287). Hof, daarin bijgevalen door Oranje en Staten, erkende "de Koninklijke Majesteits Raad tot Mechelen – – voor den grooten ende Souverainen Raad van deese sijne Majesteits Nederlanden , daar wy geen vyandschap teegen hebben". Dit standpunt kan zijn beïnvloed door toen lopende vredesonderhandelingen.

dat conform een oud recht van Zeeland altijd twee leden van het Hof uit Zeeland herkomstig zijn ⁷⁶. Het Hof zal een aantal rechtsvoorzieningen treffen die vóór de Opstand door de Grote Raad van Mechelen werden getroffen.

Oranje zal 'als by der overhant' vanwege Philips bepaalde landsheerlijke prerogatieven uitoefenen. 'By der overhant' drukt uit, dat Oranje in die gevallen optreedt op het hoogste gezagsniveau, dat van de landsheer. Het gaat hier om het verlenen van gunsten e.d. Het is voor de begunstigten van het grootste belang, dat de rechtshandelingen effect hebben, alsof zij door Philips zijn genomen. Zij moeten daarom formeel in orde zijn en onder meer op naam van Philips luiden. Het betreft in de eerste plaats bepaalde gunsten aan particulieren, zoals gratie, legitimatie en procedurele begunstiging. In de tweede plaats geldt de regeling voor octroyen, voorrechten en privileges, maar hier moeten de Staten in gekend worden. Oranje zal namelijk geen octroyen en privileges verlenen aan gemeenschappen, steden of vlekken dan 'met advijs' van de Staten "omme alle questiën te voorkomen". 'Met advijs' zal hier betekenen, dat de mening van de Staten moet worden gevraagd ⁷⁷. Deze bepaling moest onder meer situaties voorkomen als die waarin Middelburg in 1574 was terechtgekomen, toen Oranje ten koste van de stad voorrechten aan Vlissingen, Veere en vooral het vlek Arnemuiden verleend had.

Alleen Oranje mag sauvegarden en paspoorten verstrekken of doen verstrekken, handelingen die nauw met de oorlogvoering in verband stonden. Sauvegarde betekent onder meer vrijgeleide, en meer in het bijzonder de bescherming die tegen betaling wordt verleend aan inwoners van vijandelijk gebied die zich binnen het bereik van de krijgsmacht van het sauvegarde verlenende gezag bevinden. Met paspoorten zullen zijn bedoeld documenten die iemand in bijzondere gevallen een onbelemmerde doortocht moesten verzekeren ⁷⁸. Voor paspoorten die in het kader van de heffing van licenten werden verstrekt, bestond een administratieve procedure.

Oranje zal verder de landsheerlijke bevoegdheid uitoefenen om periodiek stedelijke regeringen te vernieuwen volgens de daarvoor geldende stedelijke rechtsregels. Als de nood of de veiligheid zulks vereist, mag Oranje buiten de daarvoor bestemde tijd stedelijke officieren (baljuws e.d. functionarissen) en regeringspersonen vervangen met 'medeweten' van de meerderheid van vroedschap en corpus van de stad ⁷⁹.

Vanouds mocht de landsheer de Staten van een gewest bijeenroepen. Oranje mag blijkens een uit de Unie 1575 in het verbondsonderdeel van de Unie-akte van 1576 overgenomen bepaling ⁸⁰ de bondgenoten convoceren voor de behandeling van 'eene gemeene zake'. Blijkens de context van de bepaling is hier gedacht aan een vergadering van de Generale Staten. In de Hollandse regeringsregeling van 1575 krijgt Oranje bovendien de bevoegdheid om de Staten te doen vergaderen 'in het particulier ofte generaal', d.w.z. de Staten van Holland afzonderlijk, of de Generale Staten van Holland en Zeeland ⁸¹. Deze bepaling is niet overgenomen in de Unie-akte van 1576, vermoedelijk omdat men haar overbodig vond.

13.3.6 Godsdienst

De regeling inzake de godsdienst in de Unie-akte is een compromis tussen de opvattingen van de Generale Staten en van Oranje en heeft een voorgeschiedenis. In 1575 was er een verschil van opvatting tussen Zeeland en Holland inzake de omschrijving van de

⁷⁶ Zie ook X-4(10).

⁷⁷ Vgl. NZ I-B, 80 (19-1-1577) procedure in Generale Staten n.a.v. verzoek van Medemblik om nieuwe haven te mogen aanleggen.

⁷⁸ **Paspoort van Oranje voor Piggen.**

⁷⁹ "met kennis van zaken ende van tmeerdereel dergeenre, die de vroetschap ende tcorpus derzelver steden zijn representerende". Vermelding van 'tmeerdereel' doet vermoeden, dat het om meer dan medeweten gaat, namelijk om instemming, zoals Kluit met beroep op De Groot aanneemt (Kluit, *Staatregering*, I, 122). Niet duidelijk is, of met vroedschap en corpus één of twee instanties zijn bedoeld. 'Corpus' zou ook schutterijen en gilden kunnen omvatten.

⁸⁰ Dat de bondgenoten gevolg moeten geven aan een convocatie voor een vergadering.

⁸¹ Bepaling zal zijn geredigeerd in veronderstelling, dat gouvernementsregeling ook voor Zeeland zou gelden.

Gereformeerde godsdienst in het antwoord van Oranje en de Staten op de voorstellen die de delegatie van Requesens bij de vredesonderhandelingen ter tafel had gebracht ⁸². Van de tekst van het antwoord werden drie exemplaren vervaardigd, omdat elk kwartier voor zich antwoordde. In het antwoord wordt de Gereformeerde godsdienst genoemd 'de Gereformeerde Euangelische ende waaragtige Catholijke ende Apostolique Religie'. De Zeeuwen zonden evenwel een tekst in met de simpele omschrijving 'die gereformeerde Religie' waaruit blijkt, dat zij de in de voor gezamenlijk gebruik opgestelde tekst impliciet opgenomen veroordeling van het Rooms-katholicisme als onwaarachtige godsdienst afwezen.

Eveneens in 1575 leidde de redactie van de bepaling inzake de uitoefening van de godsdienst in de Hollandse regeringsregeling tot een meningsverschil tussen de Hollandse Staten en Oranje. In de officiële tekst die de Staten aan Oranje overhandigden, luidde het tweede deel van de bepaling: "doende surcheeren ende ophouden de exercitie van de Roomsche Religie". Oranje maakte bezwaar tegen deze redactie, vermoedelijk vanwege de uitgesproken intolerantie tegenover het Rooms-Katholicisme ⁸³. De Staten besloten op 30 juli 1575, dat, ingeval Oranje bij zijn bezwaar bleef, dat deel van de bepaling vervangen zou worden door: "doende surcheeren de Religien den Evangelio contrarieerende". Vermoedelijk is de bepaling toen in die zin gewijzigd.

De Hollandse regeringsregeling van 1575 bevat met betrekking tot de godsdienst bovendien twee regelingen waardoor het burgerlijk gezag invloed op kerkelijke zaken krijgt ⁸⁴. In steden en plekken mag geen collegie of consistorie bestaan dat niet is aangesteld door de stedelijke magistraat of de Staten. 'Consistorie' heeft hier betrekking op een kerkelijke instantie (de kerkeraad), zoals blijkt uit Oranjes hierna vermelde reactie op de tekst van de Unie-akte 1576. Verder zal Oranje ter bevordering van de Gereformeerde religie drie of vier gekwalificeerde personen aanstellen als generale commissarissen in het stuk der religie die er op moeten toezien, dat predikanten voldoende kwaliteit bezitten en behoorlijk onderhoud genieten. De commissarissen zijn ook betrokken bij het door Oranje stellen van een goede orde op de uitoefening van de Gereformeerde religie.

Volgens de Unie-akte 1576 zal Oranje de uitoefening van de 'Gereformeerde Evangelische religie' toelaten en handhaven, en de uitoefening van godsdiensten die in strijd zijn met het Evangelie, doen ophouden, maar niet toelaten, dat iemand ter zake van geloof of geweten aan een onderzoek wordt onderworpen of wordt gehinderd. Voor zover de bepaling de publieke uitoefening van godsdiensten, in het bijzonder de Rooms-katholieke, verhinderde, moet de bepaling voor Oranje gezien zijn verdraagzaamheid in godsdienstaangelegenheden een onaangename verplichting zijn geweest.

Oranje zal, zo nodig 'met advijs' van de Staten, zodanige goede orde stellen op de uitoefening van de Gereformeerde Evangelische religie, als gelet op de omstandigheden en de stedelijke situatie nodig is voor zoveel mogelijk rust en gemak van de bevolking ⁸⁵ zonder aan Gods eer te kort te doen. De bepaling zal in het bijzonder betrekking hebben op de vestiging en groei van reformatorische kerkelijke gemeenschappen in steden waarbij vaak wrijvingen ontstonden over het ter beschikking stellen van Roomse kerken en andere geestelijke gebouwen voor

⁸² In *RH*, 2e ed., 1575, 282, vlg., is tekst van door Oranje met Zuid-Holland, Bommel en Buren ingezonden antwoord opgenomen. In marge is aanhef en onderschrift van Zeeuws antwoord vermeld, maar niet afwijkende omschrijving van godsdienst. Die afwijking blijkt uit vanwege delegatie van Requesens gewaarmerkt origineel exemplaar van Zeeuws antwoord in NA, Staten van Holland 1572-1795, Verzameling voormalig Bruine Kastje, nr 21. Wellicht had Zeeland reeds bij discussie over antwoord bezwaar tegen godsdienstomschrijving gemaakt, want in notulen wordt gesproken van 'seekere Proteste' dat bij ontworpen antwoord werd gevoegd (*RH, ibidem*, 282). Op 7 mei 1575 – Zeeuws antwoord was toen al getekend – besloten Generale Staten Zeeuwse wijziging 'tot discretie' van Oranje te stellen die blijkbaar geen bezwaar heeft gemaakt (*RH, ibidem*, 308). Wijziging lag trouwens in lijn van zijn opvattingen over godsdienstige tolerantie.

⁸³ *RH*, 2e ed., 1575, 138. In *RH* wordt geen melding gemaakt van wijziging van clausule.

⁸⁴ *RH*, 2e ed., 1575, 617. Onderhouden van een consistorie wordt in gouvernementsregeling niet geregeld als godsdienstaangelegenheid, maar als zaak van handhaving van openbaar gezag.

⁸⁵ 'gemeente', waarmee blijkens context niet kerkelijke gemeente, maar plaatselijke bevolking is bedoeld.

kerkdiensten. Er moest enerzijds gelegenheid zijn voor het houden van reformatorische diensten, maar anderzijds moesten de maatregelen die daarvoor werden genomen, de rust onder de niet-reformatorisch gezinde meerderheid van de bevolking zo weinig mogelijk verstoren.

Aanvankelijk waren in de tekst van de Unie 1576 de hiervoor vermelde twee regelingen van de Hollandse regeringsregeling van 1575 over de consistories en de generale commissarissen opgenomen. Oranje verlangde echter, dat de regelingen weggelaten zouden worden, en zo geschiedde ⁸⁶.

13.3.7 Oranje en Raden in kwartieren

Oranje die geen regeringsapparaat bezat, mocht volgens de Hollandse regeringsregeling een persoonlijke Raad instellen waar geen sporen van zijn gevonden. Bovendien kon hij een beroep doen op de Landraad die overigens maar een kort bestaan had. In de Unie 1576 komen een persoonlijke Raad van Oranje en een Landraad niet voor. In plaats daarvan is bepaald, dat Oranje in het kwartier waar hij zich bevindt, gebruik mag maken van de hulp en raad van de gedeputeerden van de Staten en steden die binnen dat kwartier voor het beleid van de Gemene Zaak zijn aangesteld. Het gaat hier om de kwartierscolleges die in het eerste deel van de verbondsakte zijn vermeld als de personen die in een kwartier de Gemene Zaak 'beleyden' en aan wie enkele personen uit een of twee andere kwartieren worden toegevoegd ⁸⁷. Er is verwantschap met de bepaling in de Unie 1576, dat Oranje en de Generale Staten ontvangers voor de inning van de gemene middelen benoemen ⁸⁸. In beide opzichten – wie assisteert Oranje en wie benoemt financiële functionarissen – was Oranje in 1575 in beginsel vrij om te handelen en was hij in 1576 gebonden aan samenwerking met de Generale Staten. Voor een persoonlijke Raad van Oranje was in 1576 geen plaats meer ⁸⁹.

13.3.8 Overheidsgezag van de Staten

In 1576 berustte in Holland en Zeeland de regering bij de Staten. Maar de Staten hadden belangrijke taken toevertrouwd aan Oranje. Het terrein van overheidszorg in 1576 kan worden verdeeld in vijf sectoren: oorlogvoering, uitoefening van landsheerlijke hoogheid, godsdienst, zorg voor het maatschappelijk leven, en een onbepaalde sector van incidentele regeringszaken.

De oorlogvoering werd geregeld in afspraken tussen de Staten en Oranje. Oranje was bereid de oorlogvoering te leiden, als de Staten hem daarvoor geld en ruime bevoegdheden gaven. De Staten voldeden aan die voorwaarden en brachten het geld voor de oorlogsfinanciering bijeen.

De uitoefening van de landsheerlijke hoogheid stond ter beschikking van de Staten. Oranje was bereid in die sector die bevoegdheden uit te oefenen die de Staten hem zouden verlenen. De Staten verleenden hem een aantal bevoegdheden al of niet geclausuleerd. Voor godsdienstzaken schreven zij hem voor welke politiek hij moest volgen.

De zorg voor het maatschappelijk leven bleef bij de Staten. De instructie voor de Zuidhollandse Landraad beschrijft in algemene bewoordingen de taak van de Staten in die sector: " – – – de Staaten van den Lande incumbeert te vorderen het gemeene welvaart der Landen, ende te voorkoomen ende verhinderen het gunt eenigsints tot qualijkvaart, schaade ofte nadeel der selver landen soude moogen strekken, daar toe vereischt werd en van nooden is, goede ordre met een gestaedig opsigt gehouden te werden op alle saaken van de Justitie ende Politie der Landen ende Steeden, soo in het gemeen als particulier, sonder dewelk in Republiquen of Gemeenschappen de eenigheid, verseekertheid ofte gerustigheid der

⁸⁶ RH, 1e ed., 1576, 58: "ende aengaende de religie, verstondt syne Excellencie, dat het poinct van de Consistorien daer uyt soude werden gelaten, midtsgaders van de Commissarissen, die op het stuck van de religie superintendentie souden hebben."

⁸⁷ XIII-1(2).

⁸⁸ Zie XIII-2(5).

⁸⁹ Bepaling dat Oranje zich bij krijgskzaken mag laten adviseren door wie hij wil (zie XIII-3(4)), heeft op ander aspect betrekking dan instellen van eigen Raad.

Burgerlijke Gemeenten niet en mogte onderhouden werden, weesende nogtans het voedsel des voorschreeve welvaarts der Landen” ⁹⁰.

In 1575 heeft men geprobeerd de zorg voor het maatschappelijk leven toe te vertrouwen aan een Hollands–Zeeuwse Landraad. Toen dat niet lukte, werd deze sector een van de belangrijkste werkterreinen van de kwartierscolleges.

Naast de zojuist behandelde sectoren van overheidszorg was er nog een onbepaald terrein waarop besluiten op regeringsniveau genomen moesten worden. Het betrof incidentele aangelegenheden, meest van groot belang, zoals vredesonderhandelingen, de positie van Philips II, buitenlandse hulp. Zulke aangelegenheden werden door Oranje en de Staten in onderling overleg geregeld ⁹¹.

De Unie 1576 draagt Oranje op de rechten, privileges, costumen en dergelijke voorzieningen van Holland en Zeeland en hun steden te handhaven en te beschermen en alle functionarissen, magistraten en overheden te beschermen. De bepaling is algemeen en geldt ook voor Oranje bij de uitoefening van zijn bevoegdheden, voor zover daar niet in de Unie-akte een uitzondering op is gemaakt, bijv. inzake het leggen van garnizoen in een stad. Alleen reeds uit deze bepaling blijkt, dat aan Oranje niet de moderne souvereiniteit werd opgedragen, want zulk een beperking van handelingsvrijheid is daarmee onverenigbaar ⁹².

Aan de bepaling wordt toegevoegd, dat gouverneurs, militaire bevelhebbers en andere militaire functionarissen in de kwartieren zich niet mogen bemoeien met ‘politijcke ofte judiciële zaken’ die zich in of buiten de steden voordoen, maar de behandeling daarvan moeten overlaten aan de vanouds daarvoor aangewezen plaatselijke functionarissen en regeringen en aan het Hof van Holland en Zeeland. Oranjes gouverneurs werden hiermee buiten het terrein van de competentie van burgerlijke overheden gesloten ⁹³. De instructie voor afgevaardigden van een kwartier die naar een ander kwartier worden gedetacheerd, bepaalt nog eens uitdrukkelijk voor bepaalde justitiële zaken, dat de kwartierscolleges met de gedetacheerde afgevaardigden er op moeten letten, dat in alle steden en dorpen de behandeling van gerechtelijke vorderingen en procedures en de tenuitvoerlegging van vonnissen geschiedt door de vanouds daarvoor aangewezen functionarissen, zonder dat iemand anders, gouverneur of wie ook, zich daarmee bemoeit, tenzij hem dat door de reguliere functionarissen is gevraagd ⁹⁴.

Er waren in 1576 in het gebied van de Gemene Zaak twee typen gouverneurs van Oranje: *a.* gouverneurs die waren betrokken bij de regering van een kwartier, en *b.* gouverneurs met een locale taak. In Zuid–Holland waren er na het vertrek van Lumey alleen locale gouverneurs. De gouverneur van het Noorderkwartier, Sonoy, en de twee Zeeuwse gouverneurs namen deel aan de regering van hun kwartier. De situatie in Zuid–Holland kan worden verklaard uit de aanwezigheid van Oranje. Gouverneurs waren vertegenwoordigers van Oranje en in het kwartier waar Oranje gewoonlijk verbleef, was een aan de regering deelnemende gouverneur overbodig. De Unietekst kent geen verschillende typen gouverneurs, maar na het sluiten van de Unie werd in de praktijk met betrekking tot het verbod aan gouverneurs om zich met politieke en gerechtelijke zaken te bemoeien wel onderscheid gemaakt tussen mederegerende gouverneurs en locale gouverneurs. Na het sluiten van de Unie bleven de beide Zeeuwse gouverneurs deel uitmaken van het informele regerings College 1575 en in het najaar van 1576 vormde de enig overgebleven Zeeuwse gouverneur met de Landraad het

⁹⁰ *RH*, 2e ed., 1575, 707 (27-8-1575). Tirade is overgenomen uit concept instructie voor een Hollands–Zeeuwse Landraad en zal opvatting van Generale Staten weergeven (*ibidem*, 353 (19-5-1575)).

⁹¹ *Voorbeeld*: *NZ*, I-A, 85, Oranje zendt vier gedeputeerden naar Staten van Zeeland om Zeeuws standpunt te vernemen over verzoek aan Johan Casimir om met troepen te hulp te komen waar groot geldbedrag mee zou zijn gemoeid (5-1-1576).

⁹² Vgl. naar moderne souvereiniteit strevende Philips II die in consideransen van de Criminele Ordonnantien van 1570 effect van alle met inhoud daarvan strijdende rechtsregels en -gebruiken opschortte tot hij ter zake van geval tot geval op verzoek van belanghebbenden beslissing zou hebben genomen (Voorda, *Criminele Ordonnantien*, wetteksten, 4, 56).

⁹³ Met betrekking tot enige toen in Zeeland nog werkzame gouverneur (van Walcheren), De Haultain, is dit voorschrift vermoedelijk soepel toegepast; vgl. X-4(9).

⁹⁴ *NZ*, I-B, 17 vlg.

nieuwe Zeeuwse regeringscollege G&L 1576. Ook in het Noorderkwartier bleef gouverneur Sonoy bij de regering betrokken.

13.3.9 Geschil tussen Staten van Noorderkwartier en gouverneur Sonoy over diens bevoegdheden

Volgens die Uniebepalingen zouden de gouverneurs in Zeeland en het Noorderkwartier zich dus uitsluitend met militaire zaken mogen bemoeien. In het Noorderkwartier werd dit direct zo opgevat en gouverneur Sonoy steigerde.

Omstreeks de zomer van 1576 stelden de Staten van het Noorderkwartier een concept op van een ordonnantie waarin de werkzaamheden inzake politie, finantie en admiraliteit van de gedeputeerden van de Staten werden geregeld⁹⁵. De Staten waren van oordeel daartoe bevoegd te zijn op grond van de Unie 1576. In het concept was onder meer bepaald, dat het college bijeenkomsten van de Staten mocht uitschrijven.

Gouverneur Sonoy was zeer ontstemd over de handelwijze van de Staten en stelde, dat het concept in veel opzichten in strijd was met de commissie waarmee Oranje hem in april 1572 als zijn plaatsvervanger de regering over het Noorderkwartier had toevertrouwd⁹⁶. Sonoy gaf een commentaar op het concept. Van de geschilpunten worden er hier slechts enkele vermeld.

Sonoy was bereid te accepteren, dat de gedeputeerden en de commissarissen van Oranje hem als raden zouden assisteren bij het uitvoeren van zijn taak. Dit moest dan ook met zoveel woorden in de ordonnantie worden vastgelegd. Het was voor hem onacceptabel, dat het college bijeenkomsten van de Staten mocht uitschrijven. Dit streed volgens hem tegen de 'hoogheid' van Oranje.

De Staten en de gedeputeerde raden voerden daartegen het volgende aan. De commissie van Sonoy was zeer ruim gesteld, omdat zij was gegeven, toen Oranje nog niet in het gebied van de Opstand was en niet kon vertrouwen op de stedelijke regeringen. Maar daarna was de situatie verbeterd en hadden Oranje en de Generale Staten van Holland en Zeeland [in april 1576] een Unie gesloten waarin onder meer was bepaald, dat gouverneurs [van Oranje] zich niet mochten bemoeien met politieke aangelegenheden. De commissie van Sonoy werd door de concept ordonnantie niet herroepen, maar beperkt. Aan de gouverneur werd het beleid in alle krijgskzaken overgelaten. Ook zou hij de bevoegdheid behouden om de Staten en de gedeputeerden voor een bijeenkomst op te roepen als dat nodig was. Maar die bevoegdheid zou niet exclusief zijn, want ook de gedeputeerden met Oranje's commissarissen zouden die bevoegdheid hebben, zoals gebruikelijk was in Zuid-Holland en Zeeland waar het Noorderkwartier mee geünieerd was. De steden mochten hun besluiten veranderen als de omstandigheden dit nodig maakten. Na nog hun standpunt inzake een aantal andere door Sonoy opgebrachte punten gegeven te hebben, besloten de Staten en gedeputeerde raden hun betoog met de opmerking, dat zij er mee instemden, dat zowel de gouverneur als de Staten en gedeputeerden elk hun ambt zouden uitoefenen in overeenstemming met de Unie 1576.

De aangelegenheid werd ook voorgelegd aan de Generale Staten die instemden met de door de Noordhollanders opgestelde tekst en besloten, dat Oranje zou worden gevraagd die tekst goed te keuren, omdat deze strekte tot handhaving van de Unie 1576⁹⁷.

⁹⁵ Bor, I, *Oorsprongk*, 709 vlg. (9e boek, fo 167v vlg.). Bor geeft niet tekst van ordonnantie die aanleiding was voor geschil tussen Staten en Sonoy, maar wel commentaar van Sonoy op aantal artikelen. Vermoedelijk werden in concept ordonnantie gedeputeerden van steden en Oranjes commissarissen samen beschouwd als één college dat voorwerp van regeling was. Swart, *Oranje*, 62 vlg., schenkt nauwelijks aandacht aan geschil dat bij hem niet uit de verf komt.

⁹⁶ Er was vaker onenigheid tussen Sonoy en Staten van Noorderkwartier; zie Van Nierop, *Verraad*, 127 vlg. Sonoy was ook betrokken bij geruchtmakende affaire waar dat boek aan is gewijd en die in 1576 nog niet was afgedaan.

⁹⁷ *RH*, 1e ed., 1576, 139 (22-8-1576). Standpunt van Generale Staten zou door twee commissarissen aan Oranje worden overgebracht.

Oranje besliste de aangelegenheid bij een beschikking van 21 augustus 1576 ⁹⁸. Naar zijn oordeel waren de geschilpunten voldoende duidelijk in de Unie geregeld en hadden de Staten van het Noorderkwartier niets anders gedaan dan de relevante bepalingen van de Unie in de vorm van een ordonnantie gieten. Volgens hem was het geen punt voor geschil wie de ordonnantie had moeten opstellen en op wiens naam deze gesteld had moeten worden, omdat de Staten niet alleen bevoegd, maar ex officio verplicht waren aldus uitvoering te geven aan het besluit van de Generale Staten van Holland en Zeeland. Oranje maakte van de gelegenheid gebruik om enkele nadere bepalingen en verduidelijkingen aan te brengen die bij de toepassing van de ordonnantie in acht genomen moesten worden. De gouverneur als representant van Oranje behoorde niet buiten de beraadslagingen van het college te worden gesloten, maar er zou een Raad zijn bestaande uit het college (van de gedeputeerden en Oranjes commissarissen) met de gouverneur als president. Deze Raad zou alle aangelegenheden op het terrein van de generale politie, finantie en Admiraliteit behandelen. De gouverneur mocht zich niet bemoeien met specifiek stedelijke aangelegenheden die niet het algemene landsbeleid betroffen ⁹⁹, maar moest deze aan de steden ter behandeling overlaten. Convocatie van de Staten zou geschieden door de gouverneur en in diens afwezigheid door het college van gedeputeerden en commissarissen. Het beleid van de admiraliteit van de binnenwateren behield Oranje geheel aan zich. Zou de ordonnantie iets bepalen in strijd met de Unie, dan zou dit door Oranje en de Generale Staten van Holland en Zeeland geregeld worden, want Oranje wilde de Unie gehandhaafd zien.

Al begint Oranje met te verklaren, dat de Noord-Hollanders niet van de Unie waren afgeweken, hij brengt twee belangrijke beperkingen in de Noordhollandse regeling aan. De Noordhollandse steden zouden niet geheel vrij zijn om een Statenvergadering uit te schrijven, zoals zij verlangden met een beroep op de situatie in Zuid-Holland en Zeeland, maar dit alleen mogen doen als gouverneur Sonoy afwezig was. Was hij aanwezig, dan mocht alleen hij een Statenvergadering convoceren. Uit het onderling verband van de teksten kan worden afgeleid, dat het hier niet maar gaat om een protocollaire kwestie, te weten op wiens naam een convocatie voor een Statenvergadering moet uitgaan, maar om de vraag of er een Statenvergadering komt of niet. De vraag of Oranje hier de tekenen der tijden niet heeft miskend, blijft hier rusten.

De tweede beperking betreft de Uniebepaling, dat gouverneurs zich niet met politieke en gerechtelijke aangelegenheden mogen bemoeien. De betekenis die Oranje aan deze bepaling gaf, is ook voor de Zeeuwse situatie van belang. Oranje geeft een creatieve interpretatie van de bepaling en maakt ervan, dat de gouverneur zich niet mag bemoeien met politieke of gerechtelijke aangelegenheden die de steden in het bijzonder of hun burgers en inwoners betreffen en geen betrekking hebben op het algemene beleid van de algemene zaken van het Land. Oranje maakt hier een niet in de Unie gemaakt onderscheid tussen zaken die het algemene Landsbeleid betreffen, en zaken op het niveau van de afzonderlijke steden en hun burgers en inwoners. Alleen laatstbedoelde categorie wordt volgens Oranje aan de bemoeiingen van de gouverneurs onttrokken.

Toen Sonoy nog niet op alle punten tevreden was gesteld, schreef Marnix hem, dat de ordonnantie van de steden overeenkwam met de door de Generale Staten van Holland en Zeeland besloten bepalingen waaraan Oranje zich zonder bezwaar onderwierp, en dat Sonoy bij Oranje de indruk kon wekken, dat hij 'zich hoger zou willen dragen' dan Oranje. Marnix voegde daar aan toe, dat Sonoy toch moest weten, dat het zwaartepunt van de regering bij de bevolking lag en dat de kring van Sonoy en Marnix zich daarin moest schikken ¹⁰⁰.

⁹⁸ Dit is datum bij Bor. Oranje zal zijn beslissing na vergadering van Generale Staten van 22-8-1576 hebben genomen.

⁹⁹ De gouverneur zou zich niet mogen bemoeien met "politieke of judiciale saken die den steden in haar particulier of haren borgeren en inwoonderen aengingen, en de gemene beleidinge der generale saken des Lands niet en roerden".

¹⁰⁰ "Gy siet doch dat onse Regeringe alhier meest in de gemeente bestaat. Daerom is 't van node dat wy ons daer na voegen, en [ik] soude u geensins kunnen raden u daer in eenigsins te opposeren." Marnix schreef vermoedelijk op suggestie van Oranje aan Sonoy. Vgl. wat Oranje op 7-1-1573 aan Junius de Junge schreef (V-8). Opvatting, dat Unie 1576 aan Oranje soort opperste regeermacht zou hebben verleend, valt niet te rijmen met deze na aangaan van Unie 1576 door Marnix gemaakte opmerking.

13.4 Slotbepalingen van Unie 1576

13.4.1 Wederzijdse eden en interpretatie van Unie-akte 1576

De Staten en bondgenoten en de functionarissen (baljuws e.d.), magistraten, schutterijen en gemeenten van alle steden en vlekken zullen Oranje nakoming van de regelingen van de Unie-akte en gehoorzaamheid zweren. De door of namens Oranje te zweren eed kwam reeds ter sprake. In *Register Holland* en *Notulen Zeeland* wordt geen melding gemaakt van het afleggen van eden.

Volgens de Unie 1575 zal de betekenis van onduidelijke tekstgedeelten worden vastgesteld door de bondgenoten bij meerderheid van stemmen. De Hollandse regeringsregeling van 1575 bevat geen interpretatiebepaling. Onduidelijkheid in de Unie 1576 zal worden opgelost door Oranje en de meerderheid van de stemmen van de bondgenoten ¹⁰¹. Uitdrukkelijk heeft de interpretatiebepaling zowel op het verbondsonderdeel als op het regeringsonderdeel van de akte betrekking.

13.4.2 Ondertekening en uitvaardiging

Volgens de slotclausule is de Unietekst opgesteld te Delft door de ridderschappen, edelen, grote en kleine steden van Holland en Zeeland, staatsgewijs vergaderd, op 25 april 1576, en als blijk daarvan ondertekend door de ridderschappen, edelen en gedeputeerden van de Staten en steden van Holland en Zeeland, gezegeld met het zegel van de Staten van Holland, terwijl op verzoek van de Staten en steden van Zeeland Delft voor hen gezegeld heeft. Oranje ondertekende en bezegelde de Unie-akte 'tot meerder vasticheyt' daarvan. Oranjes handelingen waren geen onderdeel van de in de Unie-akte behandelde materie, maar het door een vooraanstaand persoon aan de Unie verlenen van moreel gezag.

De volgorde van ondertekening is: als eerste en afzonderlijk Oranje, vervolgens vijf Hollandse edelen met Culemborg als eerste, daarna uit het Zuiderkwartier Dordrecht, Delft, Leiden, Gouda en Rotterdam, vervolgens drie gedeputeerden vanwege de zeven steden van Noord-Holland, en tenslotte de Zeeuwse steden Middelburg, (het belegerde) Zierikzee, Vlissingen en Veere. Hoewel volgens de aanhef van de akte de inhoud mede was vastgesteld door Schiedam, Brielle, Woerden en Geertruidenberg tekenden die 'kleine steden' van het Zuiderkwartier niet mee. Men heeft blijkbaar aangenomen, dat zij door de grote Zuidhollandse steden vertegenwoordigd waren. Dit was een afwijking van de procedure van de Unie 1575 die mede door Schiedam, Brielle en Woerden is getekend ¹⁰².

Na de handtekeningen komt de clausule "ter ordonnantie van de Staten van Hollant ende Zeelant", getekend door de griffier De Rechtere, waaruit blijkt, dat de akte is uitgevaardigd op last van de Staten van Holland en Zeeland.

¹⁰¹ Dit is meest aannemelijke interpretatie van clausule: "zal d'interpretatie ende tbeduyt van de onduidelijkheid staen aen zyne Excellencie, denzelven bondgenoten ende den meesten stemmen van dien". Beslissende interpretatie moet zowel door Oranje als door meerderheid van bondgenoten gesteund worden.

¹⁰² NA, Staten van Holland 1572 – 1795, Verzameling voormalig Bruine Kastje, nr 22. Oranje bekrachtigde Unie 1575 niet door ondertekening maar alleen met zijn zegel.

14 Zeeuwse en Hollands-Zeeuwse fiscale wetgeving 1574 – 1576.

14.1 *Algemeen*

14.1.1 Inleiding ¹

De financiering van de oorlogvoering was een der hoofdmotieven van de Hollands–Zeeuwse samenwerking zoals die vorm kreeg in de Unies van 1575 en 1576, nadat in 1574 een verbond onvoltooid was gebleven. Op fiscaal terrein leidde de samenwerking tot Hollands–Zeeuwse belastingen die in de fiscaliteit van Holland en Zeeland een belangrijke plaats innamen. HZ 1574, 1575 en 1576 verdienen in meer dan één opzicht aandacht. De imposten werden in het leven geroepen door de Staten (entiteiten) van twee gewesten die optraden als één regeringsinstantie: de Generale Staten. De toepassing was in handen van de Statencolleges van de drie kwartieren.

Hierna komen niet alle Hollands-Zeeuwse belastingen uit de periode 1574–1576 ter sprake. Men kan het conglomeraat van heffingen dat in 1576 als één complex werd beschouwd, verdelen in enerzijds heffingen (hierna imposten genoemd) op goederen in economisch verkeer, zoals wijn, bier, graan en andere objecten, en op vermogen, zoals landerijen en vee, en anderzijds rechten ter zake van in- en uitvoer van goederen en handel op de vijand: het licentrecht en het convoygeld. Deze laatstbedoelde rechten waarvan het licentrecht reeds in hoofdstuk 5 ter sprake kwam, zullen in dit hoofdstuk slechts bijkomstig worden vermeld. De voornaamste reden is, dat de imposten directe voorlopers vóór de Opstand hadden en via de Unie van Utrecht tijdens de Republiek als ‘gemene middelen’ de kern van de gewestelijke fiscaliteit zouden gaan vormen. Licentrecht en convoygeld daarentegen werden reeds in de jaren tachtig van de 16e eeuw generaliteitsmiddelen. De wetgeving op deze middelen was sterk afhankelijk van oorlogsomstandigheden en handelspolitiek en verschilt daarin van de wetgeving op de imposten, die vooral was gericht op het verkrijgen van opbrengst.

Fiscale heffingen worden in dit hoofdstuk besproken als staatkundige verschijnselen. Aandacht krijgen vooral hun plaats in het staatkundig bestel en de constructie van hun wetgeving. In het algemeen zullen fiscale aspecten, zoals de keus van de belastingtypen, het relatieve belang van elke belasting binnen het stelsel, belastingsubjecten, belastingobjecten, tarief, heffingsmethode, wetsuitvoering, opbrengst, maatschappelijk effect van de belastingheffing en andere aspecten niet of slechts bijkomstig aan de orde komen.

Kort vóór de invoering in Zeeland van HZ imposten 1574 werden gedurende enkele weken in Zeeland achtereenvolgens twee Zeeuwse impostencomplexen geheven die in nauw verband stonden met HZ imposten 1574. Deze drie impostencomplexen van 1574 worden hierna besproken in de volgorde: Zeeuws impostencomplex van 22 april 1574, Zeeuws impostencomplex van 17 mei 1574 en HZ imposten 1574 van 10 mei 1574.

14.1.2 Fiscale terminologie 1574–1576

De volgende opmerkingen over terminologie betreffen teksten uit Holland en Zeeland van 1574 – 1576, voorzover niet anders blijkt.

Een algemeen gebruikte verzamelterm voor alle fiscale heffingen als categorie verschijnselen beschouwd is een betrekkelijk recent verschijnsel ². In de 16e eeuw werd een groep fiscale

¹ In dit hoofdstuk zijn volgende verkortingen gebruikt: Generale Staten = Generale Staten van Holland en Zeeland; Ord. 1574 = ordonnantie van 2-3-1574 waarbij Zeeuwse Regeringsraad werd ingesteld (VIII-3 vlg.); Raad 1574 = Zeeuwse Regeringsraad van 2-3-1574; Plakk. Z 1574 = plakkaat op Zeeuws impostenstelsel van 17-5-1574; Ord. HZ 1574 = Hollands–Zeeuwse ordonnantie van 10-5-1574 op oorlogsfinanciering; Ord. HZ 1575 = Hollands–Zeeuwse ordonnantie op generale imposten van 10-6-1575; Plakk. HZ 1576 = Hollands–Zeeuws plakkaat op generale middelen van 23-4-1576; HZ imposten 1574, c.q. 1575 en 1576 = Hollands–Zeeuws impostencomplex 1574, c.q. 1575 en 1576.

heffingen vaak 'middelen' genoemd, maar 'middel' heeft dan de bredere betekenis van 'geldbron' ³. Overigens kreeg 'middel' in de veelgebruikte termen 'generale middelen' en 'gemeene middelen' een sterk fiscale kleur. Soms vond men het nodig om uitdrukkelijk aan te geven, dat men handelde over middelen die een financiële of fiscale last waren, en gebruikte men de uitdrukking 'middelen van belastinge' ⁴. Een veel gebruikte verzamelterm voor fiscale heffingen in de 16e eeuw (vroegere perioden buiten beschouwing gelaten) was 'schatting'. 'Belasting' als algemene verzamelterm voor fiscale heffingen verscheen in de tweede helft van de 18e eeuw als product van de toenemende rationalisatie van het maatschappelijk leven en verdrong toen spoedig 'schatting'.

In de Hollands-Zeeuwse wetgeving van 1574–1576 wordt een groep fiscale heffingen meestal aangeduid door een combinatie van twee, drie of meer termen die elk ook voor afzonderlijke heffingen worden gebruikt. Als voor een groep heffingen een verzamelterm wordt gebruikt, is dat niet één bepaalde term, maar nu eens deze, dan weer die term. Een terminologische bijzonderheid is ook, dat een groep heffingen nu eens door een term in het enkelvoud, dan weer door dezelfde of een andere term in het meervoud wordt aangeduid.

Voor fiscale heffingen was een aantal termen in gebruik: accijns, impost, contributie, omslag, enz. Elk van die termen was in een bepaalde historische constellatie ontstaan. Het verschil tussen een 'accijns' en een 'impost' ligt niet in de aard van de heffingen, maar in de tijd van hun ontstaan. Terminologisch werd een assistentijdperk omstreeks 1500 gevolgd door een impostentijdperk. Een in het assistentijdperk ontstane heffing heette 'assise' (met vele varianten: accijns, excijns, enz.; Nederlands equivalent: zetting). Bleef een assise na het einde van het assistentijdperk bestaan, dan behield de heffing de benaming 'assise'. Een geheel gelijke heffing die in het impostentijdperk ontstond, heette 'impost' (Nederlands equivalent: opstelling). Ten onrechte wordt wel gesteld, dat assisen stedelijke heffingen waren en imposten gewestelijke heffingen. In het assistentijdperk ontstonden vooral stedelijke heffingen die de naam 'assise' kregen en tot het eind van hun bestaan behielden. Gewestelijke heffingen verschenen vooral in het impostentijdperk en werden daarom 'impost' genoemd. In het impostentijdperk verschenen er ook stedelijke imposten ⁵. Heffingen werden vaak niet door een term, maar door een omschrijving aangeduid: men zal van bier betalen, bier zal betalen.

Voor Statenheffingen die in 1574–1576 verschenen, werden, afgezien van het licentrecht en het convoygeld, termen als accijns, impost, enz. gebruikt als synoniemen die geen verband hielden met de aard van de heffingen. In de Zeeuwse en vermoedelijk ook in de Hollandse steden vormden oude assisen op wijn en bier de kern van de stedelijke fiscaliteit. Zoals reeds ter sprake kwam, werden in Holland in 1573 en later zulke stedelijke assisen aan de stedelijke beschikkingsmacht onttrokken en bestemd voor de oorlogsfinanciering ⁶. Zo sloop de term 'assise' als het ware het terrein van de Statenheffingen binnen. Dit kan het gebruik in de wetgeving op de Hollands-Zeeuwse imposten verklaren van 'acchijsen' met betrekking tot generale middelen. Men zag in die heffingen nog de herkomst uit de stedelijke fiscaliteit. Overigens werd een heffing in het algemeen niet met één bepaalde term verbonden. Een bierheffing kon in een tekst bieraccijns worden genoemd en dezelfde heffing in een andere tekst bierimpost.

² Zie Dirksen, 'Stedelijke heffingen', 20 vlg.

³ GA Gouda, Oud -Archief nr 45, fo 67r; 'middelen totter oorloge' waarmee zijn bedoeld in ontwerp voor Ord.HZ 1574 vermeldde geldbronnen waartoe naast fiscale heffingen onder meer sauvegarden en buit behoren.

⁴ NZ, IV (1580 – 1582), 141 vlg.; brief van Gecommitteerde Raden van Zeeland aan Vlissingen, 29-2-1580. Bedoeld is breed complex fiscale heffingen. 'Van belastinge' wil zeggen, dat middelen last van financiële of fiscale aard zijn. 'Belasting' is hier een kwalificatie, niet een generieke term voor fiscale heffingen. Verderop in brief wordt gesproken van toekomstige 'gelijke belastingen'. Uit context van brief volgt, dat 'belastingen' is gebruikt om benoemde verschijnselen te kwalificeren als (financiële of fiscale) lasten. In later stadium van betekenisontwikkeling van 'belasting' heeft term deze kwalificerende functie verloren en heeft hij tegenwoordig enkel onderscheidende functie om bepaalde (fiscale) verschijnselen tot afzonderlijke categorie verschijnselen te groeperen.

⁵ Voorbeelden: Staten van Zeeland verlenen aan Middelburg, Vlissingen en Veere octroy voor heffing van imposten op turf, brandhout en kolen (NZ, 1674, 40 vlg.).

⁶ XII-7.

In de ordonnantie op het Zeeuwse impostencomplex van 22 april 1574 wordt het complex 'de groote tslands impost' en 'de generale tslands impost' genoemd, waarmee het bijzondere karakter van het complex wordt uitgedrukt: het is een samenstel van heffingen van en over het Land in tegenstelling tot de 'oude acchysen ende imposten' van de steden die gehandhaafd worden⁷. De bierimpost van het complex wordt genoemd de 'bieracchysen ofte groote imposten'. Daarin worden de tarieven voor de verschillende soorten bier als evenzovele afzonderlijke imposten beschouwd en de bierimpost aangewezen als de impost die het gehele complex zwaardrukkend maakt. Voor het overige worden in de ordonnantie heffingen niet door een term aangeduid, maar door een omschrijving, bijvoorbeeld: van bier zal de taper betalen.

In het plakkaat op het Zeeuwse impostencomplex van 17 mei 1574 wordt het complex aangeduid als 'impost ende gabellen' en 'opstellinghe'⁸. De dubbelterm 'impost ende gabellen' drukt uit, dat het gaat om één complex dat uit een aantal elementen bestaat. 'Gabelle' in de betekenis van fiscale heffing werd in Zeeland weinig gebruikt⁹. 'Opstellinghe' is een weinig gebruikte vorm van taalpurisme voor impost¹⁰. De afzonderlijke imposten worden niet door een term aangeduid, maar door een omschrijving. Men, de burger, de soldaat, enz. zal betalen of 'ten imposte' betalen een bepaald bedrag over een bepaald object. Soms betaalt het belaste object zelf, bijv. een el fluweel zal 6 stuivers betalen. Schepen met belaste objecten aan boord betalen. Het schip is dan de maatstaf van heffing: alle belaste objecten (hout, turf, enz.) aan boord van een bepaald scheepstype worden in één bedrag belast.

In Ord. HZ 1574 waarin onder meer HZ imposten 1574 is opgenomen, worden alle voorgeschreven fiscale en niet-fiscale geldbronnen 'middelen' genoemd (§ 3, 4). Als verzameltermen voor fiscale heffingen worden gebruikt 'Ordonnantien en Contributien' (§ 23), 'Acchysen, Imposten, ende Contributien' (§ 5) en 'Accijnsen, Impost, Contributien, ende Ommeslagen' (§ 18). De ordonnantie rekent tot deze fiscale heffingen niet het licentrecht (§ 25) dat samen met niet-fiscale inkomstenbronnen als buit en domeinen wordt vermeld. Wellicht zag men het licentrecht nog als betaling voor een vergunning. Het convoygeld komt niet in de ordonnantie voor. In de dubbelterm 'ordonnantien en contributien' legt het eerste element de nadruk op het verplichtend karakter van de heffing en het tweede element op de handeling van het betalen¹¹. Wat de afzonderlijke heffingen betreft, is er sprake van een 'accijns' op wijn- en, een 'ghemeene accijns' van bieren en een 'generale accijns' van gemalen graan e.d. en van meel. De overige heffingen zijn termloos en door een omschrijving aangeduid: van hoornbeesten, bezaaide gemeten, zout, enz. zal betaald worden. Tot deze categorie behoort ook de 4 stuivers per ton bier voor financiering van ammunities. Soms is een specifieke omschrijving gebruikt: van de inkomsten van landerijen en onroerende rechten zal de 6e penning 'ommegelegd' worden. In één bepaling is voor alle heffingen een verzamelterm gebruikt. Wie wil procederen over de betaling van een heffing, moet beginnen met de hoofdsom van de betwiste 'contributie' op tafel te leggen.

⁷ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 102r vlg.

⁸ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 96v.

⁹ Unger, *Bronnen*, III, nr 512, 332: huizen op dok te Arnemuiden en hun inwoners 'sullen subject zijn ten gabellen, excysen, malerye ende andere lasten' van Middelburg als andere huizen op Arnemuiden (23-6-1525). Zie voor term onder meer Visser, 'Moorse wortel der omzettaf', 373 vlg.

¹⁰ Omstreeks zelfde tijd werd soms in plaats van veelgebruikte term 'contributie' puristische equivalent 'medegeldinge' gebruikt zoals in pamflet Kn. 301 met titel "Personele ende gewillige contributie ende medegeldinge by de drye Staten van Brabant geconsenteert [enz.]"; Brussel, 1577. Zie voor dit hoofdgeld: Fruin, 'Belasting bij quoten', 29 vlg.

¹¹ 'Ordonnantie' in de betekenis van fiscale heffing komt betrekkelijk weinig voor. In 1541 gaf Maximiliaan van Bourgondië als heer van Brouwershaven aan stad octrooi voor invoering van heffingencomplex aangeduid als 'zeekere belastinge, ordinanciën ende inposten' (Unger, 'Rechtsbronnen Brouwershaven', 28). In 1579 verlangt Oranje in betoog tot Staten-Generaal onder meer, dat afgevaardigden zullen zweren "de n'excuser lesdictes provinces ou villes des charges, impositions ou ordonnances générales" (Japikse, *S-G*, II, 592). Als fiscale term is 'ordonnantie' verwant aan 'assise'. Beide termen zijn ontstaan uit grondbetekenis van verordening en van die betekenis uit verruimd tot (krachtens verordening opgelegde) heffing (vgl. voor 'assise': Dirksen, 'Stedelijke heffingen', 20 vlg.).

HZ imposten 1574 werd soms 'de grote impost' genoemd ¹². Deze betiteling is dan niet een wettelijke term, maar een in het algemene spraakgebruik gehanteerde karakterisering waaruit blijkt, dat men de vele heffingen van het complex als een drukkende eenheid beschouwde die door 'impost' als een alomvattende term werd aangeduid.

Ord. HZ 1575 die niet op het licentrecht en het convoygeld betrekking heeft, duidt in de considerans de voorgeschreven heffingen aan als 'seekere middelen van Contributie ende Imposten'. In de uiterst summiere beschrijving van de heffingen worden deze aangeduid als 'seekere gemeene Accynsen ende Imposten' op wijnen, bieren, zeep, hoornbeesten, enz. Alle heffingen samen heten 'de voorschreeve Middelen'.

In Plakk. HZ 1576 dat zowel op de imposten als op het licentrecht en het convoygeld betrekking heeft, wordt de volgende terminologie gebruikt. In de titel van de gedrukte uitgave van het plakkaat wordt de groep voorgeschreven heffingen aangeduid als 'die ghemeene ende generale middelen van Acchijsen, Imposten ende Contributien' ¹³. In het plakkaat wordt de groep aangeduid als 'middelen van Acchijsen, Imposten ende lasten', 'ghemeene middelen van Acchijsen ende Imposten', 'Acchijsen, Imposten, ende contributien', 'Acchijsen, Imposten ende middelen', 'Acchijsen, Imposten, contributien ende ommeslaghen'. Alle heffingen blijken onder de combinatie 'acchijsen en imposten' te vallen. 'Contributien', 'lasten', 'middelen' en 'ommeslaghen' voegen geen nieuwe elementen toe. Interessant is, dat in een van de groepsaanduidingen 'last' voorkomt, in feite dezelfde kwalificatie als 'belasting'. Ook in dit plakkaat moet de aanspanner van een geschil over een heffing beginnen met het betalen van de betwiste 'contributie', de verzamelterm voor alle heffingen.

Voor de afzonderlijke heffingen gebruikt Plakk. HZ 1576 verschillende termen. Er zijn 'acchijsen' op wijn, brandewijn en bier, de termloze heffing van 4 stuivers per ton bier voor ammunitie, een impost op het gemaal, op het zout, op de hoornbeesten en bezaaide landerijen, op de zeep, op de zijden en wollen lakens, een impost van de 20e penning van slachtvee en van verkochte of verruilde paarden. Er is een impost van het waaggeld, terminologisch merkwaardig, omdat het achtervoegsel -geld reeds heffing betekent. Termloos wordt aangeduid een zesde part van de 100e penning van de waarde van onroerende zaken, ook aangeduid als 'hondertsten penninck'. Er zijn de licenten, ook genoemd het recht van de licenten, een maandelijks geheven impost van in gebruik zijnde landerijen, een convoygelt op ingevoerde goederen, een impost van graan en zaad en een convoyghelt van tussen de kwartieren vervoerde boter en kaas. Overigens wordt soms ook gesproken van de 'impost van den convoygelde', van de 'impost geseyt convoygelt' en van de 'imposte geseyt lastgelt' (een onderdeel van de bij het convoygeld ondergebrachte impost op de granen), dezelfde dubbele kwalificatie van de heffing als bij het waaggeld ¹⁴. Het convoygeld werd soms 'lastgeld' genoemd, omdat het aanvankelijk per last werd berekend. 'Lastgeld' is een neutrale benaming die ook voor heffingen op haring werd gebruikt.

De Hollands-Zeeuwse imposten worden vaak genoemd de 'generale imposten' waarmee wordt uitgedrukt, dat hun werkingsgebied niet tot een bepaald gewest of kwartier is beperkt, maar dat zij behoren bij het gehele territoir van de Opstand. Zij zijn dan ook ingesteld door de Generale Staten. Het is riskant om de generale imposten van 1574–1576 'gemene' imposten of middelen te noemen. 'Gemeen' is dubbelzinnig, omdat het zowel 'algemeen' (=generaal) als 'gemeenschappelijk' kan betekenen. Algemeen, generaal, veronderstelt een eenheid, gemeenschappelijk een veelheid.

'Schieten' wordt in het plakkaat gebezigd niet in de betekenis van 'betalen', maar van 'heffen': 'men zal schieten' van landerijen 6 groten per gemet. Deze terminologie is voor heffingen op landerijen in Zeeland in de 16e eeuw gebruikelijk ¹⁵.

14.1.3 Zeeuwse fiscaliteit in 1573–1576

¹² NZ, I-8.

¹³ KB, Verz. Plakkaten, Q. 6, No. 43.

¹⁴ NZ, I-B, 25 (6-6-1576).

¹⁵ Vgl. NZ, I-A, 104: "waterpenningen, by de Staten van Walcheren voor dit jaer geschoten" (6-5-1576); *ibidem*, I-C, 75: "zal men op denzelven voet schieten ende innen" 2 groten per gemet ten behoeve van Wolfaartsdijk (februari 1578).

Van april 1572 tot maart 1574 ontbrak in de opstandige gebieden van Zeeland een Zeeuwse gewestelijke regering.

Aanvankelijk ontbraken ook heffingen die in het gehele Zeeuwse opstandgebied werden toegepast. In 1573 werd in Zeeland een licentrecht ingevoerd dat gedeeltelijk berustte op het gezag van Oranje in de oorlogvoering ter zee en gedeeltelijk op wetgeving van de Staten van Holland ¹⁶. Vermoedelijk in het voorjaar van 1574 kwam daar een ook in Holland toegepaste heffing van 4 stuivers per ton bier bij ¹⁷. Er zijn geen aanwijzingen, dat het in 1573 in Holland ingevoerde convoygeld op inkomende goederen in Zeeland werd ingevoerd.

In mei 1574 stelden de Generale Staten wetgeving op de oorlogsfinanciering vast waarbij HZ imposten 1574 werd ingevoerd waarvan de beoogde opbrengst niet was vastgelegd ¹⁸. Voor de oorlogsfinanciering werden verder onder meer bestemd licentrecht en buit. De heffing van licentrecht werd eveneens in mei 1574 geregeld in een plakkaat van Oranje en de Generale Staten ¹⁹.

In Zeeland werden in het voorjaar van 1574 als voorlopige maatregel enkele imposten van HZ imposten 1574 vóór de invoering van het gehele complex geheven. In Zeeland werd het complex HZ imposten 1574 te zwaar geacht en werd in plaats daarvan in mei 1574 een omvangrijk Zeeuws impostencomplex ingevoerd. Dit Zeeuwse impostencomplex is ruim een week van kracht geweest en heeft nauwelijks effect gehad. Eind mei 1574 werd besloten toch HZ imposten 1574 in Zeeland in te voeren.

In 1575 werd voor de oorlogsfinanciering te land HZ imposten 1575 vastgesteld met een beoogde maandopbrengst van 104.000 £ van 40 gr. Voor de oorlogvoering ter zee werd een afzonderlijk Hollands-Zeeuws financieringscomplex ontworpen bestaande uit licentrecht, convoygeld en buit. Het convoygeld werd in Zeeland niet ingevoerd ²⁰.

In 1576 werd in één Hollands-Zeeuws complex de financiering van de oorlog te land en ter zee geregeld met een beoogde maandopbrengst van 205.000 £ van 40 gr. Het complex bestond uit een impostencomplex, licentrecht, convoygeld, met het convoygeld verband houdende graanheffingen en buit. Toen werd in Zeeland het convoygeld ingevoerd.

14.1.4 Heffing van 4 stuivers per ton bier; Oranje als belastingheffer

Als een zwerfsteen bevindt zich op fiscaal terrein in Zeeland in 1574–1576 de heffing van 4 stuivers per ton bier waarvan de opbrengst voor de aanschaf van ammunitie bestemd was. De belasting werd geheven van inheemse brouwers over hun productie en van bier ingevoerd van buiten Holland en Zeeland. In mei 1574 blijkt de belasting in Zeeland te worden geheven, maar niet bekend is hoe zij daar werd ingevoerd. In Holland werd zij toen al enige tijd toegepast en over de invoering daar zijn gegevens beschikbaar.

De belasting schijnt, althans aanvankelijk, een geheel eigen regime te hebben gehad. Uit een ongedateerde ordonnantie met de voorwaarden voor verpachting van de heffing in Dordrecht die van 1572 of 1573 moet dateren, valt af te leiden, dat (vermoedelijk door de Staten van Holland) Oranje de bevoegdheid was gegeven de impost te heffen ²¹. Oranje was de

¹⁶ VI-15,17.

¹⁷ XIV-1(4).

¹⁸ In dit summier overzicht zijn verlengingen van impostheffing en tussentijdse wijzigingen niet vermeld. Volgens Parker, *Revolt*, 149 vlg. was Zeeland arm en droeg het weinig bij in de door Holland en Zeeland goedgekeurde belastingen. Hij geeft geen bron voor de beweerde Zeeuwse armoede. Door hem vermelde belastingopbrengsten zijn in de administratie van tesorier Manmaker niet terug te vinden.

¹⁹ VI-20.

²⁰ XIV-4(6).

²¹ *RH*, 2e ed., 1565 – 1574, 606: voorwaarden waarop gecommiteerden van Oranje binnen Dordrecht voor 2 maanden (1– 9 tot 1–11) willen verpachten impost van 4 stuivers per ton bier “ten anderen tyde by advis ende bewilliging” [niet vermeld van wie] Oranje ten behoeve van Gemene Zaak toegestaan en opgesteld ten laste van brouwer voor elke door hem gevulde ton en ook geheven van buiten Holland en Zeeland gebrouwen bier dat uitgeladen wordt, “sulks denzelven impost tot nog toe geheeven is geweest”. Impost werd dus reeds

belastingheffer en liet de heffing door eigen personeel administreren. De opbrengst zal rechtstreeks in Oranjes handen gekomen zijn.

De eerstvolgende vermelding in *Register Holland* is van 16 oktober 1574. Toen kreeg de bij de vorenvermelde verpachting in Dordrecht optredende ontvanger–generaal van de heffing opdracht om in Leiden, Woerden, Geertruidenberg en alle andere plaatsen in Holland waar de belasting nog niet werd geheven, ontvangers of collecteurs voor heffing aan te stellen ²². Hieruit blijkt, dat de administratie van de heffing in Holland inmiddels in handen van de Staten van Holland was gekomen en de heffing in de begintijd niet overal plaats vond.

In Zeeland verscheen de heffing met ingang van 1 mei 1574 ²³. Een besluit tot invoering in Zeeland is niet bekend. Vermoedelijk is op de in maart 1574 begonnen vergadering van de Generale Staten besloten tot invoering in Zeeland. De heffing werd niet opgenomen in HZ imposten 1574, maar § 9 van de ordonnantie waarin het complex is geregeld, bepaalt, dat de heffing in werking blijft. Men zal hebben willen voorkomen, dat uit de invoering van de Hollands–Zeeuwse imposten op onder meer bier afgeleid zou worden, dat de heffing stilzwijgend was afgeschaft. Voorzover uit het beschikbare (summiere) overzicht van HZ imposten 1575 valt af te leiden, werd de heffing niet tot dat complex gerekend. Daarentegen is de heffing wel opgenomen in HZ imposten 1576.

14.2 Zeeuws impostencomplex 1574

14.2.1 Beperkt Zeeuws impostencomplex van 22 april 1574

Toen de Generale Staten in maart 1574 bijeenkwamen om de oorlogsfinanciering te regelen, was er dringend geld nodig. De Staten wachtten de voltooiing van Ord. HZ 1574 waarin HZ imposten 1574 is geregeld, niet af, maar begonnen al in april met impostheffing. De fiscale situatie in Holland was geheel anders dan in Zeeland. In Holland waren in 1572 de Staten in functie gebleven. Het reeds vóór de Opstand in Holland in werking zijnde complex Statenimposten bleef na het begin van de Opstand in werking. Daarnaast kwam in 1573 in twee stadia een complex Statenimposten dat voor een belangrijk deel was ontstaan doordat de steden stedelijke heffingen aan de Staten hadden afgestaan ²⁴. Dit complex zou tot eind maart 1574 geheven worden.

De vergadering van de Generale Staten in Dordrecht van maart tot in mei 1574 werd midden april voor een week onderbroken om de afgevaardigden gelegenheid te geven thuis te rapporteren en instructies te vragen. In het eerste deel van de vergadering was een concept voor Hollands-Zeeuwse imposten aan de orde gesteld. Om zo snel mogelijk geld binnen te krijgen besloten de Staten van Holland of alleen Zuid-Holland, dat in elke stad alvast met de heffing van de voorgestelde imposten of de belangrijkste daarvan zou worden begonnen. In Leiden werd het besluit op 14 april afgekondigd ²⁵, evenals in Delft ²⁶. De Delftse regering

geheven vóór ingang van pacht op 1– 9 van onbekend jaar dat 1573 zal zijn. Als pachter bij heffing op oppositie zou stuiten, moest hij dit direct melden aan Oranje of aan ontvanger–generaal van impost (Isaacq Lambrechtsz.).

²² RH, 2e ed., 1565 – 1574, 765 vlg.

²³ ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2429**, stuk nr 29: rekening van Louys Langlets van heffing van grote impost van bier en van impost van 4 stuivers per ton bier in Middelburg over mei 1574.

²⁴ XII-7.

²⁵ GA Leiden, nr 389, fo 135v vlg.: “Alzoe myne Heeren die Staten slants van Hollant tot vorder onderhoudt van den staet deser landen goet gevonden hebben te contunieren [aldus] ende eensdeels te verhoogen die excysen opte wynen, bieren ende coorn in novembri lestgeleden gestelt ende andere van nieu [= nieuw] daerby te vougen ende dezelve by provisie in treyn te brengen totdat by d[i]je van de vergaderinge van de steden van Zuytende Noorthollant, Zeelant, Bommel ende Beueren die onlancxs [= binnenkort] te Dordrecht sullen versamelen, anders geordineert zal worden, ende tselfde dient gevordert tot betalinge van de soldaeten omme alle vorder ongeregeltheyt te doen ophouden, Soe est, dat d[i]je van den gerechte deser stede adverteren by desen, dat by den Staten slants van Hollant goetgevonden es, dat van nu voortsan ende geduyrende den tyt van ses maenden ende [tot] anders geordineert zal worden, by den collecteurs — — — geheven — — — sal werden — —

schreef twee dagen later aan de regering van Den Haag, dat zij bemerkt had, dat de wijn- en bierexcysen in Den Haag nog niet werden geheven, en dat zij daarom geen bier uit Delft naar Den Haag zou laten gaan zonder betaling van de excys in Delft, en informeerde naar de stand van zaken in Den Haag. Daarop kondigde de Haagse regering op 18 april een belastingregeling af ²⁷. De onderlinge verschillen tussen de Leidse en de Haagse regeling en hun considerans wijzen er op, dat de Staten de uitvoering van hun besluit om tot impostheffing over te gaan voordat het proces van wetgeving was voltooid, aan de plaatselijke autoriteiten hadden overgelaten.

In deze sfeer van min of meer voorlopige wetgeving ontstond in Zeeland de ordonnantie van de Raad 1574 van 22 april 1574 ²⁸. Volgens de considerans hebben de Generale Staten een concept regeling opgesteld om gedurende zes maanden per maand 150.000 £ van 40 gr. op te brengen. Om dit bedrag bijeen te brengen ²⁹ en in afwachting van de definitieve regeling de oorlogskosten te kunnen betalen schrijft de Raad alvast enkele heffingen voor welke loop zullen hebben totdat de Generale Staten een andere regeling treffen.

Anders dan de opstellers van de Leidse en de Haagse regeling verwijst de Raad niet naar een besluit van de Generale Staten tot voorlopige inwerkingstelling van de impostheffing. De Raad handelt naar eigen oordeel. In werkelijkheid zal ook de Raad gevolg gegeven hebben aan het besluit van de Generale Staten en is dit de reden, dat de Raad geen melding maakt van de goedkeuring door de Staten van Zeeland die de Raad nodig had om belasting te heffen. De Staten (entiteiten) van Zeeland hadden immers hun goedkeuring reeds gegeven als deelnemers aan de Dordtse Statenvergadering. De Raad stond echter op een hoger niveau dan de plaatselijke regeringen van Leiden en Den Haag en beschouwde zich in dit geval niet als uitvoerder van een maatregel van de Generale Staten. Dit krijgt bijzondere nadruk in de uitvoerige tirade waarmee de Raad zich presenteert: ingesteld vanwege Oranje die met al zijn titels en waardigheden wordt vermeld ³⁰.

De Raad schrijft drie imposten voor: op wijn, bier en hoornbeesten. De imposten op wijn en bier zullen zijn gekozen, omdat zij het leeuwendeel van het benodigde geld moesten opbrengen. Zij zullen vooral in de steden zijn geheven. De impost op de hoornbeesten was een plattelandsbelasting. Een impost op het gemaal die gewoonlijk vrij veel opleverde en wel in de Leidse en Haagse regelingen voorkomt, ontbreekt. De imposten op wijn en bier samen worden de 'grootse tsants impost' en de 'generale tsants impost' genoemd. Het is een impost van het Land, d.w.z. geheven door de Staten. Zeeland had ruim twee jaar geen Statenimposten gekend en in zoverre ging het om een nieuw verschijnsel. 'Groot' en 'generaal' zullen vooral tot uitdrukking brengen, dat het niet een plaatselijke heffing was, maar een

– ". Leidse regeling heeft betrekking op wijn, bier, gemaal, turf, kolen, waag en heffing van 4 stuivers per ton bier.

²⁶ NA, Hof van Holland, nr 4592 in omslag waarop geschreven: 1573; afschrift van brief van regering van Delft aan regering van Den Haag; Delft, 16-4-1574: "Alzoe op eergisteren alhyer afgelesen ende gepubliceert es de verhoginghe van de excysen op wyn ende byer, dewelcke zoewel ten platte lande als in de beslooten steden voor zeeckeren tyt cours zullen hebben – – –".

²⁷ GA Den Haag, Oud Archief, nr 610, fo 119v vlg.: "Alsoe by de generale Staten van de landen staende onder tguvernement van de Prince van Oraingien diversche middelen om den crychshandel te voeren ende die soldaeten te betaelen geresolveert ende gevonden zyn dewelcke overal cours sullen hebben ende geexecuteert zullen worden volgende dordonnantie daervan geconcipteert, ende dat deselve ordonnantie nyet zoe geringe als de noottelicheyt es vereysshende, overal nyet en can vercundicht noch gepubliceert werden, Soe es by deselve Staten geresolveert, dat middelertyt ende by provisie de excysen ende imposten eenygelick in de zyne sal doen lichten ende executeren op morgen den xixen deser maent aprilis smorgens met der sonnenopganck als hiernae volcht – – – ". De Haagse regeling heeft betrekking op wijn, brandewijn, bier, turf en gemaal. Tijdsduur van heffing is alleen vermeld voor 'den excys op de wynen ende bieren': "een halff jaer ende voorts ter tyt toe dat daer inne anders geordonneert zal zyn".

²⁸ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 102r vlg.

²⁹ De considerans gebruikt hier nog vroegere terminologie: "Omme welcke bedde te vervallen".

³⁰ In eerste maanden van zijn bestaan was Raad gewoon zijn instelling vanwege Oranje uitdrukkelijk in aanhef van zijn ordonnanties te vermelden; vgl. VII-6.

overall geheven impost, en er zal ook in doorgeklonken hebben, dat de bevolking deze twee imposten zwaar vond.

De imposten op wijn en hoornbeesten zijn gelijk aan de definitieve imposten van HZ imposten 1574. In de voor de bevolking meest gevoelige belasting, de bierimpost, bracht de Raad vergeleken met de definitieve impost en de Leidse en Haagse regelingen verlichtingen aan. Bier van dertig stuivers en minder per ton zou in het algemeen vrij zijn in plaats van belast zoals in de definitieve impost. Alleen plattelandsbewoners die zulk bier voor eigen consumptie insloegen, zouden acht stuivers per ton moeten betalen. De tweede verlichting was, dat het basistarief voor tappers van bier van meer dan dertig stuivers per ton, slechts twaalf in plaats van vijftien stuivers bedroeg ³¹. De ordonnantie op de imposten bevat geen strafbepalingen.

Tegelijk met de drie imposten van de Raad werd ook geheven de impost van vier stuivers per ton bier. Deze impost was reeds langs andere weg ingevoerd en behoefde dus niet in de ordonnantie van de Raad geregeld te worden.

De heffing van de imposten van de Raad moest op 26 april 1574 ingaan. In Middelburg werden de imposten op wijn en bier en de heffing van vier stuivers per ton bier van 1 mei 1574 af geheven ³². In Vlissingen werden de imposten op wijn en bier en in het ressort van Vlissingen de impost op de hoornbeesten eveneens van 1 mei 1574 af geheven ³³. In Veere begon de heffing van de imposten op wijn en bier op 28 april 1574 ³⁴. In alle gevallen ging het om heffing bij collecte, d.w.z. heffing rechtstreeks door overheidsfunctionarissen (collecteurs). Over een heffing van imposten vóór juni 1574 in Beoosterschelde zijn geen gegevens bekend ³⁵.

14.2.2 Zeeuwse bezwaren tegen HZ imposten 1574

Toen de Generale Staten op 10 mei 1574 HZ imposten 1574 vaststelden, waren de belangrijkste bestanddelen daarvan, de wijn- en de (enigszins verlichte) bierimpost, in Zeeland al meer dan een week in werking. De ervaringen met die twee imposten waren teleurstellend ³⁶. De conclusie in Zeeland was, dat HZ imposten 1574 een 'onverdrachgelijcke grooten impost' was en dat men de Hollands-Zeeuwse imposten niet in alle opzichten kon heffen. Daar kwam nog bij, dat te oordelen naar de eerste acht dagen heffing, de opbrengst van deze te zware belastingheffing niet voldoende was om de oorlogskosten te betalen.

Wil een gemeenschappelijk belastingcomplex in twee zelfstandige territoria, i.c. Holland en Zeeland, bevredigend kunnen worden geheven, dan moeten de overige voor belastingheffing

³¹ Tappers betaalden voor bier van meer dan 30 st. per ton in elk geval 12 st. impost. Voor bier van meer dan 2 gl. per ton betaalden tappers voor impost 12 st. + zoveel als prijs van bier 2 gl. te boven ging. Twaalf st. is hier het basistarief.

³² ZA, Rekenkamer B, **Acquitten nr 2429**, stuk nr 29: in het Frans gestelde rekening van Louys Langlets over heffing van grote bierimpost over periode 1-5-1574 tot 1-11-1574, wijnimpost over mei 1574 en de 4 stuivers per ton bier over mei 1574, alles te Middelburg. Langlets was hofmeester van gouverneur Charles de Boisot (ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 54r) en was later bij de convoyen en licenten werkzaam. Zie voor Vlissingen: ZA, Rekenkamer B, **Acquitten nr 2444 – 2447**; tesorier Manmaker attesteert ontvangst van opbrengst van grote impost van wijnen en bieren binnen Vlissingen in periode 1-5 tot 11-9-1574. In bepaalde periode achtereenvolgens geheven imposten van gelijk type zijn in rekeningen e.d. vaak als één enkele impost behandeld.

³³ ZA, Rekenkamer B, **Acquitten nr 2444 – 2447**; verklaring van Manmaker inzake grote impost der wijnen en bieren, d.d. 18-9-1574; rekening van impost op hoornbeesten in ressort van Vlissingen over periode mei – juli 1574. Ord. HZ 1574 laat per maand geheven impost op hoornbeesten met terugwerkende kracht ingaan op 1 mei 1574, zodat niet met zekerheid gesteld kan worden, dat het hoornbeestenimpost van Raad 1574 was die op 1 mei in werking trad.

³⁴ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 21r.

³⁵ Heeringa, 'Inkomsten Zeeland', 31, vermeldt uit (thans verloren) rekening van Tristram Jhane, rentmeester-generaal van Beoosterschelde, opbrengsten van impost op wijnen en bieren te Zierikzee sedert 2-6-1574 en in Schouwen sedert 10-6-1574. Deze posten zullen betrekking hebben op HZ imposten 1574.

³⁶ NZ, I-A, 3 vlg.; vergadering van Raad en Staten op 17-5-1574.

relevante omstandigheden in beide territoria van ongeveer gelijke betekenis zijn. Het is de vraag of dit in Holland en Zeeland het geval is geweest.

HZ imposten 1574 was in Holland de voortzetting van een in 1573 begonnen gewestelijke belastingheffing. In oktober 1573 hadden de Hollandse steden hun imposten op wijn, brandewijn en bier afgestaan aan het Land. Aan deze imposten werd een lakenimpost toegevoegd en zo ontstond een gewestelijk heffingencomplex waarin een deel van de stedelijke fiscaliteit geïntegreerd was. In Holland bracht de invoering van HZ imposten 1574 wel een verzwaring van de belastingheffing, maar niet iets geheel nieuws. In Zeeland kwam het impostencomplex van 22 april 1574 als een geheel nieuw fiscaal element naast de stedelijke belastingheffing. Of daardoor de totale belastingdruk in Zeeland zwaarder was dan in Holland, kan niet zonder nader onderzoek uitgemaakt worden. Bedacht moet worden, dat in Holland de bij het begin van de Opstand geheven Statenimposten gecontinueerd waren en geheven werden naast de zojuist vermelde in 1573 begonnen gewestelijke belastingheffing. In elk geval zal er in Zeeland een krachtiger fiscaal schokeffect zijn opgetreden dan in Holland.

Op de agenda met onderwerpen die de Raad 1574 op een vergadering van de Staten van Zeeland in mei 1574 aan de orde wilde stellen, stond het nemen van een besluit inzake een redres van de excessieve nieuwe imposten ³⁷. Dit moet HZ imposten 1574 zijn geweest. De Staten behandelden het onderwerp op een op 17 mei beëindigde vergadering. Ten onrechte heeft Heeringa hieruit afgeleid, dat Ord. HZ 1574 (met HZ imposten 1574) niet zonder meer in Zeeland rechtskracht had. Volgens hem was afzonderlijk Zeeuws overleg over HZ imposten 1574 nodig door de bepaling van de Zeeuwse regeringsordonnantie van 1574, dat voor invoering van belastingen in Zeeland de goedkeuring van de Zeeuwse Staten vereist was ³⁸. Toch vond hij de verhouding van de Generale Staten tot de Staten van Zeeland hoogst onduidelijk en hij kon niet uitmaken of een besluit van de eerstgenoemde Staten de nadere toestemming van de Zeeuwse Staten nodig had om in Zeeland uitgevoerd te kunnen worden. In een later artikel volgde hij een andere redenering en achtte hij het waarschijnlijk, dat de afgevaardigden in Dordrecht de Hollands-Zeeuwse ordonnantie hadden goedgekeurd onder het voorbehoud, dat hun committenten met de ordonnantie instemden ³⁹. Beide veronderstellingen van Heringa zijn onjuist. Het besluit van de Generale Staten van 10 mei was voor Raad 1574 en Staten van Zeeland onvoorwaardelijk rechtsgeldig. Dit werd in Middelburg niet ontkend, maar wel de uitvoerbaarheid van HZ imposten 1574 in Zeeland. De Zeeuwse regering handelde zoals elke regering die wordt geconfronteerd met een situatie die radicaal optreden nodig maakt.

De Statenvergadering had argumenten waarom de Hollands-Zeeuwse imposten in Zeeland niet konden worden geheven. Het eerste argument was, dat de plaatselijke heffingen in Zeeland veel zwaarder waren dan in Holland als gevolg van de kosten van de zeewerken en andere buitengewone lasten.

Het tweede argument is in de notulen op bijna onbegrijpelijke wijze geformuleerd en moet uit de omstandigheden en latere wetgeving verklaard worden ⁴⁰. In Zeeland werd door gebrek aan zoet water weinig bier gebrouwen en moest het meeste bier worden geïmporteerd, vooral uit Holland. Bij bierimport in Zeeland zal de bierimpost van de importeur geheven zijn. Hollandse brouwers die bier in Zeeland verkochten, hadden meer kosten dan bij verkoop van hun bier in Holland. Het was gebruikelijk, dat de brouwer zijn bier verkocht zonder de ton in rekening te brengen, er van uit gaande dat hij de lege ton terug zou krijgen. Bij verkoop in Holland kon een Hollandse brouwer zijn tonnen in de gaten houden, maar bij verkoop in Zeeland lukte dit niet altijd, te meer omdat tonnen voor verschillende doeleinden gebruikt

³⁷ NZ, I-A, 1 vlg.: 'Taviseeren op de redresse van dese exsessive nieuwe imposten.' Volgens agenda zou Statenvergadering worden gehouden op 'Woonsdach naestcommende'. Omdat vergadering werd gesloten op (maandag) 17-5-1574, zal zijn bedoeld woensdag 12-5-1574.

³⁸ Heeringa, 'Instructiën', 30.

³⁹ Heeringa, 'Beheer geldmiddelen', 197 vlg.

⁴⁰ NZ I-A, 3: "dat de brouwers, ten opsiene zoo van verlies van tonnen als van vrachten, ende het traicement van heure stekers, hemzelven begrooten, ende min storten dan ze doen voor die van Hollant, hare nabeuren, alzo de equaliteyt in regardt voor die van Zeelandt genouch vergeten es". 'Zich begroten' = zich schadeloos stellen. De interpretatie van deze passage steunt mede op verlenen van korting op heffingsprijs voor vrachten, enz., bij toepassing van bierimpost van HZ imposten 1574 (zie XIII-19).

konden worden ⁴¹. Hollandse brouwers zullen bij verkoop in Zeeland rekening hebben moeten houden met verlies van tonnen. Bij verkoop in Holland zullen de afnemers het bier aan de brouwerij hebben gehaald. Bij verkoop in Zeeland moesten de Hollandse brouwers vrachtkosten maken en gebruik maken van de diensten van een biersteker, een Zeeuwse groothandelaar die voor de distributie van het bier in Zeeland zorgde en daarvoor van de brouwer loon ontving. Stel dat de bijkomende vracht- en andere kosten in Zeeland 10 st. per ton waren. Als gevolg daarvan verkocht een Hollandse brouwer bier dat hij in Holland bij verkoop aan zijn brouwerij voor 50 st. per ton verkocht, in Zeeland voor 60 st. De Zeeuwse impostheffer zal het bier als bier van 60 st. hebben willen belasten. De Hollandse brouwer vond dit onredelijk. Voor hem was het bier van 50 st. per ton, dat in Zeeland ten onrechte werd belast naar 60 st. ⁴²

De Staten voerden verder aan, dat reeds nu was bevonden, dat de gewone handel (in de belaste goederen) zo was teruggelopen, dat de belastingopbrengst lager was dan ooit bij de allerkleinste heffing het geval was geweest, zelfs stilstand van de handel kwam voor. Het leek er op, dat men de handel van de vreemdelingen waar de welvaart van Zeeland van afhing, wil de verdrijven. Dat de imposten niet genoeg geld opbrachten, werd reeds vermeld. Tenslotte legde ook een gevaarlijk gemor ('dangereuse murmuration') dat dagelijks onder de bevolking te horen was, gewicht in de schaal.

De considerans van het plakkaat op de Zeeuwse imposten vat de bezwaren tegen de Hollands-Zeeuwse imposten als volgt samen. De bezwaren richtten zich vooral tegen de imposten op wijn en vreemde bieren "die meest in Zeelandt gesleten worden", die de voornaamste oorzaak van het gemor onder de bevolking waren. Als gevolg van die imposten verminderde de wijn- en bierhandel zo sterk, dat de belastingopbrengst vaak lager was dan die van vroegere kleine imposten. Bovendien werden de vreemde handelaars door de imposten verdreven. De bierconsumptie in Zeeland zal voor het grootste deel uit buiten Zeeland gebrouwen bier hebben bestaan. Met 'vreemde bieren' kan hier in het bijzonder bier van buiten de Nederlanden zijn bedoeld dat gewoonlijk duurder zal zijn geweest dan bier uit Zeeland en Holland en door de tariefstructuur van de bierimpost relatief zwaar werd getroffen ⁴³.

Dat er in Zeeland omstreeks juni 1574 drukkende belastingen werden ingevoerd, was ook de tegenpartij niet ontgaan. Volgens de fel op de rebellen gebeten Duinkerker auteur van de *Vlaamsche kronyk* voerden de Vlissingers zware belastingen op drank, etenswaren en allerlei handelswaar in die samen met de behaalde buit nog niet genoeg geld opbrachten ⁴⁴.

⁴¹ Delftse brouwers hadden vóór Opstand in Arnemuiden een tonnegaerder, Jacob alias Coppen den soth van Armuyden, de zot van de schutterij van Arnemuiden (GA Dordrecht, Oud Rechterlijk Archief, nr 235; verklaring op zijn verzoek d.d. 29-6-1572). In Middelburg was er een stedelijke dienst van het tonnengaderen (bijeeng brengen van lege biertonnen) waar een heffing per ton bier aan was verbonden (Unger, *Bronnen*, I, zakenindex sub voce 'tonnegadering', *ibidem*, II, zakenindex sub 'tonnegaderen').

⁴² Andere interpretatie is, dat Hollandse brouwer bier van 50 st. per ton af brouwerij in Holland ook in Zeeland voor 50 st. verkocht, maar door bijkomende kosten in feite slechts 40 st. per ton genoot en daarom in Zeeland impostheffing naar tarief van bier van 40 st. verlangde.

⁴³ In periode 1-6-1574 t/m 21-4-1575 werden te Middelburg tonnen bier uit Lubeck (579), Engeland (467), Rostock (120), Hamburg (72), Bremen (12) en Danzig (8) aangevoerd (ZA, Rekenkamer B, **Acquitten**, nr 2429, stuk nr 15). Hieruit kan bij schaarste aan gegevens over bierconsumptie in Zeeland hoogstens worden geconcludeerd, dat het in Zeeland niet ongebruikelijk was niet-Nederlands bier te drinken.

⁴⁴ *Vlaamsche kronyk*, 493 vlg.: "Die van Vlissinghe — — — stelden oock groote subsidien up den dranck, eetelicke waeren ende alle coopmanscap omme te onderhouden, zo zy seyden, haerlieder dycken ende andre zaeken. Ende nietjeghenstaende dat zy daeghelicx veel ghelts waeren maekende van haerlieder gherooft goet, ende oock tghuent dat zy tot Middelburch vonden [na overgang van stad in februari 1574], nochtans zo was daer altyts tghelt zeer schaers ende qyaet om cryghen. Die van Hollandt wierden oock zeer ghetauxceert, zo tlandt, als de steden, hoewel voorwaer tselve tot den prince, haerlieder heere, niet vernoughen en conste om te supporteren alle de groote oncosten. Zodat zy daeghelicx utghemolcken wierden." Dat laatste was dan zoete troost voor Duinkerkers die veel van Zeeuwse vloot te lijden hadden.

14.2.3 Invoering van Zeeuws impostencomplex van 17 mei 1574

Op 17 mei 1574 werd in Zeeland een breed complex belastingen ingevoerd als reactie op de in april ingevoerde belastingen. Er bestaan twee versies van de wetgevingsprocedure. De notulen van de vergadering van 17 mei 1574 waarop de wettekst werd vastgesteld, schetsen de gang van zaken, terwijl de considerans van Plakk. Z 1574 de procedure heeft gemodelleerd naar de formele opzet van de Zeeuwse regering in Ord. 1574.

Volgens de notulen treden de Staten als wetgever op ⁴⁵. De door de Raad opgestelde agenda voor de vergadering heet “Poincten ende artikelen, te proponeeren den Staten van Zeeland – – –”. ‘Proponeeren (propositie)’ heette onder het landsheerlijk bestel onder meer het vanwege de landsheer aan de Staten voorleggen van een bedeverzoek ⁴⁶. Het fiscale agendapunt luidt: “Taviseeren op de redresse van dese excessive nieuwe imposten”. ‘Aviseeren op’ betekent een besluit nemen omtrent ⁴⁷. De vergadering was een vergadering van de Staten in aanwezigheid van de Raad, waarop de Staten besluiten namen ⁴⁸. Vermoedelijk hebben Raad en Staten vergaderd alsof zij een eenheid vormden.

Op de (hierna behandelde) volgende vergadering over de belastingmaterie (27 mei 1574) werd besloten tot de invoering van een – enigszins aangepast – Hollands–Zeeuws impostencomplex. Die vergadering wordt weliswaar in de loop van de notulen als een vergadering van Raad en Staten aangeduid, maar was blijkens de slotclausule een vergadering van de Staten in aanwezigheid van de Raad ⁴⁹. De Staten zullen in beide vergaderingen hun sterke positie ontleend hebben aan de omstandigheid, dat de belastingmaterie verband hield met de discussies in de Generale Staten over een Hollands–Zeeuws belastingstelsel waar de Raad buiten stond.

De Staten besloten op 17 mei tot invoering van een ontwerp dat in de ‘Raedt van de Generale Staten’ was voorgelezen ⁵⁰. ‘Raedt’ zal hier betekenen: vergadering, bijeenkomst ⁵¹. De vraag is wat hier met ‘Generale Staten’ is bedoeld. In Ord. HZ imposten 1574 komt ‘Generale Staten van Hollandt ende Zeelandt’ voor (§ 18). Zijn deze Staten bedoeld, dan heeft men in Middelburg een in Dordrecht besproken ontwerp overgenomen. Het zou zelfs een Zeeuws ontwerp kunnen zijn geweest, maar in elk geval een ontwerp dat in Dordrecht geen bijval heeft gevonden. De Goudse vroedschap behandelde in de week tussen het eerste en het tweede gedeelte van de Dordtse Statenvergadering een ontwerp-regeling van de financieringsmiddelen voor de oorlog dat dicht bij de definitieve Hollands–Zeeuwse regeling

⁴⁵ NZ, I-A, 1 vlg.

⁴⁶ Vgl. ZA, Prelaat & Edelen, nr.1a, 2e foliëring, fo 43r vlg.: op 19-10-1569 heeft de heer van Wacken ‘van sconinx wegen’ Staten van Zeeland ‘voergehouden de propositie’ van een door Alva gevraagde bede.

⁴⁷ Vgl. I-9(2).

⁴⁸ NZ, I-A, 2: “De gedeputeerde der steden Middelburgh, Ziericzee, Vlissinghen ende der Vere, representeerende de Staten tslants van Zeelandt, vergadert zijnde binnen Middelburgh, hebben geresolveert op de poincten ende artikelen, hemluyden by den Gouverneurs ende Raden tslants van Zeelandt voorgehouden, soo hiernaer volcht.” Slot van notulen luidt: “Aldus gedaen binnen den hove van Zeelandt, ter presentie ende overwesen van de Gouverneurs ende Raden van Zeelandt,” en dan volgen de namen van acht het college van de Staten vormende gedeputeerden der vier steden (*ibidem*, 5).

⁴⁹ NZ, I-A, 6 vlg.: “Nadenmael gehoort es geweest in de vergaderynghe van den Gouverneurs ende Raden tslants van Zeelandt ende de gedeputeerden van den steden [Middelburg, enz.]”; slotclausule: “Aldus gedaen binnen Middelburgh op [27-5-1574], ten overwesen van de Gouverneurs ende Gedeputeerde Raden tslants van Zeelandt, voor die van Middelburgh” en dan volgende de namen van negen het college van de Staten vormende gedeputeerden van de vier steden.

⁵⁰ NZ, I-A, 4: “dat men by provisie opstellen zoude van nieuws den imposten, in den Raedt van de Generale Staten voorgelesen”. ‘Van nieuws’ = nieuw, als een nieuwe regeling.

⁵¹ In hier behandelde periode werd letter r aan begin van woord meestal met hoofdletter geschreven. Uit context moet dan blijken, of bijeenkomst dan wel instelling is bedoeld. ‘Raad’ in betekenis van bijeenkomst ook in NZ, I-A, 52: “Actum in den Rade van de Staten op (20-8-1575).”

van 10 mei 1574 staat en niet het voorbeeld van het sterk afwijkende Zeeuwse impostencomplex kan zijn geweest.

Het ligt meer voor de hand, dat de Zeeuwse Staten een vergadering buiten aanwezigheid van Raad 1574 hebben gehouden en daarop een eigen concept van de Zeeuwse imposten hebben besproken. De Staten van Zeeland werden in Middelburg op 20 maart 1574 de 'Generale Staten slants van Zeelant' genoemd en op 5 juli 1574 was er een 'vergaderinghe van de Generale Staten van Zeelandt'⁵². In het voorschrift van Ord.1574, dat voor invoering van onder meer imposten de goedkeuring van de Staten van Zeeland is vereist, worden de Staten genoemd de "Generaele Staten van Zeelandt". De Staten van Zeeland werden vaak 'Generale Staten' genoemd ter onderscheiding van de 'waterschapsstaten', in het bijzonder de Staten van Walcheren. Weliswaar heeft deze veronderstelde belangrijke Statenvergadering verder geen spoor nagelaten, maar dat kan hiermee worden verklaard, dat *Notulen Zeeland* voor 1574 alleen betrekking heeft op vergaderingen waar de Raad 1574 bij aanwezig was.

Er is overigens wel enig verband tussen de Zeeuwse imposten en het zojuist vermelde Dordtse ontwerp dat de Goudse vroedschap besprak. Dat ontwerp bevatte als laatste financieringsmiddel een door de Goudse vroedschap goedgekeurde successieheffing⁵³. Die heffing heeft het in Dordrecht niet gehaald⁵⁴. Maar het opvallendste element van het Zeeuwse impostencomplex is een als laatste vermelde successieheffing en deze zullen de Zeeuwse Staten uit het Dordtse ontwerp hebben overgenomen.

Volgens de notulen besloten de Staten op 17 mei, dat 'by provisie' een Zeeuws impostencomplex in de plaats van HZ imposten 1574 geheven zou worden. Ord. HZ 1574 waarin HZ imposten 1574 was opgenomen, regelde meer onderwerpen dan alleen dat impostenstelsel. De Staten van Zeeland vervingen voorlopig HZ imposten 1574 door een eigen impostenstelsel, maar lieten de rechtskracht van de rest van Ord. HZ 1574 intact. Zoals hierna is uiteengezet, zal ook de heffing van de 4 stuivers per ton bier voor de ammunitie tot die rest moeten worden gerekend. Eveneens volgens de notulen besloten de Staten afgevaardigden naar Oranje te zenden voor het treffen van een regeling voor dekking van een Zeeuws financieringstekort. De notulen vermelden niet, dat de Staten aan hun besluit tot invoering van de Zeeuwse imposten de noodzaak van toestemming van Oranje verbonden, maar dat dit het geval was, kan worden afgeleid uit het rapport van de twee gedeputeerden naar Oranje⁵⁵. Zij wachtten echter niet met invoering tot zij de toestemming hadden verkregen.

Volgens de considerans van Plakk. Z 1574 is het de Raad 1574 die volgens een besluit van de generale steden van Zeeland (d.w.z. de vier steden wier afgevaardigden de Staten vormden) bij provisie en onder het welbelieven van Oranje heeft besloten tot heffing van de Zeeuwse imposten⁵⁶. De grondslag van het besluit van de Raad is het besluit van de steden die formeel niet als wetgevers kunnen optreden. Formeel treedt de Raad als wetgevende regering op in overeenstemming met Ord. 1574. Het voorbehoud van toestemming van Oranje is begrijpelijk, omdat HZ imposten 1574 een belangrijk onderdeel was van de door Holland en Zeeland aan bondgenoot Oranje als het ware toegezegde financiële inspanning om voortzetting van de strijd mogelijk te maken.

⁵² NZ, I-A, 1, 15.

⁵³ GA Gouda, Oud-Archief, nr 45, fo 68r; vroedschapsnotulen van 17-4-1574.

⁵⁴ In tweede gedeelte van Dordtse Statenvergadering is successieheffing in ontworpen complex van Hollands-Zeeuwse imposten weggelaten. Dit zal voor Leiden aanleiding zijn geweest om op 9-5-1574 stedelijke successieheffing in te voeren (NA, Financie van Holland, nr 802, stuk nr 26).

⁵⁵ NZ, I-A, 7 vlg.; rapport van Junius "geweest hebben(de), volgende voorgaende conclusie van de steden voorscreven, met Niclaes Willem Symons by zyne Excellencie". Volgens rapport was alleen gesproken over vervanging van Hollands- Zeeuwse imposten, niet over dekking van een tekort.

⁵⁶ ZA, GA Veere, nr.1556, fo 96v vlg.; Plakk. Z 1574, begin van beschikkend gedeelte: "Soe es by den Gouverneurs ende Raeden slants van Zeelandt by conclusie der generaele steden deszelfden landts by provisie ende onder twelbelieven van zyne Princelike Excellencie besloeten – – –". Zie voor 'by conclusie' I-9(2).

'Bij provisie' en 'onder Oranjes welbelieven' kan worden opgevat als één clause in die zin, dat de heffing van de imposten onmiddellijk ingaat, maar wordt gestaakt als Oranje er zijn goedkeuring aan onthoudt, zoals de feitelijke gang van zaken is geweest ⁵⁷. Maar men kan er ook twee zelfstandige clauses in zien. 'Bij provisie' drukt dan uit, dat de Zeeuwen hun impostenstelsel beschouwden als een voorlopige maatregel die noodzakelijk was, omdat er dringend geld nodig was, maar dat zij de weg openlieten voor een Hollands-Zeeuws impostenstelsel dat beter met de Zeeuwse omstandigheden rekening hield. Er zijn geen aanwijzingen voor om het Zeeuws verzet tegen HZ imposten 1574 uit te leggen als een afwijzing van elke vorm van gemeenschappelijke Hollands-Zeeuwse imposten.

14.2.4 Raadpleging van Oranje over Zeeuws impostencomplex van 17 mei 1574 en afschaffing daarvan

Tegelijk met het besluit tot invoering van het Zeeuwse impostencomplex besloten de Staten om twee gedeputeerden naar Oranje en de Staten van Holland te zenden ⁵⁸. Hun opdracht was om een regeling te treffen voor dekking van het tekort in de oorlogsfinanciering dat zich in Zeeland voordeed, waarbij bepaalde fondsen voor de dekking werden bestemd. Staten en Raad hadden immers geconstateerd, dat de in april ingevoerde te zwaar geachte imposten niet voldoende geld voor de oorlogvoering opleverden. Het Zeeuws impostencomplex dat als belastingverlichting was bedoeld, zou de oorlogsfinanciering er niet beter op maken. De Staten waren van oordeel, dat de verlangde dekking een consequentie zou zijn van de door Holland en Zeeland gesloten 'unie'. Mochten Oranje en de Staten van Holland niet bereid zijn de verzochte regeling te treffen, dan zou de unie 'geledeert' (geschaad) worden en waren de Zeeuwse gedeputeerden gemachtigd om de unie op te zeggen met de mededeling, dat Zeeland zichzelf zo goed mogelijk zou helpen. Aan de opzegging zouden zij de verklaring toevoegen, dat in geval van nood Zeeland en Holland elkaar zouden helpen met oorlogsschepen en krijgsvolk, waarbij elk gewest de kosten van eigen schepen en krijgsvolk zou dragen.

De Zeeuwen beschouwden de vervanging van de Hollands-Zeeuwse imposten door eigen Zeeuwse imposten niet als een schending van de 'unie', maar wel de weigering om een Zeeuws tekort te dekken. De vraag is welke unie hier is bedoeld. Men zou kunnen denken aan het Hollands-Zeeuws bondgenootschap dat in beginsel in het voorjaar van 1574 werd gesloten, maar niet werd voltooid. Zou dit bondgenootschap worden opgezegd, dan zou daarmee, naar mag worden aangenomen, ook de oorlogsfinanciering van Ord. HZ 1574 van de baan zijn.

Vermoedelijk wilden de Zeeuwen minder ver gaan en is 'unie' hier de partiële unie in de vorm van de gezamenlijke Hollands-Zeeuwse oorlogsfinanciering van Ord. HZ 1574 waartoe HZ imposten 1574 behoort. Volgens Raad en Staten van Zeeland was het dekken van een tekort in de oorlogsfinanciering bij een van de uniepartners niet een aangelegenheid die die partner maar zelf moest zien te regelen, maar een unie-aangelegenheid waar ook de andere uniepartner bij was betrokken. Werd deze visie niet door Oranje en Holland gedeeld, dan zag Zeeland geen heil meer in de gezamenlijke oorlogsfinanciering. Holland en Zeeland zouden elkaar blijven helpen, maar elk gewest zou zijn eigen oorlogsfinanciering regelen. Er is in Ord. HZ 1574 een aanknopingspunt voor de Zeeuwse wens om bepaalde fondsen voor dekking van het Zeeuws tekort te bestemmen. Voor de oorlogsfinanciering was niet alleen de opbrengst van HZ imposten 1574 bestemd, maar ook de opbrengst van licentrecht, buit, domeinen en andere bronnen. De Zeeuwen kunnen voor dekking van hun tekort die andere opbrengsten op het oog hebben gehad.

Als gedeputeerden werden aangewezen Johan Junius de Junge, Oranjes gouverneur van Veere en lid van de Zeeuwse Regeringsraad, en Nicolaes Willem Symonszoon, Zieriks regent en afgevaardigde van de stad in de Staten. Uit de samenstelling van de delegatie mag worden afgeleid, dat Staten en Raad in de aangelegenheid gezamenlijk optraden.

De zending van de Zeeuwse gedeputeerden naar Holland viel in een tijd waarin de oorlogskansen snel verslechterden. Op 14 april had de slag op de Mookerhei met fatale afloop

⁵⁷ Par.19 van ordonnantie beveelt imposten 'by provisie' te betalen.

⁵⁸ NZ, I-A, 4. Ook deze passage in notulen is niet zonder meer begrijpelijk.

plaats gevonden. Het begin van het tweede – befaamde – beleg van Leiden op 25 en 26 mei zal na het overleg van de gedeputeerden met Oranje hebben plaats gevonden, maar Oranje hield rekening met de kans op hervatting van het beleg ⁵⁹. Bovendien wachtte West-Europa in het voorjaar van 1574 op de komst van een grote Spaanse vloot die overigens niet kwam opdagen ⁶⁰. Volgens het rapport dat de gedeputeerden op 27 mei 1574 over hun reis naar Holland uitbrachten, hadden zij alleen met Oranje en niet met Holland overlegd, en alleen over de beëindiging van HZ imposten 1574 en niet over dekking van een tekort in de oorlogsfinanciering gesproken. Oranje bleek niet bereid om aan afschaffing van HZ imposten 1574 mee te werken en was van oordeel, dat men de ‘unie’ intact moest laten. Omdat de unie aan Oranje een toereikende oorlogsfinanciering moest garanderen, viel in de toenmalige benarde situatie van Oranje nauwelijks een ander standpunt te verwachten. Een tweede argument van Oranje tegen een inbreuk op de unie was het risico dat een inbreuk een ‘quade consequentie’ zou hebben. Als de unie ten behoeve van Zeeland gewijzigd zou worden, was immers de kans groot, dat Holland of een van de Hollandse kwartieren dit als precedent zou aangrijpen om te trachten de unie volgens zijn verlangens gewijzigd te krijgen.

Na het rapport van de gedeputeerden gehoord te hebben besloten de Raad en drie van de vier Zeeuwse steden om HZ imposten 1574 af te kondigen en met ingang van 31 mei 1574 in werking te stellen. Niet meegedeeld is welke stad niet met het besluit akkoord ging en werd overstemd. Aan het besluit werd de conclusie verbonden, dat daarmee het Zeeuwse impostencomplex was afgeschaft en de gedane verpachtingen van impostheffing vervielen. Wel moesten de pachters hun pacht berekend tot de afschaffing van de verpachte imposten opbrengen.

14.2.5 Zeeuws impostencomplex van 17 mei 1574

Het omvangrijke Plakk. Z 1574 moet in korte tijd zijn opgesteld. De redactie is weinig verzorgd. Zo ontbreekt bij de bierimpost de hoeveelheid bier waar de tarieven betrekking op hebben. De tijdgenoot begreep, dat dit de ton was. Het Zeeuws impostencomplex wijkt als geheel sterk af van de gewestelijke en stedelijke impostenstelsels in Zeeland in de 16e eeuw. Een groot aantal posten zou (met wijziging van het tarief) overgenomen kunnen zijn uit een bij de licentheffing gebruikte lijst van belaste goederen. Het is gelet op de sterke Zuidnederlandse presentie in het toenmalige Zeeuwse regeringsmilieu niet uitgesloten, dat Vlaamse of Brabantse gewestelijke of stedelijke imposten als voorbeelden hebben gediend ⁶¹.

Het heffingsterritoir is (het Land) Zeeland. De impost op landerijen wordt alleen in Beoosterschelde geheven, omdat het andere Zeeuwse gebied van de Gemene Zaak, het eiland Walcheren, nog niet is hersteld van de verwoestingen als gevolg van de strijd om Middelburg en nog ‘ongecultuureert leght’. Op één plaats wordt Zeeland ‘quartier’ genoemd (§ 3). Daaruit blijkt, dat men Zeeland beschouwde als een onderdeel van een groter gebied: het gebied van de Gemene Zaak verdeeld in drie kwartieren. De term ‘Gemene Zaak’ komt niet in het plakkaat voor. Als doelstelling van de impostheffing wordt vermeld ‘onderstandt deser tegenwoordigen oorloghe’ (§ 3).

Het plakkaat verzekert, dat het impostencomplex zoveel mogelijk de Zeeuwse bevolking ontziet: “ten minsten quetse van der gemeente” van Zeeland is (§ 3), een in die tijd vaak aan belastingheffing gesteld vereiste. Bepaalde aspecten van het impostencomplex beantwoorden aan dit vereiste. Op enkele heffingen na bestaat het complex uit imposten op goederen in economisch verkeer. Een aantal imposten heeft een tariefstructuur waarin rekening wordt gehouden met de (veronderstelde) welstand van de gebruiker. Het tarief van de bierimpost is

⁵⁹ Fruin, ‘Beleg en ontzet’, 394.

⁶⁰ Requesens schrijft op 29-3-1574 in Brussel over vloot aan Van Zweveghem (Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VII, nr 2707, 93). Van Haecht in Antwerpen vermeldt vloot voor het eerst op april 1574 met bestemming “om met geweld op Zeelant te comen” (Van Haecht, *Kroniek*, II, 293).

⁶¹ Omgekeerd kan Zeeuws impostencomplex van 17-5-1574 tot voorbeeld hebben gediend van Middelburgse heffingen. Bij ordonnantie van baljuw en regering van de stad, van 30-6-1575, werd impost ingevoerd op allerlei koopwaar als wollen lakens, fluweel, zijde, linnen lakens, hout- en ijzerwaren, steen, kalk, zout en olie (regest van verloren ordonnantie in De Stoppelaar, *Inventaris*, nr 2673). In najaar 1574 was in Middelburg reeds een vermoedelijk soortgelijk, maar minder omvangrijk impostencomplex ingevoerd (*ibidem*, nr 2656).

progressief. Een methode om de eigen bevolking zoveel mogelijk te sparen was om buitenlanders rechtstreeks of indirect in de belastingheffing te betrekken door goederen te belasten die zij in Zeeland kochten. In een zeevarend en handeldrijvend gewest als Zeeland waren er altijd veel buitenlanders. Ook het merendeel van de soldaten kan in dit opzicht tot de buitenlanders worden gerekend. Par. 19 beveelt weliswaar alle burgers, kapiteins, soldaten, inwoners en landzaten van Zeeland 'met dieser aencleeft' zich aan de inhoud van het plakkaat te houden, maar dit zal niet in die zin mogen worden geïnterpreteerd, dat buitenlanders nimmer rechtstreeks in de impostenheffing zouden worden betrokken. "Met dieser aencleeft" zal bij 'Zeeland' horen en heeft wellicht betrekking op Vlaams territorium zoals Biervliet, dat min of meer permanent door de Zeeuwen bezet werd gehouden.

Vis, een van de belangrijkste consumptiemiddelen, is niet belast. Overigens zijn de materialen voor de bouw en uitrusting van vissersschepen, zoals hout, pek, teer, want en netten belast. De voor Zeeland belangrijke groothandel in wijn en granen is niet belast. Ook de voor de proviandering van schepen belangrijke groothandel in bier is niet belast, maar op dat bier drukt de heffing van 4 stuivers per ton. Verder moet er rekening mee worden gehouden, dat niet door impost getroffen goederen bij uitvoer aan het licentrecht waren onderworpen.

Volgens de aanhef van het beschikkend deel van het plakkaat treffen de imposten alle wijnen, bieren en andere handelsgoederen die in Zeeland 'gesleten' worden, d.w.z. in Zeeland aan ge- of verbruikers worden verkocht of voor zulk een verkoop zijn bestemd. Wijn en bier werden belast op het punt in het handelstraject waar de goederen de groothandel verlieten. Wijn- en biertappers waren kleinhandelaren die belast werden voor hun drankvoorraad die zij van groothandelaars betrokken. De kleinhandel in de herbergen werd niet belast. Evenals de tapper werd de burger belast die voor eigen consumptie vaten wijn of bier uit de groothandel insloeg.

De zojuist vermelde omschrijving van de diverse imposten in het plakkaat is enerzijds te ruim, omdat niet alle handelsgoederen door impost getroffen worden; vis werd reeds vermeld als een onbelast object. Maar het is duidelijk, dat het algemene karakter van het heffingencomplex volgens de wetgever een breed gespreide belastingdruk op de ge- of verbruiker van in Zeeland gekochte handelswaar was. Anderzijds is de omschrijving niet volledig, omdat de landerijenimpost en het successierecht er niet in worden vermeld. Blijkbaar beschouwde de wetgever deze heffingen als aanvullingen.

In de volgorde van het plakkaat treffen de imposten bier, wijn (waaronder brandewijn), granen en bonen, bestemd om te worden gemalen, slachtvee, landerijen in Beoosterschelde, wollen lakens, linnen, zijden lakens, allerlei in één rubriek samengebrachte 'te pennewaerde' [= in het klein] verhandelde koopwaar waarvan als voorbeelden worden genoemd: kramerijen, specerijen, suiker, vijgen, rozijnen, koeken, pruimen, krenten en rijst, vervolgens een rubriek vistuig: want, garen en netten, enkele rubrieken van per scheepslading belaste goederen: turf, brandhout, hout, schors, bezems en potten, een rubriek vette waren waartoe worden gerekend boter, kaas, zeep, traan- raap- en lijnzaadolie, azijn, Spaanse olie, roet [= vet] en zout voorzover deze producten door een kleinhandelaar worden ingeslagen, een rubriek van talrijke soorten hout waartoe ook gerekend worden pek en teer, een rubriek van bouwmaterialen en kolen: kalk, steen, pannen, leien en plavuizen, smeedkolen, steenkool en houtskool, terwijl de impostenreeks wordt gesloten door de 25e penning op verervingen in de zijlinie.

Afgezien van de landerijenimpost en de successieheffing tendeert het impostencomplex naar een algemene omzetbelasting op de goederenhandel in Zeeland. Niet alleen goederen bestemd voor directe menselijke consumptie als dranken, voedsel en textiel worden getroffen, maar ook veel goederen bestemd voor het bedrijfsleven als bedrijfsmiddel, grondstof of hulpstof. Blijkbaar hebben de ontwerpers van het impostencomplex een vorm van belastingheffing willen scheppen die rechtstreeks of indirect op iedereen in Zeeland drukte, maar daarbij niet voldoende oog voor de praktijk van heffing gehad. Op een aantal onderdelen zou het impostencomplex vrijwel onuitvoerbaar zijn geweest als het in zijn geheel in werking was gesteld. Als voorbeeld kan de rubriek van het 'pennewaard'-goed gelden. Deze impost zou voornamelijk kleine handelaren hebben belast. Zij zouden 4,17% over hun omzet hebben moeten betalen. Het opnemen van deze rubriek is merkwaardig, omdat Veere, een van de in de Staten vertegenwoordigde steden, in de middeleeuwen slechte ervaringen met een

pennewaardaccijns had opgedaan, een stedelijke belasting van de heer van Veere die onder druk van de bevolking in 1541 was afgeschaft ⁶².

Een tot enkele gebruikelijke belastingtypen van die tijd beperkte vergelijking van het Zeeuwse impostencomplex met HZ imposten 1574 geeft het volgende resultaat. De Zeeuwse wijnimpost bedraagt ongeveer de helft van de Hollands-Zeeuwse wijnimpost, de Zeeuwse bierimpost is lager dan de Hollands-Zeeuwse. De Zeeuwse maalinpost daarentegen is ongeveer het dubbele van de Hollands-Zeeuwse maalinpost, wat opvalt, omdat vrijwel de gehele bevolking rechtstreeks of indirect door een maalinpost werd getroffen. Een impost op laken en linnen die in HZ imposten 1574 ontbreekt, komt wel voor in het Zeeuwse complex met een tariefopbouw die met welstand rekening houdt. Terwijl enerzijds bepaalde in die tijd niet ongebruikelijke belastingen in HZ imposten 1574 voorkomen, maar in het Zeeuwse impostencomplex ontbreken, bereikt het Zeeuwse complex meer objecten en daarmee meer belastingbetalers en belastingdragers dan HZ imposten 1574.

De in Beoosterschelde te heffen landerijenimpost had als heffingsgrondslag de 'hemelsbreedte', d.w.z. de werkelijke oppervlakte van de landerijen. Het bij het middeleeuwse Zeeuwse schot op landerijen gemaakte onderscheid tussen ambacht steenschietens, vrije en overambacht werd niet gemaakt ⁶³. Met vrijstelling van belastingheffing die aan bepaalde landerijen was verbonden, werd geen rekening gehouden. De impost was zowel vermogensbelasting als bedrijfsbelasting, omdat $\frac{2}{3}$ op de eigenaar drukte en $\frac{1}{3}$ op de pachter. De wettekst luidt alsof alle landerijen verpacht zijn. Meer zorgvuldig geredigeerde teksten van soortgelijke heffingen bepalen, dat de eigenaar die zijn land zelf exploiteert, de volle belasting betaalt, en dat zal hier stilzwijgend ook hebben gegolden. Bij verpachte landerijen werd 'inhouding van belasting aan de bron' toegepast. Bij deze in moderne tijden op grote schaal gebruikte techniek (denk aan loonbelasting, dividendbelasting) tapt de belastingheffer uit een geldstroom van debiteur naar crediteur de door de crediteur verschuldigde belasting af door de debiteur te verplichten het belastingbedrag te betalen. De debiteur krijgt het recht de door hem voor de crediteur betaalde belasting te korten op wat hij de crediteur schuldig is. Bij de Zeeuwse landerijenheffing betekende dit, dat de pachter de volle belasting aan de belastingheffer betaalde, maar $\frac{2}{3}$ van de betaalde belasting op de pachtsom mocht korten.

Het successierecht kon nauwelijks beknopter geregeld zijn dan Plakk. Z 1574 doet. Erfgenamen in de zijlinie betalen de 25e penning (4 %) van hun 'successien'. Verervingen in de opgaande lijn (ouders, enz.) en in de neergaande lijn (kinderen, enz.) werden dus niet belast. Het zal zeker de bedoeling zijn geweest ook verervingen naar niet-verwanten te belasten met de 25e penning, maar het plakkaat zwijgt hierover.

14.2.6 Prijsvoorschrift; strafbepalingen

In het opschrift van de rubriek van de imposten op wijn en bier is een prijsvoorschrift opgenomen. De 'magistraten', bedoeld zullen zijn de plaatselijke regeringen, zullen de verkoopprijs van de tapper vaststellen. De tapper betaalde impost, als hij wijn of bier uit de groothandel insloeg, en berekende in zijn verkoopprijs de impost aan zijn klanten in de herberg door. Het prijsvoorschrift moest voorkomen, dat de tapper zijn prijzen meer verhoogde dan doorberekening van de impost vereiste. Maar het bood ook de mogelijkheid de impost geheel of gedeeltelijk definitief op de tapper te doen drukken door hem geen of slechts een gedeeltelijke doorberekening van de impost toe te staan, een reeds vroeger in Zeeland toegepaste praktijk ⁶⁴.

Plakk. Z 1574 onderscheidt drie soorten overtreding van de heffingsvoorschriften: achterhouden, bedrog en 'tegenspraake'. Met achterhouden zal zijn bedoeld het niet afdragen van de verschuldigde impost aan de daartoe aangewezen functionaris, met bedrog een frauduleus handelen en met tegenspraak een openlijke onwil om de voorschriften na te leven. Er zijn twee categorieën straffen: gestraft worden als personen die pogen het

⁶² Ermerins, *Vere*, 2e stuk, 268 vlg.; overeenkomst tussen Maximiliaan van Bourgondië en stad Veere naar aanleiding van inhuldiging van Maximiliaan als heer van Veere; 14-6-1541. Pennewaarde = koopwaar, in het bijzonder van geringe waarde.

⁶³ Zie hiervoor XVI-8(2).

⁶⁴ Bij Statenimpost op bier van 1542 mocht tapper voor binnenlands bier impost niet doorberekenen (XVI-6(1)).

‘gemeenbeste’ te verhinderen, en ‘arbitrallyck’ naar gelegenheid van de zaak. Daarmee zullen twee categorieën delicten corresponderen: zware en minder zware. Bij de zware delicten is de rechter niet vrij in het kiezen van een straf al is de richtlijn die hij krijgt uiterst vaag. Hij moet straffen zoals personen die het gemeenbeste verhinderen, worden gestraft, maar niet bepaald is, welke straf of straffen daarvoor bestaan. Lichte straffen zullen wel niet in aanmerking komen. Het strafvoorschrift houdt rechters en de bevolking in het algemeen voor, dat belastingdelicten niet als een categorie van enkel lichte vergrijpen beschouwd moeten worden, maar dat er ook zware delicten toe behoren waar zware straffen bij passen ⁶⁵.

De uitdrukking ‘het gemeen beste’ komt ook voor in Ord. 1574 art. 39 en zal daar de betekenis hebben van wat eerder in hetzelfde artikel wordt omschreven als wat ‘den gemeenen vaderlande oirboorlijcx’ is ⁶⁶. In een bepaling van Ord. HZ 1574 wordt aan ‘officiers ende magistraten’ die als voornaamste taak de zorg voor het ‘gemeene beste’ hebben, opgedragen de impostenontvangers bijstand te verlenen in wat de bevordering van de ‘gemeene saecke’ zal dienen, waaruit blijkt, dat het gemene beste en de Gemene Zaak twee verschillende verschijnselen zijn. Het ‘gemene beste’ zal in de hier vermelde teksten betekenen het algemeen maatschappelijk welzijn.

Bij lichtere delicten is de rechter vrij de straf te kiezen die volgens zijn oordeel bij het delict hoort. Het zou een geldboete kunnen zijn ⁶⁷.

14.2.7 11. Effect van Zeeuws impostencomplex van 17 mei 1574

Voor het overgrote deel van de imposten van het Zeeuwse complex zal het niet tot heffing zijn gekomen, omdat de tijd daarvoor ontbrak. De heffing van de maalimpost te Middelburg is bekend, omdat de rekening daarvan bewaard is ⁶⁸. Daarin zijn per dag de afzonderlijke impostbetalers met opgaaf van de hoeveelheid tarwe of rogge en de daarvoor betaalde impost vermeld. De heffing bij collecte begon op 25 mei 1574 en de laatste posten werden op 1 juni 1574 geïnd. Ook de overgang van de Zeeuwse maalimpost naar de Hollands–Zeeuwse maalimpost van HZ imposten 1574 is gedocumenteerd, omdat de eerste rekening van de heffing van de Hollands–Zeeuwse impost in Middelburg eveneens is bewaard ⁶⁹. De heffing bij collecte van de Hollands–Zeeuwse impost begon op 1 juni 1574, zodat op die dag zowel de Zeeuwse als de helft lagere Hollands–Zeeuwse maalimpost zijn geheven.

14.3 Hollands-Zeeuws Impostencomplex 1575

14.3.1 Generale Staten als wetgevend lichaam

Vermoedelijk is het de bedoeling geweest, dat in 1574 in het (niet voltooid) verbond tussen Holland en Zeeland zou worden vastgelegd, dat in beide gewesten generale imposten voor de oorlogsfinanciering zouden worden ingevoerd, zoals dit in de Unies 1575 en 1576 is gebeurd. De wettelijke basis voor de heffing van HZ imposten 1574 is Ord.HZ 1574, gegeven door de

⁶⁵ Verwant aan strafvoorschrift is art. 4 van Pacificatie van Gent dat bepaalde handelingen die tegen ‘die gemeyne ruste ende vrede’ ingaan verbiedt met als sanctie op overtreding “gestrafft te wordene als perturbateurs van de gemeene ruste, anderen ten exemple”. Woltjer, ‘De Vrede-makers’, 76, beschouwt dit, m.i. ten onrechte, als een niet al te zware straf die in geen geval de doodstraf kon zijn.

⁶⁶ Heeringa, ‘Instructiën’, 61.

⁶⁷ Art. 58 van Crimineele Ordonnantie van 1570 signaleert als misstand, dat rechters die arbitrair mogen straffen, te lage straffen opleggen, en treft daar voorzieningen voor (tekst in Voorda, *Crimineele Ordonnantien*, 28).

⁶⁸ ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2429**, stuk nr 4. In rekening gebruikte inhoudsmaat is: 1 zak = 2 achtendelen = 8 spint. Tarief van impost in Plakk. Z 1574 luidt per viertel (tarwe 6 groten, rogge 3 groten). Zak van rekening is gelijk aan viertel.

⁶⁹ ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2429**, stuk nr 25. Tarief, in rekening vermeld per zak, is helft van tarief van Zeeuwse maalimpost: tarwe 3 groten, rogge 1½ groot. In Ord. HZ 1574 luidt het tarief per last: tarwe 58 stuivers (= 116 groten) en rogge 29 stuivers (= 58 groten). Last wordt vaak op 40 zakken gesteld, maar wijkt daar wel eens van af. In Middelburg gold last voor 41½ zak. Bij in Zeeland gehanteerd tarief is last op ongeveer 38½ zak gerekend, maar het is waarschijnlijker, dat in Zeeland tarieven van 58 en 29 stuiver door 40 zijn gedeeld en uitkomst iets is verhoogd om tot bruikbare heffingsbedragen te komen.

Generale Staten en gesteld op naam van Philips II. Het stellen van de ordonnantie op Philips' naam verleende de ordonnantie een traditionele gezagsuitstraling als wet. De Generale Staten waren op dat moment een incidenteel verschijnsel, onbekend als wetgever en minder geschikt om als gezagsbasis van een belastingwet te dienen dan de landsheer. Het gebruik van Philips' naam had ook andere voordelen. Staatsrechtelijk verbond de gezamenlijke landsheer Philips Holland en Zeeland met elkaar en het gebruik van Philips' naam verklaart waarom en hoe hier één wet voor twee zelfstandige gewesten wordt uitgevaardigd. Het symboliseert bovendien de band tussen Holland en Zeeland als gebieden van de Gemene Zaak en suggereert, dat Holland en Zeeland onder één gemeenschappelijk gezag stonden. Dit was overigens slechts ten dele waar, maar het was wel de situatie waar Oranje naar streefde.

De Generale Staten van Holland en Zeeland schreven de imposten 1574 voor. Anders gezegd: een Staten-Generaal schreef generale imposten voor. De imposten werden ook wel 'gemene middelen' genoemd, maar dan betekent 'gemene' algemene (generale) en niet gemeenschappelijke, zoals nogal eens wordt geschreven ⁷⁰. De Hollands-Zeeuwse Unie van 1576 spreekt van gemene middelen, generale middelen en generale en gemene middelen waaruit blijkt, dat 'gemeen' en 'generaal' hier als synoniemen zijn gebruikt. Ook de heffingen van art.V van de Unie van Utrecht van 1579 waren bedoeld als generaliteitsheffingen, maar het is er niet van gekomen ⁷¹.

14.3.2 Structuur van fiscale wetgeving van Zeeland vóór 1572

Ord. HZ 1574 bepaalt welke geldbronnen bestemd zijn voor de oorlogsfinanciering en geeft daarbij een centrale plaats aan HZ imposten 1574. De algemene opzet van de wetgeving van de imposten is ontleend aan de wetgevingsprocedure van de Statenimposten van vóór de Opstand. Op Ord. HZ 1574 zal ook van invloed zijn geweest de wetgevingsprocedure van het Zuidhollands plakkaat met fiscale regelingen van 28 oktober 1573. Om die reden worden nu eerst die twee procedures besproken.

Als de landsheer vóór 1572 aan de Staten van Zeeland geld vroeg en de Staten bereid waren hem een bedrag te betalen dat zij door heffing van imposten wilden opbrengen, werd de volgende procedure toegepast ⁷². De landsheer vroeg de Staten om een bepaald bedrag. De Staten bespraken onderling het verzoek van de landsheer en besloten de landsheer een bepaald bedrag aan te bieden op voorwaarde, dat zij het geld door een bepaalde vorm van impostheffing bijeen mochten brengen. Het zal niet ongebruikelijk zijn geweest, dat het bedrag dat de Staten uiteindelijk wilden opbrengen, in onderhandelingen tussen de Staten en de landsheerlijke administratie werd vastgesteld. Vervolgens verleende de landsheer de Staten een akte van acceptatie waarin hij zijn verzoek en het aanbod van de Staten vermeldde, verklaarde dat aanbod te aanvaarden en de Staten vergunning gaf om enige summier beschreven imposten te heffen. Vaak liet de landsheer daarna een plakkaat op zijn naam of bekendmakingen door zijn rentmeesters afkondigen waardoor de bevolking verplicht werd de Statenimposten te betalen. Op hun beurt stelden de Staten heffingsordonnanties op waarin de bijzonderheden van de imposten werden geregeld en die de belastingwetgeving vormden.

14.3.3 Structuur van fiscale wetgeving van Zuid-Holland van 28 oktober 1573

In Zuid-Holland was op 28 oktober 1573 een belastingplakkaat uitgevaardigd dat in opzet verwant is aan Ord.HZ 1574, maar een vroeger stadium van gezagsverhoudingen representeert ⁷³. Philips op wiens naam het plakkaat staat, overweegt in de considerans, dat het voor de financiering van de oorlog in Holland nodig is "eenige eenparige draegelijke middelen int gemeen ende over al op te stellen". Hij relateert, dat de ridderschappen, edelen en gedeputeerden van de grote en kleine steden van Holland, nadat Oranje, stadhouder en kapitein-generaal over Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht, hen als Staten had doen

⁷⁰ Recent voorbeeld in Tracy, *Founding of Dutch Republic*, 101, opschrift "The common means (*gemene middelen*)".

⁷¹ Sneller, *Unie*, 37, noot 2. Zie voor terminologie ook Van de Spiegel, *Onuitgegeven stukken*, I, 199 vlg., noot (iiii)

⁷² XVI-2(8) vlg. Gang van zaken in Holland blijft hier buiten beschouwing, maar zal niet veel van die in Zeeland hebben verschild.

⁷³ Zie voor fiscale aspecten van plakkaat XII-7.

vergaderen om tot de vereiste fiscale maatregelen te besluiten, het met elkaar eens waren geworden om de stedelijke acchijzen op wijn en bier met verhoging van het tarief ten behoeve van het Land te heffen en om nog enkele maatregelen te nemen, onder meer invoering van nieuwe heffingen. De maatregelen waartoe was besloten, dienden te worden uitgevoerd volgens de ordonnantie die daarop was gemaakt of gemaakt zou worden. Vervolgens worden nog enkele besluiten gerelateerd.

Het beschikkende deel van het plakkaat opent met Philips' mededeling, dat hij met goedkeuring van de besluiten van de Staten 'ten advyse' van zijn stadhouder en de raden nevens hem en ook het Hof van Holland ordonneert die besluiten uit te voeren volgens de ordonnantie daarop gemaakt of nog te maken. Philips machtigt voor zoveel nodig de Staten tot uitvoering van de besluiten. Hij beveelt het plakkaat bekend te maken, sluit het beschikkend deel af met de souvereiniteitsclausule: "Wandt ons alsoe gelieft", en deelt mee het plakkaat bezegeld te hebben met het zegel van het Leenhof van Holland.

Het plakkaat volgt vrijwel geheel het landsheerlijke gezagspatroon. Philips' stadhouder staat op de voorgrond. Hij roept de Staten bijeen voor een zaak die Philips behandeld wil hebben. Maar uit de vermelding van de niet tot het landsheerlijk gezagspatroon behorende raden nevens Oranje blijkt, dat het plakkaat in werkelijkheid een gezamenlijke regeling van Oranje en de Staten is.

Op de plijcke (= teruggevouwen deel van papier of perkament waarop het plakkaat was geschreven) stond de aantekening: "Bij den coninck ter relatie van syne majesteits Stadthouder generael", getekend door B. Ernst, de griffier van het Hof van Holland. Deze aantekening is een administratieve controlemaatregel die niet tot de tekst van het plakkaat behoort. De griffier die het plakkaat in de vereiste vorm heeft opgemaakt, deelt daarin mee, wie hem daartoe opdracht heeft gegeven ⁷⁴. De stadhouder van de landsheer heeft vanwege de landsheer de opdracht gegeven. Voor de griffier was deze mededeling belangrijk, omdat hij het plakkaat toezond aan de instanties die voor de in het plakkaat voorgeschreven bekendmaking moesten zorgen. De aantekening past in het landsheerlijk gezagspatroon. In de aantekeningen op de plijcke van een akte worden vaak in plaats van 'ter relatie van' met dezelfde betekenis gebruikt 'bij bevel van' en 'ter ordonnantie van' ⁷⁵.

In de publicatie van de inhoud van het plakkaat door het gerecht van Leiden zijn het de Staten van Holland die overwegen dat het nodig is eenparige middelen in het gemeen en overal op te stellen ⁷⁶. Tot dat doel hebben Oranje, stadhouder en kapitein-generaal over Holland, en de Staten van Holland daartoe vergaderd "verdragen ende geaccordeert" de in het plakkaat vermelde maatregelen. De hier gepresenteerde gang van zaken zal ongeveer de werkelijkheid zijn geweest, waarbij Oranje wel zal hebben aangedrongen op een zo algemeen en zo zwaar mogelijke belastingheffing. Oranje spreekt met de Staten af hoe het verder moet met de oorlogsfinanciering. Formeel doet hij dit als stadhouder, maar in werkelijkheid als bondgenoot voor wie die afspraak een garantie is voor het kunnen voortzetten van de strijd.

In de bekendmaking van de nieuwe fiscale maatregelen beroept het Leidse gerecht zich enkele keren op Oranje om de afkondiging kracht bij te zetten. Het gerecht gelast ieder vanwege Oranje om de wijnimpost te betalen. Omdat de Staten van Holland een nieuwe lakenimpost hebben opgesteld, gelast het Leidse gerecht volgens de uitdrukkelijke wil van Oranje alle lakenverkopers de impost te betalen. Het gerecht gelast ieder de wekelijks te betalen capitale impositie op te brengen, omdat Oranje dit zeer ernstig 'zoo by placaeete als missive' verlangd heeft voor de verdediging van het gemene Land en betaling van het krijgsvolk. Oranje is de bondgenoot aan wie de leiding van de oorlogvoering is toevertrouwd en die nakoming verlangt van de hem gedane financiële toezeggingen.

⁷⁴ Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 128. Vermelding van opdrachtgever was belangrijk, omdat tekst opgemaakt door griffier of secretaris rechtskracht van besluit van vorst of andere gezagsinstantie zelf had; vgl. slot van Crimineele Ordonnantie van 1570 (Voorda, *Crimineele Ordonnantien*, 42).

⁷⁵ Van de Water, *Placaatboek Utrecht*, I, 37: "Ten beveelen van de Staten [van Holland]" (3-8-1576); *ibidem*, 38: "Ter ordonnantie van de Staten [= Staten van Holland en Zeeland]" (3-10-1576).

⁷⁶ GA Leiden, nr 389, fo 104r.

14.3.4 Structuur en korte inhoud van Ord. HZ 1574

Ord.HZ 1574 is gesteld op naam van Philips. Volgens par. 18 zullen de in de ordonnantie geregelde imposten worden geheven volgens een ordonnantie die door de Generale Staten is gemaakt of nog zal worden gemaakt. Par.22 spreekt van 'Ordonnantien' en het zijn inderdaad een aantal heffingsordonnanties geworden die niet in *Register Holland* zijn opgenomen. Het weinige dat daarvan in Zeeuwse archieven is te vinden, heeft soms de vorm van een algemene ordonnantie, soms van een voor een bepaalde plaats bestemde ordonnantie, soms van pachtvoorwaarden bestemd voor een bepaalde plaats ⁷⁷.

Vergeleken met 1573 treden de Generale Staten in 1574 duidelijker als de wetgever op dan de Zuidhollandse Staten in 1573 en is de plaats van Oranje in 1574 minder prominent. Men vindt het nog wel nodig om de belangrijke financiële regeling formeel te dekken met Philips' gezag.

Ord.HZ 1574 wordt in dit geschrift vooral als fiscale tekst behandeld, maar is een verzameltekst waarin naast belastingbepalingen verklaringen en voorschriften van verschillende aard zijn vastgelegd. In de considerans overweegt Philips, dat de ridderschap, edelen en steden van Holland en Zeeland zich genoodzaakt bevonden hebben om de oorlog voort te zetten, en dat door hen 'verdraghen ende besloten' zijn zekere middelen waardoor in Holland en Zeeland op een eenparige voet de oorlogskosten op de snelste en minst bezwaarlijke manier bijeengebracht kunnen worden.

Philips begint het beschikkende deel van de ordonnantie met de mededeling, dat hij de middelen waartoe de Staten van Holland en Zeeland hadden besloten, heeft goedgekeurd 'by advis' van Oranje, stadhouder en kapitein–generaal van Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht, met de raden nevens hem en de Staten van Holland en Zeeland. Volgens deze clausule hadden Oranje, de raden nevens hem en de Generale Staten besloten, dat de in de ordonnantie voorgeschreven maatregelen genomen zouden worden. Voor wat de Staten betreft, is dit besluit reeds in de considerans meegedeeld, maar het wordt nu in het beschikkend deel vastgelegd.

Philips gebiedt, dat men in alle steden van Holland en Zeeland en op het platteland, staande onder de gehoorzaamheid van zijn voornoemde stadhouder, gedurende zes maanden een reeks summier omschreven belastingen zal heffen volgens de meer uitvoerige ordonnantie die de Generale Staten van Holland en Zeeland daarop hebben gemaakt of nog moeten maken. Philips wil, dat die ordonnantie in alle opzichten wordt nageleefd op straffe van de daarin opgenomen sancties. Als iemand zich met rechtsmiddelen, bij voorbeeld een voorziening van het Hof van Holland, tegen de heffing wil verzetten, moet hij beginnen met het betwiste bedrag te betalen plus de boete die hij wegens ongefundeerd procederen zou kunnen oplopen. Aan het Hof van Holland en alle andere rechterlijke instanties verbiedt Philips om iets te verklaren wat met de heffingsordonnanties (meervoud !) in strijd is of een rechtsmiddel tegen toepassing van die ordonnanties te verlenen. Als bijzondere reden voor dit verbod verklaart Philips, dat hij niet wil dat iemand van de imposten wordt vrijgesteld behalve armhuizen en andere instellingen die van aalmoezen moeten rondkomen. Philips ordonneert vervolgens uitdrukkelijk, dat iedereen in Holland en Zeeland wie hij is, wat hij doet en vanwaar hij komt, de imposten moet betalen, ook al zou hij zich kunnen beroepen op een privilege van vrijdom. Zulk een privilege geldt vanwege de eisen van het ogenblik als geschorst, maar zal later weer onverkort van kracht zijn.

⁷⁷ Ordonnantie van waagimpost in ZA, Verzameling M.de Jonge, nr 26. Ordonnantie op verpachting van gemaalimpost (i.c. van molens te Westkapelle) in ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2444 – 2447**. Aan situatie in Veere en ressort aangepaste ordonnantie van hoornbeestimpost en impost op bezaaide landerijen in ZA, GA Veere, nr 1556, fo 108r vlg. Vermeldingen zonder tekst van heffingsordonnanties: ordonnantie van Staten van 10-5-1574 van wijn- en brandewijnimpost in GA Rotterdam, Financiële archieven, nr 1064, fo 1r; in mei 1574 gemaakte ordonnantie van bierimpost in NZ, I-A, 35; in mei 1574 gemaakte ordonnantie van zoutimpost in RH, 2e ed., 1575, 168; verpachting volgens conditie door Staten terzake gemaakt van turfimpost en kolenimpost in proces-verbaal van verpachting van impost van zout, turf en kolen op 2-8-1574 in ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2444 – 2447**.

Philips bepaalt verder, dat voor de defensie in het algemeen bestemd worden opbrengst van de licenten en paspoorten inzake uitgevoerde goederen, opbrengst van door Oranje verleende sauvegarden ⁷⁸, in Holland en Zeeland binnengebrachte buit, opbrengst van de landsheerlijke domeinen en heerlijkheden en opbrengst van de in beslaggenomen goederen van naar het buitenland uitgeweken personen. Dezelfde bestemming krijgen gelden betaald door personen voor toestemming om van elders naar Holland of Zeeland te mogen terugkeren. Philips keert dan weer naar de imposten terug en bepaalt, dat de Staten overal waar dat behoort, ontvangers van de imposten moeten aanstellen. De ontvangers genieten een bijzondere rechtsbescherming. Overheidspersonen mogen niet als ontvanger worden aangesteld, maar moeten de ontvangers op alle manieren behulpzaam zijn op straffe van ontslag bij nalatigheid. Philips beveelt het Hof van Holland en alle andere landsheerlijke functionarissen die zulks aangaat, voor de uitvoering van de Ordonnantie zorg te dragen. Tenslotte beveelt hij de daarvoor aangewezen landsheerlijke functionarissen Ord. HZ 1574 'ter ordonnantie van' [= op last van] de Staten van Holland en Zeeland openlijk bekend te maken op de daarvoor gebruikelijke plaatsen en hij besluit met de soevereiniteitsclausule "want Ons also gelieft". Daarmee eindigt de Philips in de mond gelegde tekst.

De aantekening op de plicke van de ordonantie luidt: "By den Koningh"., en daaronder: "Ter relatie van den Stadhouder, ende Capiteyn Generael, midtsgaders de Raeden nevens hem wesende.", getekend door A. Geniets. De griffier van het Hof van Holland, Bartold Ernst, was niet beschikbaar om de ordonnantie in de vereiste vorm op te maken, omdat het Hof niet in de wetgevingsprocedure was betrokken. Geniets was een van de secretarissen van de Raad nevens Oranje ⁷⁹. Dit zou de reden kunnen zijn van de vermelding van raden nevens Oranje, maar zeker is dit niet, omdat deze raden ook voorkomen in een andere variant van de aantekening ⁸⁰.

14.3.5 Gezagsbasis van Ord.HZ 1574

Uit de vorm van de ordonnantie zou geconcludeerd kunnen worden, dat de ordonnantie is opgesteld op gezag van Oranje als stadhouder van Philips, de raden nevens hem en de Generale Staten die zich bedienden van het landsheerlijk gezag. De inhoud van de ordonnantie toont echter aan, dat zij op gezag van de Generale Staten is opgesteld. De ordonnantie moet immers worden afgekondigd 'ter ordonnantie van' de Generale Staten (§ 34)..

Wil een tot de bevolking gerichte wet effect hebben, dan moet zij in de eerste plaats op de bevolking de indruk wekken van te zijn uitgevaardigd door een daartoe bevoegde gezagsinstantie. Deze legitimiteit wordt uitgedrukt door formules. Ontbreken die formules, dan loopt de wet de kans niet serieus te worden genomen. Dezelfde formules moeten ook bewerken, dat de bij de uitvoering van de wet betrokken functionarissen, te beginnen bij de met de afkondiging belaste deurwaarders, de wet serieus nemen. Philips was de algemeen erkende landsheer en men wilde daar geen verandering in brengen. Alleen moest zijn regeringsbeleid grondig herzien worden en zijn militair apparaat verdwijnen. Een algemeen geldende en bovendien drukkende wet als Ord.HZ 1574 moest op het landsheerlijk gezag rusten. Zelfs treedt Philips als de belastingheffer op en worden de imposten gekwalificeerd als zijn heffingen: 'onse Ordonnantien en Contributien' (§ 23) ⁸¹. De Generale Staten gebruikten wel het landsheerlijk gezag, maar moesten zich aan het formele wetgevingspatroon houden. Dit lukte niet helemaal. Op last van Philips moesten de deurwaarders de ordonnantie op last van de Generale Staten afkondigen. De eerste last was formeel maar niet reëel, de tweede

⁷⁸ Sauvegarde betekent onder meer vrijgeleide, en meer in het bijzonder de bescherming die tegen betaling wordt verleend aan inwoners van vijandelijk gebied die zich binnen het bereik van de krijgsmacht van het sauvegarde verlenende gezag bevinden.

⁷⁹ Bor, *Oorsprong*, I, 450 (6e boek, fo 330).

⁸⁰ Vgl. plakkaat voor Holland van 3-5-1573 op naam van Philips: "Ter relatie van den Stadhouder Generaal ende die van den Raade neevens hem weesende, mitsgaders die van den Raade Provinciaal over Holland, Zeeland ende Westvriesland [= Hof van Holland]", getekend door B. Ernst (*RH*, 2e ed., 1565–1574, 633 vlg.).

⁸¹ Werkelijkheid blijkt uit opschrift van pachtvoorwaarden voor molens in Westkapelle: "Ordonnantie ende voirwaerde waerop men verpachten zal den impost gestelt by den generalen staeten van Hollandt ende Zeelandt tot behouf der gemeene zake op de malerie [enz.]" (ZA, Rekenkamer B, **Acquitten 2444 – 2447**).

reëel maar niet formeel. Ook was de aantekening op de plijcke formeel niet in orde. In het normaal functionerend landsheerlijk bestel waren de personen in wier opdracht een akte werd opgemaakt, dienaren van de landsheer. Bij Ord. HZ 1574 is dit formeel slechts gedeeltelijk het geval. De (fictieve) stadhouder paste in het landsheerlijke patroon, maar niet de raden nevens Oranje, want zij behoorden tot het milieu van de Staten van Holland.

Anders dan Philips spelen Oranje en de raden nevens hem werkelijk een rol in Ord.HZ 1574. Oranje wilde een bepaald geldbedrag per maand ontvangen. In de ordonnantie is vastgelegd welke middelen dat geld moesten opleveren. Toepassing van die middelen garandeerde Oranje, dat hij het hem toegezegde geld zou ontvangen. In de clause "by advis van – – – Orange – – – Stadhouder, ende Capiteyn Generael over Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende Utrecht, met de Raeden nevens hem wesende, ende die van de Staten van den voornoemden Lande" ligt besloten een toezegging van de Generale Staten aan Oranje om de financiële maatregelen van de ordonnantie te nemen en aanvaarding door Oranje van die toezegging. Het fictieve stadhouderschap van Oranje had met een en ander niets mee te maken, maar is gebruikt om Oranjes instemming een plaats te geven in het formele patroon van de ordonnantie als een van Philips uitgaande akte. Politiek gezien was het voor Oranje van belang zo min mogelijk met imposten en andere financieringsmiddelen te worden geassocieerd. Niet Oranje, maar de Generale Staten legden een zware financiële druk op de bevolking ⁸². HZ imposten 1574 werden in de praktijk aangemerkt als belastingen van de Generale Staten. Vanwege de zelfstandige plaats van de raden nevens Oranje in de regering heeft men het nodig gevonden, dat ook zij met de regelingen van de ordonnantie instemden en dat dit in de ordonnantie werd vastgelegd. Zo vermeldt de clause de drie instanties wier goedkeuring van belang was.

14.3.6 Hof van Holland en Ord.HZ 1574

Het Hof werd niet geconvoceerd voor de in maart 1574 in Dordrecht begonnen vergadering van de Generale Staten waarop Ord.HZ 1574 werd vastgesteld, en tekende daartegen zonder succes bij Oranje protest aan ⁸³. Het Hof werkte dan ook niet mee aan Ord. HZ 1574 die daarom niet als plakkaat is gezegeld, al wordt zij in *Register Holland* wel plakkaat genoemd ⁸⁴. Het Hof werkte wel mee aan de ordonnantie op de Hollands-Zeeuwse imposten 1576 en deze is dan ook als plakkaat gezegeld.

14.3.7 Heffingsordonnanties

De verbindende kracht van de heffingsordonnanties rustte formeel op Ord.HZ 1574 (§ 18), maar in werkelijkheid evenals de ordonnantie zelf op het gezag van de Generale Staten. Dit blijkt uit exemplaren van de heffingsordonnanties op het waaggeld en op het gemaal. Beide ordonnanties zijn op dezelfde wijze ondertekend door drie personen, twee uit Zeeland, een uit Holland. De eerste ondertekenaar is A(nthonis) van der Zickele, raad van Zeeland voor Vlissingen. Onder hem heeft getekend Willem St(oop) Diercz., raad in Dordrecht ⁸⁵. Hij heeft voor zijn naam geschreven 'Dordrecht', aldus duidelijk makend, dat hij zich vertegenwoordiger van die stad voelde en in de ondertekening het Hollandse element was. Onder Stoop heeft getekend C(ornelis) Adriaenss. (Backer), secretaris van Zierikzee. In de ordonnantie op het waaggeld worden de handtekeningen voorafgegaan door de clause 'Ter ordonnancie van den staeten van Hollant ende Zeellant' waarmee is uitgedrukt, dat de ondertekenaars handelden in opdracht van de Generale Staten ⁸⁶.

⁸² Vgl. noot 78.

⁸³ Kluit, *Staatsregeering*, V, 582 vlg. Zie voor Hof VIII-15.

⁸⁴ Ook in meer dan één heffingsordonnantie wordt Ord. HZ 1574 'plakkaat' genoemd waaruit blijkt, dat men het stuk belangrijk achtte.

⁸⁵ Balen, *Dordrecht*, 1245. Hij was later schepen en burgemeester en van beroep houthandelaar. In 1575 verkocht hij hout aan Staten van Walcheren (De Waard, *Inventaris Walcheren*, 670, regist nr 317; 564, regist nr 264).

⁸⁶ Volgens post in 1e rekening van Manmaker was ook Raad nevens Oranje bij heffing betrokken: "Aen vermelde drie personen Commissarissen by den Rade neffens zyne Excellencie ende den Ghedeputeerden van den Staten slants van Hollant ende Zeelant op tfeyt van der executie der generalen imposten over Zeelant" (ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 122v.).

Vermoedelijk is van elke heffingsordonnantie een vanwege de Generale Staten gewaarmerkt authentiek afschrift gemaakt voor elke plaats waar de ordonnantie moest worden afgekondigd of moest dienen als voorwaarden bij de verpachting van een impost, en bestond het waarmerk van de Staten uit ondertekening door tenminste één Hollandse en één Zeeuwse afgevaardigde.

14.3.8 Heffingsterritoir

HZ imposten 1574 werden geheven in de gebieden van de Gemene Zaak. In het algemeen wekt de tekst van Ord.HZ 1574 de indruk, dat dit slechts Hollandse en Zeeuwse gebieden waren, maar uit de bepaling inzake de afkondiging van de ordonnantie blijkt het ook om ander gebied te gaan. Slechts gedeelten van Holland en Zeeland waren gebied van de Gemene Zaak. In het algemeen komt dit niet in de redactie tot uitdrukking en wordt zonder beperking over Holland en Zeeland gesproken, maar in de eerste heffingsbepaling wordt wel met de werkelijke situatie rekening gehouden. De gebieden van de Gemene Zaak mochten niet worden voorgesteld als opstandige gebieden, maar moesten verschijnen als die delen van de Nederlanden die de landsheer Philips trouw waren gebleven. Om dit te bereiken werd het fictieve stadhouderschap van Oranje gebruikt: het heffingsterritoir van de imposten omvat alle steden van Holland en Zeeland en het platteland dat onder de regering en gehoorzaamheid van Philips' stadhouder staat (§ 6–I). Het geldt hier een territoriale bepaling, niet een kwalificatie van de staatkundige positie van Oranje in het Opstandgebied. Regering en gehoorzaamheid zijn hier even fictief als het stadhouderschap zelf. Het heffingsterritoir van de imposten strekte zich echter ook tot buiten Holland en Zeeland uit. In elk geval omvatte het de Gelderse steden Zaltbommel en Buren. In Gelderland had Oranje geen gezagsbasis, zelfs geen fictieve. In de clausule inzake de afkondiging van de ordonnantie die een nauwkeurige redactie vereiste, kon men voor een omschrijving van het gehele heffingsterritoir het fictieve stadhouderschap van Holland en Zeeland dan ook niet gebruiken. Voorgeschreven werd, dat afkondiging moest plaats vinden alom in de steden en vlekken van Holland en Zeeland en andere plaatsen die Philips toegedaan waren (§ 34).

14.3.9 Heffingen van HZ imposten 1574

Heffingsordonnanties van de wijn- en de bierimpost zijn niet beschikbaar, zodat bijzonderheden over de wijze van heffing uit losse gegevens moeten worden afgeleid.

Bij de invoering van de wijnimpost en bierimpost van HZ imposten 1574 werd in Zeeland de heffing van deze imposten gecombineerd met de stedelijke heffingen op wijn en bier door van elke soort wijn of bier slechts één bedrag te heffen waarvan een deel bestemd was voor de Gemene Zaak en een deel voor de stad ⁸⁷. Het Zeeuwse 'combinatietarief' heeft dezelfde structuur als het tarief van de Hollands-Zeeuwse wijn- en bierimpoten (hierna 'HZ-tarief'). Als de generale imposten niet voldoende geld opbrachten voor betaling van soldij, zou het voor de steden bestemde deel van de gecombineerde heffing als aanvulling van het ontbrekende dienen ⁸⁸.

Anders dan tegenwoordig was vroeger bij de belastingheffing van alcoholische dranken het alcoholgehalte geen maatstaf. Men kon het niet meten. In de praktijk zal het wel een rol hebben gespeeld, zoals blijkt uit benamingen als 'hete' wijnen en 'zware' bieren die dan onder de relatief zwaar belaste soorten wijn en bier vallen. Gewoonlijk zal de prijs van alcoholische dranken hoger zijn geweest naarmate het alcoholgehalte hoger was, zodat bij heffing op basis van de prijs het alcoholgehalte de hoogte van de imposten beïnvloedde ⁸⁹.

De wijnimpost maakt in het HZ-tarief onderscheidt tussen enerzijds Rijnwijn en Spaanse wijn en anderzijds Franse wijn ⁹⁰. De eerste twee soorten gelden als de 'betere' wijnen, zijn dan ook duurder en worden zwaarder belast dan Franse wijn. De impost bevat daarmee een welstandselement. De tarieven zijn uitgedrukt in groothandelsmaten. De impost zal zijn

⁸⁷ Zie tarief in XIV-6(2).

⁸⁸ NZ, I-A, 8.

⁸⁹ Zie voor alcoholgehalte van bier: Alberts (in Jaarboek ME geschiedenis 13, 2010) **NAZIEN, evenals Richard W. Unger, Beer in the Middle Ages and the Renaissance (2007).**

⁹⁰ Zie tarief in XIV-6(2).

geheven op het punt waar de wijn het groothandelscircuit verliet, te weten wanneer de tapper (herbergier) of de voor eigen gebruik wijn kopende particulier wijn bij een groothandelaar opdeed. Er is geen verschil in tarief tussen tapper en particulier. Brandewijn werd gemeten naar de hoeveelheid veel zwaarder belast dan wijn. Het tarief is uitgedrukt in een kleinhandelsmaat, de stoop, die door de groothandel zal zijn gebruikt. De reden van een en ander zal het hoge alcoholgehalte van brandewijn zijn geweest.

Het HZtarief van de bierimpost wordt bepaald door de prijs waarvoor de brouwer het bier levert ⁹¹. Tappers worden zwaarder belast dan particulieren die voor eigen gebruik bier opdoen. De prijs van de verschillende soorten binnenslands gebrouwen bier moet altijd een geheel tiental stuivers per ton bedragen, dus 20, 30, enz. stuiver (st.). Blijkbaar werd dit aldus toegepast, dat bij de heffing werd uitgegaan van prijzen die in hele tientallen stuivers luiden waarbij andere prijzen werden herleid tot het naast hogere tiental stuivers, zodat bij voorbeeld bier van 32 st. werd belast als bier van 40 st. ⁹². Uit het prijsvoorschrift blijkt, dat het goedkoopste bier 20 st. kostte en het duurste bier meer dan 80 st. Voor bier van 30 st. en lager betaalt de tapper 15 st. en de particulier 8 st. Voor bier van 40 st. betaalt de tapper 15 st. en de particulier 10 st. Voor bier van boven 40 st. betaalt de tapper 15 st. plus het excedent van de prijs boven 40 st. en de particulier 10 st. plus dat excedent. Danziger jopenbier werd afwijkend belast: een vat werd belast als een okshoofd Franse wijn. Hierbij heeft vermoedelijk niet alleen de hoge kwaliteit van het bier een rol gespeeld, maar ook, dat het jopenbiervat groter was dan de gebruikelijke biertonnen.

Een regeling werd getroffen voor niet-Zeeuwse brouwers die kosten hadden bij verkoop van bier naar Zeeland ⁹³. Het Zeeuwse combinatietarief werd onverkort toegepast op 'binnen den lande' gebrouwen bier waarmee in Zeeland gebrouwen bier zal zijn bedoeld. Bieren die in Holland of elders waren gekocht, werden belast naar een tariefprijs die 10 st. lager was dan de tariefprijs waarvoor zij zonder korting zouden zijn belast ⁹⁴. Aldus werd bij voorbeeld bier van 40 st. onder de kortingsregeling belast als bier van 30 st. Voor Engelse, Lubeckse en andere 'oostersche tafelbieren' werd met kosten rekening gehouden door de tariefprijs op 5 gl. (= 100 st.) te stellen. Fiscaaltechnisch is interessant, hoe de hoogte van een belasting waarvan men gewoonlijk aanneemt, dat zij op de verbruiker drukte, door bedrijfskosten van de brouwer rechtstreeks werd beïnvloed.

Wijn werd altijd van buiten Zeeland ingevoerd. De meeste ingevoerde wijn zal weer naar elders zijn uitgevoerd en blijft dan geheel buiten de impostheffing. Belast wordt wijn die in handen komt van tappers en in het groot wijn inslaande burgers. Vermoedelijk is daarbij de volgende procedure gevolgd. De tapper of burger gaat naar de collecteur van de wijnimpost, geeft aan, dat hij een bepaalde hoeveelheid wijn wil opdoen, betaalt daarvoor de impost, krijgt een betalingsbewijs en gaat daarmee naar de wijngroothandelaar die hem de wijn levert, het betalingsbewijs inneemt en dat later aan de collecteur van de impost overlegt voor controle.

Van buiten Zeeland gebrouwen bier zal de impost geheven zijn bij aankomst in Zeeland. Daarop wijst onder meer de bepaling, dat op Walcheren, Schouwen en Duiveland slechts op een aantal met name vermelde plaatsen bier gelost mocht worden ⁹⁵. De betrokkenheid van Hollandse brouwers bij de Zeeuwse impostheffing bleek reeds bij de problemen die tot de kortingsregeling aanleiding waren: Hollandse brouwers betaalden in Zeeland minder dan zij in Holland deden. Van binnen Zeeland gebrouwen bier zal de heffing als bij de wijnimpost zijn verlopen.

⁹¹ Zie tarief in XIV-6(2).

⁹² In kortingsregeling voor niet-Zeeuws bier (zie hierna) is sprake van bieren met een prijs in Zeeland van boven 30 st. t/m 40 st. (NZ, I-A, 8 vlg.).

⁹³ NZ, I-A, 8 vlg.

⁹⁴ NZ, I-A, 8 vlg. Bij verlenging van impostheffing door Raad 1574 en Staten van Zeeland op 9-11-1574 werd kortingsregeling als volgt omschreven: "De Hollantsche ende inlantsche bieren zullen blyven betalende d'imposten in der voughen als die tot nu toe gecollecteert zijn geweest, reduceerende ten opsiene van de vrachten ende andere ongelden tot thien stuvers van elke tonne." (*ibidem*, 25). Met 'inlantsche bieren' zal niet-Zeeuws bier uit de Nederlanden zijn bedoeld.

⁹⁵ NZ, I-A, 9 vlg.

Ook de bierimpost bevat een welstandselement in die zin, dat de tarieven uitgedrukt in een percentage van de prijs een oplopende reeks vormen. De progressie in het HZ-tarief wordt echter sterk verminderd in het Zeeuwse combinatietarief, onder meer omdat het aandeel van de steden uitgedrukt in een percentage van de prijs gedeeltelijk degressief of neutraal verloopt. In het HZ-tarief is loopt van de 2e post af het tarief voor tappers op van 37½ tot 75 % en voor particulieren van 25 tot 70 %, in het combinatietarief voor tappers van 67½ tot 84 % en voor particulieren van 55 tot 76 %. De eerste, laagste, tariefpost valt uit de toon, omdat de impostdruk relatief zwaar en de overgang naar de volgende tariefpost degressief is. Als men het combinatietarief met de heffing van 4 st. per ton bier voor de ammunitie samenneemt, gaat er van laatst vermelde heffing met een voor alle soorten bier gelijk tarief een degressieve werking op de totale impostdruk op bier uit. Al met al was het welstandselement in de totale impostdruk op bier midden 1574 gematigd.

Met uitzondering van de burgers die wijn en bier bij groothandelshoeveelheid insloegen, werden de consumenten van die dranken niet rechtstreeks met de imposten geconfronteerd. Zij droegen de imposten in de prijs die zij de tapper moesten betalen. Of de imposten geheel op de consumenten werden afgewenteld, hing van de prijsvorming af. Of uiteindelijk een deel van de impostdruk op bier als bedrijfslast op tappers, brouwers of groothandelaren bleef drukken, is niet bekend. Als de overheid de prijzen die de tappers mochten rekenen, aan maxima bond, zullen de tappers er niet altijd in zijn geslaagd de door hen gedragen impost op de klant af te wentelen. Het kan zelfs de bedoeling van het prijsvoorschrift zijn geweest, dat de impost geheel of gedeeltelijk een bedrijfsbelasting voor de tappers zou zijn.

De gemaalimpost wordt geheven van koorn dat binnen Holland en Zeeland gemalen wordt. Er zijn twee tarieven, een voor tarwe en masteluin (mengsel van tarwe en rogge) van 58 st. per last en het andere voor rogge van 29 st. per last. In Zeeland schijnt daar nog gerst met eenzelfde tarief als rogge bijgevoegd te zijn en wordt er niet per last geheven, maar per zak waarbij het last op 38 2/3 zak wordt gesteld ⁹⁶. Ingevoerd meel van tarwe of rogge wordt belast met 2 st. per ton.

De zoutimpost wordt geheven van binnen Holland en Zeeland gebruikt zout en moet worden betaald door de eerste koper of uitslijter. Dit zal de persoon zijn die het zout van de producent koopt voor eigen gebruik of om het als kleinhandelaar te verkopen. Het tarief is 25 gl. per honderd voor geraffineerd zout en 15 gl. per honderd voor klijnzout ⁹⁷. Veel zout werd gebruikt bij de haringvisserij voor het conserveren van vis dat een belangrijk exportproduct was. Het was meermalen een geschilpunt of zulk visserijzout belast moest worden. De haringvissers hadden op zee bescherming nodig en het was een ander geschilpunt wie de kosten moest dragen van de oorlogsschepen die de vissers beschermden. De Ord.HZ 1574 regelt beide geschilpunten. De vissers betalen zoutimpost, maar de door vissers betaalde impost wordt besteed voor de bescherming van de visserij.

De turfimpost en de kolenimpost worden geheven van turf en kolen die worden verkocht binnen de steden en de vlekken die vanouds als steden zijn beschouwd. Impostbetaler is de verkoper. In Zeeland werden alle kolen en de meeste turf van buiten aangevoerd. De aanvoer zal vrijwel uitsluitend via de havensteden zijn gelopen. Op het platteland vindt geen heffing plaats. Dit zal mede gelet op de lage tarieven niet de moeite hebben geloond. De turfimpost is een oortje (kwartstuiver) per ton en de kolenimpost 3 groten per waag van 100 pond. Er wordt geen verschil gemaakt naar de bestemming van de brandstoffen. Turf en kolen voor industrieel gebruik, bijv. door smid of brouwer, worden evenzeer belast als brandstof voor particulieren.

De waagimpost treft alle handelsgoederen die bij gewicht worden verkocht of gewoonlijk in de waag worden gebracht, ook ingeval er niet wordt gewogen. Als voorbeelden van weegbare goederen noemt de heffingsordonnantie boter en kaas. De heffing is gedeeld: verkoper en koper betalen elk de helft van de verschuldigde impost ⁹⁸. De heffingsordonnantie regelt ook

⁹⁶ ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2444 – 2447**; pachtvoorwaarden van gemaalimpost met betrekking tot molens van Westkapelle. In door commissarissen van Generale Staten ondertekende tekst is in andere hand ingevoegd “midtsgaders garste” met tarief van rogge.

⁹⁷ Geraffineerd zout werd bereid uit grof zout en werd ook ‘sout van soute’ genoemd. Klijn zout werd bereid uit ‘klijn’ = veen, darink.

⁹⁸ ZA, Verzameling M.de Jonge, nr.26; heffingsordonnantie op impost van het waaggeld.

het recht van waag. In beginsel hebben alleen besloten steden het recht van waag. Dorpen en vlekken die het recht van waag hebben en gebruiken, zullen hun waagrecht alleen behouden, als zij een aan bepaalde vereisten voldoende collecteur voor de impost aanstellen.

Een inkomstenbelasting wordt geheven van eigenaren van landerijen, tienden, vogelarijen en visserijen in Holland en Zeeland naar hun inkomsten uit deze zaken in 1574. Dijklasten mogen in mindering worden gebracht. Het tarief is de 6e penning (16 2/3 %).

Exploitanten van landerijen die ingezaaid zijn met hard of week korn dan wel met rond of plat zaad moeten gedurende 6 maanden elke maand 1 st. impost betalen per gemet met een pachtwaarde van tenminste 15 st.

Eigenaren van hoornbeesten moeten van 1 mei 1574 af voor elk hoornbeest ouder dan 2 jaar elke maand 4 st. impost betalen. Ook deze heffing zal voor 6 maanden bedoeld zijn geweest.

Terwijl in het algemeen de heffing van HZ imposten 1574 in Zeeland werd verpacht, werden de wijn- en de bierimpost in de steden van Zeeland gecollecteerd ⁹⁹. Het betrof nieuwe en zware belastingen die vooral in de steden veel geld moesten opbrengen. Mogelijk heeft men eerst een indruk willen krijgen van de bedragen die de heffingen konden opbrengen, voordat men de heffing aan pachters overliet. Ook kan vanwege onbekendheid met de heffingen de belangstelling voor pacht aanvankelijk niet groot zijn geweest, terwijl mogelijk rekening werd gehouden met weerstand bij de bevolking.

Ord.HZ 1574 bepaalt uitdrukkelijk, dat de heffing van 4 st. per ton bier voor de ammunitie die 'van te voeren' is ingesteld en nu 'eenigen tydt' is geheven, gehandhaafd wordt.

In Zeeland kwam de opbrengst van de imposten op Walcheren in Middelburg in de kas van de tesorier-generaal Manmaker die een functionaris van de Gemene Zaak was. De opbrengst van de imposten op Schouwen en Duiveland kwam in Zierikzee in een bijzondere administratie van de rentmeester-generaal van Beoosterschelde, Tristram Jhane ¹⁰⁰.

14.3.10 Zeeuwse fiscaliteit tussen invoering van HZ imposten 1574 en invoering van HZ imposten 1575

Na de invoering eind mei/begin juni 1574 van HZ imposten 1574 schijnt er op het terrein van de impostheffing geen Hollands-Zeeuwse samenwerking te zijn geweest tot aan de voorbereiding en invoering van HZ imposten 1575. In een oorlogssituatie doen zich onvoorziene omstandigheden voor waarin geld nodig is dat niet uit de bestaande geldbronnen beschikbaar is. Het financieringscomplex van Ord. HZ 1574 betekende dan ook niet, dat de oorlogsfinanciering voor de komende zes maanden was geregeld.

Reeds op 7 juni 1574 besloot de Raad 1574 om bij wijze van een semi-verplichte lening van de meest gegoede inwoners van de steden een per stad vastgesteld totaalbedrag te vorderen dat met een vergoeding van 8 1/3 % rente in september 1574 uit opbrengst van het licentrecht zou worden gerestitueerd ¹⁰¹. Het ging hier om het versneld ter beschikking krijgen van opbrengsten uit een bestaande bron (licentrecht).

Op 24 juni 1574 meldde tesorier Manmaker, dat hij voor betaling van salarissen en soldij elke week 1.550 gl. te kort kwam ¹⁰². Om dit bedrag te vinden besloten Staten en Raad 1574 op 5 juli, dat gedurende acht weken Middelburg, Vlissingen, Veere en Schouwen– Duiveland elk wekelijks een bepaald bedrag zouden opbrengen en dat de opbrengst uit de het eerst behaalde buit zou worden gerestitueerd. Hoe de vier entiteiten hun weekbedrag bijeen zouden krijgen, werd stilzwijgend aan hen overgelaten. De magistraat van Zierikzee wilde het door het platteland van Schouwen–Duiveland op te brengen aandeel vinden uit heffing van een

⁹⁹ NZ, I-A, 16.

¹⁰⁰ V-16.

¹⁰¹ NZ, I-A, 10 vlg. Vgl. ZA, GA Veere, nr 2036, omslag II; afschrift of minuut van akte van 10-6-1574 waarbij gecommiteerden van de licenten te Veere beloven geleende gelden te restitueren.

¹⁰² NZ, I-A, 15 vlg.

capitale impositie, vermoedelijk een heffing van een naar de geschatte welstand bepaald bedrag van wie tot betaling in staat werden geacht ¹⁰³. Afgevaardigden van het platteland van Schouwen–Duiveland beklagden zich daarover bij Staten en Raad 1574 die op 30 juni besloten, dat het plattelandsaandeel zou worden gevonden uit een heffing van 3 gr. per gemet ten laste van de eigenaar en dat een ten behoeve van fortificaties lopende capitale impositie zou worden afgeschaft. Hier was sprake van een regionale fiscaliteit.

Hoewel het weekgeld van de acht weken bedoeld was als lening, heeft restitutie vermoedelijk niet plaats gevonden. Wel werd de heffing meermalen gecontinueerd tot in november 1576 ¹⁰⁴.

In de zomer van 1574 werd in Spanje een vloot uitgerust bestemd om de opstandelingen aan te vallen. In Zeeland werden zoveel mogelijk oorlogsschepen uitgerust, maar het geld voor proviandering ontbrak. Op 7 augustus 1574 besloot de Raad 1574 met goedkeuring door de Staten om het benodigde geld te vinden door een schouwgeld te heffen van 15 st. per haardstede ¹⁰⁵. Schouwgeld was een belastingtype dat in de middeleeuwen en ook later werd gebruikt bij acute geldnood. Een ordonnantie schijnt niet uitgevaardigd te zijn. Blijkbaar vond men het besluit van de Raad een voldoende wettelijke grondslag.

Ter bescherming van de haringvaart zouden Holland en Zeeland vier oorlogsschepen uitrusten waarvan er één voor rekening van Zeeland kwam ¹⁰⁶. Voor de financiering van het Zeeuwse schip stelden Raad en Staten op 7 augustus 1574 een lastgeld in van vijf schellingen per last binnengebrachte haring.

In september 1574 werd de heffing van een impost op het geslacht verpacht, blijkbaar een nieuwe impost waarover *Notulen Zeeland* niets vermeldt ¹⁰⁷. Van voor de slacht bestemde ossen en koeien van tenminste drie jaar is de impost 24 st., van tweejarige dieren 16 st. en van eenjarige 8 st. Koper en verkoper betalen elk de helft van de impost. De slachter van een schaap betaalt 2 st. impost en van een lam 1 st. Voor een van buiten komende ton vlees is de impost 2 st.

Eveneens in september 1574 werd de gemaalimpost verpacht met een gewijzigd tarief, te weten zak tarwe 3 gr., zak rogge 1½ gr, zak gerst, haver of bonen 1 gr., ton tarwe- of roggemeel 2 gr. De impost werd dus verruimd met een categorie eenvoudig voedsel die aanvankelijk vrij was.

Notulen Zeeland maakt wel melding van wijzigingen in de impostheffing waartoe Raad en Staten van Zeeland op 9 november 1574 besloten ¹⁰⁸. Ook nu zijn er geen aanwijzingen, dat de wijzigingen in een ordonnantie werden vastgelegd. De nieuwe regelingen moesten op 15 november ingaan, ongeveer 2 weken vóór het verstrijken van de 6 maanden waarvoor HZ imposten 1574 waren ingevoerd. In de bierimpost werd het tarief voor Engelse, Lubeckse en andere Oosterse tafelbieren die meer dan 60 st. kosten, 60 st. voor de Gemene Zaak en 20 st. voor de stad. Blijkbaar werd er geen verschil meer gemaakt tussen tapper en burger en werd bier van 60 st. en lager als ander bier van die prijs belast. De wijnimpost werd drastisch verlaagd. Het nieuwe tarief was voor Rijnwijn en Spaanse wijn per aam Dordts 12 gl. en voor Franse wijn per aam Dordts 6 gl. Vermoedelijk is hiermee alleen het aandeel van de Gemene Zaak bedoeld dat dan is gehalveerd, en is het aandeel van de stad gelijk gebleven.

¹⁰³ NZ, I-A, 14 vlg.

¹⁰⁴ NZ, I-A, 23 (22-9-1574), 25 (9-11-1574), enz. In ZA, Rekenkamer C, nr 20, fo 24v vlg., worden betalingen tot in november 1576 verantwoord.

¹⁰⁵ NZ, I-A, 16 vlg., 19 vlg. Opbrengsten van schouwgeld zijn verantwoord in ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 27r, en nr 20, fo 24v, 25v, 26v. Zie III-15 voor Veerse houding ten aanzien van voorstel van schouwgeld.

¹⁰⁶ NZ, I-A, 18 vlg. Op 22-9-1574 werd besloten voorlopig alleen hoeveelheden van ingevoerde haring te noteren en tot heffing over te gaan volgens Hollandse regeling, nadat die in Zeeland bekend was geworden (*ibidem*, 23 vlg.).

¹⁰⁷ ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2429**, daarin nr 9. De verpachting was in Arnemuiden op 9-9-1574 voor de periode 9/9– 9/12 1574.

¹⁰⁸ NZ, I-A, 25 vlg.

De gemaalimpost werd verhoogd. Het nieuwe tarief was per veertel (= zak): tarwe 4 gr., masteluin 3 gr., rogge 2 gr., gerst en bonen 1 gr. In de laagste categorie werden meermalen belast gerst, haver, bonen, erwten en boekweit ¹⁰⁹. De praktijk zal zijn geweest, dat alles belast werd wat ter plaatse van de verpachting werd gemalen om gebakken te worden. De impost op tonnemeel bleef 2 st. per ton. Het tarief van de impost op hoornbeesten werd verlaagd tot 3 st. per maand ¹¹⁰. Daarentegen werd de waagimpost verdubbeld van 1 naar 2 st. per 100 pond gewicht.

De imposten waarover op 9 november 1574 niets besloten werd, op zout, turf, kolen, landerijen en onroerende zaken en met koorn of zaad ingezaaide landerijen zullen na het verstrijken van de 6 maanden waarvoor zij waren ingevoerd, ongewijzigd zijn gecontinueerd, evenals de afzonderlijk ingevoerde slachtimpost.

In het hierna besproken Zuidhollandse concept voor HZ imposten 1575 wordt opgemerkt, dat de voorschriften waarop de impost op de zijden en wollen lakens in Zuid-Holland en Zeeland wordt gecollecteerd, gelijkkluidend moeten worden ¹¹¹. Dit schijnt er op te wijzen, dat er omstreeks deze tijd een lakenimpost in Zeeland werd geheven die niet tot HZ imposten 1574 behoorde. Nadere gegevens ontbreken en het is de vraag of de mededeling juist is ¹¹².

Middelburg stond in 1574/1575 gedurende 9½ maand de helft van de opbrengst van stedelijke acchysen af voor onderhoud van de garnizoenen¹¹³. De maatregel zal alleen op Middelburg betrekking hebben gehad. In de zomer van 1574 was er veel onrust in de stad en die zal mede door krijgsvolk zijn veroorzaakt ¹¹⁴. Middelburg zal er met de financiële tegemoetkoming aan hebben willen bijdragen, dat het garnizoen van de stad op tijd soldij ontving.

14.3.11 Zuidhollandse fiscaliteit tussen invoering van HZ imposten 1574 en invoering van HZ imposten 1575 ¹¹⁵

In Zuid-Holland bracht men al snel wijziging in HZ imposten 1574. Op 25 juni 1574 werd het tarief van de 6e penning van de opbrengst van landerijen, tienden, enz. verdubbeld tot de 3e penning (33 1/3 %) ¹¹⁶. Op 31 maart 1575 werd overigens geconstateerd, dat deze verdubbeling niet overal was toegepast, onder meer niet in Voorne en Putten ¹¹⁷.

Op 8 november 1574 besloten de Staten van (Zuid- ?)Holland HZ imposten 1574 zoals omschreven in de Ord. HZ 1574 en de impost van 4 st. per ton bier voor de ammunitie voorlopig te continueren ¹¹⁸. Omstreeks die tijd vonden er diepgaande besprekingen plaats

¹⁰⁹ In Middelburg werden op 20-11-1574 bij verpachting van gemaalimpost voor 2 maanden in laagstbelaste categorie vermeld gerst en bonen, op 7-12-1574 bij de verpachting voor 3 maanden in Meliskerke en Poppendamme op platteland van Walcheren gerst, haver, bonen, erwten en boekweit (ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2429**, daarin nr 5 en 29).

¹¹⁰ NZ, I-A, 26: "Van elcke koye van twee jaren zes gr. ter maent." 'Koye' zal hier alle hoornbeesten omvatten.

¹¹¹ RH, 2e ed., 1575, 168.

¹¹² In RH, 2e ed., 1575, 165, 168, staan in gedeelte dat op Zuidhollands concept betrekking heeft, enkele aantoonbare onjuistheden omtrent Zeeuwse belastingheffing. Zo wordt vermeld, dat in Zeeland bierimpost op vreemd bier 3 gl. 3 st. bedraagt (in plaats van 3 gl.) en waagimpost 1 st. per 100 pond (in plaats van 2 st.). Tussen haakjes geplaatste tarieven werden op 9-11-1574 vastgesteld. Blijkens processen-verbaal werd in elk geval voor periode 22-11-1574 t/m 23-4-1575 in Middelburg waagimpost op 2 st. verpacht (ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2429**, daarin nr 21, 22).

¹¹³ ZA, Rekenkamer C, nr 10, fo 30v vlg.: "Ontfanck van den halfven acchyse der stede van Middelburgh die by hare gedeputeerde geconsenteert werd(t) tot onderhout der garnisoenen". Post betreft periode 14 /6/1574 – 4 /3/1575.

¹¹⁴ IX-3.

¹¹⁵ Volgende opmerkingen geven eerste oriëntatie van onderwerp dat nader onderzoek verdient. Bepaalde hier als Zuidhollands beschreven maatregelen hebben wellicht ook op Noorderkwartier betrekking gehad.

¹¹⁶ RH, 2e ed., 1575, 229.

¹¹⁷ RH, 2e ed., 1575, 229.

¹¹⁸ RH, 2e ed., 1565-1574, 812.

tussen de Staten van Zuid-Holland en Oranje over de regeringsvorm en de financiering van de oorlogvoering ¹¹⁹. Deze besprekingen waren een Zuidhollandse aangelegenheid waar Zeeland en het Noorderkwartier buiten stonden. De uitkomst was onder meer een patroon van oorlogsfinanciering voor Zuid-Holland.

Op 6 december 1574 namen de Staten van Zuid-Holland besluiten die mede op de imposten betrekking hadden ¹²⁰. De Staten zouden van 1 januari 1575 af een reeds lopende maandelijkse bijdrage in de oorlogskosten van 45.000 £ van 40 gr. gedurende 4 maanden continueren. Het geld daarvoor zou gevonden worden uit de opbrengst van de stedelijke accynsen die 'in Unie' gebracht zouden worden, en verder uit 2/3 van de opbrengst van de imposten ¹²¹ op wijn en bier. Wat er dan nog te kort kwam, zou worden gevonden door invoering van een lastgeld op de granen in de steden, verhoging van accynsen, of 'andere generaale middelen'. Gedeputeerden van Dordrecht en Delft zouden met de landsadvocaat Buys en Van der Laan de vereiste voorschriften opstellen.

De toch vrij ingrijpende financiële materie werd niet in een formeel wetgevingsinstrument geregeld. De Staten van Zuid-Holland stelden de voorschriften in een resolutie van 10 december 1574 vast en leverden die resolutie aan elf Zuidhollandse steden "omme hun daar na te moogen reguleeren". Een verklaring van deze procedure kan zijn, dat het financieringspatroon met de daarbij behorende fiscale maatregelen een Zuidhollandse aangelegenheid was waar het Noorderkwartier buiten stond, zodat er geen ordonnantie van de Staten van (geheel) Holland uitgevaardigd kon worden. Hoe dit zij, het resultaat was, dat elk van de drie kwartieren van de Gemene Zaak een eigen fiscaal beleid voerde.

In Zuid-Holland zag het als HZ imposten 1574 begonnen complex er na de resolutie van 10 december 1574 als volgt uit. Gehandhaafd waren in elk geval de imposten op wijn, bier, turf, hoornbeesten en bezaaide landen. De gemaalimpost op tarwe werd verdrievoudigd van 2 st. per zak Delftse maat naar 6 st. per zak; de overige posten werden blijkbaar gehandhaafd. De waagimpost werd verdubbeld van 1 st. per honderd pond gewicht naar 2 st. Er kwamen enkele nieuwe imposten: een zeepimpost van 1 gl per ton zeep te betalen door de zeepzieder, een impost van alle op de visafslag aangevoerde verse vis ten bedrage van de 20e penning (=5%, vermoedelijk van de afslagprijs) en een graanimpost op de handel in de steden van granen, erwten, bonen, zaden e.d. en tonnemeel met een tarief van 3 gl per last voor tarwe, erwten, bonen e.d., 2 gl. voor rogge e.d., 1½ gl. voor boekweit e.d. en 1 gl. 7 st. voor een last tonnemeel. Verder werd er een lakenimpost geheven die niet tot HZ imposten 1574 behoorde, maar vermoedelijk de in Holland in 1573 ingevoerde lakenimpost was die naast HZ imposten 1574 was blijven bestaan ¹²².

In de resolutie van de Staten van Zuid-Holland van 10 december 1574 worden enige van de imposten van HZ imposten 1574 niet genoemd: op brandewijn, zout, kolen en de 6e penning van inkomsten van landerijen e.d. De impost op brandewijn kan zijn begrepen in de wijnimpost en die op kolen in de turfimpost. Het lot van de zoutimpost en van de 6e penning is niet bekend ¹²³.

¹¹⁹ VII-21.

¹²⁰ *RH*, 2e ed., 1565–1574, 864 vlg.

¹²¹ Vermoedelijk gaat het niet om alle imposten van HZ imposten 1574, maar alleen om imposten op wijn en bier, zoals kan worden afgeleid uit staatje van geraamde opbrengsten in *RH*, 2e ed., 1565–1574, 877.

¹²² Omdat lakenimpost niet naar behoren werd geheven, stelden Staten van Holland op 23-2-1575 gewijzigde versie van ordonnantie op impost vast (*RH*, 2e ed., 1575, 104 vlg.).

¹²³ NA, Rekenkamer ter Auditie, nr 1106; 1e rekening van mr Pieter Hanneman als ontvanger-generaal van de Gemeen Lants Middelen binnen Delft, Rotterdam, Schiedam, Den Haag en omliggende dorpen over 1/1 – 31/10 1575. Daarin zijn opgenomen ontvangsten van imposten vermeld in Statenresolutie van 10-12-1574. Dat brandewijnimpost gewoonlijk als onderdeel van wijnimpost werd behandeld, kan worden afgeleid uit eenmalige afzonderlijke vermelding op fo 32v vlg. Zoutimpost wordt één keer vermeld (fo 44v vlg.), maar dit betreft zoutimpost van HZ imposten 1575. Zesde penning van inkomsten van landerijen e.d. komt niet in rekening voor.

Het verschil in fiscaal beleid tussen Zuid-Holland en Noord-Holland belemmerde wel enigszins de impostheffing in Zuid-Holland, omdat daar bedrijfsbelastingen waren ingevoerd die de concurrentiepositie van Zuidhollandse ondernemers nadelig beïnvloedden. In Delft werd de heffing van de zeepimpost na maart 1575 en in Rotterdam na april 1575 gestopt, omdat het Noorderkwartier niet een zeepimpost hief ¹²⁴. De heffing van de impost op de granen werd in juni 1575 in Rotterdam geschorst, omdat de impost niet in Noord-Holland en Zeeland werd geheven.¹²⁵ De Staten van Holland betoogden tegenover Rotterdam, dat het de bedoeling was, dat de impost op korte termijn in geheel Holland en Zeeland zou worden geheven. Rotterdam stemde onder voorbehoud toe in de voortgang van de heffing. Inmiddels was op 26 februari 1575 besloten, dat de in december 1574 in Zuid-Holland ingevoerde impost op verse vis in geheel Holland zou worden geheven. en werd op 28 februari in Holland een impost op gezouten vis ingevoerd ¹²⁶.

14.4 Hollands-Zeeuws Implstencomplex 1575

14.4.1 Voorbereiding van HZ imposten 1575

Het complex van HZ imposten 1574 was overgegaan in afzonderlijke regelingen van de drie kwartieren, al waren belangrijke gedeelten van het complex in elk van de kwartieren gehandhaafd. Op 5 februari 1575 kwamen de Generale Staten en een vertegenwoordiging van Zaltbommel bijeen in verband met pogingen van Requesens c.s. om vredesbesprekingen te beginnen ¹²⁷. Oranje hield de vergadering voor, dat het beste middel om vrede te bereiken was goed voorbereid te zijn op voortzetting van de oorlog, en dat daarvoor nodig was een vaste regeling te maken omtrent de middelen van oorlogvoering die bestonden uit eendracht tussen de landen en steden en financiële middelen. Om die eendracht te bereiken werd de Hollands-Zeeuwse Unie 1575 gesloten ¹²⁸. Voor de oorlogsfinanciering te land werd HZ imposten 1575 ingevoerd en voor de strijd ter zee een financieringsregeling opgesteld.

Op 12 maart 1575 behandelden de Generale Staten een Zuidhollands concept voor een herziene versie van HZ imposten 1574 ¹²⁹. Het concept heeft betrekking op een groot aantal imposten: op wijn, brandewijn, bier, granen, zeep, verse vis, haring, gezouten vis, hoornbeesten en bezaaide landen, turf en kolen, gemaal, waag, zijden en wollen lakens, zout en een 100e penning van onroerende zaken.

Voor de wijnimpost en de impost op vreemde bieren nam het concept de Zeeuwse tarieven van november 1574 over. Over enkele onderdelen kon tussen de kwartieren geen overeenstemming worden bereikt. Het belangrijkste geschilpunt was de impostheffing van vreemde bieren. Het Zeeuwse tarief van november 1574 bracht een verlaging van de impost op vreemd bier. Zeeland verdedigde deze belastingverlichting met de stelling, dat het verlaagde tarief tot een verhoging van de impostopbrengst leidde (door vergroting van de consumptie) ¹³⁰. In Holland rees bezwaar tegen het Zeeuwse tarief, omdat men vreesde, dat

¹²⁴ NA, Rekenkamer ter Auditie, nr 1106, fo 6v (Delft) en fo 12v (Rotterdam). Op 31 maart 1575 werd tarief van zeepimpost verlaagd van 1 gl. (20 st.) tot 15 st. (*RH*, 2e ed., 1575, 229).

¹²⁵ *RH*, 2e ed., 1575, 408, 450, 489 vlg. GA Rotterdam, nr 1.01, nr 16 (resolutiën van vroedschap), bl. 37 vlg., op 13 en 18-6-1575; zie ook op 5-3-1575.

¹²⁶ *RH*, 2e ed., 1575, 113, 123.

¹²⁷ *RH*, 2e ed., 1575, 56 vlg.

¹²⁸ XII-13.

¹²⁹ Concept was in Zuid-Holland opgesteld blijkens zinsnede 'alhier in Zuid-Holland' (*RH*, 2e ed., 1575, 168), mogelijk door Raad van Finantie.

¹³⁰ Verschijnsel dat in Zeeland praktijkervaring was, komt in fiscale literatuur onder meer voor in gezegde, "dat in belastingzaken tweemaal twee niet altijd vier is" (Vissering, *Handboek*, 4e dr., II, 71). Verschijnsel is beschreven door Adam Smith met verwijzing naar Swift en heet in Duitse literatuur 'das Swiftsche Steuereinmaleins' (Smith, *Wealth of Nations*, II, 365 met noot 2; Mann, *Steuerpolitische Ideale*, 24, 142). Toen in september 1574 in Zeeland gerucht ging, dat Holland buiten Zeeland om 'de nieuwe sware opgestelde imposten' waarmee wijn- en bierimpost bedoeld zullen zijn, verminderde, kreeg Junius de Junge die door Raad en Staten van Zeeland voor enige zaken naar Holland werd afgevaardigd, opdracht Hollanders er op te wijzen, dat Zeeland altijd al van oordeel was geweest, dat die imposten moesten worden verlaagd en dan meer opbrengst zouden leveren, maar dat Holland en Zeeland in deze eenzelfde standpunt behoorden in te nemen (*NZ*, I-A, 23; 22-9-1574).

daardoor de consumptie van vreemd bier ten koste van de binnenlandse brouwning zou worden gestimuleerd ¹³¹. Ook voor de impostheffing in het algemeen was dit ongunstig, omdat van vreemd bier alleen de bierimpost werd geheven, terwijl van (de productie van) binnenlands bier ook andere imposten zoals de graanimpost werden geheven. Hier stonden de belangen van Zeeland met weinig brouwning en een grote invoer van buitenlands bier tegenover die van Holland met een grote binnenlandse brouwning. De Generale Staten konden het niet eens worden over het geschilpunt en besloten het met enkele andere geschilpunten aan Oranje voor te leggen.

Op 16 april 1575 kregen de Generale Staten een gewijzigd impostenconcept te behandelen ¹³². De impost op Engels bier is verhoogd en die op het goedkoopste bier verlaagd. Een slachtimpost is toegevoegd en de 100e penning op onroerende zaken is weggelaten. Aan het concept is een regeling toegevoegd volgens welke een tekort op het bedrag dat door de imposten opgebracht zou moeten worden, maandelijks door de drie kwartieren bij quotisatie moet worden opgebracht.

Register Holland geeft vermoedelijk een onvolledig beeld van de besprekingen en afspraken in en buiten de Generale Staten over de impostheffing waar men in 1575 naar streefde. Het resultaat verschilde aanmerkelijk van het Zuidhollands concept waar men van was uitgegaan.

14.4.2 HZ imposten 1575

De grondslag van HZ imposten 1575 ligt in de Unie 1575. Volgens art. III zullen de voor de bescherming van Holland en Zeeland nodige geldmiddelen worden opgebracht door algemene eenparige middelen die door de bondgenoten beraamd en besloten zullen worden. Op 10 juni 1575 werd op naam van Philips Ord.HZ 1575 uitgevaardigd die onder meer de heffing van HZ imposten 1575 voorschrijft ¹³³. De ordonnantie heeft alleen op de oorlogvoering te land betrekking en is gericht op het bijeenbrengen van een bepaald bedrag per maand (104.000 gl.) dat in onderhandelingen tussen Oranje en de Generale Staten was vastgesteld, maar in de considerans van de ordonnantie slechts als 'een seekere somme ter maand' wordt aangeduid.

14.4.3 Heffingsterritoir

Volgens Ord.HZ 1575 zouden HZ imposten 1575 worden geheven in 'geheel Holland ende Zeeland', 'soo wel over Onse geheele Landen van Holland als Zeeland', waarbij 'Onse' verwijst naar Philips. Uiteraard ging het hierbij slechts om de Hollandse en Zeeuwse gebieden van de Gemene Zaak, maar men vond het wel nodig voor te schrijven, dat daar overal geheven moest worden. Blijkbaar waren er plaatsen en streken waar men om de een of andere reden impostheffing tot nu toe geheel of gedeeltelijk achterwege had gelaten of in de toekomst wilde laten. De Gelderse steden Zaltbommel en Buren worden in de ordonnantie niet vermeld.

14.4.4 Heffingen van HZ imposten 1575

De considerans van Ord.HZ 1575 verwijst naar het besluit van de Generale Staten om bepaalde eenparig in geheel Holland en Zeeland geheven imposten voor te schrijven. In het beschikkend deel van de ordonnantie komen echter twee groepen heffingen voor: 'gemeene Accysen ende Imposten' op een aantal vermelde objecten, en 'eenige particuliere Accynsen ende Imposten' waar geen bijzonderheden van worden vermeld. De onderlinge relatie tussen de twee groepen is, dat de 'gemeene' imposten worden geheven bovenop de 'particuliere' imposten. De vraag is wat de aard van de particuliere imposten is. Men zou kunnen denken aan stedelijke heffingen en de bedoeling van hun vermelding zou dan zijn, dat zij ongeacht de gemene imposten gehandhaafd worden. In de context van de ordonnantie past beter, dat de particuliere imposten even als de gemene imposten bovenplaatselijke heffingen zijn, echter

¹³¹ Rotterdamse vroedschap die concept op 18-3-1575 behandelde, had niet alleen bezwaar tegen verlaagd tarief van vreemde bieren, maar ook tegen verlaagd tarief van wijnimpost waarvan eveneens ongunstig effect op consumptie van binnenlands bier werd verwacht (GA Rotterdam, nr 1.01, nr 16, bl. 19 vlg.).

¹³² RH, 2e ed., 1575, 274 vlg.

¹³³ RH, 2e ed., 1575, 484 vlg.

niet in alle drie kwartieren worden geheven, maar slechts in een of twee kwartieren, of niet in alle kwartieren op gelijke wijze, terwijl de gemene imposten in alle drie kwartieren in dezelfde vorm worden geheven. Op onvoorziene tijdstippen moest er soms door de kwartieren geld voor de Gemene Zaak worden opgebracht dat niet uit de normale geldbronnen kon worden geput. Het bedrag werd dan volgens een quotentabel over de kwartieren omgeslagen en elk kwartier moest zelf beslissen hoe het zijn quote bijeen zou brengen, bijv. door eigen imposten te heffen. In elk geval geeft Ord.HZ 1575 niet een volledig beeld van de impostheffing in de drie kwartieren.

Ord.HZ 1575 schrijft heffing voor gedurende 4 maanden te rekenen van 1 juli 1575 af van gemene imposten op wijn (hier zal brandewijn in begrepen zijn), bier, granen en zaad, zeep, hoornbeesten en bezaaide landen, turf en kolen, en waag. Vergeleken met de concepten ontbreken in de ordonnantie imposten op diverse soorten vis, zout, gemaal, lakens en geslacht. Tarieven van de imposten worden niet vermeld ¹³⁴. Als enige bijzonderheid wordt voorgeschreven, dat binnenlands bier slechts mag worden gebrouwen in soorten met een prijs van 20, 30 en 40 st. en daarboven steeds met 20 st. stijgend.

Verder wordt bepaald, dat de imposten zullen worden geheven volgens de ordonnanties die daarop gemaakt zijn of nog gemaakt zullen worden. Op 20 juni stelden de Generale Staten de heffingsordonnanties vast en gaven zij opdracht deze te drukken, te tekenen en alom 'met den Placaate daar op dienende' te verspreiden ¹³⁵.

14.4.5 Invoering van HZ imposten 1575 in Zeeland

Volgens Ord.HZ 1575 zou de heffing van HZ imposten 1575 op 1 juli 1575 ingaan. In Zeeland werd de invoering van de imposten in fasen behandeld. Op de agenda van een vergadering van Raad en Staten op 29 juni 1575 staat als eerste punt het doen ingaan van de Generale Unie van Holland en Zeeland op 1 juli 1575 volgens de resolutie van de Staten [= Generale Staten] te Dordrecht genomen. 'Generale Unie' betekent hier blijkens de context HZ imposten 1575. De vergadering vond het niet nodig hierover een besluit te nemen, omdat dit reeds in Holland was gedaan. Wel beslisten Raad en Staten welke imposten gecollecteerd en welke verpacht zouden worden. Op 29 juni 1575 stelden Raad en Staten van Zeeland een ordonnantie op met een lijst van imposten die volgens besluit van de Generale Staten voortaan zouden worden geheven ¹³⁶. Het zijn imposten op wijn (inclusief brandewijn), vreemde bieren, binnenlandse bieren, de 4 st. per ton bier voor ammunitie, 20^e penning van verse vis, hoornbeesten en bezaaide landen, turf en kolen, gemaal, waag, zout, granen en zaden, en zeep. Als bijlagen werden aan de ordonnantie toegevoegd de door de Generale Staten op 10 juni 1575 vastgestelde heffingsordonnanties van een impost op granen en zaden en een zeepimpost ¹³⁷. De ordonnantie met bijlagen was blijkbaar bestemd voor de functionarissen die in Zeeland het impostencomplex (inclusief de impost op granen en zaden en de zeepimpost) op gang moesten brengen ¹³⁸.

¹³⁴ Zie tarieven van wijn en brandewijn in bijlage C.

¹³⁵ *RH*, 2e ed., 1575, 486. ordonnanties op impost van granen en zaad en op zeepimpost, beide gedateerd 10-6-1575, zijn gedrukt in *NZ*, I-A, 37 vlg. Ordonnantie op waagimpost, eveneens van 10-6-1575, is gedrukt in *RH*, 2e ed., 1575, 522 vlg.

¹³⁶ *NZ*, I-A, 35 vlg. Ordonnantie is in Zeeland geredigeerd, omdat wordt gesproken van bieren die hier in Zeeland worden aangevoerd en verkocht.

¹³⁷ Andere heffingsordonnanties voor HZ imposten 1575 zijn niet beschikbaar. In hun ordonnantie van 29-6-1575 bepaalden Raad en Staten van Zeeland, dat van binnenlands bier impost geheven zou worden volgens de ordonnantie "daerop in Meye 74 gemaect" met deze wijziging, dat van bieren van 20 st. en minder per ton geen bierimpost, maar alleen de 4 st. per ton voor ammunitie zou worden betaald. Bedoeld zal zijn heffingsordonnantie van bierimpost 1574.

¹³⁸ Dit kan worden afgeleid uit slotclausule van ordonnantie van Raad en Staten: "Hiermede gaen noch twee ordonnanciën van imposten, d'eene op alle graenen ende zaedt gedrukt, ende d'ander van de zeepe metter hant geschreven, ende beyde geteyckent: De Rechtere [griffier van Staten van Holland]; angaende dewelcke ooc geresolveert is [namelijk door Raad en Staten van Zeeland, beide heffingsordonnanties laten heffing bij collecte en bij verpachting toe], dat men die verpachten zal, ende alle de voorscreven verpachtingen van deze imposten, hoedanich die zijn, alleenne geschien voor drye maenden telcker reyse. Aldus, zoo verre alst angaet de verpachtinge ofte collectatie van alle de voorscreven imposten, gedaen ende

Van de in de ordonnantie van Raad en Staten van Zeeland vermelde imposten ontbreken in Ord.HZ 1575 bij de 'gemene imposten' de imposten op verse vis, gemaal en zout. Zij zullen daar zijn begrepen onder de 'particuliere' imposten. Voor de impost op het gemaal pleit daarvoor, dat met toestemming van de Generale Staten die impost in Noord-Holland naar een lager tarief zou worden geheven dan in Zuid-Holland en Zeeland op voorwaarde, dat Noord-Holland het verschil in opbrengst zou suppleren ¹³⁹. De heffing van de impost op verse vis werd in Zeeland tot een stedelijke aangelegenheid verklaard (zie hierna). In deze beide gevallen gaat het dus om imposten die niet in alle drie kwartieren gelijk geheven werden.

De invoering van HZ imposten 1575 zal vaak zijn neergekomen op verlenging van bestaande imposten met aanpassingen, bijv. van het tarief ¹⁴⁰. In juli 1575 werden op Walcheren imposten van het complex verpacht ¹⁴¹, maar tot een volledige invoering van de imposten kwam het aanvankelijk niet. In het bijzonder op Schouwen schijnt de invoering niet vlot te zijn verlopen ¹⁴². Op 3 augustus 1575 besloten Raad en Staten van Zeeland de door de Generale Staten opgestelde generale middelen in werking te stellen ¹⁴³. Zij stelden een gedetailleerde lijst met de volgende imposten op: wijn, brandewijn, vreemde bieren, inlandse bieren, 4 stuivers per ton bier, graan en zaad e.d., zeep, verse vis, hoornbeesten en bezaaide landen, turf en kolen, gemaal, waag, binnenslands verkocht zout. De impost op verse vis werd naar de stedelijke fiscaliteit overgebracht: de steden mochten de impost voor eigen profijt heffen of van heffing afzien. De impostheffing moest op 1 augustus 1575 ingaan (naar mag worden aangenomen, voorzover al niet in juli met heffing was begonnen). Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om het impostencomplex nog eens na te lopen en enkele tariefwijzigingen aan te brengen.

14.4.6 Financiering van oorlogvoering te water

Voor de financiering van de oorlog ter zee werd in 1575 een afzonderlijk complex generale middelen ontworpen bestaande uit een convoygeld op ingevoerde goederen, licentrecht en buit ¹⁴⁴. De Generale Staten keurden dit financieringscomplex in maart/april 1575 goed ¹⁴⁵. In Holland werd sinds 1573 een recht op ingevoerde goederen geheven voor de financiering van konvoischepen. In maart 1573 werd Jan Coenesz. vanwege Oranje en de Staten van Holland aangesteld als commissaris voor toezicht op paspoorten en convoyrecht te Brielle ¹⁴⁶. Voor de Maasmond bij Brielle was een konvooidienst ingesteld die in- en uitgaande schepen moest konvoieren waarvoor een convoyrecht naar de waarde van de lading moest worden betaald ¹⁴⁷. Op 27 juni 1573 lieten Oranje en het Hof van Holland een plakkaat op naam van

geresolveert tot Middelburgh in slants Raet, de Staten desselven lants daerneven vergadert zijnde, op (29-6-1575)."

¹³⁹ RH, 2e ed., 1575, 345; regeling van 13-5-1575. Noord-Holland mocht zelf bepalen hoe geld van supplement gevonden zou worden.

¹⁴⁰ Zo loopt een rekening van Bouwen Janssen, collecteur van imposten op wijn en bier te Arnemuiden, over periode 30-4-1575 t/m 13-11-1575 (ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2430**, daarin nr 218).

¹⁴¹ In Middelburg en Arnemuiden werd midden juli 1575 reeks imposten van complex voor 3 maanden verpacht; (ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, nr 2430**, daarin nr 216 en 221).

¹⁴² NZ, I-A, 42; op 3-8-1575 besloten Raad en Staten, dat Staten op 18-8-1575 zouden bijeenkomen, "omme alsdan, dat de voorscreven unie ende generale middelen in train in tlant van Schouwen zullen gestelt wezen, een overzicht van de opbrengsten te maken".

¹⁴³ NZ, I-A, 43 vlg. Zie XIV-4(6) voor generale middelen voor financiering van oorlog ter zee.

¹⁴⁴ RH, 2e ed., 1575, 277 vlg.

¹⁴⁵ Ongedateerde tekst is in *Register Holland* opgenomen onder 16-4-1575 onmiddellijk na eveneens ongedateerde tekst van generale middelen die op 15-4-1575 na overleg met Oranje vastgesteld bedrag van 104.000 gl. per maand voor garnizoenen moesten opbrengen.

¹⁴⁶ NA, Grafelijkheids Rekenkamer, Registers, nr 497, 1r vlg.; commissie van Oranje mede namens Staten van Holland, op Jan Coenesz. in Brielle als commissaris van toezicht op paspoorten en convoygeld; 29-3-1573. Vgl. IV-11.

¹⁴⁷ "Ende alsoe wy [= Oranje] tot verseeckerheyt van de scheepen vuyte Maese naer Cales ofte naer westen seylende geordonneert hebben twee capiteynen omme deselve te convoieren zoe int gaen als int weedercoemen naer breeder vermelden dordonnantie daeroff zynde, Zoe beveelen wy de voorscreven Jan Coenez. op denselven capiteynen goede opsicht

Philips uitgaan waarbij een heffing van 1 gulden per last op in Holland ingevoerde goederen werd ingesteld om met de opbrengst konvoischepen voor de veiligheid van kooplieden en visserij te financieren ¹⁴⁸. De heffing kreeg de naam van convoygeld of lastgeld, omdat per last werd geheven.

In Zeeland was vrijwel zeker niet eerder een convoygeld als algemene heffing bij invoer geheven ¹⁴⁹. In 1574 is vermoedelijk invoering in Zeeland van een convoygeld naar Hollands model in discussie geweest. In het kader van de fiscale samenwerking tussen Holland en Zeeland die in 1574 begonnen was, zal in Holland de vraag zijn opgekomen waarom in Zeeland geen convoygeld werd geheven. De Raad 1574 legde op 27 juli 1574 aan de Staten ter beslissing voor de invoering van een lastgeld zoals dat in Holland bij een plakkaat van Oranje was geregeld ¹⁵⁰. Bijzonderheden over het lastgeld worden niet vermeld, maar verondersteld mag worden, dat het in 1573 in Holland ingevoerde convoyrecht is bedoeld. De Staten oordeelden, dat het lastgeld in Zeeland niet uitvoerbaar was. Misschien werd in bepaalde Zeeuwse plaatsen voor locale doeleinden een convoygeld geheven ¹⁵¹.

De Raad 1574 en de Staten van Zeeland besloten op 4 augustus 1575 om in Zeeland een lastgeld naar Hollands model in te voeren en vroegen op 8 augustus aan de Hollandse landsadvocaat en de Raad van de Admiraliteit in Holland inlichtingen over het Hollandse lastgeld, een aanwijzing te meer dat voor Zeeland een convoygeld iets nieuws was ¹⁵². De Hollands Staten stelden op 11 augustus een antwoord op waaruit blijkt, dat de hoogte van hun heffing afhankelijk was van de aard van de goederen en dat tot dan toe niet werd geheven bij invoer langs de rivieren ¹⁵³. Van de invoering van een convoygeld in Zeeland wordt verder in 1575 niets vernomen. De reeds enige tijd verwachte Spaanse inval op Duiveland eind september 1575 veranderde de situatie in Zeeland totaal en invoering van een convoygeld zal er bij ingeschoten zijn.

te neemen, dat die scheepen gelaeden met coopmanschap getrouw geleyt ende geconvoieert moegen worden, ende van dezelve gecon[voieerde] scheepen aldaer in Den Briele tontfangen ende te heffen het recht van den convoye naer de waerde der gelaeden goederen alles achtervolgen[de] dordonnantie voorscreven". Zie voor konvoischepen bij Den Briel: Unger, *Supplement*, 43, nr 93.

¹⁴⁸ *RH*, 2e ed., 1565-1574, 637 vlg.

¹⁴⁹ Eerste rekening van tresorier Manmaker over 15-9-1573 t/m 30-4-1576 heeft geen ontvangsten uit convoygeld met uitzondering van hierna vermeld lastgeld op haring. Ook vergelijkbare rekening van Jhane voor Beoosterschelde over 1-5-1574 t/m 29-9-1575 vermeldt geen ontvangsten uit convoygeld (Heeringa, 'Inkomsten Zeeland'. 29 vlg.). Bewering van Staten van Zeeland in 1604, dat convoyen en licenten gedurende 32 jaar op bepaalde manier waren geheven, moet niet al te letterlijk worden genomen (*NZ*, 1604, 113).

¹⁵⁰ *NZ*, I-A, 18. Met plakkaat van Oranje zal plakkaat van 27-6-1573 (zie noot 146) zijn bedoeld.

¹⁵¹ *NZ*, III, 90: Op 11-11-1578 dragen Gecommitteerde Raden Merten Adriaenssen, collecteur van de convoyen te Brouwershaven, op zijn rekening over ontvangst van de convoyen in 1574 en 1575 eerstdaags in te dienen. Hij komt in (thans verloren) rekening van Jhane voor Beoosterschelde over 1-5-1574 t/m 29-9-1575 voor als licentmeester en ontvanger te Brouwershaven (Heeringa, 'Inkomsten Zeeland', 29). Misschien hebben Gecommitteerde Raden in 1578, toen geen licentrecht werd gehevent, bij vergissing aangenomen, dat Merten in 1574 en 1575 ook convoygeld had geadministreerd, terwijl hij toen ontvanger van het licentrecht was. Niet uitgesloten is, dat Merten in 1574 en 1575 een lastgeld bij wijze van convoygeld op ingevoerde haring heeft geïnd. Soms werd zulk een lastgeld voor financiering van oorlogschepen voor bescherming van visserij geheven. Zo inde Franchois de Wachter in najaar 1575 een klein bedrag als 'collecteur van den lastgelde binnen Vlissinghen gestelt op den harynck totten convoygelde' (*ZA*, Rekenkamer C, nr 10, fo 30v).

¹⁵² *NZ*, I-A, 47. Volgens notulen namen Raad en Staten als voorbeeld een ordonnantie van 2-3-1575 'stylo Hollantiae'. 'Stylo Hollantiae' als Paasstijl opgevat zou in context onmogelijke datum 2-3-1576 opleveren en moet daarom als abuis of als ongebruikelijke aanduiding van jaardagstijl worden beschouwd. Uit vergelijking van tarieven blijkt, dat Raad en Staten convoygeld van Generale Staten overnamen waarvan regeling in *RH*, 2e ed. 1575, 277 onder 16-4-1575 is opgenomen. Ordonnantie van 2-3-1575 is wellicht een Hollandse regeling die Generale Staten als voorbeeld hebben gebruikt of een aldus gedateerd concept van Generale Staten.

¹⁵³ *RH*, 2e ed., 1575, 660 vlg.

14.4.7 Ontstaan van quotenstelsel in 1575

Met HZ imposten 1574 was de ervaring opgedaan, dat de Hollands–Zeeuwse imposten minder opbrachten dan voor de oorlogvoering nodig was en tekorten aangevuld moesten worden. In 1575 is daarom een stelsel ingevoerd voor het omslaan van tekorten over de drie kwartieren. Voor Holland en Zeeland was dit na het begin van de Opstand voor het eerst een systematische hantering van een quotenstelsel tussen gewesten, in casu de drie kwartieren van de Opstand. Terwijl later in de Republiek de gemene middelen dienstbaar waren aan het opbrengen van de provinciale quoten die de centrale plaats innamen in de financiering van de gemeenschappelijke uitgaven van de provincies, verscheen in 1575 het quotenstelsel als een aanhangsel van de generale middelen, namelijk als aanvulling van wat de generale middelen te weinig opbrachten ¹⁵⁴.

Op 22 februari 1575 besloten de Generale Staten een bedrag van 9.000 gl., nodig voor onder meer de vredesbesprekingen, als volgt om te slaan: Holland zou 6.000 gl., Zeeland 2.700 gl. en Zaltbommel en Buren samen 300 gl. opbrengen ¹⁵⁵. De Raad 1574 sloeg het Zeeuwse aandeel met toestemming van de in de Zeeuwse Staten vertegenwoordigde steden als volgt om: Middelburg 600 gl., Zierikzee 900 gl., Vlissingen 600 gl., Veere 300 gl. en Brouwershaven 300 gl. ¹⁵⁶ De stedelijke aandelen weerspiegelen de opvatting die men toen over de welstandsverhouding tussen de steden had, al moet worden bedacht, dat het hier om een incidentele verdeling van een betrekkelijk laag bedrag ging. Bij het vaststellen van het relatief bescheiden Middelburgs aandeel is wellicht rekening gehouden met het hoge redemptiegeld dat de stad na de overgang in 1574 moest betalen ¹⁵⁷.

Op 15 april 1575 werden de Generale Staten het met Oranje eens over het maandelijks bedrag van 104.000 gl. dat Oranje voor de oorlogvoering zou ontvangen ¹⁵⁸. Het bedrag zou in beginsel uit de generale imposten moeten komen. Wat dan te kort kwam, zou bij quotisatie over de drie kwartieren bijeengebracht worden. Een commissie van vertegenwoordigers van zes steden uit de drie kwartieren zou de quoten vaststellen. De commissie rapporteerde op 16 april in de Generale Staten de volgende standpunten ¹⁵⁹. Zuid–Holland kwam met de verdeling: Zuid–Holland 50%. Noord–Holland 25 %, Zeeland 25%. Zeeland wenste: Zuid–Holland 55%, Noord–Holland 22% en Zeeland 23%. Het standpunt van Noord–Holland was: Zuid–Holland 60%, Zeeland 25% en Noord–Holland 15%. Zeeland trok daarop zijn voorstel in met het argument, dat het in macht en rijkdom niet met Noord–Holland te vergelijken was. Besloten werd tot overleg met Oranje waarna de Staten een beslissing zouden nemen. Oranje maakte op 17 april een akte op volgens welke voor zes maanden ingaande 1 mei 1575 Zuid–Holland gesteld werd op 55%, Noord–Holland op 22½ % en Zeeland op 22½ % ¹⁶⁰. Bezwaren tegen deze verdeling zouden na de zes maanden-termijn ingebracht kunnen worden. In elk kwartier zou zo spoedig mogelijk een subquotisatie van het kwartiersaandeel over de steden moeten worden gemaakt. De Generale Staten stemden op 19 april met Oranjes akte van quotisatie in. Dit is de aanzet geweest tot het tijdens de Republiek gehanteerde quotenstelsel.

De procedure van het vaststellen van de quotisatie verdient aandacht. Evenals belastingheffing was quotisatie een financiële last. De Generale Staten hielden dan ook de beslissing over de quotisatie in eigen hand. Toen de commissie uit de Staten met drie standpunten kwam, volgde overleg met Oranje die rechtstreeks belang bij de quotisatie had, die immers moest aanvullen wat de generale imposten te weinig opbrachten om het hem toegezegde maandelijks bedrag op te brengen. Oranje kreeg echter niet te beslissen. In de akte van Oranje van 17 april 1575 treedt Oranje als persoon op. Hij heet 'syne Excellencie', maar een hoedanigheid waarin hij handelt, wordt niet vermeld. Volgens de aanhef van de akte hebben de Generale Staten aan Oranje de vaststelling van de quotisatie overgelaten, maar dit was niet het geval. De quotisatie werd niet door de akte van Oranje vastgesteld, maar door de goedkeuring van die akte door de Generale Staten. Toch was de akte niet een

¹⁵⁴ Zie voor het quotenstelsel tijdens de Republiek: Zwitser, *Militie*, 62 vlg.

¹⁵⁵ *RH*, 2e ed., 1575, 101 vlg.; *NZ*, I-A, 30 vlg.

¹⁵⁶ *NZ*, I-A, 30 vlg.

¹⁵⁷ IX-1.

¹⁵⁸ *RH*, 2e ed., 1575, 272.

¹⁵⁹ *RH*, 2e ed., 1575, 273.

¹⁶⁰ *RH*, 2e ed., 1575, 281 vlg.; afschrift in ZA, Staten, nr 1713, fo 8r. (Dordrecht, 17-4-1575).

schijnvertoning. Zij legde in feite een overeenkomst vast waarin de Generale Staten Oranje toezegden volgens een bepaalde procedure tekorten in de oorlogsfinanciering te dekken en Oranje met die procedure instemde. Doordat in de akte Oranje de rol van arbiter werd toegekend, werd Oranje formeel geheel buiten het vaststellen van de quotisatie gehouden, want een arbiter handelt als onafhankelijke derde. De gang van zaken komt overeen met de invoering van de generale imposten. Dit was een handeling van de Generale Staten, maar in de op naam van Philips gestelde akte is ook de goedkeuring van Oranje vastgelegd.

De Staten van Zeeland besloten op 29 juni 1575 de Zeeuwse quote van 22½ % over de Zeeuwse steden te laten omslaan door Oranje die op 20 juli 1575 de volgende subquotisatie opstelde (percentages afgerond): Middelburg 24½ %, Zierikzee 31 %, Vlissingen 22 %, Veere 11%, Brouwershaven 11% ¹⁶¹. Het enige verschil met de omslag van de 9.000 gl. voor de vredesbesprekingen is, dat Zierikzee lager werd gesteld ten koste van Middelburg.

14.5 *Hollands-Zeeuwse Impostencomplexen 1576 A en 1576 B*

14.5.1 Voorbereiding van HZ imposten 1576 A

Eind januari 1576 convoceerde Oranje met instemming van de Staten van Zuid-Holland de steden van Noord-Holland en Zeeland voor een vergadering met Oranje waar vaste afspraken over de Hollands-Zeeuwse Unie 1575 gemaakt moesten worden ¹⁶². De vergadering van de Generale Staten begon op 11 maart 1576 in Delft ¹⁶³. Van Middelburg, Vlissingen en Veere waren elk twee afgevaardigden aanwezig, van het belegerde Zierikzee één. Als begin van de vergadering rapporteerde Calvart namens Oranje het resultaat van de besprekingen van de gezanten van Oranje en de Staten in Engeland ¹⁶⁴. De Raad van de koningin had laten weten, dat het voor Elizabeth te zwaar zou vallen de verdediging van Holland en Zeeland te betalen, maar de Raad hoopte de koningin zo ver te krijgen, dat zij in naam de bescherming van Holland en Zeeland op zich wilde nemen, de verdediging van Walcheren wilde bekostigen, maar de kosten van de verdediging van Holland aan Oranje en de Staten wilde laten. Dit betekende, dat bij de gunstigste uitkomst van de onderhandelingen in Engeland de opstandelingen toch een aanzienlijk deel van de oorlogskosten zelf moesten dragen.

Vervolgens diende Oranje persoonlijk een schriftelijke propositie in met een mondelinge vermaning daarop spoedig een vruchtbare resolutie te nemen ¹⁶⁵. Daarin hebben enkele opmerkingen speciaal op de oorlogsfinanciering betrekking. Voor alles is nodig, dat militairen, oorlogschepen en wat verder met de oorlogvoering verband houdt, correct worden betaald. De nodige geldmiddelen moeten worden opgebracht door de 'generaliteit van alle de Landen'. Alle fiscale heffingen moeten in de steden en landen op een eenparige voet worden geheven en gedragen volgens een vast verbond tussen Holland en Zeeland. Daarbij moet een zodanige gelijkheid in acht worden genomen, dat niemand reden heeft om te klagen van meer te worden belast dan zijn buurman (waarbij niet aan een gelijke behandeling van afzonderlijke personen, maar van de drie kwartieren gedacht zal moeten worden). Gebeurt dit niet, dan moet worden gevreesd, dat door onenigheid, onwilligheid e.d. de zaken in wanorde raken en de vijand de kans grijpt voor aanvallen zoals in 1575 is gebeurd, toen de vijand bemerkte hoelang de Staten vergaderden en het onderling niet eens waren, en op verscheidene plaatsen tot de aanval is overgegaan.

Oranje legde aan de vergadering een concept impostencomplex voor dat 210.000 £ van 40 gr. [= gl.] per maand moest opbrengen voor de betaling van 110 vendels soldaten van elk 150 man en de uitrusting van 100 oorlogsschepen ¹⁶⁶. Het concept is wellicht opgesteld door de

¹⁶¹ NZ, 34, 56 vlg.; afschrift in ZA, Staten, nr 1713, fo 8v. (Dordrecht, 20-7-1575). Zie voor subquotisatie over steden in Zuid-Holland RH, 2e ed., 1575, 326, 329.

¹⁶² RH, 1e ed., 1576, 3.

¹⁶³ RH, 1e ed., 1576, 10. Vergadering was aanvankelijk tegen 20-2-1576 geconvoceerd (NZ, I-A, 95).

¹⁶⁴ RH, 1e ed., 1576, 10 vlg. (11-3-1576).

¹⁶⁵ RH, 1e ed., 1576, 11 vlg. (13-3-1576). Zie XIII-1(3).

¹⁶⁶ ZA, GA Veere, ongenummerde doos 1576-1621 [enz.]. Gedrukt in RH, 1e ed., 1576, 16 vlg. (15-3-1576) met enige foutieve lezingen en zonder afsluitende opmerking van Oranje

commissie voor de financiën van het in 1575 opgerichte College van de Staten (van Zuid–Holland). De algemene opzet van het complex week inzoverre van de HZ imposten 1574 en 1575 af, dat nu ook het licentrecht en een convoygeld als onderdelen van het complex werden beschouwd. Naar de vorm werd nauw aangesloten bij HZ imposten 1574 en 1575.

Het concept vermeldt uitdrukkelijk een vereenvoudiging van het conglomeraat van heffingen die enkele bezwaarlijke financieringsmiddelen overbodig moest maken. In de begintijd van de Opstand werden meermalen capitale imposities (hoofdgelden) geheven als aanvulling op de gebruikelijke belastingtypen, bijv. in de vorm van een weekgeld van iedere inwoner die enig vermogen bezat, naar de geschatte waarde van zijn bezittingen ¹⁶⁷. Een groot deel van de bevolking werd daardoor op een ongebruikelijke wijze met belastingheffing geconfronteerd, terwijl de heffing tijdrovend was. Een ander financieringsmiddel was quotisatie waarbij het benodigde bedrag werd omgeslagen over steden en dorpen die zelf hun aandeel bijeen moesten zien te krijgen. In februari en maart 1576 waren er in (Zuid–)Holland problemen met het omslaan van 55.000 £ van 40 gr. onder meer bestemd voor de ravitaillering van het belegerde Zierikzee ¹⁶⁸. Oranje drong er toen op aan nog voor deze keer de vorige door hem opgestelde quotisatie toe te passen en beloofde de problemen op te lossen voor het tot een nieuwe quotisatie zou komen. Hij voegde daar aan toe, dat hij hoopte op de komende vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland een zodanige financiële regeling te bereiken, dat de oorlogskosten uit generale middelen bijeengebracht zouden worden en quotisaties achterwege konden blijven. Het door Oranje aan de Generale Staten voorgelegde concept sluit daarbij aan. Oranje vindt het nodig voor een snelle, eenparige belastingheffing met het minste nadeel voor de landen om enige zware accijnsen op binnenslands gedronken wijn en bier in te voeren die veel lichter en dragelijker zijn dan de capitale imposities en quotisaties ¹⁶⁹. De tarieven op wijn en bier werden in HZ imposten 1576 A dan ook drastisch verhoogd.

Een niet in HZ imposten 1576 A overgenomen bijzonderheid in het concept is een heffing op erfenissen en legaten van de 25^e penning (= 4%) in de zijlinie waarbij de opgaande en neergaande rechte linie vrij zouden blijven ¹⁷⁰.

De materie werd intensief besproken waarbij ook overleg met Oranje plaats vond. Noord–Holland had grote bezwaren tegen een heffing op binnenkomend graan wat leidde tot een geheel nieuwe opzet van het in Holland geheven convoygeld dat nu ook in Zeeland zou worden geheven ¹⁷¹. De vergadering stelde op 23 maart een tekst van het heffingencomplex

over zijn bezorgdheid, dat het vooral door Noordhollandse bezwaren veel tijd zal kosten om tot overeenstemming te komen.

¹⁶⁷ NA, Staten van Holland 1572-1795, nr 1290 n; kohier voor heffing van weekgeld in Rijswijk gedurende 3 maanden, opgemaakt in mei 1573, fo 1r, eerste post: Claes Cornelisz., boer, getaxeerd op 250 gl., moet per week betalen 2½ stuiver, d.w.z. ½ % per week, op jaarbasis 2,6 % van het geschatte vermogen.

¹⁶⁸ RH, 1^e ed., 1576, 4 ,8; NA, Finantien Holland, nr 12, stuk m, Oranje aan Staten van (Zuid–) Holland; Rotterdam, 3-3-1576: “Verhopende – – – op de aenstaende vergaderinge van de generale Staten van Hollant ende Zeelant alsulcke ordre te stellen, dat alle d’onkosten tot onderhout van der oirloge nodich zynde by generale middelen gevonden zullen mogen worden, ende mitzdien alle vordere quotizaten over den steden int particulier zullen ophouden ende cesseren”.

¹⁶⁹ ZA, GA Veere, ongenummerde doos 1576-1621 [enz.]. Ook in RH, 1e ed., 1576, 17, waar in plaats van “alhoewel lichter ende dragelijcker is” moet worden gelezen: “alzo veel lichter ende drachelicker is”.

¹⁷⁰ Bepaling is niet duidelijk geredigeerd: “welverstaende dat de 25^e penning alleenlijck betaeldt sal werden dat a latere ende in linea recta niet sal succederen”. Vergelijkbare bepaling in Zeeuws impostencomplex van 17-5-1574 maakt geen melding van legaten, maar bepaalt overigens hetzelfde: “zullen derffgenamen in de linie collateraalen betaelen de 25^e penning van haere successien” (ZA, GA Veere, nr 1556, fo 99v).

¹⁷¹ Daniel Rogers noteert in zijn journaal over juni 1576: “In North–Hollande they like not of the union made betwixt North–Hollande, South–Hollande and Zelande, and they mislike the convoyghelt and new taxes made by the Prince and the Estates, for that, as they saye, the merchants would not so moche frequent them as they did, for the taxes.” (Kervyn – Gilliodts, *Angleterre*, VIII, nr 3165, 393.)

vast waar ieder mee instemde, en die de afgevaardigden aan hun committenten zouden voorleggen.

14.5.2 Unie 1576 als grondslag van wetgeving van HZ imposten 1576 A

Het complex van HZ imposten 1576 A berust op de Hollands-Zeeuwse Unie 1576. Daarin besloten de Generale Staten van Holland en Zeeland verscheidene categorieën heffingen te verpachten of te collecteren ¹⁷². Alle heffingen samen heten 'generale ende gemeene middelen'¹⁷³. De categorieën zijn: a. acchysen op wijn en bier en imposten op gemaal, waag, turf, zout, hoornbeesten en bezaaide landen, zeep, zijden en wollen lakens en bestiaal; deze groep heffingen zal bij verpachting worden geheven; b. 100^e penning van de waarde van onroerende zaken die gecollecteerd wordt; c. licenten geheven volgens een door de Staten opgestelde lijst; d. heffing van stuiver per maand van geëxploiteerde landerijen; e. convoygeld op alle waren. De heffingen van categorie a verschijnen hier duidelijker dan in eerdere regelingen als een afzonderlijke groep en men kan dit zien als het begin van de (vaak gewijzigde) groep heffingen die mede via art.V van de Unie van Utrecht als 'gemene middelen' een hoofdbestanddeel van de gewestelijke fiscaliteit tijdens de Republiek heeft uitgemaakt.

14.5.3 Plakkaat van 23 april 1576 als algemene heffingsgrondslag van HZ imposten 1576 A

De wetgeving op HZ imposten 1576 A is de laatste in Zeeland toegepaste fiscale wetgeving van het laatmiddeleeuwse type met een algemeen plakkaat op naam van de landsheer en een reeks heffingsordonnanties van de Staten.

De ridderschappen, edelen en steden die de Staten van Holland en Zeeland representeren, hebben volgens de considerans van het plakkaat besloten tot heffing op een gelijke en eenparige voet in Holland en Zeeland van een reeks middelen ten behoeve van de oorlogvoering volgens daarvoor geschikte (heffings)ordonnanties. Zij hebben die heffingen en de heffingsordonnanties aan Philips voorgelegd die nu met instemming ('by advijse') van Oranje en eveneens met instemming ('by advijse') van zijn 'Rade Provinciael' van Holland, Zeeland en West-Friesland (Hof van Holland) heffingen en ordonnanties goedkeurt en beveelt de middelen met ingang van 1 mei 1576 gedurende 6 maanden en daarna zolang niet anders wordt bepaald, te heffen. Aan het slot van het plakkaat beveelt Philips alle met afkondiging van voorschriften belaste functionarissen het plakkaat ter ordonnanterie van de Generale Staten van Holland en Zeeland af te kondigen.

De Unie-akte spreekt over heffingen "achtervolgende den placcate, instructie ende ordonnanterie, by den bontgenoten met advyse [= met instemming] van zyne Excellencie daerop gemaect, ende die daerop noch vorder gedresseert ende gemaect zullen mogen worden" ¹⁷⁴. Plakk. HZ 1576 is een wet van de Generale Staten van Holland en Zeeland die door het gezag van de Staten aan de bevolking en andere belanghebbenden werd opgelegd. Oranje stemde met de regeling in, omdat het heffingencomplex moest garanderen, dat hij de beschikking over het door de Staten aan hem toegezegde bedrag kreeg. Hij was de bondgenoot die verklaarde genoeg te nemen met een maatregel van de andere bondgenoten. Dank zij de fictie van het stadhouderschap kon een en ander fraai in de vorm van een landsheerlijk plakkaat worden gegoten. De medewerking van het Hof van Holland is vermoedelijk van administratieve aard geweest en heeft bewerkt, dat de regeling werd voorzien van het landsheerlijke zegel van Justitie en daardoor een plakkaat werd. Volgens het onderschrift hebben Oranje en het Hof van Holland de griffier van het Hof opgedragen de akte op te maken ¹⁷⁵.

¹⁷² NZ, I-B, 6 vlg.

¹⁷³ XIV-5(6).

¹⁷⁴ NZ, I-B, 7.

¹⁷⁵ "By den Coninck ter relatie van sijne Maiesteyts Stadthouder ende Raden over Hollant, Zeelant, ende Vrieslant [= Hof van Holland]", ondertekend door griffier van Hof van Holland B.Ernst.

Na de considerans volgt in het plakkaat een summiere beschrijving van de heffingen (vaak zonder tarieven) met verwijzing naar heffingsordonnanties. Bij enige heffingen worden met de heffing verband houdende voorschriften gegeven. Zo mogen de steden op wijn en bier boven de HZ imposten voor eigen doeleinden accijns heffen, maar wel overal gelijk (op een eenparige voet), terwijl een stad zulke stedelijke heffingen niet mag verhogen, maar wel verlagen ¹⁷⁶. Om fraude met de bierimpost te voorkomen wordt brouwen op het platteland verboden. De bestaande plattelandsbrouwerijen mogen in bedrijf blijven, maar nieuwe mogen er niet bij komen.

De opbrengst van de heffingen mag alleen voor de oorlogvoering worden besteed uitsluitend op ordonnantie van Oranje. Het Hof van Holland is niet competent om geschillen over de heffing te behandelen. Alleen de gecommitteerden van de Staten zijn daartoe bevoegd. Wie een geschil aanspant, moet beginnen met het betalen van het betwiste bedrag en van de boete die hij verschuldigd is, als hij in het ongelijk wordt gesteld. Niemand en niets is van de heffingen vrijgesteld behalve armenhuizen, gasthuizen en andere uit aalmoezen gefinancierde instellingen zoals in de ordonnanties is geregeld. Rechten op vrijdom worden geschorst, maar behouden hun waarde voor de toekomst.

De Staten stellen ontvangers aan die de opbrengst van de heffingen beheren. 'Officiers' (waarbij vooral aan gerechtelijke functionarissen als baljuws moet worden gedacht) en magistraten mogen niet tot ontvanger worden benoemd.

14.5.4 Heffingsordonnanties en andere specifieke voorschriften inzake HZ

imposten 1576 A

De imposten worden geheven volgens heffingsordonnanties, het licentrecht naar een nieuwe lijst door de Staten van Holland en Zeeland opgesteld en vastgesteld, en het convoygelt bij invoer naar de ordonnantie en lijst door de Staten van Holland en Zeeland 'met believen' van Oranje gemaakt.

De enige thans beschikbare heffingsordonnantie is die van de 100e penning op onroerende zaken. De ordonnantie heeft de vorm van een op naam van Philips gesteld plakkaat, een aanwijzing, dat er bijzondere aandacht aan is besteed ¹⁷⁷. Bij de meeste imposten was een betrekkelijk kleine kring personen rechtstreeks betrokken: meest ondernemers en particulieren die een hoeveelheid waren, bijv. wijn, in het groot insloegen. Bovendien kwamen zij pas met impostheffing in aanraking, als zij belaste handelingen verrichtten. Bij een heffing op onroerende zaken was een veel ruimere kring van de bevolking betrokken die belasting moest betalen zonder belaste handelingen te verrichten. Er moesten aangiften worden gedaan en taxaties worden uitgevoerd.

De gezagsbasis van het plakkaat is anders geformuleerd dan die van Plakk. HZ 1576. Philips overweegt, dat de Staten en steden van Holland en Zeeland onlangs hebben aangenomen en geconsenteerd een 100e penning te heffen, en vindt het nodig voorschriften omtrent de heffing uit te vaardigen. Hij stelt nu een aantal bepalingen vast 'by deliberatie' (bij besluit) van zijn stadhouder van Holland en Zeeland Oranje en 'mede ghehoort' het Hof van Holland ¹⁷⁸. Het onderschrift van het plakkaat luidt: "Byden Coninck / ter Relatie van zijne Maiesteyts Stadhouder ende Raden over Hollandt / Zeelandt ende Vrieslandt.[= Hof van Holland]" gevolgd door de handtekening van de griffier van het Hof B.Ernst. Oranje schijnt een centrale plaats in het plakkaat te hebben. Volgens de eerste bepaling vindt heffing plaats "achtervolghende d'ordonnantien ende besluyt" van de Generale Staten van Holland en

¹⁷⁶ Twee dagen na uitvaardiging van wetgeving besloten Generale Staten op 25 april 1576, dat 'die van Zeelandt' zulke accijnsen in en ten behoeve van hun steden mogen heffen als zij nodig vinden (*RH*, 1e ed., 1576, 54). Niet duidelijk is, of deze tegemoetkoming aan Staten van Zeeland werd verleend of aan elke Zeeuwse stad afzonderlijk.

¹⁷⁷ Gedrukte tekst in KB, Verzameling Plakkaten, Q 6, No. 44: Placcaet onses Heeren des Coninck / op den ontfanghe en(de) opheve vanden Hnndertsten [aldus] penning [enz.]; Delft, z.jr. Op titel staat foutieve datum van plakkaat: 19 i.pl.v. 29 mei 1576.

¹⁷⁸ Zie voor 'by deliberatie' I-9(2).

Zeeland ¹⁷⁹. Aan het slot staat de opdracht om het plakkaat te publiceren 'ter ordonnantie' van de Generale Staten. Het plakkaat is wetgeving van de Generale Staten waar Oranje mee accoord is gegaan. Daarmee is in overeenstemming de bepaling, dat onduidelijkheid in het plakkaat of daaruit voortgekomen geschillen worden afgedaan door Oranje en de Staten.

Ten behoeve van de 100e penning moesten alle onroerende zaken worden gewaardeerd door taxateurs. Voor de taxatie op het platteland werd een instructie opgesteld ¹⁸⁰. In Zeeland werd echter de waarde van landerijen zonder taxatie forfaitair zodanig vastgesteld, dat per gemet ongeacht kwaliteit in totaal 6 gr.Vls moest worden betaald ¹⁸¹. In Holland wilde het niet vlotten met de aangifte van onroerend goed ten platten lande wat aanleiding was voor de uitvaardiging op 26 oktober 1576 van een merkwaardig plakkaat op naam van Philips ¹⁸². Andere autoriteiten die bij opstelling en uitvaardiging betrokken zouden zijn, als Oranje, stadhouder, Staten, Hof van Holland of welke andere ook worden niet vermeld, ook niet in het onderschrift dat slechts luidt: "Byden Coninck." en is getekend door B. Ernst.

14.5.5 Heffingsterritoir van HZ imposten 1576 A

HZ imposten 1576 A werd geheven in de Hollandse en Zeeuwse gebieden van de Gemene zaak, in Plakk.HZ 1576 aangeduid als 'onse lande(n) van Hollant ende Zeelant', soms 'onse lande ende graefschappe van Hollant ende Zeelant' waarbij 'onse' verwijst naar Philips. Het is niet duidelijk, of men Holland en Zeeland als één Land heeft willen voorstellen. Afwisselend wordt 'lande' en 'landen' gebruikt. In combinatie met 'graafschap' wordt het enkelvoud gebruikt: 'binnen onsen lande en(de) graefschappe van Hollant ende Zeelant'. Buren was in 1575 in vijandelijke handen gevallen. Zaltbommel wordt niet in het plakkaat vermeld.

14.5.6 Heffingen van HZ imposten 1576 A

Volgens Unie 1576 zullen om de oorlogvoering te water en te land te bekostigen van 1 mei 1576 af worden geheven "alzulcke generale ende gemeenne middelen, als aldergereetste ende onbeswaerlijck bedacht ende besloten zijn ofte zullen mogen werden" ¹⁸³. 'Generale ende gemeenne' is een dubbelterm waarin 'gemeenne' betekent: algemeen. Plakk.HZ 1576 gebruikt de term 'ghemeene middelen'; de titel van de gedrukte uitgave spreekt van 'ghemeene ende generale middelen' ¹⁸⁴. De middelen waren 'generaal', omdat zij behoorden tot een breder kader dan een gewest. Zij werden geheven door besluit van de Generale Staten waarvan het werkterrein meer omvatte dan één enkel gewest. Staten en middelen behoorden niet tot een ordening naar gewesten, maar tot één in een Unie begrepen territoir van de Gemene Zaak verdeeld in drie kwartieren ¹⁸⁵. Zij waren bestanddelen van een

¹⁷⁹ 'Ordonnantien ende besluyt' verwijst niet naar een heffingsordonnantie, maar is dubbelterm voor 'besluit'.

¹⁸⁰ ZA, GA Veere, nr 1355: (fraai) gedrukt exemplaar van "Instructie voor de Taxateurs vanden hondertsten penninck / ghecommitteert tot taxatie van allen Huysen / Landen / Gronden /Thienden / ende andere onroerende goeden ten platten lande binnen Hollandt ende Zeelandt ghelegghen." Binnen elk dorp moesten door plaatselijke gezagsdragers taxateurs worden aangesteld die na opmaken van kohieren aan belastingschuldigen aanslagbiljetten uitreikten. In laatste clausule van instructie is ruimte opengelaten voor invulling van naam van taxateur, van dorp en van dag in juni 1576.

¹⁸¹ NZ, I-B, 27; besluit van Raad en Staten op 21-6-1576 "omme groyte moyte ende costen te myden, ende tijt te winnen".

¹⁸² Gedrukte tekst in KB, Verz. Plakkaten, Q 6, No. 51: "Placcaet onses Heeren des Conincks / Byden welcken Gheboden werdt alle Poortere(n) / Burgheren /ende Inwoonderen der Steden / binnen den Lande en(de) Graefschappe van Holland / mitsgaders de Inghesetenen ten platten Lande / te doen aenteyckenen de grooten / belenden ende waerde van heurluyder Landen ende Goederen / etc." (Delft, 1576).

¹⁸³ NZ, I-B, 4.

¹⁸⁴ Soms worden termen 'gemene middelen' en 'gemenelandsmiddelen' als synoniemen beschouwd. 'Gemenelandsmiddelen' zijn echter middelen van het Gemene Land, niet generale imposten. Liesker en Fritschy, *Gewestelijke financiën*, 28 vlg., kwalificeren ten onrechte invoering van Hollands-Zeeuwse imposten van 1574 als "het begin van de grootscheepse heffing van 'gemenelandsmiddelen' na de Opstand".

¹⁸⁵ Vgl. passage in instructie voor afgevaardigden van kwartier gedetacheerd in ander kwartier: "dat alle de generale middelen van acchysen — — — gecollecteert ende ontfangen

‘generaliteit’. De Raad van Zeeland en de Walcherse steden stelden in november 1577 vast, dat de vergoeding verschuldigd aan een koopman voor een partij krenten die in beslag waren genomen voor financiering van oorlogsschepen, “behoort in de Unie te comen ende dienvolgende by de Generaliteyt van den landen gedragen te werden” ¹⁸⁶.

De generale middelen van HZ imposten 1576 A bestaan in de volgorde van Plakk.HZ 1576 uit:

- a. acchysen op Rijnse, Spaanse en Franse wijn en brandewijn ¹⁸⁷;
- b. vreemde en binnenlandse zware en kleine bieren;
- c. 4 st. per ton bier van meer dan 1 gl. en van elke ton op schepen verkocht bier;
- d. impost van het gemaal van tarwe, rogge, masteluin, gerst en bonen die men bakt;
- e. impost van het waaggeld;
- f. impost op de turf;
- g. impost op het zout waarvan het in de visserij gebruikte zout vrij is;
- h. impost op de hoornbeesten en bezaaide landen, twee geheel verschillende plattelandsimposten die gewoonlijk als eenheid werden geregeld;
- i. impost op zeep;
- j. impost op zijden en wollen lakens;
- k. impost van 20^e penning van het bestiaal (slachtvee) en van paarden die verkocht of verruild worden;
- l. 100^e penning van de waarde van alle huizen, erven, landerijen, tienden, visserijen e.d. goederen, gedurende 6 maanden elke maand voor 1/6 geheven, te betalen door de eigenaar/gebruiker, dan wel voor verpachte goederen door de pachter die $\frac{2}{3}$ mag korten op zijn pacht;
- m. licenten, op een gelijke en eenparige voet geheven volgens een door de bondgenoten opgestelde lijst;
- n. maandelijks heffing van $\frac{1}{2}$ st. per gemet (in Holland 1 st. per morgen) van gebruikte landerijen ten laste van de gebruiker;
- o. convoygeld op alle ingevoerde waren en koopmanschappen ten laste van de importeur; bij uitvoer van de goederen wordt het convoygeld niet op het licentrecht gekort;
- p. impost ter hoogte van het convoygeld van ingevoerd graan en zaad, geheven van alle in Holland en Zeeland gegroeid graan en zaad ten laste van de eerste verkoper; bij uitvoer wordt de impost niet op het licentrecht gekort; de impost wordt beschouwd als een tegenhanger van het convoygeld bij invoer;
- q. impost ter hoogte van het convoygeld van ingevoerd graan en zaad, geheven van ingevoerd en in Holland en Zeeland gegroeid graan en zaad dat binnenslands wordt verkocht, ten laste van de eerste koper; bij uitvoer wordt de impost niet op het licentrecht gekort. Van graan, zaad, waren en koopmanschappen waarvan convoygeld of de het convoygeld vervangende impost is betaald, wordt verder geen convoygeld geheven als de goederen uit een kwartier naar een ander kwartier worden gebracht behalve in bepaalde gevallen van boter en kaas.

De heffingen a t/m k worden bij verpachting geheven, de overige heffingen worden gecollecteerd. Uit de opsomming blijkt, dat het licentrecht en het convoygeld die later in de fiscaliteit van de Republiek een geheel eigen bestaan leidden, in de begintijd van de Opstand tot de generale middelen behoorden ¹⁸⁸. Het convoygeld wordt soms ‘impost van den

worden – – – in conformité van de resolutiën der Generale Staten” (NZ, I-B, 17; zie voor instructie XIII-2(6)).

¹⁸⁶ NZ, I-B, 146 vlg. Zie *ibidem*, 163, voor eenzelfde zaak in januari 1578 waar geoordeeld werd, dat vergoeding moest worden gedragen “by de Generaliteyt van de voorscreven landen van Hollant ende Zeelant achtervolgende d’Unie”.

¹⁸⁷ Zie tarieven van wijn en brandewijn in XIV-6(3).

¹⁸⁸ Liesker en Fritschy, *Financiën Holland*, maken geen melding van licenten en convoygeld, vermoedelijk omdat die heffingen later zogenoemde generaliteitsheffingen waren. Veenstra, *Financiën Zeeland*, 37 vlg., 68, 201, behandelt voor wat Zeeland betreft, licenten en convoygeld in periode 1574 – 1597 als gewestelijke middelen.

convoygelde' genoemd ¹⁸⁹. De heffingen sub *p* en *q* op graan en zaad ontbreken in de reeks generale middelen opgesomd in de Unie-akte 1576. Zij zijn tijdens de discussies in de Generale Staten toegevoegd om tegemoet te komen aan bezwaren van het Noorderkwartier tegen een graanimpot in het concept van Oranje die niet is gerealiseerd ¹⁹⁰.

14.5.7 HZ imposten 1576 B

HZ imposten 1576 A worden volgens de Unie-akte 1576 en Plakk. HZ 1576 zes maanden geheven en daarna zolang niet anders is bepaald. Dezelfde termijn geldt volgens de Unie-akte voor de bestemming van de impostenopbrengsten en de buit voor oorlogsfinanciering. De Unie-akte voegt daar aan toe, dat zes weken voor afloop van de zes maanden de bondgenoten van elk kwartier hun gedeputeerden naar een bijeenkomst met Oranje zullen zenden om over de verlenging van de financieringsregeling een besluit te nemen.

In oktober 1576 discussieerden de Generale Staten over continuatie van HZ imposten 1576 A. De algemene situatie was voor Holland en Zeeland aanmerkelijk verbeterd ¹⁹¹. De druk van de oorlog die in de zomer van 1576 een aantal impostentarieven omhoog had gedreven, was geweken. Volgens Barradot, de Veerse afgevaardigde in Holland, ging het overleg in de Generale Staten over "het stuck ende raminghe van der Vnie" en hij rapporteert, dat "de zaecke aengaende d'Vnie es gearresteert ende gesloten" voor zes maanden, expirerend eind april 1577 ¹⁹².

Het resultaat was een gewijzigd impostencomplex (HZ imposten 1576 B) dat door verschil in pachttermijnen wellicht niet op dezelfde datum in Holland en Zeeland werd ingevoerd. De Generale Staten, toen in Middelburg vergaderend, regelden op 10 januari 1577 een gelijktrekking van de pachttermijnen waarbij sprake is van impostheffing "op den voet van de laetste resolutie by de Generale Staten in Hollant geschiet", d.w.z. vóór overbrenging van de vergadering naar Middelburg in december 1576 ¹⁹³. De wijn- en de bierimpost werden verlaagd en de impost op brandewijn, drank voor consumenten met een vrij geringe draagkracht, zelfs teruggebracht tot het tarief van 1575 ¹⁹⁴. HZ imposten 1576 B is een aantal jaren ongewijzigd toegepast ¹⁹⁵.

¹⁸⁹ XIV-1(2).

¹⁹⁰ RH, 1e ed., 1576, 20, 26.

¹⁹¹ RH, 1e ed., 1576, 175, 181. *Register Holland* is niet duidelijk over besluitvorming inzake continuatie.

¹⁹² Ermerins, *Vere*, 2e stuk, 419 vlg.; brieven uit Delft van 20 en 22-10-1576. RH, 1e ed., 1576, 175, vermeldt als onderwerp van overleg in Generale Staten 'continuatie van de Middelen van Unie', waarbij 'Unie' de ruime betekenis van bondgenootschap heeft.

¹⁹³ NZ, I-B, 83.

¹⁹⁴ Zie tarieven van wijn- en brandewijnimpost in bijlage C.

¹⁹⁵ Ontvanger-generaal van Zeeland EeuwoutTeelinck geeft in zijn eerste rekening (over 1603/1604) gedetailleerd overzicht van HZ imposten 1576 B, gevolgd door wijzigingen daarin in 1584 en latere jaren. (ZA, Rekenkamer C, nr 310, fo 27v vlg.). Invoering van impostencomplex stelt hij op 1576, kort na Pacificatie van Gent.

14.6 BIJLAGEN

14.6.1 Bijlage A. tekst van ordonnantie op oorlogsfinanciering van 10 mei 1574

(Ord. HZ 1574)

Ord. HZ 1574 is gedrukt in de eerste en de als verbeterde editie bedoelde tweede uitgave van de resoluties

van de Staten van Holland ¹⁹⁶. Hierna is de eerste uitgave van de tekst A genoemd en de tweede uitgave B. In geen van beide uitgaven is tekst geheel correct. Omdat enkele blijkbaar op foutieve lezing berustende woorden zowel in de eerste als in de tweede uitgave voorkomen (gebrouwen in 7-II, gevallen in 13-I), zijn beide uitgaven vermoedelijk opgesteld naar eenzelfde ook niet vlekkeloze tekst. De bewerker van B heeft enkele opvallende onjuiste lezingen van A gecorrigeerd, maar blijkbaar tevens de spelling van de gehele ordonnantie gemoderniseerd. Omdat A vermoedelijk de oorspronkelijke spelling heeft, is deze uitgave hierna gebruikt met vermelding van foutieve lezingen en waar nodig verwijzing naar B. De interpunctie van A is overgenomen, hoewel die vermoedelijk door de bewerker van de uitgave is aangebracht. Zoals in de 16e eeuw gebruikelijk was, loopt de tekst in A en B als een massaal blok van begin tot eind door zonder verdeling in alinea's of artikelen ¹⁹⁷.

Volgens opschrift is Ord. HZ 1574 een plakkaat. Een plakkaat is een gekwalificeerde ordonnantie met een opgedrukt zegel. Dit zegel wordt aan het slot van de ordonnantie uitdrukkelijk vermeld. In Ord. HZ 1574 ontbreekt deze vermelding. De ordonnantie is dan ook niet een plakkaat. De verklaring voor het ontbreken van een opgedrukt zegel bij dit belangrijke wettelijke instrument is, dat het Hof van Holland, bewaarder van de zegelstempels, niet bij de totstandkoming van de ordonnantie was betrokken ¹⁹⁸.

	Placaet, aengaende het heffen van een Impost op de Wijnen en Brandewynen, etc. over alle de Steden en platte Landen van Hollandt ende Zeelandt, ten behoeve van de gemeene saecke ¹⁹⁹ .
(1)	PHILIPS, &c. Doen te weten:
(2)	Alsoo de Ridderschap, Edelen, ende Steden van Hollandt ende Zeelandt, aenmerckende dat den Hartogh van Alva, synen Aenhagh ende Gevolge ²⁰⁰ , niet ophouden te practiseren by alle wegen, soo van geweldt als bedrogh, sonderlinghe oock van een geveynsde affectie ofte genegentheyt tot Vrede, onlanghs voorgestelt ²⁰¹ , den selven Lande te overvallen, ende tot haerder heerschappye t'onder te brengen, naer lange beraedtslagen Staets-gewyse gehouden, eyndelijck hun bevonden hebben genoodsaecht ende bedwongen in de aengenomen Wapenen, en bescherminghe des Vaderlands hare Rechten ende Vryheden te volharden ²⁰² , omme niet

¹⁹⁶ RH, 1e ed. (17e eeuw), 1571–1574, 37 vlg., 2e ed., (18e eeuw), 1565–1574, 645 vlg. Zie voor deze uitgaven Japikse, 'Verslag', LXXVIII vlg.

¹⁹⁷ Ord. HZ 1574 is door mij in bijlage A in genummerde paragrafen verdeeld en sommige paragrafen in sub paragrafen met Romeinse cijfers onderverdeeld. Naar ordonnantie wordt als volgt verwezen: Ord. §.

¹⁹⁸ XIV-3(6).

¹⁹⁹ Opschrift in A naast begin van tekst in marge geplaatst en wellicht uit oorspronkelijke tekst overgenomen.

²⁰⁰ Requesens had in 1573 Alva als landvoogd opgevolgd. Hoewel Alva was vertrokken, kon zijn naam niet worden gemist, omdat in voorstelling van opstandelingen hun verzet voortkwam uit Alva's optreden.

²⁰¹ In voorjaar van 1574 had Requesens Oranje laten polsen over vrede (Fruin, 'Prins Willem in onderhandeling', 353 vlg.

²⁰² Deze passage vermeldt reactie van Generale Staten van Holland en Zeeland op vraag van Oranje of Staten van zins waren strijd voort te zetten (XII-9).

	te vallen in handen van hare quaetwillige Vyanden, die als Barbaren ende vreemde Natien, sonder eenighe affectie ofte aenschouw tot der voorsz Landen welvaerd, noyt anders gearbeydt hebben, dan na haren wellust ende moetwille over de Ingezetenen van dien te heerschen, ende met eene onverdragelijcke hoovaerdye te gebieden, tot verdruckinge, slavernye, ende onderwerpinge der selver Ingezetenen;
(3)	ende dat by de voornoemde Edelen, ende Steden van Hollandt ende Zeelandt verdragen ende besloten zyn seeckere middelen, by de welcke binnen den selven Lande ende Provincien op eenen eenparigen voet, de onkosten der voorsz Wapeninge ende bescherminge der Landen, aldergereetst ende onbeswaerlijckst gevonden ende opgebracht mogen worden in 't ghemeen, sonder exemptie ofte uytneeming van yemanden:
(4)	Hebben Wy by advis van Onsen lieven ende wel-beminden Neve, Ridder van onse Ordre van den Gulden Vliese, den Prince van Orange, Grave van Nassau, Catzenellebogen, &c. Stadthouder, ende Capiteyn Generael over Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt ende Utrecht, met de Raeden nevens hem wesende, ende die van de Staten van den voornoemden Lande, de voorsz Middelen geaprobeert ende voor goet gehouden, omme de selve alomme in 't werck gesteldt te worden voor den tydt van ses Maenden, ende tot anders geordonneert sal zyn;
(5)	ende hebben volgende dien gestatueert ende gheboden, statueren ende ghebieden by desen, dat voor den voorsz tydt van ses Maenden, binnen drie dagen naer de publicatie van desen, de Accynsen, Imposten, ende Contributien van Hollandt ende Zeelandt hier na verklaert, in gemeenschap komen ende gesteldt sullen worden, ten behoeve ende vordering der gemeene saecken, ende dat de selve geheven, ende aen de Ontfangers, ofte Ontfanger van wegen den gemeenen Lande daer toe gesteldt, ofte noch te stellen, betaelt sullen worden, sulcks als hier na volght; te weten,
<u>wijn en brandewijn</u> (6-I) (6-II) (6-III) (6-IV) (6-V)	dat men van nu voortaan binnen alle de Steden van Hollandt ende Zeelandt, ende daer buyten ten platten Lande, onder de Regeringe ende gehoorsaemheydt van onsen voornoemden Neve, ende Stadthouder atende, betaelt sal worden voor Accijns op alle Rhynsche ende Spaenschen Wynen, twintigh Caroli guldens van de Ame, genomen naer de Dortsche ritsinge; van het Oxhooft Fransche Wynen, tien guldens; van de Brandewynen, te reekenen op de stoep, dertien stuyvers, ende van alle andere Vaten ende Maten naer advenant;
<u>bier</u> (7-I)	ende aengaende de Bieren, en sal in geene Steden ofte Vlecken binnen den voorsz Lande eenigh Bier ghebrouwen mogen worden van anderen prijs, dan van twintigh stuyvers, dertigh stuyvers, veertigh stuyvers, vyftigh stuyvers, tsestigh ende tseventigh, tachtigh stuyvers, ende voorts hoogher altydts in den prijs verschelende thien stuyvers de eene soorte der selver Biere van den anderen;
(7-II)	ende dat van alle de Bieren, soo wel binnen als buyten den voorsz Lande gebrouwen, ende binnen den selven Lande [gedronken] ²⁰³ ofte gesleten, eenen ghemeenen Accijns over al in de Steden, ende ten platten Lande betaelt sal worden, ten behoeve van den gemeenen Lande ende saecke,

²⁰³ A en B hebben 'gebrouwen'. Blijkens context kan dit niet juist zijn. Vergeljkbare teksten hebben 'gedronken'.

(7-III)	by de Taverniers ofte Tappers, [vyftien] ²⁰⁴ stuyvers, ende by de Ingezetenen, het selve voor haer Huysgesinne ende Huyshoudinghe inneleggende, thien stuyvers van de grove Tonne, minder ofte meerder Mate na advenant; ende dit van de Bieren gebrouwen op den prijs van twee guldens ende daer beneden;
(7-IV)	maer van de Bieren boven de twee guldens van pryse, het zy buyten ofte binnen 's Lands ghebrouwen, sal boven de thien stuyvers ende vyfthien stuyvers respective, noch betaelt worden soo veel meer, als de selve Bieren den prijs van de voorsz twee guldens excederen, ende te boven gaen,
(7-V)	gelijk alle de selve Accijns der voorsz Bieren tot noch toe binnen Hollandt, conform onse voorgaende Placaten ende Ordonnantien ²⁰⁵ betaelt is geweest;
(7-VI)	behoudelijck, dat omme seeckere insichten alomme in den voorsz Lande van Hollandt ende Zeelandt, voor Accijns van de Bieren van dertigh stuyvers ende daer beneden, by yemandt voor sijn eygen provisie ende behoefte innegedaen, doorgaens ende eenpaerlijck sal betaelt worden acht stuyvers,
(8)	alles onvermindert de Imposten die by elck der selver Landen ofte Steden in het bysonder, om te vervallen hare lasten [,] ²⁰⁶ voor datum van desen [] ²⁰⁷ met behoorlijck Consent ofte Octroy opgesteld ende geheven mogen zyn;
<u>vier stuivers op bier voor ammunitie</u> (9)	ende dat oock alle Brouwers binnen den selven Lande, van alle hare Bieren binnen den voorsz Lande ge-brouwen, ende den Koopman van de vreemde Bieren by hem van buyten in den selven Lande ghebracht, des niet te min sal blyven betalende op elke Tonne ofte Vat vier stuyvers, [die] ²⁰⁸ van te vooren voor de provisie van de Ammunitie van Oorlogh innegestelt, ende nu eenigen tydt ontfangen zyn geweest;
<u>zesde penning van inkomsten uit onroerende zaken</u> (10)	item, dat van alle de Landen in Hollandt ende Zeelandt in het generael, soo wel buyten als binnen Dijcks gelegen; oock van alle de Thienden, Vogeleryen ende Visscheryen, ommege-slagen sal worden den sesden penningh van de [Huuren], ²⁰⁹ Vruchten, ende Innekomen van dien, voor den tegenwoordighen Jare vyfthien hondert vier en tseventigh, tot laste van den Eyghenaer, afslaende de lasten ende onkosten van de Dyckagie, die den Eyghenaer ghewoonlijck is te dragen, ende gevallen zyn op de voorlede Jaerscharen ²¹⁰ van vyfthien hondert drie en tseventigh;
<u>hoornbeesten</u> (11)	sal oock van elk Hoorn-Beest, boven de twee Jaren oudt zynde, de een door d'ander, sonder vorder onderscheydt daer inne te maecken, by den Eyghenaer van dien, soo wel in Hollandt als in Zeelandt, betaelt worden vier stuyvers ter Maendt, beginnende van den eersten Mey voorleden;

²⁰⁴ Aldus correct B (vgl. 7-IV). A heeft onjuist 'vyftigh'.

²⁰⁵ Bedoeld zal in elk geval zijn plakkaat voor Zuid-Holland van 28-10-1573 (XII-7).

²⁰⁶ Interpunctie van A is verwarrend. A heeft hier geen komma, B terecht wel. 'Voor datum van desen' hoort niet bij 'lasten', maar bij 'met behoorlijck Consent [enz.]'.

²⁰⁷ A heeft hier ten onrechte komma, B terecht niet.

²⁰⁸ A heeft hier 'ende', B, passend in context, 'die'.

²⁰⁹ A heeft hier ten onrechte 'Huysen', B terecht 'Huuren'.

²¹⁰ Jaerschare' = periode van een jaar, of opbrengst van een jaar (Verdam, *Handwoordenboek*, 275).

<u>bezaaide landerijen</u> (12)	ende sal van elck Gemet Landts binnen den selven Lande, dat met hardt ofte weeck Koorn, met rondt ofte plat Zaet bezaeyt, ende vyfthien stuyvers ende daer en boven in huyre waerdigh ofte geldende is, eenpaerlijck over al by de Bruyckers betaelt worden voor ses Maenden, ter Maendt eene stuyver, van minder ofte meerder Mate van Landen dan het Gemet, naer advenant;
<u>maalkoorn</u> (13-I)	item, dat van alle hardt Koorn het welck binnen den selven Lande van Hollandt ende Zeelandt [gemalen] ²¹¹ ofte ghebroocken werdt, als een generalen Accijns betaelt worden,
(13-II)	over het Last van Tarw ofte Masteluyn, acht en vyftich stuyvers,
(13-III)	ende van de Rogge, negen en twintigh stuyvers,
<u>meel</u> (13-IV)	ende van het Tonne meel, van buyten inkomende, van de Tonne twee stuyvers, het zy van Tarw ofte van Rogge;
<u>zout</u> (14-I)	dat insghelijcks van alle het gerafineerde Sout dat binnen den voorsz Lande, ende by de Ingezetenen sal worden ghebruyckt by den eersten Kooper ofte Uytslyter, betaelt sal worden van 't hondert vyf en twintigh guldens,
(14-II)	ende van Klijn Sout, vyfthien guldens,
(14-III)	van minder quantiteyt ofte mate naer advenant,
(14-IV)	midts dat die penningen, procederende van den Soute, op de Buysen ende in Haringhvaert verzouten, wederomme ten behoeve ende defensie van de Visscherye ofte Haringvaert bekeert, ende verstreckt sullen worden;
<u>turf</u> (15)	dat mede, geduyrende den voorsz tydt, van elcke Tonne Turf binnen de Geunieerde Steden van Hollandt ende Zeelandt, ofte de Vlecken voor Steden van ouden tyden gereeckent, van den Turf aldaer verkocht ende ghesleten, by den Verkooper betaelt sal worden op de Tonne een oortjen;
<u>kolen</u> (16)	ende van elcke wage Koolen, de wage gereeckent naer ouden herkomen tot hondert ponden, drie grooten;
<u>waag</u> (17-I)	ende sal van alle weeghbare Goederen, naer het recht ende het oude gebruyck van de Wagen van elcke Plaetse respective over al, boven het gewoonlijck Waegh-gelt [,] ²¹² tot ²¹³ de gemeene saecke [,] ²¹⁴ worden van de hondert ponden gewichts eene stuyver,
(17-II)	sonder dat men buyten de besloten Steden, ofte de Vlecken voor Steden gehouden, eenige Wagen sal mogen houden, dan daer sulcks omme eenighe gelegentheyt ofte redenen, met kennisse van saecken toghelaten sal zyn,
(18)	alles naer breeder inhouden der Ordonnantie op het innen ende betalen der voorsz Accijnsen, Impost, Contributien, ende Ommeslagen

²¹¹ A en B hebben hier 'gevallen', verkeerde lezing voor 'gemalen'.

²¹² A en B hebben komma na 'saecke' en niet na 'Waegh-gelt' waardoor ten onrechte de Gemene Zaak met het waaggeld wordt verbonden.

²¹³ Aldus A en B. Wellicht luidt oorspronkelijke tekst: "tot behouf [of: proffyt] van".

²¹⁴ A heeft hier ten onrechte 'sal' dat in B terecht ontbreekt.

	respective, by de Generale Staten van Hollandt ende Zeelandt gemaectt, ofte noch te maken; ende [die] ²¹⁵ Wy willen in alles geacht vervolgt te worden,
(19)	op de boeten ende poenen daer inne begrepen,
(20)	te executeren met der daedt, niet tegenstaende eenighe oppositie, provocatie, ofte provisie van den Raedt Provinciael aldaer ter contrarie geobtaineert, alle de welcke Wy niet en willen eenige plaetse ofte effect te sullen sorteren, dan handtvollinge als vooren gedaen, soo wel van de principale Contributien in quæstie ghetrocken, als van de boeten by de diffinitive reparabel wesende;
(21)	verbiedende oock sulcks omme Processen te voorkomen die van den Raede voornoemt, ende allen anderen Justicieren ende Rechters, contrarie de selve der Staten Ordonnantien yet te verklaren, ofte eenige provisien te verleenen, sonder voorgaende advis van onsen voornoemden Neve ende Stadthouder, met die van den Raede nevens hem wesende, ofte van de Staten,
(22)	te meer, alsoo Wy niet en verstaen dat yemandt eenige exemptie ofte vrydommen in de selve Acchijsen, Impost, Contributien, ofte Ommeslagen sal genieten ofte mogen prætenderen, anders dan de Arm huysen, Gasthuysen, Heylige Geest-huysen, ende diergelijcke by de Aelmoessen hun onthoudende, sulcks ende in dier voeghen als die by de voorsz Ordonnantien vry ghehouden worden;
(23)	maer willen ende ordonneren expresselijck, dat alle Persoonen ende Goederen, het zy van de Overigheydt ofte Magistraten, Edele ofte Onedel, Capiteynen ofte Amptluyden, Burgeren ofte Soldaten, van wat staet, qualiteyt ende wesen, ofte hoedanigh die mogen zyn, binnen den voornoemden Lande geseten, hanterende, converserende, ofte hun in eeniger wyse aldaer onthoudende, Ingeboorenen, Inghezetenen ofte Uytheemsche, niemandt uytgesondert, de voorsz onse Ordonnantien en Contributien onderworpen sullen zyn, elck in sijn regard,
(24)	niet tegenstaende oock eenigh Recht ofte Privilegie van vrydommen ²¹⁶ geprætedeert ter contrariën, de welcke indien die yemandt mochte competeren, in dese noodtsaekelijckheydt der sake en generale defensie der Landen voor den voorsz tydt, by deesen Wy houden als geschorst, nochtans behoudens een yegelijck syne prærogativen ende gerechtigheydt voor den toekomenden tydt, ende sonder præjuditie van dien;
<u>licenten en paspoorten</u> (25)	des sullen oock tot de voorsz bescherminge der Landen in het ghemeen ge-employeert ende bekeert worden alle de penninghen, procederende van de Licenten ende Paspoorten van alle uytghevoerde Waren en Koopmanschappen uyt de voornoemde Landen, naer de Lyste daar van gemaectt, ofte noch te maecken,
<u>sauvegarden</u> (26)	midtsgaders van alle Sauvegarden, by den voornoemden onsen Neve, ende Stadthouder verleent, ofte noch te verleenen,
<u>buit</u> (27)	ende oock van de Prinsen ²¹⁷ ende Buyten in Hollandt, ofte in Zeelandt innegebracht, ende met kennisse van saecken sulcks verklaert;

²¹⁵ B heeft passend in context 'die', welk woord in A ontbreekt.

²¹⁶ B heeft 'vrydomme'.

²¹⁷ 'Prinsen' = buitgemaakte goederen.

<u>domeinen</u> (28)	insgelijcks alle de penningen, herkomende uyt den ordinaris ontfangh van onse Domeynen, ende Heerlijck-heden binnen den voorsz Lande,
<u>in beslag genomen goederen</u> (29)	ende daer toe van de geannoteerde Goederen van de Fugitiven ende Uytgeweecken van den selven Lande, Geestelijke ende Wereltlijcke, geene uytgesondert,
<u>betalingen door terugkerenden</u> (30)	ende oock van de Persoonen der Absenten ende Fugitiven, hun nochtans niet Vyandtljck tegens haren Vaderlandt getoont hebbende, van de welcke Wy verstaen dat eenige, hoewel hun onder de Regeringe ende geweldt des Hartogs van Alva, voor eenen tydt onthouden hebbende, sullen naer voorgaende advis van de Overigheydt ende Magistraten, ter Plaetse van hare laetste residentie in Hollandt, Zeelandt ende West-Vrieslandt ten minsten met eenige civile mulcten, amenden ofte satisfactie, naer gelegentheydt der saecken ende Persoonen, tot hare supplicatie [aldus], by onsen voornoemden Stadthouder, ende die van den Raede nevens hem wesende, wederomme in den voornoemden Lande voortaan ontfangen, ende in protectie genomen ende gehouden mogen worden als andere goede getrouwe Onderzaten en Ingezetenen aldaer;
(31-I)	ende want op de handlinghe ende bewindt van de voorsz Contributien, ende de penningen van de voornoemde Accijnsen ende Imposten komende, goede toesicht ende sulcke ordre eyscht gestelt te worden, dat de selve ten fine boven verhaelt op het alderspoedighste, ende sonder lange ommewegen ofte belet mogen worden gebruyckt, ende by handen zyn; willen ende ordonneren Wy, dat by de Staten alomme in de Steden ende daer buyten, daer hun dat oorbaer duncken sal, goede en bequame Persoonen onder den behoorlijcken Eedt ende Cautie, tot den ontfangh van dien verkosen ende gesteldt sullen worden,
(31-II)	de welcke alsoo gesteldt zynde, Wy houden ende nemen by desen in onse protectie ende sauvergarde [al-dus]; verbiedende allen ende eenen yegelijcken, de selve met woorden nochte met wercken te missegghen ofte misdoen in eeniger manieren ²¹⁸ , op pøene van ten hooghsten gestraft te worden als Contraventeurs van onse Sauvegarde, aen Lijff ende Goedt,
(31-III)	sonder nochtans dat tot den voorsz ontfangh eenighe Officiers, ofte Magistraten ghesteldt sullen mogen worden,
(31-IV)	maer willen Wy dat de selve Officiers ende Magistraten, als den geen en die boven al tot den toesicht ende het besorgen van 't gemeene beste verbonden zyn, de voornoemde Ontfangers in het bedienen van hare Officien sullen handthouden en bystant doen, in het gundt eenighsints tot vorderinghe der gemeene saecke sal mogen dienen, sonder eenige onwilligheydt, negligentie, ofte versuym daer inne te pleghen, op pøene van verlaten te worden van hare Officie, Staet, ofte Digniteyt, oock met infamie:
(32)	Ontbieden daeromme, ende bevelen die van onsen Raede Provinciael in Hollandt, Advocaet, ende Procureur Fiscael, ende allen anderen onse Justiciere ende Officiere, dien dit aengaen magh, dat syluyden ende elck van hun, het inhouden van desen volkomen, en doen volkomen tot onderhoudenisse ende observatie van de Poincten ende Articulen van dien, procederende, ende doende procederen tegens de Overtreders ende Ongehoorsame, by executie van de pøenen

²¹⁸ B heeft 'maniere'.

	voornoemt, sonder eenige gratie, gunste, dissimulatie ofte verdragh, daer toe den selven gevende volkomen macht ende authoriteyt:
(33)	Ende ten eynde van dese onse Ordonnantie niemandt ignorantie soude mogen prætenderen, bevelen Wy alle onse Officieren ende gesworen Deurwaerders ende Exploictiers,
(34)	dese ter ordonnantie van de voornoemde Staten te verkondigen, ende te publiceren alomme in de Steden ende Vlecken van Hollandt, Zeelandt, ende andere Plaetsen Ons toegedaen zynde, daer men gewoonlijck is uytroep en publicatie te doen,
(35)	want Ons alsoo gelieft.
(36)	Gegeven tot Dordrecht, den tienden Mey vyfthien hondert vier en tseventich. Van Onse Rijcken; te weten, van Spaignen, Cicilien, &c. het 19, en van Napels, het 21. Op de Plijcque ²¹⁹ stondt, By den Koningh. Lager stondt, Ter relatie van den Stadhouder, ende Capiteyn Generael, midtsgaders de Raeden nevens hem wesende. Geteeckent, A: <i>Geniets</i> ²²⁰.

²¹⁹ 'Plijcque' = teruggevouwen onderrand van authentiek exemplaar van tekst.

²²⁰ Een van de secretarissen van Raad nevens Oranje (Bor, *Oorsprongh*, I, 450; **INVULLEN**).

14.6.2 Bijlage B. Tarieven van wijnimpost en bierimpost van HZ imposten 1574

		<u>Ordonnantietarief</u>	<u>Zeeuws combinatietarief</u> <u>Gemene Zaak + stad</u>
Rijnwijn en Spaanse wijn per aam Dordts		20 gl. = 400 st	400 + 60 = 460 st.
Franse wijn per okshoofd		10 gl. = 200 st.	200 + 40 = 240 st.
brandewijn per stoop		13 st.	niet vermeld
Bier met prijs per ton ²²¹ van			
30 st. en lager meer)	tapper	15 st. (50% ²²² of meer)	15 + 6 = 21 st. (70 % of
	burger/soldaat	8 st. (26,7 % of meer)	8 + 10 = 18 st. (60 % of
40 st	tapper	15 st. (37,5 %)	15 + 12 = 27 st. (67,5 %)
	burger/soldaat	10 st. (25 %)	10 + 12 = 22 st. (55 %)
50 st.	tapper	25 st. (50 %)	25 + 11 = 36 st. (72 %)
	burger/soldaat	20 st. (40 %)	25 + 5 = 30 st. (60 %) ²²³
60 st	tapper	35 st. (58,3 %)	35 + 10 = 45 st. (75 %)
	burger/soldaat	30 st. (50%)	30 + 6 = 36 st. (60 %)
70 st.	tapper	45 st. (64,3 %)	45 + 9 = 54 st. (77,1 %)
	burger/soldaat	40 st. (57,1 %)	40 + 6 = 46 st. (65,7 %)
80 st.	tapper	55 st. (68,7 %)	55 + 9 = 64 st. (80 %)
	burger/soldaat	50 st. (62,5 %)	50 + 6 = 56 st. (70 %)
90 st.	tapper	65 st. (72,2 %)	65 + 9 = 74 st. (82,2 %)
	burger/soldaat	60 st. (66,7 %)	60 + 6 = 66 st. (73,3 %)
100 st. (= 5 gl.)	tapper	75 st. (75 %)	75 + 9 = 84 st. (84 %)
	burger/soldaat	70 st. (70 %)	70 + 6 = 76 st. (76 %)
Engelse, Lubeckse en andere Oosterse tafelbieren bieren gesteld op 100 st.			
	tapper		75 + 20 = 95 st.
	burger		70 + 18 = 88 st.

Jopenbier wordt belast als Franse wijn. Jopenbier werd gewoonlijk verhandeld in okshoofden of andere vaten met een grotere inhoud dan normale biertonnen, wat gedeeltelijk het hoge tarief verklaart. De ordonnantie van de Raad 1574 van 22-4-1574 (XIII-5) met een bierimposttarief per ton heeft geen apart tarief voor jopenbier, maar bepaalt, dat een vat jopenbier wordt gerekend voor 7 kinnekens of vierendelen = 1¾ ton. De Staten van Holland stelden op 5-8-1555 voor impostheffing een vat jopenbier op 7 vierendeel Delftse maat (Reg. Van der Goes, IV, 75).

Hollandse en andere niet-Zeeuwse bieren worden belast naar tarief dat voor bier met 10 st. lagere prijs geldt.

²²¹ Prijs is voor bier, exclusief waarde van ton en impost.

²²² Percentages zijn impost uitgedrukt in prijs.

²²³ Bij deze post kent combinatietarief groter deel toe aan Gemene Zaak dan ordonnantietaarif bedraagt.

14.6.3 Bijlage C. Tarieven van wijn- en brandewijnimpost van HZ imposten 1575, 1576A en 1576B

	<u>1575</u>	<u>1576A</u>	<u>1576B</u>
Rijnwijn aam	12 gl.	30 gl.	22gl.
Spaanse wijn aam	12 gl.	30 gl.	22gl.
Franse wijn ponsoen	8 gl.	28 gl.	18 gl.
Franse wijn oxhoofd	6 gl.	21 gl.	13½ gl.
Brandewijn stoop Dordtse maat	16 st.	24 st.	16 st.

15 Epiloog

In dit boek wordt het ontstaan van gewestelijk gezag in Zeeland in de beginjaren van de Opstand beschreven. Bij de start van het ontstaansproces was er geen bovenplaatselijk gezag. Dit moest van de grond af opgebouwd worden. Daarbij werd gebruik gemaakt van in het verleden opgedane ervaring en toegepaste gezagsconstructies. Maar van één gezagsvorm werd geen gebruik gemaakt: er kwam geen landsheer. Vóór 1572 was de regering in handen van de landsheer (graaf van Zeeland) die voor belangrijke maatregelen toestemming van de Staten als vertegenwoordiging van het Land Zeeland nodig had. In 1572 verdween het landsheerlijk gezag dat spoedig in handen kwam van de Staten die tegelijk de vertegenwoordiging van het Land Zeeland bleven. De Staten hadden geen tegenspeler meer en in die zin was hun gezag absoluut.

De opbouw van het publieke gezag in de landsheerlijke periode kan worden voorgesteld als een piramide van lagen gezagsdragers waarbij naar de top toe de omvang van hun gezag toeneemt. Aan de top staat de landsheer aan wie het ruimste gezag toekomt. De landsheer heeft echter niet een allesomvattend gezag, hij mist de moderne souvereiniteit. Hij moet het gezag van bepaalde gezagsdragers die lager in de piramide staan, respecteren. De rechten van lagere gezagsdragers zijn vaak vastgelegd in privileges e.d., bijv. in stadsrechten. Er zijn in de maatschappij ook terreinen die buiten elk overheidsgezag vallen. Gezagsdragers, in het bijzonder de landsheer, proberen zulke braakliggende terreinen onder hun gezag te brengen en stuiten daarbij op tegenstand van belanghebbenden. Een van die terreinen is de godsdienst. De landsheer strekt zijn handen uit naar het terrein van het persoonlijk geloofsleven en wordt daar geconfronteerd met de niet in privileges vastgelegde overtuiging, dat dat terrein immuun voor publiek gezag is. De landsheer probeert in eigen belang het gezag van gezagsdragers lager in de piramide te verkorten. Hij streeft naar een onbeperkt gezag in die zin dat hij zijn wil kan doorzetten tegen alles en iedereen in. Philips II probeerde dit onbeperkte gezag in de Nederlanden uit te oefenen. Hij kwam daarbij in botsing met de gewestelijke Staten, de vertegenwoordigers van hun Land. De Staten hoorden niet in de gezagspiramide thuis, maar hadden een wezenlijke invloed op de gezagsuitoefening door de landsheer, omdat deze in toenemende mate voor zijn politiek afhankelijk was van financiële middelen die hij slechts met medewerking van de Staten kon verkrijgen. Dit was de positie van de Staten van Zeeland aan de vooravond van de Opstand.

Door staatkundige veranderingen in Zeeland in de jaren 1572–1576 werd het fundament van het soevereine gewest Zeeland tijdens de Republiek gelegd. Dat fundament bestond niet enkel uit nieuwe stenen. De Staten, de top van de gezagspiramide onder de Republiek, waren hun weg naar de macht reeds lang vóór 1572 begonnen. Zij wilden de landsheer niet weg hebben, maar verlangden meer zeggenschap bij het bepalen van het regeringsbeleid. In de 16e eeuw werden zij steeds intensiever bij de regering betrokken, maar aan de vooravond van de Opstand werd Zeeland geregeerd door de landsheer en niet door landsheer en Staten samen. De Staten bezaten toen nauwelijks iets wat op een eigen bestuursapparaat leek. De landsheer deed via Alva verwoede pogingen om de zeggenschap van de Staten tot het uiterste te beperken. Zeeland werd begin 1572 geregeerd door een gecentraliseerd landsheerlijk regeringsapparaat voor de Nederlanden dat voor het grootste deel in Brussel zetelde, en een landsheerlijk Zeeuws regeringsapparaat voor Zeeland waarvan enkele met Holland gemeenschappelijke instellingen (Hof, Rekenkamer) in Holland zetelden. De 'Brusselse' regering raakte steeds intensiever bij de Zeeuwse regering betrokken met als gevolg een levendig verkeer tussen Zeeuwse instanties en het Brusselse regeringsmilieu.

De Opstand veranderde de situatie radicaal. De landsheer, de grote tegenspeler van de Staten, verdween op slag. Ook het grootste deel van zijn regeringsapparaat werd uitgeschakeld. Alleen lokale functionarissen zoals een baljuw, deurwaarder of tolgaarder bleven, voorzover zij niet uitweken. Weliswaar betrof dit alleen het deel van Zeeland dat zich bij de Opstand aansloot, maar de gebeurtenissen in het opstandige deel in 1572–1576 hebben in belangrijke mate de vorming van het soevereine gewest Zeeland bevorderd, terwijl de gebeurtenissen in die jaren in het aan de landsheer trouw gebleven deel van Zeeland niet tot die vorming hebben bijgedragen. De werkzaamheden van het college van de Staten als vertegenwoordiging van geheel Zeeland vielen stil. Het terrein van de Zeeuwse regering lag

braak. De Opstand leek op staatkundig terrein een breuk, maar bleek spoedig een stroomversnelling in het machtsstreven van de Staten.

Zeeland was begin 1572 op weg een administratief onderdeel te worden van een wereldrijk onder een vorst die bezig was een absolutistisch regiem in te voeren. Van de een op de andere dag stond het opstandig deel van Zeeland buiten elk staatsbestel. Door het wegvallen van de landsheer hadden Vlissingen, Veere en Zierikzee geen politieke tegenstander meer, maar ook het bovenplaatselijke regerings- en bestuursapparaat was verdwenen. De leemte op het regeringsterrein werd onmiddellijk gevuld door de stedelijke regeringen van de drie steden die elk een gouverneur van Oranje aanvaardden. De steden (Zierikzee met Schouwen en Duiveland) vormden een tijdlang autonome regeringskernen, in feite stadstaatjes. Voor de stedelijke regeringen betekende dit een intensivering van hun werkzaamheden, maar niet een principiële wijziging daarvan. Middeleeuwse steden vervulden taken op allerlei terreinen, militaire te beginnen met de eigen verdediging, maar ook sociale, economische en andere taken. Zo nodig richtten zij zich tot binnen- en buitenlandse overheden. In een niet al te kleine stad was er ervaring op een breed terrein van overheidszorg. Bij alle verschil in vormen en omvang is de middeleeuwse stad verwant met de moderne staat ¹. Door de Opstand bereikten de Zeeuwse steden het hoogtepunt van hun invloed op de regering van gewest en Republiek.

Vlissingen, Veere en Zierikzee bleven Philips II als landsheer erkennen, beschouwden zich als bestanddelen van de Nederlandse gewesten van Philips en wensten niet tegen hun zin aan een andere vorst overgedragen en van de overige Nederlandse gebieden gescheiden te worden.

Nadat in februari 1574 Middelburg naar de Opstand was overgegaan, gingen in 1575/576 Schouwen en Duiveland met Zierikzee tijdelijk voor de Opstand verloren waardoor het Zeeuws gebied van de Opstand korte tijd tot vrijwel Walcheren was beperkt. In november 1576 kwamen Schouwen en Duiveland met Zierikzee weer aan de zijde van de Opstand.

In 1574 werd een Zeeuwse regering ingericht. Het was een hergroepering van de elementen die betrokken waren bij de regering van de autonome stedelijke kernen: enerzijds Oranjes gouverneurs en anderzijds het stedelijke regeringsmilieu. De regering, de Raad 1574, bestond uit de drie gouverneurs en niet-afzetbare gedeputeerden van Zierikzee, Vlissingen en Veere waar spoedig een gedeputeerde van het in februari 1574 naar de Opstand overgegangene Middelburg bij kwam en waaraan bij zeezaken Oranjes admiraal voor Zeeland werd toegevoegd.

Naast de Raad 1574 en in nauwe relatie met het functioneren van de Raad stond een samenwerkingsverband van Middelburg, Zierikzee, Vlissingen en Veere: de Generale Staten van Zeeland. Dit Statencollege zette de Statenpolitiek van vóór de Opstand voort en ontmoette daarbij geen tegenspelende landsheer, maar moest wel met de Raad 1574 en zijn opvolgers rekening houden. Formeel bleven de Staten aanvankelijk als vroeger een college dat niet (mee)regeerde, maar in belangrijke aangelegenheden een beslissende stem had, maar in feite regeerden zij van de invoering van de nieuwe regering af samen met de Raad 1574.

Bijna bijkomstig veranderde in 1574 de samenstelling van de Staten van Zeeland met als resultaat een versterking van de positie van de steden die de Staten gingen beheersen. Een standenvergadering waren de Staten allang niet meer, als zij het ooit geweest waren. Een stand van de geestelijkheid was er wellicht enige tijd in de 15e eeuw. De abt van Middelburg die als ambachtsheer behoorde tot de stand van de ambachtsheren (edelen) in de Staten, was later op persoonlijke titel het eerste lid van de Staten geworden. De edelen die daardoor het tweede lid waren geworden, brachten samen één stem uit en konden nog in 1572 als een stand worden beschouwd. De vijf grafelijke steden werden het derde lid van de Staten genoemd, maar zij vormden geen stand. Elke stad stemde voor zichzelf, maar de stem van een stad woog minder zwaar dan de stem van het eerste of tweede lid. Bij de inrichting van de Zeeuwse regering in maart 1574, bedoeld als voorlopige oorlogsmaatregel, werden de abt/bisschop van Middelburg en de voornaamste edele, de heer van Veere (Philips II) vervangen door de steden Veere en Vlissingen die vóór de Opstand in de Staten als niet-

¹ Zie voor het belang van steden in de vorming van de moderne staat Werner Näf, 'Frühformen', 110 vlg. **Mörke**

grafelijke steden waren vertegenwoordigd door hun heer, de heer van Veere. De Middelburgse abt verdween voorgoed uit de Staten. Ook Philips keerde niet in de Staten terug, hoewel hij tot in 1581 (nominaal) heer van Veere bleef. Veere en Vlissingen bleven in de Staten. Beide steden behielden hun status van niet-grafelijke stad, maar dit legde geen gewicht meer in de schaal. De stand van de edelen verdween in feite in 1574 stilzwijgend definitief. Latere pogingen van edelen om de stand te doen herleven hadden geen resultaat. Als enige edele verscheen in 1577 in de Staten Oranjes zoon Philips Willem met de titel Eerste Edele, een functie die een attribuut van de stadhouders van Zeeland werd. Afgezien van enkele jaren dat Willem III reeds Eerste Edele was vóór zijn aanstelling tot stadhouder, maakte dan ook gedurende de stadhouderloze tijdperken geen Eerste Edele deel van de Staten uit.

De Zeeuwse Staten bouwden in de periode 1574 tot omstreeks 1580 een eigen regerings- en bestuursapparaat op dat de kern van het staatsbestel van Zeeland tijdens de Republiek is geworden. Wezensvreemde elementen werden uit het Zeeuws staatsbestel geweerd. In het najaar van 1575 brachten de Staten door een coup de Raad 1574 tot stilstand. Het instituut van de Raad 1574 en zijn opvolgers werd na enkele jaren in het Zeeuws staatsbestel geïncorporeerd als college van dagelijks bestuur van de Staten. De gouverneurs van Oranje verdwenen. Oranje werd in het Zeeuws staatsbestel opgenomen als bestanddeel van de Staten waarin hij optrad als representant van de Eerste Edele, zijn zoon Philips Willem.

In het voorjaar van 1574 begon een nauwe samenwerking tussen Zeeland en Holland die in 1574 tot een informele unie en in 1575 en 1576 tot Hollands–Zeeuwse Unies leidde. Naast de Zeeuwse Staten verscheen als Hollands–Zeeuwse regeringsinstantie de Generale Staten van Holland en Zeeland, aanvankelijk incidenteel, maar spoedig regelmatig vergaderend. De Generale Staten waren samengesteld uit alle Staten (entiteiten) van Holland en van Zeeland en traden vooral als fiscale wetgever op. Na de Pacificatie werden de Generale Staten spoedig een slechts incidenteel bijeenkomende instantie en verschenen andere bovengemeentelijke regeringsinstanties waarin Zeeland vertegenwoordigd was, zoals de Staten–Generaal.

De Pacificatie van Gent in november 1576 betekende het einde van de Opstand. De Nederlanden waren weer verenigd onder landsheer Philips II. Don Juan was zijn landvoogd. De gewesten hadden landsheerlijke stadhouders. Oranje was nu werkelijk stadhouder van Holland en Zeeland en spoedig ook van Utrecht. In de Staten–Generaal waren vrijwel alle gewesten vertegenwoordigd. In Brussel en Mechelen was nog steeds het centrale regeringsapparaat van de Nederlanden gevestigd, al kon het in Holland en Zeeland nauwelijks enig gezag uitoefenen.

Dit vredige beeld bleef maar kort overeind. Landsheer Philips werkte niet mee. Het duurde niet lang of zijn leger bevocht de troepen van de Staten–Generaal. Zijn landvoogd werd vijand. Binnen korte tijd bloeide als het ware een nieuwe Opstand op van breder allure dan de in 1572 begonnen Opstand. Het stadhouderschap van Oranje werd weer even fictief als dat wat Holland en Zeeland hem in 1572 hadden verleend.

Oranje behoorde niet tot het zich ontplooiende Zeeuwse reguliere regeringsstelsel, afgezien van zijn rol in de Staten als representant van zijn zoon. In 1584 stond hij op het punt in dat stelsel als landsheer (graaf) opgenomen te worden, maar zijn dood verhinderde dit. Oranje was de buitenlandse vorst die uit eigen beweging in de Nederlandse verhoudingen ingreep. Hij was stadhouder van Zeeland geweest, maar had die post in 1567 opgegeven. Voor het opstandige deel van Zeeland was Oranje van 1572 af een bondgenoot en tevens leider van het verzet tegen Philips en zijn militaire apparaat. Vlissingen, Veere en Zierikzee verleenden hem in 1572 de bevoegdheden die hij vroeger als stadhouder had bezeten en accepteerden van hem een gouverneur die vooral militaire taken verrichtte. Niet alleen rechtstreeks, maar ook via zijn gouverneurs had Oranje zeggenschap in Zeeuwse aangelegenheden. Oranjes betekenis voor Zeeland lag echter niet zozeer in zijn bemoeiingen met Zeeuwse zaken, als wel in zijn handelen in het belang van het gehele Opstandgebied, in het bijzonder op het terrein van oorlogvoering en het onderhouden van contacten met het buitenland en de onder Philips' gezag staande gebieden.

Nauw met Oranje en de Opstand verbonden was er ook de Gemene (Christelijke) Zaak, een internationale protestantse ideële belangengemeenschap die in Zeeland spoedig een

zelfstandige instelling werd met eigen personeel, rechten, verplichtingen en financiële administraties, en gericht op de strijd tegen Philips' macht. Oranje was leider van de Gemene Zaak. In 1573 werden in Zeeland enkele bovenplaatselijke financiële administraties van de Gemene Zaak ingesteld.

Bij het sluiten van de Pacificatie van Gent in november 1576 regeerden de Staten van de drie kwartieren, Zeeland en het Noorder- en Zuiderkwartier van Holland, over de opstandige gebieden in Zeeland en Holland. Belangrijke delen van de regeringstaak, vooral op militair terrein, hadden zij in de Hollands-Zeeuwse Unie 1576 tijdelijk aan Oranje overgedragen. Oranje was niet de top van een Hollands-Zeeuwse gezagspiramide geworden en wilde dat ook niet zijn. Hij had eigen politieke doelstellingen. Oranje had als bondgenoten sterke Staten met goed functionerende regeringsapparaten nodig. Daarom streefde hij er naar de regeringen van de drie kwartieren zoveel mogelijk tot een institutionele eenheid te brengen waarmee hij gedeeltelijk succes had. Het is niet uitgesloten, dat hij van de Generale Staten van Holland en Zeeland een krachtige regering van het gebied van de Opstand heeft willen maken die een voorbeeld zou zijn van een toekomstige krachtige Staten-Generaal van de Nederlanden die met behoud van Philips als landsheer in staat zou zijn de landsheer het nodige tegenspel te bieden.

Na de Pacificatie zetten de Zeeuwse Staten de gang naar de regeermacht voort. Dit proces dat na de komst van een Statencollege voor geheel Zeeland in 1577 geïntensiveerd werd, ging door of nu Don Juan, Matthias of Anjou formeel aan de top van een denkbeeldige Nederlandse gezagspiramide stond. Zeeland wist directe inmenging van Matthias en Anjou in Zeeuwse zaken te voorkomen. Een college van Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland kwam in de plaats van de vroegere regeringsraden. Een stelsel van Zeeuwse openbare financiën werd ingericht waarbij de administraties van de Gemene zaak in dat stelsel werden geïntegreerd. Er kwamen vier financiële administraties: administratie voor de dienst van de schulden van de Staten, administratie van de grafelijke domeinen, administratie van de tesorier-generaal van de oorlog die de Zeeuwse algemene financiële administratie werd, en administratie van de geconfisqueerde goederen. De Staten gingen formeel als Zeeuwse wetgever optreden en functionarissen van het Zeeuwse staatsbestel benoemen. Een en ander kreeg vóór 1580 zijn beslag.

De versterking van de positie van de steden in de regering als gevolg van de Opstand blijkt ook uit de regeling van het dagelijks bestuur van Zeeland. In 1544 was daarvoor een commissie gekomen bestaande uit de abt van Middelburg, de heer van Veere en een afgevaardigde van de stad Middelburg. Het met het dagelijks bestuur belaste college van Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland, ingesteld in 1578, bestond uit afgevaardigden van de Eerste Edele en van elk van de zes in de Staten vertegenwoordigde steden.

Tot in de tweede helft van **de 19e eeuw** is de belangstelling voor het staatkundig bedrijf in de begintijd van de Opstand uiterst gering geweest. Gewoonlijk bestaan er uitgesproken meningen over datgene waar weinig van bekend is en zo ook hier. De minachting van de 19e-eeuwers voor het staatsbestel van de Opstand werkt tot in recente tijden door. Er zijn weinig verschijnselen waar historici met dieper minachting en groter *dédain* over hebben geschreven dan over de regeringsvorm van de Republiek der Verenigde Nederlanden ². Het sleutelwoord was 'particularisme', de mentaliteit om het belang van een staatkundig verband, de eigen stad of het eigen gewest, hoger te stellen dan het belang van een breder verband waar het eerstbedoelde verband deel van zou uitmaken, bij voorbeeld de gezamenlijke Nederlandse gewesten of de Republiek. Particularisme veronderstelt het bestaan van een relatief beperkt verband dat deel uitmaakt van een ruimer verband, een generaliteit. Vaak wordt de term gebruikt voor een periode waarin zulk een generaliteit niet bestond.

Als voorbeeld van de ouderwetse kijk op de staatkundige gebeurtenissen in de begintijd van de Opstand kan een kort geleden nog herdrukt betoog van Kossmann en Mellink dienen. De auteurs hebben weinig oog voor wat op staatkundig terrein in Holland en Zeeland werd tot

² Zie voor gewoonlijk negatieve beoordeling van politiek bestel in de Republiek De Bruin, 'Politiek bestel', 16 vlg., volgens wie pas in laatste decennia een bleek zonnetje boven politiek bestel van Republiek is gaan schijnen. Het zijn vooral buitenlandse auteurs die niet erfelijk belast zijn met de afkeer van de Republiek die hier andere geluiden laten horen: Price, Darby, Tracy.

stand gebracht. Zij zien de Opstand als een langdurig proces van vervreemding dat anarchie, desintegratie en burgeroorlog tot gevolg had. Volgens hen begonnen als reactie daarop kleine groepen mensen in sommige gewesten hun eigen ordelijke besturen op te zetten. Dat lukte hun beter binnen een verkleind territorium en met beperktere taken. Zij scheidden zich af van Spanje en van hun buurlanden en “verschansten zich in een ouderwets particularisme”. Volgens de auteurs is de Republiek toevallig ontstaan “uit mislukkingen en fouten, eerder als een *pis-aller* dan als verwezenlijking van een positief ideaal”. Hun betoog heeft betrekking op alle Nederlanden, maar dus ook op Holland en Zeeland in de beginfase van de Opstand. Het is een mengeling van waarheid en verdrinking.

Terwijl aan particularisme heilloze gevolgen zijn toegeschreven, heeft onder de regeringsvorm van de Republiek decennia lang het maatschappelijk leven in allerlei opzichten gebloeid als nergens elders in Europa. Men heeft dit als een raadsel en een wonder beschouwd. Maar heeft deze losse en wat verbrokkelde structuur in de omstandigheden van die tijd in het bijzonder op internationaal politiek terrein niet juist die maatschappelijke bloei bevorderd ³ ? In de Republiek kregen in een welvarend milieu mensen op velerlei terreinen kansen die zij elders niet kregen. In de laatste decennia groeit er begrip voor dit ‘particularisme’ ⁴.

Veel aandacht is in de literatuur besteed aan theorieën over het recht van verzet en opstand, over oorlogsgebeurtenissen en over de algemene politieke situatie in de Nederlanden na de Pacificatie van Gent. Theorie is beschouwing en het resultaat daarvan. Om de aard van een stuk historische werkelijkheid te leren kennen is feitenmateriaal nodig. Op basis van een analyse van dat materiaal kan een verklarende theorie worden opgesteld met behulp van het beschikbare begrippenapparaat van het terrein waarop men werkt. Over de beginfase van de Opstand is vermoedelijk nog te weinig bekend om een verklaring te kunnen geven van wat zich op staatkundig terrein heeft afgespeeld.

Het tekort aan feitenmateriaal heeft niet verhinderd, dat er soms heftig is gedebatteerd over de aard van de Opstand en het verloop van de beginfase waarbij vooral termen als conservatief, progressief en particularistisch zijn gebruikt en instanties en personen om hun gedrag zijn veroordeeld. Naarmate het feitenmateriaal en de bestudering daarvan toeneemt, worden uitspraken en karakteriseringingen genuanceerder en slaat soms een negatief oordeel om in een positieve voorstelling van zaken.

Het feitenmateriaal moet ook opheldering geven over de vraag of staatkundige theorieën de Opstand vóór de Pacificatie van Gent in november 1576 hebben gestimuleerd of begunstigd. Het gaat daarbij niet om de vraag of een bepaalde theorie beschikbaar was, maar of die invloed heeft gehad op het gedrag van de personen die het beleid van de Opstand in handen hadden, bijv. de regering van Vlissingen of de Staten van Zeeland. Vermoedelijk is het bronnenmateriaal over dit onderwerp schaars.

In Holland en Zeeland hebben de Staten een republikeins staatsbestel ingericht zonder een principiële keus voor een republiek te maken. Een enkele keer stellen de Generale Staten van Holland en Zeeland, dat de regering niet bij velen moet berusten, maar bij één persoon met wie dan Oranje is bedoeld. Waarschijnlijk hebben de Staten hier alleen de oorlogstoestand op het oog. Aan de stelling zijn in de praktijk niet veel consequenties verbonden. De gedachte om Philips als landsheer af te zetten ontmoette grote weerstand die overigens niet moet worden uitgelegd als een terugverlangen naar de toestand van vóór 1572. Spoedig nadat Philips het veld had geruimd, begon Holland de aanstelling van Oranje tot nieuwe landsheer voor te

³ Price, *Holland*, 3: “It is only a slight exaggeration to say that the official Dutch system was literally unworkable, and that what really ran the state was an informal system, or rather systems, which underlay and to some extent subverted the formal constitution. — — — this political system worked remarkably well in practice — certainly by contemporary standards — — — not despite its extreme decentralization of effective power but because of it”. Prak, *Dutch Republic*, 4, wijst voor de 17e eeuw op voordelen van een regeringssysteem waarin redelijk efficiënte plaatselijke gezagsdragers een belangrijke rol vervullen.

⁴ Boogman, ‘Vaderlandse geschiedenis’ (1959), 15; dezelfde, ‘Union of Utrecht’ (1979), 56; Van Deursen, ‘Oranje en de ware belangen’ (1984), 155 vlg. Tracy, ‘For Holland’s Garden.’ (2004), 25, betoogt, dat Holland tijdens de opmars van Parma terecht de verdediging van het eigen gewest hoger heeft gesteld dan hulp aan de rechtstreeks door Parma bedreigde Nederlandse gebieden.

INVOEGEN: Tracy, Founding

bereiden. Zeeland talmde. In beide gewesten zou Oranjes aanstelling in 1584 gerealiseerd zijn, als niet zijn dood dit had verhinderd. Een gematigd monarchaal bewind leek in de heersende omstandigheden de beste regeringsvorm, maar bleek niet te realiseren.

16 Excursus I : Zeeuwse Statenimposten 1472–1572.

16.1 *Inleiding*

Deze excursus heeft betrekking op de tweede helft van de 15e eeuw en de 16e eeuw vóór het begin van de Opstand in 1572 en betreft niet de Zeeuwse fiscaliteit in haar geheel, maar twee dominante heffingstypen, het schot op landerijen en imposten op consumptiegoederen in economisch verkeer. Vooral in de 16e eeuw vóór 1572 werden in Zeeland ook andere heffingstypen toegepast. Kort voor het begin van de Opstand verdween het schot, in de middeleeuwen het constante element in de Zeeuwse fiscaliteit, voorgoed. De in 1472 voor het eerst ingevoerde Statenimposten hadden inmiddels een belangrijke plaats in de Zeeuwse fiscaliteit gekregen, waarmee een ontwikkeling in gang was gezet die in 1574 en later resulteerde in een breed impostenstelsel dat kenmerkend was voor de fiscaliteit tijdens de Republiek. Zo betekende de Opstand enerzijds een breuk met het fiscale verleden, anderzijds een voortzetting daarvan.

Zeeland was verdeeld in Bewesterschelde en Beoosterschelde ¹. Bewesterschelde was in de middeleeuwen lang een deel van het graafschap Vlaanderen geweest. Op den duur kreeg de graaf van Holland die reeds de gezagsdrager in Beoosterschelde was, in Bewesterschelde steeds meer gezag. Nadat in 1323 de band tussen Vlaanderen en Bewesterschelde geheel was verbroken, was de graaf van Holland als leenman van de Duitse keizer de enige gezagsdrager in geheel Zeeland. De staatkundige verdeling van Zeeland in Bewester- en Beoosterschelde was daarmee echter niet verdwenen. In 1328 gaf graaf Willem III afzonderlijke keuren aan Bewester- en Beoosterschelde die overigens voor het grootste deel gelijkloend zijn. In bepaalde opzichten, onder meer op het terrein van de openbare financiën, leidden de beide delen nog lang een eigen leven. Als in de tweede helft van de 15e eeuw de Staten van Zeeland de graaf op zijn bedde een bepaald bedrag toezegden of vanwege Zeeland een ander bedrag moest worden opgebracht, kwam $\frac{2}{3}$ van het bedrag ten laste van Bewesterschelde en $\frac{1}{3}$ ten laste van Beoosterschelde. Meermalen werd gesproken van het land Bewesterschelde alsof het een afzonderlijke staatkundige eenheid betrof ².

Een gedeelte van het eiland Tholen dat tot Beoosterschelde behoorde, vormde een afzonderlijk rentmeesterschap dat de stad Tholen, Schakerloo en sinds 1485 de heerlijkheid Vossemeer omvatte ³.

‘Graaf’ en ‘landsheer’ worden hierna met betrekking tot Zeeland als synoniemen gebruikt om de graaf van Zeeland aan te duiden. Alle landsheren tot en met Philips II waren in Zeeland niet meer dan graaf. Onder hen nam graaf Karel V een bijzondere plaats in, omdat hij tevens keizer was van het Duitse Rijk waar Zeeland toe behoorde.

16.2 *Staten van Zeeland*

16.2.1 *Staten van Zeeland*

De samenstelling van de Staten van Zeeland die als vertegenwoordiging van Zeeland optraden, vertoonde, toen de Statenimposten in 1472 verschenen, nog geen vast patroon wat onder meer blijkt uit fiscale teksten. Om die reden volgen enkele inleidende opmerkingen over de samenstelling van de Staten van Zeeland. Immink definieert ‘Staten’ gebruikt in de middeleeuwse maatschappij (en ook nog later) als “die groepen uit de samenleving die als corporaties deel hadden aan de zeggenschap in staatkundige aangelegenheden”. De definitie

¹ In literatuur wordt naam van districten op verschillende wijze gespeld. Hierna wordt gebruikt gemoderniseerde schrijfwijze van rentmeester Bewesterschelde omstreeks 1472: Bewesterschelt en Beoisterschelt (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 100r).

² NA, Handschriften 3e afdeling, nr 2d, daarin nr 349 (originele akte in 1940 verloren; regest in De Stoppelaar, *Archief*, 127 vlg., nr 498); octroy van Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië aan Prelaat, Edelen en steden van Bewesterschelde voor schatting op ingezetenen; 18-5-1480; daarin ‘den lande van Bewesterscelt’, ook ‘den lande ende quartiere van Bewesterscelt’ en ‘quartiere van Bewesterscelt’ naast ‘ons Land ende Graefscip van Zelland’.

³ Fruin, *Rekeningen*, 158 vlg.

beschrijft 'Staten' in hun zuivere vorm waar de praktijk van kon afwijken. Voor de interpretatie van de term 'Staten' zoals deze in de 15e en 16e eeuw in Zeeland werd gebruikt, gaat de definitie niet op, omdat ook andere entiteiten dan groepen tot de Staten behoren: afzonderlijke personen en steden. 'Staten' is dan een samenwerkingsverband van entiteiten (personen, instellingen, enz.) dat medezeggenschap heeft in staatkundige aangelegenheden en geacht wordt Zeeland te vertegenwoordigen, in het bijzonder tegenover de graaf ⁴. In de loop van de 15e eeuw krijgen de Staten een vaste samenstelling van drie leden waarvan slechts de edelen als tweede lid als corporatie kunnen worden beschouwd ⁵. Voozover bekend is er geen aanwijzing, dat in de Staten ooit een of meer geestelijke personen optraden als vertegenwoordigers van een als corporatie gedachte geestelijkheid. Ook de steden vormden in de Staten geen corporatie: elke stad nam een eigen standpunt in.

In de 16e eeuw is het gebruikelijk, dat wordt gesproken van het eerste, tweede en derde lid van de Staten waarin tevens een sociale rangorde doorklinkt. Overigens wordt in 16e-eeuwse bronnen nog vaak gesproken van de drie Staten ⁶. 'Staten' als eenheid wordt benadrukt, als wordt gesproken van het college van de Staten ⁷.

16.2.2 Opvattingen over samenstelling van Staten van Zeeland

Over de samenstelling van de Staten van Zeeland zijn vanouds uiteenlopende opvattingen verdedigd, waarbij vooral aandacht is geschonken aan de vragen of de geestelijkheid een afzonderlijk lid van de Staten is geweest, of de abt van Middelburg de enige geestelijke persoon was die in de Staten verscheen en of hij daar dan kwam als ambachtsheer, geestelijke of brede geërfde, en of brede geërfd een afzonderlijk lid van de Staten hebben gevormd. Het is een gevarieerde collectie van meningen die nog steeds groeit.

In de volgende opmerkingen worden de verschijnselen ambachtsheer en (brede) geërfde meermalen vermeld ⁸. Ambachtsheerlijkheid was overheidsgezag over een bepaald territorium. De ambachtsheer was een natuurlijk persoon of een instelling, zoals de abt van Middelburg. Als de abt/bisschop van Middelburg of een andere geestelijke persoon ambachtsheer wordt genoemd, wil dit zeggen, dat hij als vertegenwoordiger van zijn abt of andere geestelijke instelling optreedt. Een ambachtsheer bezat de ambachtsheerlijkheid over een ambacht. Een geërfde was eigenaar van een grondstuk. Bezat hij veel grond, dan was hij een brede geërfde. Ambachtsheerlijkheid en grondeigendom hadden naar hun aard niets met elkaar te maken. Iemand kon ambachtsheer zijn van een aanzienlijk complex landerijen zonder een enkel lapje grond in dat complex in eigendom te hebben. Omgekeerd kon een ander eigenaar van alle grond in dat complex zijn zonder er ambachtsheerlijkheid te bezitten.

Omdat in de literatuur veelvuldig sprake is van een prelaat, prelaten en abdissen, mag de positie van geestelijke instellingen in Zeeland niet uit het oog worden verloren ⁹. In de middeleeuwen behoorden in Zeeland verscheidene geestelijke instellingen tot de 'ambachtsheren': de Middelburgse abt in enige ambachten ¹⁰, de Sint-Jansheren in het ambacht Domburg en de Hollandse vrouwenabt van Rijsburg in het ambacht Serooskerke. Naast de abt van Middelburg trad dus ook de abdis van Rijsburg op als 'ambachtsheer'. Niet tot de ambachtsheren, maar wel tot de grondbezitters behoorden onder meer de vrouwenabdij

⁴ Zie voor Staten als samenwerkingsverband van Staten (entiteiten) I-4(5). Vgl. Dekker, 'Vertegenwoordiging', 360 vlg., over aard van Staten van Zeeland in middeleeuwen.

⁵ 'Lid' laat ruimte voor element dat niet als vertegenwoordiger van maatschappelijke geleiding, maar alleen voor zichzelf optreedt.

⁶ *Pamflet Knuttel 7306a*, onderdelen A 3 (1500), A 6 (1568).

⁷ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 64): verklaring van 26-6-1561 vanwege Staten van Zeeland tegenover Vlissingen, dat "int volle collegie van den Staten sLandts van Zeellant" was besloten heffing van Statenimposten met een jaar te verlengen.

⁸ Theorie van Van de Spiegel, dat er in Zeeland twee soorten eigendom van landerijen zijn, te weten aan ambachtsheer als leenman van graaf toekomstende feudale eigendom of grondeigendom van alle landerijen in zijn ambacht, en aan anderen dan ambachtsheer toekomstende allodiale of vrije eigendom van exploitabele oppervlakte van landerijen, blijft hier rusten (Van de Spiegel, 'Grondenaar' (1770)).

⁹ Zie hiervoor vele rekeningen waarin schothoffing wordt verantwoord.

¹⁰ Hendericx, 'Norbertijner abt', geeft overzichten van ambachtsbezit en grondbezit van Middelburgse abt waarvan abt hierna vaak ter sprake komt.

van Waterloooswerve op Walcheren, de vrouwenabdij van Bethlehem op Schouwen, de Middelburgse commanderie van de Duitse orde en de Zuidnederlandse abdij van Ter Doest **NB Ter Doest ambachtsheer - Dekker, 475**. Als Lemmink schrijft, dat er in Zeeland geen abdisen waren, ziet hij er enkele over het hoofd ¹¹. De vermelding van geestelijke instellingen of personen in oproepen voor Statenvergaderingen en hun aanwezigheid op zulke vergaderingen betekent op zichzelf niet, dat zij daar dan de geestelijkheid als stand vertegenwoordigden.

Toen in de zomer van 1577 na de satisfacties van Goes en Tholen de Staten van geheel Zeeland begonnen te vergaderen, kwam al spoedig de vraag op hoe er gestemd moest worden, met andere woorden, hoe men zich de samenstelling van de Staten voorstelde. Oranje heeft toen geprobeerd een stem als Brede Geërfde te krijgen en zich zelfs eens als zodanig gedragen, maar de opzet is niet gelukt ¹². Het instituut van 'Brede Geërfden' heeft hij kunnen vinden in de waterschapsorganisatie van Walcheren waar het in 1559 aan de (waterschaps-)Staten was toegevoegd zonder in de Staten te worden opgenomen ¹³.

In 1579 richtten Middelburg, Zierikzee, Goes en Tholen een request aan Oranje in verband met moeilijkheden over de stemprocedure in de Staten waarin zij beschouwingen aan de samenstelling van de Staten wijdde ¹⁴. Volgens de steden werden de Staten aanvankelijk gevormd door edelen, steden en ingezetenen en behoorde de prelaat niet tot de Staten. Later had de prelaat met het oog op het aanzienlijke grondbezit van de prelatur als breedste geërfde van Zeeland in de Staten de plaats van de ingezetenen gekregen ¹⁵. Blijkbaar gingen de steden er van uit, dat de prelaat pas tot de Staten behoorde, toen in de 15e eeuw in de omschrijving van de Staten de prelaat (c.q. prelaten) werd genoemd. Alle goederen van de 'prelatur' [lees: de na het begin van de Opstand geconfisqueerde landerijen van de abdij van Middelburg] waren in 1579 inmiddels verkocht, waardoor volgens de steden de grondslag van de positie van de prelaat in de Staten was verdwenen. De redenering dat de abt/bisschop van Middelburg vanwege het grondbezit van de abdij lid van de Staten was geweest en zijn lidmaatschap vanzelf was vervallen door de confisquatie van de abtgoederen, zal de Staten in 1577 en later goed van pas zijn gekomen. De regeringen van verscheidene in de Staten vertegenwoordigde steden zullen nog een tijd lang voor een niet gering deel uit rooms-katholieken hebben bestaan. Het argument dat de abt/bisschop als rooms-katholiek geestelijke niet langer in de Staten thuis hoorde, zou op weerstand kunnen stuiten. Nu werd niet een godsdienstig, maar een zakelijk argument gebruikt. Weliswaar had dit een godsdienstige achtergrond, namelijk confisquatie om godsdienstige redenen, maar een ongedaan maken van de confisquaties van geestelijke goederen werd niet overwogen.

Volgens De Jonge van Bruinisse in zijn omstreeks 1648 geschreven handboek van het Zeeuwse staatsrecht was de prelaat van Middelburg tot de Staten toegelaten, toen hij door zijn gegoedheid belangrijk was geworden, en had hij in de Staten de eerste plaats gekregen als vertegenwoordiger van de geestelijkheid van Zeeland en vanwege zijn gegoedheid ¹⁶. Of hier ge-goedheid grondbezit betekent of ambachtsbezit of beide blijkt niet.

In 1651 stelden Zeeuwse edelen die toegang tot de Staten van Zeeland verlangden, dat sinds onheugelijke tijden de Staten van Zeeland bestaan hadden uit drie leden: edelen, brede

¹¹ Lemmink, *Staten*, 124.

¹² NZ, I-C, 41, in margine (18-11-1577); XVII-19.

¹³ Priester, 'Besturen', 46 vlg.

¹⁴ ZA. Rekenkamer A, nr 452 (=1e copulaatboek), fo 341r vlg.; *pamflet Knuttel nr 7306a*, onderdeel E; Van Grijpskerke, *Graafschap*, bl. V, 175.

¹⁵ Als "meeste ende breedste ge-erfde vanden Lande". Steden spreken dus niet over stand der brede geërfden die vertegenwoordigd zou zijn door prelaat. Evenmin stellen zij, dat prelaat in Staten geestelijkheid zou hebben vertegenwoordigd.

¹⁶ A.de Jonge van Bruinisse, *Zeelands Regeerings-Form beschouwt en verhandelt*, fo 12r (ZB, Handschriften, nr 6408 KZGW; titel overgenomen uit *ibidem*, nr 6420 KZGW): "ten tijden van de Graven, hebben de staten van Zéeland bestaan uijt drie Leden, te weten de Prelaat van Middelburg, — — — als voornaemste van wegen de Geestelijkheid van Zeeland, ende ook gro[o]tlijcx gegoed; want in oude tijden, ende voor de consideratie van 't intrest was de Prelaat tot de regeringe niet geadmitteert geweest".

geërfden en steden. De prelaat was in de plaats van de brede geërfden gekomen en later het eerste lid geworden ¹⁷.

Volgens Van Grijpskerke was de prelaat van Middelburg tot de Staten toegelaten vanwege het aanzienlijk grondbezit van de abdij en had hij in de Staten als geestelijke persoon en representant van alle geestelijken van Zeeland de eerste rang vóór edelen en steden gekregen ¹⁸. Elders in zijn werk koppelt hij de functie van de prelaat in de Staten aan het motief waarom hij in de Staten zou zijn verschenen en kent hij de prelaat een dubbele functie in de Staten toe, als hij van hem schrijft “die wegens de geestelijke en breegerfde, gebruikt hadde de eerste stemme”¹⁹. De prelaat zou dus in de Staten zowel de geestelijken als de brede geërfden vertegenwoordigd hebben.

De auteur van de *Tegenwoordige Staat* stelt, dat het ‘Lichaam van Zeeland’ van onheugelijke tijden af had bestaan uit drie leden: edelen, brede geërfden en steden, maar dat later de prelaat als abt/bisschop de eerste plaats kreeg als voornaamste van de geestelijkheid en zelf zeer gegoed ²⁰. Die gegoedheid bestond onder meer uit bezit van ambachten. Hij voegt er aan toe, dat in oude tijden de prelaat, voor hij vanwege zijn goederen en belang voor toelating tot de Staten in aanmerking kwam, niet tot de regering van Zeeland werd toegelaten ²¹. Volgens Van de Spiegel was in de landsheerlijke periode het eerste lid van de Staten de geestelijkheid, aanvankelijk door verscheidene prelaten en later alleen door de prelaat van Middelburg ‘verbeeld’ ²². Volgens De la Bassecour Caan was de abt van Middelburg, de aanzienlijkste leenman van Zeeland, door zijn uitgestrekte goederen lid van de Staten geworden ²³. De auteur ziet hem als leenman, d.w.z. ambachtsheer, niet als geestelijke.

In de recente literatuur ontbreekt een algemeen aanvaarde opvatting over de geschiedenis van de samenstelling van de Staten van Zeeland. Fruin-Colenbrander kent aan de hoedanigheid van ambachtsheer van de abt geen betekenis toe.²⁴ Volgens dit handboek waren de Staten van Zeeland tijdens Karel V samengesteld uit edelen, brede geërfden en steden. De abt van Middelburg was de rijkste brede geërfde en vertegenwoordigde tenslotte alleen de gehele stand van de brede geërfden. Het tweede lid van de Staten groeide het eerste boven het hoofd. Toen er in 1560 een bisschop van Middelburg kwam die met de abdij werd gedoteerd, werd het tweede lid van de Staten het eerste lid.

Met betrekking tot de jaren ±1430 – 1470 schrijft Jongkees, dat in Holland en Zeeland voor dagvaarten van de Staten in de regel een reeks geestelijke personen (abten, abdissen, enz.) werden beschreven en de geestelijkheid van Zeeland allerm minst uitsluitend door de abt van Middelburg was vertegenwoordigd ²⁵. Als volgens hem in deze tijd voor de Staten van Zeeland beschreven worden ‘prelaten’ (enz.), zal wel niet alleen aan de abt van Middelburg gedacht moeten worden ²⁶. Vermoedelijk bedoelt Jongkees met een vertegenwoordigd zijn van de geestelijkheid door de abt en anderen niet, dat de geestelijkheid door die personen als stand werd vertegenwoordigd, maar dat voor de dagvaarten ook geestelijken werden geconvoceerd, want hij schrijft enkele bladzijden eerder, dat de abt van Middelburg in de Staten van Zeeland

¹⁷ Pamflet Knuttel nr 7306a, 1. Edelen van 1651 introduceren stand van brede geërfden die niet wordt vertegenwoordigd door prelaat, maar bij komst van prelaat verdwijnt. Zij stellen niet, dat prelaat in Staten geestelijkheid vertegenwoordigde.

¹⁸ Van Grijpskerke, *Graafschap*, 175.

¹⁹ Van Grijpskerke, *Graafschap*, 381.

²⁰ *Tegenwoordige Staat*, XIX, 32 vlg.

²¹ “trouwens, in oude tyden, en voor dat de Prelaat, wegens deszelfs Goederen en Belang in aanmerkinge kwam, werdt hy tot de Regeeringe des Lands niet toegelaaten.”

²² Van de Spiegel, *Satisfactie*, 87.

²³ De la Bassecour Caan, *Schets*, 22.

²⁴ Fruin-Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 84; op 86 wordt onder de bronnen *Tegenwoordige Staat*, XIX, 32, vermeld. In gelijke zin: Theissen, *Regeering Karel V*, 174.

²⁵ Jongkees, *Staat en kerk*, hoofdstuk 11, met verwijzing naar onder meer Van Riemsdijk, *Thesaurie*, 343, en Jansma, *Raad*, 144.

²⁶ Jongkees, *Staat en kerk*, 211, noemt als voorbeeld rekening van 1460 en verwijst naar Fockema Andreae, *Bijdragen*, dl 4, 430, die met betrekking tot vermelding van prelaat en edelen van Zeeland in tekst van 1484 mogelijkheid openlaat, dat daar onder ‘prelaat’ niet enkel abt van Middelburg, maar meer geestelijke personen moeten worden verstaan, en wijst op teksten van 1489 en 1490 waar van ‘prelaten’ sprake is.

niet als de vertegenwoordiger van de geestelijke stand zetelde, maar als ambachtsheer onder Ridderschap en Leenmannen, en zich pas tegen het eind van de 15e eeuw als geestelijk lid van de beide andere leden van de Staten heeft afgescheiden ²⁷.

Fruin neemt aan, dat de abt van Middelburg niet van het begin af aan de Staten van Zeeland deelnam, maar pas in een later stadium werd opgeroepen onder de benaming 'prelaat', omdat hij het grootste gedeelte van de ambachtsheerlijkheid Oostkapelle bezat, dus als ambachtsheer. ²⁸. Blijkbaar gaat Fruin er van uit, dat de abt alleen aanwezig was, als in convocaties uitdrukkelijk de prelaat wordt genoemd. Volgens hem is de abt nooit als geestelijke geconvoceerd en zijn andere geestelijke gestichten dan de Middelburgse abdij nooit in de Staten vertegenwoordigd geweest ²⁹. Aldus ontkent Fruin het bestaan van een vertegenwoordiging van de geestelijkheid als zodanig in de Staten van Zeeland..

Volgens Meerkamp van Embden die in hetzelfde jaar als Fruin schreef, werd de abt als ambachtsheer van Oostkapelle ter Statenvergadering beschreven ³⁰. De auteur kent de abt al vroeg een vooraanstaande positie toe. Reeds in 1323 heeft hij onder de edelen een bijzondere plaats in een akte waarin de graaf verklaart, dat de abt met de andere Zeeuwse ambachtsheren hem uit vriendschap een bede hebben toegestaan ³¹. Volgens de auteur ontwikkelde zich op den duur de invloed van de abt als groot-grondbezitter zodanig, dat hij werd beschouwd als een afzonderlijk Statenlid en wel het eerste, een wijziging in de samenstelling van de Staten die tussen 1475 en 1500 moet hebben plaats gevonden.

Lemmink is van mening, dat de abt aanvankelijk tot de ambachtsheren werd gerekend en als zodanig optrad ³². In de Bourgondische tijd werd hij echter als geestelijke grootgrondbezitter beschouwd en nam hij als zodanig aan Statenvergaderingen deel. Hij ziet het afzonderlijk convoceren van de abt voor Statenvergaderingen als onderdeel van de Bourgondische centralisatiepolitiek om kerkelijke grootgrondbezitters afzonderlijk in Statenberaadslagingen te betrekken. De abt was de enige geestelijke in de Staten en vertegenwoordigde daar niet de geestelijkheid ³³. Als sprake is van 'prelaten', is daarmee de grondbezittende geestelijkheid bedoeld, niet een aantal personen.

Taal stelt, dat in de 15e eeuw de geestelijkheid geen afzonderlijk lid van de Staten van Zeeland vormde, maar tot de ridderschap werd gerekend ³⁴.

Kossmann – Putto schrijft met betrekking tot de 14e eeuw, dat in Zeeland de graaf met de ambachtsheren overleg pleegde over Zeeuwse zaken en in het bijzonder de beden ³⁵. Het overleg vond aanvankelijk met groepen ambachtsheren op verschillende locaties plaats. Later werd het gebruikelijk met alle ambachtsheren in Cats te overleggen. Het aantal ambachtsheren en ambachten nam sterk af. "Daardoor vergrootte zich het verschil tussen de 'brede geërfd' – de abt van Middelburg en de bovenlaag van de adel – en een lage adel van kleine ambachtsheren, een verschil in politiek gewicht dat van meer belang werd naarmate de graaf zijn mannen vaker in één massale vergadering consulteerde." Deze opmerking van de auteur kan de onjuiste indruk wekken, dat een ambachtsheer met veel gemeten ambacht als zodanig breed geërfd was.

Volgens Leupen wiens betoog betrekking heeft op de periode 1384 – 1482, traden in Zeeland de edelen, als zij door de graaf werden opgeroepen voor onder meer een bedeconsent, op "in hun kwaliteit van ambachtsheren, van belangrijkste geërfden, en dus als vertegenwoordigers

²⁷ Jongkees, *Staat en kerk*, 208.

²⁸ Fruin, *Rechterlijke indeeling*, 22.

²⁹ Zie voorgaande noot en Fruin, *Prelaat en Edelen*, 3.

³⁰ Meerkamp van Embden, 'Eerste Edele', 103.

³¹ Aanvankelijk waren alle natuurlijke personen die ambachtsheer waren, edelen (Dekker, *Zuid-Beveland*, 389).

³² Lemmink, *Staten*, 118, 129 vlg.

³³ Lemmink laat mogelijkheid open, dat in Zeeland na 1450 meer dan één geestelijke als vertegenwoordiger van geestelijke stand is opgeroepen in politiek-kerkelijke kwesties (*Staten*, 130).

³⁴ Taal, 'Graafschap Zeeland', 96, noot 387, met beroep op Jongkees en Fruin.

³⁵ Kossmann – Putto, 'Bestuur', 42.

van alle andere grondbezitters”³⁶. Dit gold ook voor de abt van Middelburg, een van de grootste ambachtsheren op Walcheren. Leupen concludeert dan, dat men reeds in de 14e eeuw voor Zeeland een geërfdenvertegenwoordiging kende. Hij gaat er van uit, dat grondeigenaar een essentiële eigenschap van ambachtsheren was. De onjuiste voorstelling van de relatie ambachtsheerlijkheid – grondeigendom die mogelijk bij Kossmann – Putto leeft, is hier duidelijk aanwezig.

Als een ambachtsheer zich in de 15e en 16e eeuw (andere perioden buiten beschouwing gelaten) met belangen van inwoners of geërfden van zijn ambacht bemoeide, deed hij dit als ambachtsheer, dat wil zeggen in de gezagsverhouding heer – ondergeschikte. Men kan hier beter niet van vertegenwoordiging spreken. Hiervan is niet alleen sprake bij schotheffing, maar ook bij heffing van andere belastingen. In 1401 consenteerden de ambachtsheren van Zeeland de graaf in Cats voor een jaar een exsynse op bier te heffen in alle parochies en dorpen van Zeeland³⁷. Dit was een last op plattelandbewoners. Een vergelijkbare situatie deed zich in 1443 voor³⁸. Op een dagvaart hadden ridders en enige steden besloten tot invoering van een heffing op bier. De graaf van Oostervant [Floris van Borsele], de heer van Kruiningen en de vrouwe van Veere waren echter afwezig. Daarom werd naar hen een bode gezonden met het verzoek om schriftelijk mee te delen of zij wel of niet in de bierheffing consenteerden “voor hem selven ende hueren ondersaten”. Door het consent van de ambachtsheer werd niet alleen de ambachtsheer zelf verplicht aan de bierheffing mee te werken, maar werden ook de aan hem ondergeschikte ambachtsingezetenen daartoe verplicht.

Als men het behartigen van de belangen van de geërfden tot de taak van een geërfdenvertegenwoordiging rekent, waren ambachtsheren daar trouwens niet bijzonder geschikt voor. Het was een vast element in de bedepolitiek van de ambachtsheren om door manipulaties van het schottarief het eigen geldelijk voordeel uit het schot zoveel mogelijk op te drijven wat niet ten koste van de graaf, maar van de grondbezitters gebeurde³⁹.

Leupen stelt verder, dat de door hem veronderstelde geërfdenvertegenwoordiging de overgang naar de Staten van Zeeland vergemakkelijkte, omdat na de komst van de Bourgondiërs de abt van Middelburg evolueerde van belangrijkste ambachtsheer tot de representant van de geestelijkheid. Zo figureert in recente literatuur de abt van Middelburg in de Zeeuwse Staten opnieuw als representant van de geestelijkheid. Maar in het volgende deel van hetzelfde standaardwerk waarin Leupens betoog is opgenomen, is het met de abt anders gesteld. Volgens De Schepper die de burgerlijke overheden in de periode 1480 – 1579 behandelt, zetelde de abt in de Staten als rijkste onder de ‘Breede Geërfden’⁴⁰. Samen met de edelen (met wie hij volgens de auteur de eerste twee standen vormde) vertegenwoordigde hij in de opvatting van de auteur de plattelandsbevolking.

Volgens Hendericx tenslotte is de abt tot ver in de 15e eeuw tot de ambachtsheren gerekend en is men pas in het laatste kwart van de 15e eeuw de stand der geestelijken en die der edelen gaan onderscheiden⁴¹. Daarna is volgens hem de abt de vertegenwoordiger van de

³⁶ Leupen, ‘Instellingen’, 165.

³⁷ NA, Leen- en Registerkamer van Holland, nr 304, fo 121v: op zondag 3-7-1401 “wort minen heere van Hollant ghegeven ende geconsenteert tot Cats van sinen ambochtsheeren leenmannen ende ondersaten van Zeelant te hebben een jaer lang over al in allen prochyen ende dorpen in Zeelant enen exsynse *op uitgetapt bier*.” Bede werd geconsenteerd door ambachtsheren als leenmannen van graaf en graaf beschouwde dit als goedkeuring door onderzaten die geld moesten opbrengen.

³⁸ NA, Grafelijkheids Rekenkamer van Holland, Rekeningen, nr 144, fo 100r. Bode naar vermelde drie Zeeuwse edelen werd op 7-7-1443 uitgezonden. Het betrof Hollands–Zeeuwse aangelegenheid. Dagvaart is vermoedelijk die geweest waartoe op 6-6-1443 was besloten om in Den Haag gehouden te worden op 27-6-1443 (*ibidem*, fo 97r). In Zeeland is het niet tot een bierheffing gekomen. **DAGVAART CONTROLEREN**

³⁹ Vgl. 16-8(2).

⁴⁰ De Schepper, ‘Burgerlijke overheden’, 324.

⁴¹ Hendericx, ‘Norbertijner abdij’, 60. Hendericx beschouwt dus verschijnen van abt als eerste lid van Staten als begin van vertegenwoordiging van geestelijke stand in Staten.

geestelijkheid als stand in de Staten van Zeeland ⁴². De abt van Middelburg leidt dus in de literatuur een onrustig leven.

16.2.3 Samenstelling van de Staten van Zeeland: geestelijke instellingen en personen

De hierna besproken bronvermeldingen over de samenstelling van Zeeuwse vergaderingen met een vertegenwoordigend karakter leveren onder meer materiaal voor de hypothesen, dat het in de 15e eeuw voorkwam, dat meer dan één geestelijke persoon deel uitmaakte van een Statenvergadering en dat de edelen er als twee afzonderlijke groeperingen verschenen. De vijftiende-eeuw volgde niet een vaste gedragslijn laat staan een theorie, maar handelde naar van geval tot geval het beste uitkwam. De meeste hierna gebruikte gegevens zijn ontleend aan rekeningposten van bodelonen waarin helaas slechts categorieën personen zijn vermeld en niet de geconvoceerden hoofd voor hoofd ⁴³.

In 1416 consenteerden prelaten, ridders, knapen, steden en goede lieden geestelijk en wereldlijk uit Zeeland graaf Willem VI een bede van 12 gr.Vls per gemet bij den brede per jaar gedurende drie jaar ⁴⁴. De 'goede lieden' zijn niet een stand, maar een samenvatting van de reeds vermelde prelaten, edelen en steden of een restgroep van personen die op enige titel gerechtigd waren bij een bedeconsent betrokken te worden ⁴⁵. In dit vrij vroege stadium van de ontwikkeling van de Zeeuwse Staten waarin de term Staten in Zeeland nog niet werd gebruikt, verschijnt een vergadering die op het eerste gezicht beantwoordt aan het traditionele ideaalbeeld van een Statenvergadering, zowel wat samenstelling als wat bezigheid betreft. Uitdrukkelijk is vermeld, dat de vergadering zowel geestelijken als niet-geestelijken vertegenwoordigde. Maar alleen daaruit mag nog niet tot een vertegenwoordiging van de geestelijkheid als aparte stand worden geconcludeerd. Er is meer reden voor de hypothese, dat in de akte de stand van de ambachtsheren wordt omschreven door zijn samenstellende elementen in volgorde van maatschappelijk aanzien, waarbij de geestelijke ambachtsheren eerst vermeld worden.

Het zou te ver gaan op grond van deze akte te besluiten tot het bestaan van Staten van Zeeland omstreeks 1416, omdat het om een incidentele gebeurtenis kan zijn gegaan., maar het is wel van belang, dat in Zeeland dit type van vergadering reeds in het tweede decennium van de 15e eeuw beschikbaar was.

⁴² Hendericx, 'Norbertijner abdij', 289 (noot 154). Hendericx vermoedt, dat abt in 14e eeuw aanwezig of vertegenwoordigd is geweest op bijeenkomsten waar grafelijke leenmannen (ambachtsheren) graaf een bede of heervaaftgeld toestonden (ibidem, 59).

⁴³ Bij interpretatie van omschrijving van Staten van Zeeland moet ook worden gelet op instantie welke omschrijving heeft gebruikt. Dit kan landsheerlijke administratie zijn geweest die een niet-specifiek Zeeuwse terminologie heeft gebruikt. Het is ook niet uitgesloten, dat landsheerlijke administratie samenstelling van Staten van Zeeland anders opvatte dan Staten zelf.

⁴⁴ NA, Leen- en Registerkamer, nr 55, fo 23v; akte van graaf Willem, Middelburg, 22-2-1416. Willem verklaart, dat "onse lieve getruwe ende gemynde Prelaten, Ridderen, knapen, steden ende goede lude geestelic ende wairlic uut onzen lande van Zeeland ons up desen tyt gunstelic een bede gegeven hebben van twaelf grote van den gemete siaers drie jair lanc after een duerende, alzo wy dairom baden tot Catss up en Donredage lestleden overmits des hillix wille van onser gemynder dochter vrouwe Jacop van Beyeren, Delfynne van Vyennen". Graaf doet in de akte enkele toezeggingen die Zeeuwen hem als voorwaarden voor consent in bede gesteld zullen hebben: als Zeeuwen opnieuw bede zullen consenteren, zal dit schotheffing steenschietens zijn waarbij ambachtsheren schot over het vrije voor zich mogen behouden, en verder, dat alleen tot dijkgraaf zal worden benoemd wie in dijkgraafschap in kwestie gegoed is en in Zeeland woont. Tweedeling van samenleving in geestelijke en wereldlijke sector komt ook voor in zeer algemene convocatie van 28-8-1456 aan alle geestelijke en wereldlijke personen, edel en onedel, voor vergadering te Middelburg over dijkage van Walcheren (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 36, fo 49v).

⁴⁵ Vgl.opmerking van Immink in art. 'staten' in WP XVII, 46: goed = erkend als politiek mondig, en zijn opmerking over 'goede luden' in 'Landsheerlijke raad', 243.

In 1430 werd omstreeks beloken Pinksteren (11 juni) een convocatie over Bewesterschelde uitgezonden aan geestelijke personen, steden, ridders en knapen voor een dagvaart in Den Haag op vrijdag na heilige sacramentsdag (16 juni) met de bisschop van Utrecht over de ban ⁴⁶. In hetzelfde jaar ging omstreeks Sint Jacopsdag (25 juli) een convocatie over Bewesterschelde uit aan alle steden en ambachtsheren om op 4 augustus te Goes bij de landsheerlijke Raad te komen voor een Luikse aangelegenheid ⁴⁷. De bijeenkomst wordt niet dagvaart genoemd. Vermoedelijk zijn beide convocaties tot eenzelfde groep personen gericht, maar is in de convocatieopdracht voor de dagvaart een kanselarijformule gebruikt en in die voor de andere bijeenkomst een gewone Zeeuwse formule. De kosten van convocatie waren in beide gevallen even hoog.

Op 1 april 1447 laat Philips de Goede een convocatie uitgaan aan “allen prelaten, baenridsen, riddersen, knapen ende den gemenen eedelen heerscepen van Zeelant” voor een bespreking in Zierikzee op de laatste Paasdag van vorderingen van Holland op Zeeland ⁴⁸. Bij de edelen wordt onderscheid gemaakt tussen gekwalificeerde (hoge) edelen en gemene edelen. Ook hier is er reden voor de hypothese, dat de ambachtsheren werden geconvoceerd en dat de geciteerde passage alleen op de elementen van de stand van de ambachtsheren betrekking heeft.

In 1452 hadden de edelen de landsheer een bede geconsenteerd op voorwaarde dat voor Zeeland een nieuwe keur tot stand zou komen ⁴⁹. Toen de keur niet gereed was, wenste de landsheer toch het bedebedrag te ontvangen. De beide Zeeuwse rentmeesters overlegden met de baenridsen, riddersen, ambachtsherscepen en leenmannen van Zeeland over de aangelegenheid met als resultaat dat vermelde ‘ridderscepen’ genoeg namen met een akte van non-prejuditie ⁵⁰. Vervolgens reisde een rentmeestersklerk naar Rijssel om de landsheer te berichten “hoe dat de prelaten, baenridsen, riddersen ende edele van Zeelant te vreden wairen mitten brieven van nonpreiudicy”. Al maakt de gebezigde terminologie niet een verzorgde indruk, prelaten waren blijkbaar bij deze bede-aangelegenheid betrokken, maar niet als geestelijke personen, maar als ambachtsheren.

Op 2 september 1454 convoceerde de rentmeester van Bewesterschelde alle prelaten, abdissen, baenridsen, riddersen, knechten, edelen, ambachtsheren, dijkgraven, gezworenen en geërfden binnen Walcheren voor een vergadering in Middelburg over de dijkage ⁵¹. Het gold hier niet een vergadering met een vertegenwoordigend karakter, maar een vergadering van allen

die belang hadden bij de beveiliging van Walcheren tegen het water. Met de ‘abdissen’ zullen zijn bedoeld de abdis van Waterlooswerf en de abdis van Rijsburg. Beide abdijen hadden grondbezit op Walcheren ⁵².

In 1456 was een geschil op Walcheren over de dijkage zo hoog opgelopen, dat Philips de Goede in Den Haag een brede vergadering belegde om tot een oplossing te komen ⁵³. Geconvoceerd werden de abt van Middelburg, de abdis en het convent van Waterlooswerf ⁵⁴, de commandeur van Kerkwerf ⁵⁵, de proost van Zoetendale ⁵⁶, de graaf van Oostervant

⁴⁶ ZA, Rekenkamer II, nr 66, fo 29r.; gedrukt in *Bronnen dagvaarten*, I, 2e stuk, nr 1265, bl. 757. Eenzelfde convocatie zal ook over Beoosterschelde zijn uitgegaan.

⁴⁷ Als voorgaande noot.

⁴⁸ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 23, fo 58r. Lemmink, *Staten*, 117, laat in zijn citaat van convocatie belangrijke ‘gemenen’ weg.

⁴⁹ XVI-3(2).

⁵⁰ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 33, fo 77v vlg.

⁵¹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 34, fo 74v. Vergelijkbare convocaties voor Walcheren van 20-6-1458 openend met ‘prelaten, proosten, abden, abdissen’ (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 38, fo 52v) en voor Beoosten Yerseke op Zuid-Beveland, van 23-7-1460, openend met ‘prelaten, abden, abdissen’ (*ibidem*, nr 40, fo 65r). Vergelijkbare convocaties voor Walcheren uit dezelfde periode waarin echter geen geestelijke personen worden vermeld, van 28-4 en 20-6-1452, in *ibidem*, nr 32, fo 94r vlg.

⁵² Zie voor Rijsburg: Hüffer, *Vrouwenabdij*, 78. Grondbezit van Waterlooswerf is vermeld in rekeningen inzake schotheffing, bijv. ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 403, fo 126v (1540): 394 gemeten 192½ roe.

⁵³ NA, Hof van Holland, nr 464, fo 181r vlg. (tekst nr 145), akte van 11-6-1456.

⁵⁴ Schoengen, *Monasticon Batavum*, III, 32.

(Frank van Borsele), de heer van Veere (Hendrik van Borsele), Adriaen van Borsele, Hendrik Jansz. van Wissenkerke als grafelijke rentmeester van Bewesterschelde, de stad Middelburg, vijf met naam vermelde Walcherse edelen, de steden Westkapelle en Domburg en alle dijkgraven en gezworenen van Walcheren. De volgorde van de namen weerspiegelt het niveau van de status die aan de geconvoceerden werd toegekend. De lijst wordt geopend met vier geestelijken. Vermoedelijk mogen deze als een afzonderlijke geestelijke groep worden beschouwd, omdat de maatschappelijke betekenis van bijv. de proost van Zoetendale veel geringer was dan die van de na hem genoemde belangrijkste edele van Zeeland, Frank van Borsele. De edelen verschijnen niet als een afzonderlijke groep, maar zijn gesplitst in enerzijds drie afzonderlijk genoemde belangrijke edelen en anderzijds een groep van vijf ongekwalificeerde edelen met daartussenin de belangrijkste grafelijke functionaris op Walcheren en de belangrijkste stad. Ook de steden verschijnen niet als een afzonderlijke groep, want Middelburg aan de ene kant en de minder belangrijke steden Westkapelle en Domburg aan de andere kant zijn van elkaar gescheiden door de vijf ongekwalificeerde edelen. De rentmeester van Bewesterschelde zal zijn opgeroepen als deskundige, de dijkgraven en de gezworenen ook als deskundigen of als vertegenwoordigers van het platteland. Enkele aspecten kunnen voor een onderzoek naar de samenstelling van de Staten van Zeeland van belang zijn. Er waren vier geestelijken die als groep binnen een Walcheren vertegenwoordigende vergadering optraden. De edelen traden in de vergadering niet als eenheid op, maar er werd onderscheid gemaakt tussen hoge edelen en gewone edelen. Ook de steden waren onderscheiden in een belangrijke stad en twee kleinere steden.

De convocaties van 1447 en van 1456 vertonen voor wat geestelijke personen en edelen betreft, een grote overeenkomst. In 1447 zijn er prelaten, in 1456 vier prelaten. In 1447 zijn er gekwalificeerde edelen: baenridsen, riddersen en knapen, en ongekwalificeerde edelen: gemene edele heerschappen. In 1456 zijn er drie hoge edelen en een afzonderlijk op een protocollair lager niveau vermelde groep ongekwalificeerde edelen. Blijkbaar gingen van de ambachtsheren de belangrijkste edelen, ieder als persoon, een zelfstandige positie innemen.

In 1460 reisden drie landsheerlijke commissarissen naar een generale dagvaart van 'prelaten, baenridsen, ridderscappen, ambochtsheeren ende gemeene steden' van Zeeland in Den Briel op 6 oktober 1460 waar gesproken zou worden over de duur waarvoor Zeeland een contingent gewapenden ter beschikking van de landsheer had behoren te stellen en achterstallige betaling van geconsenteerde bedden ⁵⁷. Met de omschrijving van de deelnemers aan de dagvaart zullen onder meer zijn bedoeld alle personen en instanties die verplicht waren een troepencontingent te leveren. Omdat 'die ridderscip' maar in kleinen getale verscheen en de steden vanwege het weer helemaal niet, werd de dagvaart verschoven naar Goes op 18 oktober.

In 1462 verzochten de Staten van Zeeland Karel (de Stoute) die namens zijn vader Philips de Goede optrad, herstel van een aantal grieven, waarop Karel met een aantal regelingen reageerde ⁵⁸. Het verzoekschrift gaat uit van 'die ridderscappen ende steden van Zeelant'. In het verzoekschrift wordt ook gesproken van 'die ridderscepen, edele [= edelen] ende guede steden' van Zeeland (art.9), en 'de ghemene ridderscepe ende steden' van Zeeland (art.14). Geestelijke personen worden in het verzoekschrift niet vermeld. In art.19 verzoeken 'de voirszeide edelen ende supplianten', dat leenmannen die de bewijsstukken van hun leen door oorlog of op andere manier hebben verloren, uit de grafelijke registers afschriften omtrent hun leenrecht kunnen krijgen. Een van de belangrijkste Zeeuwse leenmannen was de abt van Middelburg en het zal zeker niet de bedoeling zijn geweest hem van dat gevraagde recht uit te sluiten. Uit een ander zou men kunnen concluderen, dat de Staten toen als twee leden optraden: adel (waartoe de abt van Middelburg als voornaam ambachtsheer werd gerekend) en grafelijke steden.

⁵⁵ Commanderie van St Jansheren bij Domburg (later buitenplaats St Jan ten Heere); zie Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, I, 673 vlg.

⁵⁶ Norbertijns nonnenklooster onder Serooskerke op Walcheren, dat in nauwe relatie stond met abdij van Middelburg; zie onder meer Schoengen, *Monasticon Batavum*, II, 172 vlg., Römer, *Kloosters*, I, 463 vlg. en Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, I, 747 vlg.

⁵⁷ NA, Grafelijkheids Rekenkamer van Holland, Rekeningen, nr 161, fo 181v vlg. 'Gemene steden' betekent hier wellicht niet alleen de grafelijke steden, maar ook andere (heerlijke) steden die een troepencontingent hadden geleverd.

⁵⁸ Fruin, *Keuren*, 143 vlg.

De term 'Staten' komt in het verzoekschrift slechts één keer voor (in art.4). Daarin vragen de requestanten, dat men voortaan 'gheen ridderscippe, edele, guede steden, noch enighe ondersaten van den lande van Zeelant' zal laten taxeren door de Raad in Holland of anderen, maar dat taxatie alleen zal geschieden door de 'driën Staten van Zeelandt'. Naar aanleiding van dit verzoek besliste Karel, dat voortaan weliswaar de Raad de taxatie blijft verrichten, maar zich daarbij zal houden aan wat ter zake door de 'nobles et bonnes villes' van Zeeland binnen 40 dagen in aanwezigheid van de rentmeesters van Bewester- en Beoosterschelde is goedgekeurd ⁵⁹. 'Tauxeren' is het omslaan van een bedrag dat door het gemene Land van Zeeland moet worden opgebracht. Bij het resumeren van het standpunt van de requestanten spreekt Karel van 'les estas', waar in het request sprake is van 'de driën Staten'. Een en ander leidt tot de gevolgtrekking, dat 'de driën Staten' gelijk is aan 'les estas' en 'nobles et bonnes villes', d.w.z. een tweedeling van de Staten van Zeeland. Het is niet duidelijk of de Staten uitgingen van een driedeling: hoge edelen, gemene edelen en steden, of van een zegswijze zonder praktische betekenis ⁶⁰.

Op 18 april 1468 liet de rentmeester van Bewesterschelde een plakkaat uitgaan met opdracht aan "allen prelaten, abden, abdissen, baenridtsen, ridderen, knechten, edele luyden ende leenmannen" om van het schot te komen afrekenen ⁶¹. Dit was een specifieke bezigheid van ambachtsheren. In dezelfde tekst worden alle ambachtsheren samen aangeduid als 'alle ambochtheerschappen'. Uit de tekst blijkt, dat in die tijd in een omschrijving van de ambachtsheren de geestelijke ambachtsheren in categoriën werden onderscheiden evenals de edele ambachtsheren. Als dus in dezelfde periode in een convocatie voor een vergadering van de Staten een vergelijkbare passage voorkomt, mag enkel hieruit niet worden afgeleid, dat de geestelijken als vertegenwoordigers van een geestelijke stand werden opgeroepen.

De akte van consent van 28 augustus 1472 waarbij de Staten van Zeeland de landsheer drie beden toestonden, geeft een beeld van de samenstelling van de Staten op dat tijdstip ⁶². De akte was het uitgangspunt van de heffing van de Statenimposten van 1472 en krijgt daarom hier bijzondere aandacht. In de *Nederlandse* en *Franse akten* worden de Staten op verscheidene manieren aangeduid. Volgens de aanhef hebben de 'prelaet, edelen ende goede steden van Zeellant' de beden geconsenteerd. Deze terminologie die nog enkele keren in de akte voorkomt, is in de 16e eeuw voor de Staten gebruikelijk en schijnt te wijzen op een verdeling van de Staten in drie leden. In de akte wordt de heffing van Statenimposten toevertrouwd aan twaalf personen van wie er zes worden benoemd door 'de eedelen' (*Nederlandse akte*), door 'prelat et nobles' (*Franse akte*), en de overige zes door de goede steden. Dit wijst op een verdeling van de Staten in twee leden waarbij de prelaat (abt van Middelburg) tot het lid van de edelen behoort, maar daar wel de eerste plaats inneemt

Aan het slot van de *Nederlandse akte* die van de Staten is uitgegaan, worden de aan het verlenen van het bedenconsent meewerkende entiteiten van de Staten als volgt vermeld: abt van Middelburg, heer van Veere, heer Clais Simoensz. namens de heer van Ravestein, Lenaert Willemsz., rentmeester van joncheer Ghysbrecht van Nyenrode, de 'gemeene

⁵⁹ Aldus mijn interpretatie van desbetreffende passage in Fruin, *Keuren*, 153. Volgens letterlijke tekst van Karels beslissing zouden stadhouder en lieden van Raad in Den Haag taxatie alleen mogen verrichten als edelen en goede steden van Zeeland met taxatie instemden. Verder zouden de twee rentmeesters bij taxatie aanwezig moeten zijn en zou taxatie binnen 40 dagen moeten plaats vinden, terwijl bij nietinachtning van die termijn landsheer zonder edelen en goede steden besluit zou nemen. Aanwezigheid van de landsheerlijke rentmeesters en 40-dagentermijn met sanctie bij nietinachtning hadden echter alleen zin, als edelen en goede steden hun standpunt over taxaties niet in Den Haag in aanwezigheid van Raad, maar in een vergadering in Zeeland vaststelden.

⁶⁰ Vgl. Jansma, *Raad en Rekenkamer*, 59, volgens wie spreken over drie Staten niet anders dan in spraakgebruik navolgen van Franse situatie kan zijn. Taal, 'Graafschap Zeeland', 96, noot 387, volgt eenzelfde redenering, als hij stelt, dat term 'driën Staten' berust op soort analogie met toestand in Henegouwen.

⁶¹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 45, fo124r.

⁶² NA, Grafelijkheids Rekenkamer van Holland, Registers, nr 3, fo 67v vlg., in het Nederlands gesteld en hierna genoemd *Nederlandse akte*. In de in het Frans gestelde akte van Karel de Stoute, van 7-9-1472, hierna genoemd *Franse akte*, wordt onder meer consent van Staten met enige afwijkingen herhaald (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 98r vlg.).

ridderschepe, eedelluyden ende leenmannen', de gedeputeerden van de goede steden van Zeeland. De vroegere stand van de ambachtsheren is als het ware uiteengevallen in de belangrijkste vier ambachtsheren die elk voor zich optreden, en de groep van de 'gemene' ambachtsheren. Bij de belangrijkste ambachtsheren gaat de prelaat, de abt van Middelburg, vanwege zijn geestelijke waardigheid voorop. De abt van Middelburg verschijnt hier weliswaar als ambachtsheer, maar vanwege zijn belangrijke positie als afzonderlijke persoon. Dat kan een fase zijn in de overgang van zijn plaats in de Staten van ambachtsheer naar de eindfase, waarin hij als een afzonderlijk lid van de Staten, en wel het eerste, wordt beschouwd.

De heer van Veere was Hendrik II van Borsele⁶³. Adolf van Kleef, heer van Ravenstein, was een opvallende persoon in de Staten. Zoon van de hertog van Kleef was hij door zijn eerste huwelijk met Beatrix van Coïmbra, dochter van de koning van Portugal, een zwager van Philips de Goede, en door zijn tweede huwelijk met Anna van Bourgondië, bastaarddochter van Philips de Goede, verzwagerd met Karel de Stoute⁶⁴. Hij bezat een woning in Zierikzee. Anna had van haar eerste man, Adriaan van Borsele van Brigdamme, de heerlijkheid Souburg met het kasteel verworven. Ghysbrecht van Nyenrode was de tweede man van Alienora van Borsele die de heerlijkheid St. Maartensdijk had verkregen na de dood in 1470 van haar broer Frank van Borsele, gewezen echtgenoot van Jacoba van Beieren⁶⁵. Ghysbrecht zal voor zijn vrouw als vrouwe van St. Maartensdijk in de Staten zijn opgetreden.

Aan het eind van de 15e eeuw werd de prelaat in de Staten in het algemeen niet meer tot het lid van de edelen gerekend, maar werd hij als het eerste lid van de Staten beschouwd⁶⁶. Toch bleven prelaat en edelen een soort twee-eenheid vormen die gewoonlijk uit één mond spraken. In een zeldzaam geval waarin de abt en de overige ambachtsheren tegenstellende belangen hadden, is van die twee-eenheid geen sprake⁶⁷. De abt verloor wel eens zijn vooraanstaande positie. Toen in de 16e eeuw een van de edelen, Philips van Bourgondië, heer van Souburg, bisschop van Utrecht was geworden, maar als Zeeuwse edele deel van de Staten van Zeeland bleef uitmaken, werd hij in de samenstelling van de eerste twee leden van de Staten als eerste vermeld vóór de prelaat⁶⁸. Soms werd dan toch vermeld, dat het om

⁶³ Zie voor hem: Damen, *Staat van dienst*, 447 vlg., en voor zijn persoonlijk netwerk: *ibidem*, 270 vlg.

⁶⁴ Van Empel en Pieters, *Zeeland*, genealogische tabel tussen bl. 404 en 405. Portret van Adolf in Sterk, *Philips van Bourgondië* (afb.2). Ravenstein in huidige Noord-Brabant was Kleefse heerlijkheid. In Zeeuwse geschiedschrijving blijft Adolf, vermoedelijk ten onrechte, op de achtergrond. Ook hij zal over persoonlijk Zeeuws netwerk hebben beschikt. Hij had bijzondere band met provisor van Walcheren (zie hierna). Damen, *Staat van dienst*, 284, noot 44, vermeldt Jan van Kats als lid van zijn hofhouding. In familietak van Borsele van Brigdamme waartoe Adriaan, de eerste man van Adolfs tweede vrouw, behoorde (zie hierna), komen leden van familie Kats voor onder wie wellicht genoemde Jan. Andries Andries die in 1501 en 1503 werd aangesteld tot rentmeester in de drie dienstvakken van het rentmeesterschap van Bewesterschelde en aanzien en rijkdom verwierf, was in 1500 rentmeester van Anna van Bourgondië (Unger, *Bronnen*, II, 410; Fruin, *Rekeningen*, 282 vlg., regesten nr 396, 397, 406; Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, I, 105, 133 vlg.).

⁶⁵ Nagtglas, *Zelandia Illustrata*, II, 318; Van Empel en Pieters, *Zeeland*, genealogische tabel tussen bl. 396 en 397.

⁶⁶ In 1511 convoceert rentmeester van Bewesterschelde voor vergadering van Staten van Zeeland alle prelaten, baenrotsen, ridders, edelen, ambachtsheeren, regeringen van goede steden en anderen (pamflet Knuttel 7306a, onderdeel A1). Vermoedelijk was dit een formule die door rentmeester werd overgenomen uit opdracht tot convocatie die hij van landsheerlijke administratie had ontvangen.

⁶⁷ Op 24-9-1523 vernieuwt Karel Vop verzoek van "den eedelen ende steden van Zeeland" representeerende die twee staeten van Zeeland" verbod van erfrecht van geestelijken (ZA, Rekenkamer A, nr 452 (= 1e copulaatboek), fo 167r vlg.). "Die twee staeten" betekent twee van de drie Staten (vgl. voor uitdrukking noot 69), d.w.z. prelaat als eerste Staat doet om begrijpelijke redenen niet mee.

⁶⁸ ZA, Prelaat en Edelen, nr 209, fo 25r vlg.: in september 1523 werd Wensel van Polanen met brief van heer van Beveren [= heer van Veere] van Middelburg naar Wijk bij Duurstede gezonden naar mijn heer van Utrecht "Ende was omme zyn advys thebbene als een van den principalen edelen svoorscreven Lands van Zeelandt". Anders Lemmink, *Staten*, 131, volgens wie Philips, nadat hij bisschop van Utrecht was geworden, als geestelijke in Staten van Zeeland zetelde, en Henderikx, 'Norbertijner abdi', 289, noot 154, volgens wie Philips tijdens

twee (leden van de) Staten ging, waardoor de positie van de abt als eerste lid stilzwijgend werd gesauveerd ⁶⁹. Philips maakte aanspraak op persoonlijke préséance waar geen staatsrechtelijke conclusies uit moeten worden getrokken ⁷⁰. Het kwam in die periode ook voor, dat de abt uitdrukkelijk onder de edelen en ambachtsheren werd gerangschikt. Een akte van 1519 begint: "Philips van Bourgoingnen, by der genaden Gods bisscop tUtrecht, temporael heere van Zouburg, van Sommelsdyck etc., Maximiliaen van Bourgoingnen, abdt van onser vrouwen cloostre binnen Middelburg, Adolf van Bourgoingnen, heere van Beveren ende van der Vere etc. ende Joost, heere van Cruninghen, van Heynvlief, elck onser voer ons selven ende vervangende in dese zaicke alle dandere edelen ende ambochtsheeren des lands van Zeellant" ⁷¹. De vier met name vermelde ambachtsheren traden dus voor zichzelf op en als vertegenwoordigers van de edelen. Traden zij in een dubbele hoedanigheid op of alleen als edele? In het eerste geval zou er een situatie zijn als in 1472, toen belangrijke ambachtsheren in de Staten als afzonderlijke entiteiten met een eigen stem optraden. Waarschijnlijk is dit niet het geval en moet de passage aldus worden gelezen, dat elk van de vier ambachtsheren als één der edelen zelf met de aanstelling instemde en dat zij bovendien samen voor alle andere edelen instemden. Van Philips van Bourgondië wordt uitdrukkelijk vermeld in welke hoedanigheid hij tot de Staten behoorde: als heer van Souburg en Sommelsdijk. In 1529 treedt de abt op als edele samen met de heer van Veere en de heer van Brigdamme en half Souburg ⁷².

In de zojuist vermelde akte van 1519 werden auditeurs van Statenrekeningen aangesteld ⁷³. Het afhoren van Zeeuwse Statenrekeningen gebeurde gewoonlijk zonder medewerking van de steden door Prelaat en Edelen, in de praktijk door het groepje belangrijke ambachtsheren. Van dat groepje bleven er in het tweede kwart van de 16e eeuw twee over: de abt en de heer van Veere. Inmiddels nam de invloed van de steden toe. De steden raakten betrokken bij het afhoren van rekeningen. In 1544 werd daarvoor een college ingesteld gevormd door de abt, de heer van Veere en afgevaardigden van de steden. Ook op ander terrein drongen de steden het domein van de ambachtsheren binnen. Omstreeks 1543 ontstond binnen de Staten een commissie, bestaande uit de abt, de heer van Veere en de stad Middelburg, die de dagelijkse zaken afdeed, wat tot dan toe door Prelaat en Edelen was gedaan.

In een remonstrantie aan Alva van omstreeks 1569 tegen de voor ambachtsheren nadelige vervanging van de schotsgewijze bede door Alva's imposten trad de prelaat van Middelburg op "over hem selven, ende intervenierende als bisschop voor alle de geestelicheit van den voornoempden lande" ⁷⁴. De abt/bisschop treedt hier op voor de gehele Zeeuwse geestelijkheid, maar niet als lid van de Staten, maar als bisschop, want hij beroept zich op zijn kerkelijk ambt.

zijn Utrechtse episcopaat als vertegenwoordiger van geestelijkheid in Zeeuwse Staten zetelde. Wiersum, 'Oudste geschiedenis van polder Walcheren', 16 vlg., merkt op, dat Philips op 14 april 1517 hoewel bisschop als een van de representanten van de edelen notulen van Staten van Walcheren ondertekent na abt van Middelburg. Op vermelde datum was Philips echter nog niet als bisschop van Utrecht geïnstalleerd.

⁶⁹ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 97, regest nr 148 van in 1940 verloren akte van 30-4-1523: Philips van Bourgoingnen, bisschop van Utrecht, Maximiliaen van Bourgoingnen, abt te Middelburg, Floris van Egmont, graaf van Bueren en Adolf van Bourgoingnen, heer van Beveren [en Veere], 'representerende de twee Staten van Zeeland'.

⁷⁰ Fruin, 'Schot en bede', 68 vlg.: na verheffing van Philips tot bisschop van Utrecht "bleef hij als ambachtsheer in de Staten zitting houden, maar hij had de préséance boven den abt".

⁷¹ ZA, *Prelaat en Edelen*, nr 65, fo 1r; akte van commissie van auditeurs van rekeningen (24-6-1519). Vgl. voor abt als een van de edelen en ambachtsheren van Zeeland, ook Fruin, *Prelaat en Edelen*, 73 vlg., regest nr 24 (20-12-1506), nr 33 (1-8-1508), nr 37 (19-5-1509), nr 40 (15-12-1510), nr 42 (24-4-1511).

⁷² Fruin, *Archief Reimerswaal*, 60 vlg., regest nr 187 (van thans verloren akte): Maximiliaen van Bourgoingnen, abt van Onser-Vrouwenklooster te Middelburg, Adolf van Bourgoingnen, heer van Beveren en Veere en Charles van Bourgoingnen, heer van Brigdamme en half Souburg, beloven als vertegenwoordigende alle edelen van Zeeland aan regering van Reimerswaal kostenvergoeding (5-11-1529).

⁷³ Zie voor het afhoren van rekeningen door of vanwege de Staten Fruin, *Prelaat en edelen*, 6 vlg.

⁷⁴ ZA, Rekenkamer A, nr 453 (= 2e copulaatboek), fo 25r.

Met betrekking tot de vraag of de geestelijkheid vóór 1572 als afzonderlijke stand in de Staten van Zeeland vertegenwoordigd is geweest, kan onder voorbehoud van nieuwe inzichten uit verder onderzoek het volgende worden geconcludeerd. Steeds behoorden enkele geestelijke instellingen, waaronder de Middelburgse abdij, tot de ambachtsheren en zij hadden de rechten en plichten van ambachtsheren ⁷⁵. Het is niet uitgesloten, dat er omstreeks het midden van de 15e eeuw een periode is geweest waarin de landsheer in Zeeland niet alleen met ambachtsheren en steden, maar ook met de geestelijkheid als zodanig overleg wilde voeren en daarom ook niet ambacht bezittende geestelijke instellingen voor een Statenvergadering liet oproepen. Dit was dan een voorbijgaand verschijnsel. Als de belangrijkste ambachtsheren in de Staten niet als ambachtsheren, maar voor zichzelf optreden, is de abt van Middelburg een van hen. Vermoedelijk vanwege zijn geestelijke waardigheid is men de abt tegen het einde van de 15e eeuw zelfs als afzonderlijk lid van de Staten gaan beschouwen, maar in de praktijk vormde de abt als eerste lid en de (overige) ambachtsheren als tweede lid een collectiviteit: Prelaat en Edelen ⁷⁶.

In de (waterschaps)Staten van Walcheren trad de abt van Middelburg wel eens op als een van de Staten van Walcheren, “zoe in zyne naeme als de andere geestelijcken” van het eiland ⁷⁷. Het gaat hier om alle geestelijke instellingen met grondeigendom op Walcheren. De tekst betreft het onderhoud van de zeewerken bij Vlissingen, een zaak van direct belang voor grondeigenaren, zoals trouwens de Staten van Walcheren in het algemeen vooral de belangen van grondeigenaren behartigden.

16.2.4 Samenstelling van Staten van Zeeland: edelen

Als men als wezenskenmerk van een ‘corporatie’ in Immink’s definitie van ‘Staten’ beschouwt, dat vertegenwoordigers van de corporatie geacht worden in bijv. een Statenvergadering te handelen namens alle leden van de corporatie, vormden in de Staten van Zeeland, althans in de 16e eeuw, alleen de edelen een corporatie. Bij de hiervoor vermelde aanstelling van auditeurs in 1519 handelden de vier belangrijke ambachtsheren voor zichzelf en ‘vervangende’ alle andere edelen en ambachtsheren. Al die anderen werden geacht met de aanstelling te hebben ingestemd.

In de decennia vóór 1572 begon binnen het lid van de edelen de zgn. ‘eerste edele’ een afzonderlijke plaats in te nemen, maar hij bleef binnen de collectiviteit van de edelen. Soms wordt in de literatuur ten onrechte de indruk gewekt, dat de eerste edele de overige edelen uit het lid der edelen heeft verdrongen ⁷⁸. Volgens Meerkamp van Embden werd de heer van Veere Maximiliaan van Bourgondië door zijn invloedrijke positie op den duur de enige vertegenwoordiger van de edelen in de Staten, maar werden de overige edelen niet rechtens

⁷⁵ Hendericx, ‘Norbertijner abdij’, 52 vlg. Hendericx, *ibidem*, 59 vlg., vermoedt, dat abt in 14e eeuw aanwezig of vertegenwoordigd is geweest op bijeenkomsten waar grafelijke leenmannen (ambachtsheren) graaf een bede of heervaaftgeld toestonden.

⁷⁶ Geestelijke status van abt krijgt bijzondere nadruk in akte van 1480 waarin Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië reageren op verzoek van wat men Staten van Bewesterschelde zou kunnen noemen: “Van wegen den eerweerde vader in Gode, onsen lieven ende wel geminden, de Prelaet, Edelen, ende Gedeputeerde van de steden van Bewesterschelt *is ons te kennen gegeven*” (afschrift in NA, Handschriften 3e afdeling, nr 2d, daarin nr 349; Den Haag, 18-5-1480). ‘Vader in Gode’ was aanspreektitel van abt en hoort in opsomming bij ‘Prelaet’. ‘Onsen lieven ende wel geminden’ zal op edelen en stedelijke gedeputeerden slaan.

⁷⁷ De Waard, *Inventaris Walcheren*, 488 vlg, regest nr 39 (13-7-1527).

⁷⁸ Fruin, *Rechterlijke indeeling*, 22. Voor Lemmink, *Staten*, 148 vlg., was er in Staten zelfs geen plaats meer voor een stand der edelen na instelling in 1544 van commissie uit Staten voor dagelijks bestuur, bestaande uit abt, heer van Veere (Eerste Edele) en stad Middelburg. Volgens Lemmink bestonden Staten van Zeeland voortaan uit die commissie aangevuld met gedeputeerden van Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen.

van deelneming aan de Staten uitgesloten.⁷⁹ In de periode na het overlijden van Maximiliaan in 1558 tot de Opstand verschenen er weer 'gewone' edelen op Statenvergaderingen⁸⁰.

In 1570 deelt de pensionaris van de Staten Roëls in opdracht van de bisschop en Anthonis van Bourgondië, representant van de Eerste Edele Philips II, aan de rentmeester van Bewesterschelde Van Serooskerke mee, dat hij de edelen van zijn kwartier 'naer ouder gewoonte' moet convoceren voor een Statenvergadering op 17 mei 1570⁸¹. In de Middelburgse abdij bevond zich een register van edelen⁸². De in dat register opgenomen edelen zullen gekwalificeerd zijn geweest om aan Statenvergaderingen deel te nemen. Hoeveel edelen voor een Statenvergadering werden gconvoceerd, hing van het belang van de vergadering af⁸³. In 1571 namen edelen deel aan besluitvorming op een Statenvergadering, waar de representant van de Eerste Edele afwezig was⁸⁴. De het meest in het oog springende activiteit van de Staten van Zeeland tijdens Alva's bewind was het verzet tegen de 10e en 20e penning. Anthonis van Bourgondië bevond zich bij dat verzet in een moeilijke positie. Hij zal in de Staten als representant van de Eerste Edele een belangrijke, zo niet de belangrijkste persoonlijkheid zijn geweest, maar hij kon zich niet namens Philips in de Staten (openlijk) verzetten tegen een essentieel element van de politiek van Philips' vertegenwoordiger in de Nederlanden. Aangenomen mag worden, dat hij zich in het openbaar buiten het verzet heeft gehouden door niet aan Statenvergaderingen deel te nemen. Edelen konden in 1571 als tweede lid van de Staten volwaardig functioneren zonder medewerking van de Eerste Edele⁸⁵.

16.2.5 Standpuntbepaling in Staten kort vóór Opstand

De Staten waren een samenstel gevormd door het 1e lid (prelaat), 2e lid (edelen) en vijf afzonderlijk optredende steden, al werden de steden samen als 3e lid aangeduid. Deze zeven entiteiten namen bij discussies een eigen standpunt in. Aan het slot van een discussie was er niet één Statenstandpunt geformuleerd, maar lagen er zeven standpunten. Waren de standpunten gelijkkluidend, dan waren de Staten 'unaniem' tot een bepaalde conclusie gekomen. Als in de Staten een meerderheid tegenover een minderheid stond, betekende dit niet, dat de gelijkkluidende standpunten van de meerderheid als het standpunt van de Staten werden beschouwd en de standpunten van de minderheid aan de vergetelheid werden prijsgegeven. Als conclusie werden dan de verschillende standpunten vermeld, een bekend verschijnsel in akten van acceptatie waarin de landsheer de reacties van de Staten op een

⁷⁹ Meerkamp van Embden, 'Eerste Edele', 106 vlg. In 1559 werd de jonge Hennin, in de geschiedenis beter bekend als Bossu, als erfgenaam van Maximiliaan van Bourgondië, markies van Veere, Eerste Edele genoemd (Gachard, **Corr. Marg. van Parma**, 3/4).

⁸⁰ Meerkamp van Embden, 'Eerste Edele', 111, vermoedt deelneming van andere edelen dan Eerste Edele in 1562 – 1568 en geeft bewijspplaatsen van deelneming voor 1568 – 1570.

⁸¹ *Pamflet Knuttel nr 7306a*, onderdeel D 4.

⁸² Van Grijpskerke, *Graafschap*, 23, vermeldt oude register der edelen van Zeeland, gekomen uit abdij en in zijn tijd in particuliere handen.

⁸³ Zie noot 81.

⁸⁴ *Pamflet Knuttel nr 7306a*, onderdeel A 7 (ook in Van Grijpskerke, *Graafschap*, 187 vlg.), akte van 21-11-1571 waarbij Staten van Zeeland invoering van 10e en 20e penning opschorten, getekend door bisschop, vijf edelen en vertegenwoordigers van de vijf grafelijke steden.

⁸⁵ Hier volgen enkele gegevens over de laatste Statenvergaderingen voor begin van Opstand. ZA, Prelaat en Edelen, nr 295, fo 25v: rentmeester van Beoosterschelde reisde op 13-11-1571 naar dagvaart in Middelburg en reisde op 17-11 terug naar Zierikzee; fo 26v vlg.: hij reisde op 17-3-1572 naar een dagvaart die op 18-3 verlengd werd tot op 23-3; fo 26v: betaling aan Jacob van Serooskerke (stadhouder van schout van hoge vierschaar van Zeeland) voor 20 dagen vacaties, namelijk 7 in november 1571 en 13 in maart 1572 "by hem gevacheert in de vergaderinge van de Staten op de communicatie nopende de geheeschede beede van de xen en xxen penningen, in welcke vergaderinge meer Edelen boven d'ordinaris gerequireert ende belast waren te beschryven om redenen den Staten deur de zwaricheyt van de zaken mouverende". Er waren dus edelen die altijd werden geconvoceerd en edelen die alleen voor belangrijke zaken werden opgeroepen. Edelen van Beoosterschelde werden omstreeks begin februari 1572 opgeroepen voor dagvaart op 11-2-1572 (*ibidem*, fo 25r). Deze dagvaart zal zijn verschoven naar maart 1572. Op 31-1-1572 was er ook een vergadering van Staten (ZA, Prelaat en Edelen, nr 248, fo 17r).

bedeverzoek vermeldde. Wilden de Staten met een unaniem standpunt naar buiten komen, dan moest men zien te bereiken, dat de minderheid zich bij de meerderheid aansloot. In het bijzonder als de Staten zich verzetten tegen regeringsplannen, was het belangrijk, dat de Staten tegenover de regering een gesloten front vormden waar de regering geen wig in kon drijven. Vaak werden dan ook door de Staten veel tijd en energie besteed om aansluiting van een minderheid te bereiken. Goes verdedigde met betrekking tot de afkoop van de heffing van Alva's penningen meer dan eens een minderheidsstandpunt en sloot zich soms, maar niet steeds bij de meerderheid aan ⁸⁶. Men vond het ongepast, dat een (kleine) stad als Goes aan een afwijkend standpunt bleef vasthouden en zich niet bij de meerderheid van de Staten aansloot ⁸⁷.

Ook de landsheer wilde soms uitdrukkelijk, dat alle Staten (entiteiten) met een bedecensent instemden. Hij wilde daarmee voorkomen, dat een entiteit, in het bijzonder een stad, zich niet tot meewerken aan de realisatie van het consent verplicht achtte, als zij niet met het consent had ingestemd. In 1543 consenteerden Prelaat, Edelen en vier van de vijf grafelijke steden een bede, op te brengen door een baanderheffing ⁸⁸. Zierikzee consenteerde niet en verzocht, dat het bededrag op een andere manier zou worden gevonden. De landsheer accepteerde het consent van de meerderheid en verklaarde, dat de argumenten van Zierikzee niet voldeden, zoals hij de stad zou aantonen. Hij wilde, dat de stad zich bij de andere Staten zou aansluiten ⁸⁹. De stad zal dit hebben gedaan, want enkele maanden later keurde Zierikzee met de andere Staten (entiteiten) met uitzondering van Reimerswaal een betalingsregeling van de bede goed ⁹⁰. Kort daarvoor ontbrak Reimerswaal ook als enige in het consent voor een bede op te brengen door imposten op het platteland ⁹¹. In geen van beide gevallen krijgt het ontbreken van de stad aandacht. Het is niet uitgesloten, dat de surseance die de Reimerswaal in die tijd genoot in verband met pest en overstroming, de medewerking van de stad in de Staten heeft beperkt of geschorst ⁹². Korte tijd later werd een bede geconsenteerd door Prelaat, Edelen en Middelburg, op te brengen door een heffing op landerijen ten laste van de eigenaars ⁹³. Zierikzee consenteerde niet, omdat landerijen die schotvrij waren, ook belast zouden worden. Over de houding van Reimerswaal, Goes en Tholen is niets vermeld. De landvoogdes verklaarde namens de landsheer dit consent te accepteren als 'accoort generael' van de Staten, maar beloofde, dat alleen voor deze keer de vrijdom van schotvrije landerijen werd aangetast en dat dit geen precedent voor de toekomst zou opleveren.

Al gold het standpunt van een meerderheid niet als het standpunt van de Staten, het woog uiteraard zwaarder dan het standpunt van een minderheid, zodat een stemmenverhouding binnen de Staten van belang was. De abt bracht als 1e lid één stem uit. De edelen hadden zich ontwikkeld tot een collectiviteit die als rechtssubject optrad en in de Staten als 2e lid één stem uitbracht. Het lid der steden is nimmer een collectiviteit geweest die als rechtssubject optrad. Elke stad trad als rechtssubject op en bracht één stem uit ⁹⁴. Maar de stem van een stad woog minder zwaar dan de stem van de abt of van de edelen. Vijf stedelijke stemmen

⁸⁶ XVI-7(2).

⁸⁷ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 229, regist nr 262. Toen Goes met betrekking tot afkoop van Alva's penningen tegen meerderheid van Staten ingaand standpunt verdedigde (zie Exc.I-31), liet Anthonis van Bourgondië, representant van Eerste Edele in Staten, aan pensionaris Roëls weten, dat het naar zijn gevoelen en dat van bisschop, vicaris en stad Middelburg niet aanging, dat stad als Goes zich tegen meerderheid van Staten verzette (6-12-1569). Met andere woorden Goes mocht best een eigen standpunt verdedigen, maar moest zich volgens hen aan eind van discussies bij meerderheid aansluiten.

⁸⁸ ZA, Prelaat & Edelen, nr 297, fo 1r vlg.; akte van acceptatie van landvoogdes; Bergen, 18-10-1543.

⁸⁹ "Begeerende daeromme dat zy hen mitten anderen staeten zouden willen conformeren".

⁹⁰ ZA, Prelaat & Edelen, nr 297, fo 2r vlg.; akte van landvoogdes; Brussel, 17-12-1543.

⁹¹ ZA, Prelaat en Edelen, nr 213, fo 1r (5-5-1542).

⁹² Fruin, *Archief Reimerswaal*, 61 vlg., regesten nr 188,191, 193, 205, 207, 212. Omstreeks dezelfde tijd genoot Delft surseance van betaling in verband met de stadsbrand van 1536 en nam de stad daarom niet of in beperkte mate aan het werk van de Staten van Holland deel (*Register Van der Goes*, I, onder meer 550, 643).

⁹³ ZA, Grafelijke Officiëren, nr 22, fo 113v vlg.; akte van acceptatie; Gent, 9-1-1545.

⁹⁴ De Schepper, 'Burgerlijke overheden', 324, stelt, dat Zeeuwse vijf goede steden één gemeenschappelijke stem hadden. Dit was in midden 16e eeuw niet het geval en is vermoedelijk nooit het geval geweest.

samen wogen even zwaar als de stemmen van abt en edelen samen⁹⁵. Voor de steden was mogelijk wat voor de afzonderlijke edelen niet mogelijk was: een stad kon zich bij stemming aansluiten bij een ander lid, namelijk de abt of de edelen. De gezamenlijke stemmen van de abt, de edelen en één van de steden golden als zwaarder dan de gezamenlijke stemmen van de overige vier steden.⁹⁶

16.2.6 Prelaat en Edelen naast steden

Al werden de Prelaat en de Edelen rond 1500 en later als twee leden van de Staten beschouwd met elk één stem, toch vormden zij samen een collectiviteit wat onder meer tot uitdrukking kwam in het bezit van een gezamenlijke pensionaris. Dit wijst op een permanente gezamenlijke werkzaamheid. Inderdaad verrichtten Prelaat en Edelen een aantal werkzaamheden waarvan men zou verwachten, dat zij door de drie leden van de Staten zouden zijn verricht, maar waar de steden geen deel aan hadden⁹⁷. Uit de standpuntbepaling in de Staten blijkt al, dat de Staten in zekere zin uit twee blokken bestonden, enerzijds Prelaat en Edelen, anderzijds de vijf grafelijke steden. Bij een aantal door de Staten geconsenteerde bedden had dit materiële gevolgen in die zin, dat werd vastgesteld, dat elk blok een bepaald gedeelte van het totale bedebedrag moest opbrengen en hoe de blokken hun aandeel zouden financieren⁹⁸. De tweedeling in de Staten manifesteerde zich duidelijk in 1542. De Staten van Zeeland hadden in mei de landvoogdes Maria van Hongarije een bede van jaarlijks 20.000 gl. voor 6 jaar toegestaan. Toen Maria in september bovendien een bede van 20.000 gl. voor één jaar vroeg, verklaarden Prelaat en Edelen zich bereid 10.000 gl. via schothelling op te brengen, maar waren de steden niet bereid de bede in te willigen. De landvoogdes aanvaardde het aanbod van Prelaat en Edelen en zo kwam een bedeprocedure tot stand waarbij aan Zeeuwse kant alleen Prelaat en Edelen betrokken waren⁹⁹. In oktober vroeg de landvoogdes de steden van Zeeland, zowel de grafelijke als de heerlijke, 10.000 gl. op te brengen waarmee in november de grafelijke steden Middelburg, Reimerswaal, Goes en Tholen en naar alle waarschijnlijkheid ook Zierikzee, mede voor de heerlijke steden instemden¹⁰⁰. Dit leidde tot een bedeprocedure waarbij aan Zeeuwse kant alleen de steden betrokken waren.

⁹⁵ Vgl. Grijskerke, *Graafschap*, 159. Dit zal overblijfsel zijn geweest uit tijd, dat Staten van Zeeland uit twee leden bestonden: lid van ambachtsheren en lid van steden. Splitsing van ambachtsheren in twee leden, Prelaat en Edelen, mocht positie van steden niet verzwakken. Fruin, *Prelaat en Edelen*, 4, en in navolging van hem Lemmink, *Staten*, 146, stellen ten onrechte, dat stem van Prelaat, stem van Edelen en gezamenlijke stemmen van steden even zwaar wogen.

⁹⁶ Aldus visie van Prelaat en Edelen toen in 1559 Staten verdeeld waren over toekennen van vrijstelling van impost waarbij Prelaat en Edelen met Reimerswaal tegenover Middelburg, Zierikzee, Goes en Tholen stonden. Zij verklaarden, dat hun standpunt “zoude behooren effect te sorteren als procederende dezelve van de twee eerste staten desselfs Landts mitter adionctie van eender stede wesende een let van den derden staet als naer ouder ghewoonte ghedaen es gheweest.” Landsheer trok beslechting van geschil aan zich (ZA, Prelaat en Edelen, nr 315, fo 22v vlg.). Standpunt van Prelaat en Edelen en Reimerswaal vond toepassing (zie rekeningen van Beoosterschelde: ZA, Prelaat en Edelen, nr 315, 316, 317 over de jaren 1559 – 1561). Situatie herhaalde zich in 1561. Toen stonden tegenover elkaar enerzijds Prelaat en Edelen en Middelburg, anderzijds Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen. Standpunt van eerste groep prevaleerde, maar voorlopig, want landvoogdes liet ruimte voor later eenstemmig standpunt (ZA, Prelaat en Edelen, nr 317, fo 1r vlg., akte van acceptatie, Brussel, 2-8-1561).

⁹⁷ Zie Fruin, *Prelaat en Edelen*, 13 vlg.

⁹⁸ Deze methode werd toegepast bij quotisaties, waarbij bedebedrag over Zeeland werd omgeslagen. Fruin, *Prelaat en Edelen*, 249, geeft overzicht van quotisaties in 1508 – 1542.

⁹⁹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 405, ongefolieerd blad voorin rekening, recto; akte van acceptatie van aanbod van Prelaat en Edelen door landvoogdes; Brussel, 2-9-1542.

¹⁰⁰ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 407, voorin rekening; akte van acceptatie van landvoogdes; Brussel, 10-11-1542. In opsomming van instemmende grafelijke steden ontbreekt Zierikzee. Elders in zelfde rekening (fo 127v) wordt stad echter vermeld onder de grafelijke steden die in bede consenteerden, zodat aangenomen mag worden, dat ook Zierikzee de bede heeft geconsenteerd. Ook in andere copieën van akte van acceptatie ontbreekt Zierikzee (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 1135; *ibidem*, nr 1160, inliggend los blad). In tekst van akte in Boxhorn, *Chroniik*, II, 469 vlg., wordt Zierikzee wel vermeld. Er was overigens met Zierikzee iets

De bedeprocedure van de steden van 1542 paste niet in de feodale verhoudingen. De grafelijke steden traden niet alleen voor zichzelf op, maar ook voor de niet aanwezige zogenoemde 'kleine steden' die ook een deel van de door de grafelijke steden geconsenteerde som moesten betalen. Deze kleine steden waren steden met een eigen heer die tot de edelen van het 2e lid van de Staten behoorde. Het waren niet alle echt kleine steden, want Veere en Vlissingen behoorden er toe ¹⁰¹. In deze bedeprocedure werd verondersteld, dat de heerlijke steden door de grafelijke steden en niet door hun heer werden vertegenwoordigd. Er was sprake van een stedenvertegenwoordiging die het feodale patroon doorkruiste en grafelijke en heerlijke steden omvatte ¹⁰². Naast de middeleeuwse fiscale tweedeling van Zeeland in enerzijds ambachtsheerlijkheden waar het schot werd geheven, en anderzijds grafelijke steden die buiten de schothelling vielen, was er een fiscale tweedeling in steden en platteland gekomen. In 1542 en 1543 werden op het platteland een wijn- en een bierimpost geheven waar de steden, zowel de grafelijke als de heerlijke, vrij van bleven. Als motief voor het vragen van de bede van 10.000 gl. aan de steden stelde de landvoogdes, dat het platteland via de imposten in de oorlogskosten bijdroeg, terwijl daar van de kant van de steden geen bijdrage tegenover stond. De heerlijke stad Veere weigerde aanvankelijk te betalen met het argument, dat heer en stad niet in de bede hadden toegestemd, maar werd tot betalen gebracht, toen de rentmeester goederen van Verenaren in beslag ging nemen ¹⁰³.

In de loop van de 16e eeuw neemt de betekenis van de collectiviteit van Prelaat en Edelen af. De pensionaris van Prelaat en Edelen wordt omstreeks 1570 beschouwd als pensionaris van de Staten.

16.2.7 Staten van Bewesterschelde

De verdeling van Zeeland in Bewester- en Beoosterschelde deed zich ook voor met betrekking tot de Staten. Meer dan eens traden bij een aangelegenheid die Bewesterschelde betrof, naast de Prelaat alleen de Edelen en steden van Bewesterschelde als Staten op. Toen bij de heffing van de Statenimposten van 1472 in Bewesterschelde een technische regeling moest worden getroffen, deden dit Prelaat, Edelen en steden van Bewesterschelde ¹⁰⁴. En toen in 1480 vijandelijke invallen van zee uit Bewesterschelde bedreigden, betoogden Prelaat, Edelen en steden van Bewesterschelde tegenover de landsheer en landsvrouw, dat bewapening van de bevolking en aanleg van verdedigingswerken nodig waren, en vroegen zij vergunning om maatregelen te nemen en tot dekking van de kosten een belasting te heffen ¹⁰⁵. Zij kregen vergunning om de bevolking zo nodig te mobiliseren en om van de inwoners van Bewesterschelde een heffing naar gegoedheid te vorderen, mits de meerderheid van de bevolking met de heffing instemde.

16.2.8 Staten van Zeeland en belastingheffing

bijzonders aan de hand. De landsheerlijke Raad van Finantiën had bepaald hoe de 10.000 gl. over de steden moest worden omgeslagen (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 407, fo 127v). Zierikzee was daarbij op 2.500 gl. gesteld. Stad betaalde echter maar 800 gl. en kreeg op 3-10-1546 toestemming om daarmee te volstaan. Ook andere steden betaalden minder dan bedrag waarop zij waren gesteld. Van de 10.000 gl. kwam in totaal 5.750 gl. binnen (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 1135, staat tussen fo 56v en fo noch 56r; *ibidem*, nr 1138, fo 55v vlg.).

¹⁰¹ De andere kleine steden waren Domburg, Westkapelle, Brouwershaven, Kortgene en Sint Maartensdijk.

¹⁰² Akte van acceptatie: de gedeputeerden van Middelburg, Reimerswaal, Goes en Tholen "als representerende die gemeene steden van Zeelant". 'Gemene steden' zal hier betekenen alle steden, grafelijke en heerlijke steden samen.

¹⁰³ Ermerins, *Vere*, 2e stuk, 74.

¹⁰⁴ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 102v; compositie met regering van Goes over zoutimpost.

¹⁰⁵ NA, Handschriften 3e afdeling, nr 2d, daarin nr 349; afschrift van akte van Maximiliaan van Oostenrijk en Maria van Bourgondië, Den Haag, 18-5-1480, waarin passage: "behoudelic dat in't ommestellen van den voorszeden costen penningen ende in dese jegewordige zettinge, de meeste ende ganste [aldus] menichte van den voorscreven ondersaten ende inwonende van den voorszeden quartiere van Bewesterschelt dair inne consenteren".

Het terrein van de belastingheffing is als het ware een speelveld waarop bepaalde spelers (potentiële belastingheffers) worden toegelaten. In Zeeland besliste de graaf wie als speler tot het veld werd toegelaten. In beginsel reserveerde hij het veld geheel voor zichzelf, maar hij liet gaandeweg andere spelers toe zoals steden, bezitters van heerlijkheden, Staten van Zeeland¹⁰⁶. Deze spelers kregen dan een grafelijke vergunning tot belastingheffing (octroy) of werden door leenrechtelijke bepalingen gerechtigd tot belastingheffing in de in leen ontvangen heerlijkheid. Een octroy kon op één bepaalde belasting betrekking hebben, maar ook van ruimer strekking zijn en betrekking hebben op belastingheffing voor onbepaalde tijd. De graaf en de andere tot het fiscale terrein toegelaten spelers moesten zich bij hun spel, de belastingheffing, aan bepaalde regels houden. Zo hadden zij voor veel heffingen de toestemming van bepaalde personen of instanties nodig. Voor wat de graaf betreft, hij deed dan een bede aan de ambachtsheren of de Staten.

Belasting heffen is uitoefening van openbaar gezag. Als onder de term 'belastingheffer' wordt verstaan een gezagsdrager (persoon of instantie) die op grond van zijn gezag een belasting heft, dan is deze term voor de 15e en 16e eeuw (andere perioden buiten beschouwing gelaten) niet steeds bruikbaar¹⁰⁷. Met betrekking tot de Zeeuwse Statenimposten deden zich soms situaties voor waarin de vraag opkomt, wie nu eigenlijk de imposten hief. Hierna is de voorstelling in de tijd van de imposten gevolgd.

De Staten van Zeeland waren in oorsprong de instantie die de bevolking van het graafschap tegenover de graaf vertegenwoordigde. In deze hoedanigheid werden de Staten betrokken bij het regeren van Zeeland zonder een regerende instantie te worden. De graaf regeerde, maar had daarvoor in bepaalde situaties de toestemming van de bevolking nodig, in het bijzonder voor financiële maatregelen als belastingheffing. Als de Staten de landsheer op zijn verzoek toestonden een belasting te heffen, was de landsheer en niet de Staten de belastingheffer.

De meest kenmerkende Zeeuwse belasting was het schot. Het was een heffing op landerijen waar de grond in de steden buiten viel, een plattelandsheffing. De steden waren juridische enclaves in het platteland. Ambachtsheren oefenden rechtsmacht over het platteland van Zeeland uit en speelden een centrale rol bij de schothheffing. De edelen die het eerste of tweede lid van de Staten vormden, waren oorspronkelijk de Zeeuwse ambachtsheren. Aanvankelijk waren alle ambachtsheren edel. Alle Zeeuwse ambachtsheren waren leenman van de graaf. De abt van Middelburg was als ambachtsheer de kring van de edelen binnengekomen. Als de graaf omstreeks het midden van de 15e eeuw een bede vroeg in de vorm van een schothheffing of van een bedrag dat door schothheffing bijeengebracht moest worden, waren het vaak alleen de edelen die de graaf de bede toekenden, en bleven de steden buiten de procedure¹⁰⁸. Steden en platteland, evenals Bewesterschelde en Beoosterschelde, waren staatkundig nog niet volledig geïntegreerd.

16.3 *Beden*

16.3.1 Oud en nieuw bedetype

In de 15e eeuw gingen de Staten van Zeeland optreden als belastingheffende instantie. Zij vervulden als zodanig een regeringstaak, oefenden openbaar gezag uit. Aan deze nieuwe situatie lag een verandering in de aard van de door de graaf gevraagde beden ten grondslag. Aanvankelijk vroeg de graaf in de late middeleeuwen als bede een heffing te mogen toepassen (hierna 'oude bedetype'). Werd de bede toegestaan, dan vloeide de opbrengst van de heffing (gewoonlijk een schot) in de grafelijke kas. In de 15e eeuw werd het gebruik, dat de graaf als bede een bepaald bedrag vroeg dat door een belastingheffende instantie bijeengebracht zou worden (hierna 'nieuwe bedetype').

¹⁰⁶ Zie voor bijzondere positie van Middelburg: Dirksen, 'Stedelijke heffingen', 14 vlg.

¹⁰⁷ Vraag wie in middeleeuwen Zeeuws schot op landerijen hief, is onderwerp van discussie; zie Dekker, *Zuid-Beveland*, 447. Dekkers door mij voor 14e eeuw en later overgenomen standpunt is, dat schot werd geheven door graaf, betaald door geërfd en geïnd door ambachtsheren.

¹⁰⁸ NA, Grafelijkheids Rekenkamer van Holland, nr 3, fo 6v vlg.; op 26-9-1462 gaven te Zierikzee 'die Ridderscippe, edele luyden ende leenmannen' van Zeeland Karel een bede over geheel Zeeland van 26.000 klinkaarts jaarlijks gedurende 10 jaar, op te brengen door schothheffing.

Door de vervanging van het oude bedetype door het nieuwe werd in beginsel de relatie tussen een bede van de graaf en de financiering van het inwilligen van de bede verbroken. De betaling aan de graaf van het door hem verlangde bedrag en het bijeenbrengen van het geld voor die betaling werden twee afzonderlijke procedures ¹⁰⁹. Duidelijker dan voorheen werd nu het bijeenbrengen van geld, in het bijzonder de fiscale politiek, een afzonderlijk onderdeel van de openbare financiën. De weg werd geopend voor het optreden van een andere belastingheffer dan de graaf, die het toegezegde bedrag aan de graaf uitkeerde. Er kwam ruimte voor verschillende financieringsmethoden waartussen men kon kiezen. Bij het oude bedetype lag door het inwilligen van de bede de financiering gewoonlijk vast: schotheffing door de graaf tegen een bepaald tarief. Bij het nieuwe bedetype moest er over twee zaken worden onderhandeld en beslist: de hoogte van het aan de graaf te betalen bedrag, en de financiering daarvan. Voor de graaf ging het om de hoogte van het bedrag en de zekerheid, dat de gekozen financieringsmethode het bijeenbrengen van dat bedrag garandeerde. Voor het overige was de financieringsmethode voor de graaf van ondergeschikt belang. Voor de bevolking, vertegenwoordigd door de Staten, was de hoogte van het bedrag en de financiering van het bedrag ruwweg van even groot belang. Het gevolg was, dat de graaf aan de Staten een zekere vrijheid in de financiering liet. Als het aan de graaf toegezegde bedrag door belastingheffing bijeengebracht werd en de belasting meer opbracht dan het toegezegde bedrag, moest worden vastgesteld door wie en voor welk doel het overschot een bestemming zou krijgen. Als daarentegen de belastingheffing minder opbracht dan het de graaf toegezegde bedrag, was er een tekort dat gedekt moest worden. Er ontstond, aanvankelijk nog aarzelend, een dualistisch systeem van openbare financiën, enerzijds de graaf, anderzijds de Staten. Alva wilde door zijn penningen dit dualisme tenietdoen ten gunste van de graaf, de Opstand deed het teniet ten gunste van de Staten.

Als hierna de termen Statenbelastingen en Statenimposten worden gebruikt, zullen in het algemeen de Staten als belastingheffende instantie kunnen worden beschouwd, maar soms is ook de landsheerlijke administratie bij de belastingheffing betrokken, maar min of meer in de marge. Het is zuiverder om de termen te gebruiken voor belastingen die voor rekening van de Staten werden geheven. Het risico van de belastingheffing was dan voor de Staten die de landsheer een bedrag hadden toegezegd en genoodzaakt waren dat bedrag bijeen te brengen. Om te bepalen of die situatie zich voordeed, kan als criterium worden gehanteerd door of namens wie de rekening van de belastingheffing werd afgehoord, zij het dat vaak de afhoring in aanwezigheid van commissarissen van de landsheer plaats vond, als de rekening een Statenbelasting betrof. Op grond van dat criterium blijken veel heffingen Statenbelastingen te zijn ¹¹⁰. Twee typen van Statenbelastingen moeten worden onderscheiden: door de edelen alleen geheven schot en door (prelaat,) edelen en steden geheven belastingen. Het eerste type verdwijnt spoedig.

De vóór 1572 geheven Statenimposten kunnen als voorlopers van de Hollands-Zeeuwse imposten van de jaren 1574 – 1576 worden beschouwd. Imposten brachten een nieuw aspect in de Zeeuwse fiscaliteit. Terwijl het schot altijd een plattelandsheffing bleef waar grond in de steden buiten viel, kwamen er imposten zoals op bier die naar hun aard zowel in steden als op het platteland konden worden geheven. Overigens werd bij toepassing van zulke imposten vaak tussen steden en platteland onderscheiden en heeft het lang geduurd voor die imposten

¹⁰⁹ Damen, *Staat van dienst*, 338, onderscheidt twee manieren waarop Staten landsheer financiële steun konden verlenen: landsheer toestemming geven om gedurende een of meer jaren bepaalde belasting te heffen, of landsheer overeengekomen bedrag leveren en dat bedrag zelf door bijv. accijnzen of rentenverkoop bijeen te brengen, en stelt, dat in Zeeland eerste systeem tot 1473 van kracht was. Hoe dan vóór 1473 in Zeeland ook door Damen vermelde overschotten konden ontstaan, verklaart hij niet. Damens onderscheid is echter niet zuiver. Het had moeten luiden: landsheer belasting toestaan, of bedrag. In laatste geval waren het niet vanzelfsprekend Staten die bedrag bijeenbrachten. In Zeeland kon bedrag ook door grafelijke schotheffing bijeengebracht worden. In grafelijke kas kwam dan niet schotopbrengst, maar toegekende bedrag terecht, en moest afzonderlijk bestemming van overschot worden vastgesteld ingeval schot meer opleverde dan aan graaf toegezegd bedrag. Vgl. ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 32, fo 77r., en pasage waar noot 104 betrekking op heeft..

¹¹⁰ Lange tijd hebben prelaat en enkele edelen voor Staten rekeningen afgehoord (Fruin, *Prelaat en Edelen*, 13 vlg.)..

uniform in steden en platteland werden geheven. Daarnaast waren er imposten op landerijen en vee die naar hun aard plattelandsheffingen waren.

De vroegste Zeeuwse Statenimposten waarvan het bestaan zeker is, verschenen in 1472. Hierna volgt eerst een overzicht van de Zeeuwse fiscaliteit in de periode waarin de Statenimposten van 1472 verschenen, dat niet een min of meer volledige beschrijving van de materie geeft, maar bepaalde kenmerken van de fiscaliteit belicht.

16.3.2 Landsheerlijke bedden in 1452 - 1471

De belastingheffing op gewestelijk niveau was in de middeleeuwen aanvankelijk in handen van de graaf. De grafelijke belasting bij uitstek was het grafelijk schot op landerijen. Vóór omstreeks 1370 hief de graaf de jaarbede, een schot met een betrekkelijk laag vast tarief dat hij zonder toestemming van wie ook mocht heffen. Toen de geldbehoefte van de graaf niet langer uit de bestaande geldbronnen kon worden voldaan, begon de graaf schot te heffen met wisselende en hogere tarieven, maar daar had hij de toestemming van de ambachtsheren (edelen) voor nodig. Aanvankelijk had een bedeverzoek van de graaf op slechts één jaar betrekking, maar in de 15e eeuw werd het gewoonte dat de graaf voor een reeks van jaren tegelijk een bedeverzoek deed ¹¹¹. De bereidheid van de Zeeuwse edelen (ambachtsheren) om de graaf op zijn bede de heffing van een schot of een bepaald uit schotheffing verkregen bedrag toe te kennen, zal ongetwijfeld zijn vergroot door de omstandigheid, dat bij de in het derde kwart van de 15e eeuw gebruikelijke tariefstructuur van het schot (heffing 'steenschietens') in het algemeen de ambachtsheren vooral in Bewesterschelde een niet onbelangrijk deel van het door hen in hun ambacht geïnde schot zelf mochten behouden ¹¹². Het sporadisch in dringende geldnood geheven heervaartsgeld had daarentegen een tariefstructuur (heffing 'bij der brede') waarbij ambachtsheren hoogstens een klein deel van de heffing mochten behouden.

In 1450 was de heffing van een schot voor 6 jaar afgelopen. Over 1451 werd bij grote uitzondering geen schot geheven. In 1452 werd de landsheer een bede voor 10 jaar toegestaan. Op grond van een ongedateerde instructie voor de commissarissen van de landsheer die in Zeeland de bede moesten vragen, kan men zich een beeld van de gang van zaken vormen ¹¹³. Er zou te Goes inzake de bede een dagvaart van ridderschappen en edelen van Zeeland worden gehouden. Op hun vraag welk bedrag men namens de landsheer van Zeeland aan bede en schot eiste, konden de commissarissen antwoorden, dat de in Holland de landsheer toegestane en in werking zijnde bede 40.000 schilden bedroeg, en dat het gebruik was, dat als Holland en Zeeland samen de landsheer een bede toestonden, 2./3 van het bedrag voor rekening van Holland kwam en 1/3 voor rekening van Zeeland ¹¹⁴. Dus zou voor rekening van Zeeland komen 20.000 schilden van 30 gr., is 2500 £ gr. Van dat bedrag zou 2/3 ten laste van Bewesterschelde komen en 1/3 ten laste van Beoosterschelde. De commissarissen zouden er op kunnen wijzen, dat men in Zeeland de landsheer eigenlijk niet minder kon bieden dan het bedoelde derde deel, omdat men gewoon was dat altijd in alle bedden te geven. Vervolgens zou er in Iersekeroord een dagvaart gehouden worden waarvoor reeds waren geconvoceerd de edelen en leenmannen van Zeeland en de regeringen van Middelburg en Zierikzee. Het zou nuttig zijn, als de commissarissen dan met burgemeesters en schepenen van Middelburg een regeling zouden treffen over de betaling van het schot door poorters van Middelburg.

¹¹¹ Aanvankelijk noemde men een gedurende aantal jaren op te brengen schot een schot van totale in die periode op te brengen aantal groten per gemet, te betalen in jaarlijkse termijnen, bijv. schot van 60 groten per gemet, te betalen in 6 gelijke jaarlijkse termijnen. Later werd dit genoemd schot van 10 groten per gemet gedurende 6 jaar.

¹¹² Dekker, *Zuid-Beveland*, 457 vlg. In Bewesterschelde behielden ambachtsheren bij schotheffing steenschietens gemiddeld tientallen procenten van schot. Overigens waren er in dit opzicht grote verschillen tussen afzonderlijke ambachtsheren. Zie 16-8(2).

¹¹³ KHA, Inv. A 11, dossier nr XI-26. Stuk is ongedateerd, maar moet blijken inhoud in 1451/1452 zijn opgesteld.

¹¹⁴ "dat men gecostumeert is, als men de landsheer enige bede gheeft mitten gemeijnen lande van Holland ende van Zeeland, te taxeren altoes up Zeeland halff alsoe vele als men in Holland pleicht te gevene, dats te verstane Holland die tweedeel ende Zeeland dat derde".

Uit deze instructie kan worden afgeleid, dat het startpunt van de bedeprocedure in Holland lag. Daar was op een dagvaart van gedeputeerden van Holland en, naar mag worden aangenomen, ook van Zeeland door of namens de landsheer een bedeverzoek gedaan van een bepaald jaarlijks bedrag voor Holland en Zeeland samen gedurende 10 jaar en daar zal vanwege de landsheer het motief van het bedeverzoek zijn meegedeeld. Na die gezamenlijke dagvaart hadden Holland en Zeeland elk een eigen procedure gevolgd. Holland had de landsheer een jaarlijks bedrag van 40.000 schilden toegezegd. Het was geen rechtsregel, maar wel gebruik, dat Zeeland dan de helft van het Hollands bedrag toezegde. Dit was het enige motief dat de commissarissen in Zeeland voor hun bedeverzoek behoeften te geven. Het motief van de landsheer om een bede te vragen was ongetwijfeld reeds op de Hollands-Zeeuwse dagvaart meegedeeld. Er was overigens in die tijd in Zeeland een groeiend verzet tegen de procedure om van Zeeland als vanzelfsprekend de helft van het door Holland op te brengen bedrag te verlangen ¹¹⁵.

De bedeprocedure in Zeeland verliep in twee fasen. Op 5 november 1451 werd in Goes een dagvaart van ridderschappen en ambachtsheren in Zeeland gehouden. Daar werd het bedeverzoek aan Zeeland gedaan, waarop de ridderschappen en ambachtsheren antwoordden, dat voor zoveel de bede in Holland geconsenteerd zou worden, wat volgens hen naar ouder gewoonte vóór een consent in Zeeland behoorde te geschieden, de bede in Zeeland ook wel voortgang zou hebben welk antwoord de aanwezige landsheerlijke commissaris terstond ging medelen aan Karel (de Stoute) die voor zijn vader Philips de Goede optrad. Op 31 maart 1452 werd Karel in het tolhuis van Iersekeroord door de edelen van Zeeland een bede van 18.000 schilden per jaar gedurende 10 jaar geconsenteerd ¹¹⁶ welk bedrag gevonden zou worden uit schothelling. Aan hun bedeconsent hadden de edelen de voorwaarde verbonden, dat de landsheer een nieuwe keur voor Zeeland zou uitvaardigen ¹¹⁷. Het schottarief was zo hoog gesteld, dat de heffing een overschot zou opleveren. De edelen kregen op hun verzoek toestemming van de landsheer om daaruit jaarlijks tot een totaalbedrag van 6.850 schilden giften te doen aan de echtgenote van Philips, aan zoon Karel en aan een aantal hoge landsheerlijke functionarissen ¹¹⁸. De landsheer verpachtte de

¹¹⁵ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 371, maakt melding van advies van 1444 van ridderschap van Zeeland, ondersteund door vijf Zeeuwse steden, dat, naar uit summiere mededeling van Van de Spiegel kan worden afgeleid, zelfstandige bedeprocedure voor Zeeland bepleitte. Op merkwaardige manier komt Zeeuws verzet tegen koppeling aan Holland tot uiting in Poelman, *Oostzeehandel*, I, 2e stuk, nr 2118: mededeling van landsheer Philips de Goede aan steden en dorpen van Zeeland van uitspraak van Groningen inzake vordering van Ulrick van Oost-Friesland, d.d. 15-6-1455. Gebruikt is een (in 1940 vernietigde) originele akte uit GA Middelburg, waarin twee passages waren onderstreept (onderstreping is methode voor schrappen van tekst). Eerste passage betreft plaatsen waaraan akte was gericht. Dit waren de vijf grafelijke steden die in Zeeuwse Staten waren vertegenwoordigd, en verder vier niet-grafelijke steden en twee dorpen die geen zitting in Staten hadden. Namen van laatstbedoelde zes plaatsen zijn onderstreept. Tweede onderstreepte passage volgt op mededeling, dat Holland en Zeeland 2500 postulaatguldens moeten betalen en luidt: "dairaff dat na oude gewoenten ende haircomen onse lande van Hollant ende van Vrieslant die tweedeel behoirt te betalen ende die van Zeelant dat derdendeel". Van Zeeuws standpunt bezien zijn beide 'doorhalingen' begrijpelijk.

¹¹⁶ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 32, fo 9r. Locatie van tolhuis had protocolaire reden. Landsheer of diens zoon Karel moest persoonlijk bede op Zeeuwse bodem verkrijgen. Tolhuis te Iersekeroord lag tegenover Brabantse wal van Schelde en was in het algemeen plek in Zeeland die het gunstigst van buiten Zeeland te bereiken was.

¹¹⁷ Zie over effect van voorwaarde en werkzaamheden van Zeeuwse ambachtsheren voor nieuwe keur die niet verder kwam dan concept: Fruin, *Keuren*, XIV vlg.

¹¹⁸ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 32, fo 77r vlg. Zie voor dergelijke giften Damen, *Staat van dienst*, 354 vlg., die vraag stelt of giften vrijwillig werden gedaan of onder druk van Bourgondisch bestuursapparaat, en antwoord in het midden laat. Bij overweging van positie van Zeeuwse edelen (ambachtsheren) moet in aanmerking worden genomen, dat vooral in Bewesterschelde bij in 1452 toegepaste vorm van schothelling ('steenschietens') meeste ambachtsheren een, vaak aanzienlijk, deel van door hen geïnd schot zelf mochten behouden, zodat voor hen schothelling geldelijk voordeel opleverde. Totaal van giften uit deze bede voor de 10 jaar blijkt uit staten van afwikkeling van bede gebonden achterin in ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 32. Gedurende 8 jaar werd bovendien langs andere weg dan overige giften ten laste van Zeeuwse rentmeesterschappen 200 schilden per jaar als gift toegekend. Interessant is in

schotheffing in Bewesterschelde aan de rentmeester van dat district ¹¹⁹. Het motief voor deze bij een heffing met een van tevoren te berekenen opbrengst ongebruikelijke handelwijze waren moeilijkheden bij de schotinning.

Steden waren in 1452 niet bij het consenteren van de bedde betrokken ¹²⁰, zoals zij het evenmin waren bij de kwestie van de nieuwe keur. De belangrijkste steden, Middelburg, Zierikzee en Reimerswaal, vielen niet onder de werking van de Zeeuwse keuren. Zowel wat de rechtsorde in het algemeen als wat de fiscaliteit betreft, waren de genoemde drie steden, en voor wat het object van de schotheffing (landerijen) betreft ook de overige steden, enclaves in Zeeland. Zoals reeds werd vermeld, waren Middelburg en Zierikzee niettemin geconvoceerd voor de dagvaart waarop de bedde werd behandeld ¹²¹. Vrij regelmatig verstrekten de steden aan de landsheer een lening en wellicht wilde de landsheer dat onderwerp met de belangrijkste twee steden bespreken. In elk geval hadden de steden belang bij een schotheffing, omdat hun poorters schot moesten betalen voor hun Zeeuwse landerijen. Vooral het landbezit van Middelburgse poorters was aanzienlijk. Vanouds mochten Middelburgse poorters hun schot buiten de normale inner van het schot, de ambachtsheer, om aan de grafelijke rentmeester betalen. Deze procedure werkte niet goed, zodat een aanzienlijk deel van de poorterslanderijen in de praktijk buiten de schotheffing bleef. Bij de zesjarige bedde van 1445 had de stad uit eigen initiatief op zich genomen, dat haar poorters hun schot betaalden aan de stad die het geld aan de landsheerlijke rentmeester afdroeg. De landsheerlijke commissarissen kregen in hun vorenvermelde instructie opdracht om op de dagvaart er bij de regering van Middelburg op aan te dringen, dat de stad zich verplichtte het schot van haar poorters te innen en aan de rentmeester af te dragen.

Middelburg was in 1445 echter verder gegaan dan de commissarissen nu verlangden. De stad had toen, zij het voor een enkel jaar, het door haar poorters verschuldigde schot voor haar rekening genomen en tot dat doel de stedelijke assisen verhoogd ¹²². In 1448, 1449 en 1450 betaalde de stad in een bijzondere schotheffing aanzienlijke bedragen ter zake van landerijen van poorters ¹²³. De stad besloot in 1452 om voortaan steeds het door haar poorters ter zake van landerijen verschuldigde schot voor stedelijke rekening te nemen en had daardoor een direct financieel belang bij schotheffing ¹²⁴.

In 1456 werd schotsgewijs een heervaartgeld geheven. Heervaartgelden dienden voor de financiering van militaire operaties, in dit geval een veldtocht tegen Utrecht met het doel David

dit verband bedelparij bij gedeputeerden van Vlaanderen, nadat Karel de Stoute hun eind 1467 om bedde voor zijn blijde inkomst en huwelijk had gevraagd: "Les députés étant de retour à leur auberge, le receveur de Flandres vint les trouver, et leur exposa qu'il était chargé par madame, mère de monseigneur le duc, et par mademoiselle de Bourgogne de les prier qu'ils ne les oubliassent pas, et qu'ils voulussent leur accorder à chacune annuellement 2000 ridders [= een munt] pendant la durée de l'aide demandé par le duc"; Antonie, de grote bastaard van Bourgondië "s'était aussi recommandé à eux" (Gachard, *Collection*, I, 191 vlg.). ¹¹⁹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 32, fo 106r vlg.; pachtovereenkomst van 10-5-1456. In Franse tekst wordt gesproken van een 'ferme'.

¹²⁰ Buiten beschouwing blijft situatie vóór 1452. Heervaart met daarmee verbonden heervaartgelden is afzonderlijk instituut dat in het algemeen eveneens buiten beschouwing blijft.

¹²¹ Dekker, 'Vertegenwoordiging', 359, stelt begin van convoceren van Middelburg en Zierikzee voor beraadslaging over bedden op tweede kwart van 14e eeuw.

¹²² Kesteloo, 'Stadsrekeningen', I, 178 vlg.; Unger, *Bronnen*, II, 544 met noot 14, 545 met noot 3, 548 met noot 10.

¹²³ Kesteloo, 'Stadsrekeningen', I, 316 vlg.; Unger, *Bronnen*, II, 549 met noot 7. Het betrof zoen van Denemarken en zoen van Bremen. **NAZIEN**

¹²⁴ Unger, *Bronnen*, I, 685, vermeldt onder reeds vóór 1452 verloren voorboden e.d. ordonnantie van 7-4-1452 omtrent vrijdom van schot. Dit zal zelfde regeling zijn als voirbot van 12-4-1452 inzake vrijstelling van betaling van schot waarvan uittreksel zich moet bevinden in *Grote Raad Mechelen, Dossiers beroepen uit Holland*, III, dossier nr 221. Vgl. Unger, *Bronnen*, II, 17 vlg., nr 51, en 18 vlg., nr 52: landsheer beperkt regeling tot maximaal 50 gemeten land in Bewesterschelde (14-9-1524). Regering van Middelburg motiveerde regeling onder meer met stelling, dat poorters die aan stedelijk fiscaal regime waren onderworpen en stedelijke assisen betaalden, dubbel belast werden als zij voor hun landerijen schot moesten betalen.

van Bourgondië, zoon van Philips de Goede, in het bezit te stellen van de bisschopszetel. Zij werden in de 15e eeuw meestal bij der brede geheven, waardoor de ambachtsheren geen profijt hadden van het 'vrije' van hun ambacht. De landsheer vroeg om 2.000 gewapenden. Ridderschap en steden van Zeeland consenteerden op een dagvaart in Den Briel op 19 juli 1456 in aanwezigheid van Karel (de Stoute) die voor zijn vader optrad, een heervaartgeld van 3½ gr.Vls per gemet bij der brede. Heervaart was in oudere tijden een verplichting in natura in de vorm van levering door de bevolking van een contingent gewapende mannen ¹²⁵. In 1456 was daar nog een restant van over. Edelen mochten hun schot betalen in de vorm van persoonlijke militaire dienst ¹²⁶. Er waren inderdaad edelen die niet betaalden, omdat zij of een zoon in de operatie tegen Utrecht gediend hadden ¹²⁷.

In 1462 stonden de ambachtsheren van Zeeland de landsheer (Philips de Goede) voor 10 jaar een bede van 26.000 klinkaarts per jaar toe waarvan de eerste jaartermijn verviel in 1462 ¹²⁸. Het bedrag zou door schotheffing opgebracht worden. De bede was een onderdeel van een complex regelingen. De Staten van Zeeland hadden de landsheer een reeks grieven en verlangens voorgelegd en in samenhang met de bede reageerde Karel namens zijn vader Philips daarop. Met betrekking tot giften was nu een splitsing gemaakt tussen giften aan de naaste familie van de landsheer en giften aan functionarissen. De giften aan de naaste familie waren geïncorporeerd in het bedebedrag dat was samengesteld uit 20.000 klinkaarts voor Philips, 4.000 klinkaarts voor zoon Karel, 1.000 klinkaarts voor echtgenote van Philips en 1.000 klinkaarts voor echtgenote van Karel. De familieleden waren voor hun gift niet langer afhankelijk van een overschot, maar hadden een vaste aanspraak tegenover Zeeland op uitkering. De edelen mochten een overschot van de heffing besteden voor giften aan dienaren en functionarissen van de landsheer. Zij hadden daarvoor toestemming van de landsheer nodig, maar waren overigens vrij in het uitdelen van de giften.

In 1467 volgde Karel de Stoute zijn vader Philips de Goede als landsheer op, maar reeds sinds 1465 oefende hij de regering van de Bourgondische landen uit. Zijn regering was ook op het terrein van de openbare financiën een onrustige periode. Nog tijdens de loop van de tienjarige bede van 1462 werden de landsheer opnieuw beden toegestaan. In 1467 werd een bede van 20.000 klinkaarts voor bekostiging van troepen toegekend, gedeeltelijk in 1467 en voor de rest in 1468 te betalen uit schotheffing ¹²⁹.

In 1469 werd Karel ter gelegenheid van zijn blijde inkomst en zijn huwelijk in 1468 een bede van 20.000 klinkaarts voor hem en 2.000 klinkaarts voor zijn echtgenote jaarlijks voor 8 jaar

¹²⁵ Zie voor heervaart en heervaartgeld in Zeeland Bos-Rops, *Graven*, 47, 99, 101 vlg., 144 vlg., 179 vlg., 217, 219, 392.

¹²⁶ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 883, fo 1r: "die consenteringe van welker heervairtbede gedaen is geweest bi condicyen dat die edelen luyden huer voirscreven scot sullen mogen betalen mit dienste die zij in de voirscreven heervairt doen".

¹²⁷ ZA, Rekenkamer 1, BO, br 883, fo 10r: Jan van Hodenpyl, heer van Haamstede; fo 17r: Adriaen van Borsselen als ambachtshere in Duiveland. In beide gevallen betrof het ambachtsheren die heervaartgeld over hun ambacht niet afdroegen. Zij zullen heffing wel van grondeigenaren in hun ambacht ingevorderd hebben (voorzover zij niet zelf grondeigenaar waren), maar opbrengst hebben behouden als vergoeding van kosten van hun militaire dienst.

¹²⁸ NA, Grafelijkheids Rekenkamer van Holland, nr 3, fo 6v vlg.; Zierikzee, 26-9-1462.

Onderhandelingen over bede zijn begonnen met vergadering van Staten van Holland en van Zeeland. Op 20 en 21-3-1462 werden boden naar groot aantal edelen en steden van Holland en Zeeland gezonden met convocaties voor vergadering in Den Haag om in aanwezigheid van Karel onder meer nieuwe bede te bespreken (NA, Grafelijkheids Rekenkamer van Holland, nr 162, fo 172r vlg.). Abt van Middelburg ontbreekt onder geconvoceerden. Begin april 1462 werd op vergadering Karels boodschap voorgelezen (Meilink, 'Holland en conflict', 135). Op 24-4-1462 zond Middelburg gedeputeerden naar dagvaart in Den Briel waar Karel alle edelen, prelaten en steden van Holland en Zeeland had ontboden ter zake van nieuwe bede (Kesteloo, 'Stadsrekeningen', II, 133). Kokken, *Steden*, 34, vermeldt niet nader gespecificeerde dagvaartoproep van 15-7-1462 voor Zierikzee, Brouwershaven, Middelburg, Vlissingen, Westkapelle, Domburg en Goes 'inzake de bede', waar zelfde bede mee zal zijn bedoeld.

¹²⁹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 45, fo 1r.

toegestaan, opnieuw uit schotheffing te betalen ¹³⁰. Voor het in 1472 vervallende 4e jaar van de bede werd als giften aan functionarissen uit het overschot van de bede in Bewesterschelde uitgekeerd 2.660 klinkaarts (waarvan 100 kl. op een vroeger jaar betrekking hadden) en uit het overschot in Beoosterschelde 200 klinkaarts. Wat uiteindelijk van de bede overschoot, kwam toe aan de abt van Middelburg en de heer van Veere (de voornaamste personages in de Staten van Zeeland) die het geld in het belang van Zeeland moesten besteden ¹³¹. Voor Bewesterschelde bedroeg het finale overschot 6-18-6-15 £ vls en voor Beoosterschelde 2-4-11-0 £ vls, is samen ruim 73 klinkaarts. Het aan de Staten toekomende finale overschot van de bede werd per verstreken jaar en afzonderlijk voor Bewester- en Beoosterschelde uitgerekend. Hiertoe maakten de rentmeesters elk voor zijn ressort een staat op waarin zijn vermeld de opbrengst van het schot in het desbetreffende jaar en (per categorie) alle uitbetalingen en verrekeningen ten laste van de opbrengst met als uitkomst het aan de Staten toekomende bedrag ¹³².

16.3.3 Landsheerlijke beden in 1472

Omstreeks 1472 was de politieke situatie waar Zeeland bij was betrokken, als volgt. De landsheer, Karel de Stoute, voerde gewoonlijk een oorlog of bereidde er een voor. In 1472 kwam er een voorlopig einde aan de oorlog met de Franse koning, waarna Karel zijn oorlogszuchtige plannen tegen anderen ging uitvoeren. De Zeeuwse Statenimposten zijn in het kielzog van oorlogvoering ontstaan ¹³³.

In 1471 liep de 10-jarige bede van 1462 af. Aan het begin van 1472 liep alleen de 8-jarige bede van 1469 waarvan het 4e jaar in 1472 verviel. Op 28 augustus 1572 consenteerden de Staten van Zeeland de kanselier van Bourgondië ten behoeve van Karel drie beden ¹³⁴.

De eerste bede bedroeg 10.666 2/3 kronen (= 17.066 2/3 klinkaarts) per jaar gedurende 3 jaar welke periode gerekend werd te zijn ingegaan met Kerstmis 1471. Het bedrag was het Zeeuwse aandeel in een bede van 120.000 kronen die de Bourgondische Nederlanden

¹³⁰ Datum van consent van 8-jarige bede komt voor in akte van consent van beden van 1472 (NA, Grafelijkheids Rekenkamer van Holland, Registers, nr 3, fo 67v). Motief van bede, 'om zyn blide incomst als om zyn huwelicx wille', is vermeld in ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, staat gehecht tussen fo 129v en 130r, fo 11r. Karels aandeel in bede wordt in op Bewesterschelde betrekking hebbende staat omschreven als voor periode van 8 jaren voor Holland en Zeeland samen 240.000 gouden leeuwen van 5 sch.gr., is 480.000 klinkaarts van 30 gr. waarvan 2/3 voor rekening van Holland en 1/3, is 160.000 klinkaarts of 20.000 klinkaarts per jaar, voor rekening van Zeeland, van welk Zeeuws aandeel 2/3 of 13.333 klinkaarts en 10 gr. door Bewesterschelde moet worden opgebracht (en resterende 1/3 door Beoosterschelde). Aandeel van Karels echtgenote wordt volgens zelfde berekeningswijze van in totaal 8.000 gouden leeuwen herleid tot Zeeuws aandeel van 2.000 klinkaarts per jaar waarvan 2/3, is 1.333 klinkaarts 10 gr. op te brengen door Bewesterschelde (en resterende 1/3 door Beoosterschelde).

¹³¹ Raming van totaalbedrag dat nodig was en uit schotheffing moest komen, was in klinkaarts voor Karel 20.000, zijn vrouw 2.000, giften aan functionarissen 2.320 en geschatte uitkering aan abt van Middelburg en heer van Veere 1.140 (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 49r.). Men streefde dus bewust naar bedrag dat via abt en heer van Veere ten behoeve van Zeeland zou kunnen worden besteed.

¹³² ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, staat voor Bewesterschelde gehecht tussen fo 129v en 130r; *ibidem*, nr 877, staat voor Beoosterschelde gehecht tussen fo 89v en 90r. Opschrift van staat voor Bewesterschelde vermeldt, dat staat is gemaakt om te bewijzen welk overschot van dat bedejahr zuiver in handen van abt van Middelburg en heer van Veere moet komen.

¹³³ Dat oorlogvoering tot vernieuwing op fiscaal terrein heeft geleid, is bekend. Uitspraak van Mann: "die Fortschritt der Einkommensbesteuerung (ist) an die Fersen der groszen Kriege geheftet" geldt ook voor andere terreinen van de fiscaliteit (F.K. Mann, 'Steuersoziologie', 290).

¹³⁴ Hierna vermelde gegevens over beden en hun betaling en bijzonderheden van Statenimposten zijn, voorzover niet anders is vermeld, ontleend aan Nederlandse akte van consent van Staten van Zeeland, van 28-8-1472 (*Nederlandse akte*; NA, Grafelijkheids Rekenkamer, Registers, nr 3, fo 67v vlg.), en Franse akte van Karel de Stoute, van 7-9-1472, waarin deze consent met enige afwijkingen herhaalt en voorschriften geeft voor impostheffing en wat daarmee verband houdt (*Franse akte*; ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 98r vlg.).

hadden toegekend voor bekostiging van troepen ¹³⁵. In tegenstelling tot de gebruikelijke bedebetaling in jaartermijnen moest de bede in halfjaarlijkse termijnen worden betaald, met de terugwerkende kracht van de ingangsdatum waardoor de eerste halfjaartermijn reeds was verstreken, een bewijs van de geldbehoefte van de landsheer.

De 2e bede bedroeg 24.000 klinkaarts per jaar gedurende 10 jaar welke periode in 1472 inging. De 3e bede werd rechtstreeks de echtgenote van Karel toegekend en bedroeg 2.000 klinkaarts per jaar gedurende de tien jaren van de 2e bede. Het bedrag bestond uit 1.000 klinkaarts ter vergoeding van de schade die Margaretha van York had geleden bij de brand in het kasteel te Male bij Brugge tijdens haar verblijf aldaar¹³⁶ en 1.000 klinkaarts voor haar onderhoud zoals de echtgenote van Philips de Goede had genoten. De 2e en 3e bede samen waren in feite een verlenging van de in 1471 afgelopen tienjarige bede van 1462 tot hetzelfde jaarlijkse bedrag van 26.000 klinkaarts, maar wel in halfjaarlijkse termijnen te betalen. De echtgenote van Philips had indertijd slechts 1.000 klinkaarts per jaar genoten. De brand te Male moest er worden bijgesleept om het bedrag voor Margaretha op 2.000 klinkaarts per jaar en zo het totale jaarbedrag van de 2 beden op de 26.000 klinkaarts van de bede van 1462 te brengen.

Het geld voor de drie beden zou in de eerste plaats worden bijeengebracht door schotheffing. Volgens de *Franse akte* werd de schotheffing geconsenteerd door prelaat en edelen ¹³⁷. Blijkbaar geschiedde de schothefing buiten de steden om. Het was te voorzien, dat het schot niet voldoende geld zou opleveren. Wat dan nog ontbrak, zou door een complex Statenimposten opgebracht moeten worden. Zowel in de *Nederlandse* als in de *Franse akte* was dit een aangelegenheid van prelaat, edelen en steden.

De imposten zouden dezelfde looptijd hebben als de 10-jarige bede: een periode van 10 jaar beginnend op 29 augustus 1472 ¹³⁸. Er werd rekening mee gehouden, dat de fiscale bronnen niet genoeg of niet tijdig genoeg geld voor de betaling van de beden zouden opbrengen. In dat geval zouden de rentmeesters van Bewester- en Beoosterschelde het ontbrekende op het land Zeeland en zijn inwoners mogen verhalen ¹³⁹.

16.4 Statenimposten van 1472

16.4.1 Aard van Statenimposten van 1472

De Statenimposten waren imposten van het Land Zeeland, 'Land' hier gedacht als een handelende persoon. De imposten zouden geïnd worden uit naam van het Land Zeeland ¹⁴⁰. Landsheer Karel werd nu geconfronteerd met een nieuwe belastingheffer en stipuleerde, dat hij, zijn echtgenote en dochter en, voor wat huiselijk gebruik betreft, zijn huispersoneel van de imposten vrijgesteld zouden zijn ¹⁴¹.

16.4.2 Rol van Staten bij invoering van Statenimposten van 1472

¹³⁵ In *Franse akte* wordt rekenmunt van bede genoemd 'escu' van 4 schellingen groten Vlaams welke benaming zal zijn afgeleid van de écu à la couronne. Zie voor deze 'legerbede' Van Gent, *Pertijelike saken*, 87, 110 vlg.

¹³⁶ "pour luy aydier de supporter la perte qu'[j]elle a eue en ses joyaulx et autrement à cause du feu" (brand in kasteel van Male waar Karel en zijn vrouw toen verbleven).

¹³⁷ "iceulx prelat et nobles ont consenti et accordé de lever encore 3 gr. Vls per gemet steenschietens". *Nederlandse akte* heeft soberder: "sal gestelt wesen 3 gr. Vls.[enz.]".

¹³⁸ Aldus *Franse akte*. *Nederlandse akte* vermeldt geen looptijd van imposten. Zie ook bepaling in *Franse akte*, dat de twaalf met impostheffing belaste gecommiteerden opbrengst van imposten aan landsheerlijke rentmeesters op vervaldagen van beden moesten afdragen en daarmee doorgaan "jusques à l'[j]entier furnissement desdites sommes accordées à nous et à notredite compaigne".

¹³⁹ "Et se faulte y a de payement nosdits Rentmaistres pourront lever par exécution réelle sur ledit pays [= Zeeland] et les habitans d'[j]icellui ce qui restera à payer et furnir chacun desdits jours et termes passez". Hoe rentmeesters hun verhaal moesten zoeken, is niet voorgescreven.

¹⁴⁰ *Nederlandse akte*: "Ende de penningen daaraf comende sullen ontfangen werden uter name van den voirscreven lande by ordonnantie van den voirscreven xij persoenen".

¹⁴¹ *Franse akte*; XVI-4(3).

De geldbehoefte van de landsheer vormde de aanleiding voor de impostheffing. De belastingopbrengst vloeide de landsheer toe en kwam hoogstens Zeeland ten goede voorzover de landsheer in het belang van Zeeland handelde. Het aandeel van de landsheer in de totstandkoming van de imposten blijkt uit de *Franse akte*, het aandeel van de Staten uit de *Nederlandse akte*.

In de *Nederlandse akte* die het eerst verscheen, reageren de Staten op het bedenverzoek van de landsheer. Er is ongetwijfeld over de inhoud overleg geweest tussen de landsheerlijke administratie en de Staten en het zal van tevoren vastgestaan hebben, dat de inhoud van de akte in het algemeen voor de landsheer acceptabel was. De Staten namen in zoverre een bijzondere positie in, dat tot hen twee van de belangrijkste edelen van de landsheer behoorden: Hendrik van Borsele, heer van Veere, en Adolf van Kleef, heer van Ravestein.

De Staten verklaren, dat zij de kanselier van Bourgondië ten behoeve van de landsheer de drie hiervoor gespecificeerde bededragingen hebben geconsenteerd. Vervolgens verklaren zij, dat om het geld voor de beden bijeen te brengen 3 gr.Vls per gemet steenschietens zal worden geheven en voor wat dan nog aan de bededragingen te kort komt, een door twaalf notabele personen van Zeeland te heffen 'assys ende impost'. Deze personen worden gecommiteerd door de Staten en wel zes door de edelen en zes door de goede steden. Wat zij of de meerderheid van hen met betrekking tot de imposten zullen doen of voorschrijven, zal vaststaan en voor ieder en tegenover ieder van kracht zijn. De imposten zullen worden gelegd op wijnen, koren, allerhande graan, bier, zout, turven en hout gebruikt en gesleten ¹⁴² in Zeeland 'ende anderssins duechdelike'. De strekking van de laatste woorden zal zijn, dat ook andere goederen dan de opgenoemde belast mogen worden als zij daarvoor in aanmerking komen. De imposten zullen worden geheven in naam van het Land Zeeland volgens voorschriften van de twaalf gecommiteerden en de opbrengst zal worden afgedragen aan de [landsheerlijke] rentmeesters van Zeeland ten behoeve van de landsheer in termijnen die de akte vermeldt. Als niet correct wordt betaald, mogen de rentmeesters het ontbrekende bij 'heerlijke executie' verhalen op Zeeland en zijn inwoners. De twaalf gecommiteerden zullen rekening en verantwoording van hun ontvangsten afleggen aan de bevolking van Zeeland ¹⁴³ in aanwezigheid van de Staten, nadat de rentmeesters van Zeeland daartoe geconvoceerd zijn. Als boven de voor de beden benodigde gelden een overschot resteert, mag dit ten behoeve van Zeeland besteed worden.

De Staten verbonden aan hun consent de volgende voorwaarden. De kanselier moest hun een akte van [landsheerlijke] vergunning om de imposten te heffen bezorgen. Verder moest hij een akte leveren die de Staten de bevoegdheid gaf om met harde hand de imposten van onwilligen in te vorderen. Dit was nodig, omdat de Staten uit zichzelf geen rechtsmacht over de bevolking hadden. De derde voorwaarde was, dat het Land Zeeland en de Staten gedurende de looptijd van de tienjarige bede vrij zouden blijven van nieuwe beden en lasten.

16.4.3 Rol van landsheer bij invoering van Statenimposten van 1472

In de *Franse akte* reageerde de landsheer op 7 september 1472 op het consent van de Staten. De akte begint met een uitvoerige considerans waarin het consent van de Staten wordt vermeld en waaruit blijkt, wat aan de kant van de Staten na het verlenen van hun consent met toestemming van de kanselier van Bourgondië is gedaan: de keus van twaalf gecommiteerden die een stelsel van imposten hebben ontworpen.. De drie toegestane beden worden beschreven. Om het geld van de beden bijeen te brengen hebben prelaat en edelen erin toegestemd 3 gr.Vls. per gemet steenschietens te heffen. De bijzonderheden van deze schotheffing worden vermeld. Om het bedrag te vinden, dat de schotheffing te weinig opbrengt voor de betaling van de beden hebben prelaat, edelen en goede steden met toestemming van de landsheer gecommiteerd ¹⁴⁴ van de zijde van prelaat en edelen (volgen zes namen) en van de zijde van de goede steden (volgen zes andere namen) om te regelen en te heffen bepaalde 'impostz et assiz' op wijnen, bieren, meel, zout, meekrap, hout en

¹⁴² 'geoirboirt ende gedistribueert'. Deze woorden geven territoriale begrenzing van impostheffing aan: het gaat om goederen die in Zeeland ge- of verbruikt worden.

¹⁴³ "dengheenen van den voirscreven lande [= Zeeland]".

¹⁴⁴ "aient par notre congié commis et député". Uit latere passages in akte blijkt, dat kanselier aan Staten bij geven van hun consent had toegestaan, dat door hen gekozen gecommiteerden imposten zouden opstellen en heffen.

turven, aangevoerd, verkocht en uitgevent in Zeeland ¹⁴⁵. De imposten zullen worden geheven van alle bewoners van Zeeland en van anderen die eraan onderworpen zijn, in naam van het Land Zeeland volgens de regeling en in opdracht van de gecommiteerden. De opbrengsten worden ontvangen door de twaalf gecommiteerden of de door hen daartoe aangestelde personen en afgedragen aan de landsheerlijke rentmeesters in de vastgestelde termijnen tot het gehele bedrag van de toegestane bedden is afgedragen. Wat van een termijn te weinig is afgedragen, mogen de rentmeesters bij reële executie verhalen op Zeeland en zijn bewoners. De twaalf gecommiteerden of de door hen voor de heffing aangestelde personen leggen jaarlijks van hun ontvangsten en uitgaven rekening en verantwoording af aan prelaat, edelen en goede steden of de door hen voor het afhoeren van de rekeningen aangewezen personen in aanwezigheid van de daartoe geconvoceerde landsheerlijke rentmeesters. Als na betaling van de bedden een overschot resteert, mag dit ten behoeve van Zeeland en nergens anders voor worden besteed. Vervolgens worden de door de gecommiteerden opgestelde imposten op wijnen, bieren, meel van tarwe, masteluin en rogge, zout en meekrap beschreven.

In de akte volgt dan het beschikkende deel waarin Karel meedeelt, wat hij naar aanleiding van de inhoud van de considerans besluit. Hij geeft de twaalf gecommiteerden vergunning om op te stellen en te heffen of te laten heffen in naam van Zeeland gedurende tien jaar de opnieuw beschreven vijf imposten. Hij stelt zichzelf, zijn echtgenote en dochter, en voor wat huiselijk gebruik betreft, zijn huispersoneel van de imposten vrij. De regeling van het afleggen van rekening en verantwoording en van de bestemming van een overschot wijken enigszins af van wat de Staten blijkens de considerans hadden voorgesteld. De twaalf gecommiteerden moeten (steeds) zelf rekening en verantwoording afleggen zo vaak de Staten hun dit opdragen. Het bij het sluiten van de rekeningen vastgestelde overschot zal ten behoeve van Zeeland worden besteed. Duidelijker dan in de considerans blijkt, dat niet pas na de volledige betaling van de bedden, maar per rekenperiode wordt vastgesteld of er een besteedbaar overschot is. Karel draagt al zijn functionarissen die de aangelegenheid kan aangaan, op de Staten en de twaalf gecommiteerden van de hun verleende vergunningen gedurende tien jaar te laten genieten. Tenslotte draagt Karel zijn baljuws en andere justitiële functionarissen op om op verzoek van de twaalf gecommiteerden of de door hen voor de heffing aangestelde personen de imposten van weigeraars of trage betalende onder dwang in te vorderen op de manier waarop gewoonlijk schulden aan de landsheer worden ingevorderd. Geschillen over de imposten zullen door de plaatselijke gerechten met spoed worden afgedaan, nadat de klager zekerheid voor de van hem gevorderde som heeft gesteld.

16.4.4 Conflicten verbonden met de komst van Statenimposten

Er deed zich in de Staten een probleem voor met de heerlijkheid Veere. De stad Veere was niet rechtstreeks in de Staten vertegenwoordigd, maar door haar heer, een van de belangrijkste Zeeuwse edelen. De heerlijkheid Veere bestond uit de stad Veere en enig aangrenzend platteland. De heerlijkheid was een (Zeeuwse) vrije heerlijkheid, d.w.z. de graaf had al zijn gezag aan zijn leenman, de heer van Veere, in leen gegeven met uitzondering van het gezag dat hij als leenheer tegenover zijn leenman kon uitoefenen. Zodoende had de graaf ook het recht van belastingheffing aan zijn leenman afgestaan. Het plattelandsdeel van de heerlijkheid was vrij van het grafelijk schot. Belastingen werden in de heerlijkheid uitsluitend door de heer of met diens machtiging door de stad geheven. Op de dagvaart van de Staten van 28 augustus 1472 verklaarde Hendrik van Borselen, dat zijn stad Veere niet gehouden was in de nieuwe imposten bij te dragen, omdat zijn heerlijkheid een vrije heerlijkheid was ¹⁴⁶. Hier botsten twee staatsinrichtingen, de leenrechtelijke en een nieuwe waarin Staten gezag uitoefenden. Men kwam er uit door de 'sans préjudice-procedure' toe te passen. Hendrik verklaarde, dat hij er in toestemde, dat de imposten te Veere geheven zouden worden zonder dat dit afbreuk zou doen aan zijn recht op fiscale vrijheid van zijn heerlijkheid.

¹⁴⁵ "qui se levront, vendront & dispenceront audit pays".

¹⁴⁶ "Gemerct dat die [= heerlijkheid Veere] was ende es geprivilegeert vrye heerlicheit van allen costen ende exempt van enigerhande excysen, cailloten oft andere nyeuwe imposicien te contribueren noch te betalen anders dan hem [= heer Hendrik] ende tot zynen profbite." (ZA, Verz. charters afkomstig van heren van Beveren en Veere, nr 1, in die akte Hendrik zijn recht op fiscale vrijheid van zijn heerlijkheid voor toekomst handhaafde). Oorzaak van 'botsing' lag bij graaf. Deze had alle recht op belastingheffing in heerlijkheid Veere aan heer in leen gegeven en daarna aan Staten bevoegdheid tot impostheffing in geheel Zeeland gegeven zonder voor heerlijkheid Veere uitzondering te maken.

Met betrekking tot de bierimpost van de Staten die in 1473 in de plaats van de Statenimposten van 1472 kwam, deed zich een soortgelijk probleem voor. De bewoners van Vossemeer, een heerlijkheid op het eiland Tholen, weigerden in het eerste jaar van heffing (1473/74) de impost te betalen met een beroep op hun rechten ¹⁴⁷. De relevante omstandigheden deden zich ook al bij de Statenimposten van 1472 voor, maar die hadden zij naar hun zeggen onder dwang betaald. De Vossemeesters beweerden krachtens hun privileges vrij te zijn van alle beden en imposten totdat hun land door de graaf bereden zou zijn, en verder, dat na de berijding zij niet gehouden waren de bierimpost tegen het volle tarief te betalen, maar met 1/3 van het tarief konden volstaan. De berijding was de vaststelling van het aantal aan schotheffing onderworpen gemeten van een stuk land, in het bijzonder een nieuw ingedijkte polder ¹⁴⁸. Dit gebeurde oudtijds door te paard om het stuk land te rijden. Zolang landerijen niet bereden waren, kon er geen schot van worden geheven. In Vossemeer nam men het standpunt in, dat vóór de berijding in de heerlijkheid geen enkele belasting kon worden geheven. Ook de bewering, dat na de berijding de bierimpost van hen slechts tot 1/3 van het tarief kon worden geheven, hield verband met een bijzonderheid van de schotheffing. Vrij vaak stonden landerijen, bijv. een polder, niet 'ten vollen schote', maar bijv. 'ten halven schote'. Van deze landerijen werd dan het schot naar de helft van het normale tarief geheven. Volgens de Vossemeesters stond hun heerlijkheid 'ten dordendeel schoots int land van der Tholen'. Ook hier beschouwden zij een specifieke schotregeling als een algemene fiscale regeling. De Vossemeesters legden de kwestie aan de landsheerlijke financiële instanties, o.m. de rekenkamer te Mechelen, voor, maar bij het sneuvelen van Karel de Stoute in 1477 was nog geen beslissing genomen. Volgens de auditoren van de desbetreffende rekening moest de portie van Vossemeer op de bewoners worden verhaald, omdat hun aanspraak op vrijdom slechts op het schot betrekking had en niet op de 'settinge opt bier' waar niemand in Zeeland vrij van was.

16.4.5 Twaalf gecommiteerden van Staten van Zeeland

De gecommiteerden vormden een door de Staten ingestelde commissie ad hoc en hun handelingen waren dan ook handelingen van de Staten. Prelaat en edelen hadden als gecommiteerden benoemd: Michiel van Heenvliet, schildknaap ¹⁴⁹, Clays Jansz. van Wissenkerke ¹⁵⁰, sire Clays Symoensz., priester, officiaal en provisor van Walcheren ¹⁵¹, Pieter van Scellacht ¹⁵², Jan Beyersz. van Vocxdale ¹⁵³ en Lenaert Willemsz. ¹⁵⁴, rentmeester

¹⁴⁷ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 1485, fo 3r vlg.

¹⁴⁸ Dekker, *Zuid-Beveland*, 453 vlg.

¹⁴⁹ Uit geslacht Van Heenvliet en van Kattendijke, behoorde tot edelen en wordt schildknaap genoemd in NA, Hof van Holland, nr 5651, fo 131v. *Divisiechroniek* (ed. 1517, fo 333r) noemt hem ten onrechte "baeliu van Zyricxzee ende van tlant van Scouwen".

¹⁵⁰ Behoorde tot edelen, was onder meer klerk van rentmeester van Bewesterschelde en burgemeester en baljuw van Middelburg (Damen, *Staat van dienst*, 498, vgl. ook 283). Volgens Damen eindigde zijn baljuwschap van Middelburg in 1471. In contemporain verhaal van oproer in Zierikzee in 1472 wordt hij nog baljuw genoemd: "Ende die van Middelburgh met haeren Bailliou, Claes Jansz. genaemt, verblijden hen zeere om deser Stede [=Zierikzee] qualick varen" (NA, Handschriften 3e afd., nr 2d, 18e-eeuws afschrift, fo 2r).

¹⁵¹ Figureert in slot van *Nederlandse akte* als gemachtigde van heer van Ravestein (Adolf van Kleef). Zijn geestelijke functies zijn vermeld in NA, Handschriften 3e afd., nr 2d, daarin nr 152, afschrift van akte van bisschop van Utrecht d.d. 24-10-1473. Hij bezat een vicarie in Domburg (Fruin, *Inventaris Abdij*, 359 vlg., regest nr 877) en was rentmeester van Anna van Bourgondië, tweede echtgenote van Adolf van Kleef (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 877, fo 72v). *Divisiechroniek* noemt hem 'Iacob Ians soen van Middelburch geboren [,] priester ende provisor van tlant van Walchren, ende rentemeester des heren Adolf van Ravenstein' (ed. 1517, fo 333r). Hij werd op last van Adolf begraven in kerk van [West]-Souburg waarin later harten van Adolf en Anna van Bourgondië in twee 'tombekens' werden bijgezet (NA, Handschriften 3e afdeling, nr 2d, daarin nr 103, afschrift van sententie van Karel tegen Zierikzee, d.d. 9-4-1473; Lantsheer, *Zelandia Illustrata*, I, 697). Heerlijkheid Souburg behoorde toe aan Anna van Bourgondië (Lantsheer, *ibidem*, 695 vlg.).

¹⁵² Behoorde tot edelen en kan bedoeld zijn in Grijskerke, *Graafschap*, 341.

¹⁵³ Was in 1484 schout van de hoge vierschaar van Bewester- en Beoosterschelde (Fruin, *Rekeningen*, 251, regest nr 220, en 262, regest nr 283);

van Ghysbrecht van Nyenrode. De door de steden benoemde gecommiteerden waren Adriaen van Schoonhoven, burgemeester van Middelburg ¹⁵⁵, Adriaen Jacobsz. ¹⁵⁶, Jan Hobucxz., burgemeester van Zierikzee ¹⁵⁷, Jan van Noirtgauwe, baljuw van Zierikzee ¹⁵⁸, Daniel Pieterszone en Symoen Pietersz.

Vrijwel algemeen worden de gecommiteerden in bronnen en geschiedschrijving ten onrechte voorgesteld als functionarissen (commissarissen e.d.) van de landsheer, wat onder meer tot gevolg heeft, dat de Statenimposten gezien worden als landsheerlijke belastingen. Dit begon al in het vonnis van het Hof van Holland tegen Jan Rootstock, deelnemer aan het oproer te Zierikzee, waarin sprake is van de doodslag op twee commissarissen van de landsheer ¹⁵⁹. Het misverstand zal in de hand zijn gewerkt doordat de landsheer hun vergunning had gegeven om de imposten te heffen. Voor de bevolking waren de Staten als belastingheffende instantie een onbekend verschijnsel. De gecommiteerden zullen zich bij hun werkzaamheden ter versterking van hun positie op de landsheerlijke vergunning hebben beroepen. Deze vergunning veranderde echter niet hun status van gecommiteerden van de Staten die handelden in naam van het Land Zeeland.

16.4.6 Vorm van Statenimposten van 1472

Het stond niet van het begin af vast welke objecten belast zouden worden. Volgens de *Nederlandse akte* werden de twaalf gecommiteerden gemachtigd om imposten te stellen op wijnen, koren, allerhande granen ¹⁶⁰, bier, zout, turven en hout, alles voor zover het in Zeeland verhandeld werd; de akte vermeldt geen tarieven. Volgens de iets latere *Franse akte* gold de machtiging imposten op vins, cervoises, farines, seel, garances, bois en tourbes (wijnen, bieren, meel in verschillende samenstelling, zout, meekrap, hout en turven). Voor de granen was meel in de plaats gekomen en meekrap was toegevoegd. De *Franse akte* vermeldt ook het definitieve impostenstelsel met tarieven: imposten op wijnen, bieren, diverse meelsoorten, zout en meekrap. Hout en turven waren uiteindelijk afgevalen als belastingobjecten. De rentmeester Bewesterschelde geeft een kort overzicht van de imposten en vermeldt gedeeltelijk andere tarieven dan de *Franse akte* ¹⁶¹. Zijn tarieven zullen toegepast zijn en zijn

¹⁵⁴ Figureert in slot van *Nederlandse akte* als rentmeester en gemachtigde van Ghysbrecht van Nyenrode. Hij verpachtte met Jan Hobucxz. op 27-1-1473 wijn-, bier- en meelimposten in rentmeesterschap Tholen (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 1484, fo 3v).

¹⁵⁵ Kesteloo, 'Stadsrekeningen', II, 73.

¹⁵⁶ Kesteloo, 'Stadsrekeningen', II, 73, voor zijn burgemeesterschappen in onder meer 1471 en 1475.

¹⁵⁷ Hij was burgemeester in 1459, 1463 en 1472 (NA, Handschriften, 3e afd., nr 1357, 13 vlg.) en verpachtte met Lenaert Willemsz. op 27-1-1473 wijn-, bier- en meelimposten in het rentmeesterschap Tholen (ZA, RekB-O, nr 1484, fo 3v).

¹⁵⁸ Hij pachtte in 1470 voor 6 jaar baljuwschap van Zierikzee en liet die functie waarnemen door Jacob Oloutsz. (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 877, fo 16v). Hij was burgemeester van Zierikzee in 1470 (NA, Handschriften, 3e afd., nr 1357, 14). Na oproer werd hij als baljuw met ingang van 1-10-1473 vervangen door Jan van Boschuysen (Van Gent, *Pertijelike saken*, 114; datum van vervanging in ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 877, fo 16v). Jacob Oloutsz. werd in praktijk als baljuw beschouwd en noemt zich zo in brief van 23-11-1472 waarin hij zijn gedrag met betrekking tot oproer verontschuldigt (NA, Handschriften 3e afd., nr 2d, daarin nr 112; vgl. *Tegenwoordige Staat*, I, 288).

¹⁵⁹ NA, Hof van Holland, nr 5651, fo 131r, vonnis van 27-2-1475: "twee commissarissen mijns harde, geduchte ende souveraine heer mijnen heer den Hertoge van Bourgondien". *Divisiechroniek* vermeldt uitdrukkelijk, dat de nieuwe belastingen niet door de landsheer werden opgelegd zonder mee te delen wie dan wel de belastingheffers waren: Karel was over oproer zeer ontstemd "hoe wel die aggraviacie ende beswaringhe van den excysen op die stede ende ingeseten bi hem niet geordineert noch ingeset was" (ed. 1517, fo 333v).

¹⁶⁰ Hierbij zal gedacht moeten worden aan bonen, erwten, e.d.

¹⁶¹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 100v.: *wijn*: "up elken groten dat de stoop wyns gesleten binnen Zeelant binnen den steden ende plaetsen dair te voren assyss[en] op waeren [...] gelden zoude te tappe twee miten ende in den dorpen ende plattenlande daer te voren geen assys geweest en hadde vier miten Vlems"; *bier*: "up elc vat biers dat men in Zeelant drincken ende sliten zoude" 4 gr.Vls; *meel*: "up elc achtendeel meels dat men binnen Zeeland sliten zoude" 12 miten; *zout*: "up elck hondert zouts" 8 schellingen gr.Vls; *meekrap*: up elc hondert meede" 4 gr.

hierna vermeld. De Staten zullen het impostenstelsel naar hun inzichten hebben kunnen inrichten, maar daar enige tijd van overleg voor nodig hebben gehad.

De summierse gegevens over de imposten in de *Nederlandse* en de *Franse akte* bevatten te weinig gegevens om als grondslag voor de heffingsprocedure te dienen. Er zullen gedetailleerde ordonnances opgesteld zijn waar de impostenheffers, collecteurs of pachters, zich aan moesten houden. Voor de Statenimposten van 1472 zijn zulke ordonnances niet beschikbaar. Ordonnances voor de bierimpost van 1473 (zie hierna) geven een indruk van de inhoud van zulke regelingen.

De belaste objecten van de Statenimposten van 1472 vormen twee groepen. Wijn, bier en meel waren bestemd voor direct persoonlijk verbruik. Voorbeelden van deze imposten waren vanouds bestaande stedelijke assisen. De imposten op deze objecten waren belastingen op goederen in economisch verkeer. De imposten op zout en meekrap waren productiebelastingen.

De wijnimpost trof de verkoop in het klein en liet de voor Middelburg belangrijke groothandel in wijn vrij. De impost had een dubbel tarief waardoor rekening werd gehouden met het bestaan van stedelijke wijnheffingen. De impost bedroeg in steden met een plaatselijke wijnheffing $8 \frac{1}{3} \%$ van de prijs van de wijn, in dorpen en andere plaatsen zonder wijnheffing $16 \frac{2}{3} \%$ van de prijs ¹⁶². De belasting steeg dus met de kwaliteit van de wijn wat een welstandselement in de impost bracht. De impost zal geheven zijn van de kleinhandelaar (tapper) die de impost aan zijn afnemers in de prijs doorberekende ¹⁶³. Het tarief was immers uitgedrukt voor een kleinhandelsmaat (stoop) en de kleinhandelaar kende de door hem berekende prijs.

De bierimpost bedroeg 4 gr. per ton ¹⁶⁴. De heffing trof in elk geval brouwers. Hollandse brouwers moesten de bierimpost betalen, als zij op enkele eilanden van Bewesterschelde bier aanvoerden in havens buiten de 'vrije' steden. Zij weigerden aanvankelijk te betalen ¹⁶⁵. Het geschil werd beëindigd door een compositie die zij met Bewesterschelde sloten. In Zeeland werd weinig bier gebrouwen bij gebrek aan goed water, zodat veel bier per schip uit andere gewesten werd aangevoerd. Als bier werd aangevoerd in kleine plattelandshaventjes ('upslagen') en dan verder op het platteland werd verhandeld, was de impostheffing het best gewaarborgd, als de impost bij aankomst van de bierschepen werd geheven. In steden waar beter toezicht kon worden gehouden, zal een andere heffingsprocedure zijn toegepast, bijv. heffing op het moment dat een kleinhandelaar (tapper) bier bij een groothandelaar insloeg. Anders dan bij de wijnimpost gold het tarief van de bierimpost voor een groothandelsmaat (vat). De affaire met de Hollandse brouwers ging alleen Bewesterschelde aan. De compositie zal zijn getroffen door de Staten van Bewesterschelde: prelaat en edelen en steden van Bewesterschelde. Burgemeesters en schepenen van Middelburg speelden blijkbaar een centrale rol bij de uitvoering van de compositie wat verklaard zou kunnen worden uit het ontbreken van een administratief apparaat van de Staten.

De meelimpost trof het meel van tarwe, masteluin (mengsel van tarwe en rogge) en rogge en werd geheven van het in Zeeland verhandelde meel. Het tarief was 12 miten (= $\frac{1}{2}$ gr. Vls) per

¹⁶² Volgens *Franse akte* zouden wijntarieven zijn 4 en 6 miten per groot, d.w.z. $16 \frac{2}{3} \%$ en 25% .

¹⁶³ Gedacht kan worden aan heffingsmethode waarbij van elke kleinhandelaar (tapper) periodiek voorraad werd gecontroleerd en werd bijgehouden hoeveel en welke soort wijn hij van groothandel kocht. Daaruit kon zijn omzet worden berekend, terwijl zijn kleinhandelsprijs bekend was.

¹⁶⁴ Volgens *Franse akte* 5 gr. per ton.

¹⁶⁵ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 102v, bij ontvangsten uit imposten in Borsele: "van den brauwers van Delft ende anderen steden vut Hollant dewelke in gedinge stonden tiegens die van Bewesterschelt voir minen genadigen heere ende zinen Raidt van de nieuwe imposicie gestelt up de iijj groten up elc vat biers van twelke zy niet betalen en wouden, mits welken was mit himlieden verleken ende geappointeert by den voirscreven lande van Bewesterschelt, dat overmits een somme van penningen bedragende lxxiiij £ x s. 8 d.gr., en zoude himlieden laten ongemoeyt ende niet meer heesschen ten upslagen [= losplaatsen] buyten de vrye steden van Zuytbevelant, Noirtbevelant ende Borssellen. Aldus hier ontfangen by diversche quitancien ende die gegeven burchmeesters ende scepenen van Middelburg — — 74-10-8-0 £Vls."

achtendeel ¹⁶⁶. De impost zal in elk geval geheven zijn, als mensen graan op een molen lieten malen ¹⁶⁷.

De zoutimpost en de meekrapimpost waren productiebelastingen die niet aan stedelijke belastingcomplexen ontleend waren. Zout en meekrap waren stoffen die werden verwerkt, c.q. geproduceerd in de belangrijkste twee Zeeuwse industrieën, de zouttraffinage waarbij ruw zout verwerkt werd tot fijn zout, en de verwerking van meekrap tot rode kleurstof. De producten van deze industrieën werden voor het grootste deel uitgevoerd en waren de belangrijkste Zeeuwse exportproducten. Zowel in de zouttraffinage als in de meekrapverwerking speelde een stookproces een centrale rol. Vermoedelijk zijn uiteindelijk hout en turf niet belast, omdat men de beide exportindustrieën niet ook nog voor hun brandstoffen wilde belasten.

De zoutimpost bedroeg volgens de *Franse tekst* 1 gr.Vls per Hamburgse ton ¹⁶⁸, volgens de rentmeester van Bewesterschelde 8 schellingen gr.Vls per honderd zout. Uit enkele rekeningposten kan worden afgeleid, dat de impost werd geheven bij invoer van zout in Zeeland en over de voorraad bij het begin van de impostheffing ¹⁶⁹. De stedelijke regeringen van de twee centra van zoutverwerking in Bewesterschelde, Goes en Reimerswaal, gingen met de Staten van Bewesterschelde een compositie over de impostheffing aan waarvan bijzonderheden ontbreken ¹⁷⁰. De strekking zal zijn geweest, dat de zoutverwerkers met de betaling van een geschat rond impostbedrag vrij waren van alle formaliteiten van heffing.

De meekrapimpost bedroeg volgens de *Franse tekst* 4 gr.Vls per honderd onberoofde of gemene meekrap ¹⁷¹, de rentmeester vermeld 4 gr. per honderd 'meede'. Reimerswaal, centrum van meekrapverwerking, ging met Bewesterschelde een compositie over de impost aan die dezelfde strekking zal hebben gehad als de compositie over de zoutimpost.

16.4.7 Uitvoering van Statenimposten van 1472

De heffing van de imposten werd geen onverdeeld succes. De imposten werden niet overal geheven. Waar heffing plaats vond, werden soms niet alle imposten geheven, terwijl de periode waarin werd geheven, niet overal gelijk was. De belangrijkste verstoring factor was een oproer in Zierikzee in december 1472.

In Bewesterschelde begon de heffing van de imposten op gang te komen, toen bekend werd, dat de verpachting van de impostenheffing door de twaalf gecommiteerden in verscheidene

¹⁶⁶ *Franse tekst*: 'toutes les farines de furment, mestelluyn & seilles'. In 1521 was in Middelburg een achtendeel gelijk aan een halve zak (Kesteloo, 'Stadsrekeningen', III, 353.

¹⁶⁷ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 101v: burgemeesters en schepenen van Middelburg dragen onder meer impost af "over xij muelen staende ontrent Middelburg". Enige post van meelimpost in stad Tholen en Schakerloo betreft "den excys van den mele commende van den vier molens binnen der stede ende lande van der Tholen ende van Scakersloo" (*ibidem*, nr 1484, fo 5r).

¹⁶⁸ "sur le seel qui sera levé, vendu ou despensé in Zeeland sur chacun tonnel de Amborg" 1 gr.Vls.

¹⁶⁹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 101v: "van Heinrick Jacobsz., poorter in Middelburg, over de garinge van den viij s gr. up thondert van den zoute gecommen voir Arnemuyde ende dair ontrent" waarmee zal zijn bedoeld ruw zout uit zuidwest- Europa aangevoerd op de uitgestrekte rede van Arnemuiden, 57-9-2-0 £ Vls.; *ibidem* fo 102v: "van burgemeesters en schepenen van Goes over de compositie mit himlieden gemaict mitten prelaat van Middelburg, edele ende goede steden in Bewesterschelt van de impositie up tzout dat zy cochten ende inhadden" 60 £ Vls. (met 'zy' zullen inwoners van Goes zijn bedoeld en met 'inhadden' hun voorraad).

¹⁷⁰ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 102v: "van burgemeesters en schepenen van Reimerswaal over de compositie mit himlieden gemaict by den voirscreven lande van Bewesterschelt aengaende de imposten van den zoute ende van de meede" 95 £ Vls. Voor de compositie met Goes zie noot 155.

¹⁷¹ "sur chacun cent de garances assavoir de grappes non purgiez ou communes garances qui evenals zout seront levées, vendues ou despensées in Zeeland".

plaatsen en met name in Zierikzee commotie veroorzaakt had ¹⁷². Op verschillende plaatsen in Bewesterschelde werd toen de impostheffing geschorst. De rentmeester van Bewesterschelde hield in een aantal plaatsen de impostheffing gaande wat hem in de ene plaats langer lukte dan in de andere. Geld kwam ook binnen via de reeds vermelde composities met Goes en Reimerswaal over de zout- en de meekrapimpost en met de Hollandse brouwers over de bierimpost.

In het rentmeesterschap Tholen (de stad Tholen, Schakerloo en de heerlijkheid Vossemeer) werden de wijn, bier- en meel- imposten gedurende een jaar geheven, maar zag men af van de heffing van de zoutimpost en de meekrapimpost, omdat men meende, dat de overige imposten al genoeg geld opbrachten voor de betaling van dat deel van de beden dat uit de impostenheffing moest komen ¹⁷³.

16.4.8 Heffingsmethoden van Statenimposten van 1472

Uit diverse mededelingen blijkt, dat men de heffing van de imposten wilde verpachten en dat de verpachting tot de taak van de twaalf gecommiteerden behoorde. In Bewesterschelde waren de gecommiteerden met de verpachting begonnen, toen de commotie in Zierikzee en elders de impostheffing verstoorde.

In Bewesterschelde hebben plaatselijke regeringen bij de impostheffing een belangrijke rol gespeeld waar weinig van bekend is. De opbrengsten van de imposten in alle steden in Bewesterschelde – Middelburg, Veere, Vlissingen, Domburg, Westkapelle, Reimerswaal, Goes en Kortgene – werden per stad in één bedrag aan de rentmeester van Bewesterschelde afgedragen, en hetzelfde deden schout en schepenen van Zoutelande. Van vermoedelijk de meeste, zo niet alle, dorpen in Bewesterschelde werden aan de rentmeester opbrengsten van imposten afgedragen door met name vermelde personen. Vaak hadden die afdrachten betrekking op meer dan één dorp. Ook de proost van Zoetendale droeg een bedrag af ¹⁷⁴. Bij alle steden behalve Middelburg en bij veel genoemde personen is vermeld, dat de afgedragen opbrengst 'gegadert' was, d.w.z. via collecte en niet via verpachting was verkregen. In Middelburg was de heffing verpacht. Bij een groot aantal personen is niet vermeld, dat de opbrengst gegadert was en ook dan zal de opbrengst uit verpachting zijn verkregen. De steden waar de afgedragen opbrengst gegadert was, hadden blijkbaar een stedelijk heffingsapparaat in het leven geroepen of gebruik gemaakt van het heffingsapparaat voor stedelijke assisen.

Middelburg had de heffing van de wijn-, bier- en meelimposten gepacht voor een kleine 600 £ Vls ¹⁷⁵. In 1472 ontving de stad uit de imposten ruim 45 £ Vls en in 1473 ongeveer 58 £ Vls,

¹⁷² ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 100v vlg.: "Mair hoewel *de twaalf gecommiteerden krachtens hun volmacht de imposten* meest over al Bewesterschelt begonnen hadden te verpachten, zoe was hen dit nochtans wederstaen om der commocie te diversche plecken ende zonderlinge binnen der stede van Ziericxee by der commocie die om derzelver zaicken wille aldair up hun geschiede den [spatie in tekst] dach van decembri lxxij dair enige van hen doot bleven. Soe dat by dier moeyte ende ongevalle die voirscreven nyeuwe impositien van dier tydt voort tot diverschen plaetsen in Bewester- schelt bleven gescortst. Desen niet tegenstende *de rentmeester van Bewesterschelde*, aensiende dat de voirscreven nieu - we impositien in Bewesterschelt op die tydt loop gehadt hadden, houdende hant dairane, dat deselve in zommige plaet- sen noch aldair bleef loop hebbende soe lange men mochte, in deene plaetse langer dan in dandere, heift mit alre ernstic- heit ende diligencie dairaf vercregen ende ontfangen zoe by composicien ende anders van den voirscreven pachters ende ingaders van den voirscreven imposten ende anders der voirscreven impositie aengaende ende dat van den steden ende personen, *zoals dat hierna gespecificieerd is*". In vervolg van rekening worden dan ontvangsten uit imposten per plaats vermeld. Oproer in Zierikzee vond op 20 november 1472 plaats (Van Gent, *Pertijelike saken*, 114).

¹⁷³ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 1484, fo 4v vlg.

¹⁷⁴ "Van den proest van Zoetendale over de voirscreven imposten gegadert tot Zoetendale ende dairontrent" gering bedrag van 30 schellingen gr. Zoetendale was klooster op Walcheren onder Serooskerke.

¹⁷⁵ Unger, *Bronnen*, II, geeft van noten voorziene tabellarische overzichten van in 1940 verloren stadsrekeningen. Daarin (560 en 571, noot 6) wordt vermeld betaling in 1473 aan rentmeester van Bewesterschelde van 542-15-4-0 £ Vls ter zake van de "caeliote, die de

zodat de stad slechts een klein deel van de pachtsom heeft terugverdiend ¹⁷⁶. De heffing van de imposten zal pas vrij laat in 1472 zijn begonnen. Uit de lage opbrengst in 1473 kan worden afgeleid, dat de heffing betrekkelijk spoedig in 1473 is gestaakt. Het is de vraag of de stad de imposten pachtte om er geldelijk voordeel mee te behalen. Niet uitgesloten is, dat de stad via de pacht de heffing van de imposten op voor de bevolking belangrijke voedingsmiddelen binnen het stedelijk gebied in eigen hand wilde houden.

De rentmeester van Beoosterschelde verantwoordt voor zijn district (zonder het rentmeesterschap Tholen) geen opbrengst van de imposten, maar alleen het door Zierikzee in het tekort van de bedden betaalde bedrag ¹⁷⁷. Wellicht heeft enige impostheffing door pachters plaats gevonden.

In het rentmeesterschap Tholen heeft de heffing via verpachting plaats gevonden. Twee van de twaalf gecommiteerden verpachtten er op 27 januari 1473 (ruim 2 maanden na het oproer in Zierikzee) met onmiddellijke ingang de wijn-, bier- en meelimposten voor een jaar en de impostheffing vond daar een jaar lang plaats ¹⁷⁸.

16.4.9 Oproer in Zierikzee

Toen Michiel van Heenvliet en Clais Simonsz., de twee gecommiteerden van de Staten die waren belast met het op gang brengen van de impostheffing in Beoosterschelde met uitzondering van het rentmeesterschap Tholen, in Zierikzee waren gekomen, brak daar op 20 november 1472 een oproer uit waarbij zij werden gedood ¹⁷⁹. Het oproer was meer dan een belastingoproer, het was een woedende reactie van Kabeljauwse elementen van de bevolking tegen mede door Karel de Stoute begunstigd financieel wanbeheer van de Hoekse stedelijke regering. Van invoering van de imposten was geen sprake meer. Het oproer kwam op een voor Karel ongelukkig moment. Hij had op 3 november 1472 een bestand met de Franse koning gesloten ¹⁸⁰ en het oproer zou opgevat kunnen worden als een teken van een verzwakte positie van Karel in zijn eigen gebieden. Karel ging zelf naar Zierikzee en in

stede ghepacht heft, te wetene 4 gr. van den vate byers" aan welk citaat uit rekening Unger toevoegt 'etc.' wat betrekking zal hebben gehad op vermeldig van wijn- en meelimpost. In 1474 werd aan zelfde rentmeester betaald 14-5-0-0 £ Vls ter zake van 'caliote' (*ibidem*, 569, 571, noot 70). Beide bedragen samen belopen 557-0-4-0 £ Vls. Rentmeester verantwoordt als ontvangst van burgemeesters en schepenen van Middelburg ter zake van wijn-, bier- en meelimposten een wat hoger bedrag, namelijk 591-15-0-0 £ Vls en vermeldt niet, dat dit bedrag 'gegadert' is (ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, fo 101v). Het zal totale pachtsom van Middelburg voor de drie imposten zijn geweest. 'Caliote', 'caillote' en meer varian- ten, afgeleid van 'cueillote', verscheen in Zeeland als algemene term voor 'belasting' in 2e helft van 15e eeuw, maar werd vrij spoedig door 'impost' verdrongen.

¹⁷⁶ Unger, *Bronnen*, II, 568 en 570, noten 11 en 12. Opbrengst van 1472 heeft betrekking op 'de 4 gr. van den vate van den biere' gelost in Middelburg en Arnemuiden. Opbrengst van 1473 betreft 'den 4 gr. van den vate ende de 2 miten van den gr.' (tarieven van bierimpost en wijnimpost van Staten).

¹⁷⁷ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 877, fo 73v vlg. Zie voor Beoosterschelde ook XVI-4(10).

¹⁷⁸ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 1484, fo 3v vlg.

¹⁷⁹ Zie voor oproer Van Gent, *Pertijelike saken*, 113 vlg. Van Gent beschouwt gedode gecommiteerden ten onrechte als 'grafelijke ambtenaren'. Uit zijn mededeling, dat wel vaststaat, dat voorgestelde accijnzen gewoon ingevoerd werden, zou afgeleid kunnen worden, dat Statenimposten in Zierikzee zijn geheven. De 2 akten bij Boxhorn die hij als bewijsplaats aanvoert, hebben echter geen betrekking op Statenimposten, maar op stedelijke heffingen. Bovendien past eerste, ongedateerde, akte van de twee niet in Zeeuwse fiscaliteit van 1472 en komt vermoeden op, dat Boxhorn hier voor een of meer Hollandse steden bestemde tekst gebruikt en daar het woord 'Zeeland' in heeft opgenomen. Preve- nier, 'Vrouwenroof', 415, legt verband tussen moord en gedrag van de edelen in fiscale politiek. Blijkbaar gaat hij er van uit, dat door hem op 1473 gedateerd oproer was gericht tegen door toedoen van de Zeeuwse edelen opgelegde belastingen. Maar dit was nu juist niet het geval. Het waren belastingen van de Staten aan invoering waarvan ook de steden, onder meer Zierikzee, hadden meegewerkt.

¹⁸⁰ Wellens, *Etats Généraux*, 132, n. 42.

verband daarmee werd een vergadering van de Staten-Generaal enkele dagen uitgesteld ¹⁸¹. Toen de Staten-Generaal in januari 1473 in Brugge bijeen kwamen, deed kanselier Hugonet in aanwezigheid van Karel een propositie voor een nieuwe bede waarin hij onder meer vermeldde, dat Franse troepen van Karels afwezigheid in het grensgebied gebruik hadden gemaakt om Mon[t]cornet in te nemen ¹⁸². Zierikzee werd veroordeeld tot het betalen van een boete van 30.000 £ van 40 gr. in zes jaarlijkse termijnen en daarnaast tot het betalen van enkele kleinere bedragen ¹⁸³. De relatieve zwaarte van de boete blijkt bij omrekening van het bedrag in klinkaarts waarin de landsheerlijke bedden werden uitgedrukt: 40.000 klinkaarts. De in 1472 geconsenteerde drie bedden bedroegen samen het voor die tijd hoge beddenbedrag van ruim 43.000 klinkaarts.

16.4.10 Dekking van tekort

De schothedding en de imposten waaruit volgens de *Nederlandse akte* de in 1472 en 1473 vervallende termijnen van de toegestane drie bedden moesten worden voldaan, brachten te weinig op, zodat de rentmeesters het ontbrekende op Zeeland en zijn bewoners mochten verhalen. Het voor Bewesterschelde vastgestelde tekort werd gedekt door gelden opgebracht ('verleyt') door 'ridderscepen ende steden van Bewesterschelt', aldus de rentmeester en dan verantwoordt hij leningen ontvangen van de steden Middelburg (550 £ Vls), Veere (100 £ Vls), Reimerswaal (274-19-2 £ Vls) en Goes (325-16-4 £ Vls), in totaal 1.250-15-6 £ Vls. Veere dat niet tot de 'goede steden' behoorde, schijnt niet in het rijtje te passen. In 1472 had de stad echter nog geen eigen financieel beheer. De stad behoorde tot het domeinbezit van de heer en de stedelijke financiën waren financiën van de heer ¹⁸⁴. Achter Veere moet men hier Hendrik II van Borsele zien, een van de belangrijkste 'ridderscepen'.

De leningen van de steden zijn afgelost uit schothedding. In de akte waarin het consent van de Staten in de bede van 1473 is vastgelegd, is terloops bepaald, dat de Staten met toestemming van de landsheer te eigen behoefte in 1473 een schot van 3 gr.Vls bij der brede over geheel Bewesterschelde zullen heffen om uit de opbrengst de geleende bedragen te restitueren ¹⁸⁵. Omdat het een schot bij der brede was, zouden de ambachtsheren vrijwel geen profijt van de schothedding hebben. De rentmeester van Bewesterschelde zou de administratieve afhandeling van de schothedding verzorgen en moest daarvan rekening en verantwoording afleggen aan de Staten "tot hueren vermane ende nyement anders" ¹⁸⁶. De schothedding was een Statenbelasting, al werden er de traditionele formaliteiten van het schot bij in achtgenomen. Het schot van 3 groten bracht niet genoeg op voor afbetaling van de

¹⁸¹ Herman Vander Linden, *Itinéraires*, 48 vlg. Karel kwam op 3-1-1473 in Zierikzee aan en vertrok op 7-1. Verder was hij in de stad op 30-1. Op 19-2 kwam hij in de stad aan en vertrok op 22-2.

¹⁸² Bartier, 'Discours', 147, "les gens du roy veans nostre tres redoubté seigneur eslongnié des frontieres et le cuidant estre occupé pour le fait Zierixé plus qu'il n'est, ont par assault, prins la place de Moncornet". Volgens Bartier gaat het om Montcornet ten NO van Laon. De gebeurtenissen in Zierikzee werden niet als oproer, maar als voorval voorgesteld. Zie voor Hugonets propositie XVI-5(1).

¹⁸³ Van Gent, *Pertijelike saken*, 114 vlg, vermeldt gegevens over sancties tegen Zierikzee. Boete kwam niet in een Zeeuwse financiële administratie terecht en was in 1477 afbetaald.

¹⁸⁴ Met uitzondering van de financiën van het 'commuun'; zie IV-2.

¹⁸⁵ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 306, fo 2r vlg.: "Ende also tlant van Zeelant Bewesterscelt groote sommen van penningen tachter gecommen is boven die tauxacien [= heffingen] die geset waren by den gedeputeerden van der bede *geconsenteerd in 1472*, so hebben die prelat, ridderscepe, edele ende goede steden by consente van *de landsheer* gestelt iij groten op elck gemet by der breede over al Bewesterscelt dit toecomme jaer 1473 ende niet langer om die 3 gr.Vls thueren prouffyte te innen ende te doen gaderen omme huere achterstellen ende financien [= leningen] dairmit te betalen".

¹⁸⁶ Het in GA Middelburg berustende exemplaar van rekening van rentmeester Guy de Baenst over schothedding (De Stoppelaar, *Archief*, 111 vlg., nr.434) ging in 1940 verloren. Fruin, *Rekeningen*, 442, vermeldt schot correct. Op bl.446, noot 1, stelt hij echter schot op 1472 en schrijft hij, dat het in Zuid-Beveland werd geheven. Intitulatie van zojuist vermelde rekening spreekt echter van heffing in 1473 in geheel Bewesterschelde, dus ook in Walcheren en Noord-Beveland.

vorderingen van de steden. Daarom hieven de Staten in 1474 opnieuw een schot, nu van 4 gr.Vls bij der brede ten behoeve van de steden die in 1472 en 1473 geld hadden geleend ¹⁸⁷

Omdat in Beoosterschelde alleen in het kleine rentmeesterschap Tholen imposten waren geheven, woog daar het tekort in relatieve en absolute zin zwaarder. Zierikzee legde tot dekking van het tekort ruim 1.815 £ Vls op tafel. Het bedrag zou overigens niet ten laste van de stadskas moeten komen, want volgens de rekeningpost van de betaling zou de stad het bedrag kunnen verhalen op de pachters van de imposten of op andere wijze ¹⁸⁸. De stad zocht haar verhaal op de pachters. De rentmeester gaf zich veel moeite om de pachtsommen te innen en op die manier de stad te helpen het geld terug te halen bij hen die het verschuldigd waren ¹⁸⁹. In Beoosterschelde buiten het rentmeesterschap Tholen heeft dus verpachting van de heffing van de imposten plaats gevonden. Verondersteld kan worden, dat de gecommiteerden van de Staten in een aantal plaatsen de impostheffing hadden verpacht vóór zij in Zierikzee kwamen. Gelet op het hoge bedrag, dat Zierikzee op de pachters wilde verhalen, is het niet uitgesloten, dat ook in die stad al verpachting had plaats gevonden vóór het oproer losbarstte. Het is niet uitgesloten, dat pachters er in geslaagd zijn imposten te heffen, maar veel belang zal dat niet hebben gehad.

16.4.11 Aandeel van Statenimposten van 1472 in bedenfinanciering

Uit een aantal dienstjaren omstreeks 1470 zijn staten bewaard gebleven waarin de rentmeesters van Bewester- en Beooster-schelde een overzicht gaven van de financiering van de in het dienstjaar verschuldigde bedenbedragen ¹⁹⁰. Aan de hand van die staten werd berekend of er een overschot was dat aan de Staten van Zeeland toekwam en, zo ja, hoe groot dat was. De staten werden opgemaakt per bede of gekoppelde beden, t/m het dienstjaar 1473/74 afzonderlijk voor Bewester- en Beoosterschelde. De opbrengsten van de Statenimposten van 1472 werden in het dienstjaar 1472/73 verantwoord, zodat de staten het aandeel van de imposten in de bedenfinanciering tonen. Het door Zierikzee betaalde bedrag is niet tot de opbrengst van de imposten gerekend. Voorzover het bedrag door pachters van imposten opgebracht is, zou het aan de hierna vermelde opbrengst van de imposten moeten worden toegevoegd. In die gevallen is het overigens de vraag in hoeverre pachters in staat zijn geweest om imposten te heffen.

Een samenvatting van de staten I – IV van de bijlage levert het volgende beeld op (bedragen in ponden Vlaams):

ontvangsten:

schot	4.176- 2- 8-8½
imposten	2.685- 6- 8- 0
leningen van steden in Bewesterschelde	1.250-15- 6- 0
betaling door Zierikzee	1.815- 4- 5-10½
totaal	9.927- 9- 3-19

uitgaven:

betaald aan landsheer	8.699-17- 3- 0
betaald aan echtgenote van landsheer	500- 0- 0- 0
giften aan functionarissen	658-15- 0- 0
overschot voor Zeeland	

¹⁸⁷ Unger, *Bronnen*, II, 362: post in kwartiermeestersrekening van 1476. Niet bekend is, of ook dit schot alleen in Bewesterschelde is geheven. Fruin, *Rekeningen*, maakt geen melding van dit schot.

¹⁸⁸ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 877, fo 74r: ontvangen van Zierikzee tekort van de beden (ad ruim 1815 £ Vls) "alzoedieselvestede hair verhael dairaf heeft an die pachters van die voirscreven imposten of anders dair sy dat bevinden sullen mogen".

¹⁸⁹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 877, fo79v: betaling aan landsheerlijke rentmeester van Beoosterschelde Willem Bolle "over syne wedden van den pacht van den ontfanck van die caelyoot, dair hy grote cost ende moyte om gehadt heeft int bewint van syn officye om die stede van Zierix die de penningen van die voirscreven caelyoot verleyt hadde, te helpen die weder te recouvreren van dengenen die die sculdich waeren. Welke caelyoot die saike was van der beroerte ende armoede die tot Zierix gesciede anno 1472".

¹⁹⁰ Zie 16-8(3).

De schotopbrengst en de uitgaven met uitzondering van het overschot voor Zeeland stonden van het begin af vast en waren bekend toen het bedenschema werd opgezet. Men dacht dus ongeveer 5.700 £ Vls, d.w.z. meer dan de helft van wat Zeeland moest opbrengen, uit de imposten te kunnen verkrijgen. De clausule dat de rentmeesters een tekort bij executie op Zeeland zouden mogen verhalen, zal als een veiligheidsclausule zijn opgenomen.

16.5 *Statenimpost van 1473*

16.5.1 Landsheerlijke bede van 1473

Nadat Karel de Stoute in 1472 een bestand met de Franse koning had gesloten, wilde hij Gelderland bemachtigen. Nog in 1472 begon Karel een nieuwe bede voor te bereiden die in een bijeenkomst van de Staten-Generaal in Brugge in januari 1473 aan de orde werd gesteld en die uiteindelijk de vorm kreeg van de zesjarige bede van 500.000 kronen per jaar die de lopende beden verving en de laatste bede is geworden die aan Karel is toegestaan ¹⁹¹. In aanwezigheid van Karel hield de kanselier Hugonet in soms brallende taal een toespraak waarin hij een brede uiteenzetting gaf van de staatkundige denkbeelden die in Karels milieu leefden ¹⁹². Karels grootheidswaan bereikte er de uiterste grens in: vorst en onderdanen staan tegenover elkaar als het hoofd en de ledematen, als de rede en de andere geesteskrachten wil en begeerte, ja zelfs als God die neerziet op zijn schepping ¹⁹³. Dit kon overigens niet verhullen, dat Karel een god zonder geld was die van zijn schepping de nodige penningen moest zien los te krijgen. Hugonet maakte opmerkingen over de financiële relaties tussen landsheer en onderdanen. Hij betoogde, dat Karel zijn hele hebben en houden inzette voor de bescherming van zijn gewesten, maar dat de onderdanen niet een gelijkwaardige prestatie leverden, terwijl toch lusten en lasten tussen landsheer en onderdanen gelijkelijk moesten worden verdeeld. Volgens Hugonet had Karel niet de nodige middelen om zich op de verdediging van zijn gewesten voor te bereiden en kon de vorst volgens Thomas van Aquino en andere 'docteurs catholiques' volgens het evangeliewoord zijn onderdanen voor hun verdediging en bescherming heffingen opleggen. Zover reikte Karels macht echter niet en op dit punt aangeland gooide Hugonet het over een andere boeg. Redeloze schepselen kon men nu eenmaal niet om bijstand vragen. Hij ging de afgevaardigden toespreken als deelgenoten van Karel in een gemeenschappelijk gevaar die inzicht in de situatie bezaten en in staat waren bruikbare suggesties voor maatregelen te doen. Hugonet vroeg niet om geld, maar liet wel merken, dat het Karel om geld te doen was. De Staten van Zeeland en vermoedelijk ook die van de andere gewesten hadden bij het consenteren van de beden van 1472 de voorwaarde gesteld, dat gedurende de looptijd van de beden geen nieuwe bedeverzoeken gedaan zouden worden, en dit kan verklaren waarom niet zoals gebruikelijk een bede van een bepaald bedrag werd gedaan.

Hugonet vroeg vervolgens de Staten-Generaal om hun oordeel over de manier waarop aan de gevaren die landsheer en gewesten bedreigden, het hoofd geboden zou kunnen worden. Voor de gewesten was dit echter geen basis voor overleg. Zij wilden weten wat van hen werd verwacht, en in een later stadium van de discussies werd hun te verstaan gegeven, dat zij moesten rekenen met een bedrag van 500.000 à 600.000 kronen per jaar gedurende 10 jaar. In de Staten-Generaal kregen de gewesten te horen dat 500.000 kronen per jaar gedurende zes jaar werd verlangd, maar werden geen besluiten genomen. In de volgende fase van de

¹⁹¹ Wellens, *Etats-Généraux*, 132 vlg., beschrijft moeizaam verlopen bedeprocedure.

¹⁹² Cuvelier e.a., *Actes des Etats Généraux*, 180: "car selon tous les moraux et catholiques, le prince envers ses subgetz est comme le chief envers les membres de nostre corps humain, la raison envers les autres puissances de l'ame, et que trop plus est, à l'exemple de Dieu, regardant sur tout l'Universel, et par le contraire des bons subgetz envers le prince comme les membres du corps envers le chief, la volonté et concupiscibilité envers la raison et l'université de toutes creatures envers Dieu, seul createur." Tekst van rede ook in Bartier, 'Discours'. Bartier, misleid door foutief opschrift van copiïst, plaatst rede ten onrechte in maart 1573 op zitting van Staten-Generaal te Brussel. Zie verder voor rede Van Hijum, *Grenzen aan macht*, 76 vlg. die rede plaatst op 1-12-1473 te Brussel, en Wellens (noot 190).

¹⁹³ Dit verschilt fundamenteel van voorstelling van Maerlant, dat vorst als het ware een aardse God is (Van Oostrom, *Maer- lants wereld*, 245).

bedeprocedure beraadden de Staten van elk gewest zich afzonderlijk over het van hun gewest verlangde aandeel in het totale gevraagde bededebd. Zoals gebruikelijk werd van Holland en Zeeland samen een bedrag verlangd dat tussen de gewesten verdeeld diende te worden. De stadhouder van Holland en Zeeland convoceerde de Staten van Zeeland tegen 1 februari 1473 voor een bijeenkomst in Den Haag waar rapport zou worden gedaan ¹⁹⁴.

De formele Zeeuwse bedeprocedure speelde zich af in aanwezigheid van Karel op 30 maart 1473 te Reimerswaal. Hiervan werd een akte opgemaakt die geredigeerd is als een verslag, maar de functie heeft van het bedeconsent ¹⁹⁵. Gerelateerd wordt, dat Karel van al zijn gewesten met uitzondering van Bourgondië 'begeert heeft' 500.000 kronen per jaar gedurende zes jaar en dat Holland en Zeeland voor hun aandeel zijn getaxeerd op 127.000 kronen per jaar, waarvan Zeeland met ingang van 29 augustus 1473 1/3 of 42.333 1/3 kronen dient te betalen ¹⁹⁶. Omdat de Staten van Zeeland in de achtjarige bede van 1469 en de tienjarige bede van 1472 boven het bedrag voor de landsheer giften aan diens echtgenote en diverse functionarissen hadden toegekend, waren de Staten ook nu bereid giften toe te kennen en wel zoveel dat het bedrag voor landsheer, echtgenote en functionarissen samen 48.200 kronen per jaar zou bedragen.

De akte vervolgt, dat om vermeld bedrag te kunnen betalen prelaat, ridderschappen, edelen en goede steden van Zeeland hebben 'gerekent ende geleit' een schot van 14 gr.Vls per gemet steenschietens per jaar gedurende 6 jaar. Deze schothedding schijnt als een zuiver interne Zeeuwse aangelegenheid te zijn beschouwd, omdat geen melding wordt gemaakt van goedkeuring door de landsheer. In elk geval was dit schot een Statenbelasting. Vervolgens relateert de akte, dat de Staten ¹⁹⁷ "by consente" van de landsheer een (hiervóór reeds besproken) schot van 3 gr.Vls per gemet bij der brede hebben opgelegd om daarmee achterstallige schulden af te doen. De verklaring dat voor deze schothedding wel een landsheerlijk consent vereist was, zou kunnen zijn, dat de opbrengst niet bestemd was voor de landsheer, maar voor de Staten. Vervolgens komen enkele bepalingen die men aan het slot van de akte zou verwachten, namelijk dat de landsheer de komende zes jaar Zeeland niet meer zal belasten en dat de lopende bedden door deze nieuwe bede vervallen zijn. Vroeger was er in de bedeprocedure ook niets anders te regelen dan de hoogte van het bededebd en de schothedding. Aan deze traditionele elementen wordt nu toegevoegd de dekking van een tekort aan schotopbrengst die in het slotgedeelte van de akte is geregeld.

Wat het schot van 14 gr.Vls te weinig opbrengt, zal gehaald worden uit een hedding op bier. Levert de bierhedding niet voldoende op om het tekort van de schothedding te dekken, dan worden er vier gedeputeerden aangesteld, twee door de landsheer en twee door de Staten die naar hun beste weten op de nuttigste en minst schadelijke manier de dekking van dit uiteindelijke tekort zullen regelen waarvoor de landsheer vergunning zal geven.

Tenslotte aanvaarden de Staten, dat, als het schot van 14 gr. niet voldoende zou opleveren voor betaling van de toegezegde 48.200 kronen per jaar, de rentmeesters van Bewester- en Beoosterschede het tekortbij heerlijke executie zouden invorderen van de Staten en de inwoners van Zeeland, als de Staten de rentmeesters niet aangeduid zouden hebben waar zij het tekort zouden kunnen invorderen. In deze bepaling ligt een verdeling van verantwoordelijkheid voor het bijeenbrengen van de toegezegde bede besloten. De rentmeesters zijn verantwoordelijk voor de schothedding. De Staten zijn verantwoordelijk voor het bijeenbrengen van wat de schothedding te weinig oplevert, dat wil zeggen voor de bierhedding en voor andere financieringsmiddelen als de bierhedding niet voldoende oplevert. De Staten voeren dus financiële politiek.

¹⁹⁴ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 877, fo 84v. In januari 1473 vergaderden Staten van Zeeland in Middelburg over bede en gingen edelen 's avonds in de stad 'stappen' wat tot doodslag leidde (Prevenier, 'Zeeuwse adel', 265 vlg. in: *Uit diverse bronnen gelicht*).

¹⁹⁵ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 306, fo 2r vlg.

¹⁹⁶ Hollands aandeel in bede had geen betrekking op Voorne, Putten en Strijen waarvoor afzonderlijke regelingen golden. Voorne met Den Briel moest jaarlijks 5.000 kronen opbrengen en land van Putten en Strijen 3.000 kronen (NA, Grafelijkheids Rekenkamer van Holland, Rekeningen, nr.3386, fo 1r).

¹⁹⁷ Akte gebruikt term 'Staten' niet, maar omschrijft Staten met 'prelat, ridderscepe, edele ende goede steden'.

16.5.2 Maatregelen voor de betaling van de bede van 1473

Tijdens het eerste jaar van de bede van 1473 ontstond een geschil tussen Zierikzee en prelaat, edelen en goede steden van Bewesterschelde over het aandeel van Zierikzee in de bede en over de grote bedragen die de stad voor de betaling van de beden in 1471 en 1472 had opgebracht. Het is kenmerkend voor de overheersende positie van Zierikzee en de onbetekenende positie van de edelen in Beoosterschelde, dat de stad optreedt en niet edelen en goede steden (Zierikzee en Tholen) van Beoosterschelde. Ook blijkt de verdeling van een bedebedrag tussen Bewester- en Beoosterschelde in de verhouding 2 : 1 meer dan een rekenkundige aangelegenheid te zijn geweest. Zierikzee had het geschil voorgelegd aan de landsheerlijke generaals van de beden en subvencien Jacob Cruesink, rekenmeester van de rekenkamer in Mechelen ¹⁹⁸, en de rentmeesters van Bewester- en Beoosterschelde werden aangesteld als commissarissen om een minnelijke schikking tussen partijen tot stand te brengen. Zij stelden een aantal maatregelen voor waar partijen mee instemden en die op een dagvaart van de Staten van Zeeland in Middelburg op 2 juni 1474 in een akte werden vastgelegd ¹⁹⁹. De rentmeesters namen op zich de op 30 april 1474 vervallen tweede termijn van de bede als volgt te betalen op een wijze waar partijen genoeg mee namen, 2/3 door de rentmeester van Bewesterschelde en 1/3 door die van Beoosterschelde ²⁰⁰. Voortaan zou de lopende bede ten laste van de beide kwartieren worden gebracht naar advenant van het aantal gemeten gelegen in en de hoeveelheid bier gesleten in elk kwartier. Terstond zou worden overgegaan tot verpachting van de heffing van de bierimpost door vijf commissarissen van wie er twee door de landsheer, twee door Bewesterschelde en een door Beoosterschelde zouden worden aangesteld. De landsheer raakte dus rechtstreeks bij de heffing betrokken. De commissarissen zouden 'van slants wegen' voorschriften voor de verpachting ontvangen. Zij zouden ook de rekeningen opnemen van de vanwege het Land aangestelde ontvangers van de bierimpost die in het eerste heffingsjaar was gecollecteerd. Als zij zouden constateren, dat in plaatsen de bierimpost nog niet was ingevoerd dan wel niet correct werd geheven, zouden zij dit corrigeren of aan de Staten ter correctie voorleggen.

Ook werden alvast maatregelen getroffen tot dekking van een tekort voor de betaling van het eerste jaar van de bede dat op 29 augustus 1474 moest zijn afbetaald. De commissarissen voor de verpachting zouden op die datum weten wat de bierimpost uit collecte en verpachting had opgebracht, terwijl ook de opbrengst van het op dezelfde datum vervallen eerste schotjaar bekend was. Zou de som van die opbrengsten te klein zijn voor de afbetaling van het eerste jaar van de bede ad 48.200 kronen en voor betaling van kosten, dan zou het ontbrekende bedrag door Zeeland worden bijeengebracht op een door de Staten vast te stellen wijze.

Er was een tekort van 10.000 kronen. De Staten besloten omstreeks september 1474, dat dit bedrag voor 2/3 zou worden opgebracht door de goede steden van Bewesterschelde en voor 1/3 door Zierikzee ²⁰¹.

16.5.3 Wetgeving van Statenimpost op bier van 1473

De wettelijke basis voor heffing van de bierimpost is de reeds vermelde akte van 30 maart 1473 waarin het bedecensent is vastgelegd. Daarin worden alleen summier de hoofdzaken van de impost vermeld. Er zijn geen aanwijzingen, dat de invoering van de impost publiekelijk bekend is gemaakt. Gedurende het eerste heffingsjaar (29 augustus 1473 t/m 31 augustus 1474) is de impost bij collecte geheven. De collecteurs zullen daarbij een instructie nodig gehad hebben, maar gegevens daarover ontbreken. Met ingang van 1 september 1474 werd de impostheffing verpacht. De verpachting werd uiteraard openbaar aangekondigd om zoveel mogelijk belangstellenden te bereiken waarbij de rechten en plichten van pachters, o.m. de wijze van heffing, bekend moesten worden gemaakt. Een en ander gebeurde in een

¹⁹⁸ Zie voor hem: Damen, *Staat van dienst*, 454.

¹⁹⁹ GA Zierikzee, Afschriften charters en sententien; afschrift van vidimus van 20-10-1475 waarin tekst van akte is opgenomen.

²⁰⁰ Zesjarige bede van 1473 moest in 18 termijnen worden betaald, elk jaar 3 termijnen. Het betrof hier 2e termijn van 1e jaar.

²⁰¹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 63, fo 52r.

ordonnantie van 24 juli 1474 die begint met: “Men laat weten” en de wettelijke voorschriften van de bierimpost bevat ²⁰².

De ordonnantie is opgesteld door de vijf commissarissen voor de verpachting tot wier aanstelling in juni was besloten. Vanwege de landsheer waren dit de rekenmeester Jacob Cruesinc en de rentmeester van Bewesterschelde Guy de Baenst. De overige drie waren vanwege het Land Zeeland aangesteld ²⁰³. De impost wordt aangeduid als een gezamenlijke impost van de landsheer en het gemene Land van Zeeland. Deze aanduiding kan als volgt worden verklaard. De impost was ingevoerd als een Statenimpost. De heffing zal in de praktijk weerstanden hebben ontmoet. Om de gezagsbasis voor de heffing te versterken werd geleidelijk aan de landsheer een toenemende medewerking aan de heffing toegekend. In juni 1474 was besloten, dat twee van de vijf commissarissen voor de verpachting vanwege de landsheer zouden worden aangesteld, maar dat de commissarissen van ‘s Lands wege voorschriften voor de verpachting zouden krijgen. Die voorschriften werden echter door de commissarissen zelf, inclusief de twee landsheerlijke, opgesteld die de impost als een heffing van landsheer en Staten aanduiden. Het ‘dualisme’ wordt in de aanhef van de ordonnantie voor het heffingsjaar 1476/77 op merkwaardige wijze uitgedrukt: men laat vanwege de landsheer weten, dat de Staten van Zeeland hebben besloten, dat de landsheerlijke rentmeester de impost vanwege de landsheer en het Land zal verpachten in aanwezigheid van de regering van de plaats van verpachting ²⁰⁴.

Het grootste deel van de ordonnantie regelt de verpachting. De ordonnantie heeft ook een strafrechtelijk element: op een aantal overtredingen worden boetes gesteld waarvan de helft aan de landsheer vervalt. De Staten konden niet uit eigen gezag zulke boetes voorschrijven. Omdat de ordonnantie mede door landsheerlijke commissarissen was opgesteld, was dit onderdeel van de zijde van de landsheer gesanctioneerd.

16.5.4 Heffingen van Statenimpost op bier van 1473

De bierimpost bestond uit twee heffingen. De eerste heffing was 6 gr.Vls per vat bier van het bier dat in geheel Zeeland in en buiten de steden, te water en te land getapt, gesleten en gedronken zou worden ²⁰⁵. Tappen en slijten omvat de kleinhandel waarin het bier het handelscircuit verlaat en bij de consument terecht komt. Deze heffing wilde de bierconsumptie in Zeeland treffen, maar deed dit indirect, want het tarief heeft op een groothandelsmaat (vat) betrekking. De impost werd geheven van degenen die het bier kochten of opdeden, d.w.z. op het punt waar het bier het groothandelscircuit verliet, dus als de kleinhandelaar (tapper) bier opdeed bij een brouwer of groothandelaar (biersteker) of als een burger of instelling voor eigen gebruik bier van de groothandel inkocht ²⁰⁶. De tapper berekende de impost in de prijs door aan de consument.

De tweede heffing was 2 gr.Vls per vat bier van het bier dat in Zeeuwse havens op het water werd overgeladen op schepen met een bestemming buiten Zeeland ²⁰⁷. Men moet hier vooral denken aan de drukbezochte rede van Arnemuiden waar schepen voor anker lagen en uit bierschuitjes van brouwers en bierstekers bier innamen voor eigen proviand of voor uitvoer

²⁰² ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 306, gehecht tussen fo77v en 78r.

²⁰³ Jan van Cats, ridder, Reymer Willemsz. en Pieter Lamsins. Zij zullen de vertegenwoordigers zijn geweest van de edelen in het algemeen, Bewesterschelde en Beoosterschelde.

²⁰⁴ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 309.

²⁰⁵ Pachtvoorwaarden vermelden ook herkomst van bier: bier ‘angecomen, gebrouwen ende gedispenseirt’ binnen Zeeland. Het ging om dispensereren, d.w.z. verkopen, aan de man brengen, of het nu van buiten Zeeland aangevoerd of in Zeeland gebrouwen bier was, of volgens andere plaats in pachtvoorwaarden: elk vat bier dat men binnen Zeeland “sal sliten ende dispensereren”.

²⁰⁶ Volgens pachtvoorwaarden mag pachter impost “inwinnen ende verhalen an dieghone die dat – – – bier sullen copen, updoen of overslaen”. ‘Overslaen’ heeft betrekking op nog te noemen heffing van 2 gr.Vls.

²⁰⁷ Akte van consent spreekt van bier dat ‘ter zeevaart varen wille’. Pachtvoorwaarden zijn ruimer en nauwkeuriger: “elck vat biers dat men overslaet in andren scepen binnen *Zeeland* ende varende dairbuyten tzeewart oft anders binnen den- selven lande niet gesleten”. Op dit laatste kwam het aan, bier mocht niet in kleinhandel terechtkomen.

naar het buitenland. In die gevallen had de impost geen enkele relatie met de bierconsumptie in Zeeland. De leverancier van het overgeslagen bier moest concurreren met buitenlandse leveranciers, want de schepen konden ook buiten Zeeland bier innemen. De impost drukte op een groothandelsschakel en ongeacht wie de impost moest betalen, leverancier of afnemer, hing het van de onderlinge marktpositie van partijen af wie de druk van de impost zou ondergaan. Het meeste bier dat in Zeeland op schepen werd overgeladen, zal Hollands bier zijn geweest. Hollandse brouwers of bierhandelaren zullen de impost hebben ervaren als een Zeeuwse doorvoerheffing op voor het buitenland bestemd Hollands bier.

Gedurende het eerste jaar van heffing werd de impost gecollecteerd. Van het tweede jaar af vond verpachting plaats waarbij men de resultaten van het eerste jaar collecte als basis heeft kunnen gebruiken.

16.5.5 Aandeel van Statenimpost op bier van 1473 in bedefinanciering van dienstjaren 1473 /74 en 1474/75

Het voor een vergelijking belangrijkste verschil tussen de dienstjaren is, dat in 1473/74 de bierimpost bij collecte werd geheven en in 1474/75 de heffing werd verpacht. Een ander verschil is, dat de inrichting van de financiële administratie van Zeeland met ingang van het dienstjaar 1474/75 werd gewijzigd. De inrichting van een rentmeesterschap voor beden en domeinen van Bewesterschelde en een rentmeesterschap voor beden en domeinen voor Beoosterschelde werd vervangen door een rentmeesterschap voor beden voor geheel Zeeland en een rentmeesterschap voor domeinen voor geheel Zeeland. Voor de berekening of er een overschot op de bede was, werd nu slechts één staat voor geheel Zeeland opgemaakt.

Een samenvatting van de staten V en VI van de bijlage sub C (eerste jaartermijn van zesjarige bede; dienstjaar 1473/74) levert het volgende beeld op (bedragen in ponden Vlaams):

ontvangsten:

schot	4.735-14- 6-10
impost	3.057-16- 7- 9
leningen van steden in Bewesterschelde	1.333- 6- 8- 0
lening van Zierikzee	666-13- 4- 0
totaal	9.793- 11- 1-19

uitgaven:

betaald aan landsheer	8.466-13- 4
en aan zijn echtgenote	500- 0- 0
giften	738- 2- 8
overschot voor Zeeland	89- 2- 4
totaal	9.793-18- 4- 0

Een samenvatting van de staat voor 1474/75 van tweede jaartermijn van zesjarige bede ²⁰⁸ levert het volgende beeld op:

ontvangsten

schot van 14 gr.Vls steenschietens minus	
korting voor kwijtschelding enz.en onkosten	6.518-18- 1-19
bierimpost	3.472- 0- 9-14
totaal	10.729-4- 2-12

uitgaven

aandeel van landsheer in de bede	8.466-13-4
aandeel van echtgenote van landsheer in de bede	500- 0- 0
wedde van rentmeester en onkosten	319- 4- 7- 5
giften aan landsheerlijke functionarissen	733-10- 4-19

²⁰⁸ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 306, tussen fo 101v en 102r.

totaal

10.757-13- 4-19

tekort

28- 9- 2-10

De bierimpost bracht bij verpachting meer op dan bij collecte. In het volgende heffingsjaar 1475/76 was de opbrengst echter gedaald tot 3.027-2-6 £ Vls ²⁰⁹.

16.6 Statenimposten in 1477 – 1570

16.6.1 Overzicht van de Statenimposten in de periode 1477 – 1570

In deze periode werden in Zeeland zowel door de landsheer als door de Staten belastingen van diverse typen geheven. Onder meer werd vrijwel elk jaar een schot op landerijen geheven. De Staten van Zeeland werden vooral na 1520 in toenemende mate betrokken bij het financieel beheer en bij de heffing van belastingen van verschillende aard. Dit overzicht is beperkt tot Statenimposten op consumptiegoederen in economisch verkeer: wijn, bier, graan (gemaal) en vlees (geslacht) en belicht dus slechts een onderdeel van de Zeeuwse fiscaliteit in die jaren. Nu eens werden als complex alle vier zojuist genoemde goederen belast, dan weer twee of drie. Andere goederen, zoals laken, hout en turf werden niet belast, zodat de impostencomplexen een beperkte omvang hadden. Vaak werden steden en platteland in fiscaal opzicht verschillend behandeld in die zin, dat bepaalde imposten alleen op het platteland werden geheven of op het platteland naar een ander tarief dan in de steden.

De bierimpost van 1473 werd kort na het sneuvelen van Karel de Stoute door Maria van Bourgondië in februari 1477 afgeschaft. Het zou bijna een halve eeuw duren voor er weer Statenimposten op consumptiegoederen in economisch verkeer in Zeeland werden geheven. Daarbij zal in elk geval een rol hebben gespeeld, dat bij de bevolking dit type belasting grote weerstand opriep. Statenimposten waren geassocieerd met de geldhonger van Karel de Stoute. In de steden waar het belastingtype bekend was, betekenden de Statenimposten een belastingverzwaring. In plattelandsgemeenschappen zullen de Statenimposten in het algemeen een ongewoon belastingtype zijn geweest dat reeds daarom weerstand opriep. Voor veel plattelanders zullen de imposten zelfs de eerste confrontatie met het verschijnsel belastingheffing zijn geweest.

In de 16e eeuw bracht de geldzucht van Karel V de Statenimposten weer op het toneel, aanvankelijk incidenteel. In 1523 – 1525 werden imposten op wijn, bier, gemaal en geslacht geheven, in 1537 en 1538 imposten op wijn, bier en gemaal, in 1542 en 1543 imposten op ten plattelande gesleten wijn en bier. Met de laatstvermelde imposten werd teruggегреpen naar het reeds in 1472 gemaakte verschil in belastingheffing tussen steden en platteland.

In de periode 1547 – 1572 ging er nauwelijks een jaar voorbij waarin geen Statenimposten werden geheven. Als heffingstype werden de imposten een permanent verschijnsel. De imposten zelf waren geen permanente belastingen, maar werden telkens voor een of enkele jaren ingesteld of verlengd. Belastingpolitiek werd binnen de Staten een belangrijk thema dat een hoogtepunt bereikte met de discussies over de belastingplannen van Alva die nog volop aan de gang waren toen de Opstand in april 1572 begon. De in 1570 ingevoerde imposten kunnen wat hun inrichting betreft, worden beschouwd als een voorstadium van de Hollands-Zeeuwse imposten van 1574 en later en worden daarom hierna afzonderlijk beschreven.

De bedeprocedure waarin de imposten tot stand kwamen, kreeg een bepaald grondpatroon met drie fasen. De landsheer deelde de Staten mee, dat hij een bepaald bedrag wenste te ontvangen, maar de wijze waarop de Staten het geld bijeen zouden brengen, aan het oordeel van de Staten overliet. Vervolgens bespraken de Staten de bede van de landsheer en formuleerden zij hun standpunt dat zij aan de landsheer meedeelden. In deze fase zal er gewoonlijk overleg tussen de Staten en de landsheerlijke administratie zijn geweest om tot een standpunt te komen dat zowel voor de Staten als voor de landsheer acceptabel was. Tenslotte accepteerde de landsheer het standpunt van de Staten in een akte van acceptatie. In deze akte worden de drie fasen van de procedure beschreven. De akte geeft onder meer

²⁰⁹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 307, staat gehecht tussen fo 98v en 99r. Heffingsjaar 1475/76 was laatste gehele jaar van heffing van impost die tijdens heffingsjaar 1476/77 werd afgeschaft.

informatie over de gevoelens van de Staten. Meestal trad de landvoogd(es) namens de landsheer op.

De Staten stelden ordonnanties op waarin de heffing van de imposten werd geregeld ²¹⁰. Deze ordonnanties zijn de eigenlijke wetgeving op de imposten. Dit patroon van wetgeving waarbij de imposten worden omschreven in een akte op naam van de landsheer of diens landvoogd(es) en de heffing van de imposten wordt geregeld in ordonnanties van de Staten, is ook gevolgd voor de Hollands-Zeeuwse imposten van 1574, 1575 en 1576 ²¹¹.

Terwijl aanvankelijk de heffing van Statenimposten gekoppeld was aan het opbrengen van geld voor een bepaalde door de landsheer verzochte bedde en de heffingsduur van de imposten bepaald werd door de betalingstermijnen van de bedde, verdween dit verband. In de loop van de 16e eeuw gingen de Staten een deel van de door hen geconsenteerde bedden betalen door geld op te nemen via rentenverkoop ²¹². Daardoor kregen de Staten schulden ter zake van de betaling van de rentetermijnen en aflossing van de renten. Voortaan moesten de Staten dus niet alleen voor de betaling van de aan de landsheer geconsenteerde bedragen, maar ook voor hun eigen schuldendienst geld verkrijgen. De Staten gingen hun schuldendienst uit de imposten financieren. Evenals voor impostheffing ten behoeve van de betaling van een landsheerlijke bedde hadden de Staten daar vergunning van de landsheer voor nodig. Terwijl in het eerste geval de vergunning werd verleend als onderdeel van de bededeprocedure, moesten de Staten nu onafhankelijk van een bededeprocedure de landsheer om vergunning voor impostheffing vragen. De akte waarbij de vergunning werd verleend, was dan ook niet een akte van acceptatie, want er was geen aanbod van de Staten, maar een enkel voor de vergunningverlening bestemde akte. De vergunning werd telkens na een onderzoek van de schuldendienst van de Staten door landsheerlijke specialisten voor hoogstens een jaar verleend, al vroegen de Staten om een langere periode. Het onderzoek van de schuldendienst en de beperking van de duur van de heffingsvergunning hielden verband met een nog ter sprake komend geschil tussen de Staten enerzijds en Vlissingen en Arnemuiden anderzijds. Misschien wilde de landsheerlijke administratie ook voorkomen, dat de Staten in de imposten een algemene bron van inkomsten zouden krijgen waaruit zij buiten het zicht van de landsheerlijke administratie naar eigen believen uitgaven zouden kunnen doen. De vergunningen werden meermalen niet door de landvoogd(es), maar door de Raad van Financiën verleend. Alva verleende de laatste vergunning van deze aard voor slechts drie maanden (januari – maart 1570). Daarna hield de impostheffing ten behoeve van de schuldendienst van de Staten op, maar de Statenimposten kwamen spoedig met een andere bestemming terug.

16.6.2 Betrokkenheid van de landsheer bij de Statenimposten

Bij de impostheffing hadden de Staten te maken met een relatie tot de landsheer en een relatie tot de bevolking.

De impostheffing moest door een landsheerlijke vergunning gesanctioneerd worden. Soms konden de Staten geen eenstemmigheid bereiken over de modaliteiten van de impost(en) die zij wilden heffen en lieten zij de landsheer dit interne meningsverschil blijken. De landsheer hakte of meteen de knoop door ²¹³ of gaf de Staten de gelegenheid om binnen een bepaalde

²¹⁰ Voorbeelden van zulke ordonnanties waarvan er blijkbaar heel weinig zijn bewaard, zijn ordonnantie inzake impost op slachtvee, van 7-5-1552 (ZA, Handschriftenverzameling, nr 984, 1e omslag, nr 113) en ordonnantie inzake verpachting van imposten op wijn en bier, opgesteld door abt van Middelburg (prelaat), heer van Veere en vertegenwoordiger van Middelburg als gedeputeerden van Staten van Zeeland; Westhove (buitenverblijf van abten van Middelburg), 5-10-1556 (*ibidem*, nr 109).

²¹¹ Zie XIII-17, 25, 32 voor heffingsordonnanties 1574, 1575 en 1576.

²¹² In 1553 consenteerden Staten bedde waarvan bedrag voor deel zou worden gevonden uit rentenverkoop (Fruin, *Prelaat en Edelen*, 154 vlg., regest nr 468; akte van acceptatie van 28-4-1553). In verband met daaruit voortvloeiende financiële verplichtingen werd heffing van lopende imposten verlengd. In zelfde jaar consenteerden Staten bedde waarvan bedrag geheel uit rentenverkoop zou worden gevonden (*ibidem*, 155, regest nr 469; akte van acceptatie van 14-9-1553). In verband daarmee werd heffing van lopende imposten voorlopig verlengd.

²¹³ Zoals landvoogdes in 1549 deed, toen zij geconfronteerd werd met enerzijds gezamenlijk standpunt van Prelaat en Edelen, Reimerswaal, Goes en Tholen en anderzijds met – ook

tijd tot eenstemmigheid te komen en nam een beslissing als de Staten het onderling niet eens konden worden. Naar de zijde van de bevolking moesten de Staten met gezag optreden, maar dit had niet altijd het gewenste effect. Als de Staten de landsheer vergunning voor impostheffing vroegen, verzochten zij hem meestal ook om bepaalde maatregelen te nemen waardoor het landsheerlijk gezag de impostheffing ondersteunde, in het bijzonder de inschakeling van de landsheerlijke rentmeesters van Bewester- en Beoosterschelde bij de impostheffing. Die rentmeesters gingen ook ten behoeve van de Staten als administrateurs van de imposten fungeren.

Vrijwel steeds waren er plaatsen waar de inwoners of anderen op juridische of andere gronden stelden, dat de plaats was vrijgesteld van het betalen van de Statenimposten. Ook voor deze gevallen riepen de Staten de medewerking van de landsheer in om de impostheffing al of niet op voorlopige basis doorgang te doen vinden.

In veel plaatsen kwamen de Statenimposten naast plaatselijke imposten op dezelfde objecten. Om de twee categorieën heffingen van elkaar te onderscheiden, werden Statenimposten meermalen 'koningsimpost' of 'majesteitsimpost' genoemd ²¹⁴. Voor deze terminologie zijn verschillende verklaringen denkbaar. De opbrengst was voor de landsheer bestemd, rechtstreeks of door betaling van renten die verkocht waren om landsheerlijke bedden op te brengen. De impostheffing werd vaak afgekondigd vanwege de landsheer. De landsheerlijke rentmeesters administreerden de impostheffing. Vermoedelijk ervoer de bevolking de Staten niet of nauwelijks als belastingheffende instantie. De Staten zullen er geen bezwaar tegen gehad hebben. Soms verklaarden zij uitdrukkelijk, dat hun imposten vanwege de landsheer werden geheven ²¹⁵. Maar de Staten waren uitdrukkelijk de belastingheffende instantie, toen vanwege de Staten in 1561 werd opgemerkt, dat het scheen alsof Vlissingen de Staten niet bevoegd achtte om de stad te belasten ²¹⁶.

De zorg voor de heffing van de Statenimposten van 1537 ²¹⁷ werd toevertrouwd aan gecommiteerden van de Staten, maar de landsheer verstrekke de gezagsbasis die voor een succesvolle heffing onmisbaar was. De Staten stelden als voorwaarde voor hun bedecnsent onder meer, dat bepaalde frauduleuze handelingen verboden en strafbaar gesteld zouden worden, en lieten zodoende aan de landsheer over de betaling van de imposten verplichtend en fraude strafbaar te stellen. De landsheer liet tegelijk met de akte van acceptatie plakaten uitgaan naar de rentmeesters van Bewester- en Beoosterschelde ²¹⁸. De plakaten die alom afgekondigd moesten worden, beschrijven de imposten en de verplichtingen van

onderling – afwijkende standpunten van Middelburg en Zierikzee ZA, Prelaat en Edelen, nr 306, fo 1r vlg., akte van acceptatie, Brussel, 30-12-1549). Zij koos voor eerste standpunt, maar was er niet zeker van of dit wel door de beugel kon, want zij voegde er aan toe: "Al nyettegenstaende eenige oppositie oft appellatie. Ende dit voor dese reyse alleenlick ende zonder prejudicie van de kueren, statuyten ende previlegien van denzel- ven lande [= Zeeland] ende van eenen yegelick, ende zonder tzelve te trecken in consequencie."

²¹⁴ GA Vlissingen, nr 117, hierin lijst van 1562 van personen die "ghans vry in den excys [= stedelijke wijnexcys van Middelburg] zyn, ende en willen den Conincx impost [= Statenimpost op wijn in de steden] nijet betalen; Unger, *Bronnen*, II, 102 vlg., ordonnantie van Middelburg tegen misbruiken bij heffingen op bier, te weten "de majesteys imposten ende de stadts excysen"; 18-8-1570. Majesteitsimposten zijn Statenimposten op bier in steden en op bier op platteland.

²¹⁵ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 341), brief van Staten aan regering van Vlissingen met verzoek om medewerking aan verpachting "van de imposten die men vanwege de Coninklijke majesteit gewoonlijk es te lichten binnen ulieder juris- dictie", hoewel Staten daarvoor vereiste landsheerlijke vergunning nog niet hadden verkregen; 18-12-1568.

²¹⁶ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 67), brief van Jacob Campe (vertegenwoordiger in Staten van markies van Veere) en Roeland de Pottre (pensionaris van Prelaat en Edelen) aan regering van Vlissingen, 26-6-1561: "zoo schynt ghyluden de Staten nyet en kent de macht te hebben uluyden te belasten".

²¹⁷ Op gemaal, op wijn in steden en afwijkend op platteland en op bier in steden en afwijkend op platteland.

²¹⁸ ZA, Prelaat en Edelen, nr 220, fo 2v vlg.: plakkaat van 10-5-1537 gericht tot rentmeester van Beoosterschelde. Plakkaat van gelijke strekking voor rentmeester van Bewesterschelde is niet bekend, maar zal ongetwijfeld op zelfde dag zijn uitgegaan.

impostplichtigen die de landsheer op verzoek van de Staten vaststelt om bedrog te voorkomen ²¹⁹.

De volgende heffing van Statenimposten vond in 1542/43 plaats. In 1542 vroeg de landvoogdes de Staten 15.000 gl. voor 2/3 op te brengen door de steden en voor 1/3 door het platteland met dien verstande, dat het plattelandsaandeel zou worden opgebracht door kapitale omslag en niet door een heffing op landerijen ²²⁰. Het geld zou onder gecommiteerden van de Staten blijven om in geval van oorlog voor de landsverdediging te worden besteed, en anders zo nuttig mogelijk ten behoeve van Zeeland te worden uitgegeven. De Staten wilden op 11 februari 1542 niet op het verzoek ingaan, maar toen daar geen genoeg mee werd genomen, boden zij op 24 maart 12.000 gl aan te vinden uit schotheffing ²²¹. Toen ook daar geen genoeg mee werd genomen, werd men het eens over 12.000 gl op te brengen door een impost op wijn en bier die op het platteland van Zeeland gedronken en verhandeld zouden worden. Een bijzonderheid was, dat de tappers (kleinhandelaren) de impost niet in de prijs van het binnenslands gebrouwen bier mochten doorberekenen aan hun klanten, zodat de bierimpost gedeeltelijk een belasting op de kleinhandelaars was. De bierconsumptie op het platteland zal voor het grootste deel hebben bestaan uit binnenlands bier dat goedkoper was dan buitenlands bier, en de Staten zullen met de bepaling een belangrijke oorzaak van weerstand van de bevolking tegen de impost hebben willen wegnemen.

De akte van acceptatie omschrijft waartoe de Staten bereid waren en bevat een beschrijving van de impost. De Staten zouden gecommiteerden aanstellen die de leiding van de impostheffing en de besteding van de opbrengst zouden hebben en daarvan aan de Staten rekening en verantwoording zouden afleggen. De impost zou geïnd worden door collecteurs. De opbrengst zou alleen in geval van oorlog aan de landsheer worden afgedragen. Kwam er geen oorlog, dan zouden de Staten een bestemming aan de opbrengst geven. De Staten formuleerden strafbepalingen tegen fraude en tegen het bedreigen of aanvallen van de gecommiteerden. Het aanbod van de Staten zal het resultaat zijn geweest van onderhandelingen tussen de Staten en de Brusselse regering. De landvoogdes accepteerde het aanbod zonder verder iets te bepalen.

De Staten waren dus niet alleen betrokken bij de impost, maar ook bij de besteding van de opbrengst. Toch hield de landsheer een vinger in de pap. De Staten stelden namelijk als hun gecommiteerden de landsheerlijke rentmeesters van Bewester- en Beoosterschelde aan. Deze traden in hun hoedanigheid van gecommiteerden op als functionarissen van de Staten, maar konden uiteraard tegelijk toezicht houden op de gang van zaken. Bovendien zal hierdoor bij de bevolking de impostheffing in zekere mate als landsheerlijke gezagsuitoefening zijn overgekomen.

In 1547 werd opnieuw een impost op wijn en bier op het platteland ingevoerd om daaruit een bepaald bedrag op te brengen ²²². De modaliteiten waren dezelfde als die van de impost van 1542/43, maar de tarieven waren lager. Gedeputeerden van de Staten stelden in aanwezigheid van de rentmeester van Bewesterschelde de voorwaarden op waarop de heffing van de impost verpacht zou worden ²²³. In 1549 werd de impost voor 2 jaar verlengd ²²⁴. Nadat de heffing in 1551 afgelopen was, werd gedurende ruim een jaar geen impost geheven.

²¹⁹ "Ende omme te voorsien dat in den ontfange egeen bedroch en gebuere, hebben wy duer versouck vande voirscreven staeten geordineert ende ordineren by desen de puncten hier naer volgende. Eerst dat eenyegelick persoen gereet bringen ende betalen zal de penningen van den voerscreven imposte in handen ende ter plaetse van dengeenen die totten ontfange van dien by den voerscreven van den staten oft huer gecommiteerden geordineert sullen werden, aleer sy wyn oft bier zullen mogen updoen, oick mede eenige terwe oft masteluyen te molen doen omme slyten oft backen."

²²⁰ ZA, Prelaat en Edelen, nr 213, fo 1r vlg.; akte van acceptatie, Brussel, 5-5-1542.

²²¹ ZA, Prelaat en Edelen, nr 221, fo 17r.

²²² **GA Goes, nr 1388**, daarvan nr 2, akte van acceptatie Brugge, 16-4-1547.

²²³ De Stoppelaar, *Archief*, nr 1992; regest van in 1940 verloren akte d.d.5-5-1547.

²²⁴ ZA, Prelaat en Edelen, nr 306, fo 1r vlg., akte van acceptatie, Brussel, 30-12-1549.

In 1552 werd een breder impostencomplex ingevoerd. Naast de impost op wijn en bier voor het platteland kwamen er imposten op slachtvee en graan over geheel Zeeland (steden en platteland)²²⁵. De Staten bedongen, dat zij voorschriften op de imposten mochten maken met strafbepalingen zoals die bij dergelijke heffingen gebruikelijk waren om de inning te bevorderen. In de voorwaarden voor hun bedecconsent hadden de Staten zich de keus voorbehouden om de imposten door gecommiteerden te laten heffen of de heffing te verpachten. De landvoogdes bepaalde echter uitdrukkelijk, dat de heffing door de Staten verpacht zou worden. De impostheffing werd tot december 1556 voortgezet²²⁶ met een wijziging van de impost op wijn en bier in 1555.

Om de impostheffing goed te doen verlopen, deden de Staten in 1556 een sterker beroep op het gezag van de landsheer dan in voorgaande jaren. In 1556 verlangde de landsheer van al zijn landen met inbegrip van Zeeland als eenmalige heffingen de 100e penning van onroerende goederen en de 50e penning van koopmanschappen. Men werd het voor Zeeland eens over betaling van 50.000 gl te vinden uit nieuwe imposten gedurende twee jaar op wijn en bier in de steden en plaatsen waar de plattelandsimposten op wijn en bier niet werden geheven²²⁷. Wat die imposten te weinig opbrachten, zou worden gevonden uit continuatie van de lopende imposten in steden en op platteland voor twee jaar. Wat er dan nog ontbrak, zouden de Staten op de best mogelijke wijze bijeenbrengen. De Staten hadden onder meer als voorwaarde gesteld, dat alle wanbetalers volgens door de Staten te maken voorschriften tot betaling gedwongen zouden kunnen worden²²⁸. De Staten verzochten de landsheer een plakkaat uit te vaardigen waarin de bevolking werd verplicht tot betaling van de Statenimposten²²⁹. De landsheer droeg daarop in plakaten zijn Zeeuwse rentmeesters op om af te kondigen, dat vanwege de landsheer de betaling van de imposten geboden wordt, en stelde tevens strafbepalingen vast²³⁰. De leiding van de impostheffing berustte bij de rentmeesters die optraden als functionarissen van de Staten. Zij leverden hun rekening dan ook in bij de Staten die de rekeningen afhoorden²³¹.

16.6.3 Juridische bezwaren tegen heffing van Statenimposten van Vlissingen en andere plaatsen

De heffing van de Statenimposten werd in de volgende jaren voortgezet. Reeds vroeger hadden enige plaatsen zich tegen heffing verzet met een beroep op vrijstelling. Omstreeks 1561 nam dat verzet ernstiger vormen aan. Vooral Veere had al eerder betoogd, dat de stad op grond van de leenrechtelijke conditie van de heerlijkheid Veere van de imposten vrijgesteld was. Zolang er een markies van Veere was, gaf deze als een van de edelen in de Staten toestemming tot heffing onder beding van non-prejuditie. In 1561 kwam Vlissingen, dat ook tot het markizaat van Veere behoorde, echter met eenzelfde beroep op vrijstelling in verzet tegen een verlenging van de impostheffing, hoewel daar vanwege de markies met de gebruikelijke clause van non-prejuditie in was toegestemd²³². Daarmee was het verzet van Vlissingen tegen het heffen van Statenimposten in de stad niet opgehouden. Zonder hun aanspraak op

²²⁵ ZA, Prelaat en Edelen, nr 309, ongefolieerd gedeelte, fo 1r, akte van acceptatie, Brussel, 25-4-1552.

²²⁶ Verlengingen van 1553 ten behoeve van schuldendienst van Staten werden reeds vermeld.

²²⁷ ZA, Prelaat en Edelen, nr 313, ongefolieerd begin fo (1r) vlg.; akte van acceptatie, Brussel, 10-11-1556.

²²⁸ “alle deghene die dese imposten sculdich zyn zullen ende deffaillant ofte refusant bevonden worde dien te betaelen in handen van de collecteurs ofte pachters by den voornoemde staeten daertoe ghecommitteert, zullen daertoe constringible wesen conforme ende volghende dordinantien die de voorscreven staeten daerup maeken zullen”.

²²⁹ Staten verzoeken landsheer hun consent te accepteren “ende hen daerop behoerlicke acte van acceptacie te verleenen metgaders octroy in vorme van placcaete omme den onwillegghen te bedwinghen tot betalinghe van denzelven imposten, indient noodt werde”.

²³⁰ Plakkaat van 12-11-1556 gericht aan rentmeester van Bewesterschelde met aantekening dat gelijk plakkaat aan rentmeester van Beoosterschelde werd gericht in: Terlinden en Bolsée, *Recueil*, deel 7, 127 vlg. (nr 63). Regest in Fruin, *Prelaat en Edelen*, 273, nr 79.

²³¹ Zie voor rentmeester Beoosterschelde ZA, Prelaat en Edelen, nr 313, fo 1r.

²³² Zie III-2 voor staatkundige aspecten van conflict tussen enerzijds Vlissingen en anderzijds Staten en markies.

vrijstelling van de Statenimposten op te geven schoven de Vlissingers een andere reden voor verzet tegen de Statenimposten naar voren. Vlissingen ligt aan zee. Er waren kostbare 'zeewerken' nodig om de stad tegen het water te verdedigen. Omdat het eiland Walcheren vrijwel geen binnendijken bezat, zou een doorbraak van de Vlissingse zeewerken het gehele eiland in gevaar brengen. De financiering van het onderhoud van de zeewerken was al jarenlang een geschilpunt tussen de stad en de heer van Veere. In de jaren zestig wilde de stad de opbrengst van de in Vlissingen geheven Statenimposten voor het onderhoud van de zeewerken gebruiken en om dat te bereiken paste zij de volgende tactiek toe. De heffing van de Statenimposten was gebonden aan een landsheerlijke vergunning die slechts voor een beperkte tijd werd verleend, maar wel uitdrukkelijk verlengd kon worden. Vlissingen verkreeg in 1562 van de landsheer vergunning om, zodra de toen lopende heffingsvergunning van de Staten was afgelopen, in de stad gelijke imposten als de geëindigde Statenimposten voor eigen doeleinden te heffen. De Staten vroegen echter na het verstrijken van hun heffingsvergunning verlenging daarvan met het argument, dat zij de opbrengst van hun imposten nodig hadden en kregen hun zin. Daardoor werd voor de Vlissingers de effectuering van hun heffingsbevoegdheid naar een later tijdstip verschoven. Tot groot verdriet van Vlissingen werd deze procedure enkele keren herhaald. De merkwaardige situatie deed zich voor, dat de landsheer aan Vlissingen onder conditie een vergunning voor impostheffing gaf, maar aan de Staten een zodanige vergunning voor impostheffing verleende, dat de conditie van de Vlissingse vergunning niet vervuld werd. Met betrekking tot Arnemuiden rees een vergelijkbare kwestie ²³³. Wat Vlissingen voor zeewerken vroeg, verlangde Arnemuiden voor reparatie van het kerkgebouw. De landsheer verleende Arnemuiden eenzelfde geconditioneerde heffingsvergunning als Vlissingen en daardoor zat Arnemuiden in hetzelfde schuitje als Vlissingen. De Vlissingse en Arnemuidse weerstand beïnvloedde in het decennium vóór 1572 sterk de heffing van Statenimposten, zoals uit de volgende uiteenzetting blijkt.

Aanleiding van het Vlissingse verzet in 1561 was het consenteren van de Staten in het fourneren van 30.000 gl welk bedrag opgebracht zou worden door verlenging van de lopende imposten met een jaar, d.w.z. t/m 24 juni 1562. In dat jaar zou worden onderzocht of het bedrag dat dan nog aan de 30.000 gl ontbrak, zou worden gevonden uit een verdere verlenging van de imposten of op andere wijze. Toen de Staten reeds vóór de voltooiing van de bedeprocédure, voordat zij van de landsheer vergunning tot verlenging van de impostheffing hadden verkregen, de heffing van de nog te verlengen imposten in Vlissingen wilden laten verpachten, was voor Vlissingen de maat vol ²³⁴. Vlissingen hield de heffing in de stad van de verlengde imposten met 3 maanden (3e kwartaal 1561) op, maar uiteindelijk werden de imposten ook in Vlissingen geheven ²³⁵.

Vlissingen wendde zich nu tot de landsheer (in feite diens landvoogdes) met een request van omstreeks juni 1562 om gedurende zes jaar de imposten in kwestie voor eigen doeleinden te mogen heffen. De landvoogdes zond het request om advies aan het Hof van Holland en Zeeland in Den Haag dat een van zijn leden, Quintyn Weytsen, opdroeg over de zaak te rapporteren. Weytsen had sterke familiebanden met Vlissingen en was in verschillende hoedanigheden nauw bij Zeeuwse aangelegenheden betrokken geweest ²³⁶. Het Hof stelde in zijn advies twee alternatieve regelingen voor waarvan een de door Vlissingen verlangde heffingsvergunning voor zes jaar was. De landsheer verleende de stad op 20 juli 1562 vergunning om, wanneer de heffing van de toen lopende Statenimposten bestemd voor de in 1561 geconsenteerde 30.000 gl zou zijn afgelopen, gedurende 6 jaar ten behoeve van de zeewerken dezelfde imposten binnen Vlissingen te heffen ²³⁷. Inmiddels kwamen de Staten in juni 1562 tot de conclusie, dat voor het vinden van het restant van de in 1561 geconsenteerde

²³³ Zie VIII-20 voor juridische conditie van Arnemuiden.

²³⁴ III-2.

²³⁵ Jarenlang hebben de Staten geprobeerd voor de 3 maanden geschat bedrag aan niet geheven imposten van Vlissingen in te vorderen, zie onder meer stukken in GA Vlissingen, nr 117, waar regesten nr 208 en 210 betrekking op hebben.

²³⁶ Omdat zijn vader en grootvader tot Vlissingse regering hadden behoord, meent De la Ruë, dat Weytsen (1518 – 1565) in Vlissingen was geboren (*Geletterd Zeeland*, 239 vlg.; zie voor hem ook Nagtglas, *Levensberichten*, II, 944 vlg.). Op last van landvoogdes had hij introductie van De Castro als bisschop van Middelburg in 1561 verzorgd (Rooze–Stouthamer, *Hervorming*, 188).

²³⁷ Afschrift in ZA, Handschriftenverzameling, nr 984.

30.000 gl. en voor het gaande houden van hun schuldendienst de imposten op wijn en bier in de steden waarvan de heffingsvergunning op 24 juni 1562 was verstreken, opnieuw met een jaar verlengd dienden te worden ²³⁸. Omdat het markizaat van Veere vacant was, belegden de Staten een bijeenkomst met gedeputeerden van de steden en andere plaatsen van het markizaat en de curator van het sterfhuis van Maximiliaan van Bourgondië aan wie de financiële noden van de Staten werden uiteengezet. De vertegenwoordigers van markizaat en sterfhuis verklaarden echter niet in verlenging van de impostheffing toe te stemmen en voegden daar aan toe, dat, nu er geen markies was, niemand zonder hun toestemming in hun plaats de verlenging kon goedkeuren. Zij beweerden dan ook van de imposten vrij te zijn. Met het argument, dat de financiële inspanningen van de Staten enkel ten dienste van de landsheer strekten, verzochten de Staten de landsheer vergunning voor een verlenging van de impostheffing met een jaar te beginnen 1 juli 1562. Zij vroegen de landsheer om de rentmeesters van Bewester- en Beoosterschelde op te dragen en te machtigen om de imposten te verpachten en zonodig bij executie in te vorderen in de steden en andere plaatsen van het markizaat en ten opzichte van andere onwillige impostplichtigen. De landsheer kon volgens de Staten als 'dominus directus' voor het markizaat handelen ²³⁹. De Staten wilden ieder die meende recht op vrijdom van de imposten te hebben, de gelegenheid geven om bewijsstukken in te zenden waarna een beslissing zou worden genomen. Vandaar dat de Staten verzochten, dat de impostheffing in het markizaat 'by provisie' zou plaats vinden. De landvoogdes liet daarop een akte uitgaan waarin de Staten vergunning tot verlenging van de impostheffing met een jaar (van 1 juli 1562 t/m 30 juni 1563) kregen en de rentmeesters van Bewester- en Beoosterschelde werd opgedragen de imposten te verpachten en tegen onwillige betalers in het markizaat en elders reële executie toe te passen ²⁴⁰.

In juni 1563 verzochten de Staten ten behoeve van hun schuldendienst opnieuw verlenging met een jaar (van 1 juli 1563 t/m 30 juni 1564) van de imposten op wijn en bier in de steden en machtiging aan de rentmeesters voor verpachting en invordering bij executie ²⁴¹. De landvoogdes verleende de vergunning en droeg de rentmeesters de verpachting en invordering bij executie op.

Omstreeks april 1564 protesteerden de Staten bij de landsheer tegen octrooien voor impostheffing door hem verleend aan Vlissingen voor de zeewerken en aan Arnemuiden voor het kerkgebouw ²⁴². De Staten verzochten de landsheer deze voor hen schadelijke octrooien te herroepen of tenminste te bepalen, dat zij pas van kracht konden worden, als de Staten de imposten niet meer nodig hadden. Een andere oplossing zou zijn, dat Vlissingen en Arnemuiden dubbele impost zouden opbrengen: imposten volgens de hun verleende octrooien voor plaatselijke doeleinden en daarnaast de Statenimposten voor delging van schulden waarvoor geheel Zeeland verbonden was. De Staten wezen op het ongunstig effect dat de verleende octrooien op het gedrag van andere plaatsen zou kunnen hebben. Veere en Brouwershaven waren al bezig gelijke octrooien aan te vragen.

De landsheerlijke administratie in Brussel zond een tekst van het request van de Staten aan Vlissingen en Arnemuiden om commentaar. Het antwoord van Vlissingen was in hoofdzaak,

²³⁸ **GA Goes, nr 1388**, daarin nr 6; ongedateerd request van Staten van juni 1562.

²³⁹ Staten redeneerden, dat landsheer als leenheer van markizaat van Veere bij ontstentenis van een leenman rechtstreeks heerlijke rechten in markizaat uitoefende.

²⁴⁰ ZA, 5e Copulaatboek, fo 315r vlg.; akte van acceptatie, Brussel, 26-6-1562. Naast verlengde imposten zou heffing van overige Statenimposten (wijn en bier op platteland en gemaal en geslacht in geheel Zeeland) volgens eerdere regelingen worden voortgezet. Toen op 1-7-1562 een klerk en een deurwaarder van rentmeester van Bewesterschelde in Veere impostenheffing kwamen verpachten, las als notaris optredende deken van Veerse kerk hun verklaring van officiers (baljuw en schout), burgemeesters en schepenen van Veere voor, dat zij ten onrechte niet waren gehoord op verlenging van imposten en dat zij tegen verlenging in beroep zouden komen, omdat Veere vrij van alle imposities was, bij welke verklaring de curator en de adjunct-curator (Arend van Dorp) van boedel van overleden markies zich aansloten voorzover belangen van crediteuren van boedel in geding waren (GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 88), notariële akte van 1-7-1562). Klerk en deurwaarder mochten verpachting niet als gewoonlijk op stadhuis verrichten waartegen zij op hun beurt protesteerden.

²⁴¹ ZA, Prelaat en Edelen, nr 318, fo 2r vlg.; akte van acceptatie, Brussel, 7-6-1563.

²⁴² GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 103).

dat de stad enige stukken nodig had om commentaar te kunnen geven, maar bevat ook de opmerking, dat de Staten bepaalde relevante informatie hadden achtergehouden ²⁴³.

Arnemuiden reageerde fel in een uitvoerig betoog waaruit de haat van de Arnemuidse gemeenschap tegen Middelburg blijkt ²⁴⁴. Volgens Arnemuiden was het request een Middelburgs product dat op naam van de Staten was gesteld en de strekking had om Arnemuiden onder de duim te houden. Arnemuiden had op deugdelijke wijze het heffingsoctrooi van de landsheer verkregen onder meer met consent van de bisschop van Middelburg ²⁴⁵. De Middelburgers moesten begrijpen, dat de landsheer of zijn Raad niet nu maar terstond het octrooi zouden herroepen ²⁴⁶. Al zou Arnemuiden het octrooi nog niet hebben verkregen, dan zou het dat ondanks het verzet van Middelburg toch krijgen, omdat de strekking ervan goed is ²⁴⁷. De Middelburgers zullen weten, dat de schulden van de Staten afbetaald zijn. Maar zou er toch nog iets te betalen zijn, dan moeten zij maar laten betalen de personen die in Middelburg tegen recht en reden van impost worden vrijgesteld ²⁴⁸. Dubbele impost geven kunnen de Arnemuidenaars vanwege hun armoede en verdrukking niet. Zij verzoeken de landsheer het request van de Staten af te wijzen en Arnemuiden zijn octrooi te laten gebruiken.

Kort daarna zou op 30 juni 1564 de heffingsvergunning voor de Statenimposten in de steden en op het platteland aflopen ²⁴⁹. De Staten verzochten ten behoeve van hun schuldendienst verlenging van de vergunning tot heffing voor alle zes imposten zonder daarbij te letten op de aan Vlissingen en Arnemuiden verleende octrooien ²⁵⁰. De landvoogdes koos nu een tussenweg. De imposten moesten weliswaar ook in Vlissingen en Arnemuiden worden geheven, maar de opbrengst aldaar zou voorlopig geen bestemming krijgen. Als de Staten aantoonde, dat zij het geld werkelijk nodig hadden voor hun schuldenfinanciering, zou de opbrengst naar de Staten gaan. Vlissingen en Arnemuiden gingen nu de imposten in die

²⁴³ GA Vlissingen, nr 117 (regest nr 108); ongedateerde tekst door Brusselse administratie op 8-5-1564 doorgezonden naar Staten van Zeeland om commentaar.

²⁴⁴ GA Vlissingen, nr 117 (regest nr 109); ongedateerde tekst door Brusselse administratie op 5-5-1564 doorgezonden naar Staten van Zeeland om commentaar.

²⁴⁵ Omdat via heffingsoctrooi verkregen belastingopbrengst bestemd was voor herstel van kerkgebouw, zal Arnemuiden voor verkrijgen van octrooi steun van bisschop van Middelburg, eerste lid van Staten van Zeeland, hebben ingeroepen.

²⁴⁶ "Ende behoorden hun de de supplyanten [= Middelburgers] te vermyden uwer majesteit alsulcken cleynicheyt voer te houden in vilipendium van zynder autoriteyt oft den Raet van uwer majesteit zoe kints te achten, dat die terstont zal gaen revoceren tgene dat zy vuyt goeden respecte ende redenen ghegundt ende ghegeven hebben."

²⁴⁷ "mits dat hun rescibenten [= Arnemuidenaars] intentie ende voernemen goet is, dueghdelyck ende goddelyck, tot verchirringhe ende augmentatie van zynen [= Gods] dienst ende in versterkenisse ende onderhouden van onse religie van dewelcke uwe majesteit boven alle andere Princen singulier protecteur is ende beschermer, zoe dat dese periculeuse tyden dat oock wel verheysschen, dat yemandt sorghe draghe van het huys des Heeren te onderhouden dwelck zoeveel verdoelde mensschen suecken te destrueren."

²⁴⁸ "te doen betalen dieghene die zy binnen Middelburch tegen recht ende redene ende ter grootter oppressien van der aermer ghemeente quyt houden, als te wetene die principale coopliden, gasternyhouders ende taverniers in grooten getaele". Met dit argument zal verband houden lijst van Middelburgse wijnhandelaren die door burgemeesters en schepenen van Middelburg voor jaar mei 1562 – mei 1563 op forfaitair bedrag voor wijnimpost waren gesteld en lijst van 15 personen "die ghans vry in den axcys zyn, ende en willen den Coninx impost nijet betalen" (GA Vlissingen, nr 117 zonder regest). Deze 15 personen zullen vrijdom van stedelijke wijnexcijs hebben genoten en op grond daarvan ook vrijdom van Statenimpost op wijn. Op ander stuk met alle namen als één lijst is aan slot aangetekend, dat ook bisschop en vele andere geestelijke personen in Middelburg vrijstelling genieten (GA Vlissingen, *ibidem*). Koppeling van vrijdom van Statenimpost aan stedelijke vrijdom in **INVULLEN**

²⁴⁹ Aldus akte van octroy van 15-6-1564. In werkelijkheid liep op 30-6-1564 alleen heffingsvergunning voor de twee 'nieuwe imposten' (op wijn en bier in steden) af. Voor de vier 'oude imposten' (op gemaal en geslacht in Zeeland, op wijn en bier op platteland) liep heffingsvergunning tot de renten ten behoeve waarvan zij werden geheven, waren afgelost, zoals Staten in hun protest aan landsheer van omstreeks april 1564 vermeldde. Van 1564 af werd een voor alle imposten gelijke duur van heffingsvergunning vastgesteld.

²⁵⁰ GA Vlissingen, nr 117 (regest nr 112), akte van octroy, Brussel, 15-6-1564.

plaatsen door eigen collecteurs heffen. De landvoogdes constateerde na enige tijd, dat Staten aan de gestelde voorwaarde hadden voldaan ²⁵¹. De Staten lieten daarop door een deurwaarder de regering van Vlissingen aanzeggen, dat zij zich niet met de impostenheffing mocht bemoeien en de heffing door eigen collecteurs moest beëindigen, en dat de Vlissingse collecteurs wat zij hadden geïnd, moesten afdragen aan de collecteurs en pachters van de Staten. De kerkmeesters, dekens en beleders van de schutterijen van Arnemuiden kregen een gelijke aanzegging ²⁵².

In juni 1565 vroegen de Staten om een vergunning voor impostheffing ten behoeve van hun schuldendienst voor twee jaar, maar voor een aanzienlijk beperkter impostencomplex, namelijk imposten op gemaal en geslacht in de steden en imposten op wijn en bier op het platteland ²⁵³. Zij kregen de vergunning voor één jaar. De imposten op wijn en bier in de steden die vooral aanleiding voor het verzet in de steden van het markizaat waren geweest, waren daarmee verdwenen.

In juni 1566 vroegen de Staten ten behoeve van hun schuldendienst vergunning voor verlenging van de heffing van de lopende imposten met vier jaar, beginnend 1 juli 1566 ²⁵⁴. Zij kregen de vergunning voor één jaar. Bovendien bepaalde de landvoogdes, dat de opbrengst van de imposten in Vlissingen en Arnemuiden ²⁵⁵ voorlopig geen bestemming zou krijgen in afwachting van een beslissing die de landsheer na het horen van Vlissingen, Arnemuiden en de Staten daaromtrent zou nemen.

De manier waarop vervolgens vergunning voor verlenging van de heffing van de Statenimposten werd verleend, weerspiegelt in zekere zin de ingrijpende verandering in de Brusselse regering in 1567. In dat jaar, vermoedelijk in juni, vroegen de Staten opnieuw vergunning voor verlenging van de heffing van de lopende imposten met vier jaar. De raad van Financiën bepaalde in een korte beschikking namens de landsheer, maar op eigen naam, dat de Staten de lopende imposten een jaar langer (van 1 juli 1567 t/m 30 juni 1568) mochten heffen op de condities van de verlenging van 17 juni 1566 ²⁵⁶. In 1568 herhaalde de procedure zich. De Staten vroegen in juni 1568 vergunning tot verlenging van de impostheffing met vier jaar ingaande 1 juli 1568 ²⁵⁷. De Raad van Financiën verleende in een korte beschikking een vergunning voor slechts zes maanden (1 juli 1568 t/m 31 december 1568) ²⁵⁸. In 1567 werd Philips II heer van onder meer Vlissingen en Veere. Misschien heeft dat de positie van die steden in hun fiscale geschillen met de Staten van Zeeland versterkt, maar verzwakking is ook niet uitgesloten.

In 1569 besteedde de Brusselse administratie meer aandacht aan de Statenimposten en kregen Vlissingen en Arnemuiden enige financiële tegemoetkoming ²⁵⁹. In dat jaar verzochten de Staten continuatie van de lopende Statenimposten met vier jaar, te beginnen 1 januari 1569, en een nieuwe akte van octrooi daarvan, dat laatste vermoedelijk, omdat de verlengingen van 1567 en 1568 in de vorm van dorsale aantekeningen waren verleend. De Brusselse administratie liet de rentmeester van Bewesterschelde onderzoeken hoe groot de schulden van de Staten waren en wie zich tegen een verlenging van de impostenheffing zou kunnen verzetten en de Rekenkamer in Holland bracht over het rapport van de rentmeester

²⁵¹ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 122), akte Brussel, 25-10-1564.

²⁵² GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 130), akte 6-11-1564.

²⁵³ ZA, Prelaat en Edelen, nr 319, fo 2r vlg.

²⁵⁴ ZA, Prelaat en Edelen, nr 320, fo 2r vlg., akte van vergunning, Brussel, 17-6-1566.

²⁵⁵ Vlek Arnemuiden werd in dit verband stad genoemd: "binnen den steden van Vlissinghen ende Arm(u)yden".

²⁵⁶ GA Vlissingen, nr 117; katern van regist nr 279. Katern bevat afschrift van akte van verlenging van 17-6-1566, onmiddellijk gevolgd door mededeling: "Ende was buyten op den dors gescreven aldus", waarna volgt tekst van beschikking van Raad van Financiën, 'Antwerpen ten bureele van de voorscreven Financien', 24-6-1567, getekend door 'Barlemont, J. Schets, Damhouder ende van Loo'. In beschikking wordt verzoek van Staten slechts kort vermeld.

²⁵⁷ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 311).

²⁵⁸ ZA, Prelaat en Edelen, nr 322, fo 1r vlg., beschikking van Raad van Financiën, Brussel, 'ten bureele van de Financie', 23-6-1568. Ook deze beschikking werd geschreven op rug van akte van verlenging van 17-6-1566, vgl. Fruin, *Prelaat en Edelen*, 177, regist nr 599.

²⁵⁹ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 363), akte Brussel, 30 juni 1569.

advies uit. Alva gaf de Staten vergunning de impostheffing met een jaar te beginnen 1 januari 1569 te verlengen met dien verstande, dat de heffing zou eindigen, als de Staten binnen dat jaar schuldenvrij zouden worden. Verder keurde hij goed, dat de Staten op 1 januari 1569 de impostheffing hadden voortgezet, hoewel de vergunning tot verlenging pas maanden later werd verstrekt. Alva kwam Vlissingen en Arnemuiden in twee opzichten tegemoet ²⁶⁰. Die plaatsen mochten van hun heffingsoctrooien gebruik maken voor die belastingobjecten die de Staten niet belastten. Dit zou betekenen, dat zij wijn en bier mochten belasten, omdat de Statenimposten op wijn en bier in steden en daarmee gelijkgestelde plaatsen waren afgeschaft. Bovendien zou Vlissingen van de opbrengst van de binnen de stad geheven Statenimposten 1/3 voor onderhoud van de zeewerken genieten, en Arnemuiden van de opbrengst aldaar 1/6 voor herstel van de kerk.

Op 31 december 1569 zou de vergunning voor heffing van Statenimposten aflopen. Op 16 december stond Alva in een korte beschikking de Staten toe de impostheffing met drie maanden te verlengen op voorwaarde, dat zij binnen twee maanden zouden overleggen een specificatie van hun schulden tot delging waarvan de imposten werden geheven ²⁶¹. Na afloop van de verlenging werden in april t/m juli 1570 geen Statenimposten geheven.

16.7 *Invloed van Alva's belastingplannen op belastingheffing van Staten*

16.7.1 *Schotheffing in gevaar door 10e en 20e penning van Alva*

Tegen de penningen die Alva wilde invoeren, leefden in Zeeland niet alleen de algemene bezwaren die in de Nederlanden werden gevoeld ²⁶². Een invloedrijke bevolkingsgroep had een specifiek bezwaar dat met de Zeeuwse fiscaliteit verband hield ²⁶³. Invoering van Alva's penningen zou betekenen, dat het schot op landerijen verdween, omdat het niet paste in de door Alva beoogde fiscaliteit. Daardoor zouden vele ambachtsheren een vaak belangrijke bron van inkomsten verliezen, namelijk schot over het 'vrije' en het overambacht. Het verzet tegen de 10e en 20e penning in de Staten van Zeeland was algemeen, maar prelaat en ambachtsheren weerden zich daarnaast op een bijzondere manier. De prelaat, nu de bisschop van Middelburg, had voor zijn onderhoud de rijke abdij van Middelburg toegewezen gekregen en was daardoor een van de belangrijkste ambachtsheren van Zeeland. Nadat Alva op 21 maart 1569 zijn belastingplan had ingediend, richtte de bisschop van Middelburg zich mede namens de geestelijkheid en samen met de ambachtsheren tot Alva met een betoog, dat de 10e penning in de plaats zou komen van het jaarlijks als ordinaris bede geheven schot van 12 gr. Vls steenschietens en 8 gr. Vls bij der brede en dat de ambachtsheren daardoor hun inkomsten uit het schot zonder compensatie zouden verliezen. De bisschop bracht inderdaad enkele aspecten naar voren die niet zonder meer ter zijde geschoven konden worden. De oorzaak van het verzet van de ambachtsheren was, dat ambachten beleggingsobjecten waren geworden. De kern van het betoog van de bisschop was, dat de geldswaarde van ambachten voor het overgrote deel bestond uit het aandeel in het schot dat de ambachtsheren mochten behouden. Ambachtsheerlijkheden vererfden alleen op zoons. Anderen konden een aan de grafelijkheid vervallen ambachtsheerlijkheid lossen of kopen, maar moesten dan een bepaald bedrag per gemet vrije van het ambacht betalen. Men vatte dit op als een verkrijging van het ambacht (met de daaraan verbonden voorrechten uit schotheffing) onder bezwarende titel. Enkele jaren eerder waren vele ambachtsheerlijkheden uit de boedel van de markies van Veere verkocht met de toezegging dat de kopers als ambachtsheer de gebruikelijke voordelen uit het schot zouden genieten. Zou er voortaan geen schot meer worden geheven, dan zouden de kopers in één klap het grootste deel van de waarde van hun zojuist gekochte ambachten verliezen. Als bijzonder geval noemde de bisschop Zierikzee. De stad had de ambachtsheerlijkheid van de Vier Bannen van Duiveland gekocht en renten verkocht met die heerlijkheid als hypotheek. Door het verdwijnen van het schot zouden de rentiers hun hypothecaire zekerheid verliezen. De Staten meenden, dat

²⁶⁰ "om die ottroijen den voornoemden van Vlissingen ende Armuyden verleent nyet teenemael onvruchtbaer te maken duer verscheyden continuaetien den voornoemden Staten gegunt".

²⁶¹ GA Vlissingen, nr 117 (regest nr 380), akte Brussel, 16-12-1569.

²⁶² III-1. Zie Rooze–Stouthamer, *Opmaat*, 56 vlg., voor Zeeuwse reacties op Alva's belastingpolitiek.

²⁶³ ZA, 2e Copulaatboek, fo 25r vlg. Vgl. ook Fruin, *Prelaat en Edelen*, 214 vlg., regesten nr 167, 175.

ambachtsheren voor het verdwijnen van het schot gecompenseerd behoorden te worden ²⁶⁴. De landsheerlijke administratie schijnt niet ongevoelig te zijn geweest voor de bezwaren en bereid tot een compensatie voor het verdwijnen van het schot ²⁶⁵.

16.7.2 Schotheffing van Staten voor 1569 en 1570

De laatste jaren vóór de Opstand waren de slotfase van het optreden van Prelaat en Edelen in de Staten van een ongedeeld

Zeeland ²⁶⁶. De drie leden van de Staten van Zeeland, Prelaat, Edelen en grafelijke steden waren één in hun verzet tegen invoering van Alva's penningen, maar er ontstonden geschillen over schotheffing in het algemeen en over het tarief van het schot voor 1569 en 1570. Het traditionele Zeeuwse schot werd niet alleen bedreigd door Alva's belastingplannen, maar ook door oppositie binnen de Staten. Het schot voor 1570 is het laatste ooit geheven schot. Na het begin van de Opstand was er in Zeeland voor dit met de middeleeuwen vervlochten instituut geen plaats meer. De bronnen geven een interessant beeld van de onderlinge verhoudingen binnen de Staten en de betrekkingen tussen Staten en Brusselse autoriteiten aan de vooravond van de Opstand.

Toen in 1569 alle voorbereidingen voor invoering van Alva's penningen getroffen leken te zijn, vond de Brusselse administratie het nodig bepaalde onderdelen van de regelingen nader op hun effect te onderzoeken. Omdat Alva geld nodig had, besloot hij als voorlopige maatregel de heffing van de penningen te laten afkopen ²⁶⁷. In Zeeland consenteerden de Staten hem uiteindelijk als afkoopsom 67.500 gulden voor elk van de jaren 1569 en 1570, op te brengen door heffing van schot en van imposten ²⁶⁸. De schotheffing voor de jaren 1569 en 1570 had een bijzonder karakter. De Staten spraken in een request aan de landsheerlijke Raad van Financiën van de ordinarijs bede of schot dat ten behoeve van de landsheer geheven placht te worden en door de landsheer aan de Staten was vergund te gebruiken voor het opbrengen van de afkoopsom, en de Raad noemde in zijn beslissing op dat request in 1571 het schot in kwestie de ordinarijs bede of schot door de landsheer voor twee jaar aan de Zeeuwse Staten gecedeerd en geaccordeerd ²⁶⁹. De regeling van de afkoop verliep vrij onordelijk, mede omdat Alva en zijn Brusselse regering een onzekere koers met betrekking tot de 10e penning aanhielden.

In 1568 was een bede geconsenteerd die werd opgebracht door heffing van een schot van 12 gr. Vls steenschietens (ss) en 8 gr. Vls. bij der brede (bdb) welke schotheffing gerekend werd op 1568 betrekking te hebben ²⁷⁰. Deze bede past in de reeks van toen gebruikelijke jaarlijkse bedden. In maart 1570 werd de bede met een jaar verlengd, op te brengen door eenzelfde

²⁶⁴ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 214, regest nr 166.

²⁶⁵ NA, Collectie Van Dorp, nr 28 (10–13); daarin brief van Johan Ariaensz. Blancx aan Arend van Dorp; Goes, 13-7-1578: de heer van Kloetinge [= Walraven van Brederode] “zoude zeer gheerne middel zoucken ende vynden hoe dat men die ambachsheeren van Zuydtbevelant in plaetse van huerder edelen gerechticheyt int schot zoude moeghen (gelyck tselve int jaer 1572 recht voir die troublen op tille ende begonst was) recompenseeren met eenen jaerlicxschen cheyns over huerder edelen ambachsheerlyckheyt by der breede”.

²⁶⁶ In de landsheer trouw gebleven deel van Zeeland functioneerden Prelaat en Edelen tot in 1575 (XI-4).

²⁶⁷ Zie voor plaats van afkoop voor 2 jaar in Alva's belastingpolitiek Grapperhaus, *Alva*, 149 vlg., en Maltby, *Alba*, 217 vlg. **(geen echte afkoop, maar andere wijze van heffing van 10e penning vlg. Alva)..**

²⁶⁸ Discussies in Staten over afkoop zijn tot half maart 1570 verslagen in enige bewaarde register van Statennotulen van vóór Opstand ZA, Prelaat en Edelen, nr 1a (minuutexemplaar van vermoedelijk minder betrouwbaar netexemplaar nr 1), 2e fo- liëring, fo 43r vlg. Tussen half maart en Alva's akte van 17 juni moeten Staten vergaderd hebben over door Alva in maart ingediend voorstel voor gematigde tiende penning, onderling geschil met betrekking tot schottarief en acceptatie door Staten van door Alva verlangd bedrag, maar notulen daarvan ontbreken.

²⁶⁹ ZA, Prelaat en Edelen, nr 247, ongefolieerd begingedeelte; (fo 3v vlg.) request van Staten; (fo 4r vlg.) akte van Raad van Financiën, d.d. 8-10-1571, waarbij Raad bepaalt, dat Zeeuwse rentmeesters van schotheffing rekening afleggen aan Staten van Zeeland in aanwezigheid van iemand van Rekenkamer in Den Haag.

²⁷⁰ Vgl. Fruin, *Prelaat en Edelen*, 276, nr 6.

schotheffing die op 1569 betrekking zou hebben ²⁷¹. De verlenging geschiedde op verzoek van Prelaat en Edelen, dus wellicht buiten de steden om. Inmiddels waren de onderhandelingen over de afkoop van Alva's penningen begonnen. Alva verlangde van Zeeland als afkoop 67.500 gl. gedurende zes jaar en aan het einde van die periode een tweede 100e penning op het vermogen (naar het voorbeeld van de in 1569 ingevoerde eenmalige 100e penning) ²⁷². Deze tweede 100e penning stuitte op bezwaar van de Staten en is niet ingevoerd ²⁷³.

De meerderheid in de Staten wilde in plaats van de gevraagde afkoopsom gedurende zes jaar een traditioneel schot toestaan en een jaarlijkse betaling van 25.000 gl. uit opbrengst van imposten ²⁷⁴. Goes wilde echter betaling van de gevraagde 67.500 gl. uit imposten en een heffing op landerijen bij hemelsbreedte ²⁷⁵. Tholen nam het standpunt van Goes in, maar wilde niet meer dan 50.000 gl. toestaan. Een heffing van landerijen bij hemelsbreedte, d.w.z. over de werkelijke oppervlakte, was toen in Zeeland een uitzonderlijke vorm van gewestelijke belastingheffing, waarbij rechten van ambachtsheren en anderen met betrekking tot de schotheffing geen rol speelden. Onheilspellend voor allen die voordeel trokken uit schotheffing was, dat twee in de Staten vertegenwoordigde steden voorstelden dit heffingstype in de plaats van het traditionele schot (ordinaris bede) te gebruiken waardoor ambachtsheren en anderen in elk geval gedurende de zesjarige afkoopperiode hun voordeel uit het schot zonder compensatie zouden missen, maar de kans bestond, dat heffing bij hemelsbreedte het schot geheel zou verdringen. Maar Goes en Tholen voegden zich spoedig bij de meerderheid en op 29 januari 1570 overhandigde pensionaris Roëls het standpunt van de Staten van Zeeland: jaarlijks 67.500 gl. gedurende zes jaar, op te brengen uit een ordinaris schot van 12 gr. ss en 8 gr. bdb en imposten gelijk aan die van 1564 ²⁷⁶. Daar was onder meer de voorwaarde aan verbonden, dat de landsheer de door hem verleende kwietscheldingen van schot in betaling zou nemen waardoor het totale bedrag met ruim 20.000 gl. per jaar zou verminderen.

Alva weigerde omstreeks half maart 1570 het standpunt van de Zeeuwse Staten te aanvaarden en kwam met een nieuw voorstel: een versoepeling van de 10e penning, maar als compensatie een tweede 100e penning ²⁷⁷. Toch wees hij afkoop van zijn penningen niet geheel af, maar hij wilde slechts voor 2 jaar afkoop tegen 67.500 gl. per jaar toestaan ²⁷⁸. Op die basis werd verder onderhandeld. Aan de Staten zou het reeds in maart 1570 vastgestelde schot voor 1569 worden overgelaten en de Staten zouden eenzelfde schot voor 1570 heffen. De rest van het bedrag zou uit impostheffing komen. Aanvankelijk gingen de Staten er van uit, dat het aan de Staten voor 1569 en 1570 overgelaten schot het tarief zou hebben, dat in die periode gebruikelijk was en reeds voor het schot van 1569 was voorzien: 12 gr. ss en 8 gr. bdb. De ambachtsheren beschouwden dit voor hen in het algemeen voordelige tarief als een verkregen recht. Goes had in zijn aanvankelijke oppositie tegen de schotheffing subsidiair het schottarief in discussie gebracht door een lager tarief voor te stellen: 7 gr. ss en 6 gr. bdb., maar daarvoor geen instemming gevonden.

Men zal in Middelburg begrepen hebben, dat voor afkoop meer geld op tafel zou moeten komen dan waarop men aanvankelijk gerekend had. De steden, in het bijzonder Middelburg, zullen het billijk gevonden hebben een deel van de extra last op de ambachtsheren af te wentelen door wijziging van het schottarief, al was dit voor het schot van 1569 reeds op 1 maart 1570 vastgesteld. Zij wisten van de Raad van Financiën gedaan te krijgen, dat de

²⁷¹ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 276, nr 11: regest van verloren akte van 1-3-1570 waarbij landsheer ambachtsheren, leenmannen en onderzaten van Beoosterschelde beveelt het op verzoek van Prelaat en Edelen voor een jaar verlengde schot op te brengen. Volgens Fruin, *Rekeningen*, 439, noot 4, had verlengd schot op 1569 betrekking.

²⁷² ZA, Prelaat & Edelen, nr 1a, 2e paginering, fo 43r vlg.; korte inhoud van propositie door gouverneur Wacken namens Alva in Statenvergadering van 19-10-1569 met onduidelijke clausule over 100e penning.

²⁷³ ZA, Prelaat & Edelen, nr 1a, 2e paginering, fo 44v; notulen van Statenvergadering van 30-10-1569 waaruit betekenis van clausule over 100e penning in propositie van Wacken blijkt.

²⁷⁴ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 227 vlg., regest nr 253 (november 1569).

²⁷⁵ Zie voor Goes en Tholen: Fruin, *Prelaat en Edelen*, 227 vlg., regesten nr 253, 257, 258, 259, 262, 264, 269, 275, 276, 277.

²⁷⁶ ZA, Prelaat & Edelen, nr 1a, 2e paginering, fo 78r vlg.

²⁷⁷ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 238, regest nr 314. Grapperhaus, *Alva*, 158 vlg.

²⁷⁸ Vgl. Grapperhaus, *Alva*, 168.

schotheffing voor 1569 op 26 april 1570 werd geschorst, waarna de steden bij algemene bekendmaking de bevolking verboden het schot te betalen ²⁷⁹. Op 10 juni 1570 overhandigden gedeputeerden van de Staten in Brussel het consent van de Staten van Zeeland inzake een regeling die voor de Staten op een aanzienlijk hoger bededrag uitkwam dan zij aanvankelijk aan Alva hadden aangeboden, maar voor Alva acceptabel was. In feite waren het de steden die in deze fase met de Brusselse regering onderhandelden, want op 18 juni 1570 stond Alva aan de vijf steden als derde lid van de Staten van Zeeland de afkoop met 67.500 gl per jaar voor twee jaar toe met belofte te zullen trachten de landsheer te bewegen eenzelfde afkoop voor de volgende vier jaar te accepteren ²⁸⁰. De bedetransactie zou voltooid worden door het lichten (d.w.z. formeel komen ophalen) door de Staten van deze akte (van acceptatie). De gedeputeerden van de Staten besloten de akte niet te lichten om niet de positie van de Staten met betrekking tot de 10 en 20e penning te benadelen ²⁸¹. De steden lieten echter buiten Prelaat en Edelen om de akte gedateerd 18 juni 1570 op die dag lichten. Volgens de akte was het schottarief 7 gr. ss en 13 gr. bdb. Voor de grondeigenaren maakte dit geen verschil, want voor hen was het schot 20 gr., zowel bij 12 gr.ss en 8 gr. bdb, als bij 7 gr. ss en 13 gr. bdb. Voor de Staten betekende het tarief van de akte een hogere opbrengst ten koste van het voordeel van de ambachtsheren uit de schotheffing. Het tarief zal op aandringen van de steden in Brussel buiten Prelaat en Edelen om in de akte zijn opgenomen ²⁸². Naar de vorm was deze aanslag op de positie van ambachtsheren bij schotheffing niet zo ernstig als het Goese voorstel om in plaats van een schot een heffing op landerijen bij hemelsbreedte te heffen, maar in feite kwam deze aanslag veel zwaarder aan, omdat nu de steden één front tegen de ambachtsheren maakten.

Prelaat en Edelen (de ambachtsheren) steigerden dan ook. Zij stelden, dat het tarief van het schot voor 1569 reeds op 1 maart 1570 was vastgesteld. Het was dat schot met een tarief van 12 gr. ss. en 8 gr. bdb. dat de landsheer aan de Staten afstond. Bovendien was het nog nooit gebeurd, dat het aantal groten steenschietens kleiner was dan het aantal bij der brede en zij beschouwden dit als een inbreuk op verkregen rechten en als een gevaarlijk precedent. De kans op ook maar enig succes leek voor Prelaat en Edelen klein, want Alva schreef op 19 juli 1570 aan de gouverneur van Zeeland Anthonis van Bourgondië, dat hij het verzoek van de steden voor afkoop van de penningen had toegestaan en dat Prelaat en Edelen daarmee akkoord moesten gaan en ook met wat over de voor de afkoopsom bestemde heffingen was bepaald ²⁸³, tenzij de drie Staten het over een andere regeling van de heffingen eens konden

²⁷⁹ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 277, nr 12: regest uit thans verloren register van akte waarbij Raad van Financiën rentmeester van Bewesterschelde opdraagt heffing van verlengd schot overeenkomstig verzoek van steden te schorsen.

²⁸⁰ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 277, nr 13: regest uit thans verloren register van akte op naam van Alva, d.d. 18-6-1570.

²⁸¹ ZA, Prelaat en Edelen, nr 247, ongefolieerd begingedeelte (fo 4r); marginale notitie van Chr.Roëls, pensionaris van Prelaat en Edelen: "Nota datter geen acte van acceptatie gelicht en is, vuyt cause dat de gedeputeerde van advyse waeren geen te willen lichten om hemlieden nyet te prejudiceren nopende den heysch van de xe ende xxe penning als blyct by de acte daer- off by de voirscreven gedeputeerde gemaect den xen junij [1570] tot Brusselle int overdragen van den consente van de stae- ten van Zeelant op hen[lieder] quote van 67.500 £ van 40 gr. jaarlijks voor 1569 en 1570 waartoe de majesteit de Staten onder andere gecedeerd heeft voor die 2 jaren de ordinaris bede van den schote. Maer naderhant hebben die van de steden tegens danck ende zonder wete van Prelaet ende Edelen gelicht die voirscreven acte van acceptatie den 18-6-1570, ende dat int vervolgh tegens dimpetratie van den octroye van den schote van 12 gr. ss en 8 gr. bdb by Prelaet ende Edelen vercreghen 1-3-1569 [Paasstijl = 1570]. By welck vervolgh die steden die voirscreven acte impetrenderen hadden gepooght tvoirscreven schot te bringhen op 7 gr. ss en 13 gr. bdb, dwelck naderhandt den 20-9-1570 gebracht is by gemeynen accorde van Prelaet, Edelen ende steden tot egale reductie van 10 gr.ss en 10 gr.bdb ende dat onder protestatie van Prelaet ende Edelen voer twee jaeren alleenlick 1569 en 1570 ". In plaats van tussen rechte haken gestelde jaartal 1570 schreef Roëls 1569, maar dit moet abuis zijn, want op 10-6-1569 was afkoop nog niet aan de orde. Tekst van akte van acceptatie is niet voorhanden.

²⁸² ZA, Rekenkamer II, nr 82, fo 4r: "dacte by den steden secretelyk vercregen van 7 gr.ss. en 13 gr. bdb.". Deze passage in rekening van surcrois van 1570 geeft voorstelling van Prelaat en Edelen weer. Zie ook noot 254.

²⁸³ Bedoeld zal zijn wat daarover in door steden gelichte akte van 18 juni 1570 was bepaald, o.m. schot van 7 gr. ss. en 13 gr. bdb.

worden ²⁸⁴. Maar reeds na enkele dagen was de toon vanuit Brussel ten opzichte van Prelaat en Edelen toeschietelijker, want bij akte van Alva van 21 juli 1570 werden de Staten gemachtigd in onderling overleg het aantal groten steenschietens te verhogen en dat bij der brede te verlagen ²⁸⁵. Dit zal het gevolg zijn geweest van actie door Prelaat en Edelen in Brussel ondernomen ²⁸⁶. Voor Alva was de tariefkwestie een interne aangelegenheid van de Staten die betaling van het hem toegezegde bedrag niet in gevaar bracht, als de Staten eensgezind waren in het opbrengen van het geld. Bij het daarop volgende overleg in de Staten fungeerde de commissie van Financiën Van Loo ²⁸⁷ als bemiddelaar. Op 20/22 september 1570 stelden de Staten bij de meeste stemmen het schottarief op 10 gr. ss en 10 gr. bdb ²⁸⁸. Alleen Goes wilde vasthouden aan de 7 gr.ss en 13 gr.bdb van de akte van 18 juni 1570 ²⁸⁹.

16.7.3 Statenimposten 1570 – 1572

De laatste verlenging van het octroy van de Staten om imposten te heffen was op 31 maart 1570 afgelopen waarna een korte periode zonder Statenimposten volgde. In hun consent inzake de afkoop van Alva's penningen hadden de Staten octroy verzocht om als onderdeel van de financiering van de afkoop een impostencomplex te heffen, maar Alva had daar in de akte van acceptatie niet over beslist. In juli 1570 verzochten burgemeesters, schepenen en raden van Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen de landsheer de Staten zulk een octroy voor twee jaar (1 augustus 1570 tot 1 augustus 1572) te verlenen. De steden traden zonder medewerking van Prelaat en Edelen voor de Staten op. Wel deelden zij in hun request mee, dat 'de ander leden', lees Prelaat en Edelen, met de impostheffing hadden ingestemd. Deze gang van zaken schetst de verdeeldheid in de Staten, waar op dat moment steden en Prelaat en Edelen met elkaar over het schottarief overhoop lagen. De steden hadden in hun request aan de specificatie van het impostencomplex de clausule toegevoegd, dat de Staten zonodig de imposten zouden mogen verhogen of verlagen. Alva verleende op 26 juli 1570 vergunning voor de impostenheffing en in het algemeen voor heffing van zulke andere imposten als de Staten voor de financiering van de afkoop zouden willen heffen, maar niet voor de gevraagde twee jaar, maar slechts tot 13 augustus 1571²⁹⁰. Dertien augustus was voor Alva als het ware een sacrale dag. Hij ging er van uit, dat op 13 augustus 1569 de toestemming van alle gewesten met Brabant als laatste in de heffing van de 10e en 20e penning was voltooid ²⁹¹. Door het octroy tot impostheffing tot 13 augustus 1571 te verlenen, benadrukte hij, dat de afkoop slechts een intermezzo in de heffing van de 10e en 20e penning was, en door de duur van het octroy tot ruim één jaar te beperken hield hij de mogelijkheid open om de afkoop (voor twee jaar) en de daarmee verband houdende impostheffing na één

²⁸⁴ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 277, regest nr 15 uit thans verloren register.

²⁸⁵ ZA, Prelaat en Edelen, nr 247, ongefolieerd begingedeelte (fo 3r); in considerans van akte van 20-9-1570 waarbij schottarief definitief werd vastgesteld, wordt melding gemaakt van missive van Alva van 21-7-1570 waarin deze Staten van Zeeland "auctoriserende was het steenschietens te meerderen en het breede te minderen, nyetjegenstaende de voernoemde acte [= akte van acceptatie van Alva van 18-6-1570], zulcx als zyluyden onderlinge soudon connen veracordeeren".

²⁸⁶ ZA, Rekenkamer II, nr 82, fo 4r: betaling aan jhr. Dierick van Waes voor kosten van ongedateerde reis naar Brussel in op- dracht van Prelaat en Edelen "omme te solliciteren die continuatie van den schote van 12 ge. ss. en 8 gr.bdb. mitsgaders oock om te helpen redresseren dacte by den steden secretelyk vercregen van 7 gr. ss. en 13 gr. bdb.". Deze reis zal tussen 18 juni en 21 juli 1570 hebben plaats gevonden. Blijkbaar zaten Brusselse ambtenaren nu eens met steden om de tafel om akte van Alva op te stellen en dan weer met Prelaat en Edelen om akte te wijzigen en was hun conclusie, dat Staten van Zeeland tariefprobleem zelf maar moesten oplossen.

²⁸⁷ In november 1569 was Albert van Loo aanwezig in Staten van Holland bij discussies over Alva's financiële verlangens (Grapperhaus, *Alva*, 157).

²⁸⁸ ZA, Prelaat en Edelen, nr 247, ongefolieerd begingedeelte (fo 3r vlg.); akte van 20-9-1570 volgens welke schottarief werd vastgesteld 'by de meeste voysen' zonder te vermelden, dat Goes als enige tegenstemde (vgl. noot 262).

²⁸⁹ Fruin, *Prelaat en Edelen*, 278: regest nr 19 van akte van 20 en 22-9-1570 uit thans verloren register. Dit zal meervermelde akte van Staten van 20-9-1570 zijn geweest met een op 22-9 toegevoegde verklaring van Goes.

²⁹⁰ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 407)..

²⁹¹ Grapperhaus, *Alva*, 154.

jaar te vervangen door zijn penningen. Nadat de vergunning voor de impostenheffing op 12 augustus 1571 was afgelopen, zonden Prelaat en Edelen de vicaris van het bisdom Middelburg, Jan van Strijen, naar Brussel om verlenging van de vergunning met 4½ maand (tot einde van 1571) te verkrijgen, wat blijkbaar is gelukt ²⁹². Er was geen zicht op om vervolgens in Brussel opnieuw verlenging van de vergunning te verwerven, omdat Alva ten tijde van de jaarwisseling 1571/1572 vastbesloten was nu eindelijk de 10e en 20e penning in te voeren. De Staten van Zeeland waren niet van plan daaraan toe te geven en wilden de afkoopregeling met vier jaar verlengen ²⁹³. Als een nieuwe afkoop van Alva's penningen zou gelukken, wilden de Staten opnieuw de opbrengst van de imposten voor de afkoop bestemmen. Daarom besloten zij de impostheffing in januari 1572 voort te zetten, hoewel de vergunning tot heffing eind 1571 was afgelopen en een nieuwe vergunning nog niet was verkregen ²⁹⁴. Alle betalingen van imposten zouden afzonderlijk genoteerd worden en de opbrengsten zouden voorlopig apart worden gehouden. Zou een nieuwe afkoop van de heffing van Alva's penningen niet lukken, dan zouden de impostenbetalers hun geld terugkrijgen. De impostheffing werd dan ook in januari 1572 op een onbekend aantal locaties gedurende enkele maanden voortgezet ²⁹⁵.

De Statenimposten waren reeds jarenlang geheven voor de financiering van de schuldendienst van de Staten. Door het gebruik van de Statenimposten voor de financiering van de afkoopregeling was de financiering van de schuldendienst niet meer verzekerd. In 1568 beliepen de jaarlijkse rentenlasten van het Land Zeeland 6.190-14-6 £ van 40 gr. ²⁹⁶. Een andere schuldenbron van Zeeland waren in de jaren vóór de Opstand leningen die de Staten aangingen om de landsheer bepaalde betalingen te doen.

Het complex Statenimposten van 1570 op wijn, bier, slachtvee en gemaal was ongeveer gelijk aan de Statenimposten die eerder een aantal jaren, voor het laatst in 1564, waren geheven ²⁹⁷. Het na 1564 tot in het begin van 1570 geheven lichtere impostencomplex werd te licht bevonden.

Het impostencomplex houdt rekening met het consumptiepatroon van de bevolking en de meeste imposten vertonen kenmerken van welstandsheffingen. Algemene consumptiegoederen als vis, pluimvee, erwten, bonen, brandstof en in de steden het goedkoopste bier zijn niet belast. De meeste imposten houden door tariefdifferentiatie rekening met de veronderstelde welstand van de consument. Dit is bijzonder duidelijk bij de bierimpost in de steden waar sprake is van een progressief tarief. Het belastingpercentage

²⁹² ZA, Rekenkamer II, nr 82, fo 4r.

²⁹³ ZA, Rekenkamer II, nr 82, fo 4r: betaling van reiskosten aan Jan van Strijen die met andere gedeputeerden van Staten gereisd was naar Alva. Zij moesten Alva namens Staten voor komende 4 jaar zelfde jaarlijkse bedrag van 67.500 gl. van in augustus 1571 verstreken afkoopregeling aanbieden om invoering van 10e en 20e penning te voorkomen. Ongedateerde reis zal in najaar van 1571 plaats hebben gevonden.

²⁹⁴ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 488 met foutieve datum), verzoek in opdracht van Staten door Andries Coene [klerk van rentmeester van Bewesterschelde] gedaan aan regering van Vlissingen om toe te laten, dat personen die in 1571 pachters van imposten waren geweest, impostheffing zouden voortzetten, maar nu als collecteurs; 2-1-1572; *ibidem* (regist nr 493), verklaring van pensionaris van Prelaat en Edelen, Chr. Roëls, dat Staten in hun vergadering van 22-1-1572 dit verzoek hebben herhaald tegenover aanwezige gedeputeerden van Vlissingen.

²⁹⁵ **ZA, Rekenkamer B, Acquitten, nr 1582–1583a / 1586–1589a (pak B):** Marinus Anthonisz. Kolle verklaart in 1596, dat hij “vuijt crachte van zijne comissie voer drie maenden van de opschrijvinghe van de imposten van de wijnen, bieren, maelerije ende tslaen van de beesten, beginnende metten jaere 1572 over *de stad Tholen* nijet meer opgeschreven en heeft dan 23-9-7-18 £ Vls waervan by hem comparant maer ontfangen en zijn 20 £ Vls *welk bedrag hij aan de stad heeft afgedragen en niet aan de [voor afdracht aangewezen] rentmeester of diens personeel* ten respecte datter gheen octroey van den Coninck voer de Staten en was omme die te lichten ende ten welcken respecte oock de voerdere debiteurs weijgerich zijn geweest ende nijet en hebben willen betaelen.” Kolle was voor 3 maanden als collecteur aangesteld, maar bevolking had al voor afloop daarvan begrepen, dat er geen wettelijke basis voor impostheffing was.

²⁹⁶ ZA, Prelaat en Edelen, nr 1a, 2e foliëring, fo 82v.

²⁹⁷ Zie bijlage voor schema van impostencomplex.

uitgedrukt in de belastinggrondslag, de prijs, stijgt sneller dan het percentage van de prijs. Dat op het platteland een tariefdifferentiatie bij wijn ontbreekt en bij bier geringer is dan in de steden, kan verband houden met het ontbreken van controlemogelijkheid.

Er zijn geen aanwijzingen, dat de Staten met Vlissingen en andere plaatsen moeilijkheden hebben gehad met de impostenheffing in 1570 en 1571 voor de afkoop van Alva's penningen. Het belang van Vlissingen als handelsstad bij de afkoop en de algemene weerstand tegen de penningen bieden hiervoor een voldoende verklaring. Toch was de Vlissingse weerstand tegen de heffing van Statenimposten begin 1572 blijkbaar nog niet geheel verdwenen. Ondanks het eind 1571 verstrijken van de vergunning tot heffing van de Statenimposten besloten de Staten zoals vermeld de impostheffing in 1572 te continueren in de hoop op een nieuwe afkoopregeling. Op 2 januari 1572 werd de Vlissingse regering namens de Staten gevraagd of zij instemde met een voortzetting van de impostheffing in de stad, al was daar nog geen vergunning voor verkregen ²⁹⁸. Dit verzoek had blijkbaar geen resultaat, want de Staten deden in een vergadering van 22 januari 1572 in aanwezigheid van gedeputeerden van Vlissingen een oproep tot die stad om medewerking aan voortzetting van de impostenheffing ²⁹⁹. De afloop is niet bekend. De laatste beschikbare tekst over de impostencontroverse Staten – Vlissingen toont de situatie kort voor het begin van de Opstand ³⁰⁰. Begin 1572 liep in Brussel een proces waarin de Staten vergoeding van Vlissingen eisten voor negen maanden waarin in 1561 en 1563 in Vlissingen de Statenimposten niet waren geheven. De Staten wilden tot een minnelijke schikking komen "om alle oude querelen neder te leggen" en niet genoodzaakt te worden het proces voort te zetten. Blijkbaar was dit het enige nog openstaande geschilpunt.

16.7.4 Bijzondere Statenimpost op gevoerde wijn

In 1550 voerde de landsheer in de Nederlanden een impost op geïmporteerde wijn in ³⁰¹. De impost zou vier jaar duren, maar werd afgezien van een onderbreking enkele keren met vier jaar verlengd voor het laatst voor de jaren 1565 – 1568. De impost paste niet in Alva's belastingplannen, en in afwachting van de realisatie daarvan werd de impost vervolgens voor slechts één jaar (1569) verlengd. Hoewel de impostheffing met 1569 zou eindigen, werd de heffing gecontinueerd. In september 1570 verleende Alva de Staten van Zeeland octroy om de impost voor 1570 te heffen en de opbrengst te gebruiken voor bescherming van de visserij ³⁰². Daarmee was de impost op de valreep een Statenimpost geworden. Vermoedelijk is in 1570 de impost op dezelfde manier geheven als in voorgaande jaren, maar is de opbrengst aan de Staten van Zeeland ter beschikking gesteld.

CONTROLLEREN EN AANVULLEN

16.7.5 Waterschapsheffingen

De belastinggeschiedenis besteedt weinig aandacht aan heffingen van waterschappen en dergelijke instellingen. Waterschapsheffingen kunnen echter zoveel trekken gemeen hebben met heffingen van andere overheden die gewoonlijk tot de fiscaliteit worden gerekend, dat ook zij daartoe gerekend moeten worden. Dit is het geval met Zeeuwse waterschapsheffingen van de late middeleeuwen en de 16e eeuw. Wil men de toenmalige Zeeuwse fiscaliteit en de druk daarvan als maatschappelijke verschijnselen onderzoeken, dan krijgt men een onvolledig beeld, als die heffingen buiten beschouwing worden gelaten. Omdat zich onder de Zeeuwse waterschapsheffingen ook imposten bevonden, volgen hier enige opmerkingen over heffingen van de Staten van Walcheren welk eiland de meest ontwikkelde waterschapsorganisatie in Zeeland bezat.

²⁹⁸ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 488 met foutieve datum); brief van Andries Coene [klerk van de rentmeester van Bewesterschelde], van 2-1-1572.

²⁹⁹ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 493); verklaring van pensionaris van Prelaat en Edelen Roëls, d.d. 22-1-1572.

³⁰⁰ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 494); brief van pensionaris Roëls op last van Staten, d.d. 23-1-1572.

³⁰¹ GA Goes, nr (oud) 1388. Gegevens over wijnimpost in Pinchart, *Inventaire*, IV, 60 vlg.

³⁰² Tekst van akte van ging in 1940 verloren. **NB is afschrift van.** Opbrengst in RGP 70, 564, noot 1.

De strijd tegen het water heeft in Zeeland altijd veel geld geleverd. Bovenop het normale onderhoud van de werken voor de verdediging tegen de zee en de afvoer van overtollig binnenwater kwamen de kosten voor het herstel van de schade als gevolg van overstromingen. De zorg voor een en ander berustte bij de wateringën, publieke lichamen met een eigen bestuur en financieel beheer waartoe ook heffingen behoorden die konden uitgroeien tot belastingstelsels. Walcheren was omstreeks 1570 verdeeld in vier wateringën die onder een gezamenlijk bestuur stonden. Drie van de wateringën hadden een gezamenlijke financiële administratie, de vierde watering had haar eigen financiële administratie.

Het waterschapsbestuur over Walcheren berustte in de 16e eeuw bij de drie Staten van Walcheren en de aan hen toegevoegde twee Brede Geërften. De Staten werden omstreeks 1570 gevormd door de abt (bisschop) van Middelburg, de heer van Veere en de stad Middelburg, tegelijk de belangrijkste elementen van de Staten van Zeeland, elk met één stem. De Brede Geërften waren in 1559 als vertegenwoordiging van de landeigenaren aan de Staten toegevoegd³⁰³. Zij waren een volwaardig bestanddeel van het bestuur met samen één stem, maar werden formeel van de Staten onderscheiden. Staten en Brede Geërften samen worden hierna kortweg als 'Staten' van Walcheren aangeduid.

Niet alleen op bestuurlijk terrein was er een sterke overeenkomst tussen Zeeland en Walcheren, dit was ook het geval met de ontwikkeling van de fiscaliteit. De voornaamste, zo niet enige, geldbron was in Zeeland en op Walcheren aanvankelijk een heffing op landerijen, het schot in Zeeland, de waterpenningen op Walcheren. Toen die bron niet genoeg geld meer opleverde, kwamen er andere heffingen bij, onder meer imposten. Ook ging men geld opnemen door rentenverkoop, zodat een schuldendienst ontstond. Stormvloedën in 1530, 1532 en 1570, om alleen de grootste te noemen, richtten ook op Walcheren enorme schade aan. De Walcherse financiële administraties behoorden omstreeks 1570 wat de doorstromende geldhoeveelheid betreft, tot de grote financiële administraties in Zeeland.

De Staten van Walcheren bepaalden autonoom de hoogte van de water- en dijkpenningen, de gebruikelijke heffingen van landerijen ten behoeve van de lozing van binnenwater en het dijksonderhoud, maar hadden voor bijzondere financiële maatregelen vergunning van de landsheer nodig. De geldnood was na de Allerheiligenvloed van 1570 hoog gestegen. In hun request aan de landsheer om vergunning voor een aantal financiële maatregelen raamden de Staten de herstellkosten van die vloed op ruim 496.000 gl., terwijl Walcheren uit vroegere werken nog een schuld van bijna 89.000 gl. had, enorme bedragen als die worden vergeleken met de jaarlijkse afkoopsom voor Alva penningen van 67.500 gl. die de Staten van Zeeland voor 1569 en 1570 moesten opbrengen.

De Staten besloten tot een aantal fiscale maatregelen waarvoor zij op 2 maart 1571 vergunning kregen³⁰⁴. De reeds een aantal jaren lopende imposten op wijn en bier zouden voor zeven jaar met 50% worden verhoogd. Voor twee jaar zou 20 gr.Vls per gemet worden geheven van bepaalde landerijen die van de gebruikelijke heffingen waren vrijgesteld. Een 10e penning (10%) zou worden geheven van de tienden op Walcheren, de inkomsten van de Walcherse ambachtsheerlijkheden, de huren, c.q. de huurwaarde van de huizen en bedrijfsgebouwen op Walcheren, zowel in de steden als op het platteland (waarvan 2/3 ten laste van de eigenaar en 1/3 ten laste van de huurder zou komen), en de door steden aan rentheffers uitbetaalde renten. De 10e penning die zou worden geheven voor 1571 en 1573, trof inkomsten uit Walcherse bronnen die niet als landerijen in de water- en dijkpenningen waren betrokken, maar evenzeer als landerijen van het behoud van het eiland afhankelijk waren. Dit gold ook voor de rentheffers die lijf- of losrenten op steden hadden, want als de steden ten onder gingen, werden hun vorderingen waardeloos. Verder zouden er voor zes jaar twee heffingen op Walcherse 'bodemschatten' komen, een op grond geschikt voor turfwinning en de andere op in Walcheren gefabriceerde Zeeuwse steen. De Staten kregen ook vergunning voor de verkoop van losrenten tot een jaarlijks rentenbedrag van 6.000 gl. tegen de penning 12, 13, 14 of 15 wat een bedrag van maximaal 72.000 tot 90.000 gl. kon opleveren.

³⁰³ De Waard, *Inventaris Walcheren*, 52 vlg.

³⁰⁴ NA, Grafelijkheids Rekenkamer van Holland, Registers, nr 11, fo 278r vlg., akte op naam van Philips, Antwerpen, 2-3-1571.

16.8 Bijlagen

16.8.1 Bijlage A Rekenmunten

Hier volgen enige gegevens over in het derde kwart van de 15e eeuw gebruikte rekenmunten en het equivalent in groten Vlaams dat er toen aan werd toegekend ³⁰⁵. De standaardrekenmunt in Zeeland was het pond Vlaams (£ Vls), ook genoemd pond groten (£ gr.), verdeeld in 20 schellingen van elk 12 groten, dus in totaal 240 groten. Dit pond is steeds uitsluitend rekenmunt geweest, een muntstuk van een pond Vlaams heeft nooit bestaan. Overige rekenmunten zijn ontstaan als naam voor een bepaald muntstuk. Hun waarde als rekenmunt werd uitgedrukt in onderdelen van pond Vlaams:
gouden leeuw = 5 schellingen Vls of 60 groten Vls (1 £ Vls = 4 gouden leeuwen),
kroon of escu = 4 schellingen Vls of 48 groten Vls (1£ Vls = 5 kronen),
schild of klinkaart = 30 groten Vls (1 £ Vls = 8 schilden of klinkaarts).
De 'escu' van 4 schellingen is vernoemd naar de Franse écu à la couronne, wat verklaart, dat in 1472 kroon en escu als synoniemen worden gebruikt..

16.8.2 Bijlage B Beknopt overzicht van techniek van heffing van schot op landerijen

Dit overzicht is beperkt tot elementaire bestanddelen van de schotheffing ³⁰⁶. Vele bestanddelen, ook al kwamen zij algemeen voor en weken zij af van het hierna geschetste beeld, en alle uitzonderingen zijn ter wille van de duidelijkheid buiten beschouwing gelaten.

Zeeland was verdeeld in rechtsdistricten, de ambachtsheerlijkheden. Het stedelijk territoir van elk van de grafelijke steden Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen behoorde niet tot een ambachtsheerlijkheid en vormde een afzonderlijk rechtsdistrict. Steden waarvan het territoir tot een ambachtsheerlijkheid behoorde (heerlijke steden; Veere, Vlissingen, Domburg, Westkapelle, Brouwershaven, Kortgene, Sint Maartensdijk), vormden binnen de ambachtsheerlijkheid een eigen rechtsdistrict.

Het schot werd geheven van landerijen. Stedelijk territoir was niet aan het schot onderworpen. Ten behoeve van de schotheffing verdeelde men de grootte van een ambachtsheerlijkheid in het ambacht steenschietens, het vrije en het overambacht ³⁰⁷. Er was geen vaste verhouding tussen de drie grootten. Elke ambachtsheerlijkheid had haar eigen verdeling en in dit opzicht vertoonden de ambachten een grote diversiteit. Het ambacht steenschietens en het vrije samen noemde men het ambacht bij der brede ³⁰⁸. Deze verdelingen waren enkel rekenkundige grootheden en niet kwalificaties van bepaalde stukken land. Men kan dan ook niet zeggen, dat een bepaald stuk land tot bijv. het vrije of het overambacht behoorde. Als meer personen of instellingen tot een ambachtsheerlijkheid gerechtigd waren, bijv. tien personen elk voor 1/10, werd elke gerechtigde geacht voor 1/10 in het ambacht steenschietens, voor 1/10 in het vrije en voor 1/10 in het overambacht gerechtigd te zijn. In een op 's gravensteen bijgehouden register, de steenrol, werd van elk ambacht de grootte bij der brede en het vrije genoteerd. Het overambacht werd niet in de steenrol geregistreerd. Wilde men de werkelijke grootte van landerijen uitdrukken, dan noemde men dit de grootte bij hemelsbreedte. Bij de schotheffing speelde deze geen rol.

³⁰⁵ Van Gelder, *Nederlandse munten*, 283 vlg..

³⁰⁶ Zie voor Zeeuws schot: Fruin, 'Schot en bede', Dekker, *Zuid-Beveland*, 425 vlg., aangevuld met Dekker, 'Zeeuwse vronen', en Van Steensel, 'Edelen'.

³⁰⁷ Termen 'steenschietens' (wat op Gravensteen moet worden geschoten = betaald) en 'vrije' stammen uit periode waarin ambachtsheer aan graaf alleen schot over aantal gemeten steenschietens afdroeg en schot over aantal gemeten vrije behield.

³⁰⁸ Werkelijke grootte van ambacht (bij der brede en overambacht samen) noemde men het ambacht bij hemelsbreedte, rekenkundige grootheid die bij schotheffing niet werd gebruikt. Deze grootte werd geregistreerd in zogenoemde overlopers.

Bij de schotheffing ging het om twee rechtsbetrekkingen: graaf – ambachtsheer en ambachtsheer – grondeigenaar. De grondeigenaar betaalde zijn schot aan de ambachtsheer. De ambachtsheer behield een deel van het schot voor zichzelf en droeg de rest aan de graaf af. Hoeveel de ambachtsheer voor zichzelf behield, werd bepaald door de structuur van het schottarief dat voor elke schotheffing afzonderlijk werd vastgesteld en in de loop der tijden aanzienlijke verschillen vertoonde.

Er waren drie tariefstructuren: aantal groten steenschietens, aantal groten bij der brede, en aantal groten steenschietens plus ander of zelfde aantal groten bij der brede ³⁰⁹. Voor de grondeigenaar was de structuur van het tarief niet van belang. Hij betaalde in het eerste geval het aantal groten steenschietens, in het tweede geval het aantal groten bij der brede en in het derde geval het aantal groten steenschietens plus het aantal groten bij der brede. Het effect van de verschillende tariefstructuren blijkt uit de volgende voorbeelden. Uitgegaan is van een fictieve ambachtsheerlijkheid met een werkelijke grootte van 110 gemeten, een grootte bij der brede van 100 gemeten, een vrije van 40 gemeten, een grootte steenschietens van $100 - 40 = 60$ gemeten, en een overambacht van $110 - 100 = 10$ gemeten.

I. Tarief is 10 gr. per gemet steenschietens. Ambachtsheer heft van grondeigenaren in zijn ambacht 110×10 gr. = 1.100 gr. en draagt aan graaf af 60×10 groten = 600 groten. Hij behoudt 500 gr. wat correspondeert met de grootte van het vrije en van het overambacht.

II. Tarief is 10 gr. per gemet bij der brede. Ambachtsheer heft van grondeigenaren in zijn ambacht 110×10 gr. = 1.100 gr. en draagt aan graaf af 100×10 gr. = 1.000 gr. Hij behoudt 100 gr. wat correspondeert met de grootte van het overambacht.

III. Tarief is 10 gr. per gemet steenschietens en 6 gr. per gemet bij der brede. Ambachtsheer heft van grondeigenaren in zijn ambacht 110×16 gr. = 1.760 gr. Hij draagt aan graaf af 100×6 gr. = 600 gr. voor de heffing bij der brede en 60×10 gr. = 600 gr. voor de heffing steenschietens, in totaal 1.200 gr.. Hij behoudt 560 gr. wat correspondeert met 40×10 gr. voor het vrije en 10×16 gr. voor het overambacht.

16.8.3 Bijlage C. Bedefinanciering in 1469, 1472 en 1473

In het dienstjaar 1472/73 moesten vanwege Zeeland worden betaald de vierde jaartermijn van de achtjarige bedde van 1469, de eerste jaartermijn van de twee tienjarige bedden van 1472 en $1\frac{1}{2}$ jaartermijn van de driejarige legerbedde van 1472. Voor de bedde van 1469 werd een staat voor Bewesterschelde en een staat voor Beoosterschelde opgesteld (I en II) en hetzelfde werd gedaan voor de drie bedden van 1472 samen (III en IV).

In het dienstjaar 1473/74 moest vanwege Zeeland worden betaald de eerste jaartermijn van de zesjarige bedde van 1473. Een staat voor Bewesterschelde en een staat voor Beoosterschelde werden opgesteld (V en VI).

Hierna volgt een beknopt overzicht van de zes staten. Daarbij zijn de opbouw en in beginsel ook de redacties van de staten gevolgd. De staten openen met een bedrag aan schotopbrengst. Dit is niet de werkelijke opbrengst, maar het bedrag dat het schot zou hebben opgeleverd zonder vrijstellingen, kwijtscheldingen en andere verminderingen. Dergelijke verminderingen worden vervolgens afzonderlijk in aftrek gebracht. Bedragen zijn in £ Vls en vermeld in ponden-schellingen-groten-miten.

I. Staat van aandeel van Bewesterschelde in vierde jaartermijn van bedde van 1469 ³¹⁰

schot van 9 gr.Vls steenschietens	2.424-19-4-19
daarvan gaat naar de landsheer	1.666-13-4- 0
en naar de echtgenote van de landsheer	166-13-4- 0
gekort op schotopbrengst voor vrijstellingen	151-13-9- 0

³⁰⁹ Henderikx, 'Vorming van markizaat', 63 vlg., beschouwt een schot van x gr. steenschietens en ij gr. bij der brede als een bedde steenschietens en een bedde bij der brede, zienswijze die geen steun in bronnen vindt.

³¹⁰ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, tussen fo129v en 130r.

gekort op schotopbrengst voor dubieuze vrijstellingen	60- 2- 0-16
waarover wordt geprocedeerd	12- 5- 6- 0
gekort op schotopbrengst voor vrijgestelde leenlanden	2.057- 7-11-16

blijft zuiver over	367-11- 0- 3
gaan af giften aan landsheerlijke functionarissen uit overschot van bede	332-10- 0- 0
gekort op schotopbrengst voor kwijtschelding aan enkele parochies	28- 2-10½
totaal	360-12-10½

<u>overschot van de bede dat gaat naar</u>	
<u>abt van Middelburg en heer van Veere t.b.v. Zeeland</u>	<u>6-18- 6-15.</u>

II. Staat van aandeel van Beoosterschelde in vierde jaartermijn van bede van 1469 ³¹¹

schot van 9 gr.Vls steenschietens zonder rentmeesterschap Tholen	1.027-11-10½-2
idem voor rentmeesterschap Tholen te halven schote staande	74-10- 7½
[totaal	1.102- 1- 6 – 2]
daarvan gaat naar landsheer	833- 6- 8
en naar echtgenote van landsheer	83- 6- 8
gekort op schotopbrengst voor	
vrijstellingen, kwijtschelding, overstroemd land, enz.	141- 5- 9-0
[totaal	1.057-19-1- 0]

overschot van de bede	43- 3- 5- 2
gaan af giften aan landsheerlijke functionarissen	25- 0- 0
resteert van overschot	18- 3- 5- 2

hiervan gaat af tekort van landsheerlijk aandeel	
in eerste jaar van tienjarige bede van 1472 [zie staat IV]	15-18- 6

<u>overschot van bede dat gaat naar</u>	
<u>abt van Middelburg en heer van Veere t.b.v. Zeeland</u>	<u>2- 4- 11</u>

III. Staat van aandeel van Bewesterschelde in eerste jaartermijn van twee tienjarige beden van 1472 en 1½ jaartermijn van legerbede ³¹²

schot van 3 gr.Vls steenschietens	808- 6- 5-14
opbrengst van Statenimposten van 1472	
[NB in dit bedrag zijn begrepen de leningen van de steden	
ad 1.250-15-6 £ Vls, zodat werkelijke opbrengst van imposten	
was 2.607-3-5 £ Vls]	3.857-18-11-0
totaal	4.666- 5- 4-14
daarvan gaat naar landsheer zijn aandeel in tienjarige bede van 1472	2.000-0-0
en in legerbede	2.133-4-0
en gaat naar echtgenote van landsheer haar tienjarige bede van 1472,	
voor dit dienstjaar geheel ten laste van Bewesterschelde gebracht	250-0-0
totaal	4.383-4-0

resteert	283- 1-4-14
gaan af giften aan landsheerlijke functionarissen uit overschot van bede die voor dit	
dienstjaar geheel ten laste van Bewesterschelde zijn gebracht	137-10-0
gekort op schotopbrengst wegens vrijstellingen, kwijtschelding, enz.	86-18-0-14
totaal	224- 8-0-14

<u>overschot van beden dat gaat naar</u>	
<u>abt van Middelburg en edelen t.b.v. Zeeland</u>	<u>58-13-4-0</u>

³¹¹ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 877, tussen fo 89v en 90r.

³¹² ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 62, tussen fo 130v en 131r.

IV. Staat van aandeel van Beoosterschelde in eerste jaartermijn van twee 10-jarige bedden van 1472 en 1½ jaartermijn van legerbede ³¹³

schot van 3 gr.Vls zonder rentmeesterschap Tholen	342-3-11-12½
opbrengst van Statenimposten van 1472 aldaar	
[NB is enkel door Zierikzee betaald bedrag	1.815- 4- 5-10½
schot van 3 gr.Vls voor rentmeesterschap Tholen	24-16-11-0
opbrengst Statenimposten aldaar	78- 3- 0- 0
totaal	2.260- 8- 3-23
daarvan gaat naar landsheer zijn aandeel in tienjarige bede 1472	1.000- 0- 0
en zijn aandeel in legerbede	1.066-13- 3
gekort op schotopbrengst voor overstroomd land, kwijschelding, enz.	45-18- 6-21
totaal	2.112-11- 9-21
resteert	147-16- 6
daarvan moeten af giften aan landsheerlijke functionarissen	163-15-0

aldus resulteert tekort ad 15-18-6 £ Vls op bedrag voor landsheer uit tienjarige bede welk tekort tot voordeel van landsheer wordt overgebracht naar staat van overschot van achtjarige bede van 1469 [zie staat II].

V. Staat van aandeel van Bewesterschelde in eerste jaartermijn van zesjarige bede van 1473 van 500.000 kronen per jaar ³¹⁴

schot van 14 gr.Vls steenschietens	
over eerste jaar van bede verschenen 29-8-1473	3.771-16- 3-12
impost van 6 gr.Vls per vat bier	2.130-17- 4-18
leningen van Middelburg, Goes en Reimerswaal	1.333- 6- 8- 0
totaal	7.236- 0- 4- 6
daarvan gaat naar landsheer zijn aandeel in zesjarige bede van 1473	5.644- 8-10-16
en naar echtgenote van landsheer haar aandeel in die bede, voor dit jaar geheel ten laste van Bewesterschelde gebracht	500- 0- 0- 0
[totaal]	6.144- 8-10-16]
gekort op schotopbrengst voor	
vrijstellingen, leenlanden, kwijschelding, enz.	395-16-5-14
onkosten voor schotheffing	38- 0- 0- 0
	6.578- 5- 4- 2 ³¹⁵
blijft zuiver	657-15- 0- 0
daarvan gaan af:	
giften	542-2-8-0
achterstallige giften	30-0-0-0
	572- 2- 8- 0
blijft zuiver voor abt van Middelburg en heer van Veere t.b.v. Zeeland	85-13- 4- 0 ³¹⁶

VI. Staat van aandeel van Beoosterschelde inclusief rentmeesterschap Tholen in 1e jaartermijn van 6-jarige bede van 1473 ³¹⁷

schot van 14 gr.Vls steenschietens zonder rentmeesterschap	
Tholen over jaar verschenen 29-8-1473	1.596-18- 5-18
idem voor rentmeesterschap Tholen	113- 10- 4- 0

³¹³ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 877, tussen fo 90v en 90 'noch' r.

³¹⁴ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 63, tussen fo 127v en 128r.

³¹⁵ Aldus staat. Het aantal miten is echter 6.

³¹⁶ Aldus staat. Bedrag zou moeten zijn 85-12-4-0.

³¹⁷ ZA, Rekenkamer 1, BO, nr 878, tussen fo 'noch eens' 77v en 78r.

impost van 6 gr.Vls per vat bier zonder rentmeesterschap Tholen	850-11- 2-15
idem voor rentmeesterschap Tholen	76- 8- 0- 0
lening van Zierikzee	666-13- 4- 0
totaal	3.304- 1- 4- 9

daarvan gaat naar landsheer zijn aandeel in 6-jarige bedde 1473	2.822- 4- 5- 8
lonen en wedden	147- 0- 5-20
giften aan functionarissen uit overschot van bedde	166- 0- 0- 0
gekort op schotopbrengst voor	
kwijtschelding, ondergelopen land, leenlanden, enz.	165- 7- 5- 6
totaal	3.300-12- 4- 9

blijft zuiver voor abt van Middelburg en heer van Veere t.b.v. Zeeland 3- 9- 0- 0.

16.8.4 Bijlage D. Statenimposten 1570

De Staten van Zeeland kregen bij octroy van 26 juli 1570 ³¹⁸ vergunning voor het heffen van de volgende imposten waarvan niemand behalve de vier bedelorden waren vrijgesteld;

1. impost op wijnen per aam Dordts

a. in steden:	
• Rijnwijn, Spaanse wijn	0- 3-4-0
• Franse wijn	0- 1-8-0
b. op platteland:	
• wijn ongeacht soort	0-10-0-0

2. impost op bieren per ton

I. in steden:	
• bier t/m 32 groten	vrij
• bier van < 32 gr. – > 48 gr.	0-0- 3-0
• bier van 48 gr. – > 60 gr.	0-0- 4-0
• bier van 60 gr. – > 80 gr.	0-0- 6-0
• bier van 80 gr. – > 100 gr.	0-0- 9-0
• inlands en buitenlands bier van 100 gr. en duurder	0-0-12-0 [= 0-1-0-0]

II. op platteland:

- klein bier	
a. door particulier voor eigen gebruik ingeslagen	0-0- 8-0
b. tapper [kleinhandelaar]	0-0-12-0 [= 0-1-0-0]
- binnenlands dubbel bier en over zee aangevoerd bier	0-2- 6-0

3. impost op slachtvee (voor steden en platteland gelijk)

• os, koe van tenminste 4 jaar	0-0-12-0 [= 0-1-0-0]
• os, koe van 3 tot 4 jaar	0-0- 8-0
• hoornbeest eenwinter	0-0- 4-0
• hoornbeest kalf	0-0- 2-0
• schaap	0-0- 2-0
• lam	0-0- 1-0
• varken	0-0- 3-0

4. impost op gemaal per zak (voor steden en platteland gelijk)

• tarwe ter plaatse gemalen of als meel ingevoerd	0-0- 2-0
• masteluin, rogge	0-0- 1-0

³¹⁸ GA Vlissingen, nr 117 (regist nr 407).

16.8.5 Bijlage E. Imposten van Staten van Walcheren 1571 (voor steden en platteland gelijk)

1. wijn opgedaan door particulieren of uitgetapt door tappers

• aam Dordts Rijnwijn, Spaanse wijn	0-2-6-0	0-4- 5- 0
• derdendeel Anseroyse	0-3-3-0	0-5-10-12
• okshoofd Petaux, Conjack, Paillette en dergelijke Franse wijnen	0-1-3-0	0-2- 6 – 0

2. bier opgedaan door particulieren en tappers per ton

• Engels en ander buitenlands bier, Hollandse meuselaer, val, knol en keuyte	0-0-5-12
• ingebrouwen bieren van meer dan 15 stuivers	0-0-5-12

VOORLOPIG GESCHRAPTE TEKST uit par. 3

De voorstelling dat Zeeland binnen het kader van een ‘standen’- vertegenwoordiging van het gewest een vertegenwoordiging van de geërfden zou hebben gehad, duikt in een recent standaardwerk weer op ³¹⁹. Leupen stelt, dat men voor geheel Zeeland reeds in de 14e eeuw een geërfdenvertegenwoordiging kende. De kern van zijn betoog is, dat de edelen in hun overleg met de graaf optraden als ambachtsheren tot wie ook de abt van Middelburg behoorde. Leupen beschouwt als de essentie van de hoedanigheid van ambachtsheren, dat zij de belangrijkste geërfden waren en om die reden alle andere grondbezitters, edele en niet-edele, vertegenwoordigden, en verwijst naar een artikel van Dekker dat echter voor zijn betoog niet relevant is.

Dekker vermeldt, dat ambachtsheren voogdij uitoefenden over de onedele inwoners van hun ambacht en als voogden hun ambachtsingezetenen tegenover de buitenwereld in rechte vertegenwoordigden. Dit in de bronnen vermelde gegeven betreft de relatie ambachtsheer – onedele ambachtsingezetene ³²⁰. Maar dan verglijdt het betoog van Dekker. Hij brengt zonder adstructie dit type voogdij over op een andere relatie, namelijk ambachtsheer – geërfde. Hij vermeldt vervolgens, dat de graaf in de 14e eeuw in toenemende mate buitengewone beden in de vorm van een schot op landerijen aan zijn onderzaten verzocht, maar deze inbreuken op hun eigendomsrecht niet mocht effectueren zonder toestemming van de geërfden vertegenwoordigd door hun ambachtsheren. Dekkers betoog roept vragen op onder meer over de positie van uitwonende geërfden. Dekker beschrijft elders, dat een onedele, in een ambacht geërfde uitwonende, in een zekere ondergeschikte verhouding tot de ambachtsheer stond, omdat hij verplicht was voor de heer bepaalde diensten te verrichten, maar kwalificeert die verhouding niet als een voogdij ³²¹. Er zullen verder in niet weinig ambachten uitwonende edele geërfden zijn geweest. Zij waren niet tot herendiensten verplicht, want zelfs de inwonende edele geërfde was niet daartoe verplicht ³²². Van meer gewicht is de stelling, dat de graaf geen schot mocht heffen zonder consent van de geërfden en dat een juridische constructie nodig is volgens welke de (in- en uitwonende) geërfden – wel te verstaan als

³¹⁹ Leupen, ‘Representatieve instellingen’, 165.

³²⁰ Zie voor vertegenwoordiging van ambachtsingezetenen door hun ambachtsheer inzake belastingheffing NA, Grafe- lijkheids Rekenkamer van Holland, nr 144, fo 100r: op een dagvaart in 1443 hadden de ridderschappen en enige steden besloten, dat voor betaling van de zoen van Kopenhagen een bierheffing zou worden ingevoerd. De graaf van Oostervant, de heer van Kruiningen en de vrouwe van Veere waren, hoewel geconvoceerd, niet aanwezig geweest en daarom werd hun gevraagd te schrijven “of sy dat [besluit] volgen ende consenteren wouden voor hem selven ende huere ondersaten dan niet”.

³²¹ Dekker, *Zuid-Beveland*, 388, vermeldt ex Gosses, dat de abdij van Middelburg in de 13 eeuw herendiensten voor de ambachtsheer van Souburg moest verrichten.

³²² Dekker, *Zuid-Beveland*, 387.

onmondigen – in het consenteren door hun ambachtsheer worden vertegenwoordigd. De geldigheid van de these, dat voor belastingheffing als inbreuk op eigendom de toestemming van de eigenaar is vereist, dient voor middeleeuwse situaties van geval tot geval getoetst te worden. Is het ondenkbaar, dat in de verhouding graaf – ambachtsheer de toestemming van de ambachtsheer volstond zonder dat de geërfden ook maar in enig opzicht al of niet met behulp van een juridische constructie daarbij betrokken werden ? Ook de feitelijke situatie is van belang. In het grootste deel van Zeeland mochten ambachtsheren meestal bij schotheffing conform de structuur van het schot een aanzienlijk deel van de opbrengst in eigen zak steken. Zij hadden dus een direct geldelijk belang bij schotheffing en waren daarom bijzonder weinig geschikt om als hoeders van de eigendom van geërfden op te treden.

Zelfs al zou de stelling van Dekker, dat ambachtsheren in hun bedecconsent de geërfden in hun ambacht vertegenwoordigden, aanvaard moeten worden, dan kan Leupen daarin geen steun vinden, omdat het bij hem om een andere soort vertegenwoordiging gaat. Bij Dekker gaat het om de vertegenwoordiging van onmondigen tegenover de buitenwereld, i.c. de graaf. Leupen heeft het oog op een mondige 'standen'- vertegenwoordiging van geërfden als segment van de samenleving naast vertegenwoordigingen van andere segmenten als geestelijkheid, adel of steden. Vandaar dat Leupen de ambachtsheren als geërfden moet beschouwen, want een 'standen'- vertegenwoordiging van geërfden kan alleen uit geërfden bestaan. Hij heeft met behulp van fragmenten uit Dekkers betoog een irreële constructie gemaakt. Het verschil tussen de twee soorten vertegenwoordiging komt duidelijk tot uitdrukking bij Fruin, als hij schrijft, dat bij de schotheffing de ambachtsheren **AANVULLEN**, en iets verder, dat niets minder waar is, dan dat **AANVULLEN**

17 Excursus II : Zeeuwse staatkundige situatie na pacificatie van Gent.

Algemeen

1. Staten van Zeeland en Oranje na Pacificatie

Unie 1576 na Pacificatie

2. Hollands–Zeeuwse Unie 1576 na Pacificatie van Gent
3. Functies van Unie 1576 na Pacificatie van Gent
4. Zeeuws voorstel voor Zeeuwse en Hollandse commissarissen naast Oranje
5. Goes en Tholen en Unie 1576

Staten na Pacificatie

6. Staten na Pacificatie van Gent; Eerste Edele
7. Stemprocedure in Staten; aantal stemmen
8. Stemprocedure in Staten; minderheid tegenover meerderheid

Gecommitteerde Raden

9. Voorbereiding van Instructie voor Gecommitteerde Raden van 1578
10. Twaalf artikelen van 16 maart 1578
11. Instructie voor Gecommitteerde Raden van 22 mei 1578
12. 'Poincten' van Staten
13. Voorbereiding van Statenmemorie
14. Staten en Gecommitteerde Raden naast elkaar
15. Wering van niet–Zeeuws gezag in Zeeland

Domeinen

16. Beheer van Zeeuwse domeinen

Gemene Zaak

17. Einde van Gemene Zaak als instelling

Wetgeving; statenzegel

18. Wetgeving van Staten
19. Bijzonderheden van fiscale en andere wetgeving
20. Statenzegel

17.1 Staten van Zeeland en Oranje na Pacificatie

De in dit geschrift behandelde periode eindigt aan de vooravond van de Pacificatie van Gent in november 1576. Toen was de gang naar een eigen Zeeuwse regering ingezet. Het proces kreeg meer accent in de eerste jaren na de Pacificatie en was omstreeks eind 1578 voltooid. De Staten manifesteerden zich naar buiten als de top van het gezagscomplex in Zeeland. Gebeurtenissen in de jaren 1576–1578 zijn het vervolg van het staatkundige proces in de periode vóór de Pacificatie en kunnen dat proces verhelderen. Vandaar dat in deze excursus de met de Pacificatie begonnen periode summier aandacht krijgt.

Als gevolg van de Pacificatie werd het terrein van actie van de Staten verruimd. Terwijl vóór de Pacificatie dit terrein beperkt was tot Zeeland en Holland, kwamen er na de Pacificatie de betrekkingen met de Staten–Generaal en instellingen van de Unie van Utrecht bij. Deze betrekkingen hadden wel invloed op het staatkundig leven in Zeeland, maar zijn in dit geschrift buiten beschouwing gelaten, omdat zij de inrichting van een Zeeuwse regering niet hebben beïnvloed.

De staatkundige toestand in de Nederlanden was in de eerste jaren na de Pacificatie instabiel. In Zeeland zetten de Staten hun streven naar machtstoename voort. Zij hielden het gezagscomplex van Oranje zo beperkt mogelijk en verzetten zich tegen inmenging van Brusselse instanties in Zeeuwse aangelegenheden. Maatschappelijk gezien begon voor Zeeland een nieuwe bloeiperiode. Het economisch belang van Middelburg nam met de

bevolking snel toe ¹. In 1582 liet het Sint Jorisgilde van de voetboog op een plein tegenover het regeringscentrum een fraai schuttershof neerzetten ². In de hardstenen gevel werden drie wapenschilden aangebracht. De meest prominente plaats was voor het schild met het kruis van Sint Joris. De andere twee schilden waren het wapen van Zeeland en dat van Middelburg, de enige openbare machten die als echt belangrijk werden beschouwd ³.

Door de Pacificatie was de positie van Oranje gewijzigd. Hij was algemeen in de Nederlanden erkend als Philips' stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. Door een onzekere houding van Philips tegenover de Pacificatie en de kortstondige aanvaarding van de Pacificatie door Philips' landvoogd Don Juan verschilden Oranjes stadhouderschap aanvankelijk principieel van het hem in 1572 toegekende fictieve stadhouderschap van Holland en Zeeland ⁴. Maar spoedig ontviel aan het door de Pacificatie toegekende stadhouderschap zijn wankelende grondslag, omdat duidelijk werd, dat Philips de Pacificatie niet accepteerde. In belangrijke zaken traden Oranje en de Staten van Holland en van Zeeland zoals vóór de Pacificatie als bondgenoten op. Begin augustus 1577 verklaarden commissarissen van Oranje tegenover de Staten van Gelderland, dat Oranje en de Staten van Holland en Zeeland bereid zouden zijn de Gelderse Staten alle hulp en bijstand te verlenen ⁵. In de satisfactieovereenkomsten met Tholen en Utrecht treden Oranje en de Staten van Holland en van Zeeland naast elkaar als contracterende partijen op ⁶. Oranje maakte overigens nog wel eens gebruik van zijn stadhouderschap, zoals blijkt uit een stemprocedure voor de Staten van Zeeland van 1581⁷.

De toenemende macht van de Staten van Zeeland leidde soms tot een botsing tussen de Staten en Oranje. Oranje stond als bondgenoot en leider van de Gemene Zaak naast de Staten en had in de Unie 1576 een aantal bevoegdheden gekregen die ingrepen in de regering van Zeeland. Zodra de Staten in 1577 na de satisfacties van Goes en Tholen weer geheel Zeeland representeerden, werkten zij aan de opbouw van een Zeeuws staatsbestel waarbij Oranje op grond van de Pacificatie van Gent werd erkend als stadhouder van Philips, en optrad als representant van zijn zoon Philips Willem als Eerste Edele in de Staten van Zeeland. De geldigheid van de Unie 1576 voor Zeeland was twijfelachtig. In een principiële uitspraak van de Staten in juni 1578 over de behandeling van Zeeuwse zaken wordt een plaats ingeruimd voor de bevoegdheden die Oranje aan de Pacificatie ontleent, maar opzettelijk wordt gezwegen over zijn bevoegdheden op grond van de Unie 1576 ⁸. In 1579 verklaart Oranje, dat de inrichting van de regering van Zeeland wordt bepaald door de Staten van Zeeland en door hem ⁹. Oranjes optreden schijnt te tenderen naar een formaliteit: de Staten besluiten wat er moet gebeuren, maar hebben voor bepaalde besluiten de goedkeuring van bondgenoot Oranje, althans zijn handtekening, nodig om hun besluiten rechtskracht te doen geven ¹⁰.

De Staten namen een sterke positie in bij de oprichting van een Zeeuwse Munt. De Zeeuwen wilden drie in Holland zetelende instanties die vóór de Opstand ook Zeeuwse belangen behartigden, voor Zeeland vervangen door Zeeuwse instanties: het Hof van Holland, Zeeland

¹ Volgens aantekening uit thans verloren stadsrekening vestigden zich in 1578 veel kooplieden uit Henegouwen, Antwerpen, Gent, Oostende en Valenciennes in Middelburg (ZB, handschriften nr 2889, omslag excerpten archief, fo 12r).

² Gebouw werd in 1940 verwoest en daarna herbouwd.

³ Vgl. opmerking in Dekker en Baetens, *Geld*, 18, over groeiend stedelijk zelfbewustzijn dat in architectuur van bijzondere gebouwen tot uitdrukking komt.

⁴ Volgens Swart, *Oranje*, 126, stemde Philips met Pacificatie in, zij het met grote tegenzin. Baelde en Van Peteghem, 'Pacificatie', 33, gaan niet zover; *aldaar*, 45, vier in 1579 geformuleerde onoverkomenlijke bezwaren van Philips tegen Pacificatie.

⁵ Bondam, *Verzameling*, III, 94 vlg., nr 18 (5-8-1577).

⁶ XVII-5.

⁷ XVII-8.

⁸ XVII-15.

⁹ **KHA**, Inv. 17, in witte omslag in bruine omslag; commissiebrief van Oranje voor Pieter de Rycke als representant van Eerste Edele in Staten van Zeeland, van 10-11-1579: benoeming van De Rycke moet onder meer dienen tot bevordering van "slants affairen op den voet van den gouvernemente ende regieringe gelijk die tot nu toe aldaer gebruyckt is ofte naederhant met advise van de generale Staeten van Zeelandt ende ons gebruyckt soude mogen werden".

¹⁰ Volgens Van de Spiegel nam omstreeks 1578 de invloed van Oranje in Holland en vooral in Zeeland duidelijk af (*Onuitgegeven Stukken*, I, 98, noot).

en West-Friesland, de Rekenkamer in Den Haag en de Munt in Dordrecht. In 1579 besloten de Zeeuwse Staten een Zeeuwse Munt op te richten. De oppositie tegen dit voornemen was groot, vooral van Holland, maar ook van Oranje en van andere gewesten, maar de Staten zetten vastberaden door en de Munt kwam er in 1580 ¹¹. Zij volgden daarbij een opvallende redenering. Volgens de Staten was alleen de landsheer bevoegd een Munt op te richten wanneer en waar hij dit voor het algemeen welzijn noodzakelijk achtte, maar was deze bevoegdheid op de Staten overgegaan. Hierin ligt opgesloten de stelling, dat de zorg voor het algemeen welzijn nu een taak van de Staten was ¹². De Staten kenden geen betekenis toe aan de omstandigheid, dat formeel landsheer Philips nog een stadhouder Oranje had. Met Oranjes bezwaar werd geen rekening gehouden ¹³. Dit was niet een incidentele ongehoorzaamheid of machtsoverschrijding van de Staten, maar was de staatkundige realiteit in 1579/1580. Zeeuwse zaken werden door de Zeeuwse Staten geregeld, vaak in samenwerking met Oranje, maar ook zonder Oranje.

Muller constateert als vanzelfsprekend, dat na het vertrek van Oranje in 1577 naar het Zuiden de macht van de Staten en de steden van Holland en Zeeland sterk toenam ¹⁴. Volgens Swart hadden de Staten van Holland en van Zeeland tijdens de strijd op leven en dood met de Spaanse strijdkrachten de uitvoerende macht aan Oranje toevertrouwd en zelf genoeg genomen met niet veel meer dan een adviserende functie ¹⁵. Swart zal hier de periode vóór de Pacificatie van Gent op het oog hebben. Zijn stelling, dat de Staten niet veel meer deden dan adviseren, zal gebaseerd zijn op de onjuiste voorstelling, dat de Raad nevens Oranje slechts een adviserende functie had ¹⁶. Swart construeert nu een ingrijpende wijziging van het optreden van de Staten na de vestiging van Oranje in 1577 in de Zuidelijke Nederlanden met zijn opmerking, dat de Staten van Holland en van Zeeland zich weinig meer aan het gezag van Oranje gelegen lieten liggen en zich begonnen te gedragen alsof hun de soevereine macht toebehoorde. Hij gebruikt 'soevereine macht' als een bekende term en zal daar de moderne soevereiniteit mee bedoelen. Zoals is opgemerkt, kan men die notie van soevereiniteit voor de eerste jaren van de Opstand beter niet gebruiken ¹⁷. In elk geval berustte bij Oranje geen moderne soevereiniteit over Zeeland en Holland. De werkelijkheid was in Zeeland (en vermoedelijk ook in Zuid-Holland en het Noorderkwartier) anders dan Swart voorstelt. De Staten namen reeds vóór de Pacificatie volop aan de regering deel. De coup van de Zeeuwse Staten in oktober 1575 was wel iets anders dan adviseren. De Generale Staten van Holland en Zeeland maakten in 1574 en daarna fundamentele regelingen. De reeds vóór 1572 begonnen groei van de macht van steden en Staten zette door. Oranje heeft juist altijd een onafhankelijk gezag van de Staten van Holland en van Zeeland erkend, omdat hij als vorst van Oranje naast de door hun Staten gerepresenteerde gewesten Holland en Zeeland optrad en het grootste belang had bij stabiele bondgenoten ¹⁸. Zijn leiderschap van de Opstand deed daar geen afbreuk aan, omdat de Staten hem als leider aanstelden en zijn bevoegdheden vaststelden. Het is begrijpelijk, dat de sinds 1577 in Zeeland optredende Staten van geheel Zeeland zo spoedig mogelijk een eigen Zeeuwse regering met een deugdelijke overheidsadministratie wilden hebben. Dat was geen verwijtbaar particularisme, maar harde noodzaak ¹⁹. Een alternatief met kans op een goed resultaat was er niet, fantasieën over hoe mooi het had kunnen worden ten spijt. De voorstelling, dat Holland en Zeeland na het vertrek van Oranje naar het Zuiden in 1577 een eigen weg gingen, kan men ook omdraaien (nog afgezien van het feit, dat Holland en Zeeland van 1572 af een eigen weg gingen). Zodra hij kon, ging Oranje in 1577 zijn eigen weg door zich weer in zijn

¹¹ NZ, II, 518, 531 vlg., 585 vlg., 663 vlg.; *idem*, III, 532 vlg., 578, 583 vlg., 635, 647; *idem*, 1580–1582, 16, 17, 111 vlg., 137 vlg., 163 vlg., 229, 253, 263, 291, 295 vlg., 312, 314, 322, 368 vlg., 452, 564; Broekema, 'Zeeuwsche munt', 333 vlg.

¹² Vgl. II-4.

¹³ Wel kregen afgevaardigden naar Oranje opdracht Oranje omtrent Zeeuwse houding in te lichten (NZ, II, 531 vlg.; 15-10-1579).

¹⁴ Muller, *Staat*, 171. Volgens Muller nam door Oranjes afwezigheid weliswaar handelingsvrijheid van Hollandse regenten toe, maar waren zij ontevreden over die afwezigheid, omdat zij Oranjes voorlichting en scheidsrechterlijk optreden misten (*ibidem*, 233). Bewijsplaatsen voor ontevredenheid geeft Muller niet.

¹⁵ Swart, *Oranje*, 159. Vgl. *ibidem*, 145, opmerking over Staten van Holland

¹⁶ Swart, *Oranje*, 54. Zie VII-10.

¹⁷ I-9(6).

¹⁸ II-7(4).

¹⁹ Zie XV voor verwijt van particularisme aan het staatkundig bedrijf van de opstandelingen.

geliefde Brabant te vestigen en pas weer in Holland en Zeeland kwam wonen, toen dit om zijn veiligheid noodzakelijk was ²⁰. Van het najaar van 1576 af tot aan zijn dood in 1584 golden de activiteiten van Oranje de Nederlanden in het algemeen. Zijn belangstelling voor Zeeuwse zaken zal dan ook geringer zijn geweest dan in de eerste periode van de Opstand. Overigens moet niet worden vergeten, dat ook na 1576 de machtsbasis van Oranje gelegen was in Holland en Zeeland. Het is begrijpelijk, dat Oranje in 1577 naar het Zuiden ging, maar het is even begrijpelijk, dat Holland en Zeeland niet als vroeger uit Brabant instructies wilden ontvangen.

In de woelige jaren 1576 – 1584 is Oranje in Zeeland en Holland in verschillende hoedanigheden opgetreden. Als weerlegging van de zojuist vermelde visie van Swart is de aanhef van een Hollands plakkaat van 1580 met verbod van verstandhouding en handel met de vijand interessant: Oranje en de ridderschap, edelen en steden van Holland, representerende de Staten en hoge overheid van dat land, bevelen met instemming van het Hof van Holland (enz.) ²¹. Het is de constellatie van vóór de Pacificatie: Oranje naast de Staten.

17.2 *Hollands-Zeeuwse Unie 1576 na Pacificatie van Gent*

De Hollands-Zeeuwse Unie 1576 was als een oorlogsregeling ontstaan. In de Unie is niet bepaald hoelang de Unie in haar geheel in werking zal blijven. De militaire bevoegdheden van Oranje zijn hem toegekend voor zolang de landen 'in oorlooge ofte wapenen' zijn. Andere bepalingen houden geen verband met oorlogvoering en konden ook in vredesomstandigheden worden toegepast. Bepalingen die Oranje betreffen, zouden in elk geval bij zijn overlijden vervallen.

De Pacificatie van Gent beëindigde de oorlog. De vraag of de Unie hierdoor was vervallen of moest worden afgeschaft, schijnt formeel niet aan de orde te zijn geweest, al zal de vraag wel eens zijn opgekomen. Men blijkt er na de Pacificatie van te zijn uitgegaan, dat de Unie 1576 nog van kracht was. Na de Pacificatie nam de zelfstandigheid van Holland en Zeeland ten opzichte van elkaar toe. De gewesten gingen steeds meer een eigen leven leiden. De status van de Unie 1576 in Zeeland werd anders dan de status in Holland. Hetzelfde gold voor de positie van Oranje.

Art. 6 van de Pacificatie regelt de gezagsuitoefening in Holland, Zeeland en geassocieerde gebieden. Oranje zal blijven admiraal-generaal ter zee en Philips' stadhouder van Holland, Zeeland, Bommel en andere geassocieerde plaatsen "om in als te gebieden" zoals hij tegenwoordig doet met dezelfde functionarissen (enz.). De vraag is of 'in als' mede het gezag van Oranje op grond van de Unie 1576 omvat. Over de Pacificatie zal wel in het Frans onderhandeld zijn en de rechtsgeldige Nederlandse tekst zal een vertaling zijn van de Franse tekst die heeft 'par tout' (overal) ²². Ook 'in als' zal een plaatsbepaling zijn: overal in de in art.6 vermelde gebieden, en niet betekenen: in alle opzichten of in alle aangelegenheden, en daarom niet verwijzen naar gezag op grond van de Unie 1576 ²³. Dan kan men nog vragen of in art. 6 als geheel niet ligt besloten, dat Oranje alle gezag dat hij ten tijde van de Pacificatie in de Opstandgebieden had, zou behouden, ook zijn gezag uit de Unie 1576. Uit wat er na de Pacificatie met de satisfacties van Zeeuwse en Hollandse steden is gebeurd, blijkt, dat men heeft aangenomen, dat art.6 (afgezien van het admiraal-generaalschap) alleen op het stadhouderschap van Oranje betrekking heeft ²⁴. Wilde een satisfactiesluitende stad de Unie 1576 aanvaarden, dan moest dit bij een afzonderlijke akte worden geregeld ²⁵.

²⁰ Vgl. Swart, *Oranje*, 147.

²¹ *Gr. Pl. Bk.*, I, kol. 1098 vlg.: "Den Prince van Orangien, Grave van Nassau, &c. mitsgaders de Ridderschap, Edelen ende Staten van Hollandt, Representerende de Staten ende Hooge Overigheyt vanden selven Lande – – – SOO IST, dat sijne Excellentie, ende de Staten van Hollandt voornoemt, by advijse van die vanden Rade Provinciael aldaer (bevelen)".

Toevoegen 31-3-2011: geheime resolutie St. van Holl. & Zl. 29-3-1580 ex De Stoppelaar nr 2850.

²² Petit, *Grande chronique*, I, 319.

²³ Kluit, *Staatsregering*, I, 140 vlg., leest in artikel juist bevestiging van Unie 1576.

²⁴ Anders Fruin-Colenbrander, *Staatsinstellingen*, 166.

²⁵ XVII-5.

In december 1576 riep Oranje een vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland in Middelburg bijeen die tot in maart 1577 duurde. In zijn propositie tot de vergadering prees Oranje Holland en Zeeland uitbundig voor hun opoffering en inspanning in de strijd van de afgelopen jaren en somde hij een aantal onderwerpen op die de Staten nu het vrede was, moesten regelen ²⁶. Daarvan hebben de volgende in het bijzonder op de regering van Holland en Zeeland betrekking. Oranje was gevraagd naar Brabant te komen om daar te helpen bij het beleid van de Gemene Zaak. Gezien de goede betrekkingen tussen Oranje en Holland en Zeeland wilde Oranje geen beslissing nemen zonder eerst het oordeel van de Generale Staten gehoord te hebben. Mocht hij toch naar Brabant vertrekken, dan moest de regering van Holland en Zeeland tijdens Oranjes afwezigheid worden geregeld. Oranje was immers op dat moment krachtens de Pacificatie de algemeen erkende stadhouder van die gewesten.

Op 16 januari 1577 benoemden de Generale Staten een commissie van zes gedeputeerden, twee uit elk kwartier, om over de Unie 1576 te rapporteren en in het bijzonder om een regeling te ontwerpen volgens welke de opbrengst van de generale middelen bij één generale ontvanger in één kas zou terecht komen en daardoor de financiële lasten gelijkmatig op de landen zouden drukken ²⁷. De gedeputeerden hebben een ruimer mandaat gehad, want op 18 januari werd in de vergadering van de Generale Staten een door de gedeputeerden na overleg met Oranje opgesteld concept en 'ramynghe' van de Unie en het gouvernement van Holland en Zeeland voorgelezen ²⁸. De afgevaardigden van de Hollandse en Zeeuwse steden vroegen om een afschrift om dit thuis aan hun committenten voor te leggen.

In het concept waarvan de tekst niet beschikbaar is, werd behalve één tesorier–generaal tenminste ook nog de vorming van een Raad naast Oranje voorgesteld. Beide voorstellen zullen zijn gedaan door Oranje die na de Pacificatie herhaaldelijk aandrang op een gezond financieel beheer en de instelling van een Raad van beperkte omvang die onder zijn leiding als centrale regeringsinstantie zou optreden met een ruime vrijheid van handelen waardoor de noodzaak om de Staten voor besluitvorming te raadplegen tot een minimum zou worden beperkt. Oranje had zijn persoonlijk ambtelijk apparaat met raden, secretarissen, tesorier, enz., dat buiten het Hollands–Zeeuwse staatsbestel stond. Binnen dat staatsbestel kon hij gebruik maken van de colleges van gedeputeerden van de Staten in de drie kwartieren, maar van een centrale regeringsinstantie onder zijn leiding was geen sprake.

Een Zeeuwse reactie op het concept is niet bekend en is er wellicht nooit geweest waarbij mede een rol gespeeld kan hebben, dat een aanzienlijk deel van Zeeland met Goes en Tholen nog niet door satisfacties met het overige deel van Zeeland herenigd waren. In Holland is de toekomst van de Unie 1576 grondig besproken. De Staten van Holland stelden op 19 februari 1577 in Delft een verklaring op als reactie op het concept waarvan zij het onderwerp omschreven als het gouvernement en beleid van de Gemene Zaak ²⁹. Zij besloten, dat Oranje met advys [= instemming] van hun afgevaardigden die op dat moment in Zeeland waren, zou vaststellen hoeveel soldaten en oorlogsschepen er nodig waren, en dat de financiering ervan werd vastgesteld ³⁰. De Staten verklaarden met nadruk, dat de Unie die met zoveel moeite 'in goeden treyn' was gebracht, in stand gehouden moest worden, en dat wijzigingen de Gemene

²⁶ GA Delft, 1e afdeling 1246 – 1795, nr 13–1, fo 81r vlg.; propositie van Oranje waarin onder meer: "*tyranniek en bloedig juk en gouvernement* daer ons die algemeyne Lants vianden wel verhoopt hadden inne te brengen ende euwelick te houden, evenwel zoo deur uluyder klouckheyt ende stantafticheyt, mitsgaders die goede ordeninge by ulieden op allen zaicken gestelt des nyet en ware verhindert geweest. D'welck wy wel opentlick mogen seggen, aengesien voor alle die werelt geheel openbaer is, ende nyemant en mach ofte en kan ontkennen, dat ghylieden naest Godt Almachtich die bovengenoemde geweldige ende bloedige regieringe allene wederstaen ende verhindert hebt, ende den oorzaicke ende middel zyt, dat t'zelve gouvernement binnen dese Nederlanden nyet en es gebleven ende geplantet". Oranje zal met deze lofftuiting op dat moment een politieke bedoeling hebben gehad, evenals met de verwijten die hij voor en na liet horen.

²⁷ NZ, I-B, 79 (15-1-1577).

²⁸ NZ, I-B, 80.

²⁹ NZ, I-B, 81 vlg. (Delft, 19-2-1577). Hollandse verklaring is vermoedelijk in *Notulen Zeeland* opgenomen, omdat zij op toen in Middelburg lopende vergadering van Generale Staten was binnengekomen.

³⁰ Hollandse afgevaardigden in Zeeland waren Hollandse deputatie op vergadering van Generale Staten in Middelburg.

Zaak zouden benadelen. De Staten waren verder van oordeel, dat de vergaderingen van gecommiteerden op het beleid van de zaken van het Gemene Land, zoals deze sinds de Unie in Holland en Zeeland werden gehouden, gecontinueerd moesten worden, maar dat het ledental van die colleges zondig moest worden verminderd en ongeschikte leden vervangen ³¹. De Staten vonden de voorstellen in het concept voor de aanstelling van een trespriester-generaal en van vier gecommiteerden naast Oranje niet uitvoerbaar. Bij gemis van de tekst van het concept is de aan de vier gecommiteerden toebedachte taak niet bekend, maar zij zullen met Oranje een regeringsinstantie met ruime bevoegdheden hebben moeten vormen. Een kleine Hollands-Zeeuwse regeringsraad naast Oranje kan ook een Zeeuwse wens zijn geweest. Latere gegevens wijzen daarop.

In de Hollandse reactie valt op het grote belang dat de Staten hechtten aan het voortbestaan van de colleges voor de behandeling van de zaken van het Gemene Land, die in de Unie een betrekkelijk bescheiden rol spelen. Het ging de Staten om de opbouw van een regulier gezagsapparaat. Die colleges zouden later als Gecommitteerde Raden van de Staten in Holland en Zeeland met de Staten de gewestelijke regering gaan vormen. Voor Zeeland ging het in februari 1577 om het College G&L 1576 ³².

17.3 *Functies van Unie 1576 na Pacificatie van Gent*

In de eerstvolgende jaren na de Pacificatie is in de Nederlanden een van de meest brandende kwesties geweest hoe de uitoefening van de godsdienst moest worden geregeld. In Holland en Zeeland was die kwestie geregeld in de Unie 1576 ³³. Handhaving van de Unie betekende handhaving van de godsdienstregeling wat dan ook in beide gewesten het geval was. Dit stuitte weliswaar in Goes en Tholen op principieel verzet, dat de regeling niet heeft veranderd, maar de toepassing vermoedelijk heeft gematigd.

De Unie 1576 kreeg stilzwijgend een nieuwe functie: afweren van een ander staatkundig verband dan dat wat in de jaren 1572 – 1576 in Holland en Zeeland was gegroeid en tot op zekere hoogte zijn uitdrukking had gevonden in de Unie. De Unie diende om Holland en Zeeland buiten het gezagsapparaat van Matthias te houden. Als in 1579 Holland stelt, dat krachtens de Unie Holland en Zeeland onder het gouvernement, gebied en gehoorzaamheid van Oranje staan, houdt dit in, dat er geen ruimte was voor gezag van enige andere persoon of instelling buiten Holland en Zeeland ³⁴. De Pacificatie van Gent diende datzelfde doel. Blijkbaar wilden in 1579 Brusselse instanties de samenstelling van de stedelijke regering van Tholen regelen. Gecommitteerde Raden verzochten Oranje maatregelen te nemen tegen de kwaadwilligen die alsnog probeerden de bevoegdheid tot zulk optreden toe te kennen aan Matthias en de Raad van State wat in strijd was met de Pacificatie en het gouvernement van Oranje zou verkorten ³⁵. Oranjes gouvernement is hier het in de Pacificatie vastgelegde stadhouderschap.

Op de vergadering van de Generale Staten in november 1578 te Gorkum waar onder meer de positie van Oranjes broer Jan van Nassau en de voorbereiding van de Unie van Utrecht werden besproken, kwam ook de Unie 1576 in discussie. De landsadvocaat Paulus Buys las de tekst voor en deelde mee, dat ieder een kopie zou kunnen krijgen om na te gaan of er iets zou moeten worden veranderd, bijgevoegd of weggelaten ³⁶. Voor zover bekend is de Unie niet gewijzigd.

³¹ “dat die vergaderinge van de gecommiteerde opt beleyt der gemeene lants affairen alomme binnen Hollant ende Zeelant voornoemt zullen worden gecontinueert, zulcx tselffde zedert den voorscreven verbonde is gedaen”.

³² XI-25 vlg.

³³ XIII-3(6).

³⁴ NZ, II, 148 vlg. (14-1-1579).

³⁵ NZ, III, 355: kwaadwilligen “die alsnog *vernieuwing van de Thoolse regering* soecken te vorderen aen den Eertshertoge [= Matthias] ende den Raedt van Staten, tegen ende contrarie de Pacificaetie van Gendt, ende tot dimembratie van den gouvernemente van *Oranje*”. Omdat de tussenkomst van Oranje werd ingeroepen, zal het zijn gegaan om een poging tot inmenging van niet-Zeeuwse instanties.

³⁶ ZA, Verzameling Verheye van Citters, nr 123a; verslag van Middelburgse afgevaardigde, fo 12v. Men nam blijkbaar aan, dat deze belangrijke tekst niet algemeen beschikbaar was.

In 1581 verleenden de Staten van Holland als consequentie van het verlaten van Philips Oranje de hoge overheid. De opdracht is op enkele passages na woordelijk gelijk aan het gouvernementsonderdeel van de Unie 1576 ³⁷. Hieruit blijkt, wat men toen onder de in die tijd veel gebruikte term 'hoge overheid' verstond ³⁸. Dat de Staten deze regeling nodig vonden, bewijst, dat men het gouvernementsonderdeel van de Unie 1576 als vervallen beschouwde of tenminste de rechtsgeldigheid daarvan betwijfelde. Op 24 juli 1581 legden de Statenentiteiten van Holland met uitzondering van Amsterdam ten overstaan van Oranje de eed op de opdracht van de hoge overheid af ³⁹. Oranje aanvaardde de bepalingen van de opdracht bij een afzonderlijke akte ⁴⁰. De Unie 1576 was nu voor Holland ook uitwendig in twee op zichzelf staande regelingen uiteengevallen: een verbond en een regeringsregeling.

Van de gelegenheid werd gebruik gemaakt om de godsdienstregeling aan te scherpen. Volgens de Unie 1576 zal Oranje uitoefening van de Gereformeerde Evangelische religie toelaten en handhaven, en doen ophouden de uitoefening van alle andere met het Evangelie in strijd zijnde religies. Deze bepaling laat ruimte voor de uitoefening van andere religies dan de gereformeerde, mits zij niet in strijd met het evangelie zijn. In de Hollandse tekst van 1581 is de bepaling vervangen door het voorschrift, dat Oranje voortaan uitoefening van alleen de Gereformeerde Evangelische religie zal handhaven. Uit 'voortaan' blijkt, dat men zich de wijziging bewust was. Voortaan gold voor Holland een andere godsdienstregeling dan voor Zeeland.

Hoewel de Hollandse Staten er op aandrongen, hebben de Staten van Zeeland het voorbeeld van een opdracht van de hoge overheid aan Oranje niet gevolgd. De aangelegenheid hield nauw verband met de afkondiging van het plakkaat van verlating. Alle Statenleden keurden aanvankelijk afkondiging goed, mits de Staten formeel door de hoge overheid of de Staten-Generaal mededeling van de verlating ontvingen, en keurden eveneens goed om dan evenals Holland had gedaan, de hoge overheid aan Oranje op te dragen ⁴¹. Toen kwam er een kink in de kabel. Middelburg was niet bereid het plakkaat van verlating af te kondigen, zolang de status van Middelburgse privileges niet was geregeld ⁴². Omdat het in Zeeland gebruik was, dat wetten e.d. het eerst in Middelburg werden afgekondigd en pas daarna in andere plaatsen, werd de afkondiging van de verlating in geheel Zeeland opgehouden ⁴³. Zolang de verlating niet in Zeeland was afgekondigd, kon daar opdracht van de hoge overheid aan Oranje naar Hollands voorbeeld niet worden verricht. Omdat Zeeland het Hollands voorbeeld niet volgde, ontstond er verschil in regeringsvorm tussen Holland en Zeeland.

Van meer belang was in de laatste periode van Oranjes leven de vraag of aan Oranje de grafelijkheid van Holland en van Zeeland zou worden opgedragen waardoor Oranje landsheer zou worden. De Staten van Zeeland verklaarden zich in 1582 in algemene bewoordingen daartoe bereid, maar een regeling van de positie van Oranje moest toen nog worden gemaakt ⁴⁴. In Holland verliep de voorbereiding van de opdracht vlotter dan in Zeeland, waar onder meer de Franse furie van januari 1583 de behandeling van de opdracht schorste en de aangelegenheid op weerstand en aarzeling stuitte ⁴⁵. Pas omstreeks de dag waarop Oranje werd vermoord, was alles voor de overdracht van de grafelijkheid gereed, maar de moord verhinderde de uitvoering.

Middelburger tekende in zijn verslag aan: "Nota te vragen oft tot Middelborch copie is van de unie".

³⁷ NZ, 1580–1582, 586 vlg.

³⁸ XIII-3(1) vlg.

³⁹ NZ, 1580–1582, 590 vlg. Amsterdam volgde half jaar later (Muller, *Staat*, 267).

⁴⁰ NZ, 1580–1582 586; marginale aantekening.

⁴¹ NZ, 1580–1582, 507 vlg. (16 en 19-9-1581).

⁴² NZ, 1580–1582, 547 (15-11-1581), 556 vlg. (sept./nov. 1581).

⁴³ NZ, 1580–1582, 547, 556.

⁴⁴ NZ, 1580–1582, 685, vermeldt slechts, dat resolutie van Staten van 20-9-1582 in (later verloren gegaan) secreetboek is ingeschreven, maar Kluit, *Staatsregering*, I, 443 vlg., geeft tekst.

⁴⁵ NZ, 1580–1582, 685 vlg. (uitvoerig betoog van Gecommitteerde Raden, 7-9-1582), NZ, 1583–1586, 1 vlg., 6 vlg., 19 vlg., 69 vlg., 77, 84 vlg., 91 vlg., 129.

In 1584 verviel door het overlijden van Oranje alles wat op zijn positie betrekking had, of dit nu in de Unie 1576 of in de opdracht van de hoge overheid in Holland van 1581 was geregeld. De aanvankelijke opvatting dat de duur van de Unie mede van het leven van Oranje afhankelijk was ⁴⁶, werd echter niet meer gehuldigd. De betekenis van de Unie als verbond tussen Holland en Zeeland verminderde door de gebeurtenissen van de latere jaren tot een permanent symbool van verbondenheid dat bij bijzondere gelegenheden uit de kast werd gehaald. Neemt men aan, dat de Unie 1576 uit oorzaak van de oorlog werd gesloten, dan is de Unie vervallen door art. 61 van de Vrede van Munster van 1648 ⁴⁷.

17.4 *Zeeuws voorstel voor Zeeuwse en Hollandse commissarissen naast Oranje*

In 1577 werd zoals reeds vermeld aan de Generale Staten een zonder effect gebleven concept voor een Raad naast Oranje voorgelegd. In september 1578 bespraken Gecommitteerde Raden van Zeeland de benoeming van enkele Zeeuwse gecommitteerden die met enkele Hollandse collega's naast Oranje zouden resideren ⁴⁸. Zelfs werden al enkele kandidaten besproken. De Zeeuwse Staten droegen hun gedeputeerden naar de vergadering van de Generale Staten in november 1578 te Gorkum met nadruk op zich er voor in te spannen, dat Holland enkele commissarissen naast Oranje zou aanstellen, zodat Zeeland hetzelfde kon doen ⁴⁹. De Hollandse en Zeeuwse commissarissen zouden permanent bij Oranje moeten verblijven en de Hollands-Zeeuwse betrekkingen moeten behandelen waarin dagelijks zaken misliepen, omdat Oranje geen tijd had om dit te verhinderen. Het Zeeuwse voorstel ging in de richting van het verlangen van Oranje naar een beperkte regeringsraad onder zijn leiding.

Op de Statenvergadering in Gorkum dienden Jan van Nassau en twee afgevaardigden van Oranje namens Oranje een voorstel in dezelfde richting in, te weten om een Raad van tien of twaalf in Holland of Zeeland geboren personen aan te stellen met Oranje als hoofd ⁵⁰. De taak van de Raad zou zijn om in naam en op gezag van de Staten "ende als heure ondersaten ende dienaers" alle regeringszaken te behandelen volgens de Unie 1576 en de voorschriften die de Staten bovendien zouden geven.

De Zeeuwse afgevaardigden maakten een schriftelijk rapport over de vergadering in Gorkum ⁵¹. Daarin wordt geen melding gemaakt van een bespreking van het voorstel van Jan van Nassau c.s. Tijdens de vergadering werd een voorstel van Oranje in discussie gebracht om in verband met de afwezigheid van Oranje een 'lieutenant' aan te stellen over Holland en Zeeland. Aansluitend werd de suggestie gedaan, dat niemand meer geschikt was voor die functie dan Jan van Nassau en dat men hem moest vragen de functie aan te nemen. Daarop vroegen de Zeeuwse afgevaardigden of hierdoor het voorstel om een aantal gecommitteerden aan Oranje toe te voegen was afgedaan, en of Jan van Nassau de behandeling van alle zaken van Oranje zou overnemen ⁵². Een besluit werd niet genomen, maar de Zeeuwse delegatie en sommige Hollandse steden verklaarden over de aangelegenheid thuis te zullen

⁴⁶ XIII-1(6).

⁴⁷ In die zin Kaajan, 'Unie van Delft', 11.

⁴⁸ NZ, III, 11, 13 (10 en 11-9-1578).

⁴⁹ NZ, II, 101: "Bovenal sullen de *Zeeuwse afgevaardigden naar de Statenvergadering in Gorkum* ernstelick aenhouden ende vlietelick vervolgen, opdat eenige geduyrige commissarissen gedeputeert worden vanwege die van Hollant neffens syne Excellencie, opdat de Staten van Zeelant de hunne oock mogen committeren ende affveerdigen, om te resideren neffens syne voorscreven Excellencie, ende handelen gesaementlick de saecke van Hollant ende Zeelant, ten eynde daerby mogen geweert worden veele ongeregeltheden, die dagelickx by faulte van tselve geschieden, sonder dat syne Excellencie mits zynen meenichvuldige occupatiën tselve can beletten."

⁵⁰ Van de Spiegel, *Onuitgegeeven Stukken*, I, 76.

⁵¹ ZA, Verzameling Verheye van Citters, in nr 123a. Zie ook NZ, II, 101.

⁵² "Waerop die van Zeelandt hebben gevraeght oft het concept van by zyne Exe te seynden ende continuelijk te hebben heurlieder gedeputeerde daarmede soude afgedaen worden. Item oft men aen zyne genade [= Jan van Nassau] expeditie [= behandeling] van alle questien soude moeten versoucken sonder aen syn Exe te gaen etc. Daerop nyet en is geresolveert." (rapport fo 8r). Zeeuwse delegatie had ook afzonderlijk contact met Jan van Nassau, want met afgevaardigden van Gent aten zij bij hem op 25-11-1578 waar hij hun vertelde, dat Oranje naar Gent was gereisd en dat hij daar ook naar toe zou gaan (rapport fo 14r).

rapporteren. Vermoedelijk had Jan van Nassau die al stadhouder van Gelderland was, een commissiebrief als plaatsvervanger van Oranje bij zich ⁵³.

De Staten van Zeeland zagen geen heil in het aanstellen van een stadhouder die in Gelderland resideerde. Voor hen was Oranje die toen in Antwerpen woonde, gemakkelijker te bereiken ⁵⁴. Zij instrueerden hun afgevaardigden naar een vergadering in Utrecht ter voorbereiding van de Unie van Utrecht, het standpunt te verdedigen, dat Oranje “die zaecke van Hollandt ende Zeelandt gevoegelijk sal connen dirigeren”, zoals hij tot nu toe had gedaan, en nog beter als hem continuele commissarissen werden toegevoegd, een of twee geboren in Zeeland, en hetzelfde of een groter aantal uit Holland ⁵⁵. Het zal ook niet in de politiek van de Staten hebben gepast om naast Oranje op hoog niveau een vreemdeling in het beleid van Zeeuwse zaken te betrekken. De permanente commissarissen naast Oranje kwamen er niet en Jan van Nassau werd niet plaatsvervanger van Oranje ⁵⁶.

17.5 Goes en Tholen en de Unie 1576

Bij de Pacificatie was Zeeland staatkundig verdeeld in twee verschillend geregeerde delen: Walcheren, Schouwen, Duiveland en Sommelsdijk die met elkaar het in 1572 verschenen staatkundige verband van het opstandige Zeeland vormden, en de eilanden Zuid-Beveland en Tholen die onder landsheerlijk gezag waren gebleven. Om van Zeeland weer een staatkundige eenheid als vóór de Opstand te maken verenigden volgens art. 7 van de Pacificatie de steden en plaatsen van Zuid-Beveland en Tholen zich met het (gewezen) opstandige Zeeland door het sluiten van satisfactieovereenkomsten met Oranje, waarin Oranje hun voor bepaalde onderwerpen, zoals de godsdienst, een door hen gewenste regeling (genoegdoening, satisfactie) verleende⁵⁷. De steden en plaatsen stelden zich door de satisfacties onder het gouvernement van Oranje volgens de Pacificatie van Gent, d.w.z. in zijn hoedanigheid van stadhouder van Philips, niet in zijn hoedanigheid van hoofd en overheid die hij bij de Unie 1576 had gekregen ⁵⁸.

De satisfactieovereenkomst voor Zuid-Beveland, gewoonlijk satisfactie van Goes genoemd, werd op 22 maart 1577 gesloten tussen enerzijds Oranje en anderzijds de regering van Goes en de baljuws en schepenen van alle parochies van Zuid-Beveland. De satisfactieovereenkomst voor Tholen werd op 17 april 1577 gesloten tussen enerzijds Oranje en de Staten van Holland en Zeeland en anderzijds de stad Tholen en heeft alleen betrekking op de stad Tholen en stadsgebied ⁵⁹. De medewerking van de Staten van Holland en Zeeland berustte niet op art. 7 van de Pacificatie, maar paste bij de werkelijke situatie, dat Staten en Oranje in regeringszaken naast elkaar stonden. Oranje en de Staten van Holland en van Zeeland waren ook naast elkaar contracterende partijen in de satisfactieovereenkomst van

⁵³ Enkele dagen later verscheen Jan van Nassau zelf in vergadering en diende daar schriftelijke ‘instructie van syn commissie’ in waarvan afgevaardigden copie konden nemen om door hun committenten geïnstrueerd te worden welk standpunt zij daarover op een komende vergadering moesten innemen (rapport fo 14r). Instructie is gedrukt in Van de Spiegel, *Onuitgegeven Stukken*, I, 69 vlg., nr XIII. Reeds in januari 1578 was in discussie geweest of Jan van Nassau moest worden aangesteld als luitenant-generaal van Oranje gedurende diens afwezigheid (GA Delft, 1e afdeling, nr 13-1, fo 101r; 26-1-1578). Vroedschap van Delft was van oordeel, dat volgens privileges van het Land Oranje daar niet toe bevoegd was. Vermoedelijk was redenering, dat alleen landsheer bevoegd was plaatsvervanger van stadhouder te benoemen.

⁵⁴ NZ, II, 177.

⁵⁵ NZ, II, 116 vlg.; instructie van 10-1-1579. In Holland keurden de edelen en vijf Zuidhollandse steden aanstelling van Jan van Nassau goed, drie Zuidhollandse steden en gehele Noorderkwartier waren tegen aanstelling (Bor, *Oorsprongk*, II, 19 (13e boek, fo 79).

⁵⁶ Volgens Swart, *Oranje*, 185, miste hij innemende persoonlijkheid van zijn broer.

⁵⁷ Teksten in Boxhorn, *Chroniick*, II, 579 vlg. Zie voor satisfacties in het algemeen: Woltjer, ‘Het Noorden en de Pacificatie van Gent’, voor satisfactie van Goes: Van de Spiegel, *Satisfactie*, 224 vlg (teksten 395 vlg.), Uil, ‘Satisfactie’ (met tekst), Dekker, *Schamele landstede*, 567 vlg., en voor satisfactie van Tholen die in grote lijnen gelijk is aan die van Goes, maar op onderdelen daarvan verschilt: Hollestelle, *Tholen*, 424, 439 vlg., Unger en Westendorp Boerma, ‘Steden van Bevelanden en Tolen’, 33, Romeijn, *Stadsregering*, 25 vlg.

⁵⁸ XVII-2.

⁵⁹ Romeijn, *Stadsregering*, 26 vlg.

Utrecht van oktober 1577 ⁶⁰ waarin het gewest Utrecht Oranje als zijn stadhouder van landsheer Philips erkende.

De satisfacties van Goes en Tholen regelen niet de verhouding van Zuid-Beveland en Tholen tot de Unie 1576 en bevatten zelfs bepalingen die in strijd zijn met de Unie 1576. In Goes wordt de uitsluitende uitoefening van de Rooms-katholieke godsdienst gewaarborgd, Oranje mag in Goes alleen een gouverneur of soldaten in garnizoenen leggen met toestemming van de stedelijke regering en in tijd van nood, vernieuwing van de Goese regering en aanstelling van functionarissen in het algemeen zal uitsluitend volgens de vóór de Opstand geldende regels geschieden. Bij de voorbereidende besprekingen over de Unie van Utrecht werd in december 1578 in de Staten van Holland opgemerkt, dat veel steden die bij satisfactie waren overgekomen, niet onder de Unie 1576 en het daarin aan Oranje toegekende gezag schenen te vallen ⁶¹. Besloten werd die steden een kopie van de Unie te geven en op korte termijn tot een regeling te komen. De Staten van Zeeland namen dit besluit in februari 1579 over waarbij Tholen alvast opmerkte zich aan de satisfactie te willen houden ⁶². Op een zitting van de Generale Staten van Holland en Zeeland in februari/maart 1579 bleek, dat de Hollandse bij satisfactie overgekomen steden het Uniegezag van Oranje hadden geaccepteerd ⁶³. Geconcludeerd werd, dat Goes en Tholen hetzelfde moesten doen, omdat de Zeeuwse gedeputeerden ter vergadering verklaarden, dat de Staten van Zeeland de Unie en het daarin geregelde gezag van Oranje gedurende de oorlog wilden handhaven. Men ging er dus van uit, dat het opnieuw oorlog was.

Op 8 mei 1579 stelden de Staten van Zeeland vast, dat Goes en Tholen er geen bezwaar tegen hadden de Unie te ondertekenen met het voorbehoud, dat hun satisfacties onverminderd van kracht zouden blijven ⁶⁴. Voor wat het godsdienstartikel betreft, was dit voor Goes niet meer dan een beginselverklaring, want de stad had in 1578 noodgedwongen niet alleen de reformatische godsdienstoefeningen moeten toelaten, maar zelfs een verbod op de uitoefening van de Rooms-katholieke godsdienst moeten aanvaarden ⁶⁵. In Tholen deed zich met betrekking tot de satisfactie en wat daarmee gebeurde, hetzelfde voor als in Goes ⁶⁶. Voorzover bekend hebben Goes en Tholen de Unie 1576 niet ondertekend, zelfs niet met een voorbehoud voor hun satisfacties. In 1580 verklaarde Goes terloops zich te willen houden aan de Unie en de Satisfactie ⁶⁷. Goes had bij de satisfactie voor de stad vrijdom van de generale imposten op wijn en bier bedongen, omdat de stad zware schulden had en arm was ⁶⁸. In 1580 rees tegen die vrijdom bezwaar. Goes beriep zich op de satisfactie, maar moest uiteindelijk in afschaffing van de vrijdom berusten.

⁶⁰ Tekst van satisfactie in De Bussy, *Satisfactie*, 219 vlg. De Bussy, *ibidem*, 225 vlg., beschouwt ten onrechte Staten van Holland en Zeeland niet als partij. Afgevaardigde van Utrecht zou naar Holland en Zeeland gezonden worden om akte door Staten aldaar te laten zegelen (*ibidem*, 205 vlg.). Zie voor zegeling Bondam, *Verzameling*, III, 308 vlg., nr 79. Zaltbommel wordt in considerans van akte niet bij contracterende partijen genoemd, wordt in slotformule vermeld als een van de partijen die akte ondertekenen, maar weigerde te tekenen. In akte wordt op enkele plaatsen melding gemaakt van de geassocieerden van Holland, Zeeland en Zaltbommel, vermoedelijk omdat deze zijn vermeld in art. 6 van de Pacificatie van Gent.

⁶¹ NZ, II, 134.(31-12-1578).

⁶² NZ, II, 134 (14-2-1579).

⁶³ NZ, II, 181 vlg. In discussies werd ook opgemerkt, dat Unie 1576 niet voor 6 maanden was gesloten, zoals ten onrechte was aangenomen, maar voor duur van oorlog en leven van Oranje.

⁶⁴ NZ, II, 287. Mededeling staat aangetekend bij agendapunt voor vergadering van Generale Staten omstreeks mei 1579: "Off mede nyet eyntelick dyent affgedaen de saecke van den verbonde ende unie, daerop die steden van Haerlem, Amsterdam, Schoonhoven, by satisfactie aengecomen, nyet absolutelick maer onder veele reserven haerluyder verclaringe hebben gedaen."

⁶⁵ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 269 vlg.; 405 vlg.: akte van non-prejuditie van Oranje, Antwerpen, 26-10-1578.

⁶⁶ NZ-II, 212 vlg.: uit brief van Thoolse regering aan Thools lid van Gecommitteerde Raden Van Couwerpe blijkt, dat Tholen wil vasthouden aan Pacificatie van Gent en satisfactie van Tholen en ten opzichte van Philips met respect wil handelen (13-3-1579).

⁶⁷ NZ, 1580-1582, 132 vlg. (25-2-1580).

⁶⁸ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 390 vlg. NZ, 1580-1582, 253, 280.

17.6 *Staten van Zeeland na Pacificatie van Gent; Eerste Edele*

In het najaar van 1576 voegden Schouwen en Duiveland zich weer bij Walcheren en toen in het voorjaar van 1577 Zuid-Beveland en Tholen zich bij satisfactie bij deze eilanden hadden aangesloten, was geheel Zeeland opnieuw een staatkundige eenheid. Omstreeks augustus 1577 begon een college van de Staten van geheel Zeeland te fungeren. Vergeleken met de situatie op het moment van de Pacificatie van november 1576 keerde Zierikzee terug in het Statencollege van 1574 en kwamen Goes en Tholen en sporadisch Reimerswaal er bij.

Gedurende een korte periode vóór 1572 werd een van de edelen van het tweede lid der Staten beschouwd als zogenoemde Eerste Edele. Enkele jaren gold Oranjes zoon Philips Willem als Eerste Edele tot Philips II in 1568 zijn plaats innam. Oranje oefende de rechten van Philips Willem uit en was daardoor in feite een element van de Staten van Zeeland. Van 1574 af werd Philips Willem in de (waterschaps)Staten van Walcheren als Eerste Edele beschouwd, maar tot de in 1574 verschijnende Staten van Zeeland behoorde geen Eerste Edele. Toen omstreeks augustus 1577 het Statencollege voor geheel Zeeland ging functioneren, was Philips Willem, gewoonlijk graaf van Buren genoemd, daarin Eerste Edele. Hij werd aanvankelijk beschouwd als Eerste Edele in de Staten niet alleen voor zichzelf op te treden, maar voor de edelen van Zeeland ⁶⁹. De voorstelling dat hij voor de Zeeuwse edelen optrad, verdween echter spoedig. Philips Willem werd in Spanje gevangen gehouden en namens hem trad in de Staten een representant op. In de beginperiode van het functioneren van de Staten van geheel Zeeland verliep de vertegenwoordiging van de Eerste Edele nogal onregelmatig. Met gebruik van gegevens uit de notulen van de zitting van de Staten in september 1577 kan gedeeltelijk als hypothese de volgende gang van zaken worden geconstrueerd ⁷⁰. Toen de Staten hun werk zouden beginnen, stelde het College G&L 1576 omstreeks augustus 1577 zijn lid voor Vlissingen Pieter de Rycke als representant van de Eerste Edele aan. De belangrijkste Zeeuwse stad Middelburg ging daar niet mee akkoord en volgens Middelburg werd toen in plaats van de Rycke het Collegelid voor Middelburg Marcus de la Palma als representant aangesteld. De aanstelling van De la Palma was echter onzeker. Dit verklaart waarom in de lijst van de aanwezigen op de op 3 september 1577 begonnen zitting van de Staten in bijzijn van het College een representant van de Eerste Edele ontbreekt. Op 4 september namen de Staten een besluit alsof er geen representant was ⁷¹. De notulen van de septemberzitting vermelden uitdrukkelijk, dat De la Palma van 7 tot 14 september afwezig was. De niet vermelde reden van zijn afwezigheid zal zijn geweest, dat De la Palma niet wist of hij Philips Willem nu wel of niet vertegenwoordigde. In die week veroorzaakte de houding van Middelburg een heftig conflict op de Statenzitting (zie hierna). Op 12 september klaagt Middelburg in de Statenzitting over de afwezigheid van De la Palma, volgens de stad door het College G&L 1576 in plaats van De Rycke aangesteld als representant van de Eerste Edele ⁷². De overige steden in de Staten wilden zekerheid over de vertegenwoordiging van Philips Willem en op verzoek van de steden verschenen op 14 september op de Statenzitting De Rycke en De la Palma als samen Philips Willem representerende. Tot zover de geconstrueerde gang van zaken. Uit de ondertekening van enkele besluiten van de septemberzitting blijkt, dat De la Palma als de vertegenwoordiger van de Eerste Edele is beschouwd ⁷³.

Vermoedelijk stelde aanvankelijk het College G&L 1576 een of twee van zijn leden als representant(en) aan. Op de zitting van de Staten van oktober 1577 vertegenwoordigde Roëls

⁶⁹ NZ, I-C, 151: Zeeuwse gedeputeerden naar Holland moesten Buys en secretaris van Staten van Holland hoedanigheid en positie van Eerste Edele in Staten van Zeeland uiteenzetten, opdat zij voortaan "in alle besoignen ende intituliën willen insereren ende bekennen die voorscreven qualiteyt van de Eedelen van Zeelant" (4-6-1578). Overigens heeft opvatting, dat Eerste Edele de andere Zeeuwse edelen vertegenwoordigde, weinig of geen effect gehad.

⁷⁰ NZ, I-C, 1 vlg.

⁷¹ NZ, I-C, 2: College G&L 1576 en Staten nemen op 4-9-1577 besluit onder voorbehoud van goedkeuring door Oranje als Eerste Edele namens graaf van Buren "oft zyne daertoe gecommiteerde". Uit laatste woorden blijkt, dat Staten op dat moment niemand van aanwezigen als vertegenwoordiger van Eerste Edele beschouwden.

⁷² NZ, I-C, 11.

⁷³ NZ, I-C, 24 vlg.

Oranje als representant van zijn zoon ⁷⁴. Bovendien was in oktober 1577 Van Dorp, die nu eenmaal nooit lang van het Zeeuwse toneel weg bleef, op verlangen van Oranje in Gouda op een vergadering van de Generale Staten van Holland en Zeeland als representant van de Eerste Edele aanwezig ⁷⁵. Oranje zal hier van het Eerste Edeleschap gebruik hebben gemaakt om via Van Dorp zelf aan de Statenvergadering deel te nemen. Blijkbaar heeft Oranje Van Dorp omstreeks deze tijd aangesteld als representant van de Eerste Edele in de Staten van Zeeland, want op 12 december 1577 fungeerden Sebastiaan van Loozen ⁷⁶ en Marcus de la Palma, beiden lid van het College G&L 1576, als representanten door het College aangesteld, omdat Van Dorp afwezig was ⁷⁷. In december verscheen soms ook Jacob Campe, burgemeester van Veere, als representant naast De La Palma, vermoedelijk als vervanger van Van Loozen bij diens afwezigheid ⁷⁸. In januari 1578 vergaderden de Staten over de onderwerpen die op een zitting van de Generale Staten in Holland aan de orde zouden komen. Daarbij werd de Eerste Edele vertegenwoordigd door gouverneur De Haultain en drie raadsleden van het College G&L 1576 in de plaats van de afwezige Van Dorp die hun zijn standpunt over de aan de orde gestelde onderwerpen had geschreven ⁷⁹. Op de zitting van de Staten in februari 1578 was Van Dorp de enige representant van de Eerste Edele ⁸⁰.

De Staten werden de herhaalde afwezigheid van Van Dorp moe. De gedeputeerden van de Staten naar Oranje in mei 1578 hadden onder meer de opdracht aan Oranje een representant te vragen die een geboren Zeeuw was of de Zeeuwse natuur begreep, en in Middelburg woonde ⁸¹. De voorkeur van de Staten ging uit naar Adriaan de Proost, indien Van Dorp niet aanwezig kon zijn wat volgens diens verklaring het geval was ⁸². In het voorjaar van 1578 waren er botsingen tussen de Staten en Van Dorp geweest ⁸³. Van Dorp bleef echter voorlopig als representant optreden ⁸⁴. Een jaar later besloten de Staten naar aanleiding van de voortdurende afwezigheid van enige Gecommitteerde Raden Oranje te vragen om een permanente representant van de Eerste Edele in Middelburg die geen Hollander was ⁸⁵. Dat laatste was een duidelijke afwijzing van Van Dorp. Blijkbaar heeft dit besluit aanvankelijk geen effect gehad, want op 12 augustus 1579 besloten Gecommitteerde Raden de voor de Eerste Edele bestemde convocaties voor Statenvergaderingen naar Oranje te zenden, die dan voor een representant moest zorgen totdat hij een permanente in Zeeland wonende Nederlandstalige, niet Hollander zijnde, representant had aangesteld ⁸⁶. In dezelfde maand brachten twee afgevaardigden van de Staten, onder wie Pieter de Rycke, aan Oranje het verzoek over om als continueel residerende representant van de Eerste Edele aan te stellen een 'man van zulcken respecte, credit ende qualiteyt' als voor die functie vereist was, of anders de Rekenkamer in Breda iemand te laten aanwijzen die dan door Oranje gemachtigd kon worden ⁸⁷. Oranje benoemde toen in afwezigheid van Van Dorp de gewezen Gentenaar Pieter de Rycke tot representant. Toen Van Dorp dat hoorde, diende hij zijn beklag in en werd

⁷⁴ NZ, I-C, 39.

⁷⁵ NA, Archief Arend van Dorp, oud nr p. 30/14. Van Dorp reisde van Brussel naar Gouda.

⁷⁶ Zuidhollandse afgevaardigde in Zeeland. zie X-19.

⁷⁷ NZ, I-C, 44. Staten hadden in hun aan Oranje voorgelegde memorandum over wijzigingen in regering, van 26-10-1577, noodzakelijkheid betoogd van aanstelling van representant van Eerste Edele. In zijn reactie op memorandum, van 18-11-1577, ging Oranje hier niet op in, vermoedelijk omdat hij inmiddels Van Dorp als vaste representant had aangesteld..

⁷⁸ NZ, I-C, 45, 56, 57, 59.

⁷⁹ NZ, I-C, 66 vlg. Raadsleden waren De la Palma, Van Loozen en De Wale. Het bleek niet mogelijk representant van Eerste Edele op te nemen in Zeeuwse delegatie naar Holland.

⁸⁰ NZ, I-C, 89.

⁸¹ NZ, I-C, 131 (19-4-1578).

⁸² 'zooverre' Van Dorp niet aanwezig kan zijn. 'Zooverre' in betekenis van 'indien' duidelijk in NZ, II, 437, sub VIII.

⁸³ XVII-10..

⁸⁴ Eind september 1578 raakte Van Dorp in vijandelijke handen en daardoor tijdelijk uit de roulatie (De van der Schueren, *Brieven*, I, 258 vlg.; NZ, III, 34).

⁸⁵ NZ, II, 259 (12-5-1579). Dat aanleiding tot besluit afwezigheid van leden van Gecommitteerde Raden was, wijst er op, dat toen gebruikelijk was, dat Gecommitteerde Raden als opvolgers van College G&L 1576 bij afwezigheid van Van Dorp een van hun leden aanstelden als representant van Eerste Edele.

⁸⁶ NZ, III, 458 vlg.

⁸⁷ NZ, II, 437 vlg. (ook voor benoeming van De Rycke en beklag van Van Dorp). Rekenkamer in Breda zal rekenkamer voor Oranjes bezittingen zijn geweest.

de benoeming van De Rycke die vermoedelijk nog niet op schrift was gebracht, voorlopig niet geëffectueerd. Op de agenda van de op 17 december 1579 begonnen vergadering van de Staten stond het nemen van een besluit om Oranje te vragen om een representant van de Eerste Edele die geen Hollander was en de Nederlandse taal machtig was. Bij het agendapunt was een ontwerp van een brief aan Oranje gevoegd ⁸⁸. De Staten besloten op 12 januari 1580 zich tot Oranje te richten, maar lieten de eis dat een representant geen Hollander mocht zijn, vallen ⁸⁹. Van Dorp had echter al Oranje om zijn ontslag gevraagd, omdat hij niet voortdurend in Middelburg aanwezig kon zijn ⁹⁰. Hij legde op 13 januari in de Statenvergadering zijn functie neer en had Oranjes commissie voor Pieter de Rycke als representant van de Eerste Edele bij zich. Daarmee was Van Dorp een belangrijke positie in Zeeland kwijt, want de representant van de Eerste Edele presideerde de Statenvergaderingen ⁹¹. En Zeeland was binnen zijn regering Van Dorp kwijt.

In 1582 heeft Van Dorp tevergeefs geprobeerd via Zeeland een belangrijke functie in de wacht te slepen. In maart 1582 moest een lid vanwege Zeeland worden benoemd in de Raad van State nevens Anjou ⁹². Oranje schreef de Staten op 1 maart een aanbevelingsbrief voor Van Dorp. De benoeming liet enige tijd op zich wachten. Oranje schreef opnieuw een aanbevelingsbrief. De Staten wilden een geboren Zeeuw kiezen en benoemden Jan Vaillant, burgemeester van Middelburg. Van Dorp was op het Zeeuwse toneel uitgespeeld.

Van omstreeks augustus 1577 af waren er enige tijd in Zeeland drie regeringslichamen: de Staten, het Walchers stedencollege ⁹³ en het College G&L 1576 (Gouverneur en Raden). Het Walchers stedencollege was het in 1574 in het opstandige Zeeland verschenen Statencollege, nadat in september 1575 Zierikzee daaruit als gevolg van het beleg was verdwenen. Omdat de leden van het Walchers stedencollege (Middelburg, Vlissingen en Veere) tevens lid van het Statencollege waren, zou men het stedencollege als een sectie van het Zeeuws Statencollege kunnen beschouwen. Het Walchers stedencollege werkte nauw samen met het College G&L 1576, maar beide instanties stonden naast elkaar. Het Walchers stedencollege vergaderde ook afzonderlijk ⁹⁴. Aan de samenwerking van College en Walcherse steden namen twee soorten vertegenwoordigers van de Walcherse steden deel: zij die lid waren van het College G&L 1576 en zij die hun stad in het Walchers stedencollege vertegenwoordigden.

De notulen van de vergaderingen van de Staten van geheel Zeeland beginnen met de op 3 september 1577 begonnen vergadering, maar de Staten waren al eerder werkzaam ⁹⁵. Toen de Staten gingen functioneren, hadden de Statenleden in de Zeeuwse regeringsstructuur niet alle een even zware positie. Zoals reeds werd vermeld, waren de drie Walcherse steden niet alleen Statenlid, maar bovendien lid van de Landraad en dus van het College G&L 1576, terwijl de overige Statenleden (Eerste Edele, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen) alleen Statenlid waren. Dit was een structureel probleem. Er was ook een praktisch probleem. De Staten begonnen niet met een schone lei. Zij vonden een werkterrein dat volop in beweging

⁸⁸ Wellicht is deze ontwerpbrief aan Oranje een als request geredigeerde tekst in GA Goes, nr 197, waarin argument dat Van Dorp als Hollander ongeschikt is om te fungeren als representant van Eerste Edele, grote rol speelt.

⁸⁹ NZ, II, 610 vlg. (12-1-1580). Misschien lieten de Staten eis van niet-Hollander vallen, omdat die eis vooral tegen Van Dorp gericht was en Zeeuwse Staten Holland niet tegen de haren in wilden strijken.

⁹⁰ Aldus considerans van commissiebrief van Oranje voor Pieter de Rycke (KHA, inv. A-17, witte omslag in bruine omslag; afschrift, Antwerpen, 10-11-1579) en NZ, IV, 6. Oranje zal met trage effectuëring van De Ryckes benoeming Van Dorp gelegenheid hebben willen geven 'vrijwillig' terug te treden.

⁹¹ Vgl. NZ, IV, 6.

⁹² NZ, IV, (maart – augustus 1582): 596, 616 vlg. (Oranje had Van Dorp "zeer ernstelijk gerecommandeert"), 623, 659.

⁹³ XI-14.

⁹⁴ NZ, I-B, 142; mededeling dat Manmaker meermaals vertoog had gehouden "in de vergaderinge van de Gedeputeerde van de steden van Walcheren" (24-10-1577). Vgl. X-17.

⁹⁵ ZA, Rekenkamer B, **Acquitten, 1582–1583a, 1586–1589a (pak A)**; brief van Staten en Gouverneur en Raden aan Bruinink van Wijngaarden te Mechelen, van 12-8-1577, met oproep om te Middelburg te komen voor bespreking op 2-9-1577 over schuld van Zeeland van 25.000 gl. waarin passage "dat de staten van zeelandt daerop vergadert zynde, ende geresolveert hebbende anderwaerff daerop te vergaderen op 2-9-1577".

was en waar zij vertrouwd mee moesten raken. Beide problemen losten de Staten in oktober 1577 op door te bepalen, dat het College G&L 1576 en het Walchers stedencollege voorlopig mochten doorgaan met het afdoen van lopende zaken die niet behandeling door de Staten vereisten ⁹⁶. Over deze werkzaamheden zou op Statenvergaderingen worden gerapporteerd. De regeling heeft bestaan tot in 1578 het College G&L 1576 werd vervangen door Gecommitteerde Raden van de Staten waarin alle Statenleden vertegenwoordigd waren. Toen verdween ook het Walchers stedencollege.

Op de eerste genotuleerde zitting van de Staten van geheel Zeeland waren aanwezig het College G&L 1576 (Gouverneur en Raden) en de Staten. In de lijst van aanwezigen worden eerst de leden van het College genoemd en pas daarna de leden van de Staten. De zitting werd gehouden in 'des Gouverneurs hoff' (= Middelburgse abdij). Van Loozen, een van de Zuidhollandse leden van het College G&L 1576, zette uiteen, dat de vergadering was bijeengeroepen, omdat de betaling van de schuld van Zeeland aan een Antwerpse financier van 25.000 gl. moest worden geregeld. Deze procedure lijkt op een herhaling van wat in het voorjaar van 1574 gebeurde, toen de Raad 1574 aan de Staten van opstandig Zeeland onderwerpen ter beslissing voorlegde ⁹⁷. Toen was het een begin van nauwe samenwerking tussen een regeringsraad en de Staten. In 1577 begon een proces waarin de regeringsraad (Coll. G&L 1576) werd vervangen door een aan de Staten ondergeschikt college van Gecommitteerde Raden.

17.7 *Stemprocedure in Staten van Zeeland; aantal stemmen*

De in 1574 ontstane situatie van een informeel Statencollege met drie of vier steden als lid veranderde in het najaar van 1577. Toen verscheen een college van Staten met acht leden: een vertegenwoordiger van de zgn. Eerste Edele, Oranjes oudste zoon, Philips Willem, graaf van Buren en heer van Sint Maartensdijk op Tholen, en de steden Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes, Tholen, Vlissingen en Veere ⁹⁸. Oranje nam de belangen van zijn zoon waar.

Spoedig rees de vraag hoe in de Statenvergaderingen moest worden gestemd, vooral hoeveel stemmen er uitgebracht konden worden. Voor het krachtenspel binnen de Staten was dit een belangrijke kwestie die in de periode 1577-1579 aanleiding voor moeizame discussies en zelfs stilstand van de werkzaamheden is geweest. Aan die discussies wordt hier aandacht besteed, omdat zij licht werpen op de interpretatie van de hiervóór besproken bepalingen van de Ord. 1574 en de in 1574 door Oranje aan Vlissingen en Veere gegeven privileges. De Statennotulen geven in hun beknoptheid meermalen een onduidelijk beeld van de besprekingen, waaruit in elk geval blijkt, dat er diepgaande meningsverschillen waren. Misschien ook heeft de notulist de discussies niet altijd kunnen volgen. Een en ander wordt vergoed door een uitvoerige remonstrantie die Middelburg, Zierikzee, Goes en Tholen op 6 juni 1579 aan Oranje overgaven.

Aanvankelijk werd in het Statencollege gestemd met acht stemmen van gelijke zwaarte. In oktober 1577 concludeerden de Staten, dat deze procedure 'contrarie alle maniere van doene' was en zeer nadelig voor de Eerste Edele die steeds door de steden overstemd kon worden ⁹⁹. Roëls, vóór 1572 pensionaris van Prelaat en Edelen, maar in feite van de Staten en goed bekend met de gang van zaken in die tijd en nu weer als pensionaris optredend, had reeds

⁹⁶ NZ, I-C, 33.

⁹⁷ NZ, I-A, 1 vlg.

⁹⁸ Blijkbaar heeft Jan van Strijen die na overlijden van De Castro tot bisschop van Middelburg was benoemd, maar die functie nooit heeft kunnen uitoefenen, omstreeks 1576 pogingen gedaan om als prelaat tot Staten van Zeeland te worden toegelaten, wellicht met beroep op Pacificatie van Gent; zie Van de Spiegel, *Satisfactie*, 231. Toen voltallige Staten in 1577 hun werk begonnen, was er protocollair probleem. Op eerste zitting waarvan notulen beschikbaar zijn, worden vertegenwoordigde steden in deze volgorde genoemd: Middelburg, Vlissingen, Veere, Goes, Tholen (NZ, I-C, 1; vergadering van 2-9-1577; Zierikzee en Reimerswaal waren niet vertegenwoordigd). Goes en Tholen behoorden tot reeds vóór 1572 in Staten vertegenwoordigde 'goede' steden en protesteerden er tegen, dat zij na Vlissingen en Veere werden genoemd. Zij kregen hun vroegere plaats terug (NZ, I-C, 19; notulen van 14-9-1577 waarin zowel protesten van Goes en Tholen als herstelde volgorde voorkomen).

⁹⁹ NZ, I-C, 41.

tegen deze wijze van stemmen geprotesteerd en meegedeeld, dat hij Oranje over de aangelegenheid zou inlichten. Men besloot op 26 oktober twee andere stemprocedures aan Oranje voor te leggen: het aantal stemmen terug te brengen tot drie 'naer ouder costumen', of tot vier door aan de Eerste Edele een vertegenwoordiger van het platteland toe te voegen ¹⁰⁰. Oranje gaf 18 november als zijn oordeel, dat het aantal stemmen tot vier behoorde te worden gereduceerd, waarbij de eerste twee stemmen voor de Eerste Edele zouden zijn, te weten één in zijn hoedanigheid van Eerste Edele en één in zijn hoedanigheid van Brede Geërfde (grootgrondbezitter), de derde stem voor de vijf goede steden 'als dat van outs plach te wesen' en de vierde stem voor Veere en Vlissingen of Vlissingen en Veere waarbij Oranje de onderlinge protocollaire rangorde van die twee steden in het midden liet. Op deze manier zou Oranje twee van de vier stemmen bezitten. Bij dezelfde gelegenheid deed Oranje alsof hij al over een stem als Brede Geërfde kon beschikken, maar dit was een misrekening ¹⁰¹. Op 13 december besloten de Staten ondanks protest van de vertegenwoordigers van de Eerste Edele om voor deze keer zonder prejuditie van Oranje volgens de in gebruik zijnde procedure met acht stemmen van gelijke zwaarte te stemmen ¹⁰².

Op de zitting van de Staten van februari 1578 werd uitvoerig gediscussieerd over de in de komende zittingen te volgen stemprocedure ¹⁰³. De vijf reeds vóór de Opstand in de Staten zetelende 'goede'steden Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen verklaarden Vlissingen en Veere voorlopig en voor deze keer in de plaats van de Prelaat tot de vergadering van de Staten toe te laten, mits zij als laatste hun stem zouden uitbrengen en zonder dat er iets zou veranderen inzake overstemmen en stemmenmeerderheid, waarmee zal zijn bedoeld blijven stemmen met acht stemmen van gelijke zwaarte ¹⁰⁴. Daartegenover verklaarden Vlissingen en Veere toepassing te verlangen van wat Oranje hun in 1574 had verleend. Wat dat was, wordt niet in de notulen gespecificeerd, maar de beide steden zullen samen één stem verlangd hebben die even zwaar woog als de stem van de Eerste Edele en als de stem van de gezamenlijke vijf goede steden. Vlissingen en Veere hebben zich om de gang van zaken niet te belemmeren op de lopende zitting bij het standpunt van de goede steden aangesloten ¹⁰⁵. De discussies schijnen nogal verward te zijn geweest, want in de notulen worden twee besluiten over de aangelegenheid vermeld. In de besluitenlijst van de dagvaart staat aangetekend, dat na de oprichting van het nieuwe college van Gecommitteerde Raden in dat college zal worden gestemd bij meerderheid van stemmen en in de Staten 'naer

¹⁰⁰ Het is niet duidelijk wat Staten van Oranje verlangden, een beslissing of een mening. Staten stelden op 26-10-1577 lijst vast van negen onderwerpen waarover beslissing moest worden genomen. Volgens opschrift van lijst verlangden Staten, dat Oranje omtrent de onderwerpen zou 'resolveren'. Het lijkt er echter meer op, dat zij van hem een opinie verwachtten. Voor één onderwerp gaf Oranje beslissing en voor overige onderwerpen slechts met min of meer klem een mening. Over stemprocedure vroegen Staten Oranje 'te adviseren'. In margine geschreven reactie van Oranje begint: "Syne Excellencie is van advyse, dat men die voixen van den Staten behoort te reduceren tot vieren toe — — — ". Dit is geen besluit, maar een opinie. De vierde stem was: "die Ierste Edele te gheven eenen adjoint voor tplatte landt".

¹⁰¹ NZ, 41, in margine ad punt 5.

¹⁰² NZ, I-C, 45. Tijdens deze zitting zijn op 30-12-1577 enkele besluiten genomen 'by de meeste voixen' (*ibidem*, 59, 60). Op vergadering van 23-1-1578 is besluit genomen 'by de meeste voixen' van steden en de stem van College G&L 1576 als vertegenwoordiger van Eerste Edele (*ibidem*, 66).

¹⁰³ NZ, I-C, 71 vlg., 93. Bereidheid van Vlissingen en Veere om voor deze keer van hun pretensies af te zien is afgeleid uit moeilijk te interpreteren passage. Ook op deze zitting werden er besluiten met meerderheid van stemmen genomen (*ibidem*, 91).

¹⁰⁴ NZ, I-C, 71: Middelburg, Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen geven minuut van akte over waarbij zij Vlissingen en Veere in plaats van prelaat van Middelburg toelaten op vergadering van Staten "by provisie ende voor dese reyse, behalvens dat zylieden hunne opinie die leste zullen zeggen, ende zonder daerby yet te innoveren nopende het verstemmen oft pluraliteyt van voisen". Aantal stemmen zou dus acht blijven verdeeld over drie blokken: a. Eerste Edele met één stem; b. vijf goede steden met vijf stemmen; c. Vlissingen en Veere in plaats van prelaat met twee stemmen.

¹⁰⁵ Dit kan niet alleen worden afgeleid uit onduidelijke passage in NZ, I-C, 71 vlg., sub VIII, maar blijkt duidelijk uit hierna besproken remonstratie van de vier (vijf) goede steden van 6-6-1579.

ouder costumen met drye voisen'¹⁰⁶. Maar in de notulen zelf is op twee plaatsen vermeld, dat men de manier van stemmen nog in beraad houdt, en dit zal de uiteindelijke beslissing van de februarizitting zijn geweest¹⁰⁷.

Op de zitting van februari 1578 kan het niet zijn gegaan over de in 1574 aan Vlissingen en Veere geschonken privileges, want daarin kregen die steden in de Staten slechts een stem als de andere steden, zodat zij in een stemprocedure van acht stemmen van gelijke zwaarte conform de privileges werden behandeld. De discussie moet zijn gegaan over art. 38 van Ord. 1574 waarin beide steden in de Staten de plaatsen van de Prelaat en de heer van Veere kregen, d.w.z. een zwaardere stem dan elk één op acht. Die bepaling was overigens niet ongerept gebleven. Het valt op, dat de vijf 'goede' steden in februari bij het formuleren van hun standpunt alleen over de plaats in de Staten van de Prelaat spraken. De heer van Veere was van het toneel verdwenen.

De verdwijning van de heer van Veere blijkt veel duidelijker uit een verklaring van Oranje die zich ook met de stemprocedure ging bemoeien. Vlissingen en Veere zullen niet tevreden geweest zijn met de uitkomst van de debatten in de Staten in februari 1578 en dit aan Oranje hebben laten weten. Op 3 maart 1578 verklaarde Oranje, dat hij op 2 maart 1574 met toestemming van de magistraten van de Zeeuwse steden een instructie had opgesteld met onder meer een artikel dat hij vervolgens schijnbaar letterlijk citeert. Het is vorengenoemd artikel 38. Oranje vervangt echter de passage "in de plaetse van den bisschop ende heere van der Vere" door "in de plaets van den bisschop". Volgens Oranje is de strekking van het artikel, dat Vlissingen en Veere in plaats van de Prelaat het derde en laatste lid van de Staten van Zeeland zullen zijn en in de Staten de derde stem zullen hebben, en dat zij ook in de Staten van Walcheren de plaats van de Prelaat zullen hebben¹⁰⁸. Oranje wilde via zijn creatieve interpretatie van art. 38 de nadere regeling die in 1574 getroffen was om in de Staten van Walcheren ruimte voor Philips Willem als Eerste Edele te scheppen, ook toepassen voor de Staten van Zeeland, nu daarin Philips Willem in 1577 als Eerste Edele was geaccepteerd¹⁰⁹. De bepaling dat Vlissingen en Veere ook de plaats van de heer van Veere zouden innemen, zou de positie van Philips Willem als Eerste Edele in gevaar kunnen brengen, dus moest de heer van Veere uit art. 38 verdwijnen¹¹⁰. Het beroep van Oranje op de instemming van de magistraten van de Zeeuwse steden met voornoemd art. 38 betekent niet veel¹¹¹. In maart 1574 betrof het Zierikzee en de twee begunstigde steden Vlissingen en Veere, terwijl in 1577 en 1578 zeven steden in de Staten waren vertegenwoordigd.

¹⁰⁶ NZ, I-C, 82, sub XLIII.

¹⁰⁷ NZ, I-C, 72: "Ende is naderhant geseyt, om in toecommende dachvaerden te besoigneren conform de oude maniere met drye voisen, in advyse ende op rapport te houden, oft men desen voet alsdan ende voor altoos volgen zal oft eenen anderen bequamere vinden." *Ibidem*, 93; bij agendapunt van zitting: "Te adviseren op de voisen van de Staten van Zeelant, om die te brenghen naer ouder costuymen op drye voisen." is in margine aangetekend: "Gehouden in advis ter naerster vergaderinghe."

¹⁰⁸ KB, Handschriften, nr.70 J62, bl.70: akte van Oranje; Antwerpen, 8-3-1578. Na onvolledig citeren van bepaling vervolgt verklaring: "En hoewel een ygelyk wel behoort hadde sig te reguleren naer vermelden desselfs artykels, syne excellentie nogtans verstaen hebbende, dat eenige hen daer tegens beginnen te stellen, en tselve artykel willen duden na heuren appetite, Soo eist, dat om daerin te voorsien en alle misverstant voor te komen, syne excellentie heeft verclaert en verclaert by desen, dat tvoorscreven articul niet anders medebrengt dan dat de steden van Vlissinge en der Vere sullen in plaets van wylen prelaet tsaemen representeren het derde en laeste lit van de Staeten van den graefschape van Zeeland [enz.].". Door De Waard (*Inventaris Walcheren*, 54) gebruikte tekst uit GA Middelburg (De Stoppelaar, *Inventaris*, nr.2742) is in 1940 verloren gegaan.

¹⁰⁹ XI-6.

¹¹⁰ Vgl. Swart, *Oranje*, 195: "doen vele van zijn [= Oranjes] uitlatingen meer eer aan zijn gaven als politieke propagandist dan aan zijn liefde voor de waarheid."

¹¹¹ Van de Spiegel, *Satisfactie*, 92 vlg. wijst hierop. Hij vermoedt, dat privileges met opzet vóór toelating van Middelburg tot Staten zijn verleend, omdat van Middelburg bezwaren tegen verscheidene bepalingen verwacht moesten worden.

Op hun volgende zitting besloten de Staten op 11 april 1578 naar aanleiding van Oranjes interpretatie, dat in alle Statenvergaderingen met drie stemmen zou worden gestemd ¹¹². Volgens het besluit was deze stemprocedure ook op de zitting van februari 1578 toegepast, hoewel dit niet het geval was. Met het besluit van 11 april leek de aangelegenheid van het stemmen geregeld. Het besluit werd vastgelegd in art.22 van de op naam van Oranje uitgegeven instructie voor het nieuwe college van Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland, van 22 mei 1578: in dat college zullen alle besluiten worden genomen met meerderheid van stemmen van de aanwezigen, maar, wordt er aan toegevoegd, in de Staten van Zeeland zal men met drie leden en drie stemmen blijven stemmen ¹¹³. Maar de werkelijkheid was anders.

Ondanks de interventie van Oranje, het besluit van de Staten van 11 april 1578 en artikel 22 van de instructie voor Gecommitteerde Raden is er in de Staten nimmer met drie stemmen gestemd en is men de in 1577 ingevoerde procedure van het stemmen met acht (zonder Reimerswaal zeven) stemmen van gelijke zwaarte blijven toepassen. De tegenspraak tussen besluiten en werkelijkheid kan als volgt worden verklaard. Er speelden twee zaken naast elkaar die als een eenheid werden voorgesteld: uit hoeveel leden bestaan de Staten en hoeveel stemmen worden er in de Staten uitgebracht. Middelburg, Zierikzee, Goes en Tholen wilden best accepteren, dat Vlissingen en Veere samen in de plaats van de bisschop als derde lid van de Staten werden beschouwd, maar wilden daar geen consequenties voor het aantal uit te brengen stemmen aan verbinden. Dat moest blijven acht stemmen van gelijke zwaarte. Inderdaad is er korte tijd sprake van de drie leden van de Staten. De aanhef van een commissiebrief van de Staten van 19 april 1578 luidt: "Die drye leden van de Staten slants ende graeffelicheyt van Zeelant" ¹¹⁴. Blijkbaar is men toen het stemmen (met acht stemmen) in de volgorde van drie leden (Eerste Edele, vijf steden, twee steden in plaats van bisschop) gaan verwarren met het stemmen met drie stemmen ('voysen'). Aldus kan worden verklaard, dat in april genotuleerd werd, dat voortaan met drie stemmen zou worden gestemd en dat deze procedure reeds in februari was gevolgd.

Dat er nimmer met drie stemmen, maar altijd met acht (c.q. zeven) stemmen is gestemd, bleek in 1579. Van Dorp, representant van de Eerste Edele, intervenieerde in mei 1579 op een vergadering van de Staten en stelde, dat de Eerste Edele door de gevolgde stemprocedure benadeeld werd, en er met drie stemmen gestemd moest worden ¹¹⁵. Vlissingen en Veere sloten zich bij dat standpunt aan, maar de overige steden verzetten er zich tegen. In de Staten stonden dus twee groepen tegenover elkaar: de 'goede' steden Middelburg, Zierikzee, Goes en Tholen (Reimerswaal speelde nauwelijks een rol in de Staten) tegenover de Eerste Edele (in feite Oranje), Vlissingen en Veere. Gedurende twee maanden werden er geen formele Statenbesluiten genomen. Middelburg, Zierikzee, Goes en Tholen

¹¹² NZ, I-C, 110, sub XXXVI: "Op de interpretatie van zyne Excellencie nopende het voysen van die van Vlissingen ende Vere is geresolveert, met bewillinge van die van Vlissingen ende Vere, dat den voet ende maniere van voysen, van met drye stemmen te voysen, naer ouder maniere gebesicht in de leste dachvaert van de voorscreven Staeten van den vierden February, zal voorts worden gecontinueert in alle vergaderinge van de voornoemde Staeten."

¹¹³ Heeringa, 'Instructiën', 91 vlg.; artikel 22: "Die voorscreven gecommiteerde raiden ende gedeputeerde van Hollandt zullen alle de voorscreven zaecken beslichten met de meeste voysen oft stemmen van de comparanten, al sonder prejudicie, ende onvermindert nochtans, dat men in de vergaedinghe van de Generale Staten slants van Zeelandt met drye leden ende voysen naer ouder gewoonte zal blyven procederen".

¹¹⁴ NZ, I-C, 129. Ook in besluiten van Staten van februari 1578 is sprake van drie leden van de Staten (*ibidem*, 84, sub LIII, en 95, in margine).

¹¹⁵ Van Dorp had tussen september 1578 en april 1579 bewogen leven gehad en onder meer in citadel van Namen als gevangene van Parma vastgezeten (De van der Schueren, *Brieven*, I, 258 vlg.; NZ, III, 34). Dit verklaart waarom hij pas in mei 1579 tot actie overging. Valcke (uit Goes) die op dat moment als Zeeuws afgevaardigde in Utrecht was, schreef op 10-6-1579 aan Cornelis Adriaensz. Backer (uit Zierikzee) die als Zeeuws afgevaardigde in Den Haag verbleef: "My es leet te verstaen tgeschil datter in Zeelant weder op nyeu, ende als alle saecken in goede rust waren, opgeheven es, beroerende tvoisen. Godt willet hen vergeven die van partialiteyt in een lant oirsaecke zijn, en in tijde als zulcx notelickx geweert zoude dienen. Godt geve dat dinconvenienten, die ick zorge daer vuyt te zullen spruyten, den landen nyet zoe hinderlijck en mogen zijn als ick die by my zelve achte." (Willems, 'Brieven', 227).

gaven Oranje op 6 juni een uitvoerige remonstrantie met hun visie ¹¹⁶. Zij noemden het voorschrift van art 22 van de Instructie voor Gecommitteerde Raden een ongerijmdheid en betoogden, dat op alle vergaderingen van de Staten van Zeeland tijdens de oorlog en na de Pacificatie van Gent, ook in aanwezigheid van Oranje, elke stad afzonderlijk haar stem had gegeven, ook op de zittingen van 4 februari en 19 april 1578 ¹¹⁷. In de bestaande oorlogstoestand was het onmogelijk de vroegere procedure (t.w. met drie stemmen) te volgen wat ieder die de tegenwoordige situatie en het verschil in conditie tussen de Zeeuwse steden kende, begreep. De Staten moesten nu veel belangrijker zaken behandelen en veel vaker vergaderen dan vóór de Opstand. De vier steden stelden als oplossing van de gerezen moeilijkheid voor om tijdens de oorlog de tot dan toe gebruikte procedure toe te passen en na de oorlog ten principale een passende procedure vast te stellen. Oranje trof op 14 juni 1579 de volgende regeling: gedurende de oorlog zal met acht stemmen worden gestemd, maar na de oorlog met drie ¹¹⁸. Middelburg, Goes en Tholen accepteerden Oranjes regeling voor de naoorlogse periode niet, maar behielden zich hun standpunt voor die periode voor ¹¹⁹. Daarop dreigde Vlissingen met obstructie in de Statenvergaderingen, als de goede steden de regeling van Oranje niet integraal erkenden. Tussen de regels door kan men in de notulen de angst van Vlissingen en Veere lezen, dat zij na de oorlog niet meer tot de Staten zouden worden toegelaten. Middelburg stelde de beide steden op dat punt gerust. Na enig overleg waarbij ook Marnix van Sint Aldegonde betrokken was, verdwijnt de aangelegenheid uit de notulen ¹²⁰. Uiteindelijk is de procedure met acht (zonder Reimerswaal zeven) stemmen van gelijke waarde ook later steeds toegepast. Het is begrijpelijk, dat de goede steden geen genoegen namen met een gezamenlijke stem die even zwaar zou tellen als de stem van de Eerste Edele of de gezamenlijke stem van Vlissingen en Veere. Zij waren sterk genoeg om hun wil door te zetten. Vlissingen en Veere hadden niet te klagen: zij kregen elk de in hun privileges toegezegde stem gelijk aan die van de andere steden. Als er een verliezer in de strijd om de stemprocedure was, was dat Oranje die ongetwijfeld reeds in 1578 en 1579 van plan was om Veere en Vlissingen zo spoedig mogelijk in bezit te krijgen en, als dat lukte, belang zou hebben bij een sterke stempositie van die steden, terwijl hem ook een extrastem als Brede Geërfde ontging.

17.8 *Stemprocedure in Staten van Zeeland; meerderheid tegenover minderheid*

In 1580 kwam in de Staten de vraag aan de orde welke procedure gevolgd moest worden als bij stemming een meerderheid tegenover een minderheid stond. Op 15 januari 1580 namen de Staten kennis van een door Gecommitteerde Raden opgesteld concept van een instructie op de vergaderingen van Staten en Gecommitteerde Raden ¹²¹. Daarin wordt bepaald, dat wat door de Staten bij meerderheid van stemmen is besloten, wordt uitgevoerd. Als echter een stad van oordeel is door een bij meerderheid van stemmen genomen besluit aanmerkelijk benadeeld te zijn in haar privileges en rechten, door belastingheffing of oplegging van financiële verplichtingen, kan Oranje na een klacht van de stad en na zich over de zaak te hebben geïnformeerd naar recht en rede een beslissing nemen. Het concept is blijkbaar niet tot een besluit geformaliseerd.

¹¹⁶ ZA, Rekenkamer A, nr 452 (= 1e copulaatboek), fo 341r vlg.; Boxhorn, *Chroniick*, II, 588 vlg. Zie voor (opzettelijke) omissies in tekst door Boxhorn: Van Grijpskerke, *Graafschap*, bl. V. Gecommitteerde Raden van Zeeland waren omstreeks 9-6-1579 te Antwerpen [bij Oranje] voor kwestie van stemmen (NZ, II, 350). Remonstrantie is gedeeltelijk verhalend en laat iets zien van gang van zaken op Statenvergadering. In remonstrantie is ook sprake van vijf remonstrerende goede steden. Bedoeling zal zijn geweest, dat Reimerswaal mee zou remonstreren, maar armelijke situatie van stad zal dit hebben verhinderd.

¹¹⁷ Vier februari was begin van februarizitting en 19 april afsluiting van aprilzitting. Heeringa, *Inventaris Staten*, IX, meent, dat in februari en april 1578 met drie stemmen is gestemd.

¹¹⁸ KB, Handschriften, 70 J 62, bl.70. Van tekst bij Van Grijpskerke, *Graafschap*, 165 vlg., is gedeelte blijkbaar door zetfout weggevallen waardoor ten onrechte indruk kan ontstaan, dat vijf goede steden Vlissingen en Veere buiten stemprocedure wilden houden.

¹¹⁹ NZ, II, 358 vlg., *ibidem*, III, 400 (11-7-1579). Afgevaardigde van Zierikzee Cornelis Adriaensz Backer verklaarde kwestie niet te kennen en houding van zijn stad en gang van zaken op vergadering niet te willen beïnvloeden door zijn aanwezigheid. Zierikzee zal zich al of niet stilzwijgend bij standpunt van Middelburg, Goes en Tholen hebben aangesloten. Reimerswaal zal afwezig zijn geweest.

¹²⁰ Zie behalve reeds aangehaalde plaatsen: NZ, III, 403 vlg., 407 vlg.

¹²¹ NZ, 1580–1582, 25; Heeringa, 'Instructiën', 109 vlg., art.7 en 8.

Op 26 april 1580 besloten de Staten, dat men zich bij het stemmen zou houden aan de Unie 1576 ¹²². Inmiddels had Oranje mondeling in de Staten de niet naar wens verlopende besluitvorming in de Staten aan de orde gesteld met verwijzing naar vermeld concept ¹²³. Naar aanleiding daarvan beslisten de Staten te besluiten bij meerderheid van stemmen behalve waar het betrof privileges en gerechtigheden, contributies, belastingen en kwijtscheldingen ¹²⁴. Voor privileges en gerechtigheden bleef het daarbij, zodat daarover slechts met algemene stemmen kon worden beslist. Voor contributies, belastingen en kwijtscheldingen zocht men een uitweg, als een lid zich niet bij een meerderheidsbesluit wilde neerleggen. De aangelegenheid zou aan Oranje worden voorgelegd die moest proberen partijen tot elkaar te brengen of, als dat niet lukte, een beslissing te nemen conform de Unie 1576. Middelburg nam een enigszins afwijkend standpunt in. De verwijzingen naar de Unie 1576 zullen betrekking hebben op de bepaling, dat tijdens de oorlog opgekomen of opkomende geschillen tussen Holland en Zeeland of de in de Unie begrepen steden door Oranje op voorlopige basis zullen worden afgedaan.

In november 1580 liepen de discussies in de Staten over voortzetting van de heffing van de 100e penning op onroerende zaken vast ¹²⁵. Unaniem was men van oordeel, dat een 100e penning moest worden geheven, maar Middelburg wilde heffing volgens oude kohieren, terwijl de overige leden nieuwe kohieren wilden gebruiken. De Staten lieten de kwestie door afgevaardigden aan Oranje voorleggen, terwijl ook Middelburg een deputatie naar Oranje zond. Oranje gaf op 31 januari 1581 na raadpleging van de Staten van Holland en Zeeland de volgende regeling ¹²⁶. 'By provisie' en tot een andere regeling wordt getroffen, worden in de Staten van Zeeland alle besluiten bij meerderheid van stemmen genomen behalve inzake invoering van belastingen, vrede, oorlog en verandering van regering. Wordt inzake een van deze uitzonderingen geen unanimiteit bereikt, dan wordt de aangelegenheid ter beslissing voorgelegd aan Oranje als stadhouder en de personen die hij er bij wil betrekken. Oranje verfijnt met betrekking tot fiscale zaken de regeling volgens de praktijk die volgens hem in Holland wordt toegepast. Over het al of niet heffen van een belasting stemt men simpliciter en absoluut met ja of neen zonder daar voorwaarden aan te verbinden die de kern van de zaak zouden vertroebelen. Over de modaliteiten van belastingheffing, wijze van inning, termijnen, enz. wordt bij meerderheid van stemmen beslist. De Staten besloten op grond van Oranjes regeling, dat Middelburg volgens het oude kohier mocht heffen, maar als compensatie voor de door de houding van de stad veroorzaakte kosten een lening van 3.000 gulden moest opbrengen ¹²⁷. Uiteindelijk bleef als enige geschilpunt tussen Middelburg en de andere Statenleden over, dat Middelburg de lening afwees.

Oranje geeft de regeling van de stemprocedure op grond van de Unie 1576 na overleg met de Staten van Holland en Zeeland ¹²⁸, d.w.z. als bondgenoot. Tegelijk treedt hij bij de uitvoering van de regeling op als stadhouder, de gezagsbasis die hij volgens de Pacificatie in Zeeland heeft ¹²⁹.

¹²² NZ, 1580–1582, 171 vlg. Enige in Unie vermelde stemprocedure is, dat onduidelijkheden in Unie of oi opdracht van gouvernement zullen worden opgelost door Oranje en meeste stemmen van de bondgenoten. Vermoedelijk besloot men in Uniezaken met meerderheid van stemmen.

¹²³ NZ, 1580–1582, 263 (14-4-1580).

¹²⁴ NZ, 1580–1582, 171 vlg., 250 vlg.

¹²⁵ NZ, 1580–1582, 351.

¹²⁶ Boxhorn, *Chroniick*, II, 601 vlg.; Heeringa, 'Instructiën', 110, noot 1; NZ, 1580–1582, 393. Vgl. *ibidem*, 400: als binnen afvaardiging van Zeeland naar vergaderingen van Staten-Generaal verschil van mening bestaat, zal standpunt van meerderheid als Zeeuws standpunt gelden (6-3-1581).

¹²⁷ Aldus interpretatie van niet geheel duidelijke marginale aantekening in NZ, 1580–1582, 393 vlg.

¹²⁸ "Soo ist; dat sijne Excellentie, de saecken voorseydt, overghemerckt; volghende de Unie, tusschen *Oranje en de Landen en steden van Holland en Zeeland op 25-4-1576 gesloten* ; ende hier op, als vooren oock gehadt het advijs van de Staten van Hollandt ende Zeelandt; heeft geordonneert [enz.]."

¹²⁹ Opkomende geschillen zal Oranje beslissen "als Stadthouder, met den ghenen die sijne Excellentie daertoe sal willen nemen".

17.9 Voorbereiding van Instructie op Gecommitteerde Raden van 1578

Het College G&L 1576 paste na de Pacificatie van Gent niet meer in de gewijzigde staatkundige structuur. De opzet van een college van een of meer gouverneurs van Oranje met afgevaardigden van steden en staande naast de Staten raakte door de toegenomen macht van de Staten achterhaald. Bovendien waren zoals vermeld in de Landraad niet alle Statenleden vertegenwoordigd. Reeds in het najaar van 1577 deed Middelburg een frontale aanval op het College waarbij harde woorden moeten zijn gevallen. De stad was bij de overgang naar de Opstand in 1574 belangrijke rechten kwijtgeraakt aan Vlissingen, Veere en Arnemuiden en kon dit niet verkroppen. In de komende jaren zou de stad zich in een aantal soms belangrijke aangelegenheden tegenover de andere Statenleden stellen. Daarmee is niet gezegd, dat stad met haar afwijkende standpunten altijd ongelijk had, maar men mag wel van een obstructiepolitiek spreken.

Het Middelburgs verzet richtte zich tegen de gouverneur en tegen het College G&L 1576 in zijn geheel en beoogde de macht van de Staten te vergroten ¹³⁰. Volgens de stad was de taakopdracht van de gouverneur door de Unie 1576 vervallen en was de Unie door de Pacificatie buiten werking getreden. De gouverneur bracht daartegen in, dat, als men er zo over dacht, het College maar beter op kon stappen om kosten te besparen, een opmerking die niet getuigt van een krachtige houding. De stad betoogde ook, dat het College G&L 1576 alleen bevoegdheden in oorlogszaken had en niet in politieke en andere aangelegenheden. Middelburg kreeg geen bijval van andere Statenleden ¹³¹. De stad kreeg het verwijt te horen, dat zij zich in vergaderingen een voorzittersrol toekende. Ook werd Middelburg er van verdacht Zeeland onder Hollandse invloed te willen brengen. De uitkomst van de woordenwisselingen was, dat allen behalve de Middelburgers van oordeel waren, dat op grond van de Pacificatie het College G&L 1576 momenteel gehandhaafd moest worden en, als er met betrekking tot het College veranderingen nodig waren, die door Oranje op verzoek van de Staten aangebracht moesten worden.

De Staten vonden spoedig wijzigingen met betrekking tot het College G&L 1576 noodzakelijk en bespraken in oktober 1577 de toekomst van het College. De machtiging van het College door de Staten om tot nader order met de Walcherse steden de lopende werkzaamheden voort te zetten, werd reeds vermeld ¹³². Deze machtiging was een signaal van zich wijzigende verhoudingen. De Staten beschikten immers over het lot van het mede door Oranje en op diens naam ingestelde college. Tevens besloten de Staten, dat ieder Statenlid in de eigen stad aan de orde zou stellen hoe de 'Raedt van de Staten van Zeelant' behoorde te worden ingericht en welke instructie de Raad zou moeten krijgen. Het is niet zonder meer duidelijk of met deze 'Raad' het College G&L 1576, bestaande uit gouverneur en Landraad, is bedoeld of alleen de Landraad. Aangenomen mag worden, dat de Landraad is bedoeld ¹³³. Zouden de Staten een overzicht hebben gekregen van de wensen die er leefden, dan zouden zij met Oranje beslissingen nemen ¹³⁴. De Staten hoopten, dat Zeeland dan zoveel mogelijk zou worden bevrijd van ongepaste lasten. Blijkbaar vonden de Staten, dat de belangen van Zeeland niet voldoende werden behartigd en dat zij het initiatief moesten nemen om dat te verbeteren.

¹³⁰ NZ, I-C, 8 vlg. Heeringa, 'Instructiën', 37 vlg. Heeringa stelt ten onrechte, dat steden in hun woordenstrijd met Middelburg "de wederbezetting van de plaats van den Eersten edele" uitlokten. Er was al een representant van Eerste Edele, namelijk Marcus de la Palma, uit Middelburg herkomstig lid van het College G&L 1576. Hij was om niet vermelde reden een week lang afwezig uit Statenvergaderingen en juist Middelburg beklaagde zich daarover (NZ, I-C, 11).

¹³¹ NZ, I-C, 11 vgl., onder meer 13 en 17; Van de Spiegel, *Satisfactie*, 97 vlg..

¹³² NZ, I-C, 33. Machtiging werd verleend "by provisie ende totdat anderssins daerinne versien wordt".

¹³³ Voornaamste argument is, dat hierna behandelde *Twaalf artikelen van 16 maart 1576* betrekking hebben op herziening van 'den jegenwoirdigen landtsraet'.

¹³⁴ NZ, I-C, 33 vlg.: " – – – om tselve geweten, met zyne Excellencie daerop te adviseren, opdat tlandt van Zeelant bevrijt mach worden, zoozeer als mogelick is, van alle onbehoorlicke belastinghen ende servituyten, ende als naer (de) Unie gepermitteert wordt."

In hun oktoberzitting stelden de Staten een memorandum op met besluiten en suggesties dat zij aan Oranje voorlegden ¹³⁵. Twee punten daarin hebben betrekking op herziening van de Landraad. De Staten hadden onder voorbehoud van goedkeuring door Oranje besloten 'den raedt van Zeelant' te vermeerderen tot één persoon uit elke stad en vonden het nodig, dat er in de Raad ook een vertegenwoordiger van de Eerste Edele moest zijn wat de positie van Oranje als representant van zijn zoon Philips Willem als Eerste Edele rechtstreeks betrof. Verder wilden de Staten op de eerstvolgende Statenvergadering bespreken hoe 'die Gouverneur ende Raden van Zeelant' (het College G&L 1576) ingericht moest worden ¹³⁶. Zij stuitte hier op de Pacificatie van Gent, volgens welke de ten tijde van de Pacificatie bestaande instanties in de onder het gezag van Oranje staande gebieden ongewijzigd gehandhaafd zouden worden, tenzij Oranje in verandering toestemde (art.6). Tot de gehandhaafde instanties behoorde het College G&L 1576. De Staten verlangden intrekking van die belemmering van hun hervormingswerk. De Staten wilden bij de realisatie van hun voornemen niet in strijd met de Unie 1576 handelen Om op de eerstvolgende Statenvergadering besluiten over de materie te kunnen nemen, moesten zij weten hoe Oranje tegenover het denkbeeld van een nieuwe instructie voor 'Gouverneur en Raden' stond. Oranje werd bij de aangelegenheid niet betrokken als representant van de Eerste Edele in de Staten, maar als stadhouder van Philips volgens art. 6 van de Pacificatie. Het ging vooral om de positie van de gouverneur. Sinds 1574 hadden gouverneurs van Oranje een plaats gehad in de Zeeuwse regering, aanvankelijk als lid van een regeringsraad (Raad 1574 en Raad 1575) en sinds 1576 als zelfstandig element dat met de Landraad het (regerings)College G&L 1576 vormde.

Oranje reageerde met de opmerking, dat hij de intentie van de Staten inzake de inrichting van de Landraad zeer zwaarwichtig vond, en meende, dat hieruit onenigheid tussen Holland en Zeeland zou kunnen voortkomen. Hij suggereerde daarom, dat de Staten een en ander met de Staten van Holland zouden bespreken om in de zaak zoveel mogelijk tot overeenstemming te komen. Oranje had dus in beginsel geen bezwaar tegen een verandering van het College G&L 1576, zodat de Staten hun hervormingswerk konden voortzetten.

De hervorming van het College G&L 1576 zal met de Unie 1576 in verband zijn gebracht, omdat volgens de Unie het College een element van de Gemene Zaak was, namelijk de instantie die in Zeeland het beleid van de Gemene Zaak voerde en waarbij afgevaardigden van een ander kwartier, i.c. Zuid-Holland, gedetacheerd waren.

17.10 *Twaalf artikelen van 16 maart 1578*

In februari 1578 behandelden de Staten de vraag of men een nieuwe Raad zou oprichten ofwel het bestaande College G&L 1576 met een aantal leden zou vergroten ¹³⁷. Inmiddels had Van Dorp blijkbaar zonder overleg met de Staten een conceptinstructie voor een nieuwe Raad gemaakt. De inhoud daarvan is niet bekend, maar zal niet veel hebben afgeweken van de

¹³⁵ NZ, I-C, 40 vlg.; Heeringa, 'Instructiën', 70 vlg. Reactie van Oranje (Antwerpen, 18-11-1577) is in marge van punten vermeld.

¹³⁶ Dit en nu volgend betoog zijn interpretatie van weinig helder punt in Statenmemorandum: "Ende alzoo ter naester dachvaert ende vergaderinghe van den Staten van Zeelant gheproposeert ende gheventilleert zal worden, hoe men die Gouverneur ende Raden van Zeelant behoort te formalizeren, overmids de Staten, doer occasie van de confirmatie van den voorseyden raedt by de pacificatie van Ghent, begheeren te genieten het benefietie van de augmentatie van huere privilegiën dienangaende, zonder nochtans oorsake te willen geven van disjointie teghens die Unie van Hollant ende Zeelant, is nootsaekelic, om op de naeste dachvaert daerop geresolveert te zyne, dat zyne Excellencie advisere op de voerdere commissie ende instructie van de voorseyde Gouverneur ende Raden." (NZ, I-C, 40 vlg.; Heeringa, 'Instructiën', 71). Met genieten van voordeel van vermeerdering van privileges is vermoedelijk bedoeld, dat Zierikzee, Reimerswaal, Goes en Tholen die geen lid waren van Landraad en dus niet in Zeeuwse regering waren vertegenwoordigd, plaats in regering zouden krijgen.

¹³⁷ NZ, I-C,82. Aan de orde is nog geweest of men de 'Raedt van Zeelant' zou hervormen tot een Provinciale Raad "tot directie der zaken van justitiën", maar dit punt werd geacht afgedaan te zijn met oprichting van college van Gecommitteerde Raden van de Staten (*ibidem*, 99). Oprichten van een Provinciale Raad in Zeeland stond in die tijd op agenda van Staten (*ibidem*, 103; 6-4-1578).

hierna vermelde *Artikelen van 16 maart 1578*. Op dezelfde zitting van de Staten diende Van Dorp een concept in van een akte inzake overdracht van het beheer over de landsheerlijke domeinen in Zeeland aan de Raad van Financiën van de vroegere landsheerlijke regering welk concept volgens Van Dorp de wil van Oranje uitdrukte ¹³⁸. Hoewel daarover niets is meegedeeld, heeft Van Dorp wellicht ook met betrekking tot de conceptinstructie voor een nieuwe Raad in overleg met Oranje gehandeld. De afgevaardigden van de steden wilden over beide door Van Dorp ingediende concepten met hun stedelijke regering overleg plegen en zouden daarover binnen acht dagen na de op 27 februari 1578 eindigende Statenzitting rapporteren.

Enkele onderdelen van de instructie van de nieuwe Gecommitteerde Raad werden al vastgesteld, onder meer de naam: 'Gecommitteerde Raden van de Staten' ¹³⁹. Toen is het mis gegaan. Zonder het resultaat van het overleg in de stedelijke regeringen af te wachten heeft Van Dorp aan Oranje een tekst voorgelegd van twaalf artikelen die de Staten in hun februarizitting met betrekking tot het nieuwe college zouden hebben vastgesteld. In de marge van de tekst plaatste Oranje zijn reactie op de artikelen waarin hij op onderdelen een eigen regeling opnam. Oranje voegde aan het geheel de slotclausule toe, dat de bestaande regelingen van kracht zouden blijven voorzover zij niet afweken van de door Oranje herziene versie van de twaalf artikelen. Aldus ontstond een document bestaande uit twaalf vermeende Statenbesluiten met in de marge en aan het slot aangetekend Oranjes besluiten over de materie, en getekend door Oranje op 16 maart 1578 ¹⁴⁰.

Naar de vorm zijn de *Artikelen van 16 maart 1578* een onvoltooide tekst die meer lijkt op een discussiestuk, dan op een wettelijke regeling. Terwijl in de considerans van de ordonnances waarbij de Raad 1574 en het College G&L 1576 werden ingesteld, uitdrukkelijk is vermeld, dat de Staten met de inhoud instemden, hebben de *Artikelen* de vorm van een aantal besluiten van de Staten waarbij Oranje in de marge de door hem vastgestelde regeling heeft vermeld. Instemming van de Staten met de onderdelen waarin Oranje van hun besluiten afwijkt, is niet vermeld en blijkbaar niet aan de orde geweest, waardoor het geheel de vorm heeft van een dictaat van Oranje.

In de *Artikelen van 16 maart 1578* wordt het College G&L 1576 niet genoemd. Vermoedelijk was gouverneur De Haultain weinig in het uit Gouverneur en Landraad bestaande College aanwezig en is men als de Landraad als identiek met het College gaan beschouwen. Volgens art.1 schoot 'den jegenwoirigen landtsraet' in zijn taakvervulling te kort, onder meer omdat hij te klein was voor al het werk. Sinds de oprichting van de Landraad hadden Schouwen, Duiveland, Zuid-Beveland en Tholen zich bij Walcheren gevoegd. De Landraad moest worden omgevormd tot een college bestaande uit een representant van de Eerste Edele, een gedeputeerde uit elk van de Zeeuwse steden en de twee gedeputeerden uit Zuid-Holland, en genoemd worden 'de ghedeputeerdens van den Staten van Zeelandt'. Bij afwezigheid van de representant van de Eerste Edele zou de pensionaris van de Staten Roëls voor hem kunnen optreden. Oranje keurde art.1 in het algemeen goed, maar bracht enkele wijzigingen aan. Als stedelijke gedeputeerden zouden aan de gedeputeerden van Middelburg, Veere en Vlissingen alleen toegevoegd worden gedeputeerden van Zierikzee en Goes, zodat het nieuwe college geen gedeputeerde uit Tholen zou hebben. Er is blijkbaar onzekerheid geweest over de vraag of Tholen en Reimerswaal samen een raad zouden hebben of elk van die steden een raad ¹⁴¹. Volgens Oranjes samenstelling zou het college niet een representant van de Eerste Edele bevatten, maar zou Roëls lid van het college zijn. Oranje wilde blijkbaar, dat Roëls zo nodig beschikbaar was om als representant van de Eerste Edele op te treden, zoals in die tijd wel gebeurde. Tresorier Manmaker zou geen lid van het nieuwe college zijn.

¹³⁸ Zie hiervoor XVII-16.

¹³⁹ NZ, I-C, 82. Middelburg had bezwaar tegen deze benaming. Heeringa, 'Beheer der geldmiddelen', 211, vindt benaming een petitio principii, omdat hij ten onrechte nieuwe college ook beschouwt als gecommitteerden van Oranje en van Unie 1576.

¹⁴⁰ Heeringa, 'Instructiën', 76 vlg.; zogenoemde *Artikelen van 16 maart 1578*.

¹⁴¹ NZ, I-C, 104. Op 7-4-1578 beslisten Staten op verzoek van Reimerswaal en Tholen om een raad in college van Gecommitteerde Raden te hebben, dat in Staten ieder wordt toegelaten die door zijn stedelijke regering wordt afgevaardigd, en dat Reimerswaal en Tholen de vraag of elk van hen een raad in Gecommitteerde Raden zouden hebben, aan Oranje ter beslissing konden voorleggen.

Volgens art.2 zou de aanwezigheid van De Haultain facultatief zijn. Hij zou in het nieuwe college aanwezig zijn “alst hem belieft daerby te comen” en dan voorzitter zijn. Volgens Oranjes regeling zou de gouverneur aanwezig zijn, als hij niet was verhinderd ¹⁴². Volgens art.6 moeten alle raden in Middelburg resideren, maar Oranje zondert daar Jacob Campe, burgemeester van Veere, van uit die in Veere mag blijven wonen. De rest van de artikelen kan hier blijven rusten. Aan het slot heeft Oranje de clausule opgenomen, dat hij zijn beslissingen geeft ‘by provisie ende tot wederroepen’ en zonder afbreuk te doen aan zijn andere ordonnances en instructies die van kracht blijven voor zover zij niet met die beslissingen in strijd zijn. De *Artikelen van 16 maart 1578* zijn dus als een aanvulling van vroegere regelingen bedoeld.

17.11 *Instructie voor Gecommitteerde Raden van 22 mei 1578*

Deze gang van zaken beviel de Staten allermint. Er is geen aanwijzing, dat de *Artikelen van 16 maart 1578* in werking zijn gesteld. Omstreeks deze tijd blijkt duidelijk, dat volgens de Staten Zeeuwse zaken door hen moeten worden geregeld of tenminste, dat de regelingen door hen behoren te worden goedgekeurd. Op 10 april 1578 stelden de Staten onder voorbehoud van goedkeuring door Oranje een instructie voor Gecommitteerde Raden vast ¹⁴³. Op 19 april besloten de Staten gedeputeerden naar Oranje te zenden om de tekst te laten goedkeuren en bevestigen. De gedeputeerden mochten niet van Oranje vertrekken voordat de instructie voor Gecommitteerde Raden en een geschil over het benoemingsbeleid tot tevredenheid van de Staten waren geregeld ¹⁴⁴. Rezen er moeilijkheden, dan moesten zij bij Oranje blijven en nadere instructies aan de Staten vragen. De gedeputeerden moesten uiteenzetten, dat Van Dorp ten onrechte had gemeend, dat de steden hadden ingestemd met de artikelen waarop hun afgevaardigden een voorbehoud voor intern beraad hadden gemaakt, toen zij binnen de daarvoor gestelde termijn hun standpunt niet hadden meegedeeld. Zij moesten Oranje verzoeken de Gecommitteerde Raad van de Staten van Zeeland te bevestigen volgens de instructie die de Staten hadden gemaakt of hierna zouden maken, en de buiten hen om en tegen hun wil uitgevaardigde instructie te vernietigen. Het standpunt van de Staten kwam er op neer, dat de Staten (met inbegrip van Oranje als Eerste Edele voor zijn zoon) de inhoud van de Instructie zouden vaststellen, en dat Oranje de instructie zou goedkeuren. Oranje ontving de gedeputeerden maar één keer en liet de aangelegenheid afdoen door Van Dorp die de gedeputeerden de door Oranje getekende Instructie van 22 mei 1578 (Instructie Gec.R.) overhandigde ¹⁴⁵. Volgens de considerans van die instructie was deze door Oranje en de Staten ‘ghesaemenderhandt’ vastgesteld, maar in werkelijkheid zal een deel van de bepalingen van de Staten en een ander deel van Oranje herkomstig zijn geweest. In elk geval ging Oranje er van uit, dat medewerking van de Staten nodig was.

Nieuwe redactie par. 12

17.12 *‘Poincten’ van Staten van Zeeland*

De Staten hadden ernstige bezwaren tegen bepaalde onderdelen van de Instructie Gec.R. en besloten op 30 mei 1578 deze aan Oranje mee te delen. De notulen geven nauwelijks inzicht in de discussies over deze aangelegenheid. Op 3 juni stelden de Staten een op de Instructie betrekking hebbende interpretatieve memorie (Statenmemorie) vast “opt believen van eens yegelicx collegie”, d.w.z. de stedelijke regeringen. De steden moesten dus nog hun oordeel

¹⁴² Ondanks duidelijke bepaling over samenstelling van nieuw college in art.1 probeerde Oranje in zijn opmerking over positie van gouverneur de indruk te wekken, dat gouverneur eigenlijk ook tot nieuw college zou behoren, door aan bepaling dat gouverneur zal presideren en in college aanwezig zal zijn als hij niet is verhinderd, om beter 's Lands zaken te leren kennen, toe te voegen: “Ende oft den gouverneur schoon nyet en compareerde, zoo en sullen dandere daeromme nyet laeten voorts te procederen ende te doen, tgene in desen ende andere des landts saecken noodich werdt.”

¹⁴³ NZ, I-C, 107. Besluit spreekt van ‘instructie, ordonnancie ende reiglement’ waarmee één tekst zal zijn bedoeld. Tekst van Stateninstructie is niet bekend.

¹⁴⁴ NZ, I-C, 129 vlg.

¹⁴⁵ Volgens Heeringa, ‘Instructiën’, 40, heeft Oranje Zeeuwse gedeputeerden uit de hoogte behandeld. Het kan waar zijn, omdat duidelijk was, dat Staten ernstige kritiek op Oranjes optreden hadden. Het kan ook zijn, dat Oranje door belangrijker zaken weinig tijd had (zie Swart, *Oranje*, 165 vlg.).

geven. De definitieve tekst van de Statenmemorie werd vastgesteld bij een Statenbesluit, getekend door alle Statenleden en gedateerd 7 juni 1578 ¹⁴⁶. De Staten besloten op 3 juni verder de Instructie Gec.R. met de Statenmemorie aan het College G&L 1576 mee te delen en op basis van die stukken een eedsformulier voor de raden van het nieuwe college van Gecommitteerde Raden op te stellen om daarna de akte die in oktober 1577 vanwege de Staten was gegeven aan het College G&L 1576 en krachtens welke het College tot nog toe alle zaken van de Staten van Zeeland hadden behandeld, in te trekken ¹⁴⁷.

De Statenmemorie, 'Poincten' genoemd, bestaat uit een aantal voorschriften die betrekking hebben op de Instructie Gec.R. en op een slotclausule die in paragraaf 15 wordt besproken. In het opschrift verklaren de Staten, dat zij de poincten alleen bij memorie hebben opgesteld om zoveel mogelijk problemen te voorkomen met behulp van de door Oranje bevestigde poincten die in de ordonnantie opgenomen zullen worden. In welke hoedanigheid Oranje de poincten zou bevestigen, als vertegenwoordiger van zijn zoon in de Staten of anders, wordt in het midden gelaten. De Staten verlangden dus, dat Oranje de poincten zou bevestigen en daarna de poincten in de Instructie Gec.R. zouden worden opgenomen.

In de Statenmemorie wordt onder meer bepaald, dat de Zuidhollandse afgevaardigden in Zeeland alleen zullen worden betrokken in aangelegenheden die de generale imposten ten behoeve van de Gemene Zaak betreffen en verband houden met de Unie 1576. Belangrijk is een wijziging van art 21 van de Instructie Gec.R. Volgens dat artikel beschikt Oranje over de 'hooftoffitien' "als voor date van desen" en staan de overige functies ter beschikking van Staten en Gecommitteerde Raden. De verwijzing naar de vroegere situatie zal slaan op art. 9 van de Instructie van 22 september 1576 waarbij het College 1576 werd ingesteld. Volgens die bepaling behoudt Oranje de beschikking over de belangrijkste functies rechtstreeks aan zich na deugdelijk advies ingewonnen te hebben ¹⁴⁸. Dit was voor de Staten niet langer acceptabel. Het risico was te groot, dat Oranje een de Staten niet welgevallige persoon in een belangrijke functie zou aanstellen, bijv. iemand die niet uit Zeeland of Holland herkomstig was. De Staten besloten daarom het artikel in die zin toe te passen, dat met betrekking tot belangrijke functies de Staten een voordracht van twee personen zouden maken waaruit Oranje een keus zou doen.

De Statenmemorie zwijgt over de bepaling in art. 22 van de Instructie Gec.R. volgens welke in de Staten zal worden gestemd met drie leden en stemmen. Zoals hiervoor is uiteengezet, hebben de Staten die bepaling naast zich neergelegd ¹⁴⁹. De reden van het zwijgen van de Statenmemorie zal zijn, dat binnen de Staten over dit onderwerp onenigheid bestond.

De procedure van de Statenmemorie toont aan, dat de Staten meenden nog niet in een positie te zijn om de Instructie buiten Oranje om te wijzigen. Hun besluit was een memorie, niet een voorschrift. Maar tussen de regels door blijkt, dat zij van oordeel waren, dat de instemming van Oranje niet meer dan een formaliteit moest zijn. De Staten beëdigden dan ook zonder Oranjes instemming af te wachten de nieuwe gecommitteerde raden op de Instructie Gec.R. en de Statenmemorie (met daarin het voorbehoud van Oranjes instemming). En toen gouverneur De Haultain zich beklaagde over de van de zijde van de Staten ondervonden behandeling, werden hem de Instructie Gec.R. en de 'geconcipteerde poincten' voorgelezen en hem gezegd 'patience' te hebben ¹⁵⁰. Oranje is wellicht met sommige onderdelen van de Statenmemorie akkoord gegaan, maar de aanwijzing daarvoor is uiterst vaag ¹⁵¹.

¹⁴⁶ Voorontwerp zonder slotclausule in NZ, I-C, 146 vlg. (notulen van 3-6-1578) en in Heeringa, 'Instructiën', 94 vlg. Definitieve tekst, gedateerd 7-6-1578, in NZ, II-10 vlg. en met kleine afwijkingen of onnauwkeurigheden in Pieter Paulus, *Betoog*, Bylagen, 123 vlg.

¹⁴⁷ NZ, I-C, 148: "ende om daernaer te revoceren de acte van den Staeten wegen gegeven den Gouverneur ende (dien) van den voorgaenden Rade, uuyt crachte van dewelcke zyluyden tot noch toe hebben gehandelt alle der Staeten van Zeelant zaeken."

¹⁴⁸ Heeringa, 'Instructiën', 65: "reserverende de collatie van den hootofficiëren [door Heeringa gewijzigd in: hootofficiën] immediate tonser dispositie, naerdatt wy daerop genomen sullen hebben tadviss van denghenen, dient behoort."

¹⁴⁹ XVII-7.

¹⁵⁰ NZ, I-C, 168 (1-7-1578).

¹⁵¹ NZ, II, 12; aantekening in marge bij plaats in eed waar memorie wordt vermeld: "Op eenige van deze poincten is gedaen dispense by zyne Excellencie den ...[niet ingevuld]".

17.13 Voorbereiding van Statenmemorie

Over de voorbereiding van de Statenmemorie is materiaal bewaard gebleven, dat een indruk geeft van opvattingen die in de Staten leefden en daarom de beknopte notulen aanvullen.

Het Statenarchief bevat vier concepten van de Statenmemorie waaruit blijkt, dat er zwaar is gediscussieerd en welke onderdelen in de discussies centraal stonden ¹⁵². De chronologische volgorde van de versies is niet geheel vast te stellen. De concepten zijn een uitvoerige ongedateerde versie, hierna *Poincten A* genoemd, en drie dichterbij de definitieve tekst staande concepten gedateerd 7 juni 1578. *Poincten A* is vermoedelijk niet het oudste concept, want het bevat de slotbepaling van de definitieve tekst (met enigszins afwijkende redactie) die in een van de gedateerde concepten ontbreekt. Hierna worden enige uit de concepten blijvende opvattingen besproken.

Volgens het opschrift van *Poincten A* hebben de Staten een aantal 'poincten' vastgesteld en hebben zij het college van Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland opgedragen deze poincten strict in acht te nemen en van hunnentwege Oranje te verzoeken de poincten vanwege de graaf van Buren als Eerste Edele van Zeeland samen met de Staten in de vorm van een ordonnantie vast te stellen conform het slotartikel van de Instructie Gec.R. De wijzigingsordonnantie met de poincten zou uitsluitend van de Staten uitgaan, want Oranje zou optreden als (namens zijn zoon) geïntegreerd in de Staten. De verwijzing naar het slotartikel van de Instructie is overigens niet duidelijk. Er wordt van uit gegaan, dat Oranje bij de vaststelling van de poincten zou worden betrokken als vertegenwoordiger van zijn zoon als Eerste Edele, d.w.z. als Statenlid, element van de regering van Zeeland. Maar volgens het slotartikel behoudt Oranje zich voor om na voorafgaande deliberaties met de Staten de Instructie te wijzigen, waarbij hij uiteraard niet als representant van de Eerste Edele handelt. De steller van het concept ging er blijkbaar van uit, dat Oranje de Instructie Gec.R. slechts met toestemming van de Staten kon wijzigen.

In het opschrift van de andere drie concepten wordt Oranje niet genoemd, maar enkel vermeld, dat de Staten de *Poincten* eendrachtig hebben vastgesteld om problemen zoveel mogelijk te voorkomen. Ook in de voorlopige tekst die de Staten op 3 juni 1578 opstelden, wordt het vragen van instemming met de *Poincten* aan Oranje niet vermeld.

Oranje was uiteraard niet in de gelegenheid om persoonlijk in Gecommitteerde Raden zijn zoon te vertegenwoordigen en zou volgens *Poincten A* een vertegenwoordiger van de Eerste Edele benoemen waardoor Oranje in dezelfde positie zou verkeren als in 1563–1568 toen zijn zoon Eerste Edele in de Staten van Zeeland was. *Poincten A* bepaalt, dat (de vertegenwoordiger van) de Eerste Edele president van het college van Gecommitteerde Raden zal zijn en bevat een aantal bepalingen over zijn rechten en plichten en vervanging bij absentie.

Oranje komt in *Poincten A* verder voor in een bepaling die blijkbaar een reactie was op een situatie waarover in de Staten ergernis was ontstaan. Volgens deze bepaling zijn de president en de andere leden van Gecommitteerde Raden verplicht om zonder aanzien des persoons de zaken van het Land te behandelen en naar hun geweten ieder recht te doen zonder zich daarbij te doen ophouden door een niet voor publicatie bestemde brief van Oranje "vanwegen de souverainiteyt", zelfs als dit bij herhaling geschiedt, of door een verzoek van belangrijke personen ¹⁵³. Vermoedelijk was het meermalen voorgekomen, dat Oranje of andere invloedrijke personen geprobeerd hadden te bereiken, dat het College G&L 1576 de behandeling van een zaak opschortte door een lid van het College te verzoeken of op te dragen een bepaalde gedragslijn te volgen. Opschorting kon meer zijn dan een kwestie van tijd, kon een zaak op de lange baan schuiven of een benoeming tegenhouden. Oranje mocht

¹⁵² ZA, Staten, nr 884.

¹⁵³ "President en andere leden van Gecommitteerde Raden zijn gehouden zonder gunste, ontsich ofte dissimulatie ende zonder verkiezinge van personen slandts zaecken te dirigeren ende eenyegelycken naer hun conscientie recht te doen zonder daerinne geretardeert oft gedilayeert te worden by eenige beslote brieven van zyne voerscreven Excellentie [= Oranje] vanwege de souverainiteyt, al waren die iterativelyck gegeven, noch oock om enige beden tzy van groote meesteren oft andere personen van wat staet oft conditie die zyn."

dus niet buiten de openbaarheid om met een beroep op een hoogste gezag proberen in te grijpen in de regering van Zeeland. Het bezwaar was tegen personen gericht en om die reden kan er van zijn afgezien om in de voor publicatie bestemde punten een verbod op te nemen. Het bezwaar werd trouwens ondervangen door de in paragraaf 15 besproken slotclausule van de Statenmemorie. Het is niet zeker wat hier met souvereiniteit is bedoeld, maar in geen geval is dit een oppergezag.

17.14 *Staten en Gecommitteerde Raden naast elkaar*

Aanvankelijk had het College G&L 1576 een zekere voorrang boven de Staten. De notulen van de op 3 september 1577 beginnende zitting van de Staten van geheel Zeeland openen met een lijst van aanwezigen in de volgorde: gouverneur De Haultain en de zes leden van de Landraad mitsgaders de Generale Staten van Zeeland ¹⁵⁴. Dezelfde volgorde komt voor in een op het eind van 1577 vanwege Gouverneur en Raden [= College G&L 1576] mitsgaders de Staten van Zeeland uitgevaardigde muntordonnantie ¹⁵⁵.

Het in 1578 ingestelde college was het College van Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland. Dit wekt de indruk, dat het college ondergeschikt was aan de Staten en niet zelfstandig optrad. Voorlopig was dit echter anders. Het college kwam in de plaats van colleges die als regeringsraad hadden gefungeerd en als zodanig met de Staten hadden samengewerkt. Aanvankelijk traden ook Gecommitteerde Raden van 1578 naast de Staten op ¹⁵⁶. Het lijkt er zelfs op, dat een college van Gouverneur en Raden zijn positie als regeringsraad handhaafde. In oktober 1578 vaardigden een niet bestaande instantie Gouverneur en Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland een uitvoerige ordonnantie uit met maatregelen ten behoeve van herstel en onderhoud van de dijken van Schouwen waarbij zelfs regionale belastingen werden ingevoerd ¹⁵⁷. Zij deden dit naar aanleiding van een verzoek of opdracht van Oranje ¹⁵⁸. Gouverneur De Haultain had wel een (facultatieve) plaats in Gecommitteerde Raden, maar werd niet in de naam van het college vermeld. In juni 1579 wezen Middelburg, Zierikzee, Goes en Tholen in een tot Oranje gerichte remonstrantie op de ondergeschikte positie van Gecommitteerde Raden: het waren 'creatuuren van Staten' ¹⁵⁹. Gecommitteerde Raden traden daarna nog wel eens op als medewetgevers, maar anders dan in 1577 werden zij na de Staten genoemd. De aanhef van de ordonnantie op de heffingen ten behoeve van de schuldendienst van de Staten van 17 en 21 december 1579 luidt: "Die Staeten 'slants van Zeelant ende hare Gecommitteerde Raeden" ¹⁶⁰. Gecommitteerde Raden waren bezit van de Staten.

17.15 *Wering van niet-Zeeuws gezag in Zeeland*

NAZIEN: ZB hs. 204, Hof.

Omdat Zeeland en Holland een gemeenschappelijke landsheer hadden, werden vanouds regeringsmaatregelen die (mede) op Zeeland betrekking hadden, buiten Zeeland genomen. Naarmate de landsheren meer territoria in hun macht kregen en vooral sinds de Bourgondiërs streefden naar een centrale regering voor hun Nederlandse gewesten, was dit verschijnsel toegenomen. Bij het begin van de Opstand werd Zeeland vooral van Brussel uit geregeerd. In de periode 1572–1576 was de regering van de drie kwartieren van de Opstand vrij gelijkmatig over de kwartieren verdeeld, al lag het zwaartepunt in Zuid-Holland waar Oranje gewoonlijk

¹⁵⁴ NZ, I-C, 1.

¹⁵⁵ NZ, 162; Middelburg, 30-12-1577. Dezelfde volgorde is aangehouden in formule na tekst: 'Ter ordonnantie van Gouverneur ende Raden, mitsgaders van de Staten slants van Zeellant', waaruit blijkt, dat Staten medewetgever waren, maar in rangorde na College G&L 1576.

¹⁵⁶ Periode na omstreeks 1580 blijft hier buiten beschouwing.

¹⁵⁷ NZ, II, 86 vlg.

¹⁵⁸ "Gouverneur en Gecommitteerde Raden van Staten van Zeeland, willende gehoorsaemen ende achtervolgen de commissie van Oranje van 7-10-1578, geëmaneert op de requeste ende remonstrantie van burgemeesters en regeerders van Zierikzee en Schouwen". Blijkbaar hadden Zierikzee en Schouwen Oranje om financiële bijstand gevraagd en had Oranje het verzoek voor verdere behandeling naar Gouverneur en Gecommitteerde Raden gezonden.

¹⁵⁹ Boxhorn, *Chroniick*, II, 593. Zie voor remonstrantie XVII-7.

¹⁶⁰ NZ, II, 673.

verbleef en de bijeenkomsten van de Generale Staten van Holland en Zeeland werden gehouden. Na de Pacificatie van Gent in november 1576 veranderde de situatie. Buiten de gebieden van de Opstand was het landsheerlijke centrale regeringsstelsel in stand gebleven. Ingrijpende wijzigingen in de regering van de Nederlandse gewesten speelden zich vervolgens buiten Zeeland af in een tijd waarin de Staten van Zeeland naar een eigen in Zeeland gevestigde regering streefden.

Essentieel voor een staatkundig bestel is, dat binnen zijn territorium buiten dat bestel staande gezagsdragers alleen op grond van een door het bestel erkende rechtsgrond gezag kunnen uitoefenen. De Staten van Zeeland wilden dan ook voorkomen, dat niet (specifiek) Zeeuwse instellingen, bijv. landvoogd Matthias van Oostenrijk of de Raad van Financiën in Brabant, voorschriften uitvaardigden voor toepassing in Zeeland of instructies gaven aan Zeeuwse functionarissen, terwijl zij volgens de Staten daartoe niet bevoegd waren. Ook in de relatie tussen Zeeland en Holland deden zich soms problemen voor als de Staten van (Zuid-)Holland handelden alsof zij de Generale Staten van Holland en Zeeland waren en mede voor Zeeland voorschriften vaststelden zonder dat Zeeland daarmee had ingestemd ¹⁶¹. Tot de onderwerpen die Zeeland met Oranje wilde bespreken bij de voorbereiding van de (niet gerealiseerde) opdracht van de grafelijkheid aan Oranje behoorde het verbieden aan de Staten van Holland om zonder toestemming van de Staten van Zeeland de naam 'Zeeland' te gebruiken, "gelijk zy tot noch toe gedaan hebben in veelderhande acten van gewichte" ¹⁶². In februari 1578 verklaarden de Staten, dat Zeeuwse aangelegenheden in Zeeland behoorden te worden behandeld en dat in Zeeland alleen bevelen van Oranje en van Zeeuwse autoriteiten rechtskracht hadden ¹⁶³. In 1579 merkten Gecommitteerde Raden op, dat de Rekenkamer van Holland geen zeggenschap in Zeeuwse zaken had ¹⁶⁴. **Toevoeging 1-4-2011:** Toen in hetzelfde jaar de Kamer van de Beden van de Staten-Generaal tesorier Manmaker opdracht gaf om uit de generale middelen een klerk van de griffie van de Staten-Generaal voor zijn dienst te betalen, lieten de Staten uitvoering van de opdracht niet toe ¹⁶⁵. Tegelijk wezen de Staten een verzoek van Oranje om een andere klerk van de Staten-Generaal voor zijn dienst te betalen af.

In de slotclausule van de Statenmemorie van 7 juni 1578 inzake de Instructie Gec.R. wordt bepaald, dat voortaan alle zaken van Zeeland uitsluitend worden behandeld in vergaderingen van de Staten en door Gecommitteerde Raden onder voorbehoud van de bevoegdheden van Oranje volgens de Pacificatie ¹⁶⁶. Blijkens de verschillende concepten van de Statenmemorie is over de clausule gewikt en gewogen.

In het blijkbaar oudste van de drie gedateerde concepten van de Statenmemorie komt de slotclausule niet voor. Volgens de slotclausule in *Poincten A* zullen buiten de Statenvergaderingen alleen de Gecommitteerde Raden alle zaken van het Land Zeeland mogen behandelen en niemand elders onder voorbehoud van de rechten die Oranje bezit op grond van de Hollands-Zeeuwse Unie en de Pacificatie van Gent.

¹⁶¹ Voorbeelden: NZ, III, 55: Holland trof op 6-4-1577 regeling met regering van Breda over Zeeuwse tol; NZ, I-B, 167: plaatsen op Tholen beroepen zich op vrijstelling van gemene middelen hun verleend door Staten van Holland (12-3-1578).

¹⁶² NZ, 1583–1586, 19 (omstreeks eind 1582).

¹⁶³ NZ, I-C, 69: "Alzoo naer de Pacificatie van Ghendt de handeling van de zaeke van Zeelant behoort te geschieden in Zeelant, ende gheen bevelen daer stad en grypen dan van zyne Excellencie, magistraten, officieren [= functionarissen], Staten ende steden van Zeelant geëmaneert". In concreto wilden Staten niet, dat Staten-Generaal zich met bepaalde Zeeuwse financiële aangelegenheden bemoeiden.

¹⁶⁴ NZ, II-231 (8-4-1579): "Reeckencamer van Hollandt — — — die in de zaecke van Zeelandt tegenwoordelick geen gezegh en heeft".

¹⁶⁵ NZ, III, 612 (6-12-1579).

¹⁶⁶ NZ, II, 11: Met in functie treden van College van Gecommitteerde Raden en beëindigen van werkzaamheid van College G&L 1576 "sullen daerom voortaan buyten die vergaderynge van den Staten by desen Gecommitteerden Raide alleene alle 's landts van Zeelandt zaecken gehandelt mogen wordden, ende by nyemandt elders, tzy int geheele oft in deele, sonder prejuditie van de gerechticheyt ende preëmin[en]tie, die zyne Princelijcke Excellencie naer inhoud der Pacificatie van Gendt eenichssins is competerende". Strekking van deze 'sans préjudice'-clausule zal zijn, dat Oranje zijn bevoegdheden uit de Pacificatie mag blijven uitoefenen.

In een vermoedelijk daarna opgesteld gedateerd concept van de Statenmemorie kwam de slotclausule aanvankelijk niet voor, maar heeft pensionaris Roëls een clausule ingevoegd. Roëls heeft er over gepekerd, want zijn invoeging heeft veel wijzigingen. Roëls' clausule is de slotclausule van *Poincten A* met uitzondering van het voorbehoud van Oranjes rechten dat bij Roëls luidt: "Vuijtesondert zijne Princelijke Excellencie wyen naer vuytwysen die Pacificatie van Gendt competeert die souveraineteijt ende hooghe jurisdictie conform den privilegien, ouder goede costuijmen ende gerechtigeden van den Lande". 'Conform' zal hier betekenen: met inachtneming van.

Het vermoedelijk laatste concept van de Statenmemorie bevat de door Roëls in het voorgaande concept ingevoegde bepaling waarin het zojuist geciteerde gedeelte ("Vuijtesondert - - -") is doorgehaald en door Roëls van wie ook wel de doorhaling zal zijn, vervangen door: "Sonder prejudicie van de gerechtigheyt ende preëminentie die zyne Princelijke Excellencie naer inhoudt der Pacificatie van Gendt eenichssins is competerende". Met deze redactie is de slotclausule in de Statenmemorie opgenomen.

Uit de verschillende concepten blijkt, dat overwogen is een voorbehoud voor Oranjes bevoegdheden uit de Unie 1576 op te nemen, maar dit achterwege is gelaten en men zich heeft beperkt tot een voorbehoud met betrekking tot de Pacificatie. Dit is een aanwijzing te meer, dat de status van de Unie 1576 in Zeeland op zijn minst onzeker was, al was het alleen al omdat Goes en Tholen de Unie niet hadden aanvaard. Verder is overwogen de essentie van het stadhouderschap van Oranje volgens de Pacificatie te omschrijven als souvereiniteit en hoge jurisdictie, maar ook dit is achterwege gelaten. Het is niet uitgesloten, dat deze omschrijving alleen een idee was van Roëls die meermalen voor de belangen van Oranje opkwam ¹⁶⁷.

Op 26 augustus 1578 verboden Gecommitteerde Raden de waterbaljuw om andere ordonnanties en mandementen op te volgen dan die door Oranje of Gecommitteerde Raden waren gegeven ¹⁶⁸. Aanleiding tot het verbod waren regelingen van landvoogd Matthias voor Zeeland inzake de vaart op Spanje en de uitvoer van wapens en ammunitie.

17.16 *Beheer van Zeeuwse domeinen*

In de tijd waarin de Instructie voor Gecommitteerde Raden werd opgesteld, speelde nog een kwestie met betrekking tot het weren van vreemde inmenging in Zeeuwse zaken, te weten de vraag wie het beheer zou hebben over de landsheerlijke domeinen in Zeeland, de Staten van Zeeland of de in Brabant zetelende Raad van Finantiën ¹⁶⁹. De Staten gingen hierbij behoedzaam te werk. Vóór 1572 hadden de Staten geen bemoeienis gehad met de domeinen van de landsheer. Dat terrein lag buiten hun bereik. De landsheer had in 1577 en 1578 nog altijd zijn in Brabant zetelende Raad van Finantiën die de zorg voor zijn domeinen had. De Zeeuwse Staten begonnen met pogingen om de heffing van de Zeeuwse Tol onder hun gezag te brengen. Toen zij hiermee bezig waren, diende Van Dorp op de in februari 1578 gehouden zitting van de Staten een conceptakte in inzake overdracht van het beheer over de landsheerlijke domeinen in Zeeland aan de Raad van Financiën wat haaks op het streven van de Staten stond.¹⁷⁰ Volgens Van Dorp drukte het concept de wil van Oranje uit. Hij voegde er aan toe, dat, als de Staten de akte niet goedkeurden, het niet de schuld van Oranje zou zijn, als de Pacificatie van Gent niet werd uitgevoerd. Men proeft een spanning over wie er in Zeeland de dienst uitmaakt. De tekst van Van Dorps concept is niet bekend. Voor Oranje was de domeinaffaire belangrijk, want een van de landsheerlijke domeinen in Zeeland was het markizaat van Veere waar Oranje allang het oog op had. Van Dorp was als gewezen curator van de boedel van Maximiliaan van Bourgondië als geen ander bekend met de gesteldheid van het markizaat.

¹⁶⁷ INVULLEN

¹⁶⁸ NZ, II, 20 vlg. Landvoogd had regelingen op verzoek van waterbaljuw gegeven.

¹⁶⁹ Zie voor instelling van Zeeuwse domeindienst Dirksen, 'Opstand'.

¹⁷⁰ NZ, I-C, 81: "Nopende de restitutie van de domeynen in handen van die van de Finantiën, conform zeker concept van acte by Van Dorpe gedrescheert naer den wille van zyne Excellencie, zoo hy zeyde, — — —". Zie voor brengen van domeinbeheer onder Staten van Zeeland Heeringa, 'Beheer der geldmiddelen', 193 vlg.

Op de zitting van februari 1578 besloten de Staten de afgevaardigden gelegenheid te geven met hun committenten over het lot van de domeinen te overleggen ¹⁷¹. Vermoedelijk hebben de Staten contact opgenomen met Matthias en de Raad van Finantiën ¹⁷². De Staten besloten op 8 april 1578 het beheer van de Zeeuwse domeinen aan zich te trekken ¹⁷³. Matthias en de Raad keurden het besluit van de Staten goed ¹⁷⁴. Matthias' goedkeuring hield die van zijn plaatsvervanger Oranje in, want deze gaf een instructie op het domeinbeheer. Het is de vraag of Oranje van harte met het Zeeuwse besluit instemde. Een jaar later stelden Hollandse afgevaardigden tegenover Oranje, dat beheer van de landsheerlijke domeinen in Holland door de Raad van Finantiën in strijd zou zijn met de Pacificatie van Gent, waartegenover Oranje stelde, dat de Raad de enige administrateur van de landsheerlijke domeinen was ¹⁷⁵.

De Staten stelden op 8 april 1578 een dienstvak van de landsheerlijke (grafelijke) domeinen van Zeeland in, dat geheel onder het gezag van de Staten zou staan, en stelden als rentmeesters—generaal Jacques Wijnrich aan voor Bewesterschelde en Pieter van de Velde voor Beoosterschelde. Na enkele dagen zagen de Staten in, dat zulke benoemingen door Oranje gedaan moesten worden. De gedeputeerden van de Staten naar Oranje kregen opdracht Oranjes goedkeuring van de benoemingen te vragen ¹⁷⁶. Oranje ging akkoord met de benoeming van Wijnrich, maar benoemde voor Beoosterschelde Tristram Jhane in plaats van Van de Velde¹⁷⁷. Oranje wilde Van de Velde schadeloos stellen voor de teleurstelling door hem te benoemen tot rentmeester—generaal van de generale middelen en andere inkomsten van de Gemene Zaak voor Beoosterschelde, een functie die werd uitgeoefend door Jhane onder de titel van rentmeester van de Gemene Zaak. Die functie zou dan aan Jhane ontnomen worden. De gedeputeerden van de Staten legden zich aanvankelijk niet bij de besluiten van Oranje neer en gelastten de secretarissen van Oranje de commissies voor de rentmeesters van de domeinen niet te laten uitgaan voor zij aan de Staten over de benoemingen en de Instructie van 22 mei verslag hadden uitgebracht. Tegen deze gang van zaken verzette Van Dorp zich fel en toen het er op leek, dat er moeilijkheden met Van Dorp zouden rijzen, hadden de gedeputeerden de uitvaardiging van de omstreden stukken maar toegelaten en de verdere gang van zaken aan de Staten overgelaten. Wel had Oranje toegezegd, dat hij alle Zeeuwse aangelegenheden zou behandelen met instemming van de Staten ¹⁷⁸.

¹⁷¹ NZ, I-C, 98.

¹⁷² NZ, I-C, 96: "Hierop [= vordering van Staten op landsheerlijke rentmeester—generaal] zal men naerder letten int handelen met die van de Finantiën op de restitutie van de domeynen"; *ibidem*, 100: "Die van de Finantie van den Coninck te doen overgeven [aan de Staten] den staet van de beden int accorderen [door de Staten] met hunlieden op de domeynen".

¹⁷³ NZ, I-C, 105 vlg.

¹⁷⁴ NZ, II, 283: "Die administratie ende directie van de domeynen van Zeelant wort verstaen dat alhier zal geschieden ende blyven, conform de voorgaende resolutie van den Staten desen aengaende genomen geleden omtrent een jaer, daerop gevolcht is bewillinge van zyne Hoocheyt [= Matthias], van die van Antwerpen [i.v.m. Zeeuwse Tol], mitsgaders instructie van zijn Excellencie [= Oranje]" (8-5-1579).

¹⁷⁵ NZ, II, 283 vlg.: door Hollandse gedeputeerden werd gesteld, dat het zou zijn "tegens de Pacificatie, dat die van de Finantie de domeynen in Hollant regieren zouden, ende zyne Excellencie [= Oranje] mainteneert ter contrarie, datter egeene administrateurs van des Co. Mats. domeynen en zijn dan die van der Finantie, ende daeromme dezelve het maniëment behooren te hebben" (omstreeks mei 1579).

¹⁷⁶ NZ, I-C, 133. Al trokken Staten beheer van domeinen aan zich, het bleven formeel landsheerlijke ('grafelijke') domeinen en daarom moesten rentmeesters—generaal van de domeinen door landsheer of bij diens ontstentenis door zijn stadhouder worden benoemd. Oranje was in Pacificatie van Gent als Philips'stadhouder van Zeeland erkend.

¹⁷⁷ NZ, I-C, 139 vlg. NZ, I-C, 139 (28-5-1578). Volgens notulen committeerde Oranje Jhane als domeinrentmeester van Beoosterschelde, zodat Oranje blijkbaar geen betekenis hechtte aan continuatie van Jhane in dat ambt in 1576 (vgl. V-16). Bij behandeling van benoemingen was in omgeving van Oranje Van Dorp betrokken (*ibidem*, 138, 140). Het is niet uitgesloten, dat Van Dorp die in zekere zin evenals Jhane tot in V-5 vermelde Veers— Zierikzeese groep behoorde en voorganger van Jhane als rentmeester van Duiveland was geweest, invloed op Oranjes benoeming van Jhane heeft uitgeoefend.

¹⁷⁸ NZ, I-C, 141: "dat zyne Excellencie toegeseyt heeft, alle zaeke van Zeeland uuyt te richten met hun advys."

De formele aanstelling van Van de Velde in zijn nieuwe functie illustreert de positie van Oranje en de Staten ten opzichte van elkaar. Oranje verlangde de aanstelling van Van de Velde niet in een hoedanigheid van stadhouder of een andere functie. Hij handelde als een persoon aan wie de Staten een leiderschap hadden toegekend, zonder dat daardoor een hiërarchische relatie tussen Oranje en de Staten was ontstaan, want de aanstelling van Van de Velde was door de gedeputeerden van de Staten goedgekeurd. Van de Veldes aanstelling geschiedde door Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland bij een commissie van 23 juni 1578¹⁷⁹. Gecommitteerde Raden overwogen daarin, dat Oranje op 19 mei 1578 met goedkeuring door de (naar Oranje gezonden) gedeputeerden van de Staten aan Pieter van den Velde vanwege zijn ervaring en trouwe diensten aan de Gemene Zaak het meervermelde rentmeesterschap gegund heeft met alle rechten en voordelen waarmee eertijds Tristram Jhane die functie heeft uitgeoefend, en aan Gecommitteerde Raden heeft opgedragen Van de Velde een daartoe strekkende commissie te geven. Gecommitteerde Raden stellen vervolgens in opdracht van Oranje en in vertrouwen op Van de Veldes ervaring en getrouwheid Van de Velde in zijn nieuwe functie aan. Gecommitteerde Raden handelden dus niet alleen volgens Oranjes opdracht, maar ook omdat zij Van de Velde voor de functie geschikt vonden.

17.17 *Einde van Gemene Zaak als instelling*

De Gemene Zaak als buitengewestelijk staatkundig verband paste niet in de opzet van de Zeeuwse regering die de Staten voor ogen hadden. In februari 1578 verklaarden de Staten terloops bij een financieel onderwerp, dat de Staten en de Gemene Zaak voortaan een en dezelfde instantie waren¹⁸⁰. In feite was dit een zeer ingrijpende constatering. De Gemene Zaak, in de beginjaren van de Opstand in Zeeland opererend als een buitengewestelijk staatkundig verband met eigen functionarissen en geldmiddelen, werd verklaard in de Staten te zijn opgegaan en was in Zeeland niet langer een institutionele realiteit.

Toen Staten en Gemene Zaak identiek werden, werd de tesorier van de Gemene Zaak een functionaris van de Staten, een stap in het proces om de financiële administraties van de Gemene Zaak te veranderen in gewestelijke Zeeuwse administraties. Manmaker werd niet opgenomen in het in 1578 gevormde college van Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland. De Staten noemden in 1579 Manmaker tesorier van de Staten¹⁸¹. In 1580 kreeg hij van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland een instructie voor zijn taakbediening als 'tesorier generael van den Lande ende graeffschappe van Zeelant'¹⁸². Manmaker was geïntegreerd in het gewestelijk bestel van Zeeland¹⁸³.

Dat Staten en Gemene Zaak identiek waren geworden, betekende niet, dat de 'Gemene Zaak' voortaan uit het Zeeuws staatkundig leven was verdwenen. Men bleef de term hanteren voor het politieke doel waar de Nederlanden naar streefden, verjaging van de vijandelijke troepen. Zelfs de voorstelling van de Gemene Zaak als instituut leefde nog voort, als men in 1580 de functionarissen van de administratie van het Extraordinaris van de Gemene Zaak 'officieren van de Gemene Zaak' noemde¹⁸⁴. Maar Gemene Zaak was niet langer een afzonderlijk instituut, maar een bestanddeel van het Zeeuwse regeringsapparaat. Een van de belangrijkste elementen van de Gemene Zaak als instituut waren door de Gemene Zaak beheerde geldmiddelen geweest. Men bleef gelden bestemmen voor de Gemene Zaak als oorlogsdoel. De samensmelting van Staten en Gemene Zaak betekende, dat (voor zover het Zeeland betrof) het beheer van de geldmiddelen van de Gemene Zaak een aangelegenheid van de

¹⁷⁹ ZA, Archief Staten, nr 1667, fo 39r.

¹⁸⁰ NZ, I-C, 98: vergadering begonnen op 7-2-1578. "Overmits die Staten ende Gemeynen Zake voortaan maer een zijn".

¹⁸¹ NZ, II, 169; instructie voor Manmaker en anderen die vanwege de Staten van Zeeland naar Oranje worden afgevaardigd, d.d. 11-3-1579.

¹⁸² ZA, Archief Staten, nr 1667, fo 37r vlg.

¹⁸³ Overigens vervulde hij daarna ook wel niet-specifieke Zeeuwse taken (Heeringa, 'Beheer der geldmiddelen', 206 vlg.). Manmaker en zijn opvolger Jacob Valcke behielden nog wel de titel tesorier-generaal die na Valcke in 1603 werd vervangen door de beter bij de gewestelijke administratie passende titel ontvanger-generaal (*ibidem*, 209).

¹⁸⁴ NZ, 1580-1582, 159 vlg.; besluit van Gecommitteerde Raden van 4-3-1580. In besluit wordt Gemene Zaak ook voorgesteld als debiteur van uitkeringen ten behoeve van armen.

Staten werd. De Gemene Zaak was voortaan een van de vier financiële administraties van de Staten ¹⁸⁵. Aan de bestemming van die geldmiddelen veranderde dat niets.

17.18 *Wetgeving van Staten*

Als gevolg van de Opstand kwamen de Staten tegenover de bevolking in een geheel andere verhouding te staan. Publiek gezag manifesteert zich tegenover de bevolking in de eerste plaats in wetgeving. Essentieel is, dat de bevolking, of exacter ieder tot wie de wet zich richt, ook bij voorbeeld Engelse kooplieden, de wetgevende bevoegdheid van de als wetgever optredende persoon of instantie erkent. Vóór de Opstand was op gewestelijk niveau de wetgever een concrete persoon, de landsheer, die in de aanhef van wetten verklaarde, dat hij bij de gratie Gods regeerde. De landsheer had een zekere mate van medewerking van de Staten nodig. Soms oefenden de Staten regeringsgezag uit, namelijk als zij (met toestemming van de landsheer) belasting hieven. Zij vaardigden dan op eigen naam wetgeving voor de bevolking uit. Toen in 1574 in Zeeland een regering werd gevormd en een Statencollege ging functioneren, traden de Staten aanvankelijk niet naar buiten als wetgever op, al waren zij volop bij de wetgeving betrokken. Wetgeving van Oranje en de Staten samen ging uit op naam van Oranje als vorst van Oranje, terwijl de medewerking van de Staten uit een clausule bleek, aldus Ord.1574 en Ord.1576. Belangrijke wetgeving kwam verder tot stand door de Generale Staten van Holland en Zeeland die deze wetgeving lieten uitgaan op naam van Philips II, een procedure waarbij voor de bevolking uiterlijk alles bij het oude bleef. Minder belangrijke wetgeving ging in Zeeland uit op naam van Gouverneurs en Raden, onder welke benaming zowel de Raad 1574 als het College 1575 en het College G&L 1576 optraden. Daarin waren de gouverneurs het element van Oranje en de raden het element van de Staten. Uitzonderlijk was een regeling inzake de uitvoer van zout die de (tot de Walcherse steden beperkte) Staten op 7 november 1575 uitvaardigden, nadat de coup van de Walcherse steden in najaar 1575 de Raad 1574 op non-actief had gesteld ¹⁸⁶. Dit was een noodmaatregel. Typerend voor de belangrijke positie van de Staten is, dat zij toen als wetgever optraden. Zij bezaten als het ware van nature wetgevend gezag dat tot leven kwam als de reguliere wetgever niet functioneerde.

Nadat in 1577 geheel Zeeland in de Staten was vertegenwoordigd, werd wetgeving van alleen de Staten van Zeeland gebruikelijk ¹⁸⁷. Reeds na enkele weken lieten de Staten een waarschuwing uitgaan om achterstallige belastingen en andere schulden op korte termijn te betalen ¹⁸⁸. Het College G&L 1576 (Gouverneur en Raden) waarin de meeste Statenleden niet waren vertegenwoordigd, trad op een enkele uitzondering na niet meer als wetgever op ¹⁸⁹. De voor Zeeland bestemde wetgeving vertoonde een aantal jaren een gevarieerd beeld met onder meer Oranje als (mede)wetgever. Op 6 maart 1582, enkele weken na aankomst van Anjou in de Nederlanden, stelden de Staten van Zeeland op naam van Oranje en de Staten een octroy met maatregelen ten behoeve van de dijkage van Schouwen vast ¹⁹⁰. Enkele

¹⁸⁵ NZ, 1580–1582, 259 (tekst van 1580). De 4 administraties waren: domeinen, Statenpenningen, Gemene Zaak en het extra-ordinaris van de Gemene Zaak. Zie voor financieel beheer van Zeeland Heeringa, 'Beheer der geldmiddelen'.

¹⁸⁶ NZ, I-A, 72 vlg. De uitvaardiging geschiedde 'ter ordonnancie' van de Staten waaruit ten overvloede blijkt, dat de Staten de enige wetgever waren.

¹⁸⁷ Voorbeelden: NZ, II, 498 vlg.; plakkaat van 25-9-1579 inzake 100^e penning op naam van 'Die Staten 's lants ende graeffelicheyte van Zeelant'; *ibidem*, 1580–1582, 312 vlg.; plakkaat van 14-9-1580 inzake convoygeld op naam van 'Die Generale Staten 's lants ende graeffelicheyte van Zeelant'; *ibidem*, 345 vlg.; plakkaat van 15/22-10-1580 inzake munten van pasgeld op naam van 'Die Staten 's lants ende graeffelicheyte van Zeelandt'; *ibidem*, 447 vlg.; plakkaat van 27-4-1581 op de kleine visserij op naam van 'Die Staten–Generael 's lants ende graeffelicheys van Zeelant'.

¹⁸⁸ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 126v vlg. De ongedateerde waarschuwing werd in Middelburg op 19-9-1577 gepubliceerd.

¹⁸⁹ NZ, I-B, 154 vlg.; Gouverneur en Raden transformeren een besluit van de Staten van Holland en Zeeland inzake de licenten tot Zeeuwse wetgeving; 20-11-1577. Zie XVII-13 voor enkele samen met de Staten uitgevaardigde ordonnancies.

¹⁹⁰ NZ, 1580–1582, 600 vlg. Aanhef: "Wilhelm, by der gratiën Gods Prince van Oraengiën – – – gouverneur ende capiteyn–generael van Brabant, Hollant, Zeelant, Vrieslant ende Utrecht, ende admiraal, mitsgaders die Staten 's landts ende graeffelicheys van Zeelant". Met

weken na de Franse furie op 17 januari 1583 waarbij Anjou van het toneel verdween, werden tegelijkertijd verschillende vormen van wetgeving toegepast. De Zeeuwse Staten stelden op 8 februari 1583 drie plakaten vast, op de politie, de schoolordening en de jacht, en besloten de plakaten te laten drukken ¹⁹¹. Bij nader inzien stelden zij drukken en publiceren uit en droegen zij hun Gecommitteerde Raden op Oranje omtrent de regelingen in te lichten en hem te verzoeken om, als hij de regelingen goedvond, de plakaten op zijn naam te laten uitgaan als vanwege de hoge overheid, met clausules waaruit zou blijken, dat de Staten de wetgevers waren. De Staten vroegen Oranje niet om goedkeuring van de plakaten. Oranje was als representant van de Eerste Edele, zijn zoon Philips Willem, deel van de Staten van Zeeland en deelde in de besluitvorming van de Staten, dus ook in de vaststelling van de plakaten. Een andere hoedanigheid van Oranje om in de plakaten toe te stemmen was er niet. Dat Gecommitteerde Raden moesten informeren naar het goedvinden van Oranje, bewijst, dat Oranje in feite weinig bemoeienis met de Statenactiviteiten had wat in het roerige voorjaar van 1583 begrijpelijk was. De niet vermelde reden van deze procedure kan zijn geweest, dat de Staten in de labiele staatkundige situatie in de Nederlanden de positie van Oranje hebben willen versterken. De reden kan ook hebben gelegen in de aard van de voorschriften van de plakaten. Deze waren voor het maatschappelijk leven belangrijk ¹⁹². Bovendien moesten de Staten er rekening mee houden, dat bepaalde voorschriften bij de bevolking weerstand zouden oproepen. Dit kan de reden zijn geweest, dat zij de plakaten hebben willen laten uitgaan op naam van de meest vooraanstaande persoon in het staatsbestel die voor de buitenwereld de overheid kon uitbeelden.

Gegevens over overleg tussen Gecommitteerde Raden en Oranje zijn niet beschikbaar, maar de uitkomst is geweest, dat er drie onderling verschillend opgezette plakaten met datum 8 februari 1583 zijn uitgegaan. Het plakkaat op de schoolordening ging op naam van de Staten van Zeeland uit ¹⁹³. Oranje wordt er niet in vermeld.

Het plakkaat op de Policie ging uit op naam van Oranje met een clause volgens welke het plakkaat wetgeving van de Staten is ¹⁹⁴. Dit blijkt ook uit de slotformules van het plakkaat ¹⁹⁵. In de veronderstelling, dat het op naam van Oranje stellen ten doel had het plakkaat tegenover de bevolking meer gewicht te geven, moest uit de tekst van het plakkaat blijken in welke hoedanigheid men Oranje vanwege de hoge overheid liet optreden. Anjou verklaarde op 6 mei 1582, dat hij Holland, Zeeland en Utrecht onder het gebied van Oranje liet blijven conform de Pacificatie van Gent ¹⁹⁶. In de aanhef van het plakkaat wordt Oranje onder meer genoemd stadhouder en gouverneur–generaal van Brabant, Holland, Zeeland en Utrecht en admiraal van de zee van herwaartsover. De voor Zeeland relevante waardigheden van stadhouder en admiraal kende de Pacificatie hem toe. Anjou wordt in het plakkaat niet vermeld. Oranje gaf formeel het plakkaat als stadhouder van Holland en Zeeland en trad daarmee als ‘hoge overheid’ op. Zijn stadhouderschap was in elk geval door de verlating van Philips in 1581, maar feitelijk reeds eerder een fictie geworden, maar men was gewend aan een fictief stadhouderschap van Oranje.

uitzondering van aanhef en slotclause is octroy geredigeerd alsof het van Oranje alleen uitging. Octroy werd gezegeld met zegel ter zaken van Staten.

¹⁹¹ NZ, 1583–1586, 74 vlg. “Eer men alle dese placaten zal publiceren, uuytgeven ende drucken, wordt belast den Gecommitteerde Raeden te veradverteren zyne Excellencie van dese resolutiën, ende te versoecken, zoo zyne V[orstelijke] G[enade] die goetvindt, die te laeten uuytgaen op zynen naem als van de hooge overicheyt wegen, by advise van de Staten voornoemt ende ter relatie van den Raede alhier. ”

¹⁹² Plakkaat op de Policie bevat onder meer huwelijkswetgeving en regelingen inzake openbare vermakelijkheden.

¹⁹³ *Gr.Pl.Bk*, I, kol. 309 vlg.

¹⁹⁴ *Gr.Pl.Bk*, I, kol. 349 vlg.; “dat wy [= Oranje] – – – met voorgaenden advijse van onse lieve ende seer beminde die Staten – – – van Zeelandt”.

¹⁹⁵ “Aldus ghedaen in ’t Hoff van Zeelandt tot Middelburch, onder den zegel ter saecken van den voorseyden Staten hier op gedrukt in Placate den (8-2-1583). By Zijne Excellencie. Ter Relatie vande gecommiteerde Raden vanden Staten voornoemt. Ende t’hunder Ordonnantie. By my, Chr. Roels [= pensionaris van de Staten].”

¹⁹⁶ NZ, 1580–1582, 619 vlg. Oranje zou volgens art. 6 en 7 van Pacificatie zijn admiraal generael van der zee en stadhouder van Philips van Holland en Zeeland, Bommel en ander geassocieerde plaatsen.

Het plakkaat op de jacht is uitgegaan op naam van Oranje met een clause waaruit blijkt, dat het om wetgeving van de Staten gaat, maar het plakkaat is getekend en gezegeld door Oranje en uitgevaardigd in Antwerpen ¹⁹⁷. De Staten van Zeeland hadden in 1581 op eigen naam een plakkaat op de jacht laten uitgaan en beschouwden zich dus competent om op dat terrein als wetgever op te treden ¹⁹⁸. Het is niet uitgesloten, dat deze bijzondere betrokkenheid van Oranje is gekozen, omdat Oranje aan het slot uitdrukkelijk alle legerofficieren beveelt het plakkaat door hun krijgsvolk te doen naleven. Oranje was opperbevelhebber van de strijdkrachten en soldaten kwamen vaak in de verleiding om zich op het platteland een en ander toe te eigenen. Het Statenplakkaat op de jacht van 1581 richt zich ook tot militairen, maar niet met de nadruk van het plakkaat van 1583.

Omdat Anjou geen gezag in Zeeland kon uitoefenen, moest zijn voor alle Nederlandse gewesten bedoelde wetgeving in Zeeland getransformeerd worden tot Zeeuwse wetgeving. Begin juni 1582 had Anjou een legermacht in de buurt van Gent bijeengebracht en er waren dringend levensmiddelen nodig voor het onderhoud van de troepen. Anjou liet, naar moet worden aangenomen met goedkeuring door de Staten-Generaal, bekend maken, dat levensmiddelen en wat er verder voor onderhoud van het leger nodig was, naar het leger gezonden moesten worden om te voorkomen, dat de soldaten zelf op onordelijke manier zouden gaan fourageren. In Zeeland had de publicatie van Anjou geen rechtskracht. Daarom lieten de Staten van Zeeland een plakkaat op naam van Oranje uitgaan waarin voor Zeeland de oproep van Anjou werd gepubliceerd ¹⁹⁹. In de aanhef verklaart Oranje te handelen, omdat hem de hoge overheid en regering in Zeeland is overgedragen. 'Hoge overheid' is hier niet Oranje zelf, maar een hem toegekende hoedanigheid, in casu het stadhouderschap volgens de Pacificatie. In de slotclause van het plakkaat blijkt de werkelijkheid. Het plakkaat werd uitgevaardigd in Middelburg onder het zegel ter zaken van de Staten van Zeeland als lid van de Staten-Generaal. De Staten van Zeeland traden op als wetgever ten behoeve van de Staten-Generaal waar zij deel van uitmaakten.

17.19 *Bijzonderheden van fiscale en andere wetgeving*

In de decennia vóór de Opstand hadden de Staten met goedkeuring van de landsheer een eigen impostenstelsel ingericht ten behoeve van hun schuldendienst ²⁰⁰. De imposten verdwenen met het begin van de Opstand, maar de schulden bleven. In 1578 begonnen de Staten opnieuw belastingen ten behoeve van de eigen schuldendienst te heffen. In oktober 1577 kwam een project van een heffing op landerijen in discussie ²⁰¹. Een besluit werd verschoven naar de volgende dagvaart. Oranje wiens oordeel men had gevraagd, liet in november 1577 de aangelegenheid aan de beslissing van de Staten over ²⁰². Na discussies in december 1577 besloten de Staten in februari 1578 de heffing voor 1578 toe te passen ²⁰³. Bij hun wetgeving volgden de Staten de praktijk van de Statenimposten vóór de Opstand. Toen gaf de landsheer vergunning voor heffing van Statenimposten. Nu vroegen de Staten Oranje toestemming voor heffing van een Statenimpost. Oranje gaf zijn toestemming bij akte van octroy die Van Dorp de Staten toezond ²⁰⁴. De hoedanigheid waarin Oranje toestemde, is nergens vermeld. Vermoedelijk heeft men Oranje laten optreden als de door de Pacificatie bevestigde stadhouder van Philips die een landsheerlijk octroy voor belastingheffing kon verlenen, en heeft men aangenomen, dat een octroy van Philips' stadhouder de bereidheid van de bevolking om te betalen zou vergroten ²⁰⁵. Overigens beschouwden de Staten het

¹⁹⁷ ZA, GA Arnemuiden, nr 1608, bl. 67 vlg.; "dat wij met advijse van den staten van (Zeeland)".

¹⁹⁸ NZ, 1580–1582, 460 vlg.

¹⁹⁹ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 162v vlg.; plakkaat gegeven te Middelburg, 2-6-1582.

²⁰⁰ XVI-4.

²⁰¹ NZ, I-C, 36 vlg. Traditiegetrouw werd heffing 'schot' genoemd. Het was een heffing bij hemelsbreedte van 4 gr. ten laste van eigenaar en 2 gr. ten laste van gebruiker.

²⁰² NZ, I-C, 42; Antwerpen, 18-11-1577; Oranje "stelt dit gheschot opt accord van de andere van den Staten". Oranje geeft zijn oordeel blijkbaar als lid van de Staten, te weten als vertegenwoordiger van zijn zoon als Eerste Edele.

²⁰³ NZ, I-C, 51 vlg. (17/18-12-1577); *ibidem*, 94. Heffing werd verruimd door er onder meer tienden in te betrekken.

²⁰⁴ ZA, Rekenkamer C, rekening nr 859, ongefolieerd begingedeelte; Antwerpen, 15-3-1578; NZ, I-C, 101.

²⁰⁵ Vgl. XIII-3(5).

octroy als een formaliteit. Zij corrigeerden het octroy en voegden er een aantal na ontvangst genomen besluiten aan toe ²⁰⁶ en droegen hun afgevaardigden naar Oranje op de secretaris van Oranje de akte van octroy met een en ander in overeenstemming te laten brengen, wat deze blijkens de beschikbare tekst heeft gedaan ²⁰⁷. De gewijzigde akte was bestemd om gepubliceerd te worden, wat verklaart, dat er geen ordonnantie van de heffing bekend is.

De zojuist beschreven totstandkoming van de Statenheffing van 1578 vond plaats tijdens de onderhandelingen met Oranje over een nieuwe Raad voor Zeeland en de stemprocedure in de Staten, onderwerpen waarbij de Staten met succes tegenover Oranje een zelfstandige positie innamen ²⁰⁸. De Staten voerden in 1579 opnieuw een meer beperkte heffing ten behoeve van hun schuldendienst in, maar nu zonder akte van octroy ²⁰⁹. In de van deze heffing opgemaakte ordonnantie gebruikten de Staten een opvallende manifestatieclausule: “wy versoucken ende nietemin ordonneren *alle belanghebbenden* conform onsen consente ende bewillinge *tot vorenstaande bepalingen* hem dien volgende te reguleren” ²¹⁰. ‘Verzoeken en nietemin ordonneren (of bevelen)’ was een clausule die een gezagsdrager gebruikte, als hij een opdracht gaf aan een persoon of instantie die met een zekere consideratie behandeld moest worden. Oranje gebruikte de clausule in correspondentie met een gouverneur of een stedelijke regering ²¹¹. Men verwacht de clausule niet in een belastingwet. Het motief voor deze tegemoetkomende benadering van belastingplichtigen kan zijn geweest, dat de Staten zelf en steden en andere overheden die renten verschuldigd waren, belastingplichtig waren.

Bij de 100e penning van 1579 gebruikten de Staten in de manifestatieclausule de terminologie van de bedeprocedure van vóór de Opstand ²¹². Meegedeeld wordt, dat Oranje vanwege de Staten-Generaal de Staten van Zeeland had verzocht bepaalde financiële maatregelen te nemen. Vervolgens ‘consenteren’ de Staten van Zeeland de heffing van een 100e penning op onroerend goed. ‘Consenteren’ werd vóór de Opstand overgankelijk gebruikt. De Staten consenteerden een bede en de landsheer accepteerde het consent. In 1579 was er geen accepterende instantie meer. Bij de 100e penning van 1580 werd de clausule omgebogen naar de veranderde situatie: de Staten ‘consenteren, statuëren ende ordonneren’ de heffing van een 100e penning ²¹³. De clausule is tweeledig. ‘Consenteren’ heeft betrekking op het interne besluitvormingsproces binnen de Staten dat de grondslag is van het tot de buitenwereld gerichte bevel om zich naar de voorschriften te gedragen. Het wordt onovergankelijk gebruikt, een ‘consenteren in’. De clausule werd vervolgens verder gemoderniseerd door het interne besluitvormingsproces niet meer als ‘consenteren’, maar als ‘resolveren’ aan te duiden: ‘resolveren, ordonneren ende statueren’ ²¹⁴. Vervolgens werd de verwijzing naar het besluitvormingsproces weggelaten: ‘ordonneren ende statueren’ ²¹⁵. De Staten geven een opdracht. Dit was het enige dat de buitenwereld moest weten.

De praktijk vertoont niet consequent deze rechtlijnige aanpassing van de manifestatieclausule aan de nieuwe staatkundige situatie. In een plakkaat van 1578 ordonneren en bevelen de

²⁰⁶ NZ, I-C, 101, 127 vlg.

²⁰⁷ NZ, I-C, 132.

²⁰⁸ XVII-8 vlg.,-13

²⁰⁹ NZ, II, 673 vlg.; ordonnantie van 17/21-12-1579. Objecten van heffing waren tienden, schorren e.d. en renten verschuldigd door Staten, steden en andere publieke corpora.

²¹⁰ Onder *manifestatieclausule* wordt hier verstaan de clausule waarmee een wetgever zich bevelend, verbiedend of verzoekend tot de bestemmelingen van de wetgeving richt.

²¹¹ KHA, Fbk I, Ned.Miss., nr 122; Oranje aan ongenoemde [= gouverneur van Zierikzee]; 12-6-1573: “Is ons versouck u des nyetemin bevelende”; *ibidem*, nr 337; Oranje aan regering van Dordrecht; 13-10-1574: “*wij hebben* ulieden wel willen versoucken ulieden nyet des te min ordonnerende”.

²¹² NZ, II, 498; plakkaat van 25-9-1579.

²¹³ NZ, 1580–1582, 449; plakkaat van 27/28-4-1581. De tot de Walcherse steden beperkte Staten gebruikten overigens een vrijwel gelijke clausule in de reeds vermelde regeling inzake zoutuitvoer op 7-11-1575: ‘consenteren ende ordonneren’ (NZ, I-A, 72).

²¹⁴ NZ, 1588, 132; plakkaat op schouwgeld van 29-7-1588. In een eenvoudig geredigeerd plakkaat van beperkte strekking, heffing op landerijen op Walcheren voor financiering van wa chten, “ordonneren” de Staten (NZ, 1589, 82).

²¹⁵ NZ, 1601, 262; plakkaat op schouwgeld 1601 van 10-8-1601.

Staten expresselijk ²¹⁶. Varianten uit verschillende stadia worden naast elkaar, soms op eenzelfde dag, gebruikt, terwijl ook andere varianten voorkomen. Een variant kan een vaste plaats krijgen in de formulering van een bepaalde categorie wetgeving. Zo blijft 'consenteren, statuëren ende ordonneren' nog jaren in plakkaaten op de 100e penning in gebruik ²¹⁷. In een plakkaat van 18 september 1581 op immigranten "accorderen, statuëren ende ordonneren" de Staten ²¹⁸. In 1599 herleeft de terminologie van vóór de Opstand, als de Staten "accorderen ende consenteren mits desen, dat" de 100e penning wordt verhoogd ²¹⁹. In hetzelfde jaar 'consenteren, accorderen ende ordonneren' de Staten een impost op de overgang van onroerend goed e.d. door erfrecht of anderszins ²²⁰. Ook in 1600 combineren de Staten oud en nieuw, als zij verklaren te hebben "goet gevonden ende geresolveert, te consenteren ende accorderen in" een verhoging van de dubbele 100e penning ²²¹. Ook later is er verscheidenheid in de gebruikte clausules.

17.20 Statenzegel

Gelijktijdig met het denkbeeld, dat de positie van de Landraad grondig gewijzigd moest worden, kwam in het najaar van 1577 een plan ter tafel om een eigen zegel van de Staten in te voeren voor gebruik op akten van verkoop van geestelijke of andere goederen ²²². Als patroon van het zegel dacht men aan het wapen van Zeeland omringd door de wapens van de edelen en de zeven steden met het omschrift 'S[igillum] ordinum Zelandiae' ²²³. Het zegel – zelf symbool van eenheid – stelde op die manier de Staten voor als een veelheid, de tot dan toe gangbare opvatting van de aard van de Staten. Het wapen van Zeeland zou worden gedekt door de grafelijke kroon. Dit zal een bepaalde bedoeling hebben gehad. In de nauwe samenwerking tussen Zeeland en Holland sinds 1574 moest Zeeland opboksen tegen een dreigend Hollands overwicht. De voorstelling waarde rond, dat Zeeland en Holland maar één enkel graafschap waren. In die voorstelling zou van een eigen Zeeuwse identiteit weinig overblijven. Vandaar dat Zeeland met kracht het standpunt verdedigde, dat Zeeland een afzonderlijk graafschap naast het graafschap Holland was. Dit zou worden uitgedrukt door de gravenkroon op het Zeeuwse wapen.

Tot het maken van het zegel werd besloten, maar men was het er niet over eens of als laatste wapen dat van Vlissingen of dat van Veere geplaatst zou worden ²²⁴. Vervolgens verklaarde Zierikzee zich tegen de invoering van een zegel. De stad wilde de bestaande praktijk handhaven waarop men besloot van het gehele plan af te zien ²²⁵. In maart 1578 moest vanwege de Staten van Zeeland de satisfactie van Amsterdam worden gezegeld. De Staten besloten daarvoor het zegel van de Raad van Zeeland te gebruiken met de aantekening, dat dit in opdracht van de Staten was gedaan ²²⁶. In de volgende maand besloten de Staten

²¹⁶ ZA, GA Veere, nr 1556, fo 128r vlg.; plakkaat tot verzekering van betaling van toekomstige heffingen; Middelburg, 12-6-1578.

²¹⁷ Vgl. NZ, 1601, 255, in plakkaat 100e penning 1601 van 10-8-1601.

²¹⁸ NZ, 1580–1582, 526.

²¹⁹ NZ, 1599, 367; plakkaat op verhoging van 100e penning voor 1599 van 2/3-18-11-1599.

²²⁰ NZ, 1599, 28; plakkaat van 26-1-1599.

²²¹ NZ, 1600, 277; plakkaat van 3-11-1600.

²²² NZ, I-C, 30 (oktober 1577).

²²³ NZ, I-C, 30: "die wapenen van Zeelant met die croone van den graeffschappe, ende rontsomme die edelen ende seven steden wapenen". Wapen van de edelen was een helm. Tot steden behoort Reimerswaal. Indruk van zegel geeft vermoedelijk Zeeuwse legpenning van 1577 op ontruiming van Tholen door Spanjaarden (*Dugniolle*, nr 2710).

²²⁴ NZ, I-C, 41 vlg. Staten hadden Oranje om toestemming voor maken van zegel gevraagd. Oranje ging er mee akkoord voor zoveel het hem aanging 'zoo van weghe[n] die Ierste Edele [zijn zoon Philips Willem] als een van de Breede geërfde', dus niet als 'hoge overheid'. Protocollaire voorrang was tussen Veere en Vlissingen belangrijk geschilpunt (XI-10).

²²⁵ NZ, I-C, 54 (18-12-1577): "den ouden voet, te wetene dat elcke stadt met zijn zeghel zeghelen zoude de briefven statschewyse te verleenen[= van de Staten uit te gaan], ofte emmers gheteekent werden by de secretarissen van elcke stadt".

²²⁶ NZ, I-B, 167 vlg. (zegeling op 21-3-1578). 'Raad van Zeeland' was Landraad die in voorjaar van 1578 werd vervangen door college van Gecommitteerde Raden der Staten van Zeeland.

datzelfde zegel geschikt te maken voor gebruik door Gecommitteerde Raden als Statenzegel²²⁷.

²²⁷ Scherft, 'Luctor et Emergo', in: *Archief* 1979, 163, met afbeelding 13 van aangepast zegel.

Afkortingen in voetnoten

ARA	=
KHA	= Koninklijk Huis Archief
Knuttel	= pamflet Knuttel ?
NNBW	= Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek
NZ	= <i>Notulen van Zeeland</i> ; <i>Notulen van Zeeland 1574–1578</i> ; 's-Gravenhage, 1915. Heeft drie afzonderlijk gepagineerde delen die aangeduid kunnen worden: I-A, I-B, I-C
RH	= Register Holland
VROA	= <i>Verslagen omtrent 's Rijks Oude Archieven</i>
ZA	= Zeeuws Archief ?

Literatuurlijst

A

Actes des Etats Gén.
Van Alfen, Dagregister
Ankersmit, 'Kossmann en de politieke theorie'
R. Apers in Biographie nationale, publiée par l'Académie de Belgique, deel 24; Brussel, 1926-1929
Apologie (ed. Verwey)

B

Baelde, M., De domeingoederen van de vorst in de Nederlanden omstreeks het midden van de zestiende eeuw (1551–1559); Brussel, 1971
Baelde en Van Peteghem, 'Pacificatie van Gent', in: Opstand en Pacificatie in de Lage Landen
Bakhuizen van den Brink, 'Eerste vergadering'
Bartier, 'Un discours du chancelier Hugonet aux Etats Généraux de 1473', in: Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, deel CVII, 127-156; Brussel, 1942
Bartstra, 'Oranje als rebellenleider'
De la Bassecour Caan, Schets
Bauwens – Van Driel, Kanonnenvoer en Erewacht
Becht, Statistische gegevens
Bijdragen tot het Oude Strafrecht in België, 2e druk
Biografisch lexicon Protestantisme
Biographie nationale de Belgique; 44 dln; Brussel, 1866–1988
Blok, 'Jan van Nassau', in: Verspreide Studiën
Blom, 'De Kaai', in: Vondsten in Veere
Bohm III, Revolt
Bondam, Verzameling
Bonger, 'De dichter van het Wilhelmus' in: Wilhelmus in artikelen
Bonger, 'Oranje en Coornhert'
Boogman, 'Die holländische Tradition', in: Van spel en spelers
Bor, P., Oorsprongk, begin en vervolgh der Nederlandsche oorlogen, beroerten en borgerlyke oneenigheden; 4 dln; Amsterdam, 1679–1684
Bos-Rops, Graven op zoek naar geld
Boxhorn, Chroniick
Brahe, Eeuw-vreugde
Brahe, Kerkelyke Redenvoering
De Brakke, "Inleiding tot eene beschrijving der rechten van den heer van Vere", Archief ZGW 1930, 141 vlg.
Brouwer, Albert en Ingena Vellekoop, Spaans benauwd. Strijdende Geuzen en Spanjaarden in het Maasmondgebied 1568 – 1575; Vlaardingen, (1984)
Brugmans, 'Utrechtsche Kroniek', in BMHG, dl 25
Brugmans, P.A., 'Bijdrage ter teregtwijzing' (met reactie van G.van Enst Koning)
De Bruine, Inventaris archief Vlissingen

Brunner, 'Vom Gottesgnadentum'
De Bussy, Satisfactie van Utrecht

C

Caldecott-Baird, Duncan, *The expedition in Holland 1572-1574*; Londen, 1976
Calendar of State Papers, Spanish, 1568-1579
Calvijn, *Institutio christianae religionis*
Camphuysen, *Redevoering* (1778)
'Commissie op Philibert van Serooskerken'; anonieme mededeling in: *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 16e jrg., 1860; 4e serie, 1e deel; Utrecht, 1860, 21 vlg.
Der Coopliedē Handboucxkin. Gent, 1545; daarin met afzonderlijke titel: *De droghe/ natte/ ende langhe maten/ als vā cooren/ [enz.]*. Gent, 1544.
Cornelissen, *Waarom zij geuzen werden genoemd*
Correspondance Marguarite d'Autriche
Coustumen Statuten, Privilegien ende Ordonnantien der Stadt Vlissingen; Vlissingen, 1763

D

Damen, *Staat van dienst*
Darby, G. (ed.), *The Origins and Development of the Dutch Revolt*; Londen, New York, 2001
Dekker, *Scamele landstede*
Dekker, 'Vertegenwoordiging'
Dekker, 'Zeeuwse vronen'
Dekker, C., *Zuid-Beveland. De historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de middeleeuwen*; Assen, (1971)
Dekker en Baetens, *Geld in het water*
Gustave Derudder, *Cats. Sa vie et ses œuvres*; Calais, 1898
Van Deursen, 'Holland's Experience of War'
Van Deursen, *Kopergeld Gouden Eeuw*
Van Deursen, *De last van veel geluk*
Van Deursen, A.Th., 'Tussen eenheid en zelfstandigheid. De toepassing van de Unie als fundamentele wet', in: Groenveld, S.en Leeuwenberg, H.L.Ph., red., *De Unie van Utrecht .Wording en werking van een verbond en een verbondsacte*; Den Haag, 1979, 136-154
Deursen, A.Th.van, 'Willem van Oranje', in: A.Th.van Deursen en H.de Schepper, *Willem van Oranje: een strijd voor vrijheid en verdraagzaamheid*; Weesp, Tielt, 1984
Dierickx S.J., M., 'De eerste jaren van Filips II, 1555-1567', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IV, Utrecht, Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven, 1952
Digges, *Compleat Ambassador*
Van Dijk, 'Financieel aandeel van Delft' in: *BMHG*, dl 54
H.van Dijk en D.J.Roorda, 'Het Patriciaat in Zierikzee tijdens de Republiek' in: *Archief KZGW* 1979.
Dirksen, 'Opstand'
Dirksen, W. 'Stad, buurt en commanderij in 1574-1765', in: J.Dekker e.a., red., *Een bijzonder huis op een bijzondere plek. Het Van de Perrehuis in Middelburg en zijn omgeving*; Middelburg, 2000
Dirksen, W., 'Alva en de Nederlandse belastinggeschiedenis', in: *Weekblad voor fiscaal recht*, nr 5585, 31-3-1983 *Divisiekroneik*, II
Dommissie, 'Ambachtsheerlijkheid Oud Vlissingen'
Van Dorsten, 'Alternatieven', in: *Holland*, 4e jrg.
Drossaers, 'Prins en Prinsdom Oranje'
Dugniolle, *Le jeton historique des 17 provinces des Pays-Bas*; 4 dln; Brussel, 1876-1880
Van Durme, Antoon Perrenot

E

Elias, 'Schetsen geschiedenis Zeewezen'
Elias, *Vroedschap Amsterdam*
Elkan, art. (van) *Waelwyck*, NNBW, I, kol.1529
Van Empel en Pieters, *Zeeland door de eeuwen heen*

Enthoven, V., *Zeeland en de opkomst van de Republiek. Handel en strijd in de Scheldedelta c. 1550–1621*; Leiden, 1996
 Ermerins, J., *Eenige Zeeuwsche Oudheden, uit echte stukken opgeheldert en in het licht gebracht*; 8 dln.; Middelburg, 1780–1794.
 Ermerins, *Eenige Zeeuwsche Oudheden. (Heren van Vere uit huis Bourgondië)*
 Ermerins, *Enige Zeeuwsche Oudheden*; Schouwen en Duiveland, 1797
 Ermerins, Vere, 2e stuk
 Ermerins, Vere, 3e stuk
 J.C.van Es, 'Zestiende-eeuwsche vrachtvaart-bescheiden. Vier scheepvaartrekeningen van 1574, 1575 en 1576.' in:
Ec.Hist.Jb. 20 (1936), 258 vlg.
 Evans (ed.), John X., *The works of Sir Roger Williams*; Oxford, 1972
 Van Eysinga, *Internationaal statuut*

E

Fockema Andreae, *Bijdragen rechtsgeschiedenis*
 François, *Handboek*
 Frijhoff, 'Hollands hegemonie'
 Fruin Th.Az., R., *Archief Reimerswaal*
 Fruin [Th. Az.], R., *Het archief van prelaat en edelen van Zeeland*; 's-Gravenhage, 1904
 Fruin Th.Az., R., *Inventaris Abdij*
 Fruin Th.Az., R., *Keuren van Zeeland*
 Fruin [Th. Az.], R., *De provincie Zeeland en hare rechterlijke indeeling vóór 1795*;
 [Middelburg,] 1933
 Fruin Th.Az., R., *Rekeningen Bourg.-Oost.*
 Fruin Th.Az., R., 'Schot en bede'
 Fruin, R.J., 'Anecdota van Marnix', *Verspreide Geschriften*, VIII
 Fruin, R.J., 'De Annales van Franciscus Dusseldorp'; *Verspr. Geschr.*, VII, 322 vlg.
 Fruin, R.J. 'Beleg', *Verspr. Geschr.*, II
 Fruin, R.J., 'Een commissieboek van Prins Willem I', in: *Verspreide Geschriften*, VII
 Fruin, R.J., 'Gorcumsche martelaren', in: *Verspreide Geschriften*, II.
 Fruin, R.J., (ed.), 'Journaal van Splinter Helmich'
 Fruin, 'Kroniek van Pieter Joossen'
 Fruin, R.J., 'De Nederlandse ballingen in Engeland, betrokken in den opstand hunner landgenooten tegen Spanje 1568-'70', in: *BVGO*, 3e reeks, 6e deel (1892)
 Fruin, R.J., 'Prins Willem in onderhandeling', *Verspreide Geschriften*, II
 Fruin, R.J., 'Prins Willem I in het jaar 1570', in: *Verspreide Geschriften*, II
 Fruin, R.J., *De tachtigjarige oorlog. Historische opstellen. Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog 1588–1598*;
 's-Gravenhage, 1941
 Fruin, R.J., 'Voorspel'
 Fruin, R.J., 'Ziekten', in: *Verspreide Geschriften*, III.
 Fruin – Colenbrander, *Geschiedenis staatsinstellingen*
 Fruytier, art.(van) Stryen, *NNBW*, VI, kol. 1264 vlg.

G

GA Arnemuiden, *regestenlijst*
 Gachard, *Coll.Doc.Inédits*
 Gachard, [L.-P.], ed., *Correspondance de Guillaume le Taciturne, prince d'Orange, suivie de pièces inédites sur l'assassinat de ce prince*; 6 dln.; Brussel, 1847–1866
 Gelder, H.A.Enno van, 'Nederlandse adel' (Aula)
 Van Gelder, *De Nederlandse munten*, 8e dr. (2002)
 Génard, 'Les résolutions des députés pour l'Union d'Utrecht [enz.]' (**Petit, I, kol.148**)
Bull.Comm. d'hist., 4e S. XV, 75
 Van Gent, *Pertijelike saken*
 Geurts, *Nederlandse Opstand in de pamfletten*
 Geyl, *Engelse figuren*
 Geyl, *Nederlandse stam*

Giry, Manuel de Diplomatieque
P.J.Goetschalckx, 'Invoering van de hervorming te Naaldwijk, Honsholredijk en andere plaatsen rond de stad Delft', in: *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem*, 27 (1903)
F. Gooskens, 'De grenzen tussen kaapvaart en zeeroverij. De activiteiten van kapitein Frans Behem tussen 1537 en 1539.' in: *Archief KZGW* 1986, 2 vlg.
Gordon, A., *De Potestate Guilielmi I, Hollandiae sub Philippo II gubernatoris, cum ordinaria, tum extraordinaria*; Leiden, 1835
Gosses, *Rechterlijke organisatie*
Gosses-Japikse, *Handboek*, 3e dr.
J.L.van der Gouw, 'Insignia Hollandiae', in: *Verslag Gedeputeerde Staten Zuid-Holland* 1959
Gouwe, Leendert. M. van der, 'Jacqueline de Smit, Vrouw van Baarland' in: *Bulletin Stichting Oude Zeeuwse Kerken*, Graas, 'De 'nyeuwe religie' te 's-Hertogenbosch
Grapperhaus, Alva en de Tiende Penning
's Gravezande, *Tweede Eeuw-gedachtenis*
Van Grijpskerke, 'T graafschap van Zeeland
Groen, *Archives*
Groen van Prinsterer, G., ed., *Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau*; 1e serie; 8 dln.;
Leiden, 1835-1847
Groen van Prinsterer G., ed., *Archives, Première Série Supplément*; Leiden, 1847; IV [Vliss.]
Groenveld, Hooft
Groenveld, 'In de frontlinie' in: *Jaarboek 2001-2003 Oudh. Kring Vier Ambachten*
Groenveld, Leeuwenberg, Mout, Zappey, *De Tachtigjarige Oorlog. Opstand en consolidatie in de Nederlanden* (ca. 1560 - 1650; daarin S.Groenveld, 'De Opstand in een radicale fase, 1567 - 1575'
Groenveld, 'Prins Willem van Oranje'
Groenveld, 'Trouw en verraad tijdens de Nederlandse opstand', in *ZT*, jaarg. 1987, nr 1
Grol, Van, *Geschiedenis der oude havens van Vlissingen* nr 62, nov. 2009
H.G.van Grol, 'Het Zeeuwsche Prijzenhof te Vlissingen (1575-1577)'
Groot Placaet Boeck [later: Placaat Boek], *Inhoudende Placaaten ende Ordonnantien van de Hoog Mogende Heeren Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden ende van de Edel Groot Mogende Heeren Staaten van Holland ende West-Friesland, Mitsgaders van de Edel Mogende Heeren Staaten van Zeeland*; 9 dln.; 's-Gravenhage, 1657-1795.
Grote Raad Mechelen, *Dossiers beroepen uit Holland*

H

Haak, art. 'Floris van Pallandt', *NNBW*, V, kol.424 vlg.
van Haecht, *Kroniek*
Alister McHale, *Civilization*
Heeringa, K., *Het archief van de Staten van Zeeland en hunne Gecommitteerde Raden 1574 (1578)-1795 (1799)*;
's-Gravenhage, 1922
Heeringa, K., 'Het beheer der geldmiddelen van Zeeland van de troebelen tot de oprichting der Rekenkamer', in:
Nederlandsch Archiefblad, jrg. 27 (1918-1919); Groningen, 1919, 188-212
Heeringa, K., 'De instructiën voor de gewestelijke regeering van Zeeland, 1574-1586', in:
Archief ZGW, 1912, 27-128
Heeringa, K., 'De leiders der Staten van Zeeland in de jaren 1577-1580' in: *Archief ZGW*, 1918
Heeringa, K., 'Stukken betreffende de inkomsten van Zeeland in 1572 en volgende jaren en de invoering der gemene middelen', in: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd in Utrecht)*, 64; Utrecht, 1943, 31-44
Heeringa, 'Stukken afkomstig van Van den Warck'
Henderikx, 'Geschiedenis van de norbertijner abdij'
Henderikx, 'Het ontstaan en de ruimtelijke ontwikkeling van Veere tot circa 1400', in: *Land, water en bewoning*,
P.A. Henderikx, 'Het ontstaan en de vroegste ontwikkeling van Zierikzee tot circa 1300', in:
Kroniek van het land van de zeemeermin (Schouwen-Duiveland), 1997, 5-26, ook opgenomen in bundel Peter A.Henderikx, *Land, water en bewoning. Waterstaats- en*

nederzettingsgeschiedenis in de Zeeuwse en Hollandsedelta in de Middeleeuwen;
 Hilversum, 2001.
 Henderikx, 'Vorming van markizaat'
 Van Herwerden, 'Oranje'
 Van Herwerden, Verblijf
 Van Herwerden, Lodewijk van Nassau in Frankrijk
 Hibben, Gouda in revolt
 Van Hijum, L.M., Grenzen aan macht. Aspecten van politieke ideologie aan de hoven van
 Bourgondische en Bourgondisch-Habsburgse machthebbers tussen 1450 en 1555;
 (Enschede), 1999
 Höhlbaum, KöLner Inventar
 Hooft, P.C., Nederlandsche Histoorien, seedert de ooverdraght der heerschappye van Kaizar
 Karel den Vyfden, op kooning Philips zynen zoon; Amsterdam, 1642
 Van der Horst, 'Kerkelijk Veere', in: De Katholiek, deel 48
 Hoync van Papendrecht, Analecta
 Hüffer, Vrouwenabdij
 Hugenholtz, 'Opstand en revolutie in de Middeleeuwen' in: Dancwerk
 De la Huguery, Mémoires inédits
 De Hullu en Verhoeven (ed.), Andries Vierlingh, Tractaet van Dyckagie

I

Immink, artikel "staten" in WP, 6e dr., XVII, 47
 Immink, 'Beschouwingen over de ontwikkeling van de begrippen volk en vertegenwoordiging',
 in: P.W.A. Immink, Verspreide geschriften; Groningen, 1967, 141–163
 Immink, 'Landsheerlijke raad en statenvergadering', in BGN, I, 242–248.
 Immink, 'Volk en vertegenwoordiging'
 Van Iperen, Historische redenvoering, bij het ontdekken der gedenknaald [enz.]
 Van Iperen, Jubel-feest
 Van Iperen, Plegtige redevoering (1772)

J

Jansma, 'Dordrecht wordt geus' in: Economisch-historische opstellen (Snellerbundel).
 Jansma, Raad en Rekenkamer
 Janssen, A Trias Historica on the Revolt of the Netherlands (enz.), in: Clio's Mirror (Britain and
 Neth. VIII)
 Japikse, Resolutiën Staten-Generaal, Japikse, N. en Rijperman, H.H.P., ed., Resolutiën der
 Staten-Generaal van 1576 tot 1609; 14 dln; 's-Gravenhage, 1915–1970
 Japikse, Resolutiën der Staten-Generaal, IV (RGP 43)
 N.Japikse, 'Verslag van een onderzoek naar ongedrukte resolutiën der Staten van Holland na
 1572' in: BMHG 28
 (1907)
 De Jonge, Besluiten van de Staten-Generaal.
 De Jonge van Ellemee, B.M., Geschiedkundig onderzoek naar den rechtstoestand der
 Zeeuwsche geestelijke goederen van 1572 tot in het begin der 17e eeuw; Zierikzee,
 1906
 B.M.de Jonge van Ellemee, 'De verheffing van Arnemuiden tot stad', in: VOVR, Verslagen en
 mededeelingen, 5e dl Jongkees, Staat en kerk

K

Kaajan, 'Unie van Delft'
 Keen, Laws of War
 De Kempnaer, Specimen
 Kernkamp, Handel op den vijandKluiver, 'Prinsenlogement'
 Kervyn, Hugénots
 Kervyn de Lettenhove, [J.C.M.B.] en Gilliodts van Severen, L., ed., Relations politiques des
 Pays-Bas et de l'Angleterre sous le règne de Philippe II; 11 dln; Brussel, 1882–1900
 Kesper, 'Brief' (BMHG 30)
 Kesteloo, Arnemuiden
 Kesteloo, Domburg

Kesteloo, 'Stadsrekeningen Middelburg'
 Kleyntjens en Sloomans, Hervorming te Bergen op Zoom
 Klink, Opstand
 Kluit, A., *Historie der Hollandsche staatsregering, tot aan het jaar 1795*; 5 dln; Amsterdam, 1802–1805
 Kluit
 Kluit, Inwijdingsrede
 Kluit, *Historia critica*
 J.H.Kluiver en P.T.E.E.Rosenberg, 'Wagenaarstraat 1, een middeleeuws 'hofhuis'', in: *Archief KZGW* 2001
 Knappert, Willem I
 Koenigsberger, Monarchies
 Kokken, Steden en Staten
 Kooijmans en Misset, 'Van rebellen tot 'koningen in eigen huis'
 Koopmans, Staten van Holland en Opstand
 Koops, 'Cessie in de Staten'
 Kronijk Hist.Gen., 16^e jrg. (1860)
 F.Kossmann, 'Een "Bewegliche Demonstration" tot lof van Prins Willem van Oranje', in: *Het Boek, Nieuwe Reeks*, 21e deel (Den Haag, 1933)
 Kossmann, 'De Nederlandse Opstand', in: [E.H.Kossmann], *Geschiedenis is als een olifant*, 53 vlg.
 Kossmann, 'Volkssouvereiniteit'
 Kossmann en Mellink, *Texts*
 Kossmann – Putto, 'Bestuur'
 De Kraker, *Landschap uit balans*
 Kranenburg, *Inleiding vergelijkende staatsrechtwetenschap*
 Kruse, Wilhelm von Oranien und Anna von Sachsen

L

Lademacher, H., *Die Stellung des Prinzen von Oranien als Statthalter in den Niederlanden von 1572 bis 1584*; Bonn, 1958
 Lambrechtsen van Ritthem, N.C., 'Beknopte geschiedenis van de Middelburgsche rhetorikkamer Het Bloemken Jesse',
 in: *Verhandelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1e serie, III, 1e stuk; Leiden, 1819, 117–175
 Lantsheer, *Catalogus Zel. III.*, I,
 Lasonder, *Archieven rechtbanken Zeeuwsche eilanden*
 Leendertsz, 'Tekst'
 Leeuwenburg en Smit, 'Ongedrukte resolutiën', in: *BMHG*, 61
 Lemmink, *Staten*
 Leupen, 'De representatieve instellingen in het Noorden 1384 – 1482', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, IV
 Liesker, R. en Fritschy, W., *Gewestelijke financiën ten tijde van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Deel IV, Holland (1572–1795)*; Den Haag, 2004
 Herman Vander Linden, *Itinéraires*
 J.de Loos-Haaxman, 'Nog eens Ds. Isaäc Junius Franchoyzn.' in: *De Nederlandsche Leeuw*, 75e jrg. (1958)
 Lousse, *La société d'ancien régime*

M

Maarschalkerweerd – Dechamps, *Archief heren van Veere*
 McGrath, Alister, *The Intellectual Origins of the European Reformation*
 Maltby, Alba
 F.K. Mann, 'Beiträge zur Steuersoziologie', in: *Finanzarchiv, Neue Folge*, II (1934)
 Corr. Margaretha – Philips II
 Marnix, *Godsdienstige en kerkelijke geschriften* (ed. J.J.Toorenenberg), deel III
 Meerkamp van Embden, ed., 'Goudsche Vroedschapsresoluties', 1562–1572, in *BMHG*, dl 39
 Meerkamp van Embden, A., 'De Prins en de Staat van eersten edele in Zeeland', in: *Prins Willem van Oranje 1533–1933*; Haarlem, 1933, 101–123
 Mees (ed.), *Apologie*

De Meij, Watergeuzen
P.A. Meilink, 'Gegevens aangaande de bedrijfskapitalen in den Hollandschen en Zeeuwschen handel in 1543', in: *Ec. Hist. Jbk*, 8e dl (1922), 269 vlg.
Meilink, 'Holland en conflict'
Meilink, *Inventaris van de Staten van Holland vóór 1572*
Meilink, 'Rekening van Dirk van Kessel', in: *BMHG*, dl 47
Meindersma, art. *Agylaeus*, *NNBW*, I, kol. 47 vlg.
Commentaires de Bernardino de Mendoza sur les événements de la guerre des Pays-Bas 1567-1577. Traduction nouvelle par Loumier, I; Brussel, 1860
Van Meteren, *Historie*, ed. 1614; ed. 1786
Meyer, *Römischer Staat*
Molhuysen, *Bronnen Leidsche Universiteit*
De Mondoucet, *Lettres et Négociation s*(ed. Didier)
De Monté Verloren – Spruit, *Hoofdlijnen*
De la Mothe Fénélon, *Correspondance diplomatique*
Mout, *Plakkaat*
Mout, 'De tirannie verdreven'
Mout, 'Van arm vaderland'
Muller, 'Prins Willem I en Frankrijk'
Muller, P.L., *De Staat der Vereenigde Nederlanden, in de jaren zijner wording. 1572–1594.*; Haarlem, 1872

N

Naber, 'Gemalinnen'
Nagtglass, *Levensberichten*
Nagtglass, *Zelandia Illustrata*
....., *Inventaris Nassause domeinen*
Fritz [abusief voor Frederik] Nagtglass 'Vlissingen der Zukunftshafen der Deutschen Dampferlinien', in: *Schorers Familienblatt*, VII. Band (1886), Beilage zu Nr. 3.
Neuteboom-Dieleman, 'Van Rommerswale gesproken'
Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 2^e dr.
Van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier*
Van Nuffel, 'De opstand van de Nederlanden in de literatuur', in: *Opstand en Pacificatie in de Lage Landen*

O

Van Oostrom, *Maerlants wereld*
Opstand en Pacificatie in de Lage Landen
Oudendijk, 'Den Coninck van Hispaengien heb ick altijd gheeeert', in: *Dancwerk*
Oudendijk, J.K., *Het 'contract' in de wordingsgeschiedenis van de Republiek der Verenigde Nederlanden*. Leiden, 1961.
Oudendijk, 'Kaperbrieven'

P

Pacificatie van Gent
Pamflet Kn. 7306a
Parker, G., *The Dutch Revolt*; Penguin Books, revised ed. 1985
Paulus, Pieter, *Betoog van Zeelands regt, tot het stigten eener hoogeschole*
Paulus, *Verklaring der Unie*
Petit, Le, *La Grande Chronique*
Phillips, William D., Jr., en Rahn Phillips, Carla, 'Spanish Wool and Dutch Rebels: The Middelburg Incident of 1574', in: *The American Historical Review*, vol. 82 (1977), 312–330
N. Plomp, 'Legitimatie', in *Jaarboek Centr.Bur. Gen.*, 41 (1987).
Poelman, *Bronnen Oostzeehandel*
Postma, 'Ontstaan van Nederlands Statenbewind' (*BMHG* 2005)
J. Pot, *Het beleg van Zierikzee*
Pot, J., ed., 'Verhaal van het beleg voor Zierikzee (1575–1576) door Cornelis Claes', in: *BMHG*, 50e dl; Utrecht, 1929; 107–140.

Poullet, E., en Piot, Ch., ed., *Correspondance du cardinal de Granvelle (1565–1586)*; 12 dln; Brussel, 1877–1896
 Prevenier, 'Zeeuwse adel', in: E.Dijkhof en M. van Gelder, (red.), *Uit diverse bronnen gelicht (opstellenbundel voor Hans Smit), Den Haag, 2007*
 Prevenier en Smit, *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544*, dl I, 2e stuk; 's-Gravenhage, 1987
 Priester, L., 'De besturen van Walcheren circa 1400–1574', in: *Duizend jaar Walcheren. Over gelanden, heren en geschot, over binnen- en buitenbeheer*, Middelburg, 1996 (Werken KZGW, 8)
 Prims, *Beelden uit den cultuurstrijd*

R

Raad van State 450 jaar; *Repertorium*; 's-Gravenhage, 1983.
 Rahlenbeck, Charles, *L' Inquisition et la Réforme en Belgique*, Brussel, 1857
 Rapport 1569: 'Zeeland en Holland in 1569. Groenveld en Vermaere, 'Rapport voor Alva' 103 vlg. *Een rapport voor de hertog van Alva bewerkt door S.Groenveld en J.Vermaere*; in: *Nederlandse Historische Bronnen uitgegeven door het Nederlands Historisch Genootschap*, 's-Gravenhage, 1980, 103 vlg.
 Register Van der Goes
 Regt van Syne Hoogheyd
 Renier, Noord-Nederlandse natie
 Reyd, E. van, *Oorspronck ende voortganck van de Nederlandsche oorloghen. Ofte waerachtighe historie van de voornaemste geschiedenissen in de Nederlanden ende elders voorgevallen zedert den jare 1566. tot het jaer 1601. Tweede ed.*, 1633.
 Van Reyd, *Historie* (ed. 1650)
 Van Riemsdijk, *Thesaurie en Kanselarij*
 Rijpperda Wierdsma, *Politie en Justitie*
 Rogge, 'Het Album van Emanuel van Meteren'
 Rogier, 'Constitutioneel karakter'
 Rogier, *Geschiedenis van het Katholicisme*, 3e dr.
 Rollin Couquerque en Meerkamp van Embden, ed., 'Goudsche Vroedschapsresoluties', 1501–1524, in *BMHG*, dl 37 Römer, Kloosters
 Romeijn, *Stadsregering*
 Roof, 'Rooms-katholieke Zeeuwen'
 Rooze–Stouthamer, *Hervorming*
 Rooze–Stouthamer, C., *De opmaat tot de Opstand. Zeeland en het centraal gezag (1566–1572)*; Hilversum, 2009
 Rosenfeld, 'The provincial governors' in: *Standen en Landen*, XVII, 58 vlg.
 P. de la Ruë, *Geletterd Zeeland*,

S

Van Schelven, Marnix
 Van Schelven, Willem van Oranje
 Schenk, *Geschriften*
 De Schepper, 'Burgerlijke overheden'
 Scherft, *Sterfhuys*
 Schoengen, *Monasticon Batavum*
 Schöffner, 'Oranje's leven en streven'
 Schotel, Floris I. en II. van Pallan
 Schotel (ed.), *Legende der Geusen Troubele*
 J.B.J.N. ridder de van der Schueren, *Brieven en onuitgegeven stukken van jonkheer Arend van Dorp*, I (Werken HGU N.S. 44), XVIII.
 Mr. J.B. ridder de van der Schueren, Louis de Boisot; Leiden, 1894.
 L. Sicking, 'Door Oranje overschaduwd ? Het hof van Maximiliaan van Bourgondië, heer en markies van Veere', in:
 M.Damen en L. Sicking (red.), *Bourgondië voorbij. De Nederlanden 1250–1650*.
 L. Sicking, *Neptune and the Netherlands*
 J.P.Sigmond, 'Een voyage ter zee, anno 1544.' in: *Archief KZGW*, 1992, 89 vlg.
 Smedes, 'Vroege populariteit'
 H.J. Smit, *Handel met Engeland*, II-2 (RGP 91)
 Smit, 'Inleiding Financie van Holland'

J. Smit, 'De omzetting van het Hof van Holland in 1572' in: *Bijdr. V.G. en O.*, 6e reeks, 2e dl (1925)
 Smits, 'Belangrijke brief'
 Sneller, Unie
 Sneller, Z.W., en Unger, W.S., *Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Frankrijk*, I, 's-Gravenhage, 1930
 (RGP 70)
 J.F.van Someren, *La correspondance du prince Guillaume d'Orange avec Jacques de Wesenbeke*; Utrecht – Amsterdam, 1896
 J.F.van Someren, 'Depesches van Prins Willem van Oranje van de jaren 1572, 1573, 1574' in: *De Navorscher*, 47e jrg. (1897)
 Van Someren, 'Oranjes briefwisseling met Van Wesenbeke'
 Van de Spiegel, 'Grondenaar' (1770), in *Vreede*, I, 455 vlg.
 Van de Spiegel, L.P., *Historie van de satisfactie, waar mede de stad Goes en het eiland van Zuid-Beveland zich begeeven hebben onder het stadhouderschap van prins Willem van Orange, in het jaar 1577*; Goes, 1777
 Van de Spiegel, L.P., *Onuitgegeeven stukken*
 Van de Spiegel – Ermerins, *Bundel van onuitgegeeven stukken*, 2e deel
 Charlie R. Steen, *A Chronicle of Conflict: Tournai, 1559–1567*; Utrecht, 1985
 Van Steensel, 'Edelen'
 Sterk, *Philips van Bourgondië*
 Stoppelaar, J.H. de, *Inventaris van het Oud Archief der stad Middelburg 1217–1581*; Middelburg, 1883
 Stoppelaar, J.H. de, 'Over enige minder bekende personen te Vlissingen, tijdens haar verzet tegen Spanje in 1572, tegenwoordig', in: *De Navorscher*, deel VIII (1858)
 Sutherland, 'Engeland en de Opstand'
 Swart, K.W., *Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand 1572–1584*; Den Haag, 1994

T

Taal, 'Graafschap Zeeland'
 J.B. de Tassis, *Commentariorum de tumultibus Belgicis sui temporis libri octo*, in: C.P. Hoyneck van Papendrecht, *Analecta*, tom. II, pars II.
 Tegenwoordige Staat van Zeeland, I, II,
 Tegenwoordige Staat, XIX,
 Terlinden en Bolsée, *Recueil des Ordonnances des Pays-Bas*; 2e Série 1506 – 1700
 Den Tex, Oldenbarnevelt
 Theissen, *Regering van Karel V*
 De Timmerman junior, J., *Specimen juris publici Belgici inaugurale de Unione Hollandiam inter et Zeelandiam*; Utrecht, 1748
 De Timmerman – Versluys, *Costumen Middelburg*
 Tracy, James D., *The Founding of the Dutch Republic. War, Finance, and Politics in Holland, 1572–1588*; Oxford, 2008
 [G.M.] Trevelyan, *English Social History*, 1979

U

H. Uil, 'De Satisfactie van Goes', in: *Historisch Jaarboek voor Zuid- en Noord-Beveland*, nr 3 (1977)
 Unger, *Bronnen Middelburg*
 Unger, *Catalogus Zel.* III., IV, 928).
 Unger, *Monumenten van Middelburg*, 2e dr.
 W.S. Unger, 'Rechtsbronnen van Brouwershaven', in: *V.O.V.R. Verslagen en mededeelingen*, dl 9, no.1, Utrecht, 1935.
 Unger en Westendorp Boerma, 'Steden van Schouwen', in: *Archief ZGW* 1956, 30.
 Unger en Westendorp Boerma, 'Vere'

V

Joannes van de Velde, *Tweehonderd-jarig Jubelfeest*
 N.Veldhuis, 'Vlissingen heeft gekozen . . .'; in: *Zeeuws Tijdschrift*, jrg.22 (1972), 46

Kn. 7306a, *Verscheyden Remonstrantien* [enz].; 1652
Verslagen omtrent 's Rijks oude archieven; XLVIII, tweede deel, 1925; 's-Gravenhage, 1926
 Versprille, art. Rollema, NNBW, IX, kol. 878
 Verwer, *Memoriaelbouck*
 Verwey, *Geschiedenis van Nederland. Levensverhaal van zijn bevolking*; dl. II: *Groei tot een staat*; Amsterdam, 1996
 (5e dr.)
 D.Visser, 'Junius. *The Author of the Vindiciae contra Tyrannos?*', in: *T.v.G.*, 84e jrg. (1971)
 Van Visvliet, *Inv.hss. ZGW 1861*, 50, sub 7°
 Vlaamsche kronyk, ed. Piot
 Van Vliet, *Vissers in oorlogstijd*
 Vloten, J.van, **INVULLEN**, in: *Bijdragen tot de Oudheid -kunde en Geschiedenis inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen, verzameld door H.Q.Janssen en J.H.van Dale*; III, Middelburg, 1858
 Vloten, J.van, 'Geuzentochten in Staatsvlaanderen, in den Zomer en Herfst van 1572', in: *Bijdragen tot de Oudheid -kunde en Geschiedenis inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen, verzameld door H.Q.Janssen en J.H.van Dale*; IV, Middelburg, 1859
 Van Vloten, *Middelburgs beleg en overgang*
 Van Vloten, *Nederland tijdens den Volksopstand tegen Spanje, 1564 – 1581*
 Van Vloten, *Nederlands opstand tegen Spanje*; 3 dln; 1858 –1860
 Van Vloten, *Onderzoek beroerten*
 Voorda, *Criminele Ordonnantien*
 De Vos, *Vroedschap van Zierikzee*
 Vrankrijker, *Motiveering van onzen opstand*

W

De Waard, *Inventaris Walcheren*
 Waelwyk, A.G., *Vaderlandsche Remarques volgens en op de Staatkundige geschriften (CONTR)* van Mr. Simon van Slingelandt, over de oude regeering van Holland, onder de graaven, en de verandering daar in gevallen zeedert de troublen; 's-Gravenhage, 1787
 Wagenaar, **AANVULLEN** Aan de 'Byvoegsels en Aanmerkingen'
 Te Water, *Tweede Eeuw-feest van de Vryheid*
 Te Water, *Historie van het Verbond en de Smeekschriften der Nederlandsche Edelen*
 Te Water, *Historie van het Verbond*, 2e stuk
 Te Water, *Plechtige inhuldiging*
 Waterbolk, 'Een heilig huisje gestut ?' in: *Verspreide Opstellen*, 94 –101.
 Wellens, R., *Les Etats Généraux des Pays-Bas des origines à la fin du règne de Philippe le Beau (1464–1506)*; Heule, 1974 (*Standen en Landen LXIV*)
 Wiersum, 'Oudste geschiedenis van polder Walcheren'
 Wijdenes Spaans, art. 'François Maelson', NNBW, IX
 Van Wijn e.a., *Byvoegsels en aanmerkingen voor het zevende deel der Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar* (NB ook zesde deel)
 Van Wijn, H., (e.a.), *Byvoegsels en Aanmerkingen voor het zevende deel der Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar*. Amsterdam, 1792
 Van Wijn, 'Het Noordhollands regiment'
 J.F.Willems, 'Brieven over gebeurtenissen in Utrecht in juni 1579'; in: *Belgisch Museum*, 1842, 227
 Wilson, *Queen Elizabeth and the Revolt*
 S.de Wind, *Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers*, dl.1; Middelburg, 1835
 Van Woelderens, 'Lijst'; *Jbk Geneal. II*, 1948
 Woltjer, 'Een Hollands stadbestuur', in: *De Nederlanden in de late middeleeuwen*.
 Woltjer, *Opstand en onafhankelijkheid*
 Woltjer, 'Synode van Emden', in: *Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog*
 Woltjer, *Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog*